

HADİSLERLE KUR'AN-I KERÎM TEFSÎRİ

İbn Kesîr

2

Çevirenler

Prof. Dr. BEKİR KARLIĞA
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. BEDREDDİN ÇETİNER
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÇAĞRI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Işık Sok. No: 10
34122 Sultanahmet - İSTANBUL - TÜRKİYE
Tel.: (212) 516 20 80 - 81 Fax: (212) 516 20 82
www.çağrı.com.tr - www.cagri.com.tr
e-mail: cagri@cagri.com.tr

Çağrı Yayınları : 40
Kaynak Eserler : 4/2

Bu cildin metin ve izâh kısmı tamamen **Dr. Bekir Karlığa** tarafından tercüme ve tanzîm edilmiştir.

Baskı: Çevik Matbaacılık
İstanbul, 2009

İÇİNDEKİLER

İBN KESÎR TEFSİRİNE BAŞLARKEN

İbn Kesîr Tefsîrine Başlarken XI
1 — İbn Kesîr'in Hayatı XI
2 — İbn Kesîr'in Eserleri XII
3 — İbn Kesîr Tefsîrinin Tercümesinde Dikkat Edilen Husûslar XIV
4 — Hadîs-i Şerîfler ile İlgili Esâslar XV
5 — Hadîs Çeşitleri XXII
6 — Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşılması İçin Temel Prensipler XXVII
Tefsîri Okurken Dikkat Edilecek Hususlar XLIII
Bu Eserde Yeralan Tefsîrler XLV

Mukaddime 1

FÂTİHA SÛRESİ

Fâtiha Sûresi 15
Fatiha Sûresinin Önemi 17
İstiazenin Mahiyyeti 23
Şeytân Kelimesi 28
Cinler ve Şeytânlar 29
Besmele 35
İsim Nedir? 38
Besmelenin Önemi 49
Allah Lafza-i Celâli'nin Anlamı 51
Lafza-i Celâl'in Etymolojisi 53
Rahmân ve Rahîm 64

Hamd 73
Hamd Konusunda Geçmişlerin Görüşleri 74
Rabb 79
Âlemler 81
Din Günü 90
İbâdet 93
Gerçek Kulluk 102
Sırât-ı Müstakîm 108
İlâhî Nimet 113
Gazaba Uğrayanlar 115
Kur'an'ın Başlangıcı 119
Âmîn Ne Demektir? 122
Sûrenin Genel Muhtevâsı 125

BAKARA SÛRESİ

Bakara Sûresi 131
Bakara Sûresinin Fazîleti 131
Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin Fazîleti Hakkında Vârid Olan Hadîsler 135
Sûrenin Genel Muhtevâsı 139
Alfabetik Harflerin Mâhiyyeti 142
Kur'an'daki Alfabetik Harflerin Hikmeti 147
Bu Kitab 157
Müttakîler 159
Şek-Şüphe-Reyb 159
Gayba Îman 162
Rızık ve İnfâk 171
Âhirete Îmân 173
Hidâyet 178
Küfür ve İnkâr 180
Gözleri Kör Olanlar 182
Münâfıklar 184
İnkârcıların Misâli 197
Şimşek ve Yıldırımın Mâhiyyeti 206
İnsanın Döşeği; Yeryüzü 208
Dünyanın Şekli 212
F. Râzî'ye göre Dünyanın Şekli 215
Yedi Gök 217
İlim ve Din 220
Kur'an Mucizesi 222

Kur'an'ın Edebî İ'câzı 225
Mü'minler 228
Allah'ın Verdiği Bir Örnek 233
Allah'ı Nasıl İnkâr Edebilirsiniz? 238
Herşeyi Yaratan Allah'tır 240
Dünya ve Gezegenler 243
Arzın Yaratılışı 250
Allah'ın Halîfesi Hz. Âdem 255
Meleklerin Varlığı 260
Halîfe 272
İnsanlığın Başlangıcı 273
Hz. Âdem'e Öğretilenler 276
İnsanlığın İlk Dili 282
Yeryüzünün İlk Sakinleri 284
Hz. Âdem ve Cennet 290
Cennetin Mâhiyyeti 295
Hz. Havva'nın Yaratılması 297
Cennetin Yeri Neresiydi 299
İblîs Kimdir? 302
Hz. Âdem'in Tevbesi 305
Hz. Âdem'in Bilgisi 307
Bilginin Çeşitleri 308
Yeryüzüne İniş 311
İsrâiloğullarına Verilen Nimet 318
Başkalarına Emredip Kendileri Unutanlar 322
Sabır ve Namaz 327
Firavun ve İsrâiloğulları 336
Allah'ı Apâşikâr Görmek İsteyenler 342
Bıldırcın Eti ve Kudret Helvâsı 344
Verilen Buyruğu Değiştirenler 350
Taştan Kaynayan Oniki Çeşme 354
Basît Yemekler İsteyenler 359
İman Edenlerin Mükâfâtı 363
Haddi Aşan Yahûdîler 367
Yahûdîlere Verilen On Nimet 372
Sığır Kesme Emri 376
Kâtil ve Mucize 385
Taş Kalbli Yahûdîler 387
Kitabı Tahrîf Edenler 395
Yahûdîlerin Ham Hayâlleri 400

Kurtuluş Sâlih Ameldedir 403
Yahûdîler'in Dönekliği 407
Peygamberler ve Kitablar 411
Kalbleri Perdeli Olanlar 413
Hakîkatı İnkâr Edenler 415
Allah'ın İndirdiğine İnanmayanlar 418
Kalbleri Buzağı Sevgisiyle Dolu Olanlar 421
HayataEnçok Düşkün Olanlar 422
Kim Cebrâîl'e Düşman İse 426
Cebrâîl Adının Anlamı 429
Apaçık Âyetleri Terkedenler 437
Süleymân'ın Mülkü 439
Şeytân'ın Uydurdukları 441
Sihir 444
Hârût ve Mârût Kıssası 449
F. Râzî'nin Sihirle İlgili Görüşleri 460
Şeytân ve Melek 468
Sihirle İlgili Reşîd Rızâ'nın Görüşü 471
Sihirle İlgili Elmalılı'nın Görüşü 473
Sihirle İlgili Seyyid Kutub'un Görüşü 479
Mü'minlerin Tavrı 481
Nesh Mes'elesi 485
Göklerin ve Yerin Mülkü 490
Lüzûmsuz Sorular 492
Müslümanları Kâfir Yapmak İsteyenler 494
Yahûdî ve Hıristiyanlardan Başkası Cennete Giremez 498
Mâ'bedleri Tahrîb Edenler 503
Doğu da Batı da Allah'ındır 509
Allah'a Çocuk İsnâd Edenler 514
Yaratanla Yaratılanın İlişkisi 517
Câhillerin Sözleri 519
Müjdeci ve Korkutucu Peygamber 520
Yahûdî ve Hıristiyanlara Uymak 523
Hz. İbrâhîm'in İmtihânı 528
Hz. İbrâhîm'in Soyu 533
İmâmet Mes'elesi 535
Allah'ın Evi 538
Hz. İbrâhîm'in Makâmı 539
Hz. İbrâhîm ve İsmâîl Ka'be'yi Binâ Ediyorlar 544
Emîn Belde 547

Zâlimler Allah'ın Ahdine Eremezler 550
Ka'be'nin Temelleri 552
Hicâz Çöllerinde Hâcer ve İsmâîl 552
Zemzem'in Kaynayışı 556
Ka'be'nin Şerefi 560
Ka'be'nin Yeniden Yapılması 562
Abdullah İbn Zübeyr'in Ka'be'yi Yeniden İnşâ Etmesi 564
Hz. İbrâhîm'in Duâsı 570
Hikmet; Peygamberlik Hâssası 572
İbrâhîm'in Dininden Yüz Çevirenler 573
Ölürken Hz. Yâ'kûb'un Tavsiyesi 575
En doğru yol; Hanîf Dini 576
Allah'ın Boyası 579
Onlar da Bir Ümmetti 580

İBN KESÎR TEFSİRİNE BAŞLARKEN

1 — İbn Kesîr'in Hayatı :

Ebu'l-Fidâ İsmâîl İmâd'üd-Din İbn Ömer İbn Kesîr İbn Dâvûd İbn Kesîr el-Dimaşkî el-Kureyşî, Şam yakınlarındaki Busrâ'ya bağlı Micdel veya Mecdel köyünde Hicrî 701 (Milâdî 1301) yılı civârında dünyaya geldi. Kendisinin el-Bidâye ve-Nihâye isimli eserinde belirttiğine göre, babası 703 senesinde vefât etmiş ve o esnâda kendisi 3 veya 4 yaşlarında imiş. Babasını hayâl-mevâl hatırlıyormuş. Daha sonra 7 yaşlarında köyden kalkıp Şam'a yerleşmişler. İsmâîl İbn Kesîr'in yetişmesinde ağabeyi Abdülvehhâb'ın etkisi büyük olmuş. İlk dinî bilgileri âile yuvasında almış olan İbn Kesîr, daha sonra Burhâneddin el-Fezârî, Kemâleddin İbn Kâdî Şihne, Kâsım İbn Asâkîr, İshâk İbn Amidî, Muhammed İbn Zinâd, İbn er-Rabî ve İbn Teymiyye gibi devrinin ünlü bilginlerinden fıkıh tefsîr, hadîs öğrenmişti. Genç yaşta eserler te'lîf etmeye başlayan bilgin, Tekzîb el-Kemâl adlı eserin müellifi el-Mizzî'nin derslerine devâm etmiş ve onun kızıyla evlenerek bu büyük bilgine damad olmuştur. Bilâhere Karâfî, Debbûsî, Uranî ve Huteni gibi bilginlerden icâzet almıştır. Uzun yıllar Şam'ın ülkü medreselerinde dersler vermiş daha sonra Hecibiye Medresesi müderrisliğine tayîn edilmiş, Zehebî'nin vefâtından sonra Ümmü Sâlih meşkîhatı, ünlü «Tabakat» müellifi Sübkî'nin vefâtından sonra da meşhûr Eşrefiyye Dâr'ül-Hadîsi hocalığına geçmiştir. Yetiştirdiği sayısız öğrenciler arasında; İbn Hacer gibi büyük hadîs bilginleri, Şihâbüddin İbn Hiccî, Hâfız Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî gibi o devrin meşhûr âlimleri de bulunmaktadır. (1)

(1) İbn Kesîr, Tefsîr Mukaddimesi, 9-10; Bağdatlı İsmâîl Paşa, Hediyyet'ül-Ârifîn, I, 215; Menn'a el-Kattân, Mebahîs, Fi-Ulûm'il-Kur'an, 386, 387; Zerkânî, Menâhil el-İrfân fi Ulûm'il-Kur'an, I, 498; İbn Hacer, ed-Dürret'ül-Kâmine, I, 399, 400; Suyûtî, Zeyl Tabakât'ül-Huffâz, 361, 362; Nuaymî ed-Dimeşkî, el-Darîs fi Tarih'il Medâris, I, 36, 37; İbn el-İmâd, Şezerât ez-Zeheb, VI, 231, 232; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, I, 242, 247; Ömer Nasûhî Bilmen, Tefsîr Tarihi, II, 570, 571.

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş olan İbn Kesîr Hicri 774 (Milâdî 1373) senesi Şa'bân ayının 26. perşembe günü 74 yaşında iken Şam'da vefât etmiştir.

2 — İbn Kesîr'in Eserleri :

İbn Kesîr yalnızca bir müfessir değil, aynı zamanda büyük bir fıkıh, tarih ve hadîs bilginidir. Bu bakımdan İslâm düşüncesinin fıkıh, hadîs, tabakât ve tarih konularında çok değerli ve orjinal eserler te'lîf etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır :

1 — el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarıh : Genel tarih niteliğinde olan bu eser, kâinâtın yaratılışından başlayarak müellifin hayatının son günlerine kadar geçen olayları anlatır. Bu eserin bir bölümünün el-Birzâlî' nin tarihine dayandığı kaynaklarca belirtilmektedir.

2 — el-Bâis'ül-Hasîs Şerh İhtisâr ulûm'il-Hadîs : Bu eser İbn Salâh'ın ulûm'ül-Hadîs isimli eserinin özetidir.

3 — et-Tekmîl fi-Ma'rifet'is-Sikât ve'd-Duafâ ve'l-Mecâhîl : Hadîsteki güvenilir zayıf ve bilinmeyen râvîlerle ilgili önemli bir eserdir.

4 — el-Hedyü ve's-Sünen fi ahadîs'il-Mesânîd ve's-Sünen : Câmi'ül-Mesânîd diye de bilinen bu eser, Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'i, Bezzâr, Ebu Ya'lâ ve İbn Ebu Şeybe'nin eserleriyle Kütüb-i Sitte'yi birleştirerek bölümlere göre tanzîm eder.

5 — Ehâdîs et-Tevhîd ve'r-Redd alâ'ş-şirk : Tevhîd ve şirk konusundaki hadîsleri inceler.

6 — el-İctihâd fi taleb'i fadaîl'il-Cihâd : Cihâdla ilgili konuları araştırır.

7 — Tabakât el-Şâfiîye : Şâfiî fakihlerin hayatından bahseder.

8 — Edillet'üt-Tenbîh fi fıkh'iş-Şâfiiyye : Şâfiî fıkhına dâir konuları ele alır.

9 — Menâkıb'el-İmâm el-Şâfiî : İmâm Şâfiî'nin menkabelerinden bahseder.

10 — el-Ahkâm alâ Ebvâb'it-Tenbîh : Fıkhın ahkâmından bahseden bu eserini tamâmlayamamıştır. Sadece hacc bahsine kadar olan kısmı incelemiştir. Tefsîrde bu eserine pek çok atıflar yapmaktadır.

11 — Müsned el-Şeyhayn : Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in Müsned'lerini ele alır.

12 — Muhtasar İbn el-Hâcib : İbn Hâcib'in bir eserinin muhtasarıdır.

13 — Şerh el-Buhârî : Tamamlanamamış olan bu eser İmâm Buhârî'nin Sahîh'inin şerhidir.

14 — Fedâil el-Kur'an : Kur'an'ın fazîletlerine dâir olan bu eser tefsîrinin sonunda yer almakta olup Kur'an'ın fazîletlerini anlatmaktadır.

Bu eserlerin pekçoğu basılmıştır. Ancak henüz tab edilmemiş pek çok risâleleri de bulunmaktadır.

15 — Tefsîr'ül-Kur'an'il-Azîm : Türkcesini vermeye çalıştığımız bu eser —daha önceleri de birçok kere tekrârladığımız gibi— rivâyet tefsîrlerinin en muteberlerinden birisidir. İbn Kesîr gerçek anlamda bir rivâyet tefsîri olan bu eserine, zaman zaman dirâyet tefsîrlerinden alıntılar yapmış ve bazen kendi görüşlerini de eklemiştir. Tefsîrinde hadîs kritiği demek olan cerh ve ta'dîl konusuna yer verdiği gibi, tarihî malûmata da bir hayli bölüm tahsîs etmiştir. İbn Kesîr mücerred olarak rivâyetleri nakletmekle yetinmeyip bunları değerlendirir ve en sonunda kendisinin tercîh ettiği görüşü açıklar. Taberî tefsîrinden sonra şüphesiz ki en meşhur olan bu tefsîr, Taberî'nin tefsîrinde mevcûd olan pek çok zayıf rivâyetlere yer vermemektedir. Rivâyet ettiği kaynaklar arasında İbn Cerîr, İbn Ebu Hâtim, İbn Atiyye gibi ünlü müfessirlerin eserleri yeralmaktadır. Gerek fıkhî konulardaki mezhepler arası ihtilâflar, gerekse fikrî münâkaşalara yer veren müellif, zaman zaman bunları kritiğe tâbi tutar. İbn Kesîr'in tefsîri hakkında Ömer Nasûhî Bilmen şöyle diyor : «İbn Kesîr pek muktedir bir âlîmdir, bir çok ilimlerde adetâ mütebahhir bulunmakta idi. Tefsîrde, hadîste, tarihte zamanının ferîdi idi (...) Asrında ilmi riyâset kendisine müntehî olmuştur.» (1)

İsmâîl Cerrahoğlu da onun hakkında şöyle diyor : «Selef müfessirlerinden rivâyet edilen tefsîr kitaplarının en meşhûrlarından olan İbn Kesîr; âyetlerden hükümler çıkarmaya, beyân husûsunda en önde gelen tefsîrlerdendir. Kur'an'ın vaaz ve fıkıh yönlerinden anlaşılmasına ihtiyaç duyulmayan ve pek çok kimselerin ele aldıkları irâb bahisleri belâğî fenlerin nükteleri ve diğer ilimlere ait istinbâtlar yapmamayı tercîh eder. Kur'an-ı, Kur'an ile tefsîr ederken, mânâ yönünden uygun âyetleri serdetmekle diğerlerine nisbetle daha fazla rağbet kazanır. Sonra âyete taalluk eden merfû hadîsleri alır ve onlardan elde ettiği delilleri beyân eder. Daha sonra da sahâbe, tâbiîn ve selef âlimlerinin sözlerini alır. Yine bu tefsîrde meşhûr tefsîrlerdeki isrâiliyyâtın kötülüklerinden okuyucuları genel olarak koruma vardır. Onları tahkîr ederek bunların kötülüklerini tabîr eder. Tefsir bu meziyyetlerinden başka Arap dilini açık, anlayışlı bir şekilde kullanması, mânâları, müfredâtı ve ilmî uslûbuyla birlikte öğretip okuyucuyu amele davet etmesi en güzel husûsiyetlerinden birini teşkîl eder. Okuyucuyu âdetâ âyetin nâzil oluş zamanına yaklaştırır. Onun nâzil oluşunun yüce maksadlarını bildirir, mânâlarını açıklar, irâb acâyipliklerinden uzaklaştırır. Vecihleri ve muhtemel lâfızları çoğaltır, ilim ve araştırmalarını, sa-

(1) Ömer Nasûhî Bilmen, Büyük Tefsîr Tarihi, II, 570.

dece âyet-i kerîmeyi anlamaya teksîf eder. (...) Netice olarak bu tefsîr rivâyet (me'sûr) tefsîrlerin en faydalı olanlarındandır. Her yönüyle özlü, kendisini anlayabilecek seviyede olan kültürlü tabakanın kalblerine din sevgisini aşılar. Onların rûhî neş'elerini arttırır. (1)

Rivâyet tefsîri tamâmen kaynağa dayanan tefsîr olduğu için bu tefsîr genellikle ashâb, tâbiîn ve teba-i tâbiîn denilen İslâm'ın ilk nesline uzanan yorumları bize aktarır. Ashâb-ı Kirâm arasında tefsîr rivâyet etmiş olanlardan özellikle Ali İbn Tâlib (öl. 40), Abdullah İbn Mes'ûd (öl. 32), Übeyy İbn Ka'b, (öl. 19), Abdullah İbn Abbâs, (öl. 68), Ebu Mûsâ el-Eş'ârî (öl. 44), Zeyd İbn Sâbit (öl. 45) ve Abdullâh İbn Zübeyr (öl. 73) gibi zevâtın rivâyetleri önemli yer tutmaktadır. Bunlar arasında bilhâssa Abdullah İbn Mes'ûd ve Abdullah İbn Abbâs'ın rivâyetleri önem ifâde eder.

Sahâbe-i güzînden sonra, bilhâssa Abdullah İbn Abbâs ve Abdullah İbn Mes'ûd'a dayanan tâbiîn nesli tefsîr geleneğini devâm ettirirler. Bunlar arasında Mesrûk İbn Ecdâd (öl. 63), Alkame İbn Kays (öl. 62), Saîd İbn Cübeyr (öl. 95), İbrâhîm el-Nehâî (öl. 95), Mücâhid (öl. 103), İkrime (öl. 105), Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî (öl. 108), Şa'bî (öl. 109), Tâvûs İbn Keysân (öl. 106), Hasen el-Basrî (öl. 110), Muhammed İbn Sîrîn (öl. 110), Dahhâk İbn Müzâhim (öl. 105), Ebu'l-Aliye (öl. 93), Atiyye el-Avfî (öl. 111), Atâ İbn Ebu Rebâh (öl. 115), Katâde İbn Duâme (öl. 117), Atâ İbn Dînâr (öl. 126) gibi zevât bulunmaktadır. Bunlar arasında bilhâssa Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid İbn Cebr, İkrime'nin tefsîrleri önemli bir yer tutar. Tâbiînden sonra gelen nesle, tâbiîn'in ardından gelenler anlamına Teba-i Tâbiîn adı verilir. Bu müellifler arasında Ali İbn Ebu Talha (öl. 143), Mukâtil İbn Süleymân (öl. 150), Yahyâ İbn Sellâm (öl. 200), Abdürrezzâk İbn Hemmâm (öl. 211) gibi zevâtın tefsîrleri ehemmiyet ifâde etmektedir.

3 — İbn Kesîr Tefsîrinin Tercümesinde Dikkat Edilen Husûslar :

Biz, İbn Kesîr tefsîrini dilimize aktarırken, bazı husûslara dikkat ettik. Bilhâssa eserin üslûbu 8. hicrî asır üslûbu olması nedeniyle günümüz okuyucularının yabancı oldukları bir üslûbdur. Bu sebeple o devir üslûbu bakımından önem ifâde ettiği halde günümüz insanları için ve özellikle Türk okuyucuları için hiç de önemli olmayan bazı husûsların atılmasında fayda gördük. Bu meyânda ravîler zincirini eserin orijinalinde olduğu gibi almanın okuyucular açısından bir yararı olmayacağını düşünerek ilk ve son ravîyi zikrettik ve ikisinin arasındaki ravîlerin ismini vermedik. Yerine (...) koyduk.

(1) İsmail Cerrahoğlu, İbn Kesîr ve Tefsîri, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XXV, 66-69.

İkinci olarak; eserde zaman zaman yer alan ve Arap dilini bilenler için önem ifâde eden, şevâhid adı verilen ve çoğunluğu câhiliyyet devri şiirlerinden alınmış olan ve kelimelerin kullanılışındaki incelikleri gösteren beyitlere yer vermedik. Çünkü bu beyitler, arapça okuyanlar için önem taşırsa da türkçe okuyanlar için önemsizdir. Kaldı ki bunların mânâlarınınverilmesi halinde buradaki inceliğin dilimizde belirtilmesi mümkün değildir. Bu sebeple şevâhid kısmını da tercüme etmedik.

Üçüncü olarak; eserde yeralan ve çoğunluğu arapça bilen okuyucuya hitâb eden gramer kurallarına da yer vermedik. Sadece gramerin inceliklerinin anlam üzerinde te'sîri olan kısımları tercüme ettik.

Atladığımız kısımların, okuyucuya orjinalde bulunup da türkçesinde bulunmadığını ifâde edebilmek için, bütün atlamalarda parantez içerisinde üç nokta kullandık. Gerek iktibâs yapılan eserlerde olsun, gerekse orjinalde olsun parantez içinde üç nokta konuyla ve eserin amacıyla alâkası olmayan husûsların atlanmış bulunduğuna işârettir.

Eserin hacmini genişletmemek için bütün hadîslerin metinlerini vermemeyi uygun gördük. Sadece Kütüb-i Sitte'de bulunan ve özellikle Buhârî ve Müslîm'de yer alan hadîslerin metinlerini, ayrıca metnin verilmesinin lüzûmlu olduğu kanısına vardığımız diğer hadîslerin metinlerini verdik. Bunun dışında metin vermedik. Aksi takdîrde eserin hacmi bir misli daha artacaktı. Fakat hadîslerin nereden alındığını, müellif eğer açıklamıyorsa onu biz dip not halinde açıkladık. Şayet müellif Buhârî veya Müslim'in adını zikrederek hadîsi naklediyorsa biz bunu olduğu gibi aktardık. İktibâslarda mümkün mertebe tekrâr ifâde etmeyen kısımları aktarmaya çalıştık. Tekrâr ifâde eden bölümleri ise aktarmadık. Bu sebeple diğer tefsîrlerden yaptığımız seçmelerde daha çok o tefsîrler bakımından orijinal olan kısımlara yer verdik.

İbn Kesîr'in tefsîri bir rivâyet tefsîri olması nedeniyle her rivâyet tefsîrinde yeralan İsrâiliyyât çok az nisbette olmakla beraber bu eserde de yer almaktadır. Ancak müellif bu noktada son derece titiz davranarak bu nisbeti asgarîye indirmiştir. Bu bakımdan okuyucular çok az da olsa isrâiliyyâtı andıran ifâdelere rastlayabilirler. Bu sebeple biz konunun daha vâzıh ifade edildiği tefsîrlerden o konuyu açıklayan metinler aktarmaya çalıştık.

4 — Hadîs-i Şerîfler İle İlgili Esâslar :

Bu tefsîr, bir rivâyet tefsîri olduğu için hadîs usûlü ile ilgili pek çok kavram geçmektedir. Biz bu konuyla ilgili olarak ta bazı açıklamalar yapmayı uygun gördük.

Müteahhirûn denilen ve hadîs ilminin artık kemâl derecesini bulduğu dönemde eser vermiş olan müelliflere göre; **hadîs** ile **sünnet** lafzı birbirinin aynıdır. Ve her iki sözle; Rasûlullah (s.a.) dan sudûr etmiş olan söz, fiil, takrîr veya sıfat kasdolunmuştur. **Hadîs** kelimesi, arapçada haber vermek anlamına gelen (التحديث) kelimesinden türetilmiştir. Bazıları ise bu kelimenin eskinin zıddı olan yenilik mânâsına geldiğini belirterek Allah kelâmı için Kadîm, peygâmber kelâmı için hadîs lafzının kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu kelime Kur'an-ı Kerîm'de (Tûr 34; Zümer, 23) âyetlerinde söz anlamına kullanılmaktadır. **Sünnet** kelimesi ise lugatta; yol, davranış ve âdet anlamınadır. Binâenaleyh sünnet-i seniyye denirken; Rasûlullah (s.a.) ın ta'kîb ettiği dînî yol ve tutum kastedilmiştir. Netîce olarak Hz. Peygamberin sözleriyle işleri ve tuttuğu yol, kıymet ölçüsü, sebep ve gâye bakımlarından aynı ve birbirine uygun olduğundan hadîs ve sünnet bilginlerinin çoğu tarafından eş anlamlı olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır.» (1)

Hz. Peygamber'den sudûr eden sözlere sözlü sünnet anlamına **«kavlî sünnet»** adı verilir. Onun yaptığı iş ve hareketlere ise **«fiilî sünnet»** denir. Buna mukâbil başkasından nakledildiği veya kendisi gördüğü halde tasvîb etmiş olduğu fiillere de **«takrîrî sünnet»** adı verilir. İslâm literatüründe bu üç çeşit sünnetden, söz ve yazı halinde nakledilene hadîs ismi verilmiştir. Hadîs kelimesiyle yakın anlamlı olarak ayrıca **haber** kelimesi de kullanılır. İslâm kaynaklarında Hz. Peygambere, onun ashâbına veya tâbiînden birine dayanan söze haber adı verilir. Bazen de Hz. Peygamberden nakledilen sözlere hadîs, diğerlerinden nakledilene de haber denilir. Bu konuda kullanılan bir diğer eş anlamlı kelime de **eser**'dir. Bu da haber verme ve söz iletme anlamlarına gelir. Hadîs ve haberle eş anlamlı olarak kullanılan bu kelime bazı bilginlerce sahâbeden gelen sözler için kullanılır. Hz. Peygamberden nakledilenlere ise özellikle haber kelimesi kullanılır.

Hadîsler metin ve sened kısımlarından meydana gelir. Sözlükte sert ve yüksek toprak parçası veya hedefe varmak için yürümek gibi anlamlara gelen **metin** kelimesi, hadîs ıstılâhında hadîsin mânâ ifâde eden bölümü demektir. **Sened** ise sözlükte; dağ yamacı ve insanın dayanağı anlamlarına gelir. Hadîs ıstılâhlarında sened; metnin geliş yolunu haber vermek veya haber verenlerdir. Bu arada aynı kökten gelen **isnâd** kelimesi ise, sözü söyleyene iletmek ve nisbet etmektir. Bir de aynı konuda **rivâyet** terimi kullanılır ki bu kelimenin anlamı yüklenmek ve taşımaktır. Su taşıyan tuluma ve su taşıyan deveye de bu ta'bîr kullanılır. Terim olarak rivâyet kelimesi; genellikle bir şeyi haber ver-

(1) H. Karaman, Hadîs Usûlü, 4.

me veya haber verilen şey anlamına gelir. **Râvî** ise, rivâyeti haber veren kimsedir.

Haberin kaynağı ile son ulaştığı şahıs arasında vâsıta ne kadar az olursa onları incelemek ve haberin doğruluğunu araştırmak da o nisbette kolay olur. İlk kaynak ile son nokta arasındaki vâsıta az olursa buna **âlî isnâd** adı verilir. **Nâzil isnâd** ise, haberin ilk kaynağıyla ulaştığı şahıs arasında vâsıtaların çok olması demektir. Âlî ve nâzil isnâdlar kendi aralarında beş kısma ayrılırlar.

İlâhî kaynaktan gelen bir metni ilk tebliğ edenle en son ulaştığı noktaya kadar, arada yeralan bütün nakledenleri saymak ve bunları birbirinden alarak bir sonrakine ulaştırmak ilk defa müslümanlar tarafından kullanılmış bir haber ulaştırma tekniğidir. Râvîler hadîsi zikredip rivâyet ederken, belirli kurallara uymak zorundadırlar.

1 — Hadîsler ya dinleme yoluyla nakledilir ki buna hadîs literatüründe simâ' (السماع) adı verilir. Bu durumda üstâd; hadîsleri ya kendi eliyle yazmış olduğu bir nüshadan veya ezberden okur, öğrenci de onu üstâdından dinleyerek zapteder. Simâ' yoluyla hadîs rivâyet edilirken genellikle bize söyledi anlamına (حدثنا), bize haber verdi (اخبرنا), bize bildirdi (انبأنا), işittim (سمعت), bize dedi (قال لنا), falanca bize anlattı (ذكر لنا فلان) gibi terimler kullanılır. Bu prototip ifâdeler hadîsin dinleme yoluyla kaydedildiğine işârettir. Hatîb el-Bağdâdî'nin ifâdesine göre; dinleme yoluyla hadîs kaydında en üst nokta işittim anlamına (سمعت) kelimesi, sonra bize anlatıldı anlamına (حدثنا) kelimesi ve sonra bana anlatıldı ki anlamına (حدثني) ifâdeleridir.

2 — Hadîslerin nakledilmesinde ikinci bir metod da kırâet adı verilen okuma yoluyla rivâyettir. Burada öğrenci, ya bir kitabdan ve ya ezberinden hocasına bir hadîsi okur. Hoca da ya ezberden veya önündeki kitabdan o hadîsi takîb eder. Böylece hadîs metni karşılaştırılmış olur. Bu usûle arz adı da verilir. Eğer öğrenci kendisi okumamışsa bir başka arkadaşı hocasına okumuş ve hocası da onu tashîh etmişse burada okunan hadîsleri hocanın ezbere bilmesi veya önündeki muteber bir nüsha ile karşılaştırması gerekir. Ne var ki hadîs bilginleri kitabdan okumayı her zaman için ezberden okumaya tercîh etmişlerdir. Kırâet yoluyla nakledilen rivâyetlerde şeyhe okundu, o dinliyordu, ben de aynı şekilde dinliyordum anlamına (قرأ على الشيخ، وهو يسمع وانا كذلك اسمع) ifâdesi kaydedilir. Eğer okuyan bir başkası da nakleden öğrenci ise, bu

takdîrde yukardaki ifâde kullanılır. Şayet kendisi okumuşsa, ben Şeyhe okudum, o dinliyordu anlamına (قرأت على الشيخ وهو يسمع) ifâdesi kullanılır. Ayrıca Şeyh bize nakletti veya kendisine okunarak bize haber verdi gibi ifâdeler de okuma yoluyla rivâyetin tipik cümleleridir. İşitme yoluyla rivâyeti, okuma yoluyla rivâyetten üstün sayanlar bulunduğu gibi, okuma yolunu işitme yoluna tercîh edenler de vardır.

3 — Daha aşağı derecede bir rivâyet yolu da icâbet şeklidir ki burada üstâd; öğrencisine, kendisinden nakletme müsâadesi yani icâzet verir. Öğrencisine üstâd bazan yalnızca bir kitabın hadîslerini rivâyet için icâzet verir, bazan da kendisinden nakledilen bütün rivâyetleri aktarmak için icâzet verir. Her iki icâzet de hadîs bilginlerince uygun görülmüştür. İcâzet, sözle veya yazılı olarak verilebilir.

4 — Bir diğer rivâyet yolu da elden ele verme (المناولة) şeklidir. Burada üstâd, öğrencisine bir hadîs metnini verir ve bunu rivâyet etmesine müsâade eder. Elden ele verme yoluyla naklin de pek çok şekilleri vardır.

5 — Yazma yoluyla rivâyet. Bu takdîrde üstâd, kendisinin naklettiği bazı rivâyetleri yazar veya başkasına yazdırır. Sonra bunu bir başka şahsa vererek bunu bir şahsa iletmesini bildirir ki işte buna da yazma yoluyla rivâyet adı verilir. Bu tür rivâyette hadîsin başına yalnız bize söyledi veya haber verdi, şeklinde değil de, ayrıca yazmak sûretiyle haber verdi veya söyledi denerek «yazma sûretiyle» kaydını eklemek icâb eder.

6 — Bildirmek yoluyla rivâyet. Üstâd öğrencisine bir kitabın veya hadîsin kendi rivâyeti veya kendisinin bunu rivâyet etmiş olduğunu haber verir. Ancak öğrencisine bunu rivâyet edip etmemesi konusunda bir belge vermez. Bu tür rivâyetlere i'lâm adı verilir. Bu şekilde hadîs rivâyet edilirken i'lâm yoluyla elde edildiğinin bildirilmesi icâb eder.

7 — Vasiyyet yoluyla rivâyet. Vefât etmek üzere bulunan bir üstâdın hadîsleri bir başka şahsa verip bunları kendisinin rivâyet ettiğini söylemesidir. Bu tür rivâyetlerde rivâyeti nakleden şahsın vasiyyet yoluyla bunu elde ettiğini söylemesi gerekir.

8 — Bulma yoluyla rivâyet. Üstâdın kendi el yazısı veya emrederek yazdırmış olduğu hadîsleri bulup nakletme tarzına da bulma yoluyla rivâyet adı verilir. Bu tür nakledilen hadîslerde diğer hadîs rivâyetlerinde kullanılan; bize haber verdi, söyledi veya işittim ki gibi ifâdeler kullanılmayıp falancanın el yazısıyla buldum ki, yahut falancanın olduğunu kuvvetle zannettiğim bir yazıda buldum ki gibi ifâdeler eklenir. Görüldüğü gibi hadîslerin rivâyetinde İslâm bilginleri bu konuda a'zamî titizliği göstermişlerdir.

Hadîs rivâyetlerinin yeraldığı kitaplar da muhtevâlarına göre değişik isimlerle zikredilir :

1 — Câmi'ler. Akâid, ahkâm, tefsîr, tarih, şemâil, fiten, menâkîb gibi bütün konuları ihtivâ eden eserlere Câmî' adı verilir. İmâm Buhârî ve Müslim'in câmî'leri bunun en güzel örnekleridir.

2 — Müsnedler. Bunları yazan müellifler hadîs, senedindeki sahâbeyi alfabetik sırayla veya bir başka tertîble alıp, ondan naklen gelen bütün rivâyetleri karışık olarak yazar ve diğer sahâbeye geçerler. Bilhâssa Ubeydullah İbn Mûsâ (öl. 213), Humeydî (öl. 219), Müsedded (öl. 228), İshâk İbn Rahûye (öl. 237), Osman İbn Ebu Şeybe (öl. 239), Ahmed İbn Hanbel (öl. 241), Ya'kûb İbn Şeybe (öl. 262), Bakiyy İbn Mahled (öl. 276). gibi zevâtın müsnedleri pek meşhûrdur..

3 — Mu'cemler. İsimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş ve kendilerine ulaşan rivâyetleri toplamış olan eserlerdir. Taberânî'nin el-Mu'cem el-Kebîr, el-Mu'cem el-Sağîr ve el-Mu'cem el-Evsat isimli eseri meşhûrdur.

4 — Müstedrek'ler. Bir muhaddisin şartlarına uygun olduğu halde kitabına almadığı hadîsleri toplayan eserlerdir. Nitekim Ebu Abdullah el-Nisâbûrî ve Hâkim'in el-Müstedrek isimli eserleri meşhûrdur.

5 — Cüz'ler. Bir kişiden nakledilen hadîsleri yahut belli bir konudaki hadîsleri veya belirli sayıdaki hadîsleri toplayan eserlerdir. İmâm Nevevî'nin el-Erbaîn isimli eseri bunun en tipik numûnelerindendir.

6 — Müstahrecler. Râvî herhangi bir hadîs kitabının hadîslerini o kitabdaki senedleriyle değil de kendine ulaşan başka yol ve senedlerle rivâyet ediyor ve sonunda o müellifin kitabıyla birleşiyorsa buna müstahrec adı verilir. Ebu Avâne'nin Müslim üzerine müstahreci meşhûrdur.

7 — Etrâf Kitapları. Burada bir hadîsin başından bir tarafı alınıyor, sonra bu metnin çeşitli kaynaklardaki senedleri sıralanıyorsa, buna Etrâf kitapları adı verilir. Muhammed İbn Tâhir el-Makdisî'nin Etrâf'ül-Kütüb'is-Sitte isimli eseri meşhûrdur.

8 — İlel Kitapları : Hadîs ilminin en ince ve en zor yanı olan sened veya metinde hadîsin sıhhatiyle ilgili, fakat mütehassıslardan başkasının gözüne çarpmayacak kadar gizli bulunan eksiklikleri inceleyen kitaplardır. Ahmed İbn Hanbel'in Kitab el-İlel isimli eseri bunun tipik bir örneğidir.

9 — Ahkâm Kitapları. İbâdet ve muâmelelere dâir hadîsleri ihtivâ eden kitaplardır. Bu konuda pek çok eserler yazılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin Bülûğ el-Merâm fi-Edillet'il-Ahkâm isimli eseri bunun en önemli numûnesidir.

10 — Sahîh Hadîsler Kitabı Sırf sahîh hadîsleri toplama gâyesiyle yazılmış olan eserlerdir. Bunun en bâriz örneği Sıhah veya Kütüb-i

Sitte denilen 6 kitabdır. Bu kitaplar arasında Buhârî ve Müslim'in Câmi'leri ile Ebu Dâvûd, Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce'nin Sünen'leri yeralmaktadır. Ayrıca Dârimî'nin Müsned'i ile İmâm Mâlik'in Muvatta'ı ve Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'i de ilâve edilmiştir. İslâm hadîs bilginleri, hadîsleri ihtivâ eden kitapları da çeşitli bölümlere ayırmışlardır. Birinci derecede Buhârî ve Müslim'in Sahîh'leri ile İmâm Mâlik' in Muvatta'ının yer aldığı mütevâtir, meşhûr, sahîh ve hasen hadîs nevîlerini ihtiva eden kitaplar bulunmaktadır. İkinci derecede ise birincidekilerin seviyesine ulaşamamış olup bazı şartlar dâhilinde hadîsleri derlemiş olan ve şartlarına titizlikle riâyet etmiş olan müelliflerin eserleri yeralır. İkinci derecede kitaplar arasında Tirmizî'nin Câmi'i, Ebu Dâvûd'un Sünen'i, Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'i, Neseî'nin Sünen'i yeralır. Üçüncü derece kitaplar arasında Abdürrezzâk'ın el-Müsned'i, Ebu Şeybe'nin el-Müsned'i, Tayâlisî ve Abd İbn Humeyd'in Müsned'leri, Beyhakî, Taberânî ve Tahâvî'nin eserleri yeralır. Bunların içerisinde sahîh hadîslerin yanısıra zayıf hadîsler bulunduğu gibi râvîler arasında da meçhûl şahıslar bulunduğu kabul edilir. Dördüncü derecede hadîsler arasında İbn Merdûyeh, İbn Şâhîn ve Ebu Şeyh'in kitapları yeralır.

Hadîs bilginleri de İslâm müellifleri tarafından titiz biçimde tasnife tâbî tutulmuşlardır. Bir kimsenin rivâyet ettiği hadîsin kabul edilebilmesi için bazı özellikler taşıması gerekir. İslâm bilginlerinin ittifâkla kabul ettiğine göre; hadîs rivâyet eden kişinin müslüman, ergenlik çağına ulaşmış, aklı başında, günâh ve edeb dışı hareketlerden uzak olması gerekir. Buna hadîs dilinde **«adâlet»** deyimi kullanılır. Öte yandan hadîs rivâyet eden kişinin dikkatli ve uyanık olması, eğer ezberden rivâyet ediyorsa iyi ezberlemiş olması, yazılı bir vesîkadan nakil yapıyorsa yazdığını iyi saklamış olması, hadîsi anlam bakımından rivâyet ediyorsa metnin anlamını değiştiren inceliklere âşinâ bulunması şarttır. Buna da hadîs dilinde **«Zabt»** ilkesi adı verilir. (1)

Hadîs ravîleri durumlarına göre şu isimleri alırlar : **Muhaddis** : Senedleri, illetleri, kişilerin isimlerini, âlî ve nâzil isnâdı bilen, kuvvetli metin bilgisine sahip olan kimsedir. Bazıları da muhaddisi; yirmibin hadîsi sened ve metinleriyle cerh ve ta'dîl bakımlarından bilen diye tarîf etmişlerse de bu pek geçerli değildir. Muhaddis ünvnânını hak edenler arasında İbn Hacer el-Heytemî, Muhammed Murtaża en-Nevevî. Abdurraûf el-Menâvî gibi kişiler bulunmaktadır.

Hâfız : Ezberleyen ve hıfzeden anlamına gelen bu kelimenin hadîs terminolojisindeki anlamı, kendi üstâdlarını ve onların da üstâdlarını tabaka tabaka bilen ve her tabakada bildikleri bilmediklerinden cok olan

(1) Süyûtî. Tedrîb el-Râvî. 197.

tarîf edilmiştir. Hâfızların ezbere bildikleri hadîslerin sayısının 130.000 le 750.000 arasında bulunduğu rivâyet edilir. İbn Ebu Şeybe, Dârimî, İbn Ebu Hâtim, İbn Asâkir hâfız olarak kabul edilmişlerdir.

Hâkim : Metin ve sened, cerh ve ta'dîl ve diğer husûslarıyla birlikte rivâyet edilen bütün hadîsleri bilen kimseye «Hâkim» denir. Bu dereceye ulaşmış olanlara «hadîste mü'minlerin emîri» ünvânı verilmiştir. Nitekim Kütüb-i Sitte müellifleri ile Hâkim el-Nisâbûrî, Ebu Ca'fer Muhammed İbn Cerîr el-Taberî, Taberânî gibi zevât hâkim olarak kabul edilmişlerdir. Mâlik İbn Enes, Ahmed İbn Hanbel, Buhârî, Darakutnî, İbn Hacer el-Askalânî ve Suyûtî de hadîste mü'minlerin emîri ünvânını kazanmış olan zevât arasında bulunur.

Huccet : Ezberleme bilgi ve sağlamlıkta herkesin delîl ve dayanak olarak kabul ettiği dereceye ulaşmış olan bilgindir.

Hadîs rivâyetinde çok titiz davranmış olan İslâm müellifleri hadîs râvîlerini şahsî karekter yönünden de çok titiz biçimde kritik etmişlerdir. Böylece «Hakd-i Ricâl» ilmini kurmuşlardır. Buna göre mütehassıs bir hadîs bilgininin günahkârlık, yalancılık ve benzeri bazı nedenlerle bir râvînin rivâyetini reddetmesine cerh, bir râvînin rivâyetinin kabul olunacak şekilde vasıflandırılarak böyle olduğunu ızhâr etmesine de ta'dîl deyimini kullanmışlardır. Râvîleri eleştirebilecek kişilerin de bazı özel nitelikleri bulunması gerekir. Sözgelimi bunların rivâyet edilen haberleri, geçmiş râvileri ve rivâyet yollarını, râvîlerin amaçlarını, varsa onları önem vermeyip yanılmak gibi sonuçlara sevkeden husûsları bilmeleri gerekir. Ayrıca râvînin nerede ve ne zaman doğduğunu, dindârlığını, emniyet duygusunu, akıl, ahlâk ve dikkat derecesini bilmesi gerekir. Râvînin kimleri üstâd edindiğini ve üstâdlarından başka kimlerden hadîs aldığını bilip karşılaştırması icâbeder. Aksi takdîrde bu özelliklere sahip olmayan kişilerin râvîlerin hakkındaki cerh ve ta'dîlleri muteber sayılmaz. Ayrıca hadîs usûlü kitaplarında cerh ve ta'dîl kâideleri detaylı olarak açıklanmıştır. Râvîlerde görülebilecek ve onun manevî değerini düşüren ve rivâyetini zayıflatan sebeplere **«metâin»** adı verilir. Râvînin tenkîd edildiği noktalardan beşi adâlet ve beşi de zabt niteliğiyle ilgilidir. Adâletle ilgili olan eksiklik noktaları şunlardır :

1 — Râvî'nin yalan söylemesi. Buradaki yalandan maksad Hz. Peygamberin söylemediği bir sözü ona söyledi diyerek izâfe etmesidir. Bu tür rivâyetlere mevzû veya uydurma rivâyet denilir.

2 — Râvînin yalancılıkla ithâm edilmiş olması. Râvînin kendisi hadîs uydurmuş olmayıp hadîs dışındaki konularda yalan söylemiş olduğunun tesbît edilmesi netîcesinde alışkanlığı dolayısıyla hadîs konusunda da yalan söyleyebileceği ihtimâli varsayılarak rivâyetinin kabul edilmemesidir. Bu tip kimselerin rivâyet ettikleri hadîslere «metrûk» veya «matrûh» adı verilir.

3 — Dikkatsizlik. Dikkat isteyen hadîs gibi önemli bir konuda sıksık dikkatsizlik gösteren râvînin rivâyeti makbûl sayılmaz.

4 — Fâsıklık. İslâmın yapılmamasını emrettiği veya yapılmasını yasakladığı şeyleri yapan kimselerin rivâyetleri de makbûl sayılmaz.

5 — Çok yanılmak. Bir râvînin yanılması çok ise rivâyet ettiği hadîs de muteber değildir. Bu son üç eksiklik bulunan hadîs, «münker» adını alır.

6 — Vehm : İsnâdda, metinde veya cerh ve ta'dîl konusunda doğru zannederek bazı hatâlarda bulunmaktır. Bu tür hatâları taşıyan hadîslere «Muallel» hadîs adı verilir.

7 — Sıka râvîlerin rivâyetinden ayrı ve onlarınkine aykırı rivâyet etmek : Zayıf bir râvînin güvenilir bir râvîye veya güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir olan bir râvîye aykırı hadîs rivâyet etmesidir. Bu tür hadîslere «münker», «müdrec», «maklûb», «muztarîb», «musahhaf» ve «muharref» hadîs adı verilir.

8 — Râvînin bilgisizliği : Râvînin ya kendisinin, ya da cerh ve ta'dîl bakımından halinin bilinmemesidir. Bunun nedeni de râvînin adı, künyesi, lakabı ve mesleği ya birden fazla olabilir veya ondan bir tek kişi rivâyet etmiş olur ki bu tür râvîye «mukill» yani kendisinden az rivâyet edilen kimse denir.

9 — Râvînin bid'atı : Bid'at, dinde olmayan bir şeyi dindenmiş gibi kabul etmek ve yapmaktır. Bid'at sahiplerinin rivâyeti kabul edilmez

10 — Râvînin hâfızasının bozukluğu : Râvî hâfızasının bozukluğu nedeniyle hatâ ve dikkatsizlik göstermez, ancak sıksık yanılır veya unutur. Devâmlı olarak aynı duruma düşen râvîlerin naklettikleri rivâyete **«şâzz»** rivâyet adı verilir. Râvîlerde bulunan eksikliklerden yalan, râvînin yalancılıkla ithâm edilmesi, râvînin fâsık olması, râvînin meçhûl olması ve râvînin bid'atçı olması «adâlet»le ilgili noksanlıklardır. Hep dikkatsizlik, hep yanılma, sıka râvîlere aykırı rivâyet, vehim ve hâfıza bozukluğu ise «zabıt»la ilgili eksikliklerdir.

Şimdiye kadar hadîslerin senedleriyle ve rivâyetle alâkalı temel ilkeleri zikrettik. Bundan sonra hadîsin metniyle ilgili temel ilkeleri zikretmeye çalışacağız.

5 — Hadîs Çeşitleri :

a) **Sahîh Hadîs** : Adâlet ve zabt niteliklerine sahip kimselerin birbirlerinden nakilleriyle meydana gelen, kesiksiz senedle rivâyet edilen şâz veya illetli olmaktan uzak bulunan hadîslere sahîh hadîs adı verilir. Sahîh hadîs kendiliğinden veya başka nedenlerle sahîh olabilir. Sahîh hadîsler onları rivâyet eden râvîlere ve kitablarda kaydeden kimselerin kuvvetine göre yedi dereceye ayrılmıştır :

1 — Buhârî ve Müslim'in kitaplarında derledikleri sahîh hadîsler. Her iki kitapta yer alan hadîslere (متفق عليه) müttefekun aleyh denir.

2 — Yalnız Buhârî'nin kitabında rivâyet ettiği hadîsler

3 — Yalnız Müslim'in rivâyet ettiği hadîsler.

4 — Her ikisinin de Sahîh'lerinde bulunmamakla beraber öngördükleri şartlara uygun olan hadîsler.

5 — Buhârî'nin sahîh'inde bulunmadığı halde onun öngördüğü şartlara hâiz olan hadîsler.

6 — Müslim'in kitabında bulunmadığı halde onun öngördüğü şartlara hâiz olan hadîsler.

7 — Buhârî ve Müslim'in şartlarına uymamakla beraber diğer hadîs bilginlerince Sahîh sayılan hadîsler. Buhârî'nin kitabında merfû hadîslerin sayısı tekrârsız olarak ikibinbeşyüzonüç civârındadır. Müslim'in kitabında ise tekrârsız dörtbin civarında sahîh hadîs bulunmaktadır. Ahmed İbn Hanbel ise Müsned'ini yediyüzellibin hadîsten seçerek derlediğini bildirmektedir ve otuzüçbin civârında hadîs bulunmaktadır. Kütüb-ü Sitte'nin yanısıra Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde, Hâkim'in Müstedrek'inde, Beyhakî'nin Sünen'inde, Darimî'nin Sünen'inde, Taberânî'nin Mu'cem'lerinde sahîh hadîsler derlenmiştir.

Sahîh hadîslerin bir kısmı da mütevâtir hadîs adını alır. Mütevâtir Hadîs : Yalan söylemek üzere sözleşmeleri aklın kabul etmeyeceği kadar çok sayıda bir topluluğun görerek veya işiterek naklettikleri haber ve hadîslerdir. Şayet peygamberin ağzından çıkan sözler kelimesi kelimesine aktarılmışsa, buna lafzen mütevâtir hadîs, şayet mânâ veya olay yaklaşık olarak nakledilmişse buna da ma'nen mütevâtir hadîs adı verilir.

b) **Hasen Hadîs** : Güzel demek olan hasen kelimesi, hadîs terminolojisinde şu şekilde tarîf edilmiştir : Senedinde ehliyeti gerçekleşmemiş ve saklı bir kişi bulunan, ancak râvîsi yanılan, gâfil ve fâsık biri olmayan, ayrıca hadîsin metni aynen veya benzer şekilde başka yollardan rivâyet edilmiş olarak bilinen hadîstir. (1) Hasen hadîste râvî doğruluk ve emânet bakımından şöhret bulmuş olmakla beraber, zabt niteliğindeki eksikliklerden dolayı sahîh derecesine ulaşamamış olan hadîstir. Tirmizî'nin Câmi'i, Ebu Dâvûd'un Sünen'i, Dârekûtnî'nin Sünen'i hasen hadîslerin bulunduğu başlıca kaynaklardır. Bazan kaynaklarda sahîh karşılığı **«ceyyid»** ve «kavî» terimleri de kullanılmıştır.

c) **Zayıf Hadîs** : Sahîh veya hasen olma şartını taşımayan hadîslerdir. Zayıf hadîsin pekçok çeşidi vardır. Zayıf hadîs; senedinde atlama bulunduğundan dolayı zayıf olabileceği gibi, râvîlerin kusûrlu ol-

(1) Süyûtî. Tedrîb el-Râvî. 89.

ması nedeniyle de zayıf olabilir. Başlıca zayıf hadîs türleri şunlardır :

1 — **Mu'dal Hadîs** : Senedinin herhangi bir yerinde peşipeşine iki veya daha çok râvî düşen hadîstir. Bu hadîste peşipeşien iki râvînin ismi söylenmez ve atlanır.

2 — **Munkatı' Hadîs** : Senedinde bir kişinin hiç adı geçmeyen veya kapalı bir şekilde geçen hadîstir.

3 — **Müdelles Hadîs** : Satıcının alıcıdan satacağı şeyin kusûrunu gizlemesi anlamına gelen tedlîs kelimesinden alınmış olan müdelles teriminin hadîs ıstılâhında mânâsı şöyledir : Senede dâir bir râvîyi, hadîs mütehassıslarından başkasının anlayamıyacağı şekilde ve orada o râvî olmaksızın hadîsin duyulmuş olduğunu zannettirecek biçimde atlamak ve hadîsi böylece rivâyet etmektir. Tedlîs yani aybı gizleme, isnâdda olabilir, üstâdda olabilir, sika olan üstâdların arasında denge kurmak bakımından olabilir.

4 — **Mürsel Hadîs** : Tâbiînin doğrudan doğruya Hz. Peygamberden; «şöyle dedi», «şöyle yaptı», «kabul etti» şeklinde rivâyet etmiş olduğu hadîslerdir.

5 — **Metrûk Hadîs** : Hiçbir sikâ râvînin rivâyetiyle ilgili olmaksızın yalancılık, çok yanılma, fâsıklık ve gaflet gibi kusûrlardan birini taşıyan kimsenin tek başına rivâyet ettiği hadîstir.

6 — **Münker Hadîs** : İki zayıf râvîden, daha zayıf olanın diğerine muhâlif olandan rivâyet ettiği hadîstir. Bazı hadîs bilginleri münker hadîsle şâz hadîsi aynı sayarlar.

7 — **Muallel Hadîs** : Dış görünüşü bakımından metin ve senedi sahîh olup sadece hadîs ilminde derin bilgi sahibi olanların farkedebilecekleri ve hadîsin sıfatıyla ilgili gizli bir kusûru bulunan hadise muallel hadîs adı verilir. Bazan buna ma'lûl hadîs de denir.

8 — **Müdrec Hadîs** : Senedde veya metinde râvîlerden biri tarafından sonraki râvînin Hz. Peygambere veya hadîsin ilk kaynağına âid olduğunu sanacağı bir ilâvenin yapılmış olduğu hadîstir. Hüküm ve derece bakımından müdrec hadîs değişik şekilde değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

9 — **Maklûb Hadîs** : Metinde veya senedde çevirme ve değiştirme önce gelen kelime ve cümlelerle sonra gelenlerin yer değiştirmesi bulunan hadîstir.

10 — **Muztarib Hadîs** : Bir hadîsin metin veya senedi çeşitli şekillerde rivâyet edilir ve bunlardan birini diğerine tercîh etmek mümkün olmazsa buna muztarib hadîs adı verilir. Şayet birini diğerine tercîh etmek mümkün olursa tercîh edilen hadîse **«mahfûz»** veya **«ma' rûf»**, terkedilen hadîse de **«şâz»** veya **«münker»** adı verilir.

11 — **Şâzz Hadîs** : Makbûl olan bir râvînin kendisinden daha makbûl olan bir râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği hadîstir.

Ayrıca hadîsler sahîh, hasen ve zayıf hadîs olmak bakımından değişik şekillerde tasnîf edilmişlerdir.

12 — **Müsned Hadîs** : Hz. Peygambere varıncaya kadar senedinde hiçbir atlama bulunmayan hadîstir. Bu tarîfe göre müsnedle, merfû hadîs aynı mânâya gelir.

13 — **Muttasıl Hadîs** : İlk kaynağına varıncaya kadar senedinde hiç atlama bulunmayan hadîstir. Bu da ilk kaynağına göre merfû, mevkûf ve maktû' terimiyle eş anlamlıdır. Buna bazan da **«mevsûl»** hadîs denir.

14 — **Merfû Hadîs** : Senedinde atlama olsun olmasın, doğrudan doğruya Hz. Peygambere nisbet edilen ve ona âid olarak nakledilen hadîstir.

15 — **Mevkûf Hadîs** : Hz. Peygamberin ashâbından nakledilen, onlara âid söz, iş ve takrîrlerdir.

16 — **Maktû' Hadîs** : Tâbiîne âid olmak üzere nakledilen sözler ve işlerdir.

17 — **Mu'an'an Hadîs** : Senedindeki isimlerden önce (عن) kelimesi kullanılan rivâyetlerin nakledildiği hadîstir.

18 — **Mü'en'en Hadîs** : Senedinde isimlerden önce (إنَّ) veya (أنَّ) bulunan hadîstir.

19 — **Muallak Hadîs** : Senedinin baş tarafından birbiri peşisıra birkaç râvî veya tek râvîyi atlayarak onların üst tarafından kalan râvîden kesinlik ifâde eden sîğa ile nakledilen hadîstir. Kesinlik ifâde eden sîğa dedi (قال) yaptı, (فعل) emretti, (امر) rivâyet etti (روى) gibi kesinlik ifâde eden kelimelerdir.

20 — **Ferd Hadîs** : Sahâbeden yalnız bir tâbiîn'in rivâyet ettiği hadîstir.

21 — **Ğarîb Hadîs** : Yalnız bir senede göre ferd olan hadîstir ki buna nisbî ferd de denilir.

22 — **Azîz Hadîs** : Tâbiîn'in muhaddislerinden en az iki râvînin rivâyet ettiği hadîstir.

23 — **Meşhûr Hadîs** : Tevâtür derecesine varmayan ve her nesilde râvîsi ikiden aşağıya düşmeyen hadîstir.

24 — **Müstefîz Hadîs** : Bazılarına göre meşhûr hadîse müstefîz adı verilmiştir. Bu iki terim eş anlamlıdır. Bazıları ise müstefîz hadîsi şöyle tarîf ederler : Râvîsi üçten aşağıya düşmeyen meşhûr hadîstir.

25 — **Müselsel Hadîs** : Râvîlerin aynı sözü ve aynı hareketi veya her ikisini birden kullanarak rivâyet edegeldikleri hadîstir. (1)

(1) Emîr San'ânî, Tavzîh el-Efkâr, I, 214.

26 — **Muharref veya Musahhaf Hadîs** : Asıl metne göre bir hadîsin harekesi değiştirilerek yapılan hatâlı rivâyete muharref rivâyet denilir. Hatâ, nokta veya harfte olursa buna da musahhaf adı verilir.

27 — **Mevzû Hadîs** : Bir kimsenin uydurup iftirâ ederek Hz. Peygambere nisbet ettiği ve onun sözü gibi naklettiği mevzû ve uydurma sözlerdir. Uydurma hadîs konusu İslâm dünyasında üzerinde çok durulmuş ve bu konuda hadîs kitaplarında özel ilkeler tesbît edildiği gibi başlıca mevzû hadîsleri ihtiva eden «Mevzûat» isimli eserler de kaleme alınmıştır. Genellikle sûreler ile ilgili hadîsler, akılla alâkalı hadîsler, haftanın günleriyle ilgili ve nâfile namazlara dâir hadîsler, Receb ve Şa'bân ayları gibi Aşûra gününün fazîletine dâir hadîsler, kutublar, ğavslar, nakîbler, necîbler ve evtâd gibi gaybda yaşadığı varsayılanlar hakkında nakledilen hadîslerin, Mehdî ile ilgili hadîslerin, gelecekte olacak hâdiselerle ilgili hadîslerin bir çoğu mevzû'dur. Şehirler ve kabîlelerle ilgili hadîsleri, hayvan, darı, karpuz ve bazı çiçeklerle ilgili hadîslerin bir çoğu mevzû'dur. (1) Sahîh olmayan hadîslerin hükmü konusunda mezhepler arasında değişik görüşler vardır. İmâm Buhârî ve Kâdı Ebu Bekr İbn Arabî'ye göre; harâm ve helâl konularında hasen hadîsler kaynak olmuştur. Cumhûr adı verilen İslâm bilginlerine göre ise; hasen hadîs tıpkı sahîh hadîs gibidir. Zayıf hadîslerle amel edip edilmemesi konusunda ise üç farklı görüş vardır :

1 — Kayıtsız şartsız zayıf olan hadîsle amel edilmez. Zayıf hadîs helâl ve harâm gibi hüküm konularında esâs alınmaz. Bu görüşü Ebu Bekr İbn Arabî, Yahyâ İbn Maîn, Buhârî ve Müslim kabul ederler. İbn Hazm da bu kanâattadır.

2 — Bazılarına göre; zayıf hadîsler ile kayıtsız şartsız amel edilir. İmâm Ahmed İbn Hanbel'in ve Ebu Dâvûd'un bu görüşte olduğu söylenir.

3 — Helâl ve harâm gibi hüküm getirmeyen, yerleşmiş hükümlerin fazîlet veya cezâlarını anlatan hadîsler bazı şartlarla zayıf da olsa kabul edilir. Ancak bu tür zayıf hadîslerin kabul edilmesi için hadîs ve fıkıh bilginleri bazı ön şartlar ileri sürmüşlerdir. Buna göre hadîsin zayıflığı ileri derecede olmamalıdır. Yani yalancıların, yalancılıkla itham edilmiş olanların ve çok yanılmış oldukları bilinen kimselerin naklettikleri zayıf hadîsler aslâ kabul edilmez. Bu tür zayıf hadîsler; sağlam kaynak ve delillerle ortaya konmuş bulunan hüküm ve kâidenin içinde yer almalıdır, yeni bir hüküm ortaya koymamalıdır. Ayrıca bu hadîslerle amel edilirken peygamberden sâdır olduğu kesinlikle kabul edilmeyip ihtiyâtla davranılmalıdır.

Hadîs ilmi başlıbaşına geniş esâslara sahip ve kendisine hâs kritik tekniğiyle incelenmiş detaylı araştırmaların bulunduğu önemli bir

(1) Muhammed İbn Seyyid, Esna'l-Metâlib, 270, 275; Süyûti, Tedrîb, 190.

ilim dalıdır. Bu konuda daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir : (M. Tayyîb Okiç, Bazı Hadîs Meseleleri üzerine Tedkîkler, İst. 1959. Babanzâde Ahmed Naîm, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi, Mukaddime, I. cild, Ankara, 1976. Mahmûd Es'ad, Usûl-i Hadîs, İst. 1316, Subhî Sâlih, Ulûm el-Hadîs ve Mustalahuhu, Beyrut, 1965, Türkçe çev. Yaşar Kandemir, Ankara, 1973. Muhammed Ebu Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, Kâhire, 1958. M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadîsler, Ankara, 1975. Ali el-Karî, Mevzûât, İst. 1289. Muhammed Nâsırûddin Elbânî, Silsilet'ül-Ehâdîs el-Maîfe ve'l-Mevzûa, Beyrût, 1374. Laknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abd'ül-Hayy, el-Asâr'ül-Merfûa fi'l-Ahbâr'il-Mevzûa, Lekna, 1304. Süyûtî, el-Leâlî'il-Masnûa fi'l-Ehâdis'il-Mevzûa, 1, 2, Kâhire, 1352. Hayreddin Karaman, Hadîs Usulü, İst. 1965. Mustafa el-Sîbâî, el-Sünne ve Mekânetüha fi't-Teşrî'il-İslâmî, Beyrût, 1978).

6 — Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılması İçin Temel Prensipler :

Böylece İbn Kesîr Tefsîrinde yer alan hadîs ıstılâhlarıyla ilgili temel bilgileri aktarmış bulunuyoruz. Bu arada dikkat edilmesi gereken bir husûs da Kur'an-ı Kerîm'in ifâde ve üslûbundaki özelliklerdir. Bu eserin 1. cildinde bu konuda detaylı bilgiler verildi. Ancak okuyucuların tefsîre başlamak üzere bulundukları şu sırada Kur'an'ı nasıl anlamak gerektiği noktasında da bazı bilgiler vermek istiyoruz.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerîm sıradan bir kitâb değildir. Ve özellikle bizim alışageldiğimiz türden eserlerde rastladığımız niteliklerin hemen hemen hiçbirisi Kur'an-ı Kerîm'de bulunmaz. Bu sebeple Kur'an'ın tefsîrini kendi özellikleri içerisinde anlamaya çalışmak ve buna göre değerlendirme yapmak gerekir. Tefsîrler bize âyetlerin muhtelif şekillerdeki yorumlarını verirler. Ancak Kur'an'ın bütünlüğünü, onu bütün halinde okuyunca anlamak mümkündür. Büyük kültür değişimine uğramış olan ve özellikle tekniğin ve maddenin hayatının en büyük hâkimi haline geldiği günümüz insanlarının Kur'an'a nasıl yaklaşmaları ve onu nasıl anlamaya çalışmaları gerektiğini de büyük bilgin Mevdudî'nin kaleminden kısaca aktaralım. Bu konuda Mevdûdî özetle şöyle diyor :

İmdi, genellikle etüd ettiğimiz kitablarda yer alan bilgilerin, düşünce ve işâretlerin aynı konu etrafında dönüp dolaştığını; te'lîf edici bir üslûbla ve âhenkli bir ifâde ile anlatıldığını görmekteyiz. Bu nedenledir ki, Kur'a'n'ı iyi tanımamış olanlar; hayatlarında onu ilk kez incelemeye koyulduklarında, alışageldikleri diğer kitab türlerinden biriymiş gibi davranmaktadırlar. Yani konuları belirli ve sınırlı bir kitab. Veya bu konunun bölümlere ve alt başlıklara ayrıldığı bir kitab. Aynı

şekilde araştırıcı, bu kitabın etüd ve sergileme bakımından insanlık hayatının her bölümünü bağımsız bir biçimde ele aldığını ve her bahisle ilgili hükümleri ve prensibleri düzenli bir sıralama ile ortaya koyduğunu zannedebilir. Ne var ki bu araştırmacı bu kitabı eline almaya ve sayfalarına göz gezdirmeye başlayınca, birdenbire umduğundan başka bir şeyle karşılaşır. Daha önce alışmadığı bir üslûbla yüzyüze gelir. Çünkü burada itikâdî problemler, ahlâkî prensibler, şer'î hükümler, davet ve nasîhatler, ibret ve tenkîdler, uyarı, korkutma ve teşvîkler, delil ve belgeler, tarihî kıssalar ve Allah'ın kâinâttaki âyetlerini gösteren işâretler bulunduğunu görür. Bütün bunların, zaman zaman tekrarlanarak açıklandığını, değişik üslûblarla farklı biçimlerde ele alınarak yeniden söz konusu edildiklerini farkeder. Ayrıca o, bir konuya yönelmişken bir de bakar ki; ikinci ve üçüncü dereceden mes' elelerin de içine girmiştir. Hattâ bir konuya başlanmışken hemen ardından araya bir başka konunun sıkıştırılması gibi çok daha garîb şeylerle karşılaşabilir. Hitâb tarzının birdenbire gâibe yöneldiğini ve bu kez de muhtelif istikâmetlere müteveccih diyalogların başladığını müşâhede edebilir.

Konuların bölümlere ayrılmasına, bahislerin alt ve yan başlıklara taksîm edilmesine gelince... Bu kitabta «tarih» tartışma konusu yapılıyorsa «tarih yazarlığı» konusunda geçerli olan uslûba uygun bir münakaşa şekli görülmez. Bahis, felsefe etrafında dönecek olursa ve metafizik konularla ilgili tartışmalara geçilecekse, felsefe ve mantık meselelerinde rastlanan kavram ve terimlerin kullanılmadığını görürler. İnsan ve evrendeki varlıklar sözkonusu edildiğinde de tabiî bilimlerdeki metoddan ayrı bir şekilde konuşulur. Konu siyâsî, sosyal, ekonomik ve medenî bahislere intikâl edince sosyoloij ilminin takibettiği araştırma ve inceleme usûllerinden hiçbirine rastlanmaz. Kanûnî hükümler, yasal prensibler anlatılırken hukukçuların ve yasa düzenleyicilerinin bu alanda kullanageldikleri üslûb ve kalıplardan hiçbirinin bulunmadığı görülür. Getirilmek istenen ahlâkî prensipler ve davranış düzgünlüğü ile ilgili hükümlerin bu konuda yazılan ve düzenlenenlerden apayrı bir biçimde bu kitabda sunulmuş olduğunu görürsünüz.

Araştırıcı bu ve benzeri yazı üslûbunda ve ifâde şeklinde alışılagelenin dışında birşeyle karşılaşınca, yorum biçimlerinden tamâmen farklı bir yöntemle yüzyüze gelince dehşete kapılmaya başlar ve kendi kendine bu kitabın düzensiz, âhengi bozuk başı ile sonu arasında ilişki bulunmayan çelişki dolu bir kitab olduğunu zanneder. Bu kitabda ardarda dizilmiş ifâdelerle ve birbiriyle bağlı bölümler halinde birtakım kırık dökük konuların yer aldığı ve baştan sona kadar derme-çatma birtakım bilgilerin serpiştirildiğini vehmeder. Bu kitaba inanmayan ve

bu kitabı etüd ederken şüphe emârelerini yaymaktan başka birşey düşünmeyen araştırıcılar onunla ilgili çeşitli itirâz noktalarını sayıp dökebilmek için bir yığın eksiklikler, düzensizlik ve âhenk noksanlıkları bulabilirler. Bu yolu benimseyenler ve bu konuda muhalif tutamak noktaları bulabilirler. Kimi zaman bu kitabı incelerken onun maksadlarını görmezlikten gelirler. Kimi zaman da dış görünüşü itibâriyle âhenksiz gibi görünen sayısız konular bulmuş olmanın (yalancı) mutluluğunu duyarlar. Üçüncü olarak kendilerini zorlayıp bu kitabdaki âhenk şekillerini meydana çıkarabilmek için çırpınırken değişik sonuçlar elde ederler. Ve nihayet böylece dağınık ve derme çatma düşüncelere teslîm olurlar; âyetlerinden her birinin genel âhenkten farklı şekil aldığını söylerler. Neticede Azîz ve Hakîm olan Allah'ın muradına aykırı ve uzak mânâlar bulup uydururlar.

Herhangi bir kitabı ilk olarak etüd edebilmek için bu işi yapan kişinin her şeyden önce o kitabın konusu hakkında ön bilgilere sahib olması, kitabdaki ana konuların maksad ve amacını daha önceden bilmesi, üslûb şekillerinden haberdâr bulunması zorunludur. İncelenen kitabın özel ifâde tarzını, dil ve terminoloji inceliklerini çok iyi bilmesi, o kitabdaki sözlerin ve metinlerin gerisinde saklı bulunan girift konuları ve değişik yaklaşımları gözden uzak tutmaması icâbeder.

Genellikle etüd ettiğimiz her kitabda işâret etmiş olduğumuz husûsların hepsini kolaylıkla buluruz. Bu nedenle de o kitabda söylenmek istenen şeylerin derinliğini anlamak ve açıklanmak istenen meseleleri bulmak için hiçbir zorlukla karşılaşmayız. Ama biz diğer kitaplarda alışageldiğimiz bu şekli Kur'an'da bulamayız. Bu sebeple herhangi birimiz Kur'an'ı alışageldiğimiz diğer kitablar gibi incelemeye kalkarsak, kesinlikle onun konusunu, hedefini ve belli başlı mevzûlarını öğrenmeye güç yetiremeyiz. Bu sebeple üslûbunu yabancı görür, ifâde tarzını garîb karşılar ve pek çok konuda onun sözlerinin gerisinde saklı bulunan değişik husûsiyetlere gözatma imkânı kalmaz.

Bunun sonunda o kişi Allah'ın kelâmının özüne ulaşmaktan yoksun kalır. Az veya çok Kur'ân'ın aydınlık dolu, değişik hikmet ve incilerinden faydalansa da onun rûhuna ulaşamaz. Ve buna bağlı olarak kırık dökük hikmetlerinden bir parça almakla yetinmek zorunda kalır. Kitabın bilgisini derinliğine kavrayıp temellerine inmek yerine birkaç çiçek demeti almakla yetinmek zorunluluğunu duyar. Hattâ bazıları Kur'ân'ı etüd ettikten sonra şüphe ve yanılgıya düşerler. Bunun nedeni onu anlamak için gerekli olan temel kuralları daha önce öğrenmeksizin Kur'an okumaya başlamış olmalarıdır. Onlar çeşitli konuları Kur'ân'ın sayfaları arasında serpiştirilmiş bulunan değişik bahisleri görmüşler, ancak âyetlerinden pek çoğunun anlamını kavrayamadıkları için büyük bir bölümünü de ilâhî hikmet ışığıyla parıldayan cev-

herler gibi uzaktan seyreder olmuşlardır. Ortaya çıkan şey; başı ve sonuyla ibârede tutarsızlıkların bulunduğu vehmidir. Ve çoğu kez de onların Kur'ân'ın anlatım biçimiyle ifâde ve üslûbunu bilmemeleri kendilerini istenmeyen yorumlara yöneltmektedir. Kur'ân'daki birçok âyetlerin nüzûl sebeblerini bilmemekten dolayı meydana gelen yanlış anlamalara düşerler.

Kur'an ne türden bir kitabdır?

Kur'an'ın nüzûl şekli nasıldır?

Terkîbindeki sır nedir?

Kur'an'da yer alan tartışmaların üzerinde dönüp dolaştığı ana konular nelerdir?

Kur'an neden bu konuların araştırılmasını istemektedir?

Kur'an'da yer alan çeşitli bahislerin ve değişik konuların tümünün toplandığı ana bahis ve temel ilke nedir?

Kur'an; hedefini belirtmek için ne türden bir açıklama yoluna başvurmuş ve ne gibi deliller getirmiştir?

Bu ve benzeri önemli sorular üzerinde durup da ona daha işin başlangıcında cevap aramaya kalkışan bir insan, Kur'an'ı etüd ederken birçok tehlike ve çıkmazlardan kurtulma imkânına ulaşır. Ancak Kur'an'ı anlama ve kavrama konusunda önünde geniş yollar belirir. Şüphesiz ki, elde dolaşan tertîb, te'lîf şekillerini Kur'an-ı Kerîm'de arayan kişi istediğine ulaşamayınca Kur'an'ın sayfaları arasında bir boşluğa düşer. Aslında onun bu boşluğa ve bocalayış içerisine düşmesinin ana nedeni; Kur'an'ı etüd edip anlamak için gerekli olan temel prensib ve kuralları bilmemiş olmasından başka bir şey değildir.

O, konusu din olan herhangi bir kitabı mütâlaa eder gibi Kur'an'ı incelemeye koyulmuştur. Ve yine o, diğer insanların zihninde yer eden genel anlamda «din» ve «kitab» düşüncesine uygun bir din ve kitab fikriyle Kur'an'ı incelemeye başlamış demektir. Ve işte o, bu kitabda karşılaştığı şeylerin kafasından geçen düşüncelere aykırı olduğunu görünce bu kitaba bir türlü ısınamaz. Ve bu kitabın sayfaları arasında araştırma için çıkış noktasını bilme güçsüzlüğü içerisinde bulunduğu için bir o yana bir bu yana koşup durur. Ve böyle bir kişi büyük bir kentin sokaklarında nereye gideceğini bilmeden yolunu kaybetmiş bir yabancıdan farksızdır. Bu karârsızlık, ancak önceden o kişiye etüd etmek istediği kitabın te'lîf dünyasında karşılaştığı özel türden eşsiz bir kitab olduğunu bildirmekle telâfi edilebilir. Bu kitabın te'lîflerinin diğer kitablar türünden olmadığını söylemekle mümkün olur. O kimseye konusu, araştırması ve tertîbi bakımından bu kitabın eşsiz, biricik bir eser olduğunu bildirmekle sağlanabilir.

Kitabları etüd etmenizin ve bugüne kadar yazılmış kitabları okumanızın sonucunda zihninizde tasarlamış olduğunuz genel karekterli

kitab modeli bu kitabı anlamanız için kesinlikle yeterli olmayacaktır. Bu model size Kur'ân'ın anlaşılmasında kolaylık sağlayacağına bunun tersine yolunuza dikilecek en büyük engel olacaktır. Öyleyse Kur'an'ı anlamak istiyorsanız kafanızda yer eden bütün düşünce ve karşılaştırmaların hepsini zihninizden kovmanız ve bu kitabın eşsiz özelliklerini, gözalıcı meziyetlerini kavramaya çalışmanız gerekmektedir.

İster Kur'an'a inansın, ister inanmasın, Kur'an okuyan kişinin herşeyden önce Kur'an'ın mâhiyetini bilmesi gerekir. Madem ki bu kitabı, anlamak istemektedir öyleyse öncelikle Kur'an'da yer aldığı şekliyle Kur'an'ın temel ilkelerine yönelmelidir. Ve bu kitab kendisine indirilen zâtın; Allah'ın Rasûlü Muhammed (s.a.) in açıkladığı tarzda ona başvurmalıdır.

Kur'ân'ın temelinin aşağıdaki noktalar üzerinde toplanmış olduğunu belirtmek mümkündür :

1 — Doğrusu yüce Allah bu evrenin yaratanı, mâliki ve hâkimidir. İnsanoğlunu, sayısız mülklerinden bir parça olan yeryuvarlağı üzerinde yaratmıştır. Ona bilme, düşünme ve kavrama güçleri vermiştir. İyiyi kötüden ayırma imkânı, irâde ve ihtiyâr özgürlüğü lutfetmiştir. Herşeye dilediği gibi tasarruf etme yetkisi sunmuştur. Kısacası ona bir tür bağımsızlık (otonomi) vererek yeryüzüne halîfe kılmıştır.

2 — Allah Teâlâ insanoğluna bu önemli görevi lutfederken onun ruhunun derinliklerine şu anlamları yerleştirmiştir :

Ben senin Rabbınım. Bu âlemin Rabbı Benim. Hem senin Tanrınım, hem de bu evrenin Tanrısıyım. Hem senin Hâkiminim, hem de bu evrenin Hâkimiyim. Benim ülkemde başını dilediği gibi kaldıran başıboş, özgür bir varlık olma. Benden başkasına kul olma. Benden başkası, ibâdete, önünde eğilmeye ve itâate müstahak değildir. Sana verdiğim bir tür bağımsızlıkla birlikte yaşamakta olduğun dünya hayatı yalnızca bir imtihân dönemidir. Bu hayatın sonunda bana döneceksin. Bu dünyada yaptığını tek tek gözden geçireceğim. Başaranları ve başaramayanları belirleyeceğim. Senin bu dünyada benimseyebileceğin en sağlıklı yol şudur : Beni biricik Tanrı ve eşsiz Hâkim olarak tanı! Sana indirdiğim hidâyete göre davran! Dünyanın bir imtihân diyârı olduğunun farkına vararak yaşa! Gerçek amacının âhirette başarıya ulaşmak olduğunu bil! Ve yine bil ki; senin tuttuğun bu yola ters düşen her yol sakattır, bozuktur. Sen birinci yolu tutacak olursan —tutup tutmamakta serbestsin ya— yalnızca dünyada huzûr ve emniyete erişmekle kalmayacaksın, bana döndüğünde huzûr ve emniyetin, ebedî rahatın bulunduğu, kaygı ve sıkıntının yer almadığı, adına Cennet denilen bir yer ile seni nimetlendireceğim. Ama bu yolun dışında bir yol tutarsan —tutup tutmamakta serbestsin ya— sen bu ağır ve-

bâlin doğurduğu bozgunu, anarşiyi, felâket ve buhranları yalnız bu dünyada tatmakla kalmayacaksın, bu âlemi aşıp âhirete göçtüğünde varacağın yer ateş çukuru olacaktır. Orada sürekli azâb, ebedî üzüntü ve bitmez tükenmez acılar vardır.

3 — Allah, kâinatın mâliki olarak yukarda sözkonusu edilen mânâları insanın ruhûna yerleştirdikten sonra beşer nevini yeryüzüne indirmiştir. Şânı yüce olan Rab, ilk insana ve onun eşine —Âdem ve Havva'ya— kendi katından, izleyecekleri bir hidâyet yolu lutfetmiştir. Hem bu ikisine, hem de yeryüzündeki torunlarına. İnsanı ilk başta karanlık ve bilgisizlik içerisinde yaratmamıştır. Aksine Âdem ve Havva'nın, yeryüzündeki hayatlarına bir tür bilgi ve aydınlık ile başlamalarını sağlamıştır. Dolayısıyla ilk insan gerçeğin ne olduğunu biliyordu. Ve kendisi için lâzım olan hayat kanunundan haberdârdı. Bu hayatta tuttuğu yol, Allah'a itâatti. Yani İslâm. Aynı görevi kendi soyundan gelenlere de emretti. Allah'a itâat etmeksizin ve müslüman olmaksızın ölmemelerini buyurdu. Ne var ki, insan bu dosdoğru yoldan ayrıldı. Müteakip asırlarda yavaş yavaş bu sağlam dini terketti. Bir yandan umursamazlığı nedeniyle, diğer yandan da inatçılığı ve büyüklenmesi sebebiyle doğru yolu tersyüz ettiği için o yoldan saptı. Zâtı ve sıfatları konusunda Allah'a, gökte ve yerde bir yığın ortaklar tanıdı. Beşerî olmayan, maddî ve hayalî putlar edindi. Yığınlarca vehimleri, sayısız teorileri ve değişik felsefî görüşleri, Allah'ın kendisine lutfettiği bilgiye, gerçek bilginin tertemiz kaynağına karıştırdı. Ve bu karışık bilgilerden sayısız görüşler uydurdu. Allah'ın kendisi için kararlaştırmış olduğu dengeli ahlâk ve medeniyet kurallarını arkasına attı. Allah'ın buyruğunu tersyüz etti. Sonra Allah'ın bildirdiği gibi heves ve taassuba dayalı ilkeler uydurarak hayat sistemlerini vazetmeye kalkıştı. Böylece Allah'ın dünyasını zulüm, fesâd, anarşi ve mutsuzlukla doldurdu.

4 — İnsanoğluna bu sınırlı bağımsızlığı lutfetmiş olan Allah, onun yaratanı olmak niteliğiyle, insanlardan dosdoğru yolu bırakıp sapıklığa dalanları zorla ve baskı ile tekrar doğru yola çevirmek için müdâhale etmedi.

Nitekim Allah'ın, insanoğlunun dünyada özgürce davranabilmesi için ona lutfettiği ömür, insanın isyân edip azgınlık yoluna sapmasıyla birlikte Allah tarafından tutulup helâk edilmesi için uygun değildi. Kaldı ki, Allah Teâlâ, yaradılışının başından itibâren insanoğluna lutfettiği ömür boyunca onun bağımsızlığını kabul etmekle beraber kendisine ilâhî hidâyet yolunu göstermeyi üzerine almıştır. Ve yine mutlak irâdesi uyarınca bu görevi gerçekleştirmesi için beşer cinsinden kendine inanan ve hoşnûdluğunu kazanan insanlar seçerek onları kendine elçi kılmış ve gerçeğin bilgisini kendilerine vahyederek sağlıklı

bir hayat sistemi indirmiş, onların insanları, kaybettikleri bu dosdoğru yola tekrâr dönmek üzere çağırmalarını emretmiştir.

5 — Bu elçileri çeşitli milletlere ve değişik bölgelere göndermiş, binlerce sene ardarda gelen bu peygamberler kâfilesi, birbirlerini izlemişlerdir. Hepsi de tek bir dinin yolcusu idiler. Yani Allah'ın yeryüzüne insanoğlunu indirirken öğretmiş olduğu o dosdoğru yolun yolcusu idiler. Hepsi de aynı hidâyet yoluna bağlıydılar. Yani Allah'ın, işin başlangıcında insanın rûhuna yerleştirmiş olduğu o ölümsüz ve adâlet dolu ahlâk ve medeniyet ilkelerine bağlıydılar. Hepsinin de bir tek amacı vardır. Beşer türünü Allah'ın dinine ve yoluna çağırmak. Sonra her peygamber kendi çağrısını kabul edenleri bir araya getirerek onları bir tek ümmet yaptı. Bu ümmetler Rab'larının emirlerine uyuyor ve dünyada ilâhî buyrukları yerine getiriyorlardı. İnsanları da bu yola aykırı davranışlardan alıkoymaya çalışıyorlardı. Gerçekte Allah'ın elçileri gönderildikleri elçilik görevini en mükemmel şekilde yerine getirdiler. Ne var ki tarih boyunca ortaya çıkan şu olmuştur : İnsanlardan büyük bir kitle bu elçilerin dâvetine iltifât etmemiştir. Ayrıca onların da'vetine inanıp arkalarından giderek teslîm olmuş (Müslüman) bir ümmet haline gelenler, geceler birbirini takib ettikçe, günler geçtikçe, tekrâr bozgunculuk ve sapıklığa dalmışlardır. Kimileri hakîkatten büsbütün saparken, kimileri de Allah'ın prensiblerini ters-yüz ederek buyruklarının yerini değiştirmiş ve kendi elleriyle Allah'ın kitabına bazı şeyler ilâve etmişlerdir.

6 — Nihayet, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.) i Arabistan topraklarında, daha önceki peygamberler gibi, aynı görevi yükleyerek göndermiştir. Onun çağrısı; arasında diğer peygamberlerin tâbîleri de bulunmak üzere, bütün insanlara yönelikti. Onun asıl görevi tüm insanlığı bu dosdoğru yola çağırmak ve yeniden Allah'ın hidâyetini kendilerine teblîğ etmekti. Allah'ın Rasûlü bu çağrıyla insanları tek bir ümmet halinde birleştirdi. Bunların hayatî ölçüleri Allah'ın hidâyetine dayanıyordu. Buna bağlı olarak da dünyanın doğru yola iletilip ıslâhı amaçlanıyordu. Bu Kur'ân'da işte bu çağrının kitabı, Allah'ın Hz. Muhammed'e gönderdiği hidâyet buyruğuydu. Onda aydınlık yollar belirtilmişti. Allah, kullarından dilediğini bu yola iletir.

Şu anda okuyucu Kur'ân'ın mâhiyetini öğrenmiş olduğuna göre bu kitabın konusunun ne olhduğunu, ana amacının ve başlıca araştırma yolunun neler olduğunu anlayabilir demektir. Kur'ân'ın konusu insandır. İnsanın başarı ve mutluluk yollarıyla başarısızlık ve mutsuzluk yollarını gösterir. İhtivâ ettiği asıl konu şudur : İnsanın; kendi hayatı, kâinat nizâmı, tanrının zâtı, dünya hayatı gibi konularda kendiliğinden yaptığı incelemelere, hayâlî değerlendirmelere, heveslerinin mah-

kúmu olan fikirlerine göre ortaya koymuş olduğu teoriler, ayrıca bunlara dayalı olarak benimsediği davranış şekilleri, özü itibâriyle bâtıl ve netîcesi bakımından da insanı bizzat felâkete götüren şeylerdir. Bu konuda yegâne gerçek; Allah'ın yeryüzünün halîfesi olurken insana öğretmiş olduğu gerçeklerdir. Bu hakîkatların gereği olarak yukarda işâret ettiğimiz ve doğru yol dediğimiz yoldan başka ortaya atılan yönlerden hiçbirisi doğru bir temele dayanmadığı gibi insanı iyi bir sonuca da ulaştıramaz. Kur'an'ın hedefi insanı bu dosdoğru yola da'vet etmek ve insanın umursamazlığı sebebiyle sapıtmış bulunduğu veya gurûr ve büyüklenmesi nedeniyle çarpıttığı ilâhî hidâyeti açıkça belirtmektir. Bu üç ana noktayı gözönünde tutarak Kur'ân'ı inceleyenler çok açık olarak görürler ki; bu kitab ana konusunda, planlanmış hedefinden ve temel bahislerinden kıl payı bile şaşmamıştır.

Ve yine görürler ki; bu kitabın çeşitli bölümleri bu ana bahislerle öylesine bir uyum içerisindedir ki, bir inci gerdanlıkta büyük —küçük ve renkli incilerin birbiriyle uyuşmasından farklı değildir. Bu kitab göğün nasıl inşâ edildiğinden, insanın nasıl yaratıldığından sözeder. Evrendeki ilâhî sanat eserlerinin gözlenişinden, geçmiş milletlerin hikâyelerinden bahseder. Çeşitli milletlerin davranışlarını, inanç ve amellerini eleştirir. Tabîat ötesi sorunlara açıklık getirir. Saydıklarımızdan çok farklı konuları da ele alır. Ama bunu yaparken insana; tabîat, tarih ,felsefe ve herhangi bir sanat veya edebiyat dersi vermek için değil, bu konularda insanların yanılgılarını ortadan kaldırmayı ve gerçeği yanlış anlamalarını önlemeyi amaçlar. İnsanların zihnine pratik gerçekleri yerleştirir. Hakîkate aykırı yolların varacağı kötü sonuçları ve vahîm âkibetleri anlatır. Gerçeğe uygun düşen yollara çağırarak onları sonuçların en güzeline ulaştırır. İşte bu nedenledir ki o, bu konulardan sözederken kendisi için gerekli olan ölçüde ve hedefine uygun düşen üslûb içerisinde bahseder. Bu konuları, ihtiyâcı olduğu kadar dile getirir. Konuyla ilişkisi olmayan detaylara göz yumarak ana hedefini açıklamaya döner. Bunun için siz, sözün şaşmadan, âhengi bozmadan, birdenbire da'vetin etrafında yoğunlaştığını görürsünüz. Ne var ki insan Kur'ân'ın iniş şeklini bilmediği sürece, onun açıklamalarını, üslûbunu, tertîbini ve araştırma tarzını kavrayamaz.

Allah Teâlâ Mekke'de; Arap yarımadasındaki şehirlerden birinde, kullarından bir kulunu elçi olarak seçmiş ve ona kendi da'vetini, yaşadığı kentte, kendi kabîlesi olan Kureyşliler arasında açıklamaya başlamasını emretmiştir. Ayrıca bu önemli göreve başlamak için gerekli olan ilkeleri de telkîn buyurmuştur. Bu temel ve başlangıç ilkeleri genellikle üç noktayı içeriyordu :

a) Peygamberin bu çok ağır görevi gerçekleştirmesi için kendini nasıl hazırlaması gerektiğini öğretmek. Hangi şekilde hareket etmesi icâbettiğini bildirmek.

b) Gerçekle ilgili temel bilgileri sunmak ve bu konuda hayat sistemlerini körükörüne, karanlıklar içerisinde yürütmeye çalışan insanların zihinlerinde yer eden şaşkınlıkları, yanılgıları ve muğâlataları bütünüyle ortadan kaldırmak.

c) İnsanları doğru yola da'vet etmek. İlâhî hidayetin içinde yer alan ve insanların ona bağlanmakla başarı ve mutluluğa erişecekleri başlıca ahlâk ilkelerini hatırlatmak.

Bu temel ilkeler İslâm da'vetinin yüce diliyle, ideal anlamıyla sonsuz zevki ve erişilmez etkisiyle başlamış olan atılım noktasına uygun düşüyordu. Burada verilen özel bilgiler muhâtabın zevkiyle atbaşı giden çok üstün bir edebî zevk düzeyine ulaşmıştı. Bu ilâhî nağmeler insanların gönlüne, okun göğüslere saplanışı gibi sirâyet ediyordu. Onun büyüleyici nağmelerine koşan kulaklar kendini ona kaptırıyordu. Onun üslûbundaki ifâde zevkine, uyum güzelliğine bağlanan dillerde kelimeler akıp gidiyordu. Ayrıca bu parçalar büyük bir noktaya kadar mahallî şartların rengini de taşıyordu. Buralarda sözkonusu edilen husûslar her ne kadar ölümsüz, evrensel gerçekler ise de getirilen deliller, işâret edilen şâhidler, sözkonusu olan benzetmeler halkın alışkın olduğu yakın toplum çevrelerinden alınmıştı. Onda yer alan tarihler kendi tarihleri, orada anlatılan olaylar kendilerinin başından geçen şeyler, kendi âdet ve gelenekleriydi. Orada zikredilen geçmiş olaylar bizzât kendi gözleriyle müşâhede ettikleri vak'alardı. Burada tekrârlanan sözler bütünüyle kendilerinin dejenere olmuş ahlâkları, bozuk inançları ve sosyal zaaflarıydı. Bütün bunlar çağrının, rûhlarında daha etkin olabilmesi ve zihinlerine daha yakın gelebilmesi içindir.

Da'vetin bu başlangıç merhalesi dört-beş yıl kadar sürdü. Bu dönemde Hz. Peygamberin da'vetine karşı fiilî durum üç şekilde tecellî etmişti :

a) İnsanların seçkinlerinden bir topluluk bu yüce da'vete inanmış, müslüman bir ümmet olabilmek için hazırlanmıştı.

b) İnsanlar içinde büyük bir topluluk da; ya bilgisizlikleri ya arzu ve hevesler peşinde sürüklendikleri, ya da atalarından gördükleri geleneksel modele fazlaca bağlandıkları için bu da'vete karşı direnmişlerdi.

c) Bu yeni da'vet Mekke'nin sınırlarını ve bu şehrin yerlisi olan Kureyş kabîlesini aşarak nisbeten daha geniş bir alana doğru yayılmaya başlamıştı.

Sonra da'vetin ikinci aşaması başladı. Bu aşamada hâkim olan câhiliyet ile İslâmî hareket arasında şiddetli bir mücâdele ortaya çıktı. Bu mücâdele sekiz-dokuz sene boyunca yalnız Mekke'de veya sadece Kureyşliler arasında değil, eski câhiliyet dönemi Arap Yarımadası-

nın büyük bir kısmında devâm etmesini isteyen gruplar arasında cereyân etti. Onlar paçalarını sıvayarak ve dişlerini sıkarak bu hareketi ortadan kaldırmak için var güçleriyle çalıştılar. İslâm'ın muârızları bu da'veti yokedebilmek için her türlü metod ve hîlelere başvurdular. Yalancı propagandalar yaptılar. Yığınlarca i'tirâz, şüphe ve ithâm furyaları saçtılar. Halkın kafasını bulandırıcı çeşitli dedikodular yaydılar. Peygamberin söylediğini duymadıkları çin onun hakkında bilgi sahibi olmayanları peygamberden uzaklaştırmaya çalıştılar. Allah'a ve Rasûlüne îman edenlere çeşitli zulüm metodları uyguladılar, baskı ve sindirme yollarına başvurdular. Ekonomik ambargo uygulayarak boykot ilân ettiler. Hayat şartlarını öylesine zorlaştırdılar ki içlerinden pek çoğu kendi yurtlarını terkederek iki kez Habeşistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Bu şiddetli muhâlefete ve gittikçe artan engellemelere rağmen İslâm hareketi yayılıp gelişmeye ve parlamaya devâm etti. En sonunda Yesrîb'e (aydınlıkşehre) göçetmek gereğini duydular. Ne var ki Mekke'de her evden bir kişi hemen hemen müslüman olmuştu. İslâma karşı çıkanların kin ve düşmanlıklarını artıran nedenlerin başında; kendi öz kardeşlerinin, torunlarının, oğullarının, bacılarının ve damadlarının Allah'ın dinine bağlanması geliyordu. Bu insanlar sadece inanmakla yetinmemiş, peygamberin yolunda canları ve değerli bildikleri her şeylerin de harcamaktan çekinmeyerek en sonunda kendi yakınlarına baş kaldırmışlardı.

İşin enteresan yanlarından birisi de; ilk câhiliyyetle bağlantılarını koparıp gelişmekte olan bu harekete katılanların çoğunluğunun toplumun seçkin ve kavminin önde gelenleri olmasaydı. Onlar bu yeni davet kervanına katıldıkları zaman iyilikler, doğruluklar ve ahlâk güzelliği konusunda öyle mesâfeler almışlardı ki dünyaya bile sahip olsalar, sımsıkı bağlandıkları dâvânın yüceliğine ermekten başka birşey istemiyorlardı. Bundan sonra da yapacaklarını yapıyorlardı.

Bu korkunç çatışma içerisinde yeri geldikçe ve ihtiyâç duyuldukça Allah Teâlâ, Nebiyy-i Zîşânına bazı sözler (âyetler) indiriyordu. Bu âyetler, akışı bakımından coşkun bir ırmağı andıran heyecânlar getiriyordu. Gücü yönünden korkunç bir sele, etkisi bakımından yakıcı bir ateşe benziyordu. Bu âyetlerle bildirildi mü'minlere ilk görevleri. Ve onlara toplumsal hareket şuûru bu âyetlerle verildi. Zühd, takvâ güzel ahlâk, temiz davranış şekilleri öğretildi. Sarsılmaz dini teblîğ edip gerçekleştirme yolları anlatıldı. Çağrının yalanlanmayan bir va'd ile nimet ve huzûr yeri olan cennette erişilecek kurtuluşla birleştirilmesi sonucu güçlendirildiler. Sabır, istikâmet ve üstün bir ma'neviyât duygusuyla Allah yolunda savaşmak üzere teşvîk edildiler. Erişilmez bir şevkle gönülleri, genişliği göklerle yeryüzü kadar olan cennet arzusuyla doldurudu. En katı zorluklara karşı koyabilmeleri için, amansız

mücâdele kasırgalarına karşı güven duyabilmeleri için, güçlü bir kahramanlık duygusuyla donatıldılar.

Mü'minler bakımından durum böyle... Öte yandan kâfirlere; Allah'ın Rasûlüne karşı çıkanlara gelince... Onlar tehdîdlerle uyarıldılar.

Hak'tan yüz çevirip peygamberin çağrısına karşı çıkanlar kendilerinden önce yaşamış milletlerin başına gelen acı sonuçlarla korkutuldular. Onlar bu milletlerin tarih ve hikâyelerini pek iyi biliyorlardı. Evlerinin altı üstüne gelmiş olan kavimlerin harâbelerinden arta kalan izlerden ibret almaya çağrıldılar. Onlar, yolculukları esnâsında hep bu harâbelerden arta kalan enkâzın üzerinden geçiyorlardı. İslâm'a karşı gelenlere, göklerin ve yerin yaratılması, gece ile gündüzün ardarda gelmesi gibi her gün bizzât gördükleri gerçeklere dayanan tevhîd işâretleriyle, âhiret hayatına dâir deliller anlatılmaktaydı.

Bu dönem, onüç yıl boyunca Mekke'de devâm etmişti. Ve netîcede kendisi için yeni bir karargâh olarak Yasrib'i seçmişti. Arap yarımadasının çeşitli yörelerindeki bağlılarını da bu karargâha dâvet etti Amaç, bağımsız bir toplum kurmak ve bütün gücü tek bir merkezde toplamaktı. Hz. Peygamber ve kendisine gönülden bağlı olan arkadaşlarının büyük bir kısmı «Nûr'lu Medîne» ye hicret etti. Böylece İslâm daveti, üçüncü merhalesine ulaşmış oldu. Bu merhalede durum baştan sona kadar değişti. İslâm ümmeti bağımsız bir devlet kurma imkânı kazandı ve antik câhiliyyet mensûblarıyla silâhlı çatışma dönemi başlamış oldu. Ve İslâm daveti, geçmiş peygamberlerin ümmetleriyle, Yahûdî ve Hıristiyanlarla yüzyüze gelmeye başladı. Ayrıca İslâm ümmetinin iç bünyesine sızan münâfıklık hareketinden de kendini arındırmaya başladı. On yıl süreyle devâm eden bu sürekli mücâdele ve şiddetli çatışmalardan sonra İslâm hareketi öylesine bir güç ve kudret kazandı ki; netîcede bütün Araplar ona boyun eğip teslîm olmak zorunda kaldılar. İslâm davetinin önüne artık kâinât platformunda yayılma imkânları doğdu. Sınırlarının ötesinde islâh hareketine koyulma yolları açıldı.

Bu ihtiyâçları karşılayabilmek için Allah Teâlâ, peygamberine ihtiyâçlarının değişmesiyle birlikte değişen üslûblar içinde sözler (âyetler) indirmeye devâm etti. Kimi zaman âyetlerin üslûbu duygu alevleriyle parıl parıl yanan mutantan ve etkili hitâb üslûbuydu, kimi zaman hükümdârâne emirler ve merâsimler üslûbuydu. Bazan ders veren öğretmenin ifâdesi kullanılıyor, bazan da öğütte bulunan bir eğitimcinin anlatım biçimi tercih ediliyordu. Bu âyetlerde bir toplumun nasıl doğacağı, bir devletin nasıl kurulacağı uygun bir medeniyetin nasıl inşâ edileceği anlatılmaktaydı. Hayatın çeşitli yönlerinde hangi ilke ve prensiblerin geçerli olacağı bildiriliyor, münâfıklarla, ehl-i zimmetten

olan kâfirlere nasıl muâmele yapılacağı açıklanıyordu. Kitab ehliyle ilişkilerin ne şekilde sağlamlaştırılacağı, savaş halindeki düşmanlara nasıl davranılacağı müttefik milletlerle nasıl anlaşılacağı öğretiliyordu. Ve netîcede düzenli, inançlı, İslâm cemâatinin kendini «yeryüzünde Allah'ın hâlîfeliği» görevine nasıl hazırlayacağı gösteriliyordu.

Bu âyetler; müslümanları istenen şekilde yönlendirme ve amaca uygun terbiye etme esâsına dayanıyordu. Zaaf noktalarına karşı onları uyarıyordu. Malları ve canlarıyla Allah yolunda savaşmaya teşvîk ediyordu. Zafer ve hezîmet anlarında, rahat ve mihnet dönemlerinde, sıkıntılı ve keyifli zamanlarında, emniyet ve korku günlerinde ve daha bunlara benzer hallerde kendi durumlarına uygun düşen ahlâk ve davranışta bulunma dersleri veriyordu. Onlardan öyle bir toplum meydana getirilmek isteniyordu ki; her bir ferd gerçekten Rasûlullah'a halef olma yeterliliğine erişmiş bulunsun, davet ve ıslâh fonksiyonu konusunda peygamberin izinden gidebilsin. Mü'minler cephesinde durum böyle... Diğer taraftan bu âyetler, îmandan yoksun bulunan münâfık, kâfir, müşrik ve ehl-i kitâb'tan kişilere de seslenmekteydi. İslâm daveti karşısında bu gruplardan her birinin durumuna ve tutumuna uygun düşen biçimde onları hayra davet ediyordu. Bunu gerçekleştirmek için iknâ yollarını kullanıyor, yumuşak söz, güzel öğüt, etkili uyarı, şiddetli tehdîd ve Allah'ın azâbından korkutma, acı dersler ihtivâ eden durumlar ve olaylar karşısında öğüt ve ibret alma imkânlarını açıklıyordu. Bütün bunları onların aleyhinde delil getirme ve mazeret kapılarını kendilerine kapamak için yapıyordu. Medîne döneminde Kur'an âyetlerinin tarihî seyri işte bundan ibâretti.

Yukarıda zikrettiklerimizden anlaşılıyor ki; Kur'an'ın nüzûlü İslâm davetiyle ve bu davetin gelişme çizgisiyle paralel yürümüştür. Başından sonuna kadar dönem dönem, durak durak yenilenen bu davetin gereklerine ve icâblarına göre peyderpey ve değişik bölümler halinde nâzil olmuştur. Bu dönem tam yirmiüç yıllık bir süreyi içeriyordu. Öyleyse böyle bir kitabın bir araştırıcının doktora diploması kazanabilmek için takîb etmesi gereken araştırma ve inceleme metodundan farklı bir tertîb ve te'lîf tarzına sahib olması gerektiği çok açıktır. Kaldı ki, çağrının değişik dönemlerde yer almasına rağmen muhtelif hacimlerdeki parçalar, âhenkli biçimde nâzil oluyordu. Bu parçalar küçük kitabçık ve risâlelerde yayınlanmıyordu. Aksine, Rasûlullah'ın hitâblarından öğrenilerek dilden dile aktarılıyor, kişiden kişiye ulaştırılıyordu. Bu sebeble de alışılan te'lîf üslûbunun kalıplarına göre düzenlenmemekteydi.

Böylece Kur'an'da yer alan açıklamaların birçok kere tekrârlanmış olmasındaki sır, gün ışığı gibi açığa çıkmaktadır. Çünkü İslâm davetinin tabîatı, Kur'an'ın ancak yaşanan merhaleye uygun şeylerden

sözetmesini gerektirmektedir. Madem ki davet, bu dönemi yaşamaktadır, gelecek dönemlerle ilgili husûslara temâs etmeye gerek yoktur. Bu dönem; ayları ve yılları da kaplasa, içinde yaşanan merhaleden sözetmek için tekrârlara gerek duyulmaktadır. Eğer ifâdeler aynıyla tekrarlansa ve monoton bir kalıp içerisinde yenilense, insan tabîatı bıkar, kulaklar tırmalanır, rahatsız olur. Bu sebeple, herhangi bir merhale ile ilgili bir konunun anlatılması ve ardarda birkaç kere tekrârlanması gerekiyorsa, ifâdenin yeni kelimelerle donatılarak sıralanması, yeni bir üslûb, benzeri bulunmayan bir ifâde güzelliğiyle bezenmesi lâzım gelir ki, rûhlar onu arzulasın, gönüller ona ısınsın. Böylece davetin her merhalesinin temelleri sağlamlaştırılmış, direkleri kuvvetlendirilmiş, yapısı oturmuş olur. Bütün bunlardan da öte, davetin ilk adımlardan itibâren son bulup kemâle ermesine kadar ortaya çıkan her durum ve şartta, üzerine dayandığı temel ilke ve prensiblerin de akıldan çıkarılmaması gerekir. Durum ne olursa olsun, davetin bütün merhalelerinde dikkatlerin bütünüyle bu noktalar üzerine teksîf edilmesi icâb eder. İşte bütün Kur'ân sûrelerindeki değişmez konular etrafında, değişik ifâdeler ve farklı üslûblarla durulmasındaki sır burada gizlidir.

Sözgelimi tevhîd inancı, Allah'ın sıfatları, âhiret hayatı, âhiretteki sorumluluklar, azâb ve sevâb, peygamberlik, kitablara îman, Allah korkusu ,sabır, dayanma, tevekkül ve bunlara benzer temel gerçeklerin bütün mekkî ve Medenî sûrelerde tekrârlandığını görürsünüz. Çünkü İslâmî hareketin, hangi merhalede bulunursa bulunsun, bu gerçekleri görmezlikten gelmesi veya bunlara karşı umursamaz davranması mümkün değildir. İslâmî hareket, gerçek rûhunun ve eşsiz tabîatının üzerinden uzun zaman geçmesinden dolayı; mü'min rûhlarda pörsümüş de olsa, bu temel inançlar karşısında aslâ umursamazlık gösterilemez.

Söylenenleri derinliğine kavradınızsa, kafanızda dolaşıp duran «Hz. Peygamber Kur'an'ı nüzûl sırasına göre neden tertîb etmemiştir» sorusuna inandırıcı bir cevap bulmamız mümkün olur.

Kur'an'ın üslûbu iyice kavrandığında insanın gözü önünde beliren bir başka gerçek de şudur :

Konu birliği içerisinde bulunan âyetlerin bir yerde toplanması bu kitabın tabîatına uygun düşmez. Bu kitabın tabîatı şunu gerektirmektedir : Okuyucu Kur'an'ı incelerken Mekke'de inen âyetlerle Medîne'de inenlerin içiçe olduğunu, bşalangıçtaki öğütlerle sondaki tavsiyelerin yanyana bulunduğunu, son dönemdeki prensiblerle başlangıç dönemindekilerin içiçe girdiğini görmeli ve böylece İslâm'ın olgunlaşma manzarası ve kapsamlı planlı; sürekli olarak, parlak ve açık biçimde gözlerinin önünde canlanmalıdır. Yalnız bir tarafı değil, bütün yönleri görülmelidir.

Şayet Kur'an indiriliş sırasına göre derlenmiş olsaydı, bu düzen Peygamber döneminden sonraki yüzyıllar için elverişli ve anlaşılabilir bir özellikte olmazdı. Ancak Kur'an'a bir ek olarak nüzûl tarihi ve şartlarının eklenmesiyle yeterli olabilirdi. Halbuki bu husûs, Allah Teâlâ'nın kelâmını derleyip mushafında saklamış bulunduğu ana maksada aykırı düşerdi. Çünkü Allah; kelâmının, başka sözün karışmadığı, hiçbir ilâve şüphe ve şâibenin bulaşmadığı tertemiz ve hâlis kelâm olarak kalmasını istiyordu. Ve onu bugün olduğu gibi anlam ve biçim bakımından öylesine vecîz ve öylesine üstün biçimde tertîb ediyordu ki, büyük-küçük, yetişen ve yetişmekte olan, erkek-kadın, sıradan insan ve derin bilgin, köylü-şehirli, her zaman ve her yerde, her halde ve her durumda bütün kişiler kolaylıkla okuyabilsin. Zekâ seviyeleri ne kadar farklı olursa olsun, tüm insanlar en azından Allah'ın kendilerinden ne istediğini ve ne istemediğini kavrayabilsinler. Çok açıktır ki; eğer Kur'an'a uzun uzadıya bir Kur'an tarihi eklenseydi ve bunun Kur'an'la beraber okunması gerekseydi bu ana maksad kaybolup giderdi.

İkinci olarak, tartışma götürmez bir gerçektir ki; Kur'an'ın hâlihazırdaki tertîbine itirâz edenler, yanlış anlayarak bu kitabın sosyoloji ve tarih ilmi öğrencilerine indirilmiş bir kitab olduğunu sanıyorlar.

Kur'an'ın tertîbiyle ilgili olarak araştırıcının bilmesi gereken bir diğer husûs da, hâlihâzırdaki düzenin Peygamberden sonra gelenlerin yaptığı bir tertîb olmayıp Cebrâîl'in gösterdiği biçimde bizzât Hz. Peygamber'in koyduğu bir düzenleme olmasıdır. Rasûlullah'ın âdeti şöyle idi :

Bir sûre indiği zaman, kâtiblerinden bir kısmını çağırır, onu yazdırır ve «Şu sûreden önce ve şu sûreden sonra» yerleştirmelerini emrederdi. Kezâ bir veya birkaç âyet indiğinde ve bunların müstakil bir sûre olarak düzenlenmesi mümkün olmadığında «falanca sûredeki falanca yere» konulmasını Hz. Peygamber bizzât buyururdu. Ve bu düzenlemeye göre de namazlarda ve diğer zamanlarda —Kur'an okunması gerektiğinde— Kur'an okunurdu. Ve bu tertîbe göre onun şerefli ashâbı da Kur'an'ı elden ele dolaştırır ve öğrenip öğretirlerdi. Bu nedenle tarihî olarak sâbittir ki, Kur'an'ın nüzûlünün tamâmlandığı gün, zaman bakımından tertîbinin de tamâmlandığı gündür. Ve bu tertîbi yapan da O'nu indirendir. Kur'an'ı peygamberin kalbine indiren, onun diliyle tertîbini de birlikte göndermiştir. Bu başkasının bu tertîbe müdâhele etme yetkisi yoktur.

İster inansın, ister inanmasın, Kur'an'ı anlamak isteyen herkesin —ilk adım olarak— daha önce kafasında yereden teori ve tasavvurlardan zihnini boşaltması gerekecektir. Her türlü arzu ve isteklerden içini arındırması, sonra da açık bir gönül, dikkatli bir kulak ve Kur'an'ı anlamak için tertemiz bir amaç ile onun üzerine eğilmesi gerekir. Ön-

ceden kafalarını sayısız düşüncelerle doldurarak Kur'an'ı etüd etmeye çalışanlar; onun sayfaları arasında kendi düşüncelerinden başka bir şey okuyamazlar. Veya okudukları metinlerde Kur'an'ın havasını teneffüs edemez ve o tadı bulamazlar. Böyle bir tedkîk usûlü, sıradan herhangi bir kitabı okumak için bile elverişli değilken Kur'an gibi bilgi hazînelerini böyle bir okuyucuya hiçbir zaman açmayacak olan bir kitabı okumak nasıl mümkün olur?

Kur'an'ı özet bir bilgi şeklinde öğrenmek isteyenler için, bir veya iki kere tedkîk yeterli olabilirse de onun derinliklerine dalarak sırlarını kavramaya çalışanlar için bu kadarı kâfi olmadığı gibi hattâ dört beş kez okumak bile yeterli değildir. O kişinin kendini, defalarca ve tekrâr tekrâr Kur'an'a adaması, üzerine abanması bıkıp usanmadan yeniden tedkîke koyulması ve her seferinde ayrı bir cepheden bu kitabı incelemesi icâbeder. Ve tıpkı bir öğrenci gibi, lâzım gelen kalem, defter nev' inden araçlar edinerek bu etüd esnâsında zor gelen önemli noktaları kaydetmelidir. Bu söylediğimiz şekilde sağlam bir metodla Kur'an'ı tedkîk etmek isteyenler kısa yoldan onun inanç sistemiyle alâkalı ve dünyayı değerlendiren umûmî metoduyla ilgili noktalarda bilgi sahibi olmaları için iki defa hatmederek iyice okumalıdırlar. Ayrıca etüd esnâsında Kur'an'ın genel değerlendirmeleri üzerinde, toplu bir görüş edinmeye çalışmalıdırlar. Kur'an'ın insanlığa takdîm ettiği temel düşünceleri anlayıp bu düşünce esâsına dayanan genel hayat sistemiyle ilgili açıklamalarını kavramaya çalışmalıdırlar. Bu zevkli gezi esnâsında kafalarına bir mes'ele takılacak olursa, acele etmeyerek hemen onu bir yere not etmelidirler. Araştırmalarına sabır ve ciddiyetle aralıksız devâm etmelidirler. Daha sonra gelecek sayfalarda çoğunlukla sorularının cevâbıyla karşılaşacaklardır. İşte o zaman hemen sorunun karşısına notlarını düşmelidirler. İlk etüdden sonra cevap bulamazlarsa ikinci bir kez sabır ve dikkat ile çalışmaya devâm etmelidirler.

Ben tecrübelerime dayanarak diyorum ki : Bu ikinci etüdünüzde cevabı verilmemiş bir sorunuz, çözüme kavuşturulmamış bir probleminiz kalmayacaktır. Sadece insanların kavramaya güç yetiremediği bazı ender husûslar müstesnâ...

Gösterdiğimiz plan dâhilinde Kur'an'a özet olarak gözattıktan sonra, araştırıcının şimdi detaylı inceleme safhasına geçmesi gerekir. Bu esnâda onun daha önceki etüdü sırasında karşılaşmış bulunduğu Kur' an'ın temel prensiblerinin bütün yönlerini zihnine yerleştirmiş olması gerekir. Sözgelimi Kur'an'ın benimsediği ideal üstün insan örneğinin vasıflarını öğrenmeli, Kur'an'ın hoşlanmadığı, nefretle baktığı insan tipinin hangisi olduğunu tedkîk etmelidir. Bu arzusunu gerçekleştirmek için not defterinin bir bölümüne Kur'an'a göre istenen insanın özelliklerini alt alta sıralamalı, onun tam karşısına da reddedilen insan tipi-

nin mutluluğunu ve başarısını belgeleyen sebeblerle, başarısızlık ve mutsuzluğuna vesîle olan faktörleri iyice değerlendirip öğrenmeye çalışmalıdır. Bu maksadı gerçekleştirmenin en emîn yolu, konuyu derinlemesine ve ayrıntılarıyla birlikte, kapsamlı olarak anlayabilmek için not defterine karşılıklı çizgiler halinde mutluluğun gerekleriyle, mutsuzluğun sebeblerini alt alta sıralamalı ve bu konuda vardığı sonuçları kaydetmelidir. Bu örneklere bakarak —zikrettiğimiz gibi— araştırıcı, Kur'an-ı Kerîm'in bütün prensiblerini ve hayatî mes'elelerle ilgili esâslarını kayd ve tesbit etmelidir. Akâid, ahlâk, hukuk ve sorumluluklar, sosyal, medenî, ekonomik, siyâsî, yasal, toplum sistemleri, savaş ve barışla ilgili ilkeleri kaydetmeli ki hayatın bütün şubelerinde hangi modelin hâkim olduğu ortaya çıksın ve bu şubelerin birleştirilerek genel çerçeve içerisinde tanzîm edilmesinden sonra müslümanlarca yaşamanın hangi modele göre olması gerektiği belirlenmiş olsun. (1)

İşte Kur'an-ı Kerîm'e ve tefsîrlere bu ana ilkeler doğrultusunda bakacak olur da kendimizi onu iyice anlayıp yaşamaya verirsek şüphesiz ki Kur'an'ın iniş amacındaki mânâyı gerçekleştirmiş oluruz.

Bu idrâk ve şuûr hassâsiyeti içerisinde Kur'an'ı anlamak, anlatmak, yaşamak ve yaşatmak hasretiyle.

Dr. Bekir Karlığa

(1) Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, Mebâdiün Esâsiyye li Fehmi'l-Kur'an. Türkçe Çev. Kur'an-ı Nasıl Anlayalım, Çeviren Bekir Karlığa, Bir Yayıncılık - İst. 1983.

Tefsîri Okurken Dikkat Edilecek Hususlar

Değerli okuyucularımızın İbn Kesîr tefsîrini okumaya başlamadan önce aşağıdaki husûsları bilip gözönünde bulundurmalarında fayda vardır.

1 — Şüphesiz ki her konunun kendine hâs özellikleri vardır. Başlıbaşına bir ilim dalı olan tefsîr ilminin de pek çok özellikleri bulunmaktadır. Eski kültürümüzün âşinâsı olan okuyucularımız, bu özellikleri bilirlerse de yeni yetişen nesillerin bu özelliklerden yeterince haberdâr edilmedikleri de gerçektir. Bu sebeple 1. cildde Kur'an ilimleri ve terminolojisi hakkında detaylı bilgileri vermeye çalıştık. Anlaşılması zor bir husûsla karşılaşınca 1. cilde baş vurulmasında fayda vardır.

2 — Bu eser, bir rivâyet tefsîridir ve günümüzden yaklaşık onüç - ondört asır önce yaşanmış olan ashâb-ı kirâm'ın, tâbiî'nin ve teba-i tâbiîn'in rivâyetleri'ne yer vermektedir.

Müellifi ise günümüzden yaklaşık yedi asır önce yaşamıştır. Binâenaleyh, ifâde ve üslûbtaki bu tarihî nitelik özellikle korunmaya çalışılmıştır.

3 — Eserin hacmini genişletmemek için rivâyeti nakleden râviler zincirinin ilk ve son ismi alınmış ve arada bulunan isimler ... şeklinde üç nokta ile atlanmıştır.

4 — Arapçada önem ifâde edip dilimizde önem ifâde etmeyen, genellikle kelimelerdeki nüansa dikkatleri çeken ve «şevâhid» adı verilen beyitler atlanmıştır.

5 — Arapça gramer kurallarını anlatan sarf ve nahv ile ilgili bilgiler tercüme edilmemiştir.

6 — Rivâyet metinlerinde aynı anlama gelen fakat kelime değişikliklerini göstermek için tekrâr edilen nakiller alınmamıştır. Ancak anlam farklılığı doğuracak nitelikte olanlar alınmıştır.

7 — Tercüme edilmiyen kısımlar olduğu gibi atlanmış, okuyucuyu haberdâr etmek maksadıyla parantez içinde üç nokta (...) ile gösterilmiştir.

8 — Tarafımızdan eklenen izâh bölümleri metnin içine yerleştirilmemiş «izâh» başlığı altında metinden ayrılmış ve bittiği yeri belirlemek için de özel bir işâret konmuştur.

9 — Bu tefsîr bir rivâyet tefsîri olduğu için hadîs metinleri en geniş kısmı teşkîl etmektedir. Eserin hacmını büyütmemek için bütün hadîs metinlerine yer verilmemiş, yalnızca Buhârî ve Müslim'de yer alan hadîs metinlerinin aslı konmuştur.

10 — Konuların iyice anlaşılması için mevzu başlıkları konulmuştur.

Bu Eserde Yeralan Tefsîrler

Bilindiği gibi «İbn Kesîr Tefsîri» bir rivâyet tefsîridir. İbn Kesîr merhûm tefsîrine, kendinden önce geçen müfessirlerin sahîh rivâyetlerinin en önemli kısımlarını dercetmiştir. Bu sebeple İbn Kesîr, tefsîrinde Abdullah İbn Mes'ûd, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Câbir İbn Abdullah, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Enes İbn Mâlik, Saîd İbn Cübeyr, Nehâî, Mücâhid, Şa'bî, Dahhâk, İkrime, Hasan el-Basrî, Atiyye, Atâ, Katâde, İbn Ebu Necîh, Süddî, Zeyd İbn Eslem, Rebî' İbn Enes, Amr İbn Ubeyd, İbn Cüreyc, Mukâtil, Süfyân el-Sevrî, Yahyâ İbn Sellâm, Süfyân İbn Uyeyne, İbn Hemmâm, İshâk İbn Rahûyeh, Ebu Hâtim el-Râzî Ahmed İbn Hanbel, İbn Ebu Hâtim, Ebu Câfer el-Nahhâs, İbn Merdûyeh gibi belli başlı bütün rivâyet tefsîri yapmış olan müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir.

Bizim «izâh» başlığı altında bölümler aktardığımız tefsîrler ise aşağıdadır. Verilen cild ve sayfa numaraları adı geçen bu baskılara aittir.

1 — Abduh Muhammed, Tefsîr'ül-Kur'an'il-Hakîm, Kâhire - 1947
2 — Âlûsî Mahmûd, Rûh el-Meânî, Beyrut - Tarihsiz
3 — Bilmen Ömer Nasûhî, Kur'an'ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri, İstanbul - 1962
4 — Bağavî Husevn İbn Mes'ûd, Meâlîm et-Tenzîl
5 — Bursevî İsmâîl Hakkı, Rûh el-Beyân, İstanbul - 1286
6 — Cürcânî Seyyid Şerîf, Hâşiyet el-Keşşâf, Kâhire - 1964
7 — Çantay Hasan Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul - 1965
8 — Derveze Muhammed İzzet, et-Tefsîr el-Hadîs Kâhire - 1976
9 — Doğrul Ömer Rıza, Tanrı Buyruğu, İstanbul - 1947

10 — Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbn el-Cevzî, Zâd el-Mesîr fi İlm'it-Tefsîr, Beyrut - 1964
11 — Ebulleys el-Semerkandî, Tefsîr el-Kur'an
12 — Ebu's-Suûd Efendi, İrşâd'ül-Akl'is-Selîm ila Mezâyâ'l-Kur' an'il-Kerîm, Bulak - 1275
13 — Elmalılı Muhamed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Ankara - 1936
14 — el-Ferrâ Ebu Zekeriyyâ Yahyâ, Maâni'l-Kur'an, Kâhire 1955
15 — Gazzâlî Ebu Hâmid, Cevâhir el-Kur'an, Beyrut - 1981
16 — Hanefî Ahmed, et-Tefsîr'ül-İlmiyyi li'l-Âyât'il-Kevnîyye fi'l-Kur'an, Kâhire - 1960
17 — Hâzin Alâeddîn Ali İbn Muhammed, Lübâb fi Meânî't-Tenzîl, İstanbul - 1979 (Mecma'üt-Tefâsîr Külliyâtı)
18 — Hicâzî Muhammed Mahmûd, et-Tefsîr'ül-Vâdıh, Kâhire - 1964
19 — İbn Abbas, Tenvîr el-Mikbâs min, Tefsîr İbn Abbâs, İstanbul - 1979 (Mecma'ut-Tefâsîr Külliyâtı)
20 — İbn el-Arabî Ahkâm el-Kur'an, Kâhire - 1958
21 — İbn Kesîr İsmâîl, Tefsîr'ül-Kur'an'il-Azîm, Neşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ- M. Ahmed Âşûr- Abdülaziz Ğuneym, Kâhire - Tarihsiz
22 — İsfahânî Râğıb, el-Müfredât, Beyrut - Tarihsiz
23 — Kâdî Beydâvî Abdullah İbn Ömer, Envâr'üt-Tenzîl ve Esrâr'üt-Te'vîl, İstanbul - 1979 (Mecma'üt - Tefâsîr Külliyatı)
24 — Kâsımî Muhammed Cemâleddîn. Mehâsin et-Te'vîl, Kâhire - 1957
25 — Kaysî Ahmed İbn Mektûm, el-Dûrr el-Lakît min el-Bahr'il-Muhît, Beyrut - Tarihsiz
26 — Kurtubî Ebu Abdullah Muhammed, el-Câmi' li Ahkâm'il-Kur'an, Kâhire - 1950
27 — Konyalı M. Vehbi, Hulâsat'ül-Beyân fi Tefsîr'il-Kur'an, İstanbul - 1965
28 — Kutub Seyyid, Fî Zılâl'il-Kur'an, Kâhire - Tarihsiz
29 — Kutub Seyyid, Fî Zılâl'il-Kur'an, Türkçe çev. Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler, Emin Saraç. İstanbul - 1970-1977
30 — Mâturîdî Ebu Mansûr, Te'vîlât el-Kur'an (İbrahîm Avazeyn - Seyyîd Avazeyn Neşri) Kâhire 1971 Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi No: 40 İstanbul
31 — Merâğî Ahmed Mustafa, Tefsîr el-Merâğî, Kâhire - 1974

32 — Mevdûdî Ebu'l-A'lâ Tefhîm, el-Kur'an, Türkçe çev. Halil Zâfîr, İstanbul - Tarihsiz
33 — Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr'ül-Kur'an'il-Azîm, Bulak - 1865
34 — Nesefî Abdullah İbn Ahmed, Medarîk et-Tenzîl ve Hakâik et-Te'vîl, İstanbul - 1979 (Mecma'üt-Tefâsîr Külliyatı)
35 — M. Ferid Vecdî, el-Kur'an el-Mufesser, Kâhire - 1979
36 — Nisâbûrî Nizâmeddin, Garâib el-Kur'an ve Reğâib el-Furkân
37 — Râzî Fahreddin Ömer, et-Tefsîr el-Kebîr Mefâtîh el-Gayb, Kâhire - Tarihsiz
38 — Reşîd Rızâ, Tefsîr'ül-Kur'an-il-Hakîm, Tefsîr el-Menâr, Kâhire - 1954
39 — Sâbûnî Muhammed Ali, Muhtasar Tefsîr İbn Kesîr, Beyrut - 1980
40 — Seâlibî Ebu Abdurrahmân el-Cevâhir, el-Hı'sân fi-Tefsîr'il-Kur'an
41 — Sıddîk Hasan Bahadır Han, Feth el-Beyân fi Makâsıd'il-Kur'an
42 — Süyûtî, el-Dürr'ül-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, Kâhire - 1314
43 — Şevkânî, Muhammed İbn Ali, Feth el-Kadîr, Kâhire - 1964
44 — Tevhîdî Ebu Hayyân, el-Nehr el-Madd min el-Bahr'il-Muhît Beyrut - Tarihsiz
45 — Taberî, Muhammed İbn Cerîr, Câmi'ül-Beyân an-Te'vîl'il-Kur'an, Kâhire - 1955
46 — Tabressî Ebu Ali el-Fadl İbn Hasan, Mecma'ül-Beyân fi Tefsîr'il-Kur'an, Tahran - 1379
47 — Tantâvî Cevherî, el-Cevâhir fi-Tefsîr'il-Kur'an'il-Kerîm, Kâhire - 1350
48 — el-Vâhidî, Esbâb en-Nüzûl, Kâhire - 1315
49 — Zâmahşerî Mahmûd İbn Ömer, el-Keşşâf an-Hakâik'it-Tenzîl, Beyrut - Tarihsiz

بسم الله الرحمن الرحيم

(Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla)

MUKADDİME *

Şeyh, imâm, eşsiz, hâfız ve müttakî; İmâdüddîn Ebu'l - Fidâ, İsmâîl ibn el-Hatîb, Ebu Hafs Ömer ibn Kesîr (Rahmetullahi Aleyh ve Radıyallâhü Anh) der ki :

Kitabına hamd ile başlayan Allah (c.c.)'a hamd olsun. O, kitabında şöyle buyurur : «Hamd o Allah'a ki, kuluna dosdoğru kitabı indirdi. Ve onda hiçbir eğrilik koymadı : Kendi katında şiddetli bir baskını haber vermek ve sâlih amel işleyen mü'minlere güzel bir mükâfât olduğunu müjdelemek için. Orada temelli kalacaklardır. Ve «Allah çocuk edindi» diyenleri uyarmak için. Ne onların ne de babalarının buna dâir bilgileri vardır. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür. Onlar, yalnız ve yalnız yalan söylerler.» (Kehf, 1- 5)

Yaratmaya da hamd ile başlıyarak şöyle buyurmuştur :

«Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a mahsûstur. Sonra da kâfirler, bunları Rablerine denk tutuyorlar.» (En'âm, 1).

Yaratmayı hamd ile sona erdirerek, cennet ve cehennem ehlinin âkibetlerini zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur :

«Ve melekleri de görürsün ki; Rablerine hamd ile tesbîh ederek arşın etrafını kuşatmışlardır. Artık onların arasında hak ile hükmolunmuştur. Ve : "Hamd olsun âlemlerin Rabbı Allah'a denir." (Zümer, 75)

«O, öyle bir Allah'tır ki, kendinden başka İlâh yoktur. Önde de sonunda da hamd O'nadır. hüküm O'nundur. Ve O'na döndürüleceksiniz.» (Kasas, 70)

Her işin başında da sonunda da hamd O'na mahsustur. Yani yarattıklarının ve yaratır olduğunun hepsinde de hamde lâyık olan O'dur.

(*) İbn Kesîr Tefsiri'nin mukaddimesi.

Namaz kılan kimsenin dediği gibi : «Allahım, Rabbimiz hamd Sana'dır. Gökler dolusu, yerler dolusunca ve daha istediğin şeyler dolusunca.» Bunun için cennet ehli hamd ile O'nu tesbîh ederler. Üzerlerindeki muazzam nimetlerinden dolayı nefesleri sayısınca O'nu hamd ve tesbîh ile anarlar. Kudretinin kemâline, saltanatının azametine, lütuflarının birbiri ardınca gelmesine ve ihsânının devâmına hamd ederler. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi :

«İmân edip sâlih amellerde bulunanları; imanlarına karşılık, Rableri doğru yola eriştirir, nimet cennetlerinde altlarından ırmaklar akar. Oradaki duâları : "Münezzehsin Allah'ım", dirlik temennileri : "Selâm size" ve dualarının sonu da : "Âlemlerin Râbbi Allah'a hamd olsun" (şeklindedir.)» (Yûnus, 9 - 10).

Hamd o Allah'a mahsustur ki; peygamberlerini; «İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri bulunmaması için müjdeleyici ve korkutucu olarak» göndermiştir. Peygamberlerini Arap, Ümmî, Mekke'li ve yolların en doğrusuna götüren peygamberle hitâma erdirmişir. Onu, gönderildiği günden kıyâmete değin, insanlardan ve cinlerden tüm yaratıklar için peygamber olarak göndermiştir.

«De ki : "Ey insanlar; ben, gerçekten göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan, O'ndan başka hiç bir tanrı bulunmayan; hem öldüren hem dirilten Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Şu halde Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın —ki o da Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır— ve O'na uyun." (A'râf, 158).

Bu Kur'an bana; sizi de, ulaştığı kimseleri de uyarmam için vahy olundu.» (En'âm, 19)

Araptan, acemden, siyahtan, kızıldan, insandan ve cinden kime bu Kur'an teblîğ edilirse, onu uyarır ve korkutur. Bunun için Allah Teâlâ : «Hiziplerden kim ona küfrederse onun için vaad olunan yer ateştir.» (Hûd, 17) Saydıklarımızdan, kim Kur'an'ı inkâr ederse Allah Teâlâ'nın hükmü uyarınca ona vaad olunan yer cehennemdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır :

«Bu sözü yalanlayanları bana bırak! Biz onları kendilerinin bilmeyecekleri bir yönde derece derece azâba yaklaştıracağız. Mühlet veriyorum Ben onlara. Şüphesiz ki, Benim tuzağım sağlamdır.» (Kalem, 44 - 45)

Rasulullah (s.a.) da buyurur ki : «Ben, kızıla ve siyaha peygamber olarak gönderildim.» Mücâhid; bu hadîsin açıklanmasında der ki : Yani insanlara ve cinlere. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun. O (Hz. Peygamber), Allah'ın bütün varlıklar, cinler ve insanlar için gönderdiği elçisidir. «Önünden ve ardından bâtılın gelmediği Ha-

kîm ve Hamîd olan (Allah'tan) indirme olan bu azîz kitaptan» Allah Teâlâ kendisine ne vahy etmişse onu bütün insanlara ve cinlere tebliğ etmiştir. İnsanlara tebliğinde Allah Teâlâ'nın buyruklarını kavramaya alışmalarını öğretmiştir. Allah Teâlâ buyurur ki :

«Onlar, hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'dan başkası tarafından gelseydi, muhakkak ki içinde birbirlerini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.» (Nisâ, 82)

«Âyetlerini düşünsünler ve akıl sahibi olanlar öğüt alsınlar diye sana mübârek bir kitab indirdik» (Sâd, 29)

«Yoksa bunlar, Kur'an'ı düşünmezler mi? Veya kalbleri kilitli midir?» (Muhammed, 24)

Bilginlere düşen görev; Allah kelâmının anlamlarını açıklamak, onu tefsîr etmek, ihtimâllerini araştırmak ve bunu öğrenip öğretmektir. Nitekim bu husûsta Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Hani Allah, kendilerine kitab verilenlerden : "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Onlar ise bunu arkalarına attılar. Ve az bir değerle değiştiler. Satın aldıkları şey ne kötüdür?» (Âl-i İmrân, 187)

«Hayır, kim ahdini yerine getirir ve (günahtan) sakınırsa şüphe yok ki Allah; sakınanları sever. Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir pahaya değişenlerin, âhirette hiçbir payı yoktur. Allah, kıyâmet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları temize çıkarmaz. Ve onlar için elîm bir azâb vardır.» (Âl-i İmrân, 76 - 77)

Böylece yüce Allah bizden önceki ehl-i kitabı; kendilerine indirilen Allah kitabından yüz çevirerek dünyaya yönelmelerinden ve dünya malı toplamalarından, —Allah'ın kitabına ittibâ etmekle emr olundukları halde— bunun dışındaki şeylerle meşgûl olmalarından dolayı zemmetmiş ve yermiştir.

Ey Müslümanlar; Allah Teâlâ'nın zemmettiği şeylerden bizim kaçınmamız gerekir. Bize emir buyurmuş olduğu şekilde, Allah katından indirilen kitabı öğrenip öğretmemiz, anlayıp anlatmamız ve emr olunan şeye uymamız gerekir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki :

«İman edenlerin, Allah'ı anmak ve O'ndan inen gerçek için kalblerinin saygıyla yumuşama zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitab verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş, artık kalpleri katılaşmış bulunanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsıklardır. Bilin ki, Allah, ölümünden sonra yeryüzünü canlandırıyor. Aklınızı kullanınız diye size âyetleri açıkça bildirdik.» (Hadîd, 16 - 17)

Yüce Allah bu âyetin başında Hakk Teâlâ'nın, ölümünden sonra yeri dirilttiği gibi iman ile kalpleri yumuşatıp günah ve isyânlarla karardıktan sonra hidâyete erdirdiğine dikkatleri çekmektedir. Allah'-

tan beklenen ve istenen de bize bunu yapmasıdır. O, Cömerttir, Kerîmdir.

Denilirse ki, tefsîr yollarının en güzeli hangisidir?

Cevap olarak deriz ki : Bu konuda yolların en sağlamı Kur'an'ın Kur'an ile tefsîr edilmesidir. Çünkü bir yerde özet olarak (mücmel) zikr edilen husûs, bir başka yerde mufassal olarak anlatılmıştır. Eğer senin için zor gelirse sünnete başvurman icâb eder. Çünkü O Kur'an'ı şerh etmekte ve açıklamaktadır. Hattâ İmam Ebu Abdullah Muhammed İbn İdrîs el-Şâfî demiştir ki : «Rasûlullah (s.a.)'ın hükmettiği şeylerin hepsi Kur'an'dan anlamış olduğu şeylerdir.» Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Doğrusu biz sana kitabı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm veresin. Hâinlerin savunucusu olma.» (Nisâ, 105)

«Kitaplar ve delîllerle (gönderdik). Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikri (Kur'an'ı) indirdik. Belki düşünürler.» (Nahl, 44)

«Sana kitabı, sırf ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara açıklaman ve inananlar topluluğuna da hidâyet ve rahmet olmak üzere indirdik.» (Nahl, 64)

Bunun için de Rasûlullar (s.a.) şöyle buyurur : «Dikkat edin, bana Kur'an ve onunla beraber bir misli verilmiştir.» Yani Sünnet. Sünnet te aynı şekilde Kur'an'ın nâzil olduğu gibi vahiy yoluyla nâzil olmuştur. Ancak o, Kur'an gibi tilâvet edilmez. Nitekim İmâm Şâfiî merhûm ve diğer imâmlar bu konuda pek çok deliller zikretmişlerdir ki burası onları açıklamanın yeri değildir.

Maksad; senin Kur'an'ı tefsîr ederken Kur'an'a başvurmandır. Eğer Kur'an'da bir açıklama bulamazsan, Sünnet'e başvurman gerekir. Çünkü Resûlullah (s.a.) Muâz'ı Yemen'e vâli olarak gönderirken şöyle buyurmuştu : «Ne ile hükmedeceksin? O, Allah'ın kitabıyla demişti. (Rasûlullah (s.a.) eğer onda bulamazsan? buyurunca; o (Muâz), Rasûlullah'ın sünnetiyle demişti. (Rasûlullah (s.a.) : Eğer onda da bulamazsan? O (Muâz), kendi görüşümle içtihâd ederim demişti.» Denir ki (Râvi der ki : Rasûlullah (s.a.) (Muâz'ın göğsüne vurarak) buyurdu : «Hamd olsun o Allah'a ki, Allah elçisini onun râzı olacağı şeye muvaffak kıldı.» Bu hadîs, Sünen ve Müsned kitaplarında belirtildiği gibi sağlam isnâdla vârid olmuştur.

Biz, Kur'an'da ve sünnette (bir âyetin tefsîrini) bulamazsak, o zaman sahâbenin sözüne mürâcaat ederiz. Çünkü onlar, özel durumları ve karîneleri gördükleri için bunu en iyi bilenlerdir. Ayrıca onlar, tam bir anlayış, sağlam bir bilgi ve amelde sebât sahibiydiler. Bilhassa içlerinden bilgin olanlar, Hulefâ-i Râşidîn ve Abdullah ibn Mes'ûd gibi

ashâbın önde gelenleri hem kendileri hidâyete ermişler, hem de başkalarını hidâyete erdirmişlerdi. Allah onların cümlesinden râzı olsun.

İmâm Ebu Ca'fer ibn Cerîr el-Taberî der ki : Bize Ebu Küreyb... Mesrûk'tan rivâyet etti ki, Abdullah (İbn Mes'ûd) şöyle demiş :

«Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemîn ederim ki, Allah'ın kitabından hiçbir âyet nazil olmamıştır ki, ben onun nerede ve kimin hakkında nâzil olduğunu bilmeyeyim. Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birisi bulunursa, adımlarım beni ona götürdüğü sürece giderim.»

A'meş te... Abdullah ibn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivâyet eder :

كان الرجل منا إذا تعلم عشر آيات لم يتجاوز هن حتى يعرف معانيهن. والعمل بهن

«Bizden bir kişi; on âyet öğrenince, onların mânâlarını belleyip onunla amel edinceye kadar bu (on âyeti) aşmazdı.»

Ebu Abdurrahmân el-Sülemî der ki : Bizi okutanların anlattıklarına göre onlar, Rasûlullah (s.a.)'dan okurlarmış. On âyet öğrendikleri zaman o âyetler ile amel etmeden geçmezlermiş. Böylece biz, Kur'an'ı ve onunla amel etmeyi birlikte öğrendik, derlermiş.

Bu derin bilginlerden birisi de dipsiz bir deniz olan, Resûlullahın amcazâdesi, Abdullah ibn Abbâs'tır. Allah Resûlünün duâsı sayesinde o, Kur'an'ın tercümânı olmuştur. Nitekim Allah Rasûlü onun için; «Allahım, onu (Abdullah ibn Abbâs) dinde fakîh (derin bilgin) kıl ve kendisine Kur'an'ın te'vîlini öğret.» buyurmuştur.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Muhammed ibn Beşşâr... Müslim'den nakl etti ki; Abdullah ibn Mes'ûd, «evet, İbn Abbâs, Kur'anın tercümânı idi» demiştir. İbn Cerîr Taberî, Yahyâ ibn Dâvûd kanalıyla... Mesrûk'tan, İbn Mes'ûd'un böyle dediğini rivâyet eder. Aynı rivâyet Bündâr yoluyla Ca'fer İbn Avn'den nakledilir. İbn Mes'ûd'un, Abdullah İbn Abbâs hakkında böyle dediğine dair rivâyetin isnâdı sahîhtir. Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) —doğru olan rivâyete göre— 32 yılında vefât etmiştir. Abdullah İbn Abbas ondan sonra 36 yıl daha yaşamıştır. Sen onun İbn Mes'ûd'dan sonra daha ne bilgiler elde ettiğini tahmîn edebilirsin?

A'meş Ebu Vâil'den rivâyet ederek der ki : Hz. Ali, Abdullah İbn Abbâs'ı (hac mevsiminde) yerine halîfe tayîn etti. O halka hutbe irâd etti ve hutbesinde Bakara sûresini okudu (bir rivayete göre de Nûr sûresini). Ve onu öyle bir tefsîr etti ki, eğer rumlar türkler ve deylem ırkı duymuş olsaydı müslüman olurdu.

Bunun için İsmâîl İbn Abdurrahmân el-Süddî (büyük) tefsîrinde İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tan çok rivâyet nakleder. Bazan da Rasûlullah (s.a.)'ın : «Benden bir âyet dahi olsa teblîğ edin, İsrail oğulla-

rından söz edin, bunun bir sakıncası yoktur. Kim de bana bilerek bir yalan isnâd ederse cehennemde kendi yerini hazırlasın.» buyruğu ile mübâh kıldığı ehl-i kitâb'a dâir sözleri nakleder. Bu hadîsi Buhârî Abdullah İbn Amr'dan rivâyet etmektedir. Abdullah İbn Amr (r.a.) bu hadîse dayanarak Yermûk günü (savaşında) ehl-i kitabın kitaplarından iki yük dolusu kitap elde etti. Bu hadîsten aldığı izne binâen onlardan anladığı kadarıyla naklederdi.

Ne var ki bu İsrâiliyyâta dâir hadîsler ve sözler te'yîd için değil, delil getirmek için zikredilir. Çünkü İsrailiyyât üç türlüdür :

Birincisi : Elimizde doğruluğuna dâir delil bulunan ve sahîh olduğunu bildiğimiz kısım.

İkincisi : Elimizde bulunan (kaynağa) aykırı olduğu için yalan olduğunu bildiğimiz kısım.

Üçüncüsü : Ne o kabîlden, ne de bu kabîlden olmayıp hakkında söz söylenmemiş olan kısımdır. Biz bu kısma inanmayız fakat yalanlamayız da. Yukarda görüldüğü gibi bunların anlatılması câizdir. Fakat çoğunlukla dinî bir konuda faydası olmayacak şeylerdir. Bunun içindir ki ehl-i kitap bilginlerinin birçoğu da farklı görüşlere sahiptirler. Keza bu nedenle müfessirler arasında da (onların nakli husûsunda) ayrılık göze çarpmaktadır. (Örnek olarak) Ashab-ı Kehf'in adını zikretmekte, köpeklerinin rengini ve onların sayılarını naklet-mektedirler. Hz. Mûsâ'nın asâsının hangi ağaçtan olduğunu ve Allah Teâlâ'nın İbrâhim peygamber için dirilttiği kuşların adını zikretmektedirler. Bakara hâdisesinde ölüye vurulan kısmın neresi olduğunu ve Allah Teâlâ'nın Mûsâ ile konuştuğu ağacın türü zikredilmektedir. Daha buna benzer Allah Teâlâ'nın Kur'an'da müphem bıraktığı birçok konular vardır ki bunların belirlenmesinde mükelleflerin ne dinî, ne de dünyevî faydaları sözkonusudur. Lâkin onların değişik görüşlerini nakletmek câizdir. Nitekim Cenab-ı Allah (buna örnek olarak) şöyle buyurur :

«Karanlığa taş atar gibi : "Mağara ehli üçtür, dördüncüsü köpekleridir" derler. "Veya beştir, altıncıları köpekleridir" derler. Yahut : "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" derler. "Onların sayısını en iyi bilen Rabbimdir" de. Onları pek az kimseden başkası bilmez. Bu yüzden onlar hakkında bu kısa anlatılanların dışında kimseyle tartışma ve onlar hakkında kimseden bir şey sorma.» (Kehf, 22)

Bu âyet-i kerîme, bu konudaki tavrı anlatmakta ve bu husûsta bilinmesi gerekenleri belirtmektedir. Allah Teâlâ bu âyette Ashâb-ı Kehf ile ilgili olarak üç ayrı görüşü anlatarak ilk ikisinin zayıf olduğunu belirtmekte, üçüncüsüne dâir bir şey söylememektedir. Bu da onun doğru olabileceğine delâlet eder. Çünkü eğer yanlış olsaydı Kur'an-ı Kerîm ilk ikisini reddettiği gibi onu da reddederdi. Sonra

bunların sayılarından haberdâr olma konusuna ışık tutarak şöyle buyurmaktadır : «De ki : Rabbim onların sayısını en iyi bilendir.» İnsanlardan Allah'ın haberdâr ettikleri pek az kişi dışında, hiç kimse bu konuda bir bilgiye sahip değildir. Bunun için de şöyle buyurmaktadır :

«Bu yüzden onlar hakkında kısa anlatılanların dışında kimseyle tartışma.»

Yani altında bir şey saklı olmayan bu konuda kendini yorma ve onlara soru sorma. Çünkü onlar bu konuyu bilmezler, ancak boşluğa taş atarlar. İşte bu âyetler farklı görüşlerin hikâyesi konusunda güzel bir örnektir. Bu konuda söylenen sözlerin hepsini doğru olarak zikredip, doğru olana dikkatleri çekmeli ve yanlış olanı göstererek farklı görüşleri anlatmalı ve netice zikredilmelidir ki tartışma ve münâkaşa uzamasın, faydasız yere ihtilâflar belirmesin. Onun yerine daha mühim konularla uğraşılsın. Bir konudaki ihtilâfları anlatıp da konuyla ilgili diğer görüşleri belirtmeyen kişinin sözü eksiktir. Çünkü bırakılan kısmın doğru olması muhtemeldir. Kezâ ihtilâfları nakledip öylece bırakmak ve doğruya dikkatleri çekmemek te eksiktir. Eğer bir kişi kasıtlı olarak doğru olmayanı doğru gösterirse, kasıtlı olarak yalan söylemiş olur. Veya bilmeyerek doğru olmayanı doğru gösterirse, hatâ etmiş olur. Kezâ fayda olmayan konularda ihtilâfları serdetmek ve özü itibâriyle bir iki sözle özetlenebilecek husûsları sayısız kelimelerle ve sözlerle uzatmak boşuna zaman tüketmek olur ve doğru olmayanın çoğaltılması netîcesine varır ki bu, yalan elbise giyen gibidir. Ve Allah doğruya ulaştırandır.

Eğer Kur'an'da, Sünnet'te ve sahâbe'den nakledilen rivâyette bir âyetin tefsîri bulunmazsa; imâmların çoğu bu hususta, mücâhid ve İbn Cerir gibi tabiîn'in sözlerine mürâcaat etmişlerdir. Çünkü Mücâhid Kur'an tefsîrinde bir delil mesabesinde idi. Nitekim Muhammed İbn İshâk Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder :

«Ben, Kur'an'ı İbn Abbâs'a Fâtiha'dan sonuna kadar üç kerre (okuyarak) arz ettim; her âyetin üzerinde duruyor ve ona sual soruyordum.»

İbn Cerîr... İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediğini bildiriyor : Ben Mücâhid'in İbn Abbas'a Kur'an tefsîrine dair sual sorduğunu ve beraberinde levhalar (yazmak için) bulunduğunu gördüm. İbn Abbas ona yaz diyordu. Nihâyet bütün âyetlerin tefsîrini ona sormuştu. Bunun için Süfyân el-Sevrî dedi ki : «Mücâhid'den bir tefsîr gelirse bu senin için yeterlidir.»

Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın kölesi İkrime, Atâ İbn Ebu Rebâh, Hasan el-Basrî, Mesrûk İbn Ecda', Saîd İbn Müseyyeb, Ebu'l - Âliyye, Rebi' İbn Enes, Katâde, Dahhâk İbn Müzâhim ve diğer tâbiîn, teba-i

tâbiîn ve onlardan sonra gelenler de bunlar arasındadır. Delil olarak onların sözleri de zikredilmektedir. İfâdelerinde kelime bakımından farklılık bulunabilir ve bilgisizler onu ihtilâf olarak kabul edip değişik görüşler diye naklederler. Ama mesele öyle değildir. Çünkü onlardan her birisi, bir şeyi benzeri veya lâzımı ile ifâde ederdi. Bazısı da bir şeye aynıyla hüküm koyardı. Çoğu yerde hepsi de aynı anlamdadır, zekî kişi buna dikkat etsin. Hidâyete götüren Allah'tır.

Şû'be İbn el-Haccâc ve diğerleri derler ki : «Fer'î konularda tâbiî'nin sözleri hüccet değildir. Öyleyse tefsîr konusunda nasıl hüccet olabilir?» Yani bu sözler kendilerine muhâlefet eden diğerleri için hüccet olmaz demektedirler ki bu, sahîhtir. Ancak bir konu üzerinde tâbiîn icma' ettiği zaman onun hüccet olması konusunda şüphe yoktur. Eğer bir konuda ihtilâf ederlerse bir kısmının sözü diğerlerine hüccet olmadığı gibi, kendilerinden sonrakiler için de hüccet olmaz. Bu konuda Kur'an'ın veya sünnetin diline ya da bilumûm arap diline veya sahâbelerin sözüne başvurulur.

Kur'an-ı Kerîm'in; mücerred olarak kişinin kendi indî görüşüyle tefsîri haramdır. Çünkü Muhammed İbn Cerîr (Taberî)'in rivâyetinde Muhammed İbn Beşşâr... Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

مَنْ قَالَ فِى الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ أَوْ بِمَا لاَ يَعْلَمُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ .

«Kim, Kur'an hakkında kendi görüşüyle bir şey söyler veya bilmediği şeyleri söylerse cehennemde yerini hazırlasın...» Bu hadîsi aynı ifâdelerle Tirmizî ve Neseî değişik tarîk ile Süfyân el-Sevrî'den naklederler. Ebu Davûd ise merfû' olarak nakleder.

Tirmizî bu hadîsin Hasen olduğunu söyler. İbn Cerîr de bu hadîsi Yahyâ İbn Talha'dan merfû olarak nakleder. Ancak Muhammed İbn Hâmid'den mevkûf olarak Saîd İbn Cübeyr ve İbn Abbâs yoluyla nakleder. Keza ayrı bir tarîkle İbn Abbâs'tan nakleder ki bu konuda doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Cerîr der ki : Bize Abbas İbn Abdülazîm el Anberî... Cündeb'ten nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

مَنْ قَالَ فِى الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَقَدْ أَخْطَأَ .

«Kim Kur'an hakkında kendi görüşüyle söz söylerse yanılmıştır.» Bu hadîsi Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî Süheyl İbn Nazm tarîkiyle rivâyet ederler. Tirmizî bu hadîs için garîbtir, der. Çünkü bazı ilim erbâbı, Süheyl hakkında (aleyhte) söz söylemişlerdir. Bir başka ifâdeyle hadîs şöyledir : «Kim kendi görüşüyle Allah'ın kitabı hakkında söz

söyler ve isâbet ederse yine de hatâ işlemiştir.» Yani o bilgisi olmadığı konuda zorlanmış ve kendisine emrolunandan başka bir yola gitmiştir. O, mânâ bakımından isâbet etmiş olsa bile, hatâ etmiş olur. Çünkü emri yerine getirmemiştir. Tıpkı insanlar arasında cehâletle hüküm veren gibidir. Cehâletle hüküm veren, o hükmü uygun da düşse Cehennemdedir. Ancak hatâ edenden suç bakımından daha hafîf olur. Şüphesiz ki en doğruyu Allah bilir. Bunun için Allah iftirâ edenleri yalancı olarak tesmiye etmiş ve şöyle buyurmuştur :

«Buna karşı dört şâhid getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki onlar şâhidleri getiremediler, öyleyse Allah katında yalancıların tâ kendisidirler.» (Nûr, 13)

Şu halde iftirâ eden yalancıdır. İsterse bizzat zinâ eden birisine iftira atmış olsun. Çünkü o, kendisi için haber vermesi helâl olmayan bir husûsu haber vermiştir. İsterse bilmeyerek haber vermiş olsun. Çünkü o bilgisi olmadan kendisini külfete sokmuş sayılır. En doğrusunu Allah bilir.

Bu nedenle geçmişlerden bir topluluk bilgileri olmadığı bir konunun tefsîrinden kaçınmışlardır. Nitekim Şu'be... İbn Ebu Mâ'mer'den rivâyet eder ve der ki; Ebubekir Sıddîk (r.a.) şöyle buyurmuştur : «Ben Allah'ın kitabı (hakkında) bilmediğim bir şeyi söylersem; hangi yer beni barındırır ve hangi gök beni gölgelendirir?» Ebu Übeyd Kâsım el-Sellâm da der ki : Ebubekir Sıddîk'a (وفاكهة وأبّا) «Meyveler ve mer'âlar...» (Abese, 31) âyeti sorulduğunda şöyle demiştir :

«Ben Allah'ın kitabı (hakkında) bilmediğim bir şeyi söylersem hangi yer beni barındırır ve hangi gök beni gölgelendiir?» Bu rivâyet münkatı'dır. Yine Ebu Übeyd Enes'ten nakleder ki, Ömer İbn Hattâb minberde «Meyveler ve mer'âlar...» (Abese, 31) âyetini okumuş ve şöyle demişti : «Biz bu meyveyi biliyorduk ancak sonundaki "mer'âlar" kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyorduk. Sonra kendi kendisine dönerek «bu zorlama olur ya Ömer!» demişti.

Abd İbn Hümeyd Enes'ten rivâyet etti ve dedi ki, biz Ömer İbn Hattâb (r.a.)'ın yanında idik, gömleğinin arkasında dört yama vardı, bu âyeti okudu ve "mer'alar" nedir? diye sordu, sonra işte bu tekellüftür, sen onu bilmesen ne olur dedi.

Bütün bunlar, Hz. Ebubekir ve Ömer (r.a.)'in "mer'âlar" kelimesinin nasıl bilineceğini açıklamayı kasdettiklerine hamlolunur. Yoksa onun yerden biten bir bitki olduğu açıktır ve bilmemezlik edemezler. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurur :

«Yeryüzünde tane ve üzüm bitirdik.»

İbn Cerîr der ki : Ya'kûb İbn İbrahim... İbn Ebu Müleyke'den

nakletti ki İbn Abbâs'a bir âyetten suâl soruldu; eğer sizden bir kısmınıza o âyet sorulsaydı muhakkak onun hakkında söz söylerdi. (İbn Abbas) ise bu konuda söz söylemekten kaçındı. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir.

Ebu Übeyd der ki : İsmâîl İbn İbrâhîm... Ebu Müleyke'den rivâyet etti ki, adamın biri İbn Abbâs'a «bin yıl miktarında olan günden» sual edince, İbn Abbâs ona : «Ellibin yıl miktarında olan gün nedir?» diye sordu, adam onu bana söyleyesin diye sana sordum dedi. İbn Abbas dedi ki : «Her ikisi de Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür. Allah onları daha iyi bilir.» Ve o (İbn Abbâs) Allah'ın kitabı konusunda bilmediğini söylemekten kaçındı.

Aynı şekilde İbn Cerîr der ki : Ya'kûb İbn İbrâhîm... Velîd İbn Müslim'den nakletti ki, Talk İbn Habîb; Cündeb İbn Abdullah'a geldi ve ona Kur'an'dan bir âyeti sordu. O da dedi ki : Benim yanımdan kalkmazsan eğer müslümansan seni zorlarım. Veya benimle oturmaktan dedi.

Mâlik, Yahyâ İbn Saîd'den nakleder ki, Saîd İbn Müseyyeb'e Kur'an'dan bir âyetin tefsîri sorulduğunda : «Biz Kur'an hakkında bir şey söylemeyiz» derdi.

Leys... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyet ederek der ki : O, Kur'an hakkında ancak bilinen şeylerden söz ederdi. Şu'be, Amr İbn Mürre'den naklen der ki; adamın birisi Saîd İbn Müseyyeb'e Kur'an'dan bir âyeti sordu : O da İkrime'yi kastederek : «Bana Kur'an'dan sorma, Onu, kendisine gizli bir şey olmadığını zannedene sor» dedi.

İbn Şevzeb, Yezîd İbn Yezîd'den nakleder ki, o şöyle demiş : Biz Saîd İbn Müseyyeb'e haram ve helâldan soruyorduk ve o insanların en bilgini idi. Kendisine Kur'an'dan bir âyetin tefsîrini sorduğumuzda duymamış gibi susardı.

İbn Cerîr der ki : Ahmed İbn Abed... Ubeydullah İbn Ömer'den nakleder ve der ki : Ben, Medîne fakîhlerine ulaştım. Onlar tefsîr konusunda söz söylemeyi çok büyük (bir iş) sayarlardı. Aralarında Sâlim İbn Abdullah, Kâsım İbn Muhammed, Saîd İbn Müseyyeb ve Nâfi' vardı.

Ebu Übeyd der ki : Abdullah İbn Sâlih... Hişâm İbn Urve'den naklederek şöyle dedi : Ben babamın Allah'ın kitabından bir âyeti te'vîl ettiğini hiç işitmedim. Eyyûb, Muhammed İbn Sîrin'den nakleder ki o şöyle demiş : Ubeyde el-Selmânî'ye Kur'an'dan bir âyeti sorduğumda o şöyle dedi. Kur'an'ın ne için nâzil olduğunu bilenler gittiler, onun için Allah'tan kork ve çekinmeye bak.

Ebu Übeyd der ki : Muâz... Yessâr'dan nakletti ve dedi : Sen Al-

lah'tan bir söz naklettiğin zaman dur ve onun baş tarafıyla son tarafına bak.

Hüşeym... İbrâhîm'den nakletti ve dedi ki : Bizim arkadaşlarımız Kur'an'ı tefsîr etmekten korkarlar ve ondan çekinirlerdi.

Şu'be... Şa'bî'nin şöyle dediğini nakleder :

«Vallahî hiç bir âyet yok ki ben ondan sual sormayayım. Ancak ifâde Azîz ve Celîl olan Allah'ındır.»

Ebu Ubeyd der ki : «Hüseym... Mesrûk'un şöyle dediğini rivâyet eder : Tefsîrden sakının çünkü o Allah'tan rivâyettir.

Bu sahîh hadîsler ve ona benzeyen selefin önderlerinden nakledilenler, onların bilmedikleri konuda tefsîre dalmaktan kaçındıklarını gösterir. Şerîat ve dil bakımından bildiği konuda konuşanlara gelince; bunda bir beis yoktur. Bunun için o zevâttan ve diğerlerinden tefsîr konusunda birçok sözler nakledilmiştir ve bunun çelişik tarafı da yoktur. Zira onlar bildikleri şeyleri söylemişler bilmedikleri konuda da susmuşlardır. İşte herkese düşen görev de budur. Nasıl bilinmeyen konuda susmak vâcipse, bilinen konuda soru sorulduğu zaman söylemek te vâciptir. Çünkü Allah Teâlâ : «Siz elbette onu insanlara açıklar ve saklamazsınız.» buyurmaktadır. Ve nitekim çeşitli yollarla rivâyet edilen bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurulmuşur : «Kime bir bilgi sorulur ve o bunu gizlerse kıyâmet gününde ateşten bir gem ile gemlenir.» Ebu Ca'fer İbn Cerîr'in rivâyet ettiği hadîse gelince, Abbâs İbn Abd'ülazîm nakleder ki... Hz. Âişe şöyle buyurmuştur : "Rasûlullah (s.a.) Kur'an-ı Kerîm'den kaç âyeti tefsir etmişse onu Cibrîl (a.s.) kendisine öğretmişti." Sonra aynı rivâyet Ebu Bekir Muhammed İbn Yezîd el-Tarsûsî kanalıyla da nakledilmiştir. Ancak bunun garîb ve münker bir hadîs olduğu belirtilmiştir. Çünkü buradaki râvî olan Ca'fer, Muhammed İbn Hâlid İbn Zübeyr İbn Avvâm el-Kureyşî ez-Zübeyrî'dir. Buhârî bunun hadîsine tabi olunamıyacağını söyler. Hâfız Ebu'l-Feth el-Ezdî de hadîsin münker olduğunu belirtir. İmam Ebu Ca'fer (Taberî) de bu konuda özetle şöyle der : Bu âyetler ancak Allah'ın belirtmesiyle Cebrâil (a.s.)'in üzerinde durarak bildirdiği âyetlerdir. Bu hadîs sahîh ise, bu yorum da sahîhir. Çünkü Kur'an'ın bir kısmının bilgisini Allah kendi katında saklamıştır. Bir kısmını bilginler bilir, bir kısmını araplar lüğattan anlarlar. Bir kısmını da bilmemekte hiç kimse mazûr sayılamaz. Bu hususta İbn Abbâs'ın da tasrîhi vardır. İbn Cerîr'in söylediğine göre Muhammed İbn Beşşâr... Ebû Zenûd'dan İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Tefsîr dört türlüdür : Bir kısmını araplar sözlerinden anlarlar. Bir kısmının tefsîrini bilmemekten dolayı hiç kimse mazûr sayılmaz. Bir kısmının tefsîrini ancak bilginler bilir. Bir kısmının tefsîrini de Allah'tan başka kimse bilmez. İbn Cerîr der ki; buna benzer bir rivâyet isnâdı söz götürebilecek ha-

dislerde de nakledilmiştir. Nitekim Yûnus İbn Abd'ul - A'lâ... İbn Abbâs'tan Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder : «Kur'an dört harf üzere indirilmiştir. Bir kısmı helâl ve haramdır, hiç kimse onu bilmemekte mazûr sayılmaz. Bir kısmı arabın tefsîr edebileceği kısımdır. Bir kısmı bilginlerin tefsîr edebileceği kısımdır. Diğer bir kısmı da Müteşâbih âyetlerdir ki Allah'tan başka kimse onu bilemez. Allah'tan başka her kim onu bildiğini iddiâ ederse yalancıdır.»

FÂTİHA SÛRESİ

FÂTİHA SÛRESİ

(Mekkede nâzil olmuştur, yedi âyettir)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

1 — Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

2 — Hamd; âlemlerin Rabbı Allah'a mahsûstur.

3 — Rahmân'dır, Rahîm'dir.

4 — Din gününün mâlikidir.

5 — Yalnız Sana ibâdet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz.

6 — Bizi dosdoğru yola ilet.

7 — Nîmete erdirdiklerinin yoluna, Gazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerinkine değil.

Fâtiha sûresi, Mekkî (Mekke'de nâzil olmuş) bir sûredir. İbn Abbâs, Katâde ve Ebu'l - Âliye böyle zikrederler. Medîne'de indiği de söylenir. Bunu Ebu Hüreyre, Mücâhid, Atâ İbn Yessâr ve Zührî naklederler. İki kerre nâzil olduğunu, birinin Medîne dönemine, diğerinin Mekke dönemine rastladığını söyleyenler de vardır. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ «Sana Seba' el-Mesânî'yi verdik» buyurmuştur. Şüphesiz ki en iyisini Allah bilir.

Bu sûrenin yedi âyet olduğunda ihtilâf yoktur. (Amr İbn Übeyd sekiz, Hüseyin el-Ca'fî ise altı âyettir der. Her iki kavil de şâz'dır). Ancak besmelenin başlı başına bir âyet olup olmadığı tartışmalıdır. Nitekim Kûfe'li Kurrâ'nın tümü ile sahâbe ve tabiînden bir topluluğun

görüşü böyledir. Daha sonra gelen bilginlerden de bir grup bu görüşe katılmıştır. Âyetin bir kısmıdır veya başlangıçta âyet değildir diyenler ise Medîne'li Kurra'dır. Yeri gelince belirtileceği gibi bu konuda fakîhler üç ayrı görüşe sahiptirler.

Müfessirler dediler ki; bu sûrenin kelimeleri yirmibeştir, harfleri ise yüz onüçtür. İmam Buhârî, Tefsîr kitabının başında der ki (Fâtiha sûresine) «Ümmü'l - Kitâb = kitabın anası» adı verilmiştir; çünkü Mushafların yazılışına onunla başlanır ve namazda Kur'an okumaya Fâtiha ile başlanır. Denildi ki, bu adın verilmesinin sebebi; Kur'an'ın bütün muhtevâsının bu sûredeki mânâya râci' olmasındandır.

İbn Cerîr der ki : Araplar her işin bütününe veya başlangıcına —ardından gelen bölümler varsa— bu hepsinin önderi veya anası hükmünde olduğu için ona «ana» adını verirler. Nitekim beyni kaplayan deriye başın anası adı verilir. Askerlerin altında toplandıkları sancağa da ana adı verilir. Bu konuda şâir Zürrimme'den de bir şâhid getirilir.

İbn Cerîr der ki : Mekke'ye «Ümmü'l - Kurâ = kasabaların anası» adının verilmesi hepsinin önünde yer almasındandır. Diğerleri ondan sonra gelmektedir. Çünkü yeryüzü onun altında yuvarlanmıştır, denilir.

Bu sûreye Fâtiha adı da verilir, çünkü Kur'an okunmaya onunla başlanır. Sahâbe-i Güzîn Mushaf-ı Şerîf'i yazmaya onunla başlamışlardır. «Seb'al - Mesânî» adı verilmesi de doğrudur. Çünkü namazda iki kerre tekrarlanır ve her rek'âtta okunur. Kaldı ki, Mesânî kelimesinin daha başka anlamları da vardır ki biz yeri gelince İnşâallah onlardan bahsedeceğiz.

İmâm Ahmed der ki; bize Yezîd İbn Hârûn... Ebu Hüreyre'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) Kur'an'ın anası hakkında şöyle buyurmuştur : «Fâtiha Kur'an'ın anasıdır, o iki kerre tekrarlanan yedidir ve o yüce Kur'an'ın kendisidir.» İmâm Ahmed ayrıca bu hadîsi İsmâil İbn Ömer İbn Ebu Zi'b'den rivâyet eder. Ebu Ca'fer Muhammed İbn Cerîr el-Taberî der ki; bana Yûnus... Ebu Hüreyre (r.a.)'dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«O (Fâtiha) Kur'an'ın anasıdır. O kitabın fâtiha'sıdır ve iki kerre tekrârlanan yedidir...»

Hâfız Ebu Bekr Ahmed İbn Mûsâ İbn Merdûveyh tefsîrinde der ki, Ahmed İbn Muhammed İbn Ziyâd... Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Elhamdülillahi Rabbi'l - Âlemîn, yedi âyettir. Bunlardan birisi Bismillâhirrahmânirrahîm'dir. O iki kerre tekrârlanan yedi ve yüce Kur'an'dır. O kitabın anası ve fâtiha'sıdır.»

Darekutnî de aynı şekilde bu hadîsi Ebu Hüreyre'den merfû olarak rivâyet eder ve râvîlerinin hepsinin de sika olduğunu söyler.

Beyhakî de Hz. Ali, İbn Abbâs ve Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ki, onlar «Seb'al - mesânî» iki kerre tekrârlanan yedi tabîrini fâtiha olarak tefsîr etmişler ve Besmelenin de bunun yedincisi olduğunu belirtmişlerdir. Besmeleden bahsedince bu konunun devâmı gelecektir.

Fâtiha Sûresinin Önemi :

İmâm Ahmed İbn Hanbel (r.a.) «Müsned» adlı eserinde der ki; Yahyâ İbn Saîd... Ebu Said İbn el-Muallâ'dan nakleder ki o şöyle demiş : Ben namaz kılıyordum, Resûlullah (s.a.) beni çağırdı, ben namazımı kıldım sonra Resûlullaha icâbet ettim. Yanına geldiğimde buyurdu ki : «Bana gelmekten seni alıkoyan nedir?» «Ey Allah'ın Rasûlü ben namaz kılıyordum,» dedim. Buyurdu ki; Allah Teâlâ :

«Ey iman edenler, sizi hayat verecek şeylere çağırdığı zaman; Allah'a ve Rasûlüne icabet edin. Hem bilin ki, Allah şüphesiz kişi ile kalbi arasına girer. Ve muhakkak ona dönüp toplanacaksınız.» (Enfâl, 24) buyurmadı mı? Sonra devâm etti; «Ben sana Mescid'den çıkmazdan önce Kur'an'ın en büyük sûresini öğreteceğim» dedi ve elimden tuttu. Mescidden çıkmak isteyince dedim ki; ey Allah'ın Rasûlü, «Mescidden çıkmazdan önce Kur'an'ın en büyük sûresini öğreteceğim buyurmuştunuz» dedim. O, «evet Elhamdülillahi Rabbi'l - Âlemîn,» İşte o, iki kerre tekrârlanan yedi ve bana verilen yüce Kur'an'ın kendisidir» buyurdu. Bu hadîsi Buhârî de rivâyet eder. Ebu Dâvûd, Nesei ve İbn Mâce de Şu'be kanalıyla muhtelif yollardan rivâyet ederler. Vâkidî ise Muhammed İbn Muâz el-Ensârî yoluyla Übeyy İbn Kâ'b'dan nakleder.

İmam Mâlik İbn Enes'in «el-Muvatta» adlı eserinde, dikkat edilmesi gereken bir husûs yer alır : Mâlik'in, A'lâ İbn Abdurrahman İbn Ya'kûb'tan rivâyetine göre; İbn Âmir'in kölesi Ebu Saîd onlara şu bilgiyi aktarmış : Rasûlullah (s.a.) Übeyy İbn Kâ'b'ı namaz kılarken çağırmıştı, o namazını bitirince Peygamberin yanına vardı. (Râvî der ki) : Rasûlullah (s.a.) elini elimin içine koydu, mescidin kapısından çıkmak istiyordu ve şöyle buyurdu : «İsterim ki mescidin kapısından çıkmadan önce Tevrât'ta, İncil'de, Kur'an'da benzeri nâzil olmamış bir sûreyi öğrenesin.» Übeyy İbn Kâ'b (r.a.) diyor ki : Ben yavaş yavaş yürümeye başladım. Onu bekliyordum, sonra dedim ki : Ey Allah'ın Rasûlü, bana vadettiğin sûre hangisidir? Buyurdu ki : «Namaza başladığın zaman ne okuyorsun?» Ben de Elhamdülillâhi Rabbi'l

Âlemîn» sonuna kadar okudum. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «İşte o bu sûredir, o, iki kerre tekrârlanan yedi ve bana verilen yüce Kur'an'ın kendisidir.»

Burada nakledilen Ebu Saîd, İbn el-Muallâ değildir. Ancak İbn el-Esîr «Cami el-Usul» adlı eserinde böyle sanmıştır. Ondan sonra gelenler de bu zanna tâbi olmuşlardır. Zira Ebu Saîd İbn el Muâllâ Ensâr'dan bir sahâbedir. Buradaki Ebu Saîd ise Huzâa kabîlesinden bir tâbiîndir. O hadîs sahîh ve muttasıldır. Bu hadîs ise eğer bu Ebu Saîd, Übeyy İbn Kâ'b'tan onu işitmemişse münkatı'dır. Şayet ondan işitmişse —Müslim'in şartına göre— yine münkatı'dır. Doğrusunu Allah bilir. Kaldı ki, Übeyy İbn Kâ'b'tan başka bir şekilde rivâyet edilmiştir. Nitekim İmâm Ahmed der ki, bize Affân... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet etti ve dedi ki; Rasûlullah Übeyy İbn Kâ'b'ın yanına gitti, o namaz kılıyordu. Ey Übeyy, dedi fakat o, Rasûlullah'a icâbet etmedi. Sonra ey Übeyy dedi, Übeyy yavaş davrandı. Sonra Rasûlullah (s.a.)'ın yanına vardı ve dedi ki : «Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Allah'ın Rasûlü.» Allah'ın Rasûlü de : «Sana da Allah'ın selâmı olsun ey Übeyy, ben seni çağırdığım zaman gelmen gerekmez miydi? Seni bundan alıkoyan nedir?» Übeyy dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlu namazda idim. Hz. Peygamber dedi ki : «Allah Teâlâ'nın vahyettiği âyette şöyle buyurulduğunu görmedin mi?»

«Ey iman edenler, sizi hayat verecek şeylere çağırdığı zaman; Allah'a ve Rasûlüne icâbet edin. Hem bilin ki, Allah şüphesiz kişi ile kalbi arasına girer. Ve muhakak ona dönüp toplanacaksınız.» (Enfâl, 24)

Evet ey Allah'ın Rasûlü dedi, bir daha tekrarlamam diye ekledi. Rasûlullah buyurdu ki : «Sana ne Tevrât'ta, ne İncil'de, ne Zebûr'da ve ne de Kur'an'da benzeri olmayan bir sûreyi öğretmemi ister misin? Ben evet ya Rasûlullah dedim. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «Umarım ki sen onu öğreninceye kadar ben bu kapıdan dışarı çıkmayayım. Sonra Rasûlullah (s.a.) elimi eline aldı, benimle konuşuyordu, söz bitmeden önce kapıdan dışarı çıkmasından korkarak yavaş davranıyordum. Kapıya yaklaştığımızda dedim ki : «Ey Allah'ın Rasûlü bana vaad ettiğin sûre hangisiydi?» Buyurdu ki : «Namazda ne okursun?» (Übeyy İbn Kâ'b) diyor ki, ona Kur'an'ın anasını okudum, O da buyurdu ki nefsim yed-i Kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, Allah ne Tevrât'ta, ne İncil'de, ne Zebûr'da ve ne de Kur'an'da onun gibisini indirmemiştir, o iki kerre tekrârlanan yedidir.»

Tirmizî, Kuteybe yoluyla Ebu Hüreyre (r.a.)'den bu hadîsi naklettikten sonra ilâve olarak, «O, iki kerre tekrârlanan yedi ve bana verilen Yüce Kur'andır buyurmuştur» der, sonra da bu hadîsin sahîh ve hasen olduğunu belirtir. Aynı konuda Enes İbn Mâlik'ten de bir

rivâyet nakledilir. Abdullah İbn İmâm Ahmed, İsmail'den... O da Ebu Hüreyre'den, o da Übeyy İbn Kâ'b'tan bu hadîsi benzer şekilde veya yaklaşık olarak uzun uzadıya rivâyet eder.

Tirmizî ve Neseî ikisi de Ebu Ammâr yoluyla... Ebu Hüreyre ve Übeyy İbn Kâ'b'tan Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu naklederler : «Allah ne Tevrât'ta, ne İncil'de Kur'an'ın anasına benzer bir (sûre) indirdi, o iki kerre tekrârlanan yedidir. O benimle kulum arasında iki parçaya bölünmüştür.» Neseî'nin ifâdesi budur. Tirmizî de bu hadîs, hasen ve garîbtir der.

İmâm Ahmed der ki; bize Muhammed... Câbir'den rivâyet eder ki o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.)'ın yanına vardığımda su taşıyordu. Allah'ın selâmı üzerine olsun dedim. O, bana karşılık vermedi. (Câbir diyor ki:) Allah'ın selâmı üzerine olsun dedim yine bana karşılık vermedi. (Câbir diyor ki:) Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Allah'ın Rasûlü dedim o bana karşılık vermedi. (Câbir diyor ki:) Rasûlullah (s.a.) yürümeye başladı, ben arkasında idim, nihâyet o bineğinin olduğu yere vardı. Ben de mescide girdim ve üzüntülü olarak oturdum. Rasûlüllah (s.a.) yanıma geldi, temizlenmişti senin de üzerine Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi olsun dedi, senin de üzerine Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi olsun, senin de üzerine Allah'ın selâmı rahmeti ve bereketi olsun dedi. Sonra buyurdu : Ey Câbir'in oğlu Abdullah, sana Kur'an'daki sûrelerin en hayırlısını haber vereyim mi? Evet ya Rasûlullah dedim. Elhamdülillâhi Rabbi'l Âlemîn'i sonuna kadar oku, buyurdu. Bu isnâd sağlamdır. Bu isnâdda sözü edilen İbn Akîl büyük imamlar tarafından hüccet olarak kabul edilir. Abdullah İbn Câbir ise sahâbedir. İbn'el-Cevzî'nin zikrettiğine göre bu zât, Abdîdir. Doğrusunu Allah bilir. Denilir ki bu Abdullah İbn Câbir el-Ensârî el-Beyazîdir. Hâfız İbn Asâkir böyle zikretmiştir.

Bu hadîsi ve benzerlerini delil getirerek bazı âyet ve sûrelerin diğer bazılarından üstün olduğu belirtilmiştir. Nitekim İshâk İbn Râheveyh Ebu Bekr İbn el-Arabî ve Malikîlerden İbn'el Ğaffar'ın aralarında bulunduğu bilginlerden çoğunun naklettiği budur. Diğer bir guruba göre sûrelerin arasında hiç bir üstünlük yoktur. Hepsi Allah'ın kelâmıdır, üstünlük atfetmenin üstün sayılmayanın küçüklüğüne sebep olması ihtimâli vardır. Kurtubî'nin Eş'arî'den, Ezu Bekir el-Bâkıllânî'den, Ebu Hakîm İbn Hibbân el Büstî'den, Ebu Hayyân'dan ve Yahyâ İbn Yahyâ'dan naklettikleri bunlardır. İmam Mâlik'ten de böyle rivâyet edilmiştir.

Buhârî Kur'an'ın fazîletleri bâbında der ki; Muhammed İbn el Müsenna... Ebu Saîd el Hudrî'den nakletti ki, o şöyle demiş : Biz bir yolculukta bir yerde konaklamıştık. Bir genç kız geldi ve dedi ki : «Kabîlenin efendisini yılan soktu (iyiye yorumlamak için yılan sokana

selîm deniyordu) erlerimiz de yoktur, aranızda rukye yapan var mıdır? Aramızdan bir erkek kalktı —ki biz onun rukye yaptığını bilmezdik— rukye yaptı ve adam iyileşti, ona otuz koyun emretti, bize de süt içirdi. Dönünce dedik ki; güzel rukye yapar mıydın? Yoksa rukye yapmaya mı çalıştın? Dedi ki hayır, ben sadece Ümmü'l - Kitab (fâtiha sûresi) ile rukye yaptım. Dedik ki hiçbir şey söylemeyin ta ki Rasûlullah'a gidelim ve suâl edelim. Medîne'ye geldiğimizde durumu Hz. Peygambere anlattık dedi ki, rukye olduğunu nereden bilecek, koyunları taksîm edin ve bana da bir pay ayırın.»

Ebu Ma'mer der ki; bize Abdü'l Vâris... Ebu Saîd el Hudrî'den böylece rivâyet etti. Müslim ve Ebu Dâvûd, Hişâm tarîkiyle bu hadîsi rivâyet ettiler. Müslim'in bazı rivâyetlerinde de Ebu Saîd el-Hudrî'nin kendisi o selîmi (yani yılan sokmuşu) rukye yapmıştır. (Yılan sokmuşa selîm demelerinin sebebi tefâül idi.)

Müslim Sahîh'inde, Neseî sünen'inde, Ebu'l Ahvas Sellâm İbn Selîm İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki; o şöyle demiş : Biz Resûlullah (s.a.) ile beraberdik, onun katında Cebrâil de vardı. O sırada yukardan bir ses işitti. Cebrâil gözünü semâya dikti ve dedi ki, bu gökte açılmış öyle bir kapıdır ki hiç bir zaman açılmamıştır. Ve devam etti; ordan bir delik açıldı, bir melek indi ve Hz. Peygambere gelerek dedi ki : «Sana verilen iki ışıkla müjdelerim ki senden önce hiçbir peygambere onlar verilmemişti. (Bunlar) Fâtiha sûresi ve Bakara sûresinin sonudur. Ondan hiç bir harf okunmamıştır ki sana verilmiş olmasın.» Bu, Neseî'nin ifâdesidir.

Müslim'de de buna benzer bir başka hadîs vardır - Müslim der ki; bize İshâk İbn İbrâhîm el-Hanzâlî... Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.) «Her kim ki içinde Kur'an'ın anası okunmayan bir namaz kılarsa eksiktir, tamamlanmamıştır» demiş ve üç kerre tekrarlamıştır. Ebu Hüreyre (r.a.)'ye biz, imamın arkasında duruyoruz denildiğinde, o içinden oku dedi. Çünkü ben Rasûlullah (s.a.) dan şöyle dediğini duydum : Allah Azze ve Celle buyurmuş ki namazı benim ile kulum arasında ikiye ayırdım kulumun istediği kendinindir. O, (الحمد لله رب العالمين) deyince, Allah der ki kulum bana hamdetti. (الرحمن الرحيم) deyince, kulum bana senâ etti buyurur. (مالك يوم الدين) deyince, kulum beni övdü buyurur. (Bir başka seferinde de kulum bana her işini havâle etti buyurur.) (اياك نعبد واياك نستعين) deyince Allah Teâlâ; «bu, benimle kulum arasındadır ve kulumun istediği kendisinindir buyurur. (اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين) deyince, Allah Teâlâ; «bu, kulum için-

dir ve kulumun istediği kendisinindir.» buyurur. Neseî bu hadîsi İshâk İbn Râhûyeh'ten böylece rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Kuteybe'nin... Ebu Hüreyre (r.a.)'den rivâyetleri de vardır. Buradaki yarısı benim, yarısı da kulumundur ve kulumun istediği kendinindir, metnini İbn İshâk A'lâ'dan da rivâyet etmiştir. Müslim de İbn Cüreyc'in A'lâ'dan ve Ebu Saîd'den böyle bir rivâyetini nakleder. Kezâ İbn Ebu Üveys'in A'lâ'den, onun da babasından ve Ebu Saîd'den, onların da Ebu Hüreyre'den bu hadîsi naklettiklerini rivâyet eder. Tirmizî ise bu hadîs hasendir der. Ben Ebu Zür'a'ya sorduğumda, gerek A'lâ'nın babasından ve gerekse Ebu Saîd'den nakli sahîhtir dedi. Bu hadîsi Abdullah İbn İmâm Ahmed de, A'lâ'dan ve Ebu Hüreyre'den uzun uzadıya nakleder.

İbn Cerîr der ki bize Sâlih İbn Mismâr el-Mervazî... Câbir İbn Abdullah'tan nakletti ve dedi ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyururdu : Allah Teâlâ buyurdu ki : Ben namazı kulumla kendi aramda ikiye ayırdım. Onda kulumun kendisi için istediği vardır. Kulum (الحمد لله رب العالمين) dediğinde, Allah Teâlâ, kulum bana hamdetti der, (الرحمن الرحيم) dediğinde, kulum bana senâ etti der. Sonra, bu benim, gerisi onun der. Bu hadîs bu şekliyle garîbtir.

Evvelâ, bu hadîste Fâtiha için salât (namaz) lafzı kullanılmıştır, maksat kırâettir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur :

«Namaz kılarken sesini yükseltme, gizli de okuma, ikisi ortasını bul.» (İsrâ, 110) «Namaz kılarken»'den maksad; namazda okurken demektir. Bu husûs İbn Abbas'tan nakledilen sahîh bir hadîste tasrîh edilmiştir. Kezâ bu hadîste de «namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım, yarısı benim, yarısı kulumun ve kulumun istediği kendinindir.» buyurulmuştur. Sonra bu taksîmin tafsîlâtı anlatılmış ve Fâtiha'nın okunuşu zikredilmiştir. Bu da namazda kırâetin yüceliğine delâlet eder. Namazın en büyük rükünlerinden birisi olduğunu gösterir. Çünkü Fâtiha'ya ibâdet ve namaz terimleri ıtlâk olunup bununla ibâdetin bir bölümü yani kıraet kasdedilmiştir. Tıpkı kırâet lafzı ile namaz kasdedildiği gibi. Burada maksat sabah namazıdır. Nitekim bu husus Buhârî ve Müslim'de sarâhaten vârid olmuştur. Allah Teâlâ gece melekleriyle gündüz meleklerini ona şâhid kılar denmiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki namazda kırâet gerekir ve bu hususta ulemânın ittifâkı vardır. Lâkin ihtilâf ikinci bir hususta dır ki bunu aşağıda belirteceğiz. Buna göre namazda Fâtiha'dan başka bir şey gerekir mi, yoksa Fâtiha veya bir diğer âyet yeterli midir? Bu konuda iki meşhûr görüş vardır. Ebu Hanîfe'ye ve onun arkadaşlarından kendisine

uyanlara göre; Fâtiha şart değildir. Kur'an'dan ne okunursa yeterlidir. Bu görüşlerine delil olarak şu âyet-i celîleyi gösterirler.

«Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.» (Müzzemmil, 20)

Ayrıca Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde Ebu Hüreyre'den nakledilen hadîste Rasûlullah (s.a.)'ın, «Namaza kalktığın zaman, tekbîr al, sonra kolayına geleni oku» buyurduğunu delil gösterirler ve derler ki; «Rasûlullah, kolay gelenin okunmasını emretmiş, Fâtiha'yı tayin etmemiştir.» Bu da bizim görüşümüzü destekler.

İkinci görüş uyarınca namazda Fâtiha okumak belirlenmiştir. Fâtiha olmadan namaz tamamlanmaz. Bu (Ebu Hanîfe'nin dışında kalan) diğer imâmlardan İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve arkadaşlarıyla Cumhur-u Ulemânın görüşüdür. Onlar şu Hadîs-i şerîfi delil gösterirler. Rasûlullah (s.a.) : «Kur'an'ın anasını okumadan namaz kılan kimsenin namazı eksiktir» buyurur. Hadîs'in metninde geçen (الخداج) kelimesi hadîsin devamının da tefsîr ettiği gibi eksikliktir. Kezâ bu imâmlar Buhârî ve Müslîm'de Zührî'den nakledilen şu hadîsi delîl göstermektedirler : Zührî... Ubeyde İbn Sâmit'ten nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Fâtiha'yı okumayan kişinin namazı tamâm olmaz.» İbn Hüzeyme, İbn Hıbbân Ebu Hüreyre (r.a.)'den naklederler ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «İçinde Kur'an'ın anası okunmayan namaz tamâm değildir.»

Bu konuda hadîsler pek çoktur. Münâzara şekli çeşitlidir. Bizim burada onları zikretmemiz uzun olur. Me'hazlarına işaret ettik. Allah cümlesine rahmet eylesin.

Şâfiî mezhebine ve ilim ehlinden bir topluluğa göre; Fâtiha'nın her rek'atta okunması vâciptir. Diğer bir kısmı ise rek'atların çoğunda okunması gerekir derler. Hasan el-Basrî ve Basralıların çoğunluğu ise «Fâtiha okumayanın namazı yoktur.» hadîsini mutlak olarak alırlar ve namazda her rek'atta Fâtiha okumanın vacip olduğunu belirtirler. Ebu Hanîfe ve arkadaşlarıyla, Sevrî ve Evzaî ise Fâtiha okumanın belirtilmediğini, onun dışında herhangi bir âyet okunsa da Allah Teâlâ'nın : «Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun» (Müzzemmil, 20) âyetine dayanarak yeterli olduğunu belirtirler. Doğruyu Allah bilir.

İbn Mâce, Ebu Süfyân el-Sa'dî'nin hadîsinde Ebu Nadre ve Ebu Saîd'den merfû' olarak nakleder ki : Rasûlullah (s.a.) «farz veya başka (namazda) her rek'atta fâtiha ve bir sûre okumayan kişinin namazı yoktur.» buyurmuştur. Bu hadîsin sıhhatı şüphelidir. Bu konuların yeri ise büyük ahkâm kitabıdır. Şüphesiz ki Allah en doğruyu bilendir.

Üçüncü bir husûs ise, imâma uyan kimseye Fâtiha okumanın vacip olup olmaması konusudur. Bu konuda bilginlerin üç görüşü vardır :

a) İmâma vacip olduğu gibi (yukardaki hadîslerin umûmuna binâen) imâma uyana da Fâtihayı okumak vaciptir.

b) İmâma uyan kimseye, ne Fâtiha, ne de başka bir âyet okumak vacip değildir. İster cehrî ister gizli okunan namazda olsun hiçbir şey okumak gerekmez. İmâm Ahmed İbn Hanbel Müsned'inde, Câbir İbn Abdullah'ın Rasûlullah (s.a.)'dan rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur : «İmâmı olan kişiye imâmın okuması kırâettir.» Ancak bu hadîsin isnâdı zayıftır. Mâlik, Vehb İbn Keysân'dan o da Câbir'den bu hadîsi rivâyet etmiştir. Bu hadîs başka yollarla da rivâyet edilmiştir ki bunlardan hiçbirisinin Rasûlullah'a isnâdı sahîh değildir. Allah en doğrusunu bilendir.

c) Yukarda geçtiği gibi, gizli okunan namazlarda imâma uyanın kırâeti vâciptir, ancak cehrî namazlarda vâcip değildir. Nitekim Müslim'in sahîhinde Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «İmâm, imâma uyulmak için öngörülmüştür. Binâenaleyh tekbîr aldığı zaman tekbîr alın, okuduğu zaman dinleyin» ve hadîsin devamı da zikredilir. Ebu Dâvûd, Tirmizî, Neseî, İbn Mâce gibi Sünen sahibi imâmlar da böylece rivayet etmişler ve Rasûlullah (s.a.)'ın «Kur'an okunduğu zaman susun» kavlini nakletmişlerdir. Müslim İbn Haccâc da aynı şekilde bunu sağlam saymıştır. Bu iki hadîs, bu görüşün sıhhatına delâlet eder ki Şâfiî merhûm'un eski görüşüdür. Doğrusunu ancak Allah bilir. İmâm Ahmed İbn Hanbel merhûm'dan da bu görüş nakledilir.

Bu mes'elenin burada zikredilmesinin sebebi; Fâtiha sûresinin diğer sûreleri ilgilendirmeyen bazı özel hükümlerini açıklamaktan ibârettir. Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr... Enes (r.a.)'den Rasûlullah (s.a.)ın şöyle buyurduğunu nakleder : «Yanını yatağa koyduğunda; Fâtihayı ve İhlâs'ı okuduğunda ölümden başka her şeyden emîn olmuşsundur.»

İstiâzenin Mâhiyyeti :

Allah Teâlâ buyuruyor ki :

«Sen af yolunu tut, ma'rûfu emret ve câhillerden yüz çevir. Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın. Şüphesiz ki O, Semî'dir, Alîm'dir.» (A'râf, 199 - 200)

«Sen kötülüğü en güzelle def'et. Onların nitelendirmekte olduklarını biz çok daha iyi biliriz. Ve de ki : "Rabbim şeytânların kışkırtmalarından sana sığınırım."» (Mü'minûn, 96 - 97)

«İyilikle kötülük bir olmaz. Sen fenâlığı en iyi bir şekilde sav. O zaman göreceksin ki; seninle arasında düşmanlık bulunan kişi, yakın

bir dost gibi oluvermiştir. Bu, ancak sabredenlere vergidir. Ve bu, ancak o büyük hazzı tadanlara vergidir. Şeytân seni bir vesvese ile dürtecek olursa, Allah'a sığın. Doğrusu O; Semî', Alîm olanın kendisidir.» (Fussilet, 34 - 36)

Bu üç âyet —ki aynı konuda bir dördüncüsü yoktur— Allah Teâlâ insan cinsinden olan düşmanlara iyi davranarak, onların aslen iyi olan tabîatlarına dönerek arınmalarını sağlamaya çalışmayı emretmektedir. Buna karşılık şeytân cinsinden olan düşmandan Allah'a sığınmayı buyurmaktadır. Çünkü o, iyi davranmayı ve ihsânı kabul etmez. Şeytân; insanlığın atası Hz. Âdem ile aralarındaki şiddetli düşmanlıktan dolayı, onun evladının helâkini ister. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor :

«Muhakkak ki şeytân sizin düşmanınızdır. Öyleyse siz de onu düşman edininiz. O, taraftarlarını ancak çılgın ateşli alevin yârânı olmaya çağırır.» (Fâtır, 6)

Şeytân, atamız Âdem (a.s.)'e yemin ederek kendisine öğüt verenlerden olduğunu belirtmiş ve yalan söylemiştir. Ona karşı muâmelesi böyle olduğuna göre bize karşı nasıl olacaktır?

«Hani meleklere : "Âdem'e secde edin" demiştik de İblîs'ten başka hepsi secde etmişti. Oysa, cinlerden olduğu için Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştır. Şimdi siz beni bırakıp ta size düşman olan, onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz? Zâlimler için ne kötü bedeldir bu.» (Kehf, 50)

«Kur'an okuyacağın zaman önce, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Doğrusu inananlar ve yalnız Rablarına güvenenler üzerinde onun bir nüfuzu yoktur.» (Nahl, 98 - 99)

«Ancak içlerinden senin samimi kulların müstesnâ.» (Sâd, 83)

Kurrâ'dan bir grub ve diğerleri dediler ki; kırâetten sonra istiâze gerekir. Onlar âyetin zâhirî siyâkına bağlandılar ve İbâdetten fariğ olduktan sonra hayreti def'etmek için böyle dediler. Bu görüşte olanlar İbn Kalûka'nın ifâdesine göre Hamza ve Ebu'l - Kâsım Yûsuf İbn Ali de «el-Kâmil» isimli eserinde bunu nakleder. Bu husûs Ebu Hüreyre'den de nakledilir. Ancak bu nakil garîbtir.

Cumhûr'un üzerinde birleştiği meşhûr görüş, tilâvetten önce istiâze çekilmesidir. Böylece vesvese verenin (şeytânın) def'i sağlanır. Onlara göre :

«Kur'an okuyacağın zaman önce, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.» (Nahl, 98) âyetinin mânâsı Kur'an okumak istediğin zaman şeklindedir. Nitekim :

«Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi, dirseklere kadar, ellerinizi yıkayın. Başınızı da meshedin.» (Mâide, 6) âyeti «kalkmak istedi-

ğiniz» zaman diye tefsîr edilmiştir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.)'dan pek çok hadîs delil getirilmiştir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel (Rahmetullahi Aleyh) der ki : Bize Muhammed İbn el-Hasan İbn Enes... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet etti. (Ebu Sâîd dedi ki) Rasûlullah (s.a.) gece kalkınca namaza başlar ve tekbîr getirir sonra (سبحانك اللهم وبحمدك . وتبارك اسمك . وتعالى جدك . ولااله غيرك) (Sübhaneke)yi okur üç kerre «La ilâhe illallâh» (لااله الاالله) derdi. Sonra (اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم . من همزه . ونفخه ونفثه) «Şeytanın aldatmacasından, üfürmesinden ve okumasından Alîm ve Semî olan Allah'a sığınırım» derdi. Dört sünen sahibi muhaddisler bu hadîsi Ca'fer İbn Süleymân tarîkıyla Ali İbn Ali'den naklederler. Tirmizî de bu hadîs, bu konuda en meşhûr olan hadîstir der. Hadîsin metninde geçen «hemz» ölüm ve boğulmayla «nefh» kelimesi kibirle «nefs» kelimesi şiirle tefsîr edilmiştir.

Ebu Dâvûd ve İbn Mâce... Nâfi' İbn Cübeyr'in babasından nakleder ki o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.)'ın namaza başlarken üç kerre Allahü Ekber Kebîran (الله اكبر كبيرًا) üç kerre Elhamdülillâhi kesîran (الحمد لله كثيرا), üç kerre Subhanallahi bükraten ve asîlen (سبحان الله بكرة واصيلا) dediğini sonra, «Allah'ım, şeytânın hemzinden, nefhinden ve nefesinden Sana sığınırım buyurduğunu gördüm.» Amr der ki, hemz ölümdür, nefh kibirdir, nefs ise şiirdir.

İbn Mâce der ki; bize Ali İbn el Münzir... İbn Mes'ûd'dan Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu haber verdi : «Allahım kovulmuş şeytândan Sana sığınırım, onun hemzinden, nefesinden ve ilhâmından da.» Sonra buyurdu ki, «hemz ölümdür, nefh (üfürme) kibir, ilhâm ise şiirdir.»

İmâm Ahmed der ki, bize İshâk İbn Yûsuf kendisine anlatan bir adamdan nakleder ki o adam Ebu Ûmâme el-Bâhilî'nin şöyle dediğini işitmiş : Rasûlullah (s.a.) namaza kalktığında üç kerre tekbîr getirirdi, sonra üç kerre Lâ ilâhe illallah (لااله الاالله) der ve sonra üç kerre Sübhanallahi ve bihamdihi (سبحان الله وبحمده) derdi. Sonra kovulmuş şeytânın hemzinden, üfürmesinden ve ilhâmından Allah'a sığınırım buyururdu.»

Hâfız Ebu Ya'lâ Ahmed İbn Ali İbn el Müsennâ el Mevsılî Müsned'inde der ki; bize Abdullah İbn Ömer İbn Ebân el-Kûfî... Ubeyy İbn Kâ'b (r.a.)'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.)'ın huzûrunda iki kişi birbiriyle çekişti, içlerinden birisinin kızgınlıktan burnu kızardı. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ben öyle bir şey biliyorum

ki eğer onu söyleseydi içinde bulunduğu hâl giderdi. Sonra devâm etti ve «kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım» dedi.

Neseî de aynı hadîsi Yûsuf İbn İsâ el-Merzevî'den nakleder... Ahmed İbn Hanbel ise aynı hadîsi Ebu Saîd kanaliyle Cerîr İbn Abdülhamîd'den nakleder. Tirmizî ve Neseî de Bûndâr İbn Mehdî kanaliyle Sevrî'den naklederler. Abdülmelik İbn Ümeyr, Muâz İbn Cebel'den nakleder ki : İki kişi Rasûlullah'ın huzûrunda birbirine küfretti, birisi diğerine hiddetle öylesine kızdı ki, öyle sanıyorum kızgınlığından burnu kıpkırmızı olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu : «Ben öyle bir kelime biliyorum ki onu söyleseydi kızgınlığı giderdi. Adam : :«Ey Allah'ın Rasûlü, o nedir?» dediğinde, Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «Allah'ım kovulmuş şeytândan Sana sığınırım (اللهم انى اعوذ بك من الشيطان الرجيم) desin.»

Ebu Leylâ diyor ki : Muâz, adama böyle demesini emrediyordu, o ise kaçınıyordu ve gittikçe de kızgınlığı artıyordu. Ebu Dâvûd'un rivâyet ettiği lâfız budur. Tirmizî der ki, bu hadîs mürseldir. Yani Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ, Muâz İbn Cebel ile karşılaşmamıştır. Çünkü Muâz hicrî 20'den önce vefât etmişti. Ben derim ki; Abdurrahman İbn Ebu Leylâ —daha önce de geçtiği gibi— Übeyy İbn Kâ'b'dan işitmiştir, o da Muâz İbn Cebel'den nakletmiştir. Çünkü bu vak'aya sahâbeden birden fazla kişi şâhid olmuştur.

İmâm Buhârî der ki; bize Osman İbn Ebu Şeybe... Süleyman İbn Sart (r.a.)'dan nakletti ki; iki kişi Rasûlullah (s.a.)'ın yanında birbirine küfretmişti, biz de onun yanında oturuyorduk. Diğeri arkadaşına kızarak küfrediyordu ve kızgınlığından yüzü kıpkırmızı olmuştu. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «Ben öyle bir kelime biliyorum ki onu söylese kızgınlığı geçer, eğer "kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım." (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) deseydi kızgınlığı giderdi.» Orda bulunanlar adama Rasûlullah'ın ne dediğini duymuyor musun? dediklerinde, ben deli değilim diye karşılık vermişti. Bu hadîsi Müslim, Ebu Dâvûd, Neseî müteaddit yollarla A'meş'ten naklederler.

İstiâze konusunda pek çok hadîs vârid olmuştur ki biz burada onları zikretmiş olsak konu uzar. Bu konu el-Ezkâr ve Fadâil el-A'mâl kitabında yer alır. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.)'a ilk Kur'an nâzil olduğunda Cibrîl (a.s.) «Euzü Besmele» çekmesini emretmiştir. Nitekim İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî... Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder ki Hz. Cibrîl'in Hz. Peygambere indirdiği ilk buyruk : «Ya Muhammed istiaze et»'dir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (استعذ بالسميع العليم من الشيطان الرجيم) «Koğulmuş şeytandan, Semî' ve Alîm olan (Allah)a sı-

ğınırım» demiştir. Sonra «Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyla» demiş, «Yaratan Rabbının adıyla oku» buyurmuştur. Abdullah İbn Abbâs der ki Allah'ın Cibrîl lisâniyle Hz. Muhammed'e indirmiş olduğu ilk sûre budur. Bu hadîs ğariptir, ancak biz bilinmesi için zikrettik. Çünkü isnâdında zaaf ve inkıta' vardır. Şüphesiz ki en iyi bilen Allah'tır.

(اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) İstiâzenin mânâsı şudur: Ben koğulmuş olan şeytânın dinim ve dünyam konusunda bana zarar vermemesi, emrolunduğum bir fiilden beni alıkoymaması, yasaklandığım bir fiili yapmaya teşvîk etmemesi için Allah'ın huzûruna sığınıyorum. Şeytândan insanı ancak Allah korur. Bunun için Allah Teâlâ insan türünden şeytanlara iyi davranıp, onun tabîatındaki kötülüğü geri döndürmeyi emretmiştir. Aslında (insandan olan şeytânın) tabîatında iyilik vardır, kötülük onu rahatsız eder, Allah Teâlâ cin (türünden olan) şeytandan kendisine sığınmayı emretmiştir. Çünkü o rüşvet kabul etmez ve ona iyilik tesîr etmez. Zira onun tabîatı kötüdür. Onu senden ancak onu yaratan alıkoyabilir. Bu anlam Kur'an'ın üç âyetinde bahis mevzuu edilmektedir ki bir dördüncüsünü ben bilmiyorum. Nitekim A'râf sûresinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

«Sen af yolunu tut, ma'rufu emret ve câhillerden yüz çevir.» (A'râf, 199)

Bu âyet insan türünden düşmanlarla alâkalı davranışları belirtmektedir. Sonra şöyle buyurulmuştur:

«Şeytân seni dürtecek olursa şüphesiz ki O, Semî'dir, Alîm'dir.» (Fussilet, 36)

Mü'minûn sûresinde ise şöyle buyurulmuştur:

«Sen kötülüğü en güzelle def et. Onların nitelendirmekte olduklarını biz çok daha iyi biliriz. Ve de ki: "Rabbim, şeytânların kışkırtmalarından sana sığınırım."» (Mü'minûn, 96 - 97)

Fussilet sûresinde ise şöyle buyuruluyor:

«İyilikle kötülük bir olmaz. Sen fenâlığı en iyi şekilde sav. O zaman göreceksin ki seninle arasında düşmanlık bulunan kişi, yakın bir dost gibi oluvermiştir. Bu, ancak sabredenlere vergidir. Ve bu, ancak o büyük hazzı tadanlara vergidir. Şeytân seni bir vesvese ile dürtecek olursa Allah'a sığın doğrusu O; Semi', Alîm olanın kendisidir.» (Fussillet 34 - 36)

İZÂHI

«Eûzü»nün hikmeti ve mâhiyyeti konusunda İslâm bilginleri değişik fikirler serdetmişlerdir. Bu konuda kısaca İ. Hakkı Bursevî şöyle der :

İyi bil ki; «Eûzü»nün hikmeti, izin isteme ve kapıyı çalmadır. Çünkü hükümdârlardan bir hükümdârın kapısına gelen kişi, onun izni olmadan içeri giremez. Aynı şekilde Kur'an okumak isteyen kişi de dost ile söyleşmeye başlamak istemektedir. Bunun için temiz bir dile muhtaçdır. Dil; fazla konuşma, iftirâ vb. hareketlerle kirlenmiştir. Kişi «Eûzü» ile dilini arıtır. Ma'rifet ehli demişler ki : Bu kelime Allah'a yaklaşanların vâsıtası, Allah'tan korkanların sarıldığı ip, suçluların başvuracağı nokta, felâkete düşenlerin dönüş yeri, muhiblerin rahatlama mahallidir. Bu, âlemlerin Rabbının Nahl sûresinde buyurduğu kavle ittiba'dır. Orada buyurulur ki : «Kur'an'ı okuduğun zaman kovulmuş şeytândan Allah'a sığın.» (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh'el - Beyân, I, 23)

———oOo———

Şeytân Kelimesi

Arap dilinde şeytân kelimesi (شَطَنَ) kökünden türemiş olup uzaklaşma anlamınadır. Şeytân, tabiatı itibâriyle beşer tabîatından fâsıklığı itibâriyle de her türlü hayırdan uzak olduğundan uzaklaşma anlamına şeytân denmiştir. Bazıları ise (شاط .) kelimesinden türetilmiş olduğunu ve onun ateşten yaratıldığı için bu ismi aldığını sözlü şâhidleri bulunduğunu belirtiyorlar. (...)

Bazı bilginler ise anlam bakımından her iki ifadenin de doğru, ancak birincinin daha sahîh olduğunu ve arapların buna benzer sözlü şâhidleri bulunduğunu belirtiyorlar. (...)

Şu halde şeytân kelimesi en doğru rivâyete göre, uzaklaşma anlamından türetilmiştir. Bunun için de insanlardan, cinlerden ve hayvanlardan isyân eden herkese şeytân adı verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor :

«Böylece biz her peygambere cinlerin ve insanların şeytânlarından düşmanlar kıldık. Birbirlerini aldatmak için sözün parlağını söylerler.» (En'âm, 112)

İmâm Ahmed'in Müsned'inde Ebu Zerr (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «Ey Ebu Zerr insan ve cinlerin şeytânlarından Allah'a sığın.» Ebu Zerr diyor : Dedim ki insanlardan da şeytânlar var mıdır? Evet, buyurdu.

Müslim'in Sahîh'inde de Ebu Zerr (r.a.)'den aynı şekilde rivâyet

edilir ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Namazı, kadın, merkep ve kara köpek keser.» (Ebu Zerr diyor ki) Ey Allah'ın Rasûlü kara köpekle sarı veya kırmızı köpek arasında ne fark vardır? dedim. Allah'ın Rasûlü buyurdu ki :

«Kara köpek şeytândır.»

İbn Vehb der ki, bana Hişâm İbn Sa'd, Zeyd İbn Eslem'den o da babasından nakletti ki Ömer İbn Hattâb (r.a.) bir katıra binmiş yavaş yavaş yürüyormuş. Hz. Ömer ona vurduğu halde o daha yavaş yürümekten başka bir şey yapmazmış. Nihâyet üstünden inip demiş ki beni bir şeytânın sırtına bindirdiniz, kendimi bed görünceye kadar ondan inmedim. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir.

İZÂHI

Cinler ve Şeytânlar :

İstiâze'de kendisinden Allah'a sığınılan şeytân'ın adı ve fonksiyonları konusunda ünlü müfessir Fahreddîn Râzî şöyle diyor :

«İnsanlar; cinlerin ve şeytânların varlığı konusunda değişik görüştedirler. Bazı kimseler cinnin ve şeytânın varlığını inkâr ederler. İyi bil ki, önce cin ve şeytânın mâhiyetinin araştırılması gerekir. Biz deriz ki; umûmun kanâatine göre cin ve şeytân, insanlar ve hayvanlar gibi gelip giden, yoğun, cismânî şahıslardan ibâret değildir. Bilakis bu konuda özetlenebilecek iki görüş vardır :

Birincisi; cin ve şeytânlar muhtelif şekillere girebilme gücüne sahip olabilen havâî cisimlerdir. Onların akılları, anlayışları ve zor işleri yapma kudretleri vardır.

İkinci söz şudur; insanlardan bir çoğu cin ve şeytânların yer kaplamayan varlıklar olduğu, bir yerde yerleşmediklerini belirtmişler ve onların cisimden mücerred varlıklar olduğunu iddiâ etmişlerdir. Sonra bu varlıklar, bazan küllî cisimleri yönetmekten uzak, yüce ve mukaddes varlıklar olur ki bunlar Allah'a yakın olan melâike el-Mukarrebû'dur. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında : «Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun katında olanlar O'na kulluk etmekten çekinmezler ve usanmazlar.» (Enbiyâ, 19) buyurmaktadır.

Bundan sonra cisimlerin yönetimiyle ilgilenen rûhlar basamağı gelir. Bu basamakta bulunanların en üstünleri de arşı taşıyanlarıdır. Nitekim Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurur : «Melekler, onun çevresindedirler. O gün Rabbı'nın arşını onların üstünde sekiz tanesi yüklenir.» (Hâkka, 17). İkinci basamakta olanlar arşın çevresinde gezinenlerdir. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında da şöyle buyu-

rur : «Meleklerin, arşın etrâfını çevirmiş oldukları halde Rablarını hamd ile tesbîh ettiklerini görürsün.» (Zümer, 75). Üçüncü basamakta ise Kürsî'yi taşıyan melekler yer alır. Dördüncü basamakta tabaka tabaka göklerdeki melekler yer alır. Beşinci basamakta esîr kürresini taşıyan melekler yer alır. Altıncı basamakta havâî tabîata sahip olan hava kürresini taşıyan melekler yer alır. Yedinci basamakta soğuk kürre olan Zemherîr kürresini taşıyan melekler yer alır. Sekizinci basamakta denizlerle ilgilenen rûhlar basamağı yer alır. Dokuzuncu basamakta dağlarla ilgilenen rûhlar basamağı yer alır. Onuncu basamakta bu âlemde mevcut olan hayvan, bitki ve cisimlere tasarruf eden süflî rûhlar basamağı yer alır.

İyi bil ki; bu her iki kanaata göre de bu rûhlardan bir kısmı ilâhî nûrla aydınlanır hayırlı ve mutlu olurlar ki bunlara cinlerin sâlihleri ismi verilir. Bir kısmı da eşkıyâ, şirretli, aşağılık ve bulanık ruhlu olur ki bunlara da şeytânlar adı verilir.

Cinlerin ve şeytanların varlığını inkâr edenler bu inkârlarını çeşitli şekillerde delillendirirler :

Birinci delilleri; eğer şeytân var olsaydı bu ya kesîf (yoğun) veya latîf (ince) cisim olacaktı. Her iki şekli de bâtıldır. Öyle ise şeytânın varlığı da bâtıldır. Şeytânın yoğun cisim olmasının imkânsız olduğunu söyledik, çünkü eğer yoğun cisim olsaydı sağlam duyulara sahip olan herkesin onu görmesi gerekecekti. Şayet bizim yanımızda görmediğimiz yoğun cisimler olduğu doğruysa aynı şekilde yanımızda yüce dağların, parlak güneşlerin, yıldırımların, şimşeklerin bulunmasını ve buna rağmen bizim onlardan hiç birisini görmememiz de câiz olurdu. Bunun doğru olduğunu söyleyen ise aklın sınırları dışına çıkmış olur. Cin ve şeytânların latîf cisimler olduğunu söylemek câiz değildir, çünkü eğer böyle olsaydı bunların kuvvetli fırtına ve rüzgâr halinde parçalanıp ayrılması gerekirdi. Kezâ onların ağır işlere güç ve kudretlerinin yetmemesi gerekirdi. Halbuki cinlerin varlığını kabul edenler onlara zor işleri izâfe ediyorlar. Her iki kısmı bâtıl olduğuna göre cinlerin varlığını söyleyenlerin sözünün de geçersiz olduğu sâbit olur.

İkinci delilleri; eğer kendilerine cin adı verilen bu şahsiyetler bu âlemde mevcûd ve insanlar arasına karışmış iseler, çoğunlukla insanlar arasına karışmak, dostluk ve arkadaşlık etmek sebebiyle insanlarla ya dost veya düşman olmaları gerekir. Eğer dostluk kurarlarsa elbette bu dostluk sebebiyle birtakım faydalar ortaya çıkarmalıdırlar. Eğer düşmanlık hâsıl olursa, kezâ bu düşmanlık sebebiyle bazı zararların ortaya çıkması gerekir. Ne var ki biz ne bu dostluktan, ne de düşmanlıktan bir iz görebiliyoruz. Tılsımcılık san'atını yapanlar; ya-

lanlarından tevbe ettikleri takdîrde, cinlerden hiçbir iz görmediklerini itirâf ederler. Bu ise zann-ı gâliple o şeylerin hiç bir izinin bulunmadığını gösterir. Ben, bu san'attan tevbe etmiş bir kişiden duydum ki o şöyle diyordu : Ben falanca tılsıma şu kadar devam ettim, şu kadar gün üzerinde durdum ve hiç bir dakîka onu bırakmadım fakat sözü edilen hallerden hiç bir iz ve haber görmedim, duymadım.

Üçüncü delilleri; eşyâyı bilmenin yolu ya duyular, ya haber-i sâdık veya delildir. Duyular, cin ve şeytân gibi şey'lerin varlığına delil getiremiyor. Çünkü bunların varlığı ya şekil ile veya ses ile olacaktır. Biz bir şekil görmediğimize, bir ses de duymadığımıza göre, onları duyumladığımızı söylememiz nasıl mümkün olur? Onları gördük veya seslerini duyduk diyenlere gelince bu sözü söyliyenler iki gruptur. Bir kısmı; mîzâçlarındaki bozukluk sebebiyle bazı şeyleri hayâl edip onu gördüklerini sanan delilerdir. Diğerleri de; gerçeği çarpıtan yalancılardır. Bu şeylerin varlığını peygamberler ve resûllerin verdikleri haber vâsıtasıyla isbât etmeye gelince; bu da bâtıldır. Zira bunlar sâbit olursa peygamberlerin peygamberliği bâtıl olur. Çünkü bunların sâbit olduğu farzedilecek olursa, peygamberlerin getirdikleri mu'cizelerin hepsinin cin ve şeytânların yardımıyla olduğu söylenir. Ancak aslı iptâle vesîle olan fer' (dal)'da asıl gibi bâtıl olur. Dolayısıyla cinlerin ve şeytânların varlığı da bâtıl olur. Sözgelimi, biz cinlerin insanların içerlerine sızacağını câiz görürsek, niçin buzağının böğürmesinin, içine şeytân sızması nedeniyle olduğunu söylemeyi câiz görmiyelim? Ve neden; deve Hz. Peygamberle konuşmuştur; çünkü içerisine şeytân girmiştir ve konuşmuştur, yine ağaç kökünden kopmuştur, çünkü onu şeytân koparmıştır demeyi câiz görmiyelim? Böylece sâbit oluyor ki; cinlerin ve şeytânların varlığını kabul etmek peygamberlerin peygamberliğinin bâtıl olduğunu söylemeye kadar varır. Bu varlıkların delil ve nazar yoluyla tesbîtine gelince, bu imkânsızdır. Çünkü aklen cinlerin ve şeytânların varlığına delâlet eden hiç bir delil bilmiyoruz. Öyle ise bu varlıkların mevcûdiyetini sağlıyacak hiç bir vâsıtanın bulunmadığı sâbit olmuştur. Dolayısıyla bu gibi şeylerin varlığını kabul etmenin bâtıl olduğunu söylemek gerekir. Cin ve şeytânların varlığını inkâr edenlerin söyledikleri hemen hemen bu ve buna benzer sözlerdir.

Birinci şüpheye cevap : Biz diyebiliriz ki, sizin zikrettiğiniz şüphe cinnin cisim olmasının imkânsızlığını gösteriyor. Öyle ise onun cisimden mücerred cevher olduğunu söylemeyi niçin câiz görmüyorsunuz? İyi bil ki; bu sözü söyleyenler birkaç guruptur. Birinci gurubtakiler derler ki; bedenlerden ayrı beşerî ve nâtık ruhlar, ya iyi olur ya da kötü olur. İyi olursa bunlar yeryüzündeki melekleri teşkil eder, kötü olursa bunlar yeryüzündeki şeytânları teşkil ederler(...)

İkinci gurup ise der ki; cinler ve şeytânlar cisimlikten ve cisimle ilgili şeylerden soyutlanmış cevherlerdir. Bunların türü, beşerî nefs-i nâtıkanın türüne aykırıdır. Sonra bu cinste muhtelif türler yer alır, eğer nûrânî ve temiz iseler yeryüzü melekleri adını alırlar, bunlara cinlerin sâlihleri denir. Eğer şerîr ve habîs iseler bunlar da eziyet verici şeytânlardır... Üçüncü grup ise süflî ruhların varlığını inkâr eder ve yalnızca mücerred felekî rûhların varlığını kabul ederler ve bu rûhların, yüce, güçlü ve kâhir olduğunu iddiâ ederler. Bunların cevherleri ve mâhiyetleri itibâriyle farklı olduğunu söylerler. Nasıl beşerî ruhlardan her biri için belirli bir beden varsa, aynı şekilde felekî rûhlardan her biri için belirli bir beden vardır ve bu da belirli olan o felektir. Nasıl beşerî rûh, önce kalbe ilişir, sonra onun vâsıtasıyla rûhun etkisi bedenin tümüne sirâyet ederse, aynı şekilde felekî rûh ta önce yıldıza ilişir, sonra onun vâsıtasıyla rûhun etkisi bedenin tümüne sîrayet eder. Nasıl kalp ve beyinden latîf rûhlar doğarsa ve bu rûhlar, damarlara, sinirlere sirâyet ederek bedenin bütün parçalarına kadar uzanır ve bu yolla hayat, his ve hareket kuvveti uzuvların her bir parçasına kadar ulaşırsa, aynı şekilde yıldızların ötesinden ışın halinde hatlar doğar ve âlemin etrafına ulaşır. Bu ışın halindeki çizgiler vâsıtasıyla bu yıldızların kuvveti âlemin her tarafına sirâyet eder. Nasıl kalp ve beyinden bedenin bölümlerine dağılan rûhlar vâsıtasıyla bedenin her bir parçasında muhtelif besleyici, geliştirici doğurucu ve duyumlayıcı güçler meydana gelirse ve bu güçler bedenin bütününü yöneten rûh cevherinin sonuçları ve yavruları mesâbesinde ise, bu âlemin bölümlerine ulaşan ve yıldızlardan saçılan ışın çizgileri vâsıtasıyla bu bölümlerde Zeyd'in ve Amr'ın nefsi gibi nefisler meydana gelir ve bu nefisler o felekî nefislerin çocukları gibidirler. Feleklerin nefisleri, cevherleri ve mâhiyetleri itibâriyle değişik olduğu için Zühal feleğinin nefsinden doğan nefisler de bir grubu, müşterî feleğinin nefsinden doğan nefisler de bir başka grubu teşkîl ederler. Zühal feleğinin rûhuna nisbet edilen nefisler birbiriyle ortaklaşır ve aralarında sevgi dostluk meydana gelir. Zühâl feleğinin rûhuna nisbet edilen nefisler Müşterî feleğinin rûhuna nisbet edilen nefislere mâhiyet ve tabîat bakımından muhâlif olur. Bunları bildikten sonra; biz deriz ki onlar diyorlar ki : İllet elbetteki ma'lûlden daha güçlü olacaktır. Beşer nefislerinden her bir grup için özel bir tabîat vardır ve bu tabîat felekî rûhlardan bir rûhun ma'lûlü şeklinde olacaktır ve bu tabîat, o felekî rûhta elbetteki beşerî rûhtakinden çok daha üstün ve güçlü olacaktır. O felekî rûh bu beşerî rûh grubuna nisbetle şefkatli bir baba, merhametli bir hükümdâr gibidir. Bunun için o felekî rûh, kendi çocuklarının menfaatlerini korur. Bazan uykuda rü'yâ yoluyla, bazan da uyanıkken ilhâm yoluyla kendi çocuklarına faydalı olan şey-

leri gösterir. Eğer bu beşerî rûhlardan bir kısmı aslı ve ma'denî olan felekî rûhla birleşecek derecede özel bir güce ve kuvvete ulaşırsa ondan hârika fiiller ve alışılmışın üzerinde davranışlar zuhûr eder. İşte cinlerin ve şeytânların varlığını kabul edip onların cisim ve cismânî varlıklar olmadığını iddiâ edenlerin görüşlerinin özeti bundan ibârettir. İyi bil ki; filozoflardan bir grup bu görüşü reddetmişler ve mücerred varlığın, cüz'iyâtı idrâk etmesinin imkânsız olduğunu, dolayısıyla mücerred varlıkların cüz'î fiillerin fâili olmasının imkânsızlığını iddiâ etmişlerdir. Ancak bu görüş de iki bakımdan bâtıldır.(...)

İkinci şüphelerinin cevabına gelince her biriyle dostluk veya düşmanlığın hâsıl olması gerekmez. Çünkü her biri ancak kendi nefsinin halini bilir başkalarının halini bilemez, dolayısıyla bu husûs ihtimâl dairesinde kalır.

Üçüncü şüphelerinin cevabı ise şöyledir : Biz meleklerin ve cinlerin varlığını kabul etmenin peygamberlerin nübüvvetini haleldâr edeceğini kabul etmiyoruz. Bundan sonraki konularda cevabımız ayrıca gelecektir. İşte şüpheler konusundaki cevabın sonu budur.

İkinci mes'ele. İyi bil ki Kur'an ve hadîsler cinlerin ve şeytânların varlığını belirtmektedir. Kur'an'da bu husûsa dair birçok âyet-i kerîme vardır. Bilhassa Cin sûresi, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Yûsuf, İsrâ, Kehf, Hacc, Mücâdele, Haşr ve Meryem sûrelerinde vârid olan âyetler bunu göstermektedir. Hadîslere gelince bu konudaki haberlerden dördü İmam Mâlik'in Muvatta'ında nakledilmiştir.(...)

Üçüncü mes'ele. Cinlerin ateşten yaratıldığının delilidir, bu konuda açık âyet-i kerîmeler vardır.(...)

Dördüncü mes'ele. Cinlere neden cin isminin verildiğine dâirdir.(...)

Beşinci mes'ele. İyi bil ki, mükellefler dört gruptur. Bunlar, melekler, insanlar, cinler ve şeytânlardır. Cin ve şeytânlar konusunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları şeytânların bir cins, cinlerin bir başka cins olduğunu söylemişlerdir. Tıpkı insanların bir cins, atların bir başka cins olması gibi. Yine denildi ki cinlerden bir kısmı hayırlı bir kısmı şerlidirler. Şeytân, cinlerin şerlilerine verilen isimdir.

Altıncı mes'ele. Meşhur olduğu gibi, cinlerin insanların içlerine nüfûz etme kudreti vardır. Ancak Mu'tezile'nin çoğunluğu bunu inkâr etmişlerdir. Kabul edenler bu konuda birçok deliller getirirler. Birincisi şöyledir: Eğer cinler cisim olmayan ve cisim şekline girmemiş bulunan varlıklardan ibâret iseler bu takdîrde cinlerin insanların içlerine sızma gücüne sahip olmalarının mânâsı; insanlara tasarruf etmeye muktedir oldukları şeklindedir ki bu uzak bir şey olamaz. Ama bizim nitelediğimiz gibi cinlerin, havâî ve latîf bir canlı oldukları için

her yere sızabildikleri şeklinde ise, bunun âdemoğlunun içine sızması imkânsız değildir. Rûh ve diğerlerine kıyâsla bu böyledir.(...)

Yedinci mes'ele. Meleklerin yemedikleri, içmedikleri ve evlenmedikleri konusunda ittifâk vardır. Onlar gece gündüz durmadan Allah'ı tesbîh ederler. Cinn ve şeytâna gelince, onlar yer ve içerler. Nitekim peygamber efendimiz kemik ve pislikler için «onlar cinlerden kardeşlerinizin zahîreleridir» buyurmuştur. Kezâ cinler ve şeytânlar doğururlar. Nitekim Allah Teâlâ «onu ve soyundan gelenleri benden ayrı dostlar mı ediniyorsunuz?» buyuruyor.

Sekizinci mes'ele. Hadîslerde vârid olduğu gibi, vesvesenin keyfiyeti konusundadır. Haberde anlatıldığına göre şeytân insanın içine dalar, başını kalbinin üzerine koyar ve kalbe vesveseyi ilkâ eder.

Dokuzuncu mes'ele. İmâm Gazzâlî'nin İhyâ kitabında belirttiği şekilde vesvese konusundaki sözün hakîkatı meyânındadır.

Onuncu mes'ele. Gazzâlî'nin zikrettiği sözün araştırılması konusundadır.(...)

Onbirinci mes'ele. İyi bil ki insan; yalnız başına oturduğu zaman kalbine çeşitli hâtıralar gelir ve hemen hemen kalbinin ve beyninin içine gizli seslerin ve bilinmez harflerin girdiğini duyar gibi olur. Ve sanki bir kişi onunla konuşur ve kendisine hitâb eder gibi olur. İşte herkes kendi içinde duyduğu bu derûnî hali görür. Ancak hâtıralar konusunda insanlar değişik görüşler serdetmişlerdir. Filozoflar hâtıraların harf ve ses şeklinde olmadığını, sadece harf ve sesin şekillerinin hayalde canlanmasından ibâret olduğunu ve bir şeyin hayâlinin, resminin ve misâlinin hayâlde canlanmasından ibâret olduğunu söylerler. Bu bizim dağların, denizlerin ve şahısların şekillerini tahayyül ettiğimiz zaman, bu şeylerin aynısının akıl ve kalpte mevcûd olmadığını, sadece akıl ve kalpte mevcûd olanın onların şeklinin örneği ve resmi olduğunu bilmemiz gibidir. Temsîl yoluyla bu, aynada canlanan şekiller gibi olabilir. Biz aynayı iyice parlattığımız zaman aynada feleğin, güneşin ve ayın şeklini görürüz. Bizim onları görmemiz, bu şeylerin kendilerinin aynada mevcûd olmasından dolayı değildir. Çünkü bu muhâldir, aynada hâsıl olan şey, bu eşyânın resmi, şekli ve sûretidir.

Onikinci mes'ele. İnsanlardan bir kısmı, şeytânların öldürme ve diriltme, cisimleri yaratma, şahısların aslî sûretini ve ezelî yaratılışını değiştirme gücü olduğunu kabul ederler. Bir kısmı da bu gibi halleri reddederek onların bu konuda hiç bir gücü olmadığını söylerler. Bizim arkadaşlarımız îcâd, var etme ve yoktan meydana getirme kudretinin sadece Allah'ın elinde olduğunu delilleriyle göstermişlerdir. Dolayısıyla bu söylenen görüşlerin bütünü bâtıldır. Mu'tezile ise insanın bazı olayları meydana getirebileceğini kabul eder.(...)

Onüçüncü mes'ele. Cinlerin, gaybı bilip bilmedikleri konusunda ihtilâf edilmiştir. Allah Teâlâ kitabında Hz. Süleymân'ın ölümünden sonra cesedinin bir süre olduğu gibi bırakıldığını belirtmekte, cinlerin Hz. Süleymân'ın öldüğünü bilmediklerini bildirmektedir. Bu ise onların ğaybı bilmediklerini gösterir. İnsanlardan bir kısmı, cinlerin ğaybı bildiklerini söylerler. Ancak bunlar da aralarında değişik görüşler serdetmişlerdir. Bir kısmı cinlerin göğe ve göğe yakın bir noktaya çıktığını ve ğaybla ilgili konularda meleklerin dilinde dolaşan sözleri dinleyip bildirdiklerini söylerler. Bir diğer grup ise Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceği bir yolla onların ğaybı bildiklerini belirttiler. İyi bil ki; bu gibi konulardan bahis açmak zann ve tahmînlerden öteye bir mânâ taşımaz. Bu konuların hakîkatını Allah'tan başka kimse bilmez. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 76 - 89).

——oOo——

(الرجيم) İsmi mef'ûl mânâsında ve faîl veznindedir. Hayırdan tamamen kovulmuş tard edilmiş demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Andolsun ki; biz yere en yakın göğü kandillerle donattık. Onlarla şeytânların taşlanmasını sağladık ve onlara çılgın cehennem azâbı hazırladık.» (Mülk, 5)

«Doğrusu biz, dünya göğünü bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve onu inâtçı her şeytandan koruduk. Onlar Mele-i alâ'yı dinleyemezler. Ve her yönden sürülüp atılırlar. Kovularak. Ve onlar için sürekli bir azâb vardır. Ancak içlerinden biri, bir söz kapacak olursa onu da hemen delip geçen bir alev takip eder. Onlara sor, yaratış bakımından kendileri mi daha zordur, yoksa bizim yaratmış olduklarımız mı? Doğrusu biz onları özlü bir çamurdan yarattık.» (Sâffât, 6 - 11)

«Andolsun ki, Biz gökte burçlar yaptık ve onları bakanlar için donattık. Ve onları koğulmuş her şeytândan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapan olursa, apaçık görülen bir ateş onu kovalar.» (Hicr, 16 - 18)

Daha buna benzer birçok âyetler vardır.

Besmele :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ①

Rahmân ve Râhim olan Allah'ın adıyla.

Sahâbe-i Güzîn Allah'ın kitabına besmele (بسم الله الرحمن الرحيم) ile başlamışlardır ve binginler Besmele'nin Neml sûresinin bir âyeti olduğunda ittifâk etmişlerdir. Ancak her sûrenin başlangıcında veya

başında yazılan besmelenin; sûrelerin başlangıcında, başlı başına bir âyet olup olmadığı, ya da her sûreden bir âyet olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Veya besmelenin sadece Fâtiha'da âyet sayılacağı konusu ihtilâflıdır. Selef ve halef bilginlerince besmelenin âyet mi olduğu, yoksa sûrelerin arasını ayırmak için mi yazıldığı konusu ihtilâflıdır. Bu ihtilâflar başka yerlerde dercedilmiştir.

Ebu Dâvûd Sünen'inde sahîh bir isnâdla Abdullah İbn Abbâs (r.a.)'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) sûreleri ayırmayı bilmezdi, nihâyet besmele nâzil oldu ve öğrendi. Bu hadîsi Abdullah İbn Hakîm el-Nisâbûrî Müstedrek'inde mürsel olarak Saîd İbn Cübeyr'den rivâyet eder.

İbn Huzeyme'nin sahîhinde Ümmü Seleme (r.a.)'den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) namazda fâtiha'nın başındaki besmeleyi okumuş ve onu âyet saymıştır. Lâkin bu rivâyet Ömer İbn Hârûn el-Belhî'den İbn Cüreyc, İbn Ebu Mûleyke tarîkıyla menkûldür ki; onda zaaf olduğu kabul edilir. Dârekutnî de Ebu Hüreyre'den merfû' olarak bu hadîsi nakleder. Benzer bir rivâyet Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan da menkûldür.

Besmelenin Tevbe sûresinin dışında, sûrelerin başında yer alan bir âyet olduğunu nakledenler arasında İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebu Hüreyre ve Hz. Ali de, tâbiînden Atâ, Tâvûs, Saîd İbn Cübeyr, Mekhûl ve Zührî de bulunmaktadır. Abdullah İbn el-Mübârek, Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel de bu görüştedirler. Bir rivâyete göre İshâk İbn Râhuveyh, Ebu Übeyd Kasım İbn Sellâm da bu görüştedirler.

İmâm Mâlik ve Hanefîler, besmeleyi fâtiha'dan bir âyet saymadıkları gibi, diğer sûrelerde de âyet olarak kabul etmezler. Şâfiî'den nakledilen bir kavle göre besmele fâtiha'da âyettir, diğer sûrelerde ise âyet değildir. Diğer bir rivâyete göre İmâm Şâfiî her sûrenin başında besmeleyi âyet olarak kabul etmiştir ki bu iki görüş te ğarîbtir.

Dâvûd der ki; her sûrenin başında besmele müstakil bir âyettir, ancak sûreden değildir. Bu rivâyet Ahmed İbn Hanbel'den de nakledilmiştir. Ebu Bekr er-Râzî, Ebu'l - Hasen el-Kerhî'den bu rivâyeti nakleder ki her iki zât Hanefî mezhebinin önde gelen büyüklerindendirler. (Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun.) Besmelenin fâtiha'dan bir âyet olup olmadığı konusu böylece ortaya konulmuştur.

Besmelenin namazda açıktan okunup okunmayacağı konusu da bu şekilde teferruâtlıdır. Besmelenin Fâtiha'dan olmadığını kabul edenler, onu açıktan okumazlar. Onun Fâtihanın başında bir âyet olduğunu söyleyenler de aynı görüştedirler.

Sûrelerin başında bir âyet olduğunu kabul edenler de değişik

görüşler serdetmişlerdir. Şâfiî merhûm, besmelenin Fâtiha ile ve zammı sûre ile açıktan okunmasını öngörür. Bu görüş sahâbeden, tabiînden ve müslümanların selef ve halef imâmlarından bir grubun mezhebidir. Sahâbe'den Ebu Hüreyre, İbn Ömer, İbn Abbâs, Muâviye; Fâtiha'dan ve zammı sûreden önce besmeleyi açıktan okumuşlardır. İbn Abd el-Berr ve Beyhakî de Hz. Ali'den böyle naklederler. Hatîb ise dört Halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali (r.a.))'den bunu naklederse de bu nakil ğarîbtir. Besmeleyi açıktan okuyanlar arasında Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Ebu Kılâbe, Zührî, Ali İbn'el-Hasen, onun oğlu Muhammed, Saîd İbn'l - Müseyyeb, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, Sâlim ve Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Ebubekir İbn Muhammed İbn Amr İbn Hazm, Ebu Vâil, İbn Sîrîn, Muhammed İbn el-Münkedir, Ali İbn Abdullah İbn Abbâs, onun oğlu Muhammed İbn Ömer'in kölesi Nâfi', Zeyd İbn Eslem, Ömer İbn Abdülazîz, Ezvak İbn Kays, Habîb İbn Ebu Saîd, Ebu Şa'şa, Mekhûl, Abdullah İbn Ma'kil İbn Mukarrin bulunmaktadır. Beyhakî bunlara ilâve olarak Abdullah İbn Safvân, Muhammed İbn Hanefî'yi ekler. İbn Abdülberr ise Amr İbn Dînâr'ı ilâve eder. Bunların hücceti, besmelenin Fâtiha'nın bir kısmı olmasıdır. Diğer kısımları gibi onun da açıktan okunması gerekir.

Neseî Sünen'inde ve İbn Hüzeyme ile İbn Hibbân sahîhlerinde, Hâkim Müstedrek'inde Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki; o namaz kılmış ve açıktan besmeleyi okumuştur. Namazdan sonra, ben sizin içinizde namazı Rasûlullah'ın namazına en çok benzeyen kişiyim demiştir. Darekutnî, Hatîb, Beyhakî ve diğerleri de bunu sahîh kabul etmişlerdir.

Ebu Dâvûd, Tirmizî, İbn Abbâs'tan naklederler ki; Rasûlullah (s.a.) namaza besmele ile başlarmış, sonra Tirmizî der ki, —onun isnadı böyle değildir— Nitekim Hâkim Müstedrek'inde İbn Abbâs'tan naklederek der ki ;Rasûlullah (s.a.) besmeleyi açıktan okurdu. Ardından bu hadisin sahîh olduğunu söyler.

Buhârî'nin sahîhinde Enes İbn Mâlik'e Rasûlullah (s.a.)'ın okuyuşu sorulmuştur. O demiştir ki Rasûlullah (s.a.) tilâveti med idi. Sonra besmeleyi okudu (باسم الله) çekiyordu (الرحمن) ve (الرحيم) med ediyordu. İmâm Ahmed'in Müsned'inde, Ebu Dâvûd'un Sünen'inde, İbn Hüzeymi'n Sahîhinde ve Hâkim'in Müstedrek'inde Ümmü Seleme (r.a.)'den nakledilir ki Rasûlullah (s.a.) kırâetini keserek okurdu.

بسم الله الرحمن الرحيم . الحمد لله رب العالمين . الرحمن الرحيم . مالك يوم الدين .

gibi. Dârekutnî der ki : bunun isnâdı sahîhtir.

İmâm Şâfiî ve Hâkim de Müstedrek'inde Enes'ten nakleder ki;

«Muâviye Medîne'de namaz kılmış ve besmeleyi terketmiştir. Muhâcirlerden orada bulunanlar bu duruma karşı çıkmışlar. İkinci defa namaz kılınca besmele çekmiştir.»

Bizim zikrettiğimiz bu hadîslerde ve eserlerde yeterli ve ikna edici deliller mevcûttur. Gerisine lüzûm yoktur. Taâruzlar garîb rivâyetler ve bunların yolları, ta'lîlleri, tazyîfleri, takrîrleri ise başka bir yerin (kitabın) konusudur.

Diğer fakîhler ise namazda besmelenin açıktan okunmayacağı görüşündedirler. Bu görüş dört halîfe'den (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali (r.a.)) Abdullah İbn Muğaffil, tâbiînin selefinden bir tâife ile halefden bir tâifeden nakledilen görüştür. Ebu Hanîfe'nin, Sevrî'nin ve Ahmed İbn Hanbel'in de mezhebi bu görüştedir. İmâm Mâlik'e göre; besmele ne gizli, ne de açık olarak hiçbir şekilde okunmaz. Mâlikîler delil olarak Müslim'in Sahîhinde Hz. Âişe (r.a.)'den nakledilen şu hadîse dayanırlar. (Hz. Âişe (r.a.) diyor ki:) Rasûlullah (s.a.) namaza tekbîr ile başlar ve okumaya elhamdü ile devam ederdi.»

Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde nakledildiğine göre; Enes İbn Mâlik der ki, «Ben Hz. Peygamberin, Ebubekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Bunlar namaza Elhamdü ile başlıyorlardı.» Müslim'in ifâdesine göre kırâetin başında ve sonunda besmeleyi hiç zikretmiyorlardı. Buna benzer rivâyetler Sünen kitaplarında Abdullah İbn Muğaffil'den nakledilir. Bu görüş merhûm ve mezkûr imâmların da esas dayanağıdır. Ancak görüşler birbirlerine yakındır çünkü hepsinin icmâına göre namazda besmeleyi açıktan veya gizlice okuyan kişinin namazı sahîhtir, şüphesiz ki hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

İZÂHI

İsim nedir?

Besmele'de yeralan ve günlük dilde pekçok kullanılan isim konusu, özellikle kelâm ve felsefede üzerinde fazlasıyla durulan bir konudur. İsim ile isimlendirilen şey arasındaki bağlantıyı da göz önünde bulunduran islâm düşünürleri detaylı bilgi vermektedirler. Ayrıca Allah'ın isimleri ve özellikle İsm-i A'zâm konusunda farklı ayrıntılara girişmektedirler.

İbn Kesîr'in Mısır baskısında burada ayrıca şu bilgiler eklenmektedir :

«İsmin müsemmâ ile aynı olup olmadığı konusunda iki görüş vardır. Birinciye göre isim, isimlendirilenin aynıdır. Bu, Ebu Ubeyde ve Sîbeveyh'in görüşüdür. Bâkillânî ve İbn Fûrek te bunu tercîh et-

mişlerdir. Râzî —ki o Re'y hatîbinin oğlu olarak bilinen Muhammed İbn Ömer'dir— tefsîrinin mukaddimesinde der ki, Haşviye, Kerrâmiye ve Eş'ariyye dediler ki; isim isimlendirilenin kendisidir ve isimlendirmeden ayrıdır. Mu'tezile ise, isim müsemmânın ğayrı ve tesmiyenin kendisidir dediler. Bizim için tercîh olunan görüş isim ile müsemmânın ğayrı ve tesmiyeden ayrı olmasıdır. Sonra diyor ki; isimden murâd eğer harflerden birleşen ve tek tek seslerden meydana gelen bir lafız ise zarûrî bilgilerle bunun müsemmânın gayrı olduğu anlaşılır. Fakat eğer kasdedilen müsemmanın zâtı ise, bu da apaçık gerçeklerin açıklanması şeklinde boş bir çaba olur. Görülüyor ki bu konuya dalmak her takdîrde boş bir şeyle uğraşmak gibidir. Sonra isim ile Müsemmânın ayrılığı konusuna başlıyarak (Râzî der ki) isim mevcûd, müsemmâ yok olabilir bu «yok» lafzı gibidir.

Kezâ bir şeyin müterâdif biçimde sayısız isimleri olabilir. Bazan da isim bir tek şey, müsemmâlar ise müteaddit olabilir, müşterek lafız gibi. Bu ise isim ile müsemmânın birbirinden ayrılığına delâlet eder. Bazan isim bir lâfız olur ki bu takdîrde o arazdır. Müsemmâ ise zât mümkün ve vâcib olabilir. Eğer isim, müsemmânın kendisi olsaydı ateş ve kar lafızlarını söyleyenlerin ateşin ısısını veya karın soğukluğunu görmeleri gerekirdi ki hiç bir akıl sahibi böyle bir şey diyemez. Allah'ın Rasûlü de buyuruyor ki : «Allah'ın 99 ismi vardır» bu isimler pek çoktur. Bunların müsemmâsı ise birdir o da Allah Teâlâ'dır. Keza âyet-i kerîme'de «Allah'ın isimleri» denilirken isimler Allah'a izâfe edilmişlerdir. Tıpkı : «Yüce Rabbinin adıyla tesbîh et» buyruğunda olduğu gibi. İzâfet ise ayrılığı gerektirir. Keza Allah Teâlâ kendisini bu isimlerle çağırmayı buyurmaktadır bu da gösteriyok ki isimler kendinin gayrıdır.

Adam; Zeynep boştur dediği zaman, karısını kasdetmektedir ve onu boşamaktadır. Eğer isim müsemmâdan ayrı olsaydı boşanma vâki' olmazdı. (Buna şöyle) cevap verilir. Burada kastedilen bu isimle isimlendirilen zât boştur.

Razî der ki :

İsimlendirilmeye gelince ismin şu zat için tayin edilmesinden ibarettir ki o ismin gayrıdır. Allah en iyi bilendir. (...)

Bu kitabın ikinci bölümü isim konusundadır. Bunlar iki kısma ayrılır. Birincisi isimle ilgili nakle dayanan bahislerdir. İkincisi ise isimle ilgili akla dayanan bahislerdir. İsimle ilgili nakle dayalı bahisler konusunda birçok mes'ele vardır. Birinci mes'ele isim kelimesinin lafzı ile alâkalıdır.(...)

Bu bölümün ikinci kısmı, isim konusunda akla dayalı konularla ilgilidir. Biz deriz ki, nakle dayalı bölümde isim kelimesinin tanımı, kısımları ve türleri anlatıldı. Burada bazı mes'eleler geriye kaldı. Birinci mes'ele şudur : Haşviye, Kerrâmiye, Eş'ariye dediler ki; isim, isim-

lendirilenin kendisidir ve isimlendirmeden ayrıdır. Mu'tezile ise isim isimlendirilenin ğayrı ancak isimlendirmenin kendisidir dediler. Bizim tarafımızdan tercîh edilen görüş, ismin hem isimlendirilenin ğayrı hem de isimlendirmenin ğayrı oluşudur. Bu konudaki delilleri anlatmaya dalmadan önce bazı ön bilgilere dikkat çekmek gerekecektir.

Şöyleki; isim, isimlendirilenin kendisi midir değil midir sözünden önce, ismin ne olduğu ve isimlendirilenin ne olduğu konusunun açıklanması gerekir. İsmin isimlendirilenin kendisi olup olmadığı konusuna bundan sonra bakılabilir. Biz deriz ki; isim ile, şu belirli sesler ve yanyana gelmiş harfler, isimlendirilen (müsemmâ) ile de o zâtların kendileri ve aynıyla o hakikatler kasdediliyorsa; ismin isimlendirilenden ayrı olduğu zorunlu bilgiyle elde edilir ki o zaman bu mes'eleye dalmak abes olur. İsim ile; isimlendirilenin zâtı, isimlendirilen ile de bu zâtın kendisi kasdediliyorsa «isim, isimlendirilendir» sözümüzün mânâsı; bir şeyin zâtı o şeyin aynıdır demek olur. Bu söz her ne kadar doğru ise de açık olan şeylerin açıklanması kabîlinden olduğundan abestir. Öyle ise her hâlükârda bu konuya dalmak abes sayılır. (Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 108 - 109)

(...) Dokuzuncu mes'ele. Allah Teâlâ'nın kendi zâtına mahsûs bir isminin bulunup bulunmadığı konusundadır. İyi bil ki bu mes'eleye dalmadan önce metafizik bahislerle ilgili yüce mukaddimelerin serdedilmesi gerektir.

Birinci mukaddime: Allah Teâlâ zâtına hâs özelliklerden dolayı yaratıklarından farklıdır, sıfatlardan dolayı değil(...)

İkinci mukaddime : Biz deriz ki, Allah Teâlâ ne cisimdir, ne de cevherdir. Çünkü cisimliğin ve cevherliğin nefyi olumsuz bir mefhûmdur. Allah'ın husûsî zâtı ise olumlu bir emirdir. Olumsuzluk ile olumluluk arasındaki aykırılık zorunlu olarak bilinen bir gerçektir. Keza Allah Teâlânın husûsî zâtı kâdiriyet ve âlimiyetin kendisinden de ibaret değildir. Çünkü kâdiriyet ve âlimiyetin kendisinden anlaşılan şey; izâfî kavramlardır. Allah'ın zâtı ise kendi nefsi ile kâim bir zâttır. Kendi nefsiyle kâim ve mevcûd ile, nisbî ve izafî değerlendirmeler arasındaki fark zorunlu olarak bellidir.

Üçüncü mukaddime : Bizim şu anda Allah Teâlâ'nın mahsûs zâtını bilmeyeceğimizin açıklanması konusundadır. Bu konuda değişik deliller vardır : Birincisi, biz akıllarımıza ve idrâkimize yöneldiğimizde aklımızda Allah Teâlâ'nın bilinmesi konusunda şu dört husûstan birinin mevcûd olduğunu görürüz. Ya Allah'ın mevcûd olduğunun bilgisi, ya vücûdunun devâm ettiğinin bilgisi veya celâl sıfatının bilgisi —ki bu olumsuz değerlendirmelerdir— veya İkrâm sıfatının bilgisi ki bu da izafî değerlendirmelerdir. Ama Allah Teâlâ'nın mahsûs zâtının bu dördünden her birine aykırı olduğu sâbittir. Zira delil yoluyla Al-

lah'ın hakîkatının vücûdundan ayrı olduğu sâbit olduğuna göre, O'nun hakîkatı aynı zamanda vücûdunun devâmına da aykırı olur. Kezâ onun hakîkatının olumsuz ve izâfî olmadığı sâbit olur. Beşer katında bu dört konudan başka bilinen bir husûs bulunmadığına göre ve bunun da Allah'ın mahsûs zâtının hakîkatına muğayir olduğu sâbit olduğuna göre; Allah'ın mahsûs hakîkatının insanlar tarafından bilinmediği de sâbit olur.

Tam bir anoloji gösterir ki; bizim herhangi bir konuyu ancak şu dört yoldan birisiyle tasavvur etmemiz mümkündür : Birincisi, idrâk ettiğimiz şu şeyleri beş duyudan birisiyle idrâk ederiz. İkincisi acılık ve tatlılık, açlık ve susuzluk, sevinç ve üzüntü gibi bedenimizin hallerinden idrâk ettiğimiz şeylerdir. Üçüncüsü, aklımızla idrâk ettiğimiz hallerdir ki varlığın veya yokluğun, tekliğin veya çokluğun, vâcibin veya mümkünün hakîkatını bilmemiz gibi. Dördüncüsü ise, akıl ve hayâlin bu üç konuda idrâk ettiği şeylerdir. Bizim tasavvur etmemiz ve olduğu şekilde idrâk etmemiz imkânı bulunan şeyler bunlardır. Bu sâbit olduğuna ve Hak Sübhanehü ve Teâlâ'nın hakîkatının da bu kısımlarla ilgisinin bulunmadığı sabit olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın hakîkatının yaratıklar bakımından akledilemez olduğu da sâbit olur. Üçüncüsü Allah Teâlâ'nın mahsûs hakîkatı onun hakîkî, izâfî, selbî sıfatlarının tüm gereklerinin illetidir. İlletin bilgisi ise ma'lûlün bilgisinin illetidir. Eğer Allah Teâlâ'nın mahsûs hakîkatı ma'lûm olsaydı, onun sıfatları kendiliğinden ve zorunlu olarak ma'lûm olurdu. Bu ise ma'dûmdur, öyleyse o da ma'dûmdur. Dolayısıyla Hakkın hakîkatının insanlar için akledilemez olduğu sâbittir.

Dördüncü mukaddime, bu hususlar insanlık için akledilmesi imkânsız husûslar olduğuna göre, insanlar için bunların akledilmesi nasıl mümkün olabilir?

Beşinci mukaddime, bu mahsûs hakîkatın idrâki insan aklı için imkânsız olduğuna göre onu bilmek; melekler veya başka bir fert için mümkün müdür değil midir? İnsâfla söylemek gerekirse bu konular çok zor konulardır. Akıl gereğini yerine getirme konusunda âciz ve güçsüz durumdadır. Bazıları dediler ki yaratıkların aklı ve bilgileri sonludur, Hakk Teâlâ ise sonsuzdur. Sonlu varlığın sonsuz varlığın bilgisini elde etmesi imkânsızdır. Kaldı ki şeylerin en yücesi Allah Teâlâ'dır. İlimlerin en yücesi de Allah Teâlâ'nın ilmidir. Şeylerin en ulusunu bilmek; ancak ilimlerin en yücesi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla Allah'ı, Allah'tan başka kimse bilemez.

Altıncı mukaddime : İyi bil ki şeyleri bilmek, iki türlüdür. Birisi arazî bilgidir, diğeri de zatî bilgidir. Arazî bilgi şunun gibidir; biz bir binâyı gördüğümüzde onun elbette bir yapıcısı bulunduğunu da biliriz. Ancak bu yapıcının mâhiyetinin nasıl olduğu ve hakîkatının mâ-

hiyetlerden hangi türe girdiğini bilemeyiz. Zira yapının varlığı buna delâlet etmez. Zatî bilgiye gelince; gözümüzle belirli bir rengi bilmemiz, dokunma duyumuzla belirli bir ısıyı bilmemiz, işitme duyumuzla belirli bir sesi duymamız gibidir. Isının, soğukluğun dokunulan bu keyfiyetten başka bir hakîkatı yoktur. Siyahlığın ve beyazlığın bu görülen keyfiyetten başka bir hakîkatı yoktur. İşte bunu bilirseniz, bundan sonra deriz ki; biz ihdâs edilmiş şeylerin ihdâs edici ve yaratıcıya ihtiyâcı olduğunu bildiğimiz takdîrde Allah Teâlâ'yı arazî bilgi ile bilmiş oluruz. Ancak ondan nefyettiğimiz şey şu anda zâtî bilgidir. Bu konu bilinmelidir ki hatâya düşülmesin.(...)

Onuncu mes'ele. Allah Teâlâ'nın zâtı bakımından isim olup olmadığı konusundadır. Eski filozoflardan O'nun zâtının isim olmadığı görüşü nakledilir. Onlar derler ki; bunun delili şudur : İsmi koymaktan maksad, onu zikrederek isimlendirilen şeyi göstermektir. Eğer Allah Teâlâ zâtı bakımından isim olsaydı, bu ismin konulmasından maksad, onun isimlendirilen şekilde tanıtılması için başkasıyla birlikte zikredilmesi olurdu. Yaratıklardan hiç bir kimsenin O'nun husûsî zâtını kesinlikle bilemiyeceği sâbit olduğuna göre, o hakîkat için bir isim va'z edilmesinin faydası kalmaz. Böylece bu tür ismin bulunmadığı sâbit olur. Bu noktada onlar derler ki; o hakikatın ismi yoktur, sadece bilinmesinin gerekleri vardır. Bu gereklere göre O, aslâ zâil olmayan ezelî bir varlıktır, a'dem'i kabul etmeyen vâcibtir. Allah Teâlâ'nın kendisine yaklaştırdığı kullarından bazılarına bu husûsî hakîkatı bildirmesinin imkânsız olmadığını söyleyenler mes'eleye bu şekilde baktıklarına göre bu mahsûs hakikat için bir isim va'z etmek de imkânsız değildir. Görülüyor ki bu mes'ele geçen mukaddimelere dayanmaktadır.

Onbirinci mes'ele. Bu husûsî hakîkat için isim vaz'edilmesi mümkün olduğu takdîrde, kesinlikle bu ismin isimlerin en ulusu (ism-i a'zam) olması gerekir. Bu ismin zikri ise zikirlerin en şereflisi olur. Çünkü bilginin yüceliği, bilinenin yüceliğine göredir. Zikrin üstünlüğü zikredilenin üstünlüğü iledir. Allah Teâlâ'nın zâtı bilinenlerin ve zikredilenlerin en üstünü ve şereflisi olduğuna göre, onu bilmek bilgilerin en şereflisi, onu zikretmek te zikirlerin en şereflisi olur. Böylece onun ismi isimlerin en şereflisi olur. İşte dillerde dolaşan meşhûr, «Allah'ın ismi en yücedir» sözünden maksad budur. Mukarreb bir melek veya mürsel bir peygamber için bu isme vâkıf olmak imkânı bulunursa ve o bunun mânâsının tecellî hallerini bilirse, ona cismânî ve rûhânî âlemlerin hepsinin itaat eder olması uzak görülemez.

Onikinci mes'ele. Allah için, ism-i A'zamın var olduğunu söyleyenler bu konuda değişik görüşler serdetmişlerdir :

1 — İsm-i A'zamın «Zü'l - Celâl ve'l - İkrâm» kavli olduğunu söylerler.

2 — «el-Hayy el-Kayyûm» olduğunu söylerler.

3 — Bir kısmı da Allah'ın isimlerinin hepsinin mukaddes ve ulu olduğunu söyler ve bunlardan birisinin ismi a'zam olarak nitelendirilmesinin câiz olmadığını belirtirler. Onlara göre bu, geriye kalan isimlerinin noksanlıkla nitelendirilmesini gerektirir...

4 — İsm-i A'zam Allah sözümüzdür. Bana göre bu en doğru olanıdır. Çünkü bu ismin Hak Sübhânehû'nun zatına olan bilgiye tamâmen uyduğunun delillerini göstereceğiz. Böyle olduğuna göre bu isim onun mahsûs zâtına delâlet eder.

Onüçüncü mes'ele. İsimlendirilene; onun mâhiyetinin cüz'lerinden bir cüz' olması bakımından delâlet eden isim, Allah Teâlâ hakkında muhâldir. Çünkü bu, ancak mâhiyeti cüz'lerden mürekkep olan şeyler hakkında düşünülebilir. Bu ise Allah için muhâldir. Her mürekkep elbette ki cüz'lerine muhtâç olacaktır. Mürekkebin cüz'ü onun ğayridir. Dolayısıyla her mürekkep kendisinden başkasına muhtâç olacaktır. Kendinden başkasına muhtâç olan her şey ise, mümkündür. Buradan şu sonuç çıkar : Her mürekkep şey zâtı bakımından mümkündür. Zâtı bakımından mümkün olmayan şeyin mürekkep olması imkânsızdır. Mürekkep olmayan şeye de mâhiyetinin cüz'lerine göre isim verilmesi imkânsızdır.

Ondördüncü mes'ele. İyi bil ki biz zâta delâlet eden ismin Allah Teâlâ hakkında vârid olmasının imkânsızlığını kesin delilleriyle gösterdik. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 107 - 116)

Dördüncü bölüm : Hakîkî sıfatlara delâlet eden isimlerin araştırılması konusundadır. Biliyorsun ki bu bahis üç kısma ayrılır :

Birincisi, varlığa delâlet eden isimlerdir ve bu noktada bazı mes'eleler vardır. Birinci mes'ele, çoğunluk Allah'a şey isminin verilmesi konusunda mutâbakata varmıştır. Cehm İbn Safvân'ın bunun câiz olmadığını söylediği nakledilir. Ancak Cumhûr-u ulemâ muhtelif yönden bu konuda deliller getirmişlerdir... (Râzî, A.g.e., I, 116)

İkincisi, Allah Teâlâ'ya mevcûd lafzının ıtlâk edilip edilmiyeceğinin açıklanması konusundadır. İyi bil ki; bu bahis daha önce bir mukaddime ile anlatılmış olmalıdır. Bu mukaddime vücûd lafzının iştirâk şeklinde iki mânâya söylenmesi konusundadır. Birincisi vücûd lafzıyla; bulmak vicdân, idrâk ve şuûrun kasdedilmesidir. Vücûd lafzıyla; vicdân ve idrâk kasdedilince, mevcûd lafzıyla da hiç şüphesiz idrâk edilen ve şuûr konusu olan şey kasdedilmiş olmaktadır. İkincisi ise vücûd lafzıyla meydana gelme ve kendiliğinden tahakkuk kasdedilir. Meydana gelme ile, kendiliğinden tahakkuk arasında fark vardır. Zira bir şeyin â'yânda meydana gelmesinin bilinmiş ol-

ması, kendiliğinden meydana gelmiş olmasına dayanır, ama aksi düşünülemez. Çünkü kendiliğinden meydana gelmiş olması, â'yânda meydana gelmiş olmasının bilinmiş olmasına dayanmaz. Akıl bakımından kendiliğinden meydana gelmiş olup da hiç kimse tarafından bilinmemiş olması mümtenidir. Burada bir konu kalıyor; vücûd lafzı önce idrâk ve vicdân için vaz'edilmiş olup, sonra bir şeyin kendiliğinden meydana gelmesi için mi vaz'edilmiştir, yoksa aksi mi olmuştur veya birlikte mi vaz'edilmiştir? Biz deriz ki bu konu tamamen lafza dayanmaktadır. Gerçeğe en yakın olan; birincisidir, yani vücûd lafzı; önce vicdân ve idrâk için va'z edilmiş, sonra tâlî olarak bir şeyin kendi nefsinde meydana gelmesi için kullanılmıştır. Çünkü insanın bir şeyi şuûr etmesi olmazsa nefsinde var olması bilinemez. Mes'ele böyle olunca vücûd lafzının, şuûr ve idrâk için va'z edilmesinin bir şeyin kendiliğinden hâsıl olması için va'z edilmiş olmasından önce olduğunu kabul gerekir. Bu mukaddimeyi bildinse, biz deriz ki; Allah Teâlâ'ya mevcûd lafzının ıtlâkı, iki şekilde olur : Birincisi onun bilinmiş ve şuûr edilmiş olması mânâsınadır. İkincisi ise kendiliğinden gerçekleşmesi ve sâbit olması mânâsınadır. Mânâ bakımından birincisi Kur'an-ı Kerîm'de «Allah'ı orada hazır bulurlardı mânâsına» (لوجدوا الله) âyet-i celîlesindeki vücûd lafzıdır. Buradaki vücûd lafzı irfân ve bulmak mânâsınadır. İkinci şekilde mânâ Kur'an'da mevcûd değildir.(...)

Üçüncü mesele, zât lafzının Allah'a ıtlâkı konusundadır.(...) Dördüncü mes'ele nefis lafzının Allah'a ıtlâkı konusundadır(...) Beşinci mes'ele şahıs lafzının Allah'a ıtlâkı konusundadır.(...) Altıncı mes'ele nûr lafzının Allah'a ıtlâkının câiz olup olmadığı konusundadır. (...) Yedinci mes'ele sûret lafzının Allah'a ıtlâkı konusundadır.

Sekizinci mes'ele, Filozoflar bazan Allah'ın zâtı için cevher lafzını kullanmaktadırlar. Hıristiyanlar da böyle yaparlar. Kelâmcılar ise bunun imkânsızlığını söylerler.(...)

Dokuzuncu mes'ele, Kerrâmiye'nin çoğunluğunun Allah'a cisim lafzının ıtlâkı konusundadır. Onlar, «Biz bununla Allah'ın uzuvların birleşmesinden meydana gelmiş olduğunu kasdetmiyoruz, mahalde uzak, kendi nefsiyle kâim bir mevcûd olduğunu kasdediyoruz» derler. Ancak diğer fırkalar bu lafzın Allah'a ıtlâkının câiz olmadığı konusunda mutâbakata varmışlardır.

Onuncu mes'ele inniyet lafzının Allah'a ıtlâkı konusundadır. İyi bil ki, filozoflar bu kelimeyi çok kullanırlar. Lügattaki kökü bakımından (ا ن) lafzı arap dilinde varlıkta kuvvet ve te'kid ifade eder. Hakk Sübhânehü ve Teâlâ zâtı bakımından vâcib el-vücûd olduğundan ve

vâcib el-vücûd; varlıktaki kuvvet bakımından mevcûdâtın en mükemmeli olduğundan filozoflar da te'vîl yoluyla inniyet lafzını Allah Teâlâ için kullanmışlardır.

Onbirinci mes'ele mâhiyet lafzının Allah için ıtlâkı konusundadır.

Onikinci mes'ele, Hak lafzının Allah için ıtlâkı konusundadır. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 116 - 126)

Medine, Basra ve Şam, kurrâ ve fukahâsı besmele'nin, hem Fâtiha'dan hem de diğer sûrelerden bir âyet olmadığı kanâatindedirler. Onlara göre, sırf sûreleri ayırmak ve değerli bir işte Allah'ın adının anılmasıyla başlanması gibi, sûreleri okumaya da teberrüken besmele ile başlanması için yazılmıştır. Ebu Hanîfe —Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun— ve ona uyanların mezhebi budur. Bu sebeple onlar namazda Fâtiha'yı açıktan okumazlar. Mekke ve Kûfe kurrâ ve fukahâsına göre, besmele hem Fâtiha'dan bir âyettir, hem de her sûreden bir âyettir. Şâfiî ve arkadaşları da —Allah onlara rahmet etsin— aynı görüştedirler. Bunun için de açıktan besmeleyi okurlar ve derler ki selef-i sâlihîn besmeleyi mushafa yazmışlardır. Halbuki onlar Kur'an'dan olmayanı Kur'an'dan çıkarmakla emrolunmuşlardı. Bunun için de Amîn'i fâtihanın sonuna yazmamışlardır. Eğer besmele Kur'an'dan olmasaydı onu da yazmazlardı. İbn Abbâs'dan nakledilir ki, kim besmeleyi terk ederse Allah'ın kitabından 114 âyeti terketmiş olur. (Zâmahşerî, Keşşâf, I, 24 - 26)

Bizim arkadaşlarımız (Şîa) besmelenin fâtihada olduğu gibi, her sûreden bir âyet olduğu konusunda ittifâk etmişlerdir. Namazda besmeleyi terk edenin —ister nâfile ve ister farz namaz olsun— namazının bâtıl olacağını da ittifâkla kabul etmişlerdir. Besmelenin açıktan okunan namazlarda Fâtiha ve Zâmm-ı sûre ile birlikte açıktan okunması gerektiğini kabul etmişlerdir. Gizli okunan namazlarda ise besmelenin açıktan okunması müstehâbtır. Bu zikrettiğimiz konuların hepsinde ümmetin fukâhâsı arasında ihtilâf vardır. Ancak besmelenin Neml sûresinde bir âyet olduğu konusunda ihtilâf yoktur. Besmeleyi âyet sayanlar (... صراط الذين) âyetinden, sûrenin sonuna kadar hepsini bir tek âyet olarak kabul ederler. Besmeleyi âyet saymayanlar ise (... صراط الذين) âyetini bir âyet kabul ederler. Ve derler ki; besmele teyemmüm ve teberrük için bir başlangıçtan ibârettir. Kurrâ'ya gelince Hamza, Halef, Ya'kûb ve Yezîdî besmele ile sûrelerin arasını ayırmayı terketmişlerdir. Diğerleri Enfâl ve Tevbe sûresinin dışında sûrelerin arasını besmele ile ayırırlar.

Ali İbn Mûsâ el-Rızâ'dan rivâyet edilir ki, o şöyle demiş : Besmele Allah'ın ism-i a'zamına; gözün siyahının beyazına yakınlığından

daha çok yakındır. (...) (Ebu Ali el-Fakîh İbn el-Hasan el-Tabressî, Mecmâ'ül - Beyân fi Tefsîr'il - Kur'an, I, 18)

«Ben derim ki; isim, zâtın kendisine ıtlâk olunur. Hakîkat, vücûd ve ayn müterâdif isimlerdir. Nitekim İmam Ebubekir İbn Fûrek isimler ve sıfatlar konusundaki büyük kitabında böyle nakletmiştir. Üstâd Ebu Kasım el-Süheylî de «şerh el-İrşâd» adlı eserinde böyle belirtmiştir. Bunlar topuğuna erişilecek kimseler değildirler. Keza Allah Teâlâ : «Rabbının adıyla tesbîh et» buyuruyor. Tesbîh bilindiği gibi en yüce zâta yöneltilir. Onun; lafzî tenzîh konusuna hamli, mecâz ve kinaye konusuna hamli gibidir. Çünkü bu sâbit olduktan sonra Allah bunlara muhtâç olmaz... Putlar için isimler tabîrinin kullanılıp putların kasdedilmiş olması da bunun bir delilidir. Çünkü kâfirler putların zâtının hakîkatına ibâdet etmişlerdi, lafızlarına değil.(...) İsim aynı şekilde delâlet edene de ıtlâk olunur. Bu ise iki kısımdır. Birisi kadîmdir ki bu Allah Teâlâ'nın kadîm kelâmında kendi nefsinin tesmiyesidir. Bu isim konusundaki söz diğer kelâm konusundaki söz gibidir. Kelâm onun, ne ayn, ne de ğayr olması bakımından bir sıfatıdır. İkincisi ise hâdistir. Bu ise Allah Teâlâ'nın diğer şeylerle isimlendirilmesi gibidir, ayn değil, ğayrıdır. Mu'tezile ancak bu iki tür isim ıtlâkından ikincisini kabul ederler, onlara göre birincisi sâbit değildir çünkü onlar kadîm kelâmı reddederler.» (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 53)

İbn Kesîr'in Mısır baskısında ayrıca şu ek bilgi verilmektedir :

«Müslümanlar besmelenin Kur'an'dan ve Neml sûresinden bir âyet olduğu konusunda icma' etmişlerdir. Ancak diğer sûrelerdeki yeri konusunda ihtilâflıdırlar. Selef bilginlerinden Mekke'li fakîhler ve kurra —ki bunların arasında İbn Kesîr de bulunmaktadır— Kûfeli bilginler —ki bunların arasında Âsım ve Kurrâ'dan Kisâî yer almaktadır— Medîne halkından bazı sahâbe ve tâbiîn ile Şâfiî ve onun tâbîleri, Sevri ve İmam Ahmed —iki görüşünden birisinde— imâmiye mezhebinden, keza sahâbenin bilginlerinden— Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hüreyre ile tâbiîn'in bilginlerinden Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Zührî, İbn el-Mübârek yer almaktadır, bunlar besmele'nin her sûreden bir âyet olduğu kanaatındadırlar. Hüccetlerinin en kuvvetlisi de sahâbenin icmâı ile Berae(Tevbe) sûresinin dışında her sûrenin başında yer alan Mushaf'ın diğer fukahâ tarafından kabul görmesidir. Onlar Kur'an'ı onda bulunmayan her şeyden tecrîd etmişlerdir. Bunun için de Fâtiha'nın sonuna «âmîn» kelimesini yazmamışlardır. Halbuki besmeleyi yazmışlardır.

Bursa'lı İsmâîl Hakkı da der ki :

Dediler ki; Allah Teâlâ'nın 3.000 ismi vardır. 1.000 tanesini yalnızca melekler bilir. 1.000 tanesini yalnızca peygamberler bilir. 300

tanesi Tevrât'ta, 300 tanesi İncil'de, 300 tanesi Zebûr'dadır. 99 tanesi ise Kur'an-ı Kerîm'dedir. Geriye kalan 1 tanesini Allah Teâlâ kendine ayırmıştır... Haberde vârid olur ki; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur : «Mi'râca çıktığım gece, bana cennet'in her tarafı gösterildi. Cennette dört tane ırmak gördüm. Bir ırmak sudan, bir ırmak sütten, bir ırmak şarabtan, bir ırmak ta baldandı. Dedim ki; ey Cebrâîl, bu ırmaklar nereden gelir, nereye gider? Cebrâîl dedi ki : Kevser havuzuna gittiğini biliyorum, ama nereden geldiğini bilmiyorum. Allah Teâlâ'dan iste de sana öğretsin veya göstersin. Hz. Peygamber Rabbından istedi. Bunun üzerine bir melek geldi ve Hz. Peygambere selâm verdi. Sonra dedi ki; ya Muhammed, gözlerini yum. Hz. Peygamber diyor ki : Ben gözlerimi yumdum. Sonra melek, gözlerini aç dedi. Ben gözlerimi açtım. Bir de baktım ki; bir ağacın yanında duruyorum. Orada bembeyaz inciden bir kubbe gördüm. Onun som altından bir kapısı vardı ve kilitliydi. Eğer dünyada bulunan cinler ve insanlarla birlikte her şey, o kubbenin üzerine konmuş olsaydı bir dağın üzerine oturan bir kuş gibi olurlardı. Bu dört ırmağın o kubbenin altından çıktığını gördüm. Geri dönmek istediğimde, o melek bana dedi ki; kubbenin içine niçin girmezsin? Ben, nasıl gireyim? Kapısı kilitli, anahtarı da yok dedim. Melek dedi ki; onun anahtarı «Bismillâhirrahmânirrahîm»dir. Anahtara yaklaşıp «Bismillâhirrahmânirrahîm», deyince, kilit açıldı. Kubbenin içine girdim ve gördüm ki bu ırmakların her biri kubbenin dört direğinin altından akıyor. Ve kubbenin dört direğinin üzerinde de «Bismillâhirrahmânirrahîm» yazılıydı. Su ırmağının; besmelenin «mîm»inden çıktığını gördüm. Süt ırmağının Allah'ın «ha»'sından çıktığını gördüm. Şarab ırmağının Rahmânın «mîm»'inden, bal ırmağının da Rahîmin «mîm»'inden çıktığını gördüm. Bu dört ırmağın aslının besmeleden çıktığını o zaman anladım. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle dedi ki : Ya Muhammed senin ümmetinden her kim ki riyâdan uzak ve hâlis bir kalple beni bu isimlerimle anarsa ve «Bismillâhirrahmânirrahîm» derse ben ona bu ırmaklardan içiririm... Şeyh Ahmed der ki; varlık ağacı «Bismillâhirrahmanîrrahîm» kökünden dal budak salmıştır. Bütün âlemin mufassal ve özet olarak dayanağı odur. Onun için çok besmele çekene ulvî ve süflî âlem katında ilâhî heybet lûtfedilir. Rûm (Bizans) imparatoru, Hz. Ömer (r.a.)'e mektup yazarak başında bir ağrı olduğunu ve durmadığını söyledi. Eğer yanında varsa bana bir ilâç gönder, doktorlar beni tedâvî etmekten âciz kaldılar dedi. Hz. Ömer (r.a.) ona bir takke gönderdi. İmparator takkeyi başına koyduğunda ağrısı kesiliyordu. Kaldırınca ağrısı tekrâr başlıyordu. Bunu hayretle müşâhede etti ve takkeyi inceletti. Bir de baktı ki, takkenin içinde üze-

rinde «Bismillâhirrahmânirrahîm» yazılı bulunan bir kağıt vardı.(...) (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 6 - 7)

«Besmele, bütün milletlerin alışageldiği tabîrlerdendir. Nitekim araplar herhangi bir şeyi devlet adamı veya kabîle reîsi için yapmak isteyince ve kendini bütünüyle ona nisbet edince falanın adına bu işi yapıyorum der ve o emîrin yahut devlet reîsinin adını zikrederlerdi. Çünkü bir şeyin ismi onun delili ve ünvânıdır. Şayet ben bir işi yapıyorsam ve bu yaptığım iş, onu emreden hükümdâr olmadığı takdîrde gerçekleşmesi mümkün olmayan bir iş ise; derim ki bu iş falanca sultânın adına yapılmaktadır, onun ünvânını taşımaktadır ve eğer o olmasaydı ben bu işi yapamazdım. İşte Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla işime başlarım demekle onun adına iş yaparım demek isterim. Yaptığım iş kendi adıma başlıbaşına yapılmış değildir, iş onun işidir. Sanki ben şöyle demekteyim; bu iş Allah içindir, benim onda hiçbir payım yoktur. Bir başka şekil de şöyledir : Bu işi meydana getiren kudret Allah Teâlâ'dır. Allah o kudreti bana vermemiş olsaydı ben bir şey yapamazdım ve bu iş benden sâdır olmazdı. Yaptığım iş ancak ve ancak Allah adınadır, kendi adıma değildir. Eğer o bana bu işi yapma gücünü vermemiş olsaydı ben de onu yapamazdım. Nitekim besmele'deki bu mânâ Rahmân ve Rahîm lafzı ile tamamlanmaktadır. Ben, öyle bir iş yapıyorum ki, o iş kendi adıma olmayıp Allah Teâlâ adınadır. Çünkü ben güç ve yardımı ondan istiyorum ve onun bana lûtfederek yardımcı olmasını diliyorum. Eğer onun yardımı bulunmasaydı, ben bu işi yapamaz ve yerine getiremezdim.» (Reşîd Rızâ, el-Menâr, I, 39 - 43)

Elmalılı da şöyle diyor :

«Besmele» mümtaz bir âyettir.

Besmele zâhirde (بسم الله الرحمن الرحيم) dört, hakîkaten ve hükmen ise yedi kelimedir, çünkü hakîkatte (باسم) nin (ب) sı ile (الرحمن الرحيم) in harf-i ta'rîfleri dahi birer kelimedirler. Hükmen de böyledir. Çünkü Arap dilinde harf-i ta'rîflere hiç bir zaman müstakil kelime hükmü verilmemiş olduğu halde «ba» hem kendisi bir kelimedir, hem de hazfedilmiş müteallakı olan bir fiil ile fâilini de gösteren üç kelime hükmündedir. Binâenaleyh (باسم) (ب) ile (اسم) den mürekkeptir.. Bunda kâide (باسم ربك) gibi vasl hemzesi ile yazılmaktı, lâkin besmeleye mahsûs olarak hemze atılıp söylendiği gibi yazılır ve ivaz olarak «be» nin başı uzatılır.

Malûmdur ki; hakîkî her ilmin yegâne konusu vardır, ilm-i hik-

met-i Kur'an'ın mevzûu ise Allah ile âlem ve bilhassa insanlar ve insanların fiilleri arasındaki alâka ve münâsebettir. İşte ulûhiyet ve ubûdiyet alâkasında özetlenen ve önce Fâtihada, ikinci olarak bütün Kur'an'da tedrîcî olarak anlatılan bu nisbet tamamen Besmeledeki (باسم) nın mânâsıdır.

İsimler hâs isim veya a'lem, cins isim veya âmm diye taksîm olunduğu gibi zât ismi veya sıfat ismi diye de ayrılır. Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâ'sında bu farkın ehemmiyeti vardır. İsim, esas itibariyle «ad» ve «nâm» murâdifi olmakla beraber lisânımızda biz bunları ince farklarda kullanırız, «ben bu işi filân nâmına yapıyorum» yerinde «filânın adına veya ismine yapıyorum» demeyiz, kezâ «insan, bir isimdir» deriz de «bir addır, bir nâmdır» demeyiz. Öyle zaman olur ki «o adamın adı» yerine «o zâtın ismi» demeyi tercîh ederiz. (Elmalılı, Hak dini Kur'an dili, I, 17 - 18)

———oOo———

Besmele'nin Önemi :

Bilgin Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman İbn Ebu Hâtim (r.a.) tefsîrinde der ki : Bana babam... Tâvûs İbn Abbâs'tan nakletti ki Osman İbn Affân (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'a (بسم الله الرحمن الرحيم) i sorduğunda, Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «O Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Allah'ın en büyük ismiyle onun arasında sadece iki gözün karasıyla akı arasındaki yakınlık kadar yakınlık vardır.» Bu hadîsi Ebubekr İbn Merdüveyh de... Zeyd el-Mübarek'ten böylece rivâyet eder. Hâfız İbn Merdûveyh, iki ayrı yolla... Ebu Saîd el Hudrî'den rivâyet eder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Meryem oğlu Îsâ'yı annesi yazıcıya teslim etti ki ona yazmayı öğretsin. Öğretmen ona yaz deyince o ne yazayım dedi, öğretmen de (بسم الله) «Allah'ın adıyla» diye karşılık verdi. Hz. Îsâ öğretmen'e «Allah'ın adıyla ne?» deyince, öğretmen bilmiyorum karşılığını verdi. Hz. Îsâ ona dedi ki : «Be; Allah'ın bahâsı, sîn; senâsı mîm; de memleketidir. "Allah", ilâhların ilâhıdır. "Rahmân" dünya ve âhirette son derece esirgeyicidir. "Rahîm" ise âhirette esirgeyicidir.»

İbn Cerîr de bunu İbrâhîm İbn Alâ'nın hadîsinde İbn Mes'ûd ve Ebu Saîd'den rivâyet eder ve der ki, Rasûlullah (s.a.) böyle demiştir... Fakat bu cidden garîb bir hadîstir. Rasûlullah'tan sonra gelen birisi tarafından nakledilmiş sahîh bir hadîs de olabilir merfû olmayıp İsrâiliyattan da olabilir. En doğruyu Allah bilir.

Cüveybir de Dehhâk'tan benzer bir şekilde rivâyet etmiştir. İbn Merdûyeh, Yezîd İbn Hâlid'in hadîsinden o, da Süleymân İbn Büreyde'den bunu nakletmiştir. Bir rivâyete göre Abdülkerîm Ebu Ümeyye, Ebu Büreyde'den o da babasından rivâyet etmiştir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Bana öyle bir âyet indirildi ki Dâvûd oğlu Süleyman'la benden başka kimseye indirilmemiştir. Bu «Bismillâhirrahmânirrahîm'dir.» Keza İbn Merdüyeh kendi isnâdıyla Abdülkerîm'den... O da Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet eder, der ki : «Besmele nâzil olunca, bulut doğuya gitti, rüzgâr durdu, deniz dalgalandı, hayvanlar kulak verdiler, şeytânlar gökten koğuldular. Allah Teâlâ İzzet ve Celâline yemin etti ki; kendisinin adı neyin üzerine anılırsa muhakkak onu kutlu kılar.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel «Müsned» inde der ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer Âsım'dan rivâyet ediyor. (Âsım diyor ki) Ebu Temîme'nin Hz. Peygamber (s.a.)'in terkisinden şöyle bahsettiğini işittim. O dedi ki, Hz. Peygamber (s.a.)'in ayağı kaydı, ben şeytan kör olsun (taise) dedim. Rasûlullah (s.a.) şeytân kör olsun deme, çünkü sen şeytân kör olsun dediğinde, o böbürlenir ve ben gücümle onu yıktım der. Ancak (باسم الله) dediğinde o küçülür bir sinek gibi olur.» İmâm Ahmed'in rivâyetinde böylece geçti.

Neseî gece ve gündüz bahsinde, İbn Merdûveyh de tefsîrinde; Hâlid'in hadîsinde, nakleder ki... İbn Üsâme babasından duymuş ve demiş ki, «Ben Rasûlullâh'ın terkisinde idim...» ve yukardaki olayı zikretmiş sonra şöyle demiş; Rasûlullâh; «Sen böyle deme, çünkü o büyüklenir ve bir ev gibi olur. Bismillah de, o küçülür ve bir sinek gibi olur.» buyurmuş. İşte bu Allah'ın adının bereketi ve te'sîriyledir ki onunla her işe ve söze başlamak müstehaptır. Söze besmele ile başlamak : «Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlanmayan her şey eksiktir.» buyruğu uyarınca müstehaptır. İmâm Ahmed'in Müsned'inde ve diğer Sünen kitaplarında Ebu Hüreyre'nin Saîd İbn Zeyd'den ve Ebu Saîd'den merfû' olarak : «Allah'ın adını zikretmeyen kişinin abdesti yoktur» buyruğuna binâen abdeste başlarken besmele çekmek müstehaptır. Ki bu hadîs hasen bir hadîstir. Ulemâdan bir kısmı abdeste başlarken besmele çekmeyi vâcib kabul ederken, bir kısmı da mutlak mânâda vacib kabul etmektedirler. Şâfiî mezhebinde kurban kesilirken besmele çekmek müstehaptır. Diğer bir cemaat mutlak mânâda zikir anında besmele çekmeyi vâcib kabul eder. İnşâallah ilerde yeri gelince açıklanacaktır.

Müslim'in Sahîh'inde Rasûlullah (s.a.)'ın Ömer İbn Seleme'ye : «Allah'ın adıyla de, sağınla ye ve önünden ye.» buyruğu uyarınca yemek yerken besmele çekmek müstehaptır. Bazı bilginler bu halde

besmeleyi vâcib saymışlardır. Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde İbn Abbâs'dan rivâyet edilen Rasûlullah (s.a.)'ın «sizlerden biriniz ehline yaklaşmak isterse "Allah'ın adıyla, Allah'ım sizi şeytân'dan uzak tut, şeytânı da bize rızkettiğinden uzak tut" derse ve bir çocukları olursa şeytân ona ebediyyen zarar vermez.» buyruğu mûcibince cima' anında da besmele çekmek müstehaptır.

Besmeledeki «ba»'nın müteallakının takdîri konusunda nahivciler arasında iki görüş vardır. Bir kısmı onun isim, bir kısmı da fiil olduğunu zikrederler. Her ikisi de Kur'an'da vârid olmuştur. İsim takdîr edenler başlamam Allah'ın adıyladır, diye takdîr etmektedirler. Nitekim bu mânâda Yüce Allah Kur'an-ı Kerîm'inde şöyle buyurur :

«Nuh; ona binin» dedi, yürümesi de durması da Allah'ın adıyladır. Rabbin muhakkak ki Ğafûr ve Rahîm'dir» dedi.» (Hûd, 41)

Fiil takdîr edenler ise, Allah'ın adıyla başlarım veya Allah'ın adıyla başladım şeklinde emir veya haber kipini takdîr etmektedirler. Nitekim Yüce Allah'ın şu âyet-i kerîme'si bu takdîrdedir.

«Yaratan Rabbinin adıyla oku.» (A'lak, 1)

Her iki takdîr de sahîhtir, çünkü fiilin mutlaka bir masdarı olması gerekir. Sen istersen fiili ve masdarını takdîr edebilirsin, bu da önce besmele çektiğin fiile göre değişir. Eğer oturmak, kalkmak, yemek, içmek, okumak, abdest almak veya namaz kılmak gibi bir fiil ise meşru' kılınan, bunların hepsine başlarken Allah'ın adını zikretmektir. Bu tamamlanması ve kabul kılınması için Allah'tan yardım dileme, teberrük ve teyemmün içindir. En iyisini Allah bilir.

Bunun için İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim'in İbn Abbâs'tan naklettikleri hadîste buyurulur ki; Cebrâil'in Hz. Muhammed (s.a.)'e indirdiği ilk söz «Ya Muhammed (s.a.) koğulmuş şeytândan bilen ve işiten Allah'a sığınırım» de sözüdür. Sonra «Ya Muhammed Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla de» dedi. (İbn Abbâs der ki) Cebrâil (a.s.) dedi ki : «Ey Muhammed (s.a.) Allah'ın adıyla oku, Rabbını zikret, O'nun zikri ile kalk ve otur.» Bu hadîsin lafzı İbn Cerîr Taberî'nin rivayetidir.

Allah Lafza-i Celâlinin Anlamı :

Allah (الله) lâfzı yüce ve mübârek Rabbın a'lemidir. Onun ismi A'zam olduğu söylenir. Çünkü Allah'ın bütün isimlerini içine almaktadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka İlâh yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka İlâh yoktur. Melik, Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbirdir. Allah onların koştukları eşlerden

münezzehtir. O, yaratan, var eden, yarattıklarına şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde bulunanlar O'nu tesbîh eder. Ve O, Azîz'dir, Hakîm'dir.» (Haşr, 22 - 24)

Diğer isimler sıfat olarak kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«En güzel isimler Allah'ındır. Öyleyse ona bunlarla dûa edin. Onun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.» (A'râf, 180)

«De ki : "İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini derseniz deyin en güzel isimler O'nun içindir. Namazında sesini yükseltme de gizleme de. İkisi arasında bir yol bul."» (İsrâ, 110)

Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinde Ebu Hüreyre rivâyet eder ve der ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Allah Teâlâ'nın doksandokuz ismi vardır, yüzden bir eksiktir. Kim onları sayarsa Cennet'e girer.» Bu isimlerin sayısı Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivâyetinde de vârid olmuştur. İki rivayet arasında eksiklik veya fazlalık bakımından farklılık vardır.

Allah ism-i Celâli O'ndan başka hiçbir kimseye verilmeyen isimdir. O Yüce ve Münezzehtir. Bunun için Arap dilinde onun iştikâkı söz konusu olmamıştır. Nahivcilerden onun câmid isim olduğunu ve iştikâkı bulunmadığını söyleyen bilginler vardır. Müştak olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlar ünlü şâir Rû'be el Accâc'in bir şiirini örnek gösterirler. Bu şiirde şâir masdar olarak «teellûh» kelimesini kullanmıştır. (ويذرك وآلهتك) âyetini İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o (ويذرك وإلاهتك) diye okumuştur. Yani İlâh kelimesine ibadet mânâsını vermiştir. Yani o kendisine ibadet edilir fakat o ibadet etmez diye okumuştur. Mücâhid ve diğerleri de böyle demişlerdir. Kelimenin aslı el-İlâh idi. Kelimenin ilk harfi olan hemze hazfedilmiş, zâid olan lâm ile kelimenin aslında olan (aynel fiili ve ortasındaki lâm) birleşerek bir diğerine idğâm edilmiş ve ikisi birlikte şeddeli tek lâm haline gelmiş ve ta'zîm için tefhîm edilerek «Allah» denilmiştir.

İZÂHI

İbn Kesîr'in Mısır baskısında ayrıca şu malûmat bulunmaktadır :

«Kurtubî; aralarında Hattâbî'nin bulunduğu bir topluluktan bunu nakletmiştr. İmâm Halîl ve Sîbeveyh'ten elif ve lâm'ın lafza-i celâldan olduğunu rivâyet eder. Nitekim Hattâbî der ki; sen Ya Allah derken elif lâm'ı kullanıyorsun da, Ya Rahmân derken elif lâm'ı kullanmı-

yorsun. Eğer elif lâm kelimenin aslında olmasaydı nidâ edatının elif ile lâm'ın üzerine gelmesi câiz olmazdı.

Lafza-i Celâl'in müştak olduğu da söylenmiştir.

Sîbeveyh, İmâm Halîl'den nakleder ki, Lafza-i Celâl'in aslı fiâl vezninde ilâhtır. Hemzeye bedel olarak elif ve lâm getirilmiştir. Sîbeveyh der ki bunun benzeri en-Nas (الناس) kelimesidir. Çünkü onun aslı (اناس) nastır.

Lafza-i Celâl'in aslının lâhe (لاه) olduğu ve elif ve lâm'ın tazîm için getirildiği belirtilir. Sîbeveyh'in tercîhi de bu görüştür.

Lafza-i Celâl'in Etymolojisi :

Besmele'de 'ism'den sonra «Allah» kelimesi gelmektedir. Lafza-i Celâl adı verilen bu kelimenin etimolojisi, muhtelif dillerdeki kullanılışı, ifâde ettiği anlam üzerinde tefsir bilginleri çok dururlar. İslâm'a hâs özel bir isim olan Allah lafz-ı celâli, yalnızca İslâm'ın sâf tevhîd akîdesini ifâde etmektedir. Şöyle ki;

İslâm'ın getirmiş olduğu sâf tevhîd akîdesi, kâinâtın ve eşyânın yaratıcısı ve yoktan varedicisi olarak Allah (c.c.)'ı kabul eder. Allah lafzı celâli sadece İslâm'ın kabul ettiği tanrı inancının a'lemi (özel ismi)'dir. Ancak Allah lafzının aslı ve nereden geldiği konusu tartışılmış ve bu konuda değişik görüşler serdedilmiştir. Dil bakımından kelimeyi tahlîl edenler, Allah kelimesinin (الله) aslının Lah (لاه) olduğunu ve başına tarîf harfi olan el (ال) edâtının getirilmesiyle el-Lâh (ال لاه) isminin elde edilmiş olduğunu bildirirler. Arap dilindeki el-Ayyuk ve el-Necm kelimelerinin başındaki tarîf harfini kelimeden ayırmak nasıl mümkün değilse el-Lâh (ال لاه) kelimesinin başındaki tarîf harfini de kelimeden ayırmak aynı şekilde mümkün değildir. Bu gibi kelimelerde harf-i tarîf olan el, kelimenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu görüşün doğruluğuna delil olarak da vallah billah (والله . بالله) gibi kelimelerde hemzenin yalnızca telaffuzda, bazan da hem telaffuzda, hem de yazıda hazfedilmesi gösterilmektedir. Ancak Ya Allah (يالله) gibi bazı kelimelerde hamzenin hazfedilmemesini, kelimenin başında bir tarîf harfinin bulunmadığına delîl getirenler de vardır.

Lâh kelimesi, arapça lâhe, yelîhu (لاه - يليه) kelimesinden

masdar olup gizli olma, irtifa ve ihticâb mânâlarına gelir. «Tesettür» eylemek mânâsınadır. Sîbeveyh (aleyhi'r - rahme) lâfzâ-i celâlenin bu maddeden iştikâkını tecvîz eyledi. Ve bülend ve âli olmak mânâsınadır.» (Âsım, Kâmûs Tercümesi, IV, 834) Aynı zamanda ma'bûd, ilâh mânâsına gelir. Arapçada ilâh karşılığı kullanılan; lâhüm, Lâhümme ve el-Lâhümme isimleri de buradan gelmektedir. «Ülûhiyyet; ubûdiyyet vezninde, kulluk eylemek, ibâdet mânâsınadır. Müstecma-i cemî-i sıfât olan ism-i celâlde bu maddeden me'hûzdur ki aslı ilâh idi(...) Lafza-i celâle hakkında ulemâ-i kirâmın yirmi akvâl-i muhtelifeleri vardır. Ve ilâh, vech-i mezkûr üzere ma'bûd mânâsına olmakla putperestlerin ma'bûd ittihâz eyledikleri asnâm-ı bâtıle kendi ind ve i'tikadlarında ilâh olur(...) Şârih der ki; Hazret-i Vâcib'ül - Vücûd Celle Şânühü, zât-ı Ecell ve â'lâsında ukûl ve efhâm ve evhâm mütehayyir olduğu gibi, zât-ı A'zamına dâll olan ism-i şerîfinde dahi mütehayyir oldular. Lâkin esahh-i akvâl; a'lem ve ğayr-i müştak olmasıdır. Mütercim-i hakîr der ki; Allahümme lafzında bazı ehl-i tahkîk demişler ki, ind el-Basriyyîn aslı, ya Allah olup kesret-i isti'mâlinden nâşi harf-i nidâ hazf ve âhirine iki mim ta'vîz ve idğâm olundu. Mimin ta'vîzinin vechi budur ki, mim, hurûf-i ğunnedendir. Ve ya harfi iskân olundukta mim gibi mahreci hayşûme karîb olur. Zira mimden ve ya'dan hayşûmda bir savt hâsıl olur ki ana ğunne derler. Pes beynlerinde münâsebet olmuş olur. Ve mahzûf ya ile elif olmakla, anlardan iki mim ta'vîz olundu ve teberrüken bi ismihi Teâlâ min ahire ilhâk olundu.(...)» (Âsım, Kâmûs Tercümesi, IV, 790 - 791)

İlâh kelimesi lüğatte, ısınmak, alışmak, korkulan bir işin başa gelmesi, birisini korumak, kurtarmak, birisine aşırı sevgi ile yönelmek, deve yavrusunun anasına düşkün olması, kulluk etmek, örtünmek, gizlenmek mânâlarına gelir. (Bkz. İbn Kesîr, Tefsîr, I, 19 - 20, Nisâbûri, Tefsîr, 165 - 66)

Allah Lafza-i Celâl'inin başındaki eliflâm harf-i ta'rîf olarak alınacak olursa, Lâh (لاه) kelimesinin, önceleri başka bir anlamda kullanılırken, sonradan Cenâb-ı Hakk'ın zâtı için kullanılmak üzere vaz'olunmuş menkûl bir kelime olması gerekir. Nitekim Basriyyûn'a göre (Basra'lı dil bilginleri) Allah ism-i Celâli menkûldür. Kûfiyyûn'a (kûfe'li lisan bilginleri) göre de bu kelime menkûldür. Ancak Basra'lıların kabul ettiği gibi Lâhe (لاه) den değil, ilâh anlamına gelen el-İlâh (الإله) dan menkûldür. İlâh kelimesinin hemzesi hazfedilmiştir, ona bedel olarak harf-i ta'rîfteki eliflâm konmuş ve böylece harf-i ta'rif, kelimenin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Lâh (ﷲ) kelimesinin Süryanca (Lâha) kelimesinden arapçalaştırıldığını söyleyenler bulunduğu gibi, Aramcadaki «Alâhâ» kelimesinde bozulmuş bir şekli olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. İbrancadaki «Elohim» kelimesi ile arapçadaki «Lâhüm» kelimesi arasında irtibât bulunduğu da belirtilir. Lâh kelimesi ile câhiliyet devri araplarının tapındığı bir put olan «Lât» kelimesi arasında ilgi kuranlar da vardır. (Daha geniş bilgi için İslâm Ansiklopedisi, Allah maddesine bakınız.)

Allah lafzının yabancı dilden arapçalaştırılmış olmayacağını söyleyenler ise kelimenin mu'rab ve munsarıf olmasını delil gösterirler.

İslâm, terminolojiye özel bir önem verir. Başka dinler ve inançlarla alâkası bulunan kelimeleri kullanmamaya itinâ gösterir. Bunun için Lafza-i Celâl, yalnızca İslâma mahsus bir isimdir. Hem başka bir kelimeden türetilmemiş, hem de önce başka bir anlama kullanılırken sonra bugünkü anlamına kullanılmamıştır. O, doğrudan doğruya hakîkî ma'bûdun a'lemi olarak vaz'edilmiştir. Allah lafzı, ülûhiyyet ve ma'bûdiyyet sıfatlarından değil, bu sıfatlar Cenab-ı Allah'ın zâtından alınmıştır. Binaenaleyh onun zâtı, her şeyden öncedir ve ilktir. Allah, ibâdete müstahak olduğu için Allah değil, bizâtihi (kendiliğinden) ve lizâtihi (kendisi için) Allah olduğundan ibâdete lâyıktır. Dolayısıyla ibâdet, onun zâtından sonra gelir. Bütün varlıklar bilerek veya bilmeyerek Allah'a ibâdet ederler. Mü'minler bu ibâdeti irâde ve şuûrlarıyla îfâ ederken, mü'min olmayanlar zorla, istemeyerek ve farkında olmaksızın Allah'a kulluk ederler.

Gerek Lafza-i Celâlin, gerekse onun türetildiği söylenen İlâh veya Lâh lafzının lügat anlamlarından şu hususlar ortaya çıkıyor :

Kulluk ve ibâdet için, kendisinin dışındaki bir güce doğru yönelen insanın zihninde, yaptığı şeyin kendisinden daha üstün, kuvvetli ve kendisinin ihtiyâçlarını giderecek birisine karşı itâat ve bağlılık olduğu gerçeği yer eder. Bu güç, onun ıstırap ve acılarını gidermeye muktedir olduğu gibi, gerekirse onu koruyup emniyet ve selâmete de çıkarır. Dolayısıyla insan, kendisinden daha zayıf ve daha güçsüz bir varlığa karşı saygı ile yönelme gereği duymaz.

Diğer milletlerin dilinde Allah Lafza-i Celâlini karşılayacak aynı anlam ve muhtevâ genişliğine sahip bir kelime yoktur. Zira İslâm'ın dışındaki dinlerin ilâh telâkkîsi İslâm'dan tamamen farklıdır. Bu sebeple, diğer dinlerdeki ilâhlara, ancak ilâh, tanrı, Rab, Hudâ Çalab vs. ismi verilebilir. Allah ismi ise asla verilemez. Bunun sebebini anlayabilmek için, İslâm dışı dinlerin ilâh telâkkîsine göz atmak gerekir. Bilindiği gibi eski kavimlerden herbirisi kendi milletine has ilâhlar ediniyorlardı. Bu ilâhlar çoğunlukla beşerî ihtirâsların zebûnu var-

lıklar olarak kabul ediliyordu. Sözgelimi eski Mısır'ın mitolojik dinlerine göre zaman ilâhı Keb ile gök tanrıçası Nut'un evlenmesinden meydana gelen Osiris kıskançlık yüzünden Seth tarafından öldürülerek oniki parçaya bölünmüştü. Eski Çin dini olan Sinizm'e göre tanrı Çang - Ti'nin soyundan gelen Çin hükümdarı göğün oğludur. Hind dinlerindek İlâhlar her türlü beşerî eksikliklerle ma'lûl bulunuyorlardı. Gök gürültüsü, fırtına ve yağmur gibi olayların ilâhı olan İndra, çok zâlim ve ğaddâr bir ilâhtır. Kezâ Sümerlerin ilâhı olan Marduk, ulûhiyyeti diğer tanrılarla savaşarak —tıpkı krallar gibi— elde etmişti. İran dini olan Mecûsîlikte ise iyilik tanrısı olan Hürmüz ile kötülük tanrısı Ehrimen devamlı savaşmaktadırlar. Hangisi ğâlip gelirse ona bağlı olarak yeryüzünde iyilik veya kötülük ğâlip gelmektedir. Bugünkü Avrupalıların ataları olan Kelt'lerin dininde, insanlar vahşîce ilâhlara kurban edilirdi. Aztek'lerin harb ilâhı olarak kabul ettikleri Viçli - Puçli, insan yüreği yemekten hoşlanan zâlim ve savaşçı bir ilâhtı.

Batı dillerinde ilâh mukâbili kullanılan (Fransızca, «Dieu», İngilizce, «God»; Almanca «Gott»; İtalyanca «Dio») kelimeler temelde Yunanca Theos ve Latince Deivos kelimelerine dayanmaktadır. Bu kelimeler de bilindiği gibi Yunan mitolojisinin insan şeklindeki tanrı anlayışına (antropomorfik) dayanmaktadır. Çoğunlukla beşerî zaaflar ve eksiklerle ma'lûl olan bu Yunan menşe'li ulûhiyet inancı önce Roma'ya, ordan da Hıristiyanlığa geçmiştir. Yunan politeizmi Roma'nın hıristiyanlığı kabul etmesiyle tamâmen Hıristiyan dinini istîla etmiştir. Ve bundan sonra Hıristiyan ma'bedlerine Hz. İsa'nın ve Meryem'in heykeleri konmuştur. Bugünkü Batı dünyası Yunan ve Roma politeizmini, isminin dışında her şeyi ile almıştır. Dolayısıyla onların ulûhiyyet fikri, bir türlü saf tevhîde ve tevhîddeki her şeyden tecrîd edilmiş Allah anlayışına yaklaşamamaktadır.

Yahûdi milletinin millî ilâhı olan Yahova, kendi kavmi olan İsrailoğullarının dışında kalan kavimlere karşı son derece zâlim ve ğaddârdır.

İslâm'ın Allah'ı yalnız müslümanların değil tüm âlemlerin Rabbi'dir. Bütün varlıklar isteyerek istemeyerek, bilerek bilmeyerek ona boyun eğer ve ibâdet ederler. O'nun zâtı, her türlü tavsîf ve temsîlden münezzehtir. İnsan kendi idrâk ve duyu vâsıtalarıyla Allah'ın zâtını neye benzetirse Allah onun ğayrıdır. Dolayısıyla şirke hiç yer yoktur. İslâm'ın ilk şartı, Allah'ı her türlü şirk unsurlarından tenzîh etmektir.

Binâenaleyh, İslâm'ın Allah akîdesiyle öbür dinlerdeki ilâh fikri arasında mukâyese kabul etmez büyük farklar vardır. Ve bu, ancak İslâm çerçevesi içerisine girildiği takdîrde kavranır. Dışardan sırf baş-

ka ilâhlarla irtibât kurularak kavranamaz. İslâmın tamamen mücerred bir vasfı hâiz olan vahdâniyyet görüşünün ifâdesi olan Allah, sadece İslâm'a hâs özel bir isimdir. Onu başka hiçbir terimle karşılamak veya başka dinlerin ilâhlarıyla kıyaslamak mümkün değildir. (Çeviren)

Bu konuda merhûm Elmalılı der ki;

(الله) Ma'bûd-i Hakk'ın hâs ismidir. Daha doğrusu zât ismidir. Ve özel ismidir. Yani Kur'an bize bu yüce ve ulvî zâtı kemâl sıfatları ve esmâ-i hüsnâsiyle tanıtacak bizim ve bütün âlemlerin ona olan nisbet ve alâkamızı bildirecektir. Binâenaleyh müsemmâsı olan yüce ve ulvî zât kâinatın vücûdunda, bakâsında, tekemmülâtında bir ilk illet olduğu gibi, «Allah» ismi celâli de irfân dilimizde öyle bir özel ve yüce ilkedir. Hakk Teâlâ'nın bir tek varlığı tasdîk olunmadan âlem ve âlemin nizâmı his ve şuûru bir hayâlden, bir serâptan ve aynı zamanda telâfîsi imkânsız bir ızdıraptan ibâret kalacağı gibi, «Allah» ismi hâssı üzerinde tevhîd ve tensîk olunmıyan ilimlerimiz, fenlerimiz bütün malûmât ve maârifimiz de iki ucu bir yere gelmeyen ve varlığımızı silip süpüren, perîşân fikirlerden, anlamsız bir intiba' tozundan ibaret kalır. Bunun içindir ki bütün ilimler ve fenler küçük küçük birer mevzû etrafında malûmâtımızı tensîk ede ede nihâyet son tensîkte bir üstün ilim ile bizi bir vahdet huzûruna yüceltmek için çalışır durur. Cisim mefhûmunda madde ve kuvvetle hareket ve sükûn nisbetinde, birleştirilemeyen bir fizik ilmi; boyut mekân ve zaman nisbetinde, kemmiyet mefhûmunda toplanmayan bir matematik ilmi, şuûr mefhûmunda, cisim ve rûh nisbetinde toplanmayan bir psikoloji ilmi, hariç ve zihin nisbetinde, hak mefhûmunda toplanmayan bir mantık; hayır ve şer mefhûmunda, hüsn-ü kubuh vicdânında toplanmıyan bir ahlâk; nihâyet illiyet nisbetinde ve vücûd mefhûmunda toplanmıyan bir hikmet, bir felsefe bulamayız. Vücûd mefhûmunu tasavvur, illiyet nisbetini tasdîk ettirmeden bize en cüz'i bir hakîkat bildirebilen hiç bir fen yoktur. İşte bütün ilimlerin çalıştığı gâye budur. Vücûd, hak illiyet nisbeti, bütün fenlere hâkim olan tasavvur ve tasdîk ilkesidir. İlliyet, illetin ma'lûliyle tenâsübü, tezâyüfü, bakâsı kanunu, asrı hâzırda bütün ulûma hâkim olan büyük bir kanundur. Bunun için illiyet nisbetinde tevhîd olunmayan hiç bir ilim bulamayız. Bu nisbet ise illet denilen sonraki bir vücûdun alâkasını ifâde eder ve bütün âlemin nizâmı dediğimiz de bu biricik alâkadır. Binâenaleyh biz o iki vücûdu tasavvur ve tasdîk etmeden bu nisbeti tasavvur ve tasdîk edemeyiz, sonra bu tasdîkimizi de (haktır) diye zihnimizle realitenin intibâk nisbetini taahhüd eden hakk gerçeğine istinâd ettirmezsek, bütün şuûrlarımızın yalan, bâtıl bir evhâm-ı serâba râci olduğuna

hükmederiz. Halbuki o zaman böyle hükmedebilmek de bir hakikati itirâf etmektir. Binâenaleyh insan hakkı yalanlarken bile, onu tasdîk etmek mecbûriyetinden kurtulamaz. Mümkün gerçeklerin üstünde hakiki vâcip, gerek ilmimizin, gerek vücûdumuzun ilk prensibi ve ilk illetidir ve Allah onun ismidir. İnsan üzerinde tesîr icrâ eden, insanı teshîr eyleyen hiçbir şey tasavvur olunamaz ki onun arkasında Allah bulunmasın.

Hakk Teâlâ öyle bir Vacib'ül-Vücûddur ki; gerek enfüsî ve gerek âfâkî bütün varlığımızın akışı onun varlığının vâcib olduğunu gösterir. Ve bizim rûhumuzun derinliklerinde her şeyden evvel Hakk'ın zâtına âit bir mutlak tasdîk muhakkaktır. Hattâ bizim mevcûdiyetimizde bu yüce hakîkati vâhidle, basît ve mücmel ve sınırsız bir alâkamız, bir gizli hissimiz vardır. Ve bütün ilimlerimizin kökü olan bu gizli his sonlu hislerimizin, şuûrlarımızın, akıllarımızın, fikirlerimizin hepsinden daha hak, hepsinden daha kuvvetlidir. Çünkü onları kuşatır. Ve onları kuşattığı halde Hakk'ın zâtını kuşatmaz. Onun bir tecellîsinin bir parıltısıdır. Böyle iken biz birçok zaman olur ki kendimizden ve varlığımızın anlarından habersiz oluruz ve ekseriyâ hatâların, sapıklıkların menşei bu gaflet ve zuhûl olur. Böyle kendimizden ve şuûrumuzun inceliklerinden zühûl ettiğimiz zamanlardır ki biz, bu gizli hisden, bu ilk şuûrdan gaflet ederiz ve o zaman bunu bize aklımız yoluyla hatırlatıp ihtâr edecek vâsıtalara ve delîllere muhtâç oluruz. Kâinât bize bu hatırlatmayı yapacak hakkın âyetleri ile doludur. Kur'an bize bu âyetleri i'câz belâğatıyla ihtâr edip hatırlattığı için bir ismi de el-Zikr' dir. İlâhî hikmet te bize buradan birçok mantıkî, aklî ve rûhî delîller özetler. Diğer taraftan biz, o gizli hissin öteki sonlu ve mütemeyyiz şuûrlarımız gibi zâhir ve bâtınımızda tecelli edip, kesilme anlarıyla sınırlı bir sûret kazanmasını ve bu sûretle cüz'iyâtını, eşyânın â'yân gibi kavrayış alanımıza girecek şekilde açıklanmasını isteriz, bir meyil besleriz. Bu meylin hikmeti onun tecellîsinin devâmında hissolunan bir zevki şuhûddur. Fakat bunda kavrayanı kavranana dönüştürmeye çalışmak gibi bir imkânsızlık noktası vardır ki, nefsin, gurûrunu kıracak olan bu imkânsızlık noktası bir çoklarını menfî netîcelere ulaştırabilir. O vazallı mağrûr nefs, düşünemez ki o ilk mebde, apaçık şuûrda sınırlı belirginlik vermek için bir son sınır çizmek, âyân-ı eşyâdaki gibi bir kesilme ânına bağlıdır. Mümkün olmıyan böyle bir kesilme ânında ise bütün şuûr ve bütün vücûd kökünden kesilmiş ve yok olmuş olur. Öyle bir kesiliş açık bir şuûra varmak değil, yokluğa karışmaktır. Böyle bir maksatla aklî delillere bakanlar ve Hakkın görüleni ve görülmeyeni (gayb ve şehâdeti) ihâta eden sonsuz tecellîsi karşısında nefislerinin gurûrunu kıramıyarak zevki şühûddan mahrûm kalanlar «Allah'ı aradım da bulamadım» derken fen ve felsefe nâmına

hüsrânlarını ilân etmiş olurlar. Allah'ı sezmek için kalb ile aynı temyîz ve aralarındaki nisbeti tahakkuk idrâk edebilmelidir.

İşte «Allah» ismi celâli bütün hislerimizin, tasavvurlarımızın ilk şartı bulunan öyle derin ve biricik gizli duyunun, görülenle görülmeyenin buluşma noktası olan bir lemha-i halde bilâ ihâta gösterdiği Hakk Teâlâ'nın zâtına delâlet eden bir özel isim veya bir ism-i a'lemîdir. Yani bu isim öncelikle zihnî bir kavrama, ikinci olarak o vâsıta ile zat-ı Hakka isim ise bir ism-i hâstır. Zihnî bir kavram olmıyarak bizzat belli olan zât-ı mahzın ismi ise bir ism-i a'lemdir. Evvelkinde kelimeden bilinen bir kavramdan hakîkate intikâl ederiz ve ismi bu kavram ile tarîf ederiz. Meselâ Allah; bütün mükemmel sıfatları hâiz bulunan zât-ı vâcib'ül-vücûdun ismidir. Yahut, bihakkın ma'bûd olan yüce zâtın ismidir deriz. İkincide bizzat realitedeki hakîkate intikâl ederiz. Bu sûrette o hakîkatten kendimizde hiç bir hisse yok ise Allah isminden realitede kendisinden başka bir şey anlayamayız. Nazarımızda isim ile müsemmâ bir olur. Fakat o hakikatten kendimizde herhangi bir şekil ile bir hisse bulabilirsek, isim ile müsemmâyı ayırd ederiz ve bu iki sûrette de Allahı isbâta muhtaç olmayız. Fakat bu isimden bir anladığımız ve o mefhûmu realitede bir hakîkata delâlet için vâsıta saydığımız zaman o hakîkatten bizzat bir hissemiz olmasa dahi, bu isimden bir şey anlarız. Fakat o şeyin vücûdunu isbâta muhtaç oluruz. Binâenaleyh isim, isbâttan evvel konulmuş olursa, o hakikatin özel adı olursa da alemi olmaz. Fakat isbâttan sonra konulmuş ise, bizzat ismi alem olur. Meselâ anadan doğma körler için ülker ismi ancak bir özel isim olabilir, görenler için ise bir alemdir. Günlük dilde özel isim ile alemin farkı aranmazsa da ilim lisânında ayırd edilmiştir. İşte bu nedenlerle «Allah Teâlâ için zât, ismi ve alem ismi mümkün müdür değil midir?» diye filozoflar arasında derin bir bahis vardır. Fazla uzatmamak için şu kadar söyliyelim ki; üç tecellî düşünülebilir. Tecellî-i Zât, tecellî-i Sıfât, tecellî-i Âsâr, tecellî-i Esmâ da bunlardan biri ile alâkadârdır. İsm-i zât, tecellî-i zâtı ifâde eden bir isim olmak lâzımgelir, nitekim tecellî-i Sıfâtı ifâde eden isimlere esmâ-i sıfât, tecellî-i Âsârı ifâde eden isimlere esmâ-i Ef'âl denilir. Zât; sıfat ve âsârı ile vâsıtasız tecellî ettiği gibi, bizzât tecellîsi bizce mümkündür. Ve en azından kendine tecellîsi mümkündür. Ve alem olan ism-i zâtına bu dahi kâfîdir. Ve biz bunu bütün esmâda esas bildiğimiz için esmâ-ı İlâhiye tevkîfîdir diyoruz. Binâenaleyh aynı zamanda ism-i zâtın mefhûmlu bir ism-i hâs veya mefhûmsuz bir ism-i alem olması mümkündür. Ve bizim için bir anlam taşır. Şu kadar ki biz kendimize tecellî-i zât vâki olmadan ism-i alem vazedemeyiz. Nitekim doğan çocuğa görmeden koyduğumuz isim, henüz bir özel isimdir ve bu halde duyduğumuz ism-i a'lemden de yalnız bir tecellî-i ismi anlarız ve o zaman isim ile müsemmâ birleşir.

Lâkin bunu esmâ-ı sıfat ve ef'âl ile tefsir eden de nihâyet tecellî-i âsâra ve ondan tecellî-i sıfâta ve ondan tecellî-i zâta ereriz. Her söz; başlangıçta bir tecellî-i ismi ifâde eder. Kur'an dahi bize Allah Teâlâ'yı evvelâ isimlerinin tecellîleriyle anlatıyor :

«Binâenaleyh Kur'an'a başlarken doğrusu hiçbir fikir ile meşgûl olmayarak evvela Allah ismini bir ism-i zât olarak alacağız. el-Rahmân ve el-Rahîm sıfatları da bu ismi kısaca tefsîr ederek bunlarla ona bir genişlik verip kavram haline getireceğiz ki bu kavramın özeti en üstün ve en mükemmel bir genişlik ilkesi olacaktır. Ve sonra peyderpey bu esmâ ile bu mefhûmu inkişaf ettireceğiz ve o zaman yerlere, göklere sığmayan Allah ismi zâtının kalbimizde fıtratan saklı olan tecellîyâtını görmeğe başlayacağız. Tecellî-i esmâdan tecellî-i âsâra geçeceğiz. Kâinatı dolaşacağız, tecellî-i asardan tecellî-i sıfâta ereceğiz, görülmeyenden görülene geçeceğiz, zevk-i şühûdumuz arttıkça artacak o vakit tecellî-i zât için aşk-ü şevk ile çırpınacağız. Bütün zevkler, bütün emeller bir noktada toplanacak, Gâh yaşlar döküp sînelerimizi ezen günah yüklerini yıkayacağız, gâh vuslât rüzgârı esecek, neşve-i ridvân ile kendimizden geçeceğiz. Nihayet (يايتها النفس المطمئنة . ارجعى الى ربك راضية مرضية) daveti gelecek, ziyâfet-i sübhâniyede ebedî dîdâra gark olup kalacağız.»

Allah ism-i zâtını, ism-i hâs olarak bir mefhûm ile mülâhaza edebilmek için, selbî, sübûtî bütün sıfâtı zâtiye ve fiiliyesini tasavvur etmek ve sonra onu icmâl eylemek lâzım gelir. Binâenaleyh bu da şu sûretle ifâde edilmiştir. «O zât-ı vâcib'ül-vücûd ki bütün sıfâtı kemâliyeyi toplayan» sadece «Zâtı vâcib'ül-vücûd» demek te kâfidir. Çünkü «bütün sıfâtı kemâliyeyi câmi olmak,» vacib'ül-vücûdun bir tefsîri, bir açıklayıcı niteliğidir.

Bunun bir özeti de «bihakkın ma'bûd-Hakk tanrı» mefhûmudur. Arapçada bu mefhûm, belli tanrı demek olan «el-İlâh» ismi hâssiyle hülâsa edilmiştir. «Hâlik-ı âlem» veya «Hâlik-ı kül» mefhûmiyle de iktifâ olunabilir. Bunları, Allah Teâlâ'nın bir tarîf-i ismî veya lafzîsi olarak alabiliriz. Biz her halde şunu itirâf ederiz ki; bizim «Allah» ismi celâlinden duyduğumuz biricik mânâ, bu mefhûmların hepsinden daha açık ve daha ekmeldir. Binâenaleyh bu ism-i hâssın bir ism-i a'lem olması kalbimize daha yakındır. Gerek ism-i hâs olsun, gerek ism-i a'lem, «Allah» ismi celâli ile yine Allah'tan mâadâ hiçbir ma'bûd yâd olunmamıştır. (هل تعلم له سميا) Onun adaşı yoktur. Binâenaleyh ism-i hâssının tesniyesi, cemi de yoktur. O halde ancak taaddüd-i esmâ câizdir. Hatta ism-i hâssı bile taaddüd edebilir ve muhtelif lisânlarda Allah Teâlâ'nın ayrı ayrı ismi hâssı bulunmak mümkündür ve şer'an

câizdir. Maamafih bilinen diller de Allah lafzı ile eş anlamlı bir kelime bilmiyoruz. Meselâ, Tanrı, Hûdâ isimleri «Allah» gibi ism-i hâs değildir. İlâh, Rabb, Ma'bûd gibi ismi âmmdır, Hüdâ, Rabb demek olmayıp muhaffif-i vacib'ül vücûd demek olsa yine ismi hâs değildir. Arapçada İlâh'ın ceminde «âlihe» rabbın cem'inde «erbâb» denildiği gibi Farsçada Hüdâ'nın cem'inde «Hudayan» ve Lisanımızda «Tanrılar, Ma'bûdlar,, İlâhlar, Rablar» denilir, çünkü bunlar haklıya, haksıza ıtlâk edilmiştir. Halbuki «Allahlar» denilmemiştir ve denemez. Böyle bir tabîr işitirsek söyleyenin cehâletine veya gafletine hamlederiz. Son devir edebiyatında ism-i alemlerin yüceltmek maksadıyla cemilendiği ve meselâ «Ebu's-Suudlar, İbni Kemâller» denildiği vaki ise de, âlem-i vahdâniyet olan «Allah» ismi celâlinde böyle bir tabîr bilakis yüceltme maksadına aykırı olduğundan hem hilâf-ı hak ve hem hilâf-ı edeb sayılır. Bu azameti ancak Allah Teâlâ kendisi gösterir. Halbuki Tanrı adı böyle değildir. Ma'bûd, İlâh gibidir. Bâtıl ma'bûdlara dahi Tanrı ism-i cinsi verilir. Mürikler birçok Tanrılara taparlardı. Falanların tanrıları şöyle, falanlarınki şöyledir, denilir. Demek ki «Tanrı» ismi cinsi «Allah» ismi hâssının mürâdifi değildir. Binâenaleyh «Allah» ismi «Tanrı» adı ile terceme olunamaz. Bunun içindir ki Süleyman Efendi Mevlidine «Allah» adıyla başlamış «Tanrı» adı dememiştir. Bu izah tamam olmak için bir kelime daha söylemeğe lüzum hissediyoruz : Fransızca «Dieu» kelimesi dahi «İlâh», tanrı kelimeleri gibi bir ism-i cinstir, o da cem'ilenir, onu ismi hâs gibi büyük harf ile göstererek kullanmak hakikati tebdil etmez. Bunun için Fransızlar, (لا اله الا الله) kelime-i tevhîdini terceme edememişlerdir, harfiyen tercemesinde «Dieu»den başka «Dieu» yok» diyorlar ki «İlâh'tan başka İlâh yok» demiş oluyorlar, meâlen tercemesinde de «yalnız Dieu, Dieu'dür» yani «yalnız ilâh ilâh'tır» diyorlar. Görülüyor ki hem ilâh, hem Allah yerinde Dieu demişler ve Allah ile İlâh'ı temyîz edememişlerdir. Ve ikisini de ism-i hâs gibi yazmalarına rağmen «Dieu» ancak «İlâh» tercemesi olmuştur. Bu ise ilk nazarda bir fazlalık veya olumsuzluk veya olumluluk ile zahiren bir çelişki örneği arzetmektir. «Diyö'den başka Diyö yok, yalnız Diyö Diyödür» demek zâhiren ya bir fazlalık veya bir çelişkidir. Halbuki (لا اله الا الله) diyen öyle demiyor, «Allah'tan başka Tanrı yoktur» diyor ve aslâ çelişki şâibesi olmıyan açık bir tevhîd söylüyor. Bundan başka Fransızcada «Diyö»nün ism-i hâs olabilmesi Hz. İsâ'nın şahsında tecessüd ile teşahhusu mülâhazasına müsteniddir. Bu noktalardan gâfil olanlar «Diyö» kelimesini «Allah» diye tercüme ediyorlar ve hattâ «Allah» dediği zaman bu tercüme lisaniyle «Diyö»yü söylüyor.

Müfessirler (الله) ismi hâssını dil tarihi bakımından incelemeye

çalışmışlar, dinler tarihi meraklıları da bununla uğraşmışlardır. Bunda başlıca aranan şey, kelime mürtecel mi, müştak mı, gayri müştak mı? Tarihi nedir? Bunlara kısaca işaret edelim :

İlkin şunu i'tirâf etmek lâzımgelir ki, ilmimiz mabûd-i Hakkın zâtını kuşatmadığı gibi, ism-i hâssına karşı da öylece eksiktir. Ve Arapçada (الله) ism-i celâlinin kullanılış şekline benziyen hiç bir kelime yoktur ve bunu me'haz tayîni gayri mümkündür. Buna lisân nokta-i nazarından bazı delâletler de tanıyoruz. Evvelâ Hz. Muhammed'in risâlet asrında bütün arapların bu ism-i hâssı tanıdığı malûmdur ve Kur'an-ı Azîm'üş-Şân da bize bunu anlatıyor : (ولئن سألتهم من خلق السموات والارض ليقولن الله ...) Binâenaleyh şimdi bizde olduğu gibi o zaman da bu isim, Arapçanın tam bir malı olduğu şüphesizdir. Sonra bunun Hz. İsmâil zamanından beri câri olduğu da malûmdur. Bu bakımdan arapça olduğu şüphesizdir. Halbuki Kur'an'da bu ism-i Celâlin daha evvel mevcûdiyeti de anlaşılıyor. Binâenaleyh Hz. İbrâhim'den itibâren İbrânî veya Süryânî gibi diğer bir dilden geçmesi tartışma konusu oluyor ve burada geçiş kanısında olanlar görülüyor. Fakat Âd ve Semûd kıssalarında ve daha önceki peygamberlerin dilinde yalnız mânâsının değil, bizzât bu ism-i hâssın dolaştığını anlıyoruz. Bunun için kelimenin arapçada daha evvel «Arab-ı âribe ve Arab-ı bâide»ye kadar çıkan bir tarihi bulunduğu apaçıktır. Binâenaleyh «İsrâfil, Cebrail, Mikâil kelimeleri gibi İbrancadan menkûl «a'cemî» yabancı bir kelime saymak için bir delil yoktur.

İkinci olarak Arapça'nın aslında Arapça olmıyan ve a'cemî denilen kelimeler hakkında uyarıları içeren bir takım özel incelikler vardır ki bunlarla bir kelimenin mâhiyetini tetkîk mümkün olur. Bu noktadan bakılınca (الله) ism-i celâlinin lisânda eşsiz bir kullanılış şekli bulunduğunu görürüz. Bir bakışa, başındaki «el» el-Necm, el-ayyûk» ilâhiri gibi tecrîdi caiz olmıyacak veçhile lâzım olmuş bir harf-i tarif gibidir. Hemzesi, ibtidâ halinde meftûn, vaslı halinde «Vallah, Billah, İsmullah, Kallallah» ilh. gibi telâffuzda veya hem telâffuzda hem yazıda atılır. Diğer bir bakışa göre de «el» harfi tarîf değildir. Çünkü nidâ halinde (يالله) diye hemze sabit kalabiliyor ve bir de «ya eyyühelkerîm» gibi fâsıla ilâvesine lüzum görülmüyor. Halbuki «el», harf-i tarîf olsaydı böyle olamıyacaktı.

Eğer «el», harfi tarîf ise kelime herhalde başka dilden geçmedir ve zât-ı Hakk için kullanılması ikinci vaz' iledir. Fakat bunun evvelemirde Arapçada diğer bir isimden veya sıfattan nakledilmiş olması mümkündür ve asıldır. Harf-i tarîf kalkınca da «lâh» kalır. Filvâki

Arapçada «lâh» ismi vardır ve Basra'lıların önemli bir kısmı bundan nakle kâil olmuştur. «Lâh» ihticâb ve irtifâ mânâsına «lâhe, yelîhü» fiilinin masdarı olduğu gibi bundan «İlâh» mânâsına da bir isimdir ve bundan «lâhüm», «lâhümme» denilir. Bir Arap şairi : (كحلفة من ابى رباح يسمعها لاهم الكبار) demiş, kezalik Rasûl-i Ekrem Efendimizin dedesi Abdülmuttalib Fil vak'asında Kâ'be kapısının halkasına yapışarak :

لاهم ان العبد يمنع رحله فامنع رحالك. لايغلبن صليبهم و محالهم عدوا محالك

dıye yalvarmıştı. Şu halde «lâh» isminin başına «el» getirilerek «Allah» denilmiş ve ism-i hâs yapılmış demektir. Bazıları ise daha ileri giderek Arapça «lâh» isminin Süryanca olduğu söylenen «Lâh'a» isminden Arapçalaştırıldığını zannetmişlerdir, nitekim Ebu Yezîd el-Belhî «lâh», a'cemîdir demiş. Çünkü Yahûdîler ve Hıristiyanlar «Lâha» derler. Araplar bu lâfzı alıp tasarruf ederek «Allah» demişlerdir. Bunun gibi lâhüm ile alâkadar olarak İbrancada «elûhim» vardır. Lâkin tarih bakımından Arapçadaki «lâh»mı önce, yoksa Süryancadaki «lâha» mı önce, bunu tayîn etmek imkânsız olduğu gibi iki dil arasında böyle bir kelime münâsebeti bulunmak behemehal birinin diğerinden almış olduğu delil olamaz. Eğer tevârüd yoksa her ikisinin daha önceki bir ana dilden yayılmış olması daha mâkûl olur. Ve bunu destekleyici delil de vardır. Çünkü lâfzâ-i celâlin Arapçadaki kullanılışında hiçbir yabancılık kokusu yoktur. Sonra «lâh» «lâhüm» isterse yabancı bir dilden menkûl olsun. Lâkin «Allah» el ile «lâh»dan birleştirme yoluyla alınmış olsaydı hemzesinin nidâda isbatına lisan müsâade edemezdi. Bunun içindir ki bir hayli dil bilgini ezcümle Kûfe'liler bunun «lâh»dan değil «ilâh» ismi cinsinin mürâdifi olan «el-ilâh»dan menkûl olduğuna kâil olmuşlardır. Bu sûrette İlâhın hemzesi hazfedilmiş ve «el» harf-i tarîfinin hemzesi ona ivaz yapılmış ve lâm-ı tarîfte «en-Necmü, es-Sa'ku» gibi bir cüz'î lâzımı olmuştur. Binâenaleyh aslına nazaran başındaki hemze, vasılda hazf ve ivaz olduğuna işâret olması için nidâ da kat'edilmiştir. «İlâh» kelimesi de aslında ilâhet, ülûhet, ülûhiyet gibi ibâdet mânâsıyle veya tahayyür manasiyle veyâ sükûn ve itmi'nân-ı kalb mânâsiyle veya ürperdi mânâsıyla alâkadar olarak «ma'lûh yani mabûd, yahut akılların hayret ettiği, yahut kalblere sükûnet ve itmi'nân veren; yahut ızdıraptan, ürpertiden kurtaran demek olur ki ma'bûdda hepsi de var gibidir, Allah ise hakâkatle vardır. Zâmahşerî, Kâdî Beydâvî gibi bir hayli muhakkikîn bu tedkîki kabul etmişlerdir. Buna göre «lâh» kelimesinin de aslı «ilâh»dır. Nâs, ünâs gibi bir filvâki cemîinde hep «âlihe» deniyor ki

Arap dilinde masdar ve ism-i tasğîr gibi cemi'lerde kelimenin aslını gösteren delillerdendir.

Kısacası dilde bu iki tedkîke göre Allah adı büyük bir türetme ile müştak olan Arapça bir isimden menkûldür ve onun asıl kavramında vardır. Hem de asıl olarak ve fer' olarak Arapçadır. Bu meyanda bazı zanna göre aslen Arapça değil, fakat naklen sırf Arapçadır. (Elmalı, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I, 18 - 29).

Rahmân ve Rahîm :

Rahmân ve Rahîm ismi rahmet kökünden mübâlağa vezninde türemiştir. Rahmân ismi Rahîm isminden daha mübâlağalıdır. İbn Cerîr Taberî bu konuda ittifâk edilen görüşü şöylece özetlemektedir : Seleften gelen bazı tefsîrde Îsâ (a.s.)ya dayanan ve yukardaki şekle delâlet eden bir rivayet vardır. Şöyle ki : Îsâ (a.s.), «Rahmân; dünya ve âhirette fazla esirgeyici, Rahîm ise yalnızca âhirette esirgeyici anlamınadır» demiştir. Bazıları ise bu isimlerin türetilmemiş olduğu kanaatındadırlar. Zira türemiş olsaydı rahmet edilenin zikriyle birleştirilmezdi. Nitekim âyet-i Kerîme'de «O mü'minler için Rahîm'dir» buyurulmuştur.

İbn Cerîr der ki, bize Serrî İbn Yahya el-Temimî, Azremî'nin söyle dediğini bildirir. Rahmân ve Rahîm derken; Rahmân tüm yaratıklara Rahîm ise mü'minlere merhamet eden anlamınadır. Denilir ki bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur :

«Gökleri yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra da arşa hükmeden Rahmân'dır. Bunu, haberdâr olana sor» (Fürkan, 59).

«O Rahmân arşı istilâ etti.» (Tâhâ, 5).

İstivâ kelimesinin Rahmân ismiyle zikri, rahmetini bütün yaratıklarına yaygınlaştırmak içindir. Yine : «Ve o mü'minler için Rahîm olandır». (Ahzâb, 43) buyurmuştur ki burada Rahîm ismini mü'minlere tahsîs etmiştir. Derler ki, bu da gösteriyor ki Rahmân rahmet bakımından daha çok mübalâğadır. Çünkü her iki dünyada tüm mahlûkâta rahmet eden anlamına gelir. Rahîm ise, mü'minlere hâstır. Lâkin me'sûr olan duâda dünya ve âhiretin Rahmânı ve Râhîmi diye zikredilmiştir.

Allah Teâlâ'nın Rahmân ismi yalnız O'na mahsûstur ve O'nunla başkası isimlendirilmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«De ki : «İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini derseniz deyin en güzel isimler O'nun içindir. Namazında sesini yükseltme de gizleme de. İkisi arasında bir yol bul.» (İsrâ, 110).

Bazıları derler ki; Rahîm, Rahmân'dan daha çok mübalağa ifade eder. Çünkü o Rahmân lafzını te'kîd için gelmiştir. Te'kîd eden te'kîd edilenden daha kuvvetli olmalıdır. Ona cevap olarak denilir ki, bura-

da te'kîd babında değil sıfat babında zikredilmiştir. Binâenaleyh zikredilen husûs söz konusu değildir. Şu halde Allah'ın başka hiçbir kimseye verilmeyen ismi celâlinin önce söylenip ardından Rahmân sıfatıyla tavsîf edilmesi onun Rahmân sıfatıyla başkasına isim olarak verilmesini önler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«De ki ister Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini derseniz deyin en güzel isimler O'nun içindir.» (İsrâ, 110).

Yemâme'li Müseyleme bu konuda azgınlık yapınca kendisine sapıklardan başka kimse uymamış ve o haddi aşmıştır.

Râhîm sıfatına gelince, Allah bu sıfatı kendinden başkaları için de kullanmıştır :

«Andolsun ki, size kendinizden bir peygamber gelmiştir ki, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelir, sizin üzerinize düşkündür, mü'minlere Raûf ve Rahîm'dir.» (Tevbe, 128).

Kendinden başkalarını diğer isimlerinden bir kısmıyla tevsîf ettiği de vâriddir. Nitekim şöyle buyurur :

«Biz insanı katışık bir damla sudan yaratmışızdır. Onu deneriz. Bu yüzden onu işitici ve görücü yaptık.» (İnsân, 2).

Hâsılı kelâm, Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir kısmı başkalarına verilebilir, bir kısmı verilemez. Bu verilemiyenler arasında Allah, Rahmân, Hâlik, Râzık (...) Ve benzeri isimler yer alır. Bunun için her şeye Allah'ın adıyla başlanır ve Rahmân sıfatıyla devâm edilir. Zira Rahmân Rahîm'den daha özel ve daha çok bilinenidir. Çünkü isim önce en saygıya değer isimlerle başlar ve bu yüzden en özel olan isimler kullanılmıştır.

Denilirse ki : Rahmân ismi mübâlağa bakımdan, Rahîm'den daha fazla olduğuna göre, sadece Rahmân'la yetinilip Rahîm söylenmezse olmaz mıydı? Horasânlı Atâ'dan (aşağı yukarı) şu anlamda bir ifâde rivâyet edilir : Eğer Rahmân lafzıyla Allah'tan başkası da adlandırılacak olursa, bunun Allah olması vehmini bütünüyle ortadan kaldırmak için Rahîm lafzı da getirilmiştir. Çünkü Allah'dan başkası Rahmân ve Rahîm lafzıyla nitelendirilemez. İbn Cerîr de Atâ'dan aynı şekilde rivâyet eder. Şüphesiz ki, en doğruyu Allah bilir.

Bazılarının kanâatına göre araplar Rahmân lafzını bilmezlerdi. Onun için Allah Teâlâ onlara reddiye makâmında şöyle buyurmuştur :

«De ki : «İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini derseniz deyin en güzel isimler O'nun içindir. Namazında sesini yükseltme de gizleme de. İkisi arasında bir yol bul.» (İsrâ, 110).

Bu sebeple Kureyşli kâfirler Hudeybiye Muâhedesinin imzalandığı gün Rasûlullah (s.a.) Hz. Ali (r.a.) ye «Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla» şeklinde yazmasını buyurunca; müşrikler «biz ne Rahmân'ı ve ne de Rahîm'i tanırız» dediler. Bu olayı Buhârî de nakleder. Bazı ri-

vâyetlerde ise şöyle dediler: «Biz Rahmân diye bir şey tanımıyoruz, sadece Yemâme'nin Rahmân'ını tanıyoruz. Allah Teâlâ buna karşılık şöyle buyurdu :

«Onlara : «Rahmân'a secde edin» denildiği zaman, Rahmân da nedir? Senin bize emredegeldiğine mi secde edeceğiz» derler. Ve bu onların nefretini artırır.» (Furkân 60).

Anlaşılan odur ki müşriklerin bu inkârı inâd, direnme ve küfürde ısrârdan başka bir şey değildir. Zira câhiliyet devri Arap şiirinde Allah Teâlâ'ya Rahmân adının verildiği görülmektedir.

İbn Cerîr Taberî der ki; bize Ebu Küreyb... Abdullah İbn Abbâs'tan nakletti ki şöyle demiş : Rahmân (رحمن) fa'lân (فعلان) vezninde olup rahmet kökünden gelmektedir. Bu Arapların kullandıkları sözler arasında vardır. Ve dedi ki, (الرحمن الرحيم) sevdiğine yumuşaklık, sevgi ve rıfk ile muâmele ederek rahmet eder. Kızdığı kimseye karşı da rahmetten uzak davranır. O'nun bütün isimleri bu şekildedir. Yine İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... Hasan'dan nakletti ki o şöyle demiş : «Rahmân ismi başkası için memnû'dur.»

İbn Ebû Hâtim Hasan'dan nakletti ki o şöyle demiş: Rahmân insanların edinebilecekleri bir isim değildir. Çünkü o Yüce ve Mübarek zât'ın adıdır.

İZÂHI

Rahmân ve Rahîm sıfatları ile Fâtiha konusunda merhûm Reşid Rızâ der ki :

Ümmü Seleme'nin hadîsinde zikredilir ki Rasûlullah (s.a.) Fâtiha sûresini okurken her harfi keserek okurmuş. Bu sebeple bazıları ayni şekilde okumuşlardır ki bunlar bir gruptur. Bir kısmı ise vaslederek okumuşlardır. Rahîm'in mîmi, iki sâkini birleştirdiği için kesre olarak okunmuştur ki bunlar cumhûru teşkîl ederler. Kisâî ise Kûfe'lilerden naklederek mîmi üstün ve hemzeyi vaslederek okuduklarını söylemiştir. Hemzenin harekesini teslîm ettikten sonra mîme nakletmişlerdir.

İbn Atâ der ki, bu benim bildiğim hiçbir kırâette yoktur.

İbn el-Enbârî, Zahîre'de Müberrad'den nakleder ki Rahmân Arapça değil İbranca bir isimdir.

Ebu İshâk el-Zeccâc «Maânî el-Kur'an» adlı eserinde (der ki) Ahmed İbn Yahyâ, Rahmân kelimesinin arapça, Rahîm kelimesinin ibranca olduğunu söylemiştir. Bunun için de ikisi birleştirilmiştir der. Ebu İshâk bu sözün, rağbet edilmeyen bir görüş olduğunu belirtir.

Kurtubî der ki; Rahmân kelimesinin türetilmiş olduğunun delîli Tirmizî'nin tahrîc ettiği ve sahîh kabul ettiği Abdurrahmân İbn Avf (r.a.)'dan nakledilen hadîs-i şerîftir. O, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işitmiştir: «Allah Teâlâ der ki; Ben Rahmân'ım, Rahîm'i yarattım ve ona kendi adımdan bir ad eşleştirdim. Binâenaleyh sıla-i Rahîm yapanlara Ben de sıla yaparım, sıla-i rahmi kesenleri Ben de keserim.»

Kurtubî diyor ki; Arapların Rahmân ismini reddetmeleri; Allah'ı bilmemeleri ve O'na gereken saygıyı duymamalarındandır. Sonra şöyle devam ediyor: Denilir ki Rahmân ve Rahîm (فعلان و فعيل) şeklinde aynı mânâyadır. Bunu söyleyen Ebu Übeyd'dir. Denilir ki, Fa'lân vezniyle fâil vezninin yapısı aynı değildir. Çünkü fa'lân vezni fiilin mübalağası için kullanılır. Fail vezni ise bazan fail bazan da mef'ul mânâsına gelir.

Ebu Ali el-Fârisî der ki : Rahmân Teâlâ'ya mahsûs olup, tüm rahmet türlerini içine alan umûmî bir addır. Rahîm ise mü'minler için sözkonusu olur. Nitekim Allah Teâlâ : «Ve o mü'minler için rahîm olandır» buyurur.

İbn Abbâs der ki : Rahmân ve Rahîm birbirine çok yakın iki isimdir. Biri diğerinden daha çok rahmet sahibi anlamına gelir. Sonra Hattâbî'den ve diğerlerinden nakledilir ki onlar bu sıfat konusunda müşkilpesend olmuşlardır ve öyle sanıyoruz ki daha çok yumuşaklık anlamına gelir demişlerdir. Nitekim hadîste : «Allah yumuşaktır, bütün işlerde yumuşaklığı sever. Ve o baskı ile vermeyeceğini yumuşaklıkla verir.» buyurulmuştur.

İbn el-Mübârek ise, Rahmân isteyince veren, Rahîm ise, istenmeyince kızan anlamınadır, der.

İşte, Allah Teâlâ Rahmân ve Rahîm olduğunu bize öğreterek kalbimizi kendine çekmektedir. Ancak kullarından hepsi bu lûtfun şuûruna ermekte midirler ki istenilen şekilde kendilerini cezbeye teslim edebilsinler. İçinizden doğru ve eğri demeden istediği gibi yola gidenler yok mu? İşte bunun için Hakk Teâlâ rahmetini zikrettikten sonra ceza ve din gününü zikretmektedır ve bize kullarının amellerine göre cezalandırılıp değerlendirileceğini öğretmektedir. Kullarına rahmetinin sonucu olarak O insanları teşvîk ve korkutma gibi iki eğitim metoduyla terbiye etmektedir.» (el-Menâr I, 55).

«Rahmân» ve «Rahîm» kelimelerinin aynı manâya geldiklerini belirten Şeyh Muhammed Abduh der ki :

«Ben, bir müslümanın gerek kendi kendine, gerekse diliyle «Kur'an' da, kendisinin müstakil bir mânâsı olmaksızın başka bir kelimeyi te'kid sadedinde gelen bir kelime olduğunu» söylemesinin dahi doğru olma-

dığı kanaatindeyim. Belirli bir mânâsı olmayan bir harf dahi Kur'an' da vârid olmamıştır.»

Cumhûr'a göre Rahmân «Büyük nîmetler veren», Rahîm ise «İnce, dakîk nîmetler veren» anlamındadır.

Bazıları da şöyle demişlerdir :

«Rahmân, hem kâfirlere hem de başkalarına —umumî olarak— nîmet veren Rahîm ise sadece mü'minlere nîmetler veren anlamlarına gelmektedir.»

Bütün bunlar, filolojide yeralan «kelimenin yapısındaki harf fazlalığı, mânâdaki fazlalığa işârettir.» kâidesine dayanmaktadır. Ancak kelimedeki harf sayısının fazlalığı sıfatta bir ziyadeliği gerektirir. Meselâ, «Rahmân» kelimesinin sîgası verilen ihsândaki fazlalığa işâret etmektedir. İhsân ister büyük, isterse dakîk olsun. Ama bunda «harfi çok olan lafzın delâlet ettiği ihsânın bölümleri -fertlerinin- harf sayısı daha az olan lâfzın delâlet ettiği ihsânın bölümlerinin daha büyük olması kastedilmemektedir. «Rahmân» kelimesi «genel ihsanları, nîmetleri veren» mânâsındadır diyen doğru anlama yaklaşmışsa da sefer «Rahîm» kelimesinin medlûlünü mü'minlere tahsîs etmek sûretiyle hatâ etmiştir. (...)

Sonra kendi görüşünü şöyle açıklar :

«Biz de diyoruz ki : «Rahmân» lâfzı fiilî bir sıfat olup «fa'âl» (فعال) kelimesinde olduğu gibi mübalâğa mânâsı vardır.

Kur'an, insanların sıfatlarına benzemekten münezzeh olan Allah'ın sıfatlarını anlatırken dahi Arap dilinin belâğatlı üslûbunu bırakmamıştır. «Rahmân» lâfzı fiilen rahmet izleri —ki bu da ihsân ve nîmetleri bol bol vermektir— kendisinden sâdır olan kimseye delâlet etmektedir. «Rahîm» kelimesi ise bu ihsân ve rahmetin kaynağına —menşeine— işâret etmektedir. Bu mânâda ve her ikisinin de Allah'ın sıfatlarından olması hasebiyle birisi diğerinden bizi müstağnî kılamaz ve ikincisi birinciyi kuvvetlendirme —te'kîd— için de gelmiş olamaz. Zira Arap Allah'ın «Rahmân» sıfatını duyduğu zaman; bundan Allah'ın, bilfiil nîmetleri veren olduğunu anlar. Ancak «Rahmet»in onun dâimî ve zâtına vâcib sıfatlardan olduğuna itikâd etmez. Zira fiil —nîmet verme işi— bazan kesilebilir. Ârızî olduğuna göre de lâzım ve sâbit bir sıfattan neş'et etmiş olamaz. Ancak «Rahîm» lafzını —sıfatını— işittiği zaman Allah'ın zâtına uygun düşecek ve O'nun râzı olacağı bir şekilde inancı kemâle ermiş olur.

Arapça «Rahmân» kelimesinin burada kullanılışı, aslında te'kîd edici mâhiyette olup sonsuz derecede ihsân ve merhamet edicilik vasıflarını ifâde etmekle birlikte, gene de Allah Teâlâ'nın bu sıfatlarının hudûtsuz vüs'atını ifâdeye bu kelime kâfi gelememektedir. Bu sebepten

kifâyetli hale getirilmek üzere, ayni kökten Rahîm kelimesi ilâve edilmiş bulunmaktadır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 48).

Bu konuda Elmalı'lı Hamdi de şu bilgileri veriyor :

(الرحمن) Bu da Allah Teâlâ'ya hâs bir isimdir. Bunun bir özel mefhûmu vardır. Fakat ism-i zât değil, ism-i sıfâttır. Hem mevsûflu, hem mevsûfsuz kullanılır. Binâenaleyh sâf isimle saf sıfat arasında dolaşır. Bunun için harf-i cerle müteaddî olmaz. Fiil ameli yapmaz. «Rahmânûn bikeza» denilmez, fakat izafetle «Rahmân'üd-dünya» gibi amel eder, böyle olması bunun fiil sıfâtı değil, zât sıfatı olduğunu gösterir. Ve böyle sıfatlara sıfat-ı gâlibe adı verilir. Esâsen içinde sıfatlık mânâsını hâiz olan her zât-ı tavsîf câiz iken o sıfatla mümtâz olan husûsî bir zâtta çokça kullanıldığından yalnız onun sıfatı olarak kullanılmış demektir. Çok kullanma biraz daha kuvvet bulunca isim olarak dahi istimal edilir ki Rahmân böyledir. Ve bu çok kullanma ya tahkîkî veya takdîrî olur. Eğer önceden çoğunlukla umûmî kullanılırken, bilâhare birisi özellik kazanmışsa (tahkîkî) ve eğer önceden çoğunlukla umûmi kullanma yok ta bir lüğat kıyâsının gereği ise (takdîrî) denilir.

(الرحيم) ismi dahi çoğunlukla umûmi kullanmadan dolayı sıfat olan bir ism-i hâstır. Çünkü lügat bakımından rahm ve rahmetten türemiş devâm mübâlağa ifâde eden bir sıfat-ı müşebbehe sîgasıdır ki pek merhametli, çok rahmet sahibi anlamına sıfat olmuştur. Böyle olunca da bu sıfat her kimde bulunursa ona er-Rahîm demek kıyâs bulunmadan mümkün olmak gerekir. Halbuki (Rahmân) böyle hiç kullanılmamış, rahmeti sonsuz, ezelî bir mün'im-i hakîkî mânâsına tahsîs edilmiş olduğundan, aslından beri Allah Teâlâ'dan başkasına ıtlâk edilmemiştir. Ancak Müseylemetü'l-Kezzâb'a bir kere müfrît ve yardakçı bir şâir lâmsız olarak (Lâ zilte rahmâna) tâbirini kullanmış fakat «er-Rahmân» dememiştir. Böyle olduğu halde Dîn-i İslâm nokta-i nazarından değil, lisân nokta-i nazarından da evveliyetle böyledir. Her halde «Rahmân» Allah Teâlâ'ya mahsûs bir sıfat ismidir. Binâenaleyh esasen sıfat olmak itibâriyle çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli, gâyet merhametli veya sonsuz rahmet sahibi diye tefsîr edilebilse de husûsiyeti ve ismiyeti nedeniyle tercümesi mümkün olmaz. Çünkü ism-i has tercüme edilmez. Bunların tercümesi tebdîli demektir ve lisânımızda böyle bir isim yoktur. Bazılarının bunu «esirgeyici» diye tercüme ettiklerini görüyoruz. Halbuki esirgemek esasında kıskanmak, dirîğ etmek mânâsınadır. «Benden onu esirgedin» denilir. Sonra kıskanılanın korunması, saklanması tabîî olduğundan; esirgemek, lâzım olan korumak manasına da kullanılır. «Beni esirgemiyorsun» deriz ki «beni korumıyorsun» demektir. Fakat bana merhamet etmiyorsun gibi, bana esirge-

miyorsun denilmez. Binâenaleyh esirgeyici esâsında «kıskanç» demek olacağından Rahmân'ın takdîren tefsîri dahi olmamış olur. Elemlenmek, acı duymak demek olan acıyıcı da tatsız ve şâibelidir, kuru bir acımak merhamet değildir. Merhamet; acıyı âfetleri bertaraf edip onun yerine sürûr ve hayrı ikâmeye yönelik bir iyilik duygusudur ki lisânımızda tamâmen ma'rûf bir kelimedir. Biz merhametli sıfatından anladığımız tatlı mânâyı öbürlerinden tamâmiyle duymayız ve hele pek merhametli yerinde «acıyıcı, esirgeyici» demeyiz. Bunun için eskilerimiz bu makâmda yarlığamak fiilinden yarlığayıcı sıfatını kullanırlardı «Rabbim rahmetiyle yarlığasın», «rahmetinle yarlığa yarabbi», «rahmetinle yarlığa kıl ya Ganî» gibi tahrîf ile «yarlamak ve yarlayıcı» denildiği de vâkîdir. Ve esâsında «yâr muamelesi yapmak» demektir ki merhametin netîcesidir. Lâkin yarlığayıcı da isim değil, sıfattır. Kısacası Rahmân «pek merhametli» diye eksik şekilde tefsîr olunabilirse de tercüme olunamaz. Zira pek merhametli; ne sıfatı ğalibedendir, ne ism-i hâstır, «Rahîm» demek de olabilir. Sonra Allah Teâlâ'nın rahmeti, merhameti, kalbî bir his, nefsânî bir eğilim mânâsına bir iyilik duygusu değildir. Fâtiha'da izâh olunacağı üzere irâde-i hayr veya namütenâhi nimetlendirme mânâsınadır. Lisânımızda da rahmet bu mânâ ile bilinir. Lâkin bu münâsebetle «Rahmân» ismini «Vehhâb» ismi ile karıştırmak da câiz olmaz. Vehhâb, Rahmân gibi hâs bir isim değildir. Binâenaleyh Rahman, Vehhâb veya Afüvv mânâlarını ifâde eden «bağışlayıcı» sıfatıyla da tercüme olunamaz. Bu ismi belleriz ve tercümesiyle değil tefsîriyle rahmet mefhûmundan anlamağa çalışırız.

(الرحيم) de sıfat-ı müşebbehe veya mübâlağa ile ism-i fâil olarak ikinci bir sıfattır, iki sıfatın farkı daha bâriz olmak için burada ikincisi daha muvafıktır ki «çok merhamet edici» demek olur. Bu dahi Cenab-ı Allah'ın sıfatlarından biridir. Fakat sıfat-ı mahzadır, mevsûfsuz kullanılmaz ve binâenaleyh Rahmân gibi sıfat-ı gâlibe ve ism-i hâs olmayıp Allah'tan başkasında da kullanılabilir. Ve fiil ameli yapar, harf-i tarifi de ahd içindir. Şu halde sıfat terkîbleri önce bir ismi mahz, ikinci olarak hem isim, hem sıfat, üçüncü olarak mahz-ı sıfat olan üç kelimeden müteşekkil olarak husûstan umûma doğru genişlemiştir ve bu iki sıfat «Allah» zât ismini kalbimizde mefhûmlamıştır. Bunlar dîdâr-ı ilâhî'nin ilk tecellî-i cemâlidir.

Görülüyor ki (الرحمن الرحيم) ikisi de rahmet masdarından mubâlağa ifâde eden birer sıfat olmakla beraber, aralarında ehemmiyetli farklar vardır. Bu farkları göstermek için müfessirler hayli izâhatta bulunmuşlardır ki biz, şu kadarıyla iktifâ edeceğiz :

Rahmâniyet ezele, Rahîmiyet lâyezâle nâzırdır. Binâenaleyh mahlûkât merhamet-i Rahîmiyeden sonra onun fiilinin ilişmesi ile nîmetle-

nir ve yararlanır. Bu noktaya işâret için dünyânın Rahmânı, âhiretin Rahîmi denilmiştir. Cenab-ı Allah dünyanın da, âhiretin de hem Rahmânı hem Rahîmi'dir. Ve bu ta'bîr eskilerden menkûldür. Fakat her ikisinde evveliyet bakımından Rahmân, sonralık bakımından Rahîm olduğuna işâret için dünyanın Rahmânı ve âhiretin Râhîmi denilmiştir ki «hem mü'minlerin, hem kâfirlerin Rahmânı ve fakat yalnız mü'minlerin Rahîmi» denilmesi de bu kabîldendir.» Biraz izah edelim :

Rahmân, Allah Teâlâ'nın özel ismi olmak itibariyle mânâsı ezel ve lâyezâli kuşatır. Binâenaleyh bu cins rahmet ve in'âm'ın kullardan südûru tasavvur olunamaz. Rahîm ise ona özel olmadığından ezeliyeti gerekli kılmaz. Binâenaleyh bu cins merhametin ve in'âmın kullardan südûru düşünülebilir. Demek Rahmet-i Rahmân bir şarta bağlı değil iken rahmet-i Rahîm bir şarta bağlıdır.

Rahmâniyetin Allah'a ihtisâsı ve ondan başkasına fiilî bağlanma ifâde etmeyip ancak izâfet yoluyla âmil olması varlıklarda hiç bir şey şart olmaksızın umûm ifâde eder. Cenabı Hak Rahmân olduğu için rahmet-i ezeliyesi umûmîdir. Her şeyin ilk yaratılış ve icâbında almış olduğu bütün fıtrî mevhibeler Rahmâniyetin izâfeti eseridir. Bu itibâr ile eser-i rahmetten yoksun hiçbir mevcut tasavvur edilemez. Lâkin ilk yaratılış, sırf vehbî ve cebrîdir, yani hiç kimsenin kazancı ve ihtiyâriyle değil, yalnız izâfet-i Rahmâniye ile husûle gelir. Taşın taş, ağacın ağaç, insanın insan olması böyle bir rahmet-i cebriyenin eseridir. Bu nokta-i nazardan âlemde her şey Cenab-ı Hakk'ın Rahmet-i Rahmâniyesine dalmıştır. Binâenaleyh Rahmâniyet, umûmî güven, küllî emniyet demek olup gökten yere, cinnlerden zerrelere, rûhlardan cisimlere, canlısından cansızına, taşından ağacına, nebâtâtından hayvânâtına, hayvânâtından insanlarına, çalışanından çalışmıyanına, itâat edenden âsîsine, mü'mininden kâfirine, muvahhidinden müşrikine, melâikesinden şeytânına varıncaya kadar, âlemlerin hepsi rahmet-i Rahmân'a dalmıştır, bu bakımdan gizlilikten uzaktır. Lâkin bu kadarla kalsa idi, ilim ile cehlin, hayât ile ölümün, çalışma ile tenbelliğin itâat ile isyânın, îman ile küfrün, küfrân ile şükrânın, hak ile haksızın, adâlet ile zulmün hiç farkı kalmamış olurdu ve böyle olsa idi âlemde irâdî işlerden hiçbir eser bulunmazdı. İlm-ü irâde ile, kesb-ü sâ'y ile terâkkî imkânı münselib olurdu ve o zaman hep tabîiyyûndan, cebriyyûndan olurduk, hem kendimizi ve hem Allah Teâlâ'yı fiilde mecbûr görür, tabîatı rahmetin icâbına mahkûm tanırdık, çünkü ne onun, ne bizim, irâde ve ihtiyârımızdan bir eser bulamazdık, duyduğumuza gidemez, bildiğimizi işleyemez, arzularımızın yanına varamazdık, bütün hareketlerimizde bir taş veya bir topaç gibi yuvarlanır durur veya bir ot gibi biter, yiter, giderdik. Ahlata armut, İdrise kiraz, limona portakal, Amerikan çubuğuna çavuş üzümü aşılayamazdık. Tarlamıza ekin ekemez, ekmeğimizi pişiremez, er-

zâkımızı elbisemizi vesâir ihtiyaçlarımızı san'atlar ve zanaatlar vâsıtasıyle elde edemezdik. Semâlara çıkmağa özenemez, cennetlere gitmeğe çâre bulamazdık, hayvan gelir hayvan giderdik. Bu şartlar altında ise Rahmâniyet-i ilâhî'ye bir kemâl-i mutlak kalmazdı. Binâenaleyh Cenab-ı Allah'ın kendi irâde ve ihtiyârını göstermesi ve onun eseri olarak irâde sahibi mahlûkât yaratması ve onları hüsn-i irâde ve ihtiyârlarına göre terâkkî ettirerek rahmetinden faydalanıp nîmetlendirmesi ve bilâkis sû-i irâde ve kesblerine göre mahrûmiyetle, elem ve cezâ ile cezâlandırması, yani o irâdeler mecmûunun kendi irâdesiyle âhenklerini te'mîn eylemesi ve onlara da rahmetinden bir hisse vermesi hikmetin gereği olurdu. İşte bir tabîi hikmet değil, ilâhi hikmet olan bu hakîkat-i kemâliyeden dolayı Cenab-ı Allah, Rahmâniyetinden mâadâ bir Rahîmiyet ile sıfatlanmış ve Rahmet-i Rahmâniyesi kendisine hâs iken, Rahmeti Rahîmiyesinden irâde ehline de bir hisse ayırmıştır. Ana kuşlar Rahmâniyet eseri olan içgüdü ile yavrularının başında kanat çırpar, ahlâklı insanlar da rahîmiyet eseriyle hayır çeşitleri üzerinde rahm-ü şefkatle müsâbaka ederler. Nebâtâtın, hayvânâtın teşrîhi ve fizyoloji ilimlerinde nice incelikleriyle Rahmâniyet-i hakkı görür okuruz. İlm-i ahlâkda, hayat-ı beşerin kemâlât sahîfelerinde, enbiyânın, evliyânın menkıbelerinde, büyüklerin hayatında da irâdî ve kesbî olan âsâr-ı Rahimiyeti okuruz. İlkin çalışana, çalışmayana bakmadan vücûda sevk ve o sûretle idâre etmek bir rahmet-i Rahmâniyedir. Bilâhere çalışanlara çalıştıkları gayeleri de ayrıca bahşetmek bir rahmet-i Rahîmiyedir. Demek ki rahmet-i Rahmâniye olmasaydı; biz vücûda gelemez, fıtraten mâlik olduğumuz sermâyeden, zorunlu lûtuflardan, değerli nîmetlerden mahrûm kalırdık. Rahmet-i Rahîmiye olmasaydı, fıtrî sermâyelerimizi imâl edemez ve ilk yaratılıştan bir adım ileri gidemezdik, derin nîmetlere eremezdik. Rahmâniyet mutlak ümidsizliğe, kötümserliğe imkân bırakmayan bir mutlak ümîd, bir ezelî inâyettir. Rahîmiyet ise özel ümidsizliğin cevabı ve hususî emeller ve maksadlarımızın çalışma ve faâliyetimizin zamanı ve mes'ûliyetimizin mükâfatı olan bir faktördür. Demek ki Rahmâniyetin karşısında dünya ve âhiret, mü'min ve kâfir eşit iken Rahîmiyetin karşısında bunlar bâriz bir fark ile ayrılıyor.

İşte dünya ve âhiretin Rahmânı ve âhiretin Rahîmi, yahut mü'min ve kâfirin Rahmânı, mü'minin Rahîmi denilmesinin şekli budur. Şeyh Abduh merhûmun lüğâtta bunlara işâret yoktur zanniyle eskilerin bu tabîrle gösterdikleri farkları ihmâl etmesi doğru değildir. Zira «Rahmân» lüğat bakımından da Allah'a hâs olan sıfat-ı gâlibedendir. Ve fiili ilişkisi yoktur. Ezeliyeti gösterir ve mebde'e nâzırdır. Rahîmde ise bu husûsiyet yoktur ve fiilî ilişki vardır. Demek ki lâyezâlde cârîdir. Rahîm de intihâen hayr fiile râcî bir sıfat-ı fiilîye telâkkî edilmek en güzelidir. Şu halde Ramân ile Rahîm başka başka birer rahmet anlamını hâiz

olarak birbirlerinden birer cihet ile temâyüz etmiş oluyorlar. Demek Rahmân, Rahîm sıfatları sade bir te'kîd için tekrâr edilmiş değildirler ve her birinin kendine mahsûs bir kuruluş anlamı ve bir mübâlağa şekli vardır. Bir cihetten rahmet-i Rahîm daha belîğdir. Çünkü O diğerinden fazla fiilî bir feyzi hâvi ve niyâbeten kullarında da cârîdir. Bazı tefsîrlerde buna işâret edilerek rahmet-i Rahmân, değerli nîmetler, rahmet-i Rahîm ise derin nîmetler ile alâkadardır derler. Rahmânın mevsûfu, hâs, müteallâkı âmmdır. Rahîmin mevsûfu âmm, müteallâkı hâstır ve işte Allah Teâlâ böyle kat kat bir rahmet sıfatıyla muttasıftır ve bunlar nev'i beşerden kötümserlik hissini silmeğe ve onun yerine sonsuz bir iyimserlik hissi yerleştirmeye kâfîdir. Sûret-i umûmiyede matlûp olan îman ve yakîn getirmenin rûhu da budur. Rahmân ve Rahîmi inkâr eden kâfir; istediği kadar kötümser olsun, fakat mü'minin kötümserliğine hiçbir sebep yoktur ve besmeleden alınacak ilk ilâhî feyz bu neş'edir. (Elmalı'lı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I, 21 - 37).

Hamd :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿٢﴾

Hamd, âlemlerin Rabbı Allah'a mahsûstur.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî der ki; «hamd» ın mânâsı, şükrün sadece Allah'a mahsûs olması ve Onun dışında tapınılan hiçbir şeye, yaratıklarından hiç birisine şükredilmemesidir. Çünkü Allah, kullarına sayıya gelmeyecek ve sayısı kavranılamıyacak kadar nîmetler ihsan etmiştir. Bu nîmetleri O'ndan başka kimse bilmez. Kendisine itâat etmeleri için âletleri düzeltmiş, farzlarını yerine getirmeleri için mükellefîerin vücûd ve organlarını takviye etmiş, kendilerine dünyada geniş rızıklar ihsân etmiş, hak etmedikleri halde dünya hayatını nîmet ve gıdalarla gıdalandırmış, ebedî nîmetler yurdunda sürekli olarak karâr kılmalarını sağlıyacak sebepleri önlerine sererek onları uyarmıştır. Bütün bunlardan dolayı başta da sonda da hamd Rabbımıza mahsûstur.

İbn Cerîr : «Elhamdülillah» sözü Allah'ın, güzel isimleriyle ve yüce sıfatlarıyla övülmesidir. Allah'a şükür ise nîmet ve ihsânlarıyla övülmesidir. Sonra bu görüşü reddederek hülâsatan şöyle der : Arap dilini bilenlerin tümü hamd ve şükür kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığını görürler. İbn Cerîr'in iddiâsı üzerinde düşünülmesi gerekir. Çünkü daha sonraki bilginlerden birçoğu tarafından meşhûr olan kanâata göre hamd; hamd edilene lâzım ve müteaddî olan sıfatlarla öv-

güdür. Şükür ise ancak müteaddî sıfatlarla olabilen bir sözdür ve bu; dille, gönülle ve erkânla olur. Lâkin bilginler hamd veya şükür sözlerinden hangisinin daha genel olduğunda ihtilâflıdırlar. Gerçek odur ki aralarında umûmîyet ve husûsiyet bakımından iki görüş vardır. Şöyleki; hamd, şükürden daha geneldir. Çünkü o, hem lâzım, hem de müteaddî sıfatlarla kullanılır. Siz, bir kişinin biniciliğine hamdettim, cömertliğine hamdettim diyebilirsiniz, şükür ise daha özeldir çünkü o ancak sözle olabilir. Şükür; kaville, fiille ve niyetle olması hasebiyle daha geneldir. Daha önce de geçtiği gibi müteaddî sıfatlarla olması nedeniyle de daha özeldir, çünkü bir kişiye biniciliğinden dolayı şükrettim denmez de cömertliğinden ve ihsânından dolayı şükrettim denir. Bu da müteahhirîn bilginlerinden bir kısmının görüşüdür. En doğruyu şüphesiz Allah bilir.

Ebu Nasr İsmâîl Hammâd el-Cevherî der ki; Hamd zemm'in tersidir. Hamd; şükürden daha geneldir. Şükür; ihsân eden kişiye iyiliklerinden dolayı övgüdür. Medh ise hamd'den daha geneldir, çünkü hem canlı, hem ölü, hem de cansız varlıklar için kullanılır. Kezâ yemek gibi şeyler ile de medh edilir. Ayrıca ihsândan önce ve sonra da medh edilebilir. Kezâ müteaddi ve lâzım sıfatlarla da medh irad edilir bu yüzden o daha geneldir.

Hamd Konusunda Geçmişlerin Görüşleri :

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... İbn Abbâs (r.a.)'dan nakletti. O demiş ki Hz. Ömer (r.a.) şöyle dedi : «Biz Sübhânallah ve lâ ilâhe illallahın ne demek olduğunu biliyoruz. Elhamdülillah ne demektir?» Hz. Ali buyurmuş ki : «Elhamdülillah kelimesi Allah'ın kendi nefsi için seçtiği bir sözdür.» Başkaları ise Hafs'tan naklen derler ki Hz. Ömer arkadaşlarının yanında Hz. Ali (r.a.)'ye şöyle dedi : «Biz, Lâ ilâhe illallah, Sübhânallah ve Allahü Ekber lafızlarının mânâsını biliyoruz, Elhamdülillah ne mânâya gelir?» Hz. Ali şöyle buyurdu : «Elhamdülillâh Allah'ın kendi nefsi için seçtiği, hoşlandığı ve söylenmesini istediği sözdür.»

Ali İbn Zeyd... Yûsuf İbn Mihrân'dan nakleder ki; İbn Abbâs şöyle demiş : «Elhamdülillâh şükür kelimesidir. Kul elhamdülillâh deyince, Allah kulum bana şükretti der.» İbn Ebu Hâtim de bu rivâyeti nakleder. İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr, Bişr İbn İmâre'den naklen... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet ederler. «Elhamdülillâh, Allah'a şükürdür, ona boyun eğmektir. O'nun nimetini ikrâr ve hidâyetini kabuldür ve buna başlangıçtır.»

Kâ'b el-Ahbâr der ki : Elhamdülillâh Allah'a senâdır.

Dahhâk der ki : Elhamdülillâh, Rahmân'ın örtüsüdür. Hadîste de bu şekilde vârid olmuştur.

İbn Cerîr der ki : Bize Saîd İbn Amr... Hakem İbn Ümeyr'den nakletti ki Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Elhamdülillâhi Rabbi'l Âlemîn» denildiği zaman Allah'a şükretmiş olursun, O da sana (nîmetini) artırır.

İmâm Ahmed İbn Hanbel, Esved İbn Serî'den rivâyet eder ki o şöyle demiş : Ey Allah'ın Resûlü, Rabbın Tebâreke ve Teâlâ'yı hamd edeceğin hamdlerle beni ihyâ eder misin? diye söylediğinde, buyurdu ki : «Bilmez misin Rabbin hamd'i sever.» Bu hadîsi Neseî Ali İbn Hacer kanaliyle Esved İbn Serî'den nakleder.

Hâfız Ebu İsa el-Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce, Mûsa İbn İbrâhim'den... Câbir İbn Abdullah'ın şöyle dediğini nakleder : Resûlulah (s.a.) buyurdu ki; zikrin efdali «Lâ İlâhe İllallah»tır. Duânın efdali ise «Elhamdülillah»tır. Tirmizî bu hadîs'in garîb ve hasen olduğunu söyler.

Elhamdü'deki eliflâm istiğrâk içindir. Çünkü bütün hamd türlerini ve sınıflarını içine alır. Nitekim hadîste şöyle buyurulur : «Allah'ın, bütün hamd sana mahsûstur, bütün mülk senindir, bütün hayırlar senindir ve bütün işler sonunda Sana döndürülür.»

İZÂHI

İbn Kesîr'in Mısır baskısında ayrıca şu bilgiler bulunmaktadır :

Kırâet-i Seb'aya göre «elhamdü»nün dal'ı ötredir. Çünkü mübtedâdır.

Süfyân İbn Uyeyne ile Ru'be İbn el-Haccâc derler ki «elhamdü»nün dalı ötre değil üstündür ve bunun başında bir fiil gizlenir. İbn Ebu Leylâ ise lâm'ın ve dâl'in ötre olduğunu söyler. Bu konuda birçok delil gösterirlerse de delilleri şâzdır. Hasan ve Zeyd İbn Ali ise «elhamdü»nün dâl'ını esre olarak okurlar.

İbn Mâce, Enes İbn Mâlik (r.a.)'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Allah bir kula bir nîmet lûtfedince kul «elhamdülillâh» derse, muhakkak ki veren alandan daha üstün olmuş olur.» Kurtubî tefsîrinde ve Nevâdir el-Usûl'de, Enes İbn Mâlik'in Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle duyduğunu nakleder : «Eğer bütün dünya pislikleriyle ümmetimden bir kişinin elinde bulunsa, sonra o elhamdülillâh dese muhakkak ki o Elhamdülillah sözü bunların hepsinden daha üstün olurdu.» Kurtubî ve diğerleri derlerki «O'na Allah'a hamdolsun» ifâdesinin ilhâm edilmesi; verilen bütün dünya nîmetlerinden daha çok olurdu. Çünkü hamd'in sevâbı yok olmaz, dünyanın nîmetleri ise yok olur.

İbn Mâce'nin Sünen'inde İbn Ömer'den nakledilir ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Allah'ın kullarından bir kul demiş ki : Ey Rabbim hamd Sanadır, vechinin celâline, saltanatının azametine lâyık olduğu şekilde hamd Sanadır. Kirâmeyn kâtibîn adı verilen melekler bunu nasıl yazacaklarını bilememişler, Allah'ın huzûruna çıkarak Ey Rabbimiz bir kulun öyle bir söz söyledi ki onu nasıl yazacağımızı bilmiyoruz demişler. Allah (c.c.) buyurmuş ki «(O, kulunun ne söylediğini en iyi bilendir.) Kulum ne dedi? Melekler demişler ki : Ey Rabbimiz o şöyle dedi : Ey Rabbim vechinin celâline, saltanatının azametine yaraşan şekilde hamd Sanadır. Allah (c.c.) buyurmuş ki; onu kulumun dediği gibi yazın, kulumun dediği bana öylece ulaşsın ki ben de kulumu onunla mükâfatlandırayım.»

Kurtubî bir gruptan nakleder ki; onlar şöyle demişler: Kulun «Elhamdülillâhi Rabbi'l Âlemîn» demesi «Lâ İlâhe İllallâh» demesinden daha efdaldir. Çünkü birincisi hamd ile beraber tevhîdi içerir. Diğer bir grup da «La ilâhe illallâh»ın daha efdal olduğunu söylemiştir. Çünkü o îman ve küfrün arasını ayırır ve insanlar «Lâ İlâhe İllallâh» deyinceye kadar savaşmak emri vardır. Ve üzerinde ittifâk edilen bir hadîste Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur : «Benim ve benden önceki peygamberlerin söylediği en efdal söz «lâ ilâhe illallâhu lâ şerîke lehû» sözüdür.»

Bu konuda ünlü müfessir Elmalılı Hamdi şu bilgileri verir :

(الحمد) Hamd; istekle yapılan bir lûtfa veya onun başlangıcı olan bir güzelliğe karşı inşirah ile sahibine ta'zîm ifâde eden güzel bir anıştır. Kısmen medh ve kısmen şükr ile birleşen bir övgü, bir nevi övmek veya övülmek, iyi bir övüş veya övülüş, güzel bir övücü veya övülücü olmak, ciddî bir övücülük veya övülücülük, nihâyet bu mânâları câmi güzel ve ciddî bir sözdür. Arapçada hamd kelimesi bunların hepsinde kullanılır. Fakat lisânımızda ekseriya masdar bir isim olarak kullanılır. Diğerlerinde hamdetmek veya edilmek hamdediş veya ediliş, hâmid veya mahmûd olmak, hâmidiyet, mahmûdiyet denilir ve bugünkü lisânımızda bunun sırf Türkçe bir eş anlamlısı yoktur. Şükür de böyle. Elde bir övmek var ki o da medh ve senâ ile eş anlamlıdır. Hamd ise medh ile şükür arasında bir nevi senâ ve husûsî bir övgüdür. Çünkü medh, hayatı ve ihtiyârî olana da olmayana da yapılır. Meselâ güzel bir at medh edilmiş olabilir. Fakat mahmûd olamazlar. Hamd bunları ihsân eden fâil-i muhtâra yapılır ve hattâ onun keremine, ilmine yapılır da hüsn-i endâmına yapılmaz. Bundan başka medh, ihsândan evvel de yapılabilir sonra da. Hamd ise mutlakâ bir ihsândan sonra yapılır. Şu kadar ki hamdedene ulaşmış bir nîmetlendirmenin olması şart değildir. Şükürde ise bu da şarttır. Zira şükür gelmiş olan bir nîmete söz

veya fiil ile veya kalb ile, nîmetlendirene ta'zîm ile mukâbele etmektir. Sade fiil veya kalb ile yapılan şükür, ne medihtir, ne hamd, lâkin lisân ile sözlü yapıldığı vakit hem hamd; hem de medh olur ve bu hamd şükürün başıdır. Binâenaleyh hamd, mutlak olarak medhten özel şükürden de bir bakıma genel, bir bakıma özeldir. Her hamd medhtir, lâkin her medh hamd değildir. Sonra bazı hamd, şükür ve bazı şükür, hamd olmakla beraber şükür olmayan hamd, hamd olmayan şükürler de vardır. Demek medh vâkıa nazaran boş bir ümidin sevkiyle kuru bir yalandan, mücerred bir müdâheneden ibâret kalabilirken, hamd ve şükür; dâimâ vâkıa mutâbık bir hakikat ifâde ederler. Hamd delile müstenid haklı bir ümidin neşvesiyle veyahut şükür gibi takakkuk etmiş bir nîmetlenmenin zevk ve saadetiyle yapılır. Hamd verdi, verecektir gibi mazi ile istikbâl arasında dolaşan bir şevk halinden, şükür ise işte verdi gibi bir gerçekleşmiş mazînin vuslat zevkinden kaynaklanan bir bahtiyârlık ilânıdır. Bunun için hamd ve şükür; tamâmen meşrû ve ahlâkî oldukları halde medh umûmiyetle ahlâkî değildir. Yasaklanmış ve zemmedilmiştir.

Nitekim aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz «Meddâhların yüzlerine toprak saçınız (احثوا التراب فی وجوه المداحین) buyurmuş, halbuki «halka hamd etmeyen Hakka hamdetmez. (من لم یحمد الناس لم یحمد الله) hadis-i şerîfiyle bilumûm hamdin emredilmiş olduğunu göstermiştir. Mi'râç hâdiselerinde de ümmet-i Muhammed «Hammâdûn» yani çok hamdedenler ünvânıyla anılmıştır. Hamd ile şükürde asıl matlûp nîmetlendiren, medhte ise nîmet hayâlidir.

Hamd ve şükür ikisi de bir hak ve hakîkat aşkı, inşirâhı ve binâenaleyh ahlâkî olmakla beraber hamdde şevk mânâsı, şükürde sadâkat mânâsı daha bârizdir ve bu sûretle şükür bir gerçekleşmiş geçmişin saygıyla anılması olduğundan daha zor, yapanları daha azdır. Çünkü varlığın akışı hep mâzîden istikbâle yönelik olduğu için insanlar tab'an istikbale mütemâyildirler. Şüphesiz bu temâyülün içinde başdöndürücü bir âhiret cezbesi saklıdır. Filvâki insanlar daha ziyâde ileriyi görsün diye gözleri önlerine nâzır olarak yaratılmışlardır. Lâkin böyle olması yolda giderken geldikleri başlangıcı geçip, arkada bıraktıkları kıt'ayı unutmak için değil, onun hâtırasına ve hâfızanın sadâkatine itimâd içindir. Bundan dolayıdır ki boyunlar gerektiğinde hâtırayı yenilemek için öndeki gözleri arkaya çevirip baktırabilecek hareketli bir mihver halinde yaratılmışlardır. Bir istikbâl yolcusu için bu yaratılışın büyük bir uyarıcı önemi vardır. Demek ki hâfızası çürük, boyunları hareketsiz olan yolcuların sade ileriye dikilmiş olan gözleri, şeytânın baskınından korunmak için birer selâmet bağı değildirler. Halbuki gâfil insanlıkta beşeriyeti icabı bu hâl baskındır, fikrî müdâhane ile bir mevhûm ümidi üzerine

meddâhlıklar yapan nice mahlûklar görülegelmiştir ki maksatlarına nâil oldukları ilk andan itibâren bir nankör kesilmişlerdir. Bunu mülâhaza eden bazı mütefekkirler —ezcümle zamanımızda Fransız Güstave Le Bonn— insanlar üzerinde hayâlin hakîkatten ziyade bir hâkimiyeti olduğu netîcesini almışlardır. Fakat bu doğru değildir. Çünkü hayâlde görülen o hâkimiyet, hakîkat-i temsîl edebilmesi bakımındandır. Yoksa hayâle hayâl diye sarılan kimse görülmemiştir. Binâenaleyh asıl hâkimiyet hayâlin değil, yine hakîkatindir. Hakîkat öyle müessirdir ki sade yakından değil, uzaktan hayâli vâsıtasiyle bile tesîrini icrâ ediyor. Lâkin vuslatın öyle şaşırtıcı bir istiğrâk hali vardır ki bunda hakîkat olamayanlar ona tahammül edemezler ve bunun için beşer onu kendisinden ziyâde karşısında gördüğü zaman takîb eder. Güneş doğunca göz kamaşır ve intiba' süzülüp kalpteki şuûr cepheye dikilmeyince insan onu göremez. Buna binâen şuûrlu bir hakîkat adamı olmak gayet müşkül ve kâmil bir müslüman olmak çok zordur. Nitekim Hakta yok olan Hz. Ömer el-Fârûk (r.a.) Efendimiz «Hak, Ömer'e dost bırakmadı» dediği zaman bu zorluğu anlatmak istemiştir. Şükür ise böyle hakîkat erbâbının şiârı olduğundan (وقليل من عبادى الشكور) «Kullarımdan pekazı çok şükredendir.» buyurmuştur.

Maamafih diğer cihetten hamdde ta'zîm ve takdîr mânâsı daha yüksektir. Çünkü bundaki ihsân-ı vâki, hamdde vâsıl olmadığı cihetle bir taraftan daha ziyâde hakka nâzır, garazsız bir ta'zîm kokusu vardır. Diğer cihetten o ihsâna nâil olanların sevincine iştirâk ifâde eden bir kardeşlik hissi ve kendi hakkında vâsıl olmayanı vâsıl addettiren bir takdir hissesi mevcûddur. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 56 - 60).

Mevdûdi de şöyle der :

Şu hususa da dikkat edilmelidir ki : Sadece «hamd Allah'a» değil; fakat «hamd, ancak Allah'a mahsûstur.» Bu ikisi arasındaki fark çok mühimdir. Çünkü mahlûkâttan herhangi birine ibâdette bulunulmasını kökten men eder. Hiçbirine hamd edilemiyeceği gibi, hiçbirine de ibâdet edilemez. Hiçbir insan, hiçbir melek, hiçbir peygamber, hiçbir uydurma tanrı, hiçbir yıldız, hiçbir put kısacası mahlûkâttan hiçbiri; değer sıfatlarından hiçbirine kendiliklerinden (tabîatları icâbı) sahip bulunamazlar. Aralarında eğer değer sahipleri olanlar bulunursa, bu Allah vergisidir. Bu sebepten dolayı sadece bu değerli sıfatların hâlikıne ibâdette, teslîmiyette ve şükranda bulunurlar, yoksa O'nun mahlûkâtına değil. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kuranı)

———oOo———

رَبِّ الْعَالَمِينَ

«Âlemlerin Rabbı...»

Rabb, Mutasarrıf ve mâlik anlamına gelir. Lüğatta ise efendi demektir. Bir şeyi düzeltmekle görevlendirilen kimseye de Rabb denir. Allah Teâlâ hakkında bütün bunlar sahîhtir. Rabb Allah'tan başkası için kullanılamaz sadece izâfet yapılarak kullanılır. Evin sahibi anlamına (رب الدار) kullanılır.

İZÂHI

Rabb :

Terbiye edici ve yetiştirici anlamlarına gelen Rabb kelimesi, muhtevâ ve bu anlayışın hayattaki fonksiyonu bakımından çok önem ifâde eder. İnsanların çeşitli Rabblara kul olduğu günümüzde bu kavramın İslâmın pratiği bakımından önemi inkâr edilemez. Bu konuda müfessirlerin görüşlerini şöylece özetleyebiliriz :

Reşid Rızâ der ki :

«Rubûbiyet ve Rahmet sıfatları, Allah Teâlâ'nın bütün işleri bilip irâdesine mâlik yegâne güç olduğuna delâlet eden iki sıfattır. Allah'ın rahmeti gazabını altetmiştir. Rahmetinin eseri olan lûtfu intikâmını mağlup etmiştir... Kullarının mâliki olan Rabb'ın kullarının işlerini idâre edip yöneltmesi ve herkesi davranışına göre cezalandırması şiârıdır. Mazlûmun zâlimden intikâmını almak onun özelliğidir. Adâletli cezasıyla insanlığı korkutur. Çünkü bütün kullar; Rablarına, nefislerine, âilelerine ve çocuklarına karşı görevlerinde kusûr edebilirler. Hattâ kendilerinden daha aşağıda ve daha düşük mevkide bulunanların haklarını vermekte eksik davranabilirler. Bunların kalplerindeki korku ve ümid duygularını mağlup etmeleri gerekir. Bunun için Allah rahmet sıfatıyla rubûbiyet sıfatını birleştirerek onu tek lafızla değil iki lafızla ifâde etmiştir. Rubûbiyet ve rahmet sıfatının bütün ilâhî fiillerin niteliklerini ve anlamlarını taşıması açıktır. Çünkü kulların Rabbi, kulların yaratılması rızıklandırılması işlerinin idaresi gibi esmâ-i hüsnâ'nın delâlet ettiği fiillerin hepsiyle ilgili konularda onlara yardımcı olur (...) Biz bu gerçeği bilince, Allah Teâlâ'nın yüce kitabının başlangıcında, Fâtiha'nın başında, bütün fiillerinin taşıdığı sıfatlara delâlet eden rubûbiyet ve rahmet sıfatlarını belirtmesinin hikmeti ortaya çıkar. Allah neyi murâd ettiğini en iyi bilendir. Ancak Fâtiha, iki bakımdan dikkatleri cel-

betmektedir. Birincisi Kur'an'ın başlangıcı ve ilk sûresi olması bakımından isminin delâlet ettiği hususta, ikincisi de hergün edâ edilen namazda okunmasıdır. Her ikisinde de Allah'ın rubûbiyet ve rahmet sıfatlarının zikri ve belirtilmesi belli bir anlam taşır.» (Reşid Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 74).

Elmalılı Hamdi de der ki :

Terbiye, bir şeyi kademe kademe, tedrîcen kemâline eriştirmektir ki bunun eseri seçilme ve tekâmül olur. Âlemin her kısmında ise terbiye ve tekâmül kanunlarının cereyânı her ân ve her lâhza görülür ve binâenaleyh böyle bir eşsiz kudretin rubûbiyeti âlemin işlerinde şek ve şüpheden âzâde olarak okunmaktadır. Ve işte Rabbi'l-âlemîn bize bunu ihtâr ediyor. Rabbi'l-âlemîn denince her insan kendi görebildiği kadar olsun bütün âlemlere zihinden bir geçit resmi yaptırır ve yaptırınca behemehâl kanûn-i terbiyeyi görür. Demek biz Rabbımızı âlemlere nazarla bileceğiz. Ve fakat âlemleri de ancak ona izâfetle tanıyabileceğiz.

Bir takım filozoflar âlemin bütününün böyle tedrîcî bir terbiye ve tekâmül kanununu takîb ettiğini görememiş. Bunlardan bir kısmı hepsinin bir defada sebepli veya sebepsiz birdenbire tekevvün etmiş bulunduğunu bir kısmı da tabîat dâvâsıyle tekevvünü inkâr edercesine bugünkü heyet ve nizâmı, vücûdun kıdem ve ezeliyetini iddiâya kadar varmıştır. Bunlara göre «meselâ insan, ancak insandan olur ve insan ezeldenberi mevcûttur ve kesb semeresizdir. Bütün âlemde eskidenberi türlü varlıklar serpilmiş, fezâda hiçbir ortak nizâmı takip etmiyen cirimler ve bu cirimlerde sayısız varlık türleri özel yapılarıyla eski bir cebir ve icâbın içinde yüzer giderler.» Şüphesiz bu sözler, hem tecrübeye ve hem akla taban tabana zıt birer cehl-i mürekkeptir. Hiç olmazsa tamamen müşâhedemiz altına girebilen tek tek eşyânın, dün yok iken ufacıktan hudûsa gelip, tedrîcen büyüdüğünü ve bilakis yine tedrîcen kaybolup gittiğini her gün deneylerimizle görüyoruz. Müşâhademizin ihâtasına giremiyenlerin de böyle olduğunu istidlâlimizle, aklımızla biliyoruz. Şurada bir adacık fırlıyor, süzülmüş topraklar taşlaşıyor, taşlar eriyor, madenler filiz veriyor, kayaların toprakların arasında tohumcuklar ve o tohumcuklardan çeşitli otlar, ağaçlar, türlü türlü hayvanlar türüyor, ürüyor, sümük gibi bir nutfenin içinde yüzlerce (binlerce, milyonlarca) insan tohumu fışkırıyor, tasfiye ve telkin ile bundan an be an pıhtı, et devreleriyle doku, dokudan canlı kemikli cenîn, cenînden ağlayarak ve gülerek doğan bebek, çocuk, kademe kademe yuvarlanan, yürüyen, kekeliyen yavrucuk, sonra koşup oynayan afacan çocuk, sonra dişlerini değiştirip şahlanmağa başlayan delikanlı mümeyyiz, sonra çiçeğini açıp meyvesini vermiye özenen âkil bâliğ, sonra şâhin gibi dünyaları tutan çalışkan bir delikanlı, sonra arslan gibi kemâline ermiş olgun bir adam, sonra cismâniyeti rûhâniyetinde erimeğe ve re'yi, ihtiyârı süzülmeğe

başlayan bir ihtiyâr, nihâyet hayır veya şer bir rûh-ı mahz olup uçmağa veya göçmeğe hazırlanan bir pîr-i fânî, hâsılı mekân ve zamân içinde nefesden nefese sayısız şuûr hamûleleriyle yürüyen ve her ân sûretten sûrete değişerek varacağı yere varan ve bütün bu değişimler sırasında hiç değişmemiş gibi «ben, ben» deyip giden insanlar akıp akıp gidiyorlar. O halde ki hiç bir zaman bugünkü âlem, dünkü âlemin her noktadan aynı olmuyor ve bütün bunların ötesinden bütün bu cereyânları açığa çıkarıp rabterek bize dâimâ birlik şuûrunu veren Kâdir ve Kayyûm bir hakîkat her dem, her lâhza vücûdunu ilân ediyor ki biz o lâhzaya o ana hâl diyoruz ve bu hâl içinde mâzî ve istikbâli yaşayarak o hakîkate ulaşıyoruz. Hakîkat dâimâ hakîkat, âlem ise her an değişken ve bağlı olarak muntazamen mütehavvi, bu irtibât ve intizâm ile akıl ve fikrimiz o hakîkatın yansımalarına kalp ve şuûrumuzda o hal içinde bizzat tecelliyâtına şâhid oluyor.

Binâenaleyh müşâhedenin, tecrübenin, aklın bi'l-ittifâk vâki olan bu ifâde ve ısrârları karşısında âlemde hudûs, terbiye, tekâmül mefhûmlarını inkâr etmek körlükten cehl-i mürekkepten ve psikolojik buhrandan doğan bir sapıklıktır. Âlemde halk, terbiye, seçilme ve tekâmül geçerli bir kanûn ve Hakk Teâlâ'nın da mutlak kemâli ve bunun tam illeti olduğu her türlü şüpheden âzâdedir. Bunun için son olarak ilim ve felsefe, âlemde, bir başka deyimle tabîatta, tekâmül kanununun cereyânına kat'iyetle hükmünü vermiştir. (...)

Fakat burada hakîkatşinâs ilim ve hikmet ehli ile onların sözlerini çalarak veya anlamıyarak sû-i isti'mâl eden birçok eksik bilgilere tesâdüf ederiz ki bunlar; bu tekâmülü Hak Teâlâ'nın bir eser-i terbiyesi telâkki etmeyip, müessirsiz, illetsiz olarak tabîatta bizzat câri ve cebir ve icâb ile hâkim, mutlak bir kanun zannediyorlar. Hülâsâ terbiye ve rubûbiyeti değil tabîî seçme ve tekâmülü, tabîatın fevkindeki ayni hakikatin kendisi gibi sanıyorlar. Ve bu sûretle insanı sadece âlemin bölümlerinin en mükemmeli değil, bilumûm varlığın en mükemmeli farz ediyorlar.» (Elmalı'lı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 64 - 67).

———oOo———

Âlemler :

(العالمين) Âlemler kelimesi; âlem'in çoğuludur. Âlem, Allah Azze ve Celle'nin dışındaki tüm varlıklardır. Âlem cemi'dir tekili yoktur. Avalim şeklindeki cem'i ise göklerde, karalarda ve denizlerdeki çeşitli yaratıklar sınıfı için kullanılır. Bunlardan her birinin grub veya nesline âlem adı verilir.

Bişr İbn İmâre... İbn Abbâs'tan nakleder ki : «Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur.» âyetinin mânâsı; hamd o Allah'a mahsûstur ki; göklerde yerde ve onların ikisinde ve ikisinin arasında bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm yaratıklar O'nundur» demektir. Saîd İbn Cübeyr'in ve İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyetinde ise «Hamd âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsûstur» âyetinin mânâsı; cinlerin ve insanların Rabbı demektir. Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid, İbn Cüreyc de bu şekilde demişlerdir. Hz. Ali'den de bu şekilde tefsîr rivâyet edilir. Bunu İbn Ebu Hâtîm zayıf bir isnâd ile nakleder.

Katâde der ki; «âlemlerin Rabbı» demek, âlemin bir sınıfının Rabbı demektir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'ten o da Ebu'l-Âliye'den rivâyet eder ki; o, «âlemlerin Rabbi» kavli celîli hakkında şöyle demiştir : İnsanlar bir âlemdir, cinler bir âlemdir. Bunun dışında kalanlar onsekiz bin âlem veya ondört bin âlemdir —ki o bu rakamda şüphe etmiştir— Melekler dünyanın üzerindedir ve dünyanın dört zâviyesi vardır. Her zâviyesinde üçbin beşyüz âlem vardır ki Allah onları kendisine ibâdet için yaratmıştır. İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim de bunu rivâyet ederler. Bu garîb bir sözdür ve böyle sözlerin sağlam bir delile dayanması icab eder.

İbn Ebu Hâtim der ki : Babam... Tübey" el-Himyerî'den nakletti ki, Allah Teâlâ'nın «âlemlerin Rabbı» kavli celîlindeki «âlemlerden» murâd, bin ümmettir. Bundan altıyüzü denizde, dörtyüzü karada yaşar. Benzeri bir ifâde Saîd İbn Müseyyeb'den nakledilir. Buna benzer bir diğer ifâde de merfu' olarak rivâyet edilmiştir. Nitekim Hâfız İbn Ebu Ya'lâ, Ahmed İbn Ali İbn el-Müsennâ, Müsned'inde der ki : Bize Muhammed İbn el Müsennâ... Câbir İbn Abdullah'tan nakleder ki, o şöyle demiş. Hz. Ömer'in hilâfeti yıllarından bir yıl, çekirge azaldı, bunun sebebini araştırdı, hiçbir haber bildirilemedi. Bunun üzerine (Ömer) üzüldü. Bir atlıyı Yemen'e diğerini Şam'a, öbürünü de Irak'a yolladı, çekirgenin görülüp görülmediğini araştırmalarını istedi. —Câbir der ki— Yemen yönüne giden atlı Ömer'e geldi, bir avuç çekirge getirdi ve huzûruna döktü. O bunu görünce tekbîr getirdi ve sonra şöyle dedi : «Rasûlullah (s.a.)'dan duydum ki şöyle diyordu : «Allah bin ümmet yaratmıştır. Altıyüzü denizde, dörtyüzü karadadır. Bu ümmetlerden ilk helâk olanı çekirge ümmetidir. O helâk olunca ipi kırılmış dizi gibi diğerleri de ardarda gelir.» Bu hadîs râvîleri arasında yer alan Muhammed İbn İsâ —ki ona Hilâlî lakabı verilir— zayıf bir râvidir.

İZÂHI

İbn Kesîr'in Mısır baskısında ayrıca şu bilgiler bulunmaktadır :

Beğavî, Saîd İbn el-Müseyyeb'ten nakleder ki o şöyle demiştir : «Allah Teâlâ'nın bin âlemi vardır, altıyüzü denizde, dörtyüzü karadadır.»

Vehb İbn Münebbih der ki; Allah Teâlâ'nın onsekiz bin âlemi vardır, dünya bunlardan bir âlemdir.

Mukâtil der ki : Âlemler seksen bindir.

Kâ'b el-Ahbâr der ki; âlemlerin sayısını Allah Azze ve Celle'den başka kimse bilemez. Bütün bunları Beğavî nakleder.

İmâm Kurtubî, Ebu Saîd el-Hudrî'den nakleder ki o şöyle demiştir. Allah Teâlâ'nın kırkbin âlemi vardır, doğusundan batısına kadar dünya bu âlemden biridir.

Zeccâc der ki; Âlem Allah Teâlâ'nın dünya ve âhirette yarattığı bütün şeylerdir. Kurtubî bunun doğru olduğunu ve âlemin her iki evrene şâmil olduğunu belirtir. Âlem kelimesi alâmet masdarından türetilmiştir. Ben derim ki; bu masdardan türetilmesinin sebebi, yaratıcısına, yapıcısına ve onun birliğine delâlet eden bir işâret olmasından dolayıdır. (İbn Kesîr)

Âlemlerin mahiyyeti ve sayısı konusunda ortaçağlarda pek çok spekülasyon yapılmıştır. Daha çok Aristotelesi felsefe ile ptolemius (Batlamyûs)'çu kozmoloji'nin üzerine dayanan bu fikirler müslümân müelliflerce tekrarlanmış, hatta tefsir kitaplarına kadar girdirilmiştir. Günümüze kadar felekler nazariyesi, onsekizbin âlem telakkîsi İslâmî eserlerde tekerrür etmiştir. Bu konuda Fahreddîn Râzî şöyle diyor :

İyi bil ki; Allah Teâlâ «Hamd Allah'a mahsûstur» buyurmaktadır. Ve sanki bir kişi, «Hamd Allah'a mahsûstur» deyince bu ifadesi iki esasa dayanmaktadır. Birisi bir tanrının varlığı, ikincisi de bu tanrının hamde müstehak olduğunun delili nedir? Bu iki soru sözkonusu olduğu için şüphesiz Allah Teâlâ her iki soruya cevap yerine geçecek bir ifâde ile birinci soruya «Âlemlerin Rabbi» diye cevap vermiş, ikinci soruya da «Rahmân ve Rahîm'dir, din gününün sahibidir» kavliyle cevap vermektedir. Birinci cevabın takrîri konusunda bazı mes'eleler bulunmaktadır.

Birinci mes'ele : Bizim bir şeyin varlığını bilmemiz ya zarûrî veya nazarî olur. Tanrının varlığını bilmenin zarûrî olduğu söylenemez çünkü biz zarûrî olarak Tanrının varlığını zarûrî şekilde bilemiyeceğimizi biliyoruz. Geriye nazarî olarak bilmek kalıyor. Nazarî bilgi ise, ancak delil ile elde edilebilir. Tanrının varlığına delil olarak gökler, yeryüzü dağlar, denizler, madenler, bitkiler ve hayvanlar gibi duyulur âlemin idâre edici bir mûcide, terbiye edici bir mürebbîye ve devamlılığını sağlayıcı bir zâta ihtiyâcı vardır. İşte sanki «âlemlerin Rabbı» denilmekle

kudretli, hikmetli bir ilâhın varlığına delâlet eden delile işâret edilmiş olmaktadır. Ayrıca burada bazı latîfeler de vardır.

Birinci latîfe; âlemler ifâdesinin Allah'tan başka her şeye işâret etmesidir. Dolayısıyla «Âlemlerin Rabbi» sözü Allah'tan başka her şeyi göstermektedir. Allah'ın dışında olan her şey, varlık ve var edilmek için ona muhtâçtır, bekâsı ve bâki kılınması için ona muhtaçtır. Böylece her atomun, (cüz'i lâyetecezzâ) ve her ferdin ve her bir a'razın hikmeti, kudretli ve kadîm bir ilâhın varlığına kesin bir delil ve apaçık bir burhân olduğuna işâret edilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ «Her şey O'nu hamd ile tesbîh eder, ancak siz onların tesbîhini anlamazsınız» buyuruyor.

İkinci latîfe şudur : Allah Teâlâ «Hamd, âlemlerin yaratanına mahsûstur» buyurmuyor da, «Âlemlerin Rabbine mahsûstur» buyuruyor. Bunun sebebi şudur; insanlar; sonradan meydana getirilen şeylerin, meydana getirilmeleri halinde bir ihdâs edici veya icâd ediciye muhtâç olduğu konusunda mutâbıktırlar. Ancak var olduktan sonra, devâmı için bir devâm ettiriciye muhtâç olup olmadıkları konusunda ihtilâflıdırlar. Bir grup der ki; bir şey var olmaya devâm ederken sebebe gerek duymaz. Terbiye eden ise bir şeyin var olmasını devâm ettiren ve var oluşunun devâmı halinde de onu iyileştiren demektir. Öyle ise «Âlemlerin Rabbi» kavli ile bütün var olanların var oluşlarının devâmı halinde O'na muhtaç olduklarına dikkat çekilmektedir. Âlemlerin yoktan var edici bir var ediciye ihtiyâcı konusunda ittifâk edilmiştir. Ancak ihtilâf; var edildikten sonra devâmı halinde bir bakıcıya ve devam ettiriciye ihtiyacı bulunup bulunmadığı konusundadır. Burada «Allah Teâlâ âlemlerin Rabbidir» demekle Allah'ın dışında kalan her şeyin; ne var edilmeleri halinde, ne de varlıklarının devâmı halinde Allah'tan müstağnî olamıyacaklarına dikkat çekilmektedir. (...)

İkinci mes'ele : Bu ifâde nasıl bir tanrının varlığına delâlet ediyorsa, aynı şekilde o tanrının zâtı bakımından mekândan, hayyizden ve cihetlerden yüce ve münezzeh olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz, âlemler lafzının Allah'tan başka her var olanı içine aldığını açıklamıştık. «Allah'tan başka» tabîri içerisine zaman ve mekân da girer. Çünkü mekân boşluktan ibârettir. Hayyiz, sürekli boşluktur. Zaman ise onun vasıtasıyla öncelik ve sonralığın elde edildiği süreden ibârettir. Allah Teâlâ'nın «Âlemlerin Rabbı» kavli O'nun zaman ve mekânının Rabbi olduğunu, yaratıcısı ve icâd edicisi olduğunu göstermektedir. Kaldı ki yaratıcının varlığının, mutlakâ yaratılanın varlığından önce olması gerektiği malûmdur. Mes'ele böyle olunca, Allah'ın zâtı; boşluğun, fezânın ve Hayyizin var olmasından önce de mevcûd idi, cihetten ve yerden münezzehti. Eğer O'nun zâtı fezânın var edilmesinden sonra onun bölümlerinden bir bölüm içerisinde var edilmiş olsaydı zâtının hakîkatı de-

ğişirdi ki, bu muhâldir. Öyleyse âlemlerin Rabbı sözü O'nun zâtının mekândan ve cihetten de bu bakımdan münezzeh olduğuna delâlet eder.

Üçüncü mes'ele : Âlemlerin Rabbı tabîri; Allah'ın zâtının, —hıristiyanların ve Hülûliye mezhebinden olanların söyledikleri gibi— bir mahalle hülûl etmekten de münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah, âlemlerin Rabbi olduğundan, kendisinden başka her şeyin yaratanıdır. Yaratıcı; elbette ki yaratılandan önce var olacaktır. Öyleyse Allah'ın zâtı her mahalden önce vardır ve O'nun zâtı her mahalden müstağnîdir. Mahallin varlığının imkânsız oluşu, Allah'ın bir mahalle muhtâç olmasın da imkânsızlığının delilidir.

Dördüncü mes'ele : Bu âyet, âlemlerin Rabbının bizzat zorlanmış olmadığını gösterir. Aksine onun muhtâr (irâdesiyle iş gören) fâil olduğunun delilidir. Bizzât zorlanmamış olduğunun delili şudur : Bizzat bir işe zorlanan; fiillerinden dolayı övgüyü, ta'zîmi ve hamdi hak etmez. Görmez misin ki insan; ateşin ısısı veya karın soğukluğu ile ısınır veya soğursa, ne ateşe, ne de kara hamd edip teşekkür eder. Çünkü ateşin ısıtmadaki tesîri, karın soğutmadaki tesîri kudret ve irâdeleriyle değil, tabiî ve zorunludur. Allah'ın hamd ve senâya müstehak olduğuna hükmedildiğine göre O'nun irâdesiyle iş gördüğü de sâbit olur. Biz O'nun fâil ve irâdesiyle iş gördüğünü biliyoruz, çünkü O bu konuda zorlanmış olsa idi, zorlanan müessirin devâmı ile eser ve netîceler de devâm eder ve onda değişmenin vuku bulması imkânsızlaşırdı. Biz değişikliklerin meydana geldiğini gördüğümüze göre, ona tesîr eden gücün bizzât zorlanmış olduğunu değil, idâre ve ihtiyâr ile kudret sahibi olduğunu anlıyoruz. Mes'ele böyle olduğundan Allah'ın hamde müstehak olduğu kesinlikle ortaya çıkmış oluyor.

Beşinci mes'ele : Allah Teâlâ kâinâtı kulların menfaatlarına uygun ve mutâbık olarak yarattığı için, süflî ve ulvî âlemde dikkat, itinâ ve sağlamlığın apaçık belirmesi gerekir. Muhkem, sağlam ve itinâlı yapılmış bir işi yapan kişinin, bilgin olması gerektiği de kendiliğinden ortaya çıkar. Anlattıklarımızdan ortaya çıkıyor ki : «Hamd Allah'a mahsûstur» âyeti Allah'ın varlığına ve yerden, hayyizden münezzeh olduğuna, bir mahalle yerleşmekten uzak olduğuna, kudretinin, ilminin ve hikmetinin sonsuzluğuna delâlet etmektedir. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 179 - 182).

Reşîd Rızâ da diyor ki :

Âlem; yaratıcının kendisiyle bilindiği şeyin adıdır ve o yaratıcının dışında cevher ve a'razların hepsidir. Âlem; mümkün olduğu ve kendiliğinden vâcib bir müessire muhtâç olduğu için O'nun varlığına delâlet eder. (Âlemler denilerek) cemî' sîgasının kullanılması muhtelif cinslerin kapsam içerisine alınması içindir. Bu cinsler arasında akıl sahipleri gâlib olduğundan, diğer vasıfları gibi ye ve nun ile cemi' ol-

muştur. Denilir ki (âlem); melekler, cinler ve insanlardan bilgi sahipleri için konulmuş addır. Diğerlerini içermesi onlara bağlı olması tarîkiyledir. Yine denildi ki; burada (âlemler lafzı ile) insanlar kasdolunmuştur. Çünkü insanlardan her birisi bir âlemdir. O büyük evrendeki cevher ve a'razlarla, âlemde Tanrının yarattığı şeyler sayesinde yaratıcıyı belirten cevher ve a'razlarla büyük evrenin bir benzeridir. Bunun için ikisi arasında musâvât gösterilerek Allah Teâlâ : «Ve kendi nefislerinize bakmaz mısınız?» buyurmuştur.

Bazıları ise âlemleri; meleklerden, insanlardan ve cinlerden ilim sahiplerine tahsis etmişlerdir. (...) Allah'ın zâtını düşünüp sıfatlarını tefekkür edenler için, yüce zâtın azameti zâhir ve âyetleri besbelli olur: «Yeryüzünde de yakînen inananlar için deliller vardır. Kendi nefislerinizde de görmez misiniz?» Hattâ kendi nefsini bilen, Rabbını bilmiş olur. Burada uygun düşen mânâ âleme şâmil olmasıdır. Âlemler rakamlarla sayılamıyacak kadar çoktur... Yeryüzünde bulunan zerrelerden her bir zerre terbiyecisinin sınırları içindedir, onun tarafından yöneltilir, onun ihâta ettiği her şey imkân sâhâsı içinde ve varlık alanında bulunan ulvî ve süflî, mücerred ve maddî, rûhânî ve cismânî bütün varlıklar vardır. (...) (Tefsîr el-Menâr, I, 79).

Tefsirinde pozitif ilimlere geniş yer veren Tantâvi Cevherî ise konuyu kendi zamanındaki astronomi açısından değerlendiriyor :

Âlem; ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır. Allah, her ikisinin de Rabbidir. İnsanlar; yeryüzünde halk arasında adâletle davranmak ilim ve bilgi kaynaklarını araştırmak konusunda Allah'ın halîfeleridir. Nasıl atalarımız insanlar arasında adâletle hüküm verme konusunda eşsiz başarılar göstermişlerse, biz de aynı şekilde hüküm verelim. Dînimizin bize emrettiği tarzda bütün âlemlerin bilgisini öğrenelim. Aksi takdîrde «De ki bakınız, göklerde ve yerde ne vardır?» âyet-i kerîmesiyle «Emrolunduğun gibi dosdoğru istikâmette yürü» âyeti arasında ne fark kalır? Her ikisi de emirdir. Emir, vücûb ifâde eder. Biz şer'î hükümleri okuyup onunla hükmettiğimiz gibi kâinâttaki hârikaları da okuyup onunla amel edelim, tarımda ticarette ve sanayide gelişelim.

Ben, yeryüzünün doğusunda ve batısında yaşayan tüm müslümanlara sesleniyorum. Sözüme kulak versinler. Bunları yapmayınca Allahü Teâlâ'nın «Dinini bütün dinlere üstün kılmak için» âyeti nasıl gerçekleşir? Bu meziyet olmadan islâmiyet tüm dinlere nasıl üstün gelir? Dinler, kâinât ilimlerine hiç temâs etmezlerken İslâm; bu ilimlere davet ediyor ve bunları emrediyor. Bu özelliği bakımından dinlerden hiç birisi İslâm'a benzemiyor. Bilginler ve hükümdârlar İslâm ümmetinin bütün ilimleri bilmesi gerektiğini belirtmelidirler. Müslümanlar, bu söylediklerimden uzaklaşırlarsa ben onların başına Âd ve Semûd kavminin başına gelmiş olan felâketlerin gelmesinden kendilerini uyarırım.

Köylüleri, yaşlıları ve çocukları öldürüp mahveden uçakların felâketleri görülmüştür. Müslümanlardan bu ilimlere karşı tembel davrananlar, sadece kendi kendilerini kınasınlar. Çünkü «Doğrusu bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez. Allah bir kavim için de kötülük murâd ederse, onu geri çevirecek hiç kimse yoktur.» Dikkat edin! Şiî, Sünnî, Hanbelî, Hanefî, Şafiî ve Zeydî, tüm mezhep mensûblarının ihtilâfları temiz şerîat mes'elelerinde idi. Kur'an-ı Kerîm'in gösterdiği objektif konulara gelince bu husûsta aralarında bir ihtilâf yoktur. Çünkü bunlar apaçık görülüyordu. Müslümanları buna Allah teşvîk etmişti. Doğuda ve batıda bulunan müslümanlar frenklerin başardıkları bu ilimlerin hepsini okusunlar. Bu ilimler enfüsî ve âfâkî ilimlerdir. O zaman göreceklerdir ki; müslümanların şer'i konularda aralarındaki ihtilâf, müttefik olduklarına nisbetle çok azdır. Ben tüm müslümanları buna çağırıyorum. Doğru yola hidâyet eden ise Allah'tır. Geçmiş bilginlerimiz bu husûsu kitaplarında açıklamışlardır. Ama müslümanlar gaflet içerisinde gerçekleri unutmuşlardır. İçlerinden bir bilgin çıksın ve kendilerine çiçekteki güzelliği, aydaki parlaklığı, bitkideki hârikayı, tıptaki garîblikleri ve madendeki fevkalâdelikleri göstersin, anlatsın ve bunu devamlı yapsın. Sünnî, şiî, zeydî ve diğer islâm fırkalarına mensûb bilginler her şeyden önce mahlûkâta dâir bilgilerin ulvî ve süflî âlemlere ait ma'lûmâtın insan için gıda olduğunu, fıkhî hükümlerden ibâret olan şer'î ilimlerin de —ki ömürlerini bu uğurda harcamışlardır— devâ olduğunu görürler. Gıdâ olmadan insan nasıl yaşayabilir, anlarlar. İnsana yalnız başına devâ verilirse insan mahvolur. Gıdâyı her zaman arar, devâyı ise ancak sakat olup sıhhatini yitirdiği zaman arar.

Ey Müslümanlar, gıda ilimlerini öğrenin. Kur'an, her ikisini de teşvîk ediyor. Kur'an, gıdâ ilimlerine devâ ilimlerinden daha çok ehemmiyet veriyor. Ama ne oluyor ki, sizlerin Allah'ın buyruğundan kaçınmakta olduğunuzu görüyorum. Allah'ın daha sonra emrettiği şeylere, siz daha önce dalmış duruyorsunuz. Nitekim Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de, âlemleri terbiye etmesini ve yaratıklarına rahmetini ibâdetten önce beyân ediyor, dosdoğru yol olan Sırât-ı Müstakîm'i hidâyetten önce belirtiyor. Ve sanki bu âyet, sizi Allah'ın rahmetlerini etüd etmeye teşvîk ediyor. Size kâinâttaki sözlerini bilmeyi, Rahmânî âyetlerini öğrenmeyi, hikmet dolu hârikalarını bellemeyi, fıtratın eşsizliklerini izlemeyi, kâinâttaki güzellikleri görmeyi, yaptığı şeylerdeki zevkleri tatmayı emrediyor. Allah'a yemîn ederim ki bazı din bilginlerinin, yaratıklardaki hârikaları görmekten kaçınmaları beni çok üzüyor. Ben isterdim ki; gençler, Avrupa'nın tabîat ilimlerine dalsınlar, yaratıklardaki hârikayı çabucak kavrayıversinler. Ne var ki onların geçici görevlere koştuklarını, idârî işlerde çalıştıklarını görüyorum da din âlimlerinden

birisinin de kâinât ilimlerine daldığını göremiyorum. Ülkemizde din âlimleri ile kâinât ilimlerini araştıran gençlerin birbirine benzediğini görüyorum. Birinciler fıkhî hükümlerle yetiniyorlar, ikinciler de resmî vazîfelerle yetiniyorlar. «Ve her grup kendi yanındakiyle sevinmektedir.» Bu iki gruptan az bir kitle bu söylediğim husûsta büyük bir merhale kat etmiştir, ama bunlar çok azdır. «Kullarımdan şükredenler çok azdırlar.»

Müslümanlar zikrettiğimiz husûsu iyice düşünür ve ona göre davranırlarsa hamdleri gerçek mânâda hamd olur. (Tantâvî Cevherî, Tefsir el-Cevâhir I, 7 - 8). (...) «Ey İslâm ümmeti nasıl oluyor da biz namazımızda Allah'ın âlemlerin Rabbi olduğunu okuyor ve büyük küçük her işte Allah'ın bu Rabb oluşunu ve terbiye edişini bilmiyoruz?... Allah'ın inâyeti bir buğday tanesinde nasıl apaçık ortaya çıkıyor? Nice habbeler var ki insan onlarda ilâhî inâyeti görüyor. Dikkat edin, insanla hayvan arasındaki fark bu ilimler iledir. Eğer insanlık ekmek yemekten, su içmekten, elbise giymekten ve süslenmekten ibâret olsaydı biz «Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur» demezdik de bizi doyuran, içiren giydiren veya bize mal ve çocuk veren Allah'a mahsûstur derdik. Hattâ Allah'ın âlemlerin terbiye edicisi olduğunun söylenmesiyle, sanki bizden her birimizin de düşünen bilginler olması istenmiş gibidir. Yoksa hayvanlar gibi yememiz, böcekler gibi ölmemiz istenmiş değildir. Kezâ eğer buradaki maksad, Allah'ın sevap verdiği ve iyiliklerle kötülükleri cezalandıran kudret sahibi olduğu belirtilmiş olsaydı, biz de iyiliklerin ve kötülüklerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun derdik. Halbuki Allah, rahmeti geniş, lûtfu bol olandır. Lûtuf ve ihsânları eşsizdir. Allah'ım, ben çabamı islâm ümmetini uyarmaya verdim ve görevimi yerine getirdim. Senden dileğim bu tefsîri tamamlamakta bana yardım etmendir.» (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 9).

«Allah'ın mantık ilmi yoluyla bütün bilgileri kavrama konusunda büyük akıl sahiplerini terbiye edişinin örneği : Biz deriz ki beş duyudan her birisi kendisine yansıyan konularda hüküm verme imkânına sahip değildir. Hüküm veren akıldır. Sözgelimi insan, gün ortasında bir serâb görse bu görüşte yanılan bölge sadece hüküm çıkaran müfekkiredir. Göz onu su sanmıştır, ancak müfekkire gücünün, araştırıp duyu, dokunma ve diğer güçlerle mukâyese yaptıktan sonra bir hüküm çıkarması gerekir. Tatma duyusu veya dokunma duyusuyla onu tadıp, elleyip su tadı verdiğini anlayınca onun su olduğuna hüküm verir. Aksi takdîrde hüküm veremez. Aynı şekilde insan görme gücüyle elma rengine boyanmış kâfûrdan yapılmış bir elmaya baksın. Bu bilgi müfekkireye aktarıldığında müfekkire onun tadı, kokusu hakkında elbetteki hüküm veremez. Hüküm vermesi için tatma koklama ve dokunma duyusuyla onu yoklar ve böylece o elma hakkında elmadır veya değil-

dir diye hüküm verebilir. İşte bu Allah'ın akıl sahiplerini terbiye etmesinin bir numûnesidir. (...)

Dikkat edin, hamd eden kişi, hamd edilenin sıfatlarını daha iyi bilirse, hamdinde daha doğru bir yol takîb eder. Hamd edilenin sıfatlarını daha az bildiği takdîrde hamdinde daha çok yanlış yapar. Bunun için görüyoruz ki, insanlar bir ölüyü anmak istedikleri veya bir diriyi övmek istedikleri zaman kitaplarda onun için yazılan övgü ifâdelerini toplarlar ve zikrederler. Kötülemek istedikleri zaman da o kişinin fena davranışlarını incelerler. İşte burada da durum aynıdır. Müslümanlar Allah'ın tabîattaki nizâmını anlayıncaya kadar Allah'a gerçek mânâda hamdetmesini bilemezler. Tabîat Allah'ın ilimlerinin, eserlerinin, hârika san'atlarının meşheridir. Ebedî zaman sicilinin kaydedildiği tarih kitabıdır. Müslümanlar Allah'a gerçek mânâda hamdetmek ister iseler bilginleri tabîat nizamını incelesinler, düşünsünler, kâinâttaki incelikleri görsünler ve bu husûsta okumadık bir ilim, öğrenmedik bir fen bırakmasınlar. İşte o zaman nasıl milletler kahramanlarını överken, onların faydalandıkları eserlerini zikrederlerse, müslümanlar da gerçek şekliyle o zaman hamd ederler Allah'a. Ve işte o zaman «hamd Allah'a mahsûstur» dediklerinde bu ifâdeleri gerçek olur ve gerçeğe uyar, bir söz olmaktan ibaret kalmaz. Diyebilirsiniz ki, ben şimdi anladım ki Allah'a gerçek mânâda hamdedebilmek için beşerî tâkatim ölçüsünde Allah'ın nimetlerini bilmem gerekiyormuş. (...) Öyleyse bu nimetleri toplayan şey nedir? Derim ki, bütün ilimler, Allah'a hamdin bir toplamıdır. Sana bunları bu tefsîrde açıklayacağım. Kur'anın işâret ettiği gerçeklerin hepsi hamdi gerektiren âlemlerin Rabbinin eseridir.

Âlemlerin Rabbı.(...) İyi bil ki âlemîn, âlem'in cem'i olup Allah'tan başka her şeydir. Âlem iki kısımdır; biri ulvî âlem, diğeri süflî âlem. Ulvî âlem yıldızlar, güneş, ay, gezegenler ve bunların uydularıdır. Bilindiği gibi cevzâ burcundaki güneşlerden birisi bizim güneşimizin 25 milyon katıdır. Onun bizim ışığımıza nisbetle ışığı bir kıvılcımın ışığı gibidir. Biliyorsunuz ki güneş yeryüzünden 1 milyon 300 bin kere daha büyüktür. Ondaki parlaklık ve güzellik akılları çelecek şekildedir. Güneş yeryüzüne gönderdiği ışıkla yolları aydınlatır, gözleri açar, canlı resimler onun sayesinde hava üzerinde çizilen biçimde görünür. Güneş ısı yayar, sular akar, bitki biter, canlı ve insan hayat bulur. Yeryüzü su ve güneş sayesinde yemyeşil olur.(...) Güneş bir başka güneşin etrafında döner. İçiçe daireler aklı durdurup fikri bıktırıncaya kadar döner durur. Bunları sadece frenklerin ilminden öğreniyoruz. Onlar diyorlar ki; öbür güneşler bizim güneşimizden çok daha büyük. İşte ulvî âlemle ilgili sözümüzün özeti bunlar.

Süflî âlem ise; denizde bulunan canlılar, yeryüzünde bulunan maden, bitki, hayvan ve insanlardır. Bugün bilginler denizler âlemi için

onun gizliliklerini öğrenmek üzere apayrı bir ilim kurmuşlardır. Okuduğumuza göre onlar millerce derinliklerde yaşayan, karanlıklarda yüzen deniz hayvanlarını keşfetmişler. Gittiği zaman çevresini aydınlatan, ışık saçan canlıları ortaya çıkarmışlardır. (...) Bitkiler âlemi de süflî âlemin bir parçasıdır. Botanik adı verilen bir ilim sâyesinde onun da çeşitleri, değişiklikleri, şekilleri, renkleri ve tatları öğrenilir. Hayvanlar âlemi de süflî âlemin bir parçasıdır, onunla ilgilenen Zooloji adını taşıyan bir ilim vardır. Bu sâyede hayvanların çeşitleri, türleri, cinsleri, karada yaşayanları, havada uçanları, denizde yüzenleri tesbît edilir. (...) İşte âlemler lâfzının ihtivâ ettiği ulvî ve süflî âlem bunlardır. Bunların hepsini yetiştiren, eğiten, tamamlayan Allah'tır. Şunu müslümanlar iyi bilsinler ki; ilimlerin hepsini öğrenip teferruâtını bilmedikçe, insanların ondan faydalandıkları gibi bu ilimlerden faydalanmadıkça, doğuda batıda müslümanlar hiç bir şekilde Allah'a hakkıyla hamd edemezler ve hakkıyla şükredemezler. Ama bu âlemleri ve bu âlemlerdeki güzelliği bilmeden «elhamdülillah» dedikleri takdîrde bilsinler ki; hamdleri sözden ibârettir, şükürleri görüntüden öteye geçmez.» (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 12 - 15).

———oOo———

الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾

«Rahmân ve Rahîm'dir.»

Bu konuda besmelede yeterince söz edildi.

Din Günü :

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾

«Din gününün mâlikidir.»

Kurrâ'nın bir kısmı (ملك يوم الدين) şeklinde okumuş, bir kısmı da (مالك) şeklinde okumuştur. Ebubekr İbn Ebu Dâvûd bu konuda garîb bir şey nakleder ve şöyle der : Biz Abdurrahmân el-Azremî. ... İbn Şihâb'dan nakleder ki ona şu haber ulaşmıştır : «Resûlullah (s.a.), Ebubekir, Osman, Muâviye, onun oğlu Yezîd bu âyet-i kerîmeyi (مالك يوم الدين.) şeklinde okumaktaydılar. İbn Şihâb der ki; melik şeklini ilk ihdâs eden Mervân'dır. Ben derim ki, (İbn Kesîr) Mer-

vân'ın yanında, okuduğunun doğruluğunu gösterecek bir bilgi olmalıdır ki İbn Şihâb buna muttalî olmamıştır. Şüphesiz ki en doğrusunu Allah bilir.

Müteaddit tarîklerle vârid olduğuna göre İbn Merdûyeh Rasûlullah (s.a.) 'ın (مالك يوم الدين) şeklinde okuduğunu nakletmiştir. Buradaki mâlik (ملك) milk kelimesinden alınmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

«Şüphe yok ki bütün yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara biz vâris olacağız. Ve onlar bize döndürüleceklerdir.» (Meryem, 40).

«De ki : «İnsanların Rabbına sığınırım. İnsanların mâlikine.» (Nâs, 1 - 2).

Melik kelimesi ise, mülk kelimesinden alınmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«O gün onlar ortaya çıkarlar. Hiçbir şeyleri Allah'a gizli kalmaz. «Kimindir bugün mülk? Vahîd, Kahhâr olan Allah'ındır.» (Ğafir, 16).

«O'dur, gökleri ve yeri hak ile yaratan. O'nun «ol» dediği gün hemen olur. O'nun sözü haktır. Sûr'a üfürüleceği günde mülk O'nundur. Görülmeyeni de görüleni de bilir. Ve O, Hakîm'dir. Habîrdir.»

«O günde mülk ve tasarruf, Hakk olan Allah Teâlâ'ya mahsûstur. Kâfirler için ise çok güç bir gündür.» (Furkân, 26).

Mülkün kıyâmet gününe tahsîsi; diğer günlerden onu nefyetmez. Zira daha önce Allah'ın âlemlerin Rabbi olduğu haberi geçmişti ve bu, dünya ve âhirete şâmil idi. Mülkün kıyâmet gününe izâfe edilmesinin sebebi o gün hiç bir kimsenin bir şey söyliyememesi ve Allah'ın izin verdiklerinden başkasının konuşamamasından dolayıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«O gün rûh ve melekler saf halinde duracaklardır. Rahmân'ın izin verdiğinden başkaları konuşamazlar. O da ancak doğruyu söyler. İşte bu, hak gündür. Dileyen Rabbine (götürülecek) bir yol edinsin.» (Nebe', 38 - 39).

«O gün hiç bir tarafa sapmadan o davetçiye uyacaklardır. Sesler Rahmân'ın heybetinden kısılmıştır ve sen fısıltıdan başka bir şey işitmezsin. (Tâhâ, 108).

«O gün gelince Allah'ın izni olmadan kimse konuşamaz. Onlardan kimisi bedbaht, kimisi de bahtiyârdır.» (Hûd, 105).

Dahhâk der ki; İbn Abbâs «Din gününün mâliki» ifadesinin o günde Allah'tan başka hiç kimse mülk sahibi değildir, dünyadaki gibi mülkler bulunmayacaktır, demek olduğunu nakleder. Din günü mahlûkâtın hesâb verdiği gündür ki bu kıyâmet günüdür. Kıyâmet gününde amelleriyle insanlar cezâlandırılırlar. Eğer amelleri hayır ise, o gün de hayır-

dır, eğer şer ise o gün de şerdir. Ancak Allah'ın o gün affettikleri müstesnâdır. İbn Abbâs'tan başka, sahâbe, tâbiîn ve selef-i sâlihîn'den başka birçokları da bu şekilde söylemişlerdir ki zâhir olan da budur.

İbn Cerîr geçmişlerin bazılarından nakleder ki onlar; din gününün mâliki ifâdesini tefsîr ederken kıyâmet gününü ikâme etmeye kâdirdir şeklinde tefsîr etmişlerdir. Zâhire bakılacak olursa bu sözde bir çelişki yoktur. Her iki kavil de birbirini kabul ve itiraf eder. Ancak birinci ifâde bundan daha çok gerçeğe delâlet etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«O günde mülk ve tasarruf, hakk olan Allah Teâlâ'ya mahsûstur. Kâfirler için ise çok güç bir gündür.» (Furkân, 26).

İkinci söz ise şu âyetteki kavl-i celîl'e benzer : «O'nun emri bir şeyi murâd ettiği zaman, sadece o'na «ol» demektir. O da oluverir.» (Yâsîn, 82).

İZÂHI

İbn Kesîr Tefsîr'inin Mısır baskısında ayrıca şu ilâve görülüyor : Bazı kurrâ (مالك يوم الدين) şeklinde okurken diğer bazıları (ملك يوم الدين) şeklinde okurlar. Her iki okuyuş da sahîhtir ve kırâet-i seb'a'da mevcûttur. Lâm'ın kesresi ve sükûnuyla melk ve melik şeklinde okunduğu gibi uzatılarak mâlik şeklinde de okunur. Nâfî, kâf'ın kesresini işbâ ederek okumuştur. Kırâetlerin her ikisini de mânâ bakımından tercîh edenler bulunmuştur ve her iki şekil de sahîhtir. Zâmahşerî Meliki şeklinde okumayı Haremeyn-i Şerîfeyn'in kırâeti olması nedeniyle tercîh etmiştir.

Ebu Hanîfe'den nakledildiğine göre, O da melk şeklinde okumuştur. Fail ve mef'ûl şekli mevcûd ise bu cidden garîb ve şâzdır.

Din günü konusunda Reşid Rızâ diyor ki :

«Bir kişi sorabilir ki : Bütün günler cezâ günü değil midir ve insanların bu hayatta karşılaştıkları acı ve sıkıntılar, hakların yerine getirilmesinde ve görevlerin îfâsındaki aşırılıkların sonucu değil midir? Cevap olarak denilir ki : Biz hayatta bazan yaptıklarımızın cezâsını görürüz, bazan da görmeyiz. Bazan cezâ topluma nisbet ile tam olarak ortaya çıkar, ancak fertlerin hayatına nisbetle tam olarak ortaya çıkmaz. Şüphesiz ki bir millet Allah'ın dosdoğru yolundan sapacak olur ve Allah'ın yaratıkları için koyduğu İlâhî kanunlara uymayacak olursa muhakkak o millet hak ettiği cezâya çarptırılır. Bu cezâ fakîrlik, zillet, güç ve kudretin, şeref ve haysiyetin yitirilmesi şeklinde olabilir. Fertlere gelince biz ömürlerini şehvet ve lezzetlere boğularak geçiren pek çok

azgın zâlimleri görürüz. Evet onların da vicdânları zaman zaman kendilerini uyarır. Bazı musîbetlerden emîn olamazlar, mallarına ve mülklerine eksiklikler isâbet eder, vücûdları cezâlara düçâr olur, aklî dengelerini kaybedebilirler. Ancak bütün bunlar onların bazı çirkin amellerini karşılayacak derecede olmaz. Özellikle hükümdârlar ve yöneticilerin kötülüklerinin, fena davranışlarının sıkıntı ve zorluklarını milletler çeker. Kezâ kendilerine ve başkalarına iyi davranan kişiler görürüz ki, bunların hakları çiğnenir ve davranışlarının karşılığını elde edemezler. Her ne kadar ahlâken dürüst ve yetenekleri bakımından sağlam olurlarsa da hak ettikleri şeyi elde edemezler. İşte kıyâmet gününde her fert yaptığının karşılığını tam olarak elde eder. Ve orda kendisine hiçbir şekilde zulmedilmez : «Kim zerre miktarı hayr işlerse onu görür, kim de zerre kadar şer işlerse onu görür.» (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 54 - 55).

Allah Teâlâ'nın Rahmân ve Rahîm oluşunun zikrini müteakip, derhal O'nun «Din gününün sahibi» olduğu ilâve edilerek, böylece Râhmân ve Rahîm sıfatları, önünde herkesin fiillerinin hesabını vereceği günün unutulmasına yol açmıyacaktır. Her müslüman bilmelidir ki : Allah Teâlâ sadece Rahmân ve Rahîm değil, aynı zamanda Âdildir de. Her şey üzerinde mutlak kudrete sahip bulunması dolayısıyla dilediğini affetmek, dilediğini cezâlandırmak, tam olarak O'nun elindedir. Bu sebepten, âkibetimizi hüsrân veya saadete kavuşturmanın tamamıyle O'nun kudretinde bulunduğuna tam olarak itikâd mecburiyeti vardır.

———oOo———

İbâdet :

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾

Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz.

İbâdet; lüğatta zillet mânâsına gelir. Nitekim Arapçada (طريق معبد. بعير معبد) cümleleri zelîl kılınmış, horlanmış anlamlarındadır. Şer'i ıstılâhta ise, sevginin, bağlılığın ve korkunun kemâlini birleştiren bir ifâdedir. (اياك) kelimesi mef'ûl olduğu halde öne alınıp fiil olan (نعبد) nün sona alınması, ayrıca (اياك) kelimesinin iki kez tekrârlanması; itinâ ve hasr maksadına mebnîdir. Böylece mânâ; hiçbir kimseye ibâdet etmeyiz, ancak sana ibâdet ederiz, hiçbir kimseye dayanmayız ancak Sana dayanırız şeklinde olmaktadır ki bu, bağlılığın

son derecesini ifâde eder. Dinin bütünü de bu iki anlamın içinde toplanmaktadır. Nitekim bazı selef bilginleri de Fâtiha Kur'an'ın sırrıdır, Fâtiha'nın sırrı da (اياك نعبد و اياك نستعين) âyetidir derler. Birinci cümle şirkten uzaklaştırmakta, ikinci cümle her türlü kuvvet ve güçten ayrılarak her şeyi Allah Azze ve Celle'ye dayandırmaktadır. Bu anlam Kur'an'ın çeşitli âyet-i celîlelerinde yer alır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Göklerin ve yerin bilinmezlikleri Allah'a âittir. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na güven. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.» (Hûd, 123).

«De ki : «Suyunuz yerin dibine batarsa, söyleyin; size kim temiz bir su kaynağı getirebilir?» De ki O, Rahmân'dır, O'na inandık ve O'na tevekkül ettik.» (Mülk, 29 - 30).

«Doğunun ve batının Rabbi'dir. O'ndan başka İlâh yoktur. Öyleyse O'nu Vekîl edin.» (Müzzemmil, 9).

Bu âyet-i kerîmede sözün gâib ifâdesinden muhatap şekline dönüşmesi ve «yalnız Sana» denilmesi konuya son derece uygundur. Çünkü başlangıçta Allah'a medh-ü senâ'da bulununca, sanki o kişi Allah'ın huzûruna yaklaşmış ve onun önünde : «Yalnız Sana ibâdet eder ve yalnız Senden yardım dileriz» demektedir. Bu da gösteriyor ki; sûrenin baş tarafı Allah Teâlâ'nın bütün güzel sıfatlarıyla kendi yüce nefsini övgüyle haber verdiğine delâlettir. Kullarını da kendisini böylece öğmeleri konusunda irşâd etmektedir.

Onun için (Şâfiî mezhebine göre) böyle demeyen kişinin namazı sahîh olmaz. Buhârî ve Müslim'de, Ubâde İbn Sâmit'ten nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Fâtiha'yı okumayanın namazı câiz değildir.» (Bu Şâfiî mezhebine göredir.)

Müslim'in Sahîhinde A'lâ İbn Abdurrahman tarîkiyle... Ebu Hüreyre (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'dan nakleder ki : «Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : Ben namazı kulumla kendi aramda ikiye ayırdım, yarısı bana yarısı kulumadır. Kul : «Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsûstur» deyince ona her istediği verilir ve Allah buyurur ki kulum bana hamdetti. (Kul) «Rahmân ve Râhîm'dir» deyince kulum beni öğdü. Kul «Din gününün sahibidir» deyince, Allah buyurur ki; kulum beni ta'zîm etti. «Yalnız Sana ibâdet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz» deyince bu, benimle kulumun arasındadır. Kuluma istediği verilmiştir. «Bizi doğru yola, kendilerine nîmet vermiş olduklarının yoluna hidâyet et. Gazaba uğramışların, sapıkların yoluna değil» deyince Allah buyurur ki; bu, kulumun isteğidir ve kulumun istediği kendisinindir.»

Dahhâk, İbn Abbâs (r.a.)'dan nakleder ki : «Yalnız Sana ibâdet ederiz» âyetinin tefsîri, «Yalnız Seni bir sayar, Senden korkar ve yal-

nız Senden isteriz ey Rabbimiz, başkalarından değil.» «Ve yalnız Senden yardım dileriz» âyetinin tefsîri de, «Sana ibâdette ve bizim kendi işimizde yalnız Senden yardım isteriz» demektir.

Katâde der ki : «Yalnız Sana ibâdet eder ve yalnız Senden yardım dileriz» âyetinin tefsîri şöyledir : Allah Teâlâ size yalnız Ona ihlâsla ibâdet etmenizi ve her işte kendisinden yardım dilemenizi emretmektedir. Önce «yalnız sana ibâdet eder» buyurulup da «yalnız senden yardım dileriz» cümlesinin sonra zikredilmesi şu sebeptendir. İbâdette asıl maksad; Allah Teâlâ'dır. Yardım dileme ise O'na tevessül etme, saygı göstermedir. Bunun için önemli olan, daha az önemli olana takdîm edilir. Burada mühim olan Allah'tır. En doğrusunu Allah bilir.

İZÂHI

İbn Kesîr tefsîrinin Mısır baskısında ayrıca şöyle bir ilâve bulunmaktadır :

Denilirse ki, (اياك نعبد و اياك نستعين) deki nûn'ların anlamı nedir? Eğer cem' içinse sebep aynıdır, eğer ta'zîb içinse buraya uygun düşmez.

Buna şöyle cevap verilmiştir : Burada kasdolunan kullar cinsinin haber verilmesidir. Namaz kılan kişi kullardan bir ferddir, özellikle toplu namazda ise veya cemaatın imâmı durumunda ise o kendi nefsinin ve mü'min kardeşlerinin yaradılış gayelerini teşkîl eden ibâdetlerini haber vermektedir. Ve İmâm, mü'min kardeşlerine tavassut etmektedir. Bazıları da derler ki nûnun ta'zîm için olması câizdir. Sanki kul şöyle denilmektedir. Sen ibâdetin çerçevesi içerisine girdiğin için yüce bir kişisin, mevkiin geniştir onun için: «Yalnız sana ibâdet eder ve yalnız Senden yardım dileriz» de. Eğer ibâdetin dışında ise biz cümlesini kullanma, istersen yüzbinlerce kişi arasında ol, çünkü hepsi de Allah Azze ve Celle'ye muhtâçtır ve O'na dayanmak zorundadırlar.

Kimileri de derler ki, «yalnız sana ibâdet ederiz» ifâdesi tevazû bakımından «yalnız sana ibâdet ettik» ifadesinden daha lalîftir. Çünkü ikinci ifâdede kişinin yalnız kendisinin hakkıyla ona ibâdet edemiyeceği ve hiçbir kimsenin lâyık olduğu şekilde kendisini övemeyeceği, Allah'a ibâdet için yalnız kendini ehil kılmak durumu sözkonusu olduğundan, kişinin kendi nefsine ta'zîmi bahis mevzûdur. İbâdet yüce bir makâmdır. Kul, Allah Teâlâ'nın huzûruna intisâbı nedeniyle ibâdet makamında en üstün şerefe nâil olur. Nitekim Allah Teâlâ Peygamberini; kitabını indirdiği, dâvâsı için harekete geçtiği ve kendi katına yücelterek mi' râcına nâil kıldığı zamanda dahi kendi kulu olarak nitelendirmiştir.

Peygamberin muhâlifleri O'nu yalanladıklarında Peygamberin üzülmesi halinde O'na ibâdete kalkmasını öğütlemektedir.

Râzî tefsîrinde, bazı kimselerden naklederek der ki : Ubûdiyet makâmı, risâlet makâmından daha üstündür. Çünkü ibâdet halktan hakka doğru çıkar risâlet ise Hakktan halka doğru iner. (Râzî der ki) Hem Allah, kullarının menfaatini gözetler, Rasûl ise ümmetinin menfaatini gözetir. Bu söz yanlıştır. Sözün yöneltildiği husûs ta zayıftır. Râzî tefsîrinde bu söze karşı çıkmamış veya zayıf olduğunu belirtmemiştir.

Bazı sûfîler de derler ki : İbâdet; ya bir sevâbın elde edilmesi veya bir cezânın durdurulması için yapılır. Bu önemli değildir. Çünkü maksad kasdedilenin elde edilmesidir. Ya da Allah Teâlâ'nın emirlerinin yüceltilmesi için ibâdet edilir ki bu da zayıf bir tarzdır. En yüce olan kemâl sıfatıyla muttasıf Allah'ın mukaddes zâtına ibâdet edilmesi şeklidir. Bunun için namaz kılan kişi, Allah için namaz kılıyorum der. Eğer maksadı sevâb elde etmek ve cezayı durdurmak olsaydı, namaz bâtıl olurdu. Ancak bu görüşe başkaları şöyle karşılık vermişlerdir : İbâdetin Allah Azze ve Celle için olması O'nun beraberinde sevâbı getirmesi veya azâbı def'etmesiyle çelişik değildir. Nitekim aynı şekilde bir bedevî arap şöyle der : «Ben ne senin dediğin gibi güzel söyleyebiliyorum ne de Muâz'ın. Sadece Allah'ın Cennet'ini istiyorum ve Cehennem'inden O'na sığınıyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu : «İşte biz de bunun etrafında konuşuyoruz.»

Hak Teâlâ hamde müstahak olduğunu belirttikten ve kendisini diğer zâtlardan ayıran büyük nitelikleriyle tavsîf ettikten ve bu sıfatın belirli bir malûma taalluk eden bir ilim olduğunu zikrettikten sonra, bunun ile muhâtab kılınıyor: «Ey şânı bu olan Allah, ibâdet ve yardım dilemeyi yalnız sana tahsîs ederiz» deniyor. Böylece tahsîsin en ince delâleti ifâde ediliyor. Görülmiyenden görülene intikâl ediliyor ve bilinen; gözle görülür oluyor, düşünülen müşâhede edilir hale geliyor, gâib hâzıra dönüşüyor. Sözün başlangıcı; ârifin, zikir, fikir ve esmâ-i ilâhiyeyi düşünüp onun âyetlerini görmek, yaptıklarından şanının yüceliğine, saltanatının parlaklığına delil getirmek konusundaki halinin başlangıcına bina edilmektedir. Sonra da ârifin hâlinin neticesine bağlanmaktadır. Bu merhalede o, vûslat denizine dalmakta, müşâhade ehlinden olmakta, ayân beyân onu görmekte ve kendisine yalvarmaktadır. Dudaklarıyla ondan yardım istemektedir. Allah'ım bizi eserini duyanlardan değil, gözle vâsıl olanlardan kıl. Araplarda söz sanatı olarak bu tür davranmak bir gelenektir. Bu üslûptan diğerine geçmek onu bırakarak işiteni güçlendirmek gayesine mebnîdir. Bu yüzden hitâb hâzırdan gâibe, gâibten hâzıra döndürülür.»

İstiâne yardım dilemedir. Bu ya zarûrî olur, ya da olmaz. Zarûrî yardım dileme fiilinin kendisi olmadan gerçekleşmeyenidir. Fâilin düşü-

nüp güç yetirmesi gibi. Bir âlet ve o âletin işlediği maddenin hâsıl olması gibi. Bu ikisi birleştiğinde kişi güç yetirme niteliğine sahip olur ve bir fiil ile mükellef olması sahîh olur. Zarûrî olmayan yardım dileme ise mümkün olan fiilin elde edilmesidir. Seferde yürüyebilen kişinin hayvana binmesi gibi. Veya fâilin fiile yaklaştırılması ve bu konuda teşvîk edilmesidir. Bu tür yardım dileme, teklîfin sıhhatına dayanak olmaz. Maksad bütün ihtiyaçlarda veya ibâdetlerin edâsında yardım dilemektir. Her iki fiilde gizli bulunan zamîr, okuyucu ve beraberinde bulunan hafaza melekleri ve cemaatla namazda hazır bulunanlar içindir. Başlangıcı onlara sonu da diğer muvahhidleredir. Kul, ibâdetini derece derece katlandırarak onların ibâdetiyle karıştırmakta ve ihtiyâçlarını onların ihtiyâçlarıyla birleştirmektedir ki onun bereketi sayesinde kabul olup icâbet edilsin. Cemâatla namaz bunun için zaten meşru' kılınmıştır(...)

Önce ibâdetin sonra yardım dilemenin zikredilmesi âyet başlarının uygun düşmesi içindir. Burdan da öğreniliyor ki vâsıtanın ihtiyâç ve istekten öne alınması icâbete daha uygun düşer. Ben derim ki; konuşan kişi ibâdeti kendi nefsine nisbet edince bu onda bir hazırlık ve taaccubu vehmettirdiği için ardından «yalnız senden yardım dileriz» diyerek ibâdetin ancak Allah'ın yardımı ve tevfîkiyle gerçekleşip tamamlanabileceğini göstermektedir.

İbâdet, Kur'an'ın üzerinde hassâsiyetle durduğu bir konudur. İbâdet edilecek kimse ve şey elbette ki kişilerin ve toplumların hayatında önemli bir yer işgâl eder. Çok değişik şekilleri olan putperestlikleri, şirk çeşitlerini ortadan kaldırabilmek için bu terimin detaylı olarak anlaşılması icâbeder.

İbâdet konusunu Mevdûdî bütün yönleriyle ele alarak günümüz, insanının pratik hayatı bakımından değerlendiriyor :

Ubûdiyyet- —kulluk—in bütün mânâlara göre aslı zillet ve eğilmedir. Bu sebeple ayaklar altında çiğnendiği ve yolcular üzerinde yürüdüğü için yola (طريق معبد) adı verilmiştir. İhtiyâç hallerinde binilen deveye de (بعير معبد) denilmiştir. Yine köleye, efendisine boyun eğdiği için (عبد) ismi verilir.

Burada, İslâm'ın beyân ettiği «Nefislerin sadece Allah için» başka kayıtlardan kurtarılması ve yalnız O'nun ibâdetine tahsîs edilmesi ilkesine işaret edilmektedir. Yani insan; sevgisinde, korkusunda, ümit ve tevekkülünde, kendisi için amel (ibadet) de, O'nun için nezir'de, boyun eğme, ta'zîm, secde ve takarrub'da O'na hiç bir şeyle şirk koşmayacaktır. Zira bunlar sadece semâları ve arzı —dünyayı— yaratan'ın hakkıdır.

«İbâdet» lafzı kemâl derecesinde zilletle beraber yine aynı derece-

de sevgiyi de içine almaktadır. Dolayısıyle kul ibâdet ettiği ilâhı, kemâl derecesinde bir sevgi ile sevmesi, ona kemâl derecesinde boyun eğmesi gerekir. Her ikisi de —sevgi ve zillet— ancak Allah için mümkün olur. O, yegâne ibâdete müstehak ilâhtır. Ubûdiyet; yalnız O'na sevgi, boyun eğme, tevekkül ve duâ ile O'nu ta'zîmdir. Mef'ûlün fiilden önce getirilmesi buna işâret etmektedir. Burada, kulun ibâdeti sadece Rabbına hasretmesinin, nefsini ancak Allah'a teslîm etmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Hem de gerektiği şekilde. Yoksa Rasûlullah'ın bi'seti esnâsında müşriklerin yaptıkları gibi değil. O zamanda müşrikler ibâdetlerinde birbirinden ayrı yollar tutmuşlardı : Onlardan güneşe ve aya, meleklere, putlara, râhiblere ve hahamlara, ağaç ve taşlara ve bunlara mümâsil şeylere tapanlar vardı. Kur'an-ı Kerîm onların bu hâlini şöyle beyân eder : «Gece, gündüz, güneş ay hep O'nun âyetlerindendir. Siz ne güneşe ne aya secde etmeyin.» (Fussilet, 37).

«Hatırla o günü ki Allah onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere : «Bunlar mı size tapıyorlardı?» diyecek. Melekler de : Seni tenzîh ederiz. Bizim yârimiz onlar değil Sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı ve çoğu onlara îman edicilerdi, diyecekler.» (Sebe' 40 - 41).

«Allah : Ey Meryem oğlu İsâ, insanlara Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin? dediği zaman O (şöyle) söyledi : Seni Tenzîh ederim yârâb...» (Mâide, 116).

«Sizin, melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi de emretmez.» (Âl-i İmrân, 80).

«Lât'ın, Uzzâ'nın ve (bunların) üçüncüsü olan diğer Menât (ın herhangi bir şey hakkında zerrece kudretleri var mı?) Bize haber verin.» (Necm, 19 - 20).

Ebu Vakıd el-Leysî'nin bu konuda rivâyet ettiği hadîs şöyledir :

«Rasûlullah (s.a.) ile beraber Huneyn gazvesine çıkmıştık. Müşriklerin yanında toplandıkları —oturdukları— ve silâhlarını astıkları «Zât'ül-Envât» denilen bir ağaçları var idi. O ağacın yanından geçerken : «Ey Allah'ın Rasûlü onların Zât'ül-Envât'ları gibi bize de bir ağaç yapsan» dedi. Rasûlullah şöyle buyurdu : Allahü Ekber! Nefsim Yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki siz İsrail oğullarının Mûsâ (a.s.) ya söylediklerinin aynısını bana söylüyorsunuz. Onlar şöyle demişlerdi : «Ya Mûsâ, onların nasıl tanrıları varsa sen de bize öyle bir tanrı yap. Siz, dedi, cidden ne câhillik eder bir kavimsiniz. Şüphe yok ki bunların içinde bulundukları (din) helâke mahkûmdur. (İbâdet diye) yapmakta oldukları nesne de boşunadır. Dedi : Tanrı olarak Allah'dan başkasını mı arayacakmışım size? Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne geçirmiştir.» (A'râf, 138 - 140).

Hadîsi Tirmizî rivâyet edip sahîh hadîstir demiştir. (Tirmizî, 31).

Rahip ve hahamlarına ibâdetlerine gelince bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor :

«Onlar, Allah'ı bırakıp râhiblerini, hahamlarını, Meryem oğlu Mesîh'i tanrılar edindiler.» (Tevbe, 31).

İmâm Ahmed İbn Hanbel ve Tirmizî, Adiyy İbn Hâtim'den rivâyet ediyorlar :

Rasûlullah' «Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını ve râhiblerini tanrılar edindiler.» âyetini okurken işittim ve dedim ki : «Ey Allah'ın Rasûlü biz onlara ibâdet etmiyorduk ki. Şöyle buyurdu : Onlar Allah'ın helâl kıldığını haram kılınca siz bunları haram kabul etmiyor muydunuz? Allah'ın haram kıldığını helâl kıldıklarında bunları helâl kabul etmiyor muydunuz? Evet yâ Rasûlullah dedim. İşte bu onlara ibâdettir buyurdular.» (Tirmizî, K. Tefsîr, 9).

Tirmîzî'nin metni şöyledir :

«Adiyy İbn Hâtim'den : Boynumda altın bir haç'la Rasûlullah'ın yanına geldim. Bana : «O putu boynundan çıkar at, ey Adiyy» buyurdular. Rasûlullah'ı «Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini tanrılar edindiler» âyetini okurken işittim. Şöyle buyurdular : Elbette, onlar bilgin ve rahiplerine ibâdet etmiyorlardı. Ama kendilerine bir şeyi helâl kıldıklarında onu helâl, haram kıldıklarında da haram kabul ediyorlardı.»

İbâdetin çeşitleri ve sınıfları vardır. İman da ancak yalnız Allah'a ibâdet edilmesiyle tamam olur.

Bir hâdiste de şöyle buyurulmaktadır :

«Bu ümmette şirk bir karıncanın hareketinden —devinmesinden— daha gizlidir» (Âhmed İbn Hanbel, Müsned, IV, 403).

Bu hadîs'in metni Müsned'de şöyledir:

«Ebu Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiştir : Bir gece Rasûlullah (s.a.) bize hitap ederek dedi ki : Ey Nâs, bu şirkten korkunuz, (korununuz). Muhakkak ki o bir karıncanın devinmesinden daha gizlidir (saklıdır). Orada bulunanlardan birisi sordu : Ey Allah'ın Rasûlü mademki bir karıncanın devinmesinden daha gizlidir ondan nasıl korunacağız? Buyurdular : «Ey Allah'ım bildiğimiz bir şeyle sana şirk koşmaktan yine Sana sığınır, bilmediğimiz şeylerden dolayı da mağfîretini dileriz, deyiniz.»

Şemseddin İbnü'l-Kayyim şöyle diyor : Bu sebeple kul her namazda «Ancak Sana ibâdet eder ve ancak Senden yardım dileriz.» (اياك نعبد و اياك نستعين) demekle emrolunmuştur. Şeytân şirk koşmayı emreder, nefis de bu konuda ona itâat ederek ya korkusundan, ya umîdinden daima Allah'tan gayrısına yönelir. Dolayısıyla kul dâimâ şirkten kurtulmaya ve tevhîde muhtâçtır. Aynı sebeple Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerîm' inde üç yerde müşriklerin kendisinin değerini hakkıyla bilmediklerini

haber vermektedir. Zaten sevgisinde, korkusunda, ümîdinde, boyun eğmesinde, öfkesinde, korkma ve rızâsını tercih etmede Allah'a denk ve eşler uyduran bir kimse nasıl olur da O'nun değerini hakkıyla bilebilir?»

İbâdet hakkında Mevhûdî, el-Mustalahât el-Erba'a (Dört Terim) isimli eserinde şu bilgiyi veriyor :

«İbâdetin lüğat mânâsı : «İtâat etmek, tevâzu göstermek, daha açık bir ifâde ile kişinin bir kimseye isyan etmeden, ondan yüz çevirmeksizin, mukâvemet göstermeden itâati ve boyun eğmesidir, o kadar ki kendisine karşı boyun eğilen kişi onu dilediği şekilde hizmetçi kılar «İşte bundan dolayı araplar, yumuşak huylu yük devesi için (بعير معبد) gidişi gelişi kolay olan yol için de (طريق معبد) tabîrlerini kullanırlar. Bu lüğavî asıldan bu kelimenin yapısında mevcut olan kulluk, itâat, hizmet ve yasak gibi mânâlar çıkmıştır. İbn Fâris, Makâyîs'ü'l-Lüğa, V, 205'de (عبد) maddesinde şöyle diyor : (ع د ب) kelimesindeki A ve B sanki birbirine zıt iki harf gibidirler, bu iki asıldan birincisi yumuşaklık ve tevazûya, ikincisi de şiddet ve kabalığa delâlet eder.

İbn Sîde, el-Muhassıs XIII, 96'da şöyle diyor : «Lügatte ibadetin aslı boyun eğmek. (...) İbâdet, itâat etmek, tevazu göstermek ve meskenet birbirine yakın mânâlı olan kelimelerdir. (...) Daha üstünü olmayan her boyun eğme, ibâdettir, ancak ma'bûd için olan itâat ibâdettir, boyun eğme ve mütevâzi olma yönünden Allah'a karşı olan her itâat ibâdettir. İbâdet, itâat etmenin bir çeşididir, ona ancak, görme, işitme, idrâk ve hayat en yüce nîmetlere nâil olan zât hak kazanır, şükür ve ibâdet ise ancak nîmetle kazanılır. Çünkü ibâdetlerde azın azı, ancak nîmetin en yükseğini veren zâta karşı yapılma hakkına sahiptir. Yalnız bu ölçüden Allah hariçtir. İşte bunun için kulluğa müstehak ma'bûd sadece O'dur. (Bkz. Lisân'ül-Arab, IV, 259 - 269).

İbâdet teriminin türetildiği ABD (عبد) kökü şu anlamlara gelir :

1) Kul, yani hür'ün karşıtı olan köle. (تعبد الرجل) adamı köle edindi. Onu kul edindi, yahut onu kul muâmelesine tabi tuttu. Kezâ yine aynı mânâyı ifâde etmek için, (عبد الرجل واعبده واعتبده) tabirleri kullanılır. Hadîs-i Şerîf'te bu hususu te'yîd için şöyle buyuruluyor :

ثلاثة انا خصمهم رجل اعبد محرا وفى رواية: اعتبد محرا

«Üç kişi vardır ki; ben onların hasmıyım. Bunlardan birincisi hür bir kimseyi köle edinen adamdır.» Başka bir rivâyet hür'ü köle edinen, yani hür bir kimseyi kendine köle edinen buyurulmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.) Fir'avun'a şöyle der : «Bana karşı minnet ettiğin (başıma kaktığın) o nîmet, İsrail oğullarını kendine kul (köle) edindiğin içindir» (Şuarâ, 22).

2) İbâdet, boyun eğmekle beraber itâat anlamına gelir. Meselâ (عبد الطاغوت) «Putlara ibâdet etti» cümlesi «Ona itâat etti demektir.» (اياك نعبد) «Ancak Sana ibâdet ederiz» yani eğilmelerimizle itâatı yalnız Sana gösteririz.» (واعبدوا ربكم) «Rabbınıza ibâdet ediniz» sözü «Rabbınıza itâat ediniz» demektir.

(قومهما لنا عابدون) «O ikisinin kavmi bize ibâdet edicilerdir.» Yâni bize itâat edicilerdir, demektir. Ve her kim bir krala boyun eğerse ona itâat etmiş demektir. İbnü'l-Enbârî şöyle diyor : (فلان عابد) «Filanca ibâdet edicidir» yani o Rabbı'na boyun eğmiş ve Rabbi'nin emrine teslîmiyet ve bağlılık göstermiş demektir.

3) (عبادة - العباده - معبداً - معبدة)kelimeleri «Ona kulluk etti, Onu ilâh tanıdı» manâlarına gelir. (التعبد) kelimesi ise, «kendini ibâdete verdi» demektir. (المعبّد) kelimesi «kendisine ibâdet edilen» manâsını ifâde eder. Yani kendisine hürmet gösterilen demektir.

4) (وعبد به) «O'na ibâdet etti», «O'na yapıştı ve O'ndan ayrılmadı» demektir.

5) (ماعبدك عنى). «Senin bana gelmene ne engel oldu?»

Bu filolojik izahlardan da anlaşılıyor ki (العبادة) kelimesinin ifâde etmek istediği esâs mânâ, kişinin, yüksek ve üstün birine karşı baş eğmesi, itâat etmesi, sonra kendi hürriyet ve bağımsızlığından ferâğat etmesi, onun karşısında her türlü mukâvemet ve isyânı terk etmesi ve tam bir bağlılıkla ona boyun eğmesidir. İşte bu, kulluk ve itâattır. Bundan dolayı Arap (العبد) ve (العبادة) kelimelerini duyduğu ilk anda zihninde kulluk ve ilâhlık mefhûmları canlanıyordu. Kulun hakîki vazîfesi efendisine itâat etmek ve emirlerine sıkı sıkıya bağlanmak olduğu için hemen ardından itâat tasavvuru geliyordu. Daha sonra kul, itâat ve tezellül ile nefsini efendisine teslîm etmekle kalmaz, bununla beraber onun yüceliğine inanır, şanının yüksekliğini itirâf eder, kalbi efendisinin nîmetlerine karşı minnettarlık ve şükür hisleri ile dolup taşarsa; işte o kul efendisine hürmet ve ta'zîmde aşırı davranır, nîmetlerine şükretmek için kulluğun gereklerini yerine getirme yol-

larını arar. (...) Bütün bunlar Allah'a gösterilecek kulluğun kendisidir. Bu düşünce; kulun efendisine sadece başını eğmesi ile değil, bilâkis başı ile beraber kalbini de O'na meylettirdiği takdîrde kulluğun mânâlarını ifâde eder. Geride kalan iki mefhûma gelince, onlar kulluk için esâs değil ikinci derecede düşünülebilir.

Gerçek Kulluk :

Filolojik araştırmalardan sonra Kur'an-ı Kerîm'e mürâcaat ettiğimizde (العبادة) kelimesinin ekseriyetle ilk üç mânâda kullanıldığını görürüz. Bazı yerlerde (العبادة) kelimesi ile birinci ve ikinci mânâ birarada bir yerde yalnız birinci mânâ bir başka yerde yalnız ikinci mânâ, bir diğer yerde yalnız üçüncü mânâ kasdedilmiştir. Bu üç mânânın bir anda kullanıldığı da görülmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de (العبادة) kelimesinin birinci ve ikinci mânâlarda kullanıldığı yerler :

«Daha sonra Mûsâ'yı ve kardeşi Hârûn'u bunca mucizelerimizle ve apaçık huccetlerimizle Fir'avun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik de (îman etmeyi bir türlü) kibirlerine yediremediler. Onlar mütekebbir ve müste'bil adamlardır.» (Mü'minûn, 45 - 46).

«Onun için dediler ki : «Kavimleri bize kulluk edip dururken bizim gibi iki beşere îmân mı edecekmişiz?» (Mü'min'ûn, 47).

İmâm-ı Taberî diyor ki : «Onlar, onlara itâat ediyorlar, onlara karşı zillet gösteriyorlar, onların emirlerini harfiyyen yerine getiriyorlar ve onlara boyun eğiyorlar. Araplar arasında krala itâat eden herkes için «melîkin kulu» ifâdesi kullanılır.» (Tefsîr XVIII, 19).

«Bana karşı minnet ettiğin (başıma kaktığın) o nîmet, İsrail oğullarını kendine kul (köle) edindiğin içindi.» (Şuarâ, 22).

Taberî bu âyetin tefsîrinde ise şöyle diyor : «Onları kendin için köle edindin» Mücâhid ise bu husûsta şöyle diyor : «Onlara üstün geldin ve istediğini yaptırdın.» İbn Cüreyc de şöyle diyor : «İsrail oğullarını yendin, galip geldin ve onlara dilediğini yaptırdın.» (Tefsîr, XIX, 33).

Bu iki âyette (العبادة) kelimesinden kastedilen mânâ, kulluk ve itâattır. «Fir'avun dedi : «Mûsâ ve Hârûn'un kavmi ise ibadet edicilerdir.» Yani onlar bizim kölelerimizdir ve emirlerimize itâat ederler. Musa da dedi : «Sen İsrail oğullarını köle edindin ve onları gönlünün istediği şekilde çalıştırdın.»

Kulluk ve itâat anlamında ibâdet şu âyetlerde yer alır :

«Ey îman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin, Allah'a şükredin, eğer (hakikaten) O'na kulluk ediyorsanız.» (Bakara, 172).

Taberî, bu âyetin tefsîrinde de diyor ki : Eğer sizler onun emrine boyun eğiyor, dinliyor ve itâat ediyorsanız, o halde size yenmesini mübah ve helâl kıldığı şeyleri yeyin. Onun haramlığı husûsunda şeytâna uymaktan vazgeçin. Şeytân; onu yememelerini teşvîk ediyor ve haram olduğuna inanmaktan vazgeçmeğe çağırıyor. Çünkü onların onu câhiliyye devrinde haram kılmaları şeytâna itâatleri ve geçmiş cedlerinden ve babalarından Allah'ı inkâr etme hususunda ehl-i küfre uymaları içindir. (Tefsîr, II, 50).

Bu âyetin getirdiği hüküm ile ilgili münâsebete gelince; İslâm'dan evvel araplar dînî önderlerinin emirlerine bağlanmak ve atalarının takip ettiği yola uymak sûretiyle içecekleri ve yiyecekleri şeyleri, yazabilecekleri her türlü vâsıta ile kaydediyorlardı. Müslüman olunca Allah onlara şöyle buyurdu : «Siz bana, bütün bu kayıtları parçalamak ve benim size helâl kıldığım şeyleri dilediğiniz gibi yemek sûretiyle ibâdet ediyorsunuz.» Bunun mânâsı; eğer siz, Allah'ın birliğini tasdîk ederek âlimlerinize ve liderlerinize kul, köle olmasaydınız ve onlara itâattan vazgeçip Allah'a yönelseydiniz; işte o zaman Allah'ın sizin için helâl ve haram konusunda çizdiği sınırlara uymanız gerekirdi, yoksa onların çizdiği sınırlara değil. İşte bundan dolayı (تعبدون) kelimesi burada «kulluk ve itâat» mânâlarında kullanılmıştır. «De ki, Allah katında bir cezâ olmak bakımından bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi? «Allah'ın la'net ve aleyhinde gazab ettiği, içlerinden maymunlar, domuzlar yaptığı kimselerle Tâgût'a ibâdet edenlerdir ki işte bunların mevkii daha kötü ve dümdüz yoldan daha sapıktır.» (Mâide, 60).

Taberî bu âyetin tefsîrinde ve Tâğût kelimesi hakkında bazı nakiller yaptıktan sonra şöyle diyor : «Bana göre sözün doğrusu; Allah'a karşı her isyân eden ve ondan başkasına tapandır, gerek onun üstünlüğünden olsun, gerekse hakikaten ona itâatinden dolayı olsun. Ve gerek bu ma'bud; insan yahut şeytân, yahut put veya mevcûd şeylerden birisi olsun. Ben Tâğût kelimesinin aslının şöyle kullanıldığını tesbît ettim : Bir kimse zulmettiği ve haddi aştığı zaman onun hakkında «azdı, tuğyân etti» denir.» (Tefsîr, III, 15).

«Andolsun ki biz her ümmete «Allah'a kulluk edin, putlar (a tapmak) dan kaçının» diye (tebliğât yapması için) bir peygamber göndermişizdir...» (Nahl, 36).

«Tâğûttan, ona tapmaktan kaçınıp da Allah yoluna yönelenler (e gelince), onlar için müjde vardır. O halde kullarımı müjdele.» (Zümer, 17).

Bu üç âyette «Tâğût'a ibâdet» sözünden kastedilen mânâ Tâğût'a kulluk ve itâattır. Kur'an-ı Kerîm'in ıstılâhında Tâğût'un mânâsı Allah'a karşı haddi aşan ve zulmeden her türlü hâkimiyet, otorite, baş-

kanlık yahut kumandanlıktır. Kişinin bu türlü otoriteye, başkanlığa, liderliğe boyun eğmesi ve ona tapması Tâğût'a itâattir.

İtâat anlamında ibâdet şu âyetlerde yer alır :

«Ey Âdem oğulları, şeytâna tapmayın. Çünkü o, sizi Rabb'ınızdan ayıran bir düşmandır.» (Yâsîn, 60).

Açık olan şudur ki; hiç bir kimse bu dünyada şeytânı ilâh tanımaz, bilâkis bütün gücü ile ona la'net eder ve onu ruhundan kovar. Bunun için Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününde âdem oğullarına yüklediği suç, dünya hayatında şeytâna tapmalarından dolayı değildi, Sadece şeytân' ın emrine itâat etmeleri, hükmüne tâbi olmaları ve gösterdiği yollara süratle koşmalarındandı.

«Meleklere, o zulmedenleri, onlara eş olanları, Allah'ı bırakıp tapmakta ısrâr ettikleri şeyleri hep bir araya toplayın da cehennem yoluna götürün.» (dediler») (Sâffât, 22 - 23).

«Onlardan kimi kimine yönelip birbirini mes'ûl tutmaya kalkışırlar.»

(Metbuları da) «Hayır, siz (esasen) îmam ediciler değildiniz» derler.

Ve bizim size karşı bir hâkimiyetimiz de yoktu. Bilâkis siz de bizim gibi azgınlar gürûhu idiniz.» (Şaffât, 27 - 30).

Bu muhâverede Kur'an-ı Kerîm'in hikâye ettiği ibâdet edenlerle ibâdet edilenler arasındaki görüş; en iyi şekilde açıklanıyor. Burada mâbudlardan maksad, kavmin taptığı ilâhlar ve putlar değildir. Bilakis onlardan maksad, halkı görünüşte istişâre adı altında sapıklığa sürükleyen, temiz Hıristiyan azizleri elbisesi ile insanları temsil eden, şerri ve fesâdı ıslâh adı altında yayan liderler ve kılavuzlardır. Onları cübbe ve tesbihleri ile aldatıp kendilerine tabî kıldılar. Allah bu âyette onların hîlekârları körükürüne taklîd etmelerini ve emirlerine uymalarını (العبادة) kelimesi ile açıklamaktadır.

«Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesîh'i tanrı edindiler. Halbuki bunlar da ancak bir olan Allah'a ibâdet etmelerinden başkası ile emrolunmamışlardır.» (Tevbe, 31).

Allah'ı bırakıp bilginlerini ve âlimlerini tanrı edinmelerinden, Allah'a ve Rasûlüne âit bir delile dayanmaksızın onların hükmüne itâatlarından bu âyette kastedilen mânâ; onların emir ve yasak koyma yetkisine sahip olduklarını kabuldür. Bu mânâyı Rasûlullah (s.a.) sahîh hadîslerinde bizzat açıklamıştır. Rasûlullah (s.a.)'a : «Biz âlimlerimize ve büyüklerimize ibâdet etmedik» dedikleri zaman, o şöyle buyurmuştu: «Onların helâl kıldıklarını helâl, haram kıldıklarını haram saymıyor musunuz?»

Kulluk anlamında ibâdet, Kur'an-ı Kerîm'de iki mânâ'da vârid oluyor.

Birincisi; kişinin bir başkası için dinin emirlerinden olan sücûd, rükû', kıyâm, tavâf, Kâ'be'ye yüz sürme, adak, kurban gibi rükünleri, tapma ve kurban âdetini kasdederek yerine getirmesidir. Bu kişinin taptığı o şeyi, kendi başına buyruk en yüce ilâh kabul etmesine, bütün bu yaptığı şeyleri, taptığının en yüksek bir ilâhın ortağı bulunduğuna, bu âlemi idârede bu en yüce ilâha tâbi olduğuna inanması keyfiyetidir.

İkincisi; kişinin bir kimseyi bu âlemde sebepler nizâmı üzerinde gâlip zannederek isteği hakkında ona duâ etmesi, zarar ve felâketler karşısında ondan medet umması, korkuların gelişinde, malların ve canların yok oluşunda ona sığınmasıdır.

Bu iki tavır da kulluk mânâsına dâhildir. Bunun delili aşağıdaki âyetlerdir.

«De ki : «Bana Rabbimden apaçık deliller gelince sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınıza kulluk etmekden kesin olarak men'edildim. ...» (Mü'min, 66).

«Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekiliyorum. Rabbime duâ ediyorum. İşte (İbrâhîm) onları ve Allah'tan başka taptıklarını bırakıp çekilince biz ona İshâk'ı ihsan ettik...» (Meryem, 48 - 49).

«Allah'ı bırakıp da kendisine, kıyâmete kadar cevap veremeyecek kişiye tapmakta olan kimseden daha sapık kimdir? Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler. İnsanlar mahşerde bir araya toplandıkları zaman bunlar, onların düşmanları olurlar. Onların taptıklarını inkâr ediciler olurlar.» (Ahkâf, 5 - 6).

Bu üç âyetin her birinde buradaki ibâdetten maksadın duâ ve medet ummak olduğunu Kur'an-ı Kerîm bizzat açıklamıştır :

«... Belki onlar cinlere tapıyorlardı ve çoğu onlara îman edicilerdi diyecekler.» (Sebe', 41).

Cinlere ibâdet ve onlara îmandan bu âyette kastedilen mânânın ne olduğunu aşağıda gelen Cin sûresi'ndeki âyetler açıklamaktadır :

«Gerçekte şu da var : İnsanlardan bazı kimseler cinlerden bazı kişilere sığınırlar.» (Cin, 6).

Yukarıdaki âyette açıklanmıştır ki cinlere ibâdetten maksad da, muhâfaza ve sığınma hususunda onların kudretine inanmaktır.

«Rabb'ın onları da, Allah'tan gayrı taptıklarını da mahşerde biraraya toplayıp : «Siz mi şu kullarımı saptırdınız, yoksa kendileri mi yollarını sapıttılar?» diyeceği gün. Görürsün ki onlar şöyle derler : «Seni tenzîh ederiz. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yakışmaz...» (el-Furkân, 17 - 18).

Bu âyet-i Kerîme, mâbûdlardan maksadın sâlihler, Peygamberler ve velîler olduğunu açıkça anlatıyor. Onlara ibâdetten maksat ise; kulluk hâssaları bakımından yüksek olduklarına inanmak ilâhlık sıfatı ile muttasıf bulunduklarını kabul etmek, kötülüğü keşf, gaybı ortaya çıkarmak, yardım gibi şeylere güçlerinin yeteceğini zannetmektir.

Taberî bu âyetin tefsîrinde şöyle diyor; zikri yüce Allah buyuruyor ki : «Kıyâmet gününü inkâr edip putlara tapan yalancıları ve Allah'tan gayri cinlerden, insanlardan ve meleklerden olan şeylere tapanları o günde toplayacağız.» (Tefsîr, VIII, 141).

«Allah onların hepsini mahşerde toplayacak sonra meleklere : «Bunlar mı size tapıyorlardı? diyecek.» (Melekler de) : Seni ortaktan tenzîh ederiz. Bizim dostlarımız onlar değil. Sensin...» (Sebe', 40 - 41).

Bu âyetlerde meleklerin ibâdetinden kasdedilen mânâ; câhilliyyet halkının yaptığı gibi, onların hayâlî resimlerine ve heykellerine karşı gösterilen saygı ve ubûdiyyettir. Bütün bunlardan da öte, onların gâyesi, bu dünya hayatına bağlı işlerinde onların atîfetlerini ve yardımlarını kazanmak suretiyle onları hoşnûd etmektir.

«Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. Bir de : «Bunlar bu putları Allah yanında bizim şefâatçılarımızdır» derler.» (Yûnus, 18).

«... Kendilerine bir takım dostlar edinenler (derler ki) : «Biz bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.» (Zümer, 3).

Bu âyette de ibâdetten maksad, kulluk etmektir. Verdiğimiz örneklerden anlaşılıyor ki, Kur'an-ı Kerîm'de (العبادة) kelimesi bazan kulluk ve itâat, bazan sadece itâat, bazan da yalnız «tanrılık iddiâsında bulunmak» mânâsında kullanılmıştır. Şimdi ise ibâdet kelimesinin her üç mânâya kullanıldığı örnekleri vermeden önce bazı husûsları açıklamaya çalışalım :

İbâdet kelimesinin itâat ve kulluk manâları ile zikredildiği âyetlerde mâbûddan maksad; ya şeytandır, yahut Allah'a itâat ve ibâdetten bedel olarak onlara itâat ve ibâdeti teşvîk eden ve kendilerini Tâğût kılan azgın kişilerdir, yahut da Allah'ın kitabını hiçe sayarak insanları, îcad ettikleri hayat düstûrları ve yaşayış tarzına sürükleyen lider ve önderlerdir. İbâdet kelimesinin «tanrılık iddiâsında bulunmak» mânâsında vârid olduğu âyetlere gelince; bu âyetlerde ma'bûddan maksad; yol gösterme ve talîmlerine rağmen insanların kendilerini ilâh telâkki ettikleri sâlih kişiler, peygamberler ve velîlerden, yahut kötü anlayışları dolayısiyle tabîat kanunu üzerindeki koruyucu güçte ortak saydıkları cin veya meleklerden ibârettir. Veya mücerred şeytânın teşvîki ile namazlarının kıblesi ve ibâdetlerinin yönü kesilen heykel ve hayâlî kuv-

vetlerden ibarettir. Kur'an-ı Kerîm, bütün bu ma'bûdları bâtıl sayıyor. İnsanların onlara tapmasını, onlara itâat etmelerini, onları ilâh kabul etmelerini de büyük bir hatâ sayıyor. Bu ibâdetin, onlara tapınılması, itâat olunması yahut onların ilâh kabul edilmesi şeklinde olması farksızdır. Âyette deniyor ki; sizin tapmakta olduğunuz bu şeylerin hepsi Allah'ın kulları ve köleleri olup ibâdet olunmaya müstahak değildir ve siz de onlara ibâdet etmekle ümitsizlik, alçaklık ve musîbetten başka bir şey elde etmiyorsunuz. Hakîkatte onların da yer ve göklerin de gerçek mâliki bir olan Allah'tır. Bütün işler, bütün otorite ve selâhiyetler O'nun kudreti çerçevesindedir. İşte bundan dolayı da ibâdet edilmeye lâyık yalnız O'dur.

«Ey kâfirler Allah'ı bırakıp taptığınız putlar da sizin gibi kullardır. Eğer dâvânızda samimi iseniz, haydi onları çağırın da size yardım etsinler.» (A'raf, 194).

«Sizin onu bırakıp taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları kuru adlardan başkası değildir. Allah bunlara hiç bir burhân indirmemiştir. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. O kendisinden başkasına ibâdet etmemesini emreylemiştir. Doğrusu din işte budur...» (Yûsuf, 40).

«Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülür. Öyle ise O'na ibâdet et, O'na güvenip dayan...» (Hûd, 123).

«... Önünüzde, ardınızda ve her ikisinin arasında ne varsa O'nundur. Senin Rabbın unutan değildir.» (Meryem, 64).

«O göklerin, yerin ve onların arasında bulunan şeylerin Rabbidir. O halde sen O'na kulluk et ve kulluğunda da iyice sebât et...» (Meryem, 65).

«... Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa güzel bir amel işlesin ve Rabbine ibâdette hiç bir kimseyi ve hiçbir şeyi ortak tutmasın.» (Kehf, 110).

İbâdet kelimesinin bu ve buna benzer âyetlerde, yalnız tanrılık iddiâsı veya sadece itâat ve kulluk mânâlarına tahsîs edilişi için herhangi bir gerekçe yoktur. Bilakis doğru olan Kur'an-ı Kerîm'in buna benzer âyetlerde davetini en mükemmel şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Daha doğrusu, Kur'an-ı Kerîm'in kulluk, itâat ve ubûdiyyetten başka bir mânâ taşımıyan bu daveti sırf Allah rızâsı içindir. Buna göre, ibâdet kelimesinin bu mânâda dondurulması, doğrusunu söylemek gerekirse Kur'an çağrısının çok dar mânâlara sıkıştırılması demektir ve bunun kat'i neticesi şudur : Allah'ın dinine inanan herkes bu sınırlı dar düşünceyi Kur'an'ın dâveti zannedecek ve böylece Kur'an-ı Kerîm'in öğrettiklerine tâbi olmayacaktır.» (Mevdûdî, Dört Terim, Türkçe çev: İ. Kaya, O. Cilacı. 89 - 108).

———oOo———

Sırât-ı Müstakîm :

Bizi doğru yola ilet.

Başlangıçta Allah Teâlâ'ya hamd edildiğine göre, arkasından isteklerin gelmesi uygundur. Nitekim hadîste belirtildiği gibi Allah (c.c.) Fâtiha'nın yarısı, Bana yarısı kulumadır ve kulumun istediği kendisinindir» buyurmuştur. Bu durum isteyenin en iyi halidir ki, isteneni medhetmekte ve sonra kendi ihtiyacını zikretmektedir. Bunun yanı sıra mü'min kardeşlerinin ihtiyâçlarını dile getirmek üzere «Bizi dosdoğru yola hidâyet et» demektedir. Çünkü bu «dosdoğru yol»: ihtiyâcın en iyi şekilde ifâdesi ve ihtiyaca en iyi şekilde muhteviyât verilmesidir. Bunun için Allah kulunu dosdoğru yola, hidâyete yöneltmektedir. Çünkü O en mükemmeldir. Buradaki istek, isteyenin hâlini ve ihtiyâcını haber verme sadedinde de olabilir. Nitekim Hz. Mûsâ'dan bahsedilirken şöyle buyurulur :

«Bunun üzerine onlarınkini suladı. Sonra gölgeye çekildi ve dedi ki : «Rabbim doğrusu bana indireceğin hayra muhtâcım.» (Kasas, 24).

Bununla beraber isteyenin nitelikleri daha öncede geçmiş olabilir. Nitekim balık sahibinin sözlerini zikrederken Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Zünnûn'a da hani o öfkelenerek giderken kendisine güç yetiremiyeceğimizi sanmıştı. Ama sonunda karanlıklar içinde «Sen'den başka İlâh yoktur. Sen münezzehsin. Doğrusu ben haksızlık edenlerdenim» diye niyâz etmişti.» (Enbiyâ, 87).

Veya istekleri, mürecced övgü şeklinde de olabilir(...)

Bazen hidâyet kelimesi kendiliğinden müteaddi olur ve bize ilham et, bizi muvaffak kıl veya rızıklandır veya ver anlamını kazanır. Nitekim burada bu şekildedir. Kezâ diğer bir âyette :

«Biz ona iki de yol gösterdik.» (Beled, 10) buyuruluyor.

Burada biz ona hayır ve şerri bildirdik anlamınadır. Hidâyet kelimesi, bazan da ( ) ile müteaddî olur. Bu takdîrde irşad ve delâlet anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde böyledir :

«Rabbinin nimetlerine şükrederdi. Onu beğenip seçmiş, kendisini doğru bir yola iletmişti.» (Nahl, 121).

«Ve onları cehennem yoluna götürün.» (Saffât, 23).

«İşte böylece sana da buyruğumuzdan bir rûh vahyettik. Sen kitap nedir, îman nedir bilmezdin. Fakat biz onunla kullarımızdan dilediğimizi

doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki, sen de doğru bir yolu göstermektesin. (Şûrâ, 52).

Bazan da (ل) lâm ile müteaddî olur. Nitekim cennet ehlinden bahsedilirken şöyle denilmektedir :

«Göğüslerinde kinden ne varsa söküp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akar. Ve derler ki : «Hamd olsun Allah'a ki, bizi hidâyetiyle buna ulaştırdı. Eğer O bizi ulaştırmasaydı biz hidâyete ulaşmazdık. Andolsun ki, Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmiştir.» Onlara : «Yapmakta olduklarınızdan dolayı mirasçısı kılındığınız cennet işte budur» diye seslenilir.» (A'râf, 43).

Bizi muvaffak kıl ve onun için ehil eyle mânâsına gelir.

Sırât-ı Müstakîm'e gelince (الصراط المستقيم) :

İmam Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî der ki; te'vîl ehlinin hepsi icma' ettiler ki : sırât-ı müstakîm, eğriliği büğrülüğü olmayan apaçık yoldur. Bütün arapların lüğatında bu anlama gelir.

Bu noktadaki şevâhid sayılmıyacak kadar çoktur. Sonra araplar sırât kelimesini her türlü söz ve davranış için kullanırlar. Doğru olana düzgün mânâsında, eğri olana da eğri anlamında sırât tâbîrini kullanırlar. Selef ve haleften müfesirler; sırât kelimesinin tefsîri konusunda ihtilâf etmişlerdir. Fakat hepsi birtek noktaya yönelmiştir ki, bu da Allah ve Rasûlüne ittiba'dır. Sırâtın Allah'ın kitabı olduğu husûsunda rivâyetler vardır. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Hasan İbn Urfe... Ali İbn Ebu Tâlib'den nakleder ki o şöyle demiş : Allah'ın Rasûlü «sırât-ı müstakîm» Allah'ın kitabıdır» buyurdu. İbn Cerîr, Hamza İbn Habîb el-Zeyyâd'ın rivâyetiyle aynı hadîsi nakleder ki bu hadîs Kur'an'ın fazîletleri babında geçmişti. İmâm Ahmed ve Tirmizî Hâris'in rivâyetiyle Hz. Ali'den merfu' olarak nakleder ki, O şöyle demiş : «Kur'an Allah'ın sapasağlam ipidir, o zikr-i hakîm ve sırât-ı müstakîmdir.» Bu hadîs mevkûf olarak da Hz. Ali (r.a.)'den rivâyet edilir. Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir.

Sevrî, Mansûr'dan... O da Abdullah'dan naklen der ki sırât-ı müstakîm Allah'ın kitabıdır. Denildi ki o İslâm'dır.

Abdullah İbn Muhammed İbn Akîl, Câbir'den nakletti ki; sırât-ı müstakîm İslâm'ın kendisidir ve gökle yeryüzünün arasından daha geniştir. İbn el-Hanefiye de bu âyetin tefsîrine «sırât-ı müstakîm» Allah'ın kullarından, ondan başkasını kabul etmediği İslâm dînîdir» der.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : Sırât-ı Müstakîm İslâm'ın kendisidir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel bu hadîsi Müsned'inde nakleder ve der ki; Hasan İbn Süvvâr Ebu'l-A'lâ... Nüvâs İbn Sem'ân'dan nakleder ki o, Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle duyduğunu bildirmişti : «Allah (darb-ı

mesel) örnek olarak dosdoğru yolu (sırât-ı müstakîm'i şöyle) göstermiştir. Sırât'ın iki yakasında iki sûr, açık kapılar ve kapıların üzerinde gerilmiş perdeler vardır. Sırât'ın kapısında bir münâdî der ki : Ey insanlar hepiniz birlikte sırâta (dosdoğru yola) giriniz ve (yolunuzu) eğip bükmeyiniz. Sırâtın üzerinden de bir münâdî aynı şekilde çağırır. İnsan bu kapılardan birisini açmak istediğinde der ki, yazıklar olsun onu açma, çünkü sen onu açarsan içine girersin. Sırât İslâm'dır, iki sûr Allah'ın hadleridir. Açık kapılar Allah'ın harâmlarıdır. Sırâtın başındaki bu çağırıcı Allah'ın kitabıdır. Sırat'ın üzerindeki çağırıcı Allah'ın her müslümanın kalbindeki uyarıcısı (vâizi) dir. İbn Ebu Hâtim, ve İbn Cerîr, Leys İbn Sa'd'ın rivâyetiyle aynı hadîsi naklederler. Tirmizî ve Neseî de Ali İbn Hacer kanaliyle Nüvâs İbn Sem'ân'dan nakleder.

Bu isnâd, hasen ve sahîhtir. En doğrusunu Allah bilir.

Mücâhid der ki : sırât-ı müstakîm haktır. Bu ifâde daha şümûllüdür, ayrıca daha önceki ifâdelerle bunun arasında çelişki yoktur.

İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr, Ebu Nadr Hâşim İbn el-Kâsım'ın hadîsinde Ebu'l-Âliye'den nakleder ki, sırât-ı müstakîm Hz. Peygamber ve arkasından gelen iki ashâbıdır. Âsım der ki biz bunu Hasan'a naklettik o da Ebu'l-Âliye doğru söylemiş, dedi.

Bütün bu sözler sahîhtir ve uyulması gerekir. Tutarlıdır, çünkü Hz. Peygambere tâbi' olan, ondan sonra gelen Ebubekir ve Ömer (r.a.)'e uyan kimseler hakka uymuş olur. Hakka uymuş olan İslâm'a uymuş olur. İslâm'a uyan Kur'an'a uymuş olur ki o, Allah'ın kitabı, kopmaz ipi ve dosdoğru yoludur. Bütün bu ifâdeler doğrudur ve birbirlerini tasdîk eder. Hamd Allah'a mahsûstur...

Taberânî der ki Muhammed İbn Fadl el-Sakatî... Abdullah'tan nakleder ki o şöyle demiş : Sırât-ı Müstakîm Rasûlullah'ın bizi üzerinde terk ettiği yoldur. Bunun için İmâm Ca'fer İbn Cerîr merhûm şöyle der : Bu âyetin yani «bizi dosdoğru yola hidâyet et» âyetinin en uygun te'vilî onunla şunun kastedilmiş olmasıdır : Senin hoşnûd olacağın yolda sebât etmeye bizi muvaffak kıl, kullarından söz ve amelleriyle kendilerine nîmet ettiğin sırât-ı müstakîme bizi muvaffak kıl. Çünkü ona muvaffak olan Allah'ın kendilerine nîmet ihsân ettiği peygamberlerin, sâdıkların, şehîdlerin ve sâlihlerin yoluna muvaffak olur. Ona muvaffak olanlar da İslâm'a muvaffak olur. Peygamberleri tasdîk etmek, kitaba sarılmak, Allah'ın emrettiğiyle amel edip yasakladığından kaçınmak, peygamberinin yolundan gitmek, dört halîfenin yolunu izlemek ve sâlih kulların yolundan gitmek, sırât-ı müstakîm tabîrinin içerisine girer.

Denilirse ki, mü'min her vakit namazda ve diğer zamanlarda hidâyeti nasıl isteyebilir, halbuki kendisi bu sıfatla muttasıftır? Bu, acaba mevcûdun elde edilmesi bâbından mıdır, yoksa başka türlü müdür?

Bunun cevâbı, hayırdır. Eğer mü'minin gece ve gündüz hidâyet is-

temeye ihtiyâcı olmasaydı Allah Teâlâ onu buna yöneltmezdi. Zira kul, her an ve her durumda, Allah'ın kendisini hidâyette sabit kılmasına ve bunda başarı kazanıp basîretini açık tutmasına muhtâçtır. Bu ihtiyâcı her an artmakta ve devâm etmektedir. Kul, kendi nefsi için Allah'ın istediğinin dışında fayda veya zarara muktedir değildir. Bunun için Allah Teâlâ, kullarını hep yardımı, başarısı ve sebâtıyla destek istemeye yöneltmektedir. Dolayısıyla Allah'ın, istediğinden muvaffak kıldığı kişi mutludur. Allah Teâlâ duâ edenin duâsına icâbet edeceğini te'mîn etmiştir. Özellikle zor durumda ve muhtâç olan kişi, gece ve gündüz O'na yalvaracak olursa. Nitekim şöyle buyurmaktadır :

«Ey İman edenler, Allah'a peygamberine, indirdiği kitaba inanın. Kim Allah'ı meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüştür.» (Nisâ, 136).

Burada Allah inananlara imanı emretmektedir. Bu, mevcûdun elde edilmesi sadedinde değildir. Çünkü istenen îmana destek sağlıyan amellerde sebât edip devâm etmek ve bu davranışı sürdürmektedir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İZÂHI

İbn Kesîr tefsirinin Mısır baskısında ayrıca şu bilgiler veriliyor : Cumhûr'un kıraetine göre dosdoğru yol anlamına gelen (صراط) sırât kelimesi sad iledir. Sırât'ı, sin ile (سراط) ve ze ile (زراط) okuyanlar da vardır. Ferrâ'nın dediğine göre, bu okuyuşlar Beni U'zer ve Beni Kelb kabilesinin lügatıdır.

(...) Allah'ın hidâyeti sayılmayacak kadar çeşitlidir. Nitekim Allah Teâlâ : «Allah'ın nîmetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız.» buyuruyor. (İbrahim, 34).

Ancak bunlar belirli sıralara inhisâr etmektedir. Birincisi kişinin menfaatlerini görebileceği güçleri ifâde etmektedir. Aklî kuvvetler, bâtınî hisler ve zâhirî duygular gibi. İkincisi Hakk ile bâtılı, doğru ile eğriyi ayıran bozukluğun delillerini göstermektedir.

Üçüncüsü Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmekteki hidâyettir (...)

... Dördüncüsü mü'minlerin kalblerine sırların açıklanması ve vahiy, ilham ve rü'yay-ı sâdıka gibi hallerle bazı şeylerin kendilerine gösterilmesidir. Bu kısıma ancak nebîler ve velîler nâil olabilirler. (Mecma' üt-Tefâsîr).

Hidâyet konusunda Reşid Rızâ şöyle diyor :

I — «Allah Teâlâ insanlara dört türlü hidâyet lutfetmiştir ki bununla insanoğlu mutluluğa erişir. Tabiî vicdânın ve fıtrî ilhâmın (içgüdünün) hidâyeti, yol göstericiliği ve rehberliği. İçgüdü insanın doğuştan sahip olduğu bir kâbiliyettir. Çocuk doğduktan hemen sonra gıda alma isteğini duyduğu için, açlık hisseder ve bunu elde etmek için doğuştan bir duyguyla bağırıp ağlar. Ağzına meme konduğu zaman onu yakalayıp emme içgüdüsüne sahiptir.

II — Duyu ve hislerin hidâyeti. Bu biyolojik hayatta bilincin mütemmimi niteliğindedir. Her iki halde bütün canlılar insanlarla müşterektirler. Ancak insanlardaki bu duygu çok daha mükemmeldir. Zira hayvanların içgüdüsü ve duyuları doğduktan bir süre sonra gelişmeye başlar. İnsanda ise bunun zıddına uzun sürede tedrîcî olarak bu duygular olgunlaşır. Görmez misiniz doğumdan sonra çocukta ses ve eşyayı idrâk izleri göze çarpmaz. Bir süre sonra görür. Ancak yeterince görme duyusu gelişmediği için mesâfeleri tâyin edemez. Uzağı yakın, yakını uzak görür ve uzaktaki bir şeyi elde etmek için elini uzatır. İsterse bu gökyüzündeki ay olsun. Çocuğun duyumları olgunluk merhalelerinde ilerledikçe gelişir.

III — Akıl : Allah insanoğlunu toplum hayatı yaşamak için yaratmıştır. Ve insana bu toplumsal hayat için gerekli duyuları içgüdü ve vicdân şeklinde sunmamıştır. Arıda ve karıncada olduğu gibi, toplum hayatı için insan içgüdüsü yeterli değildir. Arı ve karıncaya herkesin topluluk içinde görevini yerine getirdiği, herkesin bir işi üslendiği ve böylece çeşitli ve türlü hayat imkânının bulunduğu toplum içerisinde yaşayabilmesi için içgüdü lûtfetmiştir. İnsana gelince insan türünde böyle bir içgüdü mevcûd değildir. Bunun için Allah Teâlâ içgüdüden ve duygulardan çok daha büyük bir hidâyet rehberi vermiş ki bu, akıldır. Duyuların yanılgısını düzeltir, hislerin hatâsını tashîh eder ve sebeplerini açıklar. Göz uzaktaki büyük bir şeyi küçük, suya uzatılan düzgün çöpü eğri görür. Safralı kişi tatlıyı acı sanır. İşte bu gibi duyumların bozukluğundan doğan eksiklikleri telâfî edip ona rehberlik eden akıldır.

IV — Din : Ne var ki idrâk bakımından duyuların yanılması gibi akıl da yanılır. Ve insan kendi türünün, şahsının mutluluğu için duyularını ve aklını kullanmayı ihmâl eder. Bu vasıtaları sapıklık yollarında yürümek için kullanır, şehvetinin ve egoizminin esîri kılar ve kendini felâketlerin uçurumuna götürür. Duygular kaypaklık çıkmazlarına daldıkça, arzular aklı köleleştirdikçe o da çeşitli hîle yolları bulur. Bu duruma düşen kimse nasıl mutlu hayat sürebilir? Bu arzu ve isteklerin hiçbirisi hudûd tanımaz, kişi tek başına bunlara karşı duramaz. Çoğu kez başkalarının elindekileri almaya çalışır. Bu sebeple toplumdaki fertlerden bir kısmı diğerinin düşmanı haline gelir, menfaatleri çatışır. Çe-

kişirler, savunurlar, mücâdele ederler, diretirler, saldırırlar ve nihayet birbirlerini yok ederler. İşte bu gibi hallerde yukarda saydığımız üç hidâyet rehberi de onlara kâfi gelmez. Bunun için insanlar arzularının karanlıklarına daldıkları ve hevesleri akıllarını mağlûb ettiği zaman, kendilerine yol gösterecek ve yanında durup geride bıraktıklarından ellerini çekmelerini sağlıyacak, işleri için hudûdlar çizecek bir hidâyete, rehbere muhtaçtırlar. Ayrıca insan tabîatında yereden gizli bir güç vardır. Bu güç, kâinatta sebebi bilinmeyen her olaya hâkimdir.

Bu güç, varlığın dayanağı olan, tüm mevcudu insana lûtfeden güçtür. Bu sınırlı hayatın ötesinde onun bir hayat sahibi olduğunu gösterir. İnsan ilk üç rehberle kendisini yaratan ve kendisine bu hidâyetleri lûtfeden yaratıcı gücün sahibine karşı görevlerini tayîn edebilecek güçte midir?Hayır. O'nu tayin edecek rehber dindir, Allah onu insanoğluna lûtfetmiştir. İşte Kur'an-ı Kerîm Allah'ın insanoğluna lûtfettiği bu çeşitli hidâyet ve rehberlik türlerini muhtelif âyetlerde bize açıklamaktadır. (Reşîd Rızâ el-Menâr, I, 62 - 64).

———oOo———

İlâhî Nimet :

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

Nîmete erdirdiklerinin yoluna; ğazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerinkine değil.

Yukarıda zikrettiğimiz hâdîs-i şerîf'te belirtildiği gibi kul; «bizi dosdoğru yola hidâyet et» dediği zaman Allah Teâlâ : «Bu kulum içindir ve kulumun istediği kendinindir» buyurur. «Kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna» kavli celîli; sırât-ı müstakîmi tefsîr etmektir ve ona bedeldir. Gramerciler böyle derler. Atf-ı beyân olması da câizdir. Şüphesiz ki en doğruyu Allah bilir.

«Nimete erdirdiklerin»den maksad, Nisâ sûresinde zikri geçenlerdir.

«Kim Allah'a ve peygambere itâat ederse, işte onlar Allah'ın nimetine eriştirdiği peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle birliktedirler. Ne iyi arkadaştır onlar. Bu büyük lûtuf Allah'tandır.» (Nisâ, 69 - 70).

Dahhâk, İbn Abbâs'tan naklen der ki, «nimete erdirdiklerin» ifâdesi ile kendilerini ibâdet ve tâatınla nîmetlendirilenlerin, peygamberlerin,

sıddîkların, şehîtlerin ve sâlihlerin doğru yolu kastolunmaktadır. Bu, Rabbimiz Allah Teâlâ'nın şu kavlinin nâzîridir :

«Kim de Allah'a ve Rasûlüne itâat ederse, işte onlar Allah'ın nimet verdikleri ile beraberdirler.»

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den naklen der ki; «kendilerine nîmet verdiklerinin» yolundan murâd; peygamberlerdir.

İbn Cüreyc ise İbn Abbâs'ın bunların mü'minler olduğunu söylediğini nakleder. Mücâhit de aynı şekilde söylemiştir. Vekî' ise bunların müslümanlar olduğunu söyler. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem bunların Hz. Peygamber ve beraberindekiler olduğunu söyler. İbn Abbâs'tan nakledilen yukardaki tefsîr ise en şümûllüsüdür. Doğruyu Allah bilir.

İZÂHI

Burada bahis mevzûu edilen nimet konusunda F. Râzî şöyle diyor :

«Kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna.» ifâdesinde birkaç fayda vardır :

Birinci fayda : Nîmetin tarîfi konusundadır. Bu husûsta ihtilâfa düşülmüştür. Bazıları nîmetin ihsân yoluyla başkasına ulaştırılan bir menfaattan ibâret olduğunu söylerler. Bir kısmı da der ki nimet başkasına ihsân yoluyla edilmiş olan güzel faydadır. Ve derler ki; biz bu kaydı şunun için ilâve ettik : Nîmet şükrü gerektirir. Eğer kötü olursa bu takdîrde şükrü gerektirmez. Doğrusu söylemek gerekirse bu kayıt muteber değildir. Çünkü nîmetin; —işlenen fiil yasak da olsa— ihsân ile şükrü gerektirmesi câizdir. Zira nîmetin şükrü gerektirme yönü günah ve cezâyı gerektirme yönünden ayrıdır ve bunları birleştirmeyi engelleyen hiç bir engel yoktur. Görmez misin fâsık nîmetlendirilmesi sebebiyle şükre müstehak olur, Allah'a isyânı sebebiyle de zemme. Bu konuda mes'elenin böyle olmaması neden câiz olmaz. Biz yukardaki tarîfin açıklanmasına dönelim. Menfaat dedik, çünkü sırf zarar nimet olmaz. İhsân yoluyla yapılmış dedik çünkü hak olarak elde edilen bir fayda olsa veya yapan kişi yapılan kişinin faydasını değil de kendi faydasını kasdetmiş olsa bu da nîmet olmaz. Bu, câriyesine ihsân edip de onunla kazanç sağlamâsını temin eden kimseye benzer.

Nîmetin tarifini bildikten sonra bu mes'elenin birkaç dala ayrıldığını görürüz. Birinci dal : iyi bil ki, yaratıklara ulaşan her türlü fayda ve onlardan def'edilen her türlü zarar Allah Teâlâ'dandır. Bunun için Allah Teâlâ : «Size gelen nîmet Allah'tandır» buyuruyor. Öte yandan nîmet üç kısımdır. Birisi var edilmesi yalnız ve yalnız Allah'a mahsûs olan nîmettir. Yaratma ve rızık verme gibi. İkincisi her ne kadar dış görünüşü itibâriyle Allah'tan başkası kanaliyle elde edilmiş olsa da ger-

çekte Allah'tan ulaşmış olan nîmettir. Çünkü o nîmeti yaratan Allah Teâlâ'dır ve o nîmeti veren kişiye lûtfeden de Allah'tır. (...) Üçüncüsü Allah'tan bize, bizim tâatımız yoluyla ulaşan nîmettir ki bu da Allah Teâlâ'dandır. (...) Dördüncü dal ise Allah Teâlâ'nın kâfirlere nîmet verip vermeyeceği konusundadır. Bizim arkadaşlarımız (ehl-i sünnet) Allah Teâlâ'nın kâfire nîmet vermediği görüşündedirler. Mu'tezile ise kâfirin üzerinde Allah'ın hem dînî, hem de dünyevî nîmetleri bulunduğu görüşündedirler. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 258-259).

Bu bölüm sûrenin bütünün tefsîri üzerindedir. Bu konuda birkaç fasıl yeralmaktadır. Birinci fasıl bu sûreden elde edilen aklî sırlar konusundadır.

İyi bil ki; dünya âlemi sıkıntılar âlemi ve karartılar âlemidir. Âhiret âlemi ise safâ âlemidir. Dünyaya nisbetle âhiret; dala nisbetle kök, gölgeye nisbetle cisim gibidir. Dünyada bulunan her şeyin âhirette mutlaka bir kökü vardır. Aksi takdîrde boş bir serâb ve anlamsız bir hayâl gibi olur. Âhirette bulunan her şeyin de dünyada bir misâli vardır. Aksi takdîrde, meyvesiz ağaç, delilsiz medlûl gibi olur. Rûhânîler âlemi aydınlıklar ve parlaklıklar âlemidir, zevk, lezzet, sürûr ve dinlenme âlemidir (...)

Bunu bildikten sonra, biz deriz ki; Rasûlün beşerî hâlinin kemâli ancak Allah'a da'vet ile ortaya çıkar ve bu da'vet de ancak Bakara sûresinin sonunda Allah'ın zikrettiği gibi yedi şeyle tamamlanır. (...) Bakara sûresinin son âyetinde belirtilen bu yedi mertebeyi Hz. Muhammed (s.a.) mi'râca çıktığı zaman rûhâniyet âleminden almıştır. Mi'râc'tan inince kaynağın etkisi açığa çıkanda görülmüş ve bunun ifâdesi de Fâtiha sûresi olmuştur. Dolayısıyla bu sûreyi namazında okuyan kişi Hz. Muhammed'in devrinde kaynaktan açığa nasıl çıktıysa ve bu nûrlar nasıl ortaya indiyse aynı şekilde o da kaynaktan ortaya çıkan nûrların kaynağına ulaşır. Bunun için Rasûlullah (s.a.) : «Namaz, mü'minin mi'râcıdır» buyurmuştur. (Fahreddîn el-Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, I, 264 - 266).

———oOo———

Gazaba Uğrayanlar :

«Gazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerinkine değil.»

«Bizi dosdoğru yola hidâyet et, kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna.» Bunların vasfı ve nitelikleri yukarda geçmiştir. Bunlar hidâyet ve istikâmet ehlidirler. Allah'a ve Peygamberine itâat ederler, emirlerini dinler, yasaklarını terk ederler. «Gazaba uğrayanların yollarına değil.» Onlar irâdelerini bozmuşlar, hakkı öğrendikten sonra ondan yüz

çevirmişlerdir. «Sapıkların yoluna da değil.» Onlar bilgiyi yitirmişler, sapıklığa dalmışlardır. Hakkı aslâ bulamazlar. (ولا الضالين) kelimesinin başındaki lâm ile söze te'kîd verilmiştir. Böylece ortada iki bozuk yol bulunduğu gösterilmektedir; bunlar yahûdî ve hıristiyanların yoludur. Bazı gramer bilginleri buradaki (غير) edâtının istisnâ olduğunu iddiâ etmişlerdir. ...

Bir kısmı da buradaki lâm'ın zâid olduğunu ve sözün takdîrinin, «gazaba uğrayanların ve sapıkların dışında» şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu husûsta bir de Accâc'dan delil getirmişlerdir. Doğrusu ise bizim önce zikretmiş olduğumuzdur. Bunun için Ebu Übeyd Kâsım İbn Sellâm «Kur'an'ın fazîletleri» adlı kitabında Ebu Muâviye'nin... Ömer İbn Hattâb'dan naklettiği bir hadîs-i şerîfi rivâyet eder ki Hz. Ömer bu âyeti şu şekilde okumakta imiş : (غير المغضوب عليهم و غير الضالين)

Bu isnâd sahîhtir. Nitekim Übeyy İbn Kâ'b'ın da böyle okuduğu rivâyet edilir. Bu okuyuşun her ikisinden de tefsîr şeklinde sâdır olduğu bellidir. Bu da gösteriyor ki; bizim söylediğimiz gibi lâm olumsuzluğun te'kîdi için getirilmiştir. Ta ki kendilerine nîmet verilenlerin üzerine atfedilme vehmi kalmasın ve iki yol arasında fark olduğu bilinsin de her ikisinden de uzaklaşılsın diye. İmân ehlinin yolu hakkı bilmeye ve hak ile âmel etmeye dâirdir. Yahûdîler ameli kaybetmişler, hıristiyanlar da ilmi yitirmişlerdir. Bunun için yahûdîler gazaba uğramışlar, hıristiyanlar da sapıklığa düşmüşlerdir. Çünkü bir şeyi bilip terk edenler gazaba müstahak olurlar. Halbuki onun durumu bilmeyenden farklıdır. Hıristiyanlar ise birşeyi kasdetmiş olmakla beraber doğruyu bulamamaktadırlar. Çünkü işi yerine yerleştirmemektedirler. Asıl mes'ele hakka ittibadır. Onlar bunu yitirmişlerdir. Yahûdî ve hıristiyanların hepsi de gazaba uğramışlar ve sapıklardır. Ancak yahûdîlerin en karakteristik vasfı gazaba uğramalarıdır. Hadîsler ve eserler böyle vârid olmuştur.

Hammâd İbn Seleme Semmâk kanaliyle... Adiyy İbn Hâtim'den nakleder ki; O Rasûlullah (s.a.)'a gazaba uğrayanların kimler olduğunu sorduğunda, onlar yahûdîlerdir dedi, sapıkların ise hıristiyanlar olduğunu buyurdu. Bu hadîsi de Süfyân İbn Üyeyne, İsmâîl İbn Hâlid yoluyla Şâ'bî'den ve Adiyy İbn Hâtim'den nakleder. Adiyy'nin bu hadîsinin birçok rivâyet şekilleri ve değişik lafızları vardır ki bunları zikretmek uzun sürer.

Abdürrezzâk der ki, bana Ma'mer... Abdullah İbn Şakîk'ten nakletti ki ona Rasûlullah (s.a.)'dan işiten birisi haber vermiş, Rasûlullah (s.a.) vadî el-Kurâ da ve atının üzerinde imiş, Adamın biri Rasûlullah (s.a.)'a «Ey Allah'ın Rasûlü bunlar kimlerdir?» diye sormuş, O da, gaza-

ba uğrayanlar yahûdîlerdir, sapıklar da hıristiyanlardır buyurmuş. Bu hadîsi Cüreyrî, Urve, Hâlid el-Hazzâ', Abdullah İbn Şakîk'tan rivâyet ederler. Ancak hadîs mürseldir, çünkü Rasûlullah (s.a.)'dan kimin rivâyet ettiği zikredilmemektedir. Urve'nin rivâyetinde Abdullah İbn Ömer ismi geçer. Şüphesiz doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Merdûyeh... Ebu Zerr (r.a.)'den nakleder ki o şöyle demiştir : Rasûlullah (s.a.)'a gazaba uğrayanların kimler olduğunu sordum, yahûdîler buyurdu, ya sapıklar dedim, hıristiyanlardır buyurdu.

Süddî, Ebu Mâlik'ten, Ebu Salih'ten, İbn Abbâs'tan, Mürre el Hemedânî'den ve Abdullah İbn Mes'ûd ile Peygamberin ashâbından bir cemaatten nakleder ki, gazaba uğrayanlar yahûdîlerdir, sapıklar da hıristiyanlardır.

Dahhâk ve İbn Cüreyc, İbn Abbâs'tan nakleder ki; gazaba uğrayanlar yahûdîlerdir, sapıklar da hıristiyanlardır.

Rebî' İbn Enes, Abdurrahman İbn Zeyd İbn Eslem ve bir başkası da böyle demişlerdir. İbn Ebû Hâtim'in de böyle dediği nakledilir. Bu konuda müfessirler arasında ihtilâf olduğunu bilmiyorum.

Bu imâmlardan; gazaba uğrayanların yahûdîler, sapıkların da hıristiyanlar olduğunu söyleyenlerin delilleri yukardaki hadîs-i şerîflerle, Allah Teâlâ'nın Bakara sûresinde İsrail oğullarına yönelttiği şu hitâbıdır :

«Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar... Allah'ın, kullarından dilediğine fazlından (kitap) indirmesine hased ederek Allah'ın indirdiğini inkâr ettiler ve gazab üstüne gazaba uğradılar. Küfredenlere hor ve kahr edici azab vardır.» (Bakara, 90).

Mâide sûresinde ise şöyle buyurur :

«De ki : «Allah katında bundan daha kötü bir cezanın bulunduğunu size haber vereyim mi?» O kimse ki, Allah ona la'net etmiş, âleyhine gazab etmiş ve onlardan maymunlar, domuzlar ve Tağut'a kullar kılmıştır. İşte onlar yer bakımından en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.» (Mâide, 60).

«İsrâil oğullarından küfredenler Dâvûd'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle la'netlenmişlerdi. Bu, isyân etmeleri ve aşırı gitmelerindendi.» (Mâide, 78).

(İbn Hişâm'ın sîretinde) Zeyd İbn Amr, Nufeyl'den nakleder ki o ve arkadaşlarından bir topluluk Şam'a gidip Hanîf dinini araştırdıklarında yahûdîler ona demişler ki; sen bizimle beraber olabilmek için Allah'ın gazabından payını alman gerekir. O (Amr İbn Nufeyl) der ki, ben Allah'ın gazabından kaçarım. Hıristiyanlar da ona derler ki; sen bizimle birlikte olabilmek için Allah'ın gazabından payını almalısın, o ise buna gücüm yetmez der. Fıtratı üzerine devam ederek müşriklerin dinine ve putperestlerin putuna tapmaktan kaçınır. Yahûdî ve hıristi-

yanlığa girmez. Arkadaşları ise hıristiyanlığa girerler. Çünkü onlar hıristiyanlığı yahûdîlikten kendilerine daha yakın bulmuşlardı. Bunların arasında Varaka İbn Nevfel de bulunuyordu. Nihâyet Allah onları yeni bir elçisiyle uyararak hidâyete erdirince, o inen vahye îman etti. Allah ondan râzı olsun. (İbn Hişâm, el-Sîre, I, 224 - 232).

Bu yüce sûre yedi âyetten ibâret olup Allah'a hamd, övgü ve senâ ile başlamaktadır. Onun yüce sıfatlarının gerektirdiği yüce isimleri zikretmekte, kıyâmet günündeki dönüşü hatırlatmakta ve kulları Allah'a yalvarmaya ve tazarrûa davet etmektedir. Kendi güç ve kuvvetlerinden uzaklaşarak samîmiyetle ona kul olmaya ve ulûhiyette ve yüce zâtı bir tanımaya teşvîk etmektedir. Onun şerîki ve nazîri veya benzeri olduğunu kabul etmemelerini belirtmektedir. Allah Teâlâ'dan kendilerini Sırât-ı Müstakîm'e hidâyet etmesini dilemelerini bildirmektedir ki Sırât-ı Müstâkîm, sağlam dindir. Yine kıyâmet gününde kesinkes gerçekleşebilecek olan hissî sırât-ı bilmeleri ve nîmetler yurdu cennetlerde peygamberlerin, sâdıkların, şehîtlerin ve sâlihlerin yanında konuk olabilmeleri için dîn-i islâm üzere sâbit olmalarını öğütlemektedir.

Bu sûre sâlih amellere teşvîk etmekte ve kıyâmet gününde sâlihlerle beraber olmanın şartlarını belirtmektedir. Ve bâtıl yollardan sakındırmakta, kıyâmet günü bâtıl yola sülûk edenlerle birlikte haşr olmamalarını bildirmektedir. Bâtıl yolun yolcuları, gazaba uğrayanlar ve sapıklardır.

«Kendilerine nîmet vermiş olduklarının yoluna.» buyurularak nîmet vermenin Allah'a isnâdı ne kadar güzeldir. «Gazaba uğrayanların değil» âyetinde de gazabın fâilini hazfetmiştir. Aslında hakikî olarak onun fâili kendisidir. Nitekim bir başka âyette Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır :

«Bakmaz mısın onlara ki, Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir kavmi dost edinmişlerdir? Onlar ne sizlerdendir, ne de onlardan. Ve bile bile yalan yere yemîn etmektedirler.» (Mücâdele, 14).

Her ne kadar Allah kendi takdîriyle onları sapıklığa sevketmişse de sapıklığın onu yapana isnâdı da fevkalâdedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur :

«Bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kimi hidâyete erdirirse o doğru yola ermiştir, kimi de şaşırtacak olursa artık onu doğru yola erdirecek bir kılavuz bulamazsınız.» (Kehf, 17).

«Kimi Allah saptırırsa; onu doğru yola götürecek yoktur. O, bunları taşkınlıklar içinde serseri bir halde bırakır.» (A'râf, 186).

Bu ve benzeri âyetler; hidâyete ve dalâlete sevketmekte biricik kudret sahibinin Yüce Allah olduğunu göstermektedir. Ancak bu, kaderiye fırkasıyla onların izinde gidenlerin dediği gibi değildir. Onlar kulların hidâyet ve dalâlati seçip kendilerinin bunu gerçekleştirdiklerini söyle-

mekte ve bu bid'atlarına Kur'an-ı Kerîm'de müteşâbih bir âyeti delîl getirmektedirler. Bu husûsu reddeden sarîh delîli kabul etmemektedirler. Bu, ise sapıklık ve dalâlet ehlinin hâlidir.

Sahîh bir hadîste; «Müteşâbih görünen âyetlere uyanları gördüğünüz zaman Allah'ın isimlendirdiği kimseler işte onlardır, bu kişilerden sakının.» buyurulmuştur. Burada Allah'ın isimlendirdiği kimseler tabîriyle Allah Teâlâ'nın şu âyet-i celîlesi kasdolunmaktadır :

«Sana kitabı indiren O'dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın esâsıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve te'vîline yeltenmek için müteşâbih olanlara uyarlar. Halbuki onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar : «Biz O'na inandık, hepsi Rabbımızın katındandır» derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir.» (Âl-i İmrân, 7).

Allah'a hamdolsun ki bid'at sahibi için Kur'an'da hiçbir sahîh hüccet yoktur. Çünkü Kur'an; hakkı bâtıldan ayırmak, hidâyetle sapıklığın arasını tefrîk etmek için gelmiştir. Onda çelişki ve ihtilâf yoktur. Çünkü o Allah katından indirilmiştir. Çünkü o, Hakîm ve Hamîd olan Allah katından gelmiştir.

İZÂHI

Kur'an'ın Başlangıcı :

Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın başlangıcı olarak ifâde ettiği değeri, diğer mukaddes kitapların başlangıç kısımlarıyla mukâyesesini yapan Tantâvî Cevherî diyor ki :

Bu sûreye Fâtiha sûresi adı verilir, bir adı da «elhamdü» sûresidir. Kur'an'ın anası, kitabın anası, Seb'al-Mesânî de denir. Çünkü her namazda tekrarlanır. Vâfî ve Kâfî adı da verilmiştir. Okuyucu bu sûreye Kur'an'ın anası, kitabın anası, Kâfî ve Vâfî gibi isimlerin verilmesine şaşabilir. Neden her namazda okunduğunu düşünebilir. Zekâ sahibi bilsin kı; dilde sürekli tekrârlanan bilenin ve bilmeyenin açıkça ve gizlice okuduğu sözler, okuyanların zihninde ilerisine geçilmeyen alışılmış laflardan ibâret olur. Tıpkı câhillerin gözü, kulağı, aklı ve bedeni gibi. İnsanlar; kendi bedenlerini, gökleri ve yeri gördükleri halde onlardaki hârika ve eşsizlikleri tahmîn edemezler. Her an önlerinde açık oldukları halde bunu farkedemezler. Tıpkı kendi ülkesindeki bilginin ve kendi kasabasındaki peygamberin durumu gibi. Fâtiha sûresi de işte böyledir, doğuda ve batıda müslümanlar onu okurlar, ancak çoğunluğu bilgisiz oldukları için onu düşünmezler. İşte bunun için Frenkler «bizi ezmişler, ço-

cuklarımızı öldürmüşler, kadınlarımızı diri bırakmışlardır» ve biz bir gaflet içerisinde yüz geri olup dönmüşüz.

İyi bil ki; eşyânın sırrını bilenler âlimlerdir. Botanik bilgini veya tıp bilgini bitkilerdeki hikmeti, bedendeki hârika sistemi en iyi bilendir. Kur'an'ı düşünerek okuyanlar da böyledir. Eski ve yeni ilimleri inceleyenler Fâtiha sûresini düşünüp ondaki hikmeti kavrarlar. İyi bil ki; Fâtiha Kur'an'da vârid olan her şeye işâret taşıyan bir sûredir. Gazzalî'nin söylediğine göre; Kur'an'da on çeşit umumî bilgi vardır ve bu her bilginin altında diğer şûbeler bulunmaktadır. 1 — Allah'ın zâtının bilgisi. 2 — Sıfatlarının bilgisi. Zâtının bilgisi, O'nun zâtı gibi hiç bir şey bulunmadığını belirtip tenzîh ve takdîs etmektir. Sıfatlarının bilgisi ise O' nun Kadîr, Mürîd, Alîm, Hayy, ve Semî' gibi sıfatların sahibi olduğunu bilmektir. 3 — Allah'ın âlemin yaratanı ve ibda' edeni olmasını bilmek. Gökleri direksiz diken, yeryüzünü yayan O'dur. 4 — Cennet cehennem, sevap ve cezâ gibi âhirete âit halleri bilmek. 5 — Sırât-ı Müstakîm denilen dosdoğru yolun bilgisi. 6 — kötü huyları terketmek insanı rüsvây edici huyları bırakmak, iyi işler becerip yüce ahlâkı benimsemek ve fazîleti yaymak. 7 — İnsanlara nîmet veren Allah'ı anıp O' nu hamd ile medh ve senâ etmek. 8 — Zâlimlerin azgınların ve kâfirlerin bahsi. 9 — Kâfirlere karşı delil getirmek. 10 — Hükümlerin hudûdunu tayîn. İşte Kur'an'da vârid olan ilimler —Gazzâlî'ye göre— bunlardır ve bunlardan sekizini Fâtiha sûresi ihtivâ etmektedir. Besmele ile Allah'ın zâtı zikredilmekte, sonra Rahmân ve Rahîm olduğu belirtilerek sıfatlarına geçilmektedir. Rahmet ve mülk bilindiği gibi kudreti, irâdeyi ve ilmi gerektirir ki bunlar Kur'an'da vârid olan sıfatların belli başlılarıdır (...) Âlemlerin rabbi denirken bu ifâdenin içerisinde ilimlerin pek çoğu gizlenmiş bulunmaktadır. Yukarıda buna bir nebze işâret etmiş ve âlemlerin ulvî ve süflî âlem olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştik. İlimlerin çoğunluğu bu ifâdenin içerisinde yer alır çünkü bütün ilimlerin konusu Allah'ın rahmetinin eserleri ve âlemleri terbiye edişinin nümûneleri olarak ilâhî fiillerin sonucudur (...) Yine bu sûrede cennet ve cehennemin zikri, nîmet ve azâbın, sevab ve cezânın zikri ile dördüncü tür ilimler de yer almaktadır. Kur'an'da pek çok olarak zikredilen bu konu burada «Din gününün sahibi» ifâdesiyle belirtilmiştir. Dosdoğru yol anlamına gelen sırât-ı müstakîm'de ise iyi ve kötü fiillerle, bunlara âit davranışlar yer almaktadır. Ve nihâyet «kendilerine nîmet verdiklerin» denilirken peygamberlerin, sâlihlerin ve mü'minlerin kıssası sözkonusu edilmektedir. Gazaba uğrayanların ve sapıklığa düşenlerin kıssası Kur'an-ı Kerîm'de pek çok kere yer alır. Kendilerini felâkete ve hüsrâna götüren davranışların tarihî seyri anlatılır. İşte Kur'an'ın ihtivâ ettiği ilimler bunlar ve işte bunların Fâtiha sûresinde yer alış şekli. Böylece bu sûreye Kur'an'ın anası, Kâfi veya Vâfî adı ve-

rilmesinin gerçekten hakîkatın ifâdesi olduğu ortaya çıkmıyor mu? (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 20 - 21).

Kur'an'ın başlangıcı olan Fâtiha ile diğer belâğat eserlerinin başlangıçları arasında bir karşılaştırma :

Ey akıl ve zekâ sahibi, iyi düşün; aklınla kavra ve taklîdden sakın. Bakışın aklî, anlayışın rûhî olsun, başkalarının ardından gitmekten kaçın. İşte sana Muallaka adı verilen şiir âbidelerinin başlangıçları hakkında birkaç söz söyliyeceğim. Böylece kafanın aydınlığı, aklının nûru, gönlünün samîmiyetiyle onlarla Fâtiha sûresi arasında bir mukâyese yapmaya çalış ve vahiy sözüyle; Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırlarında üstün seviyede rağbete mazhar olan şâirlerin sözleri arasında nasıl bir fark olduğunu öğren. İmri'ül-Kays, Tarafe, Züheyr, Lebîb ve onlara benzeyen kişilerin zemm ve medh konusunda düşüp kalktıkları, başların huzûrunda eğildiği seslerin kendilerine boyun eğdiği, boyunların önünde büküldüğü, toplumların güneşleri, şâirlerin efendileri olan kişilerin eserlerinin başlangıçlarıyla; Kur'an'ın başlangıcı arasında bir mukâyese yap. Doğrusu vahyin apaçık bir işâreti ve besbelli bir âlemeti vardır. Görmüyor musun o umûmî konuları cüz'î husûslardan uzak, basît maksadlardan sıyrılmış olarak ele alır. Şâirlerin sözlerine gelince onların şiirlerinin başlangıcına bir bak.

İşte sana İmri'ül-Kays'ın şiiri. İmri'ül-Kays Muallaka adını alan kasîdesine başlarken, sevgilisinin hâtırasıyla ağladığını ve ağlattığını söyliyerek başlıyor ve sevgilisinin belirli yerlerdeki konaklarını hatırlatıyor. Tarafe, sevgilisinin izinin hiç bir yerde bulunmadığını belirterek şiirine başlıyor. Züheyr İbn Selmâ ise, yine sevgilisinin durak yerlerinden ve onun konduğu mahallerden sorduğu sorulara cevap alamamaktan dertlenerek başlıyor. Lebîd, sevgilisinin yurdunun yıkıldığını ve orada bulunmadığını belirterek şiirine başlıyor. Amr İbn Külsûm, kasîdesine uykusundan uyanmasını ve büyük kâse ile kendisine şarap sunmasını istediği câriyesine hitâbla başlıyor. Antere İbn Şeddât, şâirlerin şiir söylemedikleri hiç bir konu bırakmadıklarını belirterek ben sevgilimin yurdunu bilmiyorum, çünkü uzun süre ondan uzak kaldım ve zorla onu bulabildim diye başlıyor. Nâbiğa Zübyânî ise; ölmüş sevgilisinin evine üzülerek ve acıyarak sesleniyor, sevgilisinden ayrılmanın üzüntüsünü belirtiyor. Görüyor musun bütün şâirlerin üzerinde durdukları nokta aynı. Hemen hemen hepsinin başlangıç şekli bir tek mânânın etrafında dönüp dolaşıyor. Bu mânâlardan hiçbirinin, insanın başını yücelteceğini, ona sırça saraylar ve yüce hâtıralar yaptırabileceğini düşünebiliyor musun? (...) Hayır hepsi, adamın çocukluğu ve gençlik çağını hatırladığı kısır anlamlardan, sınırlı sözlerden, dramatik eğlencelerden öteye geçmeyen arzu dolu hisler. Belki de şâir bunu sevgisinden değil zorla; yaratıcılığından değil, âdete uyarak ilkin değil, sıradan söyle-

miştir. Öyle zannediyorum ki Arapları büyüleyen ve gözlerini çelen şey de Fâtiha'yı duyup kendilerine, «Ey insanlar Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla doğru yola gelin» diyen seslenişidir. Kralları övmek gibi küçük şeyleri bırakın, kendinizi böyle şeylerden uzak tutun, gökleri yücelten, yeryüzünü yayan Allah'a hamdedin, hidâyeti O'ndan dileyin, buyruğunu duyduklarında hemen büyülenivermişlerdi. (Tantâvî Cevherî, Tefsîr el-Cevâhir, I, 22 - 24).

Kur'an-ı Kerîm'e bu sûre ile başlandığı için açış, giriş mânâsına gelen «Fâtiha» adı verilmiştir. Kur'an'ın ihtivâ ettiği temel prensipleri belirttiği için Kur'an'ın anası mânâsına gelen «Ümmü'l-Kitab» adı verilmiştir. Namazda yedi defa okunarak tekrarlandığından dolayı da «Seb' al-Mesânî» adı verilmektedir.

Gerek besmelede ve gerekse fâtihada geçen «Rahmân» sıfatı Allah Teâlâ'nın zâtına mahsûs olan rahmet vasfını ifâde eder. «Rahîm» sıfatı ise başka kullarına rahmetinin ifâdesidir. Her iki sıfatla yüce Allah'ın sonsuz lutf ve ihsânı kasdedilmektedir. «Hamd» medh ve senâ mânâsınadır. «Rabb» mâlik, efendi ve terbiye eden demektir. «Âlemler», Allah'ın dışında kalan bütün bitki, hayvan ve insan gibi öteki varlıklardır. «Din günü» kıyâmet ve mücâzât günüdür. «Sırât-ı Müstâkîm», dosdoğru yol anlamına gelmekte olup Allah'ın yolu, dini mübîni İslâm kasdolunmaktadır. «Gazaba uğrayanlar», hakîkatı bildiği halde ondan yüz çevirerek azabların en acısına uğrayan ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşanlardır. Bir rivâyete göre bunlar yahûdilerdir. «Dalalete düşenler» ise doğru yolu yitirmiş olanlardır. Bunların da Hıristiyanlar olduğu nakledilir. «Âmîn», ey Rabbimiz duâlarımızı kabul buyur demek olup âyetin metnine dâhil değildir. Fakat her fâtiha okunduktan sonra «âmîn» demek sünnettir.

———oOo———

Âmin ne demektir? :

Fâtiha'yı okuyanın sonunda «âmin» demesi müstehaptır. Bazıları da «emin» şeklinde okurlar. Âmîn'in mânâsı; Allah'ım kabul et demektir. Bunun delili İmâm Ahmed, Ebu Dâvûd ve Tirmizî'nin Vâil İbn Hacer'den naklettikleri şu hadîs-i şeriftir. Vâil; «Rasûlullah (s.a.) dan (ولا الضالين) dedikten sonra «âmîn dediğini duydum, sesini yükselterek elifi çekerdi.» demiş. Ebu Dâvûd'un rivâyetinde ise, sesini bununla yükseltmiştir denir. Tirmizî ise bu hadîsin hasen olduğunu nakleder. Bu hadîs Hz. Ali'den, Abdullah İbn Mes'ûd'dan ve diğerlerinden de nakledilmiştir.

Ebu Hûreyre (r.a.) der ki Rasûlullah (s.a.) (ولا الضالين) denildiğinde âmîn derdi. Öyleki ilk safta kendisinin arkasında duranlar onu

duyarlardı. Bunu Ebu Dâvûd ve İbn Mâce de rivâyet etmişlerdir. Darekutnî ise bu isnâdın hasen olduğunu zikreder.

Hz. Bilâl (r.a.)'ın «Ey Allah'ın Rasûlü, âmîn derken beni geçme» dediği nakledilir. Bunu Ebu Dâvûd da rivâyet eder. Bizim ashâbımız (Şâfiî mezhebi mensupları) ve diğerleri derler ki, âmîn lafzı namazın dışında olanlar için müstehab, namaz kılanlar için müekked sünnettir. İster münferiden kılsın, ister imâm olsun, ister imama uysun, her halükârda müekked sünnettir. Nitekim Buhârî ve Müslîm'in Sahihlerinde Ebu Hüreyre (r.a.) den nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «İmam âmîn deyince, siz de âmîn deyin. Çünkü onun âmînine uyanlar meleklerin âmînine uymuş olurlar. Ve onların geçmiş günahları bağışlanır.» Müslim de der ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Sizden biriniz namazda âmîn derse melekler de gökyüzünde âmîn der, biri diğerine uygun düşerse onun geçmiş günahları bağışlanır.»

Müslîm Sahîh'inde Ebu Hüreyre (r.a.) den merfû' olarak nakleder ki : Hz. Peygamber, «İmam (ولا الضالين) deyince âmîn deyin ki Allah sizi sevsin» buyurmuştur.

Cüveybir, Dahhâk'tan, o da İbn Abbâs'tan nakleder ki, İbn Abbâs, «Dedim ki ey Allah'ın Rasûlü âmînin mânâsı nedir? O, Rabbım yap demektir» buyurdu» demiştir.

Mâlikî'ler derler ki : İmâm, âmîn demez, ancak imâma uyanlar âmîn derler. Mâlik'in Sümeyye yoluyla Ebu Hüreyre (r.a.) den naklettiği hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «İmâm (ولا الضالين) deyince âmîn deyin.» Malikîler Ebu Mûsâ'nın (ولا الضالين .) denilince âmîn deyin» hadîsiyle bu hadisi muâfık kılmışlardır.

Biz müttefekun aleyh olan «İmâm âmîn deyince, siz de âmîn deyin.» hadîsini ve Rasûlullah (s.a.)'ın (ولا الضالين) denilince âmîn dediğini yukarda belirtmiştik.

Bizim mezhebin mensûbları (Şâfiî) imâma uyanların cehren mi yoksa gizli olarak mı âmîn diyecekleri konusunda ihtilâftadırlar. İhtilâfın özeti şöyledir : Eğer İmâm âmîn demeyi unutursa imâma uyan tek kelime olarak âmîn der ve açıktan söyler. Eğer imâm açıktan âmîn derse imâma uyanların açıktan âmîn dememeleri gerekir. Bu görüş Ebu Hanîfe'nin mezhebi ve imâm Mâlik'ten bir rivâyettir. Çünkü onlara göre âmîn bir zikirdir ve namazdaki diğer zikirler gibi o da açıktan söylenmez. Ahmed İbn Hanbel'in mezhebine ve İmâm Mâlik'ten nakledilen bir diğer rivâyete göre açıktan âmîn denir.

Bizim (Şâfiî) bir üçüncü görüşümüz daha var ki, buna göre; eğer mescid küçük ise imâma uyan, açıktan âmîn demez. Çünkü onlar

imâmın kırâetini duyarlar, eğer mescid büyük ise imâma uyanlar açıktan âmîn derler ki âmîn'i mescidin diğer köşelerinde bulunanlar duysunlar. Doğruyu ancak Allah bilir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel Müsned'inde Hz. Âişe (r.a.)'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.)'ın yanında bir gün yahûdîler anılmış da şöyle buyurmuş : «Onlar (Yahûdîler) Allah'ın bize gösterdiği ve kendilerini sapıttığı cuma konusunda bizi kıskandıkları gibi hiçbir şeyi kıskanmazlar. Allah'ın bizi hidâyet edip onları sapıttığı kıble konusunda da, imâmın arkasındaki âmîn sözümüzde de bizi kıskanırlar.»

İbn Mâce de aynı hadîsi rivâyet eder. Onunkinin lafzı şöyledir : «Yahûdîler sizin âmîn sözünüzü kıskandıkları kadar hiçbir şeyi kıskanmazlar.»

İbn Abbâs'tan nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur. «Yahûdîler sizin âmîn sözünüzü kıskandıkları kadar hiçbir şeyi kıskanmazlar. Onun için âmîn sözünü çok söyleyin.» İbn Mâce'in isnâdında râvî olarak Talha İbn Amr zikredilir ki bu zayıftır.

İbn Merdûyeh, Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Âmîn âlemlerin Rabbinin mü'min kulları üzerindeki mührüdür.»

Enes İbn Mâlik nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Bana namazda ve duâ esnâsında âmîn verildi ki benden önce hiçbir kimseye verilmemiştir. Ancak Mûsâ müstesnâdır. Çünkü Mûsâ duâ ederdi, Hârûn da âmîn derdi. Binâenaleyh siz de duanızı âmîn ile sona erdiriniz, muhakkak ki Allah duânıza icâbet eder.»

Ben derim ki; bu âyet-i kerîme'nin delâleti konusunu bazıları tartışmışlardır :

«Mûsâ dedi ki : Rabbimiz, Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında zînet ve mallar verdin, Rabbimiz bizi senin yolundan sapıtsınlar diye mi?»

Burada yalnız Mûsâ'nın duâsı zikredilmiştir, sözün akışından ise Hârûn'un âmîn dediğine dair delâlet vardır ve o da duâ eden menzilesine konmuştur. Çünkü Allah Teâlâ : «İkinizin duâsı kabul edilmiştir» buyuruyor. Bu da gösteriyor ki bir duâya âmîn diyen kimse o duâyı okumuş gibidir. Bunun içindir ki imâma uyan duâ okumaz, çünkü onun fâtiha'dan sonra âmîn demesi okuması demektir. Bunun için hadîste şöyle buyurulmuştur : «Kimin imâmı varsa, imâmın okuyuşu onun için okumadır.» Bilâl'da şöyle diyordu : «Ey Allah'ın Rasûlü beni âmîn'de geri bırakma.» Bu da gösteriyor ki cehrî namazda imâma uyanların okuması gerekmez. En iyisini Allah bilir.

Bunun için İbn Merdûyeh der ki, bize Ahmed İbn Hasan, Ebu Hüreyre (r.a.)'dan nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

İmâm (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) deyince cemâat «âmîn» dedikleri-nde yeryüzü halkının âmîn'i gökyüzü halkının âmîni ile uyuşur ve Allah, kulun geçmiş günahlarını bağışlar. «Âmîn» demeyenin misâli; bir toplulukla birlikte savaşa çıkıpta ganimet için kur'a atıldığında herkesin payı çıkıp onun, payının çıkmaması gibidir. O, benim payım neye çıkmadı dediğinde kendisine, «Sen Âmîn demedin» denilir.

İZÂHI

Sûrenin Genel Muhtevâsı :

Fâtiha sûresinin topluca değerlendirmesini yapan Seyyid Kutub şöyle diyor :

Bu sûre rubûbiyetin mutlak olarak zikredilmesi ve bu rubûbiyetin bütün âlemlere şâmil olması inançlardaki nizamla nizamsızlığın ayrılış noktasını teşkîl etmektedir. Bu mutlak rubûbiyyet, bütün âlemlerin bir tek Allah'ın mutlak hâkimiyetini ikrâr edip ona yönelmesi için zikredilmiştir. Böylece insanoğlu, omuzlarına bir kâbus gibi çullanan çeşitli tanrılara inanma külfetini omuzlarından atmış ve çeşitli tanrıların mahkûmiyetinden kendini kurtarmıştır. Daha sonra ise bu âlemlerin Allah'ın idâre ve inâyeti altında olduğuna tam kanaat getirerek iç huzûruna kavuşmuştur. Arkası kesilmeyen, bitmeyen, eksilmeyen bir inâyet (...) Yoksa Aristo'nun ileri felsefî düşünce olarak : «Tanrı bu kâinâtı yarattıktan sonra onu bıraktı ve ehemmiyet vermedi. Zira O, daha aşağı olan bu âlemle uğraşmaktan âlîdir. O ancak kendi zâtını düşünür.» diye ileri sürdüğü gibi değildir! ... Aristo bu görüşüyle filozofların en büyüğü, insanların en akıllısı kabul edilmiştir.

İslâm geldiği zaman bu âlem, çeşitli fikir cereyânları, muhtelif vehimler, efsânevî, felsefî görüşler üzerine oturmuş bir inançlar yığını halindeydi... Hak ile bâtıl ayırd edilmiyor, gerçekle taklîd birbirlerine karışmış, din hurâfelerle dolmuş ve felsefe efsânelerle boğuşuyordu...

Bu korkunç yığıntılar ve çalkantılar karanlığı içinde bulunan insan oğlunun başı dönmüştü. Bütün bu fikir kaynaşmalarında kendine çıkar bir yol bulamıyordu. Ne bir ışık, ne bir gönül rahatlığı... Ne de kendisini huzûrla kanatları altına alan bir sığnak... Bu şaşkınlık, beşer düşüncesini kıskıvrak sarıp öyle bir hale getirmişti ki; insan ne Allah'ını doğru dürüst bulabiliyor, ne de Allah'la arasındaki münâsebeti bilebiliyordu... İnsanın Allah'a karşı tutumunun ne olacağını da kavrayamıyordu. Bütün bunların cevabı meçhûldu. Bu körlüğün, bu şaşkınlığın ve bu ağır kâbusun sıkletinden kendini kurtarıp da kesin

bir aydınlığa kavuşamayan, kendini yaratana îman etmediğinden dolayı onun sıfatlarında berraklığa ulaşamayan, vicdânının, ne bu kâinat, ne kendi varlığı ve ne de varlığıyla alâkalı hayat nizâmı hakkında huzûr ve sükûna erişmesi mümkündü.

İnsan, bu vahîm bunalımı görmeyince, sükûnun ne derece zarurî olduğunu anlayamaz. Halbuki, İslâm geldiği zaman bâtıl inançlar, asılsız düşünceler, efsâneler, felsefî fikirler, evhâm ve hurâfeler, beşer vicdânını korkunç şekilde baskı altına almıştır.

Burada, bu sapık fikirlerin ancak pek cüz'î bir kısmı zikrolunuyor. (İleride, Kur'an sûrelerini açıklarken, Kur'an'ın bu sapıklara karşı insanoğlunu hidâyet yollarına nasıl sevkettiği görülecektir). Bundan dolayıdır ki; İslâm'ın ilk ehemmiyet verdiği husûs; inanç hürriyeti, Allah Teâlâ ve O'nun sıfatları hakkında beşer vicdânının sükûn bulmasını temin edecek şekilde fikrî nizâm ve Allah'ın mahlûkâtı ile olan alâkasını ve mahlûkatın da Allah'a karşı olan durumunu kesin şekilde tesbît etmekti.

İşte bunun için, her şeyi içine alan berrâk ve uzak - yakın bütün şek ve şüphelerden ârî, tevhîd, akîdesi İslâmiyetin getirdiği temel fikir oluyordu. İslâm, bütün karanlıklardan temizleninceye kadar, tevhîd akîdesi etrafındaki her türlü şüphe ve şâibeleri araştırıp, hiç bir sûrette vehme giriş kapısı bırakmayacak şekilde tevhîdi yerleştirerek gönülleri onunla parlatmaya devâm etti... Keza gerek beşerin hareketlerinde, gerekse insanların vicdânlarında bu mühim mes'elenin meydana getirdiği o büyük tesîrlerle ilgili husûslarda... Evhâm ve hurâfelerin çöktüğü gibi felsefe ve âkîdelerin de çöküp kaldığı o bataklığın en mühim yığıntıları karşısında İslâm aynı açıklıkla Allah'ın sıfatları ve mutlak rubûbiyyet husûsunda kat'i sözünü söyledi... Kur'an âyetlerinin bir çoklarında görülüyor ki; Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatları hakkında ve mahlûkâtiyle olan alâkası husûsunda kesin sözü söylemek ve hakkı kabul ettirmek için İslâm, büyük gayretler sarfetmiştir... İslâm'ın bu husûslara niçin fazla ehemmiyet verdiğini, insanoğlunun iç âlemine giden yolları niçin böyle incelediğini ve bu konular üzerinde niçin dikkatle eğildiğini anlamak için, beşeriyetin üstüne kâbus gibi çullanıp onu şaşkına çeviren bâtıl inanç ve fikir yığıntılarını incelemek, İslâm'ın sarfettiği büyük gayreti takdîr etmeğe kâfidir.

Nitekim, İslâm akîdesinin meydana getirdiği bu büyük inkılâb sâyesindedir ki, insan vicdânı hürriyete, azâdeliğe kavuşmuş ve çeşitli vehimlerden, efsânelerden uzaklaşarak müteaddit ilâhlara tapmak sapıklığından kurtulmuştur... Bu akîdenin güzelliği, mükemmeliyeti, insicâmı ve temsîl ettiği büyük hakîkatı anlatıştaki kolaylığı, akla ve kalbe tam bir vuzûhla hitâb edişi ve bilhâssa ilâhî hakikatın âlemle

olan alâkası, ancak câhiliyet devrinin dalâlet içinde boğulan inanç, fikir, efsâne ve felfesî hercümercini tedkîkten sonra anlaşılabilir...

Görülüyor ki; İslâm akîdesi rahmetten başka bir şey değildir. Aklın ve kalbin hakîkî rahmeti o... Güzellikle kolaylığı temsîl eden rahmet o. İnsicâmın, sâdeliğin, yakınlık ve ünsiyetin mümessili o... Ve fıtratla yakın alâkası bulunan yegâne rahmet yine odur...

«Rahman, Rahîm.»

Rahmetin bütün mânâlarını, bütün vasıflarını ve bütün sahalarını kaplayan bu sıfatlar şumûllü Rububiyyetin bâriz alâmetini te'kid etmek, Rabb ile kulları, yaratıcı ile yaratılmışlar arasındaki o devamlı bağlılığın esâslarını tesbît etmek için... Sûrenin içinde müstakil bir âyet halinde burada bir daha tekrarlanıyor.

Allah Teâlâ'nın insanda hamd ve senâ zevkini artıran bu rahmet ve riâyet alâkası aynı zamanda sevginin ve gönül rahatlığının da kaynağıdır. Şu halde bu bol rahmete karşılık hamdetmek fitrî bir vâzifedir.

İslâmiyet'te Allah (c.c.), eski Yunan efsânelerinde hikâye edilen «Olimpos İlâhları» gibi kullarına karşı gazaba gelip onları düşmanca takip ederek savaşa girişmez. Ve Ahd-i Atik'in (Tevrât'ın) Tekvîn bölümünün onbirinci babında, uydurma «Bâbil kulesi» hikâyesinde anlatıldığı kibi kullarına karşı hîleler hazırlayıp onlardan intikâm almaya çalışmaz.

«Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.»

Sûrenin ilk kısımlarındaki itikâdî esasların özü olan itakâd temeli işte budur. İbâdet ancak Allah'a olur ve yardım da O'ndan istenir. Burası da yine yolların ayrılış noktasını gösterir. Bir yanda her türlü ubûdiyyetten kurtularak mutlak hür olmak... Öbür yanda kullara kul olmak. Bu esâs, beşeriyetin tam olarak hürriyetinin ilânıdır. Evhâm esâretinden kurtuluşun hürriyeti... Kalıplaşmış köhne inançları yıkma hürriyeti... Câhiliyet devri âdetlerinden sıyrılma hürriyeti... Yalnız Allah'ın varlığına inanmak ve yardımı da yalnız O'ndan istemek sûretiyle beşer vicdânı örf ve âdetlerin esaretinden, şahısların ve köhne nizâmların köleliğinden kurtulmuş olur. Aynı zamanda insan, efsânelerin, evhâm ve hurâfelerin esâretinden de halâs bulmuş olur.

Şimdi, bir müslümanın tabiî ve beşerî kuvvetler karşısındaki durumunu gözden geçirelim...

Beşerî kuvvet —müslümana göre— iki kısma ayrılır :

1 — Hidâyet üzere olan kuvvet : Bu kuvvet Allah'a îman etmek ve O'nun nizâmına tâbî olmaktan doğar. Bunu takviye ederek, hayra, hakka ve iyiliğe giden yolda kullanmak lâzımdır.

2 — Allah'tan yüz çevirip O'nun nizamına tâbî olmayan sapık kuvvet : Bu kuvvetle mücâdele ve mücâhede etmek gerekir. Bu dalâlet kuvvetinin büyüklüğü, azgınlığı müslümanı korkutamaz. Çünkü o, za-

ten kendisini var eden Allah'ın kudretini kabul etmekten uzaklaşınca hakîkî kuvvetini kaybetmiş oluyor. Artık onu yaşatacak, ona daimî gücünü verecek olan gıdadan mahrûmdur. Bu, tıpkı alev saçan büyük bir yıldızdan kopan parçanın hemen sönüp soğuması; koptuğu kütle ne kadar büyük olursa olsun, ziyâsını ve harâretini kaybetmesi gibidir. Aslıyla irtibâtını kesmeyen en küçük parça bile, bu irtibât sâyesinde kuvvetini, hareketini ve ziyasını kaybetmez.

«Nice az bir kitle vardır ki Allah'ın izni ile bir çok topluluğu yenmiştir.» (Bakara, 249).

Az bir topluluğun büyük bir topluluğa gâlib gelişinin sebebini, onun kuvvetin esas menşeine bağlı oluşunda ve bütün kuvvetlerin bir yerden idâre edilmesinde aramak lâzımdır.

Tabîat kuvvetlerine gelince; müslümanın ondan korkması ve ona düşmanlık beslemesi diye bir şey tasavvur olunamaz. Bilakis müslüman tabîat kuvvetlerinin derinliklerine inerek onunla dostluk kurar ve onu kendi emrine alır.

İnsanda ve tabîatta görülen bu kuvvetler, Allah'ın isteği ve irâdesiyle vücûd bulmuştur. Hatt-ı hareketlerinde insicâmlı ve birbirlerine yardımcı olan bu kevvetler, Allah'ın emir ve irâdesine mahkûmdurlar. Allah Teâlâ bu kuvvetlerin hepsini insana her zaman dost ve yardımcı olsun diye yaratmıştır. Müslüman'ın akîdesi, kendisine bu gerçeği haber vermektedir. Bu dostluğun tahakkuku ise, ancak bunlar hakkında fikir sahibi olmak, onları tanımak, onlarla yardımlaşmak sûretiyle olur. İnsan böylece, kendisini ve o kuvvetlerini yaratan Allah'a yönelir.

Tabîî kuvvetler, bazen insana ezâ ve cefâ veriyorsa, bu, insanın o kuvvetlerle tanışmamasından, onlar hakkında fikir sahibi olmamasından ve o kuvvetleri sevk ve idâre eden sırra eremeyişindendir.

Roma câhiliyet devrinin vârisleri olan bugünkü batılılar, tabii kuvvetleri emir altına almaya «tabîatı yenmek» derler. Bu ta'bîr sadece Allah'la ve Allah'a teslîm olmuş kâinatın rûhuyla alâkasını kesmiş câhiliyet nazariyesinin ifâdesidir. Halbuki kalbini Rahmân ve Rahîm olan Allah'a ve rûhunu Allah'ı daimî surette tesbîh eden kâinâtın rûhuna bağlayan müslüman, inanır ki, insanoğlunun tabîata hâkimiyyetinin dışında tabîatla başka alâkaları da vardır. Müslümân, bütün kuvvetlerin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğuna, bunların hepsini bir sırra binâen yarattığına ve mukadder hedefe varabilmek için bu kuvvetin birbiriyle yardımlaşması gerektiğine inanır. Bilir ki; bu kuvvetleri kendisinin hâkimiyetine veren, onun sırlarını keşfedip kanunlarına vâkıf olmaya muvaffak kılan ancak Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh insana yakışan; ne zaman tabîat kuvvetlerinden birisini emri altına alırsa Allah'a şükretmektir. Çünkü aslında bu kuvvetleri insanın kendisi emri

altına almış değil, Allah Teâlâ onun emrine vermiştir. «Göklerde ve yerde bulunanların hepsini size müsahhar kıldı.» (Câsiye, 13). Bu hakîkata binâen, tabîat kuvvetlerine karşı olan velhimler insan hissiyâtını tesîri altına almayacağı gibi, tabîat kuvvetleri ile insan arasında herhangi bir korku da bulunmaz. Çünkü insan yalnız Allah'a îman ediyor, yalnız Allah'a ibâdet ediyor ve yalnız O'ndan yardım diliyor.

Ve insan, tabîat kuvvetlerinin hepsinin Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını biliyor, onlar hakkında fikir sahibi olup O'na yakınlık göstererek esrârını çözüyor. O kuvvetler de insana yardımcı olarak bütün sırlarını ona açıyorlar. Netîce olarak insan, tabîat kuvvetleriyle dostça yaşıyor. Peygamberimiz (s.a.) in Uhud dağına bakarak söyledikleri şu vecîz söz ne güzeldir : (هذا جبل يحبنا و نحبه) «İşte, şu dağ, o bizi sever, biz de onu severiz.»

İşte Peygamber (s.a.) in tabîata karşı taşıdığı sevgi, ülfet ve anlayış bütün haşmetiyle bu kelimelerde ifâde edilmiştir.

Kelâm-ı İlâhî İslâm mefkûresindeki temel esasları ve Allah Teâlâ'ya ibâdet etmek ve O'ndan yardım dilemek sûretiyle O'na yönelmeyi zikrettikten sonra, sûrenin muhteviyâtına uygun bir şekilde duâ ile Allah'a teveccüh edip bunların amelî tatbîkâtına başlıyor :

«Bizleri doğru yola hidâyet et, kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna Gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil...»

«Bizleri doğru yola hidâyet et.»

Gâyeye ulaştıran doğru yolu bilmeye bizi muvaffak kıl... Ve bu yolu bulduktan sonra o yolda sebât edenlerden eyle... O yolu bilmek ve onda sebât etmek, Allahü Teâlâ'nın rahmet, hidâyet ve himâyesinin bir mükâfatıdır.

Burada, Allah'a yönelmek, O'nun yardımcı olduğuna inanmanın netîcesidir. Bu ise, mü'minin Allah'tan yardım olarak dilediği ilk ve en büyük arzusudur. Zira doğru yolu bulmak dünya ve âhiret saâdetine ermenin kat'i temînâtıdır. Bu eriş, esâsında âlemlerin Rabbı olan Allah'a yönelmekte bütün mevcûdâtın hareketi ile insan hareketi arasındaki insicâmına sırrına fıtrî olarak ermektir.

Âyet-i kerîme bu doğru yolun vasıflarını açıklıyor : «Kendilerine nîmet verdiklerinin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil.»

Bu yol, Allah'ın kendilerine nimetlerini ihsân ettiği kimselerin yoludur. Yoksa hakkı bilip de ondan sapan veya haktan hiç nasîbini almayanların ve bu yüzden Allah'ın gazabına uğrayanların yoluna değil... Bu doğru yol, gâyelerine ulaşmış olan mes'ûd kimselerin yoludur... (Seyyid Kutub, Fî Zilâl'il-Kur'an I, 36 - 45).

BAKARA SÛRESİ

BAKARA SÛRESİ

(Medîne'de nâzil olmuştur, 286 âyettir.)

Bakara Sûresinin Fazîleti :

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki, bize Ârim... Ma'kil İbn Yassâ'dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Bakara sûresi Kur'an'ın zîrvesi ve tepe noktasıdır. Ondaki her âyetle birlikte seksen melek nâzil olmuştur. (Allahü La İlâhe...) ayeti arşın altından çıkarılarak onunla bitişmiştir veya Bakara sûresi ile bitişmiştir, ve Yâsîn Kur'an'ın kalbidir. Herhangi bir kişi ki Allah'ın rızâsını ve âhiret diyârını talep ederek onu okursa muhakkak onun günahları bağışlanır. Onu ölülerinize okuyunuz.» Bu hadîsi yalnız Ahmed İbn Hanbel nakletmiştir. Ahmed ayrıca Ârim'den bir başka kanalla... Ma'kil İbn Yassâr'dan nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Onu ölülerinizin üzerine okuyun.» Yani Yâsîn sûresini ölülerinizin üzerine okuyun. Biz bu isnâdla birinci rivâyetteki müphem ifâdenin belirtiliş şeklini açıkladık. Bu şekilde bu hadîsi ikinci rivâyetiyle Ebu Dâvûd, Neseî ve İbn Mâce'de nakletmişlerdir.

Tirmizî, Hâkim İbn Cübeyr kanalıyla (ki bu râvî zayıftır) ... Ebu Hüreyre'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Her şeyin bir tepe noktası vardır Kur'an'ın tepe noktası da Bakara sûresidir. Onda bir âyet vardır ki o Kur'an âyetlerinin efendisidir. Bu, âyet el-Kürsî'dir.»

İmâm Ahmed'in Müsned'inde, Müslim, Tirmizî ve Neseî'nin Sahîh'inde Süheyl İbn Ebu Sâlih... Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Evlerinizi kabirler kılmayın. Muhakkak ki içinde Bakara sûresi okunan eve şeytan girmez.» Tirmizî bu hadîsin hasen ve sahîh olduğunu söyler.

Ebu Übeyd Kâsım İbn Sellâm der ki : Bana İbn Ebu Meryem... Sinân İbn Sa'd yoluyla Enes İbn Mâlik'ten nakletti ki, o, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu söylemiş :

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَخْرُجُ مِنَ الْبَيْتِ إِذَا سَمِعَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ تُقْرَأُ فِيهِ

«Bakara sûresinin okunduğunu duyduğu zaman şeytan evden dışarı çıkar.» (Sinan İbn Sa'd —ki bunun tersi Sa'd İbn Sinân da denir— İbn Naim onun sika olduğunu söylerse de Ahmed İbn Hanbel ve diğerleri onun hadîsini reddetmişlerdir.)

Ebu Übeyd der ki, Bize Muhammed İbn Ca'fer... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle demiş : «Muhakkak ki şeytan Bakara sûresının okunduğunu duyduğu evden kaçar.» Neseî bunu gece ve gündüz bahsinde rivâyet etmiştir. Hâkim Müstedrek'inde Şu'be'nin hadîsinden naklen tahrîç eder ve der ki; bu hadîsin isnâdı sahihtir.

İbn Merdûyeh der ki; bize Ahmed İbn Kâmil... Abdullah İbn Mesûd'dan nakletti ki o, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu söylemiş : «İki ayağından birini diğerinin üzerine koyup ta şarkı söyleyen ve Bakara sûresini okumayı terkeden herhangi birinizle ben aslâ uyuşamam. Çünkü şeytân Bakara sûresinin okunduğu evden kaçar. Şüphesiz ki evlerin içi en boş olanı Allah'ın kitabından boş olanıdır.» (Neseî gece ve gündüz bahsinde bu Hadîsi Muhammed İbn Nâsır kanaliyle Eyyûb İbn Süleymân'dan rivâyet etmiştir.)

Sehl İbn Sa'd dedi ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Muhakkak ki her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Her kim onu bir gece evinde okursa üç gece şeytân o eve girmez. Kim de gündüz evinde okursa üç gün şeytân o eve girmez.» (Ebu'l-Kâsım el-Taberânî, Ebu Hâkim ve İbn Hıbbân Sahîhinde bu hadîsi rivayet etmişlerdir.)

Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce ise Abdülhamîd İbn Ca'fer'in hadîsinden... Ebu Hüreyre kanaliyle naklederler ki o şöyle demiş : (Rasûlullah (s.a.)'a bir gün çok sayıda elçiler geldi. Rasûlullah, onların okumasını istedi, her birisi okudular. Yani beraberindeki Kur'an'dan. Nihâyet yaşı en genç olan bir adama geldi ve ona dedi ki senin yanında ne var ey falanca? O da benim yanımda falanca sûre ile Bakara sûresi var dedi. Bunun üzerine senin yanında Bakara sûresi mi var? buyurdu. O evet deyince, Rasûlullah (s.a.), git sen onların emîrisin buyurdu. Seçkinlerinden bir kişi dedi ki ben Allah'a yemîn ederim ki Bakara sûresini öğrenmekten beni alıkoyan şey onu yerine getirememekten korkmuş olmamdır dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki :

« تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ وَاقْرَأُوهُ وَارْقُدُوا . فَإِنَّ مَثَلَ الْقُرْآنِ وَمَنْ تَعَلَّمَهُ فَقَامَ بِهِ ، كَمَثَلِ جِرَابٍ مَحْشُوٍّ مِسْكًا يَفُوحُ رِيحُهُ كُلَّ مَكَانٍ

«Kur'an'ı öğrenin ve okutun çünkü Kur'an'ı öğrenip okuyan ve onunla amel eden bir kişinin misâli miskle dolup taşan bir kutuya benzer onun râyihası her yere yayılır. Kur'an'ı öğrenip te o içinde yatıp kalan kişi ağzı kapalı olan misk kutusu gibidir.» Bu ifâde Tirmizî'nin rivâyetidir. Tirmizî sonra der ki bu hadîs hasen'dir. Ancak aynı hadisi Leysî (...) Ebu Ahmed'in kölesi Atâ'dan naklettiği şekliyle rivayet eder ki bu, mürseldir. En iyisini şüphesiz Allah bilir.

Buhârî derki; Leys Üseyd İbn Hudayr'dan nakletti ki, o geceleyin Bakara sûresini okurken atı yanında bağlı imiş, birden at sıçrayıvermiş o susmuş, at da durmuş. Okumaya başlamış at sıçrayıvermiş, o susmuş, at da durmuş. Sonra tekrar okumuş ve atı sıçrayıvermiş, o çekilince oğlu Yahyâ atın yakınındaymış onu zorla tutabilmiş, tutunca başını göğe kaldırarak ne gördüğüne bakmış. Sabah olunca durumu Hz. Peygambere söylemiş. Hz. Peygamber buyurmuş ki : «Ey Hudayr'ın oğlu oku, ya Rasûlullah Yahyâ'yı ezmesinden korkuyorum, çünkü ona çok yakındı bunun üzerine başımı kaldırdım ve ona doğru çekildim. Başımı göğe kaldırdım bir de baktım ki çerağlar misâli bir gölge var oradan çıktı, fakat onu artık görmüyorum. Rasûlullah biliyor musun o nedir? dedi. O, hayır deyince, buyurdu ki onlar meleklerdir senin sesine gelmişler, eğer okusaydın halkın ona bakıp bir daha ondan vazgeçmediklerini görürdün demiş. Bilgin İmâm Ebu Übeyd Kâsım İbn Sellâm «Kur'an'ın Fazîletleri» kitabında bu hadîsi Abdullah İbn Sâlih, Yahya İbn Bükeyr tarîkiyle Leys'den nakleder. Bir başka şekilde bu hadîs Üseyd İbn Hudayr'dan yukarda geçen şekliyle rivâyet edilir. En iyisini Allah bilir.

Buna benzer bir olay da sâbit İbn Kays İbn Şemmâs (r.a)'ın başından geçer. Ebu Übeyd'in... Cerîr İbn Yezîd'den rivâyet ettiğine göre Medîne'li ihtiyarlar ona söylemişler, Rasûlullah (s.a.)'a denilmiş ki Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs'ı görüyor musun? Dün gece onun evi ışıkla pırıl pırıldı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki, belki de o Bakara sûresini okumuştur. Sâbit'e sorulduğunda o Bakara sûresini okudum demiş. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Ancak hadîsin metninde ilhâm olduğu gibi kendisi de mürseldir. Şüphesiz ki en iyisini Allah bilir.

Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin Fazîleti Hakkında Vârid Olan Hadîsler :

İmâm Ahmed İbn Hanbel... Abdullah İbn Büreyre'den, o da babasından nakletti ki babası şöyle demiş : «Ben Peygamberin yanında oturuyordum, onun şöyle dediğini duydum : «Bakara sûresini öğren, çünkü, onu öğrenmek bereket, terketmek ise hasrettir. Başıboş kimselerden başkası onu terketmeye güç yetiremez.» Büreyde diyor ki : Sonra

Hz. Peygamber bir süre sustu ve dedi ki «Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini öğreniniz, çünkü bu ikisi birer çiçektir, sahiplerini kıyâmet gününde gölgelendirirler. Bu ikisi sanki birer bulut veya gölgeliktirler ya da dizi dizi kuşlardan iki bölüktür. Kur'an-ı Kerîm, kıyâmet gününde kişinin kabrinden solmuş adam gibi kalkmak üzere, kabrinin yarıldığı zaman sahibine ulaşarak der ki sen beni tanıyor musun? O, ben seni tanımıyorum der. Kur'an-ı Kerîm de ben senin arkadaşın olan Kur'an'ım, çöllerde seni susattım, geceleri uykusuz bıraktım. Her tüccâr ticâret peşindedir sende ticaret peşindesin. Sağ eline mülk, sol eline ebediyet verilir, başına vakâr tâcı konulur. Anne ve babasına iki hulle giydirilir ki dünya ehli ona dayanamayıp derler ki, «biz bunu ne ile kazandık?» Kendilerine oğlunuzun Kur'an'a sarılmasıyla denilir. Sonra denilir ki oku ve cennetin basamaklarına ve odalarına çık. O, hızlı hızlı okurken sürekli çıkış halindedir ister yavaş, ister hızlı okusun.» (İbn Mâce bu hadîsin bir kısmını Beşîr İbn el-Muhâcir'den rivâyet etmiştir ve bu isnâd, Müslim'in şartına göre hasendir. Çünkü bu Beşîr'den Müslim hadîs tahrîc etmiştir. İbn Muîn onu sika saymıştır. Neseî onun önem siz olduğunu söyler. Fakat İmâm Ahmed onun hadîsinin münker olduğunu belirtir. Hadîslerine itibâr edilmişse de sonra kibre kapılmıştır. Buhârî onun bazı hadîslerine muhâlefet ettiğini söylemiştir. Ebu Hâtim el-Râzî onun hadîsini yazar fakat hüccet olarak benimsemez. İbn Adî ondan kendisine tâbî olunmayan şeyler rivâyet etmiştir. Darekutnî ise onun kuvvetli olmadığını söyler. Ben derim ki onun bazı hadîslerinin delili vardır. Bunlardan birisi Ebu Ümâme el-Bâhılî'nin hadîsidir. Nitekim İmâm Ahmed der ki Abdülmelik İbn Âmir... Ebu Ümâme'den nakletti ki; o, ben Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini duydum demiştir : «İki çiçeği de okuyun. Bunlar Bakara ile Âl-i İmrân sûreleridir. Bu ikisi kıyâmet gününde bir bulut veya gölgelik gibi ya da dizilmiş kuşlardan iki bölük gibi gelirler ve kendilerinin ehli olanlara takviye olarak delil getirirler. Sonra buyurdu ki Bakara Sûresini okuyun çünkü onu öğrenmek bereket, terketmek ise hasrettir. Başıboşlar buna güç yetiremezler.» Müslim namaz bahsinde Muâviye İbn Sellâm tarîkiyle ... Ebu Ümâme'den nakleder. Nevvaz İbn Semmân'ın hadîsi de bunlardan bir örnektir. Nitekim İmâm Ahmed der ki Yezîd İbn Abdirabbihi. Nevvaz İbn Semmân el Küllâbiye'den nakleder ki o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.)'ın «Kıyâmet gününde Kur'an-ı Kerîm ve onunla amel eden îman ehli getirilirler, onlara Bakara ve Âl-i imran sûresi öncülük eder. Rasûlullah (s.a.) Bakara ve Âl-i İmran sûresi için üç örnek verdi ki onları hâlâ unutmamıştım bu ikisi sanki birer bulut veya siyah gölgeliktirler. Bu gölgeliğin arasında ışık bulunmaktadır. Ya da bu ikisi hüccet olarak sahiplerini destekleyen dizi kuşlardan iki bölük gibidirler.» (Bu hadîsi Müslim, İshâk İbn Mansûr kanaliyle Yezîd İbn Abdirab-

bihi'den nakleder. Tirmizî de Velîd İbn Abdurrahmân'ın hadîsinden nakleder ve bu hadîsin hasen, garîb olduğunu söyler.

Ebu Übeyd der ki, bize Haccâc... Hammâd'dan —onun Übeyd'in babası olduğunu zannediyorum— o da amcasından nakletti ki; adamın biri Bakara ve Âl-i İmrân sûresini okumuş, namazını bitirince Ka'b ona demiş ki; Bakara ve Âl-i İmrân'ı mı okudu? O da evet demiş. Bunun üzerine Ka'b nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki bu iki sûrede Allah'ın bir adı vardır ki onunla duâ edilince kabul olur. Adam onu bana bildir deyince Kâ'b hayır vallahi onu sana bildirmem, eğer bildirseydim senin de benim de mahvolacağım bir duâ ile Allah'a duâ edebilirdin.

Abdullah İbn Sâlih... Selîm İbn Âmir'den nakletti ki; O, Ebu Ümâme'nin şöyle dediğini işitmiş : Sizin kardeşlerinizden birine rüyâda uzun ve çorak bir dağın yanında yürüyen insanlar gösterildi. Dağın tepesinde yemyeşil iki ağaç vardı ve sizin içinizde Bakara sûresini okuyan var mı, sizin içinizde Âl-i İmrân sûresini okuyan var mı? diye sesleniyordu. Ebu Ümâme diyor ki; adam evet deyince iki ağaç salkımlı dallarıyle ona doğru yaklaşıyor ve adam bu köklere asılıyor ve bunlar ona dağı geçiriyorlardı.

Abdullah İbn Sâlih... Ebu İmrân'dan nakletti ki; o, Ümm el-Derdâ'dan şöyle dediğini işitmiş : «Kur'an okuyan kişilerden birisi komşusuna saldırmış ve onu öldürmüş. O kişi de yakalanıp öldürülmüş. Kur'an ondan sûre sûre sıyrılıyormuş en sonunda, Bakara sûresi ile Âl-i İmrân birlikte kalmış. Sonra Âl-i İmrân da sıyrılmış. Bakara sûresi topluca kalmış. Ona denilmiş ki «benim huzûrumda söz değişilmez ve ben bunlar için zulmedici değilim.» Ümmü Derdâ demiş ki Bakara sûresi de büyük bir bulut gibi çıkmış. Ebu Übeyd der ki benim görüşüme göre bu iki sûre kabirde adamla beraberdi, ona eşlik ediyor ve kendisini savunuyorlardı ve Kur'an'dan onunla beraber kalan en son bu ikisiydi. Yine o dedi ki... Yezîd İbn el-Esved konuşuyordu ve şöyle diyordu : Bir kişi Bakara ve Âl-i İmrân sûresini gündüz okursa akşama değin nifâktan uzaklaşır. Geceleyin okursa sabaha kadar nifâktan uzaklaşır. Diyor ki Yezîd İbn el-Esved her iki sûreyi de bir bölümü müstesnâ gece ve gündüz okumaktaydı.

Yezîd... Saîd İbn Cübeyr'den nakletti ki; o Ömer İbn el-Hattâb'ın şöyle dediğini söylemiş; «kim bir gece Bakara ve Âl-i İmrân sûresini okursa kunût edenlerden olur veya yazılır.»

Buhârî ve Müslim'de sâbit olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) bu iki sûreyi bir rekâtta okumuştur. Ebu Übeyd dedi ki; Hişâm İbn İsmâîl el-Dımeşkî... Vâsıle İbn el-Eskarî'den o da Hz. Peygamberden nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Yedi uzun sûre (Fâti-

ha'dan sonra gelen yedi sûre) Tevrât'ın yerine verildi, (âyet sayısı) yüzü aşan sûreler ise İncil'in yerine verildi. El-Mesânî (ayetleri yüzden az olan sûreler) Zebûr'un yerine verildi. Ben ise el-Mufassal (kısa) Besmele ve fâsılaları çok olan sûreler ile lûtfedildim.» Bu hadîs garîbtir.

Bu hadîsi, Ebu Übeyd Abdullah İbn Sâbit'ten o da Leys'ten o da Sa'd İbn Ebu Hilâl'den nakleder. Doğrusunu Allah bilir. Sonra Ebu Übeyd dedi ki; bize İsmâîl İbn Ca'fer... Hz. Âişe (r.a.)'den o da, Rasûlullah (s.a.)'dan nakletti ki; O, şöyle buyurmuş : «Kim yediyi alırsa nimete ermiş olur.» Bu hadîs de aynı şekilde garîbtir.

Bu hadîs'i İmâm Ahmed de ... İsmâil İbn Ca'fer'den naklet-miştir. Aynı hadîsi Ebu Saîd de Urve kanaliyle Hz. Âişe'den naklet-miştir. ...

Bakara sûresinin bütünü ihtilâfsız Medîne'de nâzil olmuştur. Bazı bilginler dediler ki Kur'an bin adet haber, bin adet emir, bin adet nehiy ihtivâ etmektedir. Sayanlar dediler ki Bakara sûresinin âyetleri 287'dir, kelimeleri 6121 kelimedir, harfleri ise 25500 adettir. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

İbn Cüreyc Atâ'dan o da İbn Abbâs'tan nakleder ki Bakara sûresi Medîne'de nâzil olmuştur. Hasîf Mücâhid'den, o da Abdullah İbn Zübeyr'den nakleder ki o, Bakara sûresi Medîne'de indirildi, demiştir.

Vâkidî der ki; Dahhâk İbn Osman... Zeyd İbn Sâbit'ten nakleder ki o Bakara sûresi Medîne'de nâzil oldu, demiştir. Bunu pek çok imâm, bilgin ve tefsîrci söylemiştir. Bu konuda ihtilâf yoktur. İbn Merdûyeh Muhammed İbn Muammer'den... O da Enes İbn Mâlik'ten nakleder ki, O Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir : Bakara sûresi, Âl-i İmrân sûresi, Nisâ sûresi demeyin. Kur'an'ın diğer bütün sûreleri de böyle. Sadece kendisinde Bakara'nın zikri geçen sûre veya Âl-i İmran'ın zikri geçen sûre deyin. Bütün Kur'an sûreleri de böyle. Bu hadîs garîbtir peygambere kadar uzatılması sahîh değildir. Nitekim râvî zincirinde yer alan Îsâ İbn Meymûn Ebu Seleme el Havâs'tır ki onun rivâyeti zayıftır, kendisi hüccet sayılmaz.

Buhârî ve Müslim'de sâbit olduğuna göre İbn Mes'ûd vâdînin ortasında Beytullâh'ı soluna, Minâ'yı sağına alarak şeytân taşlama yerinde taş atmış, sonra da bu yer Bakara sûresinin indirildiği yerdir, demiş.

İbn Merdûyeh Şu'be kanaliyle ... Utbe İbn Mirsed'den nakleder ki, o şöyle demiş: Hz. Peygamber (s.a.) ashâbının geciktiğini görünce ey Bakara sûresinin ashâbı buyurmuş. Zannederim ki Hüneyn günü mü'minler gerisin geri döndükleri sırada Allah'ın Resûlü Abbas'a emretmiş ve o şöyle seslenmiş : Ey şecere (ağaç) ashâbı, yani Bîat-ı Rıdvân'a katılan kişiler. Bir başka rivâyette ise onları teşvîk ve tahrîk etmek için

ey Bakara ashâbı diye seslenmiştir. Bunun üzerine Sahâbe her taraftan koşmaya başlamıştır. Yemâme günü de Müseyleme'nin adamlarına karşı sahâbe-i güzîn kaçarken, muhâcir ve ensar birbirine ey Bakara sûresinin ashâbı diye seslenmişler ve netîcede Allah onlara fethi müyesser kılmıştır. Allah; Rasûlünün ashâbının hepsinden râzı olsun.

İZÂHI

Sûrenin Genel Muhtevâsı :

Bu sûre Medîne'de nâzil olmuştur. Sadece 281. âyeti Minâ'da Veda' Haccı esnâsında inmiştir. Mushaftaki sırası itibariyle ikinci ve Kur'an'ı Kerîm'in en uzun sûresidir. Kezâ bu sûrede yer alan borçlarla ilgili 273. ayet Kur'an'ın en uzun ayetidir. 1 - 142. âyete kadar bütün insanlığa hitap etmektedir.

Sûrede evvelâ Kur'an-ı Kerîm ile ilgili bazı tesbîtler yapılarak insanların Kur'an'a karşı tutumları bahis mevzûu edilmektedir. Kur'an karşısında insanlardan bir kısmının mü'min, bir kısmının kâfir, bir kısmının da münâfık olduğu belirtilmektedir. Ardından gelen âyetler bütün insanlığa hitâp ederek imâna davet etmektedir. Kur'anın icâzı ve edebî üstünlüğü dile getirilmekte, Hz. Peygamberin dâvâsındaki doğruluğu ve samîmiyeti ifâde olunarak, insanın yaratılış hikâyesine geçilmektedir. Bu arada Cenab-ı Hakk'ın meleklerle konuşması ve şeytânın insana karşı tutumu söz konusu edilmekte, ardından da hemen İsrâiloğullarının kıssası anlatılmaktadır. Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği sayısız nimetleri hatırlatılarak, peygamberlere karşı gelişleri dile getirilmektedir. Bu arada Hz. İbrâhîm ile Hz. İsmâîl'den bahsedilmektedir.

Sûrenin ikinci bölümünde, Kur'an'ın hitâbı müslümanlara yönelmekte, elh-i kitâb olan Yahûdî ve Hıristiyanlar tarafından üzerinde fazla durulan kıblenin tahvîli konusuna geçilmektedir. Bilâhere İslâm toplumunun temel değerleri söz konusu edilmekte, Allah'ın birliği anlatıldıktan sonra, kısas, vasiyyet, savaşma ve Allah yolunda infâk gibi hükümler ele alınmaktadır. Sonra hacc ve Ramazan orucu gibi bazı ibâdetler belirtilerek içki konusuna temas edilmektedir. Sonra kadınlara dâir, iddet, îlâ, boşanma, emzirme ve müşrik kadınlarla evlenme konuları anlatılmaktadır. Fâizin ve borçlanmanın ahkâmı belirtildikten sonra kısas konusuna geçilmekte ve nihâyet sûre çok samîmî bir duâ ile son bulmaktadır.

Bu sûrenin muhtevası hakkında Mevdûdî şöyle diyor :

Mekke'de, Kur'an-ı Kerîm umûmiyetle İslâmiyetten haberi bu-

lunmayan müşrik Kureyş'e hitâb etmekte idi. Fakat Medîne'de ise, Tevhîd, Peygamberlik, vahiy ve âhiret ile melekler hakkında bilgisi olan Yahûdîlere de şümûl kesbetti. Onlar da Allah Teâlâ tarafından Hz. Mûsâ'ya nâzil olan ilâhî kanunlarla imânda bulunduklarını i'tirâf etmekte idiler. Prensib bakımından onların yolu da, Hz. Muhammed tarafından öğretilmekte olan yol (İslâmiyet) le aynı idi. Fakat asırların dejenerasyonu yüzünden o yoldan ayrılmışlar ve Tevrâtta yeri bulunmayan ve Tevrât tarafından tasvîb edilmiyen bir çok gayr-ı İslâmî itikâd, âyin ve âdetleri benimsemişlerdi. Bununla da kalmayıp, kendi izâh ve tefsîrlerini eklemek suretiyle Tevrât'ı karışık hale getirmişlerdi. Allah kelâmının, Kitab-ı Mukaddeslerinde mahfûz bulunan kısımlarını dahi tahrîf etmişler ve hakiki dinin ana rûhunu ondan ayırarak kupkuru âyinlere şeklen bağlı kalmışlardı. Bu durumlarıyla sadece mutmain kalmayıp bu yolda taassup da göstermeleri işin çok acı tarafı idi. Kezâ, herhangi bir ıslahâtı kabul etmeğe niyet ve temâyülleri bulunmamakta idi. Böylece kendilerine doğru yolu öğretmeğe gelenlere amansız düşman kesildiler. Bu gayeleri muvaffakiyetsizliğe uğratmak için ellerinden geleni yaptılar. Aslında müslüman olmalarına rağmen, hakîkî İslâmiyetten uzaklaşmışlar ve dinde bid'at ve değişiklik yapmışlar ve kılı kırk yarma yüzünden tefrikanın kurbanı haline gelmişlerdi. Allah'ı unutarak ve Allah'tan uzaklaşarak, servete kulluk etmeğe başladılar. O kadar ki, asıl «Müslüman» adını terkedip, onun yerine «Yahûdî» adını aldılar ve dini, İsrâiloğullarının inhisârına soktular.

Peygamber Efendimiz (s.a.) Medîne'ye teşrîf edip Yahûdîleri hakîkî dîne dâvet buyurduklarında, Yahûdîlerin dînî tutumu bu merkezde idi. Bu sebepten dolayı, sûrenin üçte biri İsrâiloğullarına hitâb etmektedir. Onların geçmişleri, moral dejenerasyonları ve dine fesâd karıştırmış olmaları tenkîtçi bir zâviyeden tedkîk edilmektedir. Bunun yanısıra, hakîkî dinin yüksek moral standardı ve ana prensibleri ortaya konulmak sûretiyle, bir Peygamibere tâbi cemaat'ın dalâlete düşmesiyle, bozulmasındaki mâhiyet açıklığa kavuşturulmakta ve hakîkî takvâ ile şekilperestlik ve hakîkî dinin esâsları ile bu esâslara dâhil bulunmayanlar arasındaki sarîh hudûtlar en bâriz şekilde çizilmektedir.

Mekke'de İslâmiyet sadece ana prensiblerin yayılmasıyla ve sâliklerin moral prensibiyle alâkalandı. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.) Medîne'ye hicretini müteâkib, Arabistan'ın her yerinden müslümanların oraya gelip yerleşmesi ve ensâr'ın da yardımıyla orada İslâm devletinin nüvesinin kurulmasıyla, Kur'an-ı Kerîm tabîatiyle sosyal, kültürel ,ekonomik, siyâsî ve hukûkî meselelere yönelecekti. Bu hâl, Mekke'de nâzil olan sûrelerdeki ana fikir ile Medîne'dekilerin arasındaki farkı izâh edici mâhiyettedir. Buna binâen, bu sûre bir cemiyetin birlik ve tesânüdü ile meselelerin halline yarayacak ana prensib ve tâlîmâtı ele almaktadır.

Medîne'ye hicretten sonra, İslâmiyet ile İslâm'dan gayri unsurlar arasındaki mücâdele yeni bir safhaya girmiş oldu. Bundan evvel, kendi kabîle ve soyları arasında İslâmiyeti yaymakta bulunan mü'minler, muhâliflerle karşılaştıklarında başlarının çârelerine bizzat kendileri bakmak mecbûriyetinde kalmakta idiler. Fakat Medîne'de şartlar değişti. Arabistan'ın her tarafından müslümanlar oraya gelmişler, bir tek topluluk vücûda getirmişler ve müstakil bir site devleti kurmuşlardı. Burada, bizzat toplumun kurtuluşu için mücâdele oldu. Çünkü Arabistan'dan bütün gayr-i müslîmler İslâmiyeti yok etmek için, onun karşısında birleşik bir cephe haline gelmişlerdi. Buna binâen sadece muvaffakiyet değil, fakat mutlak kurtuluş için aşağıdaki talîmât bu sûrede açıklanmaktadır :

a — Toplum, dini yaymak için, kendi tarafına mümkün olduğu kadar çok sayıda insan kazanmak üzere a'zamî gayreti sarfedecektir.

b — Çoğu evsiz - barksız olan ve düşmanla çevrili bulunan sâliklere cesâret verilmeli ve metîn hale getirilmeliydiler. Çünkü içinde bulundukları mücâdele aksilik zuhûr edince, onlar için cesâret ve metânet ihtiyâcı hayâtî ehemmiyet taşıyordu. Onlar, bu gibi aksiliklere cesâretle karşı koyabilecek duruma gelmek üzere hazırlanmalıydılar.

c — Dine hasım olarak ve dini parçalamak gâyesiyle herhangi bir taraftan gelebilecek silâhlı tehdîdi karşılamak ve düşmanın maddî kaynaklarına ve kuvvetçe üstünlüğüne aldırmadan, ona karşı şiddetle muhâlefete hazır hale getirilmeliydiler.

d — Kezâ onlara bâtıl yolları yok edip de onun yerine islâmî hayat yolunu kâim kılma cesâreti verilmeliydi.

Bu sebepten dolayıdır ki, Allah Teâlâ, yukardaki gayelerin tahakkukuna yardım edebilecek bu gibi tâlîmâtı bu sûrede açıklamaktadır.

Bu devre içinde müslümanlar arasında yeni tipte münâfıklar zuhûr etmeğe başladı. Mekke devrinin son günlerinde mürâîlik meydana çıkmış idi ise de; Medîne'de başka şekle büründü. Mekke'de İslâmiyeti hak din olarak kabul etmelerine rağmen, netîceyi beklemeğe tahammül gösteremeyen ve dünyevî menfaat ve alâkalarından fedakârlıkta bulunup da İslâmiyeti kabulü müteâkib karşılaşacakları güçlüklere katlanamayacak kimseler vardı. Fakat Medîne'de başka şekilde münâfıklar türemeye başladı. Bazıları aslâ îmân etmedikleri halde, sadece zarar vermek için İslâmın içine sokuldular. Diğerleri ise müslüman muhîtinde bulunmaları sebebiyle, sırf dünya menfaatlerini muhâfaza için müslüman oldular. Bu sebepten de düşmanla temâslarını muhâfaza ettiler. Böylece düşman kazansa da onların menfaati emniyet altına alınmış oluyordu. Kezâ bir başka grup daha vardı ki, onlar kuvvetli îmâna sahip değildiler. Fakat komşularına uyarak İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Elhâsıl İslâmî hakîkatı kabul etmelerine rağmen eski an'ane, hurâfe ve

şahsî ihtirâslarını terkedecek kadar kâfi cesârete sahip olmayan ve İslâmın moral standartlarına ulaşıp da o yolda fedâkârlıkta bulunmaya muktedir olmayan aydınlar vardı.

Bakara sûresinin nüzûlü esnâsında çeşitli münâfıklar türemeğe başladı. Allah Teâlâ burada özetle onların karekterine işâret buyurmaktadır. Bilâhere onların kötü karakteri ve fitnecilikleri tezâhür edince, Allah Teâlâ onlar hakkında mütemmim tâlîmât gönderdi.

Bakara diye adlandırılması, bu sûrenin 67 - 73'üncü âyetlerinde bahsi geçen sığır kıssasına izâfetendir. Maamafih burada, sûrenin mevzuuna delâlet eden bir başlık olarak kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı, bil'umûm tercümelerde Ahmed, Mehmet v.s.... gibi isimler nasıl aynen muhâfaza edilmekte ise, Bakara kelimesi de sığır veya buzağı şeklinde tercüme edilmemelidir. Aksi halde sûrenin sığır mevzûuyla alâkadâr bulunduğuna delâlet etmiş olacaktır. Kur'an-ı Kerîm'deki bir çok başka sûreler de aynı usûlle adlandırılmışlardır. Çünkü sûrelerdeki mevzûun genişliğini ifâde edebilecek kelime Arapçada (bütün zenginliğine rağmen) mevcûd bulunmamaktadır. Maamafih bütün beşerî lisanlar aynı mahrûmiyet içindedirler. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 52 - 55).

———oOo———

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

1 — Elif, Lâm, Mîm.

Müfessirler sûrelerin başında yer alan hurûf-u mukattaa (alfabetik harfler) konusunda ihtilâflıdırlar. Bazılarına göre, bu harfler, Allah'ın, bilgisini kendi katına sakladığı şeylerdendir. Onlar bu konudaki bilgiyi Allah'a havâle ederek bunun tefsîrine tevessül etmezler. Bir kısmı ise bu harfleri tefsîr etmişlerdir. Ancak tefsîr edenler de bunların anlamı konusunda ihtilâflıdırlar.

Alfabetik Harflerin Mâhiyeti :

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; bu harfler, sûrelerin isimlerinden ibârettir ve bu görüşünü Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakledilen bir hadîse dayandırır. Şöyle ki Rasûlullah (s.a.) Cuma günü sabah namazında Elif Lâm Mîm; (Secde) ile Hel etâ (insân) sûresini okurmuş.

Süfyan el-Sevrî... Mücâhid'den nakleder ki, o şöyle demiş : Elif,

Lâm, Mîm. Hâ Mîm, Elif, Lâm, Mîm, Sâd, ve Sâd: Allah'ın Kur'an-ı kendileriyle başlattığı başlangıç harfleridir. Başkaları da Mücâhid'in böyle söylediğini naklederler. Ebu Hüzeyfe Mûsâ İbn Mes'ûd'un... Mücâhid'den naklettiğine göre o, «Elif, Lâm, Mîm, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.» demiştir. Katâde ve Zeyd İbn Eslem de böyle demişlerdir. Öyle zannediyoruz ki bu ifâde Abdurrahmân İbn Zeyd'in Elif, Lâm, Mîm, Kur'an sûrelerinin isimlerinden bir isimdir sözüne dayanmaktadır. Çünkü her sûreye Kur'an ismi verilebilir. Yoksa Elif Lâm, Mîm, Sâd'ın tümüyle Kur'an ismi olması uzaktır. Zira ben Elif - Lâm,, Mîm, Sâd'ı okudum, diyen birisinin sözünden karşısındaki, sadece A'râf sûresini okuduğunu anlar. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

Denildi ki; bu harfler Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isimdir. Şa' bî dedi ki : Sûrelerin başlangıçları Allah Teâlâ'nın isimlerindendir. Sâlih İbn Abdullah, İsmâîl İbn Abdurrahmân da böyle dediler. Şu'be Süddî'den naklen dedi ki : İbn Abbâs (r.a.)'ın şöyle söylediği bana ulaştı : «Elif, Lâm, Mîm, Allah'ın en büyük isimlerinden birisidir.» İbn Ebu Hâtim de Şu'be'nin hadîsinden bunu böylece rivâyet eder. İbn Cerîr, Bendâr kanaliyle ... Şu'be'den rivâyet eder ki o şöyle demiş : Ben Süddi'ye, «Hâ, Mîm, Tâ,, Sin, ve Elif, Lâm, Mîm, nedir diye sorduğumda o dedi ki; İbn Abbâs'ın söylediğine göre, bunlar Allah'ın yüce ismidir.» İbn Cerîr der ki; Muhammed İbn el-Müsennâ... Mürre el Hemedânî'den naklen bu hadîsi rivâyet etti...

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakletti ki bu harfler Allah'ın and içtiği harflerden olup Allah Teâlâ'nın isimlerindendir. İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr... İkrime'den rivâyet ederler ki o şöyle demşi : «Elif, Lâm, Mîm bir kasemdir.» Yine İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr'in... İbn Abbâs'tan rivayetine göre o şöyle demiştir. Elif, Lâm, Mîm; Ben Allah'ım en iyi bilenim (انا الله أعلم) demektir. Saîd İbn Cübeyr de böyle dedi. Süddî Ebu Mâlik, yoluyla... İbn Mes'ûd'dan ve peygamberin ashâbından bir gruptan nakletti ki; Elif, Lâm, Mîm, Allah Teâlâ'nın isminin harflerinden meydana gelen başlangıç harfleridir. Ebu Ca'fer el-Râzî İbn Enes'ten o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki o, Elif, Lâm, Mîm hakkında şöyle demiştir : Bu üç harf bütünüyle dilde kullanılan 29 harften üç tanesidir. Bu yirmi dokuz harften her biri Allah'ın isimlerinden bir ismin anahtarıdır. Bu harflerden her birinde Allah'ın nimet ve musîbetleri vardır. Bu harflerden her birinde kavimlerin sûreleri ve ecelleri vardır. Nitekim Meryem oğlu Îsâ (a.s.) hayret ederek demiş ki : Ne tuhaf onlar ki, Allah'ın ismini söylüyorlar, rızkı ile yaşıyorlar ve yine de onu inkâr ediyorlar! Elif, Allah isminin anahtarıdır. Lâm, Latîf isminin anahtarıdır. Mîm, Mecîd isminin anahtarıdır. Elif, Allah'ın işâreti (âlâ) dır. Lâm, Allah'ın lûtfudur. Mîm, Allah'ın mecdidir. Elif bir sene-

dir, Lâm otuz senedir, Mîm kırk senedir. (Bu İbn Ebu Hâtîm'in lafzıdır.) Benzer bir ifâde İbn Cerîr tarafından rivâyet edilmiştir. Sonra bu sözlerden her biri muhtelif yollara çekilerek muvâfakat sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ifâdeler arasında tenâkûz ve inkâr yoktur. Bunları birleştirmek mümkündür. Bunlar sûrelerin isimleridir. Sûreler Allah Teâlâ'nın isimleriyle açılır. Bunlardan her bir harf Allah'ın isimlerinden bir isme, sıfatlarından bir sıfata delâlet eder. Nitekim pek çok sûreler Allah'a hamd, tesbîh ve ta'zîm ile başlamaktadır. İbn Cerîr der ki : Bu harflerden birinin Allah'ın isimlerinden bir isme veya sıfatlarından bir sıfata veya bir sûreye veya diğerlerine delâlet etmesini engelleyecek hiç bir engel yoktur. Rebî' İbn Enes'in Ebu'l-Âliye'den naklettiği gibi. Çünkü bir kelime pek çok anlamlara kullanılabilir. Sözgelimi Ümmet lafzı bazan din anlamında kullanılır : «Doğrusu biz atalarımızı bir din (Ümmet) üzere bulmuştuk.» (Zuhruf, 22). Bazan Allah'a itâat eden kişi anlamına kullanılır : «Doğrusu İbrâhîm hanîf olarak Allah'a kulluk eden bir kişi idi (Ümmet)». (Nahl, 24). Bazan Cemâat anlamına kullanılır : «Orada insanlardan su dağıtan bir topluluk bulduk.» (Kasas, 23). «Biz her ümmete bir elçi göndermişizdir.» (Nahl, 36). Bazan da onunla devirden bir an kastonulur : «Onlardan kurtulan ve bir süre sonra hatırlayan kişi dedi ki...» (Yusuf, 45). İbn Cerîr der ki; işte bu da (Elif, lâm, Mîm) aynen böyledir. Yönlendirilmiş olarak onun söyledikleri böyledir. Fakat Ebu'l-Âliye'nin zikrettiği gibi değildir. Çünkü Ebu'l-Âliye harfin üç anlama delâlet ettiğini söylemiştir ki, cennet ve benzeri lafızlar böyle değildir. Onlar Kur'an-ı Kerîm'in her iki yerinde sözün akışına göre bir anlama delâletetmektedir. Bu müşterek lafızların her birini, taşıdıkları anlamın hepsine birlikte hamletmek mümkün ise de bu konuda usûl bilginleri arasında ihtilâf vardır. Burası o konuların tartışılacağı yer değildir. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır. Kaldı ki ümmet lafzı yukardaki anlamların hepsine sözün akışına göre vaz'î delâletle delâlet eder. Fakat bir isme delâlet eden bir harfin, diğerine tercih ettirici bir evleviyyet olmaksızın başka bir isme delâlet etmesi imkânı — takdîr, ızmâr veya başka bir yolla— ancak tevkîfî olarak anlaşılabilir. Halbuki mes'ele ihtilâflı bir meseledir, üzerinde hüküm verilebilecek bir icma' yoktur... Allah en iyisini bilendir.

Hasîf, Mücâhid'den nakletti ki o şöyle demiş : Sûrelerin başlangıçlarının tümü Kâf, Sâd, Hâ, Mîm, Tâ, Sîn, Elif, Lâm, Mîm, gibi ve diğer harfler va'z edilmiş hece harfinden ibârettir. Bazı Arap dil bilginleri dediler ki bunlar noktalı harflerden bir harftir. Sûrelerin başında onların zikredilmiş olmasıyla 29 harften ibâret olan diğer harflerin zikrine gerek kalmamıştır. Sözgelimi birisi için elif, be, te, se'yi yazıyor denilince alfâbe harflerini yazıyor demek istenir. Bu ilk harfler'in sayılmasıyla geriye kalanların sayılmasına gerek kalmaz. Bunu İbn Cerîr hikâye etmiştir.

Ben derim ki; sûrelerin başında zikredilen harflerin toplamı —tekrârlananları bir kenara bırakacak olursak— ondört harftir ve bunlar : Elif, Lâm, Mîm, Sâd, Râ, Kâf, He, Yâ, Ayın, Tâ, Sîn, Ha, Kaf, Nûn'dur. Hepsini şu söz birleştirir. (نص حكيم قاطع له سر). Bu harfler arap alfabesinin yarısını teşkil eder. Burada zikredilenler bırakılanlardan daha önemli ve değerli harflerdir. Bunun açıklanması gramerde sarf ilminin konusunu teşkîl eder. İşte buradan hareketle bazıları çeşitli yorumlara dalmışlar ve demişlerdir ki; şüphesiz bu harfleri Allah Teâlâ boş ve anlamsız olarak indirmemiştir. Kur'an'da mânâsı olmayan sözler bulunduğunu söyleyenler büyük hatâ işlemişlerdir. Öyleyse bu harflerin kendiliklerinden bir anlamı olması gerekir. Eğer bunlardan söyliyebileceğimiz bir şey olursa söyleriz, olmazsa dururuz ve deriz ki : «Biz ona inandık hepsi Rabbimizin katındandır.»

Bilginler bu konuda muayyen bir kanâat üzerinde icmâ etmemişlerdir. Sözleri delile dayandırarak söyliyenlere uymak gerekir, aksi takdîrde mes'ele açıklanıncaya kadar durmak evlâdır. Bu birinci konu. Son olarak sûrelerin başında yer alan bu harflerin irâd edilmesini gerektiren hikmet nedir? Bu nokta üzerinde durmak gerekir. İfâde ettikleri anlamlardan sarf-ı nazar ederek bunların hikmeti üzerinde durmak icâb eder. Bazıları dediler ki; bu harflerin sûrelerin başında yer almasının sebeb-i hikmeti bizim onunla sûrelerin başlangıcını bilmemizdir. İbn Cerîr böyle hikâye etti. Bu ise zayıf bir görüştür. Zira sûreleri ayırmak onların zikredilmediği diğer şeylerle de mümkündür. Gerek okuma olarak gerek yazma olarak Besmele ile sûreler ayırd edilir. Başkaları da dediler ki : Bu harflerle başlanmasının sebeb-i hikmeti; müşriklerin kulaklarını onu dinlemeye vermelerini sağlamaktır. Çünkü onlar Kur'an'dan uzak durmayı birbirlerine öğütlüyorlardı. Bu harfleri duyunca bu harflerden oluşan ifâdeleri dinlemeye kulak verebilirlerdi. Bunu da İbn Cerîr naklediyor ki bu da zayıftır. Zira böyle olsaydı bütün sûrelerde bu harflerin bulunması gerekirdi, bir kısmında değil. Halbuki sûrelerin çoğunluğunda bu harfler yoktur. Öte yandan böyle olsaydı sözün başlangıcında ister sûresinin başı olsun ister başka yer olsun onları, başlamak için aramamız gerekirdi. Halbuki bu sûre yani Bakara ve onun ardından gelen Âl-i İmrân sûreleri Medîne'de nazil olmuşlardır ve müşriklere hitap eden sûreler değillerdir. Öyleyse onların zikrettikleri husus böylece reddedilmiş oldu.

Başkaları da dediler ki; bu harflerin sûrelerin başlangıcında zikredilmesinin sebebi Kur'an'daki i'câzın açıklanmasıdır. Halkın Kur'an'a benzer ifâdelerle karşı çıkmaktan âciz olduğunun beyân edilmesidir. Kur'an'da onların muhâtab oldukları âyetler; alfâbe harflerinden meydana geldiği halde, onlar Kur'an'a eş ve benzer bir âyet getirmekten

âciz bulunmaktadırlar. İşte bunun için bu harfler yer almıştır. Ve bu sebeple alfabetik harflerle başlayan sûrelerin hepsinde Kur'an'ın üstünlüğü sözkonusu edilmekte ve yüceliği açıklanmaktadır. Bu istikrâ yoluyla malûmdur ve bu husus 29 sûrede yer almıştır. Bunun için Allah Teâlâ bu sûrelerde : «Elif Lâm, Mîm. İşte bu kitap onda hiç bir şüphe yoktur.»... «Elif Lâm Mîm. Allah, O'ndan başka ilah yoktur. O' Hayy, Kayyûm'dur. Sana kitabı hak olarak indirmiştir.»... «Elif, Lâm, Mîm, Sâd... İşte bu kitap sana indirilmiştir. Öyleyse senin göğsünde ondan dolayı bir sıkıntı bulunmasın.»... «Elif, Lâm, Ra,... İşte bu kitap onu sana insanları rablarının izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarasın diye indirdik.»... «Elif, Lâm, Mîm,... Kitabın, âlemlerin rabbından indirilişinde hiç bir şüphe yoktur.»... «Hâ, Mîm, Rahmân ve Râhîm tarafından indirilmedir bu kitap.»... «Hâ, Mîm, Ayn, Sîn,, Kâf. İşte böylece Azîz ve Hâkim olan Allah sana ve senden öncekilere vahyeder.» Bu ve benzeri âyetler bu görüşlerin doğruluğuna delâlet eden örneklerdir. Dikkatle bakıldığında bu husûs görülür. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

Bu harflerle vakitlerin bilindiği, olayların, fitne ve savaşların zamanlarının çıkarılacağını (istihrâc edileceğini) öne sürenler ise Kur'an' da olmayan şeyler iddiâ etmekte ve uçulması gerekmiyen yerde uçmaya çalışmaktadırlar. Bu husûs, zayıf bir hadîste vârid olmuştur ki bu hadîs bile istihrâcın doğruluğundan çok bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Bu hadîs, siyer sahibi Muhammed İbn İshâk'ın rivâyet ettiği ve İbn Abbâs'a dayanan hadîstir... İbn İshâk Câbir İbn Abdullah'tan nakleder ki o şöyle demiş : Ebu Yâsir İbn Ahtab yahûdîlerden bazı kişilerle Rasûlullah (s.a.) a uğramış, Rasûlullah Bakara sûresinin baş tarafını okuyormuş «Elif, Lâm, Mîm. Onda hiç bir şüphe yoktur (...)» O sırada kardeşi Hay İbn Ahtab yahûdîlerden bazı kişilerle birlikte gelmiş ve demiş ki; Allah'a yemîn ederim ki Muhammed (a.s.) kendisine indirilen âyetleri okuyordu onu duydum. Ve âyeti okumaya başlamış «Elif, Lâm, Mîm. Onda hiç bir şüphe yoktur»... «Ebu Yâsir demiş ki sen bunu işittin mi? Kardeşi de evet demiş. Câbir diyor ki; Hay İbn Ahtab yahûdîlerden o cemâatla birlikte Rasûlullah (s.a.) ın yanına gelip demişler ki; Ey Muhammed sen Allah'ın sana indirdiği «Elif, Lâm, Mîm. İşte bu kitap... âyetini okuduğunu hatırlıyor musun? Rasûlullah (s.a.) evet demiş. Onlar «bu âyeti sana Cebrâîl Allah katından mı getirdi? demişler. Rasûlullah (s.a.) «evet» demiş. Onlar, Allah senden önce peygamberler göndermişti. Sen onların süresinin ve senin dışında onların ümmetinin süresinin ne kadar olduğunu bilmezsin demişler. Hay İbn Ahtab ayağa kalkmış ve beraberinde bulunanlara doğru yönelerek onlara Elif bir, Lâm, otuz, Mîm kırk, demiş, Bu ise yetmiş bir yıl yapar siz peygamberin dinine girecek misiniz, onun mülkünün ve ümmetinin

ömrünün süresi 71 yıldır. O da Rasûlullah (s.a.) a yönelmiş ve demiş ki : Ya Muhammed, bundan başka âyetler de var mı? Rasûlullah (s.a.) evet deyince, nedir o? diye sormuş. Hz. Peygamber de Elif, Lâm, Mîm, Sâd demiş ve bunun üzerine bu ondan daha ağır ve daha uzun demiş, Elif bir, Lâm otuz, Mîm kırk Sâd da yetmiştir. (Her ne kadar metinde yetmiş geçiyorsa da bunun altmış olması gerekir, çünkü ancak altmış olduğu takdîrde söylenilen rakamın toplamı elde edilebilmektedir.) İşte bu da yüz otuz birdir. Sonra ya Muhammed bundan başkası var mı diye sormuş, Hz. Peygamber de evet demiş. Nedir o? dediğinde, Elif, Lâm, Râ buyurmuş. O da bu daha ağır ve daha uzun demiş, Elif bir, Lâm otuz, Ra da ikiyüz, bu da 231 eder demiş. Sonra Hz. Peygambere daha başkası var mı? diye sormuş, evet deyince, nedir o? demiş, Rasûlullah (s.a.) Elif, Lâm, Mîm, Râ buyurmuş. Bunun üzerine bu daha ağır ve daha uzun demiş. Elif, bir, Lâm otuz, Mîm kırk, Râ ikiyüz bu ise 271 eder demiş. Sonra senin durumun bize karmaşık göründü ya Muhammed, az mı çok mu verildiğini bilmiyoruz» demiş, kalkın gidelim, diye eklemiş. Sonra Ebû Yâsir kardeşi Hay İbn Ahtab'a ve beraberindeki râhiplere demiş ki ne belli bunların hepsi de Hz. Muhammed için toplanmıştır, 71, 131, 231, 271 bütün bunlar 704 sene yapar. Onlar da demişler ki Onun durumu bize şüpheli göründü. Şu âyetlerin bu kişiler hakkında inzâl edildiği iddiâ edilmiştir : «O'dur sana kitabı gönderen, ondan bir kısmı muhkem âyetlerdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğeri ise müteşâbihlerdir. (Âl-i İmrân, 7). Muhammed İbn Sâid el-Kelbi'ye göre bu aşağı yukarı böyledir. Ancak Kelbî delil olarak kabul edilemez. Kaldı ki bu metod uyarınca —eğer usûl doğru ise— her bir harfin ayrı ayrı hesaplanması gerekir. Bu takdîrde rakam çok yükseğe ulaşır. Tekrârlarıyla birlikte hesaplanırsa rakam daha çoğalır. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

İZÂHI

Kur'an-ı Kerîm'de yeralan bu alfabetik harfler, her zaman için tartışılmıştır. Bunlarda gizli mânâlar bulunduğu belirtilip muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu konuda Râzî diyor ki :

Kur'an'daki Alfabetik Harflerin Hikmeti :

İkinci mes'ele : Allah Teâlâ'nın «Elif, Lâm, Mîm» buna benzer harflerle sûrelere başlaması konusundadır. Bu konuda iki görüş vardır : Birincisine göre, bu husûsun bilgisi gizlidir, Allah Tebareke ve Teâlâ bu bilgiyi kendine saklamıştır. Ebubekir el-Sıddîk (r.a.) der ki : Allah'ın

her kitabının bir sırrı vardır, Kur'an'daki sırrı da sûrelerin bâşlangıcıdır. Hz. Ali (r.a) der ki : Her kitabın bir parıltısı vardır, bu kitabın parıltısı da hecâ harfleridir. Âriflerden, bazıları da derler ki; ilim bir deniz mesâbesindedir. Ondan bir vâdî doldurulur, sonra bir vâdîden bir ırmak akıtılır, sonra bir ırmaktan bir ark çekilir, sonra bir arktan bir sulak çıkarılır. Eğer bir vâdîyi dolduran su, bir arka akıtılmış olsaydı, arkı doldurur ve çevreyi sel basardı. Eğer deniz de vâdiye boşaltılsaydı aynı şekilde onu mahvederdi. İşte Allah Teâlâ'nın «Gökten bir su indirdi de onunla her birinin ölçüsüne göre vâdîlerde akıttı.» Kavliyle kesdedilen budur. İlim hazîneleri Allah katındadır. Onlardan, peygamberlere vâdîler dolusu verilmiştir. Peygamberler kendi vâdîlerinden bilginlere ırmaklar dolusu akıtmışlardır. Sonra bilginler halka tâkatları ölçüsünde küçük arklar ile bilgi vermişlerdir. Sonra halk kendi âilelerine tâkatları ölçüsünde gözelerle su götürmüşlerdir (...)

İyi bil ki; Kelâmcılar bu görüşü reddetmişlerdir ve Allah'ın kitabında yaratıklar tarafından anlaşılmayan şeyin bulunması câiz değildir demişlerdir. Bu konuda âyetler, hadîsler ve ma'kûl deliller sardetmişlerdir. Delil olarak sarfettikleri âyetlerin sayısı ondörttür.

Birincisi, Allah Teâlâ'nın şu kavlidir : «Onlar Kur'an'ı düşünmezler mi? Yoksa kalplerinde kilitler mi var?» Allah, kullarına Kur'an'ı düşünmeyi emretmiştir. Eğer Kur'an anlaşılmaz olsaydı, düşünmelerini nasıl emrederdi?

İkincisi, Allah Teâlâ'nın şu kavlidir : «Onlar Kur'an'ı düşünmezler mi? Eğer o Allah'tan başka birinin katından olsaydı pek çok ihtilâf bulurlardı.» Kur'an yaratıklar tarafından anlaşılmaz olsaydı Kur'an'da çelişki ve ihtilâfların bulunmadığını bilmeleri için Allah kullarına düşünmeyi nasıl emrederdi?

Üçüncü, şu âyet-i celîle'dir : «Doğrusu o âlemlerin Rabbi katından indirilmelidir. Ruh'ül-Emîn onu senin kalbine apaçık Arapça bir dille indirdi ki sen de uyarıcılardan olasın.» Eğer Kur'an âyetleri anlaşılmaz olsaydı Rasûlullah (s.a.)'ın Kur'an ile uyarıcılık yapması bâtıl olurdu. Kezâ, «apaçık Arapça bir dille» kavli de onun Arap diliyle indirildiğini gösterir. Böyle olduğuna göre anlaşılması icâbeder (...)

Bu konudaki hadîslere gelince, Rasûlullah (s.a.) buyurur ki «Ben size iki şey bıraktım ki, ona sarılırsanız aslâ sapıklığa düşmezsiniz. Bu : Allah'ın kitabı ve benim sünnetimdir.» Bilinmeyen bir şeye sarılmak nasıl mümkün olabilir (...)

Aklî delile gelince, bunun da birçok şekilleri vardır : Birincisi, bilinmesi mümkün olmayan bir şey vârid olursa onunla muhâtab olanlar için bu emir, Arapça konuşan birine zencî diliyle hitâbetmek gibi olur. Bu nasıl uygun değilse, Kur'an'daki başlangıcların da anlaşılmaması aynı şekilde uygun değildir. İkincisi Kelâm'dan maksad, anlatma-

dır. Eğer kelâm, anlaşılır olmasaydı onunla hitâp etmek abes ve mânâsız olurdu. Kaldı ki bu, Hakîm olan Allah'a aslâ yaraşmaz. Üçüncüsü Kur'an-ı Kerîm ile diğer kitaplara meydan okunulmuştur. Bilinmeyen şey ile meydan okuma nasıl olur? Kelâmcıların bütününün sözleri bundan ibârettir. Ancak onlara muhâlefet edenler de aynı şekilde âyet, hadîs ve aklî delillerle delil getirmişlerdir. Âyetten delil; Kur'an'ı Kerîm'de yer alan müteşâbih âyetlerin kullar tarafından bilinmeyişidir. Nitekim Allah Teâlâ : «Onun te'vîlini Allah'tan başkası bilmez» buyuruyor (...) Hadîsten delile gelince, bu mes'elenin başında bu sözümüzü destekleyen bir hadîs rivâyet etmiştik. Yine rivâyet edilir ki Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz şöyle buyurmuş : «İlimden bir kısmı da vardır ki, hazîne şeklindedir. Allah'ı bilen bilginlerden başkası onu bilemez.» Kaldı ki başlangıçların bilinmez olduğu, sahâbenin büyüklerinden de rivâyet edilmiştir (...)

Ma'kûl delillere gelince, bizim mükellef kılındığımız fiiller iki kısımdır. Onlardan bir kısmının hikmetini aklımızla biliriz. Namaz, zekât ve oruç gibi. Namaz, saf bir tevâzû ve yaratıcıya yalvarıştı. Zekât, fakîrin ihtiyâcını giderme çabasıdır. Oruç, şehveti kırma çabasıdır. Bir kısım fiiller de vardır ki onun hikmetini biz bilmeyiz. Hactaki davranışlar gibi. Biz aklımızla taşların atılmasında, Safâ ile Merve arasındaki koşmada bahis mevzûu olan hikmeti bilemeyiz (...) Muhakkiklerin ittifâk ettiklerine göre Allah Teâlâ, nasıl kullarına birinci türden ibâdetleri emrederse aynı şekilde ikinci türden ibâdetleri de emreder (...)

İkinci görüş, bu başlangıçlarla neyin kastedildiğinin bilinebileceğini söyleyenlerin görüşüdür. Onlar başlangıçların bilinebileceğini söyledikten sonra, bunlarla neyin kastedilmiş olduğu husûsunda değişik şeyler zikretmişlerdir :

Birincisine göre, bunlar, sûrelerin isimleridir. Bu kelâmcıların ekseriyetinin ve nahivcilerden imâm Halîl ile Sibeveyh'in tercîh ettiği görüştür.

İkincisine göre bunlar; Allah Teâlâ'nın isimleridir. Nitekim Hz. Ali'nin Allahû Teâlâ için, ey Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd, ey Hâmîm Ayn, Sîn; Kâf, dediği rivâyet edilir.

Üçüncüsüne göre bu başlangıçlar; Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir kısmıdır. Saîd İbn Cübeyr der ki : Elif, Lâm, Mîm, Râ, Hâ, Mîm, Nûn harflerinin toplamı Rahmân ismidir. Ancak biz diğerlerinin terkîbi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Dördüncüsüne göre bunlar; Kur'an'ın isimleridir. Kelbî, Süddî ve Katâde'nin görüşü budur.

Beşincisine göre; bunlardan her biri Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isim, sıfatlarından bir sıfata delâlet eder. İbn Abbâs (r.a) der ki : Elif, Lâm, Mîm'de, Elif, Allah Teâlâ'nın Ahad, Evvel, Âhır, Ezelî, Ebedî

olduğuna işarettir, Lâm, Latîf olduğuna işârettir, Mîm ise Melik Mecîd ve Mennân ism-i celâline işârettir (...)

Altıncısına göre; bunlardan bir kısmı zât ismidir bir kısmı da sıfat isimleridir. İbn Abbâs der ki : Elif, Lâm, Mîm (الٓمٓ) ben Allah'ım, en iyisini bilirim demektir. Elif, Lâm, Mîm, Sâd. (المٓصٓ) ben Allah'ım, açıklarım demektir. Elif, Lâm, Mîm, Râ (الٓمٓرٰ) ben Allah'ım görürüm demektir. Ebu Salih ve Saîd İbn Cübeyr'in İbn Abbâs'dan naklettiği rivâyet budur.

Yedincisine göre; bunlardan her biri fiillerin sıfatlarına delâlet eder. Elif, (اٰلاَ) anlamına Allah'ın nimetleridir. Lâm, Lûtfu, Mîm de Mecdidir (...)

Sekizincisine göre; bunlardan bir kısmı Allah'ın isimlerine bir kısmı da Allah'tan başkasının isimlerine delâlet eder. Dahhâk der ki; Elif, Allah'tır, Lâm Cebrâîl, Mîm, Muhammed'dir. Yani Allah kitabını Cebrâîl'in lisânıyla Muhammed (s.a.)'e gönderdi, demektir.

Dokuzuncusuna göre; bu harflerden herbiri fiillerden birine delâlet eder. Elif demek, Allah Muhammed'e ısındı, ve onu peygamber olarak gönderdi demektir. Lâm, kâfirleri levmetti demektir. Mîm, kâfirler gizlendi ve yok oldu demektir (...)

Onuncusuna göre; bunu Müberrad söylemiş ve muhakkiklerden büyük bir çoğunluk da tercîh etmiştir. Allah Teâlâ bu harfleri kâfirlere delil olarak zikretmiştir. Zira Rasûlullah (s.a.) Kur'an'ın benzerini veya on sûrenin benzerini veya bir tek sûrenin benzerini getirmeleri konusunda onlara meydan okuyunca, onlar bundan âciz oldular ve yerine getiremediler. İşte Allah Teâlâ bu harfleri inzâl buyurarak, Kur'an'ın bu harflerden meydana geldiğine dikkatleri çekti ve onların buna güçlerinin yettiğini, fesâhat kanûnlarını bildiklerini, dolayısıyla Kur'an'ın benzerini getirmeleri gerektiğini belirtti. «Siz, bunu yapamadığınıza göre bu kitap insan tarafından değil Allah tarafından gelmiştir» mânâsını taşır.

Onbirinci görüş; Abdülaziz İbn Yahyâ'nın söylediğidir. Ona göre Allah Teâlâ bunu zikretmekle, farazî olarak şöyle buyurmaktadır : Bu harfleri tek tek duyun. Onlar, size birleşik olarak geldiğinde siz daha önce onu tanımıştınız. Çünkü çocuklar önce tek tek harfleri, sonra da birleşik olarak harfleri öğrenirler.

Onikinci görüş; İbn Revk ve Kutrub'un görüşüdür (...)

Onüçüncü görüş; Ebu'l-Âliye'nin görüşüdür (...)

Ondördüncü görüş uyarınca; bu harfler Allah Azze ve Celle'nin kendisini övdüğü senâ harfleridir. Bunu İbn el-Cevzî, İbn Abbâs'dan nakleder.

Onaltıncı görüş; Ahfes'in görüşüdür. Buna göre Allah Teâlâ, bu hece harflerine kasem etmektedir. Çünkü bu harfler faziletli ve şereflidir. Muhtelif dillerde indirilmiş olan kitaplar bu harflerin birleşmesinden meydana gelir. Allahü Zülcelâl'in yüce sıfatlarının ve güzel isimlerinin birleşimi de bu harflerdendir.

Onyedinci görüş; bu harflerle konuşmak herkesin âdeti ise de bu isimlerle isimlendirilmeleri ilim ve araştırma ile meşgûl olanların bileceği bir şeydir (...)

Onsekizinci görüş, Ebu Bekr el-Tabressî'nin görüşüdür. O, der ki; Allah Teâlâ bu ümmetten bir tâife'nin Kur'an'ın kadîm olduğunu söyleyeceklerini bilmiş ve kelâmının bu harflerden mürekkep olduğunu belirtmek üzere bu harfleri zikretmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın kadîm olmaması gerekir.

Ondokuzuncu görüş; Kâdi el-Mâverdî'nin görüşüdür. O, der ki; Elif, Lâm, Mîm'den murâd; sizi bu kitapla ziyâret ediyorum, demektir.

Yirminci görüş; elif başlangıçta oturması gereken istikâmete işârettir ki bu Allah'ın şerîatine uymaktır (...)

Yirmibirinci görüş; elif, boğazın en alt kısmından çıkan harflerden biridir, Lâm, dilin bir tarafından çıkar ve mahreclerin ortasıdır. Mîm ise dudaktan çıkar ve mahreclerin sonudur. Bu da gösteriyor ki kulun ilk, orta ve son zikrinin Allah Teâlâ olması gerekmektedir.

Muhakkikların çoğunluğuna göre tercîh edilen görüş bu harflerin sûrelerin isimleri olduğudur. (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 3 - 8).

Âlûsî de şöyle diyor :

Sûrelerin başlangıcı konusunda söz çoktur. Ancak ekseriyetin mutâbık olduğu görüş Sibeveyh'in ve ondan önce başkalarının naklettiği görüştür ki buna göre; bu başlangıçlar sûrelerin isimleridir. Sûrelerin bu şekilde isimlendirilmesi onların terkîb bakımından bilinen kelimelerden müteşekkil olduğunun iş'ârî içindir. Bunlar ilâhî vahyin eseri olmamış olsaydı, onlara karşı muârızlarının güçsüz kalması mümkün olmazdı. Nitekim Araplar, Hârise İbn Lâm el-Tâbî'nin anasına «Lâm» ismi vermişlerdi. Bakıra Sâd, dağa da kâf derlerdi.

Bu harfler anlaşılır iseler, ya onlarla başlangıcında bulundukları sûrelerin bu iş'âra dayalı olarak lakabları olması kasdedilmiştir veya başka şey. İkincisi bâtıldır, çünkü bunlardan maksad ya Arap dilinde va'z edildiği şeyler olacaktır ki, mes'ele'nin böyle olmadığı açıktır. Veya başka şekilde olacaktır ki, bu da bâtıldır. Zira Kur'an apaçık Arap diliyle indirilmiştir. Dolayısıyla Arap dilinde olmayan şeylere hamledilemez. Ayrıca bu husûsa birkaç şekilde karşı çıkılmıştır (...) Şeyh el-Ekber (Kuddise sırrıhu) harflerin tekrârlı ve tekrarsız sayılarının

sırrı konusunda bazı şeyler söylemiştir : Bütünü itibâriyle bu sözler sûrelere âit olduğu gibi, Sâd, Kâf, Mîm, Yâsîn, Tâhâ ve benzeri tek tek harflere de mahsûstur. Bunların niçin 1,2,3, veya daha çok olarak zikredildiği, sayılarının beş harfi neden ulaştığı, neden bir kısmının birbirine iliştirildiği bir kısmının kesildiği konusunda söz etmiştik. Şeyh (Kuddise sırrıhu) Fütûhât'ında der ki; Allah bize lûtuflarının güzelliklerini tekrârlasın. Özet olarak o şöyle lûtfetti : İyi bil ki; bilinmiyen sûrelerin başlangıclarının hakîkatını ancak mâ'kûl sûret ehli bilir. Allah, bunu 29 sûre kılmıştır ki bu, sûretin kemâlidir. «Biz ay içinde duraklar takrîr etmişizdir.» Yirmidokuzuncu ise feleğin dayanağını teşkil eden kutuptur ki o feleğin illeti mesâbesindedir ve bu, Âl-i İmrân sûresidir. Eğer bu olmasaydı 28 sâbit olmazdı ve harflerin tümü 78 harf harf olmazdı. Sekiz bir bütünün hakîkatıdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) «İman yetmiş şu kadar şubedir» buyurmuştur. Bu harfler de yetmişsekizdir. Dolayısıyla bu harflerdeki hakîkatları ve sûrelerdeki gerçek durumu bilmedikçe imânın sırrı tamamlanamaz. Kaldı ki bunu tekrâr etmeksizin bilirse imânın hakîkatı konusunda Allah'ın uyarısını tekrârsız olarak bilir (...) İbn Abdüsselâm, Hz. Ali (r.a.)'nin Muâviye vak'asını Hâ Mîm Ayn Sîn Kâf'tan çıkardığını rivâyet eder. Ebu'l-Hakem Abdüsselâm İbn Bürcân tefsîrinde Kudüs'ün 583 senesinde fethedilmesini (الم) den çıkarmıştır. (Alûsî, Rûh el-Meânî, I, 89 - 102).

Reşîd Rızâ ise bu harflerde derin anlamlar aramanın gereksizliğini belirterek şöyle diyor :

Ben derim ki :

a — Bu harfler kesik kesik isimleri söylenerek okunur, müsemmâları değil. Biz, Elif, Lâm, Mîm diyerek okuruz, sonunu sâkin yaparız. Çünkü bu kelâmın yapısına dâhil değildir ki hareke ile irâb verilsin.

b — Bu harflerin irâb edilmemesi şu hikmete mebnîdir. Bu harflerle başlanan sûrelerde, Kur'an'ın nitelikleri ve i'câzına işâret konuları yer aldığına dikkat çekilmektedir. Çünkü bu sûrelerden Mekkî olanlarla müşriklerin İslâma davet edilmesi kasdediliyordu. Bu ve benzeri Medenî sûrelerde ise ehl-i kitâbın İslâma daveti ve onların aleyhindeki deliller serdediliyordu. Bu husus A'râf sûresinin başında açıklanacaktır.

c — Ferrâ, Kutrub, Müberred, Zâmahşerî gibi bazı lügat ve gramer bilginlerinin delilleriyle Şeyh'ül-İslâm Ahmed Takiyüddîn İbn Teymiye gibi bazı hadîs bilginleri bu harflerle Kur'an'ın i'cazına işâret edildiğini belirtmektedirler. Zâmahşerî bu konunun açıklanması ve belirtilmesinde daha ileri gitmiştir. İsteyen, onun el-Keşşâf isimli tefsîrine bakabilir. Kâdî Beydâvî ve diğer tefsîrlerde de bu husûs açıklanmıştır.

d — Bu harfler konusunda söylenebilecek sözlerin en zayıfı ve en kötüsü, onunla bu ümmetin hayat müddetine veya benzeri konulara işâret eden hesap ve sayıların kasdedilmiş olduklarını söylemektir. İbn İshâk bu konuda bazı yahûdîlerle peygamberden sözler nakleder ki, peygamberden nakledilen bu hadîsler zayıftır.

e — Bu sonuncu görüşe yakın olan bir diğer görüş de Şîa'dan bazı kişilerin kasdettikleri gibi bu harflerden mükerrer olanın atılması ve geriye kalanlarla cümleler kurulması halinde Hz. Ali el-Murtazâ (Kerremallahüvechehû)'nın medhine dâir âyetler çıkarılmasıdır. Veya onun üstünlüğüne veya halîfliğinin tercîh sebebi olmasına dâir hükümler çıkarılmasıdır. Bunu benzer cümlelerle karşılaştırmaktadırlar ki, bu da bizim makalelerimizde belirttiğimiz gibi gerçeğe aykırıdır. Nitekim biz bu hususu «Muslih ve Mukallid» isimli makâlemizde açıklamıştık.

f — Tarih ve din bilginlerinden bir kısmı da bu harflerle ilerde zuhûr edecek bazı dinî ve tarihî gerçeklere işâret eden semboller kasdedildiğini belirtmektedirler. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 122 - 123).

Elmalı'lı merhûm da bu konuda şu bilgiyi veriyor :

Müfessirin-i kirâm bu iki nokta-i nazardan hareket ederek, bir kısmı bu harflerin mânâlarının malûm olabileceğine, bir kısmı da olamıyacağına kâil olmuşlardır.

Bilinebileceğine veya bilinemeyeceğine kâil olanlar başlıca iki zümre teşkîl ediyorlar.

1 — Bu isimlerin mânâları malûmdur. Bunları sözün başında saymakta maksad, bütün harflerini elifba ve ebced bakımından ihtâr ve bunlardan teşekkül eden kelimeler ve sözlere nazarı dikkati celbetmektir ki, bu ihtâr ve tenbîhi müteakip «işte kitap» demek, lisanın aslî maddesini, göstererek meydan okumak ve Kur'an'ın i'câzına telmîh etmek olduğunu belirtmişlerdir. Ve bu zümredeki ulemâ'nın çoğunluğu bu üç harfin toplamının bu sûreye veya Kur'an'a isim olması görüşünü tercih etmişlerdir.

2 — Bu harflerin ne anlama geldiğini üç kelimede aramak lâzım geleceğini ve bunların sembolik bir anlamı bulunduğunu ve Arap dilinde bunun misâlleri bulunabildiğini söyleyenler vardır.

Hakîkat-ı beşeriyye, idrâk ve tebliğ-i idrâkdadır ki biz buna mantık ve lisân tâbir ederiz. İdrâk, bizzat anlamlar ile, tebliğ-i idrâk da kelimeler ile olup kelimeler, mânâlar dilin esaslarıdır. Yazı ise dilin dili demektir. Ve bu sebeple dil ve yazı, beşeriyette ilmî ve pratik gelişmelerin temelidir. Herkesin malûmudur ki, Elifba harfleri denilen tek tek ve basit sesler bütün lisanların maddesi, bunların yazılış şekilleri, yazının temel ilkesidir. Bunun için bir dilin Elif bası ne kadar mazbût ve

muntazam, telaffuzu, lehçesi de ne kadar fasîh ve dakîk çekim ve bileşim kuralları ne kadar metîn ve ilmî delâlet ve ifâdesi ne kadar geniş, derin ve tabiî, imlâsı ne kadar sâbit ve tutarlı ise, o lisan o nisbette yüksek ve o nisbette mütekâmildir. Binâenaleyh ta başlangıcında Kur'an-ı Azîmüşşan'ın Fâtiha ile şuûrları uyandırdıktan sonra dilin maddesi olan hece harfleriyle başlaması ve başlarken dînî İslâm'a gelinceye kadar dinlerin sonuncusu olan Hıristiyanlığın teslîs dalâletini parçalarcasına hakîkî birlerden ve itibârî bir olan ikiyi başka bir tabirle vûcudu Haktan rûh ve cisim ikiliğini bir bakışta fark ettiren yazılış şekli ile Allah ve âlem nisbetini açıktan ilhâm etmesi ve bundan başka Yahûdîliğin ismi söylenmez diye tanıdığı mabûd-u Ekber'in ismi a'zâmına da telmîh etmiş olması ve daha söylerken yüreğin içinden dudağın ucuna kadar bütün harflerin mahareçleri muntabık üç mahreçten mahsûs tertib ile çıkarak insana kendini tattırıp tanıtacak olan Elif, Lâm, Mîm harflerini düşündüre düşündüre okutması ve bu arada Stoa filozoflarının alfâbe delili tabîr edilen tanrıya isbât deliline de işâret etmiş bulunması ve delâletlerden ve telmîhlerden sonra da beşerî akıl ve fikrî sırr-ı lisan içinde seslerden kelimelere, kelimelerden anlamlara, anlamlardan eşyâya, eşyâdan oluş sırrına ve mebdei vücûda ilm-i ilâhi'ye kadar götürmesi bu kitabı celîlin başlangıçtan sona kadar hidâyeti beşeriyeyi takeffül ettiğini büyük bir belâğatla ifâde etmektedir.

Ey mütefekkir; (الٓمٓ) remzine bak ve harflerin mahrecine riâyet ederek Elif, Lâm, Mîm diye oku, okurken kendini bir tart, rûhundan cisimine, bâtınından zâhirine, sînenden dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifba, ebced okurcasına bütünü hece harflerini, isimlendirildikleri şeylerle hayâlinden geçir ve düşün. Esâsında hiçbir mânâsı olmayan bu münferit ve basît seslerden, sayısız anlamları taşıyan kelimelerin ve bu kelimelerden kelâmların ve bu kelâmlardan kâinâtı ifâde eden yüce kitapların meydana geliş şeklinde nasıl bir kudret ve nasıl bir akış sırrı gizli olduğunu düşün. O zaman anlarsın ki; âlemde her mânâ, her feyz, her terâkkî, her kemâl, her ümit bir içtimâî nizâma hem de en uygun tâbiriyle içtimâî bir nizama borçludur. Kendi kendine, hiçbir mânâsı hiçbir kuvveti, hiçbir tezâhürü olmayan basît maddeleri, münferid bölümleri, lâyık oldukları içtimâî bir nizamı buldukları zaman onlardan kimyâlar, hikmetler, hey'etler, hayatlar fışkırarak şu gözümüzün önündeki şu kainât teşekkül ediveriyor.

Kezâ kendi kendine hiçbir mânâsı, hiçbir kuvveti tezâhür edemeyen insan ferleri de yerli yerinde mükemmel içtimâî bir nizama mazhar oldukları zaman onlardan dünyaları teshîr eden hey'eti içtimâî-

yeler, milletler, devletler meydana gelir. Taş, ağaç kovuğundan çıkamıyan o fertler küre-i arzın bir ucundan diğer ucuna gidip gelmekle kalmayıp, göklerde bile fütûhat yaparak ve âleme hak ve adâlet nûrları saçarak saâdete gark olurlar. Işte elifbanın o basît ve mânâsız harflerine, o sonsuz anlamları doğuran nizâm ve içtimâî sistem sana kâinâtın oluş sırrını baştan başa mütâlaa ettirecek bir hidâyet anahtarıdır. Düşün ve düşün bu besâit nereden geldi ve bunlara o içtimâî nizâmı kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelimeyi, kelimeden mânâları, mânâlardan eşyâyı okuyup görebiliyorsan, böyle yokun var, mânâsızın mânâlı olabilmesi, ayrı ve müteferrik şeylerin birleşip bir kül teşkil edebilmeleri, bütün bunlar üzerinde ezelden ebede hâkim ve kuşatıcı bir kudret-i vahdâniyetin delil ve bürhânî olduğunda tereddüt edebilir misiniz? Hayır, edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremezsin. O halde sen başka şeye bakmadan o lûtuf menba'ından kendin için de metîn ve müstakîm bir içtimâî nizamı aramalısın, bâtın ve zâhirinle ona arz-ı teslîmiyet etmelisin ki, istediğin hidâyet ve saâdeti bulasın. Düşün sade o nizâmı ve o nizâmın oluş şeklini düşün ve bütün bunları o kuşatıcı Bir'e, o lûtuf menba'ına ermek için düşün. Fakat sakın onun hakîkatine ereceğim, onu ve onun ilm-ü kudretini ihâta edeceğim diye uğraşma. O noktaya geldiğin zaman aczini cehlini itiraf et. Et de (الم) oku, Allahü âlem de (ماعرفناك حق معرفتك) iptihâl eyle. O zaman sende ne şek kalır, ne ıstırâb, ne buhrân kalır, ne de kuşku. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili (I, 153 - 158).

Kur'an-ı Azîmüşşân'ın bu ikinci sûresi son derece dikkat çekici bir ifâde ile başlamaktadır. Alfabenin harflerinden meydana gelen basit bir terkiple kafaları sarsacak bir tesîr icra olunmaktadır. Elif (...) Lâm (...) Mîm (...) Bazı müfessirlere göre, Cenab-ı Allah, bu harflerle murâdının ne olduğunu kullarına açıklamamıştır, bu yüzden onlara bir anlam vermemek gerekir. Birer müteşâbih âyet olarak Allah tarafından geldiğine inanmakla yetinmemiz gerekir. Diğer bazı tefsîr âlimlerine göre bu harfler Allah ile, Habîbi arasında birer şifredir. Bir diğer müfessir grubuna göre, bu harflerle Allahü Zülcelâl şunu îmâ etmektedir: Kur'an-ı Kerim bu gibi harflerden meydana geldiği halde hiç kimsenin aynı harflerle böylesine üstün ve icâzlı bir eser meydana getirebilme gücü ve imkânı yoktur. Böylece müşriklere meydan okunmakta ve alfabe harflerinden meydana gelen bu kitâbın benzerini getirememelerinin sebebi sorulmaktadır. Şu halde onun Allah katından gelme bir Kitab-ı Ker'îm olduğundan kimsenin şüphesi bulunmamalıdır. Kur'an, her devre ve her şarta hitâbeden, bütün zaman ve mekâna intibâk eden, azâb-ı elîmden kurtulmak isteyenleri doğru yola ve hidâyete sevkeden aydınlık ve nûr kaynağıdır. Kafasını ve gönlünü madde

putundan kurtaranlar, madde ötesi «ğayb âlemine» inananlar, bu ilâhî kitaptan faydalanabilirler.

Şiî müfessirlerden Tabressî de diyor ki :

Bilginler sûrelerin başında yer alan hece harfleri konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bu harflerin bilgisini Allah'ın kendine ayırdığı ve Allah'tan başka kimsenin bunu te'vîlini bilmediği, müteşabih âyetler olduğunu kabul ederler. Bizim imamlarımızdan (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) rivâyet edilen görüş budur. Genellikle, mü'minlerin emîri Hz. Ali'den rivâyet edilir ki o şöyle demiştir: Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü de hece harfleridir. Şâ'bî'den nakledilir ki, o şöyle demiştir: Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. Kur'ân'daki sırrı da sûrelerin başında zikredilen hece harfleridir. Başkaları da bunu değişik şekilde şöyle tefsîr etmişlerdir :

a) Bu harfler sûrelerin isimleri ve anahtarlarıdır. Bu görüşü Hasan ve Zeyd İbn Eslem nakleder.

b) Bu harflerdeki ana maksad; Allah Teâlâ'nın isimlerine delâlettir. Meselâ, Allah Teâlâ'nın «Elif, Lâm, Mîm» âyetinin mânâsı, ben Allah'ım, en iyisini bilirim, demektir. Elif, Lâm, Râ'nın mânâsı ise, ben Allah'ım bilir ve görürüm, demektir (...) Ebu İshâk el-Şa'lebî tefsîrinde Ali İbn Mûsâ el-Rızâ'ya isnâd ederek der ki; Muhammed Sâdık'ın oğlu Ca'fer, Elif, Lâm, Mîm kavlinden suâl edildikde o şöyle demiş, Elif'de Allah'ın sıfatlarından altı sıfat vardır. Birincisi «İbtidâ»dır. Allah yaratıkların hepsini yaratmaya ilkin başladığı gibi. Elif ise harflerin ilkidir. İkincisi «istivâ»dır. Allah zâlim değil, âdildir. Elif de kendiliğinden müstevîdir. (Düzgündür). Üçüncüsü «infirâd»dır. Allah tektir. Elif'de tekdir. Dördüncüsü halkın Allah ile ittisâlidir. Allah halk ile ittisâl halinde değildir. Çünkü halkın hepsi Allah'a muhtaçtır. Allah ise onlardan müstağnîdir. Elif de öyledir. Harflerle birleşmez. Harfler onunla birleşir. O diğerlerinden ayrıdır (...) (Tabressî, Mecma'ül-Beyân, I, 32 - 33).

Diğer bazı tefsirlerde de bu görüşler tekrarlanıyor :

Denildi ki; sûrelerin başlangıcında yer alan hece harfleri Allah'ın bilgisini kendisine ayırdığı müteşâbih âyetlerdendir ve o Allah'ın Kur'an'da ki sırrıdır. Biz zâhire inanır, o konudaki bilgiyi Allah Teâlâ'ya havâle ederiz. Bu konunun zikredilmesinin faydası ona inanmayı istemektir. Nitekim Ebu Bekr el-Sıddîk (r.a.) der ki; her kitapta bir sır vardır. Allah'ın Kur'an'da ki sırrı da sûrelerin başlangıcıdır. Ali İbn Ebu Tâlib (r.a.)'de der ki; her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü de hece harfleridir. Bu söze karşılık olarak, Allah'ın kullarına bilmedikleri şeylerle hitâb etmesinin câiz olmayacağı söylenmiştir. Buna cevâp olarak denir ki; Allah'ın kullarına, onların akıllarıyla anlamını kavrayamayacakları mükellefiyetler vermesi câizdir. Meselâ şeytân taşlamak

böyledir. Bunun mânâsı akılla kavranmaz. Buradaki hikmet, itâat ve bağlılıktaki kemâldir. Bu harfler de aynı şekildedir. Onlara inanmak gerekir, ancak bu konuda derin araştırmalara gerek yoktur. Başka ilim erbâbı da dedi ki; bunlar mânâların bilinmesidir. Sonra bu konuda ihtilâfa düştüler. Bir kısmı dedi ki; bu harflerden her biri Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir ismin başlangıcıdır. Meselâ Elif, Allah isminin başlangıcıdır. Lâm, Lâtif isminin başlangıcıdır. Mîm, Mecîd isminin başlangıcıdır. Ve denildi ki; Elif ,Allah'ın nimetleri, Lâm, Lûtfu, Mîm de, mülküdür. (Tefsîr el-Hâzin, I, 34 - 37).

Eğer Rasûlullah (s.a.)'dan sûrelerin başlangıçlarıyla ilgili benimsenebilecek bir şey sâbit olmuş mudur? diye sorarsan derim ki; Rasûlullah (s.a.)'ın bu harflerin anlamlarıyla ilgili bir şey söylemiş olduğunu ben bilmiyorum. Ondan nakledilenler sadece harflerinin sayısıyla ilgili rivâyetlerdir. Nitekim Buhârî Sahîh'inde, Tirmizî Sünen'inde, Hâkim Müstedrek'inde sahîh olarak İbn Mesûd'dan naklederler ki; o, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini nakletmiştir : Kim, Allah'ın kitabından bir harf okursa ona bir sevab vardır. Her sevabı 10 misli ile mukâbele görür. Ben Elif, Lâm, Mîm, bir harftir demiyorum. Lâkin Elif bir harftir, Lâm bir harftir,, Mîm bir harftir diyorum.» Bu hadîsin İbn Mes'ûd'dan rivâyetinin daha başka yolları da vardır (...) (Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, I, 31 - 32).

———oOo———

Bu Kitap :

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

2 — İşte bu kitâb, onda hiç bir şüphe yoktur, müttakîler için hidâyettir.

İbn Cüreyc İbn Abbâs'ın «İşte bu kitap» ifâdesinin, «şu kitap» demek olduğunu söylediğini bildirir. Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân, Zeyd İbn Eslem ve İbn Cüreyc bunun şu demek olduğunu belirtirler. Araplar bu iki işâret ismini birbirinin yerine kullanırlar. Bu Arap sözlerinden mâlûmdur.

Kitap ise Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu kitap tabîriyle Tevrât ve İncîl'e işâret edilmek istendiğini söyleyenlere gelince —ki bunu İbn Cerîr ve diğerleri söylemişlerdir— yolu yitirmiş ve tartışmaya dalmış kimselerdir. Bu bilinmeyen konuda zorlamadan başka bir şey değildir.

Reyb: Şektir. Süddî, İbn Abbâs'tan, Ebu Mürre el-Hemedânî kanalıyla da İbn Mes'ûd ve Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbından daha başka kişilerden naklen der ki; Hz. Peygamber şöyle buyurdu : (لاريب فيه)

«O'nda hiçbir şüphe yoktur» âyetinin mânâsı «onda şek yoktur» demektir. Ebu'd-Derdâ, İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Mâlik, Nâfî (Abdullah İbn Ömer'in kölesi), Atâ, Ebu'l-Âliye, Rebî İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân, Süddî, Katâde, İsmâîl İbn Ebu Hâlid'in aynı şeyi söylediklerini nakleder. İbn Ebu Hâtim bunun tersini bilmiyorum der. Ayetin mânâsı şöyledir. Bu kitap (yani kur'an'ın) Allah katından indirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Allah Teâlâ secde sûresinde de şöyle buyurur : «Elif, Lâm, Mîm, kitabın âlemlerin Rabbı katından indirilmesinde hiçbir şüphe yoktur...»

Hidâyet; burada müttâkîlere tahsîs edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Biz onu yabancı bir dil ile ortaya koysaydık diyeceklerdi ki, âyetleri tafsîlâtlı olarak açıklanmalı değil miydi? Hem yabancı, hem de araba mı hitâb etmektedir? De ki: «Bu îman edenlere hidâyet ve şifâdır. İman etmemiş olanların ise kulaklarında ağırlık vardır. Ve bu, onlara kapalıdır. Sanki bunlara uzak bir mesâfeden sesleniyor da anlamıyorlar.» (Fussilet, 44).

«Kur'an'da mü'minler için rahmet ve şifâ olan şeyleri indiririz. Zâlimler için de ancak hüsrânı artırırız.» (İsrâ, 82). Ve daha buna benzer Kur'an'dan faydalanmanın mü'minlere hâs olduğuna delâlet eden âyetler bulunmaktadır. Çünkü Kur'an hidâyetin kendisidir. Fakat ona ancak iyiler vâsıl olabilir. Nitekim Allah Teâlâ da buyurur ki : «Ey insanlar, size Rabbınızdan bir öğüt, göğüslerde olan dertlere bir şifâ, mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.» (Yûnus, 57).

Süddî, Ebu Mâlik'ten ve Ebu Sâlih kanaliyle İbn Abbâs'dan, Mürre el-Hemedânî İbn Mes'ûd'dan ve Rasûlullah'ın ashâbından bir topluluktan nakletti ki, Hz. Peygamber şöyle buyurmuş. «Müttakîler için bir hidâyettir, yani nûr demektir.» Şafiî ise der ki : «Sapıklıktan doğru yolu gösteren bir rehberdir.» Saîd İbn Cübeyr de der ki : «Müttakîler için bir açıklayıcı kitaptır.» bunların hepsi de sahîhtir.

Süddî, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanaliyle İbn Abbâs'tan, Mürre el-Hemedânî kanaliyle İbn Mes'ûd'dan ve Peygamberin ashâbından bir topluluktan naklen der ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «Müttakîler için bir hidâyettir» ayetindeki müttakîler mü'minlerdir.»

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki müttakîlerden maksat bildikleri hidâyeti terk etmenin cezâsı konusunda Allah'tan sakınanlar ve hidâyetin getirdiği hakîkati tasdîk ile Allah'ın rahmetini dileyenlerdir. Ebu Revk, Dahhâk kanalıyla... İbn Abbâs'dan nakleder ki; müttakîler «Allah'a şirk koşmaktan kaçınan ve tâatına uygun işler işleyen mü'minlerdir.» Süfyân el-Sevrî bir adam kanalıyla Hasan

el-Basrî'den nakleder ki müttakîler Allah'ın kendilerine harâm kıldıklarından kaçınan ve farz kıldıklarını edâ edenlerdir.

Müttakîler :

Ebu Bekr İbn Ayyâş der ki, A'meş bana müttâkilerin kimler olduğunu sordu, ben de cevap verdim: O dedi ki Kelbî'ye bunu sor. Kelbî'ye sorduğumda dedi ki, günahların büyüğünden kaçanlardır. Sonra A'meş'e döndüm, o dedi ki böyle olması gerekir ve bunu inkâr etmedi. Katâde der ki; müttâkîler, Allah'ın âyetin devâmında niteliklerini bildirdiği; «Onlar ki gayba inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.» âyetiyle ardındaki âyetin nitelendirdiği kişilerdir. İbn Cerîr âyetin hepsini ihtivâ ettiği görüşünü tercîh eder.

Nitekim Tirmizî ve İbn Mâce Ebu Âkil kanaliye... Atiyye el-Sa'bîden naklettiği rivâyette Rasûlullah (s.a.) der ki :

« لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ ، حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ ، حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ »

«Kul hiç bir beis olmayan şeyleri onda bir beis olması endişesiyle terk edinceye kadar müttakîlerden olma şerefine eremez.» Tirmizî bilâhere bu hadîsin hasen ve garîb olduğunu söylemiştir.

İbn Ebu Hâtim... Ebu Hamza'dan nakleder ki; o şöyle demiştir. Ben Ebu Vâil'in yanında oturuyordum, o sırada biri geldi ki ona Ebu Âfîf derlerdi, Muâz'ın arkadaşlarındandı. Şakîk İbn Seleme, ona, ey Ebu Âfîf bize Muâz İbn Cebel'den söz etmez misin? dedi, o, evet söz ederim dedi ve devam etti. Muâz'ın şöyle dediğini duydum : Kıyâmet günü insanlar bir yöreye hapsedilirler, bir münâdi müttakîler nerede? diye seslenir. Onlar Rahmân'ın koruyuculuğu altında kalkarlar. Allah kendisini onlardan saklamaz, gizlemez, Ben dedim ki, müttakîler kimlerdir? O da: Şirkten ve putlara tapınmaktan kaçınan sırf Allah rızâsı için ihlâsla ibâdet eden kişilerdir, topluluklardır, onlar cennete girerler» dedi.

İZÂHI

Şek - Şüphe - Reyb :

Âyet-i Kerîme'de nefyedilen «reyb» konusunda Elmalılı şöyle diyor:

Reyb, esâsında nefse bir ıstırâb, bir kuşku vermek mânâsına masdar iken çoğunlukla örf-ü lüğatta bu, ıstırâba başlıca bir sebep olan şek ve şüphe mânâsında kullanılagelmiştir. Yani reyb, şekke yakın ve fazla olarak sû-i zan gibi bir töhmet mânâsını da mutazammındır. Fakat asıl mânâsı şüphe ve kuşku, yani kuşkulu şüphedir. Yalnız şüphe kelimesini de bu mânâda kullanırız. Burada reyb bütün cinsi ile nefyedilmiş olduğundan ilmî reyb ve ahlâkî reyb diye tefsîr olunabilecek olan şek ve töhmet bakımından ikisi de selbedilmiş ve iki cihetten isbatı yakîn ile kitabın kemâli beyân olunmuştur. (...) Bir tek ferdi bütün cihanı beşeriyetiyle ve özellikle kötü maksadlarıyla dolu zalûm ve cehûl bir cihân beşeriyetle karşılaşması demek olan risâlet vazîfesi noktai nazarından Rasûl-ü Kibriyâ : «Yârâb, reyb-u şirk içinde yüzen şu kütle-i beşer benim karşıma çıkıp da, bu kitabın hak ve kelâmullah olduğu ve sana taraf-ı ilâhî'den vahyen inzâl kılındığı ne malûm? Bu senin sözün, şâirler, muharrirler, müellifler gibi sen de bunu kendin tasarlıyorsun ve fazla olarak bir de Allah'a isnâd ve iftirâ ediyorsun diye bühtâna kıyâm edecek olursa ben ne yaparım?» diyebilirler. İşte Cenab-ı Allah böyle bir suâle meydan bırakmamak için «bu bâbta hiçbir veçhile şüphelenmeye mahal yoktur.» diye sarâhaten mutlak temînât bahşetmiştir ki bunda Rasûlullah'ın rûh-u vahy'i gerek telâkki ve gerek tebliğde sadık'ül-va'dil emîn olduğunu tescil ve ilân vardır. Ve bu sûretle kitabın lâ raybe fîh olduğunu tescîl, mübelliği olan Muhammedü'l Emîn'in la raybe fîh, olduğunu da tescîldir.

Bu ilkeye, Kelâm ilmi ve Hikmet nokta-i nazarından baktığımız zaman her şeyden evvel reyb ve îkân mes'elesine yani ilm-ü marifet nazariyesinin künhüne işâret edilmiş ve bu bâbtaki bütün tartışmanın felsefî bir vahy-i sarîh ile bertaraf edilivermiş bulunduğunu görüyoruz ki, akâid kitaplarımızın en başında; «hakâiki eşyâ sâbit ve bunlara ilim mütehakkiktir» deniyor. İlk inançların vaz'ı ve Sofestaiye denilen ehli reyb ve inâdın reddi ve esbâbı ilmin tahkîki ile söze başlanması da bundan neş'et etmiştir. Ve yeni felsefelerde en evvel bu noktaya ehemmiyet verdikleri ehlinin malûmudur. Böyle olmakla beraber ilimlerin ve fenlerin terâkkîlerine rağmen, âlemde gerek nazarî gerekse ahlâkî oy birliğinin vakit vakit tevessü etmekte olduğu dahi inkâr olunamaz. Binâenaleyh beşeriyetin en büyük kalbî ve ahlâkî hastalığı şüphe ve irtiyâb mes'elesinde olduğu ve beşerin saâdetinin gâyesinde bunun herşeyden önce izâle edilmesi bulunduğunu Kur'an'ı Azîmüşşân bu sûretle iş'ar ettikten sonra, insanları, imân, ilim, îkân ile yaşatacak olan tarîk-i hakkı ve sırât-ı müstakîmi peyderpey îzah-ü beyan edecek ve ederken gayb-ü şehadet, yani mâkûl olan metafizik ile, mahsûs olan tabîat arasında yakinî olan gerçeklere ve hepsinden evvel tevhîd-i hakka nazarı dikkati celbeyleyecek ve bütün bunlarda haysiyeti ahlâ-

kiye ve hassiyeti ameliyeyi umde olarak takîb ettirecektir. (Elmalılı, Hak Dîni Kur'an Dili, I, 164 - 166).

Allah'tan korkanlar, madde ötesi âleme inananlar, duyularla kavradıkları dünyanın dışına çıkabilenlerdir. Müttâkîlerin Kur'an'dan faydalanmaları gayet kolaydır. Çünkü kalblerinde yeretmiş bulunan iman nûruyla Allah'ın emrine koşar, ibâdetlerini yaparlar. Namaz, âdâb ve erkânına riâyet edilerek kılındığında hem bedenî, hem de rûhî temizliği gerçekleştirir. Ayrıca müttakîler, Allah yolunda mallarını harcarlar, zekât ve sadaka vererek muhtâçların yardımına koşarlar. Başka canlılara da merhamet ederler. Allah tarafından indirilen kitaplara imân ederler. Âhiretin varlığından kuşku duymazlar. Bu yüzden onlar Allah katında yüce mertebelere yükselerek hidâyete erer ve her iki cihânda kurtulaşa ve saâdete nâil olurlar.

Takvâ, nefsi korkulandan korunağa almaktır. Denildi ki; takvâ şerîatın örfünde nefsi kötülüğe sevk eden şeylerden korumaktır. Bu da yasakları terketmek ve mübâhların bir kısmından kaçmakla olur. İbn Abbâs der ki; müttakî; şirkten, büyük günahlardan ve aşırılıklardan korunandır. Bu kelime, korunmaktan alınmıştır. Aslında iki şeyin arasını açmaktır (...) Denildi ki; müttakî kendi nefsini başkalarından iyi görmeyendir. Ve denildi ki; takvâ Allah'ın harâmlarını terketmek, farzlarını yerine getirmektir. Ve denildi ki; takvâ günahta ısrârı terketmek, itâatla gurûrlanmayı bırakmaktır. Ve denildi ki; takvâ Mevlâ'nın seni yasakladığı şeylerde görmemesidir. Ve denildi ki, takvâ peygamber (s.a.)'e ve ashâbına uymaktır. (Tefsîr el-Hâzin, I, 41 - 42).

Takvâ konusu üzerinde Tabressî de şu bilgiyi veriyor :

Hz. Peygamber (s.a.)'den nakledilir ki; o, takvânın toplamı Allah Teâlâ'nın : «Allah, âdalet ve ihsânla emreder...» âyetinde zikredilmiş olduğunu söylemiştir. Denildi ki, müttakî o kişidir ki; kendisine harâm kılınan şeylerden sakınır ve vâcip kılınan şeyleri yapar. Denildi ki müttakî o kişidir ki; sâlih amelleriyle Allah'ın azâbından kaçınır. Ömer İbn el-Hattâb, Kâ'b el-Ahbâr'a takvâyı sorduğunda, o dedi ki; hiç dikenli bir yolda yürüdün mü? Hz. Ömer, evet dedi. O: ne yaptın dediğinde Hz. Ömer, korktum ve paçamı sıvadım dedi. Ka'b el-Ahbâr, işte takvâ budur dedi (...) Hz. Peygamber (s.a)'den rivayet edilir ki o şöyle buyurmuştur : Müttâkîlere müttakî adı verilmiştir. Çünkü onlar mahzûrlu olabilecek davranışlara düşmekten kaçınmak için bir mahzûrlu olmayan davranışları da terketmişlerdir. Ömer İbn Abdülazîz der ki; müttakî haremdeki suçlu gibi bağlanmıştır. Bazıları da dediler ki; takvâ Allah'ın seni yasakladığı şeyde görmemesi, emrettiği şeyde de aramamasıdır. (Tabressî, Mecmaü'l-Beyan, I, 37).

Gayba İman :

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ

3 — Onlar ki gayba inanırlar...

Ebu Ca'fer el-Râzî... Abdullah'dan rivâyet etti ki; o İmân tasdîktir demişti. Ali İbn Ebu Talha ve diğerleri İbn Abbâs'dan naklettiler ki, «inanırlar» yani «tasdîk ederler» demektir. Ma'mer, Zührî'den nakletti ki, İmân ameldir. Ebu Ca'fer el-Râzî İbn Enes'ten naklętti ki, o «inanırlar, korkarlar» demektir şeklinde yorumlamıştır.

İbn Cerîr ve diğerleri dediler ki : En uygun olanı; sözle, inançla ve amelle gayba inanma niteliklerine sahip olmaktır. Sözü amelin tasdîk ettiği îmânın muhtevâsı içerisine Allah korkusu da girebilir. İman, Allah'ı, kitabını ve peygamberlerini ikrâr ile, bu ikrârın bilfiil tasdîkından ibâret olan toplayıcı bir kelimedir. Ben derim ki, lüğatta imân sadece tasdîk için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de de bazan bu anlamda kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ : «O Allah'a inanır ve mü'minlere inanır» buyurmaktadır. Kezâ Yûsuf peygamberin kardeşleri babalarına «Biz her ne kadar doğru söyler olsak da sen bize inanacak değilsin» demektedirler. İman, amel ile beraber kullanıldığı zaman bu şekildedir : «Ancak iman edip sâlih amel işleyenler müstesna» kavlinde olduğu gibi. Fakat îman kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, şer'an aranan îman ancak inanç, kavil ve fiille birlikte olandır. İmâmların ekseriyeti de bu görüştedirler. Hattâ İmâm Şafiî, Ahmed İbn Hanbel, Ebu Übeyd ve diğerleri (fakîhler ve hadîsçiler) îmanın söz ve amelden ibâret olduğunu, artıp eksildiğini söylemişlerdir. Bu konuda pek çok hadîs vârid olmuştur ki biz bunları Buhârî Şerhi'nin başında zikrettik. Hamd ve minnet Allah'adır.

Bazıları gayba îmânı, Allah korkusuyla tefsîr etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ diğer ayet-i kerîme'lerde şöyle buyurur : «Sen ancak görmedikleri halde Rablarından korkanları ve namazı kılmış olanları uyarırsın.» (Fâtır, 18). «Görmediği halde Rahmân'dan korkan ve Allah'a yönelik bir kalp ile gelen kimselere yönelikti.» (Kâf, 33). Allah korkusu (haşyet) ilim ve îmanın özüdür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Allah'tan ancak bilgin kulları korkar.» (Fâtır, 28).

Burada kasdedilen gayb kelimesine gelince, salef-i sâlihînin bu konudaki ifâdeleri değişiktir. Bu ifâdelerin hepsi de sâhîhtir ve hepsi de kastedilmiştir. Ebu Ca'fer el-Râzî... Ebu'l-Âliye'den nakleder ki : «Onlar ki gayba inanırlar» âyetinden maksat Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, cennetine, cehennemine ve Allah'a kavuşacaklarına îman etmektir. Öldükten sonra dirilmeye ve haş-

re inanmaktır. Bunların hepsi de gaybtır (görülmez.)» Katâde İbn Duâme de böyle dedi. Süddî... İbn mes'ûd'dan ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakletti ki, gayb cennet ve cehennem konusunda görülmeyen ve Kur'an'da zikredilmeyen şeylerdir. Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki, gayb, O'ndan yani Allah'dan gelen şeydir. Süfyân el-Sevrî Âsım'dan ve o da Zir'den nakleder ki gayb, Kur'an'dır. Atâ İbn Ebu Rebâh der ki; Allah'a inanan gayba inanmış olur. İsmâîl İbn Hâlid der ki; gayba inananlar, İslâm'ın, görülmeyen kısmına îman edenler demektir. Seyyid İbn Eslem der ki; gayba inananlardan maksad, kadere inananlardır. Bütün bu anlamlar aynı noktaya yakın mânâlardır. Zira sözkonusu edilenlerin hepsi inanılması gereken gayb arasındadır.

Saîd İbn Mansûr... Abdurrahmân İbn Yezîd'den nakleder ki; o, şöyle demiş: Biz Abdullah İbn Mes'ûd'un yanında oturuyorduk, o Allah Rasûlünün ashâbını ve onların yaptıklarını bize nakletti ve dedî ki: Hz. Muhammed (s.a.)'ın durumu, görenler için apaçıktı. Şüphesiz kendisinden başka İlâh olmayana yemîn ederim ki, gaybtan eser görmeden iman edenin, imanından daha üstün hiç bir kimse îman etmemiştir. Sonra bu âyeti okumuştu «Onlar ki gayba inanırlar...» Bu hadîsi İbn Ebu Hâtîm, Mesrûk ve Hâkim Müstedrek'inde çeşitli yollarla rivâyet ederler ki bu yollardan birisi de A'meş tarîkidir. Hâkim der ki; Buhârî ve Müslim'in şartına göre bu hadîs sahîhtir.

Bu hadîsin anlamı konusunda İmâm Ahmed... İbn Müheyriz'den nakletti ki; o şöyle demiş : Ebu Cuma'ya dedim ki; bize Rasûlullah (s.a.)'dan işittiğin bir hadîsi söyle. O da peki dedi. Ben sana çok güzel bir hadis nakledeyim :

تَغَدَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَمَعَنَا اَبُو عُبَيْدَةُ بْنُ الجَرَّاحِ قَالَ: فَقَالَ يَارَسُولَ اللهِ، هَلْ اَحَدٌ خَيْرٌ مِنَّا، اَسْلَمْنَا مَعَكَ وَجَاهَدْنَا مَعَكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَوْمٌ يَكُونُونَ مِنْ بَعْدِكُمْ، يُؤْمِنُونَ بِي وَلَمْ يَرَوْنِي

«Biz Rasûlullah (s.a.) ile beraber yemek yiyorduk, beraberimizde Ebu Übeyde İbn Ebu Cerrâh da vardı, o dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü biz seninle birlikte müslüman olduk ve cihâd ettik bizden daha hayırlısı var mı? Rasûlullah evet buyurdu. Sizden sonra gelen bir kavim beni görmedikleri halde bana inanırlar. İşte onlar (sizden daha hayırlıdırlar).»

Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsirinde der ki; bize Abdullah İbn Ca'fer ... Sâlih İbn Cübeyr'den nakletti ki; o, şöyle dedi. Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbından Ebu Cum'a el-Ensârî Kudüs'e namaz kılmak üzere geldi. O gün yanımızda Reca İbn Hayat bulunmakta idi. Namazdan sonra onu uğurlamak üzere beraber çıktık. Ayrılmak istediğinde dedi ki; sizin bir mükâfaatınız ve hakkınız olacaktır elbette. Öyleyse size Ra-

sûlullah (s.a.)'dan duyduğum bir hâdîsi sunayım. Biz, söyle, Allah sana merhamet etsin, dedik. O dedi ki; biz Rasûlullah (s.a.)'ın yanında bulunuyorduk, yanımızda aşere-i mübeşşere'nin onuncusu olan Muâz İbn Cebel de vardı. Dedik ki bizden mükâfaat bakımından daha üstün bir topluluk var mı? Biz sana inandık ve tâbi olduk, Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; «sizi bundan (îmândan) alıkoyan ne var? Allah'ın Rasûlü aranızda bulunuyor, size gökten vahiy indiriyor. Halbuki sizden sonra bir topluluk gelecek, kendilerine iki levha arasında kitap getirilecek, onlar buna inanıp bununla amel edecektir. İşte onlar mükâfaat bakımından sizden daha üstündür» buyurdu. Sonra Ebu Bekr İbn Merdûyeh aynı hadîsi başka bir yolla rivâyet eder. Bu hadis duyarak veya elden ele değil de kitaplarda bularak amel etme konusunda hadîs ehlinin ihtilâf ettiği bir husûsa delâlet ediyor ki ben bunu Buhârî Şerhi'nin başlangıcında belirttim. Çünkü Rasûlullah (s.a.) bu şekilde zikretmekte ve bu bakımdan mükâfaatların nasıl olduğunu söylemektedir, yoksa mutlak mânâda değil. Hasen İbn Urfe'nin... Amr İbn Saîd'den onun da babasından, onun da dedesinden naklettiği hadîs de böyledir, ki o hadiste de Rasûlullah (s.a.) : Sizin için îmanı garîb olan hangi yaratık vardır? buyurduğunda; bulunanlar, meleklerdir dediler. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki onlar Rablerinin katında bulunduklarına göre niçin inanmıyacaklardır? Orada bulunanlar, öyleyse peygamberlerdir dediklerinde Rasûlullah (s.a.) kendilerine vahiy inerken niçin inanmıyacaklar? buyurdu. Orada bulunanlar, öyleyse biz deyince, ben sizin aranızda bulunduğum halde neden inanmıyacaksınız? buyurdu. Sonra Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti: «Yaratıklar içinde îmanı en garîb olanı sizden sonra gelecek olan bir topluluktur, onlar üzerinde yazı bulunan sayfaları bulacaklar ve o yazılara îman edeceklerdir.» Ebu Hâtim el-Râzî der ki Muğîre İbn Kays el-Basrî hadîs bakımından münkerdir. Ben derim ki, fakat Ebu Ya'lâ müsned'inde, İbn Merdûyeh tefsirinde, Hâkim Müstedrek'inde, Muhammed İbn Ebu Hamid'den hadîs nakletmişlerdir ki bu zayıftır. Sonra bu rivâyette Zeyd İbn Eslem babasından, o da Hz. Ömer'den, o da Hz. Peygamberden bu veya benzeri bir hadîs nakletmektedir. Hâkim der ki bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Buhârî ve Müslim de onu tahrîc etmemişlerdir. Benzer bir hadîs Enes İbn Mâlik'ten merfû' olarak rivâyet edilir. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

İbn Ebu Hâtim der ki babam... Nüveyre bint Eslem'den naklet ti ki o şöyle demiş; Hârise oğulları mescidinde öğle veya ikindi namazını kılmıştım. Bu namazda Kudüs'e doğru yönelmiştik. İki secde yapmış veya yapmamıştık ki bize bir haber geldi, Rasûlullah (s.a.)'ın Kâ'be'ye Beytü'l-Harâm'a doğru yöneldiğini bildirdi. Bunun üzerine kadınlar erkeklerin erkekler de kadınların yönlerine döndüler. Böylece geri kalan iki secdeyi de edâ ettik ve biz Beytü'l-Harâm'a doğru dönüyorduk. İb-

rahîm der ki Hârise oğullarından bir adam bana anlattı ki; bu haber kendisine geldiğinde Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Onlar gayba inanmış olan bir topluluktur.» Bu hadîs bu şekliyle garîbtir.

İZÂHI

Materyalizmin kökten reddettiği duyular üstü âlemler, genellikle bütün dinlerde ana esâs olarak kabul edilir. Diğer dinler bu konuda aşırı giderek, tüm varlığı görülmeyen âleme hasrederler. İslâm ise görülen âlem ile görülmeyen âlem arasında denge kurar. Her iki âlemin varlığını esâs alır. Gayb âlemini inkâr eden budalaları reddederek mü'minin ana vasfını gayba iman olduğunu bildirir. Gayba iman, kişiyi basit maddi âlemin sınırlarının üstüne çıkarır ve gerçek varlık ile irtibâta geçirir. Bu konuda I. cildde yeterli açıklamalar yapılmıştı. (Bkz. I, 8).

Gayb teriminin ifâde ettiği anlam hakkında Râzî, Âlûsî, Elmalılı ve Seyyid Kutub şu bilgileri veriyorlar:

Denildi ki gayb (الغيب) mastardır ve ism-i fâil makamında yer alır. (...) Biz, daha önce gaybın, delili olan ve delili olmayan diye ikiye ayrıldığını, delili olamayan gaybın Allah Teâlâ olduğunu, bu gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceğini söyledik. Delili olan gayba gelince, bizim, «delilin gösterdiği ğaybı biliyoruz» dememizin anlam ifâde etmesini engelleyen bir engel yoktur. Nitekim bilginler, bu şekilde delillerden birisi de «Şâhit yoluyla ğâibe delil getirmektir» derler (...) Şîa'nın bir kısmı da dedi ki; ğaybtan murâd, Allah'ın geleceğini va'd ettiği beklenen Mehdî (el-Muntazar)'dir. Bunun haberi hem Kur'an'da, hem de hadîsde vardır. Kur'an'daki delili şudur: «Allah; sizden imân etmiş ve sâlih âmel etmiş olanlara va'd etti ki; kendilerinden öncekileri yeryüzüne halef kıldığı gibi onları da muhakkak yeryüzüne halef kılacaktır.» Hadîsde vârid olan delile gelince Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: «Dünyada bir tek gün kalsa bile, Allah o günü uzatır, netîcede benim soyumdan bir kişi çıkar, ismi ismimle, künyesi künyemle aynıdır. Yeryüzünü, zulüm ve azgınlıkla dolduğu gibi o da adâlet ve hakkâniyetle doldurur.» İyi bil ki; delilsiz olarak mutlakın tahsîsi bâtıldır. (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 27 - 28).

Âlûsî de der ki :

Bunun için denilmiştir ki; gayb, küllün hakk gözüyle müşâhede edilmesidir. Kul, nâfilelerle Allah'a yaklaşma imkânına nâil olur ve Hak Sübhânehü, onun gördüğü gözü, duyduğu kulağı olur ve buradan

ilerleyerek farzlara yaklaşır ve bu nûr olur. Böylece gayb onun için şühûd haline dönüşür. Bizim için gayb olan, onun için mevcûd olur. Buna rağmen ben bu makâma vâsıl olanın gaybı bileceğinin söylenmesini öngörmüyorum. «Allah'tan başka göklerde ve yerde olanlar, gaybı bilmezler de.»

Buradaki gaybtan murâdın ne olduğu konusunda değişik görüşler vardır. Hattâ Şîâ onun kâim olduğunu iddiâ etmişlerdir ve bu konuda hüccet getirmeye çalışmışlardır. Kalbin meylettiği görüş ise, Rasûlullah (s.a.)'ın Cibrîl hadisinde naklettiği husûstur. Yani gayb; Allah, melekleri, kitapları, peygamberleri, âhiret günü, kader, hayır ve şerdir. Çünkü şer'an gerekli görülen iman bunlardır. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 114).

Bu konuda Elmalılı merhûm da şöyle diyor :

O müttakîler ki; gaybî Hakka îman ederler —yahut— gıyâben dahi îmân ederler. Başka bir deyişle, onlar gözle değil kalple îmân ederler, onlar küllî reybden âzâde oldukları gibi, îman etmek için önlerine dikilmiş putlara, haçlara da bağlanmazlar, gözlerinin önünde bulunan bu günkü ve şu andaki görülen ve duyulana saplanıp kalmazlar. Duyular ötesini, kalbi ve kalb ile ilgili şeyleri tanırlar. İşlerin başı, görülende değil, rûh, akıl, kalp gibi görülmeden görende, tutulmadan tutanda, zaman ve mekâna bağlı olmayarak maddeleri fırlatıp oynatan, fezâları doldurup boşaltandadır. Onların kalb-i selîmleri, sâf basîret ve ferâseti, melekî akılları, sarîh fehmleri, sahîh nazarları velhâsıl iz'ânları, kâbiliyetleri, kötülüklerden silkinebilecek hissî irfânları, yüceliklere koşabilecek azm ve vicdânları, hüsnü ihtiyârları vardır. Görülen ve duyumlananı yarar, kabuklarını soyarlar, içindeki özüne, önünde ve arkasındaki sirrine nüfûz ederler. Şâhid ile meşhûdu temyîz ederler, mahsûsâttan mâkûlâta intikal edebilirler, hudûs ve fenâ içinde görülmeyenden görülene, şühûttan gayba, geçip giden özel hallerin satırları altındaki gizli anlamları sezerler.

Filhakîka, mevcûdât görülen ve görülmeyen olmak üzere ikiye ayrılır. Ve birçok hükemâ, hakikati, görülmeyen ve hattâ görülemeyen kısmında telâkki ederler ve buna âlem-i mânâ, âlem-i emir, âlem-i rûh veya âlem-i melekût derler ve felsefenin mevzuu olarak da bunu tanırlar. Filvâki, şimdi ki Batı felsefelerinde de şunu görüyoruz: Görülen veya dış objeler bize beş duyumuzla geliyor. Bunların her birinin bir âmili var: Işık, ses, koku, tat, ısı ve soğukluk.? Biz bizzât bunları his ve müşâhede ederiz ve bunlar vâsıtasıyla da diğer eşyâyı görürüz. Fenler ve bilhassa tabiî fenler gösteriyor ki; bunların her biri bir tecellîden, bir nümâyişten, bir görünüşten bir şe'nden ibârettir. Meselâ ziyâ dediğimiz parıltı, bizim dışımızda mevcûd değildir. Çünkü dışta ziyâ, fennin tahkîkine göre bir titreşimden ibârettir. Görülmeyen madde,

cüz'i ferdlerinin veya esîrin titreşimleridir. Parıltı, ziyâ o titreşimin bizim gözümüze ilişmesi, temâsı anında vâkî olan anî bir tecellîdir. Bu mes'eleyi Îmâm Gazâlî İhyâ'sında şöyle tesbît etmiştir. Güneşin ışığı, avâmmın zannettiği gibi, güneşten çıkıp bize kadar gelen hâricî bir şey değildir. Belki gözümüz güneşe tekâbülü ânında bizzat kudreti ilâhiye ile meydana gelen bir hâdisedir. Bu hakîkat ehli keşfe münkeşif olmuştur. Ses de böyle. Biz biliyoruz ki ses hâriçte havanın özel biçimde titreşmesinden ibârettir. Kulağımızdaki gürültü mânâsına ses, o titreşimin kulağımıza dokunduğu anda hasıl olan bir tecellîdir. Harâret ve soğukluk dediğimiz şey de esâsında ışık gibi esirî bir titreşim veya cüz-i ferdîdir. Bunun içindir ki ısı ışığa, ışık ısıya dönüşür. Aralarında bir mertebe farkı vardır. Bunu elektrikte anlıyoruz. Kısacası koku ve tat da aslında birer titreşim olup bizim koku veya tat alma organımızla temâsında koku ve tat olarak tecellî ederler. Demek görme ve dış gözlemde vâsıta olarak bu beş âmilin hepsi hakîkatte harekete râcidirler ve hepsi hareketin özel bir tecellîsi olan hallerdir. Biz bu hareketleri görmüyoruz. Acaba kütlelerde gördüğümüz hareket nedir?. O da görülmeyen hakîkatın bir tecellîsi değil midir? Ve o halde bu vâsıtalarla gördüğümüz âlem; hep gözlenen birer hayâlden, birer tecellîden başka birşey değildir. Bunların illeti olan hakîkat ise gözlenemez, umûmî göçler, ülkeler kurma, savaşma vs. gibi tarihî olayların illetleri de insanların tasavvurları, ihtisâsları, irâdeleri gibi görülmez olan sebeplerden başka nedir? Binâenaleyh hakîkat görülmez ve görülemez. Görülebilen, onun tecelliyâtı, hayâli, gölgesi, yansımaları v.b. dir.

Bu ifade bize âlemi pek güzel izâh ediyor. Bu izâha göre bütün hakîkat gaybtır. Tabîat ve görülen âlem; bir hayâldir, hem de hareket tecellîsinin hayâlidir. Hakîkat nihâyet akıl ile, basîret ile, kalp gözüyle görülebilir. O iç gözlemle değil. Bu noktada yürüyen ve Allah Teâlâ'nın ve meleklerin gözle görülmesi mümkün olmadığını söyleyen islâm filozofları ve bilginleri de vardır. Fakat bizim Ehl-i Sünnet'in sahîh telâkki ve îmânımıza göre; hakîkat-i ilâhiye salt gayb değildir. O gayb ve şehâdetin merciidir. Her şeyin kuşatanıdır. Bunun için ona özel tabiriyle gayb denmez, Esmâ-i Hüsnâ'da bu isim vârid olmamıştır. O, âhirette cihetlerden, mekândan münezzeh olarak görülebilir. Fakat ihâta olunamaz, olunamıyacağı için temâmen meşhûd da olamaz, ona doyulmaz. Biz veçh-i ilâhî'de bir şehâdet payı olduğuna kâiliz. Fakat gayb payı daha ziyade olduğuna da inanırız. Bunun için ona özel olmayan tabîriyle gayb da denilir. Allah'ın melekleri de bize gaybtır, âhireti de. Fakat onlar da kâbil-i şehâdettir. Meselâ umûmiyetle kuvvet görünemez deriz. Halbuki görünen de kuvvetten ibârettir. İstikbâl bugün görünmez, yarın görünür. Hâsılı bizce gayb, görülemeyen demek değil, görülme-

yen demektir. Bugünün düşünüleni yarının duyumlananı olabilir. Biz delilsiz olan gayba değil, delîlî olan makûl gayba îman ediyoruz. Her delîl ise medlûlünün bir veçhini hâiz olduğu için delîldir. Delîlîmiz, aklımız, nefsimiz, kalbimiz, âlem ve Kitabullah. Binâenaleyh gayb-ı hakka îmân ederken gözlenen hakkı inkâr etmeyiz, kalpleri olanlar görürler ki, tabîat denilen özel haller, bir lemha-i hâlin zahirî tecellisidir. Bunun arkasından zulmetlere karışmış bir mâzî silsilesi, önünde henüz doğmamış bir gelecek silsilesi ve hepsinin ötesinde bir kalb ve cümlesinin üstünde bir Hâkim-i Vâhid vardır. Ve dünya namını alan hâlihâzır, şuhûddan gayba intikâl etmiş bulunan, o mâzî ile gaybdan şühûda doğacak olan, o gelecek zincirleri arasında yegâne göze batan bir halka-i zâhire, vücûd-i beşer sanki sonsuz iki deryâ arasında ince bir geçit, kalb-i beşer de onun ağırlık merkezine tutunmuş bir gözlemci bir ucu bir deryâya, bir ucu da diğer deryâya atılmış olan tabîat zenciri mütevâli bir hareketle o berzahın üzerinden geçip akıyor. Bir denizden çıkıyor diğerine batıyor. Bütün ağırlığı geçidin karanlığına basarken o gözlemci her lâhzasında geçen oluşlar halkası görüyor. Yalnız ve yalnız onu müşâhede ediyor. Nazar-ı his; ne deryâlara erişiyor, ne de diplerindeki zincire. O ancak berzahtan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve görürken zincirin bütün sıkletini çeken berzahın gıcırtısını da içinden mütamâdiyen dinliyor ve inliyor. O hareketten ve bu gıcırtıdan artık o kadar kuvvet ve zarûretle biliyor ki, hâlihâzırda gözlenmiş ve duyumlanmış olan görülen tabîatın iki tarafında geçmiş ve gelecek evvel ve âhır denilen birer âlem-i gayb, var, Şehâdet âlemi, mahsus tabîat imkân halinde varsa, âlem-i gayb, duyumlanamayan tabiat öncelikle ve bizzarûre vardır. Bundan başka o mahsûs-i zahirin iki tarafından mâadâ onun, bir içyüzü, başka bir deyişle gözlemcinin tutunduğu ve iliştiği bir mabadettabîa veya mafevkattabîa da vardır. İş o zincirde değil, onu salıp tahrîk edenle o berzahı kuran, o gözlemciyi tutan, o deryâları birbirine karıştırmayan, gözleyenle gözleneni birleştirerek marifet husûlç getiren, gayb ve şühûdun muhit-i küllü, kefîl-i mutlâkı olan kudret-i bâliga'dadır. Binâenâleyh vikâye-i nefis isteyenler meşhûdât ve mahsûsâtı seyrederken daha evvel onların mâverâsındaki gayba ve gayb-ü şehâdetin merc-i küllüne, kefîl-i mutlakına, Rabbü'l-Âlemîn'e, Rahmân ve Rahîme, Mâliki yevmiddîne îman ederler. (Elmalı'lı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 172 - 176).

Gayb, gaybet ve gıyâb mânâsına masdar veya gâib mânâsına isim ve sıfat olur, binâenaleyh lisânımızdaki kaybettim, kayb oldu tabirleri doğrudan doğruya sahîhdirler. Bazılarının zannettiği gibi bunu gâyib ettim suretinde yazmaya lüzûm yoktur. Gayb ve gâib ise başlangıçta idraki histe veya bedâheti akılda hâzır olmıyan, bir başka tabîrle şuûr-i evvelîde meş'ûr olmıyan demektir ki, bunun bir kısmı

şuûr-i intikâli ile idrâk olunabilir. Meselâ evinizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız, bu ses sizin için meş'ûr, hâzır ve şâhittir. Bundan intikâl edersiniz ki kapıyı çalan vardır. O henüz sizin için gâiptir. Bakıp görünceye kadar onu bişşahıs tayin edemezsiniz, fakat kapıyı bir çalan bulunduğunu da zarûrî bir sûrette intikâlî olarak tasdik edersiniz. Bu bir îmân veya bir intikâlî bilgi olur. Sonra henüz kapınızı çalmıyan ve eseri size yetişmiyen daha nice gâipler bulunduğunu da alel'ıtlâk tasdîk edebilirsiniz. Fakat bunların bir kısmı nefsâleminde mâ'dûm olabilirler, gayb ile gâib farz da edilir. Gâib, sana görülmez, seni de görmez olandır. Gayb ise görülmez fakat görür olandır. Şu halde iki gayb vardır. Bir kısmı hiç bir delili bulunmıyan gâiblerdir ki bunları ancak Allâmü'l-Guyûb (Allah) bilir.» (Elmalı lı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 177)

Seyyid Kutub ise şöyle diyor:

Müttakîlerin rûhlarıyla, bütün mevcudâtın yaratıcısı ve kuvvetlerin en büyüğü olan Hz. Allah arasına hissî hiç bir mânia giremez. Böyle bir mânianın, kendi rûhları ile duygu sınırlarının ötesindeki kuvvetler, gerçekten ve varlıklar arasına girmesi de bahis mevzûu olamaz.

Gayba îman, insanoğlunun yükselme yolundaki ilk adımıdır. Ancak hislerinin tercümanlığını yapabileceği hayvanlık mertebesinden bu adımla kurtulur. Ve insanlık mertebesine intikâl eder. Kâinâtın hislerle —veya bir takım vâsıtalarla— bilinen belli varlıklardan ibâret olmadığını, aslında zâhirdeki şeklinden çok daha büyük ve şumûllü olduğunu insanoğluna bu mertebe öğretir.

İnsan tasavvurunun görüş ufukları bu mertebede açılır. Ve bütün kâinâtın hakîkatını, kendi varlığındaki dehşetleri; kâinâtın var edilişindeki muazzam kuvveti, mevcûdâttaki ve mevcûdât ötesi varlıklardaki kudret ve tasarrufları bu mertebede görmeye başlar. Bu mertebenin, insanoğlunun dünya hayatında da büyük tesîrleri görülür. Büyük mânevî âlemin sırrına ve azametine vâkıf olup o âlemin ilhamlarını, akislerini ve gerçek heyecânlarını kendi derinliklerinde yaşayan insanla, küçük bir âlemde hissî duygularının hudûtlarını aşamayan insan elbette ki bir değildir.

İşte bu sûretle insan, kendi mahdût ve kısa ömrünün hudûtlarını aşan zaman ve mekânın ötesinde büyük bir kuvvetin var olduğunu hisseder. Görünen ve görünmeyen kâinâtın ötesinde kâinâttan daha büyük bir hakîkatın bulunduğunu, bu varlıkların O'ndan südûr ettiğini ve varlığını O'nun varlığından aldığını anlar. Bu, gözlerin göremediği, akılların kavrayamadığı Zât-ı İlâhiyye ile uğraşmaz ve yıpranıp heder olmaktan kurtulur. Bu sûretle kavrayamayacağı şeylerle meşgûl olmaktan ve faydasız işlerle uğraşmaktan da uzak kalmış olur.

Şüphesiz insana, Allah Teâlâ'nın ihsân ettiği bu fikir kudreti yeryüzünde halîfelik vazifesini yapması için verilmiştir. Bu hilâfet yaşanılan hayatla alâkalıdır: Hayatı kontrol altına almak, incelemek, derinliklerine inerek çalışıp netîcelere varmak ve bu sûretle onu yükseltmek, güzelleştirmek... Bu vazife esnâsında insan oğlunun kâinât ve kâinâtın yaratıcısı ile bizzât ittisâl halinde olan rûhî kuvvetin desteğine sığınması şarttır.

Aynı zamanda bu kuvvetin, gayb âlemiyle ilgili olup akılların kavrıyamıyacağı taraflarına ise karışmaması gerekir. Kalp gözünü açmadan, rûhî kuvvetten ilhâm almadan ve aklın kavramaktan âciz olduğu gayb âlemine el atmayı bırakmadan, ancak dünya hayatını kavrayabilen aklın gücüyle varlıklar ötesi âlemleri anlamaya çalışmak başarısızlıktan ve abesle iştigâl etmekten başka bir şey olmaz. Başarısızlıktır... Çünkü bu saha için yaratılmış olmayan bir vâsıta, branşı dışında istihdâm edilmiştir. Abesle iştigâldir... Zira aklın, kudret ve tâkatı akılla alâkası olmayan böyle bir sahada yıpratılmıştır. Beşer aklı, bedîhî olarak, mahdût bir kudretin, hudûtsuz (mutlak) bir varlığı kavrayamayacağını ön plânda kabul etmek zorunda kalmıştır. Hal böyle olunca —Kendi mantığına hürmet etmiş olması için— mutlak varlığı idrâk etmesinin mümkün olmayacağını kabullenmek mecbûriyetindedir. Beşer aklının bilinmeyen âlemleri idrâk etmemesi, gayb âleminin mevcûdiyetinin inkârını gerektirmez.

Onun üzerine düşen; gaybı akıl kudretinin fevkindeki diğer kudrete bırakmak ve öğrenmek istediklerini Alîm ve Habîr olan, görüleni ve görülmeyeni, gizliyi ve âşikârı bilen Allah Teâlâ'dan öğrenmektir. Mü'minler bu mevzûda aklın bu mantığıyla müşerref olmuşlardır ki, bu sıfat müttakîlere mahsûs sıfatların başta gelenidir.

Gayba imân, insanın hayvanlar âleminden yükselişinin ayrılış noktasıdır. Fakat, her devirde olduğu gibi zamanımızdaki maddeci (materyalist) ler de insanoğlunu geri götürmeğe ve tekrâr hayvanlık âlemine avdet ettirmeye çalışmaktadırlar. Hislerin ve bilgi hudûdunun dışında hiç bir şeyin yeri olmayan bu behîmî âleme «ilericilik» adını vermektedirler.

Allah Teâlâ, mü'minleri «Onlar ki gayba inanırlar» sıfatıyla muttasıf kılarak bu felâketten kurtarmıştır. Hamd ve senâlar olsun nîmetleri lütfeden Allah (c.c.)'a. Yazıklar olsun «Hakk'ı bırakıp geriye dönenlere!... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il - Kur'an, I, 78 - 80).

———oOo———

Rızık ve İnfâk :

وَيُقِيمُونَ الصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾

Namazı kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.

İbn Abbâs der ki; namazı kılarlar yani namazı farzlarıyla yerine getirirler. Dahhâk, İbn Abbâs'tan nakleder ki, namazı kılmak secde ve rükûu ile tilâvet ve huşûu ile namazı bitirmek ve ona yönelmektir. Katâde der ki, namazı kılmak vakitlerine, abdestine, rükû ve secdesine riâyet etmektir. Mukâtil İbn Hayyân der ki; namazı kılmak namaz vakitlerine riâyet edip o vakitlerde abdesti yenilemek, rükû ve secdesini tamamlayıp Kur'an tilâvet etmek, teşehhüdde Rasulullah (s.a.)'a salavât getirmektir. Ali İbn Ebu Talha ve diğerleri İbn Abbâs'tan naklettiler ki; «rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler» âyetinin mânâsı, mallarının zekâtlarını verirler demektir.

Süddî... İbn Abbâs'tan, İbn Mes'ûd'dan ve Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbından bir topluluktan nakleder ki; «Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.» âyetinin mânâsı, kişinin ailesine harcadığı şeylerdir. Bu, zekât emri inmezden önce geçerli idi. Cüveybir, Dahhâk'tan nakleder ki infâklar, önceleri kişinin imkânı ve gayreti nisbetinde kendisini Allah'a yaklaştıran takdîmlerden ibâret idi. Nihâyet sadaka ve zekât emrini bildiren âyetler nâzil oldu. Tevbe sûresindeki yedi âyette de sadakaların bir kısmı zikredilmektedir. Bunlar hükmü sâbit olup neshedilmemiş olan âyetlerdir. Katâde der ki «Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.» âyetinin mânâsı Allah'ın size vermiş olduğu şeylerden infâk ediniz demektir. Ey Ademoğulları bu mülkler sizin yanınızda emânet ve vedîadır, kısa bir süre sonra onlar sizden ayrılacaklardır. İbn Cerîr âyetin zekât ve nafakalar konusunda umûmî olduğu görüşünü tercîh eder ve der ki, te'villerin en uygunu ve müttakîlerin sıfatına en çok yaraşanı nafaka vermesi gerekenlerin zekât veya nafaka yoluyla ailelerine veya başkalarına mallarından lazımgelen miktar vermeleridir. Çünkü Allah Teâlâ onların vasfını umûmîleştirmiş ve bu infâk tabîriyle onları medhetmiştir. Gerek infâk olsun, gerekse zekât olsun bunlar kendiliğinden övülmeye değer ve beğenilen şeylerdir.

Ben derim ki; Allah Teâlâ çoğu kere mallardan infâk ile, namazı birlikte zikreder. Çünkü namaz Allah'ın hakkı ve ona ibâdettir. Namaz Allah'ın birliğini ve O'nu hamd ve senâ ile övmeyi ihtivâ eder. Duâ tevekkül ve yalvarış doludur. İnfâk ise kullara ulaşan faydalarla onlara iyilikte bulunmaktır. İnsanlardan bu vergilere en lâyık olanları,

yakınları ve çevresinde kendi mülkü altında bulunanlardır. Sonra uzaktakiler gelir. Allah Teâlâ'nın «Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.» âyetinin içerisine vacip olan sadaka ile farz olan zekât da girer. Bunun için Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde İbn Ömer'den nakledilir ki, Râsûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «İslâm beş şey üzerine binâ edilmiştir. Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve Allah'ın evini haccetmek.» Bu konuda hadîsler pek çoktur. Namaz kelimesinin aslı duâ anlamına gelen salâttır...

Bilahare namaz, rükû ve secdesiyle bilinen şartları, nitelikleri ve türleriyle belirli vakitlerde ve özel biçimde edâ edilen ibâdet için kullanılmıştır. İbn Cerîr der ki; farz olan namazlara namaz (salât) adının verilmesi şundandır. Namaz kılan kişi namazından muhtaç olduğu şeyleri dilerken ameliyle de Allah'ın sevabına ermek ister. Zekâta gelince yerinde inşallah bu anlatılacaktır.

İZÂHI

Rızık konusu müslüman bilginlerin üzerinde çok tartıştıkları bir konudur. Bilhâssa İslâm Akaid ve Kelâm kaynaklarında rızık mes'elesi geniş bir yer tutardı. Kelimenin etimolojisi hakkında, I, cildde (Bkz. Terminoloji Bölümü) biraz bilgi verilmişti. Burada ise İbn Kesîr'in verdiği bilgilerden farklılık arzeden Râzî ve Bursevî'nin görüşlerine kısaca yer veriyoruz:

Sekizinci mes'ele, arapların dilinde rızık pay demektir. Nitekim Allah Teâlâ «siz kendi payınızı yalanlama kılıyorsunuz» buyuruyor. Yani sizin bu konudaki payınız yalanlamadır. Pay; kişinin nasîbine düşen ve kendisine hâs olan şeydir, o şey başkasında bulunmaz. Sonra bazıları dediler ki; rızık yenen veya kullanılan her şeydir. Ancak bu bâtıldır, çünkü Allah Teâlâ bize rızıklandırıldığımız şeylerden infâk etmemizi emrediyor ve buyuruyor ki; «Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk edin.» Eğer rızık; yenen şey olsaydı, onu infâk etmek mümkün olmazdı. Başkaları da dediler ki; rızık mâlik olunan şeydir. Bu da aynı şekilde bâtıldır, çünkü insan bazan «Allah'ım bana sâlih bir evlad veya sâliha bir kadın rızk et» der, halbuki insan çocuğa veya eşe mâlik olmaz. Yine «Allah'ım bana akıl ver de onunla yaşıyayım» der. Akıl da —bildiğiniz gibi— mülk edinilmez. Kezâ hayvanın rızkı olur, ama mülkü olmaz.

Şerîâtın örfündeki rızık tabîrine gelince; bu konuda ihtilâf edilmiştir. Ebu'l - Hüseyn el - Basrî der ki: Rızık, canlıyı bir şeyden fayda-

lanmak ve faydalanmamak konusunda desteklemek, başkalarının da o şeyden faydalanmasını engellemektir. Bu takdîrde «Allah bize mal rızık etti» diyecek olursak bunun mânâsı maldan faydalanma imkânını verdi demektir. Yine biz «Allah'ım bize mal olarak rızık ver.» dediğimizde bununla mala sahip olmamızı, kasdederiz. Keza hayvanın rızıklandırılmasını istediğimizde bununla, hayvanın o rızka sahip olmasını kastederiz. Hayvan buna özellik kazanır. Çünkü ondan faydalanma imkanını elde eder ve hiç kimse onun bundan faydalanmasını önleyemez.

İyi bil ki; Mu'tezile rızkı böyle tefsîr ettikleri için harâm, rızık olmaz dediler. Bizim ashâbımız ise (ehl-i sünnet) harâm bazan rızık olur dediler. Ehl-i sünnet ashâbının delili iki yöndedir. Birincisi rızık lügâtta esâs olarak kısmet ve pay anlamına gelir. Kim harâmdan faydalanırsa bu, onun kısmeti, payı olur ve dolayısıyla onun rızkı olması gerekir. İkinci olarak Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki rızkı Allah'a âit olmasın.» Bu takdîrde ömrü boyunca hırsızlıktan başka bir şeyle kazanç sağlamazsa onun için ömrü boyunca rızkından bir şey yememiştir demek icâbedecektir (...) (Fahreddîn el-Râzî, Tefsir el-Kebîr, II, 30).

Te'vilât el-Necmiyye'de; «Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.» âyetiyle ilgili olarak denilir ki: Her türlü varlık sıfatlarından namazda, kul ile Rab arasında taksîm edilmiş olan paylarına düşeni dağıtırlar, demektir. Akıntı köpürünce, hareket son noktasına ulaşınca, ilâhî inâyet ezelî lûtuflarıyla yardıma koşar ve onu derece derece yükseltir. Nasıl hakkın Hz. Peygambere sevgisi, yaklaş hitâbı şeklinde tecellî etmişse, hakkın mü'mine sevgisi de; secde et ve yaklaş, şeklinde tecellî eder. Secdeden sonra teşehhüdde enâniyyet perdelerinden kurtulmaya ve hakkın cemâlini Rabbânî cezbelerle müşâhede etme mertebesine ermeye işâret vardır. Sonra tahiyyât ile kulların hükümdârın huzûruna dönüş şekli belirlenir. Senâ müjdeleriyle merâsimler tertib edilir. Gönülde Allah ile buluşma iştiyâkı meydana gelir. Sağa ve sola selâm ise iki dünyada selâmete işârettir (...) (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 37 - 38)

———oOo———

Âhirete İmân :

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4 — Onlar ki sana indirilene de, senden önce indirilmiş olanlara da inanırlar. Ve onlar âhireti de yakînen tanırlar.

İbn Abbâs der ki bu âyetten maksad onlar senin Allah'tan getirdiğini ve senden önce peygamberlerin getirmiş oldukları şeyleri tasdîk ederler, aralarında bir ayırım yapmazlar, kendilerine rabbları katından gelen şeyleri inkâr etmezler. Âhirete de yakînen inanırlar, yani öldükten sonra dirilmeye, kıyâmete, cennete, cehenneme, hesâba ve mîzâna. Ahirete; âhiret isminin verilmesi dünyadan sonra gelmesindendir. Müfessirler burada nitelendirilen kişiler konusunda farklı görüşler bildirirler. Bunlar acaba daha önce «Onlar ki gayba inanırlar...» âyetiyle nitelikleri belirtilenler midir? Değilse kimlerdir? İbn Cerîr bu konuda üç farklı görüş serdeder:

A) Birinci âyette nitelendirilenlerle ikinci âyette nitelendirilenlerin her ikisi de mü'minlerdir. Arap mü'minler, ehl-i kitaptan mü'minler ve diğer mü'minler... Mücâhid, Ebu'l --Âliye, Rebî' İbn Enes ve Katâde bu görüştedirler.

B) İkincisine göre; her ikisi de birdir ve bunlar ehl-i kitaptan îman etmiş olanlardır. Her iki halde de vâv, bir sıfatı diğer sıfatlara atfeden atıf edâtı olmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ A'lâ sûresinde benzer ifâdelerle şöyle buyurur: «Rabbının o çok yüce adını tesbîh et ki O, yaratıp şekil vermiştir. Ki O, takdîr edip doğru yolu göstermiştir. Ki O, yeşil otu çıkarmıştır. Sonra da onu kupkuru siyah bir çöpe çevirendir.» (A'lâ, 1 - 5)... Sıfatların mevsûfları bir olduğu halde, birbirine atfedilmiştir.

C) Üçüncü kanâata göre de; birinci âyette nitelendirilenler araplardan îman etmiş olanlardır. İkinci âyette nitelendirilenler ise ehl-i kitaptan îman etmiş olanlardır. Süddî tefsirinde İbn Abbâs'tan, İbn Mes'ûd'dan ve sahâbe'den bir topluluktan böyle nakletmiştir. Ve bu nakli İbn Cerîr tercîh ederek Allah Teâlâ'nın şu kavillerinde buyurduklarını buna delîl getirmiştir : «Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz O'na îman ederler. Kendilerine okunduğunda derler ki, biz O'na inandık. O Rabbımızın katından bir haktır. Biz önceden müslümanlar olduk. İşte onlara mükâfatları; sabrettiklerinden dolayı iki kat verilir. Ve onlar kötülüğü iyilikle def'ederler ve onlar kendilerine vermiş olduğumuz rızıklardan infâk ederler. « (Muhakkak) ki kitap ehli içerisinden Allah'a ve size indirilmiş olanla kendilerine indirilmiş olana, Allah'a boyun eğerek inanan kullar vardır.»

Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde Şâ'bî kanaliyle... Ebu Mûsâ'dan nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Üç zümreye mükâfaatları iki kat verilir: Birisi ehl-i kitaptan olup ta kendi peygamberine ve bana inanmış olan adamdır. Diğeri köle olup ta Allah'ı ve sahibinin hakkını ödemiş olan kişidir. Üçüncüsü de câriyesini iyi terbiye ederek sonra âzâd edip evlendiren kişidir.» İbn Cerîr bu âyetleri, söylediklerinin doğruluğuna sırf münâsebet kurması bakımından delil ge-

tirmiştir. Şöyle ki, Allah Teâlâ bu sûrenin başında mü'minleri ve kâfirleri nitelemiş ve kâfirleri münâfık ve kâfirler olarak iki zümreye ayırdığı gibi mü'minleri de arabî ve kitâbî olmak üzere sınıflara ayırmıştır, der.

Ben derim ki; açık olan Mücâhid'in Sevrî'den naklettiği sözdür. Sevrî'nin bu rivâyetini birçok kişi Ebu Nüceyh kanaliyle Mücahid'den nakleder ki; o, şöyle demiştir. Bakara sûresinin ilk dört âyeti mü'minlerin tavsîfine dâirdir. İki âyeti ise kâfirlerin tavsîfine dâirdir. Onüç âyeti de münafıkların tavsîfine dâirdir. Bu ilk dört âyet, arap, acem, kitâbî insan ve cinden onunla nitelenen her mü'mine âittir. Bu sıfatlardan birisi diğeri olmadan elverişli olmaz, aksine her biri diğerini gerektirir ve onunla birlikte şarttır. Gayba îmân, zekât vermek ve namaz kılmak Rasûlullah (s.a.)'ın getirmiş olduğu gerçekler ile bundan önceki peygamberlerin getirmiş oldukları gerçeklere îmanla tamamlanabilir ve ahirete yakînen inanmakla mümkün olabilir. Bunlar da onlarsız olmaz. Allah Teâlâ bu sebeple mü'minlerin şükretmesini emrediyor. «Ey îman etmiş olanlar, Allah'a ve Rasûlüne, Rasûlüne indirdiği kitaba ve ondan önce indirilmiş olan kitaba îman edin...», «Ehl-i kitâb ile en güzel biçimde tartışın. Onlardan zulmetmiş olanlar müstesnâdır. Ve deyin ki; biz, bize indirilmiş olana ve size indirilmiş olana iman ettik, bizim ilâhımız da sizin ilâhınız da birdir», «Ey kendilerine kitap verilmiş olanlar sizin yanınızda olanı doğrulayıcı olarak bildiğiniz şeylere îman edin.», «De ki ey ehl-i kitâb siz Tevrât'ı İncîl'i ve size Rabbiniz katından indirilmiş olanı yerine getirmedikçe siz bir şey üzerinde değilsiniz.» Ve Allah Teâlâ bütün mü'minlere bu husûsu haber vermiştir. «Peygamber kendisine Rabbından indirilmiş olana îman etti. Mü'minler de, hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine îman etti. Biz O'nun peygamberlerinden hiç birisinin arasını tefrîk etmeyiz.», «Allah'a ve peygamberlerine îman edip onlardan hiç birisinin arasını ayırmayanlar, işte onlara ilerde mükâfaatlarını vereceğiz.» Ve buna benzer daha birçok âyet; mü'minlerin Allah'a peygamberlerine ve kitaplarına inanmalarını emretmektedir. Ancak bu emir ehl-i kitâb için apayrı bir özelliğe sahiptir. Çünkü onlar kendi ellerinde bulunan kitaplara mufassal olarak inanmışlardır. Binâenaleyh onlar, İslâm'a girip de mufassal olarak İslâm'a inandıkları takdîrde onlar için iki mükâfaat vardır. Diğerlerine gelince onlar için sadece mücmel iman sözkonusudur. Nitekim sahîh haberde vârid oldu ki: «Size ehl-i kitâbtan birisi bir şey söylediği zaman onları tasdîk de etmeyin yalanlamayın da. Sadece «Biz bize indirilmiş olan ve size indirilmiş olana îman ettik.» deyiniz.» Şu kadar var ki Hz. Peygamberin gönderilmiş olduğu İslâm'a îman eden pek çok arabın İmanı ehl-i kitâbtan islâm'a girenlerin ima nından daha tam, daha mükemmel, daha geniş ve daha kapsamlıdır.

Onlar için her ne kadar bu bakımdan iki mükâfaat söz konusu ise de, diğerleri için ehl-i kitâbın elde ettikleri iki mükâfaattan kat kat fazla mükâfaat değerinde olan mükâfaatı vardır.

İZÂHI

Mü'minin temel vasıflarından birisi de görmediği halde âhirete imân etmesidir. İmanın altı şartından birisi olan âhirete imân I. cildde (Bkz. Vahyin gereği Âhirete imân bölümü) muhtelif açılardan değerlendirilmişti. Burada ise Elmalı'lının mütâlaalarına yer veriyoruz :

Âhiret, esâsen âhir sıfatının müennesidir ki son ve sonraki mânâsına sıfat iken şerîat dilinde, âhiret evi, âhiret hayatı ve neş'et-i âhire terkiblerinin hafîfletilmişi olarak isim olmuştur. Mukâbili olan dünya da böyledir. Ahiret kâh Dünya ve kâh ûlâ mukabili kullanılır. Dâr-ı âhiret; hayat-ı mahza, hayat-ı ebediyedir. Hayat-ı mahzayı insanların kimisi yalnız aklî ve rûhâni telâkki eder, kimisi de hissî ve cismânî. Fakat hakîkatini henüz bilmediğimiz hayatın bizce kemâli, hem aklî, hem de hissî oluşundadır. Kur'an'ın bize bildirdiği âhiret hayatı ise en mükemmel hayat olduğundan biz ona inanırız. Felsefî derinliğiyle uğraşmayı zâid addederiz. Ben, «ben» dediğim zaman, rûhâniyet ve cismâniyetimin nokta-i vahdetine başlıyorum ve hayatı da bunda biliyorum. Âlem-i gayb'ın bu günkü âlem-i şehâdet'ten sonsuz derecede geniş ve mükemmel olduğunu biliyoruz ve herhalde yarın için daha mükemmel bir hayatın muhakkak olduğu şüphesizdir. Buna «acaba?» diyenler kalpleri kör olanlardır. Maddemiz erir, madde-i külle karışır, kuvvetimiz dağılır kuvvet-i külle karışır, hepsi erir Hak Teâlâ'ya râci olur. Önce Allah'tan kendime geldim, yine Allah'a gideceğim, gidersem Rabbımın bir âleminde daha niçin kendime gelemiyeyim? Niçin rahmetlerine eremiyeyim? Cenab-ı Hakk güzel sonlar nasîb etsin, Felsefenin, «olan, yine olacaktır», diyen ittırât kanunu, bekâyı illiyyet kanunu bile bu yakînlerimizi zarûrî kılmaz mı? Aleyhisselâtü Vessellâm Efendimizden rivâyet olunuyor ki şöyle buyurmuşlar: «Taaccüp, bütün taaccüp ona ki; Allah'ın halkını görüp dururken Allah'da şek eder. Şuna taaccüp olunur ki neş'et-i ûlâ'yı tanır da neş'et-i uhrâ'yı inkâr eder. Şuna da taaccüp olunur ki her gün, her gece ölüp dirilip dururken ba'si ve nüşûru inkâr eder. Şuna da taaccüp olunur ki Cennete ve Cennet nimetlerine îman eder de yine dârü'l-gurûr için çalışır, şuna da taaccüp olunur ki evvelinin bulaşık bir nutfe, âhirinin mülevves bir cîfe olduğunu bilir de yine tekebbür ve tefâhür eder!» Bu hadîs, âhiret hakkında ilim ve fen nokta-i nazarından başlıca iki hakîkati ahirete ve hem ittirâd ve tekerrür kanununa işârettir. İkincisi zâhiren nevm-ü yakazayı gösteren

her gün her gece ölüp dirilmek meselesidir ki hakîkat-i hayat ve hakikat-i âhiret nokta-i nazarından pek mühimdir. Biz her gün gıdaya, uyuyup uyanmıya niye muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenimiz, eczây-ı bedenimiz her gün ve hattâ her saat, her lahza mütemâdiyen ölüyor ve yerine yenisi halk olunuyor ve bu halk olunurken biz uyuyoruz. Bunun için uyku sadece zahîrî değil, hakîkaten de bir ölüm oluyor. Çıkardığımız bütün ifrâzâtımız, eczâ-i bedenimizin cenâzeleridir. Demek ki hayat ancak teceddüd-i emsâl ile halk-ı cedid sâyesinde devâm ediyor. Devâm eden nedir? Benim birliğim nedir? Bu da bir kanun-ı ıttırât, temâsül ve tekâmül tecellîsidir. Binâenaleyh hayat-ı dünyeviye'min zamanı, zâtinde benim rûhâniyet ve cismâniyet-i sâbitem değil, halkullah, ba'sullah'tır. Ve işte hayat-ı Âhiret de böyledir.

Îkân, yakîn sahibi olmaktır. Îkân, istîkân, teyakkun, yakîn hepsi bir mânâya gelir. Yakîn; vâkıa mutabık ve herhangi bir teşkîk ile zâil olmayacak sûrette şekk-ü şüpheden ârî olan sâbit ve câzim bir i'tikâd demektir Tâbir-i âharle yakîn; şekk-ü şüphe bulunmıyan ilm-i mütkan, rayb karışmıyan ilim, nakzına ihtimâl bulunmayan ilimdir. Maamafih yalnız cezm-i kalbî mânâsına da yakîn ıtlâk edildiği vardır. Şu anda şüphem yok ki bu böyledir. Şimdi ve ileride şüphe edilmez bu böyledir. Başka türlü olmak mümtenî bu böyledir. Bunun üçüne de yakîn denilir. Fakat asıl yakîn ikinci ile üçüncüdür. Yani birinci ta'rîftir. İlm-i ilâhî'ye yakîn ıtlâk edilmez. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi esmâ ve sıfat-ı ilâhiye tevkîfîdir. Kitap ve sünnette ise ilmullaha yakîn ıtlâkı görülmemiştir. İkincisi yakîn ve îkân şekkü şüphe şanından olanlar hakkında kullanılır. Bunun için ulûm-i zarûriyeye yani huzûrî olan badîhiyâta, bedîhiyât-ı evveliye'ye yakîn denilemiyeceğine zâhip olanlar bile vardır. Yakînde matlûp olan; vâkı'a mutâbakat ve adem-i rayb'dir. Fakat bu vâkiin zarûrî olması değil ancak vâki olması şarttır. Binâenaleyh müşahedât, mücerrebât, mütevatirât ve istidlâlât-ı sahîha dahi yakîn ifâde ederler. Bazı Garp feylesoflarının iddiâ ettikleri gibi yakîn, yalnız ilm-i zarûrî ve huzûrî demek değildir. Yakînin merâtibi vardır. Meselâ riyâziyat, istintâcât-ı mantıkıye yakînî ve zarûrî olduğu gibi ulûm-i âdiye ve mücerrebe, ulûmi tabîiye meyânında kimyâ ve fizik ilimleri zarûrî olmayarak yakînîdirler. Ancak bunların vâkıât-ı mücerrebesinden istidlât-ı fâside ile intâc edilen nazariyât ve faraziyâtın hepsi yakînî değildir. Kezâlik ilm-i hayat, Tıb ve emsâli henüz yakînî değildir. Bu esbâba mebnî tayyareleri yaparız, fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. Acaba mümkin değil midir? Mümkün olmasa idi vücûda gelmezdi. Allah Teâlâ onları evvelen ve bizzat ve sonra maddeleri, tohumları vâsıtasıyla yarattığı gibi bizim elimizle de yaratabilir. Nitekim Peygamberlerin ellerinde yapabileceğine dâir nümûneler de gösterildiğini Kur'an haber de veriyor.»

Bunun için ulûm ve fünûn-i tabîiye bizim kudretullah hakkındaki yakînimizi ve imkân-ı zâtî husûsundaki vüs'at-i îmânımızı yıkacak değil takviye edip tevsî edecek delâil telakkî edilmek lâzım gelir. Fenleri kendi hudûtları dahilinde takîb ve terâkkî ettirmeliyiz. Fakat onlara inanırken hiç bir zaman kudretullahı tükettik, dünya ve âhireti bitirdik zannetmemeliyiz, yakîniyât-ı âdiyeye, yakîniyât-ı zarûriyeyi feda eylememeliyiz. Biz var isek, bizim ilmimiz var ise, Allah Teâlâ ve onun ilmü kudreti daha evvel var. Bu günkü âlem-i şehâdet var ise yarınki âlem-i gayb da bittâbiî var. Bu gün olmayanlar yarın olur. Bugün inanmadıklarımıza yarın inanmak mecbûriyetinde kalırız. Hiç yanılmamak, hiç şaşmamak, ye's-i küllîye düşmemek istiyorsak, hiçbir hâdisenin yıkamayacağı hiçbir teşkîkin izâle edemeyeceği en hak ve en küllî esâslara îmân etmeliyiz ki dâire-i yakînimiz daralmasın, ilmü fenni boğmayalım, sâha-i imkânı kısaltmayalım, mümkünü muhâl demeyelim, hayır yerine şerre koşmayalım, muhâl zannettiklerimizin imkânını, hatta vukûunu gördüğümüz zaman perîşân oluruz. Sudan ateş, ölüden diri çıkar mı? biiznillah çıkar. Hayat yapılır mı? Biiznillah yapılır. Göklere çıkılır mı? Biiznillah çıkılır. Kabirde suâl sorulur mu? Biiznillah sorulur. Ölen dirilir mi? Biiznillah dirilir. Lâkin iki kere iki tek olur mu? Olmaz. Cüz' küllünden büyük olur mu? Olmaz. Ma'lûl illetini geçer mi? Geçmez, insan bizzât Hâlık ve bizzat ma'bûd olabilir mi? Olamaz. O, Allah'ın izniyle kuş da yapsa, ölüleri de diriltse yine kuldur, yine kuldur. Bütün imkânlar kudretullahtadır. Ve istikbâl dediğimiz zaman nâmütenâhîdir. Ve o nâmütenâhide bizim nice serencâmımız ve mes'ûliyetlerimiz olacaktır. Ve işte Hz. Muhammed (s.a.) bize mutlâk olan bu küllî imânı bu akîde-i tevhîdi ve buna göre amel-i sâlihi ta'lîm için ba's buyrulmuştur. Ona îman edenler hiç bir zaman aldanmazlar, her zaman yakîn sahibi olurlar. (Elmalı'lı, Hak Dini, Kur'an Dili, I, 199 - 203).

———oOo———

Hidâyet :

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5 — İşte onlar, rabblarından bir hidâyet üzeredirler ve işte onlar, felâha erenlerdir.

Allah Teâlâ; «onlar için...» buyuruyor. Yani yukarda geçen niteliklere sahip olanlar; gayba inanan, namaz kılan ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infâk eden, Hz. Peygambere ve ondan önceki peygamberlere indirilmiş olan gerçeklere (kitaplara) inanan ve âhiret

diyârını yakînen kabul edenler için. Çünkü âhiret, kendiliğinden sâlih ameller ve yasaklardan uzak kalarak ona hazırlıklı olmayı gerektirir.

«Hidâyet üzeredirler...» Yani Allah tarafından bir nûr, bir açıklama ve basîret üzeredirler ve onlar dünya ve âhirette felâha erenlerdir.

Muhammed İbn İshâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki, «İşte onlar Rablarından bir hidâyet üzeredirler» âyetinin mânâsı, rablarından bir nûr ve kendilerine gelen doğru bir istikâmet üzerindedirler demektir. «Ve onlar felâha erenlerdir» âyetinin mânâsı ise istediklerini elde etmiş, kaçtıkları şeyin şerrinden kurtulmuşlardır demektir. İbn Cerîr «hidâyet üzeredirler» kavl-i celîlinin mânâsının şöyle olduğunu söyler; Yani onlar Rablarından bir nûr, bir burhân, bir istikâmet ve doğru yol üzerindedirler. Allah'ın tevfîki ve te'yîdi iledirler. «Ve onlar felâha erenlerdir» kavli celîlinin te'vîli ise başarmış ve Allah katında istediklerini elde etmişler demektir. Allah'a, kitaplara, peygamberlere îman etmeleri sebebiyle sevâb elde ederek kurtuluşa ermişler, cennetlerde ebedî kalarak ve Allah'ın kendi düşmanlarına hazırladığı azaplardan kurtularak arzularına kavuşmuşlardır. (...)

Ebu Mâlik'in peygamberin ashâbından bir topluluktan naklettiğine göre «gaybe inananlar»dan maksad; Araplardan îmân etmiş olanlardır.» Sana indirilene, senden öncekilere indirilmiş olanlara inananlar'dan murâd ise ehl-i kitâbtan mü'minlerdir. Sonra âyet-i kerîme her iki grubu birleştirerek onlar için: «İşte onlar Rablarından bir hidâyet üzeredirler ve onlar felâha erenlerdir» buyuruyor. Yukardaki tercîhlerden bu hususların bütün mü'minlerin niteliği olduğu ve işâret zamîrinin de onlara âit olduğu belirtilmiştir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Ancak bu husûs Mücâhid, Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes ve Katâde'den nakledilmiştir. Allah onların hepsine rahmet etsin.

İbn Ebu Hâtim deki ki : Bana babam... Abdullah İbn Amr'dan nakletti. O da Hz. Peygamber (s.a.)'den nakletti ki; Hz. Peygambere şöyle denilmiş : «Ey Allah'ın Rasûlü, biz Kur'an'dan bazı yerleri okuyoruz öğütleniyoruz. Bazı yerleri de okuyoruz nerdeyse ümitsizleniyoruz (veya buna benzer bir şey söylemişler). Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki : «Ben size cennet ve cehennem ehli kimdir onu bildireyim mi? Onlar, evet ey Allah'ın Rasûlü demişler. O da Bakara sûresinin ilk beş âyetini okumuş ve işte cennet ehli bunlardır» buyurmuş. Bunun üzerine oradakiler, biz de onlardan olmayı dileriz demişler. Sonra da: «Şüphesiz ki kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinin önünde bir perde vardır. Ve onlar için azâb vardır.» âyetini okuyarak işte bunlar da cehennem ehlidir buyurmuş. Orada bulunanlar biz onlardan değiliz ey Allah'ın Resûlü dediklerinde Hz. Peygamber evet demiş.»

Küfür ve İnkâr :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6 — Şüphesiz ki o küfretmiş olanları uyarsan da uyarmasan da birdir inanmazlar.

Küfretmiş olanlar; yani hakkı gizleyip saklayanlar. Allah onların hakkında böyle yazmıştır. Senin onları uyarman da uyarmaman da birdir. Çünkü onlar senin kendilerine getirmiş olduğun şeye inanmazlar. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Muhakkak ki üzerlerine Rabbının kelimesi hak olanlar elîm azâbı görünceye kadar bütün âyetleri getirsen de inanmazlar.» Yine Allah Teâlâ ehl-i kitâb'tan diretenler hakkında şöyle buyuruyor : «Eğer kitap verilmiş olanlara her âyeti getirmiş olsan yine de senin kıblene uymazlar.» Yani Allah'ın şekâveti yazdığı kişiyi mes'ûd edecek kimse yoktur. Allah'ın sapıttığı kimseyi hidâyete getirecek yoktur. Öyleyse sen kendini bitirerek onların uğrunda hebâ etme. Kendilerine risâleti tebliğ et. Sana icâbet edene büyük bir nimet vardır. Kim de yüz çevirirse onlar için üzülme ve yüz çevirmeleri seni mahvetmesin. «Çünkü senin için sadece tebliğ vardır. Hesap ise bize âittir.» «Ve sen ancak bir uyarıcısın Allah her şeye Vekîl'dir.»

Alî İbn Talha bu âyet-i kerîme konusunda Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder ki o şöyle demiş : Hz. Peygamber bütün insanların imana gelmesi ve hidâyette kendisine tâbi olmasını hırsla istiyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ önceden kendisi için ilk zikirde saâdet yazılı olanlardan başkasının inanmıyacağını ve yine ilk zikirde önceden kendisi için şekâvet yazılı olanlardan başka kimsenin de sapıtmayacağını haber veriyor.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : «Şüphesiz ki kâfirleri...» Yani sana indirilenleri inkâr edenleri, isterse onlar senden önce geçenlere îman ettik demiş olsunlar onlar için «uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar.» Onlar kendi yanlarında bulunan ve senin bahsinin mevcûd olduğu gerçeği inkâr etmişler ve kendilerinden alınan ahdi reddetmişlerdir. Dolayısıyla onlar sana gelene, senden başkalarına gelmiş olup kendi yanlarında bulunan gerçeklere de küfretmektedirler. Öyleyse senin uyarı ve ihtârına nasıl kulak verebilirler? Kendilerinin yanında bulunan kitapta senin hakkında verilen bilgileri de inkâr etmişlerdir...

Ebu Ca'fer El-Râzî ... Ebu'l-Âliye'den nakletti ki bu iki âyet hizblerin önderleri hakkında nâzil olmuştur. Nitekim onlar hakkında Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurmuştur : «Allah'ın verdiği ni-

meti inkâr ile karşılayanlara ve milletleri helâk olacak yere yaslanacakları cehenneme götürenleri görmüyor musun? Orası ne kötü karârgâhtır?» (İbrâhîm, 28 - 29).

Bizim daha önce zikrettiğimiz ve İbn Ebu Talha rivâyetiyle İbn Abbâs'tan nakledilen mânâ hem daha açıktır, hem de diğer âyetleri açıklayıcı niteliktedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu konuda İbn Ebu Hâtîm bu âyetten önceki hadîsi tekrar naklet-miştir.

İZÂHI

Bu konuda Reşîd Rızâ diyor ki :

Küfür, lügatta bir şeyi gizlemek, örtmek ve saklamaktır. Bunun için bu kelime ile gece, deniz ve ziraatçilik ifâde edilmiştir (...) Çünkü çiftçiler toprakla taneyi gizlemektedirler (...) Nimete küfretmek ise şükrünü ve zikrini îfâ etmeyerek saklamak mânâsında mecâzen kullanılmıştır. Allah'a şükretmemek, Allah'ın vahdâniyetini ve sıfatlarını gizlemek de böyledir. Allah'ın kitaplarını, peygamberlerinin Allah katından getirmiş olduğu gerçekleri gizlemek, onu inkâr etmek ve emirlerine bağlanmamaktır. Özellikle Allah'a itâat konusunda şirk koşmaktır. İşte bütün bunlar bir nevi örtme kapama, gizlemedir. Bunlar mânevî bakımdan menfî yönde davranışlardır ki mecâzen küfür olarak ıtlâk olunmuştur. Şer'î hakîkat bakımından da yukarda işâret edilen mânâya kullanılmıştır. Burada küfretmiş olanlardan maksat; küfrün kalplerinde kök saldığı için imân isti'dâdını yitirecek noktaya gelmiş olanlardır. Şeyhimiz (Muhammed Abduh) der ki; burada bahsedilen küfür; Allah katından indirilmiş olan kitapta açıklanan husûsları inkâr etmek veya bizzât kitabı ya da o kitabı getiren peygamberi inkâr etmektir.

Özet olarak biz deriz ki; Hz. Peygamberin risâleti açık ve sahîh olarak anlatıldıktan ve doğruluğu delilleriyle belirtildikten sonra onu inkâr eden, reddeden, alay veya eğlence konusu yapan kimse görülmemiştir. Yani; biz bu konuya ciddiyetle atf-ı nazar edenlerin, mutlakâ inanacaklarını kastediyoruz. Ancak müteahhirînden (son zamanlarda yetişen) bazı kimseler, bir takım zannî konuları te'vîl edenleri veya ictihâd yapılmış konulara aykırı düşünenleri, bir takım ihtilâflı mes'eleleri inkâr edenleri, tekfîr etme cesâretini gösterenler olmuştur. Onlar tekfîr gibi önemli konuda cür'etli davranarak bazı âdet ve alışkanlıklarına aykırı hareket edenleri —ki bunlar isterse bid'atlardan olsun— tekfîr ediyorlardı. Sonra da kendileri kâfirlerin inançları üzeri-

ne münâfıkların ahlâkı üzerine ve müşriklerin amellerine göre amel ediyor, kendilerini sâdık mü'minlerden sayıyorlardı. Kâfirler iki kısımdır.

a) Bir kısmı, hakkı bilir ve inâd ile küfrederler ki bu tür münkirler çok azdır, kısa sürede yıkılır ve dayanamazlar. Hz. Peygamber zamanında müşrikler ve yahûdîler arasında bunlardan bir topluluk mevcûd idi, ancak kısa zamanda yok olup gittiler. Üstâd (Muhammed Abduh) ben bu anlamda ezberlenmeye değer bir söz söylemiştim der : «Hakkı bilerek onu inkâr etmek, bilerek ikrâr etmek gibidir, her ikisi de insanlar arasında çok azdır.»

b) Bir kısmı da hakkı bilmez ve bilmek istemez. İşte Allah Teâlâ'nın «Canlılar içerisinde Allah katında en kötü olan akletmeyen sağır ve dilsizlerdir...» buyurduğu kimseler bunlardır. (...)

c) Bir kısmı da rûhu hastalanmış, vicdânı sakatlanmış, haktan zevk almayan ve içinde hakka karşı bir arzu duymayan kimselerdir (...) Bu son iki kısmı bir kısım altında toplamak ve bunlara inkârcı câhiller ve dönekler demek sahîh olur. Birinci kısım ise büyüklenerek inanmayanlar kısmıdır. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 139 - 142).

Âyetin konusu özetlenecek olursa;

Allah'ı inkâr edip bu mübârek kitabı yalanlayan kâfirleri uyarmakla uyarmamak arasında fark yoktur. Çünkü onlar bu uyarılardan faydalanıp da imâna gelmezler. Kalbleri hakikata kapalı olduğu için onun nûrundan istifâde edemezler. Kulakları sağır olduğundan hak sözü işitmezler. Gözleri kör olduğundan Allah'ın âyetlerini görmezler. Onlar farkına varmadan elîm bir azâb ile azâblandırılırlar.

——oOo——

Gözleri Kör Olanlar :

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

7 — Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir perde vardır ve onlar için büyük bir azâb vardır.

Süddî der ki; Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir yani damgalamıştır. Katâde de bu âyet konusunda der ki; şeytân onları doğru yoldan çıkarttı ve onlar da şeytâna itâat ettiler. Bunun üzerine Allah onların kalplerine, kulaklarına ve gözlerine perde koydu. Onlar hidâyeti görmezler, duymazlar, anlamazlar ve düşünmezler.

İbn Cüreyc der ki; Mücâhid bu âyet hakkında şöyle dedi. Bildirildi ki günahlar her noktadan kalbin çevresini sarar ve nihâyet onun üzerine üşüşür ve işte bu, kalbin mühürlenmesidir.

İbn Cüreyc der ki; bana Abdullah İbn Kesîr nakletti ki o Mücâhid'in şöyle dediğini işitmiş. Perde (rân) damgadan daha basittir, damga ise kilitten daha basittir. Kilit bütün bunlardan daha şiddetlidir.

A'meş dedi ki: Mücâhid bize eliyle gösterdi ve şöyle dedi : Onlar kalbin avuç içi gibi olduğunu görüyorlar, kul günah işlediği zaman kalbe eklenir ve baş parmağını göstererek şöylece dedi. Bir daha günah işlerse ona eklenir ve öbür parmağını gösterdi. Bir daha günah işlerse ona eklenir ve diğer parmağını göstererek işte böyle dedi. Netîcede bütün parmaklarını üst üste ekledi, sonra onun üzerine bir damga ile damga basılır dedi.

Mücâhid dedi ki; onlar bunun perde olduğunu görüyorlar. İbn Cerîr de Mücâhid kanalıyla buna benzer bir rivâyet nakletmiştir.

İbn Cerîr der ki; «Allah onların kalblerini mühürlemiştir.» âyetinin mânâsı; Allah'ın onların gizlenmelerini ve dâvet edildikleri hakkı dinlemekten kaçınmalarını haber vermesinden ibârettir. Nitekim bir kişi söz dinlemekten kaçınırsa; falanca bu söz için sağır kesilmiştir denir. Maksat böbürlenerek sözü dinlemekten kaçınmasıdır. İbn Cerîr de der ki; bu tefsîr doğru olmaz; çünkü Allah Teâlâ onların kalblerini ve kulaklarını mühürleyenin kendisi olduğunu bizzât haber vermiştir. İbn Cerîr dedi ki bu konuda gerçek, buna benzer Rasûlullah (s.a.)'dan nakledilen habere uygun olandır. Bu habere göre Muhammed İbn Beşşâr... Ebu Hüreyre'den nakletti ki o, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini bildirmiş : «Bir mü'min günah işlerse kalbinde siyah bir nokta olur. Eğer tevbe eder, vazgeçer ve bağışlanmasını isterse kalbi arınır. Eğer günahı daha fazla artırırsa kalbinin siyahlığı da artar. Netîcede bu siyahlık kalbini sarar. İşte Allah Teâlâ'nın «Hayır, kazandıkları şey onların kalbini perdelemiştir.» buyurduğu tevbe işte budur. Bu hadîsi bu şekliyle Tirmizî ve Neseî Kuteybe'den, o da Leys İbn Sa'd'dan, İbn Mâcid ise Hişâm İbn Ammâr'dan nakleder. Tirmizî bu hadîsin hasen ve sahîh olduğunu söyler.

Sonra İbn Cerîr der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle haber verdi : Günahlar ardarda gelince kalbi kapatır. Günah onu kapatınca Allah tarafından mühürleme ve damgalama gelir. Bu takdîrde îmân kalbe girecek yol bulamadığı gibi küfürden kurtaracak bir kurtarıcı da bulamaz. İşte bu Allah Teâlâ'nın «Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir.» âyetindeki mühür ve damga gibidir. Gözlerin idrâk ettiği şekilde eşyâda ve kaplarda bulunan damga ve mührün benzeridir ki; o kabın içinde bulunan şeye ulaşmak için ancak mührü veya damgayı koparmak veya çıkarmak icâbeder. Allah'ın, kalblerini mühürle-

mekle nitelendirdiği kişilerin kalbine îmân bu mühür bozulmadan ulaşmaz. Ancak damga bozulup bağ koparılınca ulaşır. İyi bil ki; «Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir.» kavlinde durmak ve «Gözlerinin üzerinde bir perde vardır.» cümlesini de tam okumak gerekir. Çünkü damga kalp ve kulakta olur, perde ise gözde olur. Nitekim Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik'ten... O da Resûlullah'ın ashâbından bir guruptan nakletti ki, «Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir» âyeti Allah'ın sözünü onlar dinlemez ve anlamazlar demektir. «Gözlerinin üzerinde bir perde vardır.» Yani gözlerinin üzeri örtülüdür, gerçeği göremezler, ona erişemezler demektir. İbn Cerîr der ki; Muhammed İbn Sa'd... İbn Abbâs'tan bu şekilde okuduğunu rivâyet etmiştir : «Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir perde vardır.»

Bize Kâsım, İbn Cüreyc'ten nakletti ki; mühür kalpte ve kulakta, perde de gözdedir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyetinde de şöyle buyurur : «Allah dilerse sizin kalbinizin üzerine mühür basar.»

İbn Cerîr der ki (غشاوة) kelimesini okuyanların üstün okumaları bir fiili gizlemeleri ve takdîr etmeleri ihtimâline dayanacağı gibi, önce geçen (و على سمعهم) âyetini atfederek üstün okumaları da muhtemeldir.

Sûrenin başında mü'minlerin nitelikleri dört âyetle nakledilmiş sonra bu iki âyetle kâfirlerin durumu anlatılmıştı. Şimdi ise Allah Teâlâ, mü'min olduklarını söyleyip de gizlice küfreden münâfıkların halini açıklamaya başlıyor :

Bunların durumu birçok insanı şüpheye düşüreceği için Allah Teâlâ müteaddit niteliklerle onların zikrini uzatmaktadır. Bu niteliklerin her biri de nifâk işâretidir. Nitekim Tevbe sûresini ve Münâfıkûn sûresini bunlar hakkında indirmiş ve gerek Nûr sûresinde gerekse diğer sûrelerde onların durumlarını açıklamıştır. Bu açıklamaların sebebi; hem onların bu davranışlardan vazgeçmelerini sağlamak, hem de bu konuyu hiç bilmeyenlerin ondan uzaklaşmalarını temîn etmektir.

Münâfıklar :

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

8 — İnsanlardan öyleleri vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık, derler.

9 — Allah'ı da, îman edenleri de aldatmaya çalışırlar. Oysa kendilerinden başkasını aldatamazlar da, bunun farkında değiller.

Nifâk hayrı açıklayıp şerri gizlemektir. Bu çeşit çeşittir. Bir kısmı i'tikadî nifâktır ki bu, sahibini ebediyyen cehennemde bırakır. Bir kısmı amelî nifâktır ki bu da, inşaallah yerinde açıklanacağı gibi günahların en büyüklerinden birisidir. Bu, İbn Cüreyc'in dediği gibidir : «Münâfıkın sözü fiiline aykırı olur. Gizlisi açığına, gireni çıkana, görüleni görülmeyene ters olur.»

Münâfıkların nitelikleri medenî sûrelerde nazil olmuştur. Çünkü Mekke'de münâfıklar ve münâfıklık yoktu. Tersine bir kısım insanlar gerçekten inanmış oldukları halde istemiyerek küfürlerini izhâr ediyorlardı. Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret ettiğinde orada ensârdan, Evs ve Hazrec kabîlesi bulunmaktaydı. Bu kabîleler câhiliyet devrinde Arap müşrikleri gibi putlara taparlardı. Medîne'de ayrıca geçmişlerinin yolundan giden kitap ehli yahûdiler vardı. Bunlar Hazrec kabîlesinin müttefiki olan Kaynuka oğulları, Evs kabîlesinin müttefiki olan Kurayza ve Nadir oğulları kabîleleri idi. Resûlullah (s.a.) Medine'ye teşrîf buyurduklarında Evs ve Hazreç kabîlesinden ensâr adını alan bir kısım kişiler müslüman oldular. Yahûdîlerden müslüman olan sadece Abdullah İbn Selâm (r.a.) idi. Bu dönemlerde henüz nifâk ve münâfıklık yoktu. Çünkü müslümanların korkulacak bir güçleri yoktu. Hz. Peygamber yahûdîlerle de Medîne'nin çevresinde bulunan diğer Arap kabîleleriyle de sözleşmeler yaptı. Büyük Bedir savaşı olup da Allah kelâmını üstün kıldığında ve müslümanları, İslâmı gâlip getirdiğinde Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl, Hazrec kabîlesinin reîsi idi. Câhiliyet devrinde, Evs ve Hazrec'in efendisi sayılıyordu. Hazrec kabîlesi onu kendilerine hükümdâr yapmak istemişlerdi, ancak hayır haber gelip de Evs ve Hazrec kabîleleri müslüman olunca İslâmiyetle ilgilendiler ve ondan vazgeçtiler.

Bunun üzerine onun içerisinde İslâma ve müslümanlara karşı bir nefret ve kin duygusu yeretti. Bedir savaşı olunca, bu iş bitmiştir diyerek İslâm'a girdiğini açıkladı. Onunla beraber kendisinin izinden ve yolundan yürüyen bazı kabîleler ile ehl-i kitaptan başkaları da müslüman olduklarını söylediler. İşte böylece o günden itibâren Medîne halkı ve çevresinde bulunan bedevîler arasında münâfıklık hareketi zuhûr etti. Muhâcirlere gelince; onların arasında hiç bir münâfık yoktu. Çünkü muhâcirlerden hiçbirisi zorla İslâmı kabul etmemişti. Herkes malını, çoluk çocuğunu ve toprağını bırakarak Allah katında âhiret yurdunu aralamış ve kendi isteğiyle hicrete koşmuştu.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Muhammed,

İkrime veya Saîd İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'tan nakletti ki «İnsanlardan öyleleri de vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık derler.» âyeti, Evs ve Hazrec kabîlesindeki münâfıklarla onların durumunda olanları kasdetmektedir. Ebu'l-Âliye, Hasan, Katâde ve Süddî de münâfıkların kasdedilmiş olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için Allah Teâlâ münâfıkların niteliklerine dikkatleri çekmektedir ki, mü'minler onların dış görünüşlerine aldanıp da onlardan sakınmamaları sonucu büyük bir fitnenin içine düşmesinler. Gerçekten kâfir oldukları halde onları mü'min sanmasınlar. Fâsıkların iyi ve hayırlı olduklarını zannetmek büyük sakıncalar doğurur. «İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde Allah ve âhiret gününe inandık derler.» Sadece sözle inandık derler, bunun ötesinde hiç bir şey yapmazlar. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Münâfıklar sana geldiklerinde dediler ki «biz senin gerçekten Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ederiz.» (Münâfikûn, 1). Yani yalnız sana geldiklerinde böyle söylerler, gerçekte ise böyle söylemezler. Bunun için şehâdet ettiklerini ifâde eden te'kîd harfi kullanmaktadırlar. Allah'a ve âhiret gününe inandık derlerken de aynı kuvvetteki ifâdeyi tekrarlamaktadırlar. Ama durum bunların söyledikleri gibi değildir. Nitekim Allah Teâlâ onların bu şehâdetlerini ve inançlarıyla ilgili durumlarını : «Allah da şehâdet eder ki, muhakkak münâfıklar yalan söylerler.» buyuruyor. «İnanmadıkları halde» ifâdesi de bu iddialarını yalanlamaktadır.

Allah'ı da, îman edenleri de aldatmaya çalışırlar. İman gösterisinde bulunarak, kendilerini saklayarak, bilmeden onlar Allah'ı aldattıklarını zannetmektedirler ve bunun kendilerine Allah katında fayda sağlayacağını kabul etmektedirler. Bu gösterişe bazı mü'minlerin rağbet ettikleri gibi Allah'ın da rağbet edeceğini ummaktadırlar. Nitekim Allah Teâlâ Mücâdele sûresinde onlar hakkında şöyle buyuruyor : «Allah onların hepsini tekrâr dirilttiği gün size yemîn ettikleri gibi O'na da yemîn ederler, bir esasa dayandıklarını zannederler. Dikkat edin onlar şüphesiz yalancıdırlar.» (Mücâdele, 18). Onların bu iddiâsını Allah Teâlâ «Oysa kendilerinden başkasını aldatamazlar, ama bunun farkında değiller» diyerek reddediyor. Bu yaptıkları şeyle kendilerinden başkasını aldatamazlar. Allah Teâlâ'nın «Muhakkak münâfıklar Allah'ı aldatmaya kalkışırlar, o ise kendilerini aldatıcıdır.» âyetinde buyurduğu gibi kendileri bunun farkında bile değillerdir. Kurrâ'dan bir kısmı (يخادعون) yi (يخدعون) şeklinde okumuştur ki her iki kıraet de aynı anlama gelir.

İbn Cerîr der ki; bir kimse, «münafık; Allah'ı ve mü'mini nasıl aldatıcı olabilir? O, sadece korunmak için dili ile inandığını söylemektedir» derse, denilir ki; Araplar, diliyle içinden sakladığının tersini söy-

leyen, kendisini korkutan şeyden korunmak üzere aldatıcı demekten kaçınmazlar. Münâfıkın durumu da böyledir. Ona mü'minleri ve Allah'ı aldatan adı verilmiştir; çünkü kendisine ölümden, esîrlikten ve dünyadaki azâbdan koruyacağını umduğu için korunmak üzere içinde sakladığının tersini söylemektedir.

Münâfık bu davranışlarıyla her ne kadar geçici dünyada müslümanları aldatmaya çalışsa da aslında aldanan bizzât kendisidir. Çünkü bu fiiliyle kendine ümit vermekte, sevinç kâsesi sunmaktadır. O kendini felâket noktasına sürüklemekte, azâb kâsesini yudumlamakta, dönüşü olmayan bir şekilde Allah'ın gazabına ve elîm azâbına sürüklenmektedir. O âhireti konusunda nefsine kötülük ettiği halde, kendini aldatarak kendi nefsine iyilik ettiğini sanmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi : «Oysa kendilerinden başkasını aldatamazlar, ama bunun farkında değillerdir.» Allah bununla mü'min kullarına şunu açıklamak istemektedir. Münâfıklar, küfürleri, şüphe ve yalanları nedeniyle Rablarının gazabını üzerlerine çekerek kendi kendilerine kötülük yapmış oldukları halde, mes'elenin farkında ve şuûrunda değildirler. Durumlarını bilmeden körü körüne bu davranışa sürüklenmektedirler.

İbn Ebu Hâtim der ki; Ali İbn el-Mübârek bana yazdığı yazıda bildirdi ki... İbn Cüreyc «Allah'ı aldatmaya çalışırlar» âyetini şöyle açıklamıştır. «La İlâhe İllallah» diyerek kanlarını, mallarını korumaya çalışmaktadırlar. İçlerinde sakladıkları ise başka bir şeydir.

Saîd, Katâde'den nakleder ki; bu iki âyet-i kerîme çoğunluğun yanında münâfıkların niteliğidir. Münâfık kötü huylu olup diliyle tasdîk, kalbi ile inkâr eder, davranışı düşüncesine aykırıdır, sabahleyin bir başka halde, akşamleyin bir başka haldedir. Gece bir hâl üzere yatar, sabahleyin başka bir hâl üzere kalkar. Geminin salınması gibi salınır, rüzgâr ne taraftan eserse o tarafa gider.

İZÂHI

Kâfirler, küfürlerini açıkça söyledikleri halde, münâfıklar, Allah'a ve peygamberine inanmadıklarını açıkça söylemezler. Aksine açıktan Allah'a ve âhirete inandıklarını söylerler de kalbleri küfür ile doludur. Fakat Allah onların gerçek durumunu çok iyi bilir. Allah'ı aldattıklarını zannetseler de kendilerinden başkasını aldatmamaktadırlar. Bunun için Allah, onların mü'min olmadıklarını bildirmektedir. Zâhiren İslâmı kabul ettiklerinden kendilerine islâmın hükümleri uygulanır. Fakat gerçekte mü'min değildirler. Ve âhirette azapların en ağırı onlaradır.

Şüphesiz ki, müslümanlar için, münâfıklar büyük tehlike teşkîl ederler. Nitekim Allah'ın Rasûlü ve onun ashâbı, münâfıklardan çok kötülük görmüşlerdir. Münafıklar, Yahûdîlerle her zaman içli dışlı olmuşlardır. Korkak ve âdî bir tînete sahip olduklarından, toplumun içine kolayca sızar ve kâfirler lehine câsûsluk yaparlar. Kendilerine yaptıkları şeylerin fenalığı söylenince, bunu kabule yanaşmak şöyle dursun, «Biz sadece ıslâh etmek için çalışmaktayız.» derler. Burada ise Allah Teâlâ onların yalancı olduklarını ve her zaman için bozgunculuk yaptıklarını açıklamaktadır. Herkes gibi, siz de gelin imân edin denildiğinde, «Bir takım güçsüz ve bilgisiz kişiler gibi mi biz de inanacağız?» derler. Halbuki asıl bilgisiz kendileridir. Hakkı ve hakîkatı gördükten, hayrı ve hidâyeti müşâhede ettikten sonra yüz çevirenlerden daha bilgisiz ve beyinsiz kim olabilir?.

Nifâk konusunda Râzî der ki :

İyi bil ki, nifâkın hakîkatı konusunda söz ancak bizim zikrettiğimiz taksîm ile özetlenebilir. Biz deriz ki; kalbin ahvâli dörttür. Birincisi, delilden çıkarılana uygun düşen inançtır ki, bu, bilgi adını alır. İkincisi delilden çıkarılmayana uygun düşen inançtır ki bu, mukallidin inancıdır. Üçüncüsü delilden çıkarılana uygun düşmeyen inançtır ki bu, bilgisizliktir. Dördüncüsü de bütün bunlardan uzak olanıdır. Böylece bu, dört kısımdır. Dilin hallerine gelince, bu da üçtür. İkrâr, inkâr ve sükût. Bunların birleşiminden oniki kısım meydana gelir.

Birincisi; kalpte meydana gelen irfândır. Burada irfâna ya dil ile ikrâr eklenecektir veya dil ile inkâr veya sükût eklenecektir. Dil ile ikrârın eklendiği ve kalpte meydana gelen irfânda, ikrâr, ihtiyârî olursa onun sahibi gerçekten mü'mindir. Eğer kendi irâdesiyle olmaz da zorla olursa yani kalbiyle bilir ve ancak korku olmadığı takdîrde ikrâr etmiyeceğini aksine inkâr edeceğini düşünürse bunun münâfık sayılması gerekir. Çünkü o kalbiyle yalanlamakta ve inkâr etmektedir. Eğer diliyle ikrâr doğrulayıcı olursa yine münâfık sayılması gerekir. Çünkü o ikrârın vâcip olduğu konusunu inkâr edip yalanlamaktadır.

İkinci kısım ise; kalpte bilginin ve lisânda inkârın hâsıl olmasıdır. Bu inkâr eğer zorlama (ikrâh) sonu ise, sahibi müslüman olur. Çünkü Allah Teâlâ: «Ancak kalbi imana mutmain olduğu halde zorlanan müstesnâdır» buyuruyor. Eğer ihtiyârî olursa kâfir olur.

Üçüncü kısım ise; kalpte bilginin hâsıl olmaması ve dilin ikrâr ve inkârdan uzak bulunmasıdır. Bu susuş, ya zorlama sonucu olur veya ihtiyârî olur. Zorlama sonucu olursa —diliyle söylemekten korkarsa— bu, gerçek müslümandır. Veya Allah'ı delilleriyle bilip bilgisi tamâmlandığı an ölürse, bu da kesin olarak mü'mindir. Çünkü o, mükellef olduğu her şeyi yerine getirmiş, ancak inkâr ve ikrâr için zaman bulamamıştır. Bu sebeple o, ma'zûrdur. Veya ihtiyârî olur. Bu da Allah'ı deli-

liyle bilip ikrâr getirmemiş olan kişinin hâlidir. İşte bu araştırma konusudur. Gazâlî Merhûm onun mü'min olduğunu kabul eder (...)

İkinci mes'ele; kökten kâfir olan kişinin küfrü mü yoksa münâfıkın küfrü mü daha çirkindir diye ulemâ ihtilâf etmiştir. Bir grup temelden kâfir olanın küfrü daha çirkindir, çünkü o hem kalben bilmemekte hem de dil ile yalanlamaktadır. Münâfık ise kalb ile bilmemekte, ancak dil ile doğrulamaktadır dediler. Başkaları da dediler ki münâfık ta aynı şekilde dil ile yalanlamaktadır. (...) (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 59 - 60).

Şevkânî de şöyle diyor :

«İbn Sa'd, Huzeyfe'den nakleder ki; ona münâfıklık nedir? diye sorulmuş. O da; islâmı söyleyip onunla amel etmemektir demiş. Ahmed İbn Hanbel, Müsned'inde zayıf bir senedle sahâbeden bir kişiden nakleder ki, müslümanlardan bir kişi, Ey Allah'ın Rasûlü yarın kurtuluş nasıldır? diye sormuş. Rasûlullah buyurmuş ki; Allah'ı aldatmaya çalışma. O; biz nasıl Allah'ı aldatabiliriz ki demiş. Rasûlullah şöyle buyurmuş; Allah'ın sana emrettiği şeyleri yerine getirirken Allah'tan başkasını kastetmendir. Riyâdan kaçının. Çünkü o, Allah'a şirk koşmaktır. Riyâkâr kıyâmet gününde halkın huzûrunda şu dört isimle çağırılır : Ey kâfir, ey fâcir, ey hâsîr, ey gâdir, amelin boşa gitmiş, ücretin hebâ olmuştur. Bu gün için Allah katında senin yardımcın yoktur. Ücretini kimi aldatmaya çalışıyor idiysen onun yanında ara. Sonra Kur'an' dan, «Kim de Rabbına ulaşmayı ümid ederse sâlih amel işlesin» ve «münâfıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar» âyetini okumuş.» (Şevkânî, Fethel-Kâdîr, I, 41).

———oOo———

فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

10 — Kalblerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı. Yalan söylemekte olduklarından dolayı onlara elem verici bir azâb vardır.

Süddî Ebu Mâlik yoluyla... İbn Abbâs'tan ve Mürre kanalıyla da... İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir gruptan bu âyet-i kerîme hakkında nakletti ki : «Kalblerinde hastalık vardır» kavli şüphe demektir. «Allah da hastalıklarını artırdı» yani şüphelerini artırdı demektir. İbn İshâk, Muhammed İbn Ebu Muhammed vâsıtasıyla... İbn Abbâs'tan nakleder ki, «kalblerinde hastalık vardır» ifâdesi şüphe vardır demektir. Mücâhid, İkrime, Tâvûs, Hasan el-Basrî, Ebu'l-Âliye Rebî' İbn Enes ve Katâde de böyle dediler. İkrime ve Tâvûs'un «kalp-

lerinde hastalık vardır» âyeti ile riyâ'nın kasdedildiğini söyledikleri nakledilir.

Dahhâk, İbn Abbâs'ın «Kalblerinde hastalık vardır» âyetinden maksad, münâfıklık olduğunu, «Allah da hastalıklarını artırdı» âyetinden maksad nifâklarını artırdı demek olduğunu nakleder. Bu da önceki gibidir.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; «kalblerinde hastalık vardır» yani bu hastalık bedenî değil, dinî hastalıktır ve bunlar münâfıklardır. Hastalık onları sahte olarak İslâm'a sokan şüphedir. «Allah da onların hastalığını artırdı» yani pisliklerini. Sonra şu âyet-i kerîmeyi okudu, «İman etmiş olanlara gelince Allah onların imanlarını artırdı ve onlar bununla birbirlerini müjdelerler. Kalblerinde hastalık olanlara gelince onların pisliklerine pislik ekledim» (Tevbe, 125). Yani şerlerine şer, sapıklıklarına sapıklık ekledim. Bu, Abdurrahmân'ın dediği gibidir. Cezâ, amelin cinsindendir. Aynı şeyi eskiler de söylemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu âyeti de buna benzer : «Hidâyete erenlere gelince Allah Teâlâ hidâyetini artırdı ve kendilerine takvâlarını verdi.» (Muhammed, 17).

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ
الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

11 — Kendilerine «yeryüzünde bozgun çıkarmayın» denildiğinde, biz ancak ıslâh edicileriz derler.»

12 — Bilesin ki onlar fesâdçıların ta kendileridir de, bunun farkında değiller.

Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih yoluyla İbn Abbâs'tan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd'dan ve Peygamberin ashâbından bir gruptan nakletti ki, yeryüzünde fesâd, küfür ve isyân ile amel etmektir. Ebu Ca'fer, Rebî İbn Enes'ten o da Ebu'l-Âliye'den nakletti ki; «Yeryüzünde bozgun çıkarmayın» âyeti yeryüzünde isyân etmeyin demektir. Onların bozulmalarının sebebi Allah'a isyân etmeleridir. Çünkü kim Allah'a isyân ederse veya Allah'a isyân'ı emrederse yeryüzünde bozgun çıkarmış olur. Çünkü yeryüzünün ve gökyüzünün salâhı Allah'a itaat iledir. Rebî' İbn Enes ve Katâde de böyle demişlerdir.

İbn Cüreyc Mücâhid'den nakleder ki : «Kendilerine yeryüzünde bozgun çıkarmayın denildiğinde» yani Allah'a isyân ettiklerinde kendilerine böyle yapmayın denildiği zaman; biz, hidâyet üzerindeyiz ve ıslâh edicileriz derler.

Veki ve İsâ İbn Yûnus... Selmân el-Fârisî'den nakleder ki; «Kendilerine yeryüzünde bozgun çıkarmayın...» âyetinin halkı henüz gelmedi demiştir. İbn Cerîr der ki; bana Ahmet İbn Osmân İbn Hâkim... Selmân'dan nakletti ki; o henüz bu âyetin ehli gelmemiştir demiştir. İbn Cerîr der ki : Selmân'ın bu sözüyle şunu kasdetmiş olması muhtemeldir : Bu niteliklerle gelenler peygamber (a.s.) in zamanında olanlardan dinde bozgunculuk bakımından daha ilerdedirler. Yoksa o, bu niteliklere sahip kimselerin henüz gelmemiş olduğunu söylememektedir. İbn Cerîr der ki; nifâk ehli yeryüzünde Rablerine isyân etmek ve Allah'ın yapmalarını yasakladığı şeyleri yapmakla, Allah'ın farzlarını yerine getirmemekle, herkesin tasdîk edip hakîkatine yakînen inanmakla emrolunduğu Allah'ın dîninden şüpheye düşmekle, kendilerinin üzerinde bulundukları şüphe ve kuşkuya düşmemiş olan mü'minleri yalanlamakla, Allah'ı, kitaplarını, Rasûllerini yalanlayanları, imkân bulurlarsa Allah dostlarına tercîh etmekle; yeryüzünü fesâda vermiş olmaktadırlar. İşte münâfıkların yeryüzünde bozgun çıkarmış olmalarının sebebi budur. Onlar bu davranışlarıyla yeryüzünü ıslâh ettiklerini sanmışlardır. İbn Cerîr'in söylediği güzeldir; çünkü yeryüzünde bozgunculuk şekillerinden biri de mü'minlerin kâfirleri dost edinmeleridir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur: «Küfredenlere gelince, onlar birbirinin dostu sayılırlar, eğer böyle yapmazlarsa yeryüzünde fitne ve büyük bir bozgun olur.» (Enfâl, 73). Böylece Allah, mü'minlerle kâfirler arasındaki dostluğu kesip atmıştır. Ayrıca şöyle buyurmuştur : «Ey imân edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'ın sizin üzerinize apaçık bir hüküm kılmasını mı istiyorsunuz?» (Nisâ, 144). «Muhakkak ki münâfıklar cehennemin en alt basamağındadırlar ve sen onlar için bir yardımcı da bulamazsın.» (Nisâ, 145). Münafığın dış görünüşü mü'min şeklinde olduğu için, onun durumu mü'minleri şüpheye düşürmektedir. Bu bakımdan bozgun, münâfık tarafından meydana çıkarılmıştır. Zira o, hakîkat olmayan sözüyle mü'minleri aldatmış ve mü'minlere karşılık kâfirleri dost edinmiştir. Eğer ilk durumunda olduğu gibi devâm etseydi kötülüğü daha az olurdu. Diğer yandan ihlâs ile Allah için çalışsaydı, sözü ve davranışı birbirine uysaydı, kurtulup felâha erişirdi. Bunun için Allah Teâlâ onlar hakkında : «Kendilerine yeryüzünde bozgun çıkarmayın denildiğinde biz ancak ıslâh edicileriz derler.» buyurmuştur. Yani mü'minlerle kâfirler arasında idâre etmekteyiz ve her iki grupla da geçinmekteyiz derler. Muhammed İbn Ebu Muhammed'in İkrime veya Saîd İbn Cübeyr'den onun da İbn Abbâs'tan naklettiği gibi. «Kendilerine yeryüzünde bozgun çıkarmayın denildiğinde biz ancak ıslâh edicileriz derler.» Yani mü'minlerle kitap ehli arasını yapmaya çalışmaktayız derler. Bunun için Allah Teâlâ onlar hakkında : «Bilesin ki onlar bozguncuların ta

kendileridir ama bunun farkında değillerdir.» buyuruyor. Dikkat edin ve bilin ki onların dayandığı esâs ve ıslâh edici oldukları iddiâsı, doğrudan doğruya fesâdın kendisidir. Ama bilgisizlikleri yüzünden onun fesâd olduğunun farkında bile değildirler.

İZÂHI

Nesefî,Fesâd konusunda kısaca şöyle diyor :

Fesâd; bir şeyin normal halden ve faydalanılır durumdan çıkıp bozulmasıdır. Bunun zıddı salâhtır. Bu da faydalı ve doğru halde bulunmasıdır. Yeryüzünde fesâd; harp ve fitne yaymaktır. Çünkü harplerde ve fitnede yeryüzünü bozmak, insanların ve bitkilerin hallerini değiştirmek, dînî ve dünyevî menfaatları reddetmek bahis mevzûudur. Münâfıkların yeryüzündeki fesâdı şöyle idi : Onlar hem kâfirlere meylediyorlar hem de müslümanlara iyi görünmeye çalışıyorlardı. Müslümanların sırlarını ifşâ etmek ve onları aldatmak için çabalıyorlardı. Bu da aralarında fitnenin yayılmasına sebep oluyordu. (Nesefî, Medârikü't-Tenzîl I, 58 - 59).

———oOo———

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ قَالُوٓا أَنُؤْمِنُ كَمَآ ءَامَنَ السُّفَهَآءُ ۗ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13 — Onlar'a, insanların inandıkları gibi siz de inanın denilince, O beyinsizlerin inandığı gibi mi biz de inanacağız? derler. Bilesiniz ki asıl beyinsizler onlardır, da bunu bilmezler.

Allah Teâlâ buyuruyor ki, münâfıklara, insanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde, yani herkesin inandığı gibi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, cennete, cehenneme ve bunun dışında mü'minlere bildirilen gerçeklere îmân edin, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından vazgeçmek konusunda, Allah'a ve Rasûlüne itâat edin denildiğinde onlar «Bu beyinsizlerin inandığı gibi biz de mi inanacağız?» derler. Bununla Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbını (Allah onlardan râzı olsun) kastederler. Allah'ın lâneti o münâfıkların üzerine olsun. Ebu'l-Âliye ve Süddî tefsîrinde kendi senediyle İbn Abbâs'dan ve İbn Mes'ûd'dan ve daha bir çok sahâbeden böyle rivâyet etmiştir.

Rebî' İbn Enes, Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ve diğerleri de böyle derler. Münâfıklar, «biz ve onlar aynı noktada ve aynı yolda mı olacağız? Onlar beyinsizlerdir, bizimle beraber olamazlar.» derler. Süfehâ (السفهاء) Sefîh'in cem'idir. Hukemâ Hâkim'in cem'i olduğu gibi, Sefîh ise câhil, dar görüşlü ve faydalı ile zararlı yerleri az bilen kişidir. Bunun için Allah Teâlâ kadınları ve çocukları sefîhler olarak ifâde etmiştir : «Sefîhlere mallarınızı vermeyin.» Selef bilginlerinin hepsi buradaki sefîhlerden maksad kadınlar ve çocuklardır derler. Allah Teâlâ onlara cevap vermeyi kendi üzerine almış ve : «Bilesin ki asıl beyinsizler onlardır.» diyerek beyinsizliği onlara hasretmiştir. Ama onlar bunu bilmezler, nasıl tam bir bilgisizlik içinde bulunuyorlar ki, onlar kendi durumlarının sapıklık ve cehâlet olduğunun farkında bile değiller. Bu ifâde onların körlüğünü, hidâyetten uzak olduklarını ve aşağılıklarını en belîğâne şekilde belirtmektedir .

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

14 — Mü'minlere rastlayınca inandık derler. Şeytânları ile başbaşa kalınca da biz sizinle beraberiz, onlarla sadece istihzâ etmekteyiz derler.

15 — Allah da onlarla istihzâ eder ve azgınlıklarında şaşkın bir halde dolaştırır.

Bu münâfıklar, mü'minlerle karşılaşınca «biz inandık» derler. Yani mü'minlere inandıklarını gösterirler, dostluk ve iyilik gösterisinde bulunurlar. Böylece mü'minleri aldatırlar, iki yüzlü davranırlar, sun'î ve korunma için uydurma davranış içine girerler. Maksadları, mü'minlere düşecek ganîmet ve iyiliğe kendilerinin de ortak olmasıdır. «Şeytânları ile başbaşa kaldıklarında» yani geri dönüp şeytanlarının yanına gittiklerinde demektir.

Süddî Ebu Mâlik'ten nakleder ki; şeytânlarıyla başbaşa kaldıklarında, yani onların yanına gittiklerinde demektir. Şeytânları yani efendileri, büyükleri münâfikların ve müşriklerin reîsleriyle ele başları olan Yahûdî hahamlarıyla başbaşa kaldıklarında demektir. Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik tarîkiyle İbn Abbâs'tan ve Mürre kanaliyle de İbn Mes'ûd'dan ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki «Şeytânlarıyla başbaşa kaldıklarında» âyetinden maksad, küfürdeki

reîsleridir. Dahhâk, İbn Abbâs'tan nakleder ki «Şeytânlarıyla başbaşa kaldıklarında» âyetinden maksad arkadaşlarıdır.

Muhammed İbn İshâk; Muhammed İbn Ebu Muhammed kanaliyle İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr kanaliyle İbn Abbâs'tan nakleder ki «Şeytânlarıyla başbaşa kaldıklarında» âyetinden maksad, onlara yalanlamayı emreden ve Rasûlullah'ın getirdiklerine karşı çıkmayı söyleyen Yahûdîlerdir.

Mücâhid der ki; «Şeytânlarıyla başbaşa kaldıklarında» âyetinden maksad, münâfıklardan ve müşriklerden arkadaşlarıdır. Katâde ise şirk ve şerde önderleriyle başkanları olduğunu söyler. Ebu Mâlik, Ebu'l-Âliye, Süddî, Rebî' İbn Enes de bu şekilde tefsîr etmişlerdir. İbn Cerîr der ki; her şeyin şeytânı azgınıdır. İnsanlar da, cinler de şeytân olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Böylece biz her peygamber için sözün süslüsünü aldatıcı olarak fısıldayan cinden ve insandan şeytânları düşman kılmışızdır.» (En'âm, 112).

«Biz sizinle beraberiz.» âyetinin mânâsı hakkında Muhammed İbn İshâk, Muhammed İbn Ebu Muhammed yoluyla İkrime'nin veya Saîd İbr Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : «Biz sizin bulunduğunuz şeyin üzerindeyiz.», «Onlarla sadece istihzâ etmekteyiz.» Biz mü'minlerle sadece alay edip eğlenmekteyiz derler.

Dahhâk; İbn Abbâs'tan nakleder ki : «Onlarla sadece istihzâ etmekteyiz» âyetinin mânâsı, biz Muhammed (s.a.)'in ashabıyla eğlenip alay etmekteyiz demektir. Rebî İbn Enes ve Katâde de aynı şekilde demişlerdir.

Allah Teâlâ'nın onlara karşı sevabı ve yaptıklarına mukâbelesi işte şudur : «Allah da onlarla istihzâ eder ve azgınlıklarında şaşkın bir halde dolaştırır.»

İbn Cerîr der ki; Allah onlara kıyâmet gününde böyle yapacağını haber vermektedir. Nitekim bu husûs bir başka âyet-i Kerîme'de şöyle belirtilmektedir : «Erkek, münâfıklarla kadın münâfıklar mü'minlere, bizi de gözetin ışığınızdan faydalanalım» dedikleri gün onlara, «ardınıza dönün de ışık arayın» denir. İnananlarla münâfıklar arasına kapısının içinde rahmet ve dışında azâb olan bir sûr çekilir.» (Hadîd, 13).

«O küfredenler bizim kendilerine fırsat vermemizin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara günahları daha fazla artsın diye fırsat veririz ve onlar için horlayıcı azâb vardır.» (Âl-i İmrân, 178).

İbn Cerîr der ki; bu ve benzeri âyet-i Kerîmeler Allah Teâlâ'nın onlarla istihzâsı, alayı, mekri ve hîlesidir. Şirk ile te'vil eden ve münâfıkların müşrik olduklarını söyleyenler ise «Allah da münâfıklar ve şirk ehliyle alay eder.» mânâsını verirler. İbn Cerîr der ki; başkaları da şöyle der : Allah'ın onlarla alayı; kendilerini uyarması, işledikleri günahlardan, küfretmelerinden ötürü onları kınamasıdır.» İbn Cerîr

der ki başkaları da dediler ki; bu ve benzeri ifâdeler, «aldatmayı başarınca, seni aldatan benim» diyenin sözü gibi cevap niteliğindedir. Halbuki o aldatış değildir. Ama netîce ona vardığı için böyle demektedir. Onlara göre Allah Teâlâ'nın : «Onlar hîle yaptılar, Allah da hîle yaptı, Allah hîle yapanların hayırlısıdır.» (Âl-i İmrân, 54). Kavli şerîfi de böyledir. «Allah da onlarla istihzâ eder.» Bu cevap sadedindedir. Yoksa Allah Teâlâ'dan ne hîle, ne de alay sâdır olur. Maksad hîle ve alayın onlara hâkim olduğunu ifâde etmektir.

Başkaları da dediler ki; «Biz onlarla sadece istihzâ etmekteyiz. Allah da onlarla istihzâ eder.», «Allah'ı da, îman edenleri de aldatmaya çalışırlar. Oysa kendilerinden başkasını aldatamazlar.», «Onlar Allah'ı unuttular, Allah da kendilerini unuttu» ve benzer âyet-i kerîmeler Allah Teâlâ'nın onları, istihzâ ve aldatma suçunun cezâsıyla cezâlandıracağını haber vermek içindir. Bunun haberini, kendilerinin cezâlandırması şeklinde çıkarmıştır. Bu haberin çıkışı, lafız bakımından onların cezâyı hak eden fiillerinin haberi olmasındandır. Ancak her iki anlam değişik olmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, «kötülüğün cezâsı onun gibi bir kötülüktür.» Ve yine «kim de size saldırırsa, siz de ona saldırın» buyurmaktadır. İşte bunlardan birincisi zulüm, ikincisi adâlet olmaktadır. Her iki kelime lafızları bakımından bir ise de, anlamları bakımından farklıdır. İbn Cerîr Taberî Kur'an'daki benzer âyetlerin hepsinin bu mânâya geldiğini söylemektedir.

Yine Taberî der ki; başkaları da âyetin mânâsı hakkında şöyle dediler : Allah Teâlâ münâfıklara bildirmektedir ki; onlar kendi azgınlarının yanına gittiklerinde; «Biz sizin dininiz üzerindeyiz derler. Muhammed (s.a.)'in dinini ve getirdiklerini yalanlamakta sizinle beraberiz, bizim Onun doğru olduğu sözümüze gelince bu sadece görüntüden ve istihzâdan ibârettir.» Allah Teâlâ da, kendileriyle istihzâ ettiği,ni haber vermektedir. Böylece dünyada onlar hakkındaki hükmünü açıklamaktadır. Yani âhiretteki azâb ve cezânın tersine dünyada kanlarının ve mallarının masûm olduğunu söylemektedir. Sonra İbn Cerîr Taberî bu sözü yönlendirip destekleyerek der ki; mekr, hud'a, alay ve eğlence lüzumsuzluk şeklinde olduğu için icma' ile Allah Azze ve Celle'den uzaktır. Ama intikâm, cezâ ve adâletle mukâbele şeklinde olunca bu husus mümtenî olmaz.

İbn Cerîr der ki; bizim bu söylediğimize uygun olarak vârid olan haberde İbn Abbâs'tan «Allah da onlarla istihzâ eder» âyetinin onlardan intikâm almak için kendileriyle alay eder anlamına olduğu nakledilir.

«Ve azgınlıklarında şaşkın bir halde dolaştırır» Süddî Ebu Mâlik kanaliyle İbn Abbâs'tan ve Mürre kanaliyle İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakletti ki, «dolaştırır» dan maksad on-

lara fırsat verir demektir. Mücahid de bunun, artırır anlamına geldiğini söyler. İbn Cerîr ise der ki; doğru olanı, Allah'ın onlara azgınlıklarından ve kötülüklerinde kendi hallerine terkederek fırsat verme şeklinde artırma anlamına gelmesidir. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır : «Nasıl onlar ilk defa imân etmemişlerse böylece onların kalplerini ve gözlerini değiştiririz ve kendilerini azgınlıkları içerisinde şaşkın halde bırakırız.» (En'âm, 110). Tuğyân bir şeyde aşırı gitmektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Su taştığında biz sizi gemide taşıdık.» Burada suyun taşmasını tuğyân fiiliyle ifâde etmiştir. Dahhâk, İbn Abbâs'tan nakleder ki; «Azgınlıklarında şaşkın bir halde dolaştırır» âyetinden maksad, küfürlerinde gezdirir durur demektir. Süddî de sahâbeden naklettiği senedle bu âyeti böyle tefsir etmiştir. Ebu'l-Âliye, Katâde, Rebî' İbn Enes, Mücâhid, Ebu Mâlik ve Abdurrahmân İbn Zeyd de bu âyeti küfür ve dalâletleri şeklinde tefsîr etmişlerdir.

İbn Cerîr der ki; «Azgınlıklarında şaşkın bir halde dolaştırır.» âyetinin mânâsı sapıklıklarında ve kendilerini pisliğe batıran küfürlerinde demektir. Pisliğin içerisinde yüzüp şaşkın şaşkın gezinirler ve çıkış için bir yol bulamazlar. Çünkü Allah Teâlâ kalplerini mühürleyip damgalamış ve gözlerini hidâyete kapayıp kör etmiştir. Bu sebeple doğru yolu göremez ve hiçbir yol bulamaz olmuşlardır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16 — Onlar; hidâyet karşılığı sapıklığı satın almış kimselerdir. Ticâretleri kendilerine kâr sağlamamıştır. Ve onlar hidâyete ermişlerden değildirler.

Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanaliyle İbn Abbâs'tan ve Mürre kanaliyle İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki; «Onlar hidâyet karşılığı sapıklığı satın almış kimselerdir.» âyeti sapıklığı almış ve hidâyeti terketmiş mânâsınadır. İbn İshâk Muhammed İbn Ebu Muhammed yoluyla ikrime'den veya Sâid İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan nakleder ki; bu âyetin mânâsı, imâna karşılık küfrü satın almışlardır. Mücâhid ise der ki; bu ayetin mânâsı imân ettiler sonra küfrettiler demektir. Katâde der ki; onlar hidâyete karşılık dalâleti beğenip seçmişlerdir. Katâde'nin söylemiş olduğu bu açıklama mânâ bakımından Allah Teâlâ'nın Semûd kavmi hakkında söylediği şu ifâdeye benzemektedir : «Semûd'a gelince biz onlara doğru yolu gösterdik. Onlar ise hidâyete karşılık görmezliği beğendiler.» Yukarıda geçen müfessirlerin söylediklerinin özeti şöyledir: Mü-

nâfıklar, hidâyetten dalâlete doğru kaymışlar ve hidâyete karşılık dalâleti seçmişlerdir. Dalâletin bedeli olarak hidâyeti vermişlerdir. Bu konuda ister önce imân etmiş olup sonra küfre dönmüş olsunlar (nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurur : «Bunun sebebi onların imân etmiş sonra küfretmiş olmalarıdır. Bu yüzden onların kalplerinin üzerine mühür vurulmuştur.») İster hidâyete karşı dalâleti seçmiş olsunlar farksızdır. Nitekim onlardan bir diğer grubun durumu böyledir. Bu sebeple Allah Teâlâ «Ticâretleri kendilerine kâr sağlamamıştır ve onlar hidâyete ermişlerden değildirler.» buyuruyor. Yani bu alışverişte ticâretleri kâr getirmemiş ve onlar yaptıklarında doğruyu da bulmuş değildir.

İbn Cerîr der ki bize Bişr... Katâde'den nakleder ki : «Ticâretleri kendilerine kâr sağlamamıştır. Ve onlar hidâyete ermişlerden değildirler.» Âyeti hakkında şöyle demiştir. Doğrusu, görüyorsunuz ki onlar hidâyetten çıkıp dalâlete düşmüşlerdir. Cemâattan çıkıp ayrılığa, emniyetten çıkıp korkuya, sünnetten çıkıp bid'ata gitmişlerdir. Aynı ifâdeyi İbn Ebu Hâtim de Katâde'den... benzer şekilde rivâyet eder.

İnkârcıların Misâli :

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ
فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

17 — Onların misâli; ateş yakan kimsenin misâli gibidir ki, ateş çevresindekileri aydınlatınca, Allah onların ışığını giderdi. Karanlıkların içerisinde görmez halde bırakıverdi.

18 — Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onlar artık dönmezler.

Bu misâlin belirtilmesi: Allah Teâlâ onların hidâyete karşılık dalâleti satın almalarını, gördükten sonra kör olmalarını; ateş yakan bir kimsenin durumuna benzetmektedir.

Adam ateşi yakıp ateş çevresindekileri aydınlatınca, sağından ve solundan onu görenler ateşten yararlanınca ve çevreye alışınca o adam ateşini söndürmüş, şiddetli karanlıkta görmez ve bilmez hale gelmiştir. Buna karşılık sağırdır duymaz, lâldır konuşmaz, kördür —ateş olsa da— görmez durumdadır. Bu sebeple o daha önce bulunduğu duruma dönememektedir. İşte hidâyete karşılık dalâleti değişen münâfıkların, doğru yola karşılık eğriyi seçenlerin durumu böyledir. Bu örnekler on-

ların önce inanıp sonra küfretmiş olduklarını gösteriyor. Nitekim başka âyetlerde de Allah bu durumu haber vermiştir. Şüphesiz ki doğruyu bilen Allah'tır.

İbn Cerîr Taberî burada örnek verilenlerin hiç bir zaman inanmamış olduklarını iddiâ eder ve bu iddiâsına Allah Teâlâ'nın :

«İnsanlardan öyleleri de vardır ki inanmadıkları halde Allah ve Âhiret gününe inandık derler.» âyetini göstermektedir. Doğrusu bu durum onların küfür ve nifâk hallerini de haber vermektedir. Bu ise onların daha önce îman etmiş sonra îmandan çıkıp kalblerinin damgalanmış olması gerçeğine ters düşmez. İbn Cerîr merhûm, burada şu âyet-i celîleyi hatırlamamıştır : «Bunun sebebi onların îman edip sonra küfretmiş olmalarıdır. Bunun üzerine onların kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar anlamazlar.» (A'râf, 10). Bunun için burada verilen örnekle önce aydınlandıkları îman sözünü aşağı vurdukları, sonra kıyâmet gününde karanlıkta kaldıkları belirtilmektedir. İbn Cerîr der ki; topluluğa tek ile örnek vermek doğru olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Sen onların sana baktıklarını görürsün ama gözleri, ölümden başı dönen kimsenin gözü gibi döner.» (Ahzâb, 19). Yani ölüme tutulmuş kişinin gözünün dönmesi gibi. Bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurulur : «Sizin yaratılmanız da diriltilmeniz de ancak bir canlının ki gibidir.» (Lokmân, 28). Ben derim ki, «Onların misâli ateş yakan kimsenin misâli gibidir ki...» âyetinde tekten topluluğa dönülmüştür. Bu kelâmın en fasîhi, nizâmın en belîğidir.

«Allah onların ışığını giderdi» yani kendilerine fayda veren ışığı yok etti ve zarar veren yakmayı, dumanı bıraktı. «Onları karanlıklar içerisinde görmez halde bırakıverdi.» Küfür şek ve nifâk içerisinde bıraktı da bir hayır yolu görmez ve bilmez oldular. Bununla beraber sağırdırlar bir hayrı işitmezler, dilsizdirler kendilerine fayda verecek sözü söylemezler, kördürler sapıklık ve görmezlik içerisindedirler. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Doğrusu gözler kör olmaz, ancak göğüslerdeki kalbler kör olur.» (Hacc, 46). Bu sebeple onlar uzaklaşmış oldukları hidâyete tekrâr dönemezler.

Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih yoluyla İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd ve Peygamberlerin ashâbından bir toplulukdan nakleder ki, Allah Teâlâ'nın : «Ateş çevresindekileri aydınlatınca» âyeti konusuda, o, şöyle demiştir: Peyyamberin Medîne'ye ilk geldiği sırada bir grup insan İslâm'a girdiler, sonra münâfıklığa döndüler. İşte onların misâli, karanlıkta olan bir adamın misâli gibidir, adam ateş yakmış ve çevresini aydınlatmıştır. Çevresinde rahatsız edecek şeyleri görmüş ve ondan korunmasını öğrenmiştir, ancak bu durumda iken ateşi sönmüş artık rahatsız edici şeylerden korunmayı bilemez olmuştur. İşte münâfık da böyledir. O da şirk karanlığında iken

müslüman olmuş, helâl ve harâmı, hayır ve şerri öğrenmiştir. Bu durumda iken tekrâr inkâra sapmış helâlı harâmdan, hayrı şerden ayırd edemez olmuştur.

Mücâhid der ki; «Ateş çevresindekileri aydınlatınca» âyetindeki ateşin aydınlatmasından maksad; onların imâna ve hidâyete yönelmeleridir. Atâ el-Horasânî de der ki; bu âyetteki örnek bazan görüp bilen sonra kalbi kararan münâfık örneğidir. İbn Ebu Hâtim, İkrime, Hasan, Süddî ve Rebî' İbn Enes de Atâ el-Horasanî gibi düşünmüşlerdir.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise der ki; bu âyet münâfıkların sıfatıdır. Onlar önce îman etmişlerdi ve ateş yakan kimselerin aydınlandığı gibi imân nuruyla kalpleri aydınlanmıştı. Sonra küfrettiler Allah onların nûrunu çekip aldı, tıpkı bu ateşin bitmesi gibi ve böylece onları karanlıkta görmez halde bırakmıştır.

Avfî, İbn Abbâs'dan bu âyet hakkında şöyle nakleder; Nûr'a gelince bu, onların sözünü ettikleri imânlarıdır. Karanlık ise sözünü ettikleri küfür ve sapıklıklarıdır. Onlar önce hidâyet üzerinde bulunan bir kavimdiler, sonra hidâyetten ayrıldılar ve isyân ettiler.

İbn Cerîr Taberî'nin sözü, Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'dan naklettiği rivâyete benzemektedir. O der ki; bu âyet-i kerîme Allah'ın İslâmın izzetinden faydalanan münâfıklar için verdiği bir örnektir. Onlar müslüman olduklarını açıklamakla, müslümanlarla evlenmekte, müslümanlara vâris olmakta ve ganîmetleri paylaşmaktaydılar, ölünce Allah onlardan bu izzet ve şerefi sıyırıp almıştır.

Tıpkı ateşin sönünce ışığını kaybetmesi gibi. Ebu Ca'fer el-Râzî, Enes yoluyla Ebu'l-Alîye'den nakleder ki; «Onların misâli ateş yakan kimsenin misâli gibidir.» Ateşin ışığı, yanmasıyla ortaya çıkar. Ateş sönünce ışığı da yok olup gider, münâfık ta böyledir. Her ne zaman «Lâ İlâhe İllallah» diyerek kelime-i tevhîdi söylese önü aydınlanır, şüpheye düştüğü zaman ise karanlıkta kalır. Dahhâk der ki; «Allah onların ışığını giderdi.» âyetinden maksad, sözünü ettikleri imânlarıdır. Abdürrezzâk, Ma'mer yoluyla Katâde'den nakleder ki, bu âyetten maksat «Lâ İlâhe İllallah» tır, o kendilerini aydınlatmış ve bu sayede dünyada yiyip içerek emniyet içerisinde gezinmişler, kadınlarla evlenmişler, kanlarını korumuşlar; ama öldükleri zaman Allah onların ışığını gidermiş ve karanlıklar içerisinde görmez halde bırakmıştır.

Saîd bu âyet hakkında Katâde'den şunu nakleder : Bu âyetin mânâsı şudur ki; münâfık «Lâ İlâhe İllallah» deyince onun için dünya aydınlanır. Bu sayede müslümanlarla evlenir ve onlarla birlikte savaşa katılır ve müslümanlara vâris olur, kanını ve malını korur ama ölünce münâfıktan bütün bunlar alınır. Zira aslında o kalben buna lâyık değildi ve davranışları da gerçek değildi.

«Karanlıklar içerisinde görmez bir halde bırakıverdi.» Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki, «karanlıklar içerisinde bıraktı» âyetinden maksad öldükleri zaman azâb içerisinde kalmalarıdır. Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki; «karanlıklar içerisinde bıraktı» âyetinden maksad, onlar hakkı görüyor ve hakîkatı söylüyorlardı, ama îmandan çıkınca küfür karanlığına daldılar, küfür ve münâfıklıkla bu ışığı söndürdüler. Allah da onları küfür karanlıkları içerisinde bıraktı, ne doğru yolu görebiliyorlar, ne de hak istikâmette yürüyebiliyorlar. Süddî, tefsîrinde der ki karanlıklardan maksad şudur : Münâfık ölünce onun davranışı kendi aleyhinde kötü bir davranış olarak kaydedilir ve o «Lâ İlâhe İllallah» sözünü tasdîk edecek iyi bir amel bulamaz.

«Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.» Süddî der ki onlar görmez ve konuşamazlar. Ali İbn Ebû Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki onlar hidâyeti işitmezler, görmezler ve düşünemezler. Ebu'l-Âliye, Katâde İbn Duâme de aynı şeyi söylemişlerdir.

«Onlar artık dönmezler.» İbn Abbâs der ki; hidâyete geri dönmezler. Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. Süddî ise der ki; Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler artık İslâm'a bir daha dönemezler. Katâde der ki, onlar dönemezler tevbe edemezler, hakîkatı zikredemezler.

İZÂHI

Münâfıkların durumu, kısa zamanda ortaya çıktı ve rezîl oldular. Korku ve endîşe içerisinde bocalayıp durmaktadırlar. Tıpkı ısınmak için bir ateş yakan kimsenin durumundadırlar. Ateş yanıp ta çevrelerini aydınlık ve ısı kaplayınca Allah onların ışıklarını söndürerek ateşlerini yok etmektedir. Bu sefer üst üste binen karanlıklar içerisinde boğulup kalmaktadırlar. Sağır oldukları için hakkı duymamakta, dilsiz oldukları için hakîkatı söyleyememekte ve kör oldukları için hak ve hidâyet yolunu görememektedirler.

Bir diğer örnek de, Allah'ın kitabı Kur'an-ı Azîmüşşân'da eksiklik ve şüphe arayanlardır. Münâfıklar ganîmet dağıtıldığı zaman sevinçle müslümanların safında yer almakta, mesûliyet ve vazîfe terettüb ettiği zaman da ortadan kaybolup gitmektedirler. Bunların durumu, her yandan yağmura tutulan, gecenin karanlığında kasırga, şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü içinde sanki kulakları duymazmış gibi, ellerini kulaklarına götüren sağırların durumu gibidir. Bir şimşek çakıp ta gök yüzünü ânî bir parıltı sarınca emîn olduklarını sanarak sevinirler. Fakat az sonra gök yüzünü tekrâr karanlık sarınca ümitsizliğe düşerler.

Aslında Cenab-ı Allah isterse onların görme, işitme duygularını kökten yok eder.

İlk iki âyet tam münâfıklar hakkında, son iki âyet ise müteredditi münâfıklar hakkındadır.

———oOo———

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ ۚ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ ۖ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُم
مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

19 -- Yahut gökten inen sağanağa tutulmuş gibilerdir ki; onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır. Yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.

20 — Az kalsın şimşek gözlerini alıverecek. Onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Üzerlerine karanlık basınca dikilip kalıverirler. Şayet Allah, dileseydi onların işitmelerini de, görmelerini de giderirdi. Muhakkak ki Allah her şeye Kâdir'dir.

Bu âyet-i kerîme de Allah'ın münâfıklara verdiği başka bir örnektir. Bunlar bir topluluktur ki, bazan hak kendilerine apaçık ayân olmakta, bazan da şüpheye düşmektedirler. Şüphe, küfür ve tereddüt halinde kalpleri, gökten inen sağnak gibidir. Âyette yer alan (الصيب) kelimesi yağmur demektir. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, ashâb'tan bir topluluk, Ebu'l-Âliye, Mücâhid Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Hasan el-Basrî, Katâde, Atiye el-Avfî, Atâ el-Horasânî, Süddî, Rebî' İbn Enes de böyle demişlerdir. Dahhâk ise bu kelimenin bulut olduğunu söyler. Meşhûr olan kanâate göre karanlıklar içerisinde gökten inen yağmur mânâsına gelir. Karanlıklar, küfür, nifâk ve şek karanlığıdır. «Gök gürültüsü ve şimşek vardır.» Bu da korkudan kalbi titreten bir şey. Çünkü korku, şiddet, ürperti ve dehşet münâfığın şânındandır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Onlar her sesi aleyhlerinde zannederler.» (Münâfikûn, 4). Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur :

«Sizden olmadıkları halde sizinle beraber olduklarına Allah'a yemîn ederler. Oysa onlar korkak bir topluluktur. Bir sığınak veya mağara yahut girecek bir yer bulmuş olsalardı çarçabuk oraya yönelirlerdi.» (Tevbe, 56 - 57).

Şimşek, zaman zaman bu münâfıkların kalbinde parlayan imân nûrunun bir parıltısıdır. Bunun için Allah Teâlâ : «Ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır» buyurmaktadır. Yani onların bu korkuları kendilerine hiç bir fayda vermez, çünkü Allah kudretiyle onları çepeçevre kuşatmıştır. Onlar Allah'ın irâde ve meşiyyeti altındadırlar. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurur : «Sana askerlerin sözü geldi mi? Firavun ve Semûd'un. Hayır o küfredenler bir yalanlama içindedirler. Halbuki Allah onları arkalarından kuşatmıştır.» (Bürûc, 17).

«Az kalsın şimşek gözlerini alıverecekti.» Şiddetinden ve kuvvetinden, gözlerinin zayıflığından ve imana karşı sebât edemeyişlerinden. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «Az kalsın şimşek gözlerini alıverecek» âyetini o şöyle açıklamıştır : Az kalsın Kur'an'ın muhkem âyetleri münâfıkların gizli noktalarını gösterecekti. İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki; hakkın ışığının şiddetinden dolayı az kalsın şimşek gözlerini alıverecek. Parlayınca ışığında yürürler. Sönüp de karanlık çökünce dikilip kalıverirler.» Ne zaman kendilerine imândan bir şey ayân olsa ona alışır ve uyarlar. Bazan da şüphe ârız olur ve kalplerini karartır da hayretler içerisinde dikilip kalırlar.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakletti ki «Parlayınca ışığında yürürler» âyeti hakkında o şöyle demiştir : Münâfıklara İslâmın izzetinden herhangi bir fırsat düşerse O'na güvenirler ve O'nunla emniyete kavuşurlar. İslâm'a bir kötülük isâbet edince kalkıp küfre dönmeye yönelirler. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «İnsanlardan bir kısmı da Allah'a çeşitli şekilde ibâdet eder. O'na bir hayır isâbet ederse bununla emniyete kavuşur....» (Hacc, 11).

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki, münâfıklar hakkı bilir ve hakkı söylerler ve bu söyleyişlerinde doğru istikâmettedirler. Haktan geri dönüp küfre yuvarlanınca hayretler içinde dikilip kalırlar. Ebu'l-Âliye, Hasan el-Basrî, Katâde, Rebî' İbn, Enes, Süddî kendi isnadıyla sahâbeden böyle dediklerini nakleder ki bu, en doğru ve en açık olanıdır. Şüphesiz ki en iyi Allah bilir.

Kıyâmet gününde, insanların imânlarına göre, nûr verildiği gün onlar bu durumda olurlar. Kimisine fersahlarca mesâfeyi, aydınlatacak ışık verilirken, kimisine bundan daha fazla veya daha az ışık verilir. Kiminin ışığı bazan söner bazan yanar ve bu sebeple sırât üzerinde bazan yürür, bazan durur. Kiminin de ışığı tamamen söner. İşte apaçık münâfıklar onlardır ki Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurur :

«O gün erkek münâfıklarla kadın münâfıklar imân edenlere derler ki; bize bakın da sizin ışığınızdan faydalanalım. Onlara denir ki arkanızı dönün ve bir ışık araştırın...» (Hadîd, 13) ve Allah Teâlâ mü'minler hakkında da şöyle buyurur : «O gün sen mü'min erkeklerle mü'min kadınların ışıklarının önlerinden ve arkalarından koştuğunu görürsün, «bugün size cennetler müjde olsun» denilir.» (Hadîd, 12). Bir başka âyette de şöyle buyurur : «O gün Allah peygamberi ve onunla birlikte îman etmiş olanları mahcûb etmez. Onların ışıkları önlerinden ve arkalarından koşar ve onlar derler ki; Rabbimiz bizim nûrumuzu tamamla ve bizi bağışla. Muhakkak ki sen her şeye Kâdirsin.» (Tahrîm, 8).

Saîd İbn Arûbe Katâde'den nakleder ki, O Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini bize aktardı : «Mü'minlerden bir kısmının nûru, Medîne'den Aden'e veya San'â'ya kadar olan mesâfeyi ya da ondan daha azını aydınlatır. Halbuki mü'minlerden bir kısmının nûru ancak ayaklarının bastığı yeri aydınlatabilir.» Bu hadîsî İbn Cerîr Taberî nakletmiştir. Bunu İbn Ebu Hâtim İmrân yoluyla Katâde'den rivâyet eder. Bu hadîs, Minhâl İbn Ebu Amr'ın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan naklettiği şu hadîse benzer. O der ki; mü'minlere ışıkları amelinin miktarına göre verilir. Onlardan bir kısmı kendi nûrunu bir hurma ağacı gibi, bir kısmı ayakta duran bir adam gibi görür. Nûru en az, olanlar da baş parmak gibidir, bazan yanar bazan söner. Bu hadîsi Cerîr Minhâl'den nakletmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki, bana babam... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki o şöyle demiştir : Herkes amellerinin miktarına göre sırâtın üzerinden geçer. Bir kısmının nûru dağ dibidir, bir kısmının nûru hurma ağacı gibidir, nûru en az olan da baş parmağı gibi olup bazan yanar bazan söner. Yine İbn Ebu Hâtim der ki, Muhammed İbn İsmâîl... İbn Abbâs'dan bize nakletti ki, o şöyle demiş: Tevhîd ehlinden herkese kıyâmet gününde bir nûr verilir. Münâfık'ın nûru söner. Mü'min, münâfıkın nûrunun söndüğünü gördüğü için titrer ve der ki, Rabbımız bizim nûrumuzu tamamla.

Dahhâk İbn Müzâhim der ki; dünyada açıkça îman etmiş olan herkese kıyâmet gününde bir nûr verilir. O sırâta ulaşınca münâfıkların nûru söner. Mü'minler bunu görünce titrerler ve Rabbimiz bizim nûrumuzu tamamla derler.

Bu kesinleştiğine göre, insanlar bölüm bölüm olmaktadırlar. Bir kısmı saf mü'minlerdir ki, bunlar Bakara sûresinin ilk dört âyetinde nitelendirilmiş olanlardır. Bir kısmı saf kâfirlerdir ki, bunlar da daha sonraki iki âyette nitelendirilmiş olanlardır. Münâfıklara gelince bunlar da iki kısımdır. Bir kısmı saf münâfıklardır ki; işte ateş örneği verilenler bunlardır, bir kısmı da tereddüt içerisinde kalan münâfıklardır ki bazan îman parıltıları ortaya çıkar, bazan da kaybolur. İşte şu

örneği verilenler de bunlardır. Bunların durumu kendilerinden öncekilerden daha hafîftir. Burası bazı yönlerde Nûr sûresinde zikredilenlere benzemektedir. Şöyle ki, mü'minlere ve mü'minlerin kalbinde bulunan imâna örnek olarak verilmiş olan «İçinde ışık bulunan bir kandil yuvası ve bu ışık bir cam içinde bulunur» örneği mü'minin kalbinin numûnesidir. Çünkü mü'min kalbi imân fıtrâtı üzerindedir ve her türlü karanlıktan, bulanıklıktan uzak, sâf ve hâlis şerîata ulaştırıcı noktalardan yardım diler. İnşâallah yeri geldiğinde bu huûs açıklanacaktır. Sonra kendileri herhangi bir yol üzere bulunmadıkları, cehl-i mürekkep sahibi oldukları halde bir yol üzere olduklarını sanan kâfirlere örnek verilmektedir. «Küfredenlerin işleri engin çöllerdeki serâp gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiç bir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesabını görür. Allah hesabı çabuk görendir.» (Nûr, 39). Daha sonra o sûrede Allah, basît, bilgisizlikle dolu olan câhil kâfirlerin örneğini vermekte ve onlar hakkında şöyle buyurmaktadır : «Veya engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üst üste dalgalar ve dalgaların üstünde de bulutlar örter. Karanlıklar üstünde karanlıklar, insan elini uzattığı zaman neredeyse onu bile göremez. Allah'ın nûr vermediği kimsenin nûru olmaz.» (Nûr, 40). Burada kâfirler iki kısma bölünmektedir. Hacc sûresinin başında zikredildiği gibi bu küfredenlerin bir kısmı önderler, bir kısmı da onların peşinden gidenlerdir. «Allah hakkında bilmeden tartışan ve her azılı fesâdçıya uyan insanlar vardır.» (Hacc, 3). Bunun ardından da şöyle buyurmaktadır : «Bilmeden, doğruya götüren bir rehberi olmadan, aydınlatıcı bir kitabı bulunmadan Allah yolundan saptırmak için büyüklük taslıyarak Allah hakkında tartışan kimseler vardır. Dünyada rezîllik onadır, ona kıyâmet günü yakıcı azâbı tattırırız.» (Hacc, 8 - 9). Allah Teâlâ Vâkıa sûresinin başında ve sonunda ve İnsân sûresinde de mü'minleri ikiye taksîm etmiştir. Bir kısmı önde gidenlerdir ki bunlar Allah'a yaklaştırılmış olanlardır, bir kısmı da sağcılardır ki bunlar iyilik sahibidirler.

Bu âyet-i kerîmelerin toplamından özetleyecek olursak, mü'minler iki kısımdır : Bir kısmı mukarrebûn, diğer kısmı da ebrâr adını alırlar. Kâfirler de iki kısımdır: Bir kısmı önderler, bir kısmı da onların peşinden gidenlerdir. Kezâ münâfıklar da iki kısımdır: Bir kısmı, hâlis münâfıklar, bir kısmı da nifâktan bir şube içerisinde bulunan münâfıklardır. Nitekim Buhârî ve Müslim'de vârid olduğuna göre Abdullah İbn Amr Hz. Peygamberden şu hadîsi nakleder :

« ثَلاثَةٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا : مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ ».

«Üç şey vardır ki, onlar kimde bulunursa o, hâlis münâfık olur. Kimde onlardan birisi bulunursa onda -bu hareketi terkedinceye kadar- münâfıklıktan bir hâslet bulunur. Bunlar konuşunca yalan söyleyen, vaad edince vaadinden dönen, kendisine emânet verilince, hıyânet eden kimsedir.» Bu hâdisi delil getirerek insanların îmandan bir şube veya nifâktan bir şube içerisinde bulunabilecekleri belirtilmiştir. Benim bu hadîs karşısında davranışım veya âyetlerin delâlet ettiği konudaki inancım daha önce geçen selef bilginlerinin inancı gibidir. İnşâallah ilerde gelecekler de böyledir.

«Şayet Allah dileseydi onların işitmelerini de, görmelerini de giderirdi. Muhâkkak ki Allah her şeye Kâdir'dir.» Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan bu âyet hakkında şöyle söylediğini nakleder: Hakkı bildikten sonra terketmelerinden dolayı Allah dileseydi onların işitmelerini de, görmelerini de giderirdi. Muhâkkak ki Allah her şeye Kâdir'dir. İbn Abbâs der ki; Allah kullarından dilediğinden intikâm almaya veya dilediğini affetmeye Kâdir'dir. İbn Cerîr der ki; Allah Teâlâ'nın burada her şeyden önce kendisine kudret vasfını izâfe etmesinin sebebi, münâfıkları intikâm ve satvetinden sakındırmak içindir. Onlara kendilerini ihâta edici olduğunu ve gözlerini, kulaklarını gidermeye gücünün yeteceğini haber vermek istemiştir.

İZÂHI

Bu âyet-i kerîmede yeralan yıldırım ve şimşek, klasik tefsîrlerde değişik şekillerde yorumlanmıştır. Hatta Ortaçağ, Yahûdî ve Hıristiyan kaynakların etkisi hemen sezilen yorumlar da görülmektedir. Âyeti muhtelif yönlerden değerlendiren müfessîrlerin görüşleri ezcümle şöyledir:

Râ'd, bulutları kovalayan meleğin sesinin adıdır. Tirmizî'nin tahrîcine göre, İbn Abbâs der ki: Yahûdîler Hz. Peygambere «Ra'd» i sordular. O, buyurdu ki Râ'd meleklerden bir melektir. Elinde ateşten bir kırbaç vardır ve bulutları Allah'ın istediği yere doğru sürükler. Onlar dediler ki; şu işittiğimiz ses nedir öyleyse? O, bulutları kovalamasıdır. Allah'ın emrettiği yere varıncaya kadar onları kovaladığından böyle ses çıkarır, dedi. Yahûdîler doğru söyledin dediler. Bu hadîsin isnâdında söylenecek sözler vardır. Kurtubî der ki; ulemânın ekseri bu tefsîre uymuşlardır. Denildi ki Râ'd; yağmurun yağması esnâsında bulutların cirimlerinin sarsılmasıdır. Filozoflara ve kelâmcılardan bilgisiz kişilere uyan müfessirlerden büyük bir çoğunluk da bu görüşü söylemiştir. Daha başka şeyler de denmiştir. «Berk» ise bulutları sürükleyen meleğin elinde bulunan demirden kamçıdır. Sahâbenin çoğunluğuyla şerîat bilginlerinin hepsi yukardaki hadîse dayanarak bu görüşü be-

nimsemişlerdir. Filozoflara uyan bazı müfessirler ise derler ki; «berk» üst üste birikmiş bulutların cirminin çarpışmasından meydana gelen ve çarpışma anında alevlenen ateş parçalarından oluşan yüksek buhâr yükleridir. (Şevkânî, Feth el-Kadîr, I, 48).

Şimşek ve Yıldırım'ın Mâhiyeti :

Reşîd Rızâ ise diyor ki :

Allah Teâlâ; gökten inen yağmuru nitelendirirken «Onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır» buyuruyor. Karanlıklardan maksad, gecenin, bulutun ve yağmurun karanlığıdır. Gök gürültüsü ise, zaman zaman bulutların toplandığı sırada işitilen ve bilinen sestir. Şimşeğe gelince, bulutların içerisinden parlıyan ışıktır. Bazan da bulut olmadan ufukta parlar. Müfessirimiz Celâleddîn el-Süyûtî der ki; «Gök gürültüsü, bir melektir veya meleğin sesidir. Şimşek ise meleğin kamçısıdır, onunla bulutları sürükler.» Sanki melek maddî bir cisimmiş gibi. Çünkü kulağa gelen ve duyulan sesler cisimlerin özellikleridir. Ona göre, sanki bulutlar tenbel bir merkepmiş de ancak şiddetli gürültü ve ard arda gelen kamçılarla yürütülebiliyormuş gibi. Bizim söylediğimiz husûs Arapların ve bugün insânların bu iki lâfızdan anladıkları mânâdır. Sahîh bir delile dayanmadan lâfızları hakikî anlamlarının dışına çekmemek lâzımdır. Bilhâssa âyetlerin mânâsının; konuşan ve söyleyenlerin bildikleri, görülen âlemlerden Allah'ın ve Allah'ın kendilerine vahiy yoluyla bildirdiklerinin dışında, kimsenin bilmediği gayb âlemine çekilmesi asla caiz değildir. Lâkin müfessirlerin çoğunluğu, eserlerini muhaddîslerin, açıkça yalan olduğunu belirttikleri mevzû hadîsler ve İsrâil kıssalarıyla doldurup taşırmışlar ve Kur'an'ı açıklamak ve tefsîr etmek üzere bu kıssaları Kur'an'a iliştirmişler, bunu vahye atfetmişlerdir. Tartışma gerektirmeyen hakîkat odur ki : Vahyin lâfız ve üslûbunun, ma'sûm olan Peygamberden şüphe götürmeyecek şekilde sâbit olan mânâsının dışında, delilsiz bir noktaya ilhâk edilmesi aslâ câiz değildir. (...)

Ben derim ki; (Reşîd Rızâ) : Bu mevzû rivâyetleri, Kâ'b el-Ahbâr ve Vehb İbn Münebbih müslümânlar arasında yaymışlardı. Sahâbe ve Tâbiîn de onların görüşüne uymuştur. Gök gürültüsünün, yıldırımın, ve şimşeğin hakîkatı, nasıl meydana geldiği, Kur'an'ın araştırma konuları arasında değildir. Çünkü bunlar tabiî ilimlerin yâni yaratılmışların sahasına girer. Atmosfer olaylarını insânlar gayret ederek öğrenebilirler. Bu husûs, vahye dayanmaz. Biz Kur'an'da tabiî mûcizeleri ibret ve istidlâl için aklı, din ve anlayışı takviye edecek şekilde kullanmaya yönlendirmek için zikrederiz. Kâinât ilimleri zamanla ve insânlara göre gelişir veya duraklar. Eski zamanlarda bazı kişiler yıldırımın

düşmesinden sonra ortaya çıkan kükürdü kokluyorlardı. Sonra bu inançtan vazgeçildi, bu kokunun yıldırımın düşmesi hâlinde her zaman bulunmadığı kabul edildi. Günümüzde artık kâinâtta elektrik akımı diye bir şey bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bunun etkisini telefon, telgraf ve tramvayda görmekteyiz. (...) Evlerde, çarşılarda, zeytinyâğı, mum ve fitil olmaksızın yanan şu parlak ışıklar, sadece elbise asılan ipler gibi tellerin üzerinden geçen elektrik akımlarıyla olmaktadır. Bu elektrik akımlarından birisi artı yüklü elektrik yükünü taşır veya götürür, diğeri ise eksi yüklü elektrik taşır. Bu iki kutubun birleşmesiyle elektrik elde edilir. Ve bu tellerin kopması veya ayrılması halinde elektrik yükü götürülmiyeceği için, ışık kesilir, aletler hareket etmez. Elektrik her şeyde mevcûttur. Şimşek ve yıldırım da bu artı ve eksi yüklü elektrik kutuplarının sürtüşmesi netîcesinde Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Kezâ insân eliyle sun'î olarak yeryüzünde de meydana getirilebilir. Nitekim bazı elektronik bilginleri yeryüzünde şimşek meydana getirmişlerdir. Gök gürültüsü ise bu elektriklenmenin tesîriyle olur. Çünkü elektrik yüklü bulutlar yeryüzünün câzibesiyle bir yandan diğer yana sürüklenir. Bu sürtüşmeden gürültü meydana gelir. Bugün insanlar, yıldırımların hakîkî sebebini bildiklerinden, yüksek binâları yıldırımdan korumak için birtakım tedbirler almakta ve yıldırımdan koruyan teller (paratöner) çekmektedirler. Her yüksek binanın üzerinde yıldırımdan koruyucu bir tel vardır. Kur'an-ı Kerîm'i bu gibi tabiî mes'elelere bağlayarak yorumlamanın mânâsı yoktur. Çünkü bunlar kendi özel ilim dallarıyla ilgilidirler. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 174 - 177).

Elmalı lı da şu bilgileri veriyor :

Râ'd-ü berkın, sâikanın hakîkat-i mâneviye ve maddiyesini izâh için, lügavî, dînî ve hikemî tarîfler vardır. Lügavîsi; râ'd buluttan çıkan müz'iç sesin ismidir ki iptidâ anî bir patlayış ve sonra hayli müddted bir gürültü olur, biz buna gök gürlemesi deriz. Bu kelime esâsında titremek veya titretmek, tâbiri aharle zangırdamak ve zangırdatmak mânâlarıyla alâkadardır. Berk, parıldamak, yıldırmak mânâsıyla alâkadar olup buluttan anî olarak çıkıp yıldırayarak, şakıyarak sönüveren bir parıltının ismidir ki lisânımızda şimşek tâbir olunur. Bunun çakmasına da denilir. Saîka, gâyet şiddetli, şerii hâil bir sadme bir çarpıştır ki bir ateş parçasiyle çarptığını imhâ eder bu münâsebetle mevt, şiddetli azâp mânâlarına da kullanılır. Lisânımızda buna yıldırım denilir ki, yıldırama ve yıldırma mânâlariyle münâsebeti zahirdir. «Rağıp der ki ra'd-ü berk ve saıka haddi zatında bir şey'in üç muhtelif tesirleridir.

Râ'd'den hâsıl olan gamgame yâni çatlayışdan sonra imtidât eden gümbürtü hakkında müteaddit farziyat var ise de henüz mûkarrer değildir. Bazıları seda mevcesinin sath-i Arz ile bulutlar arasında, birkaç

def'a mün'akis olmasına atf eylemekte, diğer bazıları da râ'd denilen hâdisenin müteaddit ve şerârelerden mürekkep olup sath-ı Arza gelinceye kadar sikletleri muhtelif tabakalardan mürûr etmesine ve her tabakanın sadası ayrı olduğundan mecmuunûn ihtilâtı mezkûr gamgameyi teşkil ettiğine kâil olmaktadır. Demek ki bu günkü fennin nazarında, parlamak, gürlemek, yakmak gibi lâakal üç tezâhürü bulunan râ'd-ü berk ve saika hâdiseleri, sadme, şerâre, ceryân âsârı gösteren ve esâsında elektrik ifrağına râcî olan bir vakıadır. (Elmalı lı, Hak Dîni Kur'an Dili, I, 251 - 260).

———oOo———

İnsanın Döşeği Yeryüzü :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21 — Ey insanlar; sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbınıza ibâdet edin, Tâ ki, takvâ sahibi olasınız.

22 — O (Rabb) ki; yeryüzünü, sizin için bir döşek, göğü de bir binâ yaptı. Gökten su indirip onunla türlü türlü meyvelerden sizin için rızık çıkardı. O halde bile bile Allah'a eşler koşmayınız.

Buradan itibâren Allah Teâlâ ulûhiyetinin birliğini açıklamaya başlıyor. Kullarını Âdem'den vücûda getirerek onlara yaptığı lûtuf ve ihsânı belirtiyor. Kendilerine yeryüzünün bir döşek gibi rahat, basılabilir ve dinlenilebilir bir yer yapmakla, yeryüzüne sarp dağları yerleştirmek ve gökyüzünü tavan gibi üzerlerine çatmakla verdiği gizli açık nimetlerini hatırlatıyor. Nitekim bir başka âyet-i kerîmede şöyle buyuruyor : «Biz göğü de korunmuş bir tavan kıldık. Buna rağmen onlar Allah'ın âyetlerinden yüz çeviriyorlar.» (Enbiyâ, 32). Sonra muhtâç oldukları zaman da gökten üzerlerine su getiren bulutlar gönderdiğini ve bununla çeşitli bitkiler, meyveler çıkardığını, kendileri ve hayvanları için rızıklar verdiğini belirtiyor. Nitekim bu husûs Kur'an-ı Kerîm'in başka bölümlerinde de sözkonusu edilmektedir. Bu âyete benzer âyetlerden birisi de şudur : «Allah O'dur ki yeryüzünü bir karargâh, göğü de bir binâ yapmıştır. Size şekil vermiş şekillerinizi en güzel biçimde

kılmıştır. Size güzel şeyleri rızık olarak vermiştir. İşte bu, Rabbınız olan Allah'tır. Âlemlerin Rabbı olan Allah ne yüce ve mübârektir.» (Gâfir, 64). Bu âyetin muhtevâsı şudur: Allah yeryüzünün sahibi, mâliki ve rızık verici yaratıcısıdır. Bunun için yalnız O'na ibâdet edilmesi ve hiç bir şeyin kendisine ortak koşulmaması gerekir. Bu sebeple Allah Teâlâ: «Bile bile Allah'a ortaklar koşmayınız» buyurmaktadır.

Buhârî ve Müslim'de İbn Mes'ûd'un naklettiği hadîste denilir ki :

قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ

«Ben ey Allah'ın Rasûlü, günâhların en büyüğü hangisidir? diye sorduğumda, buyurdu ki; Allah seni yaratmış olduğu halde kendisine şirk koşmandır.»

Muâz'ın hadîsi de buna benzer. O'nun naklettiği hadîste Rasûlullah (s.a.) buyurur ki : «Bilir misin Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir? O'na ibâdet edip hiç bir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır.»

Bir başka hadîste ise şöyle buyurulur :

لَايَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ مَاشَاءَاللهُ وَشَاءَ فُلَانٌ وَلٰكِنْ قُولُوا مَاشَاءَاللهُ ثُمَّ شَاءَ فُلَانٌ

«Sizden hiç biriniz Allah isterse ve falan da isterse demesin, ancak Allah isterse desin, sonra falan da isterse desin.»

Hammâd İbn Seleme der ki; Abdülmelik Tufeyl'den nakletti ki o şöyle demiş : Her uyuyanın gördüğü gibi ben de bir rüyâ gördüm ve ben sanki Yahûdîlerden bir topluluğun yanında idim, onlara siz kimsiniz dedim? Onlar, biz Yahûdîleriz dediler. Onlara dedim ki, «Üzeyir, Allah'ın oğludur» diyen topluluk siz misiniz? Onlar da, «Allah isterse ve Muhammed de isterse» diyen topluluk siz misiniz? dediler. Sonra Hıristiyanlardan bir topluluğun yanından geçtim ve onlara siz kimsiniz diye sordum?. Onlarda, biz Hıristiyanlarız dediler. Onlara «Mesîh Allah'ın oğludur» diyen topluluk olmalısınız dediğimde, onlar da siz «Allah isterse ve Muhammed isterse» diyen topluluk olmalısınız dediler. Sabah olunca bazı kişilere gördüğüm rü'yâyı haber verdim, sonra Rasûlullah (s.a.)'a gelip durumu bildirdim. O, bunu kimseye söyledin mi? dediğinde evet dedim. Bunun üzerine ayağa kalktı Allah'a hamd ve senâ etti, sonra şöyle buyurdu: İmdi Tufeyl bir rü'yâ görmüş ve onu da sizden kimilerine haber vermiş. Siz şöyle şöyle diyordunuz, benimse onu men etmem gerekiyordu, binâenaleyh «Allah dilerse ve Muhammed dilerse» demeyin, sadece «yalnız ve yalnız Allah dilerse deyin.» İbn Merdûyeh bu âyetin tefsirinde Hammad İbn Seleme'den bu hadîsi nakle-

der. İbn Mâce ise aynı hadîsi bir başka şekilde Abdülmelik İbn Ümeyr'den rivâyet eder.

Süfyân İbn Saîd el-Sevrî... İbn Abbâs'dan nakleder ki, adamın biri Rasûlullah (s.a.)'a «Allah ve sen istersen» demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber sen Allah'a ortak mı koşuyorsun demiş. «Yalnız ve yalnız Allah isterse» deyin buyurmuş. Bu hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet eder ve Neseî de tahrîc eder. Aynı hadîsi İbn Mâce, İsâ İbn Yûnus'un hadîsinden tahrîc eder. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın zâtındaki tevhîdi korumak ve muhâfaza etmek içindir.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan nakletti ki o şöyle demiş : «Ey insanlar, sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbınıza ibâdet edin.» Bu ifâde hem kâfirlere hem de münâfıklara yöneltilmiştir. Yâni hem sizi yaratan, hem de sizden öncekileri yaratan Rabbınızın birliğini ortaya koyun demek istemiştir. Yine İbn Abbâs'tan nakledilir ki : «O hâlde bile bile Allah'a eşler koşmayınız» âyetinden maksad fayda ve zarar vermeyen ortakları Allah'a ortak koşmayınız demektir. Siz biliyorsunuz ki Allah'tan başka sizi rızıklandıran hiç bir Rabb yoktur ve yine iyice biliyorsunuz ki, Rasûlullah (s.a.)'ın da'vet ettiği tevhîd inancı şüphe ve kuşkunun bulunmadığı hakkın kendisidir. Katâde de böyle demiş.

İbn Ebu Hâtim der ki; Ahmed İbn Amr... İbn Abbâs'dan nakleder ki, O Allah Azze ve Celle'nin «O halde bile bile Allah'a eşler koşmayınız» âyetindeki eşlerin şirk olduğunu belirtmiştir. Şirkin karanlık gecede siyah taş üzerindeki karıncanın adımından daha gizli olduğunu bildirmiştir. Bu, «Allah'a ve senin hayatına yemîn ederim ki ey falan, kendi hayatıma and içerim ki» demek gibidir. Keza şu köpek olmasaydı bize hırsız gelirdi, evde şu kaz olmasaydı hırsız içeri girerdi gibi sözler de böyledir. Kezâ adamın arkadaşına «Allah ve sen istersen» sözü de böyledir. Yine Allah ve falanca olmasaydı, falanca olmasaydı sen bunu yapamazdın gibi sözlerin hepsi birer şirktir. Hadîs-i Şerîf'te vârid olmuştur ki adamın biri Rasûlullah (s.a.)'a «Allah ve sen istersen» demiş Rasûlullah (s.a.) da sen beni Allah'a eş mi koştun buyurmuştur. Bir başka hadîste ise Rasûlullah (s.a.) : Eğer Allah isterse ve falan da isterse diyerek Allah'a eş koşmamış olsanız siz ne güzel bir kavimsiniz buyurmuştur. Ebu'l-Âliye der ki : «Allah'a eşler koşmayınız» âyetinde Maksad O'na ortaklar koşmayınız demektir. Rebî İbn Enes, Katâde, Süddî, Ebu Malik ve İsmail İbn Halid de ayni şekilde tefsîr etmiş lerdir. Mücâhid ise «bile, bile» ifâdesinden maksad, Allah'ın Tevrât ve İncîl'de tek bir İlâh olduğunu bildiğiniz halde demektir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki bize Affân... Hâris el Eş'arî'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur. Allah Azze ve Celle

Zekerriyyâ aleyhisselâmın oğlu Yahyâ aleyhisselâma beş kelime ile amel etmesini ve İsrâiloğullarına da bunlarla amel etmelerini emretmişti. Yahyâ (a.s.) bu konuda yavaş davranıyordu. Hz. İsâ O'na dedi ki: Sen kendinin amel etmesi ve İsrâiloğullarına da amel etmelerini söylemek üzere beş kelime ile emrolundun, ya onu sen teblîğ et veya ben onlara teblîğ edeyim. Hz. Yahyâ dedi ki kardeşim sen benden önce davranırsan benim azâblanmamdan veya helâk olmamdan korkarım. Sonra Hz. Yahyâ İsrâiloğullarını Beyt-el-Mukâddes'te topladı, mabed dolmuştu, yüksek yere oturdu, Allah'a hamd ve senâ etti, sonra dedi ki, doğrusu Allah bana onlarla amel etmem ve size de amel etmenizi emretmem üzere beş kelime buyurmuştur. Bunlardan birincisi Allah'a ibâdet edip O'na hiç bir şeyi şirk koşmamanızdır. Bunun misâli bir adamın misâli gibidir ki, altın veya kâğıttan kendi husûsî mülkiyle bir köle satın almıştır. Köle çalışıp gelirini efendisinden başkasına vermektedir. Sizden hanginiz kölenizin böyle olmasından hoşlanırsınız? Doğrusu Allah sizi yaratmış ve rızkınızı vermiştir. Öyleyse O'na ibâdet edin ve kendisine hiç bir şeyi ortak koşmayın. Ve size namazı (dua-ibâdet) emretmiştir. Allah kendi vechini kulunun yüzüne doğru diker, kul dönmedikçe o dönmez. Binâenaleyh namaz kıldıktan sonra dönmeyiniz. Ve size orucu emretmiştir. Bunun misâli de şu adamın misâli gibidir ki, beraberinde süzme bir misk torbası vardır, hepsi o miskin güzel râyihasından istifâde ederler. İşte oruç tutan kimsenin ağzının kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. Ve size sadakayı emretmiştir, bunun misâli de o adamın misâli gibidir ki, onu düşmânlar esîr etmişlerdir. Ellerini boyunlarına bağlamışlar ve boynunu vurmak üzere önlerine getirmişlerdir. Adam onlara kendi nefsimi kurtarayım mı diye sormuş, az veya çok bir şeyle, kendini kurtarmaya çalışmış ve nefsini ölmekten alıkoymuştur. Allah size çok çok Allah'ı zikretmenizi emretmiştir, bunun misâli, bir adamın misâli gibidir ki düşmânlar onun izinden hızlıca koşarak kendisini aramaktadırlar, adam sağlam bir kaleye girmiş ve korunmuştur. İşte kul da Allah'ın zikri üzerinde bulunursa en iyi kalede korunmuş olur. Hâris el-Âş'arî de der ki Rasûlullah (s.a.) sonra şöyle buyurdu : «Ben de size Allah'ın bana emrettiği beş şeyi emrediyorum. Bunlar : Cemâat, dinleme, itâat, hicret ve Allah yolunda cihâd'dır. Şüphesiz ki cemâattan bir karış boyu dışarı çıkan boynundan İslâmın boyunduruğunu çıkarmış olur, ancak cemâata dönerse kurtulur. Kim de câhiliyet iddiâsında bulunursa o cehennemin yakacaklarındandır. Dediler ki, Ey Allah'ın Rasûlü namaz kılsa, oruç tutsa da mı? Buyurdu ki, namaz kılsa, oruç tutsa ve kendisinin müslüman olduğunu sansa da. Siz müslümânları Allah Azze ve Celle'nin kendilerine vermiş olduğu isimlerle çağırın. Müslümânlar, mü'minler Allah'ın kullarıdır.»

Bu hadîs hasen bir hadîstir. Bu âyette onun şahidi : «Muhakkak ki

Allah sizi yaratmış ve rızıklandırmıştır, öyleyse O'na ibâdet edin ve hiç bir şeyi O'na ortak koşmayın» âyet-i celîlesidir.

İZÂHI

Bu âyetten hareketle eski devirlerde müfessirler dünyamız hakkında fikir yürütmeye çalışmışlardır. Halbuki Kur'an bu konularda detaylı bilgiler vermez. Çünkü o, bir ilim ansiklopedisi değildir. Biz, ancak beşerî tâkatımız ölçüsünde kâinâtı araştırır ve elde ettiğimiz bilgiler ışığında Allah'ın kelâmını yorumlarız. Fakat bu yorumların âyetin mutlak karşılığı olduğunu da söylemeyiz. Her devirde ilim değişeceğinden, âyetlerin izâhı da değişecektir. Dolayısıyla her devirde yetişen bilginler, kendi bilgileri ışığında Allah'ın âyetlerini tefsîr edeceklerdir. Ama kesin söz ve ana dayanak olarak ilmin neticeleri değil, Allah'ın kelâmı alınacaktır.

Burada dünyamız ile alâkalı bazı müfessirlerin görüşlerini aktarmaya çalışacağız!. Bu arada Kâdî Beydâvî, Nesefî, F. Râzî gibi klasik tefsircilerle Tantâvî Cevherî gibi çağdaş müfessirlerin görüşlerine yer verilecektir :

Dünyanın Şekli :

Yeryüzü, üzerinde oturup uyuduğunuz ve ayıldığınız bir sergi halinde kılınmıştır... Burada yeryüzünün küre veya düz olduğu konusunda bir delil yoktur. Çünkü her iki halde de yaygı olması mümkündür. «Göğü de binâ kıldık.» Yani tavan demektir. (Nesefî, Medârik, I, 75).

Denilirse ki; gözlemciler dokuz feleğin varlığını isbât etmiş değillerdir. Ben derim ki; onların söylediklerinde şüphe vardır. Doğru olursa da âyette kalan fazlâlığı reddedecek bir şey yoktur. Çünkü bu yedi göğe Arş ve Kürsî'de eklenince bir ihtilâf kalmaz. (Kâdî Beydâvî, I, 96).

«Onu döşek kılmıştır» demek, bazı taraflarını sudan dışarı çıkarmış demektir. Halbuki su tabîatı itibâriyle toprağı ihâta edebilecek durumdadır. Ve dünyayı katılıkla latîflik arasında orta derecede kılmıştır ki netîce itibâriyle hayata elverişli hale getirmiştir. Üzerinde oturulması ve yatılması için müsâid kılmıştır. Tıpkı serilen bir örtü gibi. Bu ifâde dünyanın düz olmasını gerektirmez. Çünkü dünyanın küre biçiminde olması, hacminin genişliği ve cirminin yaygınlığı onun üzerinde uzanmayı engellemez. (Kâdî Beydâvî, I, 75).

Allah Teâlâ; kullarına yalnız ve yalnız kendisine ibâdet etmelerini ve hiç bir varlığı ona ortak koşmamalarını emretmektedir. Çünkü in-

sanlar için yeryüzünü hayata elverişli kılan ve gök yüzünü hayır ve bereketle donatan kendisidir. Sayısız gezegenler ve gök cisimleriyle, gök kubbesinin akıl almaz nizâmını sağlayan ve gökten indirdiği su ile yeryüzünü hayata elverişli kılan yine O'dur. Şu halde yalnız ve yalnız O'na ibâdet etmek ve O'ndan yardım dilemek gerekir.

Bu konuda Râzî de şöyle diyor :

Üçüncü mes'ele; İyi bil ki; Allah Sübhânehü kendisine ibâdet etmeyi emir buyurmaktadır. Allah'a ibâdet emri onun varlığını bilmeye dayanır. Allah'ın varlığını bilme zarûrî olmayıp, istidlâlî olduğu için burada onun varlığına delâlet eden deillleri irâd etmiştik. Biz, aklî kitaplarımızda, Allah'ın varlığının imkân veya hudûs veya ikisinin birlikte yer aldığı delillerle isbât edilmesinin mümkün olduğunu açıklamıştık. Bunların da ya cevher ya da araz yoluyla belirleneceğini bildirmiştir. Öyle ise Allah'ın varlığına delâlet eden delillerin toplamı altı oluyor, fazla değil.

Birincisi; zâtî imkân yoluyla delildir. Allah Teâlâ'nın «Allah zengin, sizler fakîrlersiniz» kavli buna işâret etmektedir. Kezâ İbrâhîm (a.s.)'ın dilinden nakledilen, «Onlar benim düşmanımdır, ancak âlemlerin Rabbı müstesnâ» kavli celîlî de bunun delilidir. (...)

İkincisi imkân-ı sıfat yoluyla delil getirmedir ki bunu; Allah Teâlâ'nın «Gökleri ve yeri yarattı» âyeti en güzel biçimde ifâde eder. Kezâ ilerde açıklanacağı gibi «yeri sizin için döşek, göğü de binâ kılmış olan» âyeti de bunu ifâde eder.

Üçüncüsü, cisimlerin hâdis olmasıyla delil getirmedir ki İbrâhîm (a.s.)'ın, «Ben yok olanları sevmem» sözü buna işarettir.

Dördüncüsü; arazların hâdis olma yoluyla delil getirmedir ki bu yol halkın anlayışına en yakın olandır. Bu da enfüsî deliller ve âfâkî deliller olmak üzere iki kısma ayrılır. Çoğunlukla ilâhî kitaplar bu iki kısmı ihtivâ ederler. Allah Teâlâ burada bu iki şekli birleştirmiştir. Enfüsî delillere göre herkes zorunlu olarak bilir ki; önceden mevcûd olmayıp şu anda mevcûd olan ve yok olduktan sonra mevcûd olan her şeyin bir icâd edicisi bulunması gerekir. Bu icâd edici kişinin kendisi olamaz. Anası, babası veya diğer insanlar da olamaz. Çünkü yaratıkların bu gibi terkîblerden uzak olduğu zarûrî olarak bilinir; öyleyse bu mevcûdâttan farklı olan ve onlara benzemeyen bir mûcidin bulunması gerekir ki, şahısların onun sâyesinde icâdı uygun olsun. Biri diyebilir ki; bu müessirin (icâd edicinin) mevsimler, felekler ve yıldızların tabîatı olması niçin câiz olmasın?. İşte bu muhtemel soruya cevap vermek için Allah Teâlâ hemen ardından bu şeylerin ihdâs ve icâd ediciye muhtâç olduğunu «Yeri sizin için döşek göğü de binâ kılmıştır» buyurarak cevaplandırıyor. Bununla âfâkî deliller kasdediliyor. Âlemin ahvâlinde ortaya çıkan değişikliklerin hepsi bunun içinde yer alır, şimşek, yıldırım,

rüzgâr ve bulut gibi. Mevsimlerin değişmesi gibi. Hâsılı kelâm, felekî cisimler ve unsurî cisimler, cisimlik konusunda müşterektirler. Bazı niteliklerde, ölçü şekil ve hayyizlerde bir kısmının özellik kazanması cisim olmaktan veya cismin levâzımı olmaktan dolayı olamaz. Aksi takdîrde hepsinin sıfatlarda iştirâk etmesi gerekir ve bunun ayrı bir şeyden dolayı olması icâb eder. Bu başka şey de eğer cisim olursa, suâl o zaman, bu etkilenmeye o cisimler arasından neden birisi özellik kesbetti? şekline dönüşür. Eğer cisim olmazsa, ya zorlanmış veya irâdeli olacaktır. Birincisi bâtıldır, çünkü aksi takdîrde bazı cisimlerin bazı sıfatlara özellik kazanması aksine tercih edilemez, öyle ise onun irâdeli olması gerekir. Bu delil ile, bütün cisimlerin, cisim olmayan ve cisme âit bulunmayan kuvvetli bir müessire muhtâç olduğu sâbit olur.

Burada, yaratıcının varlığına arazların hâdis olması yoluyla delil getirmenin, ancak arazların ve sıfatların mümkün oluşuna dayandıktan sonra olacağı ortaya çıkıyor. Bunu bildikten sonra, deriz ki; Allah Teâlâ kitabının başlangıcında bu tür delil irâd etmiştir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi bu yol, halkın zihnine en kolay ulaşan ve akıllara en çok ilişen yoldur. Kur'an'da zikredilen delillerin fazla dikkatten uzak anlayışlara en yakın olması lâzımdır ki avâmdan ve havâstan herkes ondan faydalansın. İşte Allah Teâlâ şüphesiz bunun için kitabının başında bu delilini belirtmiştir. İkincisi ise Kur'an'daki delillerinden maksad, mücâdele değil, gönüllere hakîkî inançları yerleştirmedir. Bu tür deliller, bu konuda diğer delillerden daha kuvvetlidir. Zira bu tür deliller yaratıcının varlığını ifâde ettiği gibi yaratıcının bizim üzerimizdeki nimetlerini de hatırlatmaktadır. Çünkü hayat ve varlık nimeti, bizim üstümüzdeki nimetlerin en büyüklerindendir. Nitekim hatırlatılması ise sevgiyi gerektirdiği gibi, tartışmayı bırakmayı ve emre bağlanmayı da gerektirir. Bunun için bu tür delillerin zikri diğerlerinin zikrinden daha uygun olmuştur.

İyi bil ki; selef-i sâlihînin bu konuda latîf metodları vardır. Birincisi şudur, zındıklardan bir kısmı Ca'fer el-Sâdık'ın huzûrunda yaratıcının varlığını inkâr etmişlerdi. Ca'fer ona hiç gemiye bindin mi? demiş, o evet deyince, denizin dehşetini gördün mü? demiş, O evet gördüm demiş. Bir gün korkunç bir fırtına çıktı, gemi parçalandı, kaptanlar denize düştü, ben birkaç tahta parçasına tutundum. Sonra o tahta parçaları da dalgalara karıştı, dalgaların arasında salındım durdum. Nihâyet kıyıya itildim. Ca'fer el-Sadık demiş ki; önce senin güvenin gemiye ve kaptana idi, sonra tahta parçasına güvendin seni kurtarması için. Bütün bunlar gidince kendini mahvolmaya teslîm ettin mi, yoksa hâlâ kurtuluş ümidi besliyor muydun? O, kurtuluş umuyordum, dedi. Ca'fer kimden umuyordun? dediğinde, adam sustu. Ca'fer el-Sâdık, işte, senin o anda kurtuluş umduğun zât Yaratıcıdır, seni bo-

ğulmaktan kurtaran da O'dur dedi. Bunun üzerine adam Ca'fer el-Sâdık'ın huzûrunda müslüman oldu. (...)

(Râzîn'in bundan önce serdettiği altı delili daha önce zikrettiğimiz için buraya almıyoruz.)

Yedincisi; Hârûn Reşîd, İmâm Mâlik'e sordu, İmâm Mâlik; seslerin değişikliği, nağmelerin farklılığı ve dillerin ayrılığı yaratıcının varlığına delildir, dedi.

.....

Dokuzuncu, yaratıcının varlığı konusunda bedevîye soruldu o da deve tersi deveye, at pisliği ata, ayak izi gidene, delâlet eder. Burçlarla dolu semâ, vâdilerle dolu yeryüzü, dalgalarla dolu deniz, kudretli, ilim sahibi, Halîm bir yaratıcıya delâlet etmez mi? (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 97 - 100).

F. Râzî'ye Göre Dünyanın Şekli :

Dördüncü mesele. İyi bil ki, Allah Sübhânehü ve Teâlâ burada yeryüzünü bir döşek kıldığını belirtmektedir. Buna benzer daha bazı âyet-i celîleler vardır. (...) İyi bil ki yeryüzünün döşek olması bazı şartlara bağlıdır:

Birinci şart; yeryüzünün durgun olmasıdır. Zira eğer yeryüzü hareket etmiş olsaydı, onun hareketi ya doğru çizgi yönünde veya dâire şeklinde olacaktı. Doğru çizgi yönünde olsaydı, hiç bir zaman bizim için döşek olamazdı. Zira yüksek bir yerden atlayanın hiç bir zaman yeryüzüne ulaşmaması gerekirdi. Çünkü hem atlayan insan düşecekti, hem de yeryüzü düşmeye devam edecekti. Yeryüzü insandan daha ağır olduğu için, iki ağır şey düştükleri zaman, daha ağır olan şey, daha hızlı, daha yavaş olan daha az hızlı düşecektir ve yavaş olan hızlı olana asla ulaşamıyacaktır. Buna göre insanın hiç bir şekilde yeryüzüne ulaşmaması gerekir. Böylece sâbit oluyor ki, eğer yeryüzü aşağıya doğru düşecek olsaydı hiç bir zaman bizim için döşek olamıyacaktı. Eğer yeryüzünün hareketi dâire şeklinde olsaydı, bizim ondan tam olarak faydalanmamız mümkün olmazdı. Çünkü sözgelimi yeryüzü doğuya doğru hareket etse, insan da batıya doğru hareket etse yeryüzünün hareketi daha hızlı olacağından, insanın yerinde olduğu gibi kalması ve istediği noktaya asla ulaşmaması gerekirdi. Halbuki insan her yerde istediği noktaya ulaşabildiğine göre, biz yerin ne doğru çizgi yönünde, ne de dâire yönünde hareket etmediğini ve olduğu gibi durduğunu öğreniyoruz. Sonra yeryüzünün durgunluğunun sebebi konusunda ihtilâf edilmiştir. Birincisi yeryüzünün alt tarafından sonu yoktur. Böyle olursa onun düşeceği bir yer bulunmaz ve aşağıya doğru inmez. Cisimlerin sonsuzluğu delili sâbit olduğu için, bu görüş bozuktur. İkincisi, cisimlerin sonsuzluğunu kabul edenler dediler ki; yer-

yüzü küre biçiminde değil, yarım küre biçimindedir. Eğriliği üstünde, düzlüğü de altındadır. Bu altta bulunan düzlük su ve havanın üstüne konmuştur. Ağır olan şeyin yayıldığı zaman suya dalması âdetidir. Hava ise kurşun gibidir. Yeryüzü yayılınca o suyun üzerinde yüzer, birleşince batar. Bu da iki yönden bâtıldır. Birincisi, havanın ve suyun durgunluğunun sebebini araştırmak, yeryüzünün durgunluğunun sebebini araştırmak gibidir. İkincisi, neden yeryüzünün bir tarafı suyun üzerinde duracak kadar yayvan, diğer tarafı eğri olmuştur? Üçüncüsü, yeryüzünün durmasının sebebi feleğin her yönden onu çekmesidir, diyenlerin sözüdür. Felek her yönden yeryüzünü çektiği için bizim bazı yönlere çekilmemiz diğerlerine çekilmemizden daha faydalı olmamış ve hep ortada kalmışızdır. Bu da iki yönden bâtıldır. Birincisi, küçük olan şey büyük olan şeyden daha çok çekilmeye müsâittir Öyle ise zerreler (atomlar) neden feleğe doğru çekilmemektedir? İkincisi, yakın olan daha çok çekilmeye müsâittir. Yukarı doğru fırlatılan zerre (atom) çekilmeye en uygun olanıdır dolayısıyla onun geri dönmemesi gerekir.

Dördüncüsü; yeryüzünün durgun olmasının sebebi her yönden feleğin yeryüzünü itmesidir, diyenlerin görüşüdür. Şöyle ki; bir parça toprak bir şişeye konsa, sonra şişe bunun çevresinde hızlıca döndürülse her iki tarafta da itme gücü eşit olduğu için toprak şişenin ortasında duracaktır. Yeryüzü de aynı şekildedir. Bu da beş bakımdan bâtıldır: Birincisi, itme bu derece kuvvetli de neden bizden birisi onu hissedemiyor? İkincisi, neden bu itme, bulutun ve rüzgârın hareketini belirli bir yöne sürüklemiyor? Üçüncüsü neden itme bulutun ve rüzgârın batıya doğru akışını, doğuya doğru akışından daha kolay kılmıyor? Dördüncüsü, ağır olan şey daha büyük olduğuna göre onun hareketinin daha yavaş olması gerekir. Çünkü kasıcı ve itici gücün içerisinde en büyük olan şeyin itilmesi en küçük olan şeyin itilmesinden daha yavaştır. Beşincisi, ağır olan ve yukardan düşen şeyin başlangıçtaki hareketi, sondaki hareketinden daha hızlı olmalıdır. Çünkü o, başlangıçta felekten daha uzakta bulunmaktadır.

Beşinci delil şudur : Yeryüzü, tabîatı icâbı feleğin orta noktasını arar ve ister. Bu Aristatalis'in ve ona tâbi olanların bütününün görüşüdür. Bu görüş de zayıftır. Çünkü cisimler cisim olmakta eşittirler. Bir kısmının onun sayesinde bu durumu arzuladığı bir niteliğe sahip olması her ne kadar câizse de bu, irâde sahibi bir faaliyet gerektirir. (...)

Anlattığımızdan ortaya çıkıyor ki; yeryüzünün sâkin oluşu ve durgunluğu ancak Allah Teâlâ'nın irâdesinden dolayıdır. Bu noktada biz deriz ki; yeryüzüne bir bak, onun durmuş olduğunu, üstten bir bağlantısının, alttan bir direğinin bulunmadığını göreceksin ve anlaya-

caksın. Üstten bir bağlantısının da bulunmadığı görülmektedir. Eğer bir bağlantısı olsaydı bu bağlantının da bir başka bağlantıya ihtiyâcı olurdu ve bu şekilde sonsuza kadar devam eder giderdi. Aynı şekilde onun alttan bir desteğinin de bulunmadığı sâbit olmuştur. Öyle ise muhakkak şekilde onun, kudret ve ihtiyârı ile tutan bir tutucuya ihtiyâcı bulunduğu kendiliğinden anlaşılmıştır. Bunun için Allah Teâlâ : «Allah gökleri ve yeri düşmemeleri için tutar» buyuruyor. Yeryüzünün bizim için döşek oluşunun ikinci şartı, taş gibi fazla katı olmamasıdır. Çünkü o takdirde üzerinde yürümek ve uyumak bedene acı verirdi. Kezâ eğer yeryüzü sözgelimi altından olsaydı üzerinde tarım yapılması imkânsızlaşırdı, kazılması ve istenilen şekilde birleştirilmesi mümkün olmayacağı gibi üzerine binâ yapılamazdı. Kişinin içine daldığı su gibi fazlaca yumuşak da olmamalıdır. Üçüncü şart, fazlaca latîf ve şeffâf olmamalıdır. Çünkü şeffâf yerde aydınlık durmaz. Şeffâf olan cisim yıldızlar ve güneşin ısısıyla ısınmazlar ve çok soğuk olurlar. Allah üzerinde ışığın durması için yeryüzünü topraklı yapmıştır. Böylece ısınır ve canlılar için döşek olmaya elverişli hale gelir. Dördüncü şart suyun üzerinde belirgin kara parçası bulunmalıdır. (...)

İnsanlardan bir kısmı, yeryüzünün döşek olması için, küre şeklinde olmamasını şart koşmuşlardır. Onlar bu âyeti yeryüzünün yuvarlak olmadığına delil getirmişlerdir ki bu, cidden uzak bir ihtimâldir. Zira küre; aşırı derecede büyük olursa onun bir parçası, üzerinde durmak bakımından yüzey gibi olur. Bunu daha çok yerleştiren de, dağların yeryüzünün direkleri oluşudur. Böylece onun üzerinde yerleşmek mümkün olmaktadır. Bu görüş daha doğru görüştür. Doğruyu en iyi Allah bilir. (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 102 - 103).

Yedi Gök :

Beşinci mesele. İyi bil ki; Kur'an-ı Kerîm burada yedi göğün varlığını göstermektedir. Heyet ashâbı bize en yakın olan göğün, ay küresi olduğunu, bunun üzerine Utarid küresinin bulunduğunu, sonra Zühre küresinin, sonra güneş küresinin, sonra Merih küresinin, sonra Müşteri küresinin, sonra da Zühal küresinin bulunduğunu söylemişlerdir. Derler ki; bu sırayı bilmek ancak iki şekilde mümkün olur. Birincisi örtme yoluyladır. Şöyle ki altta bulunan gezegen bizim gözümüzle üstte bulunan gezegenin arasından geçince o takdirde ikisi bir tek gezegen halini alır. Örtülenle örten çok üstün gelen nitelikleriyle ayırdedilir. Merih'in kızıllığı, Utarid'in sarılığı, Zühre'nin beyazlığı, Müşteri'nin maviliği, Zühal'in kül rengi oluşu gibi. Nitekim eskiler ayın altı gezegeni örttüğünü görmüşlerdir. Utarid gezegeni de Zühreyi örter. Zühre Merihi örter ve bu tertiple bu şekilde gider. Bu da gös-

teriyor ki; güneş ayın üstündedir, çünkü ay ile tutulmaktadır. Ancak bu, onun diğer gezegenlerin altında veya üstünde olduğunu göstermez. Zira o, diğer gezegenlerden hiç biriyle tutulmaz. Çünkü güneş doğduğu zaman diğer gezegenler kaybolur. Heyet ashâbı bu noktada iki yol tesbît etmişlerdir : Birincisine göre Zühre, güneşin sayfasının üzerindeki şamse gibi görünmüştür. (...) İyi bil ki; gözlem sahipleri ve Heyetçiler, feleklerin dokuz olduğunu iddiâ etmişlerdir. Yedisi bizim zikrettiklerimizdir. Sekizincisi bu sâbit gezegenlerin meydana geldiği gezegendir Dokuzuncu felek en üstün felek olup her gündüz ve gecede yaklaşık bir kere dönüş yapar. Heyetşinâslar sekizinci feleğin isbâtı konusunda şöyle bir delil getirirler: Biz bu sâbit gezegenlerin yavaş hareket ettiklerini görüyoruz. Gezegenlerin hareketi feleklerin hareketiyle sâbit olmuştur. Bu gezegenleri taşıyan felekler hızlı hareket ederler, öyleyse yavaş hareket eden bir başka cismin bulunması gerekir ki işte bu cisim, busâbit gezegenleri taşıyan cisimdir. Bu delil, birçok bakımdan zayıftır. (...)

Sonra, biz deriz ki; diyelim ki siz bu dokuz feleği tesbît ettiniz, onuncu feleği inkâr etmenizin delili nedir? Bu konuda söylenecek en ileri söz; gözlem sadece bu kadarını gösteriyor, demektir. Fakat delilin bulunmayışı medlûlün bulunmayışını gerektirmez. Bu konuyu iyi araştıran bazı muhakkikler demişlerdir ki; şu ana kadar sâbit yıldızların küresinin bir tek küre mi olduğu veya birbiri içine girmiş küreler mi olduğu açıklık kazanmamıştır. Ben derim ki; bu ihtimâl vâkidir. Çünkü sâbit yıldızların küresinin bir tek olduğu konusunda gösterilen delil, sadece bunların hareketlerinin birbirine benzer olduğunu söylemekten ibârettir. Durum böyle olunca, bir tek küre üzerinde yığılmıştır denilir. Bu iki mukaddime de kesin değildir. Birincisi, sâbit yıldızların hareketleri, her ne kadar duyular bakımından bir tek hareket ise de, hakîkatta bir tek olmayabilir. Çünkü biz onlardan birinin bir dönüşü otuzaltı bin senede tamamladığını farzedecek olursak, diğerinin aynı dönüşü, bu müddetten bir yıl daha kısa sürede tamamlanmış olması muhtemeldir. Biz, bu noksanlığı yukarıdaki senelere böldüğümüzde bir seneye her biri binikiyüz cüz'den oluşan onüç cüz isâbet eder. Bu miktar duyularca kavranamaz. Hatta yüzlerce, binlerce sene bile kesinlikle kavranabilir değildir. Bu ihtimâl bilindiğine göre, sâbit gezegenlerin hareketlerinin eşit olduğu ihtimâli kesinlikle ortadan kalkmış olur. İkincisi sâbit gezegenlerin hareketlerinin hareket miktarı bakımından eşit olması, bütünüyle bir tek küre üzerinde yığılmış olmasını gerektirmez. Çünkü bunların ayrı küreler üzerinde yığılmış olması ihtimâli de vardır. (...) Heyet ashâbından bu dokuz feleğin dışında başka feleklerin varlığı konusunda kesin söz söyleyenler de bulunmaktadır. Çünkü bazı kişiler sâbit felekler küresinin üze-

rinde ve en büyük feleğin altında bir kürenin varlığını tesbît etmişler ve bunu destekleyen birçok deliller getirmişlerdir: Birincisi yeryüzünün eğimini gözetleyenler, onun muhtelif miktarda olduğunu görmüşlerdir. Gözlemi en eski olar eğim miktarı en büyük olarak bulunmuştur. Bu miktar bugün için, 27,5° dir. Me'mûndan sonra gözlemlerin bir dakika eksik olduğu görülmüştür bu ise iki mıntıkanın meylinin bazan daha az, bazan daha çok olmasını gerektirir... Gözlemciler güneşin hareket miktarı konusunda çelişkilere düşmüşlerdir. Astronomi kitaplarında açıklandığına göre, Batlamyus Ebrihas'dan nakleder ki o, bu dönüşün eşit veya muhtelif olup olmadığı konusunda kuşkulu imiş. Bazan dermiş ki farklıdır, bazan da dermiş ki eşittir. Sonra insanlar onun bu farklı görüşünün sebebini iki şekilde açıklamışlardır: Bir kısmı demiş ki; güneşin en üst noktası hareketlidir. Güneşin hareketine ilişen farklılığın bu noktadan geldiğini iddiâ etmiştir. Çünkü itidâl noktasıyla, yükselme noktası arasında farklılık vardır, dolayısıyla güneşin hareketinin zamanı da farklıdır. İkinci görüş Hind, Çin, Babîl'liler ile Rûm, Mısır ve Şam'daki eski astronomi bilginlerinin görüşüdür. Onlara göre bu farklılığın sebebi burçların feleğinin değişmesi, kutbunun yükselip alçalmasıdır. (...)

«O her şeyi bilendir.» Bununla Allah Sübhanehü ve Teâlâ'nın kâinâttaki küllî ve cüz'î her şeyi bilmedikçe göklerin ve yerin yaratanı olmıyacağını, göklerde ve yerde bulunan hârika ve garâibi meydana getiremiyeceğini belirtmektedir. Bu ifâde bazı şeylere delâlet eder: Bunlardan birincisi, Allah cüz'îleri bilmez diyen filozofların sözünün fâsid, kelâmcıların sözünün doğru olduğudur. Çünkü kelâmcılar Allah'ın cüz'îleri bileceğini delilleriyle belirtmişlerdir. Bunlar derler ki; Allah bu cisimleri muhkem ve özenli olarak meydana getirmektedir. Böylesi dikkat ve itinâ ile yapan her yapıcının mutlaka yaptığını bilmesi gerekir. Nitekim Allah Teâlâ bu delili aynıyla burada zikretmiştir. Çünkü önce göklerin ve yerin yaratılışını zikretmiş, sonra da Allah'ın bilen olduğunu belirtmiştir. Böylece kelâmcıların bu konudaki görüş ve delillerinin Kur'an'a uygun olduğu ortaya çıkıyor. İkincisi ise Mu'tezile'nin sözünün fâsid oluşudur. Çünkü Allah Teâlâ belirtiyor ki; bir şeyi ölçü ve takdîre göre yaratanın, mutlaka onu bilmesi ve onun tafsîlâtından haberdâr olması gerekir. Yaratıcı; yaratmayı bir ölçüye değil, belli ölçüye, bir miktâra değil belli miktâra tahsîs etmiştir. Bunun ise ancak irâde ile olması gerekir. Aksi takdîrde tercîh edici olmadan tercîhin meydana gelmesi gerekir. İrâde ise bilgi şartına bağlıdır. Dolayısıyla bir şeyi yaratan mutlaka onu bütün detaylarıyla bilmek zorundadır. Eğer kul, kendi fiillerini icâd eden olsaydı, onun da fiillerinin bütün tafsîlâtını, sayı, nicelik ve nitelik bakımından bilmesi gerekirdi. Bu bilgi mevcûd olmadığına göre, kulun kendi fiili-

nin yaratıcısı olmadığını da bilmiş oluyoruz. (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 156 - 159).

İlim ve Din :

Tantâvî Cevherî ise şöyle diyor :

Ey İnsanlar, siz bir tek âilesiniz, sizi yurduma yerleştirdim, örtümle korudum, yeryüzünü sizin için elbise yaptım. Çeşitli renklerle renklendirdim, süslerle donattım. Size, fırsatlar verdim, yardım ettim, yurtlar verdim, üzerinize masmavi, latîf, temiz bir gök çattım. Onu, siz elinizle yapmadınız. Eski, yeni, gelmiş geçmiş hiç kimse onun görünümünün değiştiğini söylemedi. Zaman ne kadar yaşlanırsa yaşlansın, yıprananlar ne kadar yıpranırsa yıpransın, onun parlak yıldızları güzelliğini yitirip kocamadı. Ustasız binanın çatısının çatıldığını bilen var mı hiç? Yorulmadan yapı yapıldığını, bitmeden bir şeyin devam ettiğini, saklanmadan güzelliğin durduğunu gören var mı hiç? İyi düşünün, zayıf yaratıkların bu yaratana nisbeti küçük bir kulübenin parlaklık ve güzellik dolu gökyüzü tavanına nisbeti gibidir. (...)

Rivâyet edilir ki, Hz. Peygamber (s.a.) İmrân İbn Hasîn'e; senin kaç tanrın var? demiş. O da, on karşılığını vermiş. Rasûlullah; üzüntü ve kederini, başına gelen felâketi kim def'eder, hepsi birden üstüne indiğinde kim onları kaldırır? diye sormuş. O da Allah demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber, senin Allah'tan başka hiçbir tanrın yoktur buyurmuş.

Dehrîlerden bir topluluk Ebu Hanîfe (r.a.)'ye geldiklerinde o şöyle demiş: Ne dersiniz dülger olmadan bir ağaç; ormandan biçilse ve birleşse, sonra yanyana gelip denizde yüzen bir gemi olsa, üzerine yığınlarca ağırlık dolu yük yüklense, denizin karanlığında azgın dalgalarla ve her yandan üşüşen rüzgârlarla boğuşsa, o hercü merc içerisinde kaptan olmadan yolunda dosdoğru yürüse, yönlendiren hiçbir yöneticisi bulunmasa bu aklen doğru olur mu? Onlar, hayır bunu akıl kabul etmez demişler. Bunun üzerine Ebu Hanîfe demiş ki: Sübhânallah, aklen kaptansız bir geminin denizde yüzmesi doğru olmuyor da, ondan çok farklı durumu bulunan ve daha değişik şekilde hareket eden bu muazzam ve geniş dünyanın yaratıcısız ve koruyucusuz ayakta kalması nasıl doğru oluyor? Bunun üzerine hepsi ağlamışlar ve doğru söylersin demişler.

Dehrîlerden (Materyalistler) bir topluluk İmâm Şâfiî'ye yaratıcının varlığının delili nedir? diye sormuşlar. O da dut yaprağı demiş. Dut yaprağının tadı, rengi, kokusu, yapısı size göre aynıdır değil mi? Onlar evet demişler. Bunun üzerine Şâfiî, onu ipek böceği yiyor ipek kozası ağı örüyor. Arı yiyor bal üretiyor. Koyun yiyor pislik oluyor.

Ceylân yiyor misk teşekkül ediyor. Hepsinin tabîatı, bir olduğu halde bütün bu değişik şeyleri meydana getiren kimdir? Bu cevabı güzel karşılayan materyalistler müslüman olmuşlar. Sayıları onyedi imiş. Nitekim şâir Ebu Nüvâs şöyle der :

Yeryüzünün bahçelerini düşün ve iyi bak,
Güçlü tanrının eserleri nasıl görünüyor?..

Prof. Huxley der ki; tabiî ilimle din ikiz kardeştir. Biri diğerinden ayrılınca sarsılmışa döner ve hemen yok olur. Herbert Spencer şöyle diyor : Ne zaman ilimle din birleşirse sağlıklı bir şekilde gelişip büyürler. Din ağacının kökleri sağlam ilim bahçesinde iyi beslenir, büyür ve gelişir. Doğru ilmi de din destekler, yardımcı olur ve onun sağlam ve güçlü olmasını sağlar. Dikkat edin, kafalarında en güzel fikirleri yetiştirmiş olan ve insan türüne ilimlerin en güzelini sunmuş olan filozofları bu düşünce ve araştırmaya sevkeden şey nedir? Sadece dindir. Ancak bu konuyu yalnızca filozoflara nisbet etmek doğru değildir. Spencer, devamla der ki : Kim dinle ilmin çelişik olduğunu söyliyebilir? Dinle çelişik olan şey birliği terketmek ve bizi kuşatan varlıkları görmemektir. Sonra şöyle bir örnek verir ve der ki; eğer insanlar ünlü bir yazarı önemli ve büyük bir mevki sahibi olan müellifi, bir yazısını okumadan ve bir kitabını açmadan övseler kitabının sadece dış görünüşüne ve cildinin zevkli işlenişine bakarak medhetseler bu medhin ne değeri vardır? Bu övgü yalnızca anlamsız bir sözden ibâret olur. İnsanların hep bu meddâhlar gibi olduğunu görürsün. Allah kâinâtın nâzımıdır, kâinât onun eseridir, insanlar Allah'ı överken, Allah'ın hârikalarından habersiz ve ondan yüz çevirmiş olarak överlerse bu, sadece kendilerinin bilgisizliğini gösterir. Sonra şunu demiş : Bunun için ben tekrarlıyorum ki dine muhâlefet, tabiî ilimleri etüd etmekten doğmuyor, aksine ilimleri terkedip yüz çevirmekten kaynaklanıyor.

Dikkat edin, tabiî ilimlere yönelme sessiz bir ibâdet ve amelî bir tesbîhtir.

Ben derim ki; ey akıllı ve zekî kişi, ben bu konuyu bu satırlara döktürürken içimde bir acı ve sızı hissediyorum. Sinirlerimin heyecânından ve hissettiğim dehşetten dolayı titriyorum ve kendi kendime diyorum ki; ne olur doğruyu söyle, biz mi yoksa, Spencer ve benzeri filozoflar mı üzülmeli ve şikâyet etmelidirler? Adam diyor ki; tabiî bilgilerde ilerlemiş bazı kişiler bu bilgilere aldırış etmeksizin doğru yoldan kaçmaktadırlar. Eğer o, bir kere şikâyetlenirse, benim bin kere şikâyetlenmem gerekir. Nasıl şikâyetlenmeyeyim ki, onun milleti bilgili benim milletim câhil. Onun ümmeti hâkim benim ümmetim mahkûm. Onun ümmeti güçlü, benim ümmetim güçsüz. Onun milleti ticaret, san'at, zirâat, hâkimiyet, silah ve her konuda ileri, benim mil-

letim ise bunun tersine. O milletinin daha fazla ilerlemesi için dertleniyor, halbuki Hıristiyanlıkta hiç bir inanç tabîat prensiplerine dayalı değil. Bense dertleniyorum, çünkü İslâm dininin dayanağı, fıtrat, desteği, tabiî yaratıklardaki ilâhî deliller. Biz hem dine, hem ilme karşı çıktık ve ilkin başkalarının avı olduk. Ne oluyor ki, İslâm ümmeti hâlâ uykusunda uyuyor? Ne oluyor ki İslâm milletinin gemisinin kaptansız olduğunu görüyorum? Erlik dininde ve akıl nizâmında frenklerin bizi geçmesi hiç doğru olur mu? İlim bizim ilmimiz, din bizim dinimiz. (...) Tefsîr el-Cevâhir, I, 33 - 35).

———oOo———

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ
اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

23 — Eğer siz, kulumuza indirdiğimizden şüphede iseniz, haydin ona benzer bir sûre getirin. Allah'dan başka şâhidlerinizi de çağırın; eğer doğru sözlüler iseniz...

24 — Fakat yapmazsanız -ki yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan, ateşten sakının. O kâfirler için hazırlanmıştır.

Kur'an Mucizesi :

Müteâkiben Allah Teâlâ, Allah'tan başka İlâh olmadığını belirttikten sonra peygamberliği takrîr etmeye başlıyor ve kâfirleri muhâtab alarak buyuruyor ki : «Eğer siz, kulumuza indirdiğimizden şüphede iseniz...»

Hz. Muhammed (s.a.)'e indirdiğimizden kuşkuda iseniz, onun Allah'ın katından başka bir yerden geldiğini zannediyorsanız, onun getirdiğine benzer «bir sûre getirin.» Onun getirdiği âyetler gibi bir âyet getirin. Ona karşı çıkın ve bu konuda Allah'tan başka istediklerinizden de yardım dileyin. Siz asla buna güç yetiremeyeceksiniz.

İbn Abbâs der ki; âyet-i kerîmedeki şâhidlerinizden murâd yardımcılarınızdır. Süddî de Ebu Mâlik'den naklen der ki «şâhidleriniz» den maksad ortaklarınızdır. Mücâhid ise kendilerini şâhid göstereceğiniz bir topluluktur, der.

Allah Teâlâ müşriklere Kur'an-ı Kerîm'in birçok yerinde meydan okumuştur. Nitekim Kasas sûresinde şöyle buyurmuştur: «Eğer sâdıklardan iseniz bu ikisinden daha doğru yol olan Allah katından bir kitap getirin ki ben ona uyayım de.» (Kasas, 49). İsrâ sûresinde ise şöyle buyurur: «De ki, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplanmış olsalardı birbirlerine destek olsalar da onun bir benzerini getiremezlerdi.» (İsrâ, 88) Hûd sûresinde de şöyle buyurur : «Yoksa onu kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki onun gibi uydurulmuş on sûre getirin ve sâdıklardan iseniz Allah'tan başka gücünüzün yettiği herkesi de çağırın.» (Hûd, 13) Yûnus sûresinde ise şöyle buyurulur : «Bu Kur'an Allah'tan başkası tarafından uydurulabilecek değildir. Ancak o kendisinden önce geçenleri tasdîk edicidir, ve kitabı açıklayıcıdır. Âlemlerin Rabbından olduğunda asla şüphe yoktur. Yoksa onu kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki onun gibi bir sûre getirin ve Allah'tan başka istediklerinizi de çağırın. Eğer sâdıklardan iseniz.» (Yûnus, 38) Bütün bu âyetler Mekke'de nâzil olmuştur. Sonra aynı meydan okumayı Medîne'de de uygulamıştır. Bu âyette de «Kulumuz Muhammed (s.a.)'e indirdiğimizden şüphede iseniz haydi ona benzer bir sûre getirin» buyurmaktadır. Kur'an'ın benzeri bir sûre getirin demek olduğunu Mücâhid, Katâde naklederler. İbn Cerîr «Onun gibi on sûre getir» ve «onun gibisini getiremezsiniz.» gibi âyetleri delil göstererek bu kanâati tercih eder. Bazıları da demişlerdir ki; Muhammed (s.a.) gibi ümmî bir kişi anlamındadır. Doğru olanı ise birinci kanâattir.

Çünkü meydan okuma bütün Araplaradır. Onlar milletlerin en fesâhatlisi olmakla beraber Mekke ve Medîne'de Kur'an-ı Kerîm birçok kez onlara meydan okumuştur. Kur'an'a bu kadar şiddetle düşman olmaları ve dine bu kadar kin beslemelerine rağmen bu meydan okumanın gereğini yerine getirmekten âciz olmuşlardır. Bunun için de Allah Teâlâ : «Fakat yapamazsınız -ki yapamıyacaksınız-» buyurmaktadır. Buradaki (لن) edâtı ebediyen yapamıyacaklarını ifâde içindir. Bu Kur'an-ı Kerîm'in bir başka mucizesidir. Bunun için Allah Teâlâ Kur'an'a onun benzeriyle karşı konulamıyacağını bildirmektedir. Durum da gerçekten böyle vâki olmuş bulunmaktadır. O zamandan günümüze değin hiç bir kimse Kur'an'a karşı çıkmamıştır ve çıkması da imkânsızdır. Bu nasıl mümkün olabilirdi ki, Kur'an her şeyin yaratanı Allah'ın kelâmıdır. Yaratanın kelâmı yaratılmışların kelâmına nasıl benzer ki?

Buhârî ve Müslim'de Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakledilir ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

« مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا قَدْ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ . وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُ وَحْيًا أَوْحَى اللهُ إِلَيَّ . فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ».

«Peygamberlerden hiç bir peygamber yoktur ki, insanların onunla imâna geldiği mucizelerden bir mucize verilmiş olmasın. Bana verilmiş olan ise Allah'ın vahyettiği bir vahiydir. Ben kıyâmet gününde peygamberler arasında tâbii en çok olan olmak isterim.» Bu ifâde Müslim'in lafzıdır. «Bana Allah'ın vahy olarak verdiği vahiy» ifâdesinden maksad, peygamberler arasında bana tahsîs edilmiş olan bu mucizevî Kur'an'dır ki, diğer kitapların hilâfına hiç bir insan ona karşı çıkmak imkânını bulamamıştır. Çünkü diğer kitaplar mucize değildirler. Şüphesiz ki doğruyu en iyi Allah bilir. Peygamberimiz aleyhisselâtü vesselâm'ın peygamberliğine delâlet eden ve onun getirdiği dinin doğruluğunu gösteren daha sayıya gelmez yığınlarca mucize ve deliller vardır. Hamd ve minnet Allah'adır.

«O halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O, kâfirler için hazırlanmıştır.» Yakıt cehennemin yanmasını devam ettirmek için atılan odun ve benzeri şeylerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «O aşırı gidenler ise cehennem için odun oldular.» (Cinn, 15) Bir başka âyet-i celîle'de ise şöyle buyurur : «Muhakkak ki siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunudurlar ve siz ona ulaşacaksınız.» (Enbiyâ, 98) Buradaki taşlardan maksad kokulu, katı, siyah ve büyük kükürt taşıdır. Isındığı zaman en çok ısı veren odur, Allah bizi ondan muhâfaza eylesin. Abdülmelik İbn Meysere, İbn Mes'ûd'dan bu âyet-i kerîme'ye dâir nakleder ki : «Yakıtı insanlarla taşlar olan» âyetinden maksad kükürt taşıdır. Allah, onu gökleri ve yeryüzünü yarattığı zaman dünya göğünde yaratmıştır ve onu kâfirler için hazırlamıştır. İbn Cerîr bu lafızla bu hadisi nakleder. İbn Ebu Hâtim ve Hâkim de Müstedrek'inde bu hadîsi naklederler ve Buharî ve Müslim'in şartına uygun olduğunu da belirtirler... Süddî de tefsîrinde Ebu Mâlik, Ebu Sâlih ve İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd ve Peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki, buradaki «taşlar» siyah kükürtten cehennemde yanan taşlardır ki, bununla ateşin yanı sıra cehennem ehli azâblandırılırlar. Mücâhid ise der ki «taşlardan» maksad, pislerden daha pis kokan kükürt taşıdır. Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ali de «taşlardan» maksad kükürt taşıdır der. İbn Cüreyc «taşlardan» maksad ateşten kararmış kükürt taşıdır der. Amr İbn Dînâr bana dedi ki, bu «taşlardan» daha katı ve daha büyüktür. «O kâfirler için hazırlanmıştır.» Açık olanı «o» zamîrinin yakacağı insan ve taşlar olan ce-

henneme gitmesidir, taşlara gitmesi de muhtemeldir. Nitekim İbn Mes'ûd böyle demiştir. Mânâ bakımından her iki söz arasında çelişki yoktur, çünkü ikisi de birbirini gerektirir. «Hazırlanmıştır» yani Allah'ı ve Rasûlünü inkâr edenleri beklemekte ve gözetlemektedir. Nitekim İbn İshâk, Muhammed yoluyla İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan nakleder ki, «kâfirler için hazırlanmıştır» âyetinden maksad sizin üzerinde bulunduğunuz küfür üzere olan kimseler için hazırlanmıştır denmesidir.

İZÂHI

Eğer Kur'an'ın doğruluğundan şüphe ediyorsanız, ey müşrikler, var gücünüzle çalışarak, istediğiniz kimselerden ve tanrı saydığınız güçlerden yardım isteyerek belâgatta ve san'atta onun benzeri olabilecek tek bir sûre getirin. Şâyet Kur'an'ın Allah katından gelmediğini ve onu Hz. Muhammed (s.a.)'in yazdığını iddiâ ediyorsanız ve bu iddiânızda da samîmî iseniz, buyurun ona eş ve benzer bir kitap getirin. Şâyet bunu yapamazsanız -ki yapamıyacağınız muhakkaktır- Hakka dönünüz ve Hz. Muhammed'e Rabbı tarafından indirilen bu mübârek kitaba imân ediniz. Eğer bunu yapabilirseniz, kâfirler için hazırlanmış olan ve yakacağı taşlarla insanlar olan cehennem azâbından kurtulabilirsiniz. Bu konuda I. cildde bilgi verildi. (Bkz. I, 305)

Bu konuda Reşîd Rızâ diyor ki :

Kur'an'ın i'câzı, bilfiil sâbit olmuş ve bu konudaki nakiller tevâtür derecesine ulaşmıştır. (...) Bu konuda araştırıcıların değişik sözleri vardır. Risâleler, kitaplar telîf edilmiş, bölümler yazılmıştır. Başkalarını İslâm'a davet etmeyi veya başkalarına delil getirmeyi bir yana bırakalım, bizzât müslümanların bu konunun açıklanmasına fazlasıyla muhtâç olduklarını bildiğim için, tefsîrin bu cüz'ünün basılması esnâsında, konunun açıklanıp izâh edilmesini gerekli buldum.

Kur'an'ın Edebî İ'câzı :

Kur'an'ın Üslûb ve Nazmındaki İ'câzı :

a) Kur'an-ı Kerîm'in garîb bir nazmı, hârika bir vezni ve sözün başlangıcında, ortasında ve sonunda Arap belâgatçılarının kullandıkları tarzdan farklı bir üslûbu vardır. Bu konuda iki şüphe söz konusu edilmiş ve bu iki şüpheye de cevap verilmiştir. Arap belâgatçıları mensûr sözü, secî' ve mürsel olmak üzere ikiye hasretmişlerdir. Manzûm sözü de kasîde ve recez olmak üzere iki türe ayırmışlardır. Fakat Kur'-

an'ın nazmındaki üsiûb, bu dört türden hiç birine girdirilememiştir. Büyüklenerek, Hz. Peygambere düşmanlık eden, ondan kendilerini üstün gördükleri için küfür ve inkâra giriftâr olan, inatçı Kureyş belâgatçılarının en büyüklerinden birisi sayılan Velîd İbn Mugîre'nin sözü buna delâlet etmektedir. Hâkim'in «Peygamberliğin delilleri» bölümünde tahrîc ettiği ve Beyhakî'nin tashîh ettiği rivâyette İbn Abbas şöyle der : «Velîd İbn Mağîre Hz. Peygamberin yanına gelmiş, Peygamber ona Kur'an'ı okumuş ve kalbi Kur'an'a karşı yumuşamış. Durum, Ebu Cehl'e anlatılınca Velîd'in yanına gelip demiş ki; ey amca, senin kavmin sana vermek üzere mal toplamak istemişler, sen ise Muhammed'e gitmiş ondan öncesini sunmak istemişsin. O demiş ki; Kureyş benim aralarında malı en çok kişi olduğumu bilirler. Ebu Cehl demiş ki; sen kavmine onu inkâr ettiğini ulaştıracak, bildirecek bir söz söyle. O da, ne söyleyeyim, Allah'a andolsun ki içinizde şiirin recezini, kasîdesini, hattâ cinlerin şiirini benden daha iyi bilen kimse yoktur. Allah'a andolsun ki onun söylediği bunlardan hiç birisine benzemiyor. Ve yine Allah'a yemîn ederim ki, onun sözünde bir tatlılık ve çekicilik var. Onun üstü verimli altı durdurucu. Onun sözü üstün geliyor, onun üstüne bir şey çıkamıyor, çünkü o altındakini yıkıyor, demiş. Ebu Cehl demiş ki; kavmin, onun hakkında bir şey söylemezsen senden memnûn kalmaz. O da, bırak düşüneyim demiş. Düşündükten sonra, «bu, etkileyici bir büyü, başkalarını etkiliyor» demiş. İşte Allah Teâlâ'nın: «Yarattığımla beni yalnız başıma bırak.» âyetinin nüzûl sebebi bu imiş. Doğrusu nazım ve üslûp mes'elesi Kur'andaki en önemli konulardan birisidir. Bundan daha hârika olan, düşünüp görenleri daha çok etkileyen bu konuda çok söz edildiği halde, ne yazık ki hakkı verilememiştir. Kur'an'da bir tek nazım veya bir tek üslûp değil yüzlerce üslûp ve nazım vardır. Kur'an 114 sûredir, uzunlu kısalı birbirinden farklı sûreler.

Eğer kulağınla duymak istiyorsan, beşer kelâmındaki nazımla ilâhî kelâmdaki nazım arasındaki farkı tatmak istiyorsan, güzel sesli bir okuyucu getir ve bazı büyük şâirlerin şiirlerinden parçalar okusun, güzel konuşan, gelmiş geçmiş hatîblerin sözlerinden bölümler okusun, istediği kadar sesini güzelleştirsin nağmeler yapsın, sonra da Necm sûresi gibi, Kamer sûresi gibi, Rahmân sûresi gibi, Vâkıa ve Hadîd sûreleri gibi değişik nâzım ve üslûbun hâkim olduğu sûrelerden bir sûreyi okusun. Bunlar arasındaki farkı kendi zevkin ve vicdânınla belirt, sûreler arasındaki farkla, beşer sözü arasındaki farkı gör. İnsanlardan belâğat sahiplerinin üslûbuyla, Kur'an'ın üslûbu arasındaki ayrılığı farket. Her iki sözün de sendeki etkisini gör, kulağına gelen farklı te'sîrleri bil. (...)

b) Kur'an'ın i'câz şekillerinin ikincisi, ondan önce ve sonra belâğat sahiplerinin erişemedikleri üstün belâğatıdır. Bu edebî üstünlük konusunda kimse farklı bir söz söylememiştir. Kur'an'a karşı çıkanlar yalnızca kısa sûrelerden birkaç sûrenin belâğatta birbirinden farklı olduğunu belirterek kuşku yaymaya çalışmışlardır...

c) Kur'an'daki i'câzın üçüncüsü, peygamberlerin kıssalarındaki gibi geçmişe dâir haberlerdir. (...)

d) Dördüncüsü diğer insan sözlerinin hepsinin hilâfına, Kur'an âyetlerinin, uzunluğuna rağmen her türlü çelişki teâruz ve yığın halinden uzak bulunmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ'nın : «Eğer o, Allah'tan başkasından olsaydı onda pek çok ihtilâf bulurlardı» (Mâide, 72) buyruğuyla kasdettiği budur. Biz bugün her asırda büyük bilginler görüyoruz, değişik eserler tasnîf ediyorlar, karalıyorlar, sonra düzeltiyorlar, sonra temize çekiyorlar, sonra basıp yayınlıyorlar. Bu eserlerde pek çok ihtilâf, lafzî ve manevî karışıklık görüyoruz. Hele zaman geçtikçe bu husûs dahada iyi farkediliyor. Bu, her millette böyledir. (...)

e) Kur'an'ı Kerîm'in dinî ve hukukî ilimlerdeki i'câzı, onun ilâhî ilimleri, dinî akâid esaslarını, ibâdet hükümlerini, fazîlet ve edep kanunlarını, siyâsî, sosyal ve medenî alanda her zaman ve her mekânda geçerli olan hükümleri ihtivâ etmesidir. Bu husûsiyetleri itibâriyle Kur'an-ı Kerîm geçmiş bütün semâvî kitaplardan, beşerî sistemlerden, felsefî metodlardan üstün olduğunu göstermiştir. Doğulu Batılı her milletin insâflı bilginleri bu husûsu pek çok kerre belirtmektedirler. (...)

f) Kur'an-ı Kerîm'in hiç bir zaman ibtâl edilmeyen i'câzı. Kur'an Allah Teâlâ'nın bitki, hayvan, katı maddeler ve insan gibi yaratık türleriyle ilgili pek çok açıklayıcı âyetleri ihtivâ etmektedir. Göğün, yerin, güneşin, ayın, yıldızın, havanın, bulutun, suyun, denizin, ırmağın, kaynağın, gözenin her türlü varlıkların yaratılışını anlatmaktadır. Onda birçok milletlerin haberlerinin açıklanması, doğru hukûk sitemlerinin beyânı vardır. Onüç şu kadar asırdan beri hepsi kelimesi kelimesine, harfi harfine muhâfaza edilmiştir. Ama geçen bu asırlarda bütün bu ilimler ve san'atlar onun âyetlerinden bir âyeti, hükümlerinden bir hükmü, haberlerinden bir haberi yalanlayıp, ibtâl ve nakzetmiş değildir.

h) Kur'an-ı Kerîm'in insanlık için meçhûl olan mes'eleleri incelemesi. Kur'an-ı Kerîm, nâzil olduğu asırda insanlığın bilmediği pek çok ilmî ve tarihî mes'eleleri açıklayan hükümler ihtivâ etmektedir. Bu hükümler kâinât ve tabîat araştırıcıları tarafından sonradan açıklanmış ve bilinmiştir. (...)

Burada kısaca özetlediğimiz husûslar, Kur'an-ı Kerîm'in yüce göklerin ötesinden indirilmiş bir hüküm olduğunu gösteren delillerdir. Alîm Hakîm, adâletli hükümdârın, yaratıcının hükmü. Milletlerin ta-

rihlerini yazan tarihçiler, insanlığın zekâsını araştıran araştırıcılar bu hükmün isbât ettiği gerçekleri isbât etmişler, reddettiğini reddetmişlerdir. Bu da onun Allah'ın hükmü olduğunun en açık delili değil midir? Kullarından bir kulun Abdullah oğlu Muhammed'in hükmü olmayıp, Allah'ın hükmü olduğunun delili... Evet Allah'a andolsun... Evet Allah'a andolsun ki bu, Allah'ın hükmüdür, Allah'ın sapıttığı mutaassıplardan başka kimse bu konuda tartışmaya giremez. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 198 - 215).

——oOo——

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ كُلَّمَا
رُزِقُوا مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا ۙ قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا ۖ
وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ۖ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25 — Îmân eden, sâlih âmeller işleyenlere: altından ırmaklar akan cennetlerin kendileri için olduğunu müjdele. Onlara ne zaman bunlardan bir meyve rızık olarak verilirse bu, evvelce rızıklandığımız şeydi, derler. Onlara birbirine benzeyen (böyle nimetler) verilecek. Onlar için orada temiz eşler de vardır. Hem onlar orada temelli kalıcıdırlar.

Mü'minler :

Allah Teâlâ kendisini inkâr eden, peygamberini reddeden azgın kâfirler için hazırladığı azâb ve kötü âkibeti hatırlattıktan sonra, buna mukâbil kendisine inanan ve peygamberini tasdîk eden ve sâlih amelleriyle inançlarını doğrulayan bahtiyâr mü'min dostlarının halini anlatmaktadır. Yerinde açıklayacağımız gibi Kur'an-ı Kerîm'e Mesânî adı verilmesi en doğru görüş uyarınca bu mânâdadır. Yani o îmânı zikreder ardından küfrü zikreder veya aksine olarak önce bahtiyârların durumunu açıklar sonra eşkıyânın durumunu veya bunun aksini.

Yani bir şeyi ve o şeyin mukâbilini zikreder. Bir şeyi ve benzerini zikretmek -ilerde açıklayacağımız gibi- teşâbühün kendisidir. Bunun için Allah Teâlâ : «İmân eden, sâlih amelller işleyenlere altından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine olduğunu müjdele.» buyurmaktadır. Nasıl bir önceki âyette cehennem, yakıtı insanlar ve taşlar ola-

rak nitelendirilmişse burada da cennet, altından ırmaklar akan yer olarak nitelendirilmiştir. «Altından ırmaklar akan» demek ağaçlarının ve odalarının altından demektir. Hadîste vârid olmuştur ki cennetin ırmakları oluksuz ve kanalsız akar. Kevser hakkında da vârid olmuştur ki onun iki tarafı içe doğru, inci kubbelerle örtülüdür. Bunların ikisi arasında bir çelişki yoktur. Kevserin çamuru kokulu misk, çakılları da inci ve cevherdir. Allah'ın lütfu kereminden biz de isteriz. Muhakkak ki O bol lütuf ve merhamet sahibidir.

İbn Ebu Hâtim der ki, bana Rebî' İbn Süleyman... Ebu Hüreyre'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: «Cennetin ırmakları misk tepelerinin (veya dağlarının) altından fışkırır.» Aynı şekilde Ebu Saîd... İbn Mes'ûd'dan nakletti ki Abdullah şöyle demiş; Cennetin ırmakları misk dağından kaynar.

«Onlara ne zaman bunlardan bir meyve rızık olarak verilirse, bu evvelce rızıklandığımız şeydi derler.» Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik yoluyla İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd ve sahâbeden bir topluluktan nakleder ki bu âyetin mânâsı şöyledir : Onlara cennette meyve getirilir. Meyveye bakınca bu daha önce dünyada da rızıklandığımız şeydi derler. Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle demişlerdir. İbn Cerîr Taberî de bunu desteklemiştir. İkrime ise der ki bu âyetin mânâsı; dün olduğu gibi demektir. Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. Mücâhid ise bu ona ne kadar benzer diye tefsîr etmiştir.

İbn Cerîr der ki; başkaları da şöyle dediler : Bunun te'vili birbirine çok benzediği için bize Cennet meyvelerinden rızıklandırılan bu şeyler daha önce rızıklandırıldıklarımızın aynıdır derler. Çünkü Allah Teâlâ, onlara, birbirine benzeyen böyle nimetler verilecek, buyurarak bunu belirtmiştir. Süneyd İbn Dâvûd, Yahyâ İbn Kesîr'den nakleder ki, o şöyle demiş : Cennet ehlinden birine bir tabak bir şey getirilir, ondan yer, sonra bir başkası getirilir ve der ki daha önce getirilenin aynıdır. Melekler ona derler ki ye, renkleri bir ise de tatları değişiktir. İbn Ebu Hâtim der ki, bana babam... Yahyâ İbn Ebu Kesîr'den nakletti ki, o şöyle demiş :

Cennetin otu za'ferândır, kumları ise misktir. Çocuklar cennet ehlini meyvelerle ziyaret ederler, onlar bu meyvelerden yerler, sonra benzeri meyve getirilir. Sonra cennet ehli onlara derler ki biraz önce getirmiş olduğunuz buydu. Çocuklar ise onlara şöyle derler; yeyiniz, rengi her ne kadar bir ise de tadı değişiktir. İşte Allah Teâlâ'nın : «Onlara birbirine benzeyen böyle nimetler verilecek» âyetinin mânâsı budur. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'ten o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki «birbirine benzeyen» demek bir kısmı bir kısmına benzeyip tadı farklı

olan demektir. İbn Ebu Hâtim der ki Mücâhid, Rebî' İbn Enes, Süddî'den de buna benzer bir ifâde nakledilmiştir. İbn Cerîr tefsîrinde Süddî'nin isnâdıyla nakleder ki... «Birbirine benzeyen» âyetinden maksad, rengi ve görünümü aynı olan, ancak tadı benzemeyen nimetlerdir. İbn Cerîr'in tercîhi de bu tefsîrdir. İkrime ise dünya meyvesine benzeyen, ancak cennet meyvesi olduğu için çok daha tatlı olan demektir, diye tefsîr eder. Süfyân el-Sevrî... İbn Abbâs'dan nakleder ki : Cennette bulunan şeylerden hiç birisi dünyada bulunan şeylere benzemez, ancak isimleri benzer. Bir başka rivâyet de şöyledir. Dünyada Cennette bulunan şeylerin isminden başka bir şey yoktur. Bunu İbn Cerîr Sevri rivâyetiyle... A'meş'den nakleder. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem «Onlara birbirine benzeyen böyle nimetler verilecek» âyeti hakkında şöyle demiştir : Dünyada olduğu gibi onların ismini bileceklerdir. Elmaya elma, nara nar diyeceklerdir. Ancak daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeyin aynısıdır diyerek bu kendilerine benzer görünecektir. Onu bilecekler, ancak tadı aynı olmayacaktır.

«Onlar için orada temiz eşler de vardır.» İbn Ebu Talha İbn Abbâs' dan nakleder ki, her türlü rahatsız edici pisliklerden arınmış eşler demektir. Mücâhid ise hayızdan, idrârdan, ğâitadan, sümük, tükürük, menî ve çocuktan uzak demektir, der. Katâde rahatsız edici ve kötü ğaliz karşılanan şeylerden arınmışlardır der. Katâde'den bir başka rivâyette de hayız ve rahatsızlık yoktur anlamına olduğu nakledilir. Atâ, Hasan, Dahhâk, Ebu Sâlih, Atiyye ve Süddî'den de bu ifâde nakledilir.

İbn Cerîr der ki bana Yûnus... Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den nakletti ki, o şöyle demiş; Temizlenmişten maksad, âdet görmeyendir. Onun dediğine göre Hz. Havvâ da isyân edinceye kadar böyle yaratılmıştı. İsyân edince Allah Teâlâ ona dedi ki; seni temiz yaratmıştım, ancak bu ağacı kanattığın gibi ben de seni kanatacağım buyurmuştur. Bu hadîs garîbtir. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh... Ebu Saîd kanaliyle Hz. Peygamberden nakleder ki : «Onlar için orada temiz eşler de vardır» âyetinden maksad hayızdan, gâitadan, tükürük ve sümükten uzak demektir. Bu hadîs de garîbtir. Hâkim Müstedrek'inde Muhammed İbn Ya'kûb vâsıtasıyla... Muhammed İbn Ubeyd'den aynı hadisi nakleder ve Buhârî ile Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu bildirir. Ancak bu iddiâ üzerinde durulmayı gerektirir. Çünkü Ebu Hâtim'in sözünü ettiği Abdürrezzâk, hüccet olması câiz olmayan birisidir. Ben derim ki doğrusu bu Katâde'nin söylediği gibidir. Allah en iyisini bilendir.

«Hem onlar orada temelli kalıcıdırlar.» İşte saâdetin tamâmı budur, çünkü onlar bu emin makâmda ölmekten ve bitip tükenmekten emîn olarak nimet içerisinde yüzerler. Bu nimetin ne sonu, ne bitimi vardır. Sermedî ve ebedî olarak devâm eder. Allah'tan bizi de onların

zümresinde haşretmesi istenir. Muhakkak ki O cömerttir, kerîmdir, lütfu bol ve merhâmeti geniştir.

İZÂHI

Bilindiği gibi, Kur'an-ı Kerîm küfür ve isyân içerisinde bulunanlardan söz ettiği zaman îman ve takvâ üzerinde bulunanları da söz konusu etmektedir ki, aralarındaki açık farkı kesin hatlarıyla ortaya koysun.

Ey Muhammed, îman ve sâlih ameller işleyen mü'minlere müjdele : Onlar için, canların istediği, gözlerin zevkle seyreylediği, kulakların duymadığı ve beşer kalbinden geçmeyen sayısız nimetlerin bulunduğu cennetler vardır. Orada ağaçların altından akan ırmaklar ve tatlı meyveler vardır. Cennet meyvelerinden birisi, mü'minlere sunulduğunda hayret içerisinde, «bu meyveler, tıpkı dünyada gördüklerimiz gibi» derler. Ama ondan tattıklarında hayretle şekil ve tür bakımından dünya meyvelerine benzediğini, tat ve güzellik bakımından eşsiz olduğunu farkederler. Bu meyvelerin dünya meyvelerine benzer olması mü'minlerin onu rahatlıkla yiyebilmeleri içindir. Çünkü insanlar alıştıkları şeye daha çok tutkundurlar. Cennetin nimetleri sayısızdır. Allah'ın müttakî kulları için hazırladığı nimetleri dile getirmek mümkün değildir. Yüce Allah sadece bu ve benzeri âyetlerle bizim kavrayacağımız şekilde o nîmetleri ifâde buyurmaktadır. Cennette daha önce insan ve cin eli değmemiş tertemiz hûrîler vardır. Orada mü'minler ebedî olarak kalırlar.

Elbetteki Allah sivrisinekle veya ondan daha basît bir varlıkla örnek vermekten kaçınmaz. Mânânın açıklanması ve bilinen şekilde gerçeğin izâhı için örnekler verilir. Eğer kendisine örnek verilen şey hak ve İslâm gibi yüce bir değerse, buna ışık ve nûr örneği verilir. Buna mukâbil örnek verilen şey, putlar gibi basît ve değersiz şeylerse ona da sivrisinek ve örümcek gibi varlıklar örnek verilir. Ancak Allah katında sivrisinekle deve arasında, en küçük varlıkla en büyük mahlûkât arasında hiç bir fark yoktur. Mü'minlerin kalbinde, onları Allah'ın kelâmını tasdîke sevk eden bir nûr vardır. Mülhid kâfirler ise sürekli kararsızlık içerisindedirler. Kalplerinde hastalık bulunanlarla kâfirler «Allah bununla neyi kastetmiştir?» diye sorarken, bu âyetlerle kendilerine kitap verilenlerin ve mü'minlerin imânları artar. Sapıklığa düşenler ise, Allah'ın kendilerinden aldığı ahdi nakzedenlerdir. Bunca hüccetleri bulunmasına rağmen Hz. Muhammed'e inanmayanlardır. Halbuki kendi kitapları olan Tevrât'ta O'nun peygamberliği yazılmış idi. Bunlar peygamberlerin bir kısmını diğerinden ayırarak, kimine

inanırlar, kimini inkâr ederler. Halbuki Allah tüm peygamberlere inanmayı emretmiştir. Zaten bunların yegâne maksadı insanlar arasında bozgunculuk yapmak ve sapık inançlarla insanları aldatmaktır. Şüphesiz ki bunlar, dünyalarını hüsrâna mahkûm etmişlerdir. Çünkü dünyada rezîl olmuşlardır, Allah'ın gazabına uğramakla da âhiretlerini kaybetmişlerdir. Bundan daha büyük bir kayıp olabilir mi hiç?

Bu bölümde de kâfirlerin Kur'an karşısındaki tutumlarının anlatılmasına devam edilmektedir. Küfredenlere seslenilerek, Allah'ın rubûbiyetini inkâr sadedinde ne gibi delilleri olduğu sorulmaktadır. Eğer onlar kendi fıtratlarıyla başbaşa bırakılsalar, kendiliklerinden Allah'ın azametinin delillerini bulurlardı. Allah kendilerine varlık ve akıl nîmetini ihsân etmiş ve onları yeryüzünde şerefli varlıklar kılmıştır. Ömürleri için bir süre tayin etmiş ve netîcede kendi katına gelip cezâlandırılacaklarını belirtmiştir. İşte yaratılmış olduğunuz ve üzerinde yürüdüğünüz yeryüzü, her türlü esrârını keşfetmeye çalıştığınız dünya, bu bile sizin küfretmemeniz için yeterli bir nedendir. Bunun da ötesinde Allah'ın inceliklerini kullarına bildirmediği yüce kudret ve azametinin numûnesi olan gökyüzü bulunmaktadır. Her şeyi ancak ve ancak Allah bilir. Bir şeyi yaratandan daha iyi bilen çıkar mı hiç?

———oOo———

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا
فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا
مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا الْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾
ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ۚ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ اللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِى الْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ الْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾

26 — Şüphe yok ki, Allah bir sivrisineği ve ondan daha küçük birşeyi misâl getirmekten çekinmez. İmân etmiş olanlar bunun Rablarından bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, «Allah bu misâli vermekle ne murâd etmiş?» derler. Allah onunla bir çoğunu sapıtır, bir çoğunu da hidâyete erdirir. Bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz.

27 — Allah'ın ahdini pekiştirdikten sonra bozanlar, birleştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar, yeryüzünde fesâd çıkaranlar, işte onlar hüsrâna uğrayanların tâ kendileridir.

Allah'ın Verdiği Bir Örnek :

Süddî, tefsîrinde Ebu Mâlik kanalıyla... İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki; Allah Teâlâ münâfıklar için önceki iki örneği verdikten sonra, münâfıklar, Allah bu gibi örnekler vermekten yüce ve münezzehtir dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu iki âyeti inzâl buyurdu. Abdürrezzâk Ma'mer yoluyla Katâde'den nakleder ki; Allah, sinek ve örümceği zikredince müşrikler bunlar da ne oluyor ki Kur'an-ı Kerîm'de zikrediliyor? dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Şüphe yok ki Allah, bir sivrisineği ve ondan daha küçük bir şeyi misâl getirmekten çekinmez...» âyetini inzâl buyurdu. Saîd Katâde'den naklederek der ki : Allah Teâlâ kitabında sivrisinek ve örümceği zikredince dalâlet ehli, Allah bunu zikretmekle neyi kasdediyor? dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. Ben derim ki : Katâde'den nakledilen birinci ifâde bu âyetin Mekkî olduğunu gösteriyorsa da durum böyle değildir.

Sâid'in Katâde'den rivayet ettiği ifâde ise gerçeğe daha yakındır. Doğruyu en iyi Allah bilir. Ancak İbn Cüreyc Mücâhid'den Katâde'nin bu ikinci nakline benzer bir ifâde aktarmıştır. İbn Ebu Hâtim de Süddî ve Katâde'nin söylediğine benzer bir sözü Hasan ve İsmail İbn Ebu Hâlid'den nakleder. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'ten bu âyet hakkında şöyle dediğini nakleder : Bu bir misâldir, Allah Teâlâ onu dünyaya örnek olarak vermiştir. Bilindiği gibi sivrisinek aç kalınca yaşar, doydukça ölür. İşte bu Kur'an'da örnek verilen insanlar da böyledirler, onlar dünyanın kiri ve pisi ile doldukça Allah onları alır. Sonra o şu âyeti okumuştur : «Kendisiyle uyarıldıkları şeyi unuttukları zaman onlara her şeyin kapısını açtık.» Bu ifâdeyi İbn Cerîr de nakleder. İbn Ebu Hâtim ise Ebu Ca'fer yoluyla... Ebu'l-Âliye'den benzer bir rivâyeti nakleder. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Bu âyetin nüzûl sebebi hakkındaki ihtilâf budur. İbn Cerîr Süddî'nin naklettiğini tercîh ediyor ve bunun sûreye en uygun geldiğini ifâde ediyor ki, bu takdîrde âyetin mânâsı şöyle olur : Allah Teâlâ ister büyük ister küçük olsun herhangi bir şeyi örnek olarak vermekten çekinmediğini, kaçınmadığını, utanmadığını haber vermektedir.

«Ondan daha küçük» anlamına gelen (فما فوقها) kelimesi hak-

kında iki görüş vardır. Birisine göre küçüklükte ve önemsizlikte ondan daha aşağı demektir. Nitekim bir insan cimrilik ve kötülükle nitelendirildiği zaman duyan kişi, «evet o ondan daha üsttedir» derse nitelediğim sıfatların daha fazlası onda vardır demek ister. İkincisi ise ondan daha büyüktür demektir, çünkü Allah katında sivrisinekten daha küçük ve önemsiz bir şey yoktur. Bu İbn Cerîr'in tercîh ettiği görüştür. Allah küçüklükte ve önemsizlikte sivrisinek te olsa en küçük bir şeyi örnek vermekten kaçınmayacağını haber vermektedir. Nitekim bir başka âyette örümceği ve sineği örnek vermiştir : «Ey insanlar bir misâl verilmektedir, şimdi onu dinleyin : Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız biraraya gelseler bir sinek bile yaratamıyacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. Dâvâlı da dâvâcı da ne kadar güçsüzdür.» (Hacc, 73)

Bir başka sûrede ise şöyle buyurmaktadır : «Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır, keşki bilseler.» (Ankebût, 41). «Görmez misiniz, Allah hoş bir sözü, kökü sağlam dalları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzeterek nasıl misâl vermiştir. İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara örnek veriyor. Çirkin bir söz yerden koparılmış kökü olmayan çirkîn bir ağaca benzer.» (İbrâhîm, 24). «Allah îman edenleri dünya hayatında ve âhirette sağlam bir söz üzerinde tutar, zâlimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar.» (İbrâhîm, 27).

Bir başka âyette ise şöyle buyurur: «Allah, hiç bir şeye gücü yetmeyen köle bir kulu örnek olarak verir...» (Nahl, 75). Bir başka âyette ise şöyle buyurur : «Allah sizin için kendi nefsinizden bir örnek vermiştir...» Bir başka âyette ise şöyle buyurur : Allah ortakları bulunan bir adamı örnek vermiştir... (Nahl, 76). Ve nihayet şöyle buyurur : «Bu örnekleri biz insanlara veriyoruz, onları ancak bilginler anlar.» (Ankebût, 43). Kur'an-ı Kerîm'de pek çok örnekler vardır. Nitekim selefden bir kısmı şöyle demişlerdir : Kur'an'daki örnekleri duyup da anlamayınca kendi kendime ağlıyorum çünkü Allah «Bu örnekleri biz insanlara veriyoruz onları ancak bilginler anlar.» buyurmuştur. Mücâhid ise «Şüphe yok ki Allah bir sivrisineği ve ondan daha küçük bir şeyi misâl getirmekten çekinmez...» âyetini şöyle tefsîr etmiştir : İster büyük olsun, ister küçük olsun, mü'minler örneklere inanırlar ve bunun Rableri katından gelme hakk olduğunu bilirler. Allah onunla dilediğini hidâyete erdirir. Katâde «imân etmiş olanlar bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler» âyetini şöyle tefsîr etmiştir : Onun Rahmân'ın kelâmı olduğunu ve Allah katından geldiğini bilirler. Mücâhid, Hasan, Rebî' İbn Enes'ten de bu şekilde rivâyet edilmiştir. Ebu'l-Âliye «İmân etmiş olanlar bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler»

âyetini bu örneklerin gerçek olduğunu bilirler diye tefsîr etmiştir. Kâfirler ise «Allah bu misâli vermekle ne murad etmiş? derler.» Nitekim Müddessir sûresinde de Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor : «Cehennemin bekçilerini yalnız meleklerden kılmışızdır. Sayılarını bildirmekle ancak küfredenlerin denenmesini ve kendilerine kitap verilenlerin kesin bilgi edinmesini ve inananların da îmanlarının artmasını sağladık. Kendilerine kitap verilmiş olanlar ve imân edenler şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve küfredenler ise Allah bu misâlle neyi kasdetti desinler. İşte Allah böylece dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola eriştirir. Rabbının ordularını kendisinden başkası bilmez. Bu, insanoğluna bir öğütten ibârettir.» (Müddessir, 31). Aynı şekilde burada da Cenab-ı Allah : «Allah onunla birçoğunu sapıtır, birçoğunu da hidâyete erdirir. Bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz» buyuruyor.

Süddî, tefsîrinde Ebu Mâlik kanalıyla... İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve Peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki, «Allah bununla birçoklarını» yani münâfıkları sapıtır ve «birçoklarını» yani mü'minleri doğru yola eriştirir. Kesin ve hak olarak bilmiş oldukları gerçeği yalanlamalarından dolayı bunların sapıklığını artırır. Allah'ın onlar için verdiği örnek kendilerine uygundur. Bu örnekle Allah onları sapıklığa götürür. Yine birçok örnekle îman ve tasdîk ehlini de hidâyete ulaştırır. Onların hidâyetlerine hidâyet ekleyerek îmanlarına îman katar. Onlar Allah'ın kendileri için verdiği örneğe kesin olarak uyduklarını kabul edip ikrâr ederler. İşte onların hidâyete ermeleri budur. «Bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz.» Süddî bunların münâfıklar olduğunu nakleder. Ebu'l-Âliye de bunların nifâk ehli olduğunu belirtir. Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. İbn Cüreyc Mücâhid'den o da İbn Abbâs'dan nakleder ki : «Bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz.» âyetinden maksad kâfirler onu bilir ve küfrederler demektir. Katâde fâsıklar ise fıska dalmaları sebebiyle Allah tarafından sapıklığa sevkedilirler demiştir. İbn Ebu Hâtim İshâk İbn Süleymân kanaliyle... Sa'd'den nakleder ki : «Allah onunla birçoğunu saptırır.» Yani haricîleri demektir.

Şu'be, Amr İbn Mürre kanaliyle Müs'ab İbn Sa'd'den nakleder ki, o şöyle demiş : Sen babama Allah Teâlâ'nın «Allah'ın ahdini pekiştirdikten sonra bozanlar...» âyetini sorduğumda, onlar Harûrîlerdir dedi. Eğer bu isnâd sahîh ise Sa'd İbn Ebu Vakkâs'ın âyeti bu anlama tefsîridir, yoksa bununla Hz. Ali'ye Nehrevân'da karşı çıkan haricîlere karşı delil göstermek istenmiş değildir. Çünkü âyetin nüzûlü sırasında bunlar yoktular. Sahîh oldukları vasıfları itibâriyle bu âyetin muhtevâsı içerisine girenlerle birlikte onlar da girmişlerdir. Onlara haricî

denmesinin sebebi; imâma itâattan dışarı çıkmaları ve İslâm şerîatiyle hükmetmekten uzaklaşmalarıdır.

Fâsık, lügatta itâattan çıkan kişi demektir. Araplar hurmaya kabuğundan çıktığı zaman (فسق) kelimesini kullanırlardı. Bu mânâdan olarak fare deliğinden çıkıp bozgun yaptığından dolayı ona (فويسقة) adı verilmiştir. Buhârî ve Müslim'de sâbit olduğuna göre Hz. Âişe (r.a.) Rasûlullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir : «Beş şey fâsık (haddi aşan) olup helâl ve harâm anında (ihrâmda iken) öldürülürler. Bunlar karga, delice (dölengeç) kuşu, akrep, fare ve azgın köpektir.» Fâsık kelimesi; kâfiri ve âsîyi içine alır. Ancak kâfirin fâsıklığı daha şiddetli ve daha aşırıdır. Âyetteki fâsıktan murâd kâfirdir. Şüphesiz ki Allah Teâlâ en iyisini bilir. Çünkü âyette itâat eden fâsıklar şöyle nitelendirilmektedirler : «Allah'ın ahdini pekiştirdikten sonra bozanlar, birleştirilmesini emrettiği şeyleri kesenler, yeryüzünde fesâd çıkaranlar, işte onlar hüsrâna uğrayanların ta kendileridir.» Bu sıfatlar mü'minlerin sıfatına aykırı düşen kâfirlerin sıfatlarıdır. Nitekim Allah Teâlâ Ra'd sûresinde şöyle buyurur : «Sana Rabbinden indirilenin hak olduğunu bilen kimse, hiç onu bilmeyen köre benzer mi? Ancak akıl sahipleri ibret alırlar. Onlar ki Allah'ın ahdini yerine getirirler ve anlaşmayı bozmazlar. Onlar ki Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyleri birleştirirler, Rablerinden korkarlar ve hesâbın kötüsünden çekinirler. Onlar ki Rablerinin rızâsını dileyerek sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açıkça infâk ederler, iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar. İşte onlara bu dünyanın karşılığı olarak girecekleri Adn cennetleri vardır. Babalarının, eşlerinin, çocuklarının, iyi olanları da oraya girerler. Melekler hep birden yanlarına girip «sabretmenize karşılık selâm olsun size, burası dünyanın ne güzel bir karşılığıdır» derler.» (Ra'd, 19 - 24). Buna mukabil fâsıklar hakkında da şöyle buyurur : «Pekiştirdikten sonra Allah'ın ahdini bozanlar ve Allah'ın birleştirmesini emrettiğini koparanlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte la'net onlara ve kötü yurt olarak cehennem de onlaradır.» (Ra'd, 25)

Tefsîr ehli fâsıkların bozdukları belirtilen ahdin mânâsı konusunda ihtilâflıdırlar. Bazılarına göre bu, Allah'ın yaratıklarına bir buyruğu, emrettiğine itâat etmeleri, nehyettiğinden kaçınmaları konusunda bir emridir. Bu emri kitaplarında ve resûllerinin dilleriyle açıklamıştır. Bu ahdi bozmaları demek onunla amel etmeyi bırakmaları demektir. Diğer bazıları da dediler ki; aksine bu, ehl-i kitaptan kâfirler ile münâfıklar hakkında nâzil olmuştur ve Allah'ın kendilerinden aldığı halde onların bozdukları belirtilen ilâhî ahid ise Tevrât'ta yap-

malarını emrettiği husûslar ile gönderildiği zaman Hz. Peygamber (s.a.)'e tâbi olup onu tasdîk etmeleridir. Peygamberin Rabbı katından getirdiklerini doğrulamalarıdır. Bu ahdi bozmaları onu gerçek olarak tanıdıktan sonra inkâr etmeleridir. Allah'ın, kendi nefislerinden onu insanlara açıklayıp saklamayacaklarına dair almış olduğu ahdi, insanlara bildirmeyip saklamalarıdır. İşte Allah Teâlâ onların bunu arkalarına attıklarını ve az bir paraya satın aldıklarını bildirmektedir. İbn Cerîr Merhûm'un ve Mukâtil'in tercîh ettiği görüş budur.

Diğerleri de dediler ki : Bu âyetle bütün küfür, şirk ve nifâk ehli kasdedilmiştir. Allah'ın onlara ahdi ise rübûbiyetine delâlet eden deliller getirerek vahdâniyetini göstermiş olmasıdır. Allah'ın onlara ahdi hiç bir kimsenin benzerini getirmeye muktedir olamadığı mucizelerle peygamberlerinin doğruluğunu tasdîk ettiği emir ve nehyidir. Bu ahdin bozulması ise delillerle doğru olduğu sâbit olan hakîkatları kabul etmemeleri ve peygamberin getirdiği şeylerin hak olduğunu bile bile peygamberi ve kitapları yalanlamalarıdır. Mukâtil İbn Hayyân'dan buna benzer bir rivâyet nakledilir ki bu hasendir. Başkaları da dediler ki, Allah Teâlâ'nın sözkonusu ettiği bu ahid, insanları Hz. Âdem'in sulbünden çıkardığı zaman onlardan almış olduğu ahiddir. Nitekim bu husûsu Cenab-ı Allah şöyle nakleder : «Hani Rabbın insanoğlunun sulbünden soyunu devam ettirmiş, onlara ben sizin Rabbınız değil miyim? demiş ve buna kendilerini de şâhid tutmuştu. Onlar da evet şâhidiz demişlerdi. Bu, kıyâmet günü bizim bunda haberimiz yoktu, dersiniz veya daha önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlardı biz de ondan sonra gelen bir soyuz, bizi boşa çalışanların yaptıklarından ötürü yok eder misin? dersiniz, diyedir.» (A'râf, 172 - 173). Bu ahdi bozmaları demek ona uymamaları demektir. Mukâtil İbn Hayyân'dan da böylece nakledilmiştir. Bu sözleri İbn Cerîr Taberî tefsîrinde nakleder.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'ten nakletti ki o Ebu'l-Âliye'nin Allah Teâlâ'nın : «Allah'ın ahdini pekiştirdikten sonra bozanlar...» âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir. Münâfıkların altı özelliği vardır : İnsanlar üzerine gâlip geldikleri takdîrde bu özelliklerini izhâr ederler. Bunlar şu husûsiyetlerdir : Konuştukları zaman yalan söylerler, vadettikleri zaman dönerler, emânet olunduğunda hiyânet ederler. Allah'a söz verdikten sonra onun ahdini bozarlar, Allah'ın birleşmesini emrettiği bağı koparırlar, yeryüzünde fesâd çıkarırlar. Eğer gâlibiyet kendilerinin değil de başkalarının olursa şu üç özelliği izhâr ederler : Konuşunca yalan söylerler, vadedince dönerler, emânet olununca hiyânet ederler. Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. Süddî tefsîrinde, alınan ahdin Kur'an'da sözkonusu olan ahid olduğunu, onların bu ahdi kabul ettikten sonra küfre dönüp ahdi bozduklarını belirtir.

«Birleştirilmesini emrettiği şeyi kesenler.» Denildi ki bundan mak-

sad sıla-i rahîmdir. Nitekim Katâde şu âyet-i kerîme gibi bunu da tefsîr etmiştir : «Eğer dönerseniz yeryüzünde fesâd çıkarıp rahîmlerinizi koparırsınız.» (Muhammed, 22). İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Denildi ki; burada kasdolunan çok daha umûmîdir. Bununla Allah'ın birleştirilmesini emrettiği her şey ve koparılıp atılmasını buyurduğu her bağ kasdedilmiştir. Mukâtil İbn Hayyân «İşte onlar hüsrâna uğrayanların ta kendileridir» âyetini âhirette hüsrâna uğrayanlar şeklinde tefsîr etmiştir. Keza onların üzerine lânet ve kötü yurt vardır âyetini de böyle tefsîr etmiştir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Allah'ın müslüman olmayanlara nisbet ettiği her şey hüsrân örneğidir. Hüsrânla küfrü kasdeder. İslâm ehline nisbet ettiği hüsrân tabiriyle günah kasdolunur. İbn Cerîr der ki, hüsrâna uğrayanlar Allah'a isyânları sebebiyle Allah'ın rahmetinden kendi paylarını eksiltenlerdir. Tıpkı ana sermâyesini, sattığı malın içerisinde veren tüccârın kaybetmesi gibi. Kâfir ve münâfık da insanların ilâhî rahmete en çok muhtâç oldukları kıyâmet gününde Allah'ın kulları için yaratmış olduğu rahmetten mahrûm olmakla hüsrâna uğramaktadırlar.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28 — Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölüler iken O diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra tekrâr diriltecek, en sonunda yalnız O'na döndürülecek siniz.

Allah'ı Nasıl İnkâr Edebilirsiniz? :

Allah Teâlâ kudretini ve varlığını delil getirerek, kulları üzerinde tasarruf sahibi olan yaratıcılığını örnek vererek buyuruyor ki «Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz?» O'nun varlığını nasıl reddediyor veya onunla beraber ondan başkalarına ibâdet ediyorsunuz? «Halbuki siz ölüler iken O diriltti.» Siz yoktunuz, sizi yoktan varlığa çıkarttı. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Yoksa onlar hiç bir şeyden mi yaratılmışlar veya yaratıcıları kendileri midir? Yoksa onlar mıdır gökleri ve yeri yaratmış olan? Hayır onlar yakîn getirmezler.» (Tûr, 36). Bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyurulur : «İnsanın üzerinden öyle bir zaman geçti ki o anılmaya değer bir şey bile değildi.» (İnsan, 1). Bu konuda daha pek çok âyet-i kerîme vardır.

Süfyân el Sevrî.. Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.)'dan nakleder ki o Allah Teâlâ'nın : «Dediler ki : Rabbimiz bizi iki defa öldürdün ve iki defa dirilttin.» âyetinin mânâsı Bakara sûresindeki : «Halbuki siz ölüler iken O diriltti, sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecektir» âyetidir. İbn Cüreyc, Atâ'dan o da İbn Abbâs'dan nakleder ki «Siz ölüler iken O diriltti» âyeti, babalarınızın sulbünde ölü idiniz, yaratılıncaya kadar hiç bir şey değildiniz, sonra O sizi yarattı, sonra tekrâr gerçek ölümle öldürecektir. Sonra da sizi öldükten sonra yeniden diriltecektir, demektir. Bu âyet şunun gibidir : «Rabbimiz bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin» (Gâfir, 11). Dahhâk İbn Abbâs'dan «Rabbimiz bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin» (Gâfir, 11) âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Allah sizi yaratmazdan önce toprak idiniz, bu bir ölüştür. Sonra sizi diriltti ve yaratılış bahşetti, bu ise bir hayattır, dirilmedir. Sonra sizi öldürür ve kabirlere götürülürsünüz bu da bir başka ölmedir. Sonra kıyâmet gününde tekrâr diriltir ki, bu da bir başka hayattır. Bu iki ölüm iki hayattır ki Allah Teâlâ'nın bu kavli gibidir : «Halbuki siz ölüler iken O diriltti, sonra sizi öldürecek, sonra tekrâr diriltecektir, en sonunda yalnız O'na döndürüleceksiniz.» Süddî de kendi senediyle İbn Abbâs'dan ve Mürre'nin rivâyetiyle İbn Mes'ûd ve ashâbtan bir topluluktan. Ebu'l-Âliye'den, Hasan el-Basrî'den, Mücâhid'den Katâde'den, Ebu Sâlih'den, Dahhâk'tan, Atâ el-Horasânî'den bunun gibi bir görüşü nakleder. Sevrî de der ki; Süddî Ebu Sâlih'den bu âyet hakkında; sizi kabirde diriltir, sonra öldürür şeklinde bir rivâyet nakletmiştir. İbn Cerîr Yûnus kanalıyla... Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den nakleder ki; Allah onları Âdem'in belinde yaratmış, sonra onlardan ahid almış, sonra onları öldürmüş sonra da rahimlerde tekrâr yaratmış, sonra tekrâr öldürmüş, sonra da kıyâmet gününde tekrâr diriltmiştir. İşte 'Allah Teâlâ'nın : «Rabbimiz bizi iki defa öldürdün ve iki defa dirilttin» âyetinin mânâsı budur. (Ğâfir, 11). Bu ve önceki rivâyet garîb bir lafızdır. Sahîh olan İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve tâbiînden sözkonusu cemâatın naklettiği rivâyettir. Bu husûs Allah Teâlâ'nın şu âyetinde olduğu gibidir : «De ki, Allah sizi diriltir, sonra öldürür, sonra da gelişinde şüphe bulunmayan kıyâmet günü sizi toplar, ancak insanların çoğu bunu bilmezler.» (Câsiye, 26).

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29 — Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, son-

ra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur. O, her şeyi bilendir.

Herşeyi Yaratan Allah'tır :

Allah Teâlâ insanların yaratıldıklarına delil olarak kendi nefislerinde müşâhede ettikleri örnekleri zikrettikten sonra, göklerin ve yerin yaratılışlarıyla ilgili bir başka delili zikrediyor : «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur.» Burdaki (استوى) istivâ kelimesi kasıt ve yönelmek mânâsınadır. Çünkü kelime harfi cer edatı olan (الى) ile müteaddî (geçişli) hale gelmiştir. Düzenleyen mânâsına gelen (فسواهن) kelimesi ise yedi gök halinde yarattı demektir. Gök burada cins isimdir. «O, her şeyi bilendir» yani ilmi yarattığı her şeyi kuşatmıştır, demektir. Nitekim bir başka âyeti kerîme'de şöyle der : «Yaratan bilmez mi hiç? O Latîf'tir, Habîr'dir.» (Mülk, 14). Bu âyeti, Secde sûresindeki şu Âyet-i Celîle açıklamaktadır: : «De ki siz yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O âlemlerin Rabbı'dır. Yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdi, onu mübârek kıldı, rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini eşit olarak dört devre içinde yetiştirmesi kanununu koydu. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin dedi, ikisi de isteyerek geldiler. Allah bunun üzerine iki gün içinde yedi gök var etti ve her göğün işini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık ve bozulmaktan koruduk. İşte bu, Bilen, Aziz Allah'ın takdîridir.» (Fussilet, 9 - 12). Bu Âyet-i Kerîme de gösteriyor ki Allah Teâlâ önce yeryüzünü yaratmaya başlamış, sonra yedi göğü halketmiştir. Binâ yapanların durumu da böyledir. Önce alt tarafı yapmaya başlar, sonra üst kısmı yaparlar. Bundan sonra zikredeceğimiz gibi müfessirler de bu husûsu tasrîh etmişlerdir. Ancak «Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki onu Allah binâ edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecesini karanlık yapmış ve gündüzünü aydınlatmıştır. Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları ona yerleştirmiştir.» (Nâziât, 27 - 32) âyetine gelince denildi ki, burada yer alan sonra (ثم) kelimesi fiilin fiile atfı için değil, haberin habere atfı için kullanılmış atıf edâtıdır.

Denildi ki, yerin düzenlenmesi, göklerin yaratılışından sonradır. Bunu İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih yoluyla İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da

İbn Mes'ûd ve ashâbtan bir topluluktan nakleder ki : «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur.» Âyeti husûsunda onlar şöyle demişlerdir : Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın arşı suyun üzerindeydi, suyun yaratılmasından önce hiç bir şey yaratılmamıştı. Allah yaratıkları yaratmak isteyince sudan buhar meydana getirdi. Buhar suyun üzerinden yükseldi ve bu yükselen şeye yükseklik mânâsına «gök» dedi. Sonra suyu katılaştırdı ve ondan bir tek yer meydana getirdi, sonra bu yerleri parçaladı ve onları iki günde -pazar ve pazartesi günü- yedi yer haline getirdi. Yeri balığın üzerinde yarattı ki balık Allah Teâlâ'nın Kalem sûresinde : «Nûn ve Kaleme Andolsun ki...» (Kalem, 1) sözkonusu edilen Nûn balığıdır. Balık sudadır. Su ise kayalığın üzerindedir. Kayalık hiç bir bitki bitirmeyen büyük bir taşın üzerindedir. Taş ise, bir meleğin sırtındadır, melek te bir kayanın üzerindedir kaya rüzgârdır. İşte Hz. Lokman'ın «Ne gök vardı ne yeryüzü. Balık hareket etti ve kımıldadı, yeryüzü sarsıldı ve üzerine dağlar çekilerek durduruldu bunun için dağlar yeryüzünün üzerine oturtulmuştur» diye bahsettiği kaya budur. Allah Teâlâ'nın Nahl sûresindeki : «Yeryüzünde sarsılmayasınız diye sâbit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işâretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.» (Nahl, 15 - 16) âyetinde bahsettiği dağlardır. Allah dağları yeryüzünde yaratmış ve yeryüzünde halkın yiyeceği gıda maddelerini ve ağaçları da salı ve çarşamba günü olmak üzere iki günde yaratmıştır. Nitekim bu husûsta da şöyle buyurur : «De ki siz, yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O âlemlerin Rabbı'dır. Yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdi, onu mübârek kıldı. Rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini eşit olarak dört devre içinde yetiştirmesi kanununu koydu.» (Fussilet, 9 - 10). «Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi.» Bu duman suyun buharlaşmasından olmuştu ve bir tek gök halinde idi, sonra onları parçaladı, perşembe ve cuma günleri iki günde yedi gök haline getirdi. Cuma gününe, Cum'a denmesinin sebebi Allah'ın o günde göklerle yeri birleştirmiş olmasındandır. «Allah bunun üzerine iki gün içinde yedi gök var etti ve her göğün işini kendisine bildirdi.» (Fussilet, 12). Allah her gökte meleklerle beraber oranın yaratıklarını yarattı, denizleri, dağları ve daha bizim bilmediğimiz şeyleri. Sonra dünya göğünü yıldızlarla süsledi ve onu şeytânlardan korunan bir korunak ve süs yaptı. İstediği şeyleri yarattıktan sonra Arşa yöneldi. İşte âyet-i kerîme'deki : «Sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur.» âyetiyle Enbiyâ sûresindeki : «Gökle yer bitişik idi onları biz ayırdık.» (Enbiyâ, 30) âyetinden kastolunan budur.

İbn Cerîr der ki bana Müsennâ... Abdullah İbn Sellâm'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah yaratmaya pazar günü başladı. Pazar ve pazartesi günü iki günde yerleri yarattı, salı ve çarşamba günü yerlerdeki rızıklarla dağları yarattı. Perşembe ve cum'a günü gökleri yarattı. Cum'a günü son anında yaratmayı bitirdi. Ve burada acele olarak Âdem'i yarattı işte kıyâmetin kopacağı saat te bu saattir. Mücâhid der ki : «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan...» âyetinin anlamı, Allah gökyüzünden önce yeryüzünü yarattı, demektir. Yeryüzünü yaratınca ondan bir duman çıktı. İşte : «Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi ve onu yedi gök halinde düzeltti» buyuran âyetin mânâsı budur. Yani birbiri üstünde yedi gök ve birbiri altında yedi yer var etti, demektir.

İbn Ebu Hâtim, İbn Merdûyeh'den bu âyetin tefsîri konusunda Neseî ve Müslim'in de rivâyet ettiği hadîsi nakleder ki bu hadîste İbn Cüreyc... Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini bildirir : Resûlullah (s.a.) elimi tuttu ve dedi ki Allah toprağı cumartesi günü yarattı, onun üzerindeki dağları pazar günü yarattı, pazartesi günü ağaçları yarattı, salı günü kötülükleri, çarşamba günü aydınlığı yarattı. Perşembe günü yeryüzünde canlıları yaydı, ve cum'a günü son saatte ikindi ile akşamın arasında Hz. Âdem'i yarattı.

Bu hadîs Müslim'in garîb hadîslerindendir. Bu konuda Ali İbn el-Medenî ve Buhârî ve daha başka birçok hâfızlar söz söylemişler ve bunun Kâ'b'ın sözü olduğunu belirtmişlerdir. Bu sözü o, Kâ'b el-Ahbâr'dan duymuş, ancak bazı râvîler yanılarak onu merfu hadîs haline getirmişlerdir. Beyhakî de böyle kaydeder.

İZÂHI

Kâinâtın yaratılışı günümüz ilminin ençok ilgilendiği konuların başında gelir. Geosentrik sistemden Heliosentrik sisteme geçiş, Kepernik ve Galile'nin astronomi alanındaki çalışmaları, Kont-Zaplace veya çarpışma teorisi, büyük patlama (Big-Bang) teorisi bu alanda ençok tartışılan konulardır. Dünyanın yaratılışı ile ilgili mukaddes kitaplarda da izâhlar bulunmaktadır. İşte bu âyette Kur'an-ı Kerîm kâinâtın yaratılışı konusunun bir cephesine temâs etmektedir. Biz bu konuda Nesefî'nin Cevherî'nin Reşîd Rızâ'nın, Elmalılı'nın, Mevdûdî'nin, Seyyid Kutubun görüşlerine yer vereceğiz :

Bunların tesviyesinin mânâsı; yaratılışlarını düzeltmek ve ta'dîl edip eğrilikten çıkarmak veya yaratılışlarını tamamlamaktır. Buradaki (ثم) «sonra» edâtı göklerin yaratılışının yerin yaratılışından

önce olduğunu açıklamak içindir. Ancak bu ifâde «Ondan sonra yeri yuvarlak kıldı.» âyetine ters düşmez. Çünkü yerin cirmi'nin yaratılışı göğün yaratılışından öncedir. Yuvarlak kılınması ise daha sonradır. Hasan'dan nakledildiğine göre; Allah yeryüzünü, Beyt el-Mukaddes'in yerinde ceviz kıracak taş şeklinde yaratmıştır. Üzerinde duman bulunuyordu. Sonra dumanı kaldırdı ondan gökleri yarattı ve taşı yerinde bıraktı. Ordan da yeri yaydı. İşte Allah Teâlâ'nın «Gökler ve yeryüzü bitişikti, biz ayırdık.» âyetinin mânâsı budur. Allah Teâlâ yeryüzünü yaratınca cinleri yeryüzüne, melekleri de gökyüzüne yerleştirdi. Cinler yeryüzünde bozgunculuk yaptılar. Meleklerden bir tâife gönderdi ve onları denizlerdeki adalara ve dağların başına kovdular ve kendileri onların yerine yerleştiler. İşte Allah'ın; peygamberine kıssalarını zikretmesini emrettiği husus budur. (Nesefî, Medârik, I, 96 - 97).

Dünya ve Gezegenler :

Cevherî de şöyle diyor :

İyi bil ki, biz bu yeryüzünde mahbûsuz, bu bataklığa dalmışız. Çeşitli âlemler ve arzular, âlemleri kavramaktan ve hakîkatları bilmekten, kâinattaki hârikaları açıklamaktan bizi alıkoyuyor. Gökler âlemi bizim gördüğümüz âlemden daha parlak, daha muazzam, daha aydınlık ve daha güzel olduğu için akıl sahiplerinin nazarları ve din adamlarının görüşleri gökler âlemine takılmıştır hep. Yunanlıların naklettiğine ve Batlamyuslar zamanında İskenderiye bilginlerinin yaptıkları araştırmalara göre, yeryüzü âlemin merkezini teşkil ediyordu. Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Merih, Müşterî, Zühal ise yeryüzünün çevresinde dönüyorlardı. Ve her birisi, doğudan batıya doğru dünyanın etrâfında belirli bir yörüngeyi izliyordu. Onların belirttiğine göre, gezegenlerin özel bir yörüngeleri vardı. Yedi gezegenin günlük hareketleri her biri diğerinin tersine, doğudan batıya ve batıdan doğuya idi. Yörüngelerinde bu yıldızlar gittikleri yönün tersine dönen bir çarkın üzerinde gezinen karıncaya benziyorlardı. Bu hareketlerle ay yılı, güneş yılı ve diğer yıldızların yılları tesbît ediliyordu. Onlar diyorlardı ki; bu yedi gezegeni kuşatan iki gezegen daha vardır. Bunlar da sâbit gezegenlerle, Atlas gezegenidir. Ve yine diyorlardı ki, bizim sekizinci bir yörünge daha farzetmemiz lâzım ki onda sâbit yıldızlar bulunsun, dokuzuncu bir yörünge daha tesbît etmemiz lâzım ki, günlük hareketin başlangıcı orada başlasın. Yörüngelerin sırasına gelince o da aynı şekilde sıralanıyordu. Bu konuda uzun uzadıya deliller serdediyorlardı ki gerçekte bunların hiç bir dayanağı yoktu. Hattâ güneşin yörüngesini, dördüncü sıraya koydukları için güzellerin göğsündeki gerdanlığın şemsesine benzetmişlerdi, çünkü o ortada bulunurdu. Diğer feleklere gelince, on-

lar altta bulunan yıldızın üstte bulunana ağırlık verdiğini ve ağırlıklı olanın diğerinin altında olduğunu söylüyorlardı. Kısaca Batlamyus astronomisindeki görüş bundan ibârettir. Bu görüşün etkisiyle yazılmış olan Barnaba İncili'nde denilir ki; «İsâ şöyle dedi : Ben size doğruyu söylerim ki, gökler dokuz tanedir. Bunların arasına gezegenler yerleştirilmiştir ki her biri diğerinden erkek yürüyüşüyle beşyüz sene uzaklıkta bulunur. Keza yeryüzü de gökyüzünden beşyüz sene mesâfede bulunmaktadır. Ancak bu ilk gök ve yeryüzü arasındaki karşılaştırmanın üzerinde dur. Çünkü yeryüzünün bir kum tanesinden büyük olduğu kadar ilk gök, yeryüzünden daha büyüktür. Bu fazlalık ikincisinden daha fazla, üçüncü de ikincisinden daha fazladır. Ve bu, böylece diğeri bir öncekinden daha fazla olmak üzere, son göğe kadar uzanır gider. Sana doğruyu söylerim ki, cennet bütünüyle yeryüzünden ve gökyüzünden daha büyüktür. Tıpkı yeryüzünün bir kum tanesinden daha büyük olduğu gibi.»

Sonra Barnaba İncili'nde denilir ki : «O zaman Melek Cebraîl İsâ'ya gelerek ona bir ayna gösterdi, parlaklığı güneşin parlaklığı gibiydi ve İsâ o aynada şu sözleri gördü : Doğruyu söylerim ki, ebedî olan asıl cennet, bütünüyle gökyüzü ve yeryüzünden daha büyüktür. Ve nasıl yeryüzü, bir kum tanesinden daha büyükse işte ben de Cennet'ten daha büyüğüm. Denizlerin kumlarının tanesinden ve denizdeki suların damlalarının tanesinden ve hayvanların derilerinin kıllarının tanesinden çok daha fazla. Hattâ gökleri ve Cenneti dolduracak kum tanelerinin sayısından daha fazla...»

İşte Antikçağ filozoflarının sözleri ve işte İncil'in ifadeleri. Sonra Yunan felsefesi Fârâbî ve İbn Sinâ'nın eliyle Arapçaya aktarıldı ve feleklerin dokuz tane olduğu kararlaştırıldı. Buna dayanan İslâm bilginleri, onların görüşlerini inceledikten sonra dediler ki, bu dokuz felekten yedisi gök, ikisi de Kürsî ve Arş'tır. Yedi göğün zikri yukarda geçti. Kürsî ise sâbit yıldızların feleğidir. Arş diğer feleklerin günlük hareketlerini kuşatan doğu ve batı yönlerindeki yörüngelerini ihâta eden felektir, dediler. Bir süre sonra İslâm ümmetinden büyük filozoflar ve seçkin bilginler, bu görüşün bâtıl, şerîate ve akle aykırı olduğunu farkettiler. Ve dediler ki, Kur'an'da sözkonusu edilen yedi gök sınırlayıcı bir rakam değildir, çünkü sayı anlaşılmaz. Zira bir kişi benim yanımda iki at vardır derse, bu söz onun yanında bin at olması ile çelişmez. Filozoflar bu feleklerin kadîm olduğunu ve fanî olmasının imkânsızlığını söylediler. Yıldızların da böyle olduğunu belirttiler ki, bu hem akla, hem de dine aykırıdır. Dediler ki; güneş kendi etrafında döner, ortada Atlas feleği veya ortada herhangi bir şey yoktur, bütün yıldızlar boşlukta dönmektedirler. (...) Onaltıncı asırdan sonra gelişen astronomiye göre ise, bu âlemlerin hepsinde dünya, ay ve yıl-

dızlar vardır. Bunlar hızla hareket eden fezâya dağılmış duman gibiymişler. Milyonlarca sene boyunca hareket hızı kazanmaları netîcesinde, güneşler oluşmuş, sonra yine milyonlarca sene dönmüşler ve bu güneşlerden birisinden bizim güneşimizle gezegenleri kopmuş. Utârid Zühre, Yeryüzü, Merîh, Müşterî, Zühal, Uranus ve Neptün teşekkül etmiş. Bu gezegenlerin sayısı sekizdir. Sonra Merîh ile Müşterî arasında altı yüz küçük gezegen uydusu bulunduğunu tesbît etmişler. Ancak bu altıyüz uydu birleşse hiç birisi ayın büyüklüğü kadar yer işgâl edemezler. Bu gezegenler güneşin etrâfında devrederler. Utârid devrini 28 günde tamamlar, Zühre ise 226 günde, Merîh 321 günde. Dünya 1 yılda, Müşterî 11 yıl 313 günde, Zühal 29 yıl 167 günde, Uranus 48 yıl 7 günde, Neptün 148 yıl 268 günde bir devir yapar. Ancak güneşin etrafında henüz keşfedilmemiş başka gezegenler de olduğu sanılmaktadır. İlmin hârikalarından birisi de çağdaş bilginlerin Müşterî ile Merîh'in arasında bulunan uyduları araştırıp ve gezegenlerin güneşe uzaklığı konusunda koydukları kâide uyarınca bunların sayılarını tesbît etmiş olmalarıdır. Bu gezegenlerin güneşten uzaklığı belli bir oran dahilindedir. Bunları şöylece sıralamak mümkündür :

Utârid	0 + 4	4 X 9 =	36.000.000 mil.
Zühre	3 + 4	7 X 9 =	63.000.000 mil.
Dünya	6 + 4	10 X 9 =	90.000.000 mil.
Merîh	12 + 4	16 X 9 =	144.000.000 mil.
Güneş	24 + 4	28 X 9 =	252.000.000 mil.
Müşterî	48 + 4	52 X 9 =	468.000.000 mil.
Zühal	96 + 4	100 X 9 =	900.000.000 mil.
Uranus	192 + 4	196 X 9 =	1.764.000.000 mil.
Neptün	284 + 4	288 X 9 =	2.592.000.000 mil.

İşte gezegenlerin güneşten uzaklıkları. Yani bu uzaklıklar yaklaşık bir düzen içerisinde yer almış bulunmaktadır. Buna göre her gezegenin derecesine dört eklenir ve dokuzla çarpılırsa güneş ile aralarındaki uzaklık bulunur. Görüldüğü gibi Utârid sıfır derecededir, ona dört eklenip dokuzla çarpıldığında uzaklığı bulunur. Kezâ Zühre üç derecededir, dört eklenince yedi olur, dokuzla çarpılınca altmışüç olur. Keza yer Zührenin iki katı olan altıdır; ona dört eklenince on olur, dokuzla çarpılınca doksan milyon mil olur. Merîh ise altının iki ile çarpımı olan onikidir, buna dört eklenince onaltı olur, dokuzla çarpılınca da yüzkırkdört olur. Diğerleri de böylece katlanarak gider. Ancak bu çarpımdan küçük rakam farklılıkları bulunmaktadır. Çünkü Zühre'nin uzaklığı 67, Dünyanın uzaklığı 93, Merîhin uzaklığı 143, Müşterînin uzaklığı 484, Zühal'in uzaklığı 887, Uranus'ün uzaklığı 1782 ve Neptün'ün uzaklığı da 2792 milyon mildir.

İyi bil ki; Utârid ve Zühre aşağı gezegenlerdir, çünkü onların yörüngesi yerin yörüngesinin içerisindedir. Diğer gezegenler ise yukarı gezegenlerdir ki onların yörüngesi yerin yörüngesinin dışındadır. Benim güneş manzûmesi hakkındaki söylemek istediklerim bunlardır.

Sâbit yıldızlara gelince, onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Bilginler araştırmışlar ve bunun yüzmilyonları bulduğunu tesbît etmişlerdir. Büyük teleskoplar vasıtasıyla çektikleri fotoğraflarla bunu tesbît etmektedirler.

İyi bil ki; güneşin ışığı bize sekiz dakika onsekiz sâniyede ulaşır. En hızlı tren yeryüzünden güneşe doğru hareket etse ve gece gündüz durmadan yol alsa, güneşe en erken ancak 350 senede ulaşması mümkündür. Ben bunu sana söylüyorum ki, Allah'ın azamet ve celâlinin ıniktarını anlayasın ve daha sonra sâbit yıldızları hakkında söyleyeceklerimi kavrayasın.

İyi bil ki; güneşin ışığı 1 saniyede 186.000. mil yol kat eder ve bir yılda 6 milyar millik mesâfe alır.

İyi bil ki; bize, en yakın yıldızın ışığı 4 ışık senesinde ulaşır. Güneşin ışığı bize 8 dakika 18 saniyede ulaştığına ve uzaklığı da çok büyük bir mesâfede olduğuna göre bize 4 yılda ışığı ulaşan yıldızların uzaklığını nasıl hesap edeceksiniz? 8 dakika nere, 4 yıl nere? Öyle yıldızlar da vardır ki bize ışıkları bin (1000) ışık senesinde ulaşamaz. Sirius yıldızının ışığı bize 9 ışık senesinde ulaşır. Kezâ ışıkları bize 14, 30, 32 ve 50 senede ulaşan yıldızlar vardır.

İyi bil ki; ilim adamları sâbit yıldızları, ışıklarına göre taksîm etmişlerdir. En parlak olan yıldızı birinci kadirden daha sonra gelen parlaklıktaki yıldızları da sırasına göre tasnîf etmişlerdir. Eskiler altı kadirden yıldız tesbît etmişken, yeniler 20 kadire kadar ulaştırmışlardır. (...) İşte insanların göklerle ilgili bildikleri şeyler bunlardır. Allah seni korusun. İskenderiyye bilginlerinin anlattıkları ve Barnaba İncil'inde nakledilenlerle bugünkü insanoğlunun bildikleri arasındaki farkı, var sen kıyas et. Allah'ın azameti bugün çok daha açık tecellî etmiştir. Görmüyor musun İncil'de eskilerin sözü gibi her gök arasında 500 yıl olduğu anlatılıyordu ve 9 gök bulunduğunu belirtiliyordu. Bu göğü müslümanlar yedi gök, arş ve kürsî olarak belirtmişlerdi. Buna göre, göklerin mesâfesinin toplamı insan yürüyüşüyle 4.500.000 senelik mesâfe oluyordu. Bu ise bugün bilinene nisbetle çok basît bir ölçüdür. Görmüyor musun bu mesâfeyi ışık 4 dakikadan daha az bir zaman içerisinde katetmektedir. Ve bugünkü insanların bildikleri ilâhî kudretin genişliği, bugün bizimle güneş arasındaki mesâfenin yarısını geçmiyordu. Çünkü güneşin ışığı bize 8 dakika 18 saniyede ulaşır. Güneşin uzaklığı da ne oluyor, az bir uzaklık. Çünkü güneş dünyamıza çok yakındır. 8 dakika nerede, bize en yakın yıldızın mesâfesi olan 4 yıl

nerede? Işığı bize binlerce senede ulaşan yıldızlara kıyâsla bu mesâfe ne kadar da küçük kalıyor? Akıllar şaşmış, gözler göremez olmuş, fikirler hayrette kalmış. Eskilerin zikrettikleri ilâhî azametle bugün bilinenler ne kadar farklı? Eğer sen yıldızların ışığının bize ne kadar zamanda ulaştığını bilmek istiyorsan, bizim her gece gözlediğimiz yıldızların bir çoğunun ışığının bize yeryüzü yaratılmazdan önce yollanmış olduğunu, ancak şimdi gözümüze ulaştığını düşün. Ve yine, yeryüzü yaratılmazdan önce yola çıkmış fakat yok olmuş, ama ışığı bize henüz yeni gelmiş olan yıldızlar bulunduğundan da kuşku duyma. Biz şu anda onun çok önceden gönderdiği ışığını gözlüyoruz ve bize gelen ışık onun yok olmazdan önceki ışığıdır. Şu halde İskenderiyye bilgilerine dayanarak ve İncil'de yer alan bilgilerin, Kur'an'a uygun düşen modern ilimlere nisbetle hiç bir değeri yoktur. Öyleyse modern ilmin keşfi, İslâm'a uygun bir keşif olmuştur ki bu da İslâm'ın eşsiz bir mucizesidir.

Ben bu tefsîrden buraya kadar olan kısmı yazdıktan sonra fazîletli bir bilgin ziyâretime geldi. Yazdıklarımı ona gösterince sevindi ve dedi ki, Allah senden râzı olsun, Sen Allah'ın celâlini, cemâlini ve san'atının hârikalarını tesbît ettin. Ancak şu anda Kur'an'a aykırı durumla karşı karşıyasın. Ben, nedir o durum? dediğimde, dedi ki : Sen yıldızların fezâda hareket ettiğini söylüyor ve bu modern görüştür diyorsun. Bunun üzerine dedim ki, yıldızların fezâda hareket ettiğini söyleyenler, ne eski, ne de yeni ilmin söylediklerini biliyorlar. Eskiler fezâ varlığının bulunmadığını tesbît etmişler ve boşluk imkânsızdır demişlerdi. Çünkü biz boş bir yer düşündüğümüzde onu ya aydınlık veya karanlık olarak düşünmek zorundayız. Karanlık ve aydınlık ise ya arazdır veya cevherdir. Ya da birisi araz, diğeri cevherdir. Eğer ikisi de cevher olursa bu doğrudur. Eğer ikisi araz olursa, araz cevhersiz olmaz. Eğer ikisi araz diğeri cevher olursa, mes'ele açıktır dolayısıyla kâinatta boşluk diye bir şey yoktur, diyorlardı.

Modern bilginler ise diyorlar ki : Yıldızların ışıkları yeryüzüne ulaştığına göre, bunun mutlaka bir madde tarafından taşınması gerekir. Nitekim telsiz telgraf bu nazariyeye dayanılarak icâd edilmiştir. Şu halde ne eskiler ne de yenilerin kâinâtta boşluğu kabul etmedikleri sâbit oluyor. Yıldızlar boşlukta hareket ederler diyen kişi eski ve yeni bilgilerin hepsinden habersizdir. Bunlar bilgileriyle gurûrlanan ilkokul öğrencileridir. Bunun üzerine o bilgin zât, doğru söylersin dedi, yıldızlar mevcûd cisimler üzerinde hareket ederler, ancak Allah göğün yedi kat olduğunu söylüyor ne dersin? deyince, dedim ki, esîrin varlığını kabul ettikten sonra Kur'an'ı anlamak gayet kolay olur.

İyi bil ki; sayı, anlaşılan bir şey değildir. Müfessirlerin ve filozofların bazıları da böyle demişlerdir. Allah yedi gök dediğine göre, bu

yedi sayısının daha fazla olmasını engelleyen bir engel yoktur. Sen, düşüncenin sonuna ulaşamadığı, vehmin derinliğini kavrayamadığı, eşsiz ve hârika dolu yıldızlarla, sayısız yaratıkların içinde uzandığı hârika ve latîf cirmi bildikten sonra, o ister yedi olsun, ister bir olsun hiç önemi yoktur. Çünkü hepsi Allah'ın fiilidir ve hepsi de Allah'ın cemâl ve celâline delâlet eder. Onun tecellîsi ve yüce makâmından fışkıran aydınlık ve parlak nûrunun belirtileridir. Hareket eden yıldızlardan her birinin bir yörüngesi vardır, her güneşin bir yörüngesi vardır. Allah; hepsini yaratan, hayırları bol bol veren, güzellikleri, parlaklıkları ve aydınlıkları lütfedendir. Nitekim İmâm Gazzâlî Tehâfüt el-Felâsife isimli eserinde der ki; «Âlemin hâdis olduğu tesbît edilince bu ister küre şeklinde olsun, ister sekizgen, ister altıgen olsun farksızdır. Ve yine ister gökyüzü ve onun altında bulunan cisimlerin tabakası onüç olsun veya daha az veya daha fazla önemsizdir. Bu konulara bakmanın ilâhî ilimleri araştırmaya nisbeti, soğanın tabakalarına ve tabakalarının sayısına ve narın tanelerinin sayısına bakmak gibidir. Maksat, bunların sadece Allah'ın fiili olmasıdır, ama nasıl olursa olsun.»

Ben derim ki; ey zekî kişi, bu «yedi» lafzı seni araştırma ve incelemeden alıkoymasın. Bundan sakın, çünkü sayı, sınır değildir. Sen ilâhî güzelliğe bak ve bu güzelliklerin Kur'an'a aykırı olduğunu sanan korkaklardan ve ödleklerden olma, ya da bu gibi lafızları duyunca inkâr eden, bilgisizlikleri ve akıllarının çarpıklığı nedeniyle ilhâda sürüklenen zavallılardan olma. Her iki grup ta Allah'ın «Onunla çoğunluğu sapıklığa düşürür» buyurduğu kimselerdir.

Bunun üzerine arkadaşım bana dedi ki; öyleyse sen modern görüşü destekliyorsun. Ben, hâşâ, ne modern, ne de eski görüşü destekliyorum, dedim. Biz eskiden Kur'an'ı, eski görüşe göre uydurmuşuz, sonra bu görüşün sakatlığı açığa çıktı ve modern görüş geldi. Bu görüşün Kur'an'a daha uygun olduğunu gördük. Kur'an ise her iki görüşten de üstün ve yücedir, ancak ilerde daha değişik görüşlerin ortaya çıkmayacağını kim söyleyebilir? Kur'an ayaktan ayağa atılan bir top mudur? Hayır. Sadece benim söylediğim müslümanların kalbinin itmi'nân kazanması için âyetin tatbîkinden ibârettir. Allah'ın san'atının ve fiilinin kelâmına aykırı olmadığının bilinmesini tesbîttir. Bu uygulama sadece güven ve itmi'nân içindir. Bunun üzerine arkadaşım bana dedi ki; neden modern görüş Kur'an'a daha uygun geliyor sence? Dedim ki, evvelâ Kur'an : «Sizin bilmediklerinizi de yaratır» buyuruyor. Modern görüş te bize Allah'ın yarattıklarının genişliğini ve kavranamayacağını gösteriyor. İkinci olarak, eskiler yıldızların ve gezegenlerin yok olmayacağını söylüyorlardı, modern görüş ise tıpkı insan ve hayvan gibi yıldızların da meydana gelip öldüğünü ve değiştiğini söy-

lüyor. Hatta oluş devresinde bulunan yıldızların gözlendiği ve altmış bine yakın yıldızın yok olduğu belirtiliyor... Arkadaşım bana bu anlattıklarını özetler misin? dediğinde şöyle dedim : Önce insanlar göğün bir tek olduğunu görüyorlardı, sonra din onun yedi olduğunu söyledi, filozoflar da bunu dokuza çıkardılar. Üçüncü olarak müslümanlar eski zamanda yedi kat göğe, arş ve kürsîyi de eklediler. Eski filozoflara ve Barnaba İncil'inde belirtilen dokuz göğe paralel bir sistem kurmak için diğer felekleri de kürsî ve arş olarak belirttiler. Sonra eski görüş iptâl edildi ve tabîatiyle Barnaba İncili'yle müslümanlardan bu fikre uyanların görüşü de iptâl edilmiş oldu. Nihayet modern görüş Allah'ın azametinin eskilerin söylediklerinden daha fazla olduğunu açıkladı ve eskilerin görüşünü, modern ilmin görüşüne göre, bir zerrenin yeryüzüne dağlara ve denizlere nisbeti gibi olduğunu, hattâ ondan çok daha önemsiz olduğunu ortaya çıkardı.

Beşinci olarak, âlemde boşluk olmadığı göklerin fiilen var oldukları eski ve yeni belgelerle açıklandı.

Altıncı olarak, gökyüzünün yedi olduğu ve bunun üst üste tabakalar anlamına geldiği anlaşıldı.

Yedinci olarak bizim maksadımız Kur'an'ın araştırmalara boyun eğdirilmesi değildir, eski görüşler, nasıl ibtâl edildiyse, yeni görüşler de ibtâl edilebilir. Kaldı ki Kur'an hepsinin üstündedir. Âyetin bu görüşe tatbîk edilmesi, mü'minlerin bilgiye alıştırılması ve ilmin Kur'an'ın lafızlarına aykırı olduğu zannedilip te ilimden kaçmamalarını sağlamak içindir.

Bunun üzerine arkadaşım bana dedi ki bu mes'eleyi tam olarak açıkladın. Ancak benim bir suâlim daha var, o da şu : Allah neden yedi gök tabirini kullanmış ta bir tek gök dememiş? Halbuki insanlar bir tek gökten başkasını görmüyorlar? Dedim ki; İyi bil ki; Allah bir tek gök demiş olsaydı müslümanların kafası bu noktaya takılır ve diğerlerini araştırmazlardı. Ancak yedi gök tabîrini duyunca Yunan felsefesini okumaya koyuldular. Sonra biz, modern felsefeyi okuduk ve Allah'ın hikmetini, nimetini öğrendik. Yedi tabîrinin bir deneme olduğunu ve bunun araştırıcıların zihnini hayrete düşürdüğünü gördük. Rûh hastaları, aklı cılız, düşüncesi zayıf, korkak, endişeli ve ürkek kimseler, ben âlemlerin Rabbından korkarım diyerek âlemleri araştırmaya dalmazlar. Mü'minlerin, ilâhî cemâl ve celâli araştırmasına Allah'ın kızacağını zannederler. Azmi kuvvetli, himmeti yüce, nefsi gelişmiş olan kişiler, bu konuları araştırırlar ve Allah Azze ve Celle'nin fiilini bilir ve kendi kendilerine şöyle derler : Bu, Allah'ın fiilidir, ben de onun kelâmını okuyorum. Allah'ın fiili ile kelâmı birbirini destekliyor ve fiiliyle kelâmı birbiriyle çelişmiyor, ancak bilgisizler onu çelişik sanıyorlar.

İşte ben de Allah'ın san'atını araştırıyorum. Sonra da Allah'ın kelâmına bu sanatı tatbîk etmeye çalışıyorum. Böylece müslümanlar ilerleyip gelişsinler ve öğrensinler. Nice zekî müslüman var ki, modern ilimleri okumuş ve dini inkâra yeltenerek, ilmi elde edenin; peygamberlerin getirdiğini, getirebileceğini ve peygamberlerin bilmediğini, kendisinin bileceğini zanneder olmuştur. Nice ahmak müslüman da var ki, bu konulara muttali olmuş, bunun dine aykırı olduğunu zannederek o konuları araştırmaktan kaçmıştır. Ben, doğruyu söylüyorum. Müslümanlardan seçkin çok az kişi din ve ilmin birbirini doğruladığını kabul eder. Dini doğrulayanların çoğunluğu, din bilginleriyle câhillerdir. Çağdaş öğrenim görenlerin çoğunluğu ise dinin ayrı bir şey, ilmin de ayrı bir şey olduğunu söylerler. (Tefsîr el-Cevahîr, I, 46 - 51).

Reşîd Rızâ ise der ki;

Kısacası Allah Teâlâ yeryüzünü ve üstünüzdeki gökleri tedricî olarak yaratmıştır. Biz, onların yaratılışını görmedik, bize anlatılanlar sadece Allah'ın kudretine ve hikmetine delil getirmek içindir. Allah'ın üzerimizdeki nimetini ve lütfunu hatırlatmak içindir. Yoksa göklerin ve yerin yaratılış tarihini belirtmek için değildir. Çünkü bu, dinin hedefini teşkîl etmez. Yaratılışın başlangıcı ve sırası bilinmemektedir. Ancak göklerin yedi gök olarak düzenlenmesinin, yeryüzünün oluşumundan sonra olduğu anlaşılmaktadır. Ve yine buradan anlaşılıyor ki, gökler yeryüzünden önce mevcut imiş. Ancak yedi gök halinde değilmiş. Bu sebeple onları «yedi gök olarak tanzîm etti» âyetinde tanzîm anlamına istivâ zikrediliyor. Buradan biz Allah Teâlâ'nın bildiği bir hikmete göre gökleri böyle tanzîm ettiğini kabul ediyoruz. Bu husûsun bize açıklanması düşünüp tefekkür etmemiz içindir. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler, kâinâttaki araştırmalara baksınlar. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 249).

Arzın Yaratılışı :

Elmalı lı merhûm da bu konuda şu bilgileri verir :

Şüphe yok ki evvelâ arzdakilerin halkı, sonra da Semâların tesviyesi meselesinde sonralık yani (ثم) mânâsı zamânen değil rütbeten yani ifade noktai nazarından bir sonralıktır. Zira bu bapta gaye-i beyân, insanların tenvîridir. Halbuki idrâki beşer noktai nazarından merkezi âlem insanın kendisidir. Bütün idrâki hâriç bu merkezde toplanır, câzibe-i idrâk (ثم) den başlar. Buna birinci derecede yakın olan da ayağının altındaki arz ve sonra semâdır. Zira insan arzı evvelâ lâmisesi ve kendi sıkletiyle tanır, lâmise ise havâss-ı sâireye mukad-

demdir. Ve idrâki en yakındandır ve hattâ bu seviyeden pek yükselememiş olan nice insanlar vardır ki kendisini sadece yerle alâkadar bir mahlûk zanneder. Ve semâdaki menâfiinden gâfildir. Cenab-ı Hakk da irşâdâtını, idrâk-i beşerin bu cereyânına göre beyân buyurmuştur ki bunun zâhirinden arz ve semâdan evvel yaradılmış gibi anlamamalıdır. Maamafih burada tesviye-i semâvâtın hakîkî ve zemânî bir te'hîrine işâret yok demek de doğru değildir. Bazı müfessirînin anladıkları veçhile (ثم) hakîkat olarak alınabilir. Gerçi arz, alelıtlâk semâdan evvel yaradılmış değildir. (كانتا رتقا) Fakat arzın fazây-ı hilkatte bir cirm-i mahsûs olarak yaratıldığı zaman ile ondan evvelki tesviye-i Semâviye aynen kalmamak lâzım gelirdi. Bugün fennen mülâhaza edebiliriz ki, arz teşekkül ettiği andan itibâren sıkleti mahsûsası, câzibesi, dâfıası hasebiyle mensûb olduğu manzûme-i ecrâmın vaziyetlerinde ve arada mevce-i mekfûfta, duhân-ı esîr'de, câzibe-i umûmiye nizâmının bir tahavvülü, bir inkılâbı olmuştur. Binâenaleyh câzibe-i arziye ile alâkadâr olan «seb'ı semâvât tesviyesi» ve nizâmı, hilkat-i arzdan evvel değil, sonra olmak lazımgelir. Ve bu sûrette câzibe-i arziyenin tahaddüsünde asl'a müteessir olmayan cihet-i semâ bu tesviyede dâhil olmaz ve onlar bu «seb'a Semâvât»ın mâverâsı kalır. Bugünkü fen, ilmi hey'et henüz ecrâmın ikisinden fazlası arasındaki câzibe tahavvülâtını hisab edebilmekten âciz bulunduğu için Kur'an'daki bu tesviyenin hudûdunu tayîn edebilmekten uzaktır.

Bu «seb'a Semâvât»ın tefsîr ve tevilinde başlıca iki mülâhaza vardır. Birisi, Arz'dan Zühre'ye kadar bir, Zühre'den Utârid'e iki, Utârit'ten Şems'e üç, Şems'ten Mirriha yahut yine Arz'dan Mirrîh'a dört, Mirrîh'ten Müşterîye beş, Müşterîden Zühal'e altı, Zühal'den daha ilerisine kadar yedidir ki âhiren keşfedilmiş olan Uranus ve Neptün seyyâreleri ve daha keşfedilmesi mümkün olanlar hep bu yedinci hudûd dâhilinde demektir. Çünkü bu takdîrde bu yedi semâ bilhâssa hilkat-i arz üzerine tesviyeye dâhil olanlardır. Bu gün bu tesviyenin daha ileri gittiği isbât edilemez. Bu mülâhaza alelekser ilm-i hey'et nokta-i nazarını takîb edenlerindir ki zamanımızın hey'et telâkkîsine de muhâlif değildir. Zira bunda mevzû-u bahis arzın merkeziyeti değil, arza nazaran semâ kelimesinin tatbîkidir. Manzume-i şemsiyede Arz merkez olmamakla beraber bizim tahtımız ve idrâk-ü mülâhazamızın meb'dei de bizzat kendimiz ve arzın câzibesi olduğundan bu tertîb o haysiyetledir. Ve izâfîdir. Başka bir seyyârede bulunsak o zaman bunu o Arz tasavvur etmemiz lâzımgelirdi. Meselâ Güneş'te bulunduğumuzu farz edersek Utârid bir, Zühre iki, Arz üç, Mirrîh dört, Müşterî beş, Zühal altı, ilerisi yedi deriz ve bu misâle göre yedi tane de arz tasavvur etmemiz lâzımgelir. Eski Batlemyus heyetini takip edenler Kamerî, birinci sey-

yare saydıklarından ondan başlarlardı ve yedinci Zühale dayanırdı ve Kur'an'daki Semâvât âyetlerini o heyete tatbîk etmek için bin derd ile zahmetler çekerlerdi. Filvaki ilm-i heyetin riyâzî olan mesâil-i hisâbiyesi ve pek eski zamanlardan beri husûf ve küsûf hisaplarındaki isâbetler inkâr edilmemek iktizâ ederdi. Lâkin bunlarla heyetin, mebâdi-i ilmiyesini teşkîl eden nazariyât ve hattâ farziyâtı ayırmak lâzımgelirdi. Meselâ Batlemyus ilm-i heyetinin bütün esâsı şu nazariyede toplanıyordu: «Seyyarelerde iki hareket görülüyor, bunun biri tabiî ise, diğeri her halde kasrî olmak lâzımgelir, bu da her birinin bir felekte merkûz olmasına ve onun hareketiyle müteharrik bulunmasına mütevakkıftır. Binâenaleyh yedi seyyarenin bir feleki, sevabitin de bir feleki ve umumunu muhît bir de felek-i Atlas vardır. Ve hareketi yevmiye bu felek Atlasındır.» diyorlardı. Buna mukâbil ulemâ-i tefsîr ve hattâ Mütekellimîn de bu nazariyenin yakinî olmadığını diğer bir sebebin melhûz olabileceğini söylüyorlardı ve hattâ ilk evvel felâsifeden Sabit İbn Kurre bir cezp nazariyesini bile dermeyân etmişti. Filvâki âhiren câzibe-i umûmiye nazariyesi inkişâf ettirildi ve onun üzerine pek eski olan sükût nazariyesinin teyîd ile yeni ve mükemmel bir İlm-i Hey'et teessüs etti ve fakat bu hey'et eskisi gibi bütün hey'et-i âlemi ihâta dâvâsından sarf-ı nazar ederek ciddî hudûd-i iştigâlini manzûmei Şemsiye dahiline hasretti. Binâenaleyh bunda bu manzûme hâricine çıkılarak yapılan mülâhazalar sırf farziyattır. Câzibe-i umûmiye kanunu bu gün âdetâ mütearefe tavrını almış bir mevzûa-i ilmiye olmuştur. Ve filhakîka semâvâtın direksiz durmalarını izâh etmek itibâriyle de beyânât-ı Kur'an'iyeye çok muvâfıktır. Ve henüz bu bapta istikraî ve tecrübî bir nakız misalî görülmemiştir. Ancak câzibe kelimesi o kadar mücerret ve o kadar ma'nevî mefhum ifâde ediyor ki bunu bir melek kelimesiyle tasavvur etmek ve bizzat kudreti ilâhiyeye rapteylemek daha ciddî ve daha hikemî olurdu.

«Seb'a semâvât»taki diğer mülâhazaya gelince : Arzın üstünde bütün yıldızların tezyîn ettiği maddî âlemin hepsi bir semâdır. Seb'a semâvâtın birincisidir. Ve bunun mâverâsında bundan başka altı semâ daha vardır. Bunlar ruhanî ve ma'kul olarak tasavvur edildikleri zaman fazânın ecsâma intibâkı gibi aralarında tıbâk ve mutâbakat mefhûmu daha bârizdir. (انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب) de bunda zahirdir. Ve İslâm'da ekâbiri müfessirînin kavilleri budur. Sonra mirac hadîslerinde de semâvâtın böyle rûhanî mânâlarına işâret vardır. Ve Cenab-ı Hakk her an bunların şuûn-i muhtelifesi'ni tesviye etmektedir. Ve bu tesviye mâddiyâta münhasır değildir ve hiç şüphesiz arzı halketmesi üzerine de bunlara bir tesviye-i mahsûsa vermiş ve arz üzerinde yaradacağı insanların halkı ve bilâhare onların intifâ'ları için melek-

lerine emirler vermiş, tesîrler ikâ etmiş, fazâyı âlemde yeni bir sünnet-i câriye açmıştır. Şimdi bazıları burada diyebilir ki, acâip, cerayân-i hâdisât böyle ilmî midir? Bunları kör bir kuvvet gelişi güzel, tesâdüfî olarak icad edivermiş değil midir? Bu kadar nâmütenâhî şeyler ilme nasıl sığar? Ve insan yaradılmadan evvel, onun yaradılacağı bilinip, hesâb edilerek arz ve semâ ona göre nasıl ihzâr edilir? Buna cevaben de buyruluyor ki siz bunları istib'âd etmeyin. (وهو بكل شيئ عليم) O Allah her şeye alîmdir, ezelen ve ebeden alîmdir. -Onda bütün ilimlerin ilmi vardır. Onun ilmi olmasa idi ilim nereden çıkardı? Esbâp ve müsebbebât birbirine nasıl merbût olurdu? Fünûn nasıl teessüs ederdi ?Arz-u sema hayata evvelden ihzâr edilmemiş olsa idi hayat nasıl zuhûr ederdi? İşte Allah böyle bir Allah'tır. Ve insanları böyle yüksek bir ilm-ü kudretle böyle şâmil bir rahmetle arz ve semânın bir hâsılası bir nüshâ-i suğrâsı ve belki kübrâsı olarak yaratmıştır. Ve bütün esbâb-ı saâdetlerini de ihzâr etmiştir. Artık bu sefîl, miskîn hayattan silkininiz, bu edvârı, bu nimetleri derhatır ediniz, rûhunuzun ne gibi ulviyetlere namzet kılındığını düşününüz. Bu arzda ve o Semâvâtta taharriyât icrâ ediniz, nef'iniz için halk ve ihzâr edilmiş bulunan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan istifâde ederek diğer hayata, ahiret hayatına hazırlanınız. Siz bütün bu merâtipten geçirilip Allah'a ircâ olunacaksınız. Binâenaleyh yükseliniz, yükselmeye azmediniz. Şimdi bunlara karşı Allah'a nasıl küfür veya küfrân edersiniz, bu yükseklikleri, bu derinlikleri iyi düşününüz! (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 291 - 295).

«Yedi göğün» mânâsını tasrîh etmek pek kolay bir iş değildir. Gök ve yeryüzünün ötesindeki fezânın genişliği hakkında her çağda farklı nazariyeler zikrediliyor. Bu sebeple bu nazariyelerden herhangi biriyle Kur'an-ı Kerîm'deki «yedi gök» arasında münâsebet kurmak doğru olmayacaktır. Bu Allah Teâlâ'nın dünya ötesindeki bütün kâinâtı yedi müsâvî sâhâya ayırmış bulunduğunu, yahut ta içinde dünyanın bulunmakta olduğu kâinâttan bir kısmının yedi sâhâdan müteşekkil bulunduğunu ifâde eder. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I)

Tefsîr ve tevhîd âlimleri yer ve gök hakkında, hangisinin önce ve hangisinin sonra yaratıldığına dâir uzun beyânlarda bulunmuşlar, âyette geçen (الاستواء) ve (التسوية) tâbirleri üzerinde bir çok görüşler öne sürmüşlerdir. Fakat bunların bilmesi gerekirdi ki, öncelik ve sonralık, ancak beşerî birer istilâhtan ibarettir. Allah Teâlâ'ya nisbetle bu istilâhların mânâ ve değeri yoktur. Yine unutmaktadırlar ki bu gibi istilâhlar, ancak hudutsuz tasvîrlerin, mahdût beşer havsalası tarafından kavranabilmesi için kullanılmıştır. Bundan fazla bir rolleri yoktur. İslâm mütefekkirlerinin Kur'an-ı Kerîm'deki bu tâbirler üzerinde giriştikleri münâkaşa, eski Yunan felsefesiyle yahudi ve hıristiyanlar-

daki dinî tartışmaların berrak Arap aklıyla parlak İslâm zekâsına karışmasının korkunç felâketinden başka bir şey değildir. Bu gün olsun bizlerin, böyle bir felâkete düşmememiz ve felsefe kaziyyeleriyle Kur'an'ın, itikadın güzelliğini ifsâd etmememiz gerekir.

Şu halde, bu tabirlerin de, üstüne çıkarak yeryüzündeki bütün varlıkların insanoğlu için yaratıldığını haber veren gerçekleri hülâsa edelim.

Hakk Teâlâ insanın yaratılış hikmetini, onun yeryüzündeki büyük vazifesini, Allah terazisindeki kıymetini ve bütün bunların gerisinde de, insanoğlunun İslâm mefkûresindeki ve İslâm'ın içtimaî hayatındaki mevkiini beyân ederek :

«Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.» buyuruyor. Âyet-i Kerîme'de geçen «size» kelimesi mânâ itibariyle derin olduğu kadar işâret ettiği husûslar bakımından da pek önemlidir.

Allah Teâlâ'nın insanları mühim bir vazîfe için yarattığında şüphe yoktur. Onu yeryüzünde kendisine halîfe kılmak istemiş ve dünyaya hükmetmesi için yaratmıştır.

Dünyada yapıcı bir faâliyet göstermesini istiyor...

Evet, bu geniş mülkün en üstün varlığı insandır. İnsan bu mülkün ilk efendisidir. Yeryüzündeki bütün faâliyet ve gelişmelerde baş rolü insanoğlu oynar. İnsanoğlu hem dünyanın, hem de dünyadaki makinelerin hâkimidir! Gerçi günümüzün materyalist dünyasında insanoğlunu makinanın esîri olarak görüyoruz. Bugün insan, tekniğin beşeriyete sağladığı bir takım faydalara kendini kemende kaptırır gibi kaptırmış sürüklenmektedir. Beşeriyet, bu korkunç felâkete, basîretsiz materyalistlerin insandaki meziyetleri küçük görmesi netîcesinde itilmiştir. Bütün varlıkların efendisi ve en değerlisi olan insanoğlu, cansız makineye köle edilmek isteniyor. O kâinâtın bütün maddî kıymetleri bir araya gelse yine insanoğlundaki değerleri aşamaz, ona hükmedemez, ve boyun eğdiremez. İnsandaki mânevî değerleri küçümseyip bütün gayretlerini madde inkişâfına sarfedenler ne kadar başarı sağlarlarsa sağlasınlar bilmelidirler ki; bu tutum insanoğlunun yaratılış gayesiyle taban tabana zıttır. Önce, insanoğlunun üstünlüğü ve kendisine verilen vazîyetlerle kâinatı kabzası içine alışı gelir, ondan sonra da ona boyun eğen maddî kıymetler...

Burada Allah Teâlâ'nın insanoğluna bahşettiği nîmet -ki Allah bu nimetin inkârını kabul etmemektedir- yeryüzündeki bütün varlıkların kendisine verilmesinden ibaret değildir.

-Buna ilâveten- insanoğluna, kâinattaki bütün varlıkların ihtivâ ettiği değerlerin üstünde bir değer bahşedilmiştir. Bu, kendisine mülkün sahibi olmanın ve ondan her türlü faydalanmanın dışında Hakk'ın bir nîmet ve ikrâmıdır.

(استوا) kelimesindeki mânâ derinliklerine dalmağa lüzum görmeden belirtelim ki; bu tâbir, yaratmak ve var etmek kudretini içine alan hükümrânlığın ifâdesidir. Bu arada, (yedi kat gök) tâbirinin içine aldığı büyüklük, şekil, vs. gibi vasıflar üzerinde durmayı da lüzumsuz buluyoruz.

Burada kastolunan umûmî mânâ : Kâinâtın sahibi Allah'ın insanların inkâr etmesini protesto eder mâhiyette Kâdir-i Mutlak olan Hakk Teâlâ'nın yeri göğü yaratıp bu kudretini insanoğlunun gözleri önüne sermiş olması ve yeryüzünü onun emrine verdiği gibi semâyı yaratmak sûretiyle de yerde hayatı mümkün kılmış olmasıdır.

«O her şeyi hakkıyle bilendir.» Evet, her şeyin yaratıcısı O... Ve her şeyin oluş mekanizması O'nun elindedir...

Buradaki «bilme» nin şümûlü, sevk ve idârenin şümulü kadar geniştir. İşte bu durum karşısında, insanoğlunun küfrân-ı nîmet etmiş olmaması için, yegane yaratıcının, rızıkları tekeffül edenin, asıl sevk ve idare sahibinin Allah olduğuna inanıp, nîmetlerine mukabil O'na ibâdet etmesi gerekmektedir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 108 - 110)

——oOo——

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا
وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30 — Hani Rabbın meleklere : Ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti de melekler : Biz seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah da : Sizin bilmediklerinizi ben bilirim, buyurmuştu.

Allah'ın Halîfesi Hz. Âdem :

Allah Teâlâ Âdem'i yaratmazdan önce Mele-i A'lâ'da onu anarak yüceltmesi nedeniyle Âdem'e lütfunu haber veriyor ve buyuruyor ki : «Hani Rabb'ın meleklere demişti ki...» Yani ey Muhammed (s.a.) Rabbı'nın meleklere dediğini hatırla ve bunu kavmine anlat. İbn Cerîr bazı Arap bilginlerinden nakleder ki onlar burada hani anlamına gelen (و إذ) edâtının zâid olduğunu iddiâ etmişlerdir. Sözün takdîri, Rabbın meleklere demişti ki şeklindedir. İbn Cerîr bunu reddeder.

«Yeryüzünde bir halife yaratacağım.» Yani nesilden sonra nesil, asırdan sonra asır halinde birbiri ardınca gelecek kavim yaratacağım. Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de : «Sizi yeryüzünde halefler kılan O'dur...» (Fâtır, 39). Ve «Sizi yeryüzünün halîfeleri kılar.» (Neml, 62) ve «Biz isteseydik sizden yeryüzüne halef olan melekler halkederdik.» (Zuhruf, 60) ve «Onlardan sonra öyle bir nesil geldi ki...» (Arâf, 169; Meryem, 59) buyurmaktadır.

Buradaki halîfeden maksad; sadece Hz. Âdem değildir. Çünkü yalnızca Âdem kasdedilmiş olsaydı meleklerin «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demeleri doğru olmazdı. Onlar sadece bu cinsten böyle davranacak kişileri kasdetmişlerdir ve sanki onlar özel bir bilgiyle bunu bilmişlerdir, ya da Allah'ın bu cinsi yaratacağını haber verdiği beşerî tabîatın yapısından bunu anlamışlar veya bu konuda -müfessirlerin sözlerini zikredeceğimiz gibi— geçmişlerle kıyâslar yapmışlardır.

Meleklerin bu sözü Allah'a itirâz sadedinde yani Âdem oğlunu kıskanma şeklinde değildir. Bazı tefsîrciler bunu böyle zannetmişlerdir. Buradaki suâl hikmetin açıklanıp belirtilmesi sadedindedir. Onlar bu mânâda demektedirler ki : «Ey Rabbımız, yeryüzünü fesâda verip kanlar dökecek kişilerin çıkacağı bu yaratığı yaratmaktan maksadın nedir? Eğer maksad onların sana kulluk etmeleriyse, «Biz seni hamd ile tesbih eder ve takdîs ederiz» ve bu babta bizden hiç bir tembellik, kusûr sâdır olmaz demektedirler. Allah Teâlâ onların bu suâline cevap olarak : «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim.» buyurmuştur. Sizin zikrettiğiniz bu bozuklukların ve fesâdın bu cinsten sâdır olmasına rağmen bu varlığın yaratılışındaki kuvvetli menfaatı ben bilirim, onu siz bilmezsiniz. Çünkü onlardan peygamberler kılacağım ve elçiler göndereceğim. Onların arasından sâdıklar, şehîdler, sıddîkler, sâlihler, âbidler, zâhidler, velîler, iyiler, mukarrebûn, âlimler, âmirler, huşû' sahipleri ve Allah'ı sevenler, onun peygamberlerine (Allah'ın selât ve selâmı onların üzerine olsun) tâbi olanlar bulunacaktır.

Bizim kısaca zikrettiğimiz bu konuda müfessirler şöyle diyorlar :

İbn Cerîr der ki; bana Kâsım İbn el-Hasan... Hasan ve Katâde'den nakletti ki onlar şöyle demişler : «Allah meleklere yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» buyurduğunda, bunu yapıyorum demiştir. Yani yaptığını böylece onlara haber vermiştir. Süddî der ki, Âdem'in yaratılması konusunda Allah meleklerle istişâre etmiştir. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet eder ve der ki; Katâde'den de buna benzer bir ibâre nakledilmiştir. Bu ibâre eğer haber verme mânâsına alınmazsa bunda tesâhül vardır. (Allah Teâlâ hiç bir kimseyle istişâre etmez. Çünkü istişâre bilginin eksikliğine delâlet eder, Allah ise bundan münezzehtir). Hasan ve Katâde'nin İbn Cerîr'den naklettiği ifâde ise daha doğrudur. En iyisini Allah bilir.

«Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.» İbn Ebu Hâtim der ki bana babam... Abdurrahmân İbn Sâbit'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Yeryüzünü ilkin Mekke'de düzeltmiştir. Allah'ın evini ilk tavâf edenler de meleklerdir. Allah buyurdu ki; «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım», yani Mekke'de. Bu hadîs mürseldir, senedinde zaaf vardır ve aynı zamanda müdrectir. Doğruyu en iyi Allah bilir. Çünkü âyetin zâhirinden, maksadın bundan çok daha geniş olduğu anlaşılmaktadır.

Süddî, tefsîrinde Ebu Mâlîk ve Ebu Sâlih yoluyla İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd'dan ve ashâbtan bir topluluktan nakleder ki; Allah Teâlâ meleklere : «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» buyurunca, melekler dediler ki : Rabbımız bu halîfe de ne oluyor? Allah buyurdu ki : Onun soyundan birbirini çekemeyen ve birbirini öldüren, yeryüzünde bozgun çıkaran bir nesil olacaktır. İbn Cerîr der ki : «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» âyetinin te'vîli şöyledir : Yaratıklarım arasında benim yerime hüküm verecek bir halîfe yaratacağım. Bu halîfe, Hz. Âdem ve yaratıklar arasında adâletle hüküm veren ve Allah'a itâat konusunda onun yerine kâim olan kimselerdir. Bozgunculuk ve kan dökme ise Allah'ın yeryüzündeki halîfelerine uygun düşen bir özellik değildir. İbn Cerîr der ki; Allah'ın zikrettiği hilâfetin mânâsı bir neslin bir başka nesilden sonra onun yerine geçmesidir. Halîfe faîle vezninde senin kavminden bir kişinin yerine bir başka kişinin kâim olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ Yûnus sûresinde şöyle buyurur : «Sonra onların ardından nasıl davranacağına bakmak için sizi yeryüzünde onların yerine (halefler) geçirdik.» Bunun için en büyük hükümdâra halîfe denmiştir. Çünkü o kendisinden öncekinin yerine geçmiş ve makâmına oturarak ona halef olmuştur. İbn Cerîr der ki; Muhammed İbn İshâk bu âyetin tefsîrinde şöyle diyor : Oraya yerleşip imâr eden ve sizden olmayan bir halîfe kılacağım, demektir.

İbn Cerîr dedi ki; bize Ebu Küreyb... İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Yeryüzünde ilk yerleşmiş olan varlık cinlerdir. Onlar yeryüzünü fesâda vermişler ve orada kan akıtmışlar, birbirlerini öldürmüşlerdir. İbn Abbâs der ki : Allah onlara İblîs'i gönderdi ve İblîs beraberindekilerle birlikte onlarla savaştı, öldürdü ve denizlerdeki adaların, dağların çevresine kadar uzaklaştırdı. Sonra Allah Hz. Âdem'i yaratıp onu yeryüzüne yerleştirdi. İşte bunun için «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» buyurmuştur.

Süfyân el Sevrî, Atâ İbn el-Sâib'den o da İbn Sâbit'ten nakleder ki : «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım demişti de melekler, biz seni hamd ile tesbîh ve takdîs edip dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi, âyetinde meleklerin

kasdettikleri, âdemoğludur. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki, Allah meleklere ben yeryüzünde bir yaratık yaratacağım ve ona hilâfet vazîfesini vereceğim buyurmuştu. Allah meleklerden başka bir varlık yaratmamıştı o zaman, yeryüzünde hiç bir yaratık yoktu. Bunun üzerine melekler orada fesâd çıkaracak birini mi yaratacaksın? demişlerdi. Süddî'nin İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve diğer sahâbelerin naklettiği hadîs yukarda geçti. Buna göre Allah meleklere Âdem'in soyundan gelenlerin ne yapacağını öğretmiş ve melekler de bu sözü söylemişlerdir. Az önce Dahhâk'ın İbn Abbâs'dan rivâyet ettiği metinde Âdemoğlundan önce cinlerin yeryüzünde fesâd çıkardıkları ve bu sebeple onlarla kıyâs eden meleklerin bu sözü söyledikleri belirtilmektedir.

İbn Ebu Hâtim... Abdullah İbn Amr'dan nakleder ki o şöyle demiş : Cinler yeryüzünde Cânn'ın çocuklarıydı ve Hz. Âdem yaratılmazdan ikibin sene önce dünyada bulunuyorlardı. Yeryüzünü fesâda verdiler, ve kanlar akıttılar. Bunun üzerine Allah meleklerden bir ordu gönderdi, onları vurdular ve denizlerdeki adalara gidinceye kadar takîb ettiler. Bunun üzerine Allah meleklere : «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» deyince, onlar da : «Biz seni hamd ile tesbîh ve takdîs edip dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdi. Allah Teâlâ ise : «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim» buyurmuştu.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes vâsıtasıyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki; bu âyet-i kerîme konusunda o şöyle demiştir : Allah melekleri çarşamba, cinleri perşembe ve Âdem'i de cum'a günü yaratmıştır. Cinlerden bir grup küfretti bunun üzerine melekler yeryüzüne iniyor ve onlarla savaşıyorlardı, aralarında kan akıtılmıştı ve yeryüzü fesâda verilmişti. Bunun için melekler «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdi, tıpkı cinler gibi kanlar döküp fesâd çıkaracak. İbn Ebu Hâkim... Hasan'dan nakleder ki o şöyle demiş : Allah meleklere yeryüzünde bir halîfe yaratacağım buyurmuş ve ben bunu yapacağım demişti, onlar Rablarına îman ettiklerinden Allah onların bildikleri ve bilmedikleri her şeyi kendilerine belletmişti.

Allah'ın bellettiği bilgi ile «yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdi. Allah ise «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim» buyurmuştu. Hasan der ki; cinler yeryüzünde bulunuyor, fesâd çıkarıyor ve kan akıtıyorlardı, ama Allah meleklerin kalbine bunun olacağını bildirmişti. İşte Allah'ın öğrettiği sözle böyle demişti onlar. Abdürrezzâk, Ma'mer yoluyla Katâde'den nakleder ki «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» âyeti hakkında o şöyle demiş : Allah onlara yeryüzünde yaratıklar bulunup orada fesâd çıkarıp kanlar dökeceklerini öğretmişti. İşte buna

binâen onlar, «kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdir.

İbn Ebu Hâtim... Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ebu Ali'den naklen şöyle dediğini rivâyet eder. Sicill (Enbiyâ, 104'de geçen kelime) bir melekti ve Hârût ile Mârût da onun yardımcılarıydılar, günde üç defa ana kitaba bakarlardı. Bir keresinde baktı ve orada kendisine Âdem'in yaratılışı ve onda bulunan emirler gösterildi. Bu gördüğünü, arkadaşları olan Hârût ile Mârût'a gizlice söyledi. Allah Teâlâ «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» buyurunca onlar da «Yeryüzünde fesat çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın» demişlerdi. Bu ikisi meleklerden öne çıkarak böyle söylemişlerdi. Bu hadîs garîbtir. Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ali İbn Hüseyin el-Bâkır'a isnâdının reddini gerektiren bir takım husûslar vardır. Doğruyu en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Reddedilmesi gereken şey; bunu söyleyenin iki melek olmasıdır ki bu âyetin akışına ters düşer. Bundan daha garîb olanı İbn Ebu Hâtim'in naklettiği şu rivâyettir : Bana babam... Abdullah İbn Yahyâ İbn Ebu Kesîr'den nakletti ki o şöyle demiş : Ben babamdan şöyle dediğini duydum : «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» diyen melekler onbin tane imişler. Bu söz üzerine Allah katından bir ateş çıkıp onları yakmış. Bu rivâyet de bir önceki gibi çirkin bir İsrâil hurâfesidir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Cüreyc der ki : Melekler Allah'ın kendilerine öğrettiklerini ve Âdem'in yaratılışında bir tabîata sahip varlığın yapacağı husûsları söylemişlerdir : «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» İbn Cerîr der ki, bazıları da şöyle demişler : Melekler «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdir. Zira Allah hem bu gibi hallerin âdemoğlunun yapısına sahip her yaratıktan zuhûr edebileceğini kendilerine haber vermiş, hem de bu konuda suâl sorma müsâadesi vermişti. Bunun üzerine melekler bu suâli sormuşlardı. Bu husûsu takîben melekler : «Ey Rabbımız, Sen onların yaratıcısı iken Sana nasıl isyân edebilir onlar» diye sormuşlar, Rableri de : «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim» buyurmuştu. Yani bunların böyle olacağını ben bilirim. Siz ve sizin gibi bana itâat edenlerin bilmedikleri şeyler de olsa onları ben bilirim. İbn Cerîr dedi ki; bazıları da şöyle demişlerdir : Bu soru meleklerin bilmedikleri konuda aydınlanma istedikleri şeklindedir. Sanki onlar şöyle demişlerdi : «Ey Rabbımız bizi öğrenmek istediğimiz bir konudan haberdâr et.» Yoksa inkâr etmek için söylememişlerdir. İbn Cerîr de bu görüşü benimsemiştir.

«Biz seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken...» Abdürrezzâk, Ma'mer'den o da Katâde'den nakleder ki, tesbîh, bilinen tesbîhtir, takdîs ise namazdır. Süddî İbn Abbâs'dan ve Mürre yoluyla da İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki; «Biz seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken...» yani sana ibâdet edip na-

maz kılarken demektir. Mücâhid ise bunu, Seni ta'zîm ve tekbîr ederken şeklinde tefsîr eder. Dahhâk takdîsin arınma, tathîr olduğunu söylemiştir. Muhammed İbn İshâk bu âyetin, «biz sana isyân etmez ve hoşlanmadığın bir şey yapmazken» mânâsına geldiğini söylemiştir. İbn Cerîr der ki; takdîs, ta'zîm ve arınmadır. Allah Teâlâ'nın «Sebbûh ve Küddûs» ism-i celîli de böyledir. Sebbûh tenzîh, kuddûs ise ta'zîm ve arındırmadır. Bunun için yeryüzüne mukaddes denmiştir, yani arınmış toprak demektir. Şu halde meleklerin «Biz seni hamd ile tesbîh eder...» sözlerinin mânâsı seni tenzîh eder ve şirk ehlinin sana izâfe ettiği şeylerden uzak sayarken, «Takdîs eder dururken» senin sıfatların olan kirlerden arınmışlığı sana nisbet ederken ve küfür ehlinin sana izâfe ettikleri şeyleri senden uzaklaştırırken demektir.

«Allah da, sizin bilmediklerinizi ben bilirim» buyurmuştu. Katâde der ki : Allah'ın ilminde, bu yaratıktan peygamberin, elçilerinin, sâlih kavimlerin ve Cennet sâkinlerinin bulunacağı var idi. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve birden çok sahâbe ve tâbiînden Allah Teâlâ'nın «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim» âyetinin hikmeti konusunda ilerde birçok söz nakledilecektir.

İZÂHI

Meleklere îman, İslâmın getirdiği îman esâslarının ikincisidir. Meleklerin varlığı, görevleri mahiyeti konusunda I. cildde (Bkz. Meleklere Îman) detaylı bilgi verilmişti. Şimdi bu konuda müfessirlerin kanâatlarını görmeye çalışalım :

Meleklerin Varlığı :

Üçüncü mes'ele. İnsanlardan bir kısmı dediler ki; melekler konusundaki sözü peygamberler konusundaki sözün önüne almak gerekir. Bu, iki yönden gereklidir : Birincisi, Allah Teâlâ'nın meleklere îmanı, peygamberlere îmandan önce zikretmesidir. Nitekim Bakara sûresinde «Hepsi Allah'a, meleklere, kitaplarına ve peygamberlerine îman etmişlerdir.» buyuruyor. Ve aleyhisselâtü vesselâm efendimiz de «Sizde Allah'ın başladığı ile başlayın» buyurmuştur. İkincisi vahyi ve şerîatı teblîğ konusunda melekler, Allah ile peygamberler arasında vâsıtadırlar. Dolayısıyla peygamberlerden öncedirler. İnsanlardan bir kısmı da dediler ki; peygamberler konusundaki söz, melekler konusundaki sözden önce olmalıdır. Çünkü, bizim meleklerin varlığını bilmemiz akıl yoluyla mümkün değildir, ancak işitmekle mümkün olur. Dolayısıyla peygamberler hakkındaki söz melekler hakkındaki sözlerin temelini teş-

kil eder. Binâenaleyh peygamberler konusundaki sözü öne almak gerekir. İyi bil ki; meleklerin varlığının yer aldığı ulvî âlemin rütbesinin üstünlüğü konusunda akıllılar arasında ihtilâf yoktur. Nitekim süflî âlemin derece bakımından üstünlüğünün sebebi de onda insanın bulunmasıdır. Ancak insanlar meleklerin mâhiyeti konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konudaki görüşleri sıralamanın yolu şöyle demektir: Melekler muhakkak ki kendiliğinden kâim olan zâtlar olmalıdırlar. Sonra bu zâtlar ya bir yerde yerleşmiş veya yerleşmemiş olacaktır. Birincisi yani meleklerin bir yere yerleşmiş zâtlar olması konusunda değişik görüşler vardır : Melekler havâî, latîf cisimlerdir. Meskenleri göklerdir ve onlar muhtelif şekle girme gücüne sahiptirler. Müslümanların ekseriyetinin görüşü budur. İkincisi, putperestlerden bir tâifenin sözüdür ki onlara göre melekler; mutluluk ve mutsuzlukla nitelenen yıldızlardaki hakîkatlardan ibârettir. Onlara göre yıldızlar, nâtık ve canlı varlıklardır. Yıldızlardaki mutluluk veren güçler rahmet melekleridir. Mutsuzluk veren güçler ise azâb melekleridir. Üçüncüsü Mecûsî ve Seneviyeden büyük bir kısmının sözüdür ki buna göre; âlem ezelî iki temelden mürekkeptir. Bunlar nûr ve karanlıktır. Nûr ve karanlık hakîkatta şeffâf iki cevherdir, irâde sahibidir, şekil ve sûret bakımından birbirine zıttır. Muhtelif fiil ve idâreye güçleri yeter. Nûr cevheri fazîletli, hayırlı, temiz ve aydınlıktır... Fayda verir zarar vermez, diriltir öldürmez. Karanlık cevheri ise bunun zıddınadır. Sonra nûr cevheri seçkinleri (velîleri) meydana getirir ki bunlar meleklerdir. Ancak bu meydana getiriş nikâh yoluyla değil, hakîmden hikmetin, ışık kaynağından ışığın doğması gibidir. Karanlık cevheri ise düşmanları ve şeytanları meydana getirir. Bu, sefîhin doğması gibidir, yoksa nikâh şekliyle değildir. Melekleri bir yere, yerleşmiş şeyler olarak kabul edenlerin görüşleri bunlardır.

İkinci görüş ise; meleklerin kendiliğinden kâim olan zâtlar olduğunu, bir yere yerleşmemiş ve bir cisme girmemiş olduğunu söyleyenlerin sözüdür. Burada da iki görüş vardır : Birincisi Hıristiyanlardan bir grubun görüşüdür ki buna göre; gerçekten melekler parlaklık ve iyilik niteliğiyle nitelendirilmesi icâb eden mufârak nâtık nefislerdir. Bu mufârak nefisler, temiz ve sâf olursa melek adını alır, karanlık ve habîs olursa şeytân adını alır. İkincisi filozofların sözüdür, buna göre, melekler kendiliğinden kâim cevherlerdir. Hiç bir şekilde bir yere yerleşmemişlerdir. Mâhiyetleri bakımından insanoğullarına (nâtık nefis türlerine) aykırıdır. Ondan çok daha mükemmel ve çok daha bilgilidir. Onlar insan nefisleri için güneşin ışığa nisbeti gibi bir rol oynarlar. Sonra bu cevherler iki kısma ayrılır : Bir kısmı feleklere ve yıldızların cirimlerine nisbetle bizim nâtık nefsimizin bedenimize nisbeti gibidir. Bir kısmı da feleklerin idâresi konusunda hiç bir şeye sahip değildirler,

sadece Allah'ı bilmekle meşgûldürler. Onun muhabbet ve itâatıyla doludurlar. İşte bunlar, mukarreb meleklerdir ki, diğer gökleri idâre eden meleklere nisbetleri, yöneticilerin bizim nâtık nefsimize nisbeti gibidir. Filozoflar bu iki kısmın varlığında ittifâk etmişlerdir. Bir kısmı da yeryüzünü idâre eden ve bu süflî âlemin ahvâlini yöneten melek türlerinin bulunduğunu ifâde etmiştir. Yeryüzünü idâre edenler eğer hayırlı iseler meleklerdir şerli iseler şeytânlardır. (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 160 - 161).

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde ise şöyle denir:

«Hani Rabbın meleklere demişti ki». Buradaki hani anlamına gelen (إذ) kelimesi ezelden ebede devâm eden sermediyyete işârettir.

(القول) söz ise Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i, mukarrebûn melekleri ve mücerred rûhlardan ibâret olan ceberûtî, semâvî nefislerden ibâret olan melekûtî kudsiyyete sahip zâtlar halinde icâd etme konusundaki irâdesinin taallukunun mânâsını ilkâ etmektir. Çünkü kevn âleminde meydana gelen her şeyin, rûh âleminde oluşmasından önce bir sûreti vardı. Bu âlem, rûh âleminden önceki fezâ âleminin kendisidir. Sonra o Levh-i Mahfûz adı verilen âlemin kalbi olan, kalb âleminde meydana geldi. Sonra da tenzîl bakımından dünya göğü diye ifâde edilen mahv ve isbât tahtası olan âlemin nefsinde, nefs âleminde teşekkül etti. Nitekim Allah Teâlâ «her şeyin hazîneleri bizim katımızdadır ve biz onu bilinen bir ölçüye göre indiririz» buyurmaktadır. İşte Allah Teâlâ'nın meleklere; «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» sözünün anlamı budur. Sen kendi halini nefsinde değerlendir. Çünkü senin uzuvlarında zuhûr eden her şey, senin varlık ve şehâdet âlemindir. Kavil ve fiil hali bundandır. Bu şeylerin senin gaybının ötesinde bulunan, sonra da gaybetinin gaybında bulunan rûhunun varlığıdır. Sonra senin en son gaybûbiyyetin ve dünya göğün olan nefsindeki varlığındır. Sonra bu varlık organlarında zuhûr eder. Metinde geçen «Ca'l» kelimesi ibdâ ve tekvînden daha geneldir. Âyet-i kerîmede ben yaratacağım denilmiyor da «kılacağım» (ca'l) deniliyor. Bunun sebebi; insanın âlemlerden mürekkeb olmasıdır. İnsan; benim halîfemdir, ahlâkımla ahlâklanır, sıfatlarımı benimser, emrimi uygular, yaratıklarıma hâkim olur, onları düzene koyar, nizâmlarını kontrol eder ve onları bana davet eder.» (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 35, 36)

Âlûsî de der ki :

İnsanlar meleklerin varlığı konusunda, hem duyarak, hem de akıl bakımından ittifâk ettikleri halde, meleklerin hakîkatları konusunda

ihtilâf etmişlerdir. Müslümanların çoğunluğu meleklerin nûrânî cisimler olduğu görüşündedirler. Denildi ki melekler Allah Teâlâ'nın izniyle muhtelif şekillere girip çıkmaya kâdir olan havâî güçlerdir. Hıristiyanlar dediler ki; melekler parlak ve hayırlı olarak bedenlerinden ayrılabilen nâtık nefislerdir. Bunların kötüleri şeytânlardır. Putperestler dediler ki; yıldızlardan iyilik saçanlar rahmet melekleri, kötülük saçanlar azâb melekleridir. Filozoflar dediler ki; melekler hakîkatta nefs-i nâtıkaya muhâlif olan mücerred cevherlerdir. Bazıları da, onların felekleri harekete geçiren felekî nefisler veya on akıl olduğunu belirtmişlerdir. Bize göre melekler iki kısımdır. Bir kısmının vazîfesi hakkı bilmek konusuna dalmaktan ibârettir. Başka şeyle meşgûl olmaktan uzaktırlar. Gece gündüz durup dinlenmeden Allah'ı tesbîh ederler. Bunlara İlliyyûn veya Melâike el-Mukarrebûn adı verilir. Diğer bir kısmı ise, ilâhî kazânın belirlediği ve yazdığı şekilde göklerin ve yerin işini idâre ederler, kendilerine verilen emri yaparlar, Allah'ın emirlerine isyân etmezler. Bunlar «emri yerine getirenler» dir. Bunlardan bir kısmı semâya, bir kısmı yere âittir. Allah'tan başka onların haberini kimse bilmez... Meleklerin şekilleri değişiktir, büyüklükleri farklıdır, kudsî rûh sahiplerinin dışında kimse onları oldukları halde göremez. Avâmın ve havâsın gördüğü bedenlerle bazan zâhir olurlar. Hattâ denildi ki; Cebrâîl (a.s.) Hz. Mustafâ'nın huzûrunda Dıhye el-Kelbî sûretiyle geldiği vakitte bile Sidret'ül-Müntehâ'dan ayrılmamıştı. Bu gibi haller, velîlerden kâmil kişilere de vâki olur. Bu, aklın ötesinde bir haldir ki, Allah ehli (Allah onların sırlarını takdîs etsin) zikretmişlerdir. Ben bu duruma inananlardanım. Ehlullah der ki; şanı yüce olan hakkın ilk görüntüsü el - ama (karanlıktır). Karanlık nûr ile boyanınca tabîî cesetlerin üzerindeki bir âlemde yer alan hâkim melekler şeklinde orası açıldı. Onlardan önce ne arş vardı, ne de bir yaratık. Hakk Teâlâ onları meydana getirince kendilerine cemîl ismiyle tecellî etti ve onlar cemâlinin celâline kapılarak kendilerinden geçtiler. Tedvîn ve tastîr âlemini yaratmak isteyince, o nûrdan zâhir olan melekler arasından birisini tayîn etti ve ona akıl ve kalem adını verdi. Yarattıklarından yaratmak istedikleri vehbî öğretim yoluyla tecellî ettirdi, o, zâtıyla olacağın bilgisini kabul etti. Bu yaratılmışlar âleminin meydana gelmesini isteyen hakkın ilâhî isimlerinden olan şeyleri de kabul etti. Bu akıldan levh adı verilen şey doğdu. Kaleme emretti ve kıyâmet gününe kadar kendisine tevdî edilen şeyleri sıralamasını buyurdu. Kalem olması için üzerinden 363 sinn geçirdi. Akıl olması nedeniyle 360 tecellî veya dakîka verdi. Her sinn veya dakika 363 sınıfa ayrılıyordu. Bunları levhte açıkladı. Levhte hâsıl olan ilk bilgi tabîat bilgisiydi. Bu, rûhun gerisindeydi. Bütün bunlar saf nûrlar âleminde oldu. Sonra şânı yüce olan Allah, mutlak vücûda mukâbil olan mutlak adem menzi-

lesinde olmak üzere bu nûra mukâbil bir saf karanlık varetti. Onun üzerine tabîatın yardımıyla kendiliğinden parlayan bir nûr tecellî etti. Bu nûrun aksi parladı ve bundan arş zuhûr etti. Arşın üzerindeki Rahmân ismi, Zâhir ismiyle hâkim oldu. İşte bu yaratıklar âleminden ilk zâhir olan şeydir. Bu karışık nûrdan arşın çevresini kuşatan melekler yaratıldı. Onların arşın çevresini kuşatmış olarak hamd ile Allah'ı tesbîhden başka bir meşgaleleri yoktur. Sonra bu arşın içerisinde Kürsî'yi var etti ve orada onların tabîatından melekler var etti. Her melek kürsînin imar edicilerinden yaratılmış olduğu asıldandır. Nitekim unsurlar da kürsînin imâr edicilerinden yaratılmış olanlardır. Bu kürsîde sözü haber ve hüküm olmak üzere ikiye ayırdı. Hadîste vârid olduğu gibi, arşın üzerine uzatıldığı iki ayak, haber ve hükümdür. Sonra kürsînin karnında felekler yarattı. Her felek, diğer feleğin karnında idi. Her felek te onu imâr eden âlemler yarattı ve onu yıldızlarla süsledi.. «Ve her göğe vahyini emretti.» Nihayet müvelledât şeklindeki yaratıkları halketti ve her sınıfa olduğu şekil üzere tecellî etti. Bundan şekillerin rûhları meydana geldi. Onun şekilleri idâre etmesini emretti ve onu bölünmüş halde değil, bir tek zât halinde yarattı. Bir kısmını diğerinden ayırd etti. Bu ayırd ediş, rûhların, şekillerin o tecellîleri kabul edişine göre idi. Hakîkatta bu şekiller, o rûhların tezâhür yeri gibiydi. Sonra Allah Sübhânehü bir başka tecellî ile hayâlî cesetlerin şekillerini var etti. Rûhlardan ve şekillerden her birine uygun bir gıdâ yarattı. Hak Sübhânehü ve Teâlâ, âlemin nefslerinden melekleri halk etmektedir. İnsanlar nefs taşımaya devâm ettikleri sürece bu yaratış devam edecektir. Bir şeye «ol» deyince o şey oluveren Allah ne yüce ve münezzehtir. (...)

Sen bunu bildikten sonra yine bil ki; halk kendilerine söylenen melek konusunda ihtilâf etmişlerdir. Denilmiştir ki, meleklerin hepsi lafız bakımından melek lafzının umûmiyeti içerisindedir ve hiç birisine tahsîs yoktur. Dolayısıyla hâkim olan ve olmayan bütün melekler bu lafzın içinde yer alır. Denildi ki; buradaki melekten maksad, söz yeryüzünün halîfeliği olduğu için karîne ile yeryüzü melekleridir. Denildi ki İblîs ve beraberinde bulunan ve uzun süre yeryüzüne yerleşip yeryüzünde fesâd çıkarmış olan cinlerle muhârebe konusundadır. Allah Teâlâ onlara cin denilen melekler göndermiştir ve onlar cennetin bekçileridir. İsimleri de buradan alınmıştır. Cinler, İblîsleri dağların eteğine ve adalara koğmuşlardır. Mutasavvıf efendilerin görüşleri ise -Allah onların sırlarını takdîs etsin- melekler Allah'ın isim ve sıfatlarından kendilerine bir şey tevdi edilmiş olan âlemlerin dışındadırlar. Âlemler ise hesâba dâhil değildirler ve zâtı bilmekten ve kavramaktan mâdâ hiç bir şeye sahip olmadıkları için, secde ile emredilmiş değildirler. Allah Teâlâ'nın «Yoksa sen de büyüklendin ve üstünlük (taslayanlardan)

mı oldun? Kavli buna işaret etmektedir. Bunlar, rûh, Kalem el-A'lâ ve el-akl el-evvel adı verilen meleklerdir ki bu Allah'ın zâtının aynasıdır. Onun zâtı ancak bu meleklerde zuhûr eder. Onun bütün mahlûkâttaki zuhûru ise ancak sıfatlar iledir. O, dünya ve âhiret âleminin kutbu cennet ve cehennem ehlinin kutbu, A'râf ve ara yerdeki halkın kutbudur. Hiç bir şey yoktur ki; onda bir vechesi bulunmasın. O, bu mahlûku kendisine doğru döndürür, çünkü o, bunun kutbudur. O, Âdem'i ve onun rütbesini bilmekte idi. Çünkü olmuş ve olacağı levhte yazan o idi. Levh, bazan kalemin onda yazdığı şeyleri zevk bilgisiyle bilmiştir. Bu melek, bütün mükemmelliğiyle Hz. Muhammed Mustafâ'nın hakîkatında zuhûr etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ «İşte böylece sana kendi katımızdan bir rûh vahyettik.» buyurarak buna işâret etmiştir. Bunun için Hz. Muhammed (s.a.) bilûmûm mahlûkâtın en üstünüdür. Hattâ O yedi kat gökte gerçek anlamda halîfedir. Bu uzak bir ihtimâl değildir, iyice anlaşılsın. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 218 - 220).

Reşîd Rızâ da şu bilgiyi verir :

Üstâd (M. Abduh) der ki, bazı müfessirler, meleklerin mânâsı konusunda ayrı bir anlayışa varmışlardır. Buna göre; melekler bitkileri yaratmak, yetiştirmek, canlıları meydana getirmek insanı korumak ve diğer husûslarla ilgili görevlerle görevlendirilmişlerdir. Buna dâir rivâyetlerin hepsi havâstan olan kişilere ifâdenin zâhirinden daha derin mânâlar îmâ etmektedir. Şöyleki; bitkideki gelişme, Allah'ın tohuma üflediği husûsî bir rûh ile olmaktadır. İşte bitkinin özel bitkisel hayatı böylece teşekkül etmektedir. Hayvan ve insan için de aynı şeyler söylenir. İlâhî hikmetin yoktan varettiği ve özel bir nizâma dayanan her işin ana dayanağı, şerîat lisânında, melek adı verilen ilâhî rûhtur. İsimlendirme konusuna önem vermeyenler, bu mânâları tabîat güçlerine isnâd ederler. Çünkü onlar, insanlar âleminde tabîat veya tabîat tesîri açığa çıkan güçten başka bir şeyi bilmezler. Tartışma götürmeyen apaçık husûs odur ki; yaratılışın derinliğinde, akıl sahiplerinin inkârı imkânsız bir nizâm ve dayanak vardır. Her ne kadar vahye inanmayanlar ona melek ismi vermekten kaçınsalar ve meleklerin varlığının delili olmadığını söyleseler de, akıl sahipleri bunu inkâr edemezler. Kezâ vahye inananlar bu güçlere tabîat gücü veya tabîat kanûnu demeyi reddetseler de. Bu isimler şer'î dilde vârid olmamıştır. Hakîkat tekdir, akıl sahibi isimle müsemmâ arasına bir engel koymaz. Ğayba ínanan, mâhiyeti kavranılmayan varlıkların rûhlar olduğunu kabul ettiğine ve ğayba inanmayan da, ben rûh diye bir şey tanımıyorum, ancak mâhiyetini kavrıyamadığım bir güç biliyorum dediğine ve Allah'tan başka kimsenin de onun mâhiyetini bilmediğine göre, insanlar neden ihtilâfa düşüyorlar? Aslında hepsi de görülmeyen ve duyulmayan

varlıkların mevcûdiyetini ikrâr ediyorlar ve onu gerçek anlamda kavrıyamadıklarını itirâf ederek akılla onun derinliğine ulaşılamadığını kabul ediyorlar. Gayba inanmadığını söyleyen şu kişi görmediği şeylerin varlığını kabul ediyorsa, gaybi tasdîk eder ve tesîrini kabul ederim, ancak onu gerçek şekliyle kavrayıp takdîr edemem diyecek olsa, gayba inanan mü'minlerle birlik olur. (...)

Ben derim ki (Reşîd Rızâ) üstâdın (Muhammed Abduh) bu te'vîldeki maksadı; imâ ve işâret yoluyla meleklerin varlığını inkâr edenleri inandırmaktır. Melekleri, onlara akıllarıyla kabul ettikleri ve alıştıkları deyimlerle kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ancak bu konuda birçoğu doğruyu görmüş, birçoğu da dalâlete sapmış ve onu reddederek Abduh'un melekleri hiç bir ferdin onu düşünemiyeceği güçler haline getirdiğini iddiâ etmişlerdir. Ama Abduh onların iddiâsını reddetmiştir. (...) (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 267 - 270).

Elmalılı merhum bu konuda şu bilgiyi veriyor :

Evvelâ ciheti lisâniyesini tedkîk edelim : Ebu Hayyân Endülüsî gerek el-Bahrî el-Muhît nâmındaki tefsîr-i kebîrinde ve gerek Nehr-i Mâdd ismindeki tefsîr-i mülahhasında der ki (melek) mîm-i aslî olarak kuvvet demek olan «melk»den «feal»dir feâile ve feâîl vezninde melâike ve melâik diye cemilenmesi şaz tarîki iledir. Ebu Ubeyde buna kâil olmuştur. İla ahiri... Binâenaleyh melek; lügaten kavî zülkuvve demektir, lâmın kesri ile «melik» ve lâmın fethilye «meleke» kelimelerinin mânâlariyle alâkadârdır. Lâkin bu sûrette melâike cem'i kıyasî olmamış olur. Halbuki arapçada aslı bulmak için cem'i, esâslardan biridir. Bunun için diğer taraftan mimi zâid olup aslı melektir deniliyor ki İbn Cerîr Taberî dahi Câmi'ül-Beyân'ında bunu şöyle izâh eder : Melâike (ملائك) in cem'idir. Şu kadar ki Arap'ta müfredinin hemzesizi hemzelisinden daha çok ve daha meşhûrdur. Melâikeden bir melek derler, hemzesini hazfederek harekesini mâkablindeki sâkin olacak olan lâma naklederler ve cemiledikleri zaman hemze ile aslında reddederek melâike derler ki bunun misâli çoktur. Melek ismi mekân olmak üzere mevzi-i risâlet veya mef'ûl mânâsiyle resûl, mürsel, âmil-i risâlet, vesâit-i Rabbâniye demektir. Ehl-i lisanda, müfessirîn de bu iştikâkı tercîh edenler çoktur. Râgıb da melâike lafzında bunu tercîh etmiş ve melekte demiştir ki Nahviyûn meleki de melâikeden müştak ve mimini zâid yaptılar. Halbuki bazı muhakkikîn bunun mülkten olduğunu söylemiş ve şöyle izah etmiştir : Melâikenin siyâsetten bir şey'e memur ve müstevli olanına lâmın fethiyle «melek», beşerde olana da lâmın kesriyle «melik» denilir. Binaenaleyh her melek melâikedir. Fakat her melâike melek değildir.

Bir de der ki melâike, vâhide ve cem'a ıtlâk olunur ilâ ahiri... Binâenaleyh bu izâha göre de melek lafzı, kuvvet ve tedbîrden, melâike de risâlet mânâsından me'hûz olmuş oluyor. Ve ayni zamanda melâike, melekten eam ve onun cinsi bulunuyor. Şu halde her ikisinde bir kerre mânâyı risâlet vardır.

Acaba bu risâlet sadece tebliği emir midir? Yoksa teblîği fiil midir? Yani yalnız ilmî ve kelâmî bir tebliği rûhî mi yapıyorlar, yoksa bilfiil kudret ve tekvîn-i ilâhînin de mübelliği oluyorlar mı? Âyâtı Kur'aniyenin delâletlerine göre; her ikisinin dahi bulunduğunu anlıyoruz. Peygamberlere ve hattâ, yine melâikeye evâmir-i ilâhiyeyi teblîğ eden melekler bulunduğu gibi, cihâd ve sâir husûsâtta fiilen kuvvet ve imdât getiren melâike de bulunuyor ve bir de (الروح) ismi mahsûsiyle bir melek-i mahsûs dahi okuyoruz. Halbuki âlemde hiçbir hâdise olamaz ki ona kudret-i ilâhiyenin bir taallûk-u mahsûsu bulunmasın, binâenaleyh cins-i melâike kudret ve tekvîn-i ilâhînin vahdetten kesrete tevezzûunu ve onun tenevvüât ve taayyünât-ı mahsûsasını ifâde eden mebâdî-i fâile olarak mülâhaza edilmek lâzım gelir. Ve kâinâtta hiçbir şey hiçbir hâdise, hiçbir fiil ve hareket tasavvur olunamaz ki, böyle bir risâlet ile vâki olmuş olmasın, bundan başka bir nevi melâike daha vardır ki bunlar, hâdisât-ı yevmiyyeden mukaddem şuûn-i emriye ve kelâmiyeyi, ta'bîr-i âherle şuûni rûhiyeyi mevcûdât-ı âkılenin cereyân-ı rûhîsine aid evâmîr ve irşâdât-ı Rabbâniyenin tecelliyât-ı mahsûsasını ifâde ederler. Bunlar daha evvel resûlî idrâkdirler, müdrik ve muhtâr olan mebâdî-i fâileye kabl'el-fiil hayrın ve rızayı ilâhînin veçhesini irâ'e eylerler ve melâikeye olduğu gibi beşere de müvekkeldirler. Şeytânın melâikeye tekâbülü de bu cihettendir ve ale'l-ekser melâike yalnız bunlar zannedilmiştir. Biz her hâdiseyi iki mebde' ile tasavvur ederiz ki biri mebde-i fâil, diğeri mebde-i kâbildir. Meşhûdâtımız bu ikisinin haysiyet-i müşterekesidir. Asıl madde bu mebde-i kâbilden ibârettir. Biz asıl maddeyi görmeyiz, gördüğümüz hep eseri fâiliyettir. Görülen her fiil-ü hareket, her şe'n ve hâdisede bizzât veya bilvâsıta bir mebde-i fâil tanırız. Şüphe yok ki, muharriksiz bir hareket yoktur ve madde kendi kendine âtıldır. Bundaki her hareket veya sükûn bizzât veya bilvâsıta fâil bir kudret-i muharrikenin eseridir ve her hâdise böyle bir fâil-i müessirin tezâhürüdür. Biz eseri görür, eseri idrâk ederiz. Halbuki ayni eserle hakîkatte idrakimize tezâhür eden o fail-i müessirin bir lemhasıdır. Madde onun altında bir ma'kûldür. Gördüklerini madde zannedenler, onu kuvvet sayesinde gördüklerini bilmelidirler. Buradan feylesofların kuvvet nazariyesine atlayacak olursak bütün kuvvet ve kudretin Hakk Teâlâ da tevahhüd ettiğini ve kudret-i ilâhiyenin ilk vâsıta-i taayyün ve tecellîsi melâikenin risâleti demek oldu-

ğunu ihtâr etmek kolay olur. Lâkin bunlar miyânında kuvây-ı müdrike de vardır ki onlar da vâkıâtı kabl'el-vukû' tefhîm eden rubûbiyet-i ilâhiyenin mübelliğidirler ve binâenaleyh melâikesiz bir hâdise tasavvuru gayri mümkindir, melâikesiz bir katra yağmur bile düşmez, şu kadar ki irâde-i insâniye ile alâkadâr kuva-yı tâliyedeki şerr ve fesâd âmili gibi icrâ-yı tesvilât eden ervâh ve kuvâ-yı şeytâniye de bâlâda izâh olduğu üzere bu melâikeye mukâbildir.

Bu izâhâtı serdettikten sonra melâikenin mâhiyet ve envâı hakkındaki akvâli de icmâl etmek faideli olacaktır. Vaz'ı mesele şudur : Melâikenin bizâtiha kâim zevât, tabîr-i âharle cevâhir kabilinden olduklarında ukalânın ittifâkı vardır. Fakat bunlar mütehayyiz midirler, mücerret midirler? Bunda ihtilaf ediliyor :

1) Mütehayyizdirler. Melâike bir takım ecsâm-ı lâtife-i esîriyedir ki eşkâl-i muhtelife ile teşekküle kâdirdirler. Bu kavil ekser-i mütekellimînin kavlidir. Çünkü diyorlar, Peygamberler bunları şekilleriyle görmüştür. Şekiller ise cismânîdirler, hâiz-i eb'âddırlar. Bir de maddesiz kuvvet-i mücerrede tasavvuru bizzât kudret-i ilâhiye tasavvuru demektir. Allah'dan mâadâ zat-ı mücerred yoktur. Madde tasavvurdan silindiği zaman tasavvur olunan kuvvet ve kudret-i mahza ayni kudreti ilâhiyeden ibâret kalır. Henüz hiçbir teşekkülü hâiz olmayan cüz'i lâyetecezzâ hâlindeki madde-i mahza ise kâbil ve âtıl-ı mahızıdır. Onda hiçbir fâiliyet ve kuvvet yoktur. Bunlara fâiliyet demek olan kuvvet izâfe edildiği zaman teşekkülü hâiz mürtebit bir cism-i esîrî olurlar. Denebilir ki teşekkül bunların hakîkatleri değil maddede tezahürleridir. Binâenaleyh kendileri mâverâyı maddedir. Buna şu cevap verilir ki; melâike ve resûl ta'bîri de bu haysiyetledir. Yoksa mâverâyı maddede bunlar ayni kudreti ilâhiyeye râci'dirler. Bu kavil asr-ı hazırda ekser-i Hikmet-i tabîiye ulemâsının esîrsiz kuvvet tasavvur etmemelerine müşâbihtir.

2) Hükemânın ve bilhâssa hükema-i islâmiyenin kavilleridir ki; melâike ne mütehayyiz, ne ecsâmdırlar, bunlar nüfûs-i nâtıka-i beşeriye, yani ruh-u insânî gibi cevâhir-i mücerrededirler, fakat mâhiyetçe bunlardan başkadırlar, kuvvetçe daha mükemmel ve ilimleri daha çoktur. Aralarındaki nisbet güneş ile ziyâsının nisbeti gibidir. Ve bunlar iki kısımdırlar, bir kısmı ma'rifet-i Hakk'a müstağrak ve başkasiyle iştigâlden mütenezzihtirler, (يسبحون الليل والنهار لايفترون) bir kısmı da kalem-i kaza ve kaderin cereyânına göre semâdan arza tedbîr-i umûr ederler ki bunlar da (المدبران امرا) dırlar, ve bunların semâvî ve arzî olanları vardır. Evvelkilerde bunların rûhları mesâbesindedirler.

Nasârâ'dan bir tâifenin de melâike bedenlerinden müfârekat etmiş ervâh-ı fâzıle-i beşerîye diye telakkî ettikleri tefsîrlerimizde ve

kütüb-i kelâmiyemizde zikrolunuyor. Zamanımızda gayr-i İslâmî felsefelerin maddeyi kuvvete kuvveti rûha ircâ eden nazariyeleri de esâsında hükemânın sâlif'ü zikr cevâhir-i mücerrede nazariyesidir. Mücerredat-ı umur itibâriyle addedenler de mütekellimîn mezhebine ircâ olunabilirler.

Bâlâda beyân olunan kavl-i muhtâr veçhile bütün kâinât-ı maddiye bir semâ olduğuna ve bunlardan mâadâ semâlar bulunduğuna göre, hakîkat-i melâikenin ve bunların makâmlarının ne kadar yüksekliklere ve derinliklere varacağını tasavvur etmelidir. Bunların kesretlerini anlatmak için Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimizin şöyle buyurduğu naklolunmaktadır: «Sema gıcırdamaktadır. Ve gıcırdamak hakkıdır. Onda bir kadem mevzii yoktur ki bunda bir melek-i sâcid veya râkî' bulunmasın». Bu bapta temsilen şöyle bir nisbeti mütezâyide dahi rivâyet olunmuştur. Benî Âdem, cinnin uşru, bunlar hayvânât-ı berriyenin uşru, hepsi tuyûrun uşru, mecmûu hayvânât-ı bahriyenin uşrü ve bütün bunlar arza müvekkel olan melâikenin uşrü mesâbesindedir. Sonra sema-i dünya melâikesi bütün bunlardan o nisbette çok ziyâde, semâ-i sâniye melâikesi de o nisbette ziyâde, semâ-i sâbıaya kadar mütezâyiden hep böyle ,sonra bunların heyet-i mecmûası melâike-i Kürsîye nazaran az bir şey, sonra hepsinin mecmu-u adedi altıyüz bine bâliğ olan sürâdıkât-ı Arş'tan birinin melâikesine nazaran onda bir kalmaz. Ve bunlardan bir sürâdıkın, yani bir büyük perdenin tûl ve irtifâına nazaran semâvât ve arz ve içindekiler ve araları bir kadr-i mahsûs teşkîl etmezler ve bunun her karışında bir melek-i sâcid veya râkî' veya kâim vardır ki tesbîh ve takdîs eder. Sonra bunların mecmûu Arş etrafında dönen melâikeye karşı denizden bir katra kalır sonra İsrâfîl aleyhisselâmın esvâı olan melâikei Levh ve Cibrîl aleyhisselamın cünûdu olan melâike lâ yuhsadır. Cinslerini, müddeti ömürlerini, keyfiyeti ibâdetlerini ancak Allah bilir. (وما يعلم جنود ربك الا هو) yine Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimizden şöyle rivâyet olunmuştur ki : «Semaya urûc buyurdukları zaman kal'a burcları gibi bir mevkide bir takım melâike görmüştü. Bunlar biribirlerinin yüzüne doğru mütekâbilen yürüyüp gidiyorlardı. Bunlar nereye gidiyorlar diye Resûlullah Cebrâîl'e sordu, Cebrâîl bilmiyorum, ancak yaradıldığımdan beri ben bunları görürüm ve evvel gördüğümün bir tanesini bir daha görmem, dedi. Onlardan birine, ikisi birden sen ne zaman halk olundun? diye sordular. O da bilmiyorum, ancak Cenab-ı Allah her dörtyüz bir senede bir yıldız halkeder. Ben yaradıldığımdan beri de dörtyüz bir yıldız yarattı diye cevap verdi. Melâikenin kesretini ve kudreti ilâhiyenin vüs'ati tecelliyâtını anlamalı. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 301 - 307).

Mevdûdî bu konuda şöyle der :

«Melek»in tam manâsı haberci, bilhassa Allah'ın habercisi demektir. Melekler hiçbir şahsiyeti bulunmayan mücerret varlıklar değildirler. Onlar şahsiyete sahiptirler ve tabîr câiz ise, İlâhî saltanatın idâresi için Allah Teâlâ'nın kullandığı ajanlardır. Kur'an-ı Kerîm'den açıkça anlaşılacağı veçhile, gerek onların mevcûdiyetinde şüphe gösteren materyalistler, gerekse onları ülûhiyete ortak eden ve Allah Teâlâ'nın akrabaları diye tapan câhil kimseler aynı hatâyı işlemektedirler.

Halîfe, Kadir-i Mutlak nâmına niyâbet selâhiyetini kullanan nâiptir. Böylece insan mülkün sahibi olmayıp, sadece sahib-i aslînin vekîlidir ve kendi başına hiçbir kudrete mâlik değildir. Ancak hakîkî sahip tarafından ona vekâleten verilmiş olan selâhiyeti kullanmaktadır. Bu sebeple, dilediği şekilde hareket etmek husûsunda hiçbir manevî yetkiyi hâiz bulunmamaktadır. Fakat müvekkili bulunan kudretin arzusunu yerine getirmekle mükelleftir. Eğer kendi başına mutlak selâhiyet taşırsa veya o selâhiyeti şahsî kaprisi uğruna kullanırsa veyahut başka bir kimsenin mutlak hükümrânlığını kabul eder ve ona teslîmiyette bulunur, onun irâdesine tâbi olursa, bu bir kötülük ve ihânet olur. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 79 - 80)

Edebiyâtın önemli bölümlerinden birini teşkil eden hikâye, Kur'an'da üstün maksatlar için kullanılan bir sanat türüdür. Bu hikâyede Allah'ın insanoğlunu şereflendirmesi ve Hz. Âdem'in soyundan gelenleri yeryüzüne halîfe kılarak, meleklere öğretmediği şeyleri onlara öğretmesi naklolunmaktadır.

Ey Muhammed, kavmine ataları Âdem'in yaratılış hikâyesini hatırlat. Hani Allah meleklerine «yeryüzünün imârı için bir halîfe yaratacağım.» demişti, de, Melekler, «Ey Rabbimiz senin yaratacağın bu halîfe ve onun soyundan gelenler kendi irâde ve istekleriyle yapacakları fiillerde gerçek faydanın nerede olduğunu bilemeyeceklerdir. Onların bilgileri topraktan yaratılmış olduklarından dolayı mahdût olacaktır. Bu yüzden işleyecekleri hatâlarla yeryüzünü fesâda vereceklerdir demişlerdi. «Ey Rabbımız sen yeryüzünün imârını murâd ediyorsun, orada yeryüzünü fesâda verecek bir varlığı yaratmanın hikmeti nedir? Biz seni tesbîh ve takdîs ederek buyruğunun dışına çıkmayan varlıklarız. Bu vazîfeye bizim lâyık görülmemiz daha evlâ değil mi?» demişlerdi. Buna karşılık Yüce Mevlâ, «Sizin bilmediğiniz şeyleri ben bilirim, kimin yeryüzünün imâr ve islâhı için faydalı olacağını da en iyi ben bilirim» demişti. Yüce Allah, dünyanın imârı için gerekli olan maddî şeylerin ismini Hz. Âdem'e öğretmiş ve bu şeyleri meleklere göstererek «eğer sizin hilâfete daha çok lâyık olduğunuzu iddiâ etmeniz gerçekse, onların adını bana bildirin» demişti. Onlarsa âcizliklerini ifâde ederek «Senin bildirdiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur» demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah Hz. Âdem'e, onların

isimlerini bildirmesini emretmiş ve Âdem de o şeylerin isimlerini bildirmişti. Böylece melekler Âdem'in ve soyundan gelenlerin hilâfete neden daha çok lâyık olduklarının sebebini öğrenmişlerdi. Kendilerinin madde ve dünya işleriyle meşgûl olmak için hazırlanmamış bulunduklarını, bu yüzden yeryüzünün imârına elverişli olmadıklarını farketmişlerdi. Çünkü melekler nûrdan yaratılmışlardı, Âdem ise topraktan yaratılmıştı. Yani toprağın bir parçası idi. Netîce böyle olunca yüce Allah, meleklere «sizin bilmediğiniz şeyleri benim bileceğimi söylememiş miydim?» buyurarak onların durumunu ortaya koymuştu. Buradan itibâren ikinci bir kıssa söz konusu olmakta ve Allah'ın insanoğluna lutfu dile getirilmektedir.

Ey Muhammed, yine kavmine hatırlat ki, biz o tertemiz meleklere, «Âdem'e secde edin» diye emretmiştik. Buradaki secde ta'zîm ve saygının ifadesidir. Yoksa ibâdet ve ilâhlaştırma anlamına değildir. Melekler Allah'ın emrine uyarak bütünüyle secdeye gitmişlerdir. Ancak mel'ûn şeytân büyüklenerek, «ben ondan daha üstün olduğum halde mi ona secde edeceğim, beni ateşten onu çamurdan yarattın» diye secde etmekten kaçınmıştı. Böylece Rabbının emrinden çıkmış ve lâneti haketmişti. İşte, insanoğlu Allah'ın lutfettiği bu şeref ve ihsân sâyesinde yeryüzünün halîfesi olmuş ve başka varlıkların bilmediği şeyler kendisine belletilmişti.

Halîfe konusu ve onun tekevvün şekli, ilâhî mes'eleler arasında olup insanın onu kavraması zordur. Allah Teâlâ bu âyetlerde, bize insanlığın doğuşunu, bizden önceki ehl-i kitabın da kabul ettiği gibi anlatmaktadır. Allah bize mânâları duyulur şekiller halinde temsîl etmektedir. Konuyu münâzara ve konuşma üslûbundaki hikmetler ve sırlar içerisinde açıklamaktadır. Bu, yaratıklara hitap ve yaratıklara beyân konusundaki Allah'ın kanunudur.

Üstâd (Muhammed Abduh) bu âyetlerin müteşâbih olduğu ve zâhirine hamletmenin imkânsız bulunduğunu belirtir. Çünkü bu âyet konuşma kuralı uyarınca ya istişâre tarzında olacaktır —ki bu Allah için muhâldir— ya da Allah Sübhânehü'nün meleklere haber vermesi ve onların da Allah'a karşı çıkıp tartışmaları tarzında cereyân edecektir. Bu ise ne Allah'a, ne de meleklerine uygun düşmez. Dînin getirdiği gibi «Onlar kendilerine emrettiği konuda Allah'a isyân etmezler ve emrolunanı yaparlar» buyruğuyla uyuşmaz. (...) (Reşîd Rızâ, Tefsir el-Menâr, I, 252).

Halîfe :

Sonra müfessirler halîfe konusunda iki ayrı görüş serdetmişlerdir. Bir kısmı bu lafzın yeryüzünde bir tür veya hayvan-ı nâtık türünden pekçok çeşit varlığı ifâde ettiği kanaatindedirler. Ancak bu varlık, sonra yok olup gitmiştir. Allah Teâlâ'nın burada meleklere yaratacağını haber verdiği bu sınıf o varlığın yerine geçecek ve onlara halef olacak, böylece halîfe adını alacaktır. Nitekim Allah Teâlâ eski nesillerin helâk edilişini zikrettikten sonra «Sonra sizi yeryüzünde onların ardından halefler kıldık» buyurmaktadır. Müfessirler derler ki; bu yok olan kitle yeryüzünü fesâda vermiş, kanlar akıtmıştır. Melekler, suallerini bu varlığı ölçü alarak serdetmişlerdir. Çünkü halîfe —zihne ilk anda geldiği gibi— kendinden önce geçene uygun olmak durumundadır. Ancak bu yeni varlığın onun gibi olacağı konusunda delil bulunmadığı için ve bunun, hilâfetin gereği olduğuna dâir bir işaret bulunmadığından Allah Teâlâ, meleklere, «kendilerinin bilmediğini Allah'ın bildiğini» belirterek cevap vermektedir. Bu yaratığın, önceki yaratıktan değişik bir halîfe olacağını ve Allah'ın bu konudaki erişilmez hikmetinin mâhiyetini belirtmektedir.

Üstâd (Muhammed Abduh) der ki; bu görüş doğru ise, Hz. Âdem, yeryüzünde yaşayan ilk canlı ve akıllı sınıftan bir kişi değildi. Sadece bizzât veya madde itibâriyle yok olup gitmiş olan, geçmişte yaşayan, nâtık canlıyı temsîl eden bu yeni insan grubunun ilki idi. Ancak Hz. Âdem ile o yok olan gruplar arasında ahlâk ve tabîat bakımından pek çok farklılıklar vardı.

Bu mezhebin en iyi açıklandığı ve en çok zikredildiği yer bu görüşün müslümanlara Fars mitolojisinden ve hurâfesinden intikâl etmiş olmasıdır. Çünkü Fars mitolojisine göre, Hz. Âdem'in yaratılmasından önce yeryüzünde Han ve Ben veya Tan ve Rem adını alan bir yaratık varmış. Ekseriyet ise yeryüzünde Âdem'den önce mevcûd olan yaratığın cin adını aldığını söylemekte, Han ve Ben'in de cinden önce olduğunu belirtmektedirler. Derler ki, onlar yeryüzünde fesâd çıkarmış, Allah da kendilerini mahvetmiştir. Ve yine derler ki; Allah onlara meleklerden bir ordu ile İblîs'i göndermiş, cinlerle İblîs savaşmış, onları yok etmiş ve adalara, denizlere sürmüştür. Ancak İslâm'da bu görüşün ve bu kıssaların dayanabileceği hiç bir mesned yoktur. Sadece geçmiş milletlerden arta kalan âdetler ve efsaneler var ki, dikkate değer bir şey bildirmez. Şurası bir gerçek ki; bütün milletlerin üzerinde ittifâk ettikleri husûs, Hz. Adem'in yeryüzünde yaşayan ilk akıllı canlı olmadığıdır. Halîfe tabîrinin tefsîrindeki görüşlerden birisi budur. Başkaları da

«yeryüzünde halîfe yaratacağım» âyetindeki maksadın Allah'ın halîfesi şeklinde olduğunu söylerler. Bunun için, insanın yeryüzünde Allah'ın halîfesi olduğu görüşü yayılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Dâvûd'a hitâben : «Ey Dâvûd, seni yeryüzüne halîfe kıldık» buyurmaktadır. Zâhir olan odur ki —en doğrusunu Allah bilir.— Halîfeden maksad, Âdem ve onun soyundan gelenlerdir. Ancak hilâfet ne anlama gelmektedir? Halîfe seçilişten maksad nedir? Bazı kişilerin bazılarına halef olması mı, yoksa bazı varlıkların başka bir varlığın yerine geçmesi midir? Allah'ın yaratıkları konusundaki kanunu şöyle cereyân etmektedir : O insanlara, hükümlerini öğretecek seçkin halîfeler seçmektedir. Nasıl insan Allah'ın hukûkî kanunlarını ve hükümlerini ortaya çıkarmışsa, aynı şekilde yaratılış ve tabîat kanunlarını ve hükümlerini de ortaya çıkarmıştır, dolayısıyla hilâfet kelimesinin mânâsının umûmî olması gerekir. Bu, insanı diğer yaratıklardan ayıran her şeyi ihtivâ eder. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 257-259).

İnsanlığın Başlangıcı :

Bu konuda Elmalılı merhum da şöyle diyor :

Eskiden bazı tabîiyûn beşeriyetin arzda ezeliyetini iddiâ ederlermiş. Fakat bu günkü fünûn-i tabîiyede bunların yeri yoktur. Lâkin farziyâtçılar görüyoruz ki bunlar, kıtaât-ı arzdaki u'rûk-i beşerin tâ esâsında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve binâenaleyh beyn'el-beşer umumî bir uhuvvetin tabiî olamıyacağını zannetmek istiyorlar. Zencîler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur? demek istiyorlar. Bunlar şunu düşünmüyorlar ki, ilim dâima vahdet-i asıl nokta-i nazarını takîb eder. Ve mümkün olduğu kadar hârikanın taklîlini arzu eder. Ve bu bapta verilecek hüküm hâl-i hazırın müşâhedesine müstenid bizzât bir mantık işidir. Bütün bunlar ise tenâsülün mebde-i vâhidden başladığına hükmeder. Bunlara mukâbil ilm-i hayvânâtta istihâle ve tekâmül nazariyesini tâkib edenler vardır. Ve bu nazariye felsefî nokta-i nazardan esâs i'tibâriyle muvâfık ve kanûn-ı vahdet ve terbiyeye de mutâbıktır. Lâkin hayvânâta tatbikinde müşahede ve tecrübe-i fiiliyeyi tecâvüz eden indî bir hüküm hatâsını mutazammındır. Filvâki' bütün ecnâs-ı hayvânât mükemmel bir tasnîf ile tertîb edildiği zaman görünüyor ki aralarında nâkıstan kâmile doğru giden bir silsile-i merâtip arz etmektedir. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekâmül tebârüz ediyor. Bununla beraber hiç bir cinsin diğer cinsten tenâsül ettiği-

ne dâir bir tecrübeye, bir şâhide de tesâdüf edilmiyor. İnsan insandan doğuyor, aslan aslandan, at attan, maymun maymundan, köpek köpekten ilâ ahiri... böyle olmakla beraber bu tecrübeye rağmen vahdet-i asıl esâsına istinâden burada bir mantık yapılıyor. Hayvânâtın işbu merâtib-i ecnâsının kâmil-i nâkısından istihâle veya bittekâmül tevellüd ederek gelmiş, bu sûretle bir gün gelmiş ki, hayvanın biri ve meselâ bir takdîre göre maymunun biri veya bir kaçı insan doğuruvermiş ve insanlar bunlardan türemiş. Binâenaleyh insanlar arasında insanlık uhuvveti meşkûk ise de, maymunluk veya hayvanlık uhuvveti şüphesiz olmuş oluyor. Biz dâimâ göğsümüzü gere gere ve ilmî nokta-i nazardan hiç ayrılmıyarak deriz ki; vahdet-i asıl dâvâsı doğrudur. Evvelâ bütün hayvanat için bu asl-i vâhid maddedir, anâsır-ı basîtadır. Daha açık olmak için topraktır ve bu maddeden hayatın zuhûru bir illet-i fâileye mütevakkıftır ki o nâkısa kemâl versin ve mademki tabîatın tenevvüâtını görüyoruz, demek ki tabîat fâil-i evvel değil, nihâyet bir fail-î tâlîdir. Nâkıstan tabîatiyle bir zâit çıkamaz. Meselâ bir okkalık sıklet, iki okkalık sıkleti sürükliyemez, çıktığı, sürüklediği farzedilirse bir şeyin yok iken sebepsiz, illetsiz geldiğini kabul etmek lâzım gelir ve o zaman akıl, ilim ve fen yoktur. Zîra illet ve tezâyüf-i illet kanunu inkâr edilirse hiçbir şey bilinemez. Binâenaleyh bir kurttan bir kelebek bile çıkarsa tabîati ile değil, fâil-i Evvel'in te'sîriyle, onun ıstıfâsiyle çıkar. Yumurtadan civcivin çıkması bile hâricî bir harâretin te'sîrine mütevakkıf değil midir? Aşılarda dahi hal böyledir. İlmin hiç infikâk etmemesi lâzım gelen işbu esbâba mebnî, aralarında kurb-i merâtib bulunan ecnas-ı hayvânâtı hilâfı tecrübe olarak behemehal biribirinden istihâle ettirmek veya doğurtmak ne tabiîdir, ne de zarûrîdir. Bir kaziyye-i vâkiîye olsun söyliyebilmek üzere kurbağalar balıktan doğmuş, dönmüş demek için bir misal-i tecrübî görmeğe ihtiyaç vardır. Delâlet-i tecrübe ve icab-ı mantıkî yok iken böyle bir hüküm vermek elbette fennî ve felsefî bir hüküm değildir. Sözün doğrusu merâtib-i hayvanatın bütün tekâmül hudûtlarında re'sen fâil-i evvelden gelen ve emsâli sebk etmediğinden dolayı hârika olan bir hâdise-i vaide vardır ve insanda hepsinden başka olarak bir rûh-i küllî vardır. İnsan bir hayvandan doğsa idi, yine gayr-i tabiî bir harika olurdu ve binâenaleyh aradaki silsile-i tekâmül heyet-i umûmiyesiyle tabiî değil, gayri tabiîdir ve eseri rubûbiyettir.

Bunun hangisi hangisinden doğduğunu sade mantık bildiremez. Bunu ya müşâhede veya tecrübe veya vahiy bildirir. Tabîat muttarit olduğu halde şimdiye kadar balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla görülmemiştir. Ve mahsûl-i tecrübe olan Pastör nazariyesine de tamamen muhâliftir. Cins-i vâhid dâhilindeki aşılar şâhit olamaz. Vahiy ise bize insanların maymunluğa tenezzülü hakkında bazı ihtâ-

râtta bulunuyorsa da aksini haber vermiyor. Ve bize siz insansınız; insan olunuz, kardeş olunuz, hep bir babanın evlâdısınız diyor. Binâenaleyh esâsında ilmî bir hakikati ihtiva eden, tekâmül ve istihâle nazariyesinin yanlış bir tatbîkini kabul etmek için elyevm hiç bir sebeb-i ma'kûl yoktur. Bütün bunlardan yakînî olarak bildiğimiz bir şey varsa o da ilk insanın arzın sînesinde doğmuş olmasıdır. Ve bunda bir ıstıfa vardır. Lâkin bu ıstıfâ değil, Rabbânî'dir. Âdem sun'ullahdır. Ancak şunu da ihtâr etmek lâzımgelir ki arza hubût-i Âdem'den zamanımıza kadar geçen tarih zannedildiği gibi beş on bin senelik bir müddetten ibâret olmamak lâzımgelir. Bu kadar müddette beşeriyetin arza intişârı kâmil tecrübeye nazaran gayri ma'kûldür. Endelüslü İbn Hazm, Fisal'inde, dokuz asır evvel bunun dinimizce kat'iyen sâbit bir miktar-ı mâlûmu olmadığını ve yüz binlerce seneye bâliğ olabileceğini ve maamafih ne ezelî, ne anî dahi olmadığını pek güzel anlatmıştır ve her halde Amerika yerlileri bile Âdem sülâlesidir. Ve bütün insanlarda fıtrat-ı asliye bir ve fakat tabîat muhteliftir. Ve bu nokta-i nazardan efrâd-ı sâniye arasındaki fark-ı derece hayvânâtın enva farkından çok mühimdir. Bunların en vasi' sınıfları da mü'min, kâfir tasnîfidir.

Cenab-ı Hakk bütün bu taharriyât-ı ma'kûle ve âdiyeyi bize bırakarak Kur'an'ında bunların esası olan takdîrin ahkâmı rubûbiyetin nesak-i tevhîd üzere cereyânını ve bundan bilhâssa insanlara tahsîs edilen rahmet ve nimet-i ilâhiyeyi ihtâr ve kendimizi, kendi miktarımızı, salâhiyet-i niyâbiyemizi uhuvvetimizi, Rabbımızı tanıyarak istikbâle, âhirete ona göre hazırlanmamızı ve beyn'el-beşer bütün adâvetlerin ref'i, fıtrat-ı ûlâya i'tinâ şartıyle mümkün olduğu bu kıssada umûmen beyân ve Resûlüne tezkîr etmiş ve bunun nihâyetini ma'nen (يا ايها الناس) hitâbına rabteylemiştir. Bundan sonra da bilhassa bu kıssayı kitaplarında okuyup bilen Benî İsrâile, yani asrı saadetteki Yahûdîlere hitâb-ı mahsûsunu ber veçhi âti tevcîh eylemiştir ki, (يا ايها الناس) hitâb-ı âmmiyle kıssa-i Âdem'den sonra bu reng-i hitâb ne kadar belîğdir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 329 - 333).

———oOo———

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ
أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

31 — Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretmiş, sonra onları meleklere göstererek : Eğer sâdıklardan iseniz, bunların adlarını bana söyleyin, buyurmuştur.

32 — Melekler ise : «Sana tesbîh ederiz, bize öğrettiğinden başka bilgimiz yok. Alîm, Hakîm Sensin Sen, demişlerdi.

33 — Allah : Ey Âdem, onları adları ile kendilerine bildir, dedi. Âdem, adlarını söyleyince; «Size demedim mi ki ben, göklerin de, yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim. Ve sizlerin neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu da bilirim, buyurdu.

Hz. Âdem'e Öğretilenler :

Burası Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğreterek meleklere öğretmemesi sonucu ona verdiği şerefin zikredildiği makâmdır. Bu husûs, meleklerin Âdem'e secde etmesinden sonra idi. Secde bölümünden önce bu şereflenme bölümünün öne alınması, buradaki durumla, halîfenin yaratılış hikmetini bilmeyerek, meleklerin soru sormaları ve Allah Teâlâ'nın kendisinin onların bilmediğini bileceğini söylemesindeki hikmet arasında münâsebet kurmak içindir. Allah Teâlâ burada Âdem'in üstünlüğünü zikretmekle; Allah'ın Âdem'e lutfettiği bilgi şerefini açıklamayı kasdetmiştir. Bunun için Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiştir.

→ Süddî... İbn Abbâs'dan nakleder ki o, «Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş» âyeti hakkında şöyle demiş : İnsan ve canlı bütün varlıkların ismini ona göstermişti. Hayvanların şu merkep, şu deve, şu at denilerek isimlerini belletmişti. Dahhâk İbn Abbâs'dan nakleder ki bu âyet hakkında o şöyle demiş : Bu isimler insanı, hayvanı, göğü, yeri, karayı, denizi, deveyi, merkebi ve buna benzer diğer toplulukları bildiği şekilde isimlerdi. İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr... İbn Abbâs'dan nakleder ki ,o bu âyet hakkında şöyle demiştir : →

→ Allah Âdem'e kader ve sahîfenin adını öğretmiştir. Evet hatta «fesve» ve füseyve (sessizce gaz çıkarmak)'ye kadar. Mücâhid ise bu âyetin tefsîrini şöyle yapmıştır : Ona her hayvanın, her kuşun ve her şeyin adını öğretmişti. Aynı husûs, Saîd İbn Cübeyr, Katâde ve diğer selef-i sâlihînden nakledilmiştir ki Allah Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğretmişti. Rebî' ise Saîd İbn Cübeyr'den naklettiği bir rivayette, «me-

leklerin ismini öğretmişti» diye tefsîr etmiştir. Hâmid el-Şâmî yıldızların adlarını öğrettiğini bildirmiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd bütün soyundan gelen kişilerin isimlerini öğretmişti, demiştir.

İbn Cerîr Allah'ın Âdem'e meleklerin ve soyunun adını bildirdiği görüşünü tercîh eder. Çünkü Allah Teâlâ «Sonra onları meleklere göstererek» buyurmaktadır ki bu ibâre akledilen şeyleri ifâde etmektedir. İbn Cerîr'in tercîh ettiği bu görüş lâzım (zorunlu) değildir. Çünkü bunun yanısıra başka anlamların da aynı ibârenin içerisine girmesi reddedilemez. Üstün kılmak için akıl sahiplerinin kalıbıyla topluluğun ifâde edildiği, gramer bakımından vârittir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Allah her canlıyı sudan yaratmıştır. Onlardan kimisi karnı üzere yürür, kimisi iki ayak ile yürür, kimisi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Muhakkak ki Allah her şeye Kâdir'dir.» (Nûr, 45).

—> Sahîh olan, Allah'ın zâtları ve fiilleriyle bütün eşyânın adlarını Âdem'e öğretmiş olmasıdır. İbn Abbâs'ın dediği gibi fesve ve füseyveye kadar. Yani büyük ve küçük fiillere ve zâtlara kadar. Bunun için Buhârî tefsîr kitabında bu âyetin tefsîri konusunda şöyle der :

Bize Müslim İbn İbrâhîm... Enes İbn Mâlik'ten nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur. Ayrıca bana halîfe dedi ki Yezîd İbn Zürey' Saîd'den o da Katâde'den o da, Enes İbn Mâlik'ten nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : —>

قَالَ يَجْتَمِعُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ خَلَقَكَ اللهُ بِيَدِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ وَعَلَّمَكَ أَسْمَاءَ كُلِّ شَيْءٍ فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّكَ حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا هَذَا فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ ذَنْبَهُ فَيَسْتَحِي ائْتُوا نُوحًا فَإِنَّهُ أَوَّلُ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللهُ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ سُؤَالَهُ رَبَّهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ فَيَسْتَحِي فَيَقُولُ ائْتُوا خَلِيلَ الرَّحْمَنِ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ائْتُوا مُوسَى عَبْدًا كَلَّمَهُ اللهُ وَأَعْطَاهُ التَّوْرَاةَ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ قَتْلَ النَّفْسِ بِغَيْرِ نَفْسٍ فَيَسْتَحِي مِنْ رَبِّهِ فَيَقُولُ ائْتُوا عِيسَى عَبْدَ اللهِ وَرَسُولَهُ وَكَلِمَةَ اللهِ وَرُوحَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ائْتُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدًا غَفَرَ اللهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَأْتُونِي فَأَنْطَلِقُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ وَسَلْ تُعْطَهْ وَقُلْ يُسْمَعْ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأَحْمَدُهُ بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ثُمَّ أَعُودُ إِلَيْهِ فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي

مِثْلَهُ ثُمَّ اَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ثُمَّ اَعُودُ الثَّالِثَةَ ثُمَّ اَعُودُ الرَّابِعَةَ فَأَقُولُ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ اِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ

→ «Mü'minler, kıyâmet günü toplanırlar ve derler ki biz Rabbımızdan şefâat dileyecek birisini bulsak. Bunun üzerine Hz. Âdem'e gelirler, ve derler ki; Sen, insanların atasısın, Allah onları senin elinde yarattı ve sana melekleri secde ettirdi ve her şeyin adını sana öğretti. Binâenaleyh sen bizim şu yerimizde rahatlayabilmemiz için Rabbının katında bize şefâat et. Hz. Âdem; ben burada sizin yanınızda yoğum der ve hayâ ederek kendi günahını zikreder, Nûh'a gidin, çünkü Allah'ın yeryüzüne göndermiş olduğu ilk Rasûldür der. Bunun üzerine onlar Hz. Nûh'a gelir şefâat isterler. O, bilgisi olmadığı konularda Rabbından istediğini hatırlatarak utanır ve ben burada sizin yanınızda yoğum, Rahmân'ın dostu olan İbrâhîm Halîlûllah'a gidin der. Ona gelirler. O ise ben burada sizin yanınızda yoğum. Hz. Mûsâ'ya gidin o Allah'ın kendisiyle konuştuğu ve Tevrât'ı verdiği kuludur der. Bunun üzerine onun yanına gelirler. O da, haksız yere ve cana can olmaksızın bir canı öldürdüğünü hatırlatarak Rabbından utandığını belirtir ve ben sizin yanınızda yoğum Allah'ın kulu, Rasûlü, kelimesi ve Rûhu olan Îsâ'ya gidin der. Onlar Hz. Îsâ'ya gelirler. O da, ben sizin yanınızda yoğum, Allah'ın gelmiş geçmiş günahlarını affettiği Muhammed Mustafâ (s.a.) kuluna gidin der. Onlar bana gelirler. Ben de Rabbımdan izin istemek üzere ayrılırım. Ben Rabbımı görünce secdeye kapanırım. Allah dilediği süreye kadar beni secdede bırakır. Sonra bana buyurulur ki; «başını kaldır ve iste, verilirsin, şöyle, dinlenirsin; şefaât et, şefâat edilirsin.» Ben bunun üzerine başımı kaldırır bana öğrettiği hamd ile onu hamd ederim, sonra şefâat ederim ve o bana bir sınır çizer ben de onları cennete girdiririm. Sonra kendisine döner ve Rabbımı gördüğümde bir önceki gibi davranırım. Sonra şefâat ederim, şefâat isterim. O da bana bir sınır çizer ve onları da cennete girdiririm. Sonra dördüncüye döner ve derim ki cehennemde Kur'an'ı hapsedenden başka kimse kalmadı ona ebedî olarak cehennemde kalmak vâcib oldu derim.»

Bu hadîsi Buhârî bu şekilde nakletmiştir. Müslim ve Neseî ise Hişâm kanalıyla Katâde'den nakletmiştir. Müslim, Neseî ve İbn Mâce Saîd'in hadîsinden onun kanalıyla Katâde'den rivâyet etmişlerdir. Onun irâd ediliş şekli de böyledir. Hz. Peygamberin «Hz. Âdem'e gelir ve derler ki sen insanların atasısın, Allah onları senin vasıtanla yarattı, melekleri sana secde ettirdi ve her şeyin adını sana öğretti» kavli gösteriyor ki, Allah ona bütün mahlûkâtın ismini öğretmiştir. «Sonra onları meleklere göstererek» yani adı verilen, adlandırılan şey-

leri, Abdürrezzâk'ın Ma'mer ve Katâde'den naklederek söylediği gibi. Sonra Allah bu isimleri meleklere gösterip ve «Eğer sâdıklardan iseniz bunların adlarını bana söyleyin buyurur.» Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik, Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbas'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki; «Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş, sonra da yaratıkları meleklere göstermiş» demiştir. İbn Cüreyc Mücâhid'den nakleder ki «Sonra isimlerin sahiplerini meleklere göstermiştir.»

İbn Cerîr der ki, bize Kâsım... Hasan'dan, Ebu Bekr de Hasan ve Katâde'den nakletti ki onlar şöyle demişler : Allah, Âdem'e her şeyin ismini öğretmiştir ve Âdem her şeyi ismi ile adlandırıyordu. Her şey Hz. Âdem'e toplam sunulmuştur. Yine Hasan ve Katâde'den bu isnâdla «Eğer sâdıklardan iseniz» âyeti hakkında şu rivâyeti nakletmişlerdir. Ben nasıl bir yaratık yaratırsam, şüphesiz ondan daha iyi bilirim, eğer siz sâdıklardan iseniz bu şeylerin isimlerini bana bildiriniz.

Dahhâk ise İbn Abbâs'ın «Eğer sâdıklardan iseniz» âyetini şöyle tefsîr ettiğini nakleder : Eğer siz bu isimleri bilirseniz ben yeryüzünde bir halîfe yaratmam. Süddî, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve ashâbtan bir topluluktan nakleder ki; onlar bu âyeti şöyle tefsîr etmişlerdir : Âdemoğullarının yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökecekleri konusunda eğer doğru söylüyorsanız, demektir.

İbn Cerîr der ki; sözlerin en uygunu bu konuda İbn Abbâs'ın te'vîli ve onun fikrini söyleyenlerin sözüdür. Bu sözün muhtevâsı şundan ibarettir : Allah Teâlâ Ey «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın diyen» melekler, size gösterdiğim bu şeylerin isimlerini bana bildirin. «Biz seni hamd ile tesbîh ve takdîs edip dururken bizden veya bizim dışımızda bir varlık mı yaratacaksınız?» diyen melekler eğer bu sözünüzde samîmî iseniz size gösterdiğim şeylerin adlarını bana bildirin. Eğer ben yeryüzünde yaratacağım halîfeyi sizden başkasından yaratacak olursam, onun soyundan gelenler bana isyân edecek ve yeryüzünde kanlar döküp fesâd çıkaracak iseler ve eğer sizi yeryüzünde bırakacak olursam bana itâat edeceğinizi ta'zîm ve takdîs ile dinime bağlanacağınızı söylüyorsanız... Size gösterdiğim ve sizin gördüğünüz bu şeylerin isimlerini bilmiyorsanız, bilinmeyen konularda bilinmeyen şeyler hakkında bilginiz yoksa, siz bu gösterilen şeyleri bilemiyorsanız, bulunmayan şeyler konusunda bir şey bilmemeye daha çok lâyıksınız demektir. Onlar da : «Melekler ise, Sana tesbîh ederiz, bize öğrettiğinden başka bilgimiz yok. Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle gören Sensin Sen.» demişlerdi. Bu ifâde meleklerin Allah Teâlâ'yı takdîs ve tenzîhidir. Hiçbir varlığın Allah'ın bilgisi olmadıkça ve O istemedikçe hiç bir şeyi ihâta edemeyeceğini ve Allah'ın bildirdiğinin

dışında hiç bir şeyi bilemeyeceğini belirtmektedirler. Bunun için de Sana tesbîh ederiz, bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur. Her şeyi bilen, yaratıklarında hikmet sahibi olan, dilediğin, kişiye bilgiyi vermekte emir sahibi ve dilediğinden bilgiyi almakta hikmet sahibi olan, tam hâkim ve tam adâletli Sen'sin Sen demişlerdir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Saîd... İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : «Sübhânallah, Allah'ın kendi nefsini kötülüklerden tenzîh etmesidir. Sonra Hz. Ömer, Hz. Ali'ye beraberinde arkadaşları bulunduğu sırada demiş ki biz «Lâ İlâhe İllallah» ın ne demek olduğunu biliyoruz, ya «Sübhânallah» ne demektir? Hz. Ali ona demiş ki; bu Allah'ın kendi nefsi için sevdiği, hoşnûd olduğu, seçtiği ve söylenmesinden hoşlandığı bir kelimedir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam Nadr İbn Arabî'den nakletti ki o şöyle demiş : Adamın biri Meymûn İbn Mehrân'a «Sübhânallah»ın ne demek olduğunu sordu. O da, bu Allah'ın ta'zîm edildiği ve kötülüklerden istisnâ edildiği bir isimdir demiş.

«Allah : Ey Âdem onları adlarıyla kendilerine bildir, dedi. Âdem, adlarını söyleyince, size demedim mi ki Ben, göklerin de, yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim. Ve sizlerin neyi açıklar, neyi gizler olduğunuzu da bilirim, buyurdu.»

Zeyd İbn Eslem der ki; Âdem, Sen Cebrâîl, sen Mîkâîl, sen İsrâfîl, sen Azrâîl diyerek bütün isimleri saymış en sonunda kargaya kadar varmıştı. Mücâhid, Allah : «Ey Âdem, onları adlarıyla kendilerine bildir» dedi kavli celîli konusunda dedi ki; güvercinin ve karganın adını ve her şeyin ismini. Saîd İbn Cübeyr, Hasan ve Katâde'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir.

Hz. Âdem'in meleklere üstünlüğü Allah'ın ona öğrettiği şekilde eşyânın ismini sıralamasıyla ortaya çıkınca, Allah Teâlâ meleklere dedi ki : «Size demedim mi ki Ben göklerin de yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim ve sizin neyi açıklar, neyi gizler olduğunuzu da bilirim» buyurdu. «Ben, görülen ve görülmeyenin gaybını bilir olduğumu daha önceden size söylemedim mi?» Nitekim Allah Teâlâ Hüdhüd'ün Süleymân'a şöyle dediğini haber vermişti : «Allah göklerde ve yerde saklı bulunanı çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmenizi emretti. O'ndan başka İlâh yoktur. O ulu Arşın Rabbı'dır.» (Neml, 25).

«Ve sizlerin neyi açıklar neyi gizler olduğunuzu da bilirim.» âyeti konusunda bizim zikrettiğimiz şeylerin dışında şeyler de söylenmiştir. Nitekim Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; Allah, ben açığı bildiğim gibi gizliyi de bilirim, buyurmuştur. Yani İblîs'in nefsinde sakladığı kibri ve gururlanmayı da bilirim. Süddî, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih yoluyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve ashâbtan bir topluluktan nakleder ki o şöyle demiş :

Meleklerin «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın» sözleri açıklamış oldukları şeydir. «Ve sizlerin neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu» âyeti de İblîs'in nefsinde gizlediği kibir demektir. Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid, Süddî, Dahhâk, Sevrî de böyle demişlerdir. İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Hasan, Katâde derler ki; onların sözü şu idi : Rabbimiz hiç bir yaratık yaratmamıştır ki biz ondan daha bilgili ve kendi katında daha üstün olmayalım. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den nakleder ki, o bu âyet hakkında şöyle demiştir : Onların açığa vurdukları sözleri : «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» sözüydü. Aralarında gizledikleri sözleri ise Rabbımız hiç bir yaratık yaratmamıştır ki, biz ondan daha bilgili ve daha üstün olmayalım, sözüdür. Ancak sonradan Allah'ın, Âdem'i ilim ve şeref bakımından kendilerinden üstün kıldığını öğrenmişlerdir.

İbn Cerîr der ki; bize Yûnus... Meleklerle Hz. Âdem (a.s.)'in kıssası hakkında Zeyd İbn Eslem'den şunu nakleder : Allah Teâlâ meleklere buyurdu ki; Siz bu isimleri bilmediğiniz gibi, bu yaratığın yeryüzünde fesâd çıkarmasını kasdettiğimi de bilmiyorsunuz. İşte benim katımda olan bilgi budur. Bunun için ben yeryüzünde bana isyân ve itâat eden bir yaratık yaratmayı sizden gizlemiştim. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; daha önceden Allah Teâlâ'nın : «Cehennemi cinler ve insanlardan topluca dolduracağım» zımmında ahdi sebkat etmişti, melekler bunu bilmiyorlardı, farkında değillerdi. Ancak Allah'ın Âdem'e lutfettiği ilmi görünce onun üstünlüğünü itirâf ettiler. İbn Cerîr der ki; bu konuda sözlerin en uygunu İbn Abbâs'ın şu sözüdür : «Neyi gizler olduğunuzu da bilirim» âyetinin mânâsı, ben göklerin ve yerin gizliliklerini bildiğim gibi, sizin dilinizle açığa vurduğunuz ve içinizde gizler olduğunuz şeyleri de bilirim. Bana gizli ve saklı hiç bir şey yoktur. Sizin gizliniz ve açığınız benim yanımda eşittir. Dilleriyle açığa vurdukları; «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» sözleri idi. İçlerinde gizledikleri husûs ise İblîs'in Allah'ın emirlerine aykırı davranma arzusu ve Allah'a itâat konusunda büyüklenmesi idi. İbn Cerîr der ki; bu ifâde doğrudur. Çünkü Araplar, «ordu öldürüldü ve yenildi» derler. Öldürülen, ordunun bir ferdi veya bir kısmıdır. Yenilen de ordunun bir ferdi veya bir kısmıdır. Haber yenilenden ve öldürülenden çıkar, ancak haberin çıkış yeri topluluktur. Nitekim Allah Teâlâ : «Sana odalarının gerisinden seslenenler» buyurmaktadır. Halbuki nakledildiğine göre Hz. Peygambere seslenen Temîm kabîlesinden bir kişi idi. İşte Allah Teâlâ'nın «Ve sizlerin neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu da bilirim» âyeti de böyledir.

İZÂHI

Bu konuda Mevdûdî der ki :

Bu hal, dünyayı ve kâinâtın dünyayla her bakımdan alâkalı kısmının işlerini gören meleklerin, insana karşı olan teslîmiyet ve tâbiiyetinin alâmetiydi. İnsan, Allah Teâlâ'nın irâdesi üzere, halîfe tayîn edilince kâinâtın bu kısmında çalışan bütün meleklerin, kendi sâhâları dahilinde, insanla teşrîk-i mesâîde bulunmaları emir buyuruldu. İnsan kendilerine verilen selâhiyeti ister iyiye, ister kötüye kullanmak niyetinde bulunsun, melekler Allah Teâlâ'nın dilediği müddetçe insanla teşrîk-i mesâîye devâm edeceklerdir. Bu meleklere demektir ki : «İnsanın niyeti ne olursa olsun —ister iyi, ister bozuk olsun— siz ona yardımcı olacaksınız. Onun namaz kılmak veya herhangi başka hayırlı bir işte bulunmak niyetinde olduğunu farzediniz. Siz kendi sâhânızda ona yardımda bulunacaksınız. Yahut hırsızlık veya herhangi başka bir kötülüğü irtikâp niyetinde olduğunu farzediniz biz bu yolu denemekte onu bıraktığımız müddetçe siz ona yardımda gene devam edeceksiniz. Fakat biz ondan emâneti geri alınca; artık siz o insanla teşrîk-i mesâîye ara vereceksiniz.» Bu hal bir misâlle tasvîr edilebilir : Meselâ bir hükûmet memûru vardır. Emrindeki herkes ona itâat göstermektedir. Onun işine hükûmet tarafından son verilmedikçe onun emirlerini ifâ eden maiyyeti ona karış itâatı terketmezler. Ama hükûmet emrederse onu, hatta kelepçe vurup hapse bile tıkarlar. Meleklerin insanla münâsebetinin aynen bu şekilde olmasının emir buyurulduğu görülmektedir. Muhtemelen buradaki «secde» kelimesi sadece temsîlî mâhiyette teslîmiyetin ifâdesidir. Yahut belki de meleklere, tâbiiyet hallerini göstermek üzere bilfiil böyle bir harekette bulunmaları emir buyurulmuş olabilir.

«İblîs»in tam mânâsı «habîs»tir. Allah Teâlâ'ya isyân eden, Hz. Âdem ve onun zürriyetine tâbiiyet alâmeti olarak secde etmeği reddeden, âhir zamana kadar, insanları günah yoluna sevk için Allah Teâlâ'dan kendisine fırsat bahşedilmesi dileğinde bulunan cinne bu isim verilmiştir. Ona, kezâ şeytân da denir. O, sadece mücerred bir şer kuvveti değildir. Fakat insanda olduğu gibi, onun da nev'ine hâs bir şahsiyeti bulunmaktadır. Onun melek asıllı olduğuna dâir umûmî kanâat mevcut ise de o, bir melek değildir. Fakat melekler gibi kendilerine hâs husûsîyetleri bulunan cin tâifesindendir. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an. I, 82 - 83)

İnsanlığın İlk Dili :

Râzî der ki : İyi bil ki, melekler Allah Teâlâ'ya Hz. Âdem'in ve so-

yundan gelenlerin yaratılışında ve yeryüzüne yerleştirilmelerindeki hikmeti sorduklarında, Allah Teâlâ kısaca «Ben sizin bilmediğinizi bilirim» buyurarak cevap vermiştir. Bununla Allah onlara daha başka şeyler açıklamak ve mücmeli tafsîl etmek istemiş ve Hz. Âdem'in, onlara bilinmeyen özelliklerini ve fazîletlerini açıklamıştır. Şöyle ki; Âdem'e bütün eşyânın sırrını öğretmiş, sonra meleklere bunları söylemelerini emretmiş, onlar da Âdem'in üstünlüğünü kabul ederek, kendi bilgilerinin eksikliğini belirtmişlerdir. Bu mücmel cevap, tafsîlî cevap ile desteklenmiştir. Burada bazı mes'eleler bahis mevzûudur :

Birinci mes'ele. Eş'arî, Cübbâî ve Kâ'bî derler ki; lügatların hepsi tevkîfîdir. Yani Allah Teâlâ zorunlu bir bilgi ile bu lafızları ve bu anlamları yaratmış ve bu lafızları o anlamlar için koymuştur. Delil olarak Allah Teâlâ'nın «Ve Âdem'e hepsinin isimlerini öğretti» âyetini göstermektedirler. Biz bu âyete tutunma şeklini sorulu ve cevaplı olarak fıkıh usûlünde zikretmiştik. (...)

İkinci mes'ele. İnsanlardan bir kısmı derler ki; «Ve Âdem'e hepsinin isimlerini öğretti» âyetinden maksad, eşyânın niteliklerini, özelliklerini ve mâhiyetini öğretti, demektir. Buna delil olarak derler ki, isim (السمة) veya (السمو) kelimelerinden türemiş bir mastardır. Eğer (السمة) kelimesinden türemişse, işâret mânâsına gelir. Eşyânın niteliği ve özellikleri onun mâhiyetine delâlet eder. Dolayısıyla isimlerden maksadın sıfatlar olması sahîhtir. Eğer (السمو) kelimesinden türemişse yine böyledir. Çünkü bir şeyin delili o şeyin üzerine yükseltilen gibidir. Delilin bilgisi medlûlün bilgsinden önce meydana gelmiştir. Dolayısıyla delil, gerçekten daha önemli olur. Böylece lügat bakımından isimden maksadın sıfat olmasını önleyecek bir engel kalmaz. (...) Geriye nahiv bilginlerinin isim lafzını belirli lafızlara tahsîs etme husûsu kalıyor. Ancak bu sonradan meydana gelmiştir, bir örftür ve itibâr konusu olamaz. Bu yorumun lügat bakımından mümkün olduğu sâbit olunca maksadın böyle olmasının kabul edilmesi gerekir, aksinin değil. Bunun bir kaç bakımdan gereği vardır : Birincisi, eşyânın hakîkatını bilmekteki fazîletten daha büyüktür. Bahis mevzûu olan sözü, fazîleti daha çok fazlalaştıracak şekilde fazîletin açıklanmasına hamletmek böyle olmayacak bir hamlden daha evlâdır. İkincisi, meydan okumak, ancak işitenin benzeri bir cümle kurabilmesi halinde doğru ve güzel karşılanır. Çünkü lügat ve fesâhat ilmini bilenler başkalarına ancak, meydan okuyarak benim gibi üstün söz söyle diye söyleyebilirler. Bir arabın, zencîye meydan okuma kabîlinden, benim dilimle konuş demesi doğru olmaz. Çünkü akıl bütün lügatları bilmek imkânına sahip değildir. Lügat, ancak ta'lîm ile elde edilir. Ta'lîm olunca, bilgi de olur, aksi takdîrde bilgi olmaz. Eşyânın

hakîkatına gelince, akıl onu elde etme imkânına sahiptir, dolayısıyla meydan okuma da sahîh olur. Üçüncüsü —ki meşhur olan görüş de budur— buradaki âyetten maksad, Allah'ın sonradan meydana getirdiği varlıklardan yarattıklarının hepsinin kasdedilmiş olmasıdır. Bununla Âdem (a.s.)'in çocuklarının bugün konuştukları muhtelif dillerin hepsi kasdedilir. Arapça, Rûmca, Farsça ve diğerleri gibi. Hz. Âdem'in çocukları bu dillerin hepsini konuşuyorlardı. Hz. Âdem, ölünce çocukları dünyânın muhtelif bölgelerine dağıldılar ve her biri bu dillerden birini konuştu, böylece o dil, o bölgede yaygınlık kazandı. Uzun bir süre sonra birkaç nesil değişince öteki dilleri unuttular. İşte Âdem (a.s.)'in çocuklarının değişik dillerle konuşmasının sebebi budur.» (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 175 - 176).

———oOo———

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾

34 — Hani meleklere: Âdem'e secde edin demiştik de onlar hemen secde edivermişlerdi. Sadece şeytân kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.

Yeryüzünün İlk Sâkinleri:

İşte Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e ve onun zürriyetine bahşetmiş olduğu büyük lutuf ve şeref burada ortaya çıkıyor. Nitekim Allah Teâlâ meleklere Âdem'e secde etmesini emrettiğini bildirmektedir. Bu konuda birçok hadîs var ki yukarda geçen şefâat hadîsi bunlardan biridir. Bir diğeri de Mûsâ (a.s.)'nın sözüdür. Hz. Mûsâ, «Rabbım, bizi ve kendisini cennetten çıkarmış olan Âdem'i bana göster» der. Onu görünce, Allah'ın kendi eliyle yarattığı ve rûhunu üflediği ve kendisine melekleri secde ettirdiği Âdem sen misin? diye sorar. Hadîsin devamı aşağıda gelecektir.

İbn Cerîr der ki; bize Ebu Küreyb, İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş: İblîs, kendilerine hınn (الجن) denilen meleklerin kabîlelerinden bir kabîleye mensûb idi. Bu kabîle Semûm ateşinden yaratılmıştı. Melekler arasında bulunuyordu. Adı da Hâris olup cennet bekçilerinden bir bekçiydi. İbn Abbâs der ki; meleklerin hepsi bu kabîlenin dışında nûrdan yaratılmışlardı. İbn Abbâs der ki; Kur'an'da zikri geçen cinler ise ateşten yaratılmışlardır. Yeryüzünde ilk yerleşenler cinler idi. Onlar burada fesâd çıkarmış, kan dökmüş ve birbirle-

rini öldürmüşlerdi. İbn Abbâs der ki; Allah onlara meleklerden bir ordu halinde İblîs'i gönderdi. Bu melekler, kendilerine Hınn denilen kabileden idiler. İblîs ve beraberinde bulunanlar onları öldürdüler, nihâyet denizlerdeki adalara ve dağların yamaçlarına sürdüler. İblîs bunu yapınca kendi nefsinde gurûrlandı ve kimsenin yapmadığı bir şeyi yaptım, dedi. İbn Abbâs der ki; Allah onun kalbinden geçeni kendisine muttali' kıldı, beraberinde bulunan meleklerin hiç birisi buna muttali' olmamıştı. Allah Teâlâ, Onunla beraber olan meleklere dedi ki : «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım» Melekler de kendisine, «Sen yeryüzünde fesâd çıkaracak bir kimse mi yaratacaksın?» diye cevap verdiler. Tıpkı cinlerin fesâd çıkarıp kan döktükleri gibi. Halbuki sen bizi onların üzerine bu sebeple göndermiştin. Bunun üzerine Allah Teâlâ da buyurdu ki : «Sizin bilmediklerinizi ben bilirim.» Yani İblîs'in kalbindeki kibir ve gurûru siz bilmezsiniz, ancak ben bilirim. İbn Abbâs dedi ki; Sonra Âdem'in toprağına emretti ve toprak kalktı. Allah Âdem'i balçıktan işlenebilen kara bir topraktan yarattı. Sonra Âdem'in cesedi kırk gece atılı kaldı. İblîs geliyor ona ayağıyla vuruyor ve o da ses çıkarıyordu. Allah Teâlâ'nın «İnsanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır.» (Rahmân, 14) âyetinde buyurduğu budur.

İbn Abbâs dedi ki; sonra İblîs cesedin ağzından giriyor arkasından çıkıyor, arkasından giriyor ağzından çıkıyordu ve o, sessiz cesede diyordu ki; sen bir şey değilsin ve bir şey için de yaratılmadın, eğer ben senin üzerine musallat edilirsem seni mahvederim. Eğer sen benim üzerime musallat edilirsen sana isyân ederim. İbn Abbâs diyor ki; Allah ona rûhundan nefhedince soluk baş tarafından geldi. O soluk bedenin neresine sirâyet ederse et ve kan oluyordu. Soluk göbeğine kadar uzanınca o cesedine baktı ve cesedinde gördüğü şey kendisinin hayretini mûcib oldu, kalkmak istedi, gücü yetmedi. İşte Allah Teâlâ'nın : «İnsan çok aceleci yaratılmıştır» âyetindeki buyruğu budur. İbn Abbâs der ki; soluk bütün cesedi bürüyünce, hapşırdı ve «hamd âlemlerin Rabbı Allah'a mahsûstur» dedi. Bunu Allah'ın ilhâmıyla demişti. Allah da ona : «Ey Âdem Allah sana merhamet etsin» buyurdu. İbn Abbâs der ki; Allah Teâlâ sonra gökyüzündeki bütün meleklere değil sadece İblîs ile beraber olan meleklere dedi ki; «Âdem'e secde edin.» Onların hepsi topluca secde ettiler, sadece İblîs büyüklendi ve secde etmekten kaçındı. Çünkü onun nefsinde gurûr ve kibir hâdis olmuştu. Ve «ona secde etmem» dedi, «ben ondan daha iyiyim daha yaşlıyım ve daha kuvvetli bir yaratığım, beni ateşten onu çamurdan yarattın» dedi. Ateşin çamurdan daha kuvvetli olduğunu söylüyordu. İbn Abbâs der ki; İblîs secde etmekten kaçınınca Allah da onu her türlü hayırlardan mahrûm etti ve onu günahının cezâsı olarak koğulmuş şeytân kıldı. Sonra Allah, Âdem'e bütün eşyânın isimlerini öğretti ki, bugün insanların bil-

diği isimler bunlardır. İnsan, hayvan, toprak, ova, deniz, dağ ve merkeb... ve buna benzer diğer toplulukların isimlerini. Sonra bu isimleri o meleklere gösterdi. Yani İblîs'le beraber olan ve alevli ateşten yaratılmış olan meleklere ve onlara : «Eğer sâdıklardan iseniz bunların adlarını bana söyleyin» buyurdu. Yani bunların isimlerini bildirin eğer doğru söylerseniz. Yani yeryüzünde niçin halîfe yarattığımı bilenlerden iseniz. İbn Abbâs der ki; Allah Teâlâ onların Allah'dan başka kimsenin ve kendilerinin de bilgi sahibi bulunmadıkları konusunda konuştuklarını öğrenince, melekler dediler ki; «tesbîh ve tenzîh ederiz seni» Senden başka bir kimsenin gaybı bilmesinden seni tenzîh eder ve sana döneriz. Senin bize öğrettiğinin dışında hiç bir bilgimiz yoktur. Kendilerini her türlü gayb bilgisinden uzak sayar ve ancak «Âdem'e öğrettiğin gibi bize öğrettiğini biliriz» dediler. Bunun üzerine Allah, Hz. Âdem'e : «Ey Âdem, onları adlarıyla kendilerine bildir» der. Adem, onları, isimleriyle söyleyince, Allah Teâlâ : «Ey melekler ben size demedim mi ki ben göklerin de, yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim ve benden başka kimse onu bilmez ve sizlerin de neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu bilirim.» Açığı bildiğim gibi gizliyi de bilirim, yani İblîs'in nefsinde gizlediği gurûr ve kibri.

Bu rivâyetin siyâkı garîbtir ve içinde münâkaşası uzun sürecek dikkat edilmesi gereken birçok husûs vardır. Ancak İbn Abbâs'dan nakledilen bu rivâyeti meşhur tefsîrler naklederler.

Süddî tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki, onlar şöyle demişler : Allah Teâlâ istediklerini yaratmayı bitirdikten sonra Arş'a yöneldi ve oraya hâkim oldu. İblîs'e de dünya göğünün hükümdârlığını verdi. İblîs kendilerine cinn denilen meleklerden bir kabîleye mensuptu. Cinlere bu ismin verilmesi cennetin bekçileri olmalarındandır. İblîs, dünya göğünün hükümdârı olduğu gibi cennetin bekçisiydi de. İblîs'in kalbinde kibir belirdi ve Allah bana bu şerefi, benim meleklerden farklı bir meziyetim olduğu için verdi, dedi. İblîs'in nefsinde bu kibir belirince Allah ondaki bu duruma muttali' olup meleklere dedi ki ben : «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.» Onlar da Rabbımız bu halîfe de ne oluyor? dediler. Allah, onun soyundan gelenler yeryüzünde fesâd çıkarırlar, kıskançlık yaparlar ve birbirlerini öldürürler buyurdu. Onlar dediler ki; Rabbımız, yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? Halbuki biz seni hamd ile tesbîh ve takdîs eder dururuz. Allah buyurdu ki; sizin bilmediklerinizi ben bilirim. Yani İblîs'in durumunu. Allah Teâlâ Cibrîl'i yeryüzüne gönderdi ve kendisine yeryüzünden toprak getirmesini

emretti. Yeryüzü dedi ki, benden bir parça alman veya hor düşürmen konusunda Allah'a sığınırım. Bunun üzerine Cibrîl döndü ve bir şey almadı ve dedi ki! Rabbım, toprak benden Allah'a sığındı ve ben de ondan vazgeçtim. Bunun üzerine Mîkâil'i gönderdi o yine Allah'a sığındı o da toprağı almaktan vazgeçti ve döndü, Cebrâîl'in dediği gibi dedi. Allah Azrâîl'i (ölüm meleği) gönderdi, toprak Allah'a sığındı ise de, o ben de Allah'ın emrini yerine getirmeyip geri dönmekten Allah'a sığınırım dedi ve yeryüzünden toprağı aldı. Alırken tek bir yerden değil karışık topraklar aldı. Kırmızı, beyaz ve kara toprağı karıştırdı. Bunun için Âdem'in çocukları değişik şekilde oldular. Ölüm meleği toprağı çıkardı, toprak yaşardı ve balçıkla karışıp çamur haline geldi. Sonra Allah meleklere dedi ki : «Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu düzeltip kendisine rûhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın.» (Âl-i İmrân, 49). Allah Âdem'i kendi eliyle yarattı ki İblîs ondan dolayı kibirlenmesin. Ve ona benim elimle yaptığım şeyden sen kibirleniyorsun, ben ondan kibirlenmiyorum diyebilsin. Ve onu insan şeklinde yarattı. Cum'a günü sayılarak kırk gün çamurdan bir cesed halinde idi. Melekler ona rastladıkça ondan ürküyorlardı, ondan en çok ürken de İblîs idi. İblîs ona rastlayınca vuruyor ve balçıktan nasıl ses çıkarsa cesedden de ses çıkıyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «İnsanı pişmiş çamur gibi kuru bir balçıktan yaratmıştır.» (Rahmân, 14) buyruğu bundandır. Şeytân diyordu ki, sen herhangi bir şey için yaratılmamışsın. Ona ağzından giriyor ve arkasından çıkıyordu. Ve meleklere demişti ki, bundan korkmayın çünkü Rabbınız Samed'dir. Bu da içi boştur. Eğer ben onun üzerine hâkim kılınırsam onu mahvederim. Allah Azze ve Celle'nin Âdem'e rûhu nefhetme süresi yaklaşınca meleklere dedi ki; «ben ona rûhumdan üfürdüğümde ona secde edin.» Âdem'e rûhu üfleyince, rûh başından girdi ve Âdem aksırdı, melekler «elhamdülillah» de, dediler. O da «elhamdülillah» dedi. Allah Teâlâ ona «Rabbın sana merhamet etti» dedi. Rûh gözlerine girince cennetin meyvelerine baktı. Rûh karnına girince yemek istedi ve daha rûh ayaklarına ulaşmadan cennetin meyvelerine çabucak koşmak için sıçradı. İşte Allah Teâlâ'nın «İnsan aceleden yaratılmıştır». (Enbiyâ, 37) âyetinde kasdettiği budur. Bütün melekler topluca Âdem'e secde ettiler, ancak İblîs kaçındı ve secde edenlerden olmak istemedi, böylece kâfirlerden oldu. Allah İblîse, ben elimle yaratınca ona secde edin diye sana emrettiğim halde, seni secde etmekten alıkoyan nedir? diye sordu. Şeytân; ben ondan daha hayırlıyım çamurdan yarattığın şeye niçin secde edeyim? dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu : «Oradan çık, sana büyüklenme düşmez, sen horlanmışlardan olarak çık.» buyurdu.

İbn Abbâs der ki; Allah bütün isimleri Âdem'e öğretti. Sonra bu şeyleri meleklere gösterdi ve onlara, eğer Âdem'in çocuklarının yeryü-

zünde fesâd çıkaracağı ve kan dökeceği konusunda doğru sözlülerden iseniz, bunların isimlerini bana bildirin dedi. Onlar da : «Sana tesbîh ederiz, bize öğrettiğinden başka bildiğimiz yok. Her şeyi hakkıyla bilen, her işi hikmetle gören Sensin Sen.» demişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ey Âdem, onları adlarıyla kendilerine bildir dedi. Âdem adlarını söyleyince size demedim mi ki «Ben göklerin de, yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim. Ve sizlerin neyi saklar, neyi gizler olduğunuzu da bilirim» buyurdu. İbn Abbâs der ki; işte onların açığa çıkardıkları «Yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» sözleri budur. Ve «sizlerin neyi gizler olduğunuzu bilirim» âyetinden maksad, İblîs'in nefsinde neyi gizler olduğudur.

Sahâbelere kadar isnâd edilen bu rivâyet meşhûr olup Süddî'nin tefsîrinde yer alır. Bunda pek çok israiliyât vardır. Belki de bir kısmı müdrectir ve sahâbenin kelâmından değildir veya onu geçmiş kitapların bir kısmından almışlardır. (Müdrec hadîs, râvînin hadîsten sonra kendisinin veya başkasının sözünü zikretmesi ve bunu ayırmaksızın hadîs eklemesidir. Okuyan kişi bu sözün hadîsten olduğunu zanneder.) Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Hâkim Müstedrek'inde bu isnâdla aynı şeyleri rivâyet eder ve bunun Buhârî'nin şartına uygun olduğunu söyler.

Maksad şudur : Allah Teâlâ meleklere Âdem'e secde etmelerini emredince İblîs de onlara vâki' olan hitâbın içerisine girdi. Çünkü o, her ne kadar meleklerin unsurundan değil idiyse de, onlara benzemiş ve onların fiillerini kendisine rehber edinmişti ve bu yüzden onlara yöneltilen hitâbın muhâtabı oldu ve emre muhâlefetten dolayı kınandı. Biz mes'eleyi inşâallah : «Ancak İblîs müstesnâ, o cinlerden idi ve Rabbının emrinden yüz çevirmişti.» (Kehf, 50) âyetinin tefsîrinde açıklayacağız.

Bunun için Muhammed İbn İshâk; Hallâd'dan, Atâ'dan, Dâvûd'dan ve İbn Abbâs'dan nakleder ki, o şöyle demiş : İblîs günah işlemezden önce meleklerden bir melek idi ve ismi Azâzîl olup yeryüzünde yaşardı. Çalışma bakımından meleklerin en ileri gidenlerindendi içlerinden en bilgini idi. Bu husûs, onu kibre sevketti ve o Hınn adı verilen bir kabîleden idi. Hallâd, Atâ, Tâvûs veya Mücâhid'in İbn Abbâs'dan veya diğerlerinden buna benzer bir başka rivâyet daha vardır.

İbn Ebu Hâtim der ki bana babam... Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : İblîs'in adı Azâzîl idi. Dört kanatlı melekler arasında en üstünlerinden biriydi. Sonra Allah'ın rahmetinden kovuldu. Cüreyc, Hacâc'dan nakleder ki, İbn Abbâs şöyle demiş : İblîs meleklerin en şereflilerinden ve en üstün kabîlelerinden birisine mensûb idi. O, cennetin bekçisi ve dünya göğünün hükümdârı idi. Bu se-

beple o aynı zamanda yeryüzünün de hükümdârı idi. Dahhâk ve diğerleri İbn Abbâs'dan aynı şekilde rivâyet ederler.

Sâlih, İbn Abbas'dan nakleder ki, o şöyle demiş : Meleklerden bir kabîle vardır ki onlara cin adı verilir. İblîs onlardan idi ve o gökle yer arasında hâkim idi. Allah'a isyân etti ve Allah da onu kovarak ters yüz etti. İbn Cerîr bu hadîsi rivâyet eder. Saîd İbn Müseyyeb'den naklen Katâde der ki, İblîs dünya göğündeki meleklerin reîsi idi.

İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... Hasan'dan rivayet etti ki o şöyle demiş : İblîs hiç bir zaman meleklerden olmamıştır. Âdem'in insanların atası olduğu gibi o da cinlerin atasıdır. Hasan'dan yapılan bu isnâd sahîhtir. Aynı şeyi Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de söylemiştir. Şehr İbn Havşeb der ki; İblîs meleklerin kovduğu cinlerden birisi idi. Meleklerden bir kısmı onu saklayıp göğe götürdüler. İbn Cerîr bunu rivâyet eder. Süneyd İbn Dâvûd der ki; bize Hüşeym... Sa'd İbn Mes'ûd'dan nakleder ki o şöyle demiş : Melekler cinlerle savaşıyordu, İblîs küçük olduğu için esir alınmıştı ve meleklerle beraberdi, onlarla birlikte ibâdet ediyordu. Melekler Âdem'e secde etmekle emrolununca, onlar secde ettiler, ancak İblîs secde etmekten kaçındı. Bunun için Allah : «İblîs müstesnâ, o cinlerdendi...» (Kehf, 50) buyurmuştur.

İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Sinân... İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Allah Teâlâ bir yaratık yarattı ve Âdem'e secde edin dedi. Onlar yapmayız dediler, bunun üzerine Allah onların üzerine ateş gönderdi ve hepsini yaktı. Sonra bir başka yaratık yarattı ve ben topraktan bir insan yaratacağım, Âdem'e secde edin dedi. Onlar secde etmekten kaçındılar. Bunlara bir ateş gönderdi ve hepsini yaktı. Sonra bu yaratıkları yarattı ve Âdem'e secde edin dedi, onlar da peki dediler. İblîs ise Âdem'e secde etmekten kaçınanlardan idi. Bu hadîs de garîbtir, isnâdı sahîh olamaz. Çünkü içerde râviler arasında iki tane müphem kişi vardır. Bu gibi hadîsle delil getirilemez. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Katâde : «Hani meleklere Âdem'e secde edin demiştik» âyeti konusunda der ki; tâat Allah'adır. Secde ile Allah Âdem'i şereflendirmiş ve melekleri ona secde ettirmişti. Allah Teâlâ'nın : «Onlar hemen secde edivermişlerdi, sadece şeytân kaçınmış büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.» âyeti konusunda da Katâde şöyle der :

Allah düşmanı İblîs, Hz. Âdem'i kıskandı, ona Allah'ın lutfettiği üstünlükleri çekemedi ve «ben ateştenim, bu ise çamurdan» dedi günahının başlangıcı büyüklenme idi. Allah düşmanı, Âdem (a.s.)'e secde etmekten çekindi ve büyüklük tasladı. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Saîd... Abdullah İbn Büreyde'den «Ve kâfirlerden olmuştu» âyeti konusunda şunu nakleder : İsyân edenlerden olmuştu ve onları da ateş yakmıştı. Ebu Ca'fer, Rebî' yoluyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki «Ve kâ-

firlerden olmuştu», âyeti, isyân edenlerden olmuştu mânâsınadır. Süddî ise der ki; «Ve kâfirlerden olmuştu» âyeti, Allah'ın o gün yaratmadığı, sonra meydana gelecek olan kâfirlerden olmuştu, demektir.

Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî der ki : Allah, İblîsi küfür ve sapıklık üzere yaratmaya başladı ve ona meleklere yaptığını yaptı. Gösterdiği bu davranışından dolayı yarattığı şekilde onu küfür üzere devâm ettirdi. Bunun için Allah Teâlâ : «Ve kâfirlerden olmuştu» buyurdu.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ
الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ
وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾

35 — Ve demiştik ki : Ey Âdem, Sen, eşinle birlikte Cennette otur. Dilediğiniz yerlerde onun meyvelerinden bol bol yeyin. Yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zâlimlerden olursunuz.

36 — Nihâyet şeytân onları Cennet'ten kaydırdı. Onları bulundukları yerden çıkardı. Biz de : Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir zamana kadar yerleşim ve faydalanma vardır, dedik.

Hz. Âdem ve Cennet :

Allah Teâlâ Hz. Âdem'e ikrâm ettiğini ve meleklerin ona secde etmelerini emrettiğini, İblîs'in dışında meleklerin hepsinin secde ettiğini haber veriyor. Sonra da Allah, Âdem'e cennette dilediği gibi yaşamasını, dilediği şeyden yemesini, rahat ve huzûr içerisinde kalmasını sağladığını bildiriyor.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh, Muhammed İbn İsâ el-Dâmegânî kanalıyla... Ebu Zerr'den nakleder ki, o şöyle demiş : Ben dedim ki; ey Allah'ın Rasûlü sana Hz. Âdem gösterildi, acaba bir nebî miydi? Allah'ın Rasûlü buyurdu ki; Evet bir nebî ve rasûl idi. Allah onunla açıktan açığa konuşarak : «Ey Âdem sen eşinle birlikte cennette otur» buyurdu.

Hz. Âdem'in oturduğu cennetin gökyüzünde mi, yeryüzünde mi olduğu konusu ihtilâflıdır. Ekseriyet onun gökyüzünde olduğu kanâatindedir. Bu husûsun açıklanması inşâallah A'râf sûresinde gelecektir.

Âyetin akışı Hz. Havvâ'nın Âdem'in cennete girmezden önce yaratılmış olmasını gerektirmektedir. Nitekim bu husûsu Muhammed İbn İshâk şöyle açıklar : Allah Teâlâ, İblîs'i cezâlandırdıktan sonra Hz. Âdem'e döndü, önce ona bütün şeylerin isimlerini öğretmişti ve dedi ki; Ey Âdem onlara hepsini isimleriyle bildir. Bu âyeti sonuna kadar okudu. Sonra şöyle dedi : Tevrât ehli ile diğer ilim ehlinden bize ulaştığına ve İbn Abbâs ile diğerlerinin naklettiğine göre; sonra Hz. Âdem'i bir uyku bürüyüverdi. Bu sırada, Hz. Âdem'in sol tarafındaki eğe kemiklerinden birisi alındı ve yerine et dolduruldu. Âdem uyuyordu, uykusundan dolayı bunu farketmedi. Netîcede Allah Teâlâ bu sol eğesinden eşi Havvâ'yı yarattı. Onu bir kadın haline getirdi ve onunla sükûn duymasını sağladı. Sonra Âdem'in uykusu giderilip uyanınca Hz. Havvâ'yı yanında gördü ve «Onların iddiâ ettiğine göre —ki en doğruyu Allah bilir— «etim, kanım ve rûhum dedi ve onunla huzûr buldu. Allah Âdem'i Havvâ ile birleştirince ve kendinden ona bir huzûr ve sükûn bahşedince doğrudan Hz. Âdem'e dedi ki : «Ey Âdem, sen eşinle birlikte cennette otur, dilediğiniz yerlerde onun meyvelerinden bol bol yeyin. Yalnız şu ağaca yaklaşmayın yoksa ikiniz de zâlimlerden olursunuz.»

Denilir ki, Hz. Havvâ'nın yaratılması Hz. Âdem'in cennete girmesinden sonra idi. Nitekim Süddî, tefsîrinde Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve peygamberin ashâbından bir topluluktan nakleder ki; Allah Teâlâ İblîs'i cennetten çıkardı ve oraya Âdem'i yerleştirdi. Âdem cennette tek başına geziniyordu rahat ve huzûr içinde değildi. Uyudu ve uyandığında baş tarafında Allah Teâlâ'nın kendi eğe kemiğinden yarattığı oturmuş bir kadın buldu. Ve ona sen nesin? diye sordu, O da «ben kadınım» dedi. Âdem neye yaratıldın dediğinde, o, benimle sükûn bulasın diye karşılığını verdi. Melekler ona dediler ki : Ey Âdem onun adı nedir? Hz. Âdem Havvâ dedi. Niçin Havvâ adı verilmiş dediklerinde; Çünkü o canlı bir şeyden (Hayy) yaratılmıştır, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ey Âdem, sen eşinle birlikte cennette otur. Dilediğiniz yerlerde onun meyvelerinden bol bol yeyin...» buyurdu.

«Yalnız şu ağaca yaklaşmayın.» Bu da Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i denemesi ve imtihânıydı. Bu ağacın ne olduğu konusu ihtilâflıdır.

Süddî, kendisine İbn Abbâs'dan naklettiklerine göre şöyle der : Âdem (a.s.)'in nehyedildiği ağaç asma ağacıydı. Saîd İbn Cübeyr, Süddî, Şa'bî, Ca'de İbn Hübeyre ve Muhammed İbn Kays da böyle demişlerdir. Kezâ Süddî, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve ashâbtan bir topluluktan naklederek der ki; bu ağaç asma ağacıydı. Ancak yahûdîler onun buğday ağacı olduğunu iddiâ ederler.

İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim der ki, bize Muhammed İbn İsmâîl... İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : Hz. Âdem'in nehyedildiği ağaç, buğday başağıydı. Abdürrezzâk der ki, bize İbn Üyeyne ve İbn el-Mübârek... Saîd İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan naklettiler ki; bu ağaç buğday başağıymış.

Muhammed İbn İshâk, ilim ehli bir adam kanalıyla Haccâc'dan, o da Mücâhid'den o da İbn Abbâs'dan nakleder ki bu ağaç buğdaymış. İbn Cerîr der ki bana Müsennâ İbn İbrâhîm... Temîm kabilesinden bir adamdan nakletti ki : İbn Abbâs, Ebu'l-Celd'e Âdem'in yediği ağaçtan ve yanında tevbe ettiği ağaçtan soran bir mektup yazdı. Ebu'l-Celd ona şu karşılığı verdi : Sen bana Âdem'in yemesi yasaklanan ağacı sorarsın, bu buğday başağıdır. Bana Âdem'in yanında tevbe ettiği ağacı sorarsın, bu ise zeytin ağacıdır. Hasan el-Basrî, Vehb İbn Münebbih, Atiyye el-Avfî, Ebu Mâlik, Buhârî, Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ da böyle tefsîr etmişlerdir.

Muhammed İbn İshâk, bazı Yemenliler kanalıyla Vehb İbn Münebbih'ten nakleder ki, o şöyle demiş : Bu ağaç buğdaydı, ancak cennetteki buğdayın bir tanesi dana böbreği gibiydi, baldan daha tatlı, köpükten daha yumuşaktı.

Süfyân el-Sevrî, Hasîn'den o da Ebu Mâlik'ten nakleder ki; yaklaşılması yasaklanan bu ağaç hurma ağacıydı. İbn Cerîr Mücâhid'den nakleder ki; yenmesi yasaklanan bu ağaç, incir ağacıydı. Katâde ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki, bu öyle bir ağaçtı ki ondan yiyen yenilenirdi. Cennette yenileşip gençleşmenin gereği yoktu. Abdürrezzâk der ki; Ömer İbn Abdurrahmân İbn Mühribb, ben Vehb İbn Münebbih'in şöyle dediğini işittim dedi : Allah Teâlâ Hz. Âdem'le eşini cennete yerleştirip, ağaçtan yemesini yasakladı.

Bu ağaç öyle bir ağaçtı ki, dalları birbirinden ayrı idi. Onun meyvesini, ebedî ve ölümsüz oldukları için melekler yerlerdi. İşte Allah Teâlâ'nın Âdem'in ve eşinin yemesini nehyettiği meyve budur.

Bu ağacın mâhiyeti konusundaki altı farklı görüş bunlardan ibârettir.

Allâme İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî merhûm der ki; bu konuda doğru olanı şöyle denmesidir : Şânı yüce olan Allah Âdem'e ve eşine cennet ağaçlarından bir ağacı yemeyi nehyetti, diğer ağaçlardan değil. İkisi ise bu ağaçtan yediler. Kesin olarak bu ağacın hangisi olduğunu söyleyecek bilgimiz yoktur. Çünkü Allah Teâlâ ne Kur'an'da, ne de sahîh sünnette bu konuyu açıklayacak bir delil vaz' etmemiştir. Ancak bu ağacın buğday ağacı olduğu söylenir, asma ağacı olduğu söylenir. Bunlardan herhangi birisi olması câizdir. Bu bir bilgidir ki Allah

dilediği takdîrde onu bilmek, bilen kişiye fayda sağlamaz. Kezâ bilmediği takdîrde onu bilmeyen kişiye onu bilmemek zarar getirmez. Doğruyu en iyi bilen ise Allah Teâlâ'dır.

«Nihâyet şeytân onları cennetten kaydırdı.» Bu âyetteki (عنها) zamîrinin cennete gitmesi doğru olur. O takdîrde mânâ İbn Ebu'l-Neccûd Âsım İbn Behdele'nin dediği gibi kaydırdı yerine, kurtardı şeklinde olur. Bu zamîrin sözkonusu olan iki şeyden en yakını olan ağaca (الشجرة) ait olması da doğrudur. Bu takdîrde söz Hasan ve Katâde'nin dediği gibi, kaydırma mânâsına olur ve böylece ifâdenin mânâsı; «bu ağaç sebebiyle nihâyet şeytân onları kaydırdı» şeklinde olur. Nitekim Allah Teâlâ'nın : «Alıkonulanlar onun yüzünden alıkonulurlar.» (Zâriyât, 2) âyeti de o sebeble, alıkonulurlar anlamınadır. Ve yine Allah Teâlâ'nın : «Oradan, nimetlerden ayırıp uzaklaştırdı» âyetinde de o sebeple elbiselerden, huzûr ve rahatlıktan dışarı çıkarıldı, denilmek istenir.

«Biz de kiminiz kiminize düşman olarak, inin. Yeryüzünde sizin için bir zamana kadar yerleşim ve faydalanma vardır dedik.» Belli bir süreye kadar orada yerleşip rızık ile geçineceksiniz, belirtilen süre bitince sonunda kıyâmet kopacak.

Selef-i sâlihînden Süddî, Ebu'l-Âliye, Vehb İbn Münebbih ve benzerlerinden eski müfessirler yılan hikâyesi, şeytan kıssası, İblîs'in cennete nasıl girdiği, Âdem'i nasıl aldattığı gibi birçok haberler naklet-mişlerdir ki bunlar isrâiliyât hurâfeleridir. Bunları inşâallah A'râf sûresinde açıklayacağız. Çünkü bu kıssa orada buradan daha geniş biçimde yer almaktadır. Muvaffak kılan doğrusu Allah'tır.

Bu konuda İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ali İbn el-Hasan, Übeyy İbn Kâ'b'ın şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Allah Hz. Âdem'i uzun boylu, uzun dallı bir hurma gibi ve başında çok saç bulunan bir kişi olarak yaratmıştı. Mezkûr ağaçtan tadınca üzerinden elbisesi düştü ve ilkin avret mahalli ortaya çıktı. Hz. Âdem avret mahallini görünce cennette koşuşmaya başladı, koşarken saçı bir ağaca takıldı, çekiştirmeye başladı. Bunun üzerine Rahmân ona seslendi : «Ey Âdem, benden mi kaçıyorsun» dedi. Âdem Rahmân'ın sözünü işitince «Hayır yarabbi sadece utancımdan kaçıyorum» dedi.

İbn Ebu Hâtim, Ca'fer İbn el-Hakîm'den 254 senesinde nakletti ki, o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; Hz. Âdem sözkonusu ağaçtan tadınca kaçmaya başladı, bir ağaç saçına takıldı ve ona «Ey Âdem, benden mi kaçıyorsun?» diye seslenildi. O da : «Hayır Senden değil utancımdan kaçıyorum» dedi. Ses : «Ey Âdem, çevremden dışarı çık, izzetime yemîn ederim ki çevremde bulunanların bana isyân etmeleri halinde hiç bir şey beni durduramaz. Eğer senin gibi yeryüzünü dolduracak kadar mahlûkât yaratmış olsam sonra bana isyân etmiş

olsalardı onların hepsini de âsîler zümresine yerleştirirdim.» Bu hadîs garîb ve munkatı'dır hatta mu'dal (râvî senedi içerisinde ardarda iki veya daha fazla râvînin düştüğü hadîs) dir. Çünkü Katâde ile Übeyy İbn Kâ'b arasında iki râvî düşmüştür.

Hâkim der ki; bana Ebu Bekr İbn Balûyeh... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah Teâlâ ikindiden güneş batıncaya kadar olan zaman içinde Hz. Âdem'i cennette tuttu. Hâkim der ki; bu, Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahîh bir hadîs olmakla beraber onlar bunu tahric etmemişlerdir. Abd İbn Hâmid tefsirinde der ki; bize Revh, Hişâm'dan o da Hasan'dan şöyle dediğini nakletti. Âdem cennette gündüzün bir saat kaldı. Oranın bir saati dünya günlerinden 130 yıldır. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den nakleder ki o şöyle demiş : Hz. Âdem cennetten saat dokuz veya on civârında çıktı, Hz. Âdem beraberinde cennet ağacından bir dal da çıkardı, başında cennet ağacından bir çiçek demeti vardı, bu demet cennet yapraklarından örülmüştü.

Süddî der ki; Allah Teâlâ : «Hepiniz oradan inin.» buyurunca, indiler. Âdem Hindistan'a indi. Beraberinde Hacer-i Esved ile cennet yapraklarından bir avuç indirdi ve onu Hindistan'a serpti ve burada ıtır ağacı yetişti. Hindistan'dan getirilen ıtır ağacı Âdem'le beraber inen yaprağın bir avucudur. Hz. Âdem cennetten çıkarılınca üzüntüsünden ondan da bir avuç almıştı. İmrân İbn Üyeyne... İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : Âdem cennetten Hindistan'daki Dahna denilen yere indirilmişti. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zür'a... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Âdem (a.s.) Mekke ile Tâif arasındaki Dahna denilen yere indirilmişti.

Hasan el-Basrî der ki : Âdem (a.s.) Hindistan'a, Havvâ Cidde'ye, İblîs de Basra'ya birkaç mil yerde olan Destümîsân'a ve yılan İsfahân'a indirilmişti. Bunu İbn Ebu Hâtim de rivâyet eder.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Muhammed İbn Ammâr İbn el-Hâris... İbn Ömer'den nakletti ki o şöyle demiş : Hz. Âdem Safâ'ya, Hz. Havvâ da Merve'ye indirilmiştir.

Recâ İbn Seleme der ki; Âdem (a.s.) yere indirildiğinde başı eğik, elleri de dizleri üzerindeydi. İblîs aleyhi'l-la'ne indirildiğinde başı göğe doğru kalkık ve parmakları da birbirine geçmiş şekilde idi. Abdürrezzâk der ki, Ma'mer, Ebu Mûsâ'nın şöyle dediğini nakletti : Allah Teâlâ Hz. Âdem'i cennetten yeryüzüne indirince, ona her şeyi yapmayı öğretti ve cennet meyvelerinden azık verdi. İşte sizin bu meyveleriniz cennet meyvelerindendir. Ancak bu meyveler değişir, cennet meyveleri değişmez.

Zührî... Ebu Hüreyre'den nakleder ki, o Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini bildirmiş : Güneşin doğduğu en iyi gün cum'a günüdür. O günde Âdem yaratıldı. O günde Âdem cennete girdirildi ve o günde

Âdem cennetten çıkarıldı. (Bu hadîsi, Müslim ve Neseî de rivâyet ederler.)

İZÂHI

Cennet'in Mâhiyyeti :

Hz. Âdem'in yerleştiği cennet konusu, başlangıcından beri tefsîr bilginleri tarafından fikir yürütülen konulardan birisidir. Bu cennetin yeri, bu cennete Hz. Âdem'in ve Şeytân'ın nasıl girdiği, buradan çıkan Âdem'in nereye yerleştiği değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bu konuda müfessirlerin görüşleri ezcümle şöyledir :

Meşhur olan kavle göre; sûrede geçen şeklinden, nakledilen rivâyetlerden ve mutlak olarak düşünüldüğünde ilk akla gelen bu olduğu için cennet; kıyâmet gününde mü'minler için sevâb diyârıdır. Kezâ, Hz. Âdem'in ve Mûsâ (a.s.)'nın birbiriyle tartışmaları bahsedildiğine göre cennet gökyüzünde olmalıdır. Ancak Mu'tezile, Ebu Müslim el-İsfahânî ve bazı kişiler bunun Âdem (a.s.)'i imtihân için yaratılan bir başka cennet (bahçe) olduğu görüşündedirler. Bu bahçe Fars ile Kirmân arasında bir yer imiş. Bazıları Aden toprağında, bazıları Şam'da, bazıları da Filistin'de bir yer olduğunu söylerler. Bunlar cennetten inme mânâsına gelen (هبوط) kelimesini, bir yerden bir yere intikâl olarak anlarlar. Nitekim âyet-i kerîmede bu kelime (اهبطوا مصرًا) bir şehre inin mânâsına kullanılmıştır. Burada sözkonusu olan cennetin, yüce bir yer olması da câizdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i topraktan yarattığında tartışma yoktur. Ancak Âdem'in yaratılış kıssasında onun göğe çıkarıldığı sözkonusu edilmemiştir. Eğer Âdem'in göğe çıkarıldığı söylenmiş olsaydı, bunun elbetteki zikredilmesi gerekirdi. (...)

Ayrıca cennet, ebediyet ve nîmet yurdu olup rahat diyârıdır; mükellefiyet ve imtihân yurdu değildir. Halbuki Allah belirli bir ağaçtan yasaklamakla ona mükellefiyet yüklemiştir. Ayrıca İblîs kâfirlerden olduğu halde Âdem'e vesvese vermek için cennete girmiştir. Eğer burada sözkonusu olan cennet; ebediyet yurdu olan cennet olsaydı oraya giremezdi. Zira büyükler, kâfir cennetin kapısına yaklaşırsa parçalanır ve onu cennete sokmaz demişlerdir. Çünkü kâfir karanlıktır, cennet ise aydınlıktır. Şeytânın cennete gizlice girmesi ise bir mânâ ifâde etmez. Ayrıca cennet, temizlik mahallidir. Orada isyân ve muhâlefetin meydana gelmesi nasıl doğru olabilir ve oraya temiz olmayanların girmesi nasıl mümkün olur? Ve yine bazı rivâyetlerde anlatıldığına göre

Havvâ'nın ilk hâmile kaldığı yer cennettir. Yenilen bu ağaçtan nutfenin hâsıl olduğu ve latîf bir yemekten kesîf bir bedenin nasıl meydana geldiği belirtilmemiştir. Bunların hepsinin cevabı zorlamadan ârî kalmaz. (...)

Ve denildi ki; bu cennet, gökyüzünde idi. Ancak sevâb diyârı olan ve ebedî hayat yurdu olan cennet bu değildir. Bazıları da bu cennet odur, dediler. Buna karşılık gökyüzünde bilinen cennetlerin (bahçelerin) dışında, cennetlerin (bahçelerin) bulunmasının sahîh olmayacağı söylenmiştir. O sırada bu cennetin ve bahçelerin yaratılmış olup sonra yok olması ihtimali ise hiçbir insâflının yöneleceği bir kanâat değildir.

Ve denildi ki; hepsi de mümkündür. Allah Teâlâ dilediğine güç yetirir. Deliller birbiriyle çelişmektedir. Ama en ihtiyâtlı ve en sağlam yol, cennetin ta'yîn edilip belirlenmesinden kaçınmaktır. Nitekim te'vîl sahipleri bu yöne yönelmişlerdir. Bazı sûfî efendilerimizin —Allah onların sırrını takdîs etsin— bu cennetin yeryüzünde, Ekvatorun altındaki yâkût dağında olduğunu söylemeleri ve buna berzah cenneti adını vermiş olmaları konusuna gelince, bu cennet bugün mevcûttur. Ârifler, oraya bedenleriyle değil, rûhlarıyla girerler. Eğer onlar, bu, Cennet el-Me'vâ'dır. Allah dilediği zaman, dilediği şekilde onu ortaya çıkarır demiş olsalardı —Nitekim sahîh hadîste vârid olduğuna göre, Mescidin duvarının ötesinde Rasûlullah (s.a.)'a bu cennet zâhir olmuştur— onların meşrebine göre bu görüşü uzak saymak gerekmezdi. Eğer birisi böyle bir şeyi söylemiş olsaydı, ben de aynı şeyi söylerdim. Ancak bu gibi konularda tek başına söz söylemenin âfetleri vardır.

Cennet konusunda ihtilâf olduğu gibi, Hz. Âdem'in eşinin yaratılışı konusunda da ihtilâf vardır. Süddî, İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbâs ile sahâbeden bir başka topluluktan rivâyet eder ki, Allah Teâlâ İblîs cennetten çıkınca, oraya Âdem'i yerleştirmiş. Ve Âdem, cennette tek başına kalınış. Ona eşlik edecek kimse bulunmamış. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona bir uyku vermiş, sonra sol tarafındaki eğe kemiklerinden birisini almış ve onun yerine et koymuş. Ondan Havvâ'yı yaratmış. Âdem uyanınca Havvâ'yı başı ucunda oturur görmüş. Sen kimsin? diye sormuş, o da kadınım demiş. Âdem niçin yaratıldın? deyince, o, benimle sükûn bulasın diye karşılığını vermiş. Melekler Âdem'in bilgisini tecrübe etmek için ona bu kimdir? diye sormuşlar. Âdem, kadın demiş. Onlar, niçin kadın adı verildi? dediklerinde, Âdem, çünkü erkekten yaratılmıştır demiş. Melekler onun adı nedir? dediklerinde, Hz. Âdem Havvâ'dır demiş. Onlar niçin Havvâ adını almıştır? dediklerinde, Hz. Âdem, çünkü canlı bir şeyden yaratılmıştır, demiş. Çoğunluğa göre —ki ben de onların sözünü söylerim— Hz. Havvâ, Âdem cennete girmezden

önce yaratılmıştır. Cennete girdiklerinde beraber idiler. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 233 - 234).

Hz. Havvâ'nın Yaratılması :

Geriye bu âyetin tefsîriyle ilgili halkın üzerinde çok söz ettiği iki mes'ele kalıyor. Bunlardan birisi Hz. Âdem'in eğe kemiğinden Hz. Havvâ'nın yaratılmış olması mes'elesi, diğeri de Hz. Âdem'in mâsûmluğu mes'elesidir. Birinci konuda Kur'an-ı Kerîmde bizi bu görüşe sevkedecek hiç bir nass ve hüküm yoktur. Allah Teâlâ'nın «Ve Ondan eşini yaratmıştır» âyetini de bu mânâya hamletmek zorunda değiliz. Bunu yapanlar sırf Tevrât'ın tevkîn kitabıyla uyuşturmak için yapmaktadırlar. Bu konudaki kıssa Kur'an-ı Kerîm'de, ehl-i kitâbın elinde dolaşan Tevrât'ta vârid olduğu gibi tarihî bir hikâye şeklinde vârid olmamıştır. Sadece Kur'an Hz. Âdem'in yaratılışını ibret konusu olarak serdetmiş ve bu varlığın kâinât içerisindeki kemâl kâbiliyetini belirtmek istemiştir. (...) Kur'an'da tarih kendiliğinden bahis konusu değildir. Çünkü tarihin olayları, tarihî olaylar olarak, din için önem arz etmez. Din, tarihe sadece ibret ile bakar. Kur'an'da zaman ve mekân Tevrât'taki gibi açıklanmış değildir. Bu açıklamalar aslında müsbet fizik araştırıcılarının Hıristiyanlık dinini reddetmelerinin sebeplerinden birisi olmuştur. Çünkü tecrübe ve gözleme dayanan ilim, Tevrât'taki tarihin yanlışlığını göstermiştir. Ayrıca Tevrât'ın yaratılış tarihinde tayîn ettiği süreden çok daha önceye âit insan fosilleri bulunmuştur. Bu nedenle ehl-i kitabtan bazı bilginler konuyu te'vîl zorunluğuna sürüklemek istemişler, bazıları da Tevrât'ı ve kutsal kitabı inkâr etmişlerdir. (...)

İkinci mes'ele, Hz. Âdem'in masûmiyeti mes'elesidir. Selefin metodu üzerine yürüdüğü takdîrde isyân ve tevbe konusunun, aklın zâhirini kavrıyamadığı müteşâbih bir konu olduğu ağırlık teşkil eder. Biz diyebiliriz ki; bu isyân ona peygamberlik azmi gelmezden önce meydana gelmiştir. Nitekim şânı yüce olan Allah «O unuttu, biz kendisinde bir azim de bulamadık» buyurmaktadır. İttifâk edilen husûs odur ki; peygamberlikten sonra Âdem (a.s.) emirlere muhlâfetten masûm kılınmıştır. Belki de Âdem'de meydana gelen bu davranış aslında bir unutma idi ve mes'eleyi büyütmek için isyân adı verilmiştir. Unutma ve isyân, ma'sûmiyeti ortadan kaldırmaz. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 279 - 280).

Şimdi de, âtamız Âdem Peygamberin bir başka kıssası dile getiriliyor. Yüce Allah, Hz. Âdem'e «sen ve eşin Havvâ cennette kalın ve oradaki nîmetlerden faydalanın, meyvelerinden, ekinlerinden ve ağaçlarından yiyin, istediğiniz sizin için, âfiyet olsun, ancak şu ağaca yak-

laşmayın, eğer ondan yerseniz zâlimlerden olursunuz» buyurmuştu. Ne var ki mel'ûn şeytân onları kendi hallerine bırakmamış ve vesvese ile «Rabbınız o ağacı sırf iki melek olmanız veya ebedîlerden olmanız için yasakladı. Ben size doğru söylüyorum» diyerek de and içmişti. Bu durumda insanın zaafı ve şeytânın aldatmacaları karşısındaki güçsüzlüğü ortaya çıkmış ve Hz. Âdem memnû olan meyveden yemişti. Bunun üzerine yüce Allah her ikisinin de cennetten çıkıp yeryüzüne inmelerini ve yeryüzüne kendilerini vâris kılana değin orada kalmalarını emretmişti. «Peygamberlerin lisânıyla hidâyet geldiğinde, benim hidâyetime uyanlar bir daha azıtıp sapıtmazlar, onlar için korku yoktur.» buyurmuştu. Allah'ın emrine isyân edip onun zikrinden kaçınanların ise, dünyada sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya kalacaklarını, âhirette de elîm azâba dûçâr olacaklarını belirtmişti. İnsanların atası Hz. Âdem, memnû meyveden yiyip de kendi tabiî arzuları ortaya çıkınca, kapanması gereken mahrem yerleri açılmış ve onları örtmeye çalışmıştı. O zaman işlediği hatânın büyüklüğünü anlamış ve : «Rabbımız biz nefislerimize zulm ettik sen bizi bağışlamaz ve acımazsan hüsrâna uğrayanlardan oluruz.» diyerek Allah'a yalvarmıştı. Allah da onun tevbesini kabul etmiş ve doğru yola sevketmişti. Şüphesiz ki Allah tevbeleri kabul eden ve rahmet sahibi olandır.

Bu «ağaç» konusunda da ihtilâf vâki olmuştur. Bazıları onun buğday, bazıları hurma, bazıları da kâfûr ağacı olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ali (r.a.)ye de bu rivâyet nisbet edilir. Bazıları onun incir, bazıları Ebu Cehil Karpuzu, bazıları Sevgi ağacı olduğunu, bazıları da tabîat ve sevgi ağacı olduğunu söylemişlerdir. Daha pek çok söylentiler vardır. (...) Doğru olan, kat'î bir şey söylenmemiş ve belirtilmemiş olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ, âyette onun adını belirtmemiştir. Onun için ben de buradaki ağacın belirtilmemesi gerektiği kanâatindeyim. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 234 - 235).

İkinci mes'ele : Bilginler, İblîs cennetin dışında Âdem de cennette olduğu halde, İblîs'in ona nasıl vesvese verebildiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda bazı şeyler zikretmişlerdir :

1 — Kıssacıların görüşü budur ki; onu Vehb İbn Münebbih el-Yemmânî ve Süddî, İbn Abbâs (r.a.)'dan ve diğerlerinden rivâyet etmişlerdir. Buna göre, İblîs, cennete girmek istediğinde, cennetin bekçileri ona engel olmuşlardır. İblîs dört ayaklı bir canlı olan ve diğer canlılar gibi gezinen yılana gelmiş. Ondan önce gittiği hayvanlara fikrini açmış onlardan hiç birisi kabul etmemiş. Yılan, İblîs'i yutmuş ve gizlice cennete sokmuş. Yılan cennete girince, İblîs onun ağzından çıkmış ve Âdem'e vesvese vermeye başlamış. Bunun sonucu yılan la'netlenmiş, ayakları düşmüş ve karnı üzere sürünmeye başlamış. Onun rızkı da toprağa verilmiş ve yılan Âdemoğlunun düşmanı olmuş. İyi bil

ki; bu ve benzeri kıssalara iltifât etmemek gerekir. Çünkü İblîs eğer yılanın ağzında cennete girebiliyor idiyse niçin kendini yılan şekline sokup da cennete girmeye çalışmasın? Eğer bunu yılanı aldatarak yapmışsa akılsız olan ve mükellef bulunmayan yılan, neden cezâlansın?

2 — İblîs cennete bir hayvan şeklinde girmiştir. Bu görüş birinciden biraz daha az bozuk bir görüştür.

3 — Bazı usûl bilginleri dediler ki; belki de Hz. Âdem ve Havvâ cennetin kapısından dışarı çıkıyorlardı ve İblîs de bu kapıdan içeri girip onlara vesvese veriyordu.

4 — Bu Hasan'ın görüşüdür. Buna göre; İblîs yeryüzünde idi ve cennetteki Hz. Âdem'le Havvâ'ya vesvesesini ulaştırmıştı. Bazıları dediler ki; bu, uzak bir ihtimâldir. Çünkü vesvese gizli bir sözdür, gizli bir sözü yeryüzünden gökyüzüne ulaştırmak imkânsızdır.

Bir başka yönden de bu noktada ihtilâf vardır : Şöyleki, İblîs Âdem'le Havvâ'ya doğrudan kendisi mi vesvese vermiştir, yoksa bazı adamları vasıtasıyla mı onlara vesvese vermiştir? Birinci görüşü öne sürenlerin delili, Allah Teâlâ'nın : «Onlara elbetteki ben size öğüt verenlerdenim diyerek yemîn etti» kavlidir. Bu ifâde şifahî konuşmayı gerektirir... İkincilere göre, Hz. Âdem ile Havvâ İblîs'i ve onun kendilerine karşı beslediği kıskançlığı ve düşmanlığı biliyorlardı. Dolayısıyla normal olarak onun sözünü kabul etmeleri ve ona iltifât etmeleri imkânsızdı. Öyle ise vesveseyi ileten İblîs'in adamlarından bir kısmı olmalıdır. (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, III, 15).

Üçüncü mes'ele. İblîs'in meleklerden olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. Kelâmcılardan bir kısmı ve özellikle Mu'tezile İblîs'in meleklerden olmadığını söylemişlerdir. Fakîhlerden çoğunluğu ise İblîs'in meleklerden olduğunu söylerler ve bu konuda muhtelif şekillerde deliller getirirler. (...) (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 213).

Cennetin Yeri Neresiydi? :

Dördüncü mes'ele. Ulemâ bu âyette zikredilen cennetin yeryüzünde mi, gökyüzünde mi olduğu konusunda ihtilâflıdır. Gökyüzünde olduğu kabul edilecek olursa, ebedî cennet veya sevap diyârı olan cennet miydi, yoksa bir başka cennet miydi? Ebu'l-Kâsım el-Belhî ve Ebu Müslim el-İsfahânî derler ki, bu cennet, yeryüzünde idi. Hz. Âdem'in indirilmesini de onlar Allah Teâlâ'nın «Bir şehre inin» kavlinde olduğu gibi bir bölgeden bir bölgeye intikâl olarak yorumlamışlardır. Bunu da değişik şekillerde delillendirmişlerdir.

1 — Bu cennet eğer sevâb diyârı olarak kabul edilen cennet olsaydı bunun ebedî cennet olması gerekirdi. Eğer Hz. Âdem, ebedî yurt

olan cennette bulunsaydı, onu İblîs «Size bitmeyen mülkü ve ebediyet ağacını göstereyim mi?» diyerek aldatamaz, ayrıca «Rabbınız, sizi ancak iki melek olasınız veya ölümsüzlerden olasınız diye bu ağaçtan nehyetmiştir» demesi doğru olmazdı.

2 — Ebedî cennete giren, oradan bir daha çıkmaz. Çünkü Allah Teâlâ «Onlar oradan çıkacak değillerdir.» buyuruyor.

3 — İblîs Aleyhilla'ne secdeye gitmekten kaçınınca, la'nete uğradı. Allah'ın gazabına uğrayan İblîs'in ebedî cennete girmesi mümkün olmaz.

4 — Sevâb diyarı olan cennetin nimetleri son bulmaz. Nitekim Allah Teâlâ : «Onun yiyeceği ve gölgesi devâmlıdır», «Bahtlı olanlar, cennettedirler, orada ebediyen kalacaklardır.» buyuruyor (...) Eğer bu cennet Âdem (a.s.)'in girmiş olduğu cennet olsaydı, son bulmazdı. Ancak o son bulmaktadır. Nitekim «Allah'ın zâtı müstesnâ orada bulunan her şey yok olucudur» buyurulmuştur ve Âdem (a.s.) ordan çıkmazdı. Fakat Hz. Âdem ordan çıkmış ve bu rahat son bulmuştur.

5 — Allah Teâlâ'nın hikmeti gereği, ebedî kalacakları cennette Âdem'le Havvâ'yı yaratmaya başlaması câiz olmazdı. Çünkü Allah Teâlâ iş yapmayanlara iş yapanların mükâfatını vermez, kullarını da ihmâl etmez. Aksine terğîb ve terhîb, vaad ve vaîd bulunması gerekir.

6 — Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yeryüzünde yarattığı konusunda tartışma yoktur. Yaratılış kıssasında onu yeryüzünden göğe çıkardığı zikredilmemiştir. Eğer Allah Teâlâ onu göğe çıkarmış olsaydı, bu husûsu elbette ki zikredecekti. Çünkü onun yeryüzünden göğe çıkarılması nimetlerin en büyüklerinden birisi idi. Bu da gösteriyor ki, o, göğe çıkarılmamıştır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın «Sen ve eşin cennette oturun» kavlinden maksad ebedî cennetten başka bir cennet olmalıdır.

İkinci görüş Cübbâî'nin görüşüdür ki buna göre; sözkonusu cennet yedinci kat göktedir. Bunun delili Allah Teâlâ'nın «Oradan inin» kavlidir. İlk iniş yedinci kat gökten birinci kat göğe idi. İkinci iniş ise gökten yeryüzüne iniş idi.

Üçüncü görüş bizim ashâbımızdan (Ehl-i Sünnet'in) cumhûrun görüşüdür ki, buna göre; sözkonusu cennet sevâb yurdu olan cennettir. Bunun delili şudur (el-cennet الجنة) lafzındaki «Elif ve lâm» umûm ifâde etmez. Çünkü bütün cennetlerde oturulması muhâldir. Dolayısıyla bunun önceden bilinen bir cennete haml edilmesi gerekir. Önceden bilinen cennet, müslümanlar arasında malûm ve alışılmış olan cennettir ki bu da sevâb yurdu olan cennettir. Öyleyse lafzın yerine sarfedilmesi gerekir.

Dördüncü görüş uyarınca bunların hepsi de mümkündür. Naklî deliller zayıf ve çelişiktir, dolayısıyla bu konunun üzerinde söz söyleyip

durmak ve kesinlikle terketmek gerekir. Doğruyu en iyi Allah bilir. (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, III, 11 - 13).

Şeytân Aleyhi'la'nenin Hz. Âdem ile Havvâ'yı kandırması, onlara yalan söylemesi ve —Allah'ın kitabında anlattığı gibi— yemîn edip nasıl başardığı konusunda değişik görüşler vardır. Denildi ki; şeytân Âdem ve Havvâ'yı denemek üzere cennete girmiştir. Denildi ki; o kapının yanında durmuş ve onlara seslenerek kendilerini aldatmıştır. Denildi ki; şeytân, bir canlı sûretini alarak, cennete girmiş, cennetin bekçileri onu tanımamışlardır. Bazıları da dediler ki; şeytân bir kısım elemanlarını Âdem ile Havvâ'ya göndermiştir. Bazıları da derler ki; Âdem ile Havvâ cennette gezinirken, cennetin duvarlarının üzerinde dolaşan bir tâvûsla karşılaşmışlar. Havvâ, tâvûs kuşuna yaklaşmış, Âdem onu takîb etmiş ve bu esnâda şeytân duvarın arkasından onları aldatmış. Denildi ki; şeytân yılan tarafından cennetin duvarından içeri geçirilmiş. Yılan hikâyesi pek meşhûrdur. Bu ikisi konusunda bizim sûfî efendilerimiz işâret ederler ki; şeytân cennetin dışında şehvet yoluyla Âdem ve Havvâ'ya sızmıştır. İkincisi ise gazab yoluyla sızmıştır. Cennetin duvarlarına tırmanmak; sûfîlere göre gazabın; rûhânî ufka ve gönüldeki yere şehvetten daha yakın olduğunun işâretidir. Denildi ki; şeytânın aldatmaya tevessül etmesi bugün Allah'ın isteğiyle dilediklerini aldatmaya tevessül etmesi gibidir. Nitekim biz onun aldatışlarının, duygu ve içten geçen hisler şeklinde olan her yere sirâyet ettiğini görüyoruz. Çoğunluk, şeytânın kalbe girdiğini kestiremez, hatta bunu düşünemez. Bunun için demişlerdir ki, «şeytân Âdem oğluna kan gibi sirâyet eder» haberi onun insan üzerindeki hâkimiyetinin fazlalığına işâret ve insanın ona boyun eğdiğinden kinâyedir. Öyle ki benim için de bu görüş tercîhe şayân görüştür. Bizim için bu konunun keyfiyetini araştırmaya gerek yoktur. Biz delilsiz olarak kesin bir söz söyleyemeyiz. Bu görüş insâflı bir görüştür. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 235).

İşâret bâbından olarak bu âyet şöyle te'vîl edilir : Hani biz sizi enâniyeti ile varlığı helâk etmek için büyüklenerek kendine bakmakla perdelenmiş olan nefs-i emmâre Firavun'unun gücünden kurtarmıştık. Buradaki şehir ise köleleştirilmiş olan beden şehridir, o ve onun vehm, hayâl, gazab ve şehvet gücü, rûhânî güçler olup Allah Teâlâ'nın rûh Ya'kûbunu arıtmış olan kişilerin çocuklarıdır. Bedenî ve tabiî güçler, zâhirî hislerden ve nebâtî güçlerdendir. Onun için bunlar size zor meşgaleler ve ağır işler teklîf ederler. Mal toplamayı, hırsı, yiyecek, giyecek ve benzeri şeyleri tanzîm etmek isterler. Bu konuları düşünmenizi ve bu konulara önem vermenizi sağlamakla sizi köleleştirirler. Aslında sizin için bu yolla hâsıl olan zevk, hakîkatta azâb ve zillettir. Çünkü o sizi nûrları müşâhede etmekten alıkoyar ve ebedî yurdu elde

etmekten engeller. «Hani erkek çocuklarınızı kesiyor.» «Çocuklarınız», tâbîri ile kalbin sağ tarafındaki gözle nazarî kuvvetten ve sol tarafındaki gözle amelî kuvvetten oluşan rûhânî kuvvetler, kasdedilmektedir. Ve tabiî kuvvetlerinizi «canlı bırakıyordu.» ki onları kullanıp kendileri için uygun olan fiillerden sizi alıkoysunlar. Sizi bu belâlardan kurtarması. Rabbınız tarafından size verilmiş büyük bir nîmettir. O Rabbınız ki, sizi mâkâmdan makâma erdirir, görüntüden görüntüye ulaştırır, netîcede ona vâsıl olursunuz ve yükünüzü onun evine indirirsiniz. Veya bütün bunlarda muhtelif isimlerin etkisinin ortaya çıkmasında sizin için bir imtihân vardır. Öyleyse şükredin, sabredin, her şey ondandır, sevgilinin yaptığı her şey sevimlidir. (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 254 - 255).

Asl-ı lügat'ta secde son derece tevâzu' ile alçalıp serfürû etmek ki kibrin tâm zıddıdır. Şer'an da alnını yere koymaktır ki, ta'zîm ve inkıyâdın en yüksek sûretidir. Ve ondan ehastır. Zirâ evvelki ayaklar altına yatıp yuvarlanmakla dahi olabilir. Mânây-ı şer'îsinde ibâdet kasdini ilâveye lüzûm yoktur. Çünkü secdenin ibadet olması için niyet şart ise de secde olması için şart değildir. Maamafih lügavî ve şer'î her secdede bir mânâyı tezellül, tâzîm ve inkıyâd vardır. Bunun için Allah'dan mâadâsına secde etmek şer'an küfürdür ve secde fiilî bir tâzîm ve ınkıyâd olduğu cihetle yalnız kalbî olan ınkıyâd hakkında mecâz olur. Acaba melâikenin secdesi hangisidir? Kelimât-ı Kur'aniye meânîi şer'iyesine haml edilmek iktizâ eder ve melâike sûreti cismâniyede dahi tecellî edebileceklerinden vaz'ı cephe mümkündür. Maamafih melâikenin secdesini kendi hakikatleri ile mütenâsip olarak mülâhaza etmek ve hasbelhilâfe Âdem'e bâ emr-i ilâhî bir bîat-i fiilî halinde telâkkî eylemek daha muvâfıktır. Bu ise Âdem'e bir tekrîm olmakla beraber bizzât Allah Teâlâ'ya bir ibâdettir. Bununla melâike ahkâm-ı ilâhiyenin icrâsı nokta-i nazarından Âdem'e mertebe-i hilâfetiyle mütenâsib bir sûrette hizmet ve muâvenete me'mûr kılınmış ve bir ahde raptedilmiş demek olur. O halde melekler Âdem'e bizzât müsahhar değil, fakat bilhilâfe hâdim olacaktır ve her halde ma'bûd-i asl olan Halık Teâlâ'dır. Hâsılı bu secde Âdem'e bir ibâdet değildir.

İblîs Kimdir? :

İşte insanlar böyle bir babanın evlâdıdır ve kendileri onun halefi, onun halîfesidirler. Bu nimeti bilmeli, bu kardeşliği takdîr etmeli ve hiç biri âlemde asâlet dâvâsiyle kendi hesâbına yaşamağa çalışmamalı büyük bir cemâat-i uhuvvet halinde yaşamalı ve yaşamak için kendi

hükümlerini değil, Allah'ın ahkâmını, Allah'ın emirlerini, kanunlarını tatbîk etmeli ve o zaman melâikenin de kendilerine hizmet edeceğinden ümidvâr olmalıdır. Bundan ibâ ve istikbâr eden İblîs'in etbâından olmamalı, tebdîl-i fıtrat etmemelidirler. Cenab-ı Allah burada İblîs'in ibâ ve istikbârını ihbâr ederken bilhâssa onun emsâli olan emr-i ilâhîye inkıyâd ve itâat husûsunda tekebbür ve aralarındaki hukûkî vacîbeyi teslîmden imtinâ eden mahlûkları tevhîd buyurmuştur ve bu nassın mâ sika lehi budur. Ve bunların bir kısmı Hz. Rasûlullah'ın hicretgâhı etrafında bulunan Yehûd ve ahbâr-ı Yehûd idiler ki Peygamberi ve sıfatını biliyorlardı ve bi'setini neşr ediyorlardı. Böyle iken hased sâikasiyle ikrâr ve iz'ândan imtinâ ve istikbâr ettiler. İbn Cerîr burada der ki : İşte Cenab-ı Allah kefere-i Yehûdun bu hallerine işaretiyle İblîsi kâfirin zümresine nisbet etti.

İblîs ismini bazı eski tefsîrciler (ابلاس) masdarından arapça bir isim olarak göstermişlerdir.

Çift demek olan zevc asıl arapçada çiftin her tekine, hem erkeğe ve hem dişiye dahi ıtlâk olunur. Demek ki bu sırada Hz. Âdem'in bir de zevcesi halk edilmiş bulunuyordu ki bu da ayrıca bir hârika-i ilâhîyedir. İnşâallah bunun tafsîlini de ileride ezcümle sûre-i Nisa'nın baş âyetinde göreceğiz.

Acaba bu cennet o zaman arzdaki cennetlerden biri mi idi? Böyle zannedenler olmuştur. Arz-ı Filistîn'de yahut Faris ile Kirman arasında bir cennet idi. Hubûtu da oradan Hind'e nakli idi denilmiştir ve fakat bunlar şöyle bir istidlâl ile söylenmiştir : Çünkü halk-i Âdem'in arzda olduğunda ittifak vardır ve bu kıssa da semâya ref'i zikredilmemiştir, olsa idi bilevleviyye tezkîr olunurdu. Bir de cennet-i Huld olsa idi, çıkılmaz ve şeytân oraya giremezdi. Lâkin bu zan göründüğü kadar ma'kûl ve tabiî değildir. Âdem'in arza hübûtu yeryüzünde zuhuru olmak akl ve nakle daha muvâfıktır. Cennet-i Huld'e mukîmen girmekle müsâfereten girmek arasında da fark vardır. Ve binâenaleyh (الجنة) âhirette mü'minlerin varacağı dâr-ı sevâptır ki el'ân mevcûd ve fakat dünyada nazardan mestûrdur. Ve (الجنة) denilince lisanı Kur'an'da müteâref olan budur. Âdem'in cennette iskânı hali, âlem-i âhiret neş'etine müşâbih bir neş'eti ûlâdır. Ve el-hâletü hâzini bize nazaran bir âlem-i ma'kûldür. Arz ile onun arasında bir bu'di mekânî tasavvuruna da lüzum yoktur. O da ayni fezâ dâhilindedir. Bunda akla takrîb için söylenebilecek olan söz : Nefs-i nâtıka-î Âdem'in bütün kuvve-i kemâliyesini hâiz olarak maddeye, anâsır-ı evveliyeye ilk taallûku ta'bîr-i âharle asl-ı beşer olan ilk hûceyre-i Âdemiyenin esîri bir sûrette teşekkülü ve ondan zevcinin inşiâbıdır. Muhyiddin Arabî'nin bir ta'bîrine göre rûhun tabîata ilk tevdîidir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 318 - 322).

Ebu Medyen (Kuddise Sırruhu)'e Hz. Âdem'in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilişi ve yasaklandığı halde memnû meyveden yiyişi sorulduğunda şöyle dedi : Eğer babamız Âdem bilseydi ki onun sulbünden Muhammed (s.a.) gibi bir kişi çıkacaktır, meyveyi yemekle kalmaz, kökünü de yerdi ki yeryüzüne daha çabuk insin ve Muhammedî kemâl ile Ahmedî Cemâl tecellî etsin. Halîl'ur-Rahmân İbrâhîm (a.s.) dedi ki; ey Rabbım Âdem'i niçin cennetten çıkardın? Allah, bilmez misin ki dostun cefâsı da şiddetli olur buyurdu. Bizim tarîkatımız olan Celvetiye'nin sığındığı meşhûr şeyh Üftâde efendi; Hz. Âdem'in cennetten çıkışının sırrı hakkında dedi ki; o tevhîd mertebelerinden bir mertebeyi gördü. Ve bu mertebenin kendisinin bulunduğu mertebeden daha üstün olduğunu anladı. Allah Teâlâ'dan o mertebeye erişmeyi istedi. Kendisine o mertebeye ancak ağlayarak erişilir, denildi. Âdem ağlamak istedi. Fakat kendisine cennet ağlama yeri değil, sevinç yeridir dendi. Bunun üzerine Hz. Âdem dünyaya inmek istedi. Hz. Âdem'den sudûr eden günâh, kendisine nisbetle istenen mertebeden daha az bir mertebede bulunması dolayısıyladır. İyilerin iyilikleri, mukarrebûnun kötülükleri seviyesindedir. (İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûh el-Beyân, I, 75)

Ekseriyet, Âdem (a.s.)'in indirildiği cennetin yeryüzünde olduğu kanâatındadırlar. Bazıları onun ekvatorun altındaki doğu dağının üzerinde olduğunu söylerler. Onlar hübût (الهبوط) kelimesini bir yerden bir yere intikâl anlamına alırlar. Allah Teâlâ'nın : «Bir şehre inin.» (Bakârâ, 61) kavlinde olduğu gibi. Buna birkaç şekilde delil getirirler :

a — Bu cennet eğer sevap diyârı olan cennet olsaydı, ebedî cennet olurdu. Ve eğer Âdem ebedî cennet yurdunda olsaydı, şeytân tarafından onun aldatılması mümkün olmazdı. (...)

b — Ebedî olan cennete giren kişi ordan bir daha çıkmaz...

c — Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yeryüzünde yarattığı konusunda tartışma yoktur. Bu kıssada onun göğe götürüldüğüne dâir bir rivayet de zikredilmemiştir. Eğer Allah Teâlâ onu göğe götürmüş olsaydı, elbette ki bunun zikri daha uygun olurdu. Çünkü Hz. Âdem'in yeryüzünden göğe götürülmesi, nimetlerin en büyüğü olurdu. İşte bu, onun göğe çıkarılmamış olduğunun delilidir. Bütün bunlar buradaki cennetten maksadın ebediyyet yurdu olan cennet olmadığını gösteriyor.

d — Müslim Sahîh'inde Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Ceyhûn, Seyhûn, Fırat ve Nil hepsi cennet nehirlerindendir.» Bu hadîsi Müslim Sahîh'inde cennet kitabında zikreder.

İbn Müslîh der ki; halkın çoğu Âdem (a.s.)'in yerleştirilmiş olduğu cennetin ebedî sevâb yurdu cennet olduğunda birleşmişlerdir. Ve sonra şöyle der : Şeyh'ul-İslâm Takîyûddîn İbn Teymiyye der ki; sünnet ve

cemâat ehlinin sözü budur. Bu cennetin yeryüzünde Hindistan'da veya Cidde'de veya başka bir yerde olduğunu söyleyenler bid'atçı mülhidlerdir. Kitap ve sünnet bu sözü reddeder. Nitekim İbn Teymiye Miftâh Dâr'el-Saâde'de bu konuyu yeterince açıklamıştır.

İnsanlar şeytânın Hz. Âdem'i aldattığında ittifâk etmişlerdir. Ancak bunun keyfiyeti ihtilâflıdır. (...) (Cemâleddin el-Kâsımî, Mahâsın' üt-Te'vîl, II, 111-112)

———oOo———

فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

37 — Âdem, Rabbından kelimeler belleyip aldı. Bunun üzerine onun tevbesini kabûl etti. Şüphesiz ki Tevvâb, Rahîm O'dur, O.

Hz. Âdem'in Tevbesi :

Denilir ki bu ifâdeler Allah Teâlâ'nın : «O ikisi dediler ki; Rabbımız biz kendimize zulmettik, eğer Sen bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, elbetteki hüsrâna uğrayanlardan oluruz.» âyetiyle tefsîr edilmiştir. Bu; Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Ebu'l-Âli'ye, Rebî' İbn Enes, Hasan, Katâde, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, Hâlid İbn Ma'dân, Atâ el Horasânî, Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den rivâyet edilmiştir. Ebu İshâk el-Sebî'î Temîm kabilesinden bir adamdan rivâyet eder ki o şöyle demiştir : Ben İbn Abbâs'a gidip Âdem'in Rabbından bellediği kelimeler nelerdir? diye sordum. O da hacc konusu öğretilmişti, dedi.

Süfyân el-Sevrî... Übeyd İbn Ümeyr'den nakleder ki o şöyle demiş : Âdem; Ey Rabbım, benim işlediğim suç öyle bir suç ki sen onu beni yaratmazdan önce mi yazmıştın, yoksa onu ben kendiliğimden mi icâd ettim? demişti. Allah Teâlâ'da : Hayır onu ben seni yaratmazdan önce yazmıştım, buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. Âdem; bana onu nasıl yazdıysan günahımı da öyle bağışla demişti. İşte Allah Teâlâ'nın : «Âdem Rabbından kelimeler belleyip aldı» âyetiyle söylenmek istenen budur.

Süddî kendisine anlatan bazı kimselerden naklen İbn Abbâs'dan şunu aktarır : «Âdem Rabbından kelimeler belleyip aldı» Yani Âdem (a.s.) dedi ki; Ey Rabbım, beni kendi elinle yaratmadın mı? Ona evet denildi. Bana kendi rûhundan nefhetmedin mi? deyince; evet denildi. Ben aksırmadım mı? Ve Sen de Allah sana merhamet etsin demedin mi? Ve yine rahmetinin azâbından önce geldiğini söylemedin mi? de-

di. Ona evet denildi, ve benim bunu yapacağımı üzerine yazmadın mı? dedi. Ona evet denildi. Bunun üzerine o, eğer tevbe edersem beni tekrâr cennete döndürür müsün? diye sorduğunda; Allah Teâlâ : Evet karşılığını verdi. Bunu Avf, Saîd İbn Cübeyr ve Saîd İbn Ma'bed, İbn Abbâs'dan benzer şekilde rivâyet ederler. Hâkim de Müstedrek'inde Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'dan rivâyet eder ve isnâdının sahîh olduğunu söyler. Süddî ve Atiye el-Avfî de böyle tefsîr etmişlerdir. Bu konuda İbn Ebu Hâkim buna benzer şöyle bir rivâyet nakleder : Bize Ali İbn el-Hasan... Übeyy İbn Kâ'b'tan nakletti ki o, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini bildirmiş : Âdem (a.s.) dedi ki : Rabbım eğer tevbe eder ve dönersem tekrâr cennete girebilir miyim? Allah Teâlâ : Evet buyurdu. İşte «Âdem Rabbından kelimeler belleyip aldı» âyetiyle kasdolunan husûs budur. Bu hadîs bu şekilde garîbtir ve munkatı' hadîstir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki o «Âdem Rabbından kelimeler belleyip aldı» âyeti konusunda şöyle demiştir : Hz. Âdem suç işleyince dedi ki : Ey Rabbım, eğer tevbe eder ve sâlih amel işlersem beni bağışlar mısın? Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu : O zaman Ben de seni cennete geri döndürürüm. İşte öğrendiği kelimeler bunlardır. Kezâ : «O ikisi dediler ki : Rabbımız biz kendimize zulmettik, eğer sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ki biz hüsrâna uğrayanlardan oluruz.» âyeti de bu kelimeler arasında yer alıyordu.

İbn Ebu Nûceyh, Mücâhid'in bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Hz. Âdem'in söylediği sözler şunlardı : Allah'ım, Sen'den başka İlâh yoktur. Seni tesbîh eder ,sana hamd ederiz. Rabbım, ben nefsime zulmettim, Sen beni bağışla; Sen bağışlayanların en iyisisin. Allah'ım Senden başka İlâh yoktur. Seni tesbîh eder ve sana hamd ederiz. Rabbım, ben nefsime zulmettim, bana merhamet et. Muhakkak ki sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Rabbım Senden başka İlâh yoktur seni tesbîh eder ve sana hamdederim. Rabbım ben nefsime zulmettim bana tevbeyi nasîb et, muhakkak ki Sen Tevvâb ve Rahîm'sin.

«Şüphesiz ki Tevvâb, Rahîm O'dur O.» Yani O tevbe edip kendisine yönelenin tevbesini kabul eder. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Onlar bilmezler mi ki Allah muhakkak kullarından tevbeyi kabul eder.» (Tevbe, 104) Ve yine buyurur ki : «Kim de bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'dan mağfiret dilerse, muhakkak ki Allah'ı Ğafûr ve Rahîm olarak bulur.» (Nisâ, 110) Ve yine buyurur ki : «Kim de tevbe eder ve sâlih amel işlerse muhakkak ki o Allah'a tevbe etmiş olarak döner.» (Furkân, 71) Daha buna benzer Allah'ın günahları bağışlayıp tevbe edenlerin tevbesini kabul edeceği konusunda birçok âyet vardır. Bu da Allah'ın yaratıklarına lutfu ve kul-

larına merhametidir. Muhakkak ki Allah'dan başka İlâh yoktur. O Tevvâb ve Rahîm'dir.

İZÂHI

Bilgi problemi; gerek dinler, gerekse felsefe tarafından bahis mevzûu edilmiştir. İnsan bilgisinin mâhiyyeti, kaynağı ve değeri muhtelif şekillerde yorumlanmıştır. Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği bilginin özü ve niteliği konusunda tefsîrlerde birbirinden farklı şu görüşlere yer verilmektedir :

Hz. Âdem'in Bilgisi :

Yedinci mes'ele insanların ilmin ta'rîfi konusunda söyledikleri sözlere dâirdir.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî der ki; bilgi, kendisiyle bilinen şeydir. Belki de kişinin kendisiyle bilgin olduğu şeydir, demek istemiştir. Ona karşı yapılan itirâzda, bilgi ile bilinenin ancak bilgi ile anlaşılacağı ve bilginin bunlarla ta'rîfinin bir dolambaçlık olduğu, dolayısıyla uygun düşmeyeceği söylenmiştir. Eş'arî buna cevap olarak demiştir ki; insanın bilgin olduğunu bilmesi, acısının ve zevkinin farkına varması zorunlu bir bilgidir; dolayısıyla kişinin bu şeyleri bilen olduğunu bilmesi, bilginin aslını bilmektir. Çünkü mâhiyet, sınırlanmış olan mâhiyetin içerisinde yer alır. Dolayısıyla kişinin, bilgisinin bilgi olduğunu bilmesi, zorunlu bir bilgidir. Ve dolambaçlık kendiliğinden düşer. İnşâallah burada seçtiklerimizi belirttikten sonra bu konunun daha fazla açıklanması gelecektir.

Kâdî Ebu Bekr der ki; bilgi, bilineni olduğu şekilde bilmektir. Belki de o, bilgi ma'rifettir demiştir. (...)

Üstâd Ebu İshâk el İsferâînî der ki; bilgi, bilinenin açıklanmasıdır. Belki de o, hakîkatların açığa çıkarılması demek, istemiştir de sadece açıklama lafzıyla yetinmiştir. Bunun için ilim, bilinenin açıklamasıdır, demiştir ancak bu da zayıf bir görüştür. (...)

Üstâd Ebu Bekr İbn Fûrek der ki; bilgi, onunla nitelendirilen kişinin bir fiili güzelce ve sağlamca, özenli olarak yapması sahîh olan şeydir. Bu da zayıf bir görüştür, çünkü gerekenlerin gerekliliğini, imkânsızların imkânsızlığını bilmek muhkem bir bilgi anlamına gelmez.

el-Kaffâl der ki; bilgi, bilinenin olduğu şekilde tesbît edilmesidir. Belki de o, bilgi, bilinenin olduğu şekilde tasavvurudur, demek istemiştir. Yukarda geçen husûslar bu ifâde için de geçerlidir.

İmâm el-Haremeyn (Cüveynî) der ki : Bilginin mâhiyetini kavra-

mak ve onu diğerlerinden ayırd etmek için yol şöyle dememizdir : Biz, kendimizde zorunlu olarak bazı şeylere inanmış olduğumuzu görmekteyiz. Ve bunun için bizim, bir şeye inanmış olduğumuzu görmemiz, ya kesin olacaktır veya olmayacaktır. Eğer kesin olursa ya gerçeğe mutâbık olacaktır veya olmayacaktır. Eğer mutâbık olursa, ya müsbet olacaktır ki bu, mevzû ve mahmûlün iki tarafıdır ve bedîhî bir bilgidir. Veya zarûrî bilgilerin terkîbinden meydana gelen bir sebep yüzünden olacaktır ki bu da, nazarî ilimdir. Veya bir sebebe dayanmayacaktır ki bu da, mukallidin i'tikâdıdır. Gerçeğe uygun olmayan kesinlik ise, bilgisizliktir. Kesinlik te olmasa, ya iki taraf eşit olacaktır ki, bu şektir. Veya iki taraftan biri diğerinden tercîh edilmiş olacaktır ki, tercîh edilen zandır. Tercîh edilmemiş olan vehimdir. İyi bil ki bu tarîf de birçok bakımdan sakattır. (...)

Mu'tezile der ki; bilgi, nefsin sükûnetini gerektiren inançtır. Belki de onlar bilgi, nefiste sükûneti gerektiren şeydir, demişlerdir. (...)

Filozoflar dediler ki; bilgi, nefiste bilinene uygun olarak meydana gelen bir şekildir. Bu ta'rîfin de bazı eksiklikleri vardır. (...)

Bilginin Çeşitleri :

Sekizinci mes'ele. İlim lafzına mürâdif olduğu sanılan lafızların araştırılması konusundadır. Bu lafızlar otuz tanedir :

1 — İdrâk : Bu, buluşma ve ulaşmadır. (...) Akledici güç, akledilenin mâhiyetine ulaştığı ve onu elde ettiği zaman bu bakımdan idrâk hâsıl olmuş olur.

2 — Şuûr : Bu, isbât yolunu araştırmaksızın idrâktir. Ve bilinenin akledici güce ulaşmasının ilk basamağıdır. Sanki bu, sarsılmış bir idrâktir. (...)

3 — Tasavvur : Akledici gücün mânâsının üzerine düşüp onu tamâmiyle idrâk etmesi, tasavvurdur. (...)

4 — Hıfz : Şekil, akılda meydana gelirse, pekiştirilir ve muhkem kılınırsa ve yok olduğu takdîrde akledici gücün onu yeniden meydana getirip döndürmesi mümkün olursa, bu duruma hıfz adı verilir. (...)

5 — Tezekkür : Hıfz edilmiş olan şekil, akledici güçten zâil olduğu takdîrde, zihin onu geri döndürmeye çalışırsa bu döndürme tezekkürdür.

6 — Zikr : Zihinden kaybolmuş şeklin geri döndürülmeye çalışılması halinde geri döndürülür ve aramadan sonra tekrar meydana getirilirse bu buluşa zikir adı verilir. Eğer bu idrâkten önce şeklin zâil olması sözkonusu değilse, idrâke zikir adı verilmez. Dolayısıyla zikrin hâsıl olması için unutmak şartının varlığı gerekir. (...)

7 — Ma'rifet : Bu lafzın tefsîri konusunda değişik görüşler serdedilmiştir. Bir kısmı der ki; ma'rifet, cüz'îleri idrâk etmektir. İlim ise küllîleri idrâk etmektir. Başkaları da derler ki, ma'rifet, tasavvur, bilgi ise tasdîktir. Bunlar, irfânı ilimden bir derece daha üstün saymışlar ve demişlerdir ki; duyularla kavranan varlıkların varlığını, varlığı olan bir mevcûda dayanmasını tasdîkimiz, zorunlu olarak bilinecek bir şeydir. Ayrıca bir şeyin varlığı bilinmezse mâhiyeti aranmaz. Bu metoda göre her ârif bilgindir, ama her bilgin ârif değildir. Bunun için de kişi, ancak ilim sâhâlarına daldığı zaman ve onların doğuşuna, kesişme noktasına ve başlangıcına inmek için beşerî tâkati ölçüsünde çalıştığı takdirde, ârif adını alır. Gerçekten insanlardan hiç birisi Allah'ı tam olarak bilemez. Çünkü O'nun hüviyetinin derinliğine ve ülûhiyetinin sırrına muttali' olmak muhâldir. Başkaları da dediler ki; kim bir şeyi idrâk eder de onun izlerini nefsinde saklamaya çalışırsa ,sonra o şeyi ikinci kez idrâk eder ve şu idrâk ettiği şeyi ikinci kez idrâk ettiği ve ondan önce bir kere daha idrâk etmiş olduğunu bilirse işte bu ma'rifettir. Sözgelimi, ben şu adamı bildim, daha önce falan vakitte kendisini gördüm falancadır derse, bu, ma'rifet olur. (...)

8 — Fehm : Bu, bir şeyi muhâtabın sözünde tasavvur etmektir, ifhâm ise, lafızla kasdedilen mânâyı, duyanın anlayışına ulaştırmak demektir.

9 — Fıkıh : Bu, muhâtabın maksadını kendi hitâbından bilmektir. Ben senin bu sözündeki maksadı anladım demek istediğinizde bu kelimeyi kullanırsınız.

10 — Akıl : Eşyâyı güzel ve çirkin, mükemmel ve eksik nitelikleriyle bilmektir. Çünkü sen, ondaki fayda ve zararları bilirsen o şeydeki bilgin senin için bir fiili yapmana vesîle olur. O şeydeki zararı bilmen de onu terketmene sebep olur. Bunun için ilim bir yandan bir fiili yapmana, bir yandan da terke vesîle olur ve bu sebeple bilgi, devenin yularını bağlama yerine geçer. Bunun için, bazı sâlihlere akıldan suâl edildikte, onlar şöyle demişlerdir : Akıl, iki hayrın hayırlısı ve iki şerrin şerlisini bilmektir. Akıllı'dan suâl edildikte ise demiştir ki, Akıllı; Allah'ın emir ve yasağını akledendir. Bu kadarı burası için yeterlidir. Daha geniş bilgi ise inşâallah başka yerde gelecektir.

11 — Dirâyet : Bir nevi hiyel ile elde edilen bilgidir. Hiyel ise, öncüllerin öne alınması ve reviyyetin kullanılmasıdır.

12 — Hikmet : Her güzel bilginin ve sâlih amelin adıdır. Hikmet, nazarî ilimden çok amelî ilme mahsûstur ve hikmet bilgiden çok amel için kullanılır. (...) Allah Teâlâ'nın hikmeti, kullarının faydasına olan ve mevcûd hallerine uygun düşen şeyleri yaratmasıdır. Kulların hikmeti de, aynı şekildedir. Sonra hikmet lafzını muhtelif lafızlarla tarîf

etmek âdet olmuş ve hikmet, eşyâyı hakîkatlarıyla bilmektir, denmiştir. (...) Denilmiştir ki hikmet; insanlar arasında hüküm verirken beşerî tâkat ölçüsünde Allah Sübhânehû'ya uymaktır.

13 — İlm'el-Yakîn, Ayn'el-Yakîn ve Hakk'el-Yakîn. Denildi ki, bir bir şeyin şöyle olduğuna inanılması ve inanılanın dışında bir durumun bulunmayacağının kabul edilmesiyle yakîn hâsıl olur. Eğer bu inancın bir gerekçesi varsa, ya fıtrî bedîhiyattır veya aklî nazardır. (...)

14 — Zihin : Nefsin, elde edilmemiş olan bilgileri kazanabilme gücüdür. (...)

15 — Fikir : Rûhûn, mevcûd olan tasdîklerden, mevcûd olması beklenen tasdîklere geçişidir. Bazı muhakkikler dediler ki; fikir, Allah katındaki ilmin kulların yanına indirilmesini istemek konusunda Allah'a yalvarma yerine geçer.

16 — Hads: Şüphesiz ki fikir ancak bir şeyin bulunmasıyla gerçekleşebilir. Bu şey bilinmiyenin iki tarafı arasında aracılık eder ki bilinmeyen şey bilinmiş olsun. Çünkü nefis bilemediği hallerde karanlıkta duruyor gibidir. Onu sürükleyen bir klavuz ve bir sürücü lâzımdır ki işte bu, iki taraf arasındaki aracıdır. Ve onun her birine özel bir nisbeti vardır. (...) Nefsin bu aracıyı bulmaya hazırlanması hads'tir.

17 — Zekâ : Hads'in fazlalığı, mükemmelliği ve son noktaya ulaşmasıdır. Çünkü zekâ mes'elenin aydınlanması ve çabucak hakîkatı kestirmektir.

18 — Fıtrat : Tavzîhi kastedilen bir şeye dikkatleri çekmekten ibârettir. Bunun için çoğunlukla bu sembolleri ve fıkraları elde etmek için kullanılır.

19 — Hâtır : Nefsin delili elde etme noktasına doğru hareketidir. Gerçekte bilinen şey zihine gelen ve nefiste nâzır olan şeydir.

20 — Vehm : Tercîh edilmemiş olan inançtır. Bazan da denir ki bu, duyularla kavranmayan cismânî şahıslarla ilgili cüz'î konular hakkında hüküm vermekten ibârettir. Oğlağın, annenin doğruluğuna ve eziyyet edenin düşmanlığına kolayca hüküm vermesi gibi.

21 — Zan : Tercîh edilen inançtır. Nasıl inancın kuvvet ve zaaf noktasından kabulü temîn edilmiş değilse, aynı şekilde zannın basamakları da temîn edilmiş değildir. Bunun için denmiştir ki, zan kalpte inanılan şeylerin iki tarafından birini tercîh etmekten, ancak diğer tarafına da cevâz vermekten ibârettir. Bunun için sonsuz derecede kuvvetli olan zanna bazan ilim adı verilir, bazan da ilme zan adı verilir. (...)

22 — Hayâl : Duyuların kaybolmasından sonra geriye kalan şekilden ibarettir. (...)

23 — Bedîhe : Düşünmeksizin ilk anda hâsıl olan bilgidir. Senin; birin, ikinin yarısı olduğunu bilmen gibi

24 — Evveliyât : Bu, ayniyla bedîhiyâttır. Buna evveliyât denmesinin sebebi, zihnin önermenin yüklemini herhangi bir şeyin aracılığı olmadan öznesine yüklemesidir. Başka bir şeyin aracılığı ile olan yüklemeye gelince, bu, aracı ilkin yüklenendir.

25 — Reviyye : Uzun düşünme ve tefekkürden sonra, hâsıl olan bilgidir.

26 — Kiyâset : Nefsin daha faydalı olanı elde etme konusunda karara varmasıdır. (...)

27 — Habüre : Tecrübe yoluyla ulaşılan bilgidir. (...)

28 — Re'y : İsteneni elde etme ümidiyle zihnin mukaddimeleri kuşatmasıdır. Görüşten elde edilen önerme için de re'y adı verilir. Fikir için re'y, usta için âlet gibidir. (...)

29 — Ferâset : Görünen gerçeği, görülmeyen yaratık konusunda delil olarak getirmektir. (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, II, 201 - 208).

———oOo———

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38 — Dedik ki; Hepiniz oradan inin. Eğer, tarafımdan size bir hidâyet gelir de, kimler benim hidâyetime uyarsa, artık onlar için hiçbir korku yoktur. Ve onlar mahzûn da olacak değillerdir...

39 — Küfredenler, âyetlerimizi yalanlamış olanlar, işte onlar cehennemliklerdir. Ve onlar ateşte temelli kalıcıdırlar.

Yeryüzüne İniş :

Allah Teâlâ Hz. Âdem'i ve eşini uyardığını, İblîs'i ve Âdem ile eşini cennetten indirdiğini belirtmektedir. Burada kasdolunan onların soylarıdır. Onlara kitaplar indirilecek kendilerinden peygamberler ve elçiler gönderilecektir. Ebu'l-Âliye'nin dediği gibi; hidâyetten maksad peygamberler, rasûller ve ilâhî beyândır. Mukâtil İbn Hayyân der ki; hidâyetten maksad, Muhammed Mustafâ (a.s.)'dır. Hasan der ki; hidâyet Kur'an'dır. Her iki kavil de sahîhtir. Ancak Ebu'l-Âliye'nin kavli daha geniş ve daha yaygındır. «Kimler de benim hidâyetime uyarsa...» Kendisine indirilen kitaba ve gönderilen Rasûle inanır ve bağ-

lanırsa «onlar için hiç bir korku yoktur» Ne beklenilen âhiret konusunda korku vardır, ne de dünya işlerinde kaybolan şeyler husûsunda üzüntü vardır. Nitekim Allah Teâlâ Tâhâ sûresinde şöyle buyurur : «Buyurdu ki : İkiniz birden topluca oradan inin. Bir kısmınız bir kısmınız için düşmandır. Artık kime de katımdan bir hidâyet gelirse ve kim benim hidâyetime tâbi olursa o bir daha sapıtmaz ve şaşırmaz.» İbn Abbâs der ki; dünyada şaşırmaz, âhirette de mutsuzluğa düşmez. «Kim de benim zikrimden yüz çevirirse muhakkak ki onun için çok sıkıntılı bir hayat vardır ve kıyâmet günü de onu kör olarak haşrederiz.» (Tâhâ, 123 - 124). Nitekim burada da : «Küfredenler, âyetlerimizi tekzîb edenler, işte onlar cehennemliklerdir ve onlar ateşte temelli kalıcıdırlar» buyuruluyor. Yani ateşte sürekli kalacaklardır, kaçıp kurtulmaları imkânsızdır. İbn Cerîr Merhûm burada iki yolla sevkettiği bir hadîsi irâd eder... Bu hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : «Cehennemin ehli olan cehennemlikler, orda ne öldürülür, ne de diriltilir. Fakat cehennemde bir topluluğa işledikleri suçlardan dolayı ateş değmektedir. İşte «öldürülenler» onlardır. Onlar kömür haline geldiklerinde kendilerine şefâat izni çıkar.» Bu hâdisi Müslim Şu'be kanalıyla Ebu Seleme'den nakleder.

İZÂHI

Bu konuda Seyyid Kutub şöyle diyor :

İşte biz, şimdi Mele-i âlâ sâhâsındayız. Yücelerde birbiri ardınca gelip geçen parıltıları basîret gözüyle seyrediyoruz. Şu anda İnsanlığın ilk kıssasını dinliyor ve müşâhede ediyoruz :

«Hani Rabbın Meleklere : «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.» demişti de.»

Şu halde bu, Hakk Teâlâ'nın yüksek irâdesiyle oluyor. Bu yüksek irâde, yeni bir varlık olan insanoğluna yeryüzünün hâkimiyetini teslîm etmek istiyor... İnsanoğlu, Allah Teâlâ'nın isteğine uygun şekilde burada faâliyet gösterecek; yeryüzünün yapı ve terkîbinden istifâde edecek; kâinatın hikmetini araştıracak, eleştirecek, toprağa bürünmüş olan enerji kaynaklarını, madenleri çeşitli hazîne ve cevherleri keşfedecek ve bütün bunları, Allah'ın izni ve ruhsatı ile, O'nun halîfeliği gibi mühim bir mevkiin emrinde kullanacak...

Öyleyse, insanoğlu dediğimiz bu yeni varlığa, kâinâtın sahip olduğu her türlü kuvvetler, kudretler, enerji kaynakları, madenler vesâirelerle birlikte, bir de bunları yerli yerine kullanıp Allah'ın irâdesini yerine getirecek gizli bir ehliyet, gizli bir kudret ve isti'dât verilmişti.

Şu halde, yeryüzüne ve bütün kâinâta hükmeden kanunlarla, in-

sanoğluna, insandaki isti'dât ve kuvvetlere hükmeden kanunlar arasında tâm bir insicâm ve uygunluk vardır. Ve bu insicâmın mevcûdiyeti sayesindedir ki, iki kanun arasında herhangi bir çatışma husûle gelmemekte, insan gücü, o muazzam kâinât kayasına çarpıp parçalanmaktan kurtulmaktadır...

Öyleyse şu geniş âlemdeki kâinât nizâmında, insanoğlunun mevkii pek büyüktür. Bu yüksek mevki ona, Hâlik-i tarafından münâsib görülmüş ve verilmiştir.

Bütün bunlar, «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.» âyet-i kerîmesinin ihtivâ ettiği mânâların ancak bir kısmıdır. Bu geniş mülkte, Allah'ın halîfesi olan insanoğlunun eliyle muazzam işler yapılmıştır. Bu gün bunları insâfla, basîretle tedkîk edecek olursak, âyet-i kerimeden istinbât ettiğimiz mânâlar kendiliğinden meydana çıkar...

Bundan sonra hikâyenin baş tarafına dönmek lâzım... Yani, ilk insanın yaratılışı kıssasına... Allah meleklere : «Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım...» dedi. Buna göre, Âdem ilk andan itibâren yeryüzünde yaşamak için yaratılmış bir mahlûktu. O halde meyve kendisine neden haram oluyordu? Âdem niçin imtihân ediliyordu? İlk andan itibâren yeryüzünde halîfe olmak için yaratılan bir mahlûk iken, niçin cennete girip, oradan yeryüzüne indirildi?

Bana göre bu tecrübe, yeryüzünde halîfe olacak şahsı yetiştirmek için yapılmıştır. Varlığında gizlenmiş olan kuvvetleri uyarmak, onu sapıklıkla savaşa hazırlamak, acıları tattırmak, pişmanlığı yudumlatmak, düşmanını tanıtmak, bütün bunlardan sonra da emîn olan sığınağa iltică ettirmek için yapılmıştı...

Yasaklanan ağacın hikâyesi, şeytanın lezzetle vesvese vermesi, günah işlememek husûsunda verilen sözü unutmak, sarhoşluktan sonra ayılma, nedâmet ve af dileyiş... Değişik bir tecrübe şekliydi bu. Allah'ın rahmeti bu mahlûkun hilâfet makâmına, ilerde benzerleri ile çok kerre karşılaşacağı şeylere ve şeytânla olan mücâdelesine hazırlıklı olarak inmesini icâbettirdi. Bu, bitmeyen savaşa bir hazırlıktı... Bu hal insana bir dersti...

Bundan sonra... Başka bir mesele daha... Nerede olmuştu bu hâdise? Âdem ile eşinin bir müddet yaşadıkları cennet neresiydi? Melekler kimlerdi? Şeytân kimdi? Allah onlara ne dedi? Onlar Allah'a nasıl cevap verdiler?

Bu ve buna benzer, Kur'an'da gayba dâir verilen haberleri Allah bize bildirmiyor... İnsanlığın bunları bilmesinde fayda olmadığını hikmetiyle bildiği için, Allah bunları anlamak ve kavramak kudretini insanlara bahşetmedi. Sadece yeryüzünde halîfelik vazîfesini yapabilecek kudret ve imkânları bağışladı... Gayba ait hâdiselerden bizim haberdâr olmamız hilâfet için şart değildir. Bizim bildiğimiz : Allah insan-

lara sadece tabîat kanunlarının esrârı hakkında bazı bilgiler öğretmiştir. İnsana bahşedilmeyen gâyba ait hâdiseleri bilmemizde, bizim için bir fayda yoktur... İnsana bahşedilen bütün kâinât sırlarına rağmen dâimâ bulunduğu ânın ötesindeki hâdiselerden habersizdir. İstikbâlde olacak şeyleri hiçbir bilgi vâsıtasıyla elde edemez... Ağzından çıkan nefesin tekrarlanıp tekrarlanmıyacağını, son nefesi olup olmayacağını da bilemez... Bu, insanların bilemediği hâdiselere bir örnektir. Böyle bir şeyi bilmesi yeryüzündeki hilâfet vazîfesinin icâblarından değildir. İnsan bunu bilse ne kazanır sanki? Daha insana gizli olan bir yığın esrâr var... Kapalıdır orası... Gaybın örtüsüne sarılıdır onlar... Allah'tan başka kimse bilmez orayı...

Bu yüzden insan aklının böyle meselelere dalması gerekmez. Zirâ insan gayba âit bir hâdiseyi bilebilecek vâsıtalara sahip değildir. Bu yolda sarfedilecek bütün gayretler boşunadır. Hiç fayda sağlamaz...

Bu izâhâttan anlaşıldığına göre; insan aklına gayba dâir hâdiselerden haberdâr olma kâbiliyeti verilmemiştir. O halde insan böyle hâdiseleri tereddütle karşılayıp inkâr etmemelidir... Zirâ inkâr, bilgi isteyen bir hükümdür. Bu husûsa dair bilgi, insan aklının tabîatı ve imkânları dışındadır... Ve insanın hilâfet vazifesi için bu, zarûrî değildir... Hurâfe ve evhâma kapılmak çok tehlikeli ve zararlıdır. Fakat bundan daha tehlikelisi, bütün meçhûlleri inkâr etmek ve anlama kudretine sahip olmadığımız gayba dâir hâdiseleri imkânsız görmektir. Böyle bir karar sadece hisleriyle yaşayan ve his hudûdlarından hür düşünce ufkuna yükselemeyen hayvanlar derekesine inmektir.

Öyleyse gaybı sahibine bırakalım. Bize gayb hakkında anlatılanlar hem günlük hayatımızı, hem de vicdânımızı terbiye etmek için kâfidir... Biz bu kıssanın, kâinâta ve insana dâir hakîkatları anlatan kısımları, mevcûdâtla ilgili düşünceleri, insanın tabîatına, değer ölçülerine işâret eden kısımları alalım. İşte insanlığa faydalı olan ve doğru yola götüren kısım sadece budur.

«Kur'an'ın Gölgesi»ne münâsip şekilde, kısaca o işâretleri, düşünceleri ve hakîkatları gözden geçirelim.

Âdem kıssasının en bâriz husûsiyeti —burada da belirtildiği gibi— İslâm düşüncesinin insana, insanın yeryüzünde icrâ ettiği fonksiyona, kâinât nizâmı içindeki yerine, insânî değer ve ölçülere büyük kıymet vermesidir. Sonra bu kıssanın Allah'a verilen ahidle ilgili bulunması, hilâfete temel teşkil eden bu ahdin mâhiyetiyle alâkalı olması... Büyük İslâm düşüncesinin bu ulvî ve celîl ilânla Mele-i â'lâ'da insana verdiği büyük değer burada kendiliğinden ortaya çıkıyor. İnsan yeryüzünde Allah'ın halîfesi olmak için yaratılmıştır. Nitekim bu değer, meleklerin insana secde edişi, kibirlenen ve emri kabullenmeyen şeytânın koğuluşu, baştan sona kadar Allah'ın insanoğlunu koruyuşu ile de açıkça belirtmektedir.

İşte insana bu şekilde bakılınca, düşünceler âleminde ve pratik hayatta büyük değerleri hâiz bir çok netîcelere varılır.

Bu netîcelerden birincisi : İnsanın yeryüzünün efendisi olup —yukarıda ifâde edildiği gibi— yeryüzündeki her şeyin insan için yaratılmış olmasıdır. Öyleyse insan yeryüzündeki maddî ölçü ve değerlerin hepsinden daha yüksek ve daha üstündür. Şu halde, maddî değerler elde etmek için insanların horlanıp köleleştirilmesi doğru değildir... İnsanın insânî değerlerine, şeref ve haysiyetine tecâvüz edilmesi doğru değildir... Maddî bir unsurun artırılması, maddî bir şeyin üretilmesi veya maddî bir kazancın elde edilmesi için insânî değerlerden herhangi birisi yok edilemez... Çünkü maddî olan her şey insan için yapılmış veya yaratılmıştır. İnsanın insanlığının tahakkuku için... İnsan varlığının yerleştirilmesi için... Öyleyse; bütün bu maddî değerlerin karşılığı, insânî değerlerden birisinin alınması veya insanın kerâmetinin dayanaklarından birisinin yıkılması olmamalıdır...

İkinci netîceye gelince; Yeryüzündeki muvaffakiyetlerin başında insanın başarısı gelir. Maddenin şeklini o değiştirir. Maddeyi dilediği gibi kullanıp idâre eden odur. Materyalist doktrinlerin iddiâ ettiği gibi insan, üretim vâsıtalarının arkasında hor ve hakîr vaziyette sürüklenemez. Hatta üretimin tevzîi için de ihmâl edilemez. Aksi takdîrde insanın değeri küçülüp düşeceği gibi, maddenin değeri de artmış olur.

Kur'an, insanı yeryüzünün halîfesi, kâinât nizâmının mühim bir âmili ve evvel emirde düşünülmesi gereken bir unsur olarak ele alır. İnsanın yeryüzündeki hilâfeti, muhtelif yollardan göklerle, rüzgârlar ve yağmurlarla, güneşler ve yıldızlarla yakından alâkalıdır... Bütün bu varlıklar, hendesî şekilleri ve fonksiyonları icâbı yeryüzünde hayatın kâim olmasını mümkün kılmak ve insanoğlunun hilâfet vazîfesini deruhte etmesini temîn etmek için düşünülmüştür...

İnsana verilen bu yüksek mevki ile, materyalist doktrinlerin ona tahsîs ettiği ve aşmasına müsâade etmediği o aşağılık mevkiini bir düşünmek lâzım...

Şüphesiz ki İslâmın ve materyalist doktrinlerin insan görüşlerinin; kuracakları nizâm üzerinde büyük tesîrleri olacaktır. Aynı zamanda insanî değerlere hürmet etmek veya çiğnemek mevzûunda insana ikrâm edilmesi veya hakâret edilmesi konusunda da bu görüşlerin büyük tesîri görülecektir... Metaryalist âlemde rastladığımız maddî üretimi artırıp geliştirmek için çiğnenen insan hürriyetleri, yıkılan insan şeref ve gururu, insan görüşündeki farklılığın eseri değil de nedir...

Tıpkı bunun gibi, İslâm'ın insanın hakîkatı ve vazîfeleri konusundaki o yüce görüşü ,edebî değerlerin hakîkî ölçü ve takdîre ulaşmasını da temîn eder. Ahlâkî fazîletlerin yüceltilmesini sağlar. İnsan haya-

tında îman ve ihlâs değerlerini hâkim kılar. İnsanın hilâfet vazifesi de bu değerler üstüne kâimdir.

«Size benden bir hidâyet gelince kim benim hidâyetime uyarsa artık onlar için korku yoktur. Ve onlar mahzûn olacak da değildirler.» Bu değerler bütün maddî değerlerin üstünde bir yüceliğe sahiptir. Bununla beraber hilâfetin mânâsı bu maddî değerlerin tahakkukudur. Şu kadar var ki tek başına maddî değerlerin esâs olmaması, o yüce değerleri çiğnememesi gerekir. Ma'nevî değerler hayatta insan kalbini temizliğe, yüceliğe ve nizâma sevkeden en mühim âmildir. Materyalist doktrinler ise, tıpkı hayvanlar gibi karın tokluğu, kazanç ve üretim gâyesi uğrunda insanın bütün edebî değerlerini yıkıp atmakta, tüm rûhî değerleri ile alay etmektedir.

İslâm düşüncesi insan irâdesini ulvîleştirmektedir. Allah'la yapılan ahitleşmenin, cezâ ve mükellefiyetin yeri ise insanın irâdesidir... İnsan; irâdesini ve arzularını kontrol altına almak ve Allah'la yaptığı muâhedeye riâyet etmek sûretiyle meleklerden daha üstün olabilir... Aksi takdîrde şehveti irâdesini, dalâleti hidâyet arzusunu mağlup ederek Allah'la yaptığı muâhedeyi bozup kendi kendisini kötülüğe düşürebilir ve üstünlüğünü yitirir. İşte burada Allah'ın diğer ikrâmlarıyla birlikte birtakım yeni ikrâmlarla daha karşılaşıyoruz. Aynı zamanda bu ikrâm, saâdetle bedbahtlığın, ulvîyetle sefâletin, irâde sahibi insanla, irâdesiz hayvanın arasındaki ayrılış noktasını hatırlatmaktadır.

İnsanla şeytân arasında cereyân eden savaşın hikâyesi anında geçen hâdiselerde, bizzât bu savaşın mâhiyetiyle ilgili ikâzlara rastlıyoruz. Bu savaş : Allah'a verilen ahidle şeytânın sapıklığı, îman ile küfür, hak ile bâtıl, hidâyetle dalâlet arasında devâm eden bir savaştır. Bu savaş meydanı bizzât insanın kendisidir. Kazanan veya kaybeden bizzât insandır. Bu ise dâimâ uyanıklığı icabettirir. Kur'an; dâimâ insana harb meydanında bir nefer olduğunu, bu meydanda kaybedecek yahut kazanıp ganîmet alacak kimsenin bizzât kendisi olduğunu hatırlatır!...

Hikâyede nihâyet İslâm'ın hatâ ve tevbe mefkûresi yeralıyor... Hatâ, ferdîdir; tevbe de ferdîdir. Bu düşüncenin kapalı ve zor hiç bir tarafı yoktur. Buradaki ifâdeye göre —Hıristiyan kilisesinin kabul ettiği gibi— insan doğmadan önce günahkâr değildir. Rûhânî hükümlerle insan tekfîr edilemez. Kilise inancına göre; insanları babaları olan Âdem'in işlediği hatâdan kurtarmak için tanrının oğlu (!) İsâ kendisini çarmıhda fedâ etmiştir... Hayır!... Âdem'in hatâsı sadece şahsına âittir... Ve bu hatâdan tevbe ederek kolaylıkla kurtulmuştur... Âdem-oğlunun hatâsı da yalnız kendi şahsına münhasırdır.

Tevbe kapıları her zaman açıktır... Kolayca tevbe edip kurtulabilir. Bu, insanı rahatlatan apaçık bir yoldur. Herkes kendi günahını

yüklenir. Yeis ve ümitsizliğe düşmeden, çalışıp didinme yolu her zaman, herkese açıktır... «Allah tevbeleri ziyâdesi ile kabul eder ve çok merhametlidir.»

İşte «Âdem kıssası»nın ifâde ettiği duyuşların bir yanı. Biz, «Kur'an'ın Gölgesinde» bu kadarıyla iktifâ edeceğiz. Hikâye bir yığın değer ve tasavvurların hakîkatını ihtivâ etmektedir. Bir yığın yüce tevcîhât ve ifâdeler... İçtimaî tasavvurların ve sosyal nizâmın üstüne oturduğu esâslar, güzel hûyların, hayrın ve fazîletin hâkim olduğu bir yığın prensibler... Kur'an kıssalarının ehemmiyetini ancak bu yönüyle kavrayabiliriz. İslâmî düşünce esâslarını İslâm düşüncesinin toplandığı merkezî hedefin tesbîti bakımından bu kıssaların önemi pek büyüktür. Bu değer ve ölçüler sadece Allah'ın nizâmının hâkim olduğu, Allah'a müteveccih ve en sonunda Allah'a ulaşacak olan âleme yakışan kıymetlerdir... Hidâyetin Allah'tan olduğuna inanmak ve Allah'ın nizâmını hayata hâkim kılmak üzere hilâfet ahdini ancak bu cemiyet yüklenebilir. Yolların ayrılış noktası; insanın ya Allah'ın emirlerine kulak verip hakka itâat etmesi, yahut da şeytâna uyup onun emirlerine itâat etmesidir. Üçüncü bir yol yoktur... Ya Allah, yahut şeytân... Ya hidâyet, yahut dalâlet... Ya hak, ya bâtıl... Ya kurtuluş, ya hüsrân... İşte, Kur'an'ın, bütünüyle anlatmak istediği hakikat; Diğer bütün düşünceleri ve insanları ilgilendiren halleri Kur'an, bu hakîkat üzerine binâ eder...

«Melekler de; «biz seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?» demişlerdi.»

Anlaşılıyor ki melekler, Allah Teâlâ'nın yaratmak istediği bu mahlûkun fıtratı ve karakteri hakkında bir takım bilgilere sahiptiler. Bu bilgiyi, ister bazı tahmînlere dayanarak, ister yeryüzünde daha önceden müşâhede ettikleri tecrübelerin eseri olarak, ister basîretlerinin ilhâmı ile edinmiş olsunlar; Âdemoğlunun yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökeceğini biliyorlar. Aynı zamanda fıtratlarındaki melekliğin nezâheti ve temizliği icâbı olarak mutlak hayır ve mutlak selâmetten başka bir şeyi düşünmedikleri için, Allah'a hamd ve tesbîhi varlığın tek gâyesi olarak kabul ediyorlar. Yaratılışın tek gâyesi budur... Meleklerin varlığı bunun için tahakkuk etmiştir. Melekler Allah'a hamd ve senâ ile tesbîh etmekte, yalnız O'na kulluk ederek ibâdetten geri durmamaktadırlar.

Bununla birlikte, Allah'ın yeryüzündeki halîfesi vâsıtasıyla irâde-i ilâhiyyesini tahakkuk ettirmesindeki, kâinât kanunlarını onun eliyle yürütmesindeki, böylece hayatı çeşitlendirip geliştirmesindeki, dünyayı inşâ ettirip ma'mûr kılışındaki ulvî irâdenin hikmetini bilemiyorlardı. Bu kapı kapalıydı onlara...

Bu gelen varlık bazan fesâd çıkaracak, bazan da kan dökecek... Ama hepsinin ötesinde, dıştan görünen bu cüz'î şerrin gerisinde büyük ve geniş bir hayır vardı. Devamlı gelişen hayır... Devamlı terakkî eden hayır... Yıkıcı ve yapıcı hayır hareketi... Dinmeyen çalışmanın, bitmeyen azmin hayırı... Durmadan yükseklere tırmanışın, dünya mülkünde ebedî bir değişikliğin hayrı. Tekâmülün hayrı... (Seyyid Kutub, Fî zılâl'il-Kur'an, I, 114 - 123)

—oOo—

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ
فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا
بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

40 — Ey İsrâiloğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size olan sözümü yerine getireyim. Ve yalnız Benden korkun.

41 — Yanınızdaki Tevrât'ı tasdîk edici olarak indirdiğime îman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimizi az bir paha ile satmayın. Ve yalnız Ben'den sakının.

İsrâiloğullarına Verilen Nimet :

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarına İslâm'a girmelerini salât ve selâmın en üstünü kendisi üzerinde bulunan Muhammed Mustafâ'ya tâbi olmalarını emrediyor. Ve kendilerini tahrîk etmek için ataları İsrâil'i yani Allah nebîsi Ya'kûb (a.s.)'ı hatırlatıyor. Böylece âyetin mânâsı şöyle oluyor : Ey Allah'a itâat eden sâlih kulun oğulları, siz de hakka tâbi olmakta babanız gibi olun. Tıpkı ey cömert oğlu şöyle yap, ey kahraman oğlu düşmana saldır, ey bilgili oğlu ilim taleb et demek gibi. Kezâ: «Nûh ile beraber taşıdıklarımızın soyundan. Muhakkak ki o, çok şükreden bir kul oldu.» âyeti de böyledir. İsrâil, Ya'kûb (a.s.)'dır. Bunun delili Ebu Dâvûd el-Tayâlisî'nin... Abdullah İbn Abbâs'dan naklettiği şu hadîs-i şeriftir : O dedi ki yahûdîlerden bir topluluk Hz. Peygamberin huzûruna geldiklerinde Allah'ın Rasûlü onlara dedi ki : İsrâil'in Ya'kûb olduğunu biliyor musunuz? Evet, Allah için doğru dediler. Rasûlullah (s.a.) Allah'ım şâhit ol buyurdu. A'meş... Abdullah İbn Abbâs' dan nakleder ki : İsrâil kelimesi, Allah'ın kulu demek gibiymiş.

«Size verdiğim nimetimi hatırlayın.» Mücâhid der ki : Allah'ın İs-

râil oğullarına verdiği nimet, onların üzerinden kayayı kaldırması, kendilerine menn ve selvâ'yı indirmesi ve Firavun hânedânının köleliğinden kurtarmasıdır. Ebu'l-Âliye der ki : Allah'ın nimeti; kendilerinden nebîler ve rasûllar yaratması ve kitabı indirmesidir. Ben derim ki; bu, Mûsâ (a.s.)'nın şu sözü gibidir : «Ey kavmim, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani sizden peygamberler var etmiş ve sizi krallar kılmıştı ve size âlemlerden hiçbirine verilmemiş olan şeyi vermişti.» (Mâide, 20), yani kendi zamanlarındaki hiç bir kimseye verilmemiş olan şeyleri.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed... İbn Abbâs'dan nakletti ki : O : «Size verdiğim nimetimi hatırlayın» âyeti konusunda şöyle demiş : Size ve atalarınıza vermiş olduğum lutfumu. Nitekim onları bu sâyede Firavun'un ve kavminin esâretinden kurtarmıştı.

«Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size olan sözümü yerine getireyim.» İbn Abbâs dedi ki : Hz. Muhammed (s.a.) geldiğinde ona inanmak üzere sizden aldığım ahdimi yerine getirin ki, ben de size onu tasdîk ve ona ittibâ etme konusundaki va'dimi yerine getireyim. Sizin sonradan gelen nesillerinizin işledikleri suçlar netîcesinde boynunuza koyduğum ağırlıkları ve zincirleri üzerinden kaldırıp atayım. Ebu'l-Âliye der ki : Allah'ın ahdinden maksad; İslâm dinidir ki, kullarının ona tâbi olmasını ister. Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklederek der ki; kulların ahdinden maksad da, Allah'ın onlardan râzı olup onları cennete girdirmesidir. Süddî, Dahhâk, Ebu'l-Âliye, Rebî, İbn Enes de böyle demişlerdir.

«Ve yalnız Benden korkun.» Ebu'l-Âliye, Süddî, Rebî' İbn Enes ve Katâde buradaki (وايای فارهبون) kelimesini korku manasına gelen (فاحشون) kelimesiyle tefsîr etmişlerdir. İbn Abbâs ise bu âyetin tefsîrinde der ki : Sizin atalarınızdan daha önce geçenlerin başına gelen her türlü felâketi ve ters yüz olmayı sizin üzerinizden kaldırayım. Bu âyet terğîbten terhîbe doğru bir geçiştir. Allah onları böylece rağbet ve korkuya çağırmaktadır. Tâ ki, Hakka dönüp Rasûle ittibâ etsinler, Kur'an'la öğüt alıp onun yasaklarından kaçınsınlar, buyruklarına uyup haberlerini tasdîk etsinler. Allah dilediğini Sırât-ı Müstakîm'e hidâyet edendir. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Yanınızdaki (Tevrât'ı) tasdîk edici olarak indirdiğim (Kur'an)'a îman edin.» Bununla Ümmî, Arabî, Beşîr ve Nezîr, aydınlık yol gösterici Hz. Muhammed Mustafâ'ya indirilen Kur'an kasdedilmektedir. O Kur'an, Allah'dan gelen hakkı ihtivâ etmekte ve kendinden önce geçen Tevrât ve İncil'i tasdîk etmektedir. Ebu'l-Âliye merhûm bu âyet konusunda der ki; Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : Ey Ehl-i Kitab

topluluğu, yanınızdaki Tevrât'ı tasdîk edici olarak indirdiğim Kur'an-ı Kerîm'e îman edin. Zirâ onlar Muhammed Mustafâ (s.a.)'nın yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı olduğunu görüyorlardı. Mücâhid, Rebî, İbn Enes ve Katâde'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir.

«Onu inkâr edenlerin ilki olmayın.» İbn Abbâs der ki; sizden başkalarının yanında bulunmayan bilgi sizin yanınızda olduğu halde onu ilk inkâr edenler siz olmayın. Ebu'l-Âliye de şöyle der : Muhammed Mustafâ (s.a.)'yı ilk inkâr eden sizler olmayın. Hasan, Süddî ve Rebî' İbn Enes de böyle demişlerdir. İbn Cerîr (به) kelimesindeki zamîrin (بماأنزلت) kelimesindeki Kur'an'a gittiği görüşünü tercîh eder. Her iki görüş te (zamîrin Kur'an'a veya Hz. Peygambere ircâı) sahîhtir. Çünkü ikisi birbirini gerektirir. Zira Kur'an'ı inkâr eden Hz. Muhammed'i inkâr etmiş, Hz. Muhammed'i inkâr eden de Kur'an'ı inkâr etmiş olur.

«Onu inkâr edenlerin ilki» kavline gelince; bununla İsrâiloğullarından onu ilk inkâr edenler kasdedilmiştir. Çünkü İsrâiloğullarından önce Kureyşli kâfirlerden ve diğerlerinden birçokları Kur'an'ı inkâr etmişlerdi. Burada kasdolunan İsrâiloğullarından ilkin Kur'an'ı inkâr edenlerdir. Bilindiği gibi İsrâiloğullarından ilkin Kur'an'a muhâtap olanlar Medîne yahûdîleridir. Onların Kur'an'ı inkâr etmeleri kendi cinslerinden ilk küfredenler olmalarını gerektirir.

«Âyetlerimi az bir paha ile satmayın.» Âyetlerime inanmayı, Rasûlümü tasdîk etmeyi, dünya nimetleri ve arzularıyla değişmeyin. Çünkü onlar azdır, fânîdir. Nitekim Abdullah İbn el-Mübârek der ki : Bize Abdurrahmân İbn Yezîd İbn Câbir, Hârûn İbn Zeyd'den nakletti ki o şöyle demiş : Hasan el-Basrî'ye Allah Teâlâ'nın : «Az bir paha» kavlinden sorulduğunda şöyle dedi : Az bir paha bütün çirkinlikleriyle birlikte dünyadır. İbn Lühey'a der ki; «Allah'ın âyetleri» kendilerine indirilmiş olan kitabıdır. «Az bir paha» ise dünya ve dünya arzularıdır.

Süddî der ki; «Âyetlerimi az bir paha ile satmayın» yani az bir arzu ile onu almayın. Sırf tamah ederek geçici bedel mukâbilinde Allah'ın ismini gizlemeyin. Ebu Ca'fer, Rebî' İbn Enes'den o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki : «Âyetlerimden herhangi bir ücret almayın.» demektir. «Onların yanındaki kitabın başında şöyle yazılıymış : «Ey âdemoğlu, bedava öğretildiğin gibi bedava öğret.»

«Ve yalnız Benden sakının». İbn Ebu Hâtim... Talk İbn Habîb'den nakleder ki o şöyle demiş : Takvâ Allah'ın emrine itâat ederek amel etmen ve Allah'tan bir aydınlık üzere ilâhî rahmeti ummandır. Takvâ Allah'tan bir ışıkla Allah'ın azâbından korkarak O'na isyân etmeyi

bırakmandır. «Ve yalnız Benden sakının» âyetinin mânâsı ise şöyledir : Allah Teâlâ, onlara hakkı saklamak, hakkın tersini açıklamak ve rasûlüne muhâlefet konusunda dayandıkları esası tehdît etmektedir.

———oOo———

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

42 — Hakkı bâtıla karıştırıp da, bile bile siz gerçeği gizlemeyin.

43 — Namazı kılın, zekâtı verin, rükû' edenlerle birlikte rükû' edin.

Allah Teâlâ, yahûdîleri dayanmakta oldukları hak ile bâtılı karıştırma ve birbirine katma, hakkı gizleyip bâtılı açığa çıkarma gibi davranışlardan nehyediyor ve «hakkı bâtıla karıştırıp da bile bile siz gerçeği gizlemeyin» buyuruyor. Burada iki şeyi birden men'etmekte ve bâtıla karşılık hakkı izhâr edip onu açıklamalarını emretmektedir. Bunun için Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : «Hakkı bâtıla karıştırıp da bile bile gerçeği gizlemeyin.» yani hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı birbirine karıştırmayın, demektir. Ebu'l-Âliye der ki; «hakkı bâtıla karıştırıp da» yani hak ile bâtılı birbirine katmayın ve Muhammed (s.a.) konusunda kullara doğru nasîhat edin. Saîd İbn Cübeyr ve Rebî' İbn Enes'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir. Katâde ise «hakkı bâtıla karıştırıp da» âyetini şöyle tefsîr eder : Yahûdîlikle Hıristiyanlığı İslâm'a karıştırmayın. «Muhakkak ki Allah indinde hak din İslâm'dır.» Yahûdîlik ve Hıristiyanlık ise Allah katından değil, bir hurâfedir. (Yani mevcûd Yahûdîlik ve Hıristiyanlık.) Hasan el-Basrî'den de böyle bir rivâyet nakledilir. Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki : «Bile bile gerçeği gizlemeyin» âyetinin tefsîri şöyledir : Sizin yanınızda bulunan peygamberimi ve onun getirmiş olduğu gerçeği gizlemeyin. Siz onun geleceğinin elinizdeki kitaplarda yazılı olduğunu bilmektesiniz. Ebu'l-Âliye'den de böyle bir rivâyet nakledilir. Mücâhid, Süddî, Katâde, Rebî' İbn Enes «Bile bile gerçeği gizlemeyin» âyetinin Muhammed (s.a.)'i kasdettiğini söylerler.

«Namazı kılın, zekâtı verin, rükû' edenlerle birlikte rükû' edin.» Mukâtil der ki, Allah Teâlâ'nın ehl-i kitab'a «Namazı kılın» buyurmakla onların Hz. Peygamberle birlikte namaz kılmalarını emretmiştir.

«Zekâtı verin» buyurmakla Hz. Peygambere zekât vermelerini emretmektedir. «Rükû' edenlerle birlikte rükû' edin» buyurmakla, Muhammed (a.s.)'in ümmetinden rükûa gidenlerle birlikte rükûa gitmelerini emretmektedir. Yani onlarla beraber olun buyurmaktadır.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki; buradaki zekât ile Allah'a itâat ve ihlâs kasdolunmaktadır. Vekî'... İbn Abbâs'dan nakleder ki «Zekâtı verin» âyetiyle zekâtı gerektiren şeyi yani iki yüz veya daha fazlasını demek istemiştir. Mübârek İbn Fudâle Hasan'dan bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Zekât, vâcib olan bir farîzâdır. Zekât ve namaz olmadan ameller bir fayda vermez. İbn Ebu Hâtim... Hâris'den nakleder ki : «Zekâtı verin» kavlinden maksad, fıtır sadakasıdır. «Rükû' edenlerle birlikte rükû' edin» âyetinden maksad; amellerin en güzeli konusunda mü'minlerle beraber olun, demektir. Amellerin en husûsîsi ve en mükemmeli ise namazdır.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44 — Siz; insanlara iyiliği emreder de, kendinizi unutur musunuz? Halbuki kitabı da okuyorsunuz, hiç aklınızı başınıza almayacak mısınız?

Başkalarına Emredip Kendileri Unutanlar :

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey ehl-i kitâb, insanlara birr'i (iyiliği) yani hayrın tümünü emrederken, kendi nefsinizi unutmanız ve insanlara emrettiğiniz şeyleri yapmamanız size nasıl uygun düşer? Siz kitabı okuyor ve Allah'ın emrinde kusûr işleyenlerin durumunu biliyorsunuz. Kendi kendinize yaptığınız şeyin nasıl olduğunu düşünemiyor musunuz? Uykunuzdan uyanın ve körlükten gözünüzü açın. Bu husûs Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den onun da Katâde'den bu âyet-i kerîme konusunda naklettiği gibidir : İsrâiloğulları insanlara Allah'a itâat etmeyi ve Allah'dan korkmayı emrediyorlardı. Buna karşılık onlar, kendileri Allah'ın emirlerine muhâlefet ediyorlardı. Böylece Allah Azze ve Celle onları utandırmıştır. Süddî de böyle der. İbn Cüreyc ise «Siz insanlara iyiliği emreder de...» âyeti konusunda der ki : Ehl-i kitâb ve münâfıklar insanlara namaz ve orucu emrediyorlar ve emrettikleri şeyi kendileri yapmıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ onları utandırmıştır. Dolayısıyla kim bir hayrı emrederse, o hayra en çok koşan kendisi olmalıdır.

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki o «Kendinizi unutur musunuz?» âyeti konusunda şöyle demiştir : Yani kendi kendinizi bırakır mısınız? «Halbuki kitabı da okuyorsunuz. Siz aklınızı başınıza almayacak mısınız?» âyeti konusunda da şöyle demiştir : Siz yanınızda bulunan peygamberlik ve Tevrât'taki ahidden dolayı insanları küfretmekten men'ediyor ve kendi nefsinizi unutuyor musunuz? Yani siz Tevrât'ta yer alan peygamberi tasdîk konusundaki ahdimi inkâr ediyor, sözümü bozuyor ve kitâbımdaki bilgimi inkâr mı ediyorsunuz? Dahhâk, İbn Abbâs'dan bu âyet konusunda şunu nakleder : Allah buyuruyor ki; siz insanlara Hz. Muhammed'in dînine girmeyi ve namaz kılmak gibi başka şeyleri emrediyor da kendi nefsinizi unutuyor musunuz?

Ebu Ca'fer İbn Cerîr... Ebu Kilâbe'den bu âyet-i kerîme konusunda şöyle dediğini nakleder : Ebu'd-Derdâ demiştir ki; kişi bütün konuları tamamen bilir. Tâ ki Allah'ın zâtı konusunda insanları kızdırır.

Sonra kendi nefsine döner ve o konuda kendisi daha çok kızan olur. Abdurrahmân İbn Zeyd İbs Eslem bu âyet konusunda der ki; yahûdîlere bir adam gelip hak olmayan ve rüşvet bulunmayan bir şeyi sorduğu zaman ona hakkı emrederlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Siz insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?» buyurmuştur.

Maksad şudur : Allah Teâlâ yahûdîlerin yaptıkları bu davranışı kınamış ve onların kendileri hakkında yanılmalarından dolayı onları uyarmıştır. Onlar hayrı emrediyorlar ve kendileri yapmıyorlardı. Maksad onların iyiliği emredip kendilerinin yapmamaları değil, yapmadıkları halde emretmeleridir. Çünkü iyiliği emretmek; herkes için bir görevdir. Ancak uygun olan; emredilenle birlikte iyiliği kişinin kendinin de yapması ve onlardan geri kalmamasıdır. Nitekim bu konuda Şuayb (a.s.) ın dilinden Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Ey kavmim, Rabbımdan benim bir belgem olduğu ve bana bir rızık da verdiği halde O'na karşı gelebilir miyim? Söylesenize. Size yasak ettiğim şeylerde aykırı hareket etmek istemem. Gücümün yettiği kadar islâh etmekten başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah'tandır. O'na güveniyor ve O'na yöneliyorum» dedi.» (Hûd, 88) Ma'rûfu emretmek ve işlemek vâciptir. Selefle haleften İslâm âlimlerinin sahîh olan görüşlerine göre; birini bırakmakla, diğerinin insanın üzerinden sâkıt olması gerekmez. Bazıları da günah işleyenler, diğer günahları işlemekten men'edilmez demişlerdir. Bu zayıftır. Onlar bu âyete dayanmakta iselerde bu âyet kendileri için bir huccet değildir. Sahîh olan şudur : Bilen kişi yapmasa da ma'rûfu emreder, işlese de münkeri yasaklar. Ancak bu durum bilerek ve şuûrlu olarak emre muhâlefet mânâsı taşıdığından çirkindir. Zîra

hiç bir zaman : «Bilenle bilmeyen bir olmaz.» Bunun için bu tür davranışlar hakkında ilâhî tehdît vârid olmuştur. Nitekim Ebu'l-Kâsım el-Tabarânî, el-Mu'cem el-Kebîr isimli eserinde nakleder ki, Ahmet İbn Muallâ... Cündeb İbn Abdullah'dan Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir :

قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَثَلُ الْعَالِمِ الَّذِي يُعَلِّمُ النَّاسَ الْخَيْرَ وَلَا يَعْمَلُ بِهِ، كَمَثَلِ السِّرَاجِ: يُضِيءُ النَّاسَ وَيُحْرِقُ نَفْسَهُ.

«İnsanlara iyiliği öğretip onunla amel etmeyen âlimin misâli, insanları aydınlatıp kendini yakan çıranın misali gibidir.» Bu hadîs bu şekliyle garîbtir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel, Müsned'inde der ki : Vekî'... Enes İbn Mâlik'den Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu nakleder :

قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي عَلَى قَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ. قَالَ: قُلْتُ: مَنْ هَؤُلَاءِ؟ قَالُوا خُطَبَاءُ أُمَّتِكَ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، مِمَّنْ كَانُوا يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَيَنْسَوْنَ أَنْفُسَهُمْ، وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ، أَفَلَا يَعْقِلُونَ؟

«Mi'râca çıkarıldığım gece bir topluluk gördüm ki ağızları ateşten makaslarla kesiliyordu. Bunlar kimdir? dedim. Bunlar insanlara iyiliği emredip kendileri unutan dünya ehlinden ümmetinin hatîbleridir, dediler. Onlar kitabı okudukları halde hiç akletmiyorlar mı?»

Abd İbn Hûmeyd Müsned'inde ve tefsîrinde Hasan ıbn Mûsâ yoluyla Hammâd İbn Seleme'den bu hadîsi rivâyet eder. İbn Merdûyeh de tefsîrinde Yûnus İbn Muhammed ve Haccâc İbn Minhal yoluyla Hammâd İbn Seleme'den bu hadîsi rivâyet eder. Aynı hadîsi Yezîd İbn Hârûn, Hammâd İbn Seleme'den rivâyet etmiştir. Sonra İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn Abdullah İbn İbrâhîm... Enes'den rivâyet etti ki o Rasûlullah (s.a.)'ı şöyle derken dinledim demiş : Mirâca çıkarıldığım gece dudakları ve dilleri ateşten makasla kesilen bir insan topluluğuna rastladım. Ey Cebrâîl bunlar kimdir? dedim. O da, insanlara iyiliği emredip kendilerini unutan ümmetinin hatîbleridir bunlar, dedi. İbn Hibbân, Sahîh'inde İbn Ebu Hâtim ve İbn Merdûyeh de Hişâm'ın hadîsinde... Enes İbn Mâlik'den naklederler ki o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) mi'râca çıkarıldığında dudakları yırtılan bir topluluğa rastlamış ve ey Cibrîl bunlar kimdir? demiş; O da, insanlara iyiliği emredip kendilerini unutan ümmetinin hatîbleridir, bunlar düşünmezler mi? demiş.

İmâm Ahmed İbn Hanbel, Ebu Vâil'den naklen der ki; Üsame'ye Osman hakkında konuşmaz mısın? diye soruldu. O da görüyorsunuz ki ben o konuda konuşmuyorum sadece sizi dinliyorum dedi. Ben ilk açanın ben olmasını istemediğim bir konuyu —ilkin kendimin açmasını istemediğinden dolayı— Osman'la benim aramda olanları konuşmam.

Allah'a yemîn ederim ki Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle dediğini işittikten sonra üzerinde emîr de olsa ben, bir adama «sen insanların hayırlısısın» demem. Yanındakiler ne dediğini işittin? diye sorduklarında o şöyle dedi :

قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ اَقْتَابُهُ فِي النَّارِ فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِرَحَاهُ فَيَجْتَمِعُ اَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ فَيَقُولُونَ اَيْ فُلَانُ مَا شَأْنُكَ اَلَيْسَ كُنْتَ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ قَالَ كُنْتُ آمُرُكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ وَاَنْهَاكُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ

Ben Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim : «Kıyâmet gününde adam getirilir ve cehenneme atılır. Bağırsakları parçalanır, merkebin değirmeni döndürdüğü gibi onunla beraber döner. Cehennem ehli onu izlerler ve ona ey falan ne oldu sana? derler. Sen, bize ma'rûfu emreder ve münkerden nehyetmez miydin? O da evet, ben size ma'rûfu emreder fakat kendim yapmazdım. Münkeri nehyeder fakat kendim yapardım, der.» (*) Bu hadîsi Buhârî ve Müslim Süleymân İbn Mihrân'ın hadîsinden aynı şekilde naklederler.

Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; adamın biri onun yanına gelerek; Ey İbn Abbâs, ben sana ma'rûfu emretmek ve münkeri nehvetmek istiyorum der. İbn Abbâs bu noktaya ulaştın mı? dediğinde o da umarım der. İbn Abbâs Allah'ın kitabından üç âyeti açığa çıkarmaktan korkmazsan yap der. O da nedir o âyetler diye sorduğunda İbn Abbâs şu âyetleri okur : «Yapmadığınızı niçin söylüyorsunuz? Allah indinde günah olarak yapmadığınızı söylemeniz çok büyük bir günahtır.» Bu hükmü iyice yerine getirdin mi dediğinde, o hayır der. Sonra üçüncü âyeti okur. Bu, sâlih bir kulun yani Şuâyb (a.s.)'ın sözüdür. «Sizi nehyettiğim konuda size aykırı davranmak istemem.» Bu âyeti iyice okudun mu der o da hayır deyince İbn Abbâs öyleyse kendinden başla der. İbn Merdûyeh tefsîrinde bu hadîsi rivâyet eder.

Taberânî der ki; bize Abdan İbn Ahmed... İbn Ömer'den Rasûlullah (a.s.)'ın şöyle dediğini nakletti : «Kendisinin yapmadığı bir dav-

(*) Buhârî, Sahîh, K. Bed'ül-Halk, bab: 10. Müellif, Buhârî'nin metnini tercüme ettiğimiz şekilde ve biraz farklı almaktadır.

ranışa veya söze insanları çağıran kişi ya vazgeçinceye veya çağırdığı şeyi yapıncaya kadar Allah'ın azâbının gölgesi altındadır.»

İZÂHI

Bu konuyu Seyyid Kutub şöyle yorumluyor :

Kur'an'ın bu hükmü, başlangıçta her ne kadar İsrâiloğullarında görülen hâdiseler üzerine nâzil olmuş idiyse de bütün, insanlığa ve bilhâssa din âlimlerine hitâb edişi bakımından bu ebedî tebliğât yalnız bir nesle veya bir kavme münhasır değildir.

Din, sıcak bir ruh ve müdâfaa edilen bir itikâd olmaktan çıkarılıp, san'at ve ticâret haline getirilirse din adamları tehlikeli bir âfet olur. Bu tip din adamları inanmadıkları şeyleri dilleriyle söylerler. Ve hayrı emrettikleri halde kendileri yapmazlar. İyiliğe çağırdıkları halde kendileri iyilikten kaçarlar. İlâhî kelâmın aslını değiştirip tahrîf ederler. Allah'ın kat'î hükümlerini bir takım menfaat ve arzulara göre te'vîl ederler. Yahûdî hahamlarının yaptığı gibi, dıştan ilâhî hükümlere uyar görünür, diğer taraftan devlet adamlarını ve zenginleri memnûn etmek için din hakîkatlarıyla bağdaşmayan fetvâlar verirler.

İyiliğe dâvet edip de iyilikten kaçınmak, iyilik yolunda olanlara karşı çıkmak, sadece dâvâ adamlarında değil, bizzat dâvânın kendisinde şek ve şüphe âfetlerinin belirmesine sebep olur. Zaten umûmî efkârı karıştıran ve kalpleri şüpheye düşüren de budur. Zira halk bir kimseden güzel söz işitir de çirkin fiiller müşâhede ederse, söz ile iş arasındaki bu ayrılıktan tereddüte kapılarak i'tikâdın rûhlarında alevlendirdiği meşaleler söner. İmanın kalblerine serptiği nurlar kaybolur. Din adamlarına olan i'timâdlarını yitirdikten sonra artık dine de bağlılıkları kalmaz.

Söz ne kadar heyecanlı, ne kadar câzip ve edebî olursa olsun, inanan bir kalbten gelmedikçe sönüklükten kurtulamaz. Ölüdür (...) Muhâtabına tesîr edemez.

Bir insan ağzından çıkan sözün canlı bir tercümânı ve konuştuğunun müşahhas bir nümûnesi olmadıkça, söylediğinin hakîki temsilcisi sayılamaz.

Bu kimseye i'timâd eden de bulunmaz. Ancak bu hallerden kurtulup, içi ile dışı bir olduğu takdîrde, sözler parlak, kelimeler câzip olmasa da, halkın îmanı ve güveni te'mîn edilebilir. Zira o zaman kelimeler kuvvetini nağmelerden değil, bizzat hakîkatlardan alır. Sözün güzelliği, parlaklığından değil sadâkatından ötürüdür. Ancak bu takdîrde söz; canlı bir enerji kaynağı haline gelir. Artık o, bizzat gerçeğin ifâdesidir. Söz ile hareket, akîde ile ahlâk arasındaki mutâbakatı sağlamak kolay değildir. Bu, sadâkatla çalışmayı ve gayreti icâbettirir. Her

şeyden önce de Allah'a bağlanmayı, O'ndan yardım dilemeyi ve O'nun hidâyet kaynağı olan hakîkatlardan yardım istemeyi gerektirir. Hayatın karışıklığı insanın dâvet ettiği yolu zorlaştırır. Fânî olan fert ne kadar kuvvetli olursa olsun, ebedî olan kuvvete bağlanmadıkça zayıftır. Zîra şerrin, tuğyânın ve sapıklığın kuvveti insanı mağlûb etmeye kâfidir. Bakarsınız şer hareketi insanı bir kere... İki kere... Üç kere... alt edememiş olabilir. Fakat zaaf ânını yakalayınca insâfsızca mağlûb edeceği muhakkaktır. Dününü de, bugününü de, yarınını da hüsrâna mahkûm eder. Ancak insanoğlu ezelî ve ebedî olan kuvvete dayandığı takdîrde kuvvetler üstü bir kuvvete sahiptir. Nefsânî arzularına, hayatın zarûretlerine ve mecbûriyetlerine karşı üstün bir kuvvet kazanır. Kuvveti, şerrin, tuğyânın ve sapıklığın dayandığı bütün kuvvetlerin fevkindedir.

Bunun içindir ki Kur'an, yahûdîleri daha evvel çağırdığı gerçeklere dâvet ediyor ve böylece zımnen bütün insanları da sabır ve ibâdetle Allah'dan yardım istemeye çağırmış oluyor. O gün Medîne'deki yahûdîlerden; yaşadıkları muhîtte elde ettikleri geçim vâsıtaları ve maddî menfaatlar karşılığında —ki bu, ister dinî hizmetler için aldıkları paralar, ister bütün maddî menfaatlar olsun— bildikleri hakîkatlara sırt çevirmeyip bu îman kâfilesine katılmaları ve insanları da ona davet etmeleri bekleniyordu... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il - Kur'an, I, 142 - 143)

———oOo———

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَوٰةِ ۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

45 — Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin. Gerçi bu, ağır gelir ama, huşû' duyanlara değil.

46 — Onlar ki; Rablarına kavuşacaklarını, O'na döneceklerini kesinlikle bilirler.

Sabır ve Namaz :

Allah Teâlâ, kullarına, sabır ve namazla yardım istemeye başlamalarını buyurmaktadır.

Mukâtil İbn Hayyân bu âyetin tefsîrinde der ki : Âhireti isteyerek, farzlara ve namazlara sabrederek yardım dileyin. Sabrın oruç ol-

duğu söylenir. Bunu Mücâhid nakleder. Süfyân el-Sevrî... Rasûlullah (s.a.)'dan nakleder ki Rasûlullah;

قَالَ : الصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ ،

«Oruç sabrın yarısıdır» buyurmuş.

Denildi ki sabırdan maksad, günahlardan kaçınmaktır. Bunun için Allah Teâlâ sabrın yanısıra ibâdetlerin en üstünü olan namazı zikretmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Ömer İbn el-Hattâb (r.a.) dan nakletti ki sabır iki çeşittir : Musîbet anında sabır, güzeldir. Ondan daha güzeli; Allah'ın yasaklarına karşı sabretmektir. Hasan el-Basrî'den de Hz. Ömer'in sözünün aynı rivâyet edilmiştir.

İbn el-Mübârek, İbn Lehîa'dan o da Mâlik İbn Dînâr'dan o da Saîd İbn Cübeyr'den nakleder ki o şöyle demiş : Sabır kulun başına gelen şeyleri Allah'tan bilmesi, Allah'ın katından sayması ve onun sevâbını ummasıdır. Sıkılınca kul, çığlık atar, feryâd eder, bunda sabırdan başkası görülmez. Ebu'l-Âliye «Sabır ve namazla yardım isteyin» âyeti konusunda şöyle demiş : Allah'ın rızâsını dileyin ve bilin ki bu, Allah'a itâattan bir bölümdür. Namaza gelince; şüphesiz ki namaz bir konuda sebât etmenin en büyük desteğidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Sana kitabdan vahyolunanı oku ve namaz kıl. Muhakkak ki namaz aşırılıklardan ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ın zikri ise daha büyüktür.» (Ankebût, 45).

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Halef İbn el-Velîd... Muhammed İbn Abdullah'dan nakleder ki, o Huzeyfe el-Yemmân'ın kardeşi Abdülazîz'in şöyle dediğini nakletmiş : Rasûlullah (s.a.) sıkıntılı bir hal olunca namaz kılarmış. Bunu Ebu Dâvûd da rivâyet eder. Aynı hadîsi İbn Cerîr Huzeyfe'den rivâyet eder ki o şöyle demiş :

كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى

«Rasûlullah (s.a.)'a önemli (sıkıntılı) bir durum olunca namaza koşardı.»

İbn Cerîr der ki; Hz. Peygamber'in Ebu Hüreyre'nin karnı üstü yattığını görünce (اشکبت دردت) (Farsça karnın mı ağrıyor?) dedikten sonra kalk namaz kıl, çünkü namaz şifâdır, buyurduğu nakledilir. İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn A'lâ ve Ya'kûb İbn İbrâhîm naklettiler ki... İbn Abbâs'a, kardeşi Kusem'in seferde iken öldüğü haber verildi. O istircâ edip (inna lillâhi ve inna ileyhi râciûn) diyerek sonra yoldan bir kenara ayrıldı, oturdu ve iki rek'at namaz kıldı.

Ve namazda ka'deleri uzattı, sonra kalktı bineğine doğru gitti. «Sabır ve namazla yardım isteyin. Gerçi bu ağır gelir ama huşû' duyanlara değil.» âyetini okuyordu.

Süneyd, Haccâc'dan o da İbn Cüreyc'den «Sabır ve namazla yardım isteyin» âyeti konusunda şöyle dediklerini rivâyet ediyor : Bu ikisi Allah'ın rahmetinin yardımcılarıdır. (وإنها) daki zamîr namaza gider. Mücâhid böyle der. İbn Cerîr de bunu tercîh eder. Ancak zamîrin sözün delâlet ettiği konuya gitmesi de muhtemeldir. Nitekim Allah Teâlâ Kârûn kıssasında şöyle buyurur : «Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, yazıklar olsun size Allah'ın mükâfâtı îman edip sâlih amel işleyenler için daha iyidir. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir demişlerdi.» (Kasas, 80), «İyilik ve fenâlık ta bir değildir. Sen fenâlığı en güzel şekilde sav. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün. Bu, ancak sabredenlere vergidir. Bu, ancak büyük hazzı tadanlara vergidir.» (Fussilet, 34 - 35). Bu tavsiye ancak sabredenlere vergidir ve bu ancak büyük bir pay sahibi olanlara lutfedilir. Mânâ nasıl takdîr edilirse edilsin, Allah Teâlâ'nın : «Gerçi bu ağır gelir» kavlinin mânâsı huşû' eden insanların dışındakiler için ağırlaştırılmış bir yüktür. İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : Huşû' edenlerden maksad, Allah'ın indirmiş olduğunu tasdîk edenlerdir. Mücâhid ise gerçek mü'minlerdir demiş. Ebu'l-Âliye de Allah'tan korkanlardır, demiş. Mukâtil İbn Hayyân, tevâzu' edenlerin kasdedildiğini söylemiş. Dahhâk ise demiş ki; bu Allah'a itâatla boyun eğen, kudretinden korkan, va'dini ve vaîdini tasdîk edenlerin dışında çok ağır bir şeydir. Bu âyet, hadîste vârid olan şu ifâdeye benzer : «Doğrusu sen büyük bir şeyden sordun, ancak o Allah'ın kalbini kolaylaştırdığı kimseler için çok kolaydır.»

İbn Cerîr bu âyetin mânâsının şöyle olduğunu söyler : Ey Ehl-i Kitab'tan hahamlar ve râhipler, kendinizi Allah'a itâata vererek ve rızâsına yaklaştıran, kötülüklerden ve münkerden alıkoyan namazı kılarak Allah'dan yardım isteyin. Bunu yapmak Allah'a boyun eğen, Allah'dan korkan mütevâzi kişilerden başkası için zordur ve ağırdır. İbn Cerîr böyle derse de, âyetin mânâsından açığa çıkan her ne kadar hitâbın isrâiloğullarına uyarı sadedinde vârid olmuş ise de bâhusûs onlar kasdedilmemiştir. Bu, hem isrâiloğullarına hem de onlardan başkalarına şâmildir. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır.

«Onlar ki Rablarına kavuşacaklarını, O'na döneceklerini kesinlikle bilirler.» Bu âyet yukarıdaki sözü tamamlamaktadır ve âyetin topluca mânâsı şöyledir : Namaz veya bu tavsîye, Rablarına kavuşacaklarını kabul eden, kesinlikle bilen ve huşû' eden kişilerden başkalarına ağır gelir. Onlar kıyâmet günü haşrolunacaklarını, Allah'ın huzûruna götürü-

leceklerini ve O'na döndürüleceklerini bilirler. Onların işlerinin Allah'ın irâdesine dönük olduğunu, Allah'ın adâletle dilediği şekilde onlar hakkında hüküm vereceğini bilirler. Onlar öbür dünyada dönüşe ve cezâya yakînen inandıkları için emirleri işlemek ve yasakları terketmek onlara kolay gelir

«Onlar ki Rablarına kavuşacaklarını kesinlikle bilirler.» İbn Cerîr merhûm dedi ki, araplar bazan yakîne de zann, şekke de zann ismini verirler. Bunun benzeri karanlığa da ışığa da (سُدْفَة), yardım isteyene ve yardım istenene de (المستغيث) denmesidir. Bir şeyin kendisiyle zıddının aynı isimle isimlendirildiği benzer ifâdeler gibi...

Zannın, yakîn manâsına geldiğine dâir arap şiirinden ve sözünden şevâhid sayılmayacak kadar çoktur. Zikrettiklerimiz anlayanlar için yeterlidir. Nitekim Allah Teâlâ da bir âyet-i celîle'de şöyle buyurur : «Suçlular ateşi görürler ve ona düşeceklerini anlarlar, fakat ondan kaçacak yer bulamazlar.» (Kehf, 53) Sonra İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... Mücâhid'den nakletti ki o şöyle demiş : Kur'an' da geçen her zann kelimesi, yakîn mânâsınadır.

Bana Müsennâ... Mücâhid'den nakletti ki o şöyle demiş : Kur'an' da geçen her zann kelimesi, bilgi mânâsınadır. Bu sahîh bir seneddir.

İbn Ebu Hâtim der ki, Mücâhid, Süddî, Rebî' İbn Enes ve Katâde'nin de Ebu'l-Âliye gibi söyledikleri rivâyet edilmiştir. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes kanalıyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki bu âyetteki zann yakîn mânâsınadır. İbn Ebu Hâtim, Mücâhid, Süddî, Rebî' İbn Enes ve Katâde'nin de Ebu'l-Âliye gibi söylediklerini rivâyet eder. Süneyd, Haccâc yoluyla İbn Cüreyc'den nakleder ki, «Onlar Rablarına kavuşacaklarını kesinlikle bilirler,» âyetinin Rablarına kavuşacaklarını bildiler mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Bu, Allah Teâlâ'nın : «Ben hesabıma kavuşacağımı kesinlikle bildim.» âyeti gibidir, yani bildim demektir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in de böyle dediği rivâyet edilir.

Ben derim ki; sahîh rivâyete göre, Allah Teâlâ kıyâmet gününde kula der ki; ben, seni evlendirmedim mi? Ben, sana ikrâm etmedim mi? Ben, sana at ve deve vermedim mi? Ben, seni reîs yapıp ganîmet elde eden kılmadım mı? O evet der. Allah buyurur ki; sen bana ulaşacağını kabul etmedin mi? Kul hayır der. Allah Teâlâ da : Sen nasıl beni unuttunsa ben de seni bugün unuturum der. Bu husûs Allah Teâlâ'nın «Onlar Allah'ı unuttular Allah da kendilerini» (Tevbe, 67) âyetinin tefsîrinde geniş olarak anlatılacaktır.

İZÂHI

Bu âyetin tefsîrinde S. Kutub der ki :

Ancak bütün bunlar; fedakârlığı, kuvveti ve dünya değerlerinden ferâgatı icâbettirmekte idi. Sabra sarılmayı, namazla Allah'tan yardım dilemeyi gerektiriyordu :

«Namaz ve sabırla yardım dileyin. Gerçi bu ağır gelir ama huşû' duyanlara değil.

Huşû' edenler Rablarına ulaşacaklarını ve şüphesiz O'na döneceklerini kabul ederler.»

Yani, bu şartlar altında hakkı itirâf etmeye davet, şüphesiz ki çok zor ve meşakkatlı bir iştir. Fakat bu zorluk, Allah'ın huzûrunda eğilip, huşû' duyanlara ve haşyeti ilâhî ile takvâya sarılanlara göre değil.

Allah'a ulaşacaklarını, en sonunda mutlakâ O'na döneceklerini yakînen bilip mutmain olanlar için değil.

Sabırla yardım istemek ta'bîri Kur'an-ı Kerîm'de çok tekrârlanır. Sabırla yardım dilemek, meşakkatlara karşı durabilmek için mutlakâ lâzımdır. Şüphesiz ki en büyük meşakkat, dünyevî kazanç ve menfaatları, liderliği ve başkanlığı bir yana itip hakkı ve hakîkatı tercîh ederek, huzûrunda boyun eğip onu kabul etmektir.

Şu halde namazla yardım dilemek ne demektir?

Namaz; kul ile Allah arasında bir bağ ve buluşmadır. Namaz kalbin kuvvet aldığı, rûhun Allah'a bağlılığını hissettiği, nefsin dünya hayatının değerlerinden daha üstün değerler bulduğu bir râbıtadır. Rasûlullah (s.a.) zor bir işle karşılaştığı zaman hemen namaza dururdu. Bu, vahiy ve ilhâmla Rabb-ı Zülcelâline bağlı bulunan bir kalbin yine O'na yönelişi demektir.

Namaz, günümüzde dahi Allah yolunun yolcuları için bir azık, sahrâda susuz kalmışlar için bir pınar ve bütün ümitlerin bittiği yerde bir ümit kaynağıdır. Bu kaynak her mü'minin elini uzatabileceği bir hazîne olarak devâm edip gitmektedir...

Allah'a varılacağına yakînen inanmak ve her hâl-ü kârda O'na dönüleceğini kat'iyetle kabul etmek... İşte sabır ve tahammülün kaynağı! İşte takvâ ve hassâsiyetin menbaı. İşte sağlam değerlerin ölçüsü... Dünya değerleri... Âhiret değerleri... Bu değerlerde ne zaman ölçü doğru olursa dünya bütünüyle değersiz bir akçe ve minyatür bir eşyâ halini alır. Âhiret bütün azametiyle meydana çıkar. Artık âhireti dünyaya tercîh etmemek akıl kârı değildir.

Kur'an-ı Kerîm'in ta'lîmâtına dikkat eden kimse, İsrâiloğullarına tevcîh edilen bu emirlerin herkes için, her zaman cârî olduğunu görür. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 143 - 144)

—oOo—

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47 — Ey İsrâiloğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

Allah Teâlâ İsrâiloğullarının geçmişlerine ve atalarına verdiği nimetlerini ve kendilerine peygamberler göndererek, kitaplar indirerek zamanlarındaki diğer milletlere üstün kılmasını hatırlatıyor. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i kerîmelerde şöyle buyurmaktadır : «Biz onları bir bilgiye dayanarak âlemlere tercîh etmiştik.» (Furkân, 32), «Hani Mûsâ kavmine demişti ki; Ey kavmim, Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani sizden peygamberler yaratmış ve sizi hükümdârlar kılmıştı ve size âlemlerden hiç birine verilmemiş olan şeyi vermişti.» (Mâide, 30)

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den o da Ebu'l-Âliye'den «Ve sizi âlemlere üstün kıldık» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Kitap, peygamberler ve hükümdârlık verilerek o zamandaki âlemlerden üstün, kılınmışlardı. Mücâhid, Rebî' İbn Enes, Katâde ve İsmâil İbn Ebu Hâlid'den buna benzer bir rivâyet nakledilir. Bu âyetin bu mânâya hamledilmesi gerekir. Çünkü bu ümmet (İslâm ümmeti) İsrâiloğullarından daha üstündür. Zirâ Allah Teâlâ bu ümmete hitâben şöyle buyurur : «Siz insanlar arasından çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısısınız. Ma'rûfu emreder, münkerden nehyedersiniz ve Allah'a inanırsınız. Eğer kitab ehli de inanmış olsalardı kendileri için daha hayırlı olurdu.» (Âl-i İmrân, 110).

Müsned ve Sünen'de, Muâviye el-Kuşeyrî'den nakledilir ki o Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu söylemiş : Siz yetmiş ümmetin yerine kâimsiniz. Çünkü siz ümmetlerin en hayırlısı ve Allah katında en üstünüsünüz. Bu konuda hadîsler pek çoktur. Al-i İmrân sûresinde bu âyeti naklederken zikredilecektir.

İZÂHI

İsrâîl, Ya'kûb peygamberdir. Ya'kûb peygamber, İshâk'ın, o da İbrâhîm peygamberin oğludur. İsrâiloğulları ise yahûdîlerdir.

Sûrenin başından buraya kadar konu, kitap (Kur'an) ve halkın bu konudaki ihtilâfı üzerinde dönüp dolaşmaktaydı. Münâfıklardan bazı örnekler verilerek Allah'a ibâdet emri tekrârlanmakta idi. Kur'an'ın Allah katından geldiği belirtilerek, ihtâr ve müjde haberleri dile ge-

tirilmekte ve ardından da insanlığın yaratılış konusu bahis mevzûu olmaktaydı. Şimdi ise söz ehl-i kitaba yöneliyor ve özellikle yahûdîlere hitap ediliyor. Konu ise yine bütünüyle Kur'an'ın etrafında dönüp dolaşıyor. Yüce Allah Ya'kûb peygamberin torunlarına seslenerek onların da ataları Ya'kûb gibi Hakk'a tabî olmalarını belirtmektedir.

Allah'ın İsrâiloğullarını Firavun'un ve hânedânının zulmünden kurtarışını ve ilerde tafsîlâtı gelecek olan sayısız nîmetleri hatırlatılmaktadır. Peygamberler arasında tefrîk yapmaksızın inanmaları ve özellikle Abdullah oğlu Muhammed (a.s.) in doğruluğunu kabullenmeleri belirtilmekte ve kendileri verdikleri sözleri tuttukları takdîrde, Allah Teâlâ'nın da verdiği sözü tutarak, dünya ve âhirette onları nimetine erdireceğini bildirmektedir. Ehl-i kitâbın Hz. Peygamberin getirdiği Kur'an'ı inkâr yerine, tasdîk eden ilk kitle olması gerektiğini bildirmekte ve Kur'an'ın Tevrât'taki gerçekleri getirdiğini ifâde buyurmaktadır. Allah'ın apaçık âyetlerini basît menfaatlarla değişmemelerini, dünyevî faydaların geçici olduğunu ve Allah'tan başka kimseden korkulmaması gerektiğini belirtmektedir. Sonra da bütün dinlerin ana esâslarından olan bir ibâdet olarak namaz kılıp zekât verip Allah'ın huzûrunda huşû ile eğilmelerini emretmektedir.

Eğer hayret edilmesi gereken biri varsa, o da başkalarına hayret edip kendilerini unutan yahûdî bilginlerinin durumudur. Onlar bir mum gibi, halkı aydınlatırken kendilerini eritmektedirler. Allah'ın kitabını okuyan ve oradaki buyruklardan haberdâr olan bir kitlenin insanlara iyiliği emredip te kendi nefsini unutması uygun bir davranış mıdır? Şüphesiz ki bu, akıllı kişilerin yapacağı bir şey değildir. Şu halde inanıp Allah'tan yardım dileyerek, kötülüğü emreden nefsin arzularından ve şeytânın esâretinden kurtulmak için sabır ve namazla Allah'a yönelmek gerekir. Çünkü sabır ve namaz kalblerin ve rûhların cilâsıdır. Evet, bunlar; kalblerini îmanla i'mâr edip bütün uzuvlarını namazın huzûr ve güvenine teslîm edenlerden başkaları için çok zor işlerdir. Ancak bir gün gelip Rabblarına kavuşacaklarını kabul edenler, yaptıklarının hesâbını verenler ve Allah'a döneceklerine inananlar bu ağır yükü kaldırabilirler.

———oOo———

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48 — Ve öyle bir günden korkun ki; o günde kimse,

kimse için bir şey ödeyemez. Şefâat kabul edilmez. Fidye alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

Kıyâmet Gününden Korkun :

Allah Teâlâ İsrâiloğullarına önce nimetini hatırlattıktan sonra bu uyarıya dayalı olarak kıyâmet günü onların başına getireceği azâbı ihtâr etmektedir. «Ve öyle bir günden korkun ki, o günde kimse, kimse için bir şey ödeyemez.» Hiç biriniz birinize bir şey veremezsiniz. Başka âyet-i kerîmelerde bugün hakkında şöyle buyuruluyor :

«Kimse diğerinin yükünü yüklenmez.» (Fâtır, 18)

«O gün herkes kendi derdine düşer.» (A'bese, 37)

«Ey insanlar, Rabbınıza karşı gelmekten sakının. Babanın oğlu, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun. Allah'ın verdiği söz şüphesiz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın affına güvendirerek şeytân sizi ayartmasın.» (Lokman, 33) Bu nokta yolların en belîğ olanıdır, yani baba ile çocuğun birbirine hiç bir fayda sağlayamaması noktasıdır.

«Şefâat kabul edilmez.» Yani kâfirler için. Başka âyet-i kerimelerde ise şöyle buyurulur : «Artık onlara şefâatçıların şefâatı fayda vermez.» (Müddessir, 48) Ve nitekim cehennem ehli hakkında da şöyle buyuruluyor : «Bizim için ne bir şefâatçı ve ne de sıcak bir dost vardır.» (Şuarâ, 101)

«Fidye alınmaz.» Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Doğrusu o küfretmiş ve kâfir olarak ölmüş olanlardan hiç birisinden yeryüzünün dolusu altını fidye olarak verse de kabul edilmez.» (Âl-i İmrân, 91)

«Muhakkak ki o küfretmiş olanlar, bütün yeryüzünün ve onunla beraber bir mislinin kendilerinin olmasını ve bunu kıyâmet gününün azâbından kurtulmak için fidye olarak vermeyi isterler de onlardan kabul olunmaz ve onlar için elîm bir azâb vardır.» (Râ'd, 18), «O kimse her fidyeyi verse kabul olunmaz.» (En'âm, 70), «Bugün sizden bir fidye alınmaz ve küfretmiş olanlardan da.» (Hadîd, 11) Allah Teâlâ onlara bildiriyor ki; eğer rasûlüne inanmazlar ve onunla gönderilen gerçeğe tâbi olmazlarsa, kıyâmet gününde üzerinde bulundukları hal ile Allah'a gelirlerse bu, onlara hiç bir fayda vermez. Çünkü o gün hiç bir yakının yakınlığı, hiç bir makâm sahibinin şefâatı kabul edilmez, yeryüzü dolusu altın da verseler fidyeleri kabul olunmaz. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur : «Ey îman edenler, alışverişin, dostluğun, şefâatin olmayacağı günün gelmesinden önce sizi rızıklandırdığımızdan infâk edin.» (Bakara, 254). İbrâhîm sûresinde ise şöyle buyurur : «Îman etmiş olan kullarıma söyle, namazı kılsınlar, alış-

veriş ve dostluğun olmayacağı günün gelmesinden önce kendilerine verdiğimiz rızıktan açık ve gizli infâk etsinler.» (İbrâhîm, 31). Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den ve Ebu'l-Âliye'den nakleder ki (ولا يؤخذ منها عدل) fidye mânâsınadır. İbn Ebu Hâtim der ki : Ebu Mâlik, Hasan, Saîd İbn Cübeyr, Katâde ve Rebî' İbn Enes'den buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Abdürrezzâk der ki; bize Sevrî A'meşten, o da İbrâhîm el-Teymî'den o da babasından, o da Hz. Ali'den uzun bir hadîsle nakleder ki (الصرف والعدل) kelimeleri gönüllü ibâdet ve farîza demektir. Velîd İbn Müslim, Osman İbn Ebu Â'tike'den o da U'meyr İbn Hânî'den aynı şeyi nakleder. Bu kavil garîbtir. Önceki kavil ise bu âyetin tefsîrinde en açık olanıdır. Bu konuda takviye edici hadîsde vârid olmuştur ki; İbn Cerîr'in söylediğine göre bu hadîs şudur : Bana Nüceyh İbn İbrâhîm Ümeyye oğullarından bir adamdan (Şam halkından olup ondan güzel övgüyle bahsetti) nakletti ki Rasûlullah (s.a.)'a (العدل) nedir? denildiğinde (العدل) fidyedir, demişti.

«Ve onlara yardım da edilmez.» Hiç bir kimse onlara yardım edip Allah'ın azâbından kurtaramaz. Yukarda geçtiği gibi hiç bir akrabanın yakınlığı ve hiç bir makâm sahibinin makâmı onları kurtaramaz, fidye de kabul olunmaz. Bunların hepsi başkalarının acıması bakımındandır. Kaldı ki kendileri bakımından da kendilerine yardım edecek kimse yoktur. Nitekim Allah Teâlâ : «Onun için ne bir kuvvet, ne de bir yardımcı vardır.» buyuruyor. Yani küfreden kişinin ne fidyesini, ne de şefâatini kabul eder, hiç bir kimse O'nun azâbından kurtaramaz ve hiç bir kimse O'nun elinden kâfirleri çekip alamaz. «Biliyorsanız söyleyin her şeyin hükümdârlığı elinde olan, barındıran fakat himâyeye muhtaç olmayan kimdir? de.» (Mü'minûn, 88), «O gün hiç bir kimse Allah'ın azâb ettiği gibi azâb edemez. Hiç bir kimse onun vurduğu bağ gibisini bağlayamaz.» (Fecr, 25-26), «Size ne oldu ki birbirinizle yardımlaşmıyorsunuz? Hayır, bugün onların hepsi teslîm olmuşlardır.» (Sâffât, 25-26), «O zamanlar Allah'ı bırakıp da ona yakınlık peydâ etmek için edindikleri tanrılar kendilerine yardım etmeli değil miydi? Ama tanrıları onlardan uzaklaştılar. Bu, onların yalanı ve uydurdukları şeydir.» (Ahkâf, 28)

Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklederek der ki : «Size ne oldu ki bugün yardımlaşmıyorsunuz?» âyetinden murâd, size ne oluyor ki siz bugün birbirinizden alıkoymuyorsunuz? Ama —ne yazık ki— bu sizin için mümkün değildir, demektir. İbn Cerîr Taberî : «Ve onlara yardım da edilmez» âyetinin te'vîlinin şöyle olduğunu söyler : O gün hiç bir şefâatçi onlara şefâat etmeyeceği gibi, hiç bir yardımcı da yardım edemez. Onlardan hiç bir fidye kabul olunmaz. Orada aracılar yok olmuş, rüşvet

ve şefâatçiler kaybolmuştur. O gün topluluklardan yardımlaşma ve birbirini destekleme kaldırılmıştır. Hüküm; huzûrunda şefâatçilerin ve yardımcıların fayda vermediği Cebbâr ve Âdil zâtın hükmü olmuştur. Kötülüğü misliyle cezalandırır, iyiliği ise kat kat «Onları durdurun çünkü kendilerine daha da sorulacaktır. Size ne oldu ki birbirinizle yardımlaşmıyorsunuz. Hayır bugün onların hepsi teslîm olmuşlardır.» (Sâffât, 24 - 26)

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ
وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ
وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾

49 — Hani, sizi oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakarak en kötü işkenceye tâbi tutan Fir'avun hânedânından kurtarmıştık. Bu da sizin için Rabbınız tarafından büyük bir imtihândı.

50 — Hani, bir de sizin için denizi yarmış, ve sizi kurtarmıştık. Fir'avun hânedânını da, siz bakıp dururken suda boğmuştuk.

Firavun ve İsrâiloğulları :

Allah Teâlâ buyurmaktadır ki : Ey İsrâiloğulları üzerinize olan nimetimi hatırlayın. Hani, «sizin oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakarak en kötü işkenceye tâbi tutan Firavun hânedânından kurtarmıştık.» Hz. Mûsâ'nın eşliğinde sizi Firavun hânedânının elinden kurtarmıştık. Onlar size azâbın en kötüsünü ve en ağırını uyguluyorlardı. Zira Firavun —Allah'ın la'neti üzerine olsun— gerçekten kendini dehşete düşüren bir rü'yâ görmüştü. Buna göre Kudüs'ten çıkan bir ateş Mısır'daki kıptîlerin evine girmişti. Bu ateş sadece İsrâiloğullarından bir kişinin eliyle zevâl bulacağı şeklindeydi. Denilir ki, Musâhipleri onun yanında İsrâiloğullarının aralarından bir adamın çıkıp kendilerine devlet ve üstünlük sağlayacağını beklediklerini söylemişlerdi. İnşâallah yeri gelince açıklanacağı gibi, fitneler hadîsinde böyle nakledilmiştir. İşte bunun üzerine Firavun —Allah'ın la'neti onun üzerine olsun— İsrâiloğullarından bundan sonra doğacak her erkek çocuğun öldürülmesini ve kızların sağ bırakılmasını emretti.

Bu arada yahûdîlerin de işlerin en ağır ve en horlayıcısında çalış-

tırılmasını emretti. Burada azâb, erkek çocukların boğazlanması şeklinde tefsîr edilmiştir. İbrâhîm sûresinde ise buna atıf yapılarak, «size azâbın en kötüsünü tattıran, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri bırakan.» (İbrâhîm, 26) buyurulmuştur. Bu husûs inşâallah Kasas sûresinin başında sözkonusu edilecektir. Firavun ismi Mısır hükümdârlarına verilen özel ad idi. Amâlika ve diğerlerinden kâfirler hep bu adı alıyorlardı. Nitekim Kayser'in Şam'la beraber bütün Rûm diyarlarına kral olanlara verilen özel isim olduğu gibi. Keza İran'a hakim olan krallara, Kisrâ, Yemen'e hâkim olan kâfir krallara Tübba' adı veriliyordu. Denilir ki Mûsâ (a.s.)'nın zamanındaki Firavun'un adı; Velîd İbn Mus'ab İbn Reyyân'dır. Denildi ki bunun adı sadece Mus'ab İbn Reyyân'dır. Hangisi olursa olsun Allah'ın la'neti onun üzerine olsun.

«Bu da sizin için Rabbınız tarafından büyük bir imtihândır.» İbn Cerîr der ki; sizi Firavun'un eli altında azâbtan kurtarmamızla size yaptığımız şey, Rabbınız tarafından sizin için büyük bir imtihân; yani büyük bir nimettir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki; buradaki imtihân, nimet demektir. Mücâhid ise Rabbınızdan büyük bir nimettir şeklinde tefsîr etmiştir. Ebu'l-Âliye, Ebu Mâlik ve Süddî ile diğerleri de böyle demişlerdir. Belâ, kelimesinin aslı imtihân ve denemedir. Deneme iyilikle de olur, kötülükle de. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «İmtihân olarak sizi iyilik ve kötülükle deneriz. Ve bize döndürülürsünüz.» (Enbiyâ, 35), «Ve biz onları iyiliklerle ve kötülüklerle denedik.» (A'râf, 98) İbn Cerîr der ki; belâ; daha çok şer için söylenir. Bu takdîrde (بلوته، بلاء) kökünden gelir. Hayır için olduğu zaman da (ابليه، إبلاء، بلاء) kökünden gelir.

«Hani bir de sizin için denizi yarmış ve sizi kurtarmıştık. Firavun hânedânını da siz bakıp dururken suda boğmuştuk.» Sizi Firavun'un ve hânedânının elinden kurtardıktan ve siz Mûsâ (a.s.) ile beraber Mısır'dan çıktıktan sonra, sizi aramak üzere Firavun da çıkmıştı. Biz aranızı denizle ayırdık. İnşâallah daha geniş şekilde ve mufassal olarak bu husûs ilerde belirtilecektir. «Ve sizi Firavun'dan kurtardık.» Sizinle onun arasına bir engel koyduk. «Ve siz bakıp dururken onları suda boğduk.» Maksad, bunun sizin göğsünüze şifâ vermesi ve sizin düşmanınızı hor görmenizi sağlamasıdır.

Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer... Amr İbn Meymûn'un bu âyet hakkında şöyle dediğini bildirdi : Hz. Mûsâ İsrâiloğullarıyla birlikte çıkınca bu husûs Firavun'a bildirildi. Firavun onları horoz ötünceye kadar takip etmeyesiniz dedi. Amr İbn Meymûn der ki; Allah'a hamd olsun ki o gece sabaha kadar hiç bir horoz ötmedi. Sabah olunca bir koyun istedi ve kesildi. Sonra kıptîlerden altıyüz bin kişi toplanıncaya kadar onun ciğerini çıkarmam dedi. Kıptîlerden altı yüz bin kişi topla-

nıncaya kadar ciğerini çıkarmadı. Sonra hareket etti, Mûsâ denize gelince, arkadaşlarından Yûşa' İbn Nûn denilen birisi, Rabbın nereden geçmemizi emretti? dedi. Mûsâ da denizi göstererek, önünden dedi. Yûşa' atını denize doğru kamçıladı, boyu aşacak yere kadar geldi ve boyunu aşınca geri döndü, sonra «ey Mûsâ, Rabbın nereden geçmemizi emretti?» dedi. Allah'a hamdolsun ki sen yalan söylemedin ve kandırılmadın diye ekledi ve bunu üç kere tekrârladı. Sonra Allah Hz. Mûsâ'ya «asânla denize vur» diye vahyetti, o da asâsıyla denize vurdu ve her yarık dağlar gibiydi. Sonra Mûsâ ve beraberindekiler geçtiler, arkalarından Fir'avun da onları izledi. Onlar bütünüyle denizin içine girince Allah denizi onların üzerine serdi. Bunun için «Firavun hânedânını da siz bakıp dururken suda boğmuştuk» buyurdu. Yerinde açıklaması geleceği gibi, seleften bir çok kişi böyle rivâyet etmiştir. O günün Aşûra günü olduğu zikredilir. Nitekim Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Affân... İbn Abbâs'dan nakletti ki o, şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldi ve yahûdîlerin aşûra günü oruç tuttuklarını gördü ve buyurdu ki : Oruç tuttuğunuz bugün ne günüdür? Onlar bugün iyi bir gündür, bugün Allah Azze ve Celle bizi, düşmanlarından kurtardı ve bunun üzerine Mûsâ (a.s.) o gün oruç tuttu. Hz. Peygamber buyurdu ki : Ben Mûsâ'ya sizden daha lâyıkım ve Rasûlullah (s.a.) da o gün hem oruç tuttu, hem de oruç tutulmasını emretti. Bu hadîsi Buhârî, Müslim, Neseî, İbn Mâce değişik yollardan Eyyûb el-Sahtiyânî'den yukarda geçen şekilde rivâyet ederler. Ebu Leylâ el-Mevsılî, Enes İbn Mâlik'den nakleder ki, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah aşûra günü isrâiloğullarına denizi yardı. Bu hadîs bu şekliyle zayıftır, zira râvîleri arasında yer alan Zeyd, zayıf olduğu gibi onun şeyhi Yezîd el-Rakkâşî ondan daha da zayıftır.

وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا
عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

51 — Ve hani, Mûsâ ile kırk geceyi vaidleşmiştik. Yine siz zâlimler olarak onun arkasından buzağıyı (tanrı) edinmiştiniz.

52 — Bundan sonra sizi, şükredersiniz diye affetmiştik.

53 — Hani, Mûsâ'ya; hidâyete eresiniz diye kitâb ve furkân (bâtılı hakdan ayıran) vermiştik.

Buzağıya Tapanlar :

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Mûsâ (a.s.) nın benimle mîkâta (sözleşme) gitmesinden sonra sizin buzağıya tapmanız ve benim sizi tekrâr affetmemdeki nimetimi hatırlayın. A'râf sûresinde zikredildiği gibi bu sözleşme kırk gün süreliydi. Sözleşme süresi son bulunca İsrâiloğulları buzağıya tapınmışlardı. Nitekim orada Hakk Teâlâ «Mûsâ ile otuz gece sözleşmiştik ve onu on gece ile tamamlamıştık». Deniliyor. Bu süre, bütünüyle Zülkâde ayı ve Zülhicce'nin son on günüydü. Ondan sonra Firavun kavminden kurtulup denizden geçmeleri gerçekleşmişti.

«Hani Mûsâ'ya hidâyete eresiniz diye kitâb ve fürkân vermiştik.» Kitaptan maksad Tevrât'tır, Furkân ise hakla bâtılı, hidâyetle sapıklığı ayıran şeydir. A'râf sûresindeki ifâdeden anlaşıldığı gibi bu da denizi geçmelerinden sonra olmuştu. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Biz ilk nesilleri helâk ettikten sonra Mûsâ'ya insanlara belgeler taşıyan kitabı vermiştik. Onda insanlar için belgeler, hidâyet ve rahmet vardır, belki düşünürler diye.» (Kasas, 43)

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا
أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54 — Hani, Mûsâ kavmine: Ey kavmim buzağıya tapınmakla nefsinize zulmetmiş oldunuz. Hemen yaradanınıza tevbe edip nefislerinizi öldürün. Bu yaradanınızın katında sizin için daha hayırlıdır, demişti. Allah da tevbe nizi kabul etmişti. Muhakkak ki Tevvâb, Rahîm O'dur, O.

Bu, Allah Teâlâ'nın İsrâiloğullarının buzağıya tapınmalarından sonra tevbelerini kabul ediş şeklidir. Hasan el-Basrî merhûm bu âyet konusunda der ki; Bu husûs, buzağıya tapınmaları sebebiyle kalplerinde vâkî olan hal üzerine zuhûr etmişti. Nitekim Allah Teâlâ bu husûsta bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Ellerinden düşünce ve kendilerinin sapıttıklarını görünce dediler ki «eğer Rabbımız bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa...» Hasan el-Basrî dedi ki bu husûs Mûsâ (a.s.)'nın : «Ey kavmim, buzağıya tapınmakla kendi nefsinize zulmetmiş oldunuz» dediği sıradadır.

Ebu'l-Âliye, Saîd İbn Cübeyr ve Rebî' İbn Enes «yaradanınıza tev-

be edin» âyetindeki Bârî (بارئ) kelimesinin yaratan demek olduğunu belirtmişlerdir. Ben derim ki; burada yaratanınıza ifâdesi, onların suçlarını büyütmeye dikkatlerini çekmek içindir. Yani sizi yarattığı halde ondan başkalarına taptığınız yaradanınıza tevbe edin. Neseî, İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, Yezîd İbn Hârûn'un... İbn Abbâs' dan naklettikleri hadîste o der ki : Allah Teâlâ şöyle buyurdu : Onların tevbeleri; İsrâiloğullarından her erkeğin karşılaştığı çocuk, anne ve babalardan her birisini öldürmesi ve öldürürken de orada kimi öldürdüğüne aldırmamasıdır. Allah'ın muttali' olduğu suçlarını Mûsâ ve Hârûn'dan saklayanlar böylece tevbe ettiler ve itirâf ettiler. Emrolundukları şeyi yaptılar. Allah Teâlâ öleni de, öldüreni de affetti. Bu fitneler hâdîsinden bir parça olup Tâhâ sûresinde inşâallah tamâmı gelecektir.

İbn Cerîr Taberî der ki; bana Abdülkerîm İbn el-Heysem... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Hz. Mûsâ kavmine «Ey kavmim, buzağıya tapınmakla nefsinize zulmetmiş oldunuz. Hemen yaradanınıza tevbe edin, nefislerinizi öldürün. Bu yaradanınızın katında sizin için daha hayırlıdır» demişti. Allah'da tevbelerini kabul etmişti. «Muhakkak ki Tevvâb, Rahîm O'dur O.» âyeti konusunda şöyle dedi. Mûsâ kavmine Azîz ve Celîl olan Rabbının emri olarak kendi nefislerini öldürmelerini emretti. İbn Abbâs dedi ki : Buzağıya tapınmayanlar ise ayağa kalktılar, hançerlerini ellerine aldılar, üzerlerine şiddetli bir karanlık çöktü, birbirlerini öldürüyorlardı. Karartı üzerlerinden ayrılınca yetmişbin kişi öldürülmüştü. Öldürülenlerin her birisinin tevbeleri kabul edilmişti. Kalanların da tevbesi kabul olundu.

İbn Cüreyc der ki; Kâsım İbn Ebu Bezze bana Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr'in bu âyet konusunda şöyle dediklerini duyduğunu bildirdi : Bazıları bazılarına hançerle saldırarak birbirlerini öldürdüler. Adamı uzak ve yakın demiyordu. Tâ ki Mûsâ elbisesiyle işâret etti ve ellerindekini attılar, sonra yetmişbin kişinin öldüğü açığa çıktı. Ve Allah Mûsâ'ya vahyetti ki, bu kadar yeter. Mûsâ, bunun üzerine elbisesini göstermişti. Katâde der ki bu topluluk şiddetli bir şeyle emrolunmuştu, ayağa kalkmışlar bıçakla birbirlerini doğruyorlardı. Allah Teâlâ'nın Onlardan intikâm alması son haddine ulaşınca, bıçaklar ellerinden düştü ve birbirini öldürmekten vazgeçtiler ve bu husûs onların dirileri için tevbe, ölüleri için şahâdet sayıldı.

Hasan el-Basrî der ki; onları kaskatı bir karanlık bürümüştü, birbirlerini öldürdüler, sonra karanlık açıldı ve bu, onlar için tevbe oldu.

Süddî «Nefislerinizi öldürün» âyeti konusunda diyor ki; buzağıya tapanlarla tapmayanlar kılıçlarla karşı karşıya geldiler. İki gruptan öldürülenler şehîd oluyordu. Öldürme o kadar çoğaldı ki nerdeyse helâk olacaklardı. Hattâ aralarından yetmiş bin kişi ölmüştü ve nihâyet

Hz. Mûsâ ve Hârûn dediler ki; Rabbımız İsrâiloğulları helâk oldu, Rabbımız, arta kalanlar, arta kalanlar dediler. Bunun üzerine Allah onlara silâhlarını bırakmalarını emretti ve tevbelerini kabul etti. Her iki gruptan da öldürülenler şehîd oluyordu. Kalanların da günahları bağışlanmış oluyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «Allah da tevbenizi kabul etmişti. Muhakkak ki Tevvâb, Rahîm O'dur O.» kavlinin anlamı budur.

Zührî der ki; İsrâiloğulları kendi kendilerini öldürmekle emrolununca, aralarında Mûsâ (a.s.) da bulunduğu halde karşı karşıya geldiler ve kılıçlarla birbirine girdiler. Hançerlerle birbirlerini dograd ılar. Mûsâ, elini yukarı kaldırmış duruyordu. Birbirlerini yok edince, dediler ki; ey Allah'ın nebîsi bizim için Allah'a duâ et. Hz. Mûsâ'nın iki bileğini almış, ellerini destek yapmışlardı. Bir süre böylece devâm ettiler. Nihâyet Allah onların tevbesini kabul etti ve birbirlerinden ellerini çekti. Bunun üzerine silâhı attılar. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları ölülerine çok üzüldüler. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya vahyetti ki; seni üzen nedir? Sizden öldürülmüş olanlar benim katımda diridirler, rızıklandırılırlar, sağ kalmış olanların da tevbesi kabul edilmiştir. Bunun üzerine Mûsâ ve İsrâiloğulları sevindiler. Bunu İbn Cerîr sağlam bir isnâdla rivâyet eder. İbn İshâk der ki; Hz. Mûsâ kavmine dönüp buzağıyı yakarak külünü denize attığında, kavminden seçtiği kimselerle beraber Rabbının huzûruna çıktı. Onları yıldırım çarpmıştı. Sonra tekrâr gönderildiler. Hz. Mûsâ, Rabbından (buzağıya tapmalarından dolayı) İsrâiloğullarının tevbesini kabul etmesini diledi. Allah Teâlâ; «hayır ancak kendi kendilerini öldürürlerse kabul ederim» buyurdu. İbn İshâk der ki; bana ulaştığına göre onlar Hz. Mûsâ'ya biz Allah'ın emrine sabrederiz, demişler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ buzağıya tapmayanların tapanları öldürmesini emretti. Onlar evlerinde oturdular. Diğerleri kılıçlarla onların üzerlerine saldırdılar ve onları öldürmeye başladılar. Mûsâ (a.s.) ağladı, kadınlar ve çocuklar ağlaşmaya başladılar. Hz. Mûsâ'dan affedilmelerini diliyorlardı. Bunun üzerine Allah onların tevbesini kabul etti ve kendilerini bağışladı ve Hz. Mûsâ'ya da kılıçlarını kaldırmalarını emretti.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Hz. Mûsâ kavmine döndüğünde —ki bunlar Hz. Hârûn'la birlikte bir kenara çekilip buzağıya tapmamış olan yetmiş kişi idi— Hz. Mûsâ onlara Rabbınızla sözleşmeye koşun dedi. Onlar ey Mûsâ tevbe var mıdır? dediklerinde o da evet dedi ve : «Hemen yaradanınıza tevbe edip nefislerinizi öldürün. Bu, yaradanınızın katında sizin için daha hayırlıdır demişti. Allah da tevbenizi kabul etti...» Kılıçları, kargıları, hançerleri ve palaları sıyırdılar. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; onların üzerine kin yaygınlaştırılmıştı, elleriyle birbirlerine değiyor, ve birbirlerini öldürüyorlardı. Adam, babası ve kardeşiyle karşılaşıyor hiç farkına varmadan onu öldürüyordu. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Allah sabreden kuluna

merhamet etsin diye çağrışıyorlardı. Allah'ın rızâsına nâil oluncaya kadar onların ölüleri şehîd olmuş, dirilerinin de tevbesi kabul buyurulmuştu. Sonra «Allah da tevbenizi kabul etmişti. Muhakkak ki Tevvâb, Rahîm O'dur O.» âyetini okudu.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ
تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

55 — Bir de, hani siz: Ey Mûsâ, biz Allah'ı apâşikâr görünceye kadar sana inanmayacağız, demiştiniz de, bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.

56 — Sonra sizi, ölümünüzün arkasından şükredersiniz diye diriltmiştik.

Allah'ı Apâşikâr Görmek İsteyenler :

Allah Teâlâ buyuruyor ki; bir de sizi yıldırım çarpmasından sonra diriltmemdeki nimetimi hatırlayın. Hani siz beni apaçık ve ayân beyân görmek istemiştiniz. Halbuki ne sizin, ne de sizin gibilerin buna gücü yetmezdi. İbn Cüreyc, İbn Abbâs'ın bu âyet konusunda şöyle dediğini rivâyet eder : «Ey Mûsâ, biz Allah'ı apâşikâr görünceye kadar sana inanmayacağız.» yani açıkça Allah'ı görünceye kadar. İbrâhîm İbn Tahmân... İbn Abbâs'dan bu âyetin apaçık Allah'ı görünceye kadar mânasına geldiğini nakleder. Ayrıca Katâde ve Rebî' İbn Enes'den naklederek der ki; bunlar Hz. Mûsâ'nın seçmiş olduğu yetmiş kişidir. Onlar Hz. Mûsâ ile beraber gittiler ve bir ses işittiler. Bunun üzerine «biz Allah'ı apâşikâr görünceye kadar sana inanmayacağız» dediler. Ebu Ca'fer der ki; bir ses duydular ve yıldırıma çarpıldılar. Duydukları ses ölün diyordu. Mervân İbn el-Hakem Mekke minberinde okuduğu hutbede buradaki yıldırım anlamına gelen (الصاعقة)'nin gökten gelen bir ses olduğunu söylemiştir. Süddî ise bunun ateş olduğunu bildirmiştir. Urve Rüveym «Bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.» âyetini birbirlerine bakarlarken, yıldırım onları çarpmıştı. Sonra şunlar dirilmiş şunlar da helâk olmuştur diye tefsîr etmiştir.

Süddî der ki : «Bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.» Yıldırımın çarpmasıyla öldüler, Mûsâ ağlıyor ve Allah'a duâ ediyordu. «Yarabbi, sen onların seçkinlerini helâk ettin. Ben yanlarına vardığımda isrâiloğullarına ne diyeceğim? Sen istersen önceden beni de onları da helâk edersin, ancak içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk

eder misin?» diyordu. Allah, Mûsâ (a.s.)'ya vahyetti ki; bu yetmiş kişi buzağıya tapınanlardandı. Sonra Allah onları tekrâr diriltti, kalktılar, teker teker yaşamaya başladılar. Bir kısmı diğerinin nasıl dirildiğini görüyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «Sonra sizi ölümünüzün arkasından şükredersiniz diye yine diriltmiştik» kavlinin mânâsı budur. Rebî' İbn Enes der ki; onların ölmeleri kendileri için bir cezâ idi. Ecellerini tamamlamak üzere öldükten sonra tekrâr driltildiler. Katâde de böyle demişti.

Muhammed İbn Cerîr Taberî... Muhammed İbn İshâk'dan nakleder ki o şöyle demiş; Hz. Mûsâ kavminin yanına gelince, onların buzağıya tapındıklarını gördü. Kardeşine ve Sâmirî'ye söyleyeceklerini söyledi. Ve buzağıyı parçalayarak denize attı. Sonra onların arasından en seçkin yetmiş kişiyi seçti ve dedi ki; «Haydin Allah'a varın ve işlediklerinizden dolayı tevbe edip kavminizden geride bıraktıklarınız için bağışlanma dileyin, oruç tutun, temizlenin ve elbiselerinizi de arıtın.» Rabbının tayîn ettiği vakitte mîkât için Tûr-u Sînâ'ya çıkardı onları. Hz. Mûsâ buraya Rabbının izniyle geliyordu. Bana anlatıldığına göre, Hz. Mûsâ'nın emrettiği şeyleri yerine getiren yetmiş kişi Allah ile buluşmaya gittiklerinde dediler ki : Ey Mûsâ, Rabbından bizim adımıza dile, Rabbımızın sözünü duymak istiyoruz. Mûsâ peki, olur dedi ve dağa yaklaşınca üzerine bir bulut kümesi geldi ve bütün dağı kapladı. Mûsâ yaklaşarak onun içine girdi ve kavmine de yaklaşın, dedi. Mûsâ Allah ile konuştuğu sırada parlak bir nûr beliriyordu ki âdemoğullarının hiç birisi ona bakmaya güç yetiremiyordu. Ona perdenin arkasından bakabiliyorlardı. O seçilenler de ona yaklaştılar ve bulutun içine girince secdeye kapandılar ve Allah'ın Mûsâ ile konuştuğunu dinlediler. Ona, şunu yap, bunu yapma diye emir ve yasaklarını bildiriyordu. Allah'ın emri tamamlanınca Mûsâ'nın üzerindeki bulut açıldı. Mûsâ onlara yaklaştı. Onlar dediler ki :

«Biz Allah'ı apâşikâr görünceye kadar sana inanmayacağız». Bunun üzerine onları sarsıntı kaplayıverdi ve hepsi birden öldüler. Mûsâ kalktı, Rabbına yalvarıyor, duâ ediyor ve diyordu ki : «Rabbım Sen istesen onları daha önce de helâk ederdin...» Onlar sefâhete daldılar. İçimizdeki sefîhlerin işledikleri yüzünden arkamdaki İsrâiloğullarını da helâk eder misin? Yani bu sefâhetleri onlar için bir helâktir. Ben onların arasından en seçkin yetmiş kişiyi seçtim. Tekrâr kendilerine döndüğümde onlardan hiç birisi benimle beraber olmayacak. O zaman bir daha bana nasıl güvenir de beni tasdîk ederler? Mûsâ Rabbına böyle yalvarıp duruyor ve ondan taleb ediyordu. Nihâyet Allah onların rûhlarını geri getirdi. Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarının da tevbelerinin kabulünü istedi. Allah, hayır ancak kendilerini öldürürlerse diye buyurdu. Muhammed İbn İshâk'ın naklettiği bu kadardır.

İsmâîl İbn Abdurrahmân der ki : İsrâiloğulları buzağıya tapınmalarından dolayı tevbe edince ve Allah da emir buyurduğu gibi onların

birbirlerini öldürmeleri halinde tevbelerini kabul buyuracağını belirtince, Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya İsrailoğullarından herkesin buzağıya tapmaktan dolayı özür beyân ederek huzûruna gelmelerini emretti. Hz. Mûsâ onlara bu takdîrde tevbelerinin kabul edileceğini bildirdi. Kavminden yetmiş kişi seçerek özür dilemek için onlarla beraber Allah'ın huzûruna gitti. Bundan sonra İsmâîl yukarda anlatılan hadîseyi naklediyor.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem bu âyetin tefsîrinde der ki : Hz. Mûsâ Rabbının katından Tevrât'ın yazılı bulunduğu levhalarla dönünce, kavminin buzağıya tapmakta olduğunu gördü. Onlara kendi kendilerini öldürmelerini emretti. Onlar bunu yapınca Allah tevbelerini kabul buyurdu. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Hz. Mûsâ onlara şöyle dedi : Bu levhalarda Allah'ın kitâbı, o kitapta da Allah'ın size emrettiği emirler, yasakladığı yasaklar vardır. Onlar, senin bu sözünle o kitabı kim alacaktır? Allah'a andolsun ki, biz Allah'ı apaçık görmeden ve Allah bize görünüp işte kitâbım budur, onu alınız demeden almayız. Allah'a ne oluyor ki : Seninle konuştuğu gibi bizimle konuşmuyor? dediler. Sonra Abdurrahmân İbn Zeyd «Allah'ı apâşikâr görünceye kadar sana inanmayacağız.» âyetini okudu ve dedi ki Allah'dan bir gazab geldi ve tevbeden sonra onları yıldırım çarptı, topluca öldüler. Sonra öldükten sonra Allah Teâlâ onları tekrâr diriltti. Burada Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem Allah Teâlâ'nın «Sonra sizi ölümünüzün arkasından şükredesiniz diye yine diriltmiştik.» âyetini okudu. Mûsâ onlara : Allah'ın kitabını alın dedi. Onlar hayır dediler. Mûsâ: Size ne oldu? dediğinde, onlar bize olan, ölüp sonra diriltilmiş olmamızdır, dediler. Mûsâ Allah'ın kitâbını alın, dedi, onlar hayır dediler, Allah meleklerini gönderdi ve üzerlerine dağı kaldırdı.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۚ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57 — Ve üstünüze bulutları gölge yaptık. Kudret helvâsı ve bıldırcın indirdik. Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyilerinden, güzellerinden yeyin. Onlar bize değil ancak kendi nefislerine zulmetmekteydiler.

Bıldırcın Eti ve Kudret Helvâsı :

Allah Teâlâ onların başına gelen felâketleri anlattıktan sonra kendilerine bolca vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaya başlıyor. «Ve üs-

tünüze bulutları gölge yaptık.» Bu beyaz bir buluttu. Çölde güneşin sıcağından onları korumak için gölge olarak üzerlerine bulut gönderilmişti. Nitekim Neseî ve diğerleri fitneler hadîsinde İbn Abbâs'dan böyle rivâyet ederler ve derler ki; sonra Allah onlara bulutla gölge yaptı. İbn Ebu Hâtim, İbn Ömer'den, Rebî' İbn Enes'den, Ebu Miczer, Dahhâk ve Süddî'den İbn Abbâs'ın söylediği gibi bir rivâyet nakleder. Hasan ve Katâde der ki; çölde Allah onları güneşten korumak için bulutu gölge yapmıştır. İbn Cerîr de der ki; başkaları da bunun buluttan çok daha serin ve çok daha güzel olduğunu söylerler. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Mücâhid'den nakletti ki; buradaki bulut bilinen bulut değildir. O Allah'ın kıyâmet gününde getireceği buluttur ve sadece onlar için gönderilmişti. İbn Cerîr Müsennâ İbn İbrâhîm kanalıyla Ebu Hüzeyfe'den böylece nakleder. Sevrî ve diğerleri de Ebu Necîh kanalıyla Mücâhid'den böylece naklederler. Allah en iyisini bilir ya, bu bulut, bildiğimiz bulut şeklinde değil ondan çok daha güzel, çok daha tatlı ve görkemli imiş. Nitekim Süneyd tefsîrinde Haccâc İbn Muhammed kanalıyla İbn Cüreyc'den İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder: «Ve üstünüze bulutları gölge yaptık.» Bu bildiğimiz buluttan daha serin ve daha güzel bir buluttu. Allah Teâlâ'nın şu âyet-i celîle'sinde bildirdiği bulutlardan idi : «Onlar bulut gölgeleri için de Allah'ın azâbını ve meleklerin tepelerine inip işin bitmesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a dönecektir.» (Bakara, 130) İşte meleklerin Bedir günü getirmiş olduğu bulut budur. İbn Abbâs çölde bulutun onlarla beraber olduğunu söylemiş.

«Kudret helvâsı ve bıldırcın indirdik.» Müfessirler, kudret helvâsı anlamına gelen (المن) menn'in ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler serdetmişlerdir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : Kudret helvâsı, onların üzerine ağaçlara iniyordu ve onlar bu helvâdan istedikleri şekilde yeyip besleniyorlardı. Mücâhid kudret helvâsının yapışkan bir şey olduğunu söyler. İkrime ise (kudret helvâsının) çiğ gibi bir şey olduğunu ve Allah'ın onların üzerine indirdiğini bildirir. Süddî der ki; onlar, ey Mûsâ burada bu şekilde nasıl olacak, bizim için yiyecek nerede? dediler. Bunun üzerine Allah kudret helvâsını indirdi. O, zencefîl ağacının üzerine düşüyordu.

Katâde der ki; kudret helvâsı, onların bulunduğu yere kar iner gibi iniyordu. Sütten daha beyaz, baldan daha tatlıydı. Fecrin doğuşundan, güneşin doğuşuna kadar olan sürede iniyordu. Ve herkes, o gün kendisine yetecek kadar alıyordu, daha fazlasını alınca bozuluyor, kalmıyordu. Altıncı gün olunca, cumartesi gününe yetecek kadarını aldılar. Çünkü o gün bayram ve istirâhat günüydü. O gün, hiç bir kimse yiyecek peşinden koşmuyordu ve hiç bir şey istemiyordu. Bunların hepsi çölde olmuştu.

Rebî' İbn Enes der ki; kudret helvâsı bir içecekti. Bal gibiydî ve onların üzerine inerdi. Onlar bunu suyla karıştırıp içerlerdi. Vehb İbn Münebbih'e kudret helvâsı nedir? diye sorulduğunda ince ekmektir, toz gibi veya iki kere çekilmiş hurma ekmeği gibidir demiş. Ebu Ca'fer, İbn Cerîr dedi ki, bana... Ahmed bin İshâk, Şa'bî'den şöyle dediğini nakletti. Sizin bu balınız, kudret helvâsının yetmiş parçasından biri gibidir...

Maksad müfessirlerin kudret helvâsı konusundaki yorumlarının birbirine yakın olduğunun anlaşılmasıdır. Bir kısmı bunu yiyecek, bir kısmı içecek olarak tefsîr etmiştir. Zâhiri en iyi Allah bilir. Bilinen odur ki; maksad yiyecek, içecek ve diğer şeylerden Allah'ın onlara lutfettiği nesnelerdir ki onu kazanmak için ne zahmet, ne de çaba harcamışlardır. Bilinen (kudret helvâsı) tek başına yendiği zaman tatlı bir tadı vardır. Su karıştırılarak içildiği zaman tatlı bir içecektir. Başka bir şeyle karıştırılınca değişik bir çeşit meydana gelir. Lâkin âyette yalnızca kasdedilen bu değildir. Bu husûstaki delil Buhârî'nin şu rivâyetidir : Bize Ebu Vâil... Sa'd İbn Zeyd'den rivâyet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Mantar kudret helvâsındandır ve onun suyu göz için şifâdır.» Bu hadîsi İmâm Ahmed, Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla Abdülmelik'ten rivâyet etmiştir. Hadîsçiler topluluğu kitaplarında bu hadîse yer verirler. Ancak Ebu Dâvûd yer vermez. Tirmizî bunun hasen ve sahîh olduğunu söyler. Buhârî, Müslim, Neseî de Hakem'in rivâyetiyle... Amr İbn Hâris'den aynı hadîsi naklederler.

Tirmizî der ki; bize Ebu Übeyde... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «İyi hurma (العجوة) cennetten gelmedir ve onda zehirlenmenin şifâsı vardır. Mantar ise kudret helvâsındandır ve onun suyu göz için şifâdır.» Bu rivâyeti yalnızca Tirmizî nakletmiştir. Sonra da bu hadîsin hasen ve garîb olduğunu söylemiştir. Biz bunu ancak Muhammed İbn Amr'ın... Ebu Saîd ve Câbir kanalıyla naklettiği rivâyetten tanıyoruz.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde bir başka yolla Ebu Hüreyre'den nakleder ve der ki; bize Ahmed İbn Hasan... Ebu Hüreyre'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Mantar kudret helvâsındandır ve suyu göz için şifâdır.» Bu hadîs de bu şekilde garîbtir. Talha İbn Abdurrahmân Ebu Muhammed diye künye verilen Vâsıtlı bir kişidir. Denildi ki bu zâtın Katâde'den takîb edilemiyecek bazı şeyler rivâyet ettiği söylenir.

Tirmizî sonra der ki bize Muhammed İbn Beşşâr... Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakleder ki Rasûllah (s.a.)'ın ashâbından bir topluluk dediler ki; mantar yeryüzünün çiçek hastalığıdır. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır. Acve (iyi

hurma) ise cennettendir zehire şifâdır. Bu hadîsi Neseî, Muhammed İbn Beşşâr yoluyla ve başka râvîler kanalıyla Ebu Hüreyre'den nakleder. Neseî ve İbn Mâce de Muhammed İbn Beşşâr kanalıyla hurma hadîsini, ve her iki hadîsi rivâyet eder. Ancak bu rivâyet tarîki munkatı'dir. Çünkü Şehr İbn Havşeb, Ebu Hüreyre'den o da Abdurrahmân İbn Ğanîm'den o da Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ki, onlar mantardan bahsederlerken ve bir kısmı mantarın toprağın çiçek hastalığı olduğunu söylerken, Rasûlullah (s.a.) mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır, buyurmuştur. İmâm Ahmed İbn Hanbel'in söylediği gibi, Şehr İbn Havşeb'den, Ebu Saîd ve Câbir'den menkûl rivâyetler de aktarılmıştır. Esbât İbn Muhammed... Ebu Saîd el-Hudrî ve Câbir İbn Abdullah'dan rivâyet ederek derler ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır. İyi hurma cennettendir ve zehire şifâdır.

Neseî, «nemîme» bahsinde Muhammed İbn Beşşâr yoluyla... Ebu Saîd ve Câbir'den Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder : Mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır. Sonra Neseî ve İbn Mâce değişik yollarla bu hadîsi A'meş, Ebu Bişr ve Şehr İbn Havşeb kanalıyla Ebu Saîd ve Câbir'den naklederler. Bu hadîsi Neseî ve İbn Mâce Saîd İbn Müslim kanalıyla A'meş'den rivâyet eder. Aynı hadîsi İbn Merdûyeh, Ahmed İbn Osman kanalıyla Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet eder. Buna göre o demiş ki; Rasûlullah (s.a.) bir gün yanımıza geldi elinde mantarlar vardı ve buyurdu ki, mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır. Bu hadîsi Neseî, Amr İbn Mansûr kanalıyla... İbn Merdûyeh'den rivâyet eder. Sonra Abdullah İbn İshâk kanalıyla... A'meş'den nakleder. Kezâ Neseî bu hadîsi Ahmed İbn Osman kanalıyla Übeydullah İbn Mûsâ'dan rivâyet eder. Bu hadîs Enes İbn Mâlik'in rivâyetiyle de nakledilir. Nitekim İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn Abdullah... Enes İbn Mâlik'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) ın ashâbı âyet-i kerîme'de bahis mevzûu edilen : «Çirkin bir söz yerden koparılmış kökü olmayan kötü bir ağaca benzer.» (İbrâhîm, 26) âyeti konusunda şüphelenmişlerdi. Bazıları bunun mantar olduğunu zannederiz demişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; «mantar kudret helvâsındandır ve suyu göze şifâdır. Acve (bir nevi hurma) ise cennettendir ve onda zehîrden şifâ vardır...» Bu hadîsin aslı Hammâd İbn Seleme rivâyetiyle de mahfûzdur. Tirmizî ve Neseî onun kanalıyla bu hadîsi rivâyet etmişlerdir. Doğruyu en iyi Allah bilir. Neseî'nin «nemîme» bahsinde rivâyet ettiği gibi Şehr İbn Havşeb kanalıyla da İbn Abbâs'dan nakledilmiştir.

Denildiği gibi esas ihtilâf, Şehr İbn Havşeb üzerindedir. Muhtemeldir ki o, bu hadîsi ezberlemiş ve bütün bu yollarla rivâyet etmiştir. Olabilir ki o bunu sahâbeden dinlemiş veya bazıları ona sahâbeden nak-

letmişlerdir. Zirâ ona kadar gelen isnâdlar sağlamdır, o ise yalana dayanmaktadır. Hadîsin aslı, Saîd İbn Zeyd'in rivâyetinde geçtiği şekilde mahfûzdur.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki; selvâ bıldırcına benzer bir kuştu ve onu İsrâiloğulları yiyorlardı. Süddî, Ebu Mâlik ve Ebu Sâlih kanalıyla İbn Abbâs'dan ve Mürre kanalıyla da İbn Mes'ûd ve ashâbdan bir topluluktan nakleder ki; Selvâ bıldırcına benzer bir kuştu. İbn Ebu Hâtim... İbn Abbâs'dan nakleder ki, selvâ bıldırcındır. Mücâhid, Şa'bî, Dahhâk, Hasan, İkrime, Rebî' İbn Enes (Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun) de böyle demişlerdi.

İkrime der ki; selvâ bir kuştur. Cennette olan kuşlar gibidir. Serçeden biraz daha büyük veya o kadardır. Katâde der ki Selvâ kırmızımtırak bir kuştu, onu güney rüzgârı oralara getiriyordu ve adam ondan o gün kendine yetecek kadarını kesiyordu. Daha fazla kesecek olursa bozuluyor ve kalmıyordu. Altıncı güne gelindiğinde o gün için ve yedinci gün yetecek kadarını aldılar. Çünkü ertesi gün ibâdet günüydü ve o gün hiç bir şey yapılmaz ve hiç bir şey aranmazdı.

Vehb İbn Münebbih der ki; Selvâ güvercin gibi etlice bir kuştur. Cumartesinden cumartesiye geliyor ve isrâiloğulları ondan alıyorlardı. Vehb İbn Münebbih; bir başka rivâyetinde şöyle der : İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'dan et istediler. Allah Teâlâ onlara dedi ki; ben sizi yeryüzünde en az bulunan etle doyuracağım ve üzerlerine bir rüzgâr gönderdi, çadırlarının çevresinde bıldırcınlar yayıldı. Gökte bir mızrak boyu uçuyorlardı, ertesi gün için de biriktirdiler, etler ve ekmekler bozuldu.

Süddî der ki; İsrâiloğulları çöle girdiklerinde Mûsâ (a.s.)'ya dediler ki biz burada ne yapacağız, hani yemek? Allâh onlara kudret helvâsını indirdi. Kudret helvâsı zencefîl ağacının üzerine yağıyordu. Sonra selvâ indirdi ki bu bıldırcına benzer veya biraz daha büyük kuştu. Onlardan her birisi kuşu tutup bakıyor; eğer etlice ise kesiyor, yoksa bırakıyordu. Kuş etlenince tekrâr geliyordu. İsrâiloğulları dediler ki; bu yiyecek, ya içecek nerede? Hz. Mûsâ'ya emredildi o asâsıyla taşa vurdu, taştan oniki kaynak birden fışkırdı. İsrâiloğullarından her sıbt bir kaynaktan içti. Bunun üzerine dediler ki içeçek bu, ya gölge nerde? Allah onların üzerine bir bulut gönderdi. Onlar bu bulut, ya gölge nerede? dediler. Onların elbiseleri çocukların uzaması gibi kendileriyle beraber uzuyordu ve hiç eskimiyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «Ve üstünüze bulutları gölge yaptık. Kudret helvâsı ve bıldırcın indirdik.» âyetiyle kasdolunan budur. Ve yine : «Hani Mûsâ kavmi için su arıyordu. Ona asânı taşa vur dedik. Bunun üzerine taştan oniki göz fışkırdı ve her topluluk içecekleri yeri bildi.» (Bakara, 60) âyetinde de kasdolunan budur. Vehb İbn Münebbih ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den de Süddî'nin dediği gibi bir rivâyet nakledilir.

Süneyd... İbn Cüreyc'den nakleder ki o, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir : Çölde onlar için kirlenmeyen ve yıpranmayan elbiseler yaratıldı. İbn Cüreyc der ki; adam kudret helvâsından ve bıldırcından bir günlük yiyeceğinden daha fazlasını alacak olsa bozulurdu. Ancak cum'a günü cumartesi gününün yiyeceğini de alırlardı ve bozulmazdı.

«Size rızık olarak verdiğimiz şeyin iyilerinden, güzellerinden yiyin.» Bu, nimetlerin mübâh oluşunun ve ilâhî lûtfun belirtildiği emirdir. «Onlar bize değil ancak kendi nefislerine zulmetmekteydiler.» Biz onlara kendilerine rızık olarak verdiklerimizi yemelerini ve bize ibâdet etmelerini emretmiştik. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurulur : «Rabbınızın rızkından yiyin ve O'na şükredin.» Ama onlar bu emre muhâlefet ettiler, inkâr ettiler ve kendi nefislerine zulmettiler. Hem de apaçık mucizeleri, kesin delilleri ve hârikulâde hâdiseleri gördükleri halde. İşte burda Muhammed (s.a.)'in ashâbının (r.a.) diğer peygamberlerin ashâbına üstünlüğü, sabrı, sebâtı ve diretmeyişleri ortaya çıkıyor. Peygamberin ashâbının seferlerde ve savaşlarda peygamberle nasıl çalıştıkları görülüyor. Bunlardan birisi Tebûk senesidir. O susuzlukta, o şiddetli sıcak ve yorgunlukta hârikulâde hiçbir şey istememişler ve bir şey beklememişlerdi. Kaldı ki bu kendi peygamberlerine çok daha kolaydı, sadece açlıktan bitkin düştüklerinde yemeklerini çoğaltmasını istemişler ve yanlarındaki yemekleri getirmişlerdi ki ancak bir kuzunun çökeceği yer kadar tutuyordu. Duâ etti ve herkesin beraberindeki kabı doldurmasını buyurdu ve onlar doldurdular. Kezâ suya muhtaç olduklarında Allah Teâlâ'dan diledi ve bir bulut gelip onları suya boğdu, içtiler, develerini suladılar, kaplarını doldurdular. Sonra bir de baktılar ki o bulut karargâhın ötesine geçmiş değil. İşte Allah'ın kaderiyle birlikte yürümek ve Rasûlullah (s.a.)'a tâbi olmak konusundaki en mükemmel bağlılık örneği bunlarınki idi.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا
حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي
قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

58 — Hani, şu kasabaya girin, dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin. affet deyin, kusûrlarınızı örtelim. İyilik edenlere daha da artıracağız, demiştik.

59 — Zulmedenler sözü; kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de fâsıklık etmelerinden dolayı o zâlimlerin üstüne gökten korkunç bir azâb indirdik.

Verilen Buyruğu Değiştirenler :

Allah Teâlâ onların cihâddan yüzçevirip mukaddes topraklara girmeyişlerini kınıyor. Mûsâ (a.s.)'nın eşliğinde Mısır diyârından gelip ataları İsrâil'den kendilerine mirâs olarak kalan mukaddes topraklara girmekle emrolundukları ve oranın kâfir halkı olan Amâlika ile savaşmaları buyurulduğu zaman onlar savaştan vazgeçip zayıf düşmeyi ve feryâd-ü figân etmeyi tercîh ettiler. Allah Teâlâ da cezâ olarak kendilerini çöle düşürdü. Nitekim bu husûs Mâide sûresinde sözkonusu edilmektedir. Süddî, Rebî' İbn Enes ve Katâde'nin de zikrettiği gibi bu beldenin Kudüs olması en doğru görüştür.

Bazıları ise bu beldenin Erîha olduğunu söylerler. Bu uzak bir görüştür. Çünkü Erîha, onların yolları üzerinde değildi. Onlar Erîha'ya değil, Kudüs'e doğru gitmişlerdi. Nûh oğlu Yûşa' (a.s.) ile beraber kırk yıl çölde kaldıktan sonra çıkmışlar ve Allah bir cum'a akşamı onlara fethi müyesser kılmıştı ve bu fetih gerçekleşinceye kadar güneş tutulmuştu. Erîha ise İsrâiloğulları için kasdedilen bir belde değildi. Bu şehri fethedince; memleketlerini kendilerine geri verdiği, çölden ve sapıklıktan kurtardığı için Allah'a şükür nişânesi olarak şehre kapısından secde ederek girmeleri emrolunmuştu.

Avfî, tefsîrinde der ki; İbn Abbâs «Kapısından secde ederek girin.» âyetinin, «rükû ederek» mânâsına olduğunu söylemiştir. İbn Cerîr der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr, İbn Abbâs'dan nakletti ki : «Kapısından secde ederek girin» âyetiyle küçük kapısından eğilerek (rükû ederek girin) demek istenmiştir. Hâkim, Süfyân'dan, İbn Ebu Hâtim de Süfyân (el-Sevrî)'dan bu hadîsi rivâyet eder. Hasîf ise der ki, İkrime, İbn Abbâs'dan nakletti ki bu kapı kıble tarafında imiş. Mücâhid, Süddî, Katâde ve Dahhâk, bu kapının mukaddes ev olan Kudüs'ün Hitta kapısı olduğunu söylemişlerdir. Hasîf der ki; İkrime, İbn Abbâs'dan nakletti ki onlar zorla girmişler. Süddî... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakleder ki onlara kapıdan secde ederek girin denildiği halde kendileri emredilenin tersine başlarını kaldırarak girmişlerdi.

«Affet, deyin...» Sevrî... İbn Abbâs'dan nakleder ki; (حطة) kelimesi affet veya af dileyin demektir. Atâ, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes'den de aynı şekilde bir rivâyet nakledilmiştir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki, (وقولوا حطة) âyeti bu iş haktır, size söylendiği gibidir, deyiniz mânâsına gelmektedir.

İkrime ise «Lâ İlâhe İllallah» anlamına geldiğini belirtmiştir. Evzaî der ki; İbn Abbâs'a (وقولوا حطة) âyetini soran bir kişiye —ki Evzaî onun adını zikretmiştir— günahınızı ikrâr edin demek olduğunu söylemiştir. Hasan ve Katâde de günahlarımızı iskât et, mânâsına geldiğini söylerler.

«Kusûrlarınızı örteriz. İyilik edenlere daha da artıracağız.» Bu âyet yukardaki emrin cevâbıdır. Yani, siz, bizim emrettiğimiz şeyi yaparsanız kusûrlarınızı bağışlar ve iyiliklerinizi kat kat artırırız, demektir.

Mes'elenin özü şu şekildedir : Mekke'nin fethi esnâsında müslümanlar, fiilen ve kavlen Allah'a şükredip Allah katında sevilen amellerin peşinden koşmaları istenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda Nasr sûresinde şöyle buyuruyor : «Allah'ın yardımı ve fethi gelip insanların Allah'ın dinine akın akın girdiklerini görünce, Rabbını hamd ile tesbîh et, O'ndan mağfiret dile; çünkü O, tevbeleri daima kabul edendir.» (Nasr, 1 - 3) Bu âyeti bazı müfersirler, fetih ve zafer anında daha çok zikir ve mağfiret dilemek şeklinde tefsîr etmişlerdir. İbn Abbâs ise bu âyeti Hz. Peygambere, ecelinin (geldiğinin) bildirildiği şeklinde yorumlamıştı. Hz. Ömer (r.a.) de bu mânâyı çıkarmıştı. Hz. Peygambere Mekke'nin fethi esnâsında mağfiret emrinin gelmesiyle, ve fetih esnâsında mağfiret dilemekle emredilmesiyle, ecelinin geldiğinin bildirilmesi arasında çelişki yoktur.

Nitekim Allah'ın Rasûlü zafer anında huzûr-u ilâhî'de huzû' ile eğilirdi. Rivâyet edilir ki: Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün, Mekke'ye yüksek tepeden inerken Rabbına huzû' ile boyun eğmişti. Öyle ki sakalı nerdeyse eğerinin önüne değecek durumda idi ve böylece Allah'a şükrediyordu. Sonra şehre girince gusûl etti ve sekiz rek'at namaz kıldı. O zaman kuşluk vaktiydi. Bazıları dediler ki; bu kuşluk namazıydı, bazıları da dediler ki; bu fetih namazıydı. Böylece devlet adamı ve imâmlar için bir beldeyi fethedince oraya ilk girdiği sırada sekiz rek'at namaz kılması müstehab sayıldı. Nitekim Sa'd İbn Ebu Vakkâs (r.a.) Kisrâ'nın sarayına girince, orada sekiz rek'ât namaz kılmıştı. Bu sekiz rek'atın her rek'atının arası bir selâmla ayrılır. Denildi ki hepsinde tek bir selâm verilir. Doğruyu en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

«Zulmedenler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler.»

Buhârî der ki; bana Muhammed... Ebu Hüreyre (r.a.)'den nakletti ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuş :

«İsrâiloğullarına kapısından secde ederek girin ve affet deyin» denildiği halde mak'adları üstünde emekleyerek girdiler ve sözü değiştirerek (حنطة) yani bir arpa içinde buğday tanesi dediler. Bu hadîsi Neseî, Munammed İbn İsmâîl kanalıyla İbn Mübârek'ten nakleder ve der ki; bize Ma'mer Hemmâm İbn Münebbih'den rivâyet etti ki o, Ebu

Hüreyre'nin şöyle dediğini işitmiş : Rasûlullah (s.a.), «İsrâiloğullarına Allah Teâlâ Kapısından secde ederek girin, affet deyin kusûrlarınızı örteyim. İyilik edenlere daha da artıracağız.» buyurdu. Onlar, sözü değiştirdiler, kapılarından arkaları üstü emekliyerek girdiler ve arpa içinde buğday tanesi dediler. Bu hadîs sahîhtir. Buhârî; İshâk İbn Nasr'dan ve Müslim; Muhammed İbn Nâfi'den, Tirmizî Avf İbn Hümeyd'den ve hepsi de Rezzâk'dan nakletmişlerdir. Ve Tirmizî bu hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Sâlih İbn Keysân'ın, Tev'eme'nin kölesi Sâlih'den, onun da Ebu Hüreyre'den ve İbn Abbâs'dan naklettiğine göre, onların sözü değiştirmeleri Rasûlullah (s.a.) ın bildirdiğine göre şöyle olmuş : secde edilerek girmeleri emrolunan kapıdan arkaları üstü emekliyerek girmişler ve arpa için de buğday diyorlarmış. Ebu Dâvûd der ki... Ahmed İbn Sâlih, Ebu Saîd el-Hudrî'den, o da Rasûlullah (s.a.) dan nakleder ki, Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuş : Allah, İsrâiloğullarına «Kapısından secde ederek girin, affet deyin, kusûrlarınızı örteyim» buyurdu. Sonra Ebu Davûd aynı hadîsi Ca'fer İbn Müsâfir kanalıyla... Hişâm İbn Sa'd'dan aynı ifâdelerle nakleder. Bu hadîsi o münferid olarak harfler kitabında muhtasar şekilde rivâyet etmiştir. İbn Merdûyeh der ki; Abdullah İbn Ca'fer... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet eder ki o şöyle demiş : Biz Rasûlullah (s.a.) ile birlikte gece yürüyüşe çıktık, gecenin sonuna doğru zât el-Hanzal denilen tepeyi geçtik. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; bu gece bu tepenin misâli, Allah Teâlâ'nın İsrâiloğullarına dediği gibidir : «Kapısından secde ederek girin, affet deyin kusûrlarınızı örtelim.»

Süfyân el-Sevrî, Ebu İshâk'dan, o da Berrâ'dan nakleder ki : «İnsanlardan beyinsizler yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir diyecekler. De ki Doğu ve Batı Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola eriştirir.» (Bakara, 142) âyeti konusunda Berrâ şöyle demiş. Bunu söyleyenler yahûdîlerdir. «Onlara kapısından secde ederek girin ve affet deyin kusûrlarınızı örtelim» denildiği zaman onlar arkaları üstü girdiler ve içinde arpa bulunan kırmızı buğday, diyorlardı. İşte Allah Teâlâ'nın «Zulmedenler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler...» âyeti bunu belirtmektedir. Sevrî Süddî'den... O da İbn Mes'ûd'dan nakleder ki (وقولوا حطة) âyeti yerine, onlar kendisinde arpa bulunan kırmızı buğday taneleri dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Zulmedenler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler» âyetini inzâl buyurdu. Esbât, Süddî'nin İbn Mes'ûd'dan şöyle dediğini nakleder : Onlar İbrânice «Huttî sem' aten ezbet mezba (هطّى سمعاتا أزبة مزبا) dediler. Arapça «içinde siyah kıl bulunan, delik kırmızı buğday tanesi» demektir. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Zulmedenler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler.» buyur-

du. Sevrî... İbn Abbâs'dan «Secde ederek kapısından girin.» âyeti konusunda şöyle dediğini rivâyet eder. Eğilerek küçük kapıdan girin. Onlar ise arka taraflarından girdiler ve arpa içinde buğday dediler. İşte Allah Teâlâ'nın «Zulmedenler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler» âyetinin mânâsı budur. Atâ, Mücâhid, İkrime, Dahhâk, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes ve Yahyâ İbn Râfi'in de böyle dediği rivâyet edilir.

Müfessirlerin zikrettiklerinin özeti ve hadîslerin akışından ortaya çıkan husûs şudur : Yahûdîler kavlen ve fiilen Allah'ın emrine boyun eğmediler ve buyruğunu değiştirdiler. Şöyle ki; onların secde ederek girmeleri emrolunmuşken başlarını kaldırarak, emekliyerek girdiler. (حطة) yani günahlarımızı bağışla demeleri emrolunmuşken arpa içinde buğday diyerek alay ettiler. Bu direnmenin ve muhâlefetin son sınırıydı. Bunun üzerine Allah; onlara gazabını ve fâsıklıkları, Allah'ın itâatından çıkmaları sebebiyle azâbını indirdi. Bu nedenle «biz de fâsıklık etmelerinden dolayı o zâlimlerin üstüne gökten korkunç bir azâb indirdik» buyurdu.

Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklen der ki; Allah'ın kitabında geçen her (الرّجز) kelimesi ile azâb kasdolunur. Mücâhid, Ebu Mâlik, Süddî, Hasan ve Katâde'den de bu kelimenin azâb anlamına geldiği rivâyet edilmiştir. Ebu'l-Âliye ise (الرجز) kelimesinin gazab olduğunu söyler. Şa'bî de (الرجز) kelimesini ya tâûn, yahut da dolu olduğunu söyler. Saîd İbn Cübeyr de bunun tâûn olduğunu söyler.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Saîd... Hüzeyme İbn Sâbit (r.a.) den naklen der ki;

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Tâûn, bir azâbtır. Onunla sizden önce geçenler azâblandırılmışlardı.» Bu hadîsi Neseî, Süfyân el-Sevrî'den rivâyet eder ki hadîsin aslı Buhârî ve Müslim'in sahîhinde Habîb İbn Ebu Saîd'den rivâyet edilen şu hadîstir :

إِذَا سَمِعْتُمْ بِالطَّاعُونِ بِأَرْضٍ فَلَا تَدْخُلُوهَا

«Bir yerde tâûn olduğunu duyarsanız oraya girmeyiniz.»

İbn Cerîr der ki; bana Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Üsâme İbn Zeyd (r.a.) den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Doğrusu bu acı ve hastalık bir azâbdır. Onunla sizden önce geçen milletlerden bazısı azâblandırılmıştır.» Bu hadîsin aslı Buhârî ve Müslim'in sahîh'inde Zührî kanalıyla Âmir İbn Sa'd'dan tahrîc edilmiştir.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ
قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60 — Hani, bir vakit Mûsâ kavmi için su arayınca asânla taşa vur, demiştik de, taştan oniki çeşme fışkırmış, her zümre su alacağı yeri öğrenmişti. Allah'ın rızkından yeyin, için, yalnız yeryüzünde bozgunculuk yaparak, karışıklık çıkarmayın.

Taştan Kaynayan Oniki Çeşme :

Allah Teâlâ buyuruyor ki; Ey İsrâiloğulları nimetimi hatırlayın. Hani peygamberiniz Mûsâ (a.s.) benden sizin için su isterken, onun isteğini kabul etmiş, kolayca beraberinizde taşınan taştan sizin için su çıkarmasını sağlamıştım. Sizin için o taştan oniki göz fışkırtmıştım ve her gözü bir sıbt için ayırmıştım. Bütün bunları onlar görmüşlerdi. Öyleyse siz kudret helvâsından ve bıldırcından yeyin. Size çıkardığım bu sudan yorulmadan ve zahmet çekmeden için ve size bunları musahhar kılan Allah'a ibâdet edin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Nimeti isyân ile karşılamayın. Aksi takdîrde o nimet elinizden alınır. Müfessirler bu konuyu genişçe anlatmışlardır. İbn Abbâs'ın söylediğine göre, onların seçkinlerinin arasında kare bir taş yaratılmış ve Mûsâ (a.s.) ya asâsıyla bu taşa vurması emredilmişti. Taştan oniki göz fışkırmış ve her bir tarafında üç göz bulunuyormuş. Her sıbt bu gözden birinden içiyormuş. Bir yerden bir yere taşındıklarında ilk su içtikleri yeri aynı yerde de buluyor ve oradan içiyorlarmış. Bu hadîs Neseî'nin İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim'in naklettiği fitneler hadîsinden bir bölümdür ki o hâdis hayli uzundur.

Atiye el-Avfî der ki; onlar için öküz başı gibi bir taş yaratılmıştı. Bu taş öküzün üzerinde taşınıyordu. Bir yere konakladıklarında onu indiriyorlardı ve Mûsâ asâsıyla ona vuruyordu. Bundan oniki göz fışkırıyordu. Tekrâr hareket ettiklerinde onu bir sığırın üzerinde taşıyorlardı ve suyu duruyordu.

Osman İbn Atâ el-Horasânî babasından nakleder ki; İsrâiloğullarının bir taşı varmış. Hz. Hârûn onu yere koyar, Mûsâ da asâsı ile vururmuş. Katâde bu taşın tûr dağından gelme olduğunu ve onların beraberinde taşıdıkları, bir yere kondukları zaman Mûsâ (a.s.) nın asâsıyla ona vurduğunu söyler.

Yahyâ İbn el-Nadr der ki; ben Cüveybir'e şöyle dedim : Her topluluk su içeceği yeri nasıl biliyordu? O dedi ki; Hz. Mûsâ taşı yere koyuyordu ve her sıbttan bir adam gelip önüne dikiliyordu. Mûsâ asâsını taşa vuruyor ve ondan oniki göz fışkırıyor ve her göz bir adamın karşısından akıyordu. Adam kendi sıbtını o gözden içmek üzere çağırıyordu. Dahhâk der ki; İbn Abbâs şöyle dedi : İsrâiloğulları çölde iken onlara taştan ırmaklar akıtılmıştı. Süfyân el-Sevrî... İbn Abbâs'dan nakleder ki, o şöyle imiş : Çölde idi, Mûsâ onlar için taşa vurdu ve taştan oniki su gözü aktı, her bir sıbt bu gözün birinden içiyordu. Mücâhid de İbn Abbâs'ın söylediğinin aynısını söyler.

Bu kıssa A'râf sûresinde zikredilene çok benzemektedir. Ancak A'râf sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. Bu sebeple onlardan gâib zanniyle haber veriliyordu. Çünkü Allah Teâlâ onları Rasûlüne anlatıyordu ve ne yaptıklarını haber veriyordu. Bu sûre ise Medîne'de nâzil olmuştur ve bu sebeple hitap doğrudan yahûdîlere yöneltilmiştir. A'râf sûresinde : «Milleti Mûsâ (a.s.) dan su isteyince ona, asânla taşa vur diye bildirdik, ondan oniki pınar fışkırdı.» (A'râf, 160) buyruluyor. A'râf sûresinde kullanılan (انبجس) kelimesi fışkırmanın başlangıcını ifâde eder. Burada ise fışkırmanın hali bildirilmektedir ki bu da tamamen fışkırma mânasına gelen (انفجر) kelimesiyle ifâde edilmiştir. Orada o kelime, burada da bu kelime en uygunudur. Allah şüphesiz ki doğruyu bilendir.

İZÂHI

Mısır'dan çıkış, mukaddes kitab tarafından ayrı bir bölüm olarak ele alınacak kadar üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu çıkış olayı Yahûdî'lerin tabîatını belirtmesi nedeniyle Kur'an-ı Kerîm tarafından da çok konu edilmiştir. Bu konuda diğer tefsîrlerde farklı olarak şu malûmâta rastlanmaktadır :

Çölde susamışlardı. Mûsâ (a.s.) dan su istediler. Ona, asânı taşa vur diye emredildi. (...) İşâret belirli bir taşadır. Rivâyet edilir ki bu Hz. Mûsâ'nın Tûr dağından beraberinde getirdiği taşmış, dörtgen biçimindeymiş ve dört yüzü varmış. Her yüzden üç göz fışkırmış. İsrâiloğullarından her sıbt için bir göz varmış. İsrâiloğulları 600.000 kişi imişler. Askerî ordugâhın genişliği 12 mil imiş. Buradaki «Lâm» cins için de olabilir. Yani kendisine taş adı verilen şeye vur denmek istemiştir ki bu, huccet bakımından daha açık, kudret bakımından daha belirgindir. (Neseî, Medârîk, I, 131)

Hz. Mûsâ'nın, yıkanırken elbisesini sakladığı rivâyet edilen ve Celâleyn tefsîrinde nakledilen bu taş hakkında hiç bir delil yoktur. Elbi-

senin saklanması kıssası da Kur'an'da vârid olmamıştır. Taşın kıssada anlatılan taş olması gerekir. Ancak kıssada sözkonusu olduğuna göre Hz. Mûsâ'nın asâsını vurduğu taş, özellik ve nitelikleri bulunan bir taş olmalıdır, taşın katı, büyük ve gözlerin ulaşacağı sâhâyı kaplama gibi özelliği vardı. (...) Üstâd, imâm (Muhammed Abduh) der ki, Kur'an'ın düşmanlarından bir çoğu Kur'an'daki kıssalarda tertîb olmadığını söyleyerek ona karşı çıkmaktadırlar ve demektedirler ki; taşa asâ ile vurulması ve suyun akması; çölde girilmesi emredilen kasabaya girilmezden önce idi. Burada ise o vak'alardan sonra anlatılmaktadır. Bu şüpheye verilecek cevap; bizim, peygamber kıssaları ve Kur'an'da vârid olan milletler tarihi konusundaki sözümüzden kolaylıkla anlaşılır. Kur'an bu vakalarla tarihî olayları serdetmeyi ve sıralamayı planlamamıştır. Onların vuku' buluş zamanını nazarı itibâra almamıştır. Kur'an'da bu vak'aların anlatılışından maksad; ibret ve nimetlerin açıklanması, sebeplerinin belirtilmesi, ilâhî azametin gözler önüne serilmesidir. Felâketleri, sebepleriyle anlatmak ve böylece bu felâketlerden korunma yollarını öğretmektir. Kur'an'ın ifâdesindeki ana maksad bu olduğu için, mühim olan en etkili ve en uyarıcı biçimde vak'aların sıralanıp anlatılmasıdır. Her devirde tarih araştırıcıları bu tür takdîm ve te'hirli üslûba başvurmuşlardır. Nitekim tarihçiler derler ki; ilerde öyle bir gün gelir ki hâdise ve olayların uzun zaman geçmesi ve elden ele intikâli sebebiyle tertip etmek imkânı kalmaz, halbuki insanlar geçmişin hatıralarını bilmek ve bunun bugünkü hayat bakımından te'sîr ve sonuçlarını öğrenmek zorundadırlar. Tarihçiler derler ki, bunu sağlamak için kaynaktaki her olayı, ihtilâl, savaş ve diğerini iyice öğrenip sebep ve sonuçlarını açıklamak gerekir. Tarihî vak'aların bölümlerine ve detaylarına girmeden sonuçları ve sebepleri üzerinde durmak icâb eder. Çünkü olayları tarihî sıra içerisinde serdetmek; güzel ve süslü üslûb kullanmak içindir. Binâenaleyh bu önemli değildir. Mühim olan bunun üzerine çıkıp zihne zorlandığı konuları açıklamaktır. İşte ilmî metoddaki bu tarzı Kur'an-ı Kerim çok önceleri getirmiştir. Toplumların gelişmesi onu desteklemiş, ilimler onun doğrultusunda gelişmişlerdir. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 326 - 327).

Mûsevîler Mısır'dan büyük bir kitle halinde göç edip Sînâ yarımadasına girdiklerinde, ev ve çadır şöyle dursun, başlarını sokacak herhangi bir sığınakları yoktu. O zaman Allah Teâlâ onları güneşin kavurucu sıcağından korumak üzere gökyüzünü bulutlandırdı. Eğer onlar bulutların gölgesine sığınmasaydılar muhakkak ki çölde yakıcı güneşin harâretinden telef olurlardı.

«Menn» ve «Selvâ» çölde bulunan Mûsevîleri beslemek için Allah Teâlâ tarafından lutfedilen can kurtarıcı erzâk idi. «Menn» yeryüzüne çiğ damlası gibi yağdı. Binlerce «Selvâ» ise bıldırcın gibi uçuştu. Bu

erzâk, bütün kavmi kırk sene müddetle yaşatacak, açlık ve kıtlığa ma' rûz bırakmayacak kadar çok miktarda idi. Kezâ bu meseleyle alâkalı olarak göz önünde bulundurulması lâzım gelen bir husûs da, modern dünyanın her türlü imkânı ile taşıma ve ulaşım vâsıtaları emirlerine âmâde bulunan modern milletlerin bugün bile ancak birkaç milyon göçmenin gıdâ ve sâir meseleleriyle uğraşmakta son derece zorluk çekmeleri keyfiyetidir. (Tafsilât için bkz. Çıkış, 16, 11: Sayılar, 7-9, 31-32'ye ve Yeşû 5:12)

Bu kasabanın hangi kasaba olduğu henüz anlaşılmamıştır. Bu hâdise vuku' bulduğu zaman, Mûsevîlerin Sînâ yarımadasında ve kuzey Arabistan'da dolaşmakta bulunduklarına göre, oralarda kâin bulunması muhtemeldir. Kezâ Ürdün'ün şark tarafında, Erîha şehrinin karşısındaki Şittim olması da pek mümkündür. Tevrât'a göre Mûsâ (a.s.) nın son günlerinde Mûsevîler bu kasabayı ele geçirmişler ve orada sefâhatte bulunmuşlardır. Binnetice Allah Teâlâ onlardan yirmi bin kişiyi telef eden ölüm âfeti dâhil olmak üzere, onlara müthiş bir cezâ verdi. (Bkz. Sayılar, 25:1-9).

Onlara, insâfsız ve merhametsiz cebbâr kimseler gibi değil, ve fakat Allah korkusu bulunan insanlar olarak tevâzu ve mahviyet içinde kasabaya girmeleri tenbîh edildi. Mekke'nin fethinde Hz. Muhammed' (s.a.) in aynen yapmış olduğu gibi. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 103)

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre; burada zikredilen «kasaba»dan murat Kudüs'tür. Allah Teâlâ Mısır'dan çıktıktan sonra İsrâiloğullarına Kudüs'e gitmelerini, orada ikâmet eden Amâlika kabîlesini çıkarmalarını emretmişti. Ne yazık ki İsrâiloğulları buraya girmekten kaçınmışlar ve şöyle demişlerdi : «Ey Mûsâ, şüphesiz ki orada zâlim bir kavim vardır. Onlar çıkmadıkça biz aslâ oraya girmeyiz. Şayet oradan çıkarlarsa biz de girenlerden oluruz.» (Mâide: 22) Aynı İsrâiloğulları Peygamberlerine şunları da söylemişlerdi : «Onlar orada bulundukları müddetçe ebediyen biz oraya girmeyiz. Sen ve Rabbın gidin ve döğüşün. Biz burada oturuyoruz.» (Mâide, 24) İşte bu yüzden Tîh Sahrâsında kırk sene kalıp Nûh oğlu Yûşa' peygamberin kumandanlığında yepyeni bir neslin türemesine ve bu neslin Kudüs'ü feth ederek oraya girmesine kadar zillete dûçâr oldular. Ancak onlar Allah'ın emrettiği gibi şehre tevâzû' ve huşû' alâmeti olan secde ile girip (حطة) yani «günahlarımızı dök ve bizi affet» diyecekleri yerde, Allah'ın emrettiği şekilden başka halde girdiler. Ve emrolundukları sözden başkasını söylediler.

Âyet-i kerîmenin akışı onları bir tarihî hâdise ile yüz yüze getiriyor. Mezkûr vak'a sûrenin bu bölümünde bahis mevzûu edilen Mûsâ (a.s.) devrinden daha sonra vukû' bulmuştu. Fakat Kur'an, İsrâiloğul-

larının tarihini bir bütün olarak değerlendiriyor. Ve İsrâiloğullarının eski yeni, uzak yakın bütün tarihine aynı gözle bakıyor. Gerçekten de İsrâiloğullarının tarihi bir küll olarak hep, muhâlefet, inatçılık, isyân ve inhirâflarla doludur.

Hâdise ne şekilde olursa olsun Kur'an onlara bildikleri bir vâkıayı hatırlatarak hitab ediyordu... Muhakkak olan Allah Teâlâ'nın onları muzaffer kılmış olmasıydı. Onlar bu ilâhî yardım sayesinde şehre girmişlerdi. Allah Teâlâ da onlara bu şehre mütevâzi bir şekilde, Allah'tan korkarak girmelerini, günahlarının affı için duâ etmelerini emretmişti. Böyle yaparlarsa hatâlarını affedeceğini, iyilik yapanlar üzerinde lutuf ve nîmetlerini daha da arttıracağını vâdetmişti. Fakat yahûdîler her zaman yaptıkları gibi bütün bunlara muhâlefet ettiler :

«Nefislerine zulmedenler, sözü kendilerine söylenenden başkasına çevirmişlerdi.»

Âyet-i kerîme bilhâssa nefislerine zulm edenler üzerinde duruyor. Ya onlardan bir kitle Allah'ın kelâmını değiştirerek kendi nefislerine zulm etmişlerdi, yahut da İsrâiloğullarının her zaman ilâhî emirleri değiştirmek istediklerinden dolayı Allah Teâlâ onlara bu sıfatı lâyık görüyordu :

«Biz de fâsıklık etmelerinden dolayı o zâlimlerin üstüne korkunç bir azâb indirmiştik.»

Fâsıklık etmek ve bu yüzden azâb-ı İlâhiye düçâr olmak. İşte İsrâiloğullarının başlıca husûsiyetleri... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 151 - 153)

———oOo———

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ
مِن بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ
أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ

61 — Hani, siz, Ey Mûsâ, biz bir çeşit yemeğe elbette dayanamayız. Rabbına duâ et de bizim için yerde yetişen sarmısak, sebze, acur, mercimek ve soğan bitirsin, demiştiniz, Mûsâ da; siz bayağı olan şeyle hayırlı olanı değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyleyse bir şehre inin, istediğiniz şeyler vardır, demişti.

Basît Yemekler İsteyenler :

Allah Teâlâ buyuruyor ki; üzerinizdeki nimetimi hatırlayın, hani size tatlı, faydalı ve kolay bir yiyecek olarak bıldırcın ve kudret helvâsını indirmiştim. Ama sizin dönekliğinizi ve size verdiğim rızık karşısındaki şımarık davranışınızı da hatırlayın ki siz, Hz. Mûsâ'dan bu güzel nimetlerin değiştirilip sebze gibi, değersiz ve bayağı yemekler istemiştiniz. Hasan el-Basrî der ki —Allah ona rahmet etsin— İsrâiloğulları bu nimetler karşısında şımarmış ve nimete dayanamamışlardı. Yaşadıkları hayatı hatırladılar. Çünkü onlar sebze, mercimek, soğan ve sarmısak yiyen bir kavimdiler ve dediler ki : Ey Mûsâ, biz bir çeşit yemeğe elbette dayanamayız. Rabbına duâ et de bizim için yerde yetişen sebze, acur, sarmısak, mercimek ve soğan bitirsin. Sebze, acur, mercimek ve soğan bilinen yiyeceklerdir. Âyette geçen (الفوم) kelimesine gelince selef-i sâlihîn bunun mânâsı konusunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Mes'ûd'un kırâetinde bu kelime (وثومها) şeklinde değil de (وثومها) şeklinde «s» ile yazılmıştır. Mücâhid de bunu (الثوم)kelimesi ile yani sarmısak olarak tefsîr etmiştir. Rebî' İbn Enes ve Saîd İbn Cübeyr de böyle. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Hasan'dan nakletti ki (وفومها) kelimesinin sarmısak olduğunu İbn Abbâs söylemiştir. Dediler ki eski lügatlarda «bize ekmek yaptılar» mânâsına (فَوَّمُوالنا) cümlesi kullanılır. İbn Cerîr der ki eğer bu görüş doğru ise bu değiştirilen harflerdendir. Nitekim (مغافر مغاشر أثافى أثاثى. عافور شر. عاثر شرّ) kelimelerinde 's' mahreçleri yakın olduğu için 'f' ile değiştirilmektedir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Başkaları da dediler ki; (الفوم) kelimesi ekmek yapılan buğday tanesi demektir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Yûnus... İbn Abbâs'dan nakletti ki; ona (وفومها) kelimesi sorulduğunda, o buğdaydır demiş ve eklemiş sen Uhahyha İbn Cüreyc'in şöyle dediğini duymadın mı?

قد كنتَ أغنى الناس شخصًا واحدًا وَرَدَ المدينة عن زراعة فُوم

Ben bir tek şahıs olarak insanların en zenginiydim,
Medîne'ye buğday tarımından gelmiştim.

İbn Cerîr der ki; bana Ali İbn el-Hasan... İbn Abbâs'ın (وفومها) kelimesi hakkında; Hâşim oğulları dilinde bunun buğday olduğunu söylediğini nakletti. Ali İbn Ebu Talha, Dahhâk ve İkrime de İbn Abbâs'ın (وفومها) kelimesinin buğday mânâsına geldiğini söylediğini naklederler. Süfyân el-Sevrî ise İbn Cüreyc kanalıyla Mücâhid ve Atâ'nın (وفومها) kelimesini ekmek şeklinde tefsîr ettiğini söyler. Hüseyin... Ebu Mâlik'in (وفومها) kelimesinin buğday demek olduğunu söylediğini nakleder. İkrime, Süddî, Hasan el-Basrî, Katâde, Abdurrahmân İbn Zeyd ve diğerlerinin de böyle dediği nakledilir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Buhârî der ki; bazıları da (الفوم) kelimesinin; yenilen her türlü hubûbât demek olduğunu söylemişlerdir.

«Mûsâ da, siz bayağı olan şeyle, hayırlı olanı değiştirmek mi istiyorsunuz? demişti.» Bu ifâdede onlar için uyarı ve ihtâr bulunmaktadır. Onlar faydalı, güzel ve rahat yiyeceklerle geçinip dururken bayağı ve değersiz yiyecekler istemektedirler.

«Öyleyse bir şehre inin istediğiniz şeyler vardır.» Hz. Osman'ın imâm adı verilen mushaflarında böylece tenvinli ve munsarıf olarak yazılmış olan bu kelimenin cumhûr tarafından kırâeti böyledir. Ve İbn Cerîr, bütün mushaflar bunun üzerinde icmâ ettiği için başka türlü yazılışa cevâz vermem, der. İbn Abbâs ise, bir şehre inin âyetinin şehirlerden herhangi bir şehre demek olduğunu söyler. Bunu İbn Ebu Hâtim... İkrime yoluyla İbn Abbâs'dan nakletmiştir. Süddî, Katâde ve Rebî' İbn Enes'den de böyle bir rivâyet nakledilir.

İbn Cerîr, Übeyy İbn Kâ'b ve İbn Mes'ûd kırâetinde (اهبطوا مصرا) tenvinsiz ve gayri munsarıf olarak okunduğunu bildirir. Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes, «şehri» Firavun'un Mısır'ı şeklinde tefsîr ettiklerini bildirir. İbn Ebu Hâtim, Ebu'l-Âliye ve A'meş'den de aynı şekilde rivâyet eder. İbn Cerîr der ki; buradaki (مصر) «şehir»den maksad, Firavun'un Mısır'ının kasdedilmiş olması muhtemeldir. Bu mânâ mushafın yazılışına bağlı olma şeklindedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın kavlinde de durum böyledir. Sonra bu şehirden maksadın ne olduğu konusu üzerinde durulmuştur. Firavun'un şehri olan Mısır mı, yoksa şehirlerden bir şehir mi? İbn Cerîr'in söylemiş olduğu bu ifâde üzerinde dikkatle durulmalıdır. Doğrusu kasdedilen İbn Abbâs'ın ve diğerlerinin rivâyet ettiği gibi şehirlerden bir şehirdir. Buna göre mânâ şöyle olur : Hz. Mûsâ onlara dedi ki; sizin istediğiniz bu şey değerli değildir, bildiğiniz her yerde çok bulunan bir yiyecektir. Şehirlerde çok bulunması ve değersiz olması nedeniyle onu Allah'dan istemem uygun düşmez. Onların

istekleri, şımarıklık ve yüzsüzlük kabîlinden olduğu, bu suâle de ihtiyâç bulunmadığı için kendilerine cevap verilmemiştir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

Onların üstüne horluk ve yoksulluk vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar, şüphesiz ki bu; Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinden, peygamberlerini de haksız yere öldürdüklerindendi. Bu, isyân ettiklerinden, aşırı gider olduklarındandı.

Allah Teâlâ : «Onların üstüne horluk ve yoksulluk vuruldu.» buyuruyor. Yani şer'an ve takdîr olarak bu onlar için şart oldu ve omuzlarına bindirildi. Sürekli zillet altında kalacaklardır. Onları kim görürse horlayıp aşağılayacaktır. Çünkü küçüklük onların üzerine bir damga gibi vurulmuştur. Onlar kendiliklerinden hor ve miskîn kimselerdir. Dahhâk, İbn Abbâs'ın bu âyetten onların her zaman cizye veren topluluklar olduğu mânâsını çıkardığını söyler. Abdürrezzâk; Ma'mer ve Katâde'den nakleder ki onlar şöyle demişler : «Onların üzerine horluk ve yoksulluk vuruldu.» Yani onlar hor ve hakîr olarak cizye verirler. Dahhâk, zilletin horluk olduğunu söyler. Hasan ise Allah onları horlaştırdı, onları koruyacak hiç kimse yoktur, onları müslümanların ayakları altına koydu, Müslümanlar, onları mecûsîlere cizye verirken bulmuşlardı, sonra Allah onları müslümanların ayağının altına koydu. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes ve Süddî meskenet kelimesinin, ihtiyâç olduğunu söylerler. Atiye el-Avfî ise bunun cizye olduğunu söyler.

«Allah'ın gazabına uğradılar.» Dahhâk der ki; Allah'ın gazabını hak ettiler. Rebî' İbn Enes der ki; Allah tarafından onların üzerine yeni bir gazab hâdis oldu. Saîd İbn Cübeyr der ki; onlar Allah'ın gazabını hak ettiler. İbn Cerîr der ki... Allah'ın gazabını yüklenmiş olarak geri döndüler. Allah tarafından onlara bir gazab bindi ve onlar bu gazabı hak etmişlerdi.

«Bu, şüphesiz ki Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinden, peygamberlerini de haksız yere öldürdüklerindendi.» Allah Teâlâ buyuruyor ki : Onlara verdiğimiz bu zillet ve yoksulluk cezâsının ve ilâhî gazaba müstehak olmalarının sebebi; hakka tâbi olmayıp büyüklenerek Allah'ın

âyetlerini inkâr etmeleri ve şerîatı taşıyan peygamberlere ve onların tâbilerine kötü davranmalarıydı. Onları öylesine küçük gördüler ki netîcede öldürmeye koyuldular. Bundan daha büyük bir büyüklenme olamaz. Onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, haksız yere peygamberlerini öldürdüler. Bunun için sıhhatinde ittifâk bulunan hadîste Rasûlullah (s.a.) buyurur ki :

قَالَ الْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ

«Kibir; hakka karşı şımarıklık etmek ve insanları hor görmektir.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bana İsmâîl... İbn Mes'ûd'dan nakletti ki o şöyle demiş : Ben sessiz konuşmalardan şundan ve şundan kaçınmazdım. Ancak Rasûlullah'ın yanına geldim, yanında Mürâre el-Rehâvî vardı. Sözün sonuna ulaştığımda o şöyle diyordu : Ey Allah'ın Rasûlü, bana develerden şu gördüklerin taksîm edilmiş. Bir kimsenin bana iki deve veya daha fazlasıyla tercîh edilmesini sevmem. Bu, zulüm değil mi? Rasûlullah, hayır bu zulüm değildir. Ancak zulüm, şımarıklık edeninkidir veya hakka karşı beyinsizlik yapıp insanları hor göreninkidir, dedi. Yani hakkı reddeden, insanları küçümseyerek onlarla alay edip onlara karşı büyüklük taslayanın davranışıdır. Bunun için İsrâiloğulları işledikleri suçu işleyip Allah'ın âyetlerini inkâr edip peygamberlerini öldürünce Allah da onların üzerine geri döndürülmez azâbını yerleştirdi ve onlara dünyada zillet kaftanını giydirdi. Bunu müteâkiben de âhirette zillet onların üzerine vuruldu. En uygun cezâydı bu.

Ebu Dâvûd el-Teyâlisî der ki : «Bize Şu'be, A'meş'den, o da Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki o şöyle demiş : İsrâiloğulları bir günde üçyüz peygamber öldürüyor, sonra da günün sonunda sebze pazarlarını kuruyorlardı. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Abdüssamed... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kıyâmet gününde azâb bakımından insanların en ağır olanları bir peygamberin onu öldürdüğü veya bir peygamberi öldüren kişidir. Bir de dalâlet önderleriyle temsîlcilerden bir temsîlcidir.»

«Bu, isyân ettiklerinden aşırı gittiklerindendi.» Cezâlandırıldıkları cezâların bir sebebi daha : Onlar hem isyân ediyor, hem de aşırı gidiyorlardı. İsyân, yasak fiili işlemektir. Aşırı gitme ise, müsâade edilen veya emredilen sınırı aşmaktır. Doğruyu en iyi Allah bilir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62 — Şüphesiz ki Mü'minler, Yahûdîler, Nasrânî ve Sâbiîlerden; her kim Allah'a ve âhiret gününe inanıp, sâlih âmelde bulunursa, elbette onların Rabbları katında mükâfaâtları vardır. Hem onlara bir korku yoktur, mahzûn da olacak değildirler.

İmân Edenlerin Mükâfâtı :

Allah Teâlâ emirlerine muhâlefet eden, müsâade olunmayan fiillerde haddi aşıp yasakları çiğneyenlerin durumunu açıklayarak müstehak oldukları cezâyı belirttikten sonra, geçmiş milletlerden iyi davranıp itâat edenlere, Allah'ın güzel mükâfaatlar vereceğini belirtiyor. Kıyâmete kadar da durum böyledir. Kim bu ümmî peygambere tâbi olursa onun için ebedî saadet vardır. Onlar için geleceklerinden endîşe olmadığı gibi yaptıklarından ve geride bıraktıklarından dolayı da hüzün ve keder yoktur. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor : «Dikkat edin, doğrusu Allah'ın dostları için ne korku vardır, ne de üzüleceklerdir.» (Yûnus, 62) Ve nitekim melekler ölüm anında mü'min kullara şöyle diyeceklerdir : «Muhakkak ki Rabbımız Allah'dır deyip sonra doğrulukta devam edenlere, onlara melekler ölümleri anında; korkmayınız, üzülmeyiniz, size vâdolunan cennetle övünün.» derler. (Fussilet, 30)

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam Mücâhid'den nakletti ki Selmân şöyle demiş : Ben Rasûlullah'a, beraberlerinde bulunduğum din ehlinden sordum, namazlarını, ibâdetlerini zikrettim. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Süddî der ki bu âyet-i kerîme Selmân el-Fârisî'nin arkadaşları hakkında nâzil olmuştur. O peygamberle konuşurken kendi arkadaşlarını anlatmış ve haberlerini bildirerek demiş ki; namaz kılarlar, oruç tutarlar ve sana inanırlardı. Senin peygamber olarak geleceğine şehâdet ederlerdi. Selmân onların medh ü senâsını bitirince Allah'ın Nebî'si ona demiş ki, onlar cehennem ehlidirler. Bu Selmân'a zor gelmiş, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurmuş. Yahûdîlerin imânı, Hz. İsâ gelinceye kadar Tevrât'a ve Mûsâ (a.s.) nın sünnetine tâbi olmak idi. İsâ (a.s.) gelince Tevrât'a değil Mûsâ (a.s.) nın peşinden gidenler, onu bırakıp ta Hz. İsâ'ya tâbi olmadıkları için helâka düştüler. Hıristiyanların îmanı da İncil'e ve Hz. İsâ'nın şerîatına bağlanmak idi. Hz. Muhammed gelinceye kadar bu imân makbûl idi. Muhammed (a.s.) geldikten sonra Hz. İsâ'nın izini bırakıp İncil'den dönerek Hz.

Peygambere tâbi olmayanlar helâk oldular. İbn Ebu Hâtim der ki; Saîd İbn Cübeyr'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Ben derim ki: bu rivâyet İbn Ebu Talha'nın, İbn Abbâs'dan naklettiği rivâyetle çelişmez. Çünkü «Bundan sonra kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz ve o, âhirette hüsrâna uğrayanlardandır.» âyeti nâzil olmuştur. Burada sözkonusu olan, geçmişlerin davranışlarından ve hareketlerinden ancak Hz. Peygamber gönderilmezden evvel kendi zamanındaki peygambere tâbi olan kişinin doğru yolda, kurtuluş tarîkinde oluşudur. Fakat Hz. Peygamber gönderildikten sonra onun şerîatına uyanlar kurtuluşa erenlerdir. Öyleyse yahûdîler kendi zamanında Hz. Mûsâ'nın hükmüne göre amel eden mûsevîlerdir. Yehûd (اليهود) kelimesi arapça (اليهودة) kelimesinden türeme olup dostluk mânâsına veya (التيهود) kelimesinden türeme olup, tevbe mânâsına gelir. Nitekim Hz. Mûsâ (انا هدنا اليك) «Biz sana tevbe ettik.» demiştir. Böylece onlar tevbelerine ve birbirlerine karşı dostluklarına binâen bu adı almışlardır. Hz. Îsâ gönderilince İsrâiloğullarının ona tâbi olup bağlanmaları gerekirdi. Hz. İsâ'nın ashâbı ve dininin mensubları hıristiyanlardır. Bunlara (النصارى) denilir. Bu ismin verilmesi birbiriyle yardımlaşmalarındandır. Onlara aynı zamanda ensâr (yardımcılar) ismi de verilir. Nitekim Hz. Îsâ şöyle der : «Benim Allah yanında yardımcılarım kimlerdir? Havârîler dediler ki : Biz Allah'ın dininin yardımcılarıyız.» Denildi ki bunlara Nasârâ isminin verilmesi Nâsıra denilen bir yerde oturmalarındandır Bunu Katâde ve İbn Cüreyc söyler. İbn Abbâs'dan da aynı şekilde bir rivâyet nakledilir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Allah, Hz. Peygamberi, peygamberlerin sonuncusu ve bütün insanlığa peygamber olarak gönderince, onların da bu peygamberi tasdîk etmesi ve onun emrettiğine itâat edip yasakladığından sakınmaları gerekirdi. İşte mü'minler bu saydığımız niteliklerin sahipleridir. Muhammed (s.a.) in ümmetine «mü'minler» adı verilmesi îmanlarının çokluğundan, yakînlerinin fazlalığındandır. Ayrıca onlar geçmiş peygamberlere ve gayba inanırlar. Sâbiîlere gelince, bunlar hakkında ihtilâf vardır. Süfyân el-Sevrî Mücâhid'den nakleder ki o şöyle demiş : Sâbiîler, mecûsîler, yahûdîler ve hıristiyanlar arasında bir kavim olup dinleri yoktur. İbn Ebu Nûceyh de böyle rivâyet eder. Kezâ Atâ ve Saîd İbn Cübeyr'den de böyle rivâyet edilmiştir. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Süddî, Câbir İbn Zeyd ve Dahhâk, sâbiîlerin ehl-i kitabtan bir fırka olup Zebûr'u okuduklarını söyler. Heşîm Mutraf'tan nakleder ki o şöyle demiş : Biz Hakem İbn Uteybe'nin yanında bulunuyorduk. Basra'lı adamın birisi Hasan'dan nakletti ki o, sâbiîlerin mecûsîler gibi olduğu-

nu söylemiş. Hakem, ben size bunu haber vermedim mi? demişti. Abdurrahmân İbn Mehdî de Muâviye İbn Abdülkerîm'den nakletti ki o şöyle demiş : Ben işittim ki Hasan, sâbiîleri anlatıyordu. Onlar; meleklere tapınan bir kavimdiler dedi. Ebu Ca'fer el-Râzî dedi ki; bana ulaştığına göre sâbiîler meleklere tapınan, Zebûr'u okuyan ve kıbleye doğru ibâdet eden bir kavim imiş. Saîd İbn Arûbe, Katâde'den aynı şekilde rivâyet eder. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Yûnus... Ebu Zenâd' dan nakletti ki o şöyle demiş : Sâbiîler Irak'ın ötesinde bir kavim olup Kûsâ'lı (كوثى) dırlar, bütün peygamberlere inanırlar ve her yıl otuz gün oruç tutarlar, Yemen'e doğru günde beş vakit namaz kılarlar.

Vehb İbn Münebbih'e sâbiîler kimdir? diye sorulduğunda, o Allah'ı bir olarak tanıyan fakat amel edecekleri bir şerîatı bulunmayan ve küfür sözü söylemeyenlerdir, demiştir. Abdullah İbn Vehb der ki; bana Abdurrahmân İbn Zeyd şöyle dedi : Sâbiîler dinlerden bir dinin mensûbudurlar. Onlar Musul el-Cezire'sinde bulunurlardı ve Lâ İlâhe İllallah derlerdi. Ancak ne amelleri, ne kitapları, ne de peygamberleri vardı. Sadece Allah'dan başka İlâh bulunmadığını kabul ederlerdi. Abdurrahmân İbn Zeyd dedi ki : Onlar bir peygambere de inanmazlar, bunun için müşrikler Hz. Peygambere ve arkadaşlarına «bunlar sâbiîlerdir» diyorlardı. Yani Allah'dan başka İlâh olmadığını söyledikleri için onlara benzetiyorlardı.

Sözlerin en açığı —Allah en iyisini bilir— Mücâhid ve onun ardından gidenlerden Vehb İbn Münebbih'in sözüdür ki buna göre; sâbiîler ne yahûdî, ne hıristiyan, ne mecûsî ne de müşrik olan bir kavimdir. Onlar kendi fıtratları üzere oldukları gibi kalmışlardır. Tâbi olup uyguladıkları bir dinleri yoktur. Bunun için Araplar, müslüman olanlara sâbiîler ismini veriyorlardı. Yani o gün yeryüzünde mevcûd olan dinlerden dışarı çıkmışlar, diyorlardı. Bazı ilim adamları da dediler ki; peygamberin çağrısının kendisine ulaşmadığı kimselerdir.

Doğruyu en iyi Allah bilir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا
مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ
لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

63 — Hani sizden sapasağlam söz almıştık. Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık, Size verdiğimize sımsıkı sarılın, onda olanları hatırlayın ki sakınmış olasınız.

64 — Sonra o sözü müteakip yine yüz çevirdiniz. Eğer üstünüzde Allah'ın fazlü rahmeti olmasaydı hüsrâna uğrayanlardan olurdunuz.

Allah Teâlâ; İsrâiloğullarına, kendilerinden Allah'ın birliğine inanacakları, O'na şirk koşmayacakları ve peygamberine tâbi olacakları konusunda söz ve ahid aldığını hatırlatarak bu ahdin üstüne dağı kaldırdığını bildiriyor ve böylece kendilerinden alınan ahdi kabul ettiklerini belirtiyor. Bu ahde kuvvetle, kararlılıkla, kesin olarak uymalarını bildiriyor. Nitekim A'râf sûresinde : «Tûr dağını gölgelik gibi onların üstüne yükseltmiştik. Onlar tepelerine düşeceklerini sanmışlardı. Onlara size verdiğimiz kitaba sarılın, içinde olanını düşünün ki sakınanlardan olasınız, demiştik.» (A'râf, 171) buyuruluyor. Tûr'un dağ mânâsına geldiği İbn Abbâs'ın Mücâhid, Atâ, İkrime, Hasan, Dahhâk, Rebî' İbn Enes ve daha birçoklarının rivâyetiyle nakledilmiştir. Zâhir olan da budur. İbn Abbâs'dan bir rivâyete göre; ot biten dağa tûr adı verilir, ot bitmeyene tûr denmez. Fitneler hadîsinde İbn Abbâs'dan nakledildiğine göre; onlar Allah'a itâattan yüzçevirince Allah'ı dinlemeleri için dağ üzerlerine kaldırılmıştı.

Süddî der ki; İsrâiloğulları, secde etmekten kaçınınca Allah, dağın üzerlerine düşmesini emretti. Onlar korku içerisinde dağa bakıyorlardı ki dağın bir kısmı üzerlerine düştü. Bunun üzerine secdeye kapandılar. Sonra diğer tarafına bakıyorlardı ki Allah onlara merhamet etti ve üzerlerinden dağı kaldırdı. Bunun üzerine dediler ki; Allah'a andolsun ki azâbın üzerimizden kaldırıldığı secdeden daha güzel bir secde olamaz. İşte onlar böylece secde etmişlerdi. Buradaki «Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık» âyetinde murâd budur. Hasan «Size verdiğimize sımsıkı sarılın» âyetinden maksadın Tevrât olduğunu söyler. Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes «sımsıkı» ta'bîrinden itâat mânâsının anlaşılması gerektiğini söyler. Mücâhid ise sımsıkı ta'bîrinden Tevrât'ta bulunanlarla amel edin, mânâsı anlatıldığını söyler. Katâde ise kuvvetin ciddiyet olduğunu söyler ve âyete, ciddiyetle size verilen Tevrât'a sarılın, yoksa üzerinize dağı gönderirim mânâsını verir. Ebu'l-Âliye dedi ki; onlar bunu kabul ettiler ve kendilerine verilen ,kitaba kuvvetle sarılacaklarını bildirdiler. Ebu'l-Âliye ve Rebî' der ki : «Onda olanları hatırlayın» yani Tevrât'ta olanları hatırlayın ve onunla amel edin, demektir. «Sonra o sözü müteâkip yine yüz çevirdiniz» bu sağlam ve kuvvetli sözden sonra da ondan yüz çevirdiniz, geri döndünüz ve sözünüzü bozdunuz.

«Eğer üstünüzde Allah'ın fazl ve rahmeti olmasaydı, hüsrâna uğrayanlardan olurdunuz.» Eğer Allah tevbenizi kabul edip peygamberler göndermeseydi; bu ahdi bozmuş olmanızdan dolayı, dünya ve âhirette hüsrâna uğrayanlardan olurdunuz.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

65 — Andolsun ki, içinizden cumartesi günü haddı aşanları elbette bilirsiniz. İşte biz onlara: Aşağılık maymunlar olun, dedik.

66 — Artık bunu hem önündekilere, hem de ardındakilere ibret verici bir cezâ, hem de müttakîlere bir öğüt kıldık.

Haddi Aşan Yahûdîler:

Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey yahûdîler topluluğu; Allah'ın dinine karşı isyân eden, ahdine karşı çıkan, kendilerinden aldığı sözü bozan, cumartesi gününü saygıyla karşılamayan, o gün Allah'ın emrine kendilerini vermeleri gerektiği halde, cumartesi günü balık avlamak için hîle yapan, iplerini, ağlarını ve oltalarını cumartesinden önce kurup cumartesi günü olunca âdet olduğu gibi balıkların atılan oltaya, ağa ve ipe düşmelerini sağlayan, cumartesi günü geçince geceleyin oltaya düşen balıkları toplayan kasaba halkının başına neler geldiğini görün. Böyle yapmaları nedeniyle Allah onları maymunlar şekline çevirdi.

Bilindiği gibi maymun, dış görünüşü ve şekliyle insana en çok benzeyen hayvandır, ama hiç bir zaman gerçek insan değildir. İşte onların amelleri ve hîleleri hakîkate benzediği ve gerçekte ise ona aykırı düştüğü için cezâları da yaptıklarının cinsinden olmuştu. Bu kıssa A'râf sûresinde geniş olarak açıklanmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Onlara deniz sâhilindeki kasabanın durumunu sor. Cumartesi yasaklarını tecâvüz ediyorlardı. Cumartesi günü balıklar sürüyle geliyor, başka günler gelmiyorlardı. Biz onları yoldan çıkmaları nedeniyle böylece deniyorduk.» (A'râf, 163) İnşâallah A'râf sûresinde kıssa bütünüyle anlatılacaktır.

Süddî der ki; bu kasaba halkından maksad; île (Kudüs) halkıdır. Katâde de böyle der. İnşâallah A'râf sûresinde tefsîrcilerin bu konudaki görüşlerini serdedeceğiz.

«Aşağılık maymunlar olun dedik.» İbn Ebu Hâtim der ki; bana

babam Mücâhid'in bu âyet-i kerîme konusunda şöyle dediğini nakletti : «Onların kalpleri maymun haline çevrildi. Yoksa kendileri maymunlaşmadılar. Bu sadece Allah'ın verdiği bir misâldir : «Kitab taşıyan merkebin misâli gibi...» Bunu İbn Cerîr Mücâhid'den... Müsennâ kanalıyla rivâyet eder. Mücâhid'den nakledilen bu sened sağlamdır. Ancak burada ve diğer yerdeki âyetin zâhirine aykırı düştüğü için garîb bir kavildir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Allah katında bundan daha kötü bir karşılığın bulunduğunu size haber vereyim mi? de. Allah kime la'net ve gazab ederse kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar kılarsa, işte onlar yeri en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.» (Mâide, 60)

Avfî, tefsîrinde İbn Abbâs'dan nakleder ki : «İşte biz onlara aşağılık maymunlar olun dedik.» âyeti, Allah onları maymunlar ve domuzlar yaptı demektir. Zannedildiğine göre; kavmin gençleri maymun, yaşlıları da domuz olmuştu. Şeybân el-Nahvî Katâde'den naklen der ki : O kavim kuyruklu, erkekli ve dişili bağıran maymunlar haline gelmişlerdi.

Atâ el-Horasânî der ki : Onlara şöyle seslenildi : «Ey kasaba halkı aşağılık maymunlar olun.» Onları meneden kişiler yanlarına geliyor ve diyorlardı ki; ey falanca biz sizi bu davranıştan menetmemiş miydik? Onlar da başlarıyla evet, doğru diyorlardı.

İbn Ebu Hâtim, Ali İbn Hüseyin'den naklen İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet eder : Cumartesi günü, haddi aşanlar, hayvanların iki süt sağımı arasındaki süre kadar maymun olmuşlar, sonra helâk olmuşlardı. Bu hale gelişlerinden sonra herhangi bir nesil türememişti.

Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklen der ki : İsyânları dolayısıyla Allah onları maymun şekline döndürdü. İbn Abbâs der ki : Yeryüzünde üç günden fazla yaşamamışlardı. Yine onun dediğine göre; yeryüzünde hayvan şekline çevrilenler üç günden fazla yaşamamışlardır. Onlar yemediler, içmediler, döl bırakmadılar. Allah Teâlâ maymunları, domuzları ve diğer yaratıkları kitab-ı kerîminde zikrettiği şekilde altı günde yaratmıştır. Bu topluluğu ise domuz şekline çevirmişti. Allah dilediğine, dilediği şekilde davranır ve dilediğini, dilediği şekle sokar.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' yoluyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki o : «Aşağılık maymunlar olun.» âyeti konusunda şöyle demiş : Hor ve aşağılık olun. Mücâhid, Katâde, Rebî' ve Ebu Mâlik'den de aynı şekilde bir rivâyet nakledilir.

Muhammed İbn İshâk, İkrime'den nakleder ki, o İbn Abbâs'ın şöyle dediğini bildirmiş : Allah Teâlâ İsrâiloğullarına size bayram gününde —cum'a gününde— emir buyurdukları şeyi emretmişti. Onlar cumartesi gününe muhâlefet ettiler ve bunu daha da ileri götürerek, kendilerine emredilen şeyleri terkettiler. Allah cumartesi gününe bağlı-

lığın dışında, diğer konulardan yüz çevirdikleri zaman onları bir musîbetle denedi ve diğerlerine harâm kıldığı şeyi onlara haram kıldı. Medyen denilen, Kudüs ile Tûr arasında bulunan bir kasabada yaşıyorlardı. Allah onlara cumartesi günü balıkların avlanmasını ve yenmesini yasakladı. Cumartesi günü boyunca balıklar suyun yüzeyinde topluca dolaşıyorlardı, cumartesi günü geçince balıklar da kayboluyorlardı. Büyük küçük hiç bir balık görülmüyordu. Ama cumartesi günü gelince balıklar topluca suyun yüzeyinde beliriyor, cumartesi gidince kayboluyordu. Bu durum uzun bir süre böyle devâm etti ve onlar balık yemeye fazlasıyla iştihâ duydular. İçlerinden adamın birisi cumartesi günü gizlice bir balık aldı, deldi, iple bağladı, suya bıraktı ve sâhilde bir direğe bağladı. Sonra olduğu gibi bıraktı, ertesi günü olunca geldi onu aldı. Yani cumartesi günü almamıştı. Sonra götürdü ve balığı yedi. Bir sonraki cumartesi günü olunca aynı şekilde davrandı. Kasaba halkı balık kokusunu duydular ve dediler ki, «Allah'a andolsun ki bir balık kokusu duyduk.» Sonra adamın yaptığı şeyi gördüler ve onlar da o adamın yaptığı gibi yaptılar. Uzun süre gizlice böyle davranıyorlardı. Sonra Allah onları çabucak cezâlandırmadı. Nihâyet açıktan açığa balık avlanmaya ve sokaklarda satmaya başladılar. Onlar arasında hak yolunda direnen bazı gruplar dediler ki, yazıklar olsun size, Allah'dan korkun! Ve yaptıkları davranıştan onları menettiler. Balık yemeyen ve topluluğu yaptığı davranıştan dolayı menetmeyen bir başka grup da dedi ki : «Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azâbla azâblandıracağı bir topluluğa niçin öğüt veriyorsunuz? Onlar da, Rabbımıza karşı mazeretimizin olması ve onların davranışlarının cezâsının bize de ulaşmasından korktuğumuz için ve belki onlar Allah'dan sakınırlar diye, karşılığını verdiler. İbn Abbâs der ki : Onlar bu durumda iken hak yolunda sebât eden diğer grup kendi meclislerinde ve ma'bedlerinde bulunuyorlardı. İnsanları araştırdıklarında onları görmüyorlardı. Birbirlerine dediler ki; halkın bir durumu var, ne yapıyorlar bir bakın? Gittiler onları evlerinde aradılar ki evleri üzerine kilitlenmiş. Geceleyin evlerine girmişler ve üzerlerine kapılarını kilitlemişlerdi ve hepsi de maymun şekline dönüşmüşlerdi. Onlar aynıyla kişileri tanıyorlardı ve her birinin maymun olduğunu biliyorlardı. Kadınlar aynı şekilde dişi maymun olmuşlardı, çocuklar da aynı şekilde yavru maymun haline gelmişlerdi. İkrime der ki; İbn Abbâs sonra şöyle dedi : Eğer Allah Teâlâ onları kötülükten alıkoyanların kurtardığını zikretmemiş olsaydı hepsinin helâk olduğunu söylerdi. İşte bu kasaba şânı yüce olan Allah'ın, Rasûlü Muhammed Mustafâ'ya bahsettiği ve «deniz kıyısında olan kasabadan onlara sor...» (A'râf, 163) âyetinde belirttiği kasabadır. Dahhâk İbn Abbâs'dan buna benzer bir rivâyet nakleder.

Süddî, «onlara aşağılık maymunlar olun dedik» âyeti konusunda der ki; bunlar île (Kudüs) halkıdır. Bu, denizin kıyısında olan bir kasabaydı. Allah Teâlâ yahûdîlerin cumartesi günü iş yapmalarını yasaklamıştı. Ne var ki cumartesi günü denizdeki balıkların hepsi yüzeye çıkıyordu. Hattâ solungaçlarını sudan çıkarıyorlardı. Pazar günü olunca denizin dibine dalıyor ve hiç birisi görünmüyordu. Cumartesi olunca tekrâr beliriyorlardı : «Onlara deniz kıyısındaki kasabanın durumunu sor. Cumartesi yasaklarına tecâvüz ediyorlardı. Cumartesileri balıklar sürüyle geliyor, başka günler gelmiyorlardı. Biz onları yoldan çıkmaları nedeniyle böylece deniyorduk.» (A'râf, 163) Bu kavimden bir kısmı balık yemek istedi. Adam bir çukur kazıyordu ve çukuru bir arıkla denize bağlıyordu. Cumartesi günü olunca arkı açıyor ve dalgalar balıkları çukura atacak kadar kenara vuruyordu. Balık çukurdan dışarı çıkmak istiyorsa da arıktaki suyun azlığı nedeniyle çıkamıyordu. Pazar günü gelince adam geliyor ve balığı alıyordu. Adam balığı pişirince kokusunu komşusu duyuyor ve nasıl elde ettiğini soruyor, adam da ona yaptığı şeyi haber veriyordu. Bu sefer komşusu da onun yaptığı gibi yapmaya başlıyordu. Netîcede balık yemek, kasaba içerisinde yayıldı. Bilginleri onlara dediler ki; Yazıklar olsun size, helâl olmadığı halde cumartesi günü balık tutuyorsunuz? Onlar da hayır biz cumartesi günü değil, pazar günü avlanıyoruz, dediler. Bilginleri : Hayır, siz suyu açtığınız gün, balık çukura doluyor ve balığı avlamış oluyorsunuz, dediler. Fakat onlar vazgeçmediler. Onların bu davranışlarını yasaklayan bazı bilginler birbirlerine dediler ki : «Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azâbla azâblandıracağı bir topluluğa niçin öğüt veriyorsunuz?» (A'râf, 164) Siz öğüt verdiniz sizi dinlemediler, niçin halâ öğüt veriyorsunuz? dediler. O öğüt verenler de dediler ki : Rabbımıza hiç değilse bir özür beyan edebilmemiz içindir. «Belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar dediler.» (A'râf, 138) Onlar öğüdü dinlemeyince müslüman olanlar dediler ki Allah'a andolsun ki biz sizinle aynı kasabada oturmayız. Ve kasabayı bir duvarla ayırdılar. Müslümanlar bir kapı, cumartesi gününü ciğneyenler ise bir başka kapı açtılar. Dâvûd (a.s.) onları la'netledi. Müslümanlar bir kapıdan kâfirler de kendi kapılarından çıkıyorlardı. Bir gün müslümanlar kendi kapılarından çıktıklarında kâfirlerin kapılarının açılmadığını gördüler. Bu açılmama bir süre daha devâm edince müslümanlar duvarlardan onların olduğu bölgeye baktılar ki; onlar hep birbiri üzerine atlayıp sıçrayan maymunlar olmuşlardı. Kapıları açtılar ve onlar yeryüzüne dağıldılar. İşte Allah Teâlâ'nın : «Yasakladıkları şeyde aşırı gidince onlara horlanmış maymunlar olun, dedik.» (A'râf, 166) âyeti bunlar içindir. Bu husûs bir başka âyet-i kerîme'de şöyle belirtiliyor : «İsrâiloğullarından küfredenler, Dâvûd'un ve

Meryem oğlu İsâ'nın dilinde la'netlendiler... İşte bunlar maymun olanlardır.»

Ben derim ki; bu imâmlardan bu nakilleri serdetmenin maksadı; Mücâhid, merhûm'un, «Onların maymun şekline döndürülmeleri, gerçek olarak değil manevîydi» demesine karşı bir fikir beyân etmek içindir. Doğrusu onların maymun şekline döndürülüşleri hem şeklen, hem de manevî idi. Doğruyu en iyi Allah bilir.

«Artık bunu hem öndekilere, hem de ardındakilere ibret verici bir cezâ, hem de takvâ sahiplerine bir öğüt kıldık.» Bazıları bunu zamîrinin maymunlara gittiğini söylemişlerdir. Bazıları da balıklara veya cezaya gittiğini söylemişlerdir. Kasabaya gittiğini söyleyenler de vardır ki bunları İbn Cerîr nakleder. Doğru olan, zamîrin kasabaya gitmesidir. Âyetin mânâsı bu takdîrde şöyle olmaktadır : «Allah bu kasabanın halkını haddi aşmaları ve cumartesi gününe riâyet etmemeleri yüzünden hem öndekilere, hem de arkadakilere ibret verici bir cezâ kıldı.» Nitekim Allah Teâlâ Firavun'dan bahsederken : «Allah onu dünyada ibret, âhirette cezâ olmak üzere yakalamıştı.» (Nâziât, 25) buyurmaktadır. Hem önündekilere, hem de ardındakilere ta'biri ise diğer kasabalara demektir.

İbn Abbâs der ki; biz bu cezâyı çevredeki kasabalara örnek olarak verdik demektir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Doğrusu biz sizin çevrenizdeki kasabalardan bazılarını helâk ettik ve belki dönerler diye âyetleri gönderdik.» Yine bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Görmezler mi ki, biz yeryüzünün çevresinden eksiltiriz...» Buradaki öndeki ve arkadakilerden maksad yer bakımından önünde ve ardında olanlardır. Nitekim Muhammed İbn İshâk .. İbn Abbâs'dan nakleder ki; o, «önündeki kasabalardan ve ardındaki kasabalardan» diye tefsîr etmiştir. Saîd İbn Cübeyr de o gün mevcûd bulunan insanların önündekilere ve ardındakilere, diye tefsîr etmiştir. İsmâîl İbn Ebu Hâlid, Katâde ve Atiye el-Avfî ise önündekilerden maksadın, cumartesi konusunda sözkonusu edilenlerden önce gelenlerdir. Ebu'l-Âliye, Rebî' ve Atâ; ardındakilerden maksadın, onlardan sonra geri kalan İsrâiloğulları demek olduğu ve onların da bunlar gibi davranmaları halinde aynı cezâya çarptırılacakları şeklinde tefsîr etmişlerdir. Bunlar önündekiler ve ardındakileri zaman bakımından kabul etmekteydiler. Bu kavmin ardından gelen insanların bu kasabanın halkının kendilerine ibret olması bakımından ön ve arkanın zamana nisbet edilmesi doğrudur. Ama kendilerinden önce geçenlere nisbet edilmesi halinde âyetin bu şkilde tefsîri nasıl olabilir? Âyet kendinden önce gelenlere nasıl ibret unsuru taşıyabilir? Öyle sanıyoruz ki hiç kimse iyi düşününce böyle bir şeyi zikredemez. Öyleyse önündekiler ve ardında-

kilerden maksadın; İbn Abbâs ve Saîd İbn Cübeyr'in söylediği gibi mekân bakımından nisbet olduğu ve bunun da o kasabanın çevresinde bulunan kasabalar olduğu belirtilmiş oluyor. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî'den o da Ebu'l-Âliye'den nakleder ki : o, «Artık bunu hem önümdekilere, hem de ardımdakilere ibret verici bir cezâ, takvâ sahiplerine bir öğüt kıldık.» âyetini şöyle tefsîr etmiştir : Onların geçmiş günahlarına bir cezâ. İbn Ebu Hâtim der ki, İkrime, Mücâhid, Süddî, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes'den de bu şekilde rivâyet edilmiştir.

«Takvâ sahiplerine de bir öğüt kıldık.»Muhammed İbn İshâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; bundan maksad onlardan sonra gelen müttakîlere öğüt olduğunu ve böylece onların Allah'ın azâb ve intikâmından sakınacaklarını belirtmektir. Süddî ve Atiyye ise burdaki müttakîlerin Muhammed (s.a.) in ümmeti olduğunu söyler.

Ben derim ki; buradaki öğütten maksad, engelleyici unsurdur. Ben derim ki bu kavmin Allah'ın yasaklarını çiğnemeleri ve hîleye sapmaları sonunda başlarına gelen felâket, azâb ve cezâdan, müttâkîler sakınsınlar. Tâ ki, onların başına gelenler, kendilerinin de başına gelmesin. Nitekim İmâm Ebu Abdullah İbn Batta, Ebu Hüreyre'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Siz yahûdîlerin işlediğini işlemeyin. Sonra en küçük bir hîle ile Allah'ın yasaklarını helâl saymaya başlarsınız.» Bu hadîsin isnâdı sağlamdır. Ahmed İbn Muhammed İbn Müslim'i Hâfız Ebu Bekr el-Bağdâdî, sağlam hadîs râvîlerinden saymıştır. Diğerleri de sahîh şarta göre meşhûr kimselerdir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İZÂHI

Yahûdîlere Verilen On Nimet :

Bilahere âyet-i kerîme tekrâr isrâiloğullarına seslenerek Allah'ın onlara ve atalarına lutfettiği nimetleri belirtmekte, kendilerinden hükümdârlar ve peygamberler çıkardığını ve kendi devirlerindeki diğer milletlere üstün kıldığını tekrârlamaktadır. Bunun yanı sıra kimsenin yerine kimsenin cezâlandırılmayacağı günden (kıyâmet) sakınmalarını ve meselenin yahûdîlerin sandığı gibi, şefâatçılarla hallolunamıyacağını, o gün hiçbir şefâatçının şefâatının kabul görmeyeceğini belirtmektedir. Mesele böyle olunca neye dayanarak yahûdîler kendi nefislerini unutup kıyâmet günü için gerekli amelleri yapmamaktadırlar?

Yüce Allah yahûdîlere verdiği nimetleri zikrettikten sonra, bunları

tafsîlâtlı olarak anlatmaya başlıyor ve diyor ki : «Ey bu Kur'an ile muhâtap olan yahûdîler, Allah'ın atalarınıza verdiği nimetleri hatırlayın ve onun şükrünü ifâ etmeye çalışın.» Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği nîmetler şunlardı :

Bir kere Allah İsrâiloğullarının atalarını, azâbların en şiddetlisine uğratan, erkeklerini keserek, dişilerini sağ bırakan Firavun ve hânedanın zulmünden kurtarmıştı. Rivâyete göre, Firavun rüyâsında, Kudüs'ten çevreye yayılan ve Mısır'ı kuşatan bir ateş görmüştü. Bu rüyâ ile irkilen hükümdâr, rüyâsının yorumlanmasını istemiş ve yorumcular bunu, isrâiloğullarından bir çocuğun dünyaya geleceği ve bu çocuğun Firavun'un mülkünü elinden alacağı şeklinde yorumlamışlardı. Bunun için Firavun, İsrâiloğullarının erkeklerini kesiyor ve kadınlarını sağ bırakıyordu. Bilâhere yüce Allah İsrâiloğullarını bu horlayıcı azâbtan kurtarmıştı.

Hani bir de Yüce Allah sizin için denizde yol meydana getirmiş ve geçinceye kadar denizi kara haline çevirmişti. Firavun ve askerlerini de gözünüzün önünde boğmuştu. Rivâyete göre, bu devirde yahûdîlerin hükmüne başvuracakları kitapları yoktu. Allah Hz. Mûsâ'ya kırk gün sonra Tevrât'ı indireceğini burada müjdelemişti. Hz. Mûsâ'ya Tûr dağına gitmesini ve orada kırk gün oruç tutmasını emretmişti. Hz. Mûsâ Tur'a giderken yerine kardeşi Hârûn'u bırakmıştı. Bu devrede Tevrât levhalar halinde nâzil olmuştu. Ancak Hz. Mûsâ Tûr'da iken, yahûdîler, Sâmirî adlı bir kişinin yaptığı buzağıyı ilâh sayarak ona tapınmaya başlamışlardı.

Bilahere Allah onların bu durumunu bağışlamış ve tevbelerini kabul etmişti.

Bir diğer nimeti de, yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya hakk ile bâtılı ve haram ile helâlı ayırdeden Tevrât'ı indirmiş olmasıdır.

Hz. Mûsâ'nın Tûr dağına çekilmesi ve aralarından ayrılması esnâsında kavminin buzağıya tapınmaları üzerine Hz. Mûsâ kavmine şöyle demişti : «Siz buzağıyı Rabb edinmekle kendi nefsinize zulmetmiş oldunuz. Allah'a şirk koşmaktan daha büyük zulüm olur mu? Hemen Allah'a tevbe edin ve dönün. Bu, sizin için daha hayırlı olur.» İsrâil şerîatına göre, suçsuzların suçluları öldürmesi gerekirdi. Bunun üzerine Allah İsrâiloğullarının üzerine kara bir bulut göndermişti. İyilerin kötüleri öldürmesi esnâsında suçlulara acıyıp ta öldürmekten vazgeçmemeleri için bu bulutu irsâl buyurmuştu. Bu mücâdelede yetmiş bin kişinin öldürüldüğü söylenir. Bilâhere Hz. Mûsâ ve Hârûn, Allah'a yalvararak onların tevbelerinin kabul edilmesini dilemişlerdi ve yüce Allah ta onlardan ölenlerin ve ölmeyenlerin tevbelerini kabul buyurmuştu. Ancak yahûdîler Hz. Mûsâ'ya «Cenâb-ı Allah'ı hiçbir engel bulunmaksızın çıplak gözle, ayân beyân görmeden ona ve senin onun Rasûlü ol-

duğuna inanmayız» demişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah onları azâbıyla yakalamış ve onları öldürmüştü. Bir gece ve gündüz ölülerle diriler haşr'ü neşir olmuştu.

Bilâhere Cenâb-ı Allah mukadder olan ecellerini tamamlamak üzere ölüleri geri diriltmişti. Bütün bu anlatılanlar, yahûdîler için bir hatırlatma ve Allah'ın her şeye gücünün yeteceğini kabullenip şükretmeleri için bir vâsıtadır.

Cenâb-ı Allah Hz. Mûsâ'ya, İsrâiloğullarını zâlim bir kavimle savaşmak üzere götürmesini emir buyurmuştu. Ancak İsrâiloğulları Şâm ile Mısır arasındaki Tîh vâdîsine geldiklerinde, burada kırk yıl şaşkın vaziyette kalmışlardı. Allah onların üzerine gölge yaparak güneşten yanmalarını önleyen bir bulut göndermişti.

Menn ve Selvâ adını taşıyan nimetlerden birincisi bal gibi tatlı olan kudret helvâsı, ikincisi de bıldırcın eti idi. Biz bu yiyeceklerin türü ve şekli üzerinde verilen ayrıntıları nazar-ı i'tibâra alamıyoruz. Bu gelen nimetleri yemeleri ve fazlaca biriktirip saklamamaları emrolunmuştu. Ancak onlar emrolundukları şeyleri yapmamışlar, küfür ve isyân ile bu nimetlere karşı gelmişlerdi. Aslında bu davranışlarıyla Allah'a zarar vermiş değillerdi. Ancak kendilerine zarar vermişlerdi. Çünkü Allah onların karşı çıkışlarına mukabil onları cezâlandırmış ve kendilerine verdiği bu nimetleri geri almıştı.

Bir diğer ilahî nimet te, Allah'ın İsrâiloğullarının atalarına ma'lûm bir kente girmelerini ve orada yerleşerek yiyip içmeyi emretmesi olayı idi. Onlar kentin kapılarında Allah'a boyun eğerek girmek ve girerken de, «Rabbımız duâlarımızı kabul et, günahlarımızı affet ve bizi bağışla» demekle emrolunmuşlardı. Ancak Allah'ın buyruğunu değiştirerek, emrine itâattan kaçınanlar «bizi bağışla» diyeceklerine, «buğday tanesi» istemişlerdi. Kentin kapısından Allah'ın buyruğuna itâat etmeksizin girmişlerdi. Ve fâsıklıkları yüzünden Allah onların üzerine gökten bir belâ indirmişti. Rivâyete göre bu vesîleyle yetmiş bin yahûdî ölmüştü.

Ey İsrâiloğulları, Mûsâ peygamberin çölde susuz kaldıkları sırada atalarınız için su taleb etmesini hatırlayın. Allah Hz. Mûsâ'ya, «asânı taşa vur, Allah'ın emriyle ordan gözeler fışkırır.» buyurmuştu. Her topluluk için bir göze olacaktı ve her topluluk o gözeden suyunu içecekti. Kendilerine, «Allah'ın lutuflarından yiyip için ancak yeryüzünde bozgunculuk yapmayın, bu sizin için daha hayırlıdır» denilmişti.

Yüce Allah, bu suçu işleyenler ataları olmasına rağmen, peygamber devrindeki yahûdîlere onunla hitâb etmektedir. Sebebi, peygamber devrindeki yahûdîlerin atalarıyla övünmeleri ve onların davranışlarına karşı çıkmamalarıdır. Hani sizin atalarınız Hz. Mûsâ'ya demişlerdi ki,

«Ey Mûsâ, biz kudret helvâsı ve bıldırcın eti gibi bir tek yemekle dayanamayız. Rabbından iste de bize toprağın yetiştirdiği bakladan, buğdaydan, mercimekten, sarmısaktan, yeşilliklerden ihsân etsin.» Hz. Mûsâ da, hayretle ve onları kınayarak, «siz bu saydıklarınızı bıldırcın eti ve kudret helvâsı ile mi değişiyorsunuz? Halbuki söylediklerinız çok daha değersiz yiyeceklerdir, siz değerliye karşı değersizi istediğinize göre dilediğiniz beldeye gidin ve oradaki tarlalarda istediğiniz yiyecekleri bulacaksınız» demişti. İsrâiloğulları küfretmek ve haksız yere peygamberleri öldürmek gibi birçok suçlar işlediklerinden dolayı omuzlarına zillet ve meskenet yükü vurulmuştu. Onlar hüsrâna mahkûm olmuşlar ve bu isyânları nedeniyle Allah'ın rahmetinden uzaklaşmışlardı. Hz. Zekeriyâ ve Yahyâ'yı öldürmeleri üzerlerine zillet ve meskenet damgası vurulmuştur. Şüphesiz ki yahûdîler, ne kadar mal ve servete sahip olurlarsa olsunlar, her zaman için omuzlarında bu yükü taşıyacaklardır.

Atalarınızdan, kuvvetli âhitler aldığımız demleri de hatırlayın, onlara, Tevrât'ta bulunanları kabullenmeleri ve yerine getirmelerini emretmiştik. Ancak onlar, üzerlerine Tûr'u kaldırıncaya kadar Tevrât'a inanmamışlardı. Üzerlerine Tûr dağını yükseltince bir süre inanmışlar fakat sonra geri dönmüşlerdi. Allah'ın rahmeti üzerlerinde olmasaydı hüsrâna uğrayanlardan olurlardı. Cumartesi günü, yahûdîlerin ibâdet günü olduğu için, balık avlamaları yasaktı. Ama Cenâb-ı Allah onları denemek için cumartesi günü balıkları çoğaltıyor ve balıklar kıyıya vuruyordu. Diğer günler ise, balık tutamıyorlardı. Allah onların ilâhî emre uyup uymayacaklarını böylece tecrübe ediyordu. Yahûdîler tecrübeyi başarıyla tamamlayamadılar ve cumartesi günü balık avlama suçunu işleyerek ibâdetten uzaklaştılar. Bunun üzerine Allah onları maymunlar şeklinde rahmetinden uzaklaştırdı. Çünkü artık Allah'ın buyruklarını terketmekle, hayvanlar mertebesine düşmüşlerdi. Rivâyete göre Cenâb-ı Allah onların maymun şekline dönmelerini hükmetmişti. Bu da cezâ ve kendilerinden sonrakilere ibret içindi.

——oOo——

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ
أَعُوذُ بِٱللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٦٧﴾

67 — Hani, bir de Mûsâ kavmine: Allah, herhalde bir sığır boğazlamanızı emrediyor, demişti. Onlar: Sen bizimle alay mı ediyorsun, demişlerdi. Mûsâ da: Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti.

Sığır Kesme Emri :

Allah buyuruyor ki : Ey İsrâiloğulları, sığır konusunda normal âdetleri yırtarak, fevkalâde husûsiyetler göstererek size sunduğum nimetlerimi hatırlayın. Kâtilin kim olduğunu bu sığır vesîlesiyle açıklamamda ve maktûlü dirilterek, kendisini kimin öldürdüğünü söylemesindeki nimetimi hatırlayın. İbn Ebu Hâtim böyle demiştir.

Hasan İbn Muhammed der ki; bize Muhammed İbn Sîrîr Ubeyde el Selmânî'den nakletti ki o şöyle demiş : İsrâiloğullarından çocuksuz bir adam vardı. Adam çok zengindi. Kardeşinin oğlu ona vâris olacaktı. Bu sebeple yeğeni adamı öldürdü, sonra geceleyin bir başkasının kapısının önüne koydu. Ertesi sabah adamın aleyhinde dâvâ ederek onun kâtil olduğunu söyledi. Nihâyet silaha sarıldılar, birbirlerine girdiler. İleri görüş sahipleri niçin birbirinizi öldürüyorsunuz, Allah'ın Peygamberi aranızda değil mi? dediler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya geldiler ve durumu O'na anlattılar. Hz. Mûsâ dedi ki : Allah her halde bir sığır boğazlamanızı emrediyor demişti. Onlar sen bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. Mûsâ da : Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti.

Ubeyde el-Selmânî dedi ki; eğer onlar Hz. Mûsâ'ya itirâz etmiş olmasalardı basîtinden bir sığır ile mes'ele hallolacaktı. Ama kendileri şiddet gösterince, Allah da onlara zorluk çıkardı. Netîcede kesmekle emrolundukları sığırı aradılar ve onu başka sığırı bulunmayan, bir tek sığırı olan bir adamın yanında buldular. Adam dedi ki Allah'a andolsun ki onun derisini altınla doldurmazsanız size vermem. Bunun üzerine onlar sığırın derisini altınla doldurup sığırı satın aldılar ve kestiler. Sığırın bazı parçalarını adamın vücûduna vurdular, adam kalktı. Seni kim öldürdü dediler? Adam şu diyerek kardeşinin oğlunu gösterdi, sonra tekrâr öldü. Bunun üzerine yeğenine hiçbir şey verilmedi ve vâris olamadı. İbn Cerîr bu rivâyeti Ubeyde'den aynı şekilde nakleder. Doğruyu en iyi Allah bilir. Abd İbn Humeyd de tefsîrinde bunu Yezîd İbn Hârûn'dan dinlediğini rivâyet eder. Âdem İbn Ebu İyâs da tefsîrinde Ebu Ca'fer el-Râzî kanalıyla Hişâm İbn Hasan'dan aynı rivâyeti duyduğunu bildirir.

Âdem İbn Ebu İyâs tefsîrinde der ki; bize Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî'den o da Ebu'l-Âliye'den «Allah herhalde bir sığır boğazlamanızı emrediyor» âyeti konusunda şöyle dediğini nakletti : İsrâiloğullarından zengin, çocuğu olmayan bir adam vardı. Adamın yakınlarından birisi ona vâris idi. Mirasçı, adamın mirasını elde etmek için onu öldürdü, sonra yolun ortasına attı. Mûsâ (a.s.) ya gelip dedi ki; akrabam öldürüldü, ben çok kötü bir durumdayım. Ey Allah'ın Nebîsi, senden başka onu öldüreni bildirecek kimsenin bulunduğunu bilemiyorum. Ebu'l-Âliye

dedi ki; Hz. Mûsâ halkı çağırdı ve kimin yanında bu konuda bir bilgi varsa onu bize açıklasın, dedi. Ancak halkın bu konuda hiç bir bilgisi yoktu. Kâtil, Mûsâ (a.s.) ya gelip dedi ki; sen Allah'ın nebîsisin Rabbından bize kâtilin açıklanmasını iste. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Rabbından kâtilin kim olduğunu sordu ve Allah Teâlâ : «Allah herhalde bir sığır boğazlamanızı emrediyor.» diye vahyetti. Bu emirden dolayı hayret ettiler ve : «Sen bizimle alay mı ediyorsun?» dediler. Mûsâ da : «Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım demişti.» Onlar bizim için Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin demişlerdi. Mûsâ da : Allah, o, ne çok kart, ne de çok körpedir, ikisi ortası bir sığırdır buyuruyor. Artık emrolunduğunuz şeyi yapın demişti. Dediler ki bizim için Rabbına duâ et onun rengini bize iyice açıklasın. O da Rabbınız diyor ki; bakanları rahatlatacak, sapsarı bir inektir, demişdi. Dediler ki; Rabbına duâ et, bize açıkça niteliğini bildirsin, çünkü bizce inekler birbirine benziyor, Allah dilerse biz elbette hidâyete erenlerden oluruz. Mûsâ dedi ki : Rabbım, o ne boyunduruğa koşulup arazi sürecek, ne de ekin sulayacak bir inektir, zillete uğramamıştır bütün kusûrlardan uzaktır, onun alacası da yoktur, buyuruyor. Onlar şimdi gerçeği ortaya koydun, dediler. Hemen onu boğazladılar ki az kalsın bunu yapmayacaklardı.

Ebu'l-Âliye der ki; eğer onlar, bir sığır kesmekle emrolundukları zaman onu yerine getirselerdi ve herhangi bir sığırı kesselerdi, emir yerine gelirdi. Ama onlar kendi kendilerini zora koştular ve bu sebeple zorluğu yüklendiler. Eğer içlerinde: «Allah dilerse biz muhakkak hidâyete erenlerden oluruz» diyenler bulunmasaydı, ebediyen hidâyete eremezlerdi. Bize ulaştığına göre onlar; kendilerine, niteliği bildirilen ineği yetîmlere bakan bir ihtiyârın yanında buldular. İhtiyâr kadın onların işine bu inekten başkasının yaramadığını anlayınca bedelini kat kat artırdı. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya gelip bu nitelikte bir ineği ancak falanca kadının yanında bulabildiklerini ve onun da değerinden çok üstünde fiyât istediğini söylediler. Mûsâ (a.s.) onlara dedi ki : Doğrusu Allah sizin yükünüzü hafifletmişti, siz onu kendi kendinize zorlaştırdınız. Binâenaleyh onu râzı edin, istediğini verin. Böyle yaptılar ve ineği satın alıp kestiler. Hz. Mûsâ onlara inekten bir kemik alıp ölüye vurmalarını emretti, onlar da böyle yaptılar. Bunun üzerine ölünün rûhu geri geldi ve kendisini öldürenin kim olduğunu ismiyle söyledi. Ve tekrâr öldü. Bunun üzerine kâtil yakalandı. O, Hz. Mûsâ'ya gelip şikâyet eden kişiydi. Allah onun davranışını en kötü biçimiyle cezâlandırmış oldu.

Muhammed İbn Cerîr der ki : Bana İbn Sa'd... İbn Abbâs'ın inek konusunda şöyle dediğini nakletti : Mûsâ (a.s.) devrinde İsrâiloğulları arasında malı çok bir ihtiyâr vardı. Adamın kardeşinin çocukları ise fakirdiler ve malları yoktu. Adam, yaşlı ve çocuksuzdu. Tek vârisi de

kardeşinin çocuklarıydı. Dediler ki; keşki amcamız ölse de, onun malına vâris olsak. Uzun bir süre beklediler. Amcalarının ölmemesi üzerine şeytân onlara geldi ve dedi ki : Siz amcanızı öldürüp de malına vâris olsanıza. Siz, içinde bulunmadığınız şehir halkına onun diyetini verirsiniz. Zira bunların ikisi ayrı şehirlerde yaşıyorlardı. Yeğenler bir şehirde maktûl bir diğer şehirde idi. Bir kişi öldürülüp de iki şehirin ara yerine atılırsa ölü ile kasaba arası ölçülür ve hangi kasabaya daha yakınsa diyeti onlar borçlanırdı. Şeytân onları böylece aldatınca ve amcalarının uzun süre ölmediğini görünce, şeytânın dediğine yönelip amcalarını öldürdüler ve kendilerinin mensûbu bulunmadıkları şehrin kapısının önüne cenâzesini attılar. Ertesi sabah, maktûlün yeğenleri şehre gelip, amcamız sizin şehrin kapısı önünde öldürüldü, siz doğrusu bize amcamızın diyetini borçlandınız dediler. Şehir halkı, Allah'a and içeriz ki biz onu öldürmedik ve onun kâtilini de bilmeyiz, şehrimizin kapısını sabaha kadar aslâ açmadık, dediler. Bunun üzerine onlar Hz. Mûsâ'nın yanına geldiler. Maktûlün yeğenleri dediler ki; biz amcamızı bunların şehrinin kapısı önünde ölü olarak bulduk, şehir halkı da «Allah'a kasem ederiz ki biz onu öldürmedik ve onlara kapıyı kapattığımızdan beri sabaha değin şehrin kapısını açmadık.» diyorlar. Bunun üzerine Hz. Cebrâîl, Semî' ve Alîm olan Allah'ın emrini Mûsâ (a.s.) ya getirdi ve buyurdu ki : «Allah her halde bir sığır boğazlamanızı emrediyor, de...» O sığırın bir kısmını o ölen adamın üzerine vurursunuz, dedi.

Süddî; «Hani bir de Mûsâ, kavmine Allah her halde bir sığır boğazlamanızı emrediyor demişti...» âyeti konusunda şöyle dedi : İsrâiloğullarından malı çok bir kişi vardı, onun bir kızı ve bir de muhtâç yeğeni vardı. Adam kızını yeğeniyle nikâhlamıştı. Fakat sonra kızını yeğeniyle evlendirmekten vazgeçti. Bunun üzerine delikanlı kızdı ve Allah'a andolsun ki, ben amcamı öldürür hem onun mallarını alırım, hem de kızını nikâhlar diyetini yerim, dedi. Delikanlı adamın yanına geldi. O sırada İsrâiloğulları sıbtlarından bir kısmından tüccâr gelmişti. Dedi ki; amcacığım benimle gel ve bu topluluğun malından bir şeyler alalım, belki onda ben kâr ederim. Çünkü seni benimle görünce bana malı verirler. Amca delikanlıyla beraber geceleyin çıktı, ihtiyâr o sıbta ulaşınca delikanlı onu öldürdü, sonra kendi âilesinin yanına döndü. Ertesi sabah amcasını arayıp onun nerede olduğunu bilmiyormuş gibi yaparak geldi. Amcasını bulamayınca ona doğru koştu ve sözkonusu sıbtın amcasının çevresinde toplanmış olduğunu görünce onları muâheze ederek, «amcamı öldürdünüz, onun diyetini ödeyin» dedi. Bir yandan da ağlıyor, başına toprak serpiyor, vay amcacığım, diye bağırıyordu. Dâvâ Hz. Mûsâ'ya götürüldü. O da o sıbtın mensûblarına diyet hükmünü verdi. Onlar : Ey Allah'ın peygamberi, bizim için Allah'a

duâ et, suçu kim işlemişse bize bildirsin ki suçlu tutulsun. Allah'a yemîn ederiz ki onun diyeti bizim için çok kolay, ama onu öldürmüş olmakla ayıplanmaktan utanıyoruz, dediler. İşte Allah Teâlâ'nın : «Hani siz bir canı öldürmüştünüz de onda şüpheye düşmüştünüz. Allah ise sizin gizlemekte olduğunuzu açığa çıkarandır...» kavli buna telmîhtir. Mûsâ (a.s.) da kavmine : «Allah her halde bir sığır boğazlamanızı emrediyor, demişti.» Onlar, biz senden maktûl ve kâtili soruyoruz, sense bize sığır boğazlayın diyorsun bizimle alay mı ediyorsun? dediler. «Hz. Mûsâ, ben, câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım» demişti. İbn Abbâs der ki; eğer onlar bir sığır bulup da kesselerdi bu kendileri için yeterli olacaktı, ancak onlar bu konuda şiddetli davrandıkları ve Hz. Mûsâ'yı yordukları için Allah da onlara şiddetli davrandı. «Dediler ki : bizim için Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin.» Mûsâ da : «Allah o, ne çok kart, ne de çok körpedir ikisi ortası bir sığırdır» buyuruyor. «Artık emrolunduğunuz şeyi yapın demişti.» Dediler ki; bizim için Rabbına duâ et onun rengini bize iyice açıklasın. O da Rabbım diyor ki : «O bakanları rahatlatacak sapsarı bir inektir.» demişti. Dediler ki Rabbına duâ et bize açıkça niteliğini bildirsin. Çünkü bizce inekler hep birbirine benziyor. Allah dilese biz elbette hidâyete erenlerden oluruz. Dedi ki : «Rabbım; o, ne boyunduruğa koşulup arâzî sürecek, ne de ekin sulayacak bir inektir, zillete uğramamıştır, bütün kusûrlardan uzaktır, onun alacası da yoktur.» buyuruyor. Onlar, işte şimdi gerçeği ortaya koydun dediler ve o sığırı aradılar, ama bulamadılar. İsrâiloğulları arasında babasına çok iyi davranan bir adam vardı. Adamın biri bir inci satıyordu ve onun yanından geçerken : Bu inciyi yetmiş bine satıyorum. dedi. O adamın babası uyumakta olduğundan ve başının altında da anahtar bulunduğundan adam inci satana; bekle babam uyansın, onu senden seksen bine alayım dedi. Adam babanı hemen uyandır sana altmış bine vereyim dedi. Tüccâr her seferinde, onu onar onar düşürüyordu, nihâyet otuz bine indi. Delikanlı da her seferinde babasının uyanmasını beklemesini ve fiyatı artıracağını söyleyerek yüz bine ulaşmıştı. Ona, bu fazla gelince ben senden hiç bir şey almayacağıma, Allah'a and içerim dedi ve babasını uyandırmaktan çekindi. İşte Allah Teâlâ bu inciye mukâbil olarak ona bu sığırı vermişti. İsrâiloğulları oradan sözkonusu sığırı aramak için geçiyorlardı ve sığırı gencin yanında gördüler. Onu, kendilerine bir sığıra bir sığır olmak üzere satmasını istedilerse de o, buna yanaşmadı, iki sığır verdiler yine yanaşmadı, on sığıra kadar yükselttiler, o, yine vermeyince dediler ki : Allah'a andolsun ki onu senden almadan bırakıp gitmeyiz. Onu Hz. Mûsâ'nın yanına getirdiler ve dediler ki : Ey Allah'ın nebîsi biz sözkonusu sığırı bunun yanında bulduk, ama o bize vermekten kaçınıyor, halbuki biz ona fazlasıyla para verdik. Mûsâ ona dedi ki; sığırını bunlara ver. O da : Ey Allah'ın

Rasûlü ben, malıma daha çok lâyıkım. Mûsâ doğru söylersin, dedi. Onlara da arkadaşınızı memnun edin ve sığırın ağırlığınca altın verin dedi. O, yine vermekten kaçındı. Onlarsa verdikleri miktarı kat kat artırdılar ve netîcede on kat altın vermeye râzı oldular. Adam onlara sığırı sattı ve parasını aldı. Onlar da sığırı kestiler. Hz. Mûsâ ondan bir parçayı adama vurun, dedi. Onu, adamın omuzları arasına vurunca adam dirildi. Seni kim öldürdü diye sorduklarında, adam yeğenim dedi. Bunun üzerine yeğeni ben onu öldürdüm ki malını alayım ve kızıyla evleneyim, dedi. Böylece kâtili tutup öldürdüler.

Süneyd der ki; bize Haccâc... Muhammed İbn Ka'b el-Kurezî'den ve Muhammed İbn Kays'dan nakletti ki onlar şöyle demişler : Bu ikisinin sözü birbirine karışmıştır. İsrâiloğullarından bir boy, insanların kötülüğünün fazlalaştığını görünce bir şehir kurdular ve kötü insanlardan uzaklaştılar. Akşam olunca şehrin kapısını kapıyor ve dışardan kimseyi içeri almıyorlardı. Kapıyı açmak istediklerinde başkanları geliyor, bakıyor gözetliyor ve bir şey duymazsa şehrin kapısını açıyordu ve akşama kadar birlikte oluyorlardı. İsrâiloğulları arasında bir adamın çok malı vardı ve kardeşinin çocuğundan başka mirasçısı yoktu. Adam uzun süre yaşayınca, yeğeni mirasına konmak için adamı öldürdü, sonra cesedini alıp o şehrin kapısının önüne koydu. Sonra o ve arkadaşları bir yere gizlenip saklandılar. Şehrin başkanı kapıya gelip etrâfı gözetledi ve kontrol etti, hiç bir şey görmeyince kapıyı açtı. Ölüyü görünce kapıyı geri kapattı. Bunun üzerine maktûlün yeğeni ve arkadaşları : «Eyvah hem onu öldürdünüz, hem de kapıya atıyorsunuz» diyerek bağırmaya başladılar. Hz. Mûsâ (a.s.) İsrâiloğulları arasında öldürmenin çoğaldığını gördüğünden ölüyü hangi topluluğun ortasında bulursa onları sorumlu tutardı. Az kalsın, maktûlün yeğeniyle, o şehrin halkı arasında çarpışma çıkacaktı. Her iki grup ta silahlarını kuşandılar, sonra birbirleriyle döğüşmekten vazgeçerek Hz. Mûsâ'ya gelip durumlarını anlattılar ve «Ey Allah'ın Rasûlü bu şehir halkı bir kişiyi öldürdüler ve sonra kapıya attılar» dediler. Şehir halkı da dedi ki : «Ey Allah'ın Rasûlü, bizim kötülüklerden uzak durduğumuzu ve bunun için bir şehir kurduğumuzu, insanların kötülüklerinden uzaklaştığımızı biliyorsun. Allah'a andolsun ki onu biz öldürmedik ve öldürenin kim olduğunu da bilmiyoruz.» Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara bir sığır kesmelerini emretti ve Mûsâ (a.s.) «Allah herhalde bir sığır boğazlamanızı emrediyor» demişti.»

Ubeyde el-Selmânî, Ebu'l-Aliye, Süddî ve diğerlerinden nakledilen bu rivâyetler nisbeten birbirinden farklıdır. Ancak âşikâr olan odur ki, bu rivâyetlerin hepsi İsrâiloğullarının kitaplarından alınmıştır. Bunlar nakledilmesi câiz olan şeylerdir. Fakat biz onları ne doğrular, ne de

yalanlarız. Bu sebeple o rivâyetlere ancak bizim yanımızdaki hakîkata uyduğu miktarda güveniriz. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ
بَيْنَ ذَٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ
يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ
لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ
تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا
وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

68 — Onlar, Bizim için Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin, demişlerdi. Mûsâ da : Allah, o, ne çok kart, ne de çok körpedir. İkisi ortası dinç bir sığırdır, buyuruyor. Artık emrolunduğunuz şeyi yapın, demişti.

69 — Dediler ki : Bizim için Rabbına duâ et de onun ne renk olduğunu bize iyice açıklasın. O da : Rabbım diyor ki : O bakanları rahatlatacak sapsarı renkli bir inektir, demişti.

70 — Dediler ki : Rabbına duâ et, bize açıkça niteliğinin ne olduğunu bildirsin. Çünkü bizce sığırlar birbirine benziyor. Allah dilerse biz elbette hidâyete erenlerden oluruz.

71 — Dedi ki : Rabbım, o, ne boyunduruğa koşulup arâzî sürecek, ne de ekin sulayacak bir inektir. Zillete uğramamıştır. Bütün kusurlardan uzaktır. Onun alacası da yoktur, buyuruyor. Onlar : İşte şimdi gerçeği ortaya koydun, dediler. Hemen onu boğazladılar ki az kalsın bunu yapmayacaklardı.

Allah Teâlâ bu âyette bize İsrâiloğullarının diretmesini ve peygamberlerine çok sorular sormalarını anlatıyor. Onlar kendilerini dara so-

kunca Allah da onları dara soktu. Halbuki onlar herhangi bir sığırı kesmiş olsaydılar mes'ele yerini bulmuş olacaktı. Nitekim İbn Abbâs'ın, Abîde'nin ve diğerlerinin söyledikleri bunu doğrulamaktadır. Ne var ki onlar şiddetli davranınca Allah da onlar hakkında şiddet göstermiştir. Onlar, «bizim için Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin demişlerdi.» Bu sığırın ne olduğunu ve özelliklerini bize açıklasın dediler.

İbn Cerîr der ki; bize Ebu Süneyd... İbn Abbâs'dan nakletti ki; o şöyle demiş; Eğer basîtinden bir inek alsalardı, onunla yetinilecekti. Ama kendileri ağır davranınca Allah da onları ağırlaştırdı. Bu hadîsin isnâdı sahîhtir. Çünkü onu birden fazla kişi İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Abîde, Süddî, Mücâhid, İkrime, Ebu'l-Âliye ve daha başkaları da aynı şekilde söylemişlerdir. İbn Cüreyc der ki; Atâ şöyle dedi : Eğer, basîtinden bir inek alsalardı kendileri için yeterdi. İbn Cerîr der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Doğrusu onlar alelâde bir inek kesmekle emrolunmuşlardı, fakat onlar, kendilerini zora sevkedince Allah da zorlaştırdı. Allah'a kasem ederim ki; eğer onlardan bir kısmı istisnâ edilmiş olmasaydı hiç bir zaman onlara hakîkat açıklanmış olmazdı.

«Allah, o, ne çok kart, ne de çok körpe, ikisi ortası bir sığırdır» buyuruyor. Yani ne yaşlı ve bitkindir, ne de henüz döle ulaşmamış küçüktür. Ebu'l-Âliye, Süddî, Mücâhid, İkrime, Atiyye el-Avfî, Atâ el-Horasânî, Vehb İbn Münebbih, Dahhâk, Hasan, Katâde böyle demişlerdir. İbn Abbâs'ın da aynı şeyi söylediği rivâyet edilir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan «İkisi ortası dinç bir sığırdır buyuruyor.» âyeti hakkında şöyle dediğini rivâyet eder : O, büyükle küçük arasındadır. Bu ise hayvanların ve sığırların olması muhtemel olan en güçlü ve en güzel dönemleridir. İkrime, Mücâhid, Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Atâ el-Horasânî ve Dahhâk'tan da aynı şekilde rivâyet edilmiştir. Süddî ise bunun ikisinin ortasında olduğunu söyler. Heşîm, Hasan'dan nakleder ki bu sığır yabânî bir inek idi. İbn Cüreyc Atâ'dan o da İbn Abbâs'dan nakleder ki; o şöyle demiş : Kim sarı bir ayakkabı giyerse onu giydiği sürece sürekli sevinç içerisinde bulunur. Bunun sebebi Allah Teâlâ'nın şu mübârek kavlidir : «O, bakanları rahatlatacak sapsarı bir inektir.» Mücâhid de böyle der. Vehb İbn Münebbih, bu ineğin sapsarı olduğunu söyler. Saîd İbn Cübeyr de boynuzunun ve çatal tırnağının sarı olduğunu söyler.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Hasan'dan nakletti ki; bu inek aşırı derecede siyahmış. Bu söz garîbtir. Doğrusu öncekidir. Bunun için âyet-i kerîme onun sarılığını te'yîd etmek üzere : «Parlak, sapsarı» ifadesinden maksad, sarılığı nerdeyse karaya çalıyor, demektir. Saîd İbn Cübeyr ise bunun rengi saf demek olduğunu söyler. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Süddî, Hasan ve Katâde'den de aynı şey rivâyet edilmiştir. Şerîf... İbn Ömer'den nakleder ki «sapsarı, renkli» ifadesinin

manası sâf demektir. Avfî tefsîrinde İbn Abbâs'dan nakleder ki; bu ifâde fazlaca sarı ve sarılığı nerdeyse beyaza çalıyor demektir. Süddî der ki «bakanları rahatlatacak,» yani hayrette bırakacak demektir. Ebu'l-Âliye, Katâde ve Rebî' İbn Enes de aynı şekilde demişlerdir. Vehb İbn Münebbih der ki : Onun derisine baktığında, sana güneşin ışınlarının derisinden çıktığı vehmini verdirecek şekilde idi.

«Çünkü bizce inekler birbirine benziyor.» Yani çokluğundan dolayı birbiri gibi görünüyor. Bu sebeple sözkonusu ineğin niteliğini ve şeklini bize apaçık belirtti. «Allah dilerse elbette hidâyete erenlerden oluruz.» Ve böylece Allah onu bize açıklar. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Ahmed İbn Yahyâ.. Eğer isrâiloğulları «Allah dilerse elbette hidâyete erenlerden oluruz, demiş olmasalardı, kendilerine bu imkân verilmezdi. Ancak bu sebeple istisnâ edilmişlerdir.» Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde bir başka yolla Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Eğer isrâiloğulları «Allah dilerse biz elbette hidâyete erenlerden oluruz» demiş olmasalardı ebediyen onlara bu imkân verilmezdi. Şayet onlar herhangi bir sığırı bulup kesseydiler bu, kendileri için yeterli olacaktı. Ama kendilerini zorladılar, Allah da onların aleyhinde zorladı. Bu hadîs bu şekilde garîbtir. En iyi ve güzel şekli Süddî'den nakledildiği şekilde Ebu Hüreyre'nin ifâdesidir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

«Dedi ki; Rabbim, o ne boyunduruğa koşulup arâzî sürecek, ne de ekin sulayacak bir inektir.» O ne arâzî sürmekle boyunduruğa koşulmuş ve horlanmıştır, ne de dolapta su çekmek için hazırlanmıştır. Aksine o özenle ve seve seve beslenmiş, eksiksiz, kusûrsuz bir hayvandır. Kendi renginin dışında herhangi bir renk ve alacalık yoktur. Abdürrezzâk, Katâde'den nakleder ki : «Bütün kusûrlardan uzaktır.» demek, aybı yoktur demektir. Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes de böyle demişlerdir. Mücâhid ise bu âyete, o alacalıktan uzaktır şeklinde mânâ vermiştir. Atâ el-Horasânî ise «Bütün kusûrlardan uzaktır» yaratılış ve görünüş kusurlarından ve Onda alacalık ta yoktur. Mücâhid der ki; siyah veya karalık yoktur. Ebu'l-Âliye, Rebî'. İbn Enes, Hasan, Katâde derler ki; onda beyazlık yoktur. Atâ el-Horasânî ise «Onun alacası yoktur» âyeti her tarafının aynı renkte olduğunu belirtiyor, der. Atiye el-Avfî'den, Vehb İbn Münebbih'den ve İsmâîl İbn Ebu Hâlid'den bu şekilde rivâyet edilmiştir. Süddî ise «Onun alacası da yoktur» âyetinin siyah, beyaz ve kızıllıktan eser yoktur demek olduğunu belirtir. Bu sözlerin hepsi birbirine yakın sözlerdir.

Onlar «İşte şimdi gerçeği ortaya koydun» dediler. Katâde der ki; şimdi bize açıkladın dediler. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Allah'a andolsun ki onlara daha önce de gerçek açıklanmıştı.

«Hemen onu boğazladılar ve az kalsın bunu yapmayacaklardı.»

Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklederek der ki; az kalsın onu yapmayacaklardı, zaten yapmak istedikleri şey de bu değildi. Çünkü onlar kesmek istemiyorlardı. Yani bunca sorulara ve izâhlara rağmen onlar ancak büyük bir gayret sonucu kestiler. Bu ifâde onları zemmetmektedir. Çünkü İsrâiloğullarının maksadı; sadece direnmektir. Bu sebeple az kalsın onu kesmeyeceklerdi. Muhammed İbn Kâ'b ve Muhammed İbn Kays ise «Hemen onu boğazladılar ki az kalsın bunu yapmayacaklardı» çünkü ineğin parası fazlaydı diye, tefsîr etmişlerdir.

Bu ifâde üzerinde durulması gerekir. Çünkü onun parasının fazla olduğu sadece İsrâiloğulları kaynağında nakledilen rivâyetlerde yer almaktadır. Nitekim Ebu'l-Âliye ve Süddî'nin naklettiklerinde bu görülmüştür. Avfî İbn Abbâs'dan bu hikâyeyi rivâyet etmiştir. Ubeyde, Mücâhid, Vehb İbn Münebbih, Ebu'l-Âliye, Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise onu büyük bir para karşılığı satın aldıklarını belirtirler. Bu konuda ihtilâf vardır. Ayrıca bedeli konusunda daha başka ifâdeler de bulunmaktadır. Nitekim, Abdürrezzâk der ki : Bize İbn Üyeyne... İkrime'den nakletti ki o, bu ineğin bedeli sadece üç dînardı demiştir. İkrime'den nakledilen bu rivâyetin isnâdı sağlamdır. Açıkçası o, bu ifâdesini ehl-i kitab'dan nakletmiştir. İbn Cerîr der ki : Başkaları da şöyle dediler : Rezîl olmak korkusundan dolayı nerdeyse bunu yapmayacaklardı. Çünkü dâvâ ettikleri maktûlün kâtilini Allah açığa çıkarınca, onlar rezîl olacaklardı. İbn Cerîr bu ifâdeyi herhangi bir kimsenin isnâdına dayandırmamıştır. Sonra da parası fazla olduğu ve rezîl olmaktan çekindikleri için bunu yapmayacaklardır şeklinde tefsîr etmenin doğru olduğu görüşünü tercîh etmiştir. Bu konu üzerinde de durulması gerekir. Doğrusu —en iyi Allah bilir— Dahhâk'ın İbn Abbâs'dan naklettiği ve bizim yukarda zikrettiğimiz görüştür. Tevfik Allah'tandır.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا ۖ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ
كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

72 — Hani, siz bir kişiyi öldürmüştünüz de; sonra o konuda birbirinizle çekişmeye başlamıştınız. Allah ise sizin gizlediğinizi açığa çıkarıcıdır.

73 — Sığırın bir parçasını ölüye vurun, demiştik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir. Ve sizlere âyetlerini gösterir ki, aklınızı başınıza alasınız.

Kâtil ve Mucize :

Buhârî der ki : «Birbirinizle çekişmeye başlamıştınız.» Yani ihtilâfa düşmüştünüz. İbn Ebu Hatîm'in... Mücâhid'den naklettiği rivâyette de, Mücâhid bunu, ihtilâfa düşmüştünüz şeklinde tefsîr etmiştir. Atâ el-Horasânî ve Dahhâk, bu konuda, birbirinizle çekişmiştiniz şeklinde tefsîr etmişlerdir. İbn Cüreyc ise «Hani siz bir kişiyi öldürmüştünüz de sonra o konuda birbirinizle çekişmeye başlamıştınız.» âyetinin, birbirinize, siz öldürdünüz demeye başlamıştınız, şeklinde tefsîr etmiştir. Diğerleri de, hayır siz öldürdünüz demişlerdi. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle der.

«Allah ise sizin gizlediğinizi açığa çıkarıcıdır.» Mücâhid der ki; sizin saklamakta olduğunuzu demektir. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Amr İbn Müslim... Müseyyeb İbn Râfi'nin şöyle dediğini duyduğunu söyler : Kul yedi ev ötede bir iyilik yaparsa muhakkak Allah onu açığa çıkarır. Ve yine yedi ev ötede bir kötülük yaparsa mutlaka Allah Teâlâ onu da açığa çıkarır. Bunun doğrulanması Allah Teâlâ'nın şu ifâdesi ile sâbittir. «Allah ise sizin gizlediğinizi açığa çıkarıcıdır.»

«Sığırın bir parçasını ölüye vurun» demiştik. Bu bir parça, sığırın herhangi bir uzvunun parçası olabilir. Her hâlükârda mucize gerçekleşir ve harikulâde olay ortaya çıkar. Ama bu parça muayyen de olabilir. Eğer hangi parça olduğunun belirtilmesinde bizim din ve dünya işimizle alâkalı konularda bize fayda sağlayacak olsaydı, muhakkak ki Allah Teâlâ onu bize açıklardı. Ama açıklamamış, müphem bırakmıştır. Bize bu noktanın açıklandığına dâir sahîh bir rivâyet de gelmemiştir. Bu sebeple Allah bu noktayı nasıl müphem bırakmışsa öylece biz de müphem bırakırız. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ahmed İbn Sinân... İbn Abbâs'dan nakleder ki, o şöyle demiş : İsrâiloğullarında ineği arayanlar kırk yıl aradılar ve nihâyet onu bir adamın yanında buldular. Adam ineğini çok seviyor ve ne bedel verirlerse satmaktan kaçınıyordu. Nihâyet derisi dolusunca para verdiler ve onu kestiler. Bir uzvunu ölüye vurdular, ölü damarlarından kan akarak kalktı. Ona seni kim öldürdü? dediler. O da beni falanca öldürdü dedi. Hasan ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle derler ve onun bir parçasının ölüye vurulduğunu söylerler. İbn Abbâs'dan bir rivâyette ise onlar ölüye ineğin kıkırdaktan sonra gelen bir kemiğini vurmuşlardı. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Abîde'den nakletti ki onlar ölüye sığırın etinden bir parça vurmuşlardı. Ma'mer, Katâde'den naklen der ki; onlar ölüye sığırın budundan vurdular ve ölü dirilerek beni falanca öldürdü demiştir. Ebu Üsâme... İkrime'den nakleder ki; ölüye sığırın budundan vurulmuştu, ölü kalktı ve beni falanca öldürdü dedi. İbn Ebu Hâtim der ki; Mücâhid ve Katâde'den bu şekilde rivâyet edilmiştir.

Süddî der ki; ölüye omuzundan bir parça vurulmuştu, o da dirilmiş ve kendisini kimin öldürdüğü sorulmuş, o da beni kardeşimin oğlu öldürdü demişti. Ebu'l-Âliye der ki Mûsâ (a.s.) sığırın kemiklerinden bir kemik alıp ölüye vurmalarını emretti, onlar da böyle yaptılar. Ölü dirildi ve kâtilin adını söyleyip tekrâr ölüverdi. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; onlar ölüye sığırın uzuvlarından bir parçayı vurmuşlardı.

«İşte Allah ölüleri böyle diriltir.» Yani onlar vurdular ve Allah ölüyü diriltti. Allah, burada onların gözleriyle şâhidi oldukları ölünün diriltilmesi olayını, kendi kudretinin ve ölüleri diriltmesinin örneği olarak sunuyor. Allah Teâlâ bunu öldükten sonra dirilmeye delîl olarak yapmıştır. Böylece onlar arasındaki husûmeti ve bozgunu aralıyordu. Allah Teâlâ bu sûrede ölülerin diriltilmesi konusundaki yaratıcı gücünü beş ayrı yerde zikretmektedir : «Sonra ölümünüzden sonra tekrar dirilttik» âyeti celîlesinde, bu kıssada, ölüm korkusuyla binlerce oldukları halde yurtlarından çıkanların kıssasında, damları üzerine yıkılmış olan kasabaya uğrayan kişinin kıssasında ve İbrâhîm (a.s.) in kuşları diriltmesi kısasında bahis mevzûu etmektedir. Allah Teâlâ ölümünden sonra yeryüzünü diriltmeyle çürüyüp toprak olan cesetleri diriltme konusuna dikkatleri çekmiştir. Nitekim Ebu Dâvûd el-Tayâlisî der ki; bize Şu'be... Ebu Rezîn el-Ükeylî'den nakleder ki, o şöyle demiş : Ben Hz. Peygambere dedim ki; Ey Allah'ın Rasûlü, Allah ölüleri nasıl diriltecektir? O, buyurdu ki; sen sararmış bir vâdîden geçmedin mi? Sonra onun yeşerdiğini görmedin mi? Evet dedim. Bunun üzerine buyurdu ki; öldükten sonra dirilme de böyledir. Veya şöyle dedi : İşte Allah ölüleri de böylece diriltir. Bunun şâhidi Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesidir : «İşte onlara bir âyet : Ölü yeri diriltir ve oradan taneler çıkarırız da ondan yerler. Orada hurmalıklar ve üzüm bağları var ederiz, aralarında pınarlar fışkırtırız. Onu ve elleriyle yaptıklarının mahsûllerini yesinler diye. Hâlâ şükretmezler mi?» (Yâsîn, 33-35)

Rivâyete göre İsrâiloğulları arasında zengin, yaşlı bir kişi vardı. Adamın tek oğlu bulunuyordu. Amcasının çocukları mîrâsına konmak için adamın oğlunu öldürmüşlerdi. Sonra da gelip kanını ve diyetini taleb ediyorlardı. Bu husûsta Cenâb-ı Allah, bir sığır kesmelerini emretti. Kesilen sığırın bir parçasının ölünün vücûduna vurulması halinde, ölünün dirileceğini ve kendisini kimin öldürdüğünü söyleyeceğini bildirdi. Yahûdîler sığırı kestiler ve ölüye ondan bir parça vurdular. Allah ölüyü diriltti ve ölü kendisini kimin öldürdüğünü haber verdi. İşte Cenâb-ı Allah yahûdîlere bu vak'ayı hatırlatmaktadır. Hani Mûsâ Peygamber sizin atalarınıza demişti ki, «Allah herhangi bir sığır kesmenizi emrediyor.» Onlar Allah'ın emrini yerine getirmemişler ve beklemişlerdi. Hattâ «Ey Mûsâ bizimle alay mı ediyorsun?» diye ona

çıkışmışlardı. Mûsâ Peygamber de, «Ben ciddî konularda alay edecek birisi değilim, dediklerinizden Allah'a sığınırım» diye karşılık vermişti. Hz. Mûsâ'nın dediklerinin ciddî olduğunu anlayan yahûdîler, kesilecek sığırın nasıl olması gerektiğini Rabbından öğrenmesini Hz. Mûsâ'dan istemişlerdi. Hz. Mûsâ da onun büyük veya küçük olmayan, orta semizlikte bir sığır olduğunu bildirmiş ve emrolundukları şekilde kesmelerini söylemişti. Ama yahûdîler yine karşı çıkıp renginin nasıl olacağını sorunca, Hz. Mûsâ renginin fazlaca sarı olup, görenler tarafından hoş karşılanan, sevilen bir sığır olması gerektiğini bildirmişti. Yahûdîler bununla da yetinmemişler, sığırın niteliklerinin daha çok açıklanmasını istemişlerdi. Davranışlarının aşırılığını hissederek, sığırın kendileri tarafından farkedilir gibi olduğunu belirtmişler ve mazeret göstermeye çalışmışlardı. Yüce Allah, istenilen sığırın daha önce toprak sürmemiş ve su çekmemiş bir hayvan olmasını ve her türlü eksikliklerden sâlim bulunmasını bildirmişti. Bunun üzerine yahûdîler Hz. Mûsâ'ya «şimdi dediğini anladık» diyerek istenen sığırı araştırmaya başlamışlar ve annesinin emrini dinleyen bir yetîm çocuğun sığırı olduğunu görmüşlerdi. Rivâyete göre sığırın, derisini altınla doldurmak şartıyla onu satınalmışlardı. Burada Yüce Allah hitâbını peygamber devrindeki yahûdîlere çevirerek, atalarının davranışlarını, onlara hatırlatmakta ve kötü hallerini gözleri önüne sermektedir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ
لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ
مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74 — Sonra bunun ardından kalbleriniz yine katılaştı. Şimdi onlar taş gibidir. Yahut daha da katı. Zîra taşın öylesi vardır ki; ondan ırmaklar kaynar, öylesi vardır ki; yarılıp ondan su fışkırır, öylesi de vardır ki; Allah korkusundan yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan aslâ gâfil değildir.

Taş Kalbli Yahûdîler :

Allah Teâlâ İsrâiloğullarını uyarıp gördükleri ilâhî mucizelere ve bilhâssa ölülerin diriltilmesine dikkatleri çekerek buyuruyor ki : «Son-

ra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı. Şimdi onlar taş gibidir.» Ebediyyen yumuşamaz. Bunun için Allah Teâlâ mü'minlerin aynı duruma düşmelerini yasaklamaktadır. Hadîd sûresinde ise şöyle buyurmaktadır : «İnananların gönüllerinin Allah'ı anması ve ondan inen gerçeğe içten bağlanması zamanı daha gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitab verilenler gibi olmasınlar, onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı, çoğu fâsıklardır.» (Hadîd, 16).

Avfî tefsîrinde, İbn Abbâs'dan naklen der ki : Ölüye kesilen hayvanın bir parçası vurulunca dirildi, oturdu ve kendisine, seni kim öldürdü denildiğinde, kardeşimin oğulları öldürdüler deyip tekrâr rûhu kabzolundu. Adamın öldüğünü görünce kardeşlerinin oğulları Allah'a andiçerek biz öldürmedik dediler ve böylece gördükten sonra hakkı yalanladılar. İşte bunun için Allah Teâlâ : «Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı» buyurmaktadır. Bununla yaşlı ölünün yeğenleri kasdedilmektedir. «Şimdi onlar taş gibidir yahut daha da katı.» İsrâiloğullarının kalpleri uzun süre geçmesi nedeniyle gördükleri âyetlere ve mucizelere rağmen öğüt dinlemekten uzak oldu. Katılığından onların kalpleri, yumuşatılmak imkânı olmayan taşlar gibiydi, hattâ taşlardan da katıydı. Çünkü kimi taşlardan ırmaklar akıtan gözeler kaynar, kimisinden sular fışkırır, kimisi de Allah'ın haşyetinden dağlardan aşağı yuvarlanır. Hepsi kendi hesâbına göre bir idrâk içerisindedir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Yedi gök ve yer ve bunlarda bulunan kimseler O'nu tesbîh eder. O'nu hamd ile tesbîh etmeyen yoktur. Fakat siz onların tesbîhlerini anlamazsınız. Doğrusu O Halîm, Ğafûr olandır.» (İsrâ, 44).

Ebu Necîh Mücâhid'den naklen der ki; Şu fışkırtan veya su yüzünden yarılan veya dağın tepesinden yuvarlanan her taş Allah'ın haşyetindendir. Bunu Kur'an-ı Kerîm böyle belirtmektedir. Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o bu âyeti şöyle tefsîr etmiştir : Taşlar, sizin kendisine çağrıldığınız hakîkat karşısında bazan sizin kalplerinizden daha yumuşaktır. «Allah yaptıklarınızdan aslâ gâfil değildir.» İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Yahyâ İbn Ebu Tâlib'in «Zira taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar» âyeti konusunda şöyle dediğini nakletti : Bu çok ağlamak demektir. «Öylesi vardır ki yarılıp ondan su fışkırır.» Bu da az ağlamaktır. «Öylesi vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır.». Bu da gözden yaş dökmeden kalb ile ağlamaktır.

Arab dili bilginleri Allah Teâlâ'nın : «Şimdi onlar taş gibidir yahut daha da katı.» âyetindeki yahut anlamına gelen (أو) harfinin şek için olmasının imkânsızlığında birleştikten sonra, bir kısmı vâv gibi atıf edâtı olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu takdirde mânâ

«Şimdi onlar taş gibidir veya daha da katı» şeklinde olur. Nitekim buna benzer bir başka âyet-i kerîmede Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır : «Rabbının hükmüne kadar sabret, onlardan günah işleyen veya kâfir olanlara uyma.» (İnsân, 24)

Başkaları da buradaki (او) harfi daha da anlamına gelen (بل) mânâsınadır. Bu takdîrde âyetin mânâsı şöyle olur : «Şimdi onlar taş gibidir hatta daha da katı». Nitekim Cenâb-ı Allah şu âyet-i kerîme'de aynı edâtı kullanmaktadır : «Kendilerine, elinizi savaştan çekin, namaz kılın, zekât verin denilenleri görmedin mi? Onlara savaş farz kılındığında içlerinden bir kısmı hemen insanlardan, Allah'tan korkar gibi hattâ daha çok korkarlar...» (Nisâ, 77) Bir başka âyet-i kerîmede ise şöyle buyrulmaktadır : «Onu yüz bin hattâ daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik.» (Saffât, 147) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyrulur : «Araları iki ay aralığı kadar hattâ daha da yakın oldu.» (Necm, 9)

Başkaları da dediler ki; bu âyetin mânâsı şöyledir : «Şimdi onlar taş gibidir, hatta sizin yanınızda daha da katıdır.» Bunu İbn Cerîr nakleder. Başkaları da dediler ki; burada maksad, bir konuyu muhâtaba müphem bırakmak içindir...

Bazıları da dediler ki bunun mânâsı şöyledir: Sizin kalpleriniz şu iki örneğin dışına çıkamaz : Ya kalpleriniz taş gibi olur veya ondan daha katı olur.

İbn Cerîr der ki; bu te'vîle göre âyetin mânâsı şöyledir : Kalpleriniz katılık bakımından bir kısmı taş gibidir, bir kısmı taştan da katıdır. İbn Cerîr diğer rivâyetleri belirtmekle beraber bunu tercîh etmiştir.

Ben derim ki; bu son söz Allah Teâlâ'nın şu kavline benzemektedir : «Onların misâli ateş yakan kimsenin misâli gibidir ki ateş çevresindekileri aydınlatınca Allah onların ışığını giderdi... Yahut gökten inen sağanağa tutulmuş gibidirler ki onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır.» (Bakara, 17-19) Bunun benzeri bir başka âyet-i kerîme'de de şöyledir : «Küfredenlerin işleri engin çöllerdeki serâp gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiç bir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesâbını görür. Allah hesâbı çabuk görendir. Veya engin denizin karanlıklarına benzer...» (Nûr, 39-40) Yani onların arasından kimileri böyledir, kimileri de öyledir. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize, Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

قَالَ : لَا تُكْثِرُوا الْكَلَامَ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْكَلَامِ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ قَسْوَةٌ لِلْقَلْبِ، وَإِنَّ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنَ اللهِ الْقَلْبُ الْقَاسِي

«Allah'ın zikrinden başka konularda sözü çoğaltmayın, çünkü Allah'ın zikrinden başka çok söz kalpte katılıktır. İnsanlar arasında Allah'a en uzak olan da kalbleri katı olanlardır.»

Bu hadîsi Tirmizî Zühd kitabında rivâyet eder. Bir başka rivâyet tarîkı da, İbrâhîm İbn Abdullâh kanalıdır. O bunun İbrâhîm yoluyla nakledildiğinden başkasını bilmediğini ve diğer naklin garîb olduğunu söyler.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

75 — Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Onlardan öyle bir zümre vardı ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de akılları yattıktan sonra, bile bile bunu değiştirirlerdi.

76 — Mü'minlerle karşılaştıkları zaman, İnandık derlerdi, birbirleriyle başbaşa kaldıklarında, Rabbınızın katında, aleyhinde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz, buna aklınız ermiyor mu? diye birbirlerini uyarırlardı.

77 — Bilmiyorlar mı ki; ne gizlerler, ne açıklarlarsa Allah hepsini bilir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Ey Mü'minler, onların size inanmasını mı umuyorsunuz?» Bu sapık yahûdî topluluğunun size itâat edip bağlanacağını mı bekliyorsunuz? Onların ataları da apaçık mucizeleri gördükleri halde yine de kalpleri kararmış ve kalpleri hakka ittibâ et-

memişti. «Onlardan öyle bir zümre vardır ki Allah'ın kelâmını dinlerlerdi ve akılları yattıktan sonra bile bile bunu değiştirirlerdi.» Onlar bu tahrîf ve te'vîllerinde hatâya düşüyorlardı. Burası Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîme'sine çok benzemektedir : «Sözlerini bozdukları için, onlara la'net ettik, kalplerini katılaştırdık. Onlar sözleri yerlerinden değiştirirler. Kendilerine belletilenin bir kısmını unuttular. İçlerinden pek azından başkasının dâimâ hâinliklerini görürsün...» (Mâide, 13)

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Sonra Allah Teâlâ, nebîsi Hz. Muhammed Mustafâ'ya ve onunla beraber bulunanlara yâhûdîlerden ümitlerini kesmeleri için şöyle buyurmaktadır : «Onların size inanacaklarını mı sanıyorsunuz? Onlardan öyle bir zümre vardı ki Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de...» Allah'ın kelâmını dinlemekten maksad Tevrât'ı okumaları ve dinlemeleri değildir. Çünkü onların hepsi de Tevrât'ı dinlemişti. Bunlar Hz. Mûsâ'dan Rabblarını görmeyi isteyenlerdi ki, bu sebeple onları yıldırım çarpmıştı. Muhammed İbn İshâk der ki; bana bazı ilim erbâbı, onların Hz. Mûsâ'ya şöyle dediklerini nakletti : «Ey Mûsâ, bizimle Allah'ı görmek arasına engel girdi, Seninle konuştuğu sırada bize Allah'ın kelâmını dinlet. Hz. Mûsâ bu durumu Allah Teâlâ'ya arzettiğinde; peki onlara söyle, temizlensinler, elbiselerini arıtsınlar ve oruç tutsunlar, buyurdu. Onlar da bunu yaptılar. Sonra kendilerini Tûr dağına çıkardı, üzerlerini bulut kaplayınca, Mûsâ onlara secdeye kapanmalarını emretti. Onlar da secdeye kapandılar. Hz. Mûsâ Rabbı ile konuştu, onlar da Allah Hz. Mûsâ'ya emir ve yasaklarını söylerken sözünü dinlediler. Öyle ki duydukları herşeyi ezberlediler. Sonra İsrâiloğullarına geldiler ve kabîlelerinin yanına gelince içlerinden bir kısmı Allah'ın onlara emrettiği şeyi tahrîf etti. Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarına : «Allah size şunları ve şunları emretti» deyince onların arasından Allah'ın burada sözünü ettiği kişiler dediler ki : Hayır Allah şöyle ve şöyle dedi. Allah Azze ve Celle'nin buyruğuna aykırı görüş beyân ettiler. İşte Allah'ın Rasûlüne bahsettiği kimseler bunlardır.

Süddî der ki : «Onlardan öyle bir zümre vardı ki Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de akılları yattıktan sonra bile bile bunları değiştirirlerdi...» Bu, tahrîf ettikleri Tevrât'tı. Süddî'nin zikrettiği bu son görüş âyetin zâhirine uygun düştüğü için İbn Abbâs ve İbn İshâk'ın zikrettiğinden daha uygundur. Hernekadar İbn Cerîr bunları tercîh etmişse de, Allah'ın kelâmını işitmiş olmaları ifâdesinden Mûsâ (a.s.) ı işittiği gibi işitmenin anlaşılması zorunluluğu yoktur. Nitekim buna benzer bir ifâde Tevbe sûresinde vârid olmaktadır : «Müşriklerden biri sana sığınırsa, o Allah'ın sözünü dinleyinceye kadar onu kabul et. Sonra onu güven içinde gideceği yere ulaştır. Çünkü onlar bilgisiz bir topluluk-

tur.» (Tevbe, 6) Bunun için Katâde : «Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de akılları yattıktan sonra bile bile bunu değiştirirlerdi» âyeti konusunda şöyle demiştir : Bunlar yahûdîlerdir. Onlar Allah'ın kelâmını dinliyor ve akıllarına iyice yattıktan sonra, onu değiştiriyorlardı. Mücâhid der ki : Allah'ın kelâmını gizleyip tahrîf edenler yahûdîlerin bilginleriydi.

Ebu'l-Âliye der ki : Kendi kitaplarında Allah'ın indirdiği şekilde Hz. Muhammed (s.a.) in sıfatlarını gördüler ve onun yerini değiştirdiler.

Süddî der ki : «Bile bile bunu değiştirirlerdi.» Yani onlar günah işlediklerini biliyorlardı.

Vehb İbn Münebbih, İbn Zeyd'in «Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de akılları yattıktan sonra bile bile bunu değiştirirlerdi.» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Allah'ın kendilerine indirmiş olduğu Tevrât'ı tahrîf ediyorlar ve ondaki helâli haram, haramı helâl kılıyorlardı. Hakkı bâtıl, bâtılı da hak yerine koyuyorlardı. Hak sahibi kendilerine rüşvet getirdiği zaman, ona Allah'ın kitabını gösteriyorlardı. Haksız bir kişi de rüşvet getirdiği zaman, yine kitabı getirip onun haklı olduğunu belirtiyorlardı. Herhangi bir kişi gelip kendilerine hakkı olmadığı bir şeyi isterse, rüşvet vermediği takdîrde ona hakkı emrediyorlardı aksi halde emretmiyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «İnsanlara iyiliği emreder de kendi nefsinizi unutur musunuz? Halbuki siz kitabı okur durursunuz. Hâlâ aklınızı başınıza almayacakmısınız?» (Bakara, 44) buyurmuştur.

Muhammed İbn İshâk der ki; bize Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki : «Mü'minlerle karşılaştıkları zaman inandık derlerdi.» âyetini o şöyle tefsîr etmiştir : Yani sizin arkadaşınız olan Rasûlullah'a inandık, ama o, yalnız sizin için gelmiştir derlerdi. «Birbirleriyle başbaşa kaldıklarında Rabbınızın katında aleyhinizde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz? Buna aklınız ermiyor mu? diye birbirlerini uyarırlardı.» Araplara böyle demeyin çünkü onların aleyhinde bir kapı açabilirsiniz. Onun bir peygamber olduğunu ikrâr etmeyin çünkü O'na ittibâ etme konusunda Allah'ın sizden bir ahid aldığını biliyorsunuz. Allah, onun bizim beklediğimiz peygamber ve kitabımızda niteliklerini bulduğumuz kişi olduğunu haber veriyor. Onu inkâr edin ve kabul etmeyin. «Bilmiyorlar mı ki ne gizlerlerse, ne açıklarlarsa Allah hepsini bilir.» Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki : Bununla kasdolunanlar yahûdîler ve münâfıklardır. Çünkü onlardı Hz. Muhammed (s.a.) in ashâbıyla karşılaştıklarında biz inandık diyenler.

Süddî de der ki : Bunlar, yahûdîlerden inanıp da sonra münâfık olanlardır. Rebî' İbn Enes, Katâde ve daha başka halef ve seleften

kişiler de aynı şekilde tefsîr etmişlerdir. Hattâ Vehb İbn Münebbih'in rivâyet ettiğine göre Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem dermiş ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Onlardan Medîne'ye gelenler muhakkak inanarak giderler. Bunun üzerine küfür ve nifâk ehlinin reîsleri dediler ki : Onların yanına vardığınızda biz inandık deyin, bize döndüğünüzde de küfredin. Onlar sabahleyin Medîne'ye geliyorlar ve ikindiden sonra da kendi yurdlarına dönüyorlardı. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de de Cenâb-ı Allah şöyle buyurur : «Kitab ehlinden bir kısmı da şöyle dedi : İnananlara indirilene; günün başında inanın, sonunda inkâr edin belki dönerler. Dininize uymayanlardan başkasına uymayın. De ki : Doğru yol Allah'ın yoludur. Mesele size verilenin benzerinin bir başkasına da verilmesidir. Yoksa Rabbımızın katında size karşı bir huccet mi gösterecekler? De ki doğrusu bol nimet Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir.» (Âl-i İmrân, 72-73).

Onlar Medîne'ye geldiklerinde, biz müslüman olduk derlerdi. Rasûlullah (s.a.) ın durumunu öğrenip haber vermek için tekrâr yurtlarına gittiklerinde de küfre dönerlerdi. Allah Teâlâ nebîsine bu durumu haber verince, onların elindeki bu imkân da yokoldu. Çünkü bir daha Medîne'ye giremiyorlardı. Mü'minler onların mü'min olduklarını zannediyorlar ve diyorlardı ki : Allah Teâlâ sizin hakkınızda şöyle ve şöyle söylemedi mi? Onlar da evet diyorlardı. Kendi kavimlerine döndüklerinde «Rabbımızın katında aleyhimizde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz. Buna aklınız ermiyor mu? diye birbirlerini uyarıyorlardı.»

Ebu'l-Âliye der ki : «Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz.» Yani sizin kitabınızda bahsettiği Hz. Muhammed'in sıfatlarını niçin onlara söylüyorsunuz? demektir. Abdürrezzâk Ma'mer'den, o da Katâde'den nakleder ki; o, bu âyet-i kerîme'nin tefsîrinde şöyle buyurmuştur : Onlar, ilerde bir peygamber gelecek diyorlardı. Birbirleriyle başbaşa kalınca da : «Rabbınızın katında aleyhinizde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz?» diyorlardı.

İbn Cüreyc der ki, bana, Kâsım İbn Ebu Bezze, Mücâhid'den bu âyet-i kerîme hakkında nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) Kurayza günü Yahûdîlerin hisârlarının dibinde durdu ve dedi ki : Ey domuzların ve maymunların kardeşleri, ey Tağût'un kulları, Onlar, bu durumu Muhammed (s.a.) e haber veren kimdir? dediler. Bu söz sizden çıkmış olmalıdır dediler. «Rabbınızın katında aleyhinizde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığını onlara anlatıyorsunuz?» âyeti bunu bildiriyor. Yani sizin aleyhinizde onların elinde bir dayanak bulunsun diye mi? İbn Cüreyc Mücâhid'den nakletti ki; Hz. Peygamber onlara Hz. Ali'yi gönderdiği zaman Yahûdîler bu sözü söylemişler ve Hz. Peygambere hakâret etmişlerdi. Süddî der ki : Bunlar yahûdîlerden bir grup-

tur. Önce inandılar, sonra münâfık oldular ve Araplardan mü'min olanlara kendilerine yapılan azâbı anlatarak birbirlerine şöyle diyorlardı : Rabbınızın katında aleyhinizde delil göstersinler diye mi Allah'ın size açıkladığı azâbı onlara anlatıyorsunuz? Biz Allah katında sizden daha üstün ve daha sevimliyiz desinler diye mi? Atâ el-Horasânî ise bu âyetin tefsîrinin Allah'ın sizin lehinizde ve aleyhinizde verdiği hüküm, şeklinde olduğunu söylemiştir. Hasan el-Basrî der ki : Bunlar yahûdîlerdir. İnananlarla karşılaştıklarında biz inandık derlerdi, birbirleriyle başbaşa kaldıklarında kendi aralarında, Allah, kitabınızda aleyhinize açıkladığı husûsları, Muhammed'in ashâbına söylemeyin, sonra onu sizin aleyhinizde delil olarak kullanırlar ve size düşmanlık ederler, diyorlardı.

Ebu'l-Âliye «Bilmiyorlar mı ki neyi gizler, neyi açıklarlarsa Allah hepsini bilir.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Hz. Muhammed (s.a.) i inkâr ve yalanlama konusunda kendi kitaplarında bulunan şeylerden, neyi gizlerler ve neyi açıklarlarsa Allah hepsini bilmektedir. Katâde de böyle demiştir. Hasan der ki : «Ne gizlerlerse» onlar şunu gizliyorlardı : «Onlar Hz. Muhammed (s.a.) in ashâbından yüzçevirip de kendi arkadaşlarının yanına döndüklerinde birbirlerini; Hz. Muhammed'in ashâbına kendi kitaplarında açıklamış olan şeyleri (okumalarını) yasaklarlardı. Sebebi de; Hz. Muhammed'in ashâbının kendi kitaplarında Allah katında kendilerine karşı bir hüccetleri bulunması korkusuydu.» «Ne açıklarlarsa» Yani Muhammed (s.a.) in ashâbına îman ettik derlerse. Ebu'l-Âliye, Rebi' ve Katâde de böyle tefsîr etmişlerdir.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ
يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

78 — Onlardan bir kısmı ümmîdirler, kitabı anlamazlar. Birtakım bâtıl şeyleri onlar sadece zanneder dururlar.

79 — Vay, kitabı elleriyle yazıp da sonra az bir paha ile satabilmek için «Bu Allah katındadır» diyenlere ellerinin yazdıklarından dolayı vay onlara! Vay onlara. O kazanmış oldukları yüzünden.

Kitabı Tahrîf Edenler :

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Onlardan,» yani ehl-i kitab'tan bir kısmı da ümmîdirler. Mücâhid de bunların ehl-i kitâb olduğunu söylemiştir. Ümmî, iyi yazı yazamayan kişidir. Ebu'l-Âliye, Rebî', Katâde ve İbrâhîm Nehaî ile daha başkaları da böyle demişlerdir. Bu husûs, Allah Teâlâ'nın «kitâbı anlamazlar» kavlinden de açıkça anlaşılmaktadır. Yani kitapta neyin bulunduğunu bilmezler. Bunun için Rasûlullah (s.a.) ın da sıfatlarından birisi ümmî olmasıdır. Zirâ o da güzel yazı yazamazdı. Nitekim bir başka âyet-i kerîmede Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Sen daha önce bir kitabtan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı bâtıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi.» (Ankebût, 48). Nitekim Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz de şöyle buyurur : «Biz ümmî bir ümmetiz, yazmayız, ayı da hesaplayamayız, şöyle ve şöyle.» Yani biz ibâdetlerimizin vaktini tayînde yazıya ve hesâba ihtiyâç duymayız. Bir başka âyet-i kerîmede Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Odur ümmîler arasından kendilerine bir Rasûl göndermiş olan.» (Cum'a, 2).

İbn Cerîr der ki; Araplar, yazı yazamayan kişileri; yazı yazmasını bilemedikleri için, babası yerine annesine nisbet ederek ümmî derlerdi. Ancak İbn Cerîr İbn Abbâs (r.a.) dan bunun hilâfına bir kavil rivâyet edildiğini söyler. Buna göre Ebu Küreyb İbn Abbâs'dan «Onlardan bir kısmı ümmîdirler» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Ümmîler, Allah'ın kendilerine gönderdiği rasûlü tasdîk etmeyen ve indirdiği kitabı doğrulamayan, ancak kendi elleriyle, yazdıkları şeyi câhil ve sefîhler grubuna, bu Allah katındandır diyenlerdir. İbn Abbâs'ın bildirdiğine göre, elleriyle yazı yazdıkları halde Allah Teâlâ'nın onları ümmî olarak isimlendirmesi Allah'ın kitaplarını inkâr etmelerindendir. Sonra İbn Cerîr der ki bu te'vîl Arapların yaygın olan sözlerinden anlaşılanın tersinedir. Çünkü onlar arasında yaygın olan kanâate göre ümmî, yazı yazamayan kişidir.

Ben derim ki; ayrıca bu rivâyetin İbn Abbâs'dan bu isnâdla nakledildiğinin sıhhati üzerinde durulması gerekir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

«Bir takım bâtıl şeyleri» İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki bâtıl şeylerden maksad; sözlerdir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; bâtıl şeyler yalan olarak ağızlarıyla söyledikleri sözlerdir. Mücâhid ise bunların yalan olduğunu ifâde eder. Süneyd Haccâc'dan o da İbn Cüreyc'den o da Mücâhid'den nakleder ki; «Onların bir kısmı ümmîdirler, kitabı anlamazlar. Bir takım bâtıl şeyleri...» âyetinde bahs edilenler, kitaptan hiç bir şey bilmeyen yahûdîlerden bir topluluktur. Bu topluluk Allah'ın kitabında olanın aksine zann ile konuşuyorlar ve bunun kitapta olduğunu söylüyorlardı. Bu söyledikleri şey arzuladık-

ları bir takım heves ve arzulardan ibâretti. Hasan el-Basrî'den de benzer şekilde rivâyet nakledilmiştir. Ebu'l-Âliye, Rebî' ve Katâde ise bunu, kendilerinin sahip olmadıkları konularda, Allah'dan diledikleri bir takım dilekler ve hevesler diye tefsîr etmişlerdir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise bu bâtıl şeylerin temennîler olduğunu belirtmiştir. Onlar biz ehl-i kitaptanız dedikleri halde ehl-i kitabtan değillerdi.

İbn Cerîr der ki; doğruya en yakın olan söz Dahhâk'ın İbn Abbâs'dan naklettiği söz ile Mücâhid'in sözüdür : Allah'ın kitaptan bir şey anlamazlar diye nitelendirdiği ümmîler Hz. Mûsâ'ya indirilmiş olan kitaptan anlamazlar. Ancak yalan uydururlar ve yalan yere bir takım bâtıl ve hurâfeler uydururlar. Buradaki temennî, yalan düzmek ve peydâ etmektir. Osman İbn Affân (r.a.) dan rivâyet edilen haber de böyledir. O şöyle demiştir : Ben ne boş şeyler istedim, ne de uydurdum. Yani ne bâtılın peşinden koştum ne de yalan uydurdum.

İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed... İbn Abbâs'dan nakletti ki : «Onlardan bir kısmı ümmîdirler, kitabı anlamazlar, onlar sadece bir takım bâtıl şeyleri zanneder dururlar.» âyet-i kerîmesinin kitapta bulunan şeyi bilmezler, buna rağmen zann ile senin peygamberliğini inkâr ederler, mânâsına geldiğini söylemiş. Mücâhid ise «Onlar sadece zanneder dururlar» âyetinin yalan söylerler mânâsına geldiğini belirtir. Katâde, Ebu'l-Âliye ve Rebî' de, haksız yere zann beslerler demek olduğunu söyler.

«Vay kitabı elleriyle yazıp da sonra onu az bir paha ile satabilmek için, 'bu, Allah katındandır' diyenlere vay; ellerinin yazdıklarından dolayı onlara vay onlara kazanmış oldukları yüzünden!» Onlar da yahûdîlerden bir başka gruptur. Bunlar, Allah'a karşı yalan yere şâhitlik ederek sapıklığa çağıran ve insanların mallarını bâtıl yolda yiyenlerdir. Yazıklar olsun anlamına gelen (ويل) kelimesi helâk ve yok olsunlar demektir ki, Arap dilinde bu kelimenin mânâsı meşhûrdur. Süfyân el-Sevrî, Ziyâd İbn Feyyâz'dan nakleder ki; o, Ebu İyâz'ın şöyle dediğini duyduğunu belirtmiş. Veyl, cehennemin temelinde bulunan bir irindir. Atâ İbn Yesâr ise Veyl'in cehennemde bir vâdî olduğunu ve içerisine dağlar girse onu yutacağını söyler.

İbn Ebu Hâtim... Ebu Saîd el-Hudrî'den nakleder ki; o, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu söylemiş : «Veyl, cehennemde bir vâdîdir. Oraya kâfir kırk sonbahar yuvarlanır da yine de dibine ulaşmaz.» Tirmizî bu hadîsi Abd İbn Hamîd kanalıyla... Derrâc'tan nakleder ve der ki bu, garîb bir hadîstir. Ancak onu İbn Lehîa'nın hadîsinden tanıyoruz. Ben derim ki; görüldüğü gibi bu hadîs sadece İbn Lehîa'dan nakledilmiş değildir. Ancak felâket ondan sonrasındadır. Bu hadîs bu isnâdıyla merfû ve münkerdir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Cerîr der ki; Bize Müsennâ... Osman İbn Affân'dan, o da Rasûlullah (s.a.) dan nakleder ki : «Kitabı elleriyle yazıp da sonra onu az bir paha ile satabilmek için; «bu Allah katındandır diyenlere yazıklar olsun.» âyeti konusunda şöyle demiştir : Veyl, cehennemde bir dağdır. O, yahûdîlerin hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar Tevrât'ı tahrîf etmişlerdi. İstediklerini ona eklemişler, sevmediklerini de atmışlardı. Muhammed (s.a.) in adını Tevrât'tan silmişlerdi. İşte Allah bu sebebten onlara kızmış, Tevrât'ın bir kısmını kaldırarak : «Kitabı elleriyle yazıp ta, sonra onu az bir paha ile satabilmek için; bu Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun» demiştir. Bu hadîs de aynı şekilde garîbtir.

İkrime, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «Kitabı elleriyle yazıp da...» âyetinde kasdolunanlar; yahûdî hahamlarıdır. Saîd de, Katâde'den bunların yahûdîler olduğunu nakleder. Süfyân el-Sevrî Abdurrahmân İbn Alkame'den rivâyet eder ki o, ben İbn Abbâs'a Allah Teâlâ'nın : «Kitabı elleriyle yazıp da...» kavlini sordum. O, bu âyet müşrikler ve ehl-i kitâb hakkında nâzil olmuştur, dedi. Süddî der ki; Yahûdîlerden bir topluluk kendi elleriyle yazdıkları kitabı Araplara satıyorlardı ve bu kitabın Allah katından olduğunu söyleyerek onlardan az bir paha almaya çalışıyorlardı.

Zührî der ki; bana Übeydullah İbn Abdullah, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletti : Ey Müslümanlar topluluğu, aranızda Allah'ın peygamberine gönderdiği kitab bulunurken ehl-i kitaba nasıl suâl soruyorsunuz? Bu kitab Allah'ın haberlerinin en yenisidir ve siz onu doğrudan doğruya okuyorsunuz. O, yaşlanmış değildir ve Allah Teâlâ size; kitab ehlinin Allah'ın kitabını değiştirdiklerini ve kendi elleriyle kitablar yazıp az bir pahaya satabilmek için bu, Allah'ın katındandır dediklerini bildiriyor. Size gelen bilgiler onlara suâl sormanızı yasaklamaz mı? Allah'a andolsun ki onların hiç birisi size indirilen kitab hakkında size suâl sormadı. Bu hadîsi Buhârî muhtelif yollarla Zührî'den nakleder. Hasan İbn Ebu Hasan el-Basrî der ki az pahadan maksad; bütün pisliklerivle dünyadır.

«Ellerinin yazdıklarından dolayı onlara yazıklar olsun!» Elleriyle yazdıkları yalan, iftirâ ve bühtândan dolayı onlara yazıklar olsun! Harâm yediklerinden dolayı onlara yazıklar olsun! Nitekim Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan naklettiğine göre o, yazıklar olsun âyetinin; üzerlerine azâb olsun mânâsına geldiğini söylemiştir. Elleriyle yazdıkları yalandan dolayı yazıklar olsun! Bilgisiz halkı ve diğerlerini kandırarak yediklerinden dolayı yazıklar olsun!

inkâr edenlerin bu şenî fiilinin cezâsı, dünyada zillet, ahirette de elîm azâbtan başka bir şey olmazdı. İşte dünya hayatının riyâset ve mal gibi aldatıcı değerlerini âhirete tercîh edenler, dünyalarını âhiret karşılığı satmış olan yahûdîlerdir. Onların azâbı hafîfletilmeyeceği gibi dünya ve âhirette de kendilerine yardım edilmez. Burada sözü edilen yahûdîler Medîne'deki Kurayza oğullarıyla, Nadîr oğullarıydı. Kurayza oğulları Medîne'deki Evs kabilesiyle, Nadîr oğulları da Hazrec kabîlesiyle sözleşmişlerdi. Bu sözleşmeye rağmen, öbürleriyle savaşıyor yurdlarını harâb ederek, tuttuklarını esîr alıyorlardı. Niçin böyle yaptıkları sorulunca da, Tevrâtta böyle emredildiğini söylüyorlardı.

Andolsun ki, biz Mûsâ'ya Tevrât'ı verdik. Onun peşinden birbiri ardı sıra Peygamberleri gönderdik. Bu peygamberler Yûşa', Dâvûd, Süleymân, Üzeyr, İlyâs, Elyesa, Yûnus, Zekeriyyâ ve Yahyâ (a.s.) dır. Meryem oğlu İsâ'ya da açık deliller ve mucizeler verdik. Ancak isrâiloğullarına her peygamber geldiğinde, kendi istekleri ve arzuları doğrultusunda hareket etmeyince onlar peygamberlerden yüz çevirerek, büyüklük taslayıp ona uymaktan kaçınmışlardı. Her zaman yahûdîlerin yaptığı budur. Eski ve yeni, hangi devirde yaşarlarsa yaşasınlar yahûdîler, bu ortak karaktere sahiptirler. İlginç davranışlarından birisi de, Hz. Peygamberle alay ederek, «söylediklerin karşısında kalbimiz kapalıdır, oraya senin söylediklerin girmiyor» demeleridir. Yüce Allah onların bu iddiâlarını reddederek, söylediklerinin doğru olmadığını, ancak hakkın rahmetinden uzaklaştıklarını, küfür ve isyânları nedeniyle ilâhî tevfîkten mahrûm kılındıklarını belirtmektedir. Yahûdîlerin elindeki Tevrât Hz. Peygamberin niteliklerini belirttiği halde, Hz. Peygamber gelince ve beraberinde de Tevrât'ı doğruluyan Kur'an'ı getirince, onlar büyüklenerek Kur'an'ı inkâr etmişler ve dünya hayatını âhirete tercîh etmişlerdi. Binâenaleyh, Allah'ın lâ'neti hep onların üzerinde olmuştur. Peygamberin çağdaşı olan yahûdîler, O'nun hak peygamber olduğunu bildikleri halde ve kendi çocuklarını tanıdıkları gibi onu tanıdıkları halde inanmamışlardı. Zulüm ve kıskançlıktan başka bir nedene dayanmıyordu inanmayışları. Bunun üzerine Allah'ın gazabına çarptırılmışlardı. Peygamberi inkâr etmeleri, bu gazaba lâyık olmanın biricik nedeniydi. Onlar için horlaştırıcı ve rezîl edici bir azâb muhakkak gelecekti. Onlara «Kur'an'a inanın» denildiğinde «biz, ancak Tevrât'ta bize indirilenlere inanırız. Bunun dışındakileri inkâr ederiz» diyorlardı. Yüce Allah ise onlara, Kur'an'ın hak olduğunu ve Allah katından indiğini, onun gibi Allah katından indirilen Tevrât'ı doğruladığını belirterek, kitapların bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayışlarının nedenini soruyordu. Tevrât'ta adam öldürmek yasak iken, haksız yere peygamberlerini öldürenler yahûdîlerdi. Eğer Tevrât'a gerçekten inanı-

yorlarsa neden adam öldürüyorlardı? Doğruyu söylemek gerekirse onlar, Allah katından gelen hiçbir kitaba inanmazlardı.

Peygamberleri öldürmeleri ve Hz. Mûsâ'nın Tevrât ile birlikte değişik mucizelerle kendilerine gelmesinden sonra, onu bırakıp buzağıya tapınmaları gibi davranışları, yahûdîlerin Tevrât'a inanmadıklarının deliliydi. Ey Muhammed (s.a.), sen onlara, Allah'ın kendilerinden aldığı mîsâkı (sözleşmeyi) hatırlat. Burada Tevrât'a göre amel etmeleri emrolunmuştu. Cenâb-ı Allah üzerlerine Tûr'u kaldırmış ve onlara, «size verdiğimizi ciddiyetle alıp dinleyin» demişti. Ancak yahûdîler, «dinledik ve isyân ettik» demekten başka bir şey yapmamışlardı. Allah'a ibâdet yerine buzağıya tapınmışlardı. Buzağının sevgisi onların kalbinin içine kadar sirâyet etmişti. Tıpkı elektrik çarpmış gibi çarpılmışlardı. Onlara de ki, «eğer Tevrât'a îmanınız, sizi böyle yapmaya sevkediyorsa, ne kadar kötü bir şeye inanmaktasınız! İnandığınız böyle ise ne kadar kötü bir inançtır sizinki!»

———oOo———

وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ
اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80 — Sayılı günlerden başka aslâ bize ateş dokunmayacaktır dediler. De ki : Siz Allah katından bir söz mü aldınız? Öyleyse Allah aslâ sözünden caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?

Yahûdîlerin Ham Hayâlleri :

Allah Teâlâ yahûdîlerin kendileri için uydurdukları bir iddiâyı bildirerek buyuruyor ki : Onlar kendilerine ateşin ancak bir kaç gün değebileceğini, sonra ateşten kurtulacaklarını söylüyorlar. Allah da, Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz? buyurarak onları reddediyor. Eğer Allah'dan bir va'd sâdır olmuşsa, Allah vadinden caymaz. Hayır, siz Allah'a karşı bilmediğiniz bir yalan söylüyor ve ona iftirâ ediyorsunuz.

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki; Yahûdîler, bu dünya yedibin senedir. Biz, her bin sene için bir gün cehennemde kalacağız ve azâb göreceğiz. Bütün azâb süremiz sayılı yedi gündür diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Sayılı günlerden başka aslâ bize

ateş dokunmayacak dediler» âyetini inzal buyurdu. Sonra İbn İshâk Muhammed kanalıyla Saîd veya İkrime'den, onlar da İbn Abbâs'dan aynı sözü naklederler. Avfî, İbn Abbâs'dan nakleder ki; yahûdîler, bize ateş ancak kırk gece dokunacaktır, demişlerdi. Dahhâk der ki; İbn Abbâs şöyle dedi : Yahûdîler, Tevrât'ta cehennemin iki tarafı arasında kırk senelik yol bulunduğunun yazılı olduğunu gördüklerini iddiâ ettiler, sonra zakkûm ağacına ulaşılabileceğini bildirdiler ki, bu ağaç cehennemin dibinde yetişmektedir. Allah'ın düşmanları dediler ki : Biz Zakkûm ağacına varıncaya kadar azâb görürüz, ondan sonra cehennem yok olur gider. İşte Allah Teâlâ'nın : «Sayılı günlerden başka aslâ bize ateş dokunmayacaktır dediler» âyetinin mânâsı budur. Abdürrezzâk Ma'mer'den o da Katâde'den nakleder ki bu âyetin mânâsı, «bizim buzağıya tapındığımız günler kadar bize ateş dokunacaktır» demiş olmalarıdır.

İkrime der ki; Yahûdîler, Rasûlullah (s.a.) ile çekişerek dediler ki: Biz cehenneme ancak kırk gece gireceğiz. Ondan sonra Tanrı bizim yerimize bir başka kavmi cehenneme sokacak. Bununla Hz. Muhammed (s.a.) i ve ashâbını kasdediyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) eliyle onları göstererek; hayır, siz cehennemde ebediyyen kalacaksınız. Oraya sizin arkanızdan hiç bir halef kılınmayacaktır, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Sayılı günlerden başka aslâ bize ateş dokunmayacaktır dediler.» âyetini inzâl buyurdu. Ebu Bekr İbn Merdûyeh merhûm der ki; bize Abdullah İbn Ca'fer... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki o şöyle demiş : Hayber'in fethedildiği gün Hz. Peygambere zehirli bir kuzu ikrâm edildi. Rasûlullah (s.a.) bunun üzerine yahûdîlerden burada olanları toplayın dedi. Rasûlullah (s.a.) onlara : Babanız kimdir? diye sordu. Onlar, falancadır dediklerinde yalan söylüyorsunuz, bilâkis babanız falancadır buyurdu. Bunun üzerine onlar doğru söylersin ve iyi söylersin dediler. Sonra onlara dedi ki : Ben size bir şey soracağım, o sorduğum şey konusunda bana doğru söyleyecek misiniz? Onlar evet ey Ebu Kâsım dediler, eğer sana karşı yalan söylersek nasıl babamızı bildiysen yalan söylediğimizi de bilirsin dediler. Rasûlullah (s.a.) onlara cehennem ehli kimlerdir? diye sordu. Onlar da : Biz orada az bir süre kalacağız, sonra bizim yerimize siz oraya gireceksiniz, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Yere bakınız. Allah'a andolsun ki biz ebediyyen sizin yerinize oraya girmeyeceğiz. Sonra Rasûlullah (s.a.) onlara dedi ki : Şimdi ben size bir başka şey soracağım, o konuda bana doğruyu söyleyecek misiniz? Onlar evet Ey Ebu Kâsım dediler. Bunun üzerine : Bu kuyuya zehir kattınız mı? buyurdu. Onlar da evet karşılığını verdiler. Rasûlullah (s.a.) sizi buna sevkeden nedir? dedi. Onlar, eğer yalan söylüyorsan senden kurtulmak

istedik, eğer peygamber isen sana aslâ zarar vermez dediler. Bunu İmâm Ahmed, Buhârî ve Neseî Leys İbn Sa'd'den aynı şekilde naklederler.

İZÂHI

Yahûdîlere göre; cennet kendileri için hazırlanmıştır ve onlar katiyyen cehenneme girmeyeceklerdir. Ancak Yüce Allah peygamberine şöyle demesini buyurmaktadır : «Eğer iddiânızda samîmî iseniz ve cennetin yalnız size âit olduğunu kabul ediyorsanız, ölümü isteyin, çünkü ölmek sizin için bir tehlike arz etmez. Ne de olsa öldüğünüz takdîrde doğrudan cennete gireceksiniz. Bunda kesin kanâata sahipseniz, dolayısıyla çabucak ona ulaşmayı istemelisiniz.» Fakat onlardan hiç birisi ebediyyen ölümü istemez. Çünkü önceden işledikleri küfür, fısk ve isyânla, suçsuz kişileri öldürmeleri ve peygamberlere karşı kötü davranmaları onların cennete girmesini önleyecektir.

Allah'a andolsun ki; dünyada uzun müddet yaşamayı en çok isteyen ve dünya mallarına en fazla harîs olan kavim yahûdîlerdir. Onlar, Allah'a şirk koşan ve âhirete inanmayan, müşriklerden daha çok dünyaperesttirler. Âhirete inanmayan müşrikler için dünyadan başka bir yerde hayat söz konusu olmadığından dünya hayatına hırsla bağlanmaları normal görünebilir. Kitab ehli olan ve bir peygambere bağlanan yahûdîler ise onlardan daha çok dünyaya bağlanmakta ve sarılmaktadırlar. Materyalist yahûdîler dünyaya öylesine tutkundurlar ki, her biri bin sene yaşamak ister. Ancak bu istekleri onlar için elîm bir azâbdan başka bir şey getirmez. Çünkü Allah onların yaptıklarını bilmekte ve onları bu davranışlarından dolayı cezâlandırmaktadır.

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

81 — Hayır, kötülük yapıp da günahı kendisini kuşatan kimseler, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar ateşte temelli kalıcıdırlar.

82 — İman edip, sâlih âmeller işleyenler; işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar.

Kurtuluş Sâlih Ameldedir :

Allah Teâlâ buyuruyor ki; Mesele sizin arzuladığınız ve istediğiniz gibi değildir. Aksine kim bir kötülük yapıp ta günahı kendisini kuşatırsa, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar ateşte temelli kalacaklardır. Kim de îman edip Allah'a ve Rasûlüne inanırsa, şerîata uygun düşen sâlih ameli işlerse onlar cennet ehlidirler. Burası Allah Teâlâ'nın şu kavline çok benzemektedir : «Bu, sizin kuruntularınıza ve kitab ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim fenâlık yaparsa cezâsını görür. Kendisine Allah'dan başka ne dost ve ne de yardımcı bulur. Erkek veya kadın mü'min olarak kim sâlih ameller işlerse işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar zulmedilmez.» (Nisâ, 123 - 124)

Muhammed İbn İshâk derki; bana Muhammed İbn Muhammed, Saîd ve İkrime yoluyla İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Hayır kötülük yapıp da günahı kendisini kuşatan kimseler, işte onlar cehennemliklerdir.» Yani sizin amelleriniz gibi amel işleyip sizin küfrettiğiniz gibi küfrederek küfrü kendini kuşatan kimse için hiç bir hasene yoktur. Bir rivâyette İbn Abbâs bunun şirk olduğunu söylemiş. İbn Ebu Hâtim, Ebu Vâil, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, İkrime, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes'den de aynı şekilde rivâyet nakledildiğini söyler. Hasan da aynı şekilde söyler. Süddî ise kötülüğün büyük günah olduğunu bildirir. İbn Cüreyc Mücâhid'den nakleder ki : «Günahı kendilerini kuşatan» yani kalplerini ihâta eden demektir. Ebu Hüreyre, Ebu Vâil, Atâ, Hasan da «Günahı kendisini kuşatan» ı şirki sebebiyle günahı kendisini kuşatan diye tefsîr etmişlerdir. A'meş... Rebî'in bu âyeti şöyle tefsîr ettiğini söyler : Tevbe etmeden evvel hatâları üzere ölen kimse. Süddî ve Ebu Rezîn'den de benzer şekilde rivâyet nakledilir. Ebu'l-Âliye, Mücâhid ve Hasan bir rivâyete göre, Katâde ve Rebî' İbn Enes'den de bir başka rivâyete göre nakledilir ki; «Günahı kendisini kuşatan»; büyük günahı kendisini çevreleyen, ihâta eden demektir. Bütün bu söylenenler mânâ bakımından birbirine yakındır. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Burada İmâm Ahmed'in rivâyet ettiği bir hadîs zikredilir ki buna göre, Süleymân İbn Dâvûd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakleder ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Günahların küçük sayılanlarından siz sizi koruyun, çünkü bunlar birleşerek adamı helâka götürürler. Rasûlullah (s.a.) onlar için bir de örnek vermiş. Bunlar çöle inmiş bir kavim gibidirler. Bir şey hazırlamışlardır. Bir kişi çevreye gidip bir çöp getiriyor öbürü de gidip bir çöp getiriyordu. Nihayet odunu topladılar ve ateşi yaktılar ve ateşe attıkları şeyi pişirdiler.

Muhammed İbn İshâk, Saîd veya İkrime yoluyla İbn Abbâs'dan nakleder ki o, şöyle demiş : «Îman edip sâlih ameller işleyenler işte on-

lar cennetliklerdir.» Yani sizin (Yahûdîler) küfrettiğinize inanıp terkettiğiniz dine göre amel edenler için cennet vardır, orada ebediyyen kalacaklardır, demektir. Allah onlara hayra göre sevâbın, şerre göre cezânın bulunduğunu haber vermekte ve bunun aslâ kesintiye uğramayacağını bildirmektedir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83 — Hani, İsrâiloğullarından; Allah'tan başkasına ibâdet etmeyin; anaya, babaya, akrabalara, yetîmlere, yoksullara iyilik yapın. İnsanlara güzellikle söyleyin, namaz kılın zekât verin diye söz almıştık. Sonra pek azınız müstesnâ yüz çevirdiniz. Ve siz hâlâ yüz çevirenlerdensiniz.

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarına emirler verdiğini ve kendilerinden bu emirlere uyacaklarına dâir söz aldığını, onların bu sözden vazgeçip kasıtla ve bile bile ondan yüzçevirdiklerini hatırlatıyor. Allah Teâlâ İsrâiloğullarına, Allah'a ibâdet etmelerini, O'na hiç bir şeyi ortak koşmamalarını emretmişti. Bu emri, bütün yaratıklarına aitti ve insanları bunun için yaratmıştı. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Senden önce gönderdiğimiz her peygambere Ben'den başka İlâh yoktur. Bana kulluk edin diye vahy etmişizdir.» (Enbiyâ, 25) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Andolsun ki her ümmete, Allah'a kulluk edin, azdırıcılardan, Tağût'tan kaçının diyen peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola eriştirdi, kimi de sapıklığı hak etti. Yeryüzünde gezin, peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu görün.» (Nahl, 26) Bu hak, hakların en üstünü ve en yücesidir. Çünkü Allah'ın hakkıdır. Allah'a ibâdet edilmesi ve ona hiç bir şekilde şirk koşulmaması hakkı. Sonra yaratıkların hakkı gelir. Yaratıklar içerisinde üzerinde en çok durulan ve en önemli hak ana ve baba'nın hakkıdır. Bunun için Allah Teâlâ kendi hakkıyla ana baba hakkını birleştirerek buyuruyor ki : «Bana ve ana ve babana şükret. Dönüş yine Bana'dır.» (Lukmân, 14) «Rabbın yalnız kendisine ibâdet etmeni, ana ve babana iyi davranmanı hükmetti.» (İsrâ, 23), «Yakınlara, miskinlere, yolculara (yol oğluna) hakkını ver.» (Bakara, 177).

Buhârî ve Müslim'in sahîh'inde nakledildiğine göre, İbn Mes'ûd der ki :

قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ « الصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا » قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ « بِرُّ الْوَالِدَيْنِ[*] » قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ « الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ »

«Ben Hz. Peygambere; Ey Allah'ın Rasûlü, amellerin hangisi efdaldır diye sordum. O, vaktinde kılınan namaz dedi. Sonra hangisidir dedim. O, ana ve babaya iyi davranmaktır dedi. Sonra hangisidir dedim. O, Allah yolunda cihâd etmektir dedi.» Bunun için sahîh bir hadîste vârid olur ki, adamın biri Hz. Peygambere : Ey Allah'ın Rasûlü, kime iyi davranayım? diye sormuş O da annene demiş. Sonra kime deyince; O, annene demiş. Sonra kime deyince; O, annene demiş. Sonra kime deyince; O, babana, sonra sana kim yakınsa yakınına buyurmuş.

Yetîmler; kendilerine kazanç getirecek babaları olmayan küçüklerdir. Miskînler ise; kendilerine ve âilelerine harcayacak bir şey bulamayan kimselerdir. Allah Teâlâ'nın «Allah'a ibâdet edin ve O'na hiç bir şeyi şirk koşmayın, anne ve babaya da iyi davranın.» âyetinde ayrıca bilgi verilecektir.

«İnsanlara güzellikle söyleyin.» Güzel konuşun ve onlara kolaylaştırın. Bu emrin içerisine; ma'rûfu emir ve münkerden nehiy de dâhil olur. Nitekim Hasan el-Basrî «İnsanlara güzellikle söyleyin» âyeti konusunda demiştir ki : Sözün güzeli, ma'rûfu emredip münkerden nehyeden, halîm selîm davranan, affeden, günahlardan vazgeçen ve insanlara güzel söyleyenlerin sözüdür. Allah'ın buyurduğu gibi güzel; Allah'ın hoşnût olacağı her türlü güzel huydur.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; Bize Revh... Ebu Zerr (r.a.) den o da Hz. Peygamberden nakletti ki Rasûlullah şöyle buyurmuş :

« لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا ، وَلَوْ أَنْ تَلْقَىٰ أَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ » .

«Ma'rûftan hiç bir şeyi küçük görme. Eğer bulamazsan kardeşini sevimli bir yüzle karşıla.» (*)

Müslim Sahîh'inde ve Tirmizî Ebu Âmir kanalıyla bu hadîsi naklederler. İnsanlara güzel söz söyleme emrinin iyi davranış emrinden sonra gelmesi uygundur. Çünkü fiilî ve kavlî ihsânın iki tarafı birleştirilmektedir. Sonra âyet-i kerîme ibâdet ve ihsânı belirli bir davranışla yani namaz ve zekâtla pekiştirmektedir : «Namaz kılın, zekâtı verin.» Allah Teâlâ yahûdîlerin bütün bunlardan yüz çevirdiklerini, Allah'ın

(*) Müslim, Sahih, K. Birr ve's-sıla ve'l-âdâb, H. 2626.

emirlerini arkalarına attıklarını, bildikten sonra kasıtlı olarak onlardan yüzçevirdiklerini haber veriyor. Ancak içlerinden çok az bir kısmı bunun dışındadır. Allah Teâlâ yahûdîlere verdiği bu emrin benzerini Nisâ sûresinde bu ümmete de vermiştir. Nitekim, Nisâ sûresinde buyurur ki : «Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşınıza, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah kendini beğenip övünenleri elbette sevmez.» (Nisâ, 36) Bu ümmet; Allah'ın bu buyruklarını, diğer hiç bir ümmetin yerine getirmediği biçimde yerine getirmiştir. Hamd ve minnet Allah'adır.

Bu konuda nakledilen garîb rivâyetlerden birisi de İbn Ebu Hâtim'in tefsîrinde naklettiğidir. O der ki; bana babam... Eser İbn Vedîa'dan nakletti ki; o, evinden çıktığında yahûdî veya hıristiyanla karşılaşınca mutlaka ona selâm verirmiş. Kendisine sen ne yapıyorsun yahûdî ve hıristiyanlara selâm veriyorsun? denildiğinde; Allah Teâlâ «İnsanlara güzellikle söyleyin» buyuruyor ki bu selâmdır demiştir. İbn Ebu Hâtim, Atâ el-Horasanî'den de böyle bir rivâyet nakledildiğini söyler. Ben derim ki; sünnette onlara selâm verilmeyeceği sâbit olmuştur. Doğruyu en iyi Allah bilir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ
وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنتُمْ هَٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم
مِّن دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ
وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَن
يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾

84 — Hani, bir de kanınızı dökmeyin, birbirinizi yurdunuzdan sürmeyin diye söz almıştık, sonra bunu ikrâr ettiniz ve (ikrârınıza) şâhid de oldunuz.

85 — Sonra sizler; birbirinizi öldüren, aranızdan bir

takımını yurtlarından süren, onlara karşı günah ve düşmanlıkla birleşen, onları (yurtlarından) çıkarmak harâm kılınmışken esîr olarak geldiklerinde fidyeleşmeye kalkan kimselersiniz. Yoksa kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapanın cezâsı; dünya hayatında rezîl olmaktan başka birşey değildir. Kıyamet gününde ise onlar, azâbın en şiddetlisine uğratılırlar. Allah, yaptıklarınızdan gâfil değildir.

86 — İşte onlar, âhirete karşı dünya hayatını satın almış olanlardır. Bu yüzden kendilerinden azâb kaldırılıp, hafîfletilmeyecek, yardım da yapılmayacaktır.

Yahûdîler'in Dönekliği :

Şânı yüce ve münezzeh olan Allah Teâlâ, Rasûlullah devrinde Medîne'deki yahûdîleri kınıyor : O yahûdîler ki, Evs ve Hazrec'in arasındaki çatışmada önemli bir rol oynuyorlardı. Zira Evs ve Hazrec kabîlesi ansâr'ı teşkîl ediyordu ve bunlar câhiliyet devrinde puta tapan bir kavimdiler. Aralarında büyük savaşlar oluyordu. Medîne yahûdîleri, Benu Kaynuka, Benu Nadîr —ki Hazrec kabîlesinin müttefikiydiler— ve Benu Kurayza —ki Evs kabîlesinin müttefikiydiler— dan müteşekkil üç kabîle idi. Bu kabîlelerin arasında savaş çıktığı zaman her grup kendi müttefikiyle savaşıyordu. Dolayısıyla yahûdî kendi düşmanını öldürürken diğer gruptan yahûdîyi de öldürüyordu ki bu, kendilerinin dînine ve kitaplarının hükmüne göre harâmdı. Düşmanlarını evlerinden çıkarıyor, evlerinin eşyâsını tâlân ediyor, mallarını alıyorlardı. Ancak harb sona erince yenilen grubun esîrlerini Tevrât'ın hükmü uyarınca serbest bırakıyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ buyuruyor ki :

«Yoksa kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?»

Bu âyette Allah Teâlâ Yahûdîlere diyor ki : «Bir de kanınızı dökmeyin, biribirinizi yurdunuzdan sürmeyin diye sizden söz almıştık. Sonra bunu ikrâr ettiniz ve ikrârınıza da şâhid oldunuz.» Birbirinizi öldürmeyeceğinize, birbirinizi evinizden çıkarmayacağınıza ve birbirinizin aleyhinde çalışmayacağınıza dâir sizden söz almıştık. «Öyle ise Yaradanınıza tevbe edin ve kendinizi öldürün. Bu, sizin için Yaratanınızın katında da daha hayırlıdır.» Zira bir dinin mensupları bir tek nefs mesâbesindedirler. Nitekim Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz buyurur ki :

« مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ ، مَثَلُ الْجَسَدِ . إِذَا اشْتَكَىٰ مِنْهُ عُضْوٌ ، تَدَاعَىٰ لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّىٰ »

«Mü'minler, dostluklarında, birbirlerine acımalarda ve birbirleriyle bağlılıklarında bir tek cesed gibidirler. Onun bir uzvu dertlenirse cesedin diğer uzuvları da uykusuz kalarak ve acı çekerek ona katılır(*) buyuruyor. «Sonra bunu ikrâr ettiniz ve ikrârınıza şâhid de oldunuz.» Yani siz bu sözü bildiğinizi kabul edip doğruluğunu ikrâr ettiniz ve buna kendiniz de şâhid oldunuz.

«Sonra, sizler birbirinizi öldüren, aranızdan bir takımını yurtlarından süren, onlara karşı günah ve düşmanlıkta birleşen, onları yurtlarından çıkarmak haram kılınmışken esîr olarak geldiklerinde fidyeleşmeye kalkan kimselersiniz.»

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, Saîd İbn Cübeyr'den veya İkrime'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki bu âyet konusunda o şöyle demiş : Allah Teâlâ bu davranışlarından dolayı onları uyarmaktadır .Tevrât'ta yahûdîlere birbirlerinin kanlarını akıtmaları harâm, esîrlerini fidye olarak vermeleri ise farz kılınmıştı. Medîne'deki yahûdîler iki grup idiler. Bir grubu Kaynuka oğulları teşkîl ediyordu ki bunlar Hazrec kabîlesinin müttefikiydiler. Nadîr ve Kurayza oğulları ise Evs kabîlesinin müttefikiydiler. Evs kabîlesi ile Hazrec kabîlesi arasında bir savaş olunca Kaynuka oğulları Hazrec kabîlesiyle, Nadîr ve Kurayza oğulları da Evs kabîlesiyle savaşa çıkıyorlardı. Ve her grup müttefiklerini kendi dindaşlarına tercîh ediyordu. Aralarında kan akıtıyorlardı. Halbuki ellerinde bulunan Tevrât'tan, neyin kendilerine helâl, neyin harâm olduğunu biliyorlardı. Evs ve Hazrec kabîlesi şirk ehli olup puta taparlardı. Ne cennet, ne cehennem bilirlerdi. Ne diriliş ne kıyâmet tanırlardı. Ne kitapları vardı, ne de helâl ve harâm bilirlerdi. Harb son bulunca Tevrât'taki hükme uygun olarak esîrlerini fidye karşılığı serbest bırakıyorlardı. Karşılıklı olarak birbirlerine esîrleri devrediyorlardı. Kaynuka oğulları kendi yanlarında bulunan esîrleri Evs kabîlesiyle, Nadîr ve Kurayza oğulları da kendi yanlarında bulunan esîrleri Hazrec kabîlesiyle değiştiriyorlardı. Akıtılan kanları ise heder sayıyorlardı. Sırf şirk ehline destek olmak için kendi aralarında ölülerini hedef yapıyorlardı. İşte Allah Teâlâ onları uyararak bu noktayı hatırlatıyor ve : «Yoksa kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?» buyuruyor. Tevrât'ın hükmüne göre; öldürmek, bir kişiyi yurdundan çıkarmak ve Allah'a şirk koşanlara destek

(*) Müslim, Sahîh, K. Birr ve's-sıla ve'l-âdâb, H. 2586.

olmak yasak iken siz onlara destek oluyor, Allah'ı bırakıp puta tapanlara —sırf dünya malı için— yardımcı oluyorsunuz. İşte bu âyet, bana ulaştığına göre Evs ve Hazrec kabîlesiyle yahûdîler arasında cereyân eden bu vak'a üzerine nâzil olmuştur.

Esbât, Süddî'den naklen der ki : Kurayza oğulları Evs kabîlesinin, Nadîr oğulları da Hazrec kabilesinin müttefikiydiler. Bu iki kabîle Sümeyr savaşında çarpışıyorlardı. Kurayza oğulları kendi müttefikleriyle birlikte Nadîr oğulları ve onların müttefiki olan Hazreclilere karşı savaşıyordu. Nadîr oğulları da Kurayza oğulları ve onların müttefiki olan Evs kabîlesiyle birlikte savaşıyorlardı. Onları yeniyor, yurtlarını harâb ediyor, ve yurtlarından çıkarıyorlardı. İki gruptan bir grup esîr olunca ona fidye vermek üzere toplanıyorlardı. İşte bu davranışları dolayısıyla Araplar onları kınıyor ve diyorlardı ki; nasıl oluyor da hem onlarla savaşıyor, hem de fidyeleşiyorsunuz? Onlar da; biz onlara fidye vermekle emrolunduk, onlarla savaşmak bize harâm kılındı diyorlardı. Araplar niçin savaşıyorsunuz? dediklerinde onlar, bizim müttefiklerimizin yenilmesinden utandığımız için savaşıyoruz, diyorlardı. İşte bunun üzerine Allah onları kınayarak buyurdu ki : «Sonra sizler birbirinizi öldüren, aranızdan bir takımını yurtlarından süren, onlara karşı günah ve düşmanlıkta birleşen, onları yurtlarından çıkarmak harâm kılınmışken esîr olarak geldiklerinde fidyeleşmeye kalkan kimselersiniz.»

Şu'be, Süddî'den naklen der ki : Bu âyet Kays İbn el-Hatîm hakkında nâzil oldu.

Esbât, Süddî'den o da Abdhayr'dan nakleder ki, o şöyle demiş : Biz Süleymân İbn Rebîa el-Bâhilî ile Lencer'de savaştık, şehri muhâsara ve fethettik. Esîrler aldık. Abdullah İbn Selâm yediyüz dirheme bir yahûdî câriye satın aldı. Re's el-Câlût'a uğradığında onun yanına indi ve dedi ki : Ey Res'el-Câlût senin yanında kendi dininden yaşlı bir kimse var mı ki bunu benden satın alsın? O da var dedi. Abdullah İbn Selâm; onu yediyüz dirheme satın aldım deyince o, ben sana bir yediyüz dirhem de kâr vereyim dedi. Abdullah İbn Selâm dedi ki : Ben onu dört binden aşağıya vermemeye and içtim. Bunun üzerine o, benim ihtiyâcım yoktur dedi. Abdullah İbn Selâm ise; Allah'a andolsun ki; ya onu benden satın alırsın yahut da mensûbu olduğun dini inkâr edersin, dedi. O, yaklaş bana dedi. Abdullah İbn Selâm ona yaklaşınca, kulağına Tevrât'taki hükmü okudu : «Sen İsrâiloğullarından bir köle bulursan onu mutlaka alır ve azâd edersin.», «Onları yurtlarından çıkarmak hârâm kılınmışken esîr olarak geldiklerinde fidyeleşmeye kalkan kimselersiniz.» O' sen Abdullah İbn Selâmmısın? dediğinde; «evet» dedi. Bunun üzerine dörtbin dirhemi getirdi ve Abdullah iki binini aldı, iki binini tekrâr ona iâde etti.

Âdem İbn Ebu İyâs tefsîrinde der ki; bana Ebu Ca'fer el-Râzî... Ebu'l-Âliye'den nakletti ki; Abdullah İbn Selâm Kûfe'de Re's-Câlût'a uğradı. Arapların birleşmediği yahûdî kadınlarını fidye vererek satın alıyordu, fakat Arapların birleştiği yahûdî kadınlarını satın almıyordu. Abdullah İbn Selâm dedi ki : Sizin kitabınızda hepsinin fidye verilerek satın alınması konusunda bir emir bulunmaktadır.

Âyet-i kerîme'nin akışından anlaşılıyor ki; yahûdîlerin sıhhatine inandıkları Tevrât'ın hükmüne muhâlefet edip doğruluğunu gördükleri ve bildikleri halde yerine getirmemeleri kınanmaktadır. Bunun için ne onların yanında bulunan Tevrât'a, ne de ondan naklettiklerine güvenilebilir. Kezâ Rasûlullah (s.a.) ın sıfatları, gönderilişi, hicreti ve yurdundan çıkarılışı gibi husûsları Yahûdîler —Allah'ın la'neti onların üzerine olsun— kendi aralarında gizli tutuyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ «Sizden böyle yapanların cezâsı, ancak dünya hayatında rüsvâylıktır» buyuruyor. Yani Allah'ın şerîatına ve emrine muhlâfetten dolayı rezîl olmaktır. «Kıyâmet gününde ise onlar azâbın en şiddetlisine uğratılırlar.» Elleri önünde bulunan ilâhî kitabı gizlemelerinin cezâsı olarak «Allah yaptıklarınızdan gafil değildir. İşte onlar âhirete karşı dünya hayatını satın almış olanlardır.» Onlar dünya hayatını âhirete tercîh edip daha çok sevenlerdir. Dolayısıyla «Bu yüzden kendilerinden azâb kaldırılıp hafîfletilmeyecek.» Bir an bile azâbları eksilmeyecektir «ve yardım da yapılmayacaktır.» Onları bu ebedî ve sürekli azâbtan kurtaracak hiç bir yardımcıları yoktur. Hiç kimse onları bu azâbtan alıkoyamaz.

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِالرُّسُلِ ۖ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَٰتِ
وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ
فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87 — Andolsun ki, biz Mûsâ'ya kitâb verdik. Ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsâ'ya da beyyineler verdik. Ve onu Rûh'ül-Kudüs ile destekledik. Demek, bir peygamber size ne zaman gönüllerinizin hoşlanmadığı bir şeyi getirirse, kibirlenmek istiyeceksiniz de; kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz öyle mi?...

Peygamberler ve Kitaplar :

Allah Teâlâ; İsrâiloğullarını, isyân, inâd, muhlâfet ve peygamberlere karşı büyüklenmekle nitelendiriyor. Onların, sadece arzu ve heveslerine uyduklarını belirtiyor. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya kitabı, yani Tevrât'ı verdiğini, ancak onların bunu tahrîf edip değiştirdiklerini, Tevrât'ın emrine muhâlefet edip te'vîl yoluna saptıklarını bildiriyor. Hz. Mûsâ'dan sonra onun şerîatıyla hükmeden peygamberler ve nebîler gönderdiğini hatırlatıyor. Nitekim bir başka âyette şöyle buyuruyor : «Doğrusu, Biz yol gösterici ve nûrlandırıcı olarak Tevrât'ı indirdik. Kendisini Allah'a teslîm etmiş peygamberler, yahûdî olanlara onunla ve Rabba kul olan bilginler de Allah'ın kitabından elde mahfûz kalanla hükmederlerdi. Tevrât'a şâhid idiler.» (Mâide, 44) Ve yine «Onun ardından peygamberler göndermiştik» buyurulmaktadır. Nihayet İsrâiloğullarının peygamberleri Meryemoğlu Îsâ ile son bulmuştur. Hz. Îsâ, bazı hükümlerde Tevrât'tan farklı esâslar getirdiği için Allah ona mucizeler vermişti.

İbn Abbâs der ki; bu mucizeler arasında, ölüleri diriltmek ve kuş şeklinde çamurdan heykel yapıp ona üfleyerek Allah'ın izniyle kuş olmasını sağlamak, hastaları iyileştirmek, gaybtan haber vermek, Rûh'ül-Kudüs (Cebrâîl) ile desteklenmesi vardı. Bütün bu mucizeler onun getirdiklerinin hak ve doğru olduğunu gösteriyordu. Ancak İsrâiloğullarının onu yalanlaması fazlalaştı. Bazı hükümlerde Tevrât'dan farklı esâslar getirdiği için ona karşı hased ve inâdları arttı. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Îsâ'nın dilinden hikâye ile buyurmaktadır : «Benden önce gelen, Tevrât'ı tasdîk etmekle beraber size yasak edilenlerin bir kısmını helâl kılmak üzere Rabbınızdan size bir âyet getirdim. Allah'dan sakının ve bana itâat edin. Çünkü Allah benim de Rabbım, sizin de Rabbınızdır. O' na kulluk edin. Bu, doğru yoldur.» (Âl-i İmrân, 50 - 51). Ancak İsrâiloğulları peygamberlere çok kötü muâmele ediyorlardı. Bir grubu onları yalanlıyor, bir grubu da öldürüyordu. Bunun sebebi sadece kendi arzularına muhâlif hükümler getirmeleri, aşırı derecede aykırı davrandıkları Tevrât'ın hükümlerine uydurmaya çalışmalarıydı. Bu ise onlara zor geldiği için bazan peygamberleri yalanlıyor, bazan da öldürüyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Demek, bir peygamber size ne zaman gönüllerinizin hoşlanmadığı bir şeyi getirirse kibirlenmek isteyeceksiniz de kimini yalanlayacak kimini de öldüreceksiniz?» Rûh'ül-Kudüs'ün Cebrâil (a.s.) olduğunun delili, İbn Mes'ûd'un bu âyetin tefsîrinde naklettiği ifâdedir.

Bu konuda Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, İsmâîl İbn Ebu Hâlid, Süddî, Rebî' İbn Enes ve Atiyye el-Avfî de ona tâbi olmuşlardır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın «Onu Rûh' el-Emîn senin kalbine indirdi ki, sen uyarıcı-

lardan olasın» âyetini de böylece tefsîr etmişlerdir. Bu, Buhârî'nin de söylediği sözdür. İbn Ebu Zenâd... Hz. Âişe (r.a.) den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.), kendisini müdâfaa ettiğinden dolayı Hassân İbn Sâbit için mescidde bir minder koymuş ve şöyle buyurmuştu : Allah'ım, nasıl ki o senin peygamberini te'yid ediyorsa sen de Hassân İbn Sâbit'i Rûh' ül-Kudüs'le te'yîd et. Bu ilâve Buhârî'ye âittir. Bu hadîsi, Ebu Dâvûd Sünen'inde Lüveyn'den, Tirmizî Ali İbn Hacer ve İsmâîl İbn Mûsâ'dan, her üçü de Abdurrahmân İbn Ebu Zenâd yoluyla... Hz. Âişe'den rivâyet eder. Tirmizî, bu hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler ki bu, Ebu Zenâd'- ın rivâyet ettiği hadîstir. Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde Süfyân İbn Üyeyne; Zührî, Saîd İbn Müseyyeb ve Ebu Hüreyre'den nakleder ki, Hz. Ömer (r.a.) ünlü şair Hassân'a mescidde şiir okurken rastladı. Bir süre ona kulak verdi ve dedi ki; sen mescidde şiir okuyorsun, ama orda senden daha hayırlı birisi var. Sonra Ebu Hüreyre'ye döndü ve dedi ki; Allah seni var etsin, Rasûlullah (s.a.) ın «benim duâmı kabul et Allah'ım onu Rûh'ül Kudüs ile te'yîd et.» buyurduğunu duymuş muydun? Ebu Hüreyre; Allah'a andolsun ki evet karşılığını verdi. Bazı rivâyetlerde de Rasûlullah (s.a.) Hassân İbn Sâbit'e şöyle demiştir : Onları hicvet veya onlarla hicve giriş, Cibrîl seninle beraberdir.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Abdurrahmân... Şehr İbn Havşeb'ten nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) a yahûdîlerden bir grup gelip bize rûhtan haber ver dediler. Allah'ın Rasûlü, ben Allah ve İsrâiloğullarının yanındaki Allah'ın günleri adına söylerim; bilir misiniz ki O Cebrâîl'dir? Ve o bana gelendir? Onlar, evet dediler. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Ebu Zür'a... İbn Abbâs'dan Rûh'ül-Kudüs konusunda şöyle dediğini nakletti : O Allah'ın en yüce ismidir (ism el-A'zam) ki onunla Hz. İsâ ölüleri diriltirdi. İbn Cerîr der ki; bu hadîsi bana Mincab nakletti. İbn Ebu Hâtim der ki, aynı hadîs Saîd İbn Cübeyr'den de nakledilmiştir. İbn Ebu Necîh der ki; rûh, meleklerin koruyucusudur. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den nakleder ki; Kuds yüce münezzeh olan Rab' tır. Bu Kâ'b'ın da sözüdür. Süddî der ki, Kuds berekettir. Avfî İbn Abbâs' dan naklen der ki; Kuds, temizliktir.

İbn Cerîr der ki; bana Yunus İbn Abdü'l-a'lâ... İbn Zeyd'in «Ve onu Rûh'ül-Kudüs ile destekledik» âyeti konusunda şöyle dediğini rivâyet eder : Allah Hz. İsâ'yı İncil ile destekledi. Nasıl Kur'an'ı rûh kılmışsa onu da rûh kıldı. Allah Teâlâ, «işte böylece sana kendi buyruğumuzdan bir rûh vahyettik» âyetinde buyurduğu gibi her ikisi de Allah'- ın rûhudur.

Sonra İbn Cerîr Taberî der ki; bu konudaki te'vîllerin doğruya en uygun olanı buradaki rûhun Cebrâîl olduğunu söyleyenlerin sözüdür. Nitekim Allah Teâlâ kendisi Hz. İsâ'yı rûh ile desteklediğini belirtmiştir : «Allah; ey Meryemoğlu İsâ, sana ve anana olan nimetimi hatırla.

demişti. Seni Rûh'ül-Kudüs ile desteklemiştim. Beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun, sana kitabı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretmiştim. Sen iznimle çamurdan kuş gibi bir şey yapmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu.» (Mâide, 110) Bu âyette, onu Allah Teâlâ Rûh' ül-Kudüs'le te'yîd ettiğini belirtiyor. Eğer onu te'yîd ettiği rûh, incil olsaydı bu takdîrde «Seni Ruh'ül-Kudüs'le desteklemiştim, sana kitabı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretmiştim» buyurmazdı. Çünkü ikinci ifâde mânâsız bir tekrâr olurdu ki, Allah, kullarına faydalı olmayacak bir şekilde hitap etmekten münezzehtir.

Ben derim ki; buradaki rûh'un Cebrâîl olduğunun delili âyetin baş tarafında geçen ifâdelerdir. Hamd, Allah'a mahsustur.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۢ بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88 — Dediler ki; Bizim kalblerimiz perdelidir. Öyle değil, Allah küfürlerinden dolayı onları la'netlemiştir. Onların pek azı inanırlar.

Kalbleri Perdeli Olanlar :

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki; «Kalblerimiz perdelidir» âyetinden maksad, gizlidir demektir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «kalblerimiz perdelidir»den maksad, anlamaz demektir. Avfî, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «kalblerimiz perdelidir» den maksad, üzerine damga vurulmuş demektir. Mücâhid der ki; «kalblerimiz perdelidir» den maksad üzerinde örtü var, demektir. İkrime, üzerine damga vurulmuştur der. Ebu'l-Âliye, anlamaz demektir der. Süddî ise üzerinde örtü vardır dediklerini söyler.

Abdürrezzâk, Ma'merden o da Katâde'den nakleder ki; «Bizim kalblerimiz perdelidir dediler» âyeti, Allah Teâlâ'nın «Ve dediler ki kalblerimiz sizin bizi çağırdığınız şeye karşı örtülüdür» âyeti gibidir.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem «perdelidir» sözünün, kalbim örtülüdür, ona senin söylediklerin sirâyet etmez demek olduğunu bildirmiş ve «dediler ki kalblerimiz senin bizi çağırdığın şeye karşı örtülüdür» âyetini okumuştur. İbn Cerîr'in tercîh ettiği görüş de budur. Buna delil olarak Amr İbn Mürre'nin... Hüzeyfe'den naklettiği şu hadîsi gösterir : Kalbler dört çeşittir. Bunlardan her birini zikrettikten sonra der ki birisi de; perdelenmiş olan kalptir ki, üzerine gazab yağmıştır. Bu, işte kâfirin kalbidir. İbn Ebu Hâtim der ki, bize Muhammed İbn Abdurrahmân...

Hasan'dan «Kalplerimiz perdelidir» kavli konusunda; ona bir şey sirâyet etmez, demek olduğunu nakletmiştir. Bu söz yukarda geçtiği gibi, kalblerinin temiz olmadığı ve hayırdan uzak olduğu mânâsına râcidir.

Dahhâk, İbn Abbâs'ın «dediler ki bizim kalblerimiz perdelidir» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Bizim kalplerimiz bilgi ile doludur. Muhammed'in veya başka birisinin bilgisine muhtâç değildir, dediler. Atiye el-Avfî der ki; «Bizim kalblerimiz perdelidir» demek bilgi kabı demektir. Ansâr'dan bazı kişilerin kırâeti bu mânâda vârittir. Nitekim İbn Cerîr'in anlattığına göre, onlar bu âyeti (قلوبنا غلف) şeklinde lâm'ın zammıyla okumuşlar ve bunu da kap mânâsına gilâf'ın (الغلاف) cem'i olarak almışlardır. O zaman, âyetin mânâsı şöyle olur : Onlar kalblerinin ilimle dolu olduğunu ve ayrıca bir başka bilgiye muhtâç olmadıklarını iddiâ ettiler. Nitekim Tevrât'ın bilgisinin kendi yanlarında olduğunu söyleyerek böbürleniyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ «Öyle değil, Allah küfürlerinden dolayı onları la'netlemiştir» buyuruyor. Hayır mes'ele onların iddiâ ettikleri gibi değildir. Aksine kalbleri la'netlenmiş ve mühürlenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Nisâ sûresinde onlar hakkında şöyle buyurur : «Sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberlerini haksız yere öldürmeleri, kalblerimiz perdelidir demelerinden ötürü, evet küfürlerine karşılık Allah kalblerini mühürledi. Onun için bunlardan ancak pek azı îman eder.» (Nisâ, 155)

Müfessirler bu âyetteki : «Onların pek azı inanırlar» kavli konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kezâ Nisâ sûresinde zikrettiğimiz âyette vârid olan «onun için ancak bunlardan pek azı inanır» âyeti konusunda da ihtilâf vardır. Bazıları, onlardan îman eden pek azdır diye mânâ vermişler, bazıları da onların îmanları azdır, demişlerdir. Yani onlar Hz. Mûsâ'nın âhiret, sevâb ve cezâ konusundaki bazı buyruklarına inanırlar. Ancak bu îmanları kendilerine fayda vermez. Çünkü o îman, Hz. Muhammed (s.a.) in getirmiş olduğu gerçekleri inkâr etmeleri sebebiyle kaybolup gitmiştir derler. Bazıları da; onlar hiç bir şeye inanmazlar diye mânâ vermişlerdir. «Onların pek azı inanır» ifadesi, onlar çoğunluk itibâriyle kâfirlerdir mânâsını taşır. Nitekim Araplar, böyle bir şeyi çok az gördüm derken yakın bir ifâde kullanırlar. Bunu İbn Cerîr nakleder ki doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ
كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾

89 — Ne zaman ki; Allah'ın katından, kendilerinde olanı tasdîk eden kitâb geldi, onlar bundan önceki küfredenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerken, bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın la'neti kâfirlerin üzerinedir.

Hakîkatı İnkâr Edenler :

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ne zaman yahûdîlere Allah katından bir kitap geldiyse —ki bu kitap, Hz. Muhammed (s.a.) e indirilmiş olan ve kendilerinin yanında bulunan Tevrât'ı tasdîk eden Kur'an'dı. Onlar bundan önceleri küfredenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerken, yani bu peygamberler bu kitabı getirmezden önce o kitabın gelişiyle müşriklere karşı bir yardım geleceğini bekledikleri halde ve müşriklerle çarpışırken «âhir zamanda bir peygamber gönderilecektir ve biz Âd ve İrem kabîlesiyle dövüşüldüğü gibi o peygamberle beraber sizinle dövüşeceğiz» dedikleri halde onu sonra inkâr ettiler.

Muhammed İbn İshâk... Âsım İbn Ömer İbn Katâde el-Ansârî'den nakleder ki, o ansârın yaşlılarının şöyle dediklerini rivâyet etmiştir : Allah'a andolsun ki, bu kıssa bizim ve onların —yani ansârın ve onlara komşu olan yahûdîlerin— hakkında nâzil olmuştur. Biz câhiliyet devrinde bir zaman şirk ehli olduğumuz halde kitap ehli olan yahûdîlere üstün gelmiştik. Onlar bu sırada şöyle diyorlardı: Şimdilerde bir peygamber gelecektir ki, biz ona uyacağız. Onun gelme zamanı yaklaştı. Onunla beraber Âd ve İrem kabîlesiyle dövüşüldüğü gibi sizinle dövüşeceğiz. Allah Teâlâ Rasûlünü Kureyş'lilerden gönderince onlar bunu inkâr ettiler. İşte Allah Teâlâ'nın «Bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın la'neti küfredenlerin üzerine olsun» âyetiyle bunu belirtmektedir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki : «Onlar bundan önceleri küfredenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerken» âyeti konusunda o şöyle demiştir. Küfredenlere karşı, biz onların aleyhinde Muhammed'i destekleriz diyerek ona yardımcı olduklarını açıklarken böyle yapmıyor, yalan söylüyorlardı. Muhammed İbn İshâk der ki: Bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki Hz. Peygamber gönderilmezden önce yahûdîler Evs ve Hazrec kabîlesine karşı Rasûlullah (s.a.) ile kendilerine kuvvet gelmesini bekliyorlardı. Allah, Rasûlünü Araplardan gönderince yahûdîler küfrederek söylediklerini inkâr ettiler. Bunun üzerine Muâz İbn Cebel ve Bişr İbn el-Berrâ onlara dediler ki; ey yahûdîler topluluğu, Allah'tan korkun ve müslüman olun. Biz, şirk ehli iken siz Muhammed (a.s.) ile size yardım geleceğini umuyor, onun gönderilmek üzere oldu-

ğunu bildiriyor ve bize onun niteliklerini belirtiyordunuz. Bunun üzerine Nadîr kabîlesinin kardeşi olan kâbîleye mensûb olan Selâm İbn Mişkem şöyle dedi : Bize bildiğimiz bir şey gelmemiştir ve gelen bizim size anlattığımız peygamber değildir. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu.

Avfî, İbn Abbâs'ın «Onlar bundan önceleri küfredenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerken» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Hz. Muhammed (s.a.) in gelmesiyle ehl-i kitâb müşrik Araplara karşı bundan bir destek umuyorlardı. Allah Teâlâ Rasûlü Muhammed'i peygamber olarak gönderdiğinde, onlar peygamberin kendilerinin dışında bir kabîleden olduğunu görünce, onu inkâr edip kıskandılar. Ebu'l-Âliye der ki : Yahûdîler müşrik Araplara karşı Hz. Muhammed (s.a.) ile yardım geleceğini umuyorlardı ve diyorlardı ki : Allah'ım, yanımızda yazılı olduğunu gördüğümüz peygamberi gönder de biz müşriklere ta'zîb edelim ve öldürelim. Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.) i peygamber olarak gönderdiğinde onun isrâiloğullarının dışında bir kabîleden olduğunu görünce, Arapları kıskandıkları için onu inkâr ettiler. Halbuki kendileri Hz. Peygamberin Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın la'neti küfredenlerin üzerine olsun.» buyurdu.

Katâde; «Onlar bundan önceleri küfredenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerken» âyetiyle bir peygamberin geleceğini söylediklerinin kasdedildiğini belirtiyor. Ama «bildikleri gelince onu inkâr ettiler.» Mücâhid der ki; «Bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın la'neti küfredenlerin üzerine olsun.» âyetinden maksad yahûdîlerdir.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ ٱللَّهُ مِن
فَضْلِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَٰفِرِينَ عَذَابٌ
مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾

90 — Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar. Allah'ın kullarından dilediğine fazlından (kitap) indirmesine hased ederek Allah'ın indirdiğini inkâr ettiler ve gazab üstüne gazaba uğradılar. Küfredenlere alçaltıcı bir azâb vardır.

«Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar.» Mücâhid der ki; bunlar yahûdîlerdir, hakkı bâtıla sattılar ve Hz. Muhammed (s.a.) in getirdiği gerçekleri gizlediler. Süddî der ki; «Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar.» Evet nefislerini sattıkları şey ne kötüdür. Kendi nefisleri için seçip beğendikleri şey ne kadar kötüdür. Bu kötü seçime onları sevkeden şey; zulüm, nefret ve kıskançlıktır. «Allah'ın kullarına dilediğine fazlından (kitap) indirmesine hased ederek Allah'ın indirdiğini inkâr ettiler.» Bundan daha büyük bir hased yoktur.

İbn İshâk, Muhammed İbn Ebu Muhammed'den o da İkrime veya Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakleder ki; İbn Abbâs bu âyet konusunda şöyle demiştir : «Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar. Allah'ın kullarından dilediğine fazlından (kitap) indirmesine hased ederek Allah'ın indirdiğini inkâr ettiler.» Allah'ın lutfunu kendilerinden başkasına vermesini kıskandılar. «Ve gazab üstüne gazaba uğradılar.» İbn Abbâs der ki, gazab üstüne gazabın mânâsı şudur : Allah'ın onlara gazabı, yanlarındaki Tevrât'ı kaybetmeleridir. İkinci gazabı ise Allah'ın kendilerine sözünü ettiği bu peygamberi inkâr etmeleridir.

Ben derim ki; âyet-i kerîme'deki (فباؤا) kelimesi; gerektirdiler, müstahak oldular, gazab üstüne gazab onların üzerinde kararlaştı demektir. Ebu'l-Âliye der ki, Allah'ın onlara gazabı; İncil'i ve Îsâ (a.s.) yı inkâr etmeleridir. İkinci gazabı ise Hz. Muhammed (s.a.) i ve Kur'an-ı Kerîm'i inkâr etmeleridir.

Süddî der ki; birinci gazab buzağıya taptıkları sırada Allah'ın gazabına uğramış olmalarıdır. İkinci gazab ise Hz. Muhammed (s.a.) i inkâr etmeleri sebebiyle uğradıkları gazabdır.

«Küfredenlere alçaltıcı bir azâb vardır.» Çünkü küfürleri, zulüm, hased yüzündendir. Bunun kaynağı da büyüklenmeleridir. Bu büyüklenmelerinin karşılığında Dünya ve âhirette küçüklüğü ve horluğu hak ettiler. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur : «Rabbınız, bana kulluk edin ki size karşılığını vereyim. Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremiyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir.» (Ğafir, 60).

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize Yahyâ... Amr İbn Şuayb'dan, o da babasından, o da dedesinden, o da Rasûlullah (s.a.) dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Mütekebbirler kıyâmet günü insan şeklinde tozlar gibi haşr olunurlar. Küçüklerden her şey onlara üstün gelir. Nihâyet cehennemde bir zindana girerler ki ona Bûles (بولس) denir. Cehennem ehlinin akıntılarından ibâret olan horluk çamurundan kendilerine içirilir ve irinli ateş onların üstüne çıkar.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُ
وَهُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنۢبِيَآءَ ٱللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم
مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ
مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٩٢﴾

91 — Bir de onlara Allah'ın indirdiğine inanın! denilince, biz, bize indirilene inanırız, derler. Ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o beraberlerindekini tasdîk eden bir kitabtır. De ki: İnanmış kimseler idiyseniz neden daha önce, Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?

92 — Andolsun ki, Mûsâ size apaçık delillerle geldi. Sonra ardından buzağıyı Rabb edindiniz. Siz zâlimlersiniz.

Allah'ın İndirdiğine İnanmayanlar :

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Yahûdîlere ve benzeri ehl-i kitab'a Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiklerine inanın, onu doğrulayıp kendisine tâbi olun denildiğinde «Biz, bize indirilene inanırız.» derler. Bize indirilen Tevrât ve İncil'e inanmak bizim için yeterlidir. Bundan başkasını kabullenmeyiz derler de ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o ellerindeki kitâbı tasdîk eden bir kitaptır. Onlar Hz. Muhammed (s.a.) e indirilenin hak olduğunu ve beraberinde bulunan Tevrât'ı ve İncil'i tasdîk edici olduğunu bilmektedirler. Bu konuda onların aleyhinde delil pek çoktur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Kendilerine kitab verdiklerimiz onu kendi öz çocuklarını tanır gibi tanırlar.»

Öyle ise «İnanmış kimseler idiyseniz neden daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz? de.» Eğer size indirilene inandığınız iddiâsında samîmî ve doğru iseniz. Elinizdeki Tevrât'ı tasdîk eden ve onunla hükmetmeyi emreden peygamberleri niçin öldürdünüz? Siz o Tevrât'ın neshedilmediğini ve doğru olduğunu bile bile inâd ve büyüklenmeniz yüzünden peygamberleri zulüm ile öldürdünüz. Siz, sadece arzu ve heveslerinize tâbi olmaktasınız. Nitekim bir başka âyette de şöyle buyurulur : «Yoksa size bir peygamber nefsinizin istemediği bir şeyi getirdiği her seferinde büyüklenir misiniz? İçinizden bir grup onu yalanladınız ve bir grup da onu öldürüyordunuz.» (Bakara, 87)

Süddî, bu âyette Allah Teâlâ'nın yahûdîleri kınadığını ve «İnanmış kimseler idiyseniz neden daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?» buyurduğunu bildirir.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî der ki; Ya Muhammed, kendilerine Allah'tan indirilene inanın denildiğinde biz kendimize indirilene inanırız diyen İsrâiloğullarına şöyle de; ey yahûdîler, eğer Allah'tan indirilene inananlar idiyseniz niçin Allah'ın size indirdiği kitabında öldürülmelerini yasakladığı halde peygamberleri öldürdünüz? Halbuki size inen kitapta peygamberlere uyup itâat etmeniz ve onları tasdîk etmeniz emrediliyordu. Bu, onların bize indirilene inanırız sözlerinin yalanlanıp kınanmasından başka bir şey ifâde etmez.

«Andolsun ki Mûsâ size apâçık delillerle geldi.» Allah'ın rasûlü olduğuna ve Allah'tan başka ilâh bulunmadığına delâlet eden kesin deliller ve apaçık mucizelerle geldi. Kesin deliller, tufân, çekirge, güve, kurbağa, kan, asâ, yed-i beyzâ, yarılan deniz, bulutla gölgelenme, menn ve selvâ, su fışkıran taş ve daha buna benzer onların bizzât görmüş oldukları mucizelerdir. «Sonra ardından buzağıyı Rabb edindiniz.» Mûsâ (a.s.) nın zamanında Allah'ı bırakarak buzağıyı ma'bûd tanıdınız Mûsâ (a.s.) sizin yanınızdan ayrılıp Allah'a yalvarmak için Tûr'a çıktığında siz buzağıyı ma'bûd edindiniz. İşte buzağıya tapınmanızdan ve benzeri fiillerden dolayı siz zalimlersiniz. Allah'dan başka ilâh olmadığını bile bile buzağıya tapınmıştınız. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme' de «Elleri böğründe çaresiz kalıp kendilerinin sapıtmış olduklarını görünce eğer Rabbımız bize acımaz ve bizi bağışlamazsa andolsun ki mahvoluruz, dediler.» (A'râf, 149) buyuruyor.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا ۖ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ۚ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

93 — Hani, size verdiğimiz şeyi kuvvetle tutun ve dinleyin diye Tûr'u tepenize dikmiş ve sizden mîsâk almıştık, işittik ve karşı geldik, dediler ve küfürleri yüzünden buzağı sevgisi kalblerine sindirildi. Eğer inananlardansanız, inancınız size ne kötü şey emrediyor? de.

Allah Teâlâ onların hatâlarını, verdikleri söze muhalefetlerini, isyân etmelerini ve sözlerinden dönmelerini birer birer sayıyor en sonunda tepelerine Tûr'un dikildiğini ve ancak böylece emri kabul ettiklerini ama sonra emre aykırı davrandıklarını belirtiyor. «İşittik ve karşı geldik dediler.»

«Ve küfürleri yüzünden buzağı sevgisi kalblerine sindirildi.» Abdürrezzâk, Ma'mer'den, o da Katâde'den nakleder ki; buzağının sevgisi kalplerine içirildi ve netîcede tamâmen kalplerine sızdı. Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes de böyle derler.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bize İsâm İbn Ebu Hâlid... Ebu Derdâ'dan o da Hz. Peygamberden nakleder ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş :

حبك الشيئ، يعمى ويصم

«Senin bir şeyi sevmen; seni kör ve sağır kılar.»

Bu hadîsi Ebu Dâvûd... Abdullah İbn Meryem kanalıyla Ebu Derdâ'dan nakleder. Süddî der ki; Mûsâ (a.s.) buzağıyı aldı, eğe ile kesip yaktı, sonra denize (ırmağa) attı. O gün akan denizde (ırmak) buzağıdan bir parça aldı. Sonra Mûsâ (a.s.) onlara denizin suyundan için dedi, onlar da içtiler. Buzağıyı sevenlerin bıyıklarında altın belirdi. Bunun için Allah Teâlâ; «Küfürleri yüzünden buzağı sevgisi kalblerine içirildi.» buyurmuştur.

İbn Ebu Hâtim der ki; babam... Ali İbn Ebu Tâlib'ten nakletti ki o şöyle demiş : Hz. Mûsâ, buzağıya dayandı, eğe ile onu parça parça törpüledi. Buzağı nehrin kıyısında bulunuyordu. Buzağıya tapanlardan kim su içtiyse o gün yüzü altın gibi sarardı.

Saîd İbn Cübeyr der ki; «buzağı sevgisi kalblere sindirildi.» Buzağı parçalanıp törpülenince suya atıldı, onlar da sudan içtiler, bunun üzerine yüzleri za'ferân rengine döndü.

«Eğer inananlardansanız, inancınız size ne kötü şey emrediyor? de.» Allah'ın âyetlerine küfretmeniz, peygamberlerine muhâlefetiniz, sonra da Hz. Muhammed (s.a.) i inkârda diretmeniz —ki bu günahlarınızın en büyüğü ve suçlarınızın en ağırıdır. Çünkü peygamberlerin hâtemini, rasûllerin efendisini, tüm insanlık için gönderilen peygamberi inkâr etmiş oluyorsunuz— sizin eski ve yeni her zaman ne kadar kötü şeylere inandığınızı gösteriyor. Bunca çirkin işleri yaparken, ahidleri bozar, Allah'ın âyetlerini inkâr eder, buzağıya taparken hâlâ nasıl mü'min olduğunuzu iddiâ ediyorsunuz?

İZÂHI

Kalbleri Buzağı Sevgisiyle Dolu Olanlar :

Yâhûdî'lerin tabiatı ile ilgili olarak S. Kutub şu bilgiyi veriyor :

Şu iki tuhaf ta'bîr karşısında bir an duralım : (واشربوا فى قلوبهم العجل) «Kalblerine buzağı yerleştirilmişti.» (سمعنا وعصينا) «İşittik ve isyân ettik.» dediler. Onlar : «İşittik», ama «âsi olduk» dediler. O halde onların ağzından bu söz neden hikâye ediliyor? Gerçekten bu, onların sessiz hareketlerinin söylenen söz halinde canlı bir tasviridir... Onlar dilleriyle «İşittik.» (سمعنا) dediler. Hareketleriyle de «İsyân ettik.» (وعصينا) demiş oluyorlardı. Amelî hareket ağızdan çıkan söze gerçek manâsını verir. Pratik şekilde tezâhür eden mânâ, dille ifâde edilenden çok daha kuvvetlidir... İşte vâkıaları canlı bir şekilde tasvîr eden bu ifâde, İslâm'ın küllî ve âlemşümûl prensiplerinden birisidir. Amelsiz sözün kıymeti yoktur. Muteber olan bilfiil harekettir. Hakîkî hüküm, sözle hareketin mutâbakatına göre verilir. (واشربوا فى قلوبهم العجل) «Ve kalplerine buzağı yerleştirilmişti.» ifâdesindeki korkunç tasvîr gayet mânîdârdır. (واشربوا) «İçirildi.» Başkasının vâsıtasıyla onlara içirildi... Nedir içirilen? Buzağı sevgisi... Bu sevgi nerelerine içirilip dolduruldu? Kalblerine... İşte bu «İçirildi» ifâdesiyle şiddetli tekdîrin ve gülünç bir hareketin müşahhas halde belirdiğini görüyoruz. Manzara gayet acayip, kalblere sokuldukça sokulan bir buzağı şekli, canlandırılıyor. Bu canlı tablo karşısında hayâl, sönecek kadar zayıflıyor. Manzara müşahhas halde gözler önüne seriliyor. Buzağıya tapınmayı o derece benimsemişler ki, buzağı sevgisi onların kalbine içirildikçe içirilmiş, sindirildikçe sindirilmiştir. Burada zihnî tâbîrlerle Kur'an'ın canlı tasvîrleri arasında değer farkı ortaya çıkıyor. Bu canlı bir tablodur. Kur'an'ın gayet güzel ve açık ifâdesinde çizgiler halinde tezâhür eden bir tablo... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 192 - 193)

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾
وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ
سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94 — De ki: Allah katında âhiret yurdu başkalarının değil de yalnız sizin ise bu iddiâda samîmî iseniz haydin ölümü isteyin.

95 — Önceden ellerinin kazandığından dolayı, onlar hiç bir zaman onu (ölümü) isteyemezler, Allah zâlimleri hakkıyla bilir.

96 —Andolsun ki; onları, insanlardan şirk koşanlardan daha çok hayata düşkün bulacaksın. Onlardan her biri bin yıl ömür verilmesini ister. Halbuki çok yaşatılması onu azâbtan uzaklaştıracak değildir. Allah onların ne yaptığını hakkıyla görendir.

Hayata Ençok Düşkün Olanlar :

Muhammed İbn İshâk der ki, bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den o da İbn Abbâs'dan nakletti ki; Allah Teâlâ Nebiyy-i Zîşânına şöyle buyurmuştur : «De ki Allah katında âhiret yurdu başkalarının değil de yalnız sizin ise ve bu iddiâda samîmî iseniz haydin ölümü isteyin.» Hangi grubun daha çok yalancı olduğunu belirtmek üzere ölümü isteyin. Rasûlullah'ın bu meydan okuyuşuna muhâtab yahûdîlerdi. Nitekim Allah Teâlâ buyuruyor ki; «önceden ellerinin kazandığından dolayı onlar hiç bir zaman ölümü isteyemezler.» Seni inkâr konusunda kendilerinin yanındaki bilgiden dolayı ölümü isteyemezler. Eğer bir gün ölümü istemiş olsalardı, yeryüzünde hiç bir yahûdî kalmazdı. Dahhâk, İbn Abbâs'dan naklen der ki : «Haydin ölümü isteyin» yani ölmeyi arzulayın, demektir. Abdürrezzâk... İkrime'den bu âyet konusunda İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Eğer yahûdîler ölümü istemiş olsalardı hepsi ölürdü. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... İbn Abbâs'dan nakletti ki : Eğer onlar ölümü istemiş olsaydı hepsi baştan sona ölürlerdi. Bu isnâdların İbn Abbâs'a ulaşması sahîhtir.

İbn Cerîr, tefsîrinde der ki; bize ulaştığına göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle demiş : Eğer yahûdîler ölümü isteselerdi, hepsi ölürlerdi ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi. Rasûlullah (s.a.) ile la'netleşen (bir topluluğun, bir yerde birleşip ihtilâf ettikleri konuda, «Allah'ın la'neti, zâlimlerin üzerine olsun» demeleri) yahûdîler, evlerine döndüklerinde ne aile, ne de mal bulacaklardı. Bize bu hadîsi Ebu Küreyb İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah (s.a.) dan nakleder. İmâm Ahmed İbn Hanbel de... Abdülkerîm'den aynı hadîsi nakleder. İbn Ebu Hatîm der ki; bize Hasan İbn Ahmed... Hasan'dan nakletti ki; «Önceden ellerinin kazan-

dığından dolayı onlar hiç bir zaman ölümü isteyemezler» âyeti hakkında Hasan şöyle demiş :

Ben derim ki eğer onlar, «ölümü isteyin» denildiği zaman ölümü istemiş olsalardı, acaba hepsi de ölecekler miydi? O, hayır Allah'a andolsun ki, ölümü istemiş olsalardı bile ölmezlerdi. Kaldı ki isteyecek te değillerdi. Duymadın mı Allah Teâlâ ne diyor : «Önceden ellerinin kazandığından dolayı onlar hiç bir zaman ölümü isteyemezler.» Hasan' dan yapılan bu nakil garîbtir. Kaldı ki İbn Abbâs'ın âyeti tefsîri belirlenmiş durumdadır. Âyet müslümanlardan veya yahûdîlerden hangi grubun yalan söylediği konusunda Allah'tan ölüm temennî etmelerinden ibârettir. Bu husûsu; İbn Cerîr, Katâde'den, Ebu'l-Âliye'den, Rebî' İbn Enes (r.a.) den rivâyet etmiştir. Bu âyetin benzeri Cum'a sûresindeki şu âyet-i celîledir : «De ki : Ey Yahûdîler; bütün insanlardan ayrı olarak yalnız sizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddiâ ediyorsanız ve bunda samîmî iseniz, ölümü isteyiniz. Ellerinin önceden kazandığından ötürü ölümü aslâ isteyemezler. Allah, zâlimleri bilendir. De ki : Doğrusu kendinden kaçtığınız ölüme mutlak yakalanacaksınız. Sonra görüleni de, görülmeyeni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapmış olduklarınızı haber verecektir.» (Cum'a, 6-8) Allah'ın la'neti onların üzerine olsun, yahûdîler kendilerini, Allah'ın dostları ve çocukları olduklarını iddia ettiklerinden, yahûdî ve hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecektir dediklerinden, müslümanların mı yoksa kendilerinin mi (yahûdî ve hıristiyanlar) daha yanlış oldukları konusunda zâlim olduklarını bildiriyor. Çünkü onlar, söylediklerinde samîmî olsalardı la'netleşmeye yanaşırlardı. La'netleşmediklerine göre, yalancılıkları belli olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, Necrân'lı hıristiyanların elçilerine muhtelif tartışma yollarıyla deliller getirdikten sonra, onların israr ve inâdları netîcesinde kendilerini la'netleşmeye çağırmıştır. Bunu Allah Teâlâ şöyle belirtmektedir : «Sana ilim geldikten sonra, onda seninle kim tartışacak olursa de ki : Gelin oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra Allah'ın la'netinin yalancıların üzerine olmasını dileyelim, de.» (Âl-i İmrân, 61) Onlar bunun üzerine birbirlerine dediler ki : Allah'a andolsun ki, eğer bu peygamberle la'netleşecek olursanız, sizde gören hiç bir göz kalmaz. Böylece barışa yanaştılar ve cizye vermeyi kabul ettiler. Rasûlullah onlara cizyeyi emretti ve emîn olarak beraberlerinde Ebu Ubeyde el-Cerrâh'ı (r.a.) gönderdi. Yine bu mânâya uygun ve yakın olan bir diğer âyet-i kerîme de Allah Teâlâ'nın Rasûlüne, müşriklere karşı söylemesini emrettiği şu sözdür : «De ki : Sapıklıkta olanı Rahmân ne kadar ertelese bile sonunda tehdîd edildikleri azâbı ve kıyâmet gününü gördükleri zaman, kimin yerinin daha kötü ve taraftârlarının daha güçsüz olduğunu bilecektir.» (Meryem, 75) Yani sizden veya bizden kim

daha çok sapıklıkta ise, Allah onun bulunduğu hali artıracak ve onu sapıklığında veya hidâyetinde devam ettirecektir. Bu husûs inşâallah Meryem sûresinde açıklanacaktır.

«De ki : Allah katında âhiret yurdu başkalarının değil de yalnız sizin ise ve bu iddiâda samîmî iseniz, haydin ölümü isteyin.» âyetini eğer iddiânızda samîmî iseniz haydin hemen ölümü isteyin şeklinde tefsîr edenler kelâmcılardan ve diğerlerinden bazı grupların söylediği gibi bunların la'netleşmeye yanaşmadıklarını belirtmektedirler. İlk sözü yaklaşık olarak ifâde ettikten sonra İbn Cerîr buna meyletmiştir. Nitekim o bu âyetin tefsîrinde der ki : Bu âyet muhâcir olarak aralarında bulunduğu yahûdîlere karşı Allah Teâlâ'nın peygamberine gösterdiği delillerden birisidir. Bu âyetle yahûdîlerin hahamlarını ve bilginlerini rüsvây etmiştir. Şöyle ki; Allah Teâlâ peygamberine kendisiyle yahûdîlerin hahamları ve bilginleri arasında çıkan bir ihtilâftan dolayı, adâletli bir dâvâya sarılmalarını emretmiştir. Kezâ Hıristiyanlardan da Hz. Meryem oğlu Îsâ'ya muhâlefet eden ve onunla tartışan bir gruba kendisiyle onların arasında ayırıcı unsur olarak la'netleşmeyi emretmiştir. Rasûlullah yahûdî grubuna, eğer siz haklı iseniz ölümü isteyin. Bu, size haklı olduğunuz takdîrde hiç bir şekilde zarar veremeyecektir. Eğer iddiâ ettiğiniz îmanda gerçekten samîmî iseniz ve Allah'a yakın bir mevkide bulunduğunuz doğru ise, ölümü isteyin; çünkü ölüm isteği size isteğinizi ve arzuladığınızı gerçekleştirecektir. Dünyanın sıkıntılarından kurtulup rahata ereceksiniz, maîşet sıkıntısından ve zahmetinden kurtulacaksınız. Allah'ın cennetlerinde onun civârında keyf süreceksiniz. Eğer dediğiniz gibi ise, âhiret yurdu sadece size mahsûssa, başkaları oraya giremiyecekse. Eğer size istediğiniz verilmezse herkes sizin yanlış, bizim dâvâmızda hak olduğumuzu bilecektir. Bizim de, sizin de durumunuz açığa çıkacaktır buyurmuştu. Yahûdîler bu isteğe icâbet etmekten kaçındılar. Çünkü ölümü istedikleri takdîrde helâk olacaklarını ve dünyalarının mahvolacağını, âhirette ise ebedî rüsvâylık içinde bulunacaklarını biliyorlardı. Hıristiyan olan grub da aynı şekilde imtinâ etmiştir.

İbn Cerîr'in bu sözünün baş tarafı güzel, ama son tarafı üzerinde durulması gerekir. Çünkü âyet böyle te'vîl edilince, burdaki hüccet meydana çıkmaz. O zaman denilir ki; kendilerinin dâvâlarında sâdık olmalarına inanmaları ölümü istemelerini gerektirmez. Çünkü doğrulukla ölüm isteği arasında zarûrî bir bağlantı yoktur. Nice sâlih ve doğru kişi vardır ki daha fazla hayır işlemek ve cennetteki derecesinin daha fazla yücelmesini sağlamak için daha çok yaşamak ister. Nitekim hadîs-i şerîfte : «Sizin hayırlınız ömrü uzun olup ameli güzel olanıdır.» buyurulmuştur. Kaldı ki buna göre diyebilirler ki; ey Müslümanlar, işte siz de cennetlik olduğunuza inanıyorsunuz, ama buna rağmen ölmeyi

istemiyorsunuz. Kendinizi zorlamadığınız bir şeyde bizi nasıl zorlayabilirsiniz? İşte bütün bu çıkmazlar bu âyetin bu şekilde tefsîrinden kaynaklanmaktadır.

İbn Abbâs'ın tefsîrine göre bu sıkıntılardan hiç birisi gerekmez. Çünkü onlara insâflıca bir söz söylenmiştir ve denilmiştir ki; eğer siz insanlardan farklı olarak Allah'ın dostları olduğunuza inanıyorsanız, onun çocukları ve sevgilileri olduğunuzu kabul ediyorsanız, kendinizin cennetlik, sizin dışınızda kalanların cehennemlik olduğuna inanıyorsanız, o takdîrde sizin veya karşınızda olanların yalancı olması halinde, Allah'tan la'net isteyin ve bilin ki la'netleşme hiç şüphesiz yalan söyleyeni mahveder. Onlar buna kesin olarak inanıp ve sözün doğruluğunu bilince, la'netleşmekten kaçındılar, çünkü kendilerinin yalancı olduklarını biliyor ve Rasûlullah (s.a.) ın niteliklerini ve özelliklerini tıpkı kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıyorlardı. Böylece herbir topluluk kendilerinin yanlış ve rezîl olduklarını, dalâlet ve sapıklıkta bulunduklarını öğrendiler. Onlara kıyâmet gününe kadar sürekli la'net vardır. İşte bunun için Allah Teâlâ : «Önceden ellerinin kazandıklarından dolayı onlar hiç bir zaman ölümü isteyemezler, Allah zâlimleri hakkıyla bilir. Andolsun ki, onları insanlardan şirk koşanlardan daha çok hayata düşkün bulacaksın.» Kötü âkibetlerini ve Allah katında hüsrâna uğrayacaklarını bildiklerinden, onlar daha çok yaşamak isterler. Zîra dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir. Bu sebeple onlar var imkânlarıyla âhiret diyârının gecikmesini isterler. Kendilerine yapılan uyarılar şüphesiz gerçeğin ifâdesidir. Hattâ onlar, kitapsız müşriklerden hayata daha çok hırsla bağlıdırlar. Bu ifâde, hâssın âmme atfı kabîlindendir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ahmed İbn Sinân... İbn Abbâs'dan nakleder ki : «Şirk koşanlardan» maksad Acemlerdir. Hâkim Müstedrek'inde bunu Sevrî'nin hadîsinden nakleder ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu, ancak onların tahrîc etmediklerini söyler. Ve der ki; Buhârî ve Müslim, sahâbînin tefsîrinin senedi üzerinde ittifâk etmişlerdir. Hasan el-Basrî der ki : «Andolsun ki onları, insanlardan şirk koşanlardan daha çok hayata düşkün bulacaksın.» Münâfık hayata daha çok düşkündür; çünkü mânâfık müşrikten daha çok yaşamayı sever. Yahûdîlerden birisi, «Bin yıl ömür verilmesini ister.» Ebu'l-Âliye ise bunun yahûdîler değil, mecûsîler olduğunu söyler ki bu, birinci rivâyete râcidir.

«Bin yıl ömür verilmesini ister.» A'meş... İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiştir : «bin yıl ömür verilmesini ister» âyeti İran'lının (زه هزار سال) onbin sene demesi gibidir. Saîd İbn Cübeyr'den de aynı şey rivâyet edilmiştir. İbn Cerîr der ki; bana Muhammed İbn Ali,

İbn Abbâs'dan nakletti ki o «onlardan herbiri bin yıl ömür verilmesini ister.» âyeti konusunda şöyle demiştir : Bu acemlerin (هزار سال نوروز مهرجان) «Bin yıl nevrûz ve bayram» sözü gibidir. Ömür boyu onlara suç işlemek güzel görünmüştür.

Muhammed İbn İshâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «Halbuki çok yaşatılması onu azâbtan uzaklaştıracak değildir.» âyeti, hiç bir şekilde onu azâbtan uzaklaştıramaz ve kurtaramaz, demektir. Zîra müşrik öldükten sonra dirilmeyi ummadığından hayat boyu yaşamak ister. Yahûdî ise âhirette kendisini bekleyen rüsvâylığı bildiği için yaşamak ister. Avfî, İbn Abbâs'tan naklen der ki; «Halbuki çok yaşatılması onu azâbtan uzaklaştıracak değildir.» âyetiyle kasdolunanlar, Cebrâîl'e düşmân olanlardır. Ebu'l-Âliye ve İbn Ömer derler ki; çok yaşamak onu azâbtan kurtarıp yardımcıya ulaştıracak değildir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Yahûdîler bunlardan daha çok hayata düşkündürler, çünkü onlar bin yıl yaşamayı istemişlerdir, halbuki bu uzun süre yaşama onları azâbtan kurtaracak değildir. Nitekim İblîs'in yaşaması kâfir olduğu için ona fayda vermemiştir. «Allah onların ne yaptığını hakkıyla görendir.» Kullarının hayır ve şerden ne işlediklerini Allah görür ve bilir ve herkesi yaptığına göre cezâlandıracaktır.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ
وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97 — De ki; Kim Cebrâîl'e düşmansa bilsin ki; evvelki kitabları tasdîk eden, mü'minler için hidâyet ve müjde olan Kur'an'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indiren O'dur.

98 — Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e ve Mîkâîl'e düşman olursa; şüphesiz ki, Allah da o kâfirlerin düşmanıdır.

Kim Cebrâîl'e Düşman İse :

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî (Allah ona rahmet etsin) der ki : Te'vîl ehli olan kişiler bu âyetin yahûdîlere cevap sadedinde vârid olduğunda icmâ etmişlerdir. Zîra yahûdîler Hz. Cebrâîl'in kendilerine düşman olduğunu ve Mîkâîl'in de kendilerine dost olduğunu

zannediyorlardı. Bu görüşlerinin sebebi konusunda te'vîl erbâbı ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı demişlerdir ki; bunun sebebi onların Rasûlullah ile aralarında geçen bir münâzara, Hz. Peygamberin nübüvveti konusunda söyledikleri bir sözdür.

Bize Ebu Kureyb... İbn Abbâs'dan nakleder ki o şöyle demiş : Yahûdîlerden bir topluluk, Hz. Peygamberin yanına geldi ve dedi ki : Ey Ebu'l-Kâsım, biz sana peygamberden başka kimsenin bilemiyeceği bazı boşlukları soracağız. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : İstediğinizi sorun, ancak bana Allah adına ve Ya'kûb'un çocuklarından aldığı söz adına ahid verin ki, ben sizin sorduğunuzu bilirsem, benim kim olduğumu kabul edip İslâm konusunda bana tâbi olacaksınız. Onlar : Öyle olsun, dediler. Rasûlullah (s.a.) istediğinizi sorun, dedi. Onlar : Sana dört açıklıktan soracağız ki bize onlardan haber ver. Tevrât indirilmezden önce İsrâiloğullarının kendi kendilerine harâm kıldıkları yemek neydi? Bize bunu bildir. Erkeğin suyu ve kadının suyu nasıldır? Bundan erkek ve dişi nasıl olur? Bize bunu bildir. Bize şu ümmî peygamberden ve onun dostu meleklerden haber ver dediler. Bunun üzerine Rasûllah (s.a.) buyurdu ki : Allah üzerine and içer misiniz ki, ben size bunları haber verirsem bana muhakkak tâbi olacaksınız? Onlar Hz. Peygambere istediği sözü ve ahdi verdiler. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ben söze Mûsâ'ya indirilen Tevrât ile başlayacağım. Biliyor musunuz ki, Hz. Yâ'kûb bir seferinde şiddetli hastalanmış ve rahatsızlığı uzamıştı. O zaman Allah'a and içmişti ki bu hastalıktan kendisini kurtarırsa, yemeklerin ve içeceklerin en güzelini kendisine harâm kılacaktır. Ona yemeklerin en güzeli deve eti, içeceklerin en güzeli de deve sütü idi. Onlar evet Allah için doğru söylersin dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.); Allah'ım Sen şâhid ol buyurdu. Ben size kendisinden başka İlâh bulunmayan ve Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına söylerim : Bilir misiniz ki erkeğin suyu beyaz ve ağırdır, kadının suyu sarı ve incedir. Hangisi üste gelirse çocuk onun olur ve Allah'ın izniyle ona benzer. Erkeğin suyu kadının suyuna üstün gelirse, çocuk Allah'ın izniyle erkek olur. Kadının suyu erkeğin suyuna üstün gelirse, çocuk Allah'ın izniyle dişi olur. Onlar Allah'a andolsun ki evet dediler. Rasûlullah (s.a.) Allah'ım şâhid ol, buyurdu. Ve size Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına söylerim, bilir misiniz ki bu ümmî peygamberin gözleri uyur, ama kalbi uyumaz. Onlar Allah'a andolsun ki evet dediler. Rasûlullah (s.a.) Allah'ım şâhid ol, buyurdu. Onlar, sen bize şimdi meleklerden dostun olandan sözet; o konuda, ya seninle birleşiriz, veya ayrılırız, dediler. Rasûlullah buyurdu ki; benim dostum Cebrâîl'dir. Allah hangi peygamberi bir elçi olarak göndermişse Cebrâîl onun dostudur. Yahûdîler dediler ki; İşte burada sizden ayrılırız. Eğer senin dostun ondan başka bir melek olsaydı sana uyar ve seni tasdîk ederdik. Rasûlul-

lah (s.a.) buyurdu ki : Sizi onu doğrulamaktan alıkoyan nedir? Onlar dediler ki : Cebrâîl bizim düşmanımızdır. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa bilsin ki...» âyetini inzâl buyurdu. Ve böylece gazab üstüne gazabı hak ettiler. Bu hadîsi Ahmed İbn Hanbel Müsned'inde Ebu Nadr Hâşim İbn Kâsım'dan ve Abd İbn Humeyd tefsîrinde Ahmed İbn Yûnus'dan nakleder ve her ikisi de Abdülhamîd İbn Behrâm kanalıyla rivâyet ederler. Kezâ İmâm Ahmed, Hüseyn İbn Muhammed el-Mervezî kanalıyla Abdülhamîd'den aynı hadîsi rivâyet eder.

Aynı hadîsi Muhammed İbn İshâk da rivâyet eder ve der ki; bize Abdullah İbn Abdurrahmân... Şehr İbn Hevşeb'den mürsel olarak nakletti. Ve hadîse şu ifâdeyi ekledi : Yahûdîler dediler ki bize rûhtan haber ver. Hz. Peygamber Allah ve âyetleri hakkı için söyleyin, İsrâil-oğullarının yanında bana gelen meleğin Cebrâîl olduğunu belirten bir bilgi var mıdır? Onlar evet dediler. Ancak o, bizim düşmanımızdır çünkü Cebrâîl sadece şiddet anında gelen ve kan dökmek için inen bir melektir. Eğer o olmasaydı sana uyardık. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki : Kim Cebrâîl'e düşmansa bilsin ki, evvelki kitapları tasdîk eden, mü'minler için hidâyet ve müjde olan Kur'an'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indiren O'dur.»

İmâm Ahmed der ki; bize Ebu Ahmed... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Yahûdîler, Rasûlullah (s.a.) a geldiler ve dediler ki : Ey Ebu'l-Kâsım, biz sana beş şeyden suâl edeceğiz, eğer onları bize haber verirsen senin peygamber olduğunu kabul eder ve sana tâbî oluruz. Hz. Peygamber Hz. Ya'kûb'un oğullarından aldığı şekilde yemîn aldı. Ya'kûb oğullarına : «Allah bizim dediğimize vekîl'dir.» diyerek söz almıştı. Sonra Hz. Peygamber söyleyin dedi. Onlar sen bize peygamberliğin alâmetini bildir dediler. Rasûlullah kendi uyur, ama kalbi uyumaz, buyurdu. Onlar da bize, kadının nasıl kadın olduğunu, erkeğin de nasıl erkek olduğunu bildir, dediler, Hz. Peygamber buyurdu ki : İki su birleşir, erkeğin suyu kadının suyunun üstüne çıkarsa çocuk erkek olur. Kadının suyu erkeğin suyunun üstüne çıkarsa çocuk dişi olur .Onlar dediler ki : İsrâil'in kendi nefsine harâm kıldığı şey nedir? bize bildir. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : O (Hz. Ya'kûb) diz ağrısından (siyatikten) şikâyet ediyordu, ona uygun gelen bir şey bulamadı sadece şu ve şu sütleri buldu —İmâm Ahmed der ki : Bazılarının söylediğine göre deveyi kasdetmişti— ve deve etini kendisine yasaklamıştı. Onlar doğru söylersin dediler. Yahûdîler, şimşek nedir bize haber ver, dediler. Rasûlullah, Allah Azze ve Celle'nin meleklerinden bir melektir, bulut ile görevlidir, elinde ateşten bir âlet onunla bulutları kovalar ve Allah Azze ve Celle'nin istediği yere götürür buyurdu. Onlarda, ya duyduğumuz ses nedir? dediklerinde bu da onun sesidir bu-

yurdu. Onlar doğru söylersin dediler. Ancak bir sorumuz kaldı ki, eğer onu da bize haber verirsen biz sana inanırız. Doğrusu her peygamberin haber getiren bir meleği vardır. Senin arkadaşın kimdir? bize bildir dediler. Hz. Peygamber Cibrîl (a.s.) dir dedi. Onlar Cibrîl mi? şu harb ve savaş meleği, o bizim düşmanımızdır, dediler. Eğer Mîkâîl demiş olsaydın o, yağmur, ve rahmet indirir o zaman biz sana bağlanırdık dediler. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle : «De ki : Kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyetini inzâl buyurdu. Bu hadîsi Tirmizî ve Neseî Abdullah İbn Velîd'in hadîsinden rivâyet ederler ve Tirmizî onun hasen ve garîb bir hadîs olduğunu söyler.

Süneyd, tefsîrinde Haccâc İbn Muhammed'den o da İbn Cüreyc' den nakleder ki, o şöyle demiş; Kâsım İbn Ebu Bezze bildirdi ki; yahûdîler Hz. Peygambere kendisine vahy getiren arkadaşının adını sordular. O da Cebrâîl dedi. Onlar, o bizim düşmanımızdır, şiddet, savaş ve mücâdeleden başka bir şey getirmez, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki : Kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyetini inzâl buyurdu. İbn Cüreyc der ki; Mücâhid şöyle dedi : Yahûdîler : Ya Muhammed (s.a.), Cebrâîl, şiddet, savaş ve mücâdeleden başka bir şey indirmez o bizim düşmanımızdır, dediler. Bunun üzerine : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyeti nâzil oldu.

Cebrâîl Adının Anlamı :

Buhârî der ki : «De ki, kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyeti konusunda İkrime şöyle dedi : Cebr, mik, isrâf (kelimeleri) kul mânâsınadır, îl ise Allah demektir. Bize Abdullah İbn Münîr... Enes İbn Mâlik'ten nakleder ki, o şöyle demiş : Abdullah İbn Selâm bir yerde meyve toplarken Rasûlullah (s.a.) ın geldiğini işitmiş, bunun üzerine Hz. Peygamberin yanına gelerek demiş ki : Ben sana üç şey soracağım ki; onu peygamberden başkası bilemez : Kıyâmet alâmetlerinin ilki nedir? Cennet ehlinin ilk yiyeceği nedir? Çocuğu anasına veya babasına çektiren nedir? Rasûlullah buyurmuş ki biraz önce Cibrîl onları bana bildirdi. Abdullah İbn Selâm ciddî mi diye sorduğunda; Rasûlullah «evet» demiş. Bunun üzerine o, Cibrîl yahûdîlerin düşmanı bir melektir. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyetini okumuş. Kıyamet alâmetlerinden ilki; insanları doğudan batıya sürükleyen bir ateştir. Cennet ehlinin yiyeceği yemeklerin ilki ise, balık ciğerinin artakalanıdır. Erkeğin suyu kadının suyundan önce girerse, erkek çocuk doğar, kadının suyu erkeğin suyundan önce girerse kız çocuk doğar. Abdullah İbn Selâm dedi ki; Allah'tan başka İlâh olmadığına şehâdet ederim ve senin de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ederim. Ey Allah'ın Rasûlü, yahûdîler iftirâcı bir topluluktur, eğer onlar sana bu

soruları sormadan önce müslüman olduğumu bilselerdi bana iftirâ atarlardı. Yahûdîler, Hz. Peygambere geldiler ve Rasûlullah (s.a.) onlara, aranızda Abdullah İbn Selâm diye birisi var o nasıldır? diye sordu. Onlar da o bizim hayırlımızdır, hayırlımızın oğludur, efendimizdir, efendimizin oğludur, dediler. Rasûlullah buyurdu ki : Eğer Abdullah İbn Selâm'ın müslüman olduğunu görürseniz, ne yaparsınız? Onlar Allah onu bu halden korusun, dediler. O esnâda Abdullah İbn Selâm çıktı ve «Allah'tan başka İlâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ederim» dedi. Bunun üzerine yahûdîler; O bizim en kötümüz ve en kötümüzün oğludur, diyerek onu küçültmeye ve kötülemeye başladılar. Bunun üzerine Abdullah İbn Selâm dedi ki; ey Allah'ın Rasûlü, ben bunlardan korkuyorum. Bu hadîsi bu şekliyle yalnız Buhârî nakleder. Bir başka şekilde Buhârî ve Müslim birlikte tahrîc etmişlerdir. Müslim'in sahîhinde Rasûlullah (s.a.) ın kölesi Sevbân'dan bu ifâdeye yakın bir şekilde aynı hadîs vârid olmuştur. İnşâallah yeri gelince zikredilir. Buhârî'nin İkrime'den naklettiği meşhûr «îl» kelimesinin Allah mânâsına geldiği ifâdesini Süfyân el-Sevrî de... İkrime'den nakleder. Abd İbn Humeyd aynı sözü İkrime'den nakleder. İbn Cerîr de aynı rivâyeti Hüseyn İbn Yezîd el-Tahhân kanalıyla... İkrime'den nakleder ve der ki o şöyle demiş : Cibrîl ismi Allah'ın kulu demektir, Mîkâîl ise Allah'ın kulcuğu demektir. «Îl» kelimesi Allah mânâsınadır. Yezîd el-Nahvî, İkrime'den o da İbn Abbâs'dan aynı şekilde rivâyet eder. Biraz sonra geleceği gibi, selef-i sâlihînden birçok kişi de böyle rivâyet etmiştir.

Bazı kimseler de derler ki; «îl» kelimesi kul demektir. Diğer kelime ise Allah'ın adıdır. Çünkü îl kelimesi her üç melekte de değişmiyor. Bunun mukâbili; arapçada Abdullah, Abdurrahmân, Abdülmelik, Abdülkuddüs, Abdüsselâm, Abdülkâfî, Abdülcelîl isimleridir. Bütün bunlarda abd kelimesi mevcûttur, sadece bu kelimeye eklenen isimler değişmektedir. Aynı durum Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve benzeri isimlerde de vardır. Arap olmayanlar sözlerinde tamlananı tamlayandan öne alırlar. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'tır.

Sonra İbn Cerîr der ki : Başkaları yahûdîlerin bu sözü söylemelerinin sebebi Hz. Peygamber konusunda onlarla Ömer İbn el-Hattâb arasında cereyân eden bir münâzaradır. Nitekim bu konuda Muhammed İbn el-Müsennâ... Şa'bî'den nakletti ki o şöyle demiş : Hz. Ömer Revha'ya indiğinde bazı kişilerin taşların üzerinde namaz kıldıklarını gördü ve bunlar kimdir? diye sordu. Orada bulunanlar, onlar Rasûlullah (s.a.) ın burda namaz kıldığını zannediyorlar, dediler. O da bundan hoşlanmadı ve buyurdu ki : Rasûlullah (s.a.) namaz vaktinde vâdîye erişti ve orada kıldı, sonra kalkıp göçtü ve orayı terk etti. Sonra Hz. Ömer onlarla konuşmaya başladı ve dedi ki : Ben yahûdîlerin dînî ki-

tablarının okunduğu güne şahid olmuştum ve Tevrât'ın Kur'an'ı nasıl tasdîk ettiğini, Kur'an'ın Tevrât'ı nasıl tasdîk ettiğini hayretle görüyordum. Bir gün ben onların arasında bulunuyordum ki şöyle dediler : Ey Hattâb'ın oğlu, senin arkadaşlarından bize senden daha çok sevimli olan yoktur. Neden o? diye sorduğumda, onlar sen bize geliyor ve bizi kuşatıyorsun dediler. Bense, size geliyor Kur'an'ın Tevrât'ı nasıl tasdîk ettiğini, Tevrât'ın da Kur'an'ı nasıl tasdîk ettiğini hayretle müşâhede ediyorum dedim. Hz. Ömer der ki : Hz. Peygamber oradan geçtiğinde dediler ki : Ey Hattab'ın oğlu işte arkadaşınız yürüyor, hak onun yanında. Hz. Ömer diyor ki, o zaman kendilerine şöyle dedim; kendisinden başka İlâh olmayan Allah adına söylerim size, O'nun hakkında siz neyi gözetiyorsunuz ve O'nun kitabı hakkında size ne emânet edilmiştir? Biliyor musunuz ki, o Allah'ın Rasûlü'dür. Onlar sustular. Bilginleri ve ulûları kendilerine dediler ki; Ömer size çok ağır davrandı, ona cevap verseniz. Onlar da, sen bizim bilginimiz ve ulumuzsun, ona sen cevap ver, dediler. O da dedi ki; eğer söz söylediğim Rabb adına, bizim söylememiz gerekirse biz onun Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyoruz. Hz. Ömer der ki : bunun üzerine ben, kendilerine; vay size, öyleyse niçin kendinizi mahvettiniz? dedim. Onlar biz mahvolmadık dediler. Ben, nasıl olur bu, siz hem onun Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyor, hem de kendisine tâbi olup tasdîk etmiyorsunuz dedim. Onlar, bizim meleklerden bir dostumuz bir de düşmanımız var. O, peygamberliğini meleklerden bizim düşmanımız olanla birleştirdi. Hz. Ömer der ki; sizin düşmanınız ve dostunuz kimdir? dedim. Onlar düşmanımız Cebrâîl, dostumuz da Mîkâîl'dir, dediler. Ben, Cebrâîl neden düşmanınız, Mîkâîl neden dostunuz? dedim. Onlar Cebrâîl ağırlık, zorluk, katılık, şiddet ve azâb meleğidir. Mîkâîl ise şefkât, rahmet, hafiflik meleğidir. Rabbları katında onların mertebesi nedir? diye sordum. Onlar; birisi Rabbın sağında ,diğeri de solunda bulunur, dediler. Hz. Ömer diyor ki; kendisinden başka İlâh bulunmayan Allah'a yemîn ederim ki, birisine düşman olan diğerine de düşman olur, birisine dost olan diğerine de dost olur. Cebrâîl'in Mîkâîl'in düşmanıyla, Mîkâîl'in de Cebrâîl'in düşmanıyla dost olması uygun düşmez, dedim. Hz. Ömer der ki; sonra kalktım, Hz. Peygamberin ardından gittim ve onu falancanın evinin kapı aralığından çıkarken yakaladım. Rasûlullah (s.a.) Ey Hattâb'ın oğlu, sana biraz önce indirilmiş olan âyetleri okuyayım mı? dedi, ve «De ki : kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyetini okumaya başladı. Âyetleri okuyunca ben, anam ve babam sana kurban olsun ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Seni hakk ile gönderen Allah'a kasem ederim ki, ben de sana onu haber vermek için gelmiştim, ancak Latîf ve Habîr olan Allah bu haberi benden önce sana ulaştırdı, dedim.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana Ebu Saîd... Âmir'den haber verdi ki,

o şöyle demiş : Hz. Ömer yahûdîlerin yanına gitti ve dedi ki; Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına size söylerim, siz Hz. Peygamberin geleceğini kitaplarda görüyor musunuz? Onlar «evet» dediler. Öyleyse sizi Hz. Muhammed'e tâbi olmaktan alıkoyan şey nedir? dedi. Onlar, Allah hiç bir peygamber göndermemiştir ki, beraberinde ona yoldaş olan bir melek bulunmasın. Muhammed (s.a.) in de yoldaşı Cebrâîl (a.s.) dir. Ona gelen bu melek, bizim düşmanımızdır. Mîkâîl ise dostumuzdur. Eğer ona Mîkâîl gelmiş olsaydı biz müslüman olurduk dediler. Hz. Ömer diyor ki : Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına size söylerim, bu iki meleğin âlemlerin Rabbı katında mertebesi nasıldır? Onlar dediler ki : Cebrâîl sağında, Mîkâîl de solundadır. Ömer; ben de şehâdet ederim ki her iki melek Allah'ın izniyle inerler. Mîkâîl'in, Cebrâîl'in düşmanına dost olması, Cebrâîl'inde Mîkâîl'in düşmanına dost olması imkânsızdır, derim. Bu sırada Hz. Peygamber (s.a.) oradan geçiyordu. Yahûdîler dediler ki; ey Hattâb'ın oğlu, işte senin arkadaşın gidiyor. Hz. Ömer kalktı ve Rasûlullah'ın yanına geldi. Bu sırada Allah Azze ve Celle : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyetini inzâl buyurdu.

Bu iki isnâd da gösteriyor ki Şa'bî bu hadîsi Hz. Ömer'den rivâyet etmiştir. Halbuki Şa'bî ile Ömer arasında bir kopukluk vardır. Çünkü Şa'bî Ömer'i hayâtta iken görmemiştir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Cerîr Taberî der ki; bize Bişr... Katâde'nin şöyle dediğini nakletti : Rivâyet edilir ki, Hattâb oğlu Ömer, bir gün yahûdîlerin yanına gitti. Hz. Ömer'i görünce onu ağırladılar. Ömer onlara dedi ki; Allah'a andolsun ki size, beni ağırladığınız ve beni sevdiğiniz için gelmedim. Sadece bir şeyler dinlemek için geldim. Hz. Ömer onlara onlar da Hz. Ömer'e sorular sordular. Yahûdîler dediler ki, senin arkadaşının arkadaşı kimdir? Hz. Ömer Cebrâîl'dir, dedi. Onlar Cebrâîl bizim düşmanımızdır, Muhammed gökyüzünden bizim sırrımızı alıyor. Harb geldiği zaman o bizim gizli noktamızı bilecektir. Bizim arkadaşımızın arkadaşı Mikâîl'dir. O geldiği zaman bolluk ve barış gelir, dediler. Hz. Ömer siz Cebrâîl'i kabul ediyor Muhammed (s.a.) i inkâr mı ediyorsunuz? dedi. Bu esnâda Hz. Ömer onların yanından ayrılarak Hz. Peygambere doğru yöneldi. Maksadı Hz. Peygambere gelip onların söylediklerini bildirmekti. Fakat geldiğinde Allah Teâlâ'nın : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa bilsin ki...» âyetinin indirilmiş olduğunu gördü. Sonra İbn Cerîr Taberi der ki, bana Müsennâ... Katâde'den nakletti ki o şöyle demiş; bize bildirildiğine göre, Hz. Ömer bir gün yahûdîlerin yanına gitti... ve yukarda zikredilen hadîsi Süddî kanalıyla Ömer'den aynen veya biraz değişik şekliyle rivâyet eder. Ancak bu hadîs de, münkatı' hadîstir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Muhammed İbn Ammâr... Abdurrahmân İbn Ebu Leylâ'dan nakletti ki, bir yahûdî Hattâb oğlu Ömer'e geldi ve Sizin arkadaşınızın sözünü ettiği Cebrâîl var ya, o bizim düş-

manımızdır, dedi. Ömer de «De ki : Kim Cebrâîl'e düşmansa bilsin ki evvelki kitapları tasdik eden mü'minler için hidâyet ve müjde olan Kur'an'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indiren O'dur.» âyet-i celîle'sini okudu. İbn Ebu Leylâ'nın rivâyetine göre, bu rivâyet Hz. Peygamberin lisânı üzere nâzil olmuştur. İbn Cerîr Taberî der ki; bana Ya'kûb İbn İbrâhîm... İbn Ebu Leylâ'dan nakletti ki; «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa...» âyeti hakkında o şöyle demiş : Yahûdiler, Cebrâîl bizim düşmanımızdır, çünkü o şiddet ve darlık indirir. Mîkâîl ise bolluk, sıhhat ve selâmet indirir, dolayısıyla Cebrâîl bizim düşmanımızdır, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ işbu âyet-i celîle'yi indirdi.

Âyetin tefsîrine gelince, kim Cebrâîl'e düşman olursa iyi bilsin ki hakîm olan bu Kur'an'ı senin kalbine Allah tarafından ve onun izniyle indiren o Rûh'ül-Emîn'dir. Allah'ın meleklerinden bir elçidir. Kim bir elçiye düşman olursa bütün elçilere düşman olmuş sayılır. Nitekim kim bir peygambere îman ederse, bu îman onun bütün peygamberlerin hak olduğuna inanmasını gerektirir. Kim de bir peygamberi inkâr ederse bu küfür, onun bütün peygamberleri inkâr etmesi sonucunu doğurur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden, Allah'la peygamberleri arasını ayırmak isteyen, bir kısmına inanır bir kısmını inkâr ederiz diyerek ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır.» (Nisâ, 150-151) Allah Teâlâ onlar hakkında kesinleşmiş küfür hükmünü veriyor. Çünkü onlar peygamberlerden bir kısmına inanmakta bir kısmını inkâr etmektedirler. Cebrâîl'e düşman olan da aynı şekilde Allah'a düşman olmuş sayılır. Çünkü Cebrâîl İlâhî emri kendiliğinden indirmiyor. Rabbının emirlerini indiriyor. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i celîle'de şöyle buyurmaktadır : «Biz ancak Rabbının emri ile indiririz. Önümüzde arkamızda ve bunların arasında bulunanlar O'nundur. Rabbın aslâ unutacak değildir.» (Meryem, 64). Bir başka âyet-i celîle'de ise şöyle buyuruluyor : «Doğrusu o, âlemlerin Rabbı katından indirilmedir. Onu, Rûh'el-Emîn senin kalbine indiriyor ki sen uyarıcılardan olasın.» (Şuârâ, 192). Buhârî'nin sahîhinde vârid olduğuna göre, Ebu Hüreyre diyor ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Kim benim bir dostuma düşmanlık ederse bana harb ilân etmiş olur. Bunun için Hz. Cebrâîl'e düşmanlık edenlere Allah, gazab ederek : «De ki kim Cebrâîl'e düşmansa, bilsin ki evvelki kitapları tasdîk eden mü'minler için hidâyet ve müjde olan Kur'an'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indiren O'dur.» buyurmuştur. Onların kalbine hidâyeti getiren ve cennet müjdesini bildiren bu kitabtır. Bu müjde ve hidâyet ancak mü'minler içindir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i celîle'de şöyle buyuruyor : «De ki, bu, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerine şifâdır. İnanmayanların kulaklarında ağırlık vardır ve onların kulakları kapalıdır. Sanki bunlara uzak bir mesâfeden

sesleniliyor da anlamıyorlar.» (Fussilet, 44). Bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruluyor : «Biz Kur'an'dan şifâ olanı ve mü'minler için rahmet indiririz. O, zâlimlerin ancak kaybını artırır.» (İsrâ, 82). Sonra şöyle buyurulmaktadır : «Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl ve Mîkâîl'e düşman olursa, şüphesiz ki Allah da o kâfirlerin düşmanıdır.» ve yine buyruluyor ki : «Kim bana, meleklerime ve rasûllerime düşman olursa; şüphesiz ki Allah kâfirlerin düşmanıdır.» Rasûller terimiyle melek ve insan olan elçiler kasdedilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i celîle'de şöyle buyuruyor : «Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer.» Cebrâîl ve Mîkâîl ifâdesi hassın âmme atfı kabîlindendir. Aslında her ikisi de melekler teriminin içine girdiği gibi bilumûm rasûller teriminin içerisinde de yer alırken bilâhere ayrıca zikredilmektedir. Çünkü âyetin akışı Allah ile peygamberleri arasında elçi durumunda olan Cebrâîl'i destekleme ortamıdır. Cebrâîl'le beraber Mîkâîl'in de zikredilmesi şuradandır : Yahûdîler Cebrâîl'in kendilerinin düşmanı, Mîkâîl'in de dostları olduğunu iddiâ ediyorlardı. Burda Allah onlara bunlardan herhangi birisine düşman olanın, diğerine düşman olacağı gibi, aynı zamanda Allah'a da düşman olacağını bildiriyor. Zira zaman zaman Mîkâîl de peygamberlere iner. Nitekim başlangıçta Rasûlullah (s.a.) a o da bir süre eşlik etmişti. Fakat vahyi indirmek daha çok Cebrâîl'in vazîfesidir. Mîkâîl ise yağmur ve bitki bitirmekle mükelleftir. Birisi hidâyet, diğeri rızık verme göreviyle yükümlüdür. Kezâ İsrâfîl de kıyâmet gününde yeniden diriliş için Sûr'a üfleme göreviyle mükelleftir. Bunun için sahîh hadîste varid olur ki; Rasûlullah (s.a.) geceleyin kalkınca şöyle duâ edermiş : Allah'ım Cebrâîl'in, Mîkâîl'in ve İsrâfîl'in Rabbı, göklerin ve yerin yaratanı, görüleni ve görülmeyeni bilen, Sen kullarının ihtilâfa düştükleri konuda onlar arasında hükmedersin. İhtilâf edilen konularda izninle hakkı görmeyi sağlarsın. Çünkü sen dilediğini dosdoğru yola hidâyet edersin. Buhârî'nin naklettiği ve İbn Cerîr'den İkrime'den rivâyet ettiği «Cebr, mîk, ve isrâf» kelimelerinin kulcuk manalarına geldiği, «îl» kelimesinin ise Allah demek olduğu yukarda geçmişti.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ahmed İbn Sinân... İbn Abbâs'ın kölesi Ümeyr'den nakleder ki, İbn Abbas şöyle demiş : Cibrîl kelimesi Abdullah ve Abdurrahmân kelimesi gibidir. Denildi ki cibr kul, îl ise Allah demektir. Muhammed İbn İshâk, Zührî kanalıyla Ali İbn el-Hüseyn'den nakleder ki, o şöyle demiş : Cebrâîl isminin sizin isimlerinizden hangi mânâya geldiğini biliyor musunuz? Biz, hayır dedik. O, Abdullah demektir, karşılığını verdi. Yine Mîkâîl isminin sizin isimlerinizden ne mânâya geldiğini biliyor musunuz? dedi. Biz, hayır dedik. O Allah'ın kulcuğu mânâsına geldiğini söyledi ve dedi ki îl'e atfedilen her isim Allah'a matûf olur. İbn Ebu Hâtim. Mücâhid, İkrime Dahhâk ve

Yahyâ İbn Ya'mer'den de aynı şekilde bir rivâyet nakleder. Sonra der ki; bana babam... Azîz İbn Ümeyr'den naklетti ki Cibrîl ismi melekler arasında Allah'ın hizmetçisi mânâsına gelmektedir. İbn Ebu Hâtim der ki; ben bu hadîsi Ebu Süleymân el-Dârânî'ye naklettiğimde yerinden sıçradı ve dedi ki : Bu hadîs bana her şeyden daha güzeldir ve önünde bulunan deftere kaydetti. Cibrîl ve Mîkâîl kelimelerinin okunuşunda değişik kırâet ve lügat farkları bulunmaktadır ki bunlar kırâet ve lùgat kitaplarında anlatılır. Biz bu kitabımızda bu gibi farklılıkları uzun uzadıya anlatmadık. Sadece mânâya tesîr edecek veya hükme merci teşkil edecek konuları anlattık. İ'timâd, Allah'adır yardım O'ndan dilenir.

İZÂHI

Ey Habîbim, Muhammed; onlara söyle, kim Cebrâîl'e düşmân olursa, Allah'a da düşman olur. Çünkü Cebrâîl'i vahiyle sana gönderen ve Allah'ın izniyle kalbine Kur'an'ı yerleştiren Allah'tır. O, seninle Allah arasında bir elçidir. Kim Allah'ın Rasûlüne düşmanlık ederse, Allah'a düşmanlık etmiş olur. Sana indirdiği Kur'an, Tevrât ve İncil'i tasdîk edici bir kitaptır. Ve o, mü'minler için bir hidâyet ve müjde kaynağıdır. Sevinme vesîlesi olabilen Kur'an, nefret vesîlesi olabilir mi hiç? Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve Rasûllerine özellikle de Cebrâîl ve Mîkâîl'e düşman olan iyi bilsin ki : Allah'a düşmandır ve Allah kâfirlerin düşmanıdır.

Rivâyet edilir ki Hz. Ömer (r.a.) in Medîne'nin üst kısımlarında bir arâzîsi vardı. Oranın geçidi de yahûdî dersânelerinin yanında idi. Hz. Ömer oraya giderken yahûdî dersânelerinin yanında oturuyor ve onların sözlerini dinliyordu. Yahûdîler dediler ki : Ey Ömer, biz seni seviyor ve sana çok muhabbet duyuyoruz. Hz. Ömer dedi ki : Allah'a andolsun ki, ben ne sizi sevdiğim için yanınıza geliyorum ne de dinimden şüphe ettiğim için bir şeyler soruyorum. Yanınıza gelmem Hz. Muhammed (s.a.) in durumu konusunda daha açık bilgiye sahip olmak ve onun müjdesini sizin kitabınızda görmeyi istememden dolayıdır. Sonra onlara Hz. Cebrâîl'den suâl etti. Yahûdîler dediler ki; o bizim düşmanımızdır, bütün sırlarımızı Muhammed'e açıklıyor. O hep felâket ve azâb getirir. Mîkâîl ise bolluk ve selâmet getirir. Hz. Ömer ikisinin Allah katında yeri nedir? diye sordu, onlar mevki bakımından en yakın yerdir, dediler. Cebrâîl sağında, Mîkâîl solundadır, Mîkâîl Cebrâîl'in düşmanıdır dediler. Hz. Ömer; eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, bu ikisi düşman olmazlardı ve siz merkeplerden daha çok inâtçı ve küfredici olurdunuz çünkü onlardan birine düşman olan diğerine de düşman olur, ikisine düşman olan ise Allah'ın düşmanı olur. Sonra Ömer Hz. Peygamberin

yanına geldiğinde Cebrâîl'in ondan önce vahyi getirdiğini gördü. Hz. Peygamber buyurdu ki «Rabbın, sana muvâfakat etti» Hz. Ömer dedi ki : «Bundan sonra, sen beni Allah'ın dininde taştan daha katı bulacaksın.» (Zâmahşerî, Keşşâf, I, 299)

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde ise şöyle denir :

Zâhir olan odur ki; Cebrâîl faal akıldır. Mîkâîl altıncı feleğin rûhudur. Ve kulların rızkıyla tevkîl edilmiş olan küllî nebâtî nefsin feyzini sağlayan aklıdır. İsrâfîl ise dördüncü feleğin rûhu ve hayvanlara tevkîl edilmiş olan küllî, hayvanî nefsin feyzini sağlayan aklıdır. Azrâîl ise, bütün insan nefslerini almakla görevli bulunan yedinci feleğin rûhudur. O, rûhu ya bizzât veya yardımcıları vâsıtasıyla alır, Allah'a teslîm eder. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm I, 72 - 73)

———oOo———

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا
عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ۖ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ
ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ ۖ
وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَا أُنْزِلَ
عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ
فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۚ وَمَا هُمْ
بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ
عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ۚ
لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ ۚ

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

99 — Andolsun ki, biz sana apaçık âyetler indirdik. Onları fâsıklardan başkası inkâr etmez.

100 — Onlar, ne zaman bir ahidle bağlandılarsa içlerinden bir gürûh onu bozup atmadı mı? Hayır, onların birçoğu îman etmezler.

101 — Onlara, ne zaman Allah tarafından yanlarındaki kitabı tasdîk edici bir peygamber geldiyse, kendilerine kitab verilenlerden bir gürûh, sanki bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın kitabını arkalarına atıverdi.

102 — Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleymân aslâ küfretmedi. Sadece şeytânlar küfrettiler. Onlar insanlara sihri ve Bâbil'deki iki meleğe; Hârût ile Mârût'a indirilenleri öğretiyorlardı. Bu iki melek ise: «Biz ancak imtihân için gönderildik, sakın küfretme.» demedikçe kimseye sihirden bir şey öğretmezlerdi. Onlardan koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğrendiler. Halbuki bunlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle kimseye zarar verici değillerdi. Onlarsa kendilerine zarar verip fayda vermeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki, onlar onu (sihri) satın alan kimse için âhirette hiç bir nasîb olmayacağını biliyorlardı. Ne fena bir şey karşılığında nefslerini sattılar. Şâyet bilmiş olsalardı?

103 — Eğer onlar inanmış ve sakınmış olsalardı; Allah katındaki sevâb daha hayırlı olurdu. Keşki bilselerdi.

Apaçık Âyetleri Terkedenler :

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî : «Andolsun ki biz sana apaçık âyetler indirdik.» âyeti konusunda şöyle der; Ey Muhammed, biz sana nübüvvetini gösteren apaçık işâretler indirdik. Allah'ın kitabının ihtivâ ettiği bu âyetler yahûdîlerin gizli bilgileri ve esrârlı haberlerinin saklıları arasında bulunuyordu. İsrâiloğullarının geçmişlerinin haberlerini ihtivâ etmektedir. Onların sadece hahamlarının ve bilginlerinin bildikleri kitaplarının muhtevâlarını belirtmektedir. Geçmişlerinin ve

sonrakilerin tahrîf ettikleri ve değiştirdikleri Tevrât'ın ahkâmını anlatmaktadır. Allah, Nebîsi Muhammed (s.a.) e inzâl buyurduğu kitabında, onu bu husûslara muttali kılmıştır. Onun durumu insâf sahipleri için apaçık belge niteliğindedir. Selîm fıtrat sahibi olanları, kıskançlık ve isyândan başka hiç bir şey bu gerçekleri inkâra sevketmez. Çünkü her fıtrat sahibi Hz. Muhammed'in getirdiği apaçık âyetleri gördüğü zaman, onu tasdîk eder ve tasdîk etmek için beşerî bir bilgiye gerek duymaz. Herhangi bir insandan bir şey alma ihtiyâcını hissetmez. Dahhâk'ın, İbn Abbâs'dan naklettiğine göre; o bu âyet konusunda şöyle dermiş : Sen onlara bu âyetleri sabah-akşam okuyor, açıklıyorsun, senin okuma, yazma bilmez, ümmî kimse olduğunu onlar çok iyi biliyorlar ve kendilerinin yanında bulunan gerçekleri olduğu gibi kendilerine haber veriyorsun. Eğer bilselerdi, bu, onlar için bir mesned, bir ibret ve açıklama olurdu.

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'dan nakleder ki : İbn Sûryâ el-Fatyûnî Rasûlullah (s.a.) a dedi ki; Ey Muhammed, bize getirdiğin şeyleri biz biliyoruz. Sen bize bilmediğimiz bir şeyi getirmiyorsun. Allah sana apaçık bir âyet indirmeli ki sana uyalım. Bunun üzerine işbu âyet-i celîle nâzil oldu. Mâlik İbn Seyf ise, Rasûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilip yahûdîlere, Allah'ın kendilerinden aldığı mîsâkı ve Hz. Muhammed konusundaki ahdi hatırlatınca, dediler ki; Allah Muhammed konusundan bizden hiç bir ahid ve mîsâk almamıştır. Bunun üzerine : «Onlar ne zaman bir ahidle bağlandılarsa içlerinden bir gürûh onu bozup atmadı mı?» âyeti nâzil oldu.

Hasan el-Basrî der ki; «Onların bağlanacakları bir ahid yoktur.» Hangi ahde bağlandılarsa onu bozup arkalarına attılar. Bu gün ahd ediyorlar, yarın bozuyorlardı. Süddî der ki; bu âyetin mânâsı, onlar Hz. Muhammed'in getirdiklerine inanmazlar demektir. Katâde der ki; «İçlerinden bir gürûh onu bozup atmadı mı?» yani verdikleri ahdi bozmadılar mı? İbn Cerîr der ki; bozup atmak mânâsına gelen (نبذ) kelimesi parçalayıp bir kenara bırakmaktır. Bu sebeple kaybolan eşyâya da (المنبوذ) denir. Kezâ (النبيذ) kelimesi de suya atılmış olan hurma ve üzümdür.

Ben derim ki; Allah Teâlâ bu kavmi, daha önce sarılmalarını emrettiği ahdi bozmalarından dolayı zemmetmiştir. Bunun için de hemen ardından onlara ve bütün insanlara peygamber olarak gönderilen Rasûlü yalanladıklarını belirtmektedir. O peygamberin nitelikleri, vasfı ve haberi kendi kitaplarında yer almaktaydı ve ona uymak, onu desteklemekle emrolunmuşlardı. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurulur: «Onlar ki ümmî nebî ve rasûle tâbi olurlar. Onun kendi yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı olduğunu görürler.» (A'râf, 157). Burada ise :

«Onlara, ne zaman Allah tarafından yanlarındaki kitabı tasdîk edici bir peygamber geldiyse, kendilerine kitab verilenlerden bir gürûh sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına atıverdi.» buyuruluyor. Yani onlardan bir tâife önlerinde bulunan Allah'ın kitabında Hz. Muhammed'in muştusunu gördükleri için arkalarına atıp bilmiyormuş gibi onu terkettiler, büyü öğrenmeye ve ona tâbi olmaya başladılar. Bunun için de Rasûlullah (s.a.) a tuzak kurmak istediler. Taraktan düşen saç ve sakal teline, hurma kabuğuna ve benzeri şeylere büyü yaparak onu Zu Ervân (Medîne'de bir yerin adı) kuyusundaki kayanın altına koydular. Büyü yapan yahûdî'nin adı, Lebîb İbn el-A'sam idi. (Allah'ın la'neti üzerine olsun.) Allah bu durumu Rasûlüne bildirdi ve onların yaptırdığı büyüden kurtararak şifâyâb olmasını sağladı. Nitekim bu husûs ilerde açıklanacağı gibi, mü'minlerin annesi Âişe (r.a.) den Buhârî ve Müslim'in Sahîhinde detaylı olarak nakledilmektedir.

Süddî der ki; «Onlara ne zaman Allah tarafından yanlarındaki kitabı tasdîk edici bir peygamber geldiyse...» Yani Hz. Muhammed (s.a.) onlara geldiğinde Tevrât'la ona karşı çıktılar ve onunla mücâdeleye girdiler. Tevrât'la Kur'an'ın birleştiği konularda ise Tevrât'ı arkalarına attılar. Âsaf'ın kitabını ve Hârût ile Mûrût'un büyüsünü aldılar. Bu ise Kur'an'a asla uymuyordu. İşte Allah Teâlâ'nın : «Sanki bilmiyorlarmış gibi» kavlinin mânâsı budur. Katâde, bu ifâde konusunda der ki; onlar biliyorlardı, ancak bilgilerini arkalarına attılar, gizlediler ve inkâr ettiler.

Süleymân'ın Mülkü :

Avfî, tefsîrinde İbn Abbâs'dan Allah Teâlâ'nın «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleymân, asla küfretmedi, sadece şeytânlar küfrettiler. Onlar insanlara sihri ve Bâbil'deki iki meleğe Hârût ile Mârût'a indirilenleri öğretiyorlardı» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Bu, Süleymân'ın mülkü yok olduğu sırada idi. Cinlerden ve insanlardan bir grup dinden dönerek şehvetlerine tâbi olmuşlardı. Ancak Allah Teâlâ Hz. Süleymân'a mülkünü geri iâde edince ve insanlar Süleymân'ın devrinde olduğu gibi tekrâr dinleri üzerinde kâim olmaya başlayınca, kitaplarına karşı çıktılar. Süleymân onu tahtının altına gizlemişti. Süleymân (a.s.) vefât edince Süleymân'ın vefatının ardından hemen cinler ve insanlar kitapları çıkararak bu, Allah'ın kitabıdır, Süleymân'a indirilmiştir, o, bizden bu kitabı gizlemişti dediler. Onları alarak kendileri için din kurdular. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Onlara ne zaman Allah tarafından yanlarındaki kitabı tasdîk edici bir peygamber geldiyse kendilerine kitap verilenlerden bir gürûh sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını

arkalarına atıverdi.» buyurmuştur. «Ve şehvetlerine tâbi oldular.» Şehvet; oyun, eğlence ve insanı Allah'ın izinden alıkoyan her şeydir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana, Ebu Saîd, İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Âsâf Süleyman'ın kâtibi idi ve İsm-i A'zam'ı biliyordu. Süleymân'ın her emirini yazıyor ve tahtının altına saklıyordu. Süleymân ölünce, şeytânlar onları çıkardılar ve emirnâmenin her satırının arasına büyü ve küfür yazarak işte bu, Süleymân'ın amel ettiği şeylerdir, dediler. İbn Abbâs der ki : Halkın bilmezleri onu kâfir sayıp küfrettiler ,bilginleri ise oldukları gibi durdular. Halkın bilmezleri durmadan Süleymân'a küfrediyorlardı. İşte Allah Teâlâ, Muhamed (s.a.) e indirdiği âyet-i kerîme'de bu konuyu açıkladı : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.»

İbn Cerîr der ki; Ebu Sâib Selem İbn Cûnâde... İbn Abbâs'dan nakleder ki, şöyle demiş : Süleymân (a.s.) helâya veya kadınlarından birinin yanına girmek istediği zaman, Cerâde'ye ki —o, Süleymân'ın karısıydı— mührünü verirdi. Allah Teâlâ Süleymân (a.s.) ı denediği şey ile denemeyi murâd edince, bir gün mührünü Cerâde'ye verdi. Şeytân Süleymân (a.s.) ın sûretine girerek geldi ve ona, mührümü ver, dedi. Süleymân'ın mührünü aldı. Süleymân'ın mührünü alınca şeytânlar, cinler ve insanlar onun emrine girdiler. İbn Abbâs der ki; Sonra Hz. Süleymân, Cerâde'nin yanına geldi ve mührümü ver, dedi. O, yalan söylüyorsun sen Süleymân değilsin, dedi. O zaman Süleymân (a.s.) bunun kendisini denemek için Allah'ın bir imtihânı olduğunu anladı. İbn Abbâs der ki; şeytânlar o günlerde içinde küfür ve sihir bulunan bir yazı yazdılar ve onu Süleymân'ın tahtının altına gizlediler. Sonra çıkarıp halka okudular ve dediler ki, Süleymân halkı bu yazılarla mağlûb ediyordu. İbn Abbas der ki, halk Süleymân (a.s.) dan uzaklaşarak onu tekfîr etti. Nihâyet Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.) i gönderince ona : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.» âyetini inzâl buyurdu.

Ayrıca İbn Cerîr der ki; bana İbn Hümeyd... İmrân İbn el-Hâris'den nakletti ki o şöyle demiş : Birgün biz, Abdullah İbn Abbâs'ın yanında oturuyorduk, adamın biri geldi. İbn Abbâs ona nerden gelirsin? dedi. O da Irak'tan, dedi. İbn Abbâs hangi şehirden? deyince o, Kûfe'den, dedi. İbn Abbâs ne haber var? deyince o, Hz. Ali'nin onların aleyhinde hurûc ettiğini konuşurlarken duymuştum, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs bağırarak ne diyorsun? dedi. Eğer bunu bilseydik, karısını nikâhlamaz, mirâsını taksîm etmezdik, ancak ben size bu konuda bir söz nakledeceğim şöyleki : Şeytânlar gökyüzünde ses dinliyorlardı ve her biri gökyüzündeki şeyleri duyacak kadar göğe yükseliyorlardı. Bunlardan birisi tecrübe edilince o doğrulanıyor, ama yanında da yetmiş tane yalan naklediliyordu. İbn Abbâs dedi ki; bu yalanlar halkın içine sızıyordu. Bu-

nun üzerine Allah Süleymân (a.s.) ı durumdan haberdâr kılıp onları koltuğunun altına gizledi, Süleymân (a.s.) vefât edince, yol şeytânı kalktı ve dedi ki; size eşi ve benzeri bulunmayan yasak bir hazîneyi göstereyim mi? İşte o, koltuğun altındadır. Onu çıkardılar ve dediler ki; milletleri kendisine bağlayan sihir işte budur. —ki onun kalıntılarını Irak halkı konuşur durur— İşte bu konuda Allah Azze ve Celle : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü hakkında uydurdukları şeylerin ardına düştüler.» âyetini inzâl buyurdu. Hâkim Müstedrek'inde bu rivâyeti Ebu Zekeriyyâ kanalıyla İbn Cerîr'den nakleder.

Şeytân'ın Uydurdukları :

Süddî, Allah Teâlâ'nın «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler» âyetinin Süleymân'ın ahdi aleyhine demek olduğunu bildirir. Süddî der ki; Şeytânlar önceleri gökyüzüne çıkarlar ve orda konuşulanları dinlemek üzere otururlardı. Bu esnâda meleklerin kendi aralarında yeryüzünde olacak şeyler, ölüm ler veya dirilmeler mevzûunda konuştuklarını duyarlardı, sonra kâhinlere gelip duyduklarını bildirirlerdi. Kâhinler de bunu halka söylerlerdi ve beklenen şeyler onların söylediği gibi çıkardı. Kâhinler, şeytânların söylediklerine güvenince, onlar kâhinlere yalan söylediler ve başka sözler de karıştırdılar. Her söze dört beş kelime eklediler. Bu sözleri halk kitaplara yazdı. İsrâiloğulları arasında cinlerin gaybı bileceği haberi yayıldı. Süleymân peygamber insanlara peygamber olarak gönderilince, bu şeylerin yazılı olduğu kitapları toplayıp bir sandığa koydu, sonra sandığı tahtının altına sakladı. Şeytânlardan hiç birisi, tahta yanaşamıyordu, aksi takdîrde yanıyordu.

Süddî der ki; şeytânların gaybı bileceğine dâir, söz söyleyen herkesin boynu vuruluyordu. Süleymân (a.s.) ölüp te Süleymân'ın durumunu bilen âlimler ortadan kalkınca, ardından çeşitli nesiller geldi. Şeytân, insan sûretine girdi ve İsrâiloğullarından bir topluluğun yanına gitti. Onlara dedi ki; Sizin ebediyyen tüketemiyeceğiniz bir hazîneyi size göstereyim mi? Onlar evet, dediler. Şeytân, şu tahtın altını kazın, dedi. Onlarla beraber gidip kitapların olduğu yeri gösterdi ve kendisi bir kenarda durdu. Kendisine yaklaş dediklerinde, hayır ben burada önünüzde duruyorum, eğer onu bulamazsanız beni öldürün, dedi. Sonra kazdılar ve o kitapları buldular. Çıkardıklarında şeytân onlara dedi ki : Süleymân peygamber; insanları, şeytânları ve kuşları bu büyülerle kontrol altında tutuyordu. Sonra uçup gitti. İnsanlar arasında Süleymân peygamberin büyücü olduğu görüşü yayıldı. İsrâiloğulları bu kitapları aldılar. Hz. Muhammed (s.a.) peygamber olarak geldiğinde ona karşı çıktılar, bu konuda onunla tartıştılar. İşte Allah Teâlâ'nın : «Halbuki

Süleymân aslâ küfretmedi, sadece şeytânlar küfretti.» âyetiyle söylediği budur.

Rebî' İbn Enes der ki; Yahûdîler zaman zaman Tevrât'la ilgili olarak Hz. Peygambere sorular soruyorlardı. Onlar, hangi konuda soru sorarlarsa, Allah sordukları konuda kullara bir haber indiriyordu ve onları böylece altediyordu. Yahûdîler bu durumu görünce dediler ki; bu adam, Allah'ın bize indirdiği kitabı bizden çok daha iyi biliyor. Ve Hz. Peygambere büyüden sorarak bu konuda onunla tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleymân, aslâ küfretmedi, sadece şeytânlar küfrettiler. Onlar, insanlara sihri öğretiyorlardı.» âyetini inzâl buyurdu. Şeytânlar kitaba başvurdular ve onun içerisine sihir, kâhinlik ve daha benzer şeyler yazdılar ve onu Süleymân (a.s.) ın koltuğunun altına gömdüler. Süleymân (a.s.) gaybı bilmezdi. Dünyadan ayrılınca şeytânlar bu büyüyü çıkararak insanları aldattılar ve dediler ki; İşte bu, Süleymân peygamberin insanlardan gizleyip sakladığı bilgidir. Hz. Peygamber onlara bu sözleri bildirdi ve yahûdîler onun yanından kalkıp mahzûn olarak çıktılar, Allah Teâlâ böylece onların delillerini yok etti.

Mücâhid «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler» âyeti konusunda der ki : Şeytânlar vahyi dinlerlerdi. Onun bir kelimesini duyunca ikiyüz kelime ona eklerlerdi. Süleymân (a.s.) onların bu uydurma şeylerini yıkmak üzere gönderildi. Ancak vefât edince şeytânlar onu bularak insanlara öğrettiler. İşte sihir budur.

Saîd İbn Cübeyr der ki; Süleymân (a.s.) şeytânların elindeki büvüleri araştırıyor ve ellerinden alarak hazînesinin bulunduğu yerdeki tahtının altına saklıyordu. Şeytânlar bunu elde etmeyi başaramadılar, insanların zihnine girerek dediler ki; Süleymân peygamberin şeytânları, rüzgârları ve diğer şeyleri kendi emrine almasını sağlayan bilgisinin ne olduğunu biliyor musunuz? Onlar, hayır dediler. Şeytânlar, o hazînesinin bulunduğu yerde ve tahtının altında gizlidir, dediler. Bu konuda insanları tahrîk ettiler ve insanlar onları çıkarıp bu büyülerle değişik şeyler yaptılar. Hicâz ehli dedi ki Süleymân (a.s.) bununla iş yapıyordu ve bu sihirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ nebîsi Muhammed (a.s.) e Süleymân (a.s.) ı temize çıkarmak için bu âyet-i celîle'yi inzâl buyurdu : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.»

Muhammed İbn İshâk der ki : Şeytânlar Dâvûd peygamberin oğlu Süleymân peygamberin öldüğünü duyunca, çeşitli büyüler yazdılar ve dediler ki, şunu ve şunu elde etmek isteyenler, şöyle ve şöyle desinler. Bu çeşitli büyüleri nihâyet birleştirip bir kitap haline getirdiler. Sonra

Süleymân peygamberin mührüne bunları kazdılar ve onun başlığına da şunu yazdılar : «Bu, Dâvud oğlu Kral Süleymân'ın dostu Âsaf İbn Belhiyâ'nın ilim hazînelerinden yazmış olduğu hazînelerdir.» Sonra bunu Süleymân'ın tahtının altına gizlediler. Süleymân'ın ardından İsrâil-oğullarının torunları bunları çıkardılar ve bir takım şeyler uydurdular. Şeytânlar onlarla karşılaşınca dediler ki; Dâvûd oğlu Süleyman bunlarla iş yapıyordu. Böylece insanlar arasında büyüyü yaydılar. Büyü yahûdîlerin arasında yaygın olduğu kadar, hiç bir yerde yaygın değildi. Allah onlara la'net etsin.

Rasûlullah (a.s.) a Allah tarafından âyetler indirilip te Süleymân peygamberden bahsedilince ve onun peygamberlerden bir peygamber olduğu belirtilince, Medîne'de bulunan yahûdîler dediler ki; Muhammed'e hiç hayret etmiyor musunuz? Baksanıza Dâvûd oğlu Süleymân'ın peygamber olduğunu iddiâ ediyor. Allah'a andolsun ki o, yalnız bir büyücüydü. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.» âyetini inzâl buyurdu.

İbn Cerîr der ki; bize Kâsım... Şehr İbn Havşeb'in şöyle dediğini rivâyet etti : Süleymân (a.s.) ın hükümdârlığı elinden alınınca, şeytânlar onun bulunmadığı sırada büyüleri yazıyorlar ve şöyle şöyle yapmak isteyenler, güneşin karşısına geçip şöyle şöyle desinler. Şu ve şu işin yerine gelmesini isteyenler, güneşe arkalarını dönüp şöyle ve şöyle desinler diyorlardı. Bu büyüleri yazan şeytânlar ona «Bu Belhiyâ oğlu Âsâf'ın, Kral Süleymân'ın hazînelerinden yazdığı ilim hazînesidir.» başlığını yazmışlardı. Sonra onu Süleymân'ın tahtının altına gömdüler. Süleymân (a.s.) ölünce İblîs (aleyhi'l-la'ne) kalktı ve halka hitâben dedi ki; Ey İnsanlar, Süleyman, bir peygamber değildi, sadece bir büyücüydü. Onun büyülerini eşyâsının arasında ve evinde araştırın. Sonra onları büyünün gömülü olduğu yere götürdü. Onlar da; Allah'a andolsun ki, Süleymân bir büyücüymüş, bizi büyü ile kul, köle etmiş ve ezmiş, dediler. Mü'minler ise; hayır, o inanmış bir peygamberdir, dediler. Hz. Peygamber gönderilince peygamberleri anlatıyordu ve Dâvûd ve Süleymân (a.s.) dan da bahsetti. Yahûdîler dediler ki; şu Muhammed'e de bakın, hak ile bâtılı birbirine karıştırıyor. Süleymân'ı peygamberler arasında zikrediyor halbuki o rüzgâra binen bir büyücüydü. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler» âyetini inzâl buyurdu.

İbn Cerîr ki; bize, Muhammed İbn Abd'ül-A'lâ el-San'ânî... Ebu Miclez'den nakleder ki, o şöyle demiş : Süleymân (a.s.) her canlıdan bir söz almıştı, bir adam, yakalandığı zaman o söz sorulur ve sonra bırakılırdı. İnsanlar bunun üzerine secî' ve sihri eklediler ve dediler ki;

Süleymân'ın yaptığı şey buydu. Bunun için Allah Teâlâ : «Halbuki Süleymân aslâ küfretmedi sadece şeytânlar küfrettiler. Onlar insanlara sihri öğretiyorlardı.» buyuruyor. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Assâm İbn Revvâd... Hasan'dan nakleder ki; «Ve onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.» âyeti konusunda şöyle demiş : Bunların üçte biri şiir, üçte biri büyü, üçte biri kâhinlikti. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan İbn Ahmed... Hasan'dan nakleder ki; onlar, şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler, yahûdîler de onun mülkü ardına düştüler. Aslında onlardan önce de büyü yeryüzünde vardı, ancak yahûdîler Süleymân'ın mülkü ardına düşmüşlerdi.

Bu konuda selef-i sâlihînin önderlerinden nakledilen sözlerin bir nebzesi işte bunlar. Kıssanın özü ve muhtelif bölümleri arasının birleştirilmesinden kısaca kıssa ortaya çıkıyor. Anlayışlı, zekî kimseler bu nakiller arasında bir çelişki olmadığını görürler. Doğruyu gösteren ise şüphesiz Allah Teâlâ'dır.

«Ve onlar şeytânların, Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylerin ardına düştüler.» Yani kendilerine kitab verilmiş olan yahûdîler, ellerinin önünde bulunan kitabtan yüz çevirip Muhammed (s.a.) in risâletine karşı çıktıktan sonra şeytânların uydurduklarına tâbi oldular. Süleymân'ın mülkü konusunda şeytânların ortaya sürdükleri haberlere bağlandılar.

Sihir :

Hasan el-Basrî merhûm'un «Sihir, Dâvûd oğlu Süleymân'ın zamanından çok önce vardı» sözü hiç şüphesiz doğrudur. Çünkü büyücüler Hz. Mûsâ zamanında vardılar. Süleymân peygamber ise Hz. Mûsâ'dan çok sonra idi. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Mûsâ'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine bize bir hükümdâr gönder de Allah yolunda savaşalım demişlerdi. Ya, savaş size farz kılınlığında gitmeyecek olursanız? demişti de, memleketimizden ve oğullarımızdan uzaklaştırıldığımıza göre neye Allah yolunda savaşmayalım? demişlerdi. Ama onlara savaş farz kılınınca az bir kısmı müstesnâ yüz çevirdiler. Allah zâlimleri bilir.» (Bakara, 26) Bu âyetin sonunda Allah Teâlâ İsrâiloğullarına gönderdiği peygamberlerden bahsetmekte ve «Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Dâvûd, Câlût'u öldürdü .Allah Dâvûd'a hükümrânlık ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzü fesâda uğrardı. Ancak Allah âlemlere lutuf sahibidir.» (Bakara, 251) buyurmaktadır. Nitekim Sâlih peygamberin kavmi de —ki onlar İbrâhîm peygamberden önce idiler— peygamberleri Sâlih'e : «Doğrusu sen büyülenmişlerdensin» demişlerdi.

«Onlar, insanlara sihri ve Bâbil'deki iki meleğe; Hârût ile Mârût'a indirilenleri öğretiyorlardı. Bu iki melek ise, biz ancak imtihân için gönderildik, sakın küfretme demedikçe kimseye sihirden bir şey öğretmezlerdi. Onlardan koca ile karısını ayıracak şeyler öğrendiler.»

Bu konuda halk ihtilâfa düşmüştür. Bazıları (وماانزل على الملكين) âyetindeki (ما) edatının nefy mânâsına geldiğini soylemişlerdir. İbn Cerîr'in Avfî kanalıyla naklettiği rivâyette İbn Abbâs; «Hârût ile Mârût'a indirilenleri öğretiyorlardı» âyetini şöyle tefsîr etmiştir : Allah, Hârût ile Mârût'a sihir indirmemişti. Rebî' İbn Enes'den naklettiği rivâyette ise, «bu iki meleğe indirilen» âyet-i kerîmesini Allah onlara sihir öğretmemişti şeklinde tefsîr ettiğini söyler. İbn Cerîr bu takdîrde âyetin meâlinin şöyle olması gerektiğini bildirir : «Onlar, şeytanların Süleymân, aslâ küfretmedi ve Allah iki meleğe sihir öğretmedi. Ancak şeytânlar küfrettiler ve insanlara Bâbil'de Hârût ve Mârût kanalıyla sihri öğretiyorlardı.» Bu takdîrde Bâbil kelimesi, te'hîr edilmiş ancak mânâsı öne alınmış olur. Eğer birisi bize bunun takdîm ediliş şekli nasıldır? derse, denilir ki; takdîm ediliş şekli şöyledir: : Onlar şeytânların Süleymân'ın mülkü aleyhine uydurdukları büyülerin ardına düştüler. Halbuki Süleymân küfretmedi ve Allah iki meleğe sihir indirmedi. Sadece şeytânlar küfrettiler ve insanlara Bâbil'de Hârût ile Mârût sihri öğretiyorlardı. Buradaki iki melekten maksad, Cebrâîl ve Mîkâîl Aleyhisselâmlar olur. Çünkü yahûdî büyücüler, anlatıldığına göre Cebrâîl ve Mîkâîl'in diliyle Dâvûd oğlu Süleymân'a Allah Teâlâ'nın büyüyü öğrettiğini iddiâ ediyorlardı. İşte Allah Teâlâ bu âyetle, onları yalanlayıp nebîsi Muhammed (s.a.) e Cebrâîl ve Mîkâîl'in sihri indirmediklerini haber veriyor. Süleymân'a atfedilen büyücülükten onu uzaklaştırıyor ve sihrin, şeytânın işi olduğunu, Bâbil'de insanlara büyü öğreten bu iki kişinin adının da Hârût ve Mârût olduğunu söylüyor. Bu takdîrde Hârût ve Mârût, kelimeleri insanların açıklamasından ibâret oluyor. İbn Cerîr'in ifâdesi harfi harfine böyledir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana Übeydullah İbn Mûsâ... Atiyye'nin «Ve Bâbil'deki iki meleğe; Hârût ile Mârût'a indirilenleri öğretiyorlardı.» âyetini şöyle tefsîr ettiğini söyler : Allah Cebrâîl'le Mîkâîl'le (iki melekle) büyü indirmemiştir.

Fadl İbn Şâzân... Abdurrahmân'ın bu âyeti (وماانزل على الملكين ببابل هاروت وماروت) şeklinde değil de (وماانزل على الملكين داود وسليمان) şeklinde okuduğunu rivâyet eder. Ebu'l-Âliye der ki : Onlara büyüyü indirmemişti, sadece küfürle îmanı öğrenmişlerdi. Ve sihrin küfür olduğunu bellemişlerdi. Sihirden son derece şiddetle kaçınmaları emrolunmuştu. İbn Ebu Hâtim böyle rivâyet eder.

Sonra İbn Cerîr (ما) edâtının ism-i mevsûl manasına olduğunu söyleyen görüşü reddetmeye başlayarak bu konuda sözü uzatır ve iddiâ eder ki; Hârût ile Mârût iki melektir. Allah onları yeryüzüne indirmiş ve kullarını imtihân etmek için onlara büyü öğretme iznini vermiştir. Sonra da kullarına peygamberlerinin diliyle yasaklarını bildirmişti. Onun iddiâsına göre; Hârût ve Mârût Allah'ın kendilerine verilen emri yerine getirdikleri için sihir öğretmekte bu emre itâat etmekten başka bir şey yapmamışlardır. İbn Cerîr'in tuttuğu bu yol hakikaten çok garîbtir. Bundan daha garîbi de Hârût ile Mârût'un cinlerden iki kabîle olduğunu iddiâ edenlerin sözüdür. İbn Ebu Hâtim, Dahhâk İbn Müzâhim'den nakleder ki o, bu âyeti (وما انزل على الملكين) Ve sonra iki meleğin Bâbil'de cesur iki kişi olduğunu söylermiş. Bu görüşün sahipleri âyet-i kerîme'deki (انزال) kelimesini öğretme ve ilhâm etme mânâsına değil de, yaratma mânâsına almışlar ve «Ve Bâbil'deki iki meleğe Hârût ile Mârût'a indirilenleri yaratıyorlardı.» şeklinde mânâ vermişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ bu mânâda başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Ve sizin için hayvanlardan sekizer çift yarattı» (Zümer, 6), «Ve Biz demiri yarattık ki onda şiddetli bir güç vardır.» (Hadîd, 25) «Ve sizin için gökten rızık yaratır.» (Gâfir, 13) Yine aynı mânâda hadîs-i şerîfte şöyle buyurulur : «Allah bir hastalık yaratmışsa, mutlakâ onun devâsını da yaratmıştır.» Kezâ, «Allah hayır ve şer yarattı» derken yine bu kelime kullanılır. Başkaları da «Onlar insanlara sihri öğretiyorlardı» cümlesinde durma görüşündedirler. Nitekim İbn Cerîr der ki; bana Yûnus... Kâsım İbn Muhammed'den nakleder ki; adamın biri ona bu âyeti sorduğunda şöyle demiş : İnsanlara sihri öğretiyorlardı, halbuki onların üzerine sihir indirilmemişti veya onlar insanlara kendilerine indirilmemiş olan şeyi öğretiyorlardı gibi mânâlardan hangisini vermek gerekir? dediğinde, Kâsım, hiç farketmez, hangisi olursa diye karşılık vermiştir. Sonra Yûnus'un Enes İbn İyâs tarîkiyle bazı arkadaşlarından naklettiği bu kıssaya şunu da eklediğini rivâyet eder : Hangisi olursa olsun benim için farketmez çünkü ben ona inandım demiştir.

Selef-i sâlihînin çoğunluğu, Hârût ile Mârût'un gökten inme iki melek olduğu, yeryüzüne indirildikleri ve durumlarının çok değişik şekil aldığı görüşündedirler. Az sonra irâd edeceğimiz gibi, Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde vârid olan merfû hadîste de bu nokta anlatılmıştır. Buna göre; bu meleklerin durumuyla Allah'ın melekleri mâsûm yarattığı konusundaki delillerin arasını şöylece birleştirmek mümkün olabilir: Bu ikisinin durumu Allah'ın ilminde böyle yer almıştır ve bu durum onlara mahsûs olmak üzere Allah'ın irâdesiyle cereyân etmiştir.

Binâenaleyh aralarında bir çelişki yoktur. Nitekim İblîs'in durumu da Allah'ın ilminde böyle yer almıştır. Allah onun meleklerden birisi olduğunu söylerken, İblîs'i ayırmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ'nın «Hani meleklere secde edin demiştik de hepsi secde etmişti, ancak İblîs secde etmekten kaçınmıştı.» meâlindeki âyetler bu durumu göstermektedir. Kaldı ki Hârût ve Mârût'un durumu —nakledildiğine göre— İblîs (aleybilla'ne) in durumundan çok daha hafîfdir.

Hârût ve Mârût konusunda Vârid olan Hadîslerin —Senedleri ve rivâyetleri sahîh ise— anlatılması ve bu konunun açıklanması şöyledir: İmâm Ahmed İbn Hanbel, Müsned'inde der ki; bize Yahyâ İbn Bükeyr... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki; o Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini işitmiş : Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde, melekler dediler ki; Ey Rabbımız, biz seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? Allah da sizin bilmediklerinizi ben bilirim buyurmuştu. Onlar dediler ki; Rabbımız biz sana âdemoğlundan daha çok itâatkârız. Allah Teâlâ meleklere dedi ki : Öyleyse iki melek getirin de onları yeryüzüne indirelim ve ne yapacaklarını görelim? Onlar da Rabbımız adına and olsun ki Hârût ve Mârût olsun dediler. Bu iki melek yeryüzüne indirildi. Kendilerine insanoğlunun en güzel kadını olarak Zühre temsîl edildi ve yanlarına geldi. Onlar, Zühre'yi kendilerine istediler. Zühre hayır Allah'a andolsun ki, şirk sözü söylemeden kendimi size vermem, dedi. Onlar da; Allah'a andolsun ki biz, ebediyyen Allah'a şirk koşmayız, dediler. Zühre yanlarından ayrıldı, sonra beraberinde bir çocukla döndü. Onlar yine Zühre'yi istediler, o, hayır, Allah'a andolsun ki bu çocuğu öldürmediğiniz sürece ben size kendimi vermem, dedi. Onlar da; hayır ebediyyen onu öldürmeyiz, dediler. Sonra Zühre gitti ve bir kâse içki ile geldi. Onlar Zühre'yi istediklerinde, o hayır, Allah'a andolsun ki şu içkiyi içmediğiniz sürece size kendimi vermem, dedi. Onlar içkiyi içtiler, sarhoş oldular, Zühre'ye tecâvüz ettiler ve çocuğu öldürdüler. Ayrıldıklarında kadın dedi ki : Siz kaçındığınız hiç bir şeyi bırakmadınız. Sarhoş olunca hepsini de yaptınız. Onlar dünya ve âhiret azâbı arasında muhayyer bırakıldılar, dünya azâbını tercîh ettiler. Ebu Hâtîm İbn Hibbân Sahîhinde... Yahyâ İbn Ebu Bükeyr'den bu rivâyeti aynen nakleder.

Bu hadîs bu şekliyle garîbtir. Ancak Mûsâ İbn Cübeyr'in dışındaki râvilerin hepsi Buhârî ve Müslim'in sahîh kabul ettiği Sika kimselerdir. Mûsâ İbn Cübeyr, Ansârdan olup İbn Abbâs'dan Ebu Emâme'den, Nâfî' den, Abdullah İbn Ka'b'tan hadîs rivâyet etmiştir. Ondan da oğlu Abdüsselâm, Bekr İbn Mudar, Zübeyr İbn Muhammed, Saîd İbn Seleme, Abdullah İbn Lehîa, Amr İbn el-Hâris ve Yahyâ İbn Eyyûb nakletmişlerdir. Ebu Dâvûd ve İbn Mâce de ondan rivâyet ederler. İbn Ebu Hâtim «el-Cerh ve ve't-Ta'dîl» isimli eserinde onu zikreder ve bu rivâ-

yeti nakletmez. O, bu haliyle durumu kapalı bir isimdir. Sadece ondan İbn Ömer'in kölesi Nâfî'den, onun da İbn Ömer'den, onun da Hz. Peygamberden naklettiği münferid bir rivâyet vardır. İbn Merdûyeh'in dediği gibi ondan bir başka şekilde Nâfî kanalıyla bir rivâyet nakledilmiştir. Nitekim İbn Merdûyeh der ki : Bize Da'lec... İbn Ömer (r.a.) den nakletti ki o Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duymuştur, der ve bu uzun rivâyeti zikreder.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî der ki; bize Kâsım... Nâfî'den nakleder ki; o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Ömer'le yolculuk ettim, gecenin sonu olunca dedi ki, Ey Nâfî bak kızıl yıldız doğmuş mu? İki veya üç kere hayır, dedim, sonra doğduğunu söyledim. İbn Ömer, ona ne ehlen ve sehlen, ne de merhaba dedi. Ben, sübhânallah bu, Allah'ın emrine boyun eğen, itâatkâr bir yıldızdan başka bir şey değildir, dedim. O, ben sana Rasûlullah (s.a.) dan duyduğumu —veya Rasûlullah (s.a.) ın bana söylemiş olduğu bir şeyi demişti— söyleyeyim. O şöyle buyurdu : Melekler dediler ki; Ey Rabbımız, Sen âdemoğullarının günah ve suçlarına karşı nasıl böyle sabırlı davranıyorsun? Allah Teâlâ buyurdu ki; Ben, onları imtihân ettim, sizi ise rahat bıraktım. Onlar, biz âdemoğlunun yerinde olsaydık sana hiç isyân etmezdik, dediler. Allah Teâlâ öyleyse, içinizden iki melek seçin buyurdu. Onlar iki adayı seçmekte zorluk çekmediler. Hârût ve Mârût'u aralarından seçtiler.

Bu iki rivâyet de aynı şekilde garîbtir. Bu konuda gerçeğe en yakın olan Abdullah İbn Ömer'in Ka'b el-Ahbâr'dan naklettiği —Hz. Peygamberden değil— rivâyettir. Nitekim Abdürrezzâk tefsîrinde Sevrî'den, o da Mûsâ İbn Ukbe'den, o da Sâlim'den, o da Abdullah İbn Ömer'den, o da Ka'b el-Ahbâr'dan rivâyet eder ki; melekler âdemoğullarının yaptıkları ve işledikleri suçları teker teker saydıklarında, kendilerine, aranızdan iki kişiyi seçin buyuruldu. Onlar da Hârût ve Mârût'u seçtiler. Allah, onlara ben sizi âdemoğullarına elçi olarak indireceğim, benimle sizin aranızda hiç bir elçi yoktur. Siz yeryüzüne indiğinizde bana şirk koşmayacaksınız, zinâ etmeyeceksiniz ve içki içmeyeceksiniz, buyurdu. Ka'b el-Ahbâr der ki : Allah'a andolsun ki yeryüzüne indikleri günün akşamı olmadan kendilerine yasaklananların hepsini işlediler. Bu rivâyeti İbn Cerîr iki yolla Abdürrezzâk'tan nakleder. İbn Ebu Hâtim ise Ahmed İbn İsâm, Müemmel ve Süfyân el-Sevrî'den nakleder. Ayrıca İbn Cerîr der ki; bana Müsennâ... Kâ'b el-Ahbâr'dan bu hadîsi nakletti. Bu rivâyet Abdullah İbn Ömer'e ulaşan en doğru isnâddır. Sâlim bunu Abdullah İbn Ömer'in kölesi Nâfî'den, babasının tesbît ettiğini söyler. Bu takdîrde söz, Kâ'b el-Ahbâr'ın naklettiği rivâyete dayanır. O ise bu rivâyeti İsrâiloğullarının kitaplarından aktarır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Bu konuda, Sahâbe ve Tabiîn (Allah onlardan râzı olsun) den vârid olan rivâyetler :

Hârût ve Mârût Kıssası :

İbn Cerîr der ki; bana Müsennâ... Ümeyr İbn Saîd'den nakletti ki, o şöyle demiş : Ben Hz. Ali (r.a.) nin şöyle dediğini duydum : Zühre, İran'lı güzel bir kadın idi. O, Hârût ve Mârût isimli iki melekle karşılaştı. Melekler, onu kendilerine çekmek istediler. Zühre, söylenince göğe yükselinecek bir söz öğretmedikleri takdîrde kendini onlara vermiyeceğini söyledi. Onlar da bu sözü öğrettiler. Zühre onu söyleyince göğe yükseldi ve bir yıldız şekline döndü.

Bu isnâdın râvîleri Sika (güvenilir) olmakla beraber rivâyet cidden garîbtir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana Fadl İbn Şâzân... Hz. Ali'den nakletti ki, o şöyle demiş : Hârût ve Mârût gökyüzünün meleklerinden iki melek idiler. Bununla Allah Teâlâ'nın «ve Bâbil'deki iki meleğe» âyetini kasdetmişti. Bunu Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde kendi senediyle merfû olarak Hz. Ali'den nakleder. Ancak bu rivâyet bu şekliyle sâbit olamaz. Sonra İbn Merdûyeh, iki ayrı yoldan Hz. Ali'den rivâyet eder ki o, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini nakletmiş : Allah Zühre'ye la'net etsin, o Hârût ve Mârût isimli iki meleği kandırmıştı. Bu rivâyet de aynı şekilde sahîh değildir. Münkerdir. Doğrusu en iyisini Allah bilir.

İbn Cerîr der ki; bana Müsennâ İbn İbrâhîm... İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'dan nakletti ki, ikisi birden şöyle demişler : Âdemoğulları çoğalıp Allah'a isyân edince, melekler, insanların aleyhinde dağlar ve yeryüzüne seslenerek Rabbımız onları hâlâ helâk etmiyecek misin? dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklere; Ben sizin kalplerinizden şehveti ve şeytânı kaldırdım, eğer onları kalbinize yerleştirecek olursam, siz de aynı şeyleri yaparsınız, buyurdu. Onlar böyle bir imtihânla karşılaşmış olsalardı, kendilerini koruyacaklarını söylediler. Bunun üzerine Allah, onlara en seçkininizden iki melek seçiniz diye vahyetti. Onlar da Hârût ve Mârût'u seçtiler. Bu ikisi yeryüzüne indirildiler. Zühre de onların yanına İranlı bir kadın şeklinde —ki ona Bîzaht (بيذخت) diyorlardı— indirildi. Zühre onları günaha sürükledi. Melekler, îman edenler için Allah'tan mağfiret dileyerek Rabbımız, Sen her şeyi bilgin ve merhametinle kuşatmışsın, diyorlardı. Onlar suç işleyince yeryüzünde bulunanlar için mağfiret dilediler. Dikkat edin muhakkak ki Allah Ğafûr, Rahîm olandır. Onları dünya ve âhiret azâbı arasında birisini seçmekte muhayyer bıraktı, onlar da dünya azâbını seçtiler.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Mücâhid'den nakletti ki, o şöyle demiş : Ben bir seferde Abdullah İbn Ömer'le beraber konaklamıştım. Gece bastırınca oğluna dedi ki, bak bakalım kızılyıldız doğdu mu? Ona ne merhaba ne de ehlen ve sehlen. Allah onu yaşatmasın, çünkü o iki meleğin arkadaşıdır. Melekler demişlerdi ki; Ey Rabbımız, harâm yere kan akıtan, senin yasaklarını çiğneyen ve yeryüzünde fesâd çıkaran günahkârları niçin hâlâ bırakıyorsun? Allah, ben onları imtihân ediyorum. Eğer onları imtihân ettiğim gibi sizi de imtihân etseydim onların yaptıklarının aynısını siz de yapardınız, buyurdu. Onlar, hayır dediler. Bunun üzerine Allah seçkinlerinizden iki kişiyi seçin, buyurdu. Onlar da Hârût ve Mârût'u seçtiler. Allah onlara buyurdu ki : Ben sizi yeryüzüne indireceğim; şirk koşmamak, zinâ etmemek ve hiyânet etmemek üzere sizden söz alacağım. Onlar yeryüzüne indirildiler. Üzerlerine de kadın sevgisi indirildi. Allah Zühre'yi güzel bir kadın şeklinde yeryüzüne indirdi. Zühre onları görünce, onu baştan çıkarmak istediler. O, ben öyle bir dinin mensûbuyum ki, ancak o dine bağlı olanlar bana yaklaşabilirler, dedi. Hârût ve Mârût, senin dinin nedir? dediler. Mecûsîliktir, dedi. Onlar, şirk gibi bir şeye biz yaklaşamayız dediler. Zühre Allah'ın dilediği sürece onların yanında kaldı. Onlar Zühre'ye ulaşmak istediler o istediğiniz sizin olabilir, ancak benim bir eşim var, o bu durumdan haberdâr olursa rezîl olmayı istemem, dedi. Eğer benim dinime uyar ve beni göğe çıkarma şartımı yerine getirirseniz ben de sizin olurum. Bunun üzerine Hârût ve Mârût onun dinini kabul ettiler ve istedikleri şekilde onunla birleştiler. Sonra göğe yükselince onlar düşürüldüler, kanatları kırıldı. Başladılar korku ve pişmanlık içinde ağlamaya.

O gün yeryüzünde bir peygamber vardı ki, iki cuma arasında Allah'a duâ ederdi ve cuma günü gelince duâsına icâbet edilirdi. Hârût ile Mârût falanca (peygambere) gitsek de, ondan bizim için tevbe etmesini istesek, dediler ve onun yanına vardılar. O, kendilerine dedi ki : Allah size merhamet etsin, yeryüzü halkından olan bir kişi gökyüzü halkı için neler isteyebilir? Hârût ile Mârût dediler ki; doğrusu biz imtihân olunduk. O da öyleyse siz cuma günü gelin, dedi. Cuma günü onun yanına vardılar. Peygamber kendilerine sizin hakkınızda hiç bir cevap alamadım, ertesi cuma gelin dedi. Ertesi cuma onun yanına geldiler, O, Hârût ile Mârût'a siz muhayyer bırakıldınız, isterseniz bu dünyada bağışlanıp âhirette azâba uğratılacaksınız, isterseniz bu dünyada azâba uğratılıp kıyâmet gününde Allah'ın vereceği hükme rıza göstereceksiniz. Dilediğinizi seçin, dedi. Biri dedi ki; dünya ne ki? Çok az bir şey kaldı. Diğeri ise yazıklar olsun sana, başlangıçta ben senin emrine itâat ettim, şimdi de sen bana itâat et, geçici bir azâbla kalıcı bir azâb bir olur mu? Biz kıyâmet günü Allah'ın hükmüne havâle ediliyoruz, o

zaman bizi azâblandırmasından korkarım, dedi. Diğeri dedi ki; hayır Allah bizim âhiret azâbından kaçınarak dünya azâbını tercîh ettiğimizi bildiğinden, her iki dünyada da bizi azâblandırmayacağını umarım, dedi. Dünya azâbını tercîh ettiler. Böylece onlar ateşle dolu bir kuyuda demirden palangalar üzerine konularak aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru çekilerek azâb edildiler.

Bu rivâyetin Abdullah İbn Ömer'e isnâdı sağlamdır. Daha önce, Ibn Cerîr'in Muâviye İbn Sâlih kanalıyla Nâfî'den naklettiği rivâyet geçmişti. Bu, hem sübût, hem de isnâd bakımından daha sağlamdır. Ayrıca bu rivâyet —doğruyu Allah bilir ya— İbn Ömer'in Kâ'b'dan naklettiği rivâyettendir. Nitekim daha önce Sâlim'in babasından naklettiği rivâyette bu husûs geçmişti. Zühre yıldızının güzel bir kadın şeklinde yeryüzüne indiğini belirten rivâyet ve Hz. Ali'den nakledilen haber ise cidden garîbtir.

Bu konuda vârid olan en uygun haber İbn Ebu Hâtim'in... İbn Abbâs (r.a.) dan naklettiği rivâyettir. İbn Abbâs der ki : Hz. Âdem'den sonra insanlar Allah'ı inkâr edip günahlar işledikleri zaman; gökteki melekler dediler ki : Ey Rabbımız, bu kâinâtı kulların için yarattın ve onların sana itâat etmesini istedin. Fakat onlar, burada işledikleri suçu işlediler, küfürleri irtikâb ettiler, cana kıydılar, harâm mal yediler, zinâ ettiler, hırsızlık ettiler, içki içtiler. Melekler insanların aleyhinde sözler söylüyorlar ve onları ma'zûr görmüyorlardı. Kendilerine bunun bir gayb olduğu söylenince ,yine insanları ma'zûr görmediler. Bunun üzerine «İçinizden seçkin iki melek seçin, onlara emirler vereceğim yasaklar koyacağım» denildi. Melekler de Hârût ile Mârût'u seçtiler. Bu iki melek yeryüzüne indirildi ve âdemoğluna verilen şehvetler onlara da verildi. Allah Teâlâ yalnız kendisine ibâdet etmelerini ve hiç bir şeyi O'na şirk koşmamalarını emretti. Cana kıymayı ve adam öldürmeyi yasakladı, harâm mal yemeyi men'etti, zinâyı, hırsızlığı ve içkiyi harâm kıldı. Bu iki melek bir zaman insanlar arasında yeryüzünde hak ile hükmederek yaşadılar. Bu dönem İdrîs (a.s.) in devri idi. O devirde gökyüzünde Zühre yıldızı nasıl diğer yıldızlardan daha güzelse, öteki kadınlardan da daha güzel olan bir kadın vardı. Bu iki melek, o kadının yanına geldiler ve onu elde etmek istediler. Kadın, kendinin dinine ve yoluna bağlanmadıkça bunu kabul etmeyeceğini söyledi. Onlar kadının dinini sordular. O, kendilerine bir put çıkararak dedi ki; işte ben bu puta taparım. O iki melek, biz puta tapmak gereği duymayız, dediler ve gittiler. Allah'ın takdîr ettiği bir süre kaldılar, sonra tekrâr kadına geldiler ve onu elde etmek istediler, kadın aynı şekilde davrandı. Onlar tekrâr gittiler. Sonra kadına gelerek onu elde etmek istediler, kadın onların puta tapmaktan kaçındıklarını görünce dedi ki; üç şeyden birini seçin : Ya şu puta tapın, ya şu cana kıyın, ya da şu içkiden için. O iki

melek, bunlar gerekmez dediler. En basîti ve ehven olanı içkidir, diyerek içkiyi içtiler, sarhoş oldular. Nihâyet kadınla birleştiler ve halkın kendilerinden haberdâr olmasından korkarak, kadını öldürdüler. Sarhoşluktan ayılıp işledikleri hatâyı fark edince, göğe yükselmek istedilerse de buna güç yetiremediler, göğe çıkmalarına engel olundu. Ve kendileri ile gök halkı arasındaki perdeler kaldırıldı. Melekler, onların yaptıklarına baktılar ve hayretler içerisinde kaldılar. O zaman, daha az bilenin daha az korktuğunu anlayarak yeryüzünde bulunanlar için Allah'dan bağışlanma dilediler. İşte nâzil olan «Melekler de hamd ile Rabblarını tesbîh ederler ve yeryüzünde bulunanlar için mağfiret dilerler» âyeti bunu anlatmaktadır. Hârût ile Mârût'a, «ya dünya azâbını veya âhiret azâbını tercîh edin» denildi. Onlar da «dünya, azâbı çabuk biter, âhiret azâbı ise bitmek tükenmek bilmez» diyerek dünya azâbını tercîh ettiler. Bunun üzerine onlar Bâbil'e getirildiler orada azâblandırıldılar.

Hâkim, Müstedrek'inde uzun olarak Ebu Zekeriya el-Anberî kanalıyla Hükkâm İbn Selm el-Râzî'den bu rivâyeti nakleder. Bu zât sika bir kişidir. O da Ebu Ca'fer el-Râzî'den nakleder, sonra isnâdının sahîh olduğunu söyler. Zühre hakkında rivâyet edilenlerin en uygun olanı budur, doğruyu Allah bilir. (Zühre konusunda Hz. Peygambere kadar uzatılan hadîs; senedi şüpheli bir hadîstir. Selef'ten bu konuda rivâyet edilen hadîsler bu hadîste nakledilenin dışına çıkmaz. Bu hadîslerin bazı isnâdları sahîh olsa da ma'sûm olan peygamberden geldiğine dâir haber, duyma yoluyla sâbit olduğu ve tam olarak tesbît edilemediği için, delilsiz israîliyât hurâfeleri olmaktan öteye geçmez).

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... İbn Abbâs'dan nakletti ki : Dünya göğünün halkı, yeryüzünün halkına baktılar, onların günah işlediğini gördüler ve dediler ki : Ey Rabbımız yeryüzü halkı günah işlemektedirler. Allah ise buyurdu ki : Siz benimle berabersiniz, onlar ise benden uzaktırlar. Kendilerine denildi ki; içinizden üç kişiyi seçin. Onlar da yeryüzüne inmek ve yeryüzü halkı arasında hüküm vermek üzere aralarından üç kişiyi seçtiler. Onlara âdemoğullarına verilmiş olan şehvet verildi, içki içmemeleri ve cana kıymamaları emredildi. Puta tapmamaları ve zinâ etmemeleri bildirildi. İçlerinden birisi yere inmekten vazgeçti ve o indirilmedi, diğer ikisi yeryüzüne indirildi. Bu ikisine «Münâhiye» adı verilen çok güzel bir kadın geldi. İkisi birlikte ona tutuldular, sonra kadının evine geldiler ve onun yanında toplandılar, kadını elde etmek istediler. Kadın onlara şu içkimden içinceye, şu komşumu öldürünceye ve şu putuma tapıncaya kadar hayır, dedi. Onlar puta secde etmeyiz diyerek, içkiyi içmeyi kabul ettiler. İçkiyi içtiler, sonra komşuyu öldürdüler ve puta secde ettiler. Gökyüzü halkına onlar gösterildi. Kadın, onlara dedi ki : Bana, söylediğiniz zaman uçtuğunuz kelimeyi bildirin Onlar da bu kelimeyi kendisine bildirdiler. Kadın, o

kelimeyi söyleyince uçtu ve bir köz haline döndü. İşte bu, Zühre adı verilen gök cismidir. O iki meleğe gelince onlara Dâvûd oğlu Süleymân peygamber elçi olarak gönderildi ve dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında tercîh yapmalarını bildirdi. Onlar dünya azâbını tercîh ettiler. O günden beri gökyüzü ile yeryüzü arasında asılı durmaktadırlar. Bu ifâdede pek çok fazlalıklar, garâbetler ve çirkinlikler vardır, doğruyu en iyi Allah bilir.

Abdürrezzâk der ki; Ma'mer, Übeydullah İbn Abdullah'dan naklet-ti ki; Hârût ile Mârût meleklerden iki melek idiler ve insanlar arasında hükmetmek üzere yeryüzüne indirilmişlerdi. Bunun sebebi; meleklerin âdemoğullarının hâkimleriyle alay etmiş olmalarıydı. O iki meleğin hükmünü almak üzere kendilerine bir kadın geldi, kadına tutuldular. Sonra göğe doğru yükseliyorlardı ki bu yükselişle onların arasına engel konuldu. Dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında tercîh yapmaları bildirildi, onlar da dünya azâbını tercîh ettiler. Ma'mer Katâde'nin şöyle dediğini nakleder : Bu iki melek insanlara büyü öğretiyorlardı, ancak onlardan «biz sadece fitneyiz sakın küfretme» demedikçe kimseye büyü öğretmemeleri husûsunda söz alınmıştı.

Esbât, Süddî'den nakleder ki; o Hârût ve Mârût konusunda şöyle demiş; Hârût ile Mârût, hükümlerinden dolayı yeryüzü halkına ta'n ettiler. Kendilerine denildi ki; ben âdemoğluna şehvetin onunu verdim, onlar bu şehvetle bana isyân ederler. Hârût ve Mârût dediler ki; Rabbımız sen o şehvetlerin hepsini bize versen ve biz yeryüzüne insek, adâletle hükmederdik yine de. Allah Teâlâ onlara buyurdu ki : Size on şehveti verdim, haydi yeryüzüne inin ve insanlar arasında hüküm verin. Bu iki melek Dünbâvend'deki Bâbil'e indiler ve insanlar arasında hüküm verdiler. Gündüz, akşam oluncaya kadar hükümler veriyor, akşamleyin göğe yükseliyor sabahleyin tekrâr iniyorlardı. Bu durum böylece devâm etti. Nihâyet kocasından dâvâcı olan bir kadın geldi onların yanına. Bu iki melek, kadının güzelliğine hayrân oldular, kadının arapça adı «Zühre», Nabatça «Bîzaht», Farsça «Anahit» idi. Meleklerden biri diğerine dedi ki; o beni hayrân bıraktı. Diğeri de aynı şeyi ben sana hatırlatacaktım, ama senden utandım, dedi. Öbürü bunu kendisine hatırlatsam mı? dedi. O, evet ya Allah'ın bize vereceği azâb ne olacak dedi. Diğeri Allah'ın rahmetini isteriz diye karşılık verdi. Kadın kocasını dâvâ etmek üzere yanlarına geldiğinde kadına durumu anlattı. Kadın eşimin aleyhinde hüküm verinceye kadar kabul etmem, dedi. Onlar kadının eşinin aleyhinde hüküm verdiler. Sonra bir örende buluşmak üzere sözleştiler ve sözleşme yerine geldiler. İstedikleri şeyi yapmak isteyince, kadın gökyüzüne çıkmanızı sağlayan ve gökyüzünden inmenizi te'mîn eden sözü bana bildirmedikçe istediğinizi yerine getirmem, dedi. Bunun üzerine kadının istediğini söylediler. Kadın o sözleri

söyleyince gökyüzüne yükseldi. Ancak Allah Teâlâ kadına ineceği sözleri unutturdu ve kadın gökyüzünde kaldı. Allah onu bir yıldız haline getirdi. Nitekim Abdullah İbn Ömer; o yıldızı her gördüğünde la'net okurdu ve derdi ki; Hârût ve Mârût'u baştan çıkaran budur. Hârût ile Mârût akşam olunca göğe çıkmak istediler, ama buna güçleri yetmedi. Felâketi o zaman anladılar ve dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında tercîh yapmaları istendi. Onlar da dünya azâbını tercîh ettiler.

İbn Ebu Nûceyh, Mücâhid'den nakleder ki, o şöyle demiş : Hârût ve Mârût'un durumuna gelince; melekler âdemoğlunun zulmüne hayret ettiler. Kendilerine kitaplar ve apaçık belgeler geldiği halde inkâr etmelerini kınadılar. Rabları onlara dedi ki : İçinizden iki melek seçin, onları yeryüzüne indireyim de âdemoğulları arasında hüküm versinler. Onlar da Hârût ve Mârût'u seçtiler. Allah onları yeryüzüne indirirken buyurdu ki : Siz âdemoğlunun zulmünü ve günah işlemesini hayretle mi karşılıyorsunuz? Onlara ardarda kitaplar ve elçiler geldi, işte sizinle benim aramda elçi de yok, istediğiniz şeyi yapın, şöyle şöyle edin, böyle böyle çağırın. Kendilerine emirler verdi, yasaklar koydu. Sonra bu iki melek insanlar arasında Allah'a kendilerinden daha çok itâat eden birisi bulunmayacak tarzda yeryüzüne indiler, hükümler verdiler, adâletli davrandılar. Gündüz âdemoğulları arasında hükümler veriyorlardı, akşam olunca göğe çıkıyor, meleklerle birlikte oluyorlardı, sabah olunca yeryüzüne iniyor adâletli hüküm veriyorlardı. Nihâyet Zühre yıldızı çok güzel bir kadın şekline girdirilerek dâvâcı durumunda gönderildi. Onlar kadının aleyhinde hüküm verdiler. Kadın ayağa kalkınca her biri içinden kadını elde etmek isteğini duydu. Biri diğerine dedi ki; benim içimden geçen senin de içinden geçiyor. Öbürü de doğru, dedi. Bunun üzerine kadına haberci gönderdiler, gelsin lehinde hüküm verelim, dediler. Kadın dönünce onun lehinde hüküm verdiler. Kadın onların yanına geldi, kadına ayıp yerlerini açtılar. Onların şehveti kendi nefislerinde idi, kadınlarla şehvet ve lezzet konusunda âdemoğulları gibi değildiler. İş, bu duruma gelince onlar imtihâna çekildiler. Zühre uçtu ve olduğu yere gitti, akşam olunca onlar da göğe çıkmak istediler, ancak gökten kovuldular ve kendilerine izin verilmedi. Kanatları onları taşımadı. Âdemoğullarından bir kişiden medet istediler. O, yardıma gelince; Rabbına bizim için duâ et, dediler. Âdemoğlu, yeryüzü halkı, gökyüzü halkına şefâat edebilir mi hiç? dedi. Onlar, biz Rabbının seni gökyüzünde hayırla yâdettiğini duymuştuk, dediler. Âdemoğlu onlara bir gün verdi ve ertesi gün onlar için duâ etti. Onun duâsına karşılık verildi ve kabul edildi. Böylece onlar dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında muhayyer bırakıldılar. Biri arkadaşına bakarak dedi ki; bilmez misin Allah âhiretteki fevc fevc azâbı öylesine zor ve öylesine süreklidir. Dünyada ise onun gibi dokuz kat vardır. Onların Bâbil'e indirilmeleri

ve orada azâblandırılmaları buyuruldu, Mücâhid, bu iki meleğin demirle burada tutuklu ve asılı bulunduğunu, kanatlarından bağlanmış olduklarını öne sürmüştür.

Hârût ve Mârût kıssası Mücâhid, Süddî, Hasan, Katâde, Ebu'l-Âliye, Zührî, Rebî' İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân ve diğerleri gibi tâbiînden bir topluluk tarafından rivâyet edilmiştir. Geçmişlerden ve sonrakilerden birçok kimse de bu kıssayı nakletmişlerdir. Bunların özetine bakılacak olursa, tafsîlâtı konusundaki haberler İsrâiloğullarının rivâyetlerine dayanmaktadır. Çünkü bu konuda; kendi arzusuyla konuşmadığı, ma'sûm, doğru ve doğrulanmış olduğu bilinen Hz. Peygambere kadar uzanan sahîh, kesintisiz bir isnâd yoktur. Kur'an'ın akışından anlaşılan odur ki; kıssa özet olarak verilmiş genişliğine sergilenmemiş ve uzun uzadıya açıklanmamıştır. Biz Allah Teâlâ'nın murâd ettiği gibi Kur'an'da vârid olan kısmına inanırız. Şüphesiz ki gerçek durumu en iyi Allah bilir.

Bu konuda birçok garîb rivâyetler ve acayip hikâyeler nakledilir ki, biz bunlara da dikkat çekmeyi uygun gördük.

İmâm Ebu Ca'fer Taberî der ki; Rebî' İbn Süleymân bize Hz. Peygamberin eşi Hz. Âişe (r.a.) den nakletti ki, o şöyle demiş : Hz. Peygamber henüz yeni vefât etmişti ki Devmet'ül-Cendel halkından bir kadın bana geldi ve Hz. Peygambere bir şey soracağını söyledi. Kendisine sihir yapıldığını ancak o buna uymadığını belirtti. Hz. Âişe (r.a.) Urve'ye dedi ki : Ey bacımın oğlu, onun Rasûlullah (s.a.) ı hayatta bulup da kendisine şifâ vermesini göremeyince ağladığını gördüm, kadın ağlıyordu. Nihâyet ben ona acıdım, kadın dedi ki; ben mahvolmaktan korkuyorum, benim kocam bir süre benden ayrıldı. Bu sırada yaşlı bir kadın yanıma geldi, ben de durumu ona açtım ve dertlendim. Yaşlı kadın dedi ki, benim sana söyleyeceğimi yaparsan, kocan geri gelir. Akşam olunca iki siyah köpekle yanıma geldi. Köpeklerden birine ben, diğerine o bindi. Hiç birşey olmamış gibiydi. Nihâyet Bâbil'e geldik ve durduk, orada ayaklarından asılmış iki adam vardı. Onlar, niçin geldiniz? dediler. Ben, büyü bilir misiniz? dedim. Onlar, «biz sadece bir fitneyiz, sakın küfretme dön geri git» dediler, ben dönmekten kaçınarak, hayır gitmem dedim. Onlar git falanca tandıra idrârını yap dediler. Ben söylenilen yere gittim, ancak korkudan idrârımı yapamadım. Onlar, yaptın mı dediklerinde, evet dedim. Bir şey gördün mü dediklerinde, bir şey görmedim dedim. O iki kişi, öyleyse yapmamışsın git memleketine dön sakın küfretme dediler. Ben olduğum yerde kaldım ve gitmekten kaçındım. Onlar falanca tandıra git idrâr yap öyleyse, dediler. Ben oraya gittim titreyerek onların yanına döndüm ve yaptım, dedim. Onlar, ne gördün dediler, ben hiç bir şey görmedim, dedim. Onlar, yalan söylersin yapmamışsın, git memleketine dön, sakın küfretme,

kendi işinle başbaşa ol, dediler. Ben olduğum yerde direterek gitmekten kaçındım. O ikisi, öyleyse git şu tandıra idrâr yap, dediler, gittim oraya idrâr yaptım ve o anda demirden zırhlara bürünmüş bir süvârinin benden çıktığını gördüm. Süvâri göğe doğru gitti ve göremiyeceğim şekilde kayboldu. Bunun üzerine o iki kişinin yanına gelerek söylediğinizi yaptım, dedim. Onlar, ne gördün? dediklerinde, zırhlı bir süvâri'nin benden çıkıp göğe doğru gittiğini gördüm, sonunda o süvâriyi izleyemez oldum, dedim. Onlar, işte şimdi doğru söylersin, senden çıkan o şey îmanındır, şimdi git dediler. Ben, beraberimde giden o kadına dedim ki; Vallahi ben bir şey bilmiyorum, bu ikisi de bana hiç bir şey demediler. Kadın, evet dedi ne istersen artık olur, şimdi şu buğdayı al ve ek, dedi. Ben de ektim, ol dedim buğday oldu, yeşer dedim, buğday yeşerdi, kuru dedim, buğday kurudu, üğün dedim, buğday üğündü, ekmek ol dedim, buğday ekmek oldu. Ne istersem her şeyin avucumun içinde olduğunu görünce Allah'a andolsun ki pişman oldum, ve hiç bir şey yapmadım, katiyen bir daha da yapmıyacağım, ey mü'minlerin anası, dedi.

Bu olayı İbn Ebu Hâtim, Rebî' İbn Süleymân'dan yukarda geçtiği gibi uzun uzadıya nakleder ve sonunda şunu ilâve eder : Ben Rasûlullah (s.a.) ın henüz vefât ettiği sıralarda ashâbına bu konuyu sordum, onlar o sıralarda pek çoktular, ne diyeceklerini bilmediler, hepsi endîşelendiler ve bilmedikleri konularda fetvâ vermekten korktular. Sadece İbn Abbâs veyahut onun yanında bulunanlardan birisinin Hz. Âişe'ye; keşki babaların sağ olsalardı veya birisi sağ olsaydı, diye cevap verdiğini nakleder. Hişâm der ki; eğer o bize gelmiş olsaydı kendisine tazmîn fetvâsını verirdik. İbn Ebu Zenâd der ki; Hişâm şöyle diyordu : Onlar takvâ ehli idiler ve Allah'dan korkarlardı. Sonra Hişâm der ki; aynı durum bugün bizim başımıza gelseydi ahmakların ve bilgisiz zorakiliğe girenlerin nasıl olduklarını görürdün. Bu rivâyetin Hz. Âişe'ye isnâdı sahîhtir. Nitekim bu rivâyeti delil getirerek bazıları büyücülerin varlıkların özünde yer edebildikleri kanâatini serdetmişlerdir. Çünkü bu olayda nakledilen kadın, buğdayı ekmiş ve anında da ürün elde etmiştir. Başkaları da dediler ki; büyücülerin hayâl oyunundan başka bir şeye gücü yetmez. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Halkın gözlerini büyüleyerek onları korkutmaya çalıştılar ve büyük bir sihir getirdiler.» Ve yine Allah Teâlâ buyurur ki; «Büyüleri dolayısıyla onun yürüdüğünü hayâl ettiriyorlardı.» (Tâhâ, 66) Buradan delil getirildi ki; Kur'an'da zikri geçen Bâbil Süddî ve diğerlerinin dediği gibi Dünbâvend Bâbil'i değil, Irak Bâbil'idir. Ayrıca Kur'an'da zikri geçen Bâbil'in Irak Bâbil'i olduğuna delil; İbn Ebu Hâtim'in... Ebu Sâlih el-Gıfârî'den naklettiği şu rivâyettir : Buna göre Ali İbn Ebu Tâlib (r.a.) bir seferinde Bâbil'e uğrar, müezzin ikindi namazına çağıran ezânı okur. Fa-

kat Hz. Ali oradan çıkınca müezzine emreder, tekrâr ezân okur ve namazını kılar. Bitirince der ki; benim sevgilim Rasûlullah (s.a.) beni kabristanda ve Bâbil'de namaz kılmaktan nehyetti, çünkü orası la'netlenmiştir.

Ebu Dâvûd der ki, bana Süleyman İbn Dâvûd... Ebu Sâlih el-Ğıfârî' den nakletti ki, Hz. Ali (r.a.) gezerken Bâbil'e uğramış, müezzin ikindi namazıyla onu namaza davet etmiş. Bâbil'den çıkınca müezzine emretmiş, ezân okunmuş, namazını kılmış ve bitirince demiş ki; benim sevgilim Rasûlullah (s.a.) beni kabristanda ve Bâbil toprağında namaz kılmaktan nehyetti. Çünkü orası la'netlenmiştir. Ahmed İbn Sâlih... Ebu Sâlih el-Gıfârî kanalıyla Hz. Ali'den Süleyman İbn Dâvûd'un hadîsiyle aynı anlamda olan bir rivâyeti nakleder; ancak (برز) kelimesi yerine (خرج) kelimesini kullanır. Bu hadîs Ebu Dâvûd'a göre hasen'dir. Çünkü o bu hadîsi rivâyet etmiş ve susmuştur. Bu hadîste, fıkhî hüküm olarak Bâbil toprağında namaz kılmanın mekrûh olduğu anlatılmaktadır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) ın; ancak ağladıkları takdîrde evlerine girebileceği, aksi takdîrde girmesi yasak olan, Semûd diyârında da namaz kılması mekruh sayılmıştır.

Hey'et ashâbı (astronomi bilginleri) derler ki; Irak ıklîminde bulunan Bâbil'in okyanus denilen Batı Atlas denizine uzaklığı 70 derecedir. Bu, boylam bakımından böyledir, enlem bakımında ise onun güney tarafından yeryüzünün ortasına —ki bu, Ekvator çizgisinin üzerine denk gelir— uzaklığı ise 32 derecedir. Allah en iyisini bilendir.

«Biz ancak bir fitneyiz sakın küfretme demedikçe kimseye sihir öğretmezlerdi» kavline gelince; Ebu Ca'fer el-Râzî... İbn Abbâs'dan nakleder ki, o şöyle demiş : Onlara birisi gelip de büyü öğrenmek isterse o kişiyi şiddetle nehyederler ve ona derlerdi ki; biz sadece bir fitneyiz sakın küfretme, çünkü onlar hayrı ve şerri, küfrü ve îmanı bilmişlerdi ve sihrin küfür olduğunu biliyorlardı. Eğer gelen kişi ısrâr eder ve onların sözünü tutmazsa, onun falanca ve falanca yere gitmesini emrederlerdi. Oraya vardığında şeytân onlara görünür ve büyüyü öğretirdi. Büyü öğrenince de onlardan nûr dışarı çıkardı. Parlayarak göğe doğru gittiğini görünce eyvah ben ne yapacağım? derlerdi.

Hasan el-Basrî bu âyetin tefsîrinde der ki; evet her iki melek büyü ile indirilmişti ki Allah'ın insanları imtihân etmeyi istediği bir tecrübe ile denenmeyi öğrensinler. «Allah, onlardan biz ancak bir fitneyiz sakın küfretme demedikçe kimseye büyü öğretmiyeceklerine» dâir söz almıştı. Bu görüşü İbn Ebu Hâtim de rivâyet eder. Katâde de der ki; onlardan biz tecrübe için gönderilmiş bir fitneyiz, sakın küfretme demedikçe kimseye sihir öğretmeyeceklerine dâir söz almıştık. Süddî der ki; bu iki meleğe büyü öğrenmek isteyen geldiğinde; onlar, o kişiye öğüt

verirler ve derlerdi ki; sakın küfretme biz sadece bir fitneyiz. Kişi vazgeçmez ve ısrâr ederse, ona haydi git, şu külün üzerine idrârını yap, derlerdi. Eğer o kişi idrâr yaparsa, ondan bir nûr dışarı çıkar ve parlayarak gökyüzüne giderdi ki işte bu îmandı. Sonra duman şeklinde bir şey gelir bütün duyu organlarından içeri girerdi ki, bu da Allah'ın gazabıydı. Kişi bunları bildirince o iki melek de kendilerine sihir öğretirlerdi. İşte Allah Teâlâ'nın : «Biz sadece bir fitneyiz, sakın küfretme demedikçe kimseye sihir öğretmezlerdi.» kavlinin mânâsı budur. Süneyd Haccâc yoluyla İbn Cüreyc'den nakleder ki; o bu âyetin tefsîrinde şöyle demiştir : Kâfirden başka kimse büyüye cesâret edemez.

Fitne, imtihân ve tecrübe demektir... Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'dan sözederken buyurmuş olduğu : «Bu ancak senin için bir imtihândır» kavlindeki fitne kelimesi de bu mânâyadır. Bazıları bu âyeti delil göstererek, sihir öğretenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Buna delil olarak Hâfız Ebubekr el-Bezzâr'ın... Abdullah'dan naklettiği şu hadîs-i şerîfi gösterilir : «Kim bir kâhine veya büyücüye gider de, onun söylediğini doğrularsa Muhammed (s.a.) e indirilmiş olana küfretmiş olur.» Bu hadîsin isnâdı sağlamdır bu konuda başka deliller de vardır.

«O ikisinden kişi ile karısının arasını ayıracak şeyleri öğreniyorlardı.» Yani Hârût ve Mârût'tan öğrendikleri sihirle çirkin fiilleri yapıyorlardı. Öyle ki karı ile kocasının arasını ayıracak kötü davranışlarda bulunuyorlardı. Birbiriyle uyuşan ve anlaşan karı kocanın arasını ayırıyorlardı ki, bu şeytânların işidir. Nitekim Müslim'in Sahîh'inde; A'meş'in Cabir İbn Abdullah'dan naklettiği hadîste, Rasulullah (s.a.) şöyle buyurur :

Doğrusu şeytân tahtını suyun üzerine kondurur, sonra elçilerini insanlar arasına gönderir. Onlardan şeytânın yanında mertebesi en yakın olanı fitnesi en büyük olanıdır. İçlerinden biri gelip der ki : Ben falanca ile beraberdim ve nihâyet onu yalnız bıraktığımda şöyle diyordu. Bunun üzerine İblîs, hayır Allah'a andolsun ki sen bir şey yapmış değilsin, der. Bir diğeri gelir ve der ki; ben falancayı bıraktığımda onunla eşinin arasını ayırmıştım. İblîs, onu yanına yaklaştırır ve ona tutunarak ne güzelsin sen, der. (Müslim, Sahîh, Kitab el-Kıyâme, VIII, 138)

Büyü yoluyla eşlerin arasını ayırmanın sebebi, erkek veya kadından, birini diğerine kötü ve çirkin gösterme vehmidir. Yahut kızdırmak ve hoşlandırmamak gibi ayırmayı gerektiren sebeplerden birini yapma netîcesinde ayrılma ortaya çıkar.

«Onlar büyü ile Allah'ın izni olmadıkça kimseye zarar verici değillerdi.» kavli hakkında Süfyân el-Sevrî der ki; ancak Allah'ın hükmü ile zarar verebilirlerdi. Muhammed İbn İshâk der ki; Allah'ın ancak onları istedikleriyle başbaşa bırakması sonucu zarar verebilirlerdi. Hasan el-Basrî der ki; evet Allah dilediğine onları musallat kılar, dileme-

diğine de musallat kılmaz. Allah'ın izni olmadan onlar kimseye zarar veremezler. Nitekim bu âyette de Allah bunu ifâde ediyor. Hasan der ki; bu sihir ancak onun içine giren kimseye zarar verebilir.

«Kendilerine zarar veren fakat fayda vermeyen şeyleri öğreniyorlardı.» Yani dinlerine zarar verip zarara denk gelecek bir fayda sağlamayan şeyleri öğreniyorlardı.

«Andolsun ki onlar, sihri satın alan kimse için âhirette hiç bir nasip olmıyacağını biliyorlardı.» Yani Rasûlullah (s.a.) a tâbi olmak yerine sihri benimseyen yahûdîler, bu davranışta bulunanların âhirette hiç bir nasibi olmıyacağını biliyorlardı. İbn Abbâs, Mücâhid ve Süddî buradaki (خلاق) kelimesinin nasîb olduğunu belirtmişlerdir. Abdürrezzâk Ma'mer kanalıyla Katâde'den nakleder ki; bu âyetin, «onlar için âhirette hiç bir yön yoktur» anlamına geldiğini söylemiştir. Katâde der ki; Hasan ise, onların hiç bir dini yoktur mânâsına geldiğini söylemiştir. Sa'd, Katâde'den naklen der ki, ehl-i kitab Allah'ın kendilerinden aldığı ahid uyarınca büyücülerin âhirette hiç bir nasîbi olmadığını biliyorlardı, demektir.

«Ne fena bir şey karşılığında nefislerini sattılar. Şayet bilmiş olsalardı.»

«Eğer onlar inanmış ve sakınmış olsalardı Allah katındaki sevâb daha hayırlı olurdu. Keşki bilselerdi.»

Allah Teâlâ buyuruyor ki; inanmak ve Rasûlullah'a tâbi olmak yerine koydukları şeyler ne kadar kötüdür. Eğer bilgileri olsaydı kendilerine verilen öğütten faydalanırlardı. Onlar, şayet Allah'a ve Rasülüne îman edip haramlardan sakınsalardı bu, kendileri için Allah katında daha çok sevâb temin ederdi. Kendilerinin seçtikleri ve beğendikleri şeylerden daha çok netîce sağlardı. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur :

«Kendilerine ilim verilmiş olanlar da dediler ki; yazıklar olsun size, Allah'ın îman edip sâlih amel işleyenlere verdiği sevâb daha hayırlıdır, ona ancak sabredenler ulaştırılır.»

«Eğer onlar inanmış ve sakınmış olsalardı» âyetini büyücüleri tekfîr edenler delil getirmektedir. Nitekim Ahmed İbn Hanbel'den nakledilen rivâyet ve seleften bir grubun sözü böyledir. Bazıları dediler ki; büyücüler tekfîr edilmez, sadece onların boynu vurularak hadd-i şer'î tatbik olunur. İmâm Şâfiî ve Ahmed İbn Hanbel'in naklettiği rivâyete göre, Süfyân, Amr İbn Dinâr'dan nakleder ki; o Bücâle İbn Abede'nin şöyle dediğini duymuştur. Hattâb oğlu Ömer (r.a.) ona yazmış ve emretmiş ki; her erkek ve dişi büyücüyü öldürün. O der ki; biz üç erkek büyücüyü öldürdük. Bu rivâyeti Buhârî de Sahîh'inde tahrîc eder. Aynı şekilde mü'minlerin anası Hafsa'ya câriyelerinden birisinin büyü

yaptığı ve onun emriyle bu câriyenin öldürüldüğü rivâyeti de sahîhtir. Ahmed İbn Hanbel der ki; Peygamberin ashâbından üç kişiden, büyücülerin öldürülmesine dâir sahîh rivâyet nakledilmiştir.

Tirmizî, İsmâîl İbn Müslim'in hadîsinde Hasan ve Cündûb el-Ezdî' den nakleder ki, o şöyle demiş :

قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى اللهُ عليه وسلم : حَدُّ السَّاحِرِ ضَرْبَةٌ بِالسَّيْفِ .

Rasûlullah (s.a.) «büyücünün haddi, kılıçla (boynunun) vurulmasıdır.» buyurmuştur. Sonra Tirmizî der ki; biz bu hadîsi bu şekilde merfû olarak tanıyoruz. İsmâîl İbn Müslim, hadîste zayıf sayılır, sahîh olan bu hadîsin Cündûb'den mevkûf şekilde nakledilmiş olmasıdır. Ben derim ki; bu hadîsi Taberânî bir başka şekilde Hasan ve Cündûb yoluyla merfû olarak rivâyet eder. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Müteaddit yollarla nakledilir ki; Velîd İbn Ukbe'nin yanında bir büyücü varmış, önünde oynar ve adamın başını uçurur sonra çağırır ve başı yerine koyarmış. Bunu gören halk, Sübhânallah ölüleri diriltiyor, dermiş. Muhâcirlerin sâlihlerinden bir kişi (Üsd el-Gâbe'de bu kişinin Cündûb İbn Kâ'b el-Ezdî olduğu nakledilir, I, 361) bunu görünce, ertesi gün kılıcına sarılarak adamın oyununu oynadığı yere gelmiş, büyücünün boynunu vurmuş ve demiş ki; eğer büyücü doğru söylüyorsa kendi kendini diriltsin. Sonra Allah Teâlâ'nın : «Siz göre göre büyücüye mi uyuyorsunuz?» kavlini okumuş. Velîd buna kızmış, çünkü adama böyle bir davranış için müsâade vermemiş imiş. Sonra onu hapsetmiş fakat bir süre sonra bırakmış, Allah en iyi bilendir. Ebu Bekr el-Hallâl der ki; bize Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel... Hârise'den nakleder ki; emîrlerden birisinin yanında bir adam oynuyormuş. Cündûb kılıcını kuşanarak gelmiş ve onu öldürmüş. Hârise der ki; onun büyücü olduğunu zannediyorum. Şâfiî merhûm Hz. Ömer'in ve Hafsa'nın hâdisesini sihrin şirk olduğu konusuna hamletmiştir. En iyisini bilen Allah'tır.

F. Râzî'nin Sihirle İlgili Görüşleri :

Ebu Abdullah Fahreddîn el-Râzî tefsîrinde nakleder ki; Mu'tezile büyünün varlığını inkâr etmiştir. Râzî der ki; hatta onlar büyünün varlığına inananları kâfir saymışlardır. Sünnet ehline gelince, onlar büyücünün havada uçabileceğini, insanı merkep şekline çevirebileceğini, merkebi insan şekline döndürebileceğini câiz görmüşlerdir. Ancak demişlerdir ki; büyücü o büyüleri yaparken ve belirli sözleri söylerken yaratan Allah'tır. Büyücünün yaptığı şeyleri yaratan felek veya yıldız de-

ğildir. Ancak filozoflar, Müneccimler ve Sâbiîler bunun tersini kabul ederler. Sonra Râzî, sihrin meydana geldiğine ve Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delil olarak Allah Teâlâ'nın : «Halbuki bunlar Allah'ın izni olmadıkça o sihirle kimseye zarar verici değillerdi.» âyetini göstermektedir. Haberlerde de Rasûlullah (s.a.) a büyü yapıldığı vâriddir, Sihir, Peygamberi etkilemiştir. Kezâ zikri geçen kadının Hz. Âişe ile olan kıssasını delil getirirler. O kadının Bâbil'e gittiği, sihir öğrendiği konusundaki nakillerini örnek verirler. Râzî bu kitapta birçok hikâyeler zikrettikten sonra der ki :

Beşinci mes'ele, büyüyü bilmenin çirkin ve yasak olmadığı konusundadır. Muhakkıklar bu konuda ittifâk etmişlerdir. Çünkü bilgi kendiliğinden şereflidir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın «Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» kavli umûm ifâde etmektedir. Eğer büyü bilinmemiş olsaydı, onunla mucize arasındaki fark da kavranamazdı. Mu'cizenin, mu'cize olduğunu bilmek vâcibdir. Vâcibin dayandığı şey de vâcibdir. Bu ise büyüyü öğrenmeye çalışmanın vâcib olmasını gerektirir. Vâcib olan bir şey, nasıl kendiliğinden harâm ve çirkin olabilir? Bu mes'elede, harfi harfine Râzî'nin ifâdesi bu. Bu ifâdeye birkaç bakımdan göz atmak gerekir :

Birincisi : Onun «sihir öğrenme kendiliğinden çirkin değildir» sözüdür. Eğer Râzî bununla aklen çirkin olmadığını kasdediyorsa, onun muhâlifi olan mu'tezile bunu aklen mümkün görmüyor. Eğer şer'an çirkin olmadığını kasdediyorsa, bu âyet-i kerîme'de sihir öğrenmenin çirkinliği anlatılmaktadır. Sahîh hadîste de «bir bakıcıya veya kâhine giden kimse Muhammed (s.a.) e indirilmiş olana küfretmiştir» buyurulmaktadır. Sünen kitaplarında da «kim bir düğümü bağlar ve ona üfürürse büyü yapmıştır» buyurulur. «Sihir öğrenmenin yasak olmadığı konusunda muhakkıklar ittifâk etmişlerdir» sözüne gelince, zikrettiğimiz âyet ve hadîslerin karşısında yasak olmadığı nasıl söylenebilir? Muhakkıkların ittifâk etmesi, ulemânın imâmlarının veya çoğunluğunun bu noktada karâr vermiş olmalarını gerektirir. Böyle bir karâr var mıdır? Ayrıca Râzî, büyüyü Allah Teâlâ'nın : «Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» âyetinin umûmu içerisine girdirmektedir ki, bunun da üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu âyet şer'î bilgileri bilenleri övmek içindir. Sen büyünün şer'î bilgilerden olduğunu nasıl söyleyebilirsin? Sonra görüşünü ilerleterek, mucizeyi bilmenin ancak büyüyü bilmekle mümkün olabileceğini, dolayısıyla büyü öğrenmenin vâcib olduğunu söylemesi zayıf, hatta fâsid bir görüştür. Çünkü bizim peygamberimizin mucizelerinin en büyüğü Kur'an-ı Azîm'dir. Bâtıl onun önünden ve ardından sızmaz, o Hakîm ve Hamîd katından indirilmedir. Kaldı ki mu'cizenin mu'cize olduğunu bilmek, büyüyü bilmeyi gerektirmez. Ayrıca malûmdur ki; sahâbe ve tâbiîn ile müslümanların imâmlarının

umûmu mucizeyi biliyorlar ve onunla diğer şeyleri birbirinden ayırd ediyorlardı, ama büyü bilmiyorlardı, öğrenmemişlerdi ve öğretmemişlerdi. En iyiyi Allah bilir. Sonra Ebu Abdullah Râzî sihrin çeşitlerini sayarak bunun sekiz türlü olduğunu söyler.

1 — Kildanîlerin veya Keşdanîlerin büyüsü. Onlar yedi gezegene tapıyorlardı ve bunların, kâinâtı idâre ettiğini hayır ve şerrin dünyaya onlar vâsıtasıyla geldiğini söylüyorlardı. Bunlara İbrâhîm (a.s.) peygamber olarak gönderilmiş ve görüşlerini ibtâl etmiş, mezheplerini reddetmiştir. Kâdî İbn Hallikân ve diğerlerinin zikrettiklerine göre Râzî el-Sırr el-Mektûm fî muhâtabeti'l-şems ve'l-Nücûm» isimli ona atfedilen eserde bu konuyu derinliğine zikretmiştir. Denir ki; Râzî bu fikrinden dolayı tevbe etmiştir. Yine denir ki; o büyünün önemini ortaya koymak için bu eserini izhâr etmiştir, yoksa ona inandığı için değil. Tahmîn edilen de budur. Bu eserinde onların bu yedi gezegenden her birine nasıl hitap ettiklerini, ona karşı yaptıkları davranışları, kestikleri kurbanları ve giydikleri elbiseleri anlatır.

2 — Evhâm ve kuvvetli rûh sahiplerinin büyüsü. Sonra Râzî vehmin rûhlar üzerinde tesîri olduğunu belirterek der ki; bir insan toprağın üzerine konulmuş olan köprü üzerinde yürüyebilir, ama ırmağın veya benzerî şeyin üzerine uzatılmış olan kalasın üzerinden yürüyemez ve daha buna benzer görüşler. Râzî der ki : doktorlar sürekli burnu kanayanın kırmızı kızıl şeylere bakmasını, sar'alının da dönen veya parlak şeylere bakmasını yasaklamışlardır. Bütün bunlar rûhların evhâma baş eğici şekilde yaratılmış olmasından ileri gelmektedir. Râzî der ki; akıl sahipleri göz değmesinin hak olduğunda ittifâk etmişlerdir. O, buna delil olarak Rasûlullah (s.a.) dan nakledilen ve sahîh olarak sâbit olan hadîsi gösterir. Rasûlullah buyurur ki «göz haktır. Eğer kaderi bir şey geçebilecek olsaydı, göz geçerdi.» Râzî der ki; bunu bildikten sonra biz şöyle deriz : Bu gibi hareketleri yapan rûh bazan çok kuvvetli olabiiir. Bu şeyleri yaparken âlet ve edevât kullanmaya gerek duymaz. Bazan da zayıf olur, âletlerden yardım alma gereğini duyar. Bunun tahkîkı şöyledir : Rûh bedenden üstün olur, gök âlemine çekilmeye fazlaca arzu duyarsa o, semâvî rûhlardan bir rûh gibi olur ve bu âlemin maddesine tesîr gücü kazanır. Eğer zayıf olursa bedenin yapısına fazlasıyla ilişir ve o zaman da sadece bedene hükmedebilir. Bu hastalığın tedâvîsi için gıdâyı azaltmak gerektiğini, halktan ve gösterişten sıyrılmak icâbettiğini söyler.

Ben derim ki; Râzî'nin işâret ettiği bu husûs, duruma hâkim olmaktır. Bu da iki şekilde olur : Bazan meşrû ve doğru yolla Allah'ın ve Rasûlünün emrettiğini yerine getirmek ve nehyettiğinden kaçınmakla olur. Bu hal Allah Teâlâ'nın bu ümmetin sâlih kullarına lutfettiği kerâmetler ve lutuflardır. Şerîat dilinde buna sihir adı verilmez. Bazan da

bozuk bir hal ile olur. O halin sahibi Allah ve Rasûlünün emrettiği şeye intisâb etmez ve bu sebeple o konuda tasarruf sağlıyamaz. Bu da şerîata aykırı davranan bahtsızların halidir. Bu hal, onların Allah katında sevimli olduklarını göstermez. Nasıl Deccâl —Allah'ın lâ'neti onun üzerine olsun— bazan hârikulâde şeyler gösterirse ve bu konuda pek çok hadîs vârid olmuşsa, bununla beraber o şer'an zemmedilerek la'nete uğramışsa, şerîat-i Muhammediye'ye muhâlefet edenlere benzeyen kişiler de böyledir. O şerîatın sahibine salât ve selâmların en üstünü olsun. Bu konunun açıklanması gerçekten uzun sürer ki yeri burası değildir.

3 -- Yeryüzü rûhlarından yardım dilemek şeklindeki büyü. Yeryüzü rûhları cinlerdir. Ancak filozoflar ve mu'tezile buna muhâlefet ederler. Cinler iki kısımdır; bir kısmı mü'min, bir kısmı kâfirdir. Kâfir olanlar şeytânlardır. Râzî der ki; nâtık nefislerin yeryüzü rûhlarıyla bağlantı kurmaları gökyüzü rûhlarıyla bağlantı kurmalarından daha kolaydır. Çünkü aralarında yakınlık ve ilişki vardır. Sonra bu san'at sahipleri ve tecrübeli kimseler, yeryüzü rûhlarıyla bağlantı kurmanın tecrîd, içe çekilme ve bir takım duâlar okumakla kolayca gerçekleşebileceğini görmüşlerdir. İşte muskacılık ve teshîr ameliyesi diye adlandırılan budur.

4 — Sihrin dördüncü türü bir takım hayâl oyunları ve göz bağcılıktır. Bunun temeli şudur : Göz bazan yanılır, belirli bir şeyle meşgûl olur, diğerini görmez. Görmez misiniz mahâretli bir göz bağcı; halkın dikkatini çekecek birçok şeyler yapar, ama halkın gözünü bağladığı için onu göstermez. Halkı belirli bir şeyle meşgûl ederken o süratlice başka bir şey yapar ve o zaman halkın beklemediği bir şeyi onlara gösterir. Böylece halkın hayranlığını cezbeder. Eğer o susup yapmak istediklerinin tersine duyguları göstererek söylemiş olmasaydı ve halkın rûhunu ve evhâmını değişik şekilde oyalamasaydı, bakanlar onun yaptıkları şeyi dikkatle görürlerdi. Râzî der ki; gözün bir nevi eksikliğe marûz kalması ne kadar fazla olursa, yapılan şey de o kadar güzel olur. Meselâ gözbağcı çok aydınlık bir yere veya çok karanlık bir yere oturur. Bakıcı güç her iki halde de onu iyi göremez durumdadır.

Ben derim ki; bazı müfessirler Firavun'un yanındaki büyücülerin, büyüsünün gözbağcılık cinsinden olduğunu söylemişlerdir. Bunun için Allah Teâlâ «İplerini atınca halkın gözünü boyadılar ve onları korkutarak büyük bir sihir getirdiler.» buyuruyor. Diğer bir âyet-i kerîme'de de : «Büyücüleri ile onun yürümekte olduğunu hayâl ettiriyorlardı.» buyuruyor. Gerçekte onların ipleri yürümüyordu. Allah en iyisini bilendir.

5 — Büyünün beşinci şekli geometrik oranların birleşmiminden doğan âletlerle meydana getirilen fevkalâde hareketlerdir. Bir ata binmiş süvârinin elinde bir boru olup, hiç kimse ona dokunmadan oto-

matik olarak günün her saatinde boruyu üflemesi gibi. Rûmların ve Hintlilerin yaptığı resimler de bu türdendir. Öyleki, bakan kimse onunla gerçek insan arasında fark bulamaz. İnsanı ağlarken ve gülerken böylesine tasvîr ederler. Nihâyet Râzî der ki; bu şekiller bir takım hiyel şekilleridir. Firavun'un büyücülerinin büyüsü de bu kabîldendir.

Ben derim ki; bazı müfessirlerin «büyücüler iplerine ve değneklerine sarıldılar» sözüyle ona civa sürdüler ,civa sebebiyle kıvranmaya başladı, bakanlar da onun kendiliğinden hareket ettiğini tahayyül eder oldular, sözünü kasdetmektedirler. Râzî der ki; saat kutularının yapısı da bu türdendir. Bu konunun içerisine hafîf aletlerle ağır yükleri kaldırma ilmi de girer. Gerçekten bunun büyüden sayılmaması lâzımdır. Çünkü bunun belirli ve kesin sebepleri vardır. O sebepleri bilenler bunu her zaman için yapabilirler.

Ben derim ki; genellikle Hıristiyanların hîleleri de bu kabîldendir. Onların naklettikleri nûrlar, mukaddes beldelerinde bulunan kilisenin kubbesi de böyledir. Gizlice kiliseye ateş girdirmeleri, halkın dikkatini çeken ince bir san'atla kandilleri yakmaları da böyledir. Havâstan olan kişiler bunu kabul ederler, ancak bunu kendi dinlerinin mensûblarının uğuru şeklinde yorumlarlar ve halkı böylece kandırırlar. Kerrâmiye mezhebinin kolu olan budala câhillerin terğib ve terhîb için hadîs uydurmanın câiz olduğunu söylemeleri de böyledir. Onlar, Rasûlullah (s.a.) ın «Kim bana bilerek yalan atfederse cehennemde yerini hazırlasın» buyurduğu kimseler arasındadırlar. Kezâ, «benden hadîs nakledin, ancak bana yalan isnâd etmeyin. Kim, bana yalan atfederse, cehenneme girer» buyruğunun içerisinde yer alırlar.

Sonra Râzî burada bazı râhiplerden hikâyeler nakleder. Şöyle ki; râhibin birisi hareketsiz duran hazîn bir kuş sesi duymuş. Bakmış ki kuşlar onun sesini duyunca yanına yaklaşıyorlar o da kuşların yuvalarına girip zeytin ve benzeri şeyleri alıp yiyormuş. Bunun üzerine o râhib de aynı şekilde bir kuş heykeli yapmış ve onun içini boş bırakmış. Rüzgâr girince aynı o kuşun sesi gibi ses çıkarmış. Bu heykeli ma'bede koymuş ve bu ma'bedin bazı sâlih kişilerin kabri üzerinde kurulmuş olduğunu iddiâ etmiş. O kuşu ma'bedde bir yere asmış, zeytin zamanı olunca bir yandan kapıyı açarmış, rüzgâr bu heykelin içine girer ve aynen o kuş şeklinde ses çıkarırmış. Kuşlar bunu duyunca gelirler ve beraberinde zeytin getirirlermiş. Hıristiyanlar bu ma'beddeki zeytini görürler ancak sebebini bilmezlermiş. İşte râhib onları böylece aldatmış, bunun bu kabrin sahibinin kerâmetlerinden olduğunu vehmettirmiş. Kıyâmet gününe kadar ard arda Allah'ın la'neti onların üzerine olsun'

6 — Râzî der ki; sihrin altıncı türü yağlar ve yemeklerle bir takım ilâçların özelliğinden yardım istemektir. Râzî der ki; havâssın inkâr

edilmesinin yolu yoktur, çünkü mıknatısın etkisi gözle görülmektedir.

Ben derim ki; bu kabîl büyü arasına, fakîrlik iddiâsında bulunup halktan bilmez kişileri bu havâsla kandıran kişiler de girer. Ateşi karıştırmak ve misk ve anberi yakmak gibi değişik hallerle halkı bir takım havâs peşinde sürükleyenler de girer.

7 — Râzî der ki; sihrin yedinci türü kalpleri bağlamaktır. Büyücü ism-i a'zâmı bildiğini iddiâ eder. Çoğu kere cinlerin kendi buyruğuna uyduğunu ve kendisine bağlandığını söyler. Eğer dinleyen kişi aklı zayıf, temyîz kâbiliyeti az birisi ise, onun doğru olduğuna inanır ve kalbini böylece ona bağlar, içinde bir nevi korku ve endîşe meydana gelir. Korku meydana gelince duyu gücü zayıflar, böylece o kişi üzerinde, istediği şeyi yapar.

Ben derim ki; bu tür davranışa «tenbele» adı verilir, ona ancak insanlardan zayıf akıllılar rağbet ederler. Ferâset ilminde, aklı mükemmel olanlarla aklı eksik olanları bilmeyi sağlayan bazı işaretler gösterilir. «Tenbele» yapan kişi ferâset ilminde mâhir ise kimin kendisine uyacağını kimin uymayacağını çok iyi bilir.

8 — Râzî der ki; sihrin sekizinci türü koğuculuk ve gizli şekillerde aldatmadır. Bu da insanlar arasında çok yaygındır.

Ben derim ki; koğuculuk iki kısımdır. Bazan mü'minlerin kalplerini ayırmak ve parçalamak şeklinde olur ki bunun haram olduğu konusunda ittifâk vardır. Mü'minleri birleştirmek ve islâh etmek için olursa bu takdîrde durum hadîsde vârid olduğu gibidir : «Hayır için koğuculuk yapan yalancı değildir». Yahut da kâfirlerin birliğini dağıtmak ve bozmak şeklinde olur ki, bu da mergûb olan bir haldir. Nitekim hadîste «harp hîledir» denmiştir. Kezâ Nuaym İbn Mes'ûd Ahzâb ile Kurayzâ'nın arasını ayırırken böyle yapmış, bunlara gelerek onların sözünü koğmuş, onlara giderek bunlara başka bir şey söylemiş, sonra ikisini birbirine kötülemiş ve böylece araları açılıp birbirinden nefret etmişlerdir. Bu gibi hareketi ancak zekî ve keskin görüşlüler yapabilirler. Yardım dilenecek makâm Allah Teâlâ'dır. Sonra Râzî der ki; sihrin türleri ve bunların açıklanması konusundaki sözün özü bundan ibârettir.

Ben derim ki; Râzî, zikredilen türlerin birçoğunun kavranması zor olduğu için, onları büyü sanatının içerisine girdirmiştir. Aslında sihir lügatta, sebebi bilinmeyen latîf şey için söylenir. Bu sebeple hadîste «beyânın bir kısmı da sihirdir» buyurulmuştur. Sahûra da aynı kökten isim verilmiştir çünkü o da gecenin sonunda gizlice vukû bulur. Sahar ciğer mânâsına gelir ki bu, beslenme mahallidir. Bu adın verilmesinin sebebi, gizli olması ve bedenin bölümlerine giden yollarının derin olmasıdır. Nitekim Ebu Cehl, Bedir günü Utbe'ye der ki; senin korkudan ciğerin şişti. Hz. Âişe (r.a.) de der ki, Rasûlullah (s.a.) benim boğazımla ciğerim arasında vefât etti. Allah Teâlâ buyurur ki : «Halkın gözünü

büyülüyorlardı.» Yani halktan yaptıkları şeyleri gizliyorlardı. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Vezîr Ebu Muzaffer Yahyâ İbn Muhammed İbn Hübeyre, «el-İşrâf alâ Mezâhib el-Eşrâf» isimli eserinde büyüden bir bölüm zikreder ve der ki, Ebu Hanîfe'nin dışında ehl-i sünnet, büyünün hakîkati olduğu konusunda icmâ etmiştir. Ebu Hanîfe ise büyünün hakikati olmadığını söyler. Ancak ehl-i sünnet ulemâsı sihrin öğrenilip kullanılması konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu Hanîfe, Mâlik ve Ahmed İbn Hanbel büyü öğrenip yapan kişinin bundan dolayı kâfir olacağını söylemişlerdir. Ebu Hanîfe mebzhebinin mensûblarından; korunmak için veya sakınmak için büyü öğrenenin kâfir olmayacağını söyleyenler vardır. Onlara göre; büyünün câiz olduğunu veya fayda sağladığını söyleyenler kâfir olurlar. Kezâ şeytânların istediğini yaptığını kabul edenler de kâfirdir. Şâfiî merhûm der ki; bir kişi sihir öğrenirse biz ona sihrini anlat, deriz. Eğer Bâbil halkının yedi gezegene yaklaşmak şeklindeki inancına benzer ,küfrü icâbettiren şeyleri anlatırsa ve araştırdığı şeylerde büyünün etkisi olduğunu söylerse o, kâfirdir. Eğer anlattıkları küfrü gerektirmezse ancak kendisi büyünün mübâh olduğuna inanırsa, yine kâfirdir. İbn Hübeyre der ki; büyücü mücerred olarak büyü yaptığı için ve kullandığından dolayı öldürülür mü? İmâm Mâlik ve Ahmed evet öldürülür derken, İmâm Şâfiî ve Ebu Hanîfe öldürülmez, derler. Ancak büyücü, büyüsü ile bir insanı öldürürse İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'e göre o da öldürülür. Ebu Hanîfe ise tekrâr aynı fiili yapıncaya kadar veya belirli bir şahıs hakkında aynı şeyi tekrârlayıncaya kadar öldürülmez, der. Büyücünün öldürüleceğini söyleyenler Şâfiî'nin dışında bunun hadd olarak öldürüleceğini söylerler. Şâfiî ise kısas olârak öldürüleceğini, söyler. İbn Hübeyre der ki; büyücü tevbe ederse tevbesi kabul olur mu? İmâm Mâlik, Ebu Hanîfe ve İmâm Ahmed'den meşhûr olan kavle göre; büyücünün tevbesi kabul olmaz. İmâm Şâfiî ve diğer bir rivâyette İmâm Ahmed, kabul olacağını söylemişlerdir. Ehl-i Kitâb'tan büyücülere gelince Ebu Hanîfe'ye göre onlar öldürülürler. Nasıl müslüman büyücü öldürülüyorsa ehl-i kitâb'tan büyücü de öldürülür. İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed İbn Hanbel ise öldürülmeyeceğini söylerler.

Müslüman kadın büyücü konusunda ihtilâf vardır. Ebu Hanîfe'ye göre öldürülmez, ancak hapsedilir. İmâm Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve Mâlik'e göre büyücü kadının hükmü erkeğin hükmü gibidir. En iyisini Allah bilir.

Ebu Bekr el-Hallâl der ki; Ebu Bekr el Mervezî... Zührî'den nakleder ki, o şöyle demiş : Müslümanların büyücüleri öldürülür, müşrîklerin büyücüleri ise öldürülmez .Çünkü Rasûlullah (s.a.) a yahûdî bir kadın büyü yaptı ve Hz. Peygamber onu öldürmedi.

İZÂHI

Andolsun ki ya Muhammed (s.a.), sana apaçık belgeler ve âyetler gönderdik. Allah'a itâattan kaçınanlar cehennem ashâbıdırlar ve orada sürekli kalacaklardır. Onlar Allah'ı inkâr etmişler ve ne zaman Allah onlardan bir ahd almışsa, onlar bu ahdin tersini yapmışlardır. Çünkü yahûdîlerin âdeti, verdikleri ahdi bozmak ve çiğnemektir. Hem Allah, onların atalarından nice sözler almış, fakat onlar bu sözleri de bozmuşlardır. Yahûdîlerin çoğu Tevrât'a dahi inanmazlar. Çünkü Tevrât'ta verilen sözü bozmanın ve ahdi çiğnemenin suç olduğu belirtilir. Onlara Allah katından bir peygamber gelip de (Hz. Muhammed) kendilerinin yanında bulunan Tevrât'ı tasdîk ettiğinde, yahûdîlerden bir grub, Allah'ın kitabını arkalarına atarak ondaki emirleri tatbik etmemişler ve peygamberin getirdiği kitaba inanmamışlardır. Sanki onlar, Tevrât'a uygun olan Kur'an'a inanmayanların, Kur'an ve Tevrât'a birlikte inanmamış olacaklarını bilmiyorlar mıydı? Kur'an'da vârid olan Allah'ın birliği, ölümden sonra dirilme, âhiret hayatı ve peygamberlerin doğruluğu gibi temel prensibler Tevrât'ta mevcûd idi. Yahûdîler, Allah'ın kitabını terkettikleri gibi, şeytânın kendilerine ilhâm ettiği sihir ve gözbağcılık gibi gerçek dışı şeylere inanmışlardı. Şeytânlar Hz. Peygamberden önce gökyüzünden dinledikleri sözlere birçok yalanlar katarak kâhinlere telkîn ederlerdi. Kâhinler de onları insanlara öğretirlerdi ve bunun Süleymân peygamberin bilgisi olduğunu iddiâ ederlerdi. Ancak yüce Allah, bu iddiânın yanlış olduğunu, Hz. Süleymân'ın böyle bir şey yapmadığını, büyüye inanmadığını belirtmekte, şeytânların büyüye inanıp Süleymân'a isnâd ettiklerini ifâde etmektedir.

Yahûdîler ise, insanları aldatmak ve sapıtmak maksadıyla halka sihir öğretiyorlardı. Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri bildiriyorlardı. Hârût ve Mârût aslında sâlih ve âbid iki kul idiler. İnsanlar onları meleklere benzetmişlerdi veya iki melek idiler. Ancak bu ikisi insanlara hiç bir büyü öğretmezlerdi. Kendi durumlarının Allah tarafından bir imtihân ve tecrübe olduğunu söylerlerdi. Büyüyle amel etmek ve ona inanmak için öğreniyor, değildiler. Halk, Hârût ve Mârût'tan koca ile karının arasını açacak büyüleri öğrendiler. Aslında büyü, tabîatı itibâriyle müessir olamaz. Allah'ın emir ve irâdesi olmadan hiç bir büyücü kimseye zarar veremez. Eğer zâhiri itibâriyle bir etki ediyor gibi geliyorsa, bu, bir görünüştür. Allah'a andolsun ki, Allah'ın kitabını bırakarak, büyücülük yapanlar için âhirette hiçbir sevâb olmadığı gibi azâb-ı elîm vardır. Onlar, uğrayacakları azâbın, ne kadar acı olacağını, ne kadar kötü olacağını bir bilselerdi!

Eğer Yahûdîler, Hz. Peygambere ve Kur'an'a inansalar, büyü ve gözbağcılığı bıraksalardı, Allah'ın azâbından korunabilirlerdi. Çünkü

Allah'ın emrine uymakla, Allah'ın azâbından kurtulur ve ilâhî sevâba hak kazanırlardı. Bilselerdi bu, kendileri için çok büyük bir mükâfat olurdu.

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde ise şöyle denir :

Yahûdîler ve rûhânî kuvvetler, güçlü, isyankâr, direnici olan insanlarla, evhâm hayâl ve kalbe itâatta karşı gelen, aklın emrine isyân eden, rûhun nûrunu engelleyen hayâl ettirici vehimler ve hayâllerden ibâret olan cinler, şeytânlar peygamber Süleymân (a.s.) ın devrinde veya rûh olan Süleymân'ın devrinde sihir kitaplarına ve bilgilerine tâbî oldular. Bunu Süleymân'ın öğrettiğini iddia ediyorlardı. Böylece iktidârı elde ettiler. Cinlerden, insanlardan istediklerini emirlerine aldılar. Hîle, şa'bez, vehim, mütehayyilât ve safsata ile cinleri insanları ve kuşları emirlerine aldılar. Süleymân, te'siri Allah'dan başkasına isnâd ederek küfretmedi. Çünkü sihir küfürdür ve te'sîri Allah'dan başkasına isnâd ederek Allah'tan müessiriyetin engellenmesidir. Ancak şeytânlar küfrettiler. Onlar Allah'dan başka müessir olmayacağını bilmeyerek te'sîri Allah'dan başkasına verdiler. İnsanlara büyü öğretiyorlardı. İki meleke yani nefse meyleden amelî ve nazarî akla. Bu iki melek, Bâbil'de yani göğüsde, nefsin kendilerini cezbetmesi nedeniyle tabîat kuyusuna yönelmiş ve düşmüş olan iki melektir. Bunlar madde buhârları arasında ve bilgi, amel, hîle, neyrenciyât ve tılsım gibi şehvet alevlerinin dumanları arasında sıkışık bir yerde kalarak azâblanmışlardı. Halbuki bu ikisi insanlara kendilerinin bir imtîhan ve nûrânî kuvvetin ve kendilerindeki melekûtiyet kalıntısının denenmesi için bir tecrübe olduğunu belirterek, biz fitneyiz demedikçe bu fikri kimseye öğretmiyorlardı. Bu durumlarına rağmen insanları aklın nûruyla uyarıyorlar ve «bu bozuklukları, menhiyyâtı kullanmak için öğrenme, dolayısıyla küfretme» diyorlardı. (...) (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 73, 74).

Elmalılı bu âyetin tefsîrinde şeytân ve melek mes'elesi üzerinde durarak diyor ki :

Şeytân ve Melek :

Şeytân herhangi bir mütemerrid, yani azgınlıkta, şerı ü habâsette fevkalâde bir temâyüzle sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış şirretli, inatçı mânâsına bir cins ismidir. Gerek insandan, gerekse hayvandan, yılan gibi mahlûkât-ı zâhirden ve gerek sâir mahlûkat-ı hafiyeden rûhî ilişkisi bulunan habîslere ıtlak olunur. İnsan şeytânı, hayvan şeytânı, cin şeytânı denilir. Nitekim Kur'an'da «Şeyâtîn-i ins» ve «Şeyâtîn-i cin» tabîrleri çok defa gelecektir. İnsan görünür, fakat habâset ve şeytan-

lığının aslı görünmez etkileri ile belli olur. Binâenaleyh insan şeytânında bile şeytânlık bir emr-i hafîdir. Bunun için şeytân ismi gizli bir habîs kuvvet, bir habîs rûh mülâhazasına râcî olur. Ve insan şeytanı cin şeytânına bağlı demektir. Melek mukâbili olan cin şeytânı yani şeytân, bazı filozoflar tarafından yalnız mücerredât-ı mâneviye olarak izâh edilmiş ise de, bunun maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamayacağından buna habîs olan maddî kuvvetleri dahi ilâve etmek zarûrîdir. Ve Ehl-i Sünnetin izâhı böyledir. Bu sûretle şeytân ismi bilhâssa görülmez rûhlar habîs güçlere isim olmuştur ki hilkatte her cins bir ferd-i evvel ile başlamış olduğundan; şeytân denilince bu cinsin babası olan o ferd-i evvel yani İblîs hâtıra gelir ve o zaman ismi hâs gibi olur. Filvâki şeytân da haktan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak lâzım gelir, diğeri ihtirâk veya butlan mânâsına (شيطن) maddesinden (فعلان) veznindedir ki yanlış ve bâtıl demektir. Filvâki şeytan da böyledir. Bu surette kelime alem olmadığı için münsarif olmuştur. (شطن) maddesinin Arap dilinden başka dillerde de bulunduğu mevzû-u bahs oluyor. Binâenaleyh şeytân bir ism-i cinstir. Bundan cin şeytanı cinsi tebâdür etmekle beraber insan şeytanına dahi hakîkat olarak ıtlâk edilir ve hattâ hayvana bile söylenir. Nitekim Hz. Ömer Şâm'a teşrîflerinde bir ata bindirilmiş idi, biner binmez at çalım yapmıya başlayınca hemen inmiş ve beni bir şeytâna bindirdiniz buyurmuş idi. Bu âyette ise insan şeytânları olduğunda müfessirlerin ihtilâfı görülmüyor. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 238 - 239)

Şeytân konusunda Mevdûdî de der ki :

Şeytânın cem'i olan (شياطين) ile, hem cinler arasında ve hem de beşer arasındaki İblîsler anlaşılmaktadır. Buradaki manânın her ikisine de şümulü bulunmaktadır. Esâret, cehâlet, sefâlet, evsiz barksız avâre hale gelmek vesâir sebeplerle Yahûdîler bütün asâlet taraflarını kaybedip gerek maddî ve gerekse manevî tereddînin son haddine varınca, o vakit sihirbâzlık, büyücülük, falcılık, efsûnculuk ve münecciml iğe saptılar. Hiçbir emek ve zahmete katlanmadan, her işi bu esrârengîz ilimler sâyesinde elde edebilecekleri husûsunda kendi kendilerini aldatmış oldular. Derken, esrârengîz ilimlerin menşeini Hz. Süleymân'a mal etmek ,onun şâhâne saltanat ve fevkalâde kudretini, halka öğretmekte oldukları, esrârengiz ilimlerden aldığını ilân etmek suretiyle İblîsler onların aklını çelmeğe başladı. Yahûdîler bunlara derhâl mağlûb oldular ve bunları sonsuz refah getirici olarak karşıladılar. O kadar ki, onların hahamları sihirbâzlığa başladılar. Binnetîce, Mukaddes Kitaplarla alâkalarını tamâmen kaybettiler ve Allah yoluna onları dâvet edecek kimselere kulak vermediler.

Burada Kur'an-ı Kerîm yalnızca Süleymân (a.s.) ın aleyhindeki sihirbâzlık ithâmlarını tekzîble kalmayıp, aynı zamanda Tevrât'ta (Krallar, Bâb 11) onun aleyhine tevcîh edilen diğer töhmetleri de çürütmektedir. Tevrât'ın o kısmına göre güya «Süleymân (a.s.) kendine âit olmayan kadınları severdi. Karıları onu ifsâdla yabancı İlâhlara taptılar. O, Allah'ın gözünde kötü olanı yaptı. Karılarının ilâhları için putlar ve ziyaretgâhlar yaptırdı.» Kur'an-ı Kerîm bu töhmetleri çürütmektedir. Yani «Süleymân (a.s.) herhangi bir küfür denemesine girişmedi ve kendine ait olmayan kadınları sevmek ,İlâhlara ve putlara tapmak ve Allah'ın indinde kötü olanı yapmak ise kâfirlere yakışan suçlar idi.

Bu âyetle alâkalı hâdise, muhtelif şekillerde tefsîr edilmiştir. Fakat benim anlamağa muvaffak olduğum şudur : İsrâillilerin Bâbil'deki esâretlerinde, Allah Teâlâ'nın onları tecrübe etmek üzere iki meleği insan kılığında onlara gönderdiğini belirtmektedir. Bu sebeple, halka sihir öğretmek üzere bir talîm müessesesi kurmuş olabilirler. Maamafih, «Bu günaha teşvik işini sırf sizleri denemek için ileri sürüyoruz. Bu sebepten, bu «ilim» den yardım sağlamak ve yardım dilemek sûretiyle sakın dünya ve âhiretinizi mahvetmeyiniz» diyerek, bu şeyleri öğrenmeğe gelen herkesi ikâz ederlerdi. Bu ikâza rağmen tılsım, büyü, muska ve diğer sihir mahâretlerini öğrenmek üzere kalabalık halde onlara geldiler.

Meleklerin beşer kıyâfetinde gelmelerinde hiçbir acâyib taraf bulunmamaktadır : Onlara, Allah Teâlâ'nın mümessilleri olarak fevkalâde kudret tahsîs edilmiştir. Halka ne için sihir öğretmiş oldukları meselesine gelince; bu husûsu şöyle bir misâlle anlayabiliriz : Bu hal, memûrlara rüşvet veren, suçluları suçüstü yakalamak için bazan polisin işaretlenmiş paraları suçlulara teslîm işini tertiplemesi gibidir. Bu işte hiçbir acâyib taraf bulunmadığına göre : müteredd Yahûdîleri imtihân için meleklerin yaptığında da acâyib taraf yoktur.

Bu esrârengîz ilme en çok talep, bir kadını baştan çıkarmak için onu kocasından ayırmağa yardım edecek muska veya tertip içindi. Bu onların ne kadar kötü hale geldiklerini göstermektedir. En büyük zevkleri, başkalarının karılarıyla sevişmek ve onları kocalarından ayırmaktı .Bu, çok kötü bir bozukluk şekliydi. Çünkü cemiyetin mutlak temeli olan âile hayatını kökten yıkmakta idi. Eğer, karı koca münâsebetleri sağlam olursa; bütün cemiyet de sağlam ve muhkem kalmış bulunur. Aksi halde cemiyet bütünüyle bozulmuş olur. Böylece onlar, cemiyetteki dayanışmanın temeli olan karı koca münâsebetinin kökünü kazımak sûretiyle en kötü suçu işlemiş oluyorlardı.

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîf'te buyurduğuna göre : Şeytân, dünyanın dört bucağına ajanlarını gönderir. Bu ajanları geri döndüklerinde, ona yapmış oldukları işleri anlatırlar. Bir tanesi, şu veya

bu çatışmaya sebep olduğunu, diğeri ise kargaşalık ve buna benzer şeyler çıkardığını söyler. Buna rağmen şeytân, «hiçbir şey yapamamışsınız» diye mütâlaada bulunur. Derken gelen bir diğeri «bir karı ile kocanın ayrılmasına sebep oldum» deyince, bu sefer şeytân onu kucaklayarak «Hakîkaten büyük iş görmüşsün» der. Bu hadîs-i Şerîf'in ışığı altında Yahûdîlerin tereddî derecelerini en hassâs ve doğru olan ölçüyle ölçmek üzere iki meleğin İsrâil'e gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Mevdûdî, Tefhîm, el-Kur'an, I, 133 - 134).

Sihir konusu; günümüzde de açığa kavuşturulamamış bir konudur. Sihrin mâhiyyeti, etkisi ve sonuçları hâlâ tartışma mevzûudur. Bu konuda muhtelif tefsîrlerde yeralan mâlûmâtın birbirinin tekrârı olmayan kısmını aşağıya derc ediyoruz :

Sihirle İlgili Reşîd Rızâ'nın Görüşü :

Günahların âkibetinden kaçınılamıyacağı ve her insanın her halde o günahı işleyeceğine dâir kanâatı Kur'an-ı Kerîm burada reddetmektedir. Çünkü böyle bir kanâat vârid olsa, o vakit bir kimse bir kere günah işledi mi artık salâh bulma ümidini ebediyen ve tamamiyle kaybetmiş olacaktır. Hattâ geçmişteki günahı için teessür duysa ve hatâsını tashîh etmek istese ve hayatını iyilik yolunda ıslâh etse; gene de bu düşünce ona şöyle seslenecektir : «Senin için ümit kapısı kapalıdır. Çünkü senin ilel'ebed mahvına karar verilmiştir. Geçmişte yaptığının âkibetine katlanmak mecbûriyetindesin». Buna karşılık Kur'an-ı Kerîm ise şöyle buyurur : «Bir sevâbı mükâfatlandırmak ve bir günahı cezâlandırmak İlâhî takdîre bağlı bulunmaktadır.» Eğer yapmış olduğunuz bir sevâb için mükâfât görüyorsanız, bu hal, sizin sevâbınızın tabiî bir neticesi olarak değil fakat Allah Teâlâ'nın bir lutfu olarak verilmektedir. O mükâfatlandırmak veya mükâfatlandırmamak husûsunda tâm kudrete sahip bulunmaktadır. Kezâ işlemiş bulunduğunuz bir günah için cezâ görmeniz kaçınılmaz âkibet dolayısıyla değil, fakat Allah Teâlâ'nın tecziye veya af husûsunda tâm kudrete sahip bulunmasındandır. Pek tabiî ki, Hakîm ism-i celîli hürmetine, bu kudreti fark gözetmeksizin kullanmayacak, fakat fâilin ne niyette bulunduğunu nazarı itibâra alacaktır. Bir sevâbı mükâfatlandırdığında, kulunun o sevâbı sırf Allah rızası için yaptığını görmesi dolayısıyla mükâfaatlandırmış olacaktır. Âşikâr bir sevâbı red etmesi ise, o sevâbın samîmî olarak yapılmamış olduğunu bilmesinden olacaktır. Kezâ isyân rûhuyla işlenmiş olmasını müteâkib, nedâmet temâyülü göstermeyen, fakat daha fazla suç işlemek gibi bir şer arzusu güden cürüm de aynı usûl üzere cezâya çarptırılacaktır. Maamafih Allah Teâlâ, nâdim olan ve ıslâh olma husûsunda aklını başına alan kulları için lutuf ve af yolunu

dener. Bu yüzden açıkça anlaşılmaktadır ki, günahın aslâ cezâsız kalmayacağı husûsundaki düşüncenin reddi, suçluların ıslâhı için yeni ümit kapıları açmaktadır. Hattâ en kötü cânîler ve en muannid kâfirler bile günahlarını itirâf edip tabiî Hıristiyanlar gibi günâh çıkarmak kabîlinden papa önünde değil, fakat Allah huzûrunda itâatsızlıklarından utanç duyarak isyân halini terk ettiklerinde ve onun yerine Allah'a teslîmiyet yolunu benimsediklerinde, o vakit Allah Teâlâ'nın merhametinden ümit kesmeleri icâb etmez.

Allah'ın, peygamberi Süleymân (a.s.) a uydurulan bu hurâfe ve yalanlar İsrâiloğullarından bir kısım deccâllerin uydurdukları şeylerdir. Onlar bu hurâfeleri bazı müslümanlara da fısıldamışlar ve müslümanlar da büyü hikâyeleriyle ilgili olarak onların söylediklerini tasdîk etmişlerdir. Bir kısmı da Süleymân'ın küfretmesi konusundaki iftirâlarında onları yalanlamıştır. Bugün de müslümanlar arasında bir takım muskalar, tılsımlar, üfürükler, yazılar yazan ve buna Süleymân'ın mührü ve ahdi adını veren deccâller görülmektedir. Bu tılsımları taşıyanları, cinlerin ve ifrîtlerin çarpamayacağını iddiâ etmektedirler. Bu tefsîrin yazarı bu tür şeyleri gördüğü gibi, gençlik yıllarında da onlara inanır ve söylediklerini tasdîk ederdi.

Yahûdîlerin iddiâsına göre, Hz. Süleymân büyü yapmış ve büyüyü tahtının altına gizlemiş. Bir gün hükümdârlığının üzerinde kazınmış bulunduğu mührünü kaybetmiş, mühür başkalarının eline geçmiş ve mührü alan onun yerine hüküm vermek için tahta oturmuş... Tarihe bu ve buna benzer bir yığın saçma sapan hurâfeler karıştırmışlardır. Onlardan nakledildiğine göre; büyü yazıp toplayan ve tahtının altına gizleyen Süleymân peygambermiş, sonra halk bunu oradan çıkarıp elden ele dolaştırmış. Bir başka rivâyete göre de, Hz. Süleymân tahtının altına, diğer ilimlere dâir kitapları da gizlemiş. Bunlar çıkarılınca şeytânlar onların büyü kitabı olduğunu söyleyerek halka yaymışlar. Daha sonra gelen deccâller ve sahtekârlar, istedikleri şeyi bu kitaplara nisbet edip Süleymân'ın izinden gittiklerini söylemişler. Şüphesiz ki Hz. Süleymân ve onun mülkü, büyü ve küfürle ilgili haberler konusunda söylediklerinin hepsi yalandır ve heveskârların uydurduğu iftirâlardır. Allah onları, bize bu insanların peygamberlere neler iftirâ ettiklerini görüp ibret almamız için nakletmiştir. (...)

Sonra Allah, «Bâbil'de Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyi» buyurarak onların söz konusu ettikleri bir kıssayı kısa ibârelerle özetlemiştir. Nitekim büyü öğretmeleri konusunu da kısaca zikretmiş ve bunun ne olduğunu açıklamamıştır. Bu büyü gözbağcılık mı, kandırmaca mı, yoksa tabiî bir özellik mi veya rûhî bir etki mi? Bu da Kur'an'ın eşsiz i'câz (vecîzlik) ve i'câz (ilmî ve edebî üstünlük) örneklerinden bir örnektir. O bir vakitler insanlar arasında meşhûr olan bir ko-

nuyu sırf ibret alınması için zikretmektedir. Ve onu öyle bir üslûb içerisinde tanzîm etmektedir ki; o konudaki detaylı inancı ne olursa olsun herkes onu kabul etmektedir. Görmüyor musunuz burada ve diğer yerlerde büyü konusunu öyle bir üslûp içerisinde zikretmiştir ki; büyünün, hîle, gözbağcılık veya buna benzer şeyler olduğunu iddiâ edenleri reddedecek hiç bir şey yoktur. Kezâ onun hârikulâde şey olduğunu söyleyenleri reddedecek bir şey de yoktur. Bu konudaki ilâhî hikmet şudur : Allah Azze ve Celle kâinâttaki gerçeklerin bilgisini insanın araştırmasına ve ilimle meşgûliyetine bırakmıştır. Bunlar, kazanılarak elde edilen şeylerdir. Eğer Allah bu mes'eleleri kesin nasslarla açıklamış olsaydı, bu nasslar insanların bilgi ve tecrübelerine ters gelebilirdi. Çünkü her devirde ilim gelişmektedir, ilim için son nokta yoktur. O zamanda bu husûs; bir yalanlama nedeni olurdu. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 398 - 402).

Sihirle İlgili Elmalılı'nın Görüşü :

Esası lügatte sihir, ne olursa olsun sebebi hafî olan ince şey demektir. Nitekim gadâye de inceliğinden dolayı feth ile seher ıtlâk olunur.Bunun ise alel'ıtlâk küfr olmayacağı bedîhîdir. Fakat örf-i şer'îde sihir, sebebi hafî olmakla hakîkatın hilâfına tahayyül olunan yaldızcılık, şarlatanlık hud'akârlık yolunda cereyan eden herhangi bir şey demektir. Ve alel'ıtlâk söylendiği zaman mezmûm olur. Çünkü bunda esrarengîz bir sûrette hakkı bâtıl, bâtılı hak, hakîkati hayâl, hayâli hakîkat diye göstermek vardır.

Maamafih mukayyed olarak memdûh olan ve izhar-ı hak için kullanılan latîf husûsâtta dahi isti'mâl olunduğu vardır. (ان من البيان لسحرًا) gibi ki buna sihri helâl de denilir ve mücâzdır. Demek ki esrarengîz sebebi hafî ile incelik, câzibe-i zâhiriye, hud'a, sû-i maksad sihrin mâhiyetini teşkil eder. Binâenaleyh sihir; evvelâ nefsinde bir hârika değildir. Yani esbabı muttaride hilâfına olarak bizzat iradei ilâhiye ile zuhûra gelen hâdisâttan değildir. Onun her halde teşebbüs olunabilecek bir sebebi mahsûsu veya muttaridi vardır; şu kadar ki o sebep herkes için ma'lûm olmadığından hârika gibi tahayyül olunur. Bunun içindir ki sebebi herkes için ma'lûm olmayan herhangi bir hakîkat dahi âlemi iğfâl için kullanıldığı zaman bir sihir olur. Bu sebebin binnazariye izâh edilebilir bir halde bulunması da şart değildir. Az çok taklîdî bir halde îka edilebilmesi de kâfidir. Hilkatte sebebi ilmen îzah edilemiyen muttarid veya gayr-i muttarid bir takım hâdisât-ı garîbe ihdâs etmek alel'ıtlâk sihir olmaz. Lâkin bunlardan insanları aldatmak için istifâdeye kalkışıldığı ve bu sûrette kulûbe icrây-ı

te'sîr edip dolandırıcılık yapılmak istenildiği zaman bunlar sihir mâhiyetini iktisâb ederler, bunun için îmansızlık, ahlâksızlık sihrin köküdür. Sâhirler; ulûmdan, sanâyîden, edebiyattan, felsefeden, garâib-i hilkatten sû-iisti'mal ile istifâde etmesini bilirler, bu sûretle hakkı gizlemek için yazılmış nice felsefeler, nice romanlar, nice tarih kılıklı ürcûfeler vardır. Vaktiyle hükemanın «hınzırların boynuna cevahir takmayın» nasîhatı, bu gibilerden meâlî-i ulûmu sıyânet için verilmişti.

Bundan anlaşılır ki sihrin envaını tayîn etmek kolay değildir. Maamafih Fahrüddin Râzî tefsîrinde sekiz kısma kadar saymıştır, bazı izâh ile hülâsası :

1 — Gildanî sihri ki kuvayı semâviye ile kuvâyı ardıyenin mezci tarîkiyle husûle getirildiği söylenen ve tılsım nâmı verilen şeylerdir. Gildânîler kadîm bir kavm olup yıldızlara taparlar ve bunların müdebbir-i âlem olduğuna ve hayrü şerrin, saâdet-ü nühûsetin bunlardan südûr ettiğine zâhib olurlardı. Bunların tılsım namı verilen bazı acaib şeyler yaptıkları söylenmektedir. İbrâhîm Aleyhisselâm bunların akidelerini ibtâl için ba's buyurulmuştu ki, başlıca üç fırka idiler, bir kısmı eflâkü nücûmun kıdemine ve lizâtiha vacib'ül-vücûd olduğuna kâil idiler ki, bunlar bilhâssa, Sabie namiyle ma'rûfturlar, zamanımız tabirince kıdem-i âleme kâil bir nevi tabîiyun demektir ve anlaşıldığına göre nücûm ve tabîiyatta hayli ileri gitmişler ve sınâî bazı garîbât ihdâs eylemişlerdir. Diğer bir kısmı; eflâkin ulûhiyetine kâil olarak her birine heykeller yapmışlar ve bunlara hizmetü ibâdet etmişlerdir. Üçüncü bir kısmı da eflâk-ü kevâkibin fevkında fâil-i muhtâr bir hâlik isbât ederler, lâkin halkın onlara bu âlemde nâfiz bir kuvve-i âliye bahş etmiş ve tedbîri âlemi onlara tefvîz eylemiş bulunduğuna kâil idiler ki, bu da ekser-i tabîiyyun mezhebine müşâbihtir. Fikrimizce bu sihirde tabîiyât ile rûhiyatın eski zamanlarda keşf edilmiş memzûc bazı havâss-ı garîbesi tatbîk edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

2 — Ashâb-ı evhâmın ve nüfûs-u kaviyenin sihirleridir. Bunlar öyle tevehhüm ederler ki; insanın rûhu terbiye ve tasfiye ile kuvvet ve te'sirini arttırır. Gizli kapalı şeyleri görebilecek derecede hiss-ü idrâki ziyâdelenir, kendi hâricinde icrây-ı te'sîr edecek kadar da irâdesi şiddet bulur. O zaman istediği birçok şeyleri yapar, eşyâda, hayvânâtta, insanlarda kendi bedeni gibi tasarruf eder. Hattâ o dereceye varır ki bir irâde ile bünye ve eşkâli değiştirilebilir, ihyâ ve imâte, icâd ve i'dâm edebilir. Filvâki terbiye-i bedeniye gibi terbiye-i rûhiyenin de bir çok ahkâm-ü fevâidi de inkâr olunamaz, lâkin bu dereceleri bizzât bir bahşâyiş-i ilâhî olabilirse de bunu kesb-ü san'at ile kâbil-i husûs farzetmek evhâmdır. Bir takım kimseler, riyâzat, havas, rukye, tecerrüd vesâire gibi bazı tarîklere müracaat ederek ilm-i rûhun bazı hâdisâtı

garîbesiyle uğraşırlar ki manyatizme, hipnotizme, fakirizm vesâire bu cümledendir. Ve sihrin en muğfil ve en tehlikeli kısmı da budur.

3 — Ervahı Ardıyeden istiâne tarîkiyle sihirdir ki, azâim veya cincilik dedikleri budur. Mu'tezile ve müteahhirin-i felâsifeden bazıları cinleri inkâr etmişlerse de bunlar kısa görüşlü ve inkârda sür'atli kimselerdir. Kâinatta ruhânî, cismânî gizli kuvvet kalmamış, hepsi keşf-ü tahdîd edilmiş gibi «Cinnin aslı yoktur» diye inkârı bastırmak ilmî bir hareket olamaz. Bir takımlarına «bilmediğimiz, hafî, mestûr nice kuvây-i tabîiye vardır» deseniz, evet demekte tereddüt etmezler de ayni mânâda olmak üzere Cin vardır deseniz hemen inkâr ederler, bunun için ekâbir-i felâsife Cinleri inkâr etmemiş ve ervâh-ı Ardiye nâmı ile yâdetmişlerdir. Fakat bunlarla esbâb-ı muttarida tahtında insanların münâsebet ve irtibât peyda edip edemeyecekleri ilmî bir sûrette tedkîk olunursa buna henüz hükmolunamaz. Lâkin bundan dolayı bu tarzda vâki olabilecek sihirlerin vukûunu inkâr değil, tasdîk etmek lâzım gelir. Hattâ bu gün ispirtizmacıları bu cincilerden sayabiliriz. İşte sihrin en meşhûr aksamı asıl bu üç kısımdır.

4 — Tahayyülât, el çabukluğu denilen sihirlerdir ki bunlara sihirden ziyâde hokkabazlık, şa'beze nâmı verilir, bunun esası tağlît-i histir. Bu tıpkı, vapurda giderken sâhili hareket ediyor gibi görmeğe benzer. Buna Arabça ahz bil'uyûn, lisanımızda göz bağcılığı dahi denilir. Maamafîh gözbağcılığın daha sirrî olan rûhî te'sirât ile alâkası bulunmak da mümkündür.

5 — Hiyel-i sanâyi ile yapılan âlâttan bi'l-istiâne a'mâli acîbe göstermek sûretiyle sihirdir ki sehare-i Fir'avn böyle yapmışlardı. Rivâyet olunduğuna göre, bunların ipleri değnekleri civa ile imlâ edilmiş ve altlarından harâret verilince veya güneşin te'sirine ma'rûz kalınca ısınmaya başlıyan ipler, değnekler harekete gelip kayarmış, zamanımızda fünûnun terakkiyâtı bunlara bir çok misâl vermeğe müsâiddir. Sinemalar bunun en mebzûl bir misâli olarak gösterilebilir, bunların halk üzerindeki hayalî olan te'sîrâtı bir sihir tesîridir, hele aslını bilmiyenler için. (...)

6 — Ecsam ve edviyenin havâss-ı hikemiye veya kimyevîyesinden istiâne sûretiyle yapılan sihirlerdir.

7 — Ta'lîk-i kalb sûretiyle sihirdir. Sâhir şarlatanlık yaparak ve kendini türlü türlü temeddûhla satarak muhâtabını cezbeder, bir ümid veya korku altında kalbini kendine rabt ve hissiyâtına icrây-ı te'sîr ederek yapacağını yapar. İsmi a'zam bilirim der, Cin celbederim der, kimya bilirim der, icâbına göre hünerden, san'atten, kudretten nüfûzdan, kerâmetten, ticâret'ten, menfaatten bahseder, dolandırır. Ta'lîk-i

kalbin tenfîz-i amalde, ihfa-i esrârda te'siri ne kadar çoktur, en âdisinden en mehâretlîsine varıncaya kadar, dolandırıcılığın envâı buna merbûttur ve aksâm-ı sihrin ekserisi ve hattâ az çok hepsi bununla alâkadârdır, denilebilir.

8 — Nemmâmlık, gammâzlık gizli gizli tezvîrât, akl-ü hayale gelmez, ilkâât, vâsıtalı vâsıtasız tahrikât, iğfalât ile sihirdir ki beynennas en mebzûl olan kısmıdır.

Bütün bu aksam esâslı iki kısma râcî olur : Birisi sırf yalan ve mahza-i tezvîr-ü iğfâl olan kavil veya fiil ile icrây-ı te'sîr eden sihir, diğeri az çok bir hakîkat-i sûistimâl ederek ikâ edilen sihirdir. Sihrin bütün mâhiyeti; hayâli, hakîkat zannettirecek bir veçhile beşer rûhu üzerinde aldatıcı bir te'sîr ikâ etmekten ibâret olduğu halde bunun bir kısmı tahyîl-i mahz, diğer bir kısmı da bazı hakîkat ile memzûcdur. Binâenaleyh her sihrin hakîkî ve te'sîrden büsbütün ârî olduğunu iddiâ etmemelidir... Gerek mütekaddimînden ve gerek müteahhirînden bazı müfessirler bu (ما) yı nâfiye telâkkî edip mânâyı «Bâbilde Hârût ve Mârût nâmiyle iki meleğe bir şey inzâl kılınmadı, Hârût ve Mârût hikâyesi de bu şeytanların uydurduğu yalan bir masaldır» meâlinde göstermişlerdir. Âyetin maba'dindeki siyâkı buna müsâid olsa idi biz de bunu tercîh ederdik, fakat sıyâk buna müsâid görünmüyor, (وما يعلمان) «rekik düşüyor, binaenaleyh biz cumhûr-i müfessirînin beyanı veçhile mevsûl ahzediyoruz ki bu hem zâhir-i nazma muvâfık, hem de anladığımıza nazaran derin hakîkatları muhtevîdir. Bu, evvelâ Hârût ve Mârût kıssasının bir hakîkatini beyân ediyor ve bunun haddi zâtında sihir değil, ancak tarz-ı ta'lîmi ve sûiisti'mâli cihetiyle bir sihir ve küfür olacağını ifhâm eyliyor. Nitekim (وماانزل على الملكين) hakkında sarahaten sihir tâ'bir edilmemiş, ancak sihre atfedilmiştir, maamafih bu şeytanlar tarafından tarz-ı tâ'lîmin küfr olduğuna ve bundan bir sihr-i mahsûs yapıldığına işâret kılınmıştır. Demek ki (وماانزل على الملكين) haddizâtında bir sihir değil, fakat ehl-i fesâd elinde vesîle-i küfr olabilecek bir hakîkat iken, bu şeytânlar bunu mahzâ sihr için ta'lîm etmişlerdir. Halbuki, Hârût ve Mârût bunu ta'lîm edecekleri zaman «biz bir fitneyiz,» yani bizim belleteceğimiz şeyler, fitneye müsâiddir ve sûiistimâli küfürdür. Binaenaleyh sakın sen bunu belleyip de küfre girme» demedikçe ve bu yolda nasîhat etmedikçe onları bir kimseye ta'lîm etmezlerdi, gelişi güzel herkese belletmezler, sûiisti'mâlden, küfürden, sihirden men ederlerdi, bu şeytânlar ise böyle yapmadılar da bil'akis bunlarla herkese sihir ta'lîm ediyorlar.

İşbu iki melek ve bunların ta'lîmâtı hakkında birçok sözler söylenmiş, bahisler yapılmıştır, bütün bunları mütâlaadan sonra bizim âyetten anladığımız şudur : Malûmdur ki; meleklerin insanlara ta'lîmi ya vahiy veya ilhâm demektir. Hârût ve Mârût'un Cibrîl gibi vahiy melâikesinden olduklarına delil yoktur. Bil'akis âyet bunları iptidâ münzelünbih değil münzelunaleyh gösterdiğinden nüzûlde mertebe-i tâliye meleklerinden oldukları zâhirdir. Binâenaleyh ta'lîmleri de Enbiyâya olan vahiy derecesinde olmayıp ilhâmât kabîlinden olmak mütebâdirdir. İlham ise herkese olabilir. Demek oluyor ki; eski bir merkez-i medeniyet olan Bâbil şehri ahâlîsinden bir takım kimseler iki sûretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazhar-ı ilhâm olmuşlar, bu sâyede esrâr-ı hilkatten bazı havârık-u garaib öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de müsâid olduğunu ve binâenaleyh sûiisti'mâli küfr olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki melek'e inzâl kılınan ve Bâbil halkına ilhâm tarîkiyle ta'lîm olunan bu şeyler haddizâtında sihr olduğu ifâde edilmiştir. Filvâki her ilim böyledir. Haddizâtında ilmin hepsi muhteremdir. Ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmî haysiyetle hayr ü şerre müsâiddir. İlim ne kadar hârika engîz ve ne kadar ince ve yüksek olursa şerr ü fitne ihtimâli de o nisbette büyük olur. Bundan dolayıdır ki âyât-i hakk olan hakk dini, tarîk-i müstakîmi isbât ve te'yîd için mintarafillah ihsân olunan mu'cizeler, kerâmetler ve diğer ilimler, hikmetler, fenler bahane ittihâz edilerek âlemde ne kadar küfürler, mel'anetler neşr olunmuştur ki bunların hepsi harâm ve küfr olan sihir cümlesine dâhildir. Bu ise ilmin haddizâtındaki ilmî haysiyeti değil, amelî haysiyetidir. İlimler hüsn-i isti'mâl edilirse zehirlerden devâlar yapılır, sûiisti'mâl edildiği takdîrde de devâlardan ağır zehirler istihsâl olunur. Hattâ bunun için ekser şerîat bilginleri gerek bu âyetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer âyetlerden şunu istidlâl ve istinbât etmişlerdir : Sihir hakkında şer'an harâm değildir, ancak yapmak haramdır ve hattâ küfürdür. «Ta'lîmi de bu haysiyetle mukayyet bulunmak iktizâ eder. Nitekim bu âyette iptidâ ta'lîm-i sihir alelıtlâk küfür gibi gösterilmiş iken (وما يعلمان) fıkrasıyla bu ıtlâk tahsîs edilmiştir. Hâsılı sihrin mâhiyyeti asıl ameli haysiyetindedir ve sihir bir ilm-i amelîdir. Şer ve bir tezvir san'atıdır. Ve bu amel bazı ulûm-i hakîkiyeye mütevakkıf olabilir ve onların sûiisti'mâliyle sihir yapılır. Meselâ elektrik bahsi bu gün mühim bir ilim ve elektrikçilik mühim bir san'attır. Bunun sûiisti'mâlinden ve şer yollarında tatbîkâtından da birçok sihirler yapılmak mümkündür. Lâkin bunun böyle olmasından, elektrik ilminin haddizâtında bir sihir olması lâzım gel mez, işte Bâbil'de Hârût ve Mârût ilhâmiyle ta'lîm olunan şeylerin de buna benzer olduğu anlaşılıyor. Bunun için âyette bunlar esâsında

melekî bir kıymetle gösterilmiş velâkin ta'lîm ve taallümü ile tatbîkâtında müsteid bulunduğu fitne haysiyetiyle de şeytânî olan sihre ilhâk edilmiştir. Demek ki; sihir sırf kendilerinden uydurdukları erâciftir. Diğeri Bâbil'deki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanâyi-i garîbenin isti'mâlidir.

Artık burada melekler, sihir ta'lîm eder mi diye bir suâl ve cevap ile münâkaşaya mahal yoktur ve bundan ihtirâz için (لا) yı nâfiye yapmak lüzûmsuz ve siyâk beyâna muhâliftir. Melek sihir ta'lîm etmez, lâkin meleklerin hayır için ta'lîm ettikleri hakîkatler ehl-i küfür ve şeytânlar elinde şerde isti'mâl edilmek için sihirde de kullanılabilir, nitekim bunu evvelâ Bâbil'liler yaptılar, anlaşıldığına göre bunlar bu iki melek'in ilhâmiyle keşfedip belledikleri semâvî ve Arzî, rûhânî ve cismânî kuvvetlerin ve bunların mezcinden mütehassıl bazı sınâat-ı mühimmeyi nücûm-ü tabîate isnâd ederek küfre girdiler. Bu sebeple Gildanî sihri, tılsımât, kalfatriyat nâmiyle bir nevi sihir şöhret buldu, sonra bir takım Şeytânlar da Süleymân aleyhisselâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen de kendi uydurdukları tezvîrâtı takîb ve tatbîk etmişler ve bu sûretle siyâsî, içtimâî bir çok fasâdlar çevirmişler ve hükûmet ve devlet işleri için bu sihirleri bir ilim diye neşr-ü tervîç etmek sûretiyle icrây-ı küfretmişlerdi. O zamanın halkı olan Benî İsrâil bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu ta'kibden hâlî kalmazlardı. Nihâyet bi'set-i seniyye-i Muhammed diye üzerine i'câz-ı Kur'an karşısında kitabullahı tamâmen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular... Kitabullâhı arkalarına atıp Süleymân'a karşı şeytânların takîb ettikleri şeylere ittibâ eden bu fırka-i ehl-i kitab, bu zümre-i Yehûd, bu kâfir şeytânların takîb ve ta'lîm ettiği bu iki nevi sihir kitablarından koca ile karısı arasını ayıracak şeyler öğreniyorlar. Bu tabir, sihrin a'zamî te'sîrini ifhâm içindir. Yani bunlar, bu tarîk ile karı ile koca arasını bile ayırabilecek fesâdlar çeviriyorlar, bunu yapabilecek olan sihirlerle içtimâiyâtta ne büyük fitneler çıkarılabileceğini kıyâs ediniz. Karı ile kocasını ayıranlar, bu kadar kuvvetli bir râbıta-i içtimâiyeyi kıranlar, bir heyet-i içtimâiyeye neler yapmazlar? Komşular, hemşehriler beyninde neler yapmazlar; efrâd-ı milleti biribirine mi düşürmezler? Hükûmet ile tebaasının arasını mı açmaz? İhtilâller mi çıkarmazlar? Âyet bu noktada bize gösteriyor ki; sihrin en büyük te'sîri rûhlar üzerindedir, fikirleri bozar, kalbleri çeler, ahlâkı berbâd, cemiyetleri perîşân eder. Binâenaleyh sihrin aslı yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sihirlerden sakınmalıdır. (Elmalılı, Hakk Dini Kur'an Dili, I, 441 - 450)

Sihirle İlgili Seyyid Kutub'un Görüşü :

Sihir konusunda Seyyid Kutub da der ki :

Burada biraz da sihirden; karı ile kocanın arasını ayıran ve yahûdîleri peşinde sürükleyerek Allah'ın kitabını arkalarına atmalarına sebep olan şeyden bahsetmemiz gerekir. Bir takım kimselerin, ilmin, hakîkatını henüz keşfedemediği bazı hâssalara sahip olduğu her zaman müşâhade edilir. Kavrayamadıkları ve te'sîr yollarını öğrenemedikleri halde bazı kimseler o hâssalara bir takım adlar verirler!.. İşte «telepati» (uzaktan hatırlama). Telepati nedir? Nasıl olur? Bir kimse uzaklarda, hem de çok uzaklarda olan, insan sesinin ulaşamadığı ve gözün göremediği mesâfelerden birisini nasıl çağırır? Araya bir vâsıta koymadan onunla nasıl konuşur?

İşte manyetizma. Manyetizma nedir? Nasıl olur? Bir irâde başka birisinin irâdesi üzerinde nasıl hâkimiyet kurabilir? Nasıl olur da biri diğerine birşeyler söyler, diğeri de kitaptan okur gibi bunları tekrâr eder? İlmin kabul edip, bu husûsta söyledikleri, sadece isim takmaktan ibârettir. Modern ilim, bunların mâhiyeti ve nasıl meydâna geldikleri konusunda hiç bir şey söylememiştir. Bundan başka ilmin hayretle karşıladığı pek çok husûslar vardır. Bunların mevcûdiyetini kabul etmek için; ya yeteri kadar müşâhedeler elde edememiş, yahut da onları tecrübe sınırları içine yerleştirebileceği âletler icâd edememiştir. İşte gerçek olan rü'yâlar. Bütün rûhî değerleri inkâr eden Freud, bunların varlığını inkâr edememiştir. Ben, herhangi bir hâdisenin biraz sonra vuku' bulacağını, yahut da herhangi bir şâhsın az sonra geleceğini nasıl oluyor da hissediyorum? Ve gerçekten de hissettiğim o hâdise birkaç dakîka sonra meydana geliyor ,beklediğim insan çıkıveriyor. Bu nasıl oluyor? İlmin, bunları tcrübe tahtasına yerleştireceği âletleri yoktur, bu imkânlara sahip değildir diye bilfiil insan oğlunda var olan bu gizli kuvvetleri basît bir şekilde reddetmek gayet tuhaftır. Gayemiz her türlü hurâfeleri kabul edip, efsâneler peşinden koşmak değildir. Doğru ve mantıkî olan, insan aklının bu meçhûller ummânı önünde biraz durup düşünmesidir... Bugün kavranılmayan şeyleri kavrıyabilecek çârelere ulaştıktan sonra, imkânlar nisbetinde o çârelerle bu hâdiseleri bilgi hudûdu içine sığdırmak. Yahut da meselenin aklın tâkatı üstünde olup hudûdları hâricinde bulunduğunu, onu kavrayacak güçte olmadığını kabul etmek. Ve hâdiselerin muhâkemesini meçhûl hesaplara bırakmak... İşte sihir de bu nevi hâdiseler kabîlindendir. Şeytânların insanlara öğretmeleri de bu kabîl hâdiselerdendir. Olay şu şekilde de olabilir : Hislere, fikirlere, eşyâ ve cisimlere gözbağcılığı yoluyla te'sîr edilebilir. Firavun'un sihirbâzları tarafından yapılan sihrin hayâlî olduğu Kur'an-ı Kerîm'de belirtiliyor. Bu gibi yollarla karı ile koca

veya iki arkadaş arasını ayırabilmek olmayacak şey değildir. Kur'an-ı Kerîm'de buyuruluyor ki : «Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden kendisine gerçekten koşuyor imiş hayalini verdi.» Her ne kadar eserler —Yukarıda zikrettiğimiz gibi— Allah Teâlâ' nın izni dışında meydana gelemezse de, infiâller, aksi tesîrlerden meydana gelir.

Bu Hârût ve Mârût adı verilen melekler neciydiler? Ne vakit Bâbil'de bulunmuşlardı? Yahûdîler hikâyenin mevzûunu bildiklerinden inkâr ve itiraz yoluna gitmediler. Kur'an-ı Kerîm, hitab ettiği kimseler tarafından bilinen bir takım tarihî olayları hülâsa olarak zikreder. Ve mevzûun anlaşılabilmesi için bu kadarlık özet kâfi gelir. Tafsîlâtı icâbettiren bir hal kalmaz. Zira esas maksad, bu olayların tafsîlâtlı olarak anlatılması değil, sadece hatırlatılması idi. Biz de —Kur'an'ın Gölgesinde— o iki melek kıssası etrafında vârid olan yığınlarca efsanelerin içine dalmak istemiyoruz. Zira bu husûsta kabule şâyân sağlam bir rivâyet yoktur.

İnsanlık tarihinde her devre uyan bir takım hâdiseler ve iptilâlar vardır. İnsanî tekâmül hızla devam ederken, insanı şu karanlıklar içerisinde parlak ilâhî ışıklar takîb etmektedir. Muhtelif şekillerde meydana gelen hârikulâde imtihânlara nisbetle şu iki melek veya melek görünüşündeki iki insanla tecrübe edilmekte hayreti mûcib bir şey yoktur. Burada İsrâiloğullarının Allah'tan geldiği kat'i olarak bilinen Kitabullah'ı arkalarına atışlarını, onu bırakıp da efsâneler peşinde koşuşlarını bilmemiz ve sihrin şeytânî işlerden olduğunu kabul etmemiz kâfidir. İşte bu yüzden büyü insanı cezâya çarptıran ve bütün âhiret değerlerini kaybettiren bir küfür vâsıtasıdır. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an. I, 203 - 205)

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقُولُوا۟ رَٰعِنَا وَقُولُوا۟ ٱنظُرْنَا وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَلِلْكَٰفِرِينَ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَلَا ٱلْمُشْرِكِينَ
أَن يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ
ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

104 — Ey İman edenler, bizi de dinle, demeyin, bizi de gözet, deyin ve dinleyin. Kâfirlere elîm bir azâb vardır.

105 — Ehl-i Kitâb'tan kâfir olanlar da, müşrikler de Rabbınızdan size hiç bir hayır indirilmesini istemezler. Allah, rahmetini dilediğine tahsîs eder. Allah, büyük lutuf ve ihsân sahibidir.

Mü'minlerin Tavrı :

Allah Teâlâ mü'minlerin sözleri ve fiilleriyle kâfirlere benzemelerini yasaklamıştır. Şöyle ki; yahûdîler sözlerini söylerken tevriye san' atını kullanarak maksadlarını eksik söylerlerdi. Allah'ın la'neti onların üzerine olsun. Meselâ bizi dinle dediklerinde (راعنا) «bizi de gözet» derlerdi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Yahûdîlerden de bir kısmı sözleri yerlerinden değiştirirler ve derler ki; dinledik ve isyân ettik. Ey dinlemez olası, bizi dinle ve bizi gözet». Dillerini eğip bükerek ve dîne ta'n ederek söylerler. Eğer onlar dinledik ve itâat ettik, bizi dinle ve gözet demiş olsalardı, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Ancak Allah onlara küfürlerinden dolayı la'net etmiştir. Onlardan pek azı müstesnâ îman etmezler. (Bakara, 93) Hadîslerde onların birçok haberleri vârid olmuştur. Şöyle ki; onlar selâm verdikleri zaman «esselâmü aleyküm» yerine (السام عليكم) essâmü aleyküm diyorlardı ki sâm; ölüm demektir. Bunun için Allah Teâlâ, onlara karşılık verirken ve aleykümüsselâm yerine ve aleyküm demekle yetinmemizi emretti. Bu duâ onlar için kabul olmaz ama, bizim onlar için duâmız kabul olur. Maksad şudur : Allah Teâlâ mü'minlerin kavlen ve fiilen kâfirlere benzemelerini yasaklamıştır. Bunun için de «Ey îman edenler, bizi de dinle» demeyin. «Bizi de gözet» deyin ve dinleyin. Kâfirler için çok acıklı bir azâb vardır» buyurmuştur.

İmâm Ahmed İbn Hanbel... Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

بُعِثْتُ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ بِالسَّيْفِ حَتّى يُعْبَدَ اللهُ وَحْدَهُ لاشَرِيكَ لَهُ. وَجُعِلَ رِزْقِى تَحْتَ ظِلِّ رُمْحِى. وَجُعِلَتْ الذِلَّةُ وَالصِغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ اَمْرِى. وَمَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ.

«Ben; kıyâmetin eşiğinde kılıçla gönderildim. Tâ ki şirk koşulmadan yalnızca Allah'a ibâdet edilsin diye. Benim rızkım mızrağımın gölgesinde kılınmıştır. Zillet ve küçüklük benim buyruğuma muhâlefet edenlerin üzerine verilmiştir. Kim de bir kavme benzerse şüphesiz onlardandır.»

Ebu Dâvûd... Abdullah İbn Ömer'den nakleder ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kim bir kavme benzerse onlardandır.» Bu hadîsde şiddetli yasak ve korkunç tehdît vardır. Kâfirlere; fiil ve kaville, giyecek ve bayramlarla, ibâdet ve bizim için meşrû kılınmamış diğer hallerle benzemekten kaçındırma vardır.

İbn Ebu Hâtim der ki, bana babam... Ma'n veya Avn'dan, ya da her ikisinden nakletti ki, adamın biri Abdullah İbn Mes'ûd'a gelmiş ve demiş ki; bana bir söz söyle. O da demiş ki; Allah Teâlâ'nın «Ey îman edenler» buyruğunu duyduğun zaman onu gözet ve kulağını ver, çünkü onda bir hayır emri veya bir şer yasağı vardır.

A'meş, Heyseme'den naklen der ki; Kur'an'da okumuş olduğumuz «Ey îman edenler» kavlinin Tevrât'taki karşılığı ey miskînlerdir. Muhammed İbn İshâk, Muhammed İbn Ebu Muhammed kanalıyla Saîd İbn Cübeyr'den veya İkrime kanalıyla İbn Abbâs'dan nakleder ki (راعنا) «bizi gözet» kelimesi, kulağını bize ver, demektir. Dahhâk, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «bizi de dinleyin» demeyin «bizi de gözet» deyin ve dinleyin» âyeti konusunda şöyle demiştir : Onlar Hz. Peygambere kulağını bize ver diyorlardı, ancak kullandıkları (راعنا) kelimesi bize veriştir, der gibi idi. İbn Ebu Hâtim der ki, Ebu'l-Âliye, Ebu Mâlik, Rebî' İbn Enes, Atiyye el-Avfî ve Katâde'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir. Mücâhid der ki; «bizi de dinleyin demeyin», âyetinden maksad, aksini söylemeyin demektir. Bir rivâyete göre de bizi dinle ve biz de seni dinleyelim demektir. Atâ'ya göre; bu söz Ansârın söylediği bir lügat tarzıdır ki Allah onu yasaklamıştır. Hasan der ki : «Bizi de dinle demeyin» âyetindeki (الراعن) kelimesi alaylı ve istihzâlı sözdür. Allah bu âyetle onların Hz. Muhammed (s.a.) in sözlerini alaya almalarını ve İslâm'a davet etmesini istihzâ ile karşılamalarını yasaklamıştır. İbn Cüreyc'in de böyle dediği rivâyet edilmiştir. Ebu Sahr der ki; Rasûlullah (s.a.)arkasını döndüğünde mü'minlerden ona muhtâç olanlar; kulağını bize ver, derlerdi. Allah, Rasûlü Zîşânına böyle denmemesini ve saygılı davranılmasını buyurmuştur.

Süddî der ki; Kaynuka oğullarına mensûb yahûdîlerden Rifâa İbn Zeyd denilen bir adam vardı, Hz. Peygamberin huzûruna gelip onunla konuşurdu, konuştuğunda kulağını bana ver, beni dinle, derdi. Müslümanlar peygamberlerin böyle saygılı ifâdelerle karşılandıklarını zannederlerdi. Onlardan bir kısmı da böyle derlerdi —Nisa sûresinde buyurulduğu gibi— Allah Teâlâ mü'minlerin bizi dinle demelerinin böylece önüne geçmiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de buna benzer bir rivâyet söylemiştir. İbn Cerîr der ki; bizim yanımızda bulunana göre bu sözün doğrusu Allah Teâlâ mü'minleri, nebiyy-i Zîşânına bizi

dinle demekten nehy etmiş olmasıdır. Çünkü bu ifâdenin nebîyy-i Zişâna söylenmesini Allah hoş karşılamamıştır. Bunun benzeri Hz. Peygamberden nakledilen «üzüme tiyek demeyin sadece asma deyin» kezâ «kulum demeyin delikanlım deyin» ve buna benzer ifâdelerdir.

«Ehl-i kitâb'dan kâfir olanlar da müşrikler de Rabbınızdan size hiç bir hayır indirilmesini istemezler.» Böylece Allah Teâlâ müşriklerin ve ehl-i kitâb'dan kâfirlerin düşmanlıklarının şiddetini açıklıyor. Nitekim yukarıda mü'minleri bunlara benzemekten sakındırmıştı. Mü'minlerle onlar arasındaki dostluğu koparmak istemişti. Sonra Allah Teâlâ mü'minlere lutfettiği tam ve mükemmel şerîat-i Muhammediye nimetine dikkatleri çekerek buyuruyor ki : «Allah, rahmetini dilediğine tahsîs eder. Allah, büyük lutuf ve ihsân sahibidir.»

İZÂHI

Müslümanlar, kendilerine Allah'ın Rasûlü bir bilgi verdiği zaman, «bizi dinle ve yavaş söyle ki anlayalım» diyorlardı. Ancak bu söz yahûdîlere göre bir küfürdü ve yahûdîler Hz. Peygamber'e hakâret sadedinde (راعنا) raina diyorlardı. Bu nedenle yüce Allah mü'minleri bu kelimeyi söylemekten nehyediyor ve aynı anlamda bir başka kelime söylemelerini bildiriyor. Mü'minler iyi bilmelidirler ki, kâfirler ve yahûdîler için elîm bir azâb vardır. Ve yine bilmelidirler ki, ister ehl-i kitâb olsun, ister müşrik olsun kâfirlerden hiçbir grup, müslümanlara herhangi bir hayrın gelmesini istemezlerdi. Allah Alîm ve Kâdir olarak peygamberliğini ve kitabını kullarından dilediğine tahsîs eder. Çünkü Allah yüce lutuf sahibidir.

Bu konuda Seyyid Kutub der ki :

Rivâyete göre (راعنا) «bizi de dinle» sözünün müslümanlara yasaklanmasının sebebi şudur : Yahûdîlerden bir kısım beyinsizler, Peygambere karşı dillerini eğip bükerek bu lâfzı kullanıyorlardı. Aynı kökten türeyen, başka mânâlara da gelmesi için Peygambere bu şekilde hitâb ediyorlardı. Hz. Peygambere onlar açıktan açığa sövmekten korkuyorlar; bu yüzden de ancak beyinsiz ve düşkün kimselerin baş vurabildiği bu nevi dolambaçlı yollarla hakâret etmeye çalışıyorlardı. İşte bu yüzden yahûdîlerin dillerine doladıkları bu kelimenin müslümanlar tarafından kullanılması yasaklandı. Beyinsizlerin tahrîf edemeyeceği, başka mânâlara çekemeyeceği ve aynı mânâyı ifâde eden başka kelimeler kullanmaları emrolundu. Bu yasaklamadaki esâs gâye; yahûdîlerin elinde fenâ maksatlarını açıklayan küçük fırsatları da yok etmekti.

Yahûdîlerin bu nevi yollara baş vurmaları sû-i edeblerine, aşağılıklarına ve hayâsızlıklarına işâret olduğu gibi kinlerinin ve düşmanlıklarının, derecesini de gösterir. Aynı münâsebetle gelen yasak emri de Allah Teâlâ'nın, Peygamberini ve müslümanları dışarıdan gelecek her türlü kötü maksatlara karşı muhâfaza etmekte olduğunu ifâde eder.

Diğer taraftan; bu âyetler, Allah Teâlâ'nın müslümanlara bahşettiği fazl-ü ihsândan yahûdîlerde meydana gelen kin ve kıskançlığın, hased ve nefretin mikdârını da anlatır. Bütün bu ifâdelerden maksad, müslümanların Allah düşmanlarından korunmaları ve onları kıskançlığa sevkeden îman bağına iyice yapışmalarını te'mîn etmektir. Bu arada Allah'ın vermiş olduğu fazl-ü keremine de şükredip îmanlarını muhâfaza etmelerini sağlamaktır :

«Ehl-i kitâb'tan kâfirler de, müşrikler de size Rabbınızdan hiçbir hayır indirilmesini istemezler. Allah rahmetini dilediğine tahsîs eder. Allah, en büyük lutf-u ihsân sahibidir.»

Kur'an-ı Kerîm, küfür mevzûunda ehl-i kitab ile müşrikleri bir sayıyor... Onlardan her iki tâife de Allah'ın son peygamberine inanmıyorlar. Bu bakımdan her iki kitle de aynı seviyededirler. Her iki kitle de müslümanlara karşı kin ve intikâm duygusu besliyorlar. Müslümanlara hiçbir iyilik gelmesini istemiyorlar. Ve bu yüzden her iki kitle de kâfirdirler. Onların mü'minler namına istemedikleri şey, bu dinin kendisidir. Onlar en çok bu dini sevmemektedirler. En fazla İslâm'dan nefret etmektedirler. Allah'ın bu fâzlını müslümanlara vermesi, Kur'an'ını müslümanlara göndermesi, İslâm nîmetini onlara bahşetmesi, yeryüzünün en büyük emâneti olan itikad emânetini müslümanlara havâle etmesi... İşte onları en fazla nefrete sevkeden şey...

Daha önce yahûdîlerin Allah'ın kullarından dilediğine fazl-ü keremini ihsân etmesini kıskandıkları ve bu yüzden kızdıkları anlatılmıştı. Bu kıskançlıkları o dereceye vardı ki, Peygamber'e vahiy getirmiş olmasından dolayı Cebrâîl'e bile düşman olduklarını ilân ettiler :

«Allah rahmetini dilediğine tahsîs eder.»

Allah, risâletini kime vereceğini iyi bilir. Eğer bu risâleti Hz. Muhammed'e ve ona îman edenlere verdiyse buna onların daha lâyık olduklarını bildiği içindir :

«Allah en büyük lutf-u ihsân sahibidir...»

Nübüvvetten, risâletten, îmandan ve îmana davetten daha büyük bir nîmet yoktur. Bu ifâde Allah'ın îman edenlere ihsânının ve fazlının büyüklüğünü belirterek şuûrlarında îman duygusunu coşturmaktadır. Daha önce kâfirlerin îman edenlere karşı kalplerinde neler beslediklerini izâh edip onlardan kaçınmalarının ve şiddetle korunmalarının lâzım olduğunu bildiren ifâdede ise şuûrlarını harekete geçirme maksadı

vardı. Her iki maksat da yahûdîlerin, müslüman kalplerdeki i'tikâd bağını zayıflatmak için yürüttükleri velveleli entrikalar karşısında müslümanların tutunabilmeleri için zarûrî idi. Yahûdîlerin en çok kıskandıkları şey, Allah Teâlâ'nın mü'minlere lutfettiği bu muazzam akîdedir!... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 213 - 214)

———oOo———

مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾
أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

106 — Biz, bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını, yahut da dengini getiririz. Bilmez misin ki, Allah şüphesiz her şeye kâdir'dir.

107 — Göklerin ve yerin mülkünün gerçekten Allah'a âit olduğunu ve sizin için Allah'dan başka bir sahip ve yardımcı olmadığını bilmez misiniz?

Nesh Mes'elesi :

İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan naklederek der ki; «biz bir âyeti nesheder» kavli; değiştirirsek demektir. İbn Cüreyc Mücâhid'den nakleder ki, «Biz bir âyeti nesheder» yani bir âyeti ortadan kaldırırsak demektir. İbn Ebu Nûceyh, Mücâhid'den nakleder ki; «Biz bir âyeti nesheder» kavli konusunda o şöyle demiştir; yazısını bırakır, hükmünü değiştirirsek. Mücâhid, bunu Abdullah İbn Mes'ûd'un arkadaşlarından nakletmiştir. İbn Ebu Hâtim Ebu'l-Âliye'den ve Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'den naklen benzer şekilde rivâyet eder. Dahhâk der ki; «Biz bir âyeti nesheder...» kavlinin mânâsı; tutarsak demektir. Atâ ise nesheder ifâdesinin mânâsı, Kur'an'dan neyi atarsak demek olduğunu söylemiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; atılıp Hz. Muhammed'e inzâl buyurulmazsa demektir. Süddî der ki; âyetin neshi kaldırılması demektir. İbn Ebu Hâtim der ki; neshedilmesi demek, kaldırılması ve tutulması demektir. «İhtiyâr kadın ve ihtiyar erkek zinâ ettiklerinde onları doğrudan recm ediniz» sözü gibi. Kezâ : «Âdemoğlunun iki vâdî dolusu malı olsaydı üçüncüsünü de isterdi» sözü gibi. İbn Cerîr der ki : «Biz

bir âyeti nesheder» kavlinin mânâsı şöyledir : Bir âyetin mânâsını başkasına çevirir, değiştirir ve tebdîl edersek demektir. Bu, helâlin harama, haramın helâla, mübâhın yasağa, yasağın mübâha çevrilmesidir. Bu ise ancak emir ve nehiyde, yasak ve salıvermede, engel ve müsâade etmede olur. Haberlere gelince bunda nâsih veya mensûh olmaz. Nesh kelimesi (نسخ الكتاب) kitabı neshetmek kökünden olup bir nüshadan bir başkasına aktarmak demektir. Hükmün neshi demek de bir başka hükme çevirmek ve bir ibâdetin bir başkasına nakledilmesi demektir. Bu, ister hükmünün, ister yazının neshiyle olsun farksızdır. Çünkü her iki halde de o hüküm mensûhtur. Usûl bilginleri, neshin tarîfi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ancak bu konuda mesele birbirine yakındır. Neshin şer'î mânâsı bilginlerce malûmdur. Bazıları bunu şöyle özetlemişlerdir :

Nesh daha sonra gelen şer'î bir delille hükmün kaldırılmasıdır. Bu tarîfin içerisine daha hafîfin daha ağırla veya daha ağırın daha hafîfle nesh edilmesi girdiği gibi, olmayan bir şeyin başka bir şeyle nesh edilmesi de girer. Neshin ahkâmı, çeşitleri ve şartları fıkıh usûlünde de geniş olarak açıklanır. Taberânî der ki: bize Ubeydullah İbn Abdurrahmân... Sâlim'den o da babasından nakletti ki şöyle demiş : İki adam bir sûreyi okuyorlardı, Rasûlullah (s.a.) onları kendilerine okutmuştu. Bir gece kalktılar, namaz kıldılar, ancak bu sûrenin hiç bir harfini okumaya muktedir olamadılar. Sabahleyin erkenden Rasûlullah (s.a.) a gelerek durumu anlattılar. Rasûlullah (s.a.) : O neshedilmiş veya unutturulmuş olabilir. Ondan vazgeçin buyurmuştur. Bu rivâyetteki Süleymân İbn Erkam zayıf bir râvîdir.

Âyet-i kerîme'deki (ننسها) kelimesi iki şekilde okunmuştur. (ننسأها ونُنْسِها) Birinci şekilde okuyan yani nûn'un ve sîn'den sonraki hemzenin fethasıyla okuyanlar buna, «biz onu geciktirirsek» mânâsını vermişlerdir. Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'dan naklederek der ki : (ماننسخ من آية أو ننسئها) bir âyeti değiştirir veya değiştirmeden olduğu gibi bırakırsak demektir.

Mücâhid, İbn Mes'ûd'un arkadaşlarından nakleder ki; bu kelimeyi o (ننسأها) şeklinde okumuş ve yazısını bırakır, hükmünü değiştirirsek diye mânâ vermiştir. Übeyd İbn Ümeyr, Mücâhid ve Atâ ise onu geri bırakır, neshetmeyiz şeklinde mânâ vermiştir. Süddî de aynı şekilde mânâ verir. Rebî' İbn Enes'in de böyle mânâ verdiği bildirilir. Dahhâk ise «biz bir âyeti nesheder veya geri bırakırsak» âyetine, neshedenle neshedileni geri bırakırsak şeklinde mânâ vermiştir. Ebu'l-Âliye ise onu kendi yanımızda geciktirirsek şeklinde mânâ vermiştir. İbn Ebu

Hâtim der ki; bize Ubeydullah İbn İsmâîl el-Bağdâdî, İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Hz. Ömer (r.a.) bize hutbe okudu ve sonra Allah Azze ve Celle'nin «Biz bir âyeti nesheder veya unuttururşak» âyetini okumuş ve unutturursak kelimesine te'hir edersek mânâsını vermiştir.

İkinci okuyuş (ننسها) dir. Bu konuda Abdürrezzâk, Ma'mer' den, o da Katâde'den nakleder ki; «Biz bir âyeti nesheder veya unuttururşak» âyetinin mânâsı konusunda o şöyle demiştir : Allah Teâlâ peygamberine dilediğini unutturuyor, dilediğini de neshediyor. İbn Cerîr der ki; bize Sevâd İbn Abdullah... Hasan'dan nakletti ki o «unuttururşak» kavli konusunda şöyle demiştir : Sizin peygamberinize Kur'-an'dan bazı bölümler okutturulmuş, sonra o bunu unutmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki bize babam... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Hz. Peygambere geceleyin vahiy iniyor ve gündüz unutturuluyordu. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle bu âyeti indirdi. Ebu Hâtim der ki; bana Ebu Ca'fer bu rivâyet zincirinde yer alan Haccâc'ın, Haccâc İbn Ertea olmayıp bizim Cezîre'li bir ihtiyârdır. Übeyd İbn Ümeyr ise «unuttururşak» âyetine sizin yanınızdan kaldırırsak mânâsını vermiştir.

İbn Cerîr der ki; bana Ya'kûb İbn İbrâhîm, Kâsım İbn Rebîa'dan nakletti ki, o söyle demiş : Ben Sa'd İbn Ebu Vakkâs'ın bu âyeti (ماننسخ من آية أو تنسها) «Biz bir âyeti nesheder veya sen unutursan» şeklinde okuduğunu duyduk. Kâsım İbn Rebîa diyor ki; ona Saîd İbn Müseyyeb bu âyeti «unutturulursan» diye okuyordu dedim. Kâsım İbn Rebîa diyordu ki; Sa'd şöyle dedi : Kur'an; ne Müseyyeb'e, ne de Müseyyeb'in âilesine indirilmiştir. Şânı yüce olan Allah «Sana okuyacağız da unutmayacaksın», «Unuttuğun zaman Rabbını an» buyuruyor, demiştir. Bunu Abdurrezzâk Hüseyn'den rivâyet eder. Hâkim de Müstedrek'inde Ebu Hâkim el-Râzî'den... Ya'lâ İbn Atâ kanalıyla nakleder ve bu hadîs, Buhârî ve Müslim'in şartına uygundur, ancak onlar tahrîc etmemişlerdir, der. İbn Ebu Hâtim der ki; Muhammed İbn Kâ'b, Katâde ve İkrime'den de Saîd'in sözü gibi bir söz nakledilmiştir.

İmâm Ahmed der ki; bana Yahyâ... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiş : Ali en doğru hüküm verenimizdir. Übeyy ise en doğru okuyanımızdır. Biz Übeyy'in dediğinin bir kısmını terk ediyoruz fakat Übeyy ben Rasûlullah (s.a.) dan şöyle dediğini duydum, binaenaleyh onun hiç bir kısmını terketmem, diyor. Halbuki Allah Teâlâ : «Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını, yahut da dengini getiririz» buyuruyor.

Buhârî der ki; bize Yahyâ... İbn Abbâs'dan nakletti ki o Hz. Ömer' in şöyle dediğini rivâyet etmiş : En iyi okuyanımız Übeyy'dir. En iyi

hüküm verenimiz Ali'dir. Biz Übeyy'in sözünden bir kısmını bırakıyoruz. Übeyy ise; ben Rasulullah (s.a.) dan böyle işittim hiç bir şey bırakmam, diyor. Halbuki Allah Teâlâ : «Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha hayırlısını, yahut da dengini getiririz» buyuruyor.

«Ondan daha hayırlısını yahut da dengini getiririz.» Yani hüküm bakımından mükelleflerin menfaatine olanını. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'dan naklettiğine göre, o «Ondan daha hayırlısı» âyetini, menfaat bakımından sizin için daha hayırlısını ve size uygun olanını diye tefsîr etmiştir. Ebu'l-Âliye ise der ki : «Biz bir âyeti nesheder» yani onunla amel etmezsek veya «unutturursak» yani katımızda bırakırsak; ya onu, ya da ondan daha iyisini getiririz. Süddî de der ki : «Biz neshettiğimizden daha iyisini veya bıraktığımızın dengini getiririz» demektir. Katâde der ki bu âyette tahfîf, ruhsat, emir ve yasak vardır.

İZÂHI

Nesh mes'elesi; İslâm düşmanları tarafından başlangıcından günümüze değin tenkîd mevzûu edilmek istenmiştir. Bu konuda I. cildde detaylı bilgiler vermiştik. Burada size müfessirlerin kanâatlarını kendi ifâdeleriyle aktarmaya çalışacağız :

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde ise şöyle denir :

Biz bir âyetin hükmünü ibtâl ederek, lâfzını ve mânâsını ya da mânâsının dışında lafzını ibtâl ederek —recm âyeti gibi —bir âyeti neshedecek olursak ondan daha hayırlısını getiririz. Bu konuda en uygun olanı veya iyilikte ve elverişlilikte ona eşit olanını getiririz. İyi bil ki; Levh-i Mahfûz da tesbît edilmiş olan hükümler ya husûsîdir ya da umûmîdir. Husûsî olan; ya şahıslara tahsîs edilmiştir veya zamanlara tahsîs edilmiştir. Âyet, peygamberin kalbine inince şahıslar bâkî kaldığı sürece şahıslara mahsûs olan kısımlar da bâkî kalır. Zamanlara mahsûs olan kısımlar ise neshedilip zâyî olur, çünkü o zamanda yok olmuştur. Bu tür nesih kısa olabilir; Kur'an'ın neshettikleri gibi uzun da olabilir; eski şerîatların hükümlerinin neshedilmesi gibi. Ancak bu, âyetin Levh-i Mahfûz'da olduğu şekilde sâbit kalmasına muhâlif değildir. Umumî olan hükümler ise dehîr bâkî kaldıkça bâkî kalır. İnsanın konuşması ve boyunun düzgün olması gibi. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 75, 76)

Bu âyetlerin devâmının da gösterdiği gibi; ister bu hücûma kıblenin değiştirilmesi hâdisesi veya İslâm cemâatının büyüyerek tekâmül etmesi netîcesinde bir takım emirlerin ve kâidelerin değiştirilmesi

sebep olsun, ister Kur'an'ın umûmî olarak Tevrât'ı kabul etmesine rağmen Tevrât'ta geçen bazı hükümleri reddedişi sebep olsun hiçbir fark yoktur. Bu veya öteki, şu veya o... Yahut da yahûdîlerin bu i'tikâdın esâsına şüphe düşürmek için âlet olarak kullandıkları bütün entrikalar... Bunların hangisi olursa olsun, meseleyi değiştirmez. Zîra Kur'an-ı Kerîm nesih ve ta'dîl mevzûunu açıklarken yahûdîlerin sırf İslâm'ın prensiblerine karşı savaş açtıklarını, İslâm'ın etrâfında yayacakları şüphelerle bu dâvânın önüne geçebileceklerini tahayyül ettiklerini açık sûrette ortaya koymaktadır. Bu husûsta Kur'an kat'î hükmünü vererek bütün şüpheleri bertaraf etmektedir.

Risâlet devresinde muhtelif hallere göre İslâmî hükümlerde meydana gelen kısmî ta'dilât, hem insanlığın hayrı, hem de tekâmül prensibinin icâbıdır. Bu, insanlık tarihi boyunca gelişecek olan hayâtî tekâmülün gerektirdiği büyük bir hayrın tahakkuku esâsına mebnîdir. İnsanları yaratan, peygamberleri gönderen, âyetleri indiren ve bütün eşyâyı idâresi altında yürüten yalnız Allah'tır. Bütün bu hâdiseleri takdîr eden de yine O'dur. İster herhangi bir hükmü ihtivâ eden ve dille okunan Kur'an âyetleri olsun, ister peygamberlerin getirdikleri her türlü esbâbı silen mucizeler meâlindeki hârikalı âyetler olsun. Allah âyetini nesh ederek nisyân denizine gömdüğü vakit, şüphesiz ki o nesh ettiği âyetten daha hayırlısını veya benzerini getirir! O'nu hiçbir şey âciz durumda bırakamaz. Zira her şeyin mâliki ve sahibi O'dur. Yerde ve gökte ne varsa hep O'nun malıdır... (Seyyid Kutub, Fi Zılâl'il-Kur'an, I, 215 - 216)

Kur'an-ı Kerîm, şartlar gerektirdiğinde bölüm bölüm nâzil oluyordu. Âyetten çıkarılan hüküm, İslâm ümmetinin menfaatına göre tanzîm ediliyordu. Bazan âyet tamâmen bâkî kalıyordu, bazan da lafzı ya da mânâsı neshediliyordu veya her ikisi birlikte kaldırılıyordu. Bütün bunlar gelişen şartlara ayak uydurmak kasdına mebnî idi. Yeni yetişen bir toplumda hükümlerin bizzarûre değişmesi gerekiyordu. Çünkü bir toplumun ilk kuruluş döneminde faydalı olacak prensibler, gelişme ve olgunlaşma döneminde fayda sağlamayabilirdi. Yahûdîler nesih konusunda müslümanları ithâm ediyorlardı ve «bakıyor musunuz Muhammed bir gün bir şeyi emrediyor ertesi gün yasaklıyor? Bugün dediğini yarın reddediyor» diyorlardı. İşte bunun üzerine nesh konusunda bu âyet nâzil oldu. Nesh, şerîatı gönderen yaratıcının en son hükmün daha uygun olacağını bilmemesi manasına gelmezdi. Şârî, müslümanları basamak basamak ve tedrîcî olarak şartlar ve durumlara göre tekâmül ettiriyordu. Nitekim içki konusunda, öldürme konusunda durum böyle cereyan etmiş ve netîcede İslâm ümmeti kurulduktan ve şartlar mükemmelleştikten sonra son hükümler nâzil olmuştu. Şüphesiz ki Allah bir âyeti neshederse ondan daha hayırlısını getirirdi, en

azından onun gibisini. Çünkü Allah her şeye gücü yetendir. Göklerin ve yeryüzünün mülkü Allah'ın değil mi? O sizin işlerinizi menfaatınıza uygun olarak tedvîr eder. Sizin ondan başka hiçbir dost ve yardımcınız yoktur.

İslâm bilginlerinden bir kısmı neshi kabul ederken, bir kısmı kabul etmez, neshedildiği söylenen âyetleri te'vîl ederler.

———oOo———

Göklerin ve Yerin Mülkü :

«Göklerin ve yerin mülkünün gerçekten Allah'a âit olduğunu ve sizin için Allah'dan başka bir sahip ve yardımcı olmadığını bilmez misiniz?» Allah Teâlâ; bu âyetiyle yarattıklarında istediği gibi tasarruf yetkisinin kendisine âit olduğunu, yaratma emir ve tasarrufun kendisinin olduğunu belirtiyor. Allah nasıl istediği gibi yaratıyorsa, istediği kimseyi mutlu, istediği kimseyi mutsuz, istediğini başarılı, istediğini başarısız kılar. Aynı şekilde kulları için dilediği gibi hükmeder. İstediğini helâl, istediğini haram, istediğini mübâh, istediğini yasak kılar. Dilediği gibi hüküm veren O'dur. O'nu hükmünden dolayı kovuşturan yoktur. O, yaptığından sorumlu değildir. Kullar ise sorumludurlar. Allah nesh mes'elesi ile kullarını ve kullarının peygamberine itâat derecelerini ölçmektedir. Allah, bizzat bildiği bir menfaat uyarınca bir şeyi emretmekte, sonra yine aynı yüce bilgisi uyarınca onu yasaklamaktadır. Emrine bağlanmak ve Rasûlünün verdiği haberlerde O'nu tasdîk etmek, buyruklarını yerine getirmek, yasaklarını terketmek konusunda bütünüyle O'na itâat icâbetmektedir. Burada bazı yahûdîlerin bilgisizce ve inkârla dolu olarak iddiâ ettikleri gibi neshin aklen müstahîl olduğu, bazılarının da iftirâ ve şüphe ile ortaya attıkları gibi neshin aklen imkânsız olduğu iddiâları açıkça çürütülmektedir.

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî der ki : Âyetin te'vîli şöyledir : Ey Muhammed, görmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Benimdir. Onlarda Benden başka hâkim yoktur. Göklerde ve yerde dilediğimi dilediğim gibi değiştirir, dilediğimi neshederim. Kullarım için dilediğim hükümleri, dilediğim şekilde tebdîl eder, dilediğim şekilde bırakırım. Sonra der ki, bu ifâde her ne kadar Allah tarafından peygamberine azâmetini haber verme sadedinde ve hitâb şeklinde ise de, aynı zamanda Tevrât'ın hükümlerinin neshedildiğini inkâr eden, Hz. Îsâ ve Muhammed (s.a.) in peygamber olarak gönderilmelerini reddeden yahûdîleri yalanlama sadedindedir de. Hz. Îsâ ve Muhammed'in Allah katından getirdikleri kitabın Tevrât'ın hükmünü değiştirdiğini kabul etmeyen yahûdîleri tekzîb niteliğindedir. Bunun için Allah Teâlâ göklerin ve

yerin mülkünün ve hâkimiyetinin kendisine âit olduğunu, yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan bütün varlıkların O'na itâat edip O'nun emir ve yasaklarını dinlediklerini belirtiyor. Allah onlara dilediğini emreder, dilediğini nehyeder, dilediğini siler, dilediğini bırakır, dilediğini yazar, dilediğini kaldırır.

Ben derim ki; yahûdîleri nesh mes'elesini araştırmaya sevkeden husûs küfür ve inâdlarıdır. Zira akıl bakımından neshin imkânsız olduğunu gösterecek hiç bir delil yoktur. Bilhâssa Allah Teâlâ'nın hükümlerini neshetmesinin imkânsızlığını gösterecek hiç bir delil yoktur. Allah nasıl istediğini yaparsa, dilediğine de hükmeder. Kaldı ki nesh eski kitaplarda ve geçmiş şerîatlarda vâki' olmuştur. Nitekim Hz. Âdem'in kız çocuklarının erkek çocuklarıyla evlendirilmesi helâl kılınmışken, sonra haram kılınmıştır. Kezâ Nûh (a.s.) a gemiden çıktıktan sonra tüm hayvanları yemek helâl kılınmışken, bilâhere bazıları harâm kılınmıştır. Ya'kûb ve çocuklarının iki bacıyla evlenmeleri mübâh iken Tevrât'ta ve daha sonraki şerîatlarda bu, harâm kılınmıştır. Daha buna benzer zikri hayli uzayacak pek çok mes'ele var ki neshedilmiştir. Onlar bu husûsları kabul ettikten sonra yüz çevirmektedirler. Bu delillere verilen lafzî cevaplar, asıl maksadı teşkîl eden mânânın delâletini ortadan kaldırmaz. Nitekim onların kitaplarında, Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelendiği bilindiği ve ona tâbi olmanın Hz. Peygambere tâbi olmayı gerektireceği apaçıktır. Hz. Peygamberin şerîati üzere yapılan amellerden başkasının makbûl olmayacağı ortadadır. İsterse eski şerîatlar Hz. Peygamberin peygamber olarak gönderilişine kadar sınırlıydı, dolayısıyla bunlar nesh sayılmaz denilsin. Nitekim Allah Teâlâ'nın : «Sonra orucu geceye kadar tamamlayın» kavli böyledir. İsterse bunlar mutlaktır. Hz. Peygamberin şerîatı onları neshetmiştir, denilsin. Her iki takdîrde de Hz. Peygambere tâbi olma gereği kesindir. Çünkü o, Allah Teâlâ ve Tebareke'nin en son ahdi olan son kitabı getirmiştir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ۗ وَمَن يَتَبَدَّلِ
ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108 — Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim îmanı küfürle değişirse dosdoğru yoldan sapıtmış olur.

Lüzûmsuz Sorular :

Bu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ olayların olmasından önce Hz. Peygambere çok soru sorulmasını yasaklamaktadır. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurulur : «Ey îmanedenler, size açıklanınca hoşunuza gitmeyen şeyleri sormayın. Kur'an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah sorduğunuz şeyleri affetmiştir. Ve Allah Ğafûr'dur. Halîm'dir.» (Mâide, 101) Eğer âyetin nüzûlünden sonra tafsîlâtını soracak olursanız o konu size açıklanır. Ayrıca bir şeyi, olmazdan önce sormayın, belki sormanız nedeniyle o şey yasaklanabilir. Bunun için, sahîh hadîste vârid olmuştur ki; müslümanlardan vebâli en büyük olan, yasaklanmamış olan bir şeyi sorup da bu soru sebebiyle o şeyin yasaklanmasına sebeb olanlardır. Rasûlullah (s.a.) a; karısını beraberinde erkekle bulan bir adamın durumu sorulduğunda, konuşsa ağır bir konuyu konuşmuş olacaktı, sussa aynı şekilde olduğundan Rasûlullah (s.a.) soru soran kişiyi kınamış ve hoş karşılamamıştı. Bunun sonunda la'netleşme hakkındaki âyet-i kerîme inzâl buyurulmuştur. Bunun için Buhârî ve Müslim'de, Muğîre İbn Şu'be'den naklen zikredilen hadîste Rasûlullah (s.a.) ın, denilmiş ve dedi gibi şeyleri çok sormayı ve malı boşa harcamayı yasakladığı belirtilir. Müslim'in sahîhinde de buyurulur ki; «Benim bıraktığım şeyleri, siz de bırakın. Çünkü sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine karşı çıkmaları sebebiyle helâk olmuşlardır. Ben, size bir şeyi emredersem gücünüzün yettiğince yerine getirin. Size bir şeyi de yasaklarsam ondan sakının.» Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'nın müslümanların üzerine haccı farz kıldığını bildirmesinden sonra, adamın biri her yıl mı yâ Rasûlullah? dediğinde Hz. Peygamber susmuş. Adam üç kere tekrârlayınca O, hayır demiş. Eğer evet deseydim böyle vâcib olurdu ve sizin buna gücünüz yetmezdi. Sonra benim bıraktığım şeyleri siz de bana bırakın, buyurmuştur. Enes İbn Mâlik der ki; biz Hz. Peygambere bir şey sormaktan nehyedilmiştik ve Badiye'den bir adamın gelip de O'na bir şey sorması ve bizim dinlememiz bizi hayrete sevkediyordu.

el-Bezzâr der ki, bize Muhammed İbn Müsennâ... İbn Abbâs'dan nakletti ki o şöyle demiş : Ben Muhammed (s.a.) in ashâbından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Oniki mes'eleden başka bir şey sormadılar, onların hepsi de Kur'an'da cevaplandırıldı : «Sana içki ve kumardan sorarlar...» «Sana harâm aylardan sorarlar...» «Sana yetîmlerden sorarlar...» bu ve buna benzer konulardı.

«Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?» İstiyor olabilirsiniz. Veya inkârî istifhâm kabîlinden olarak istiyor musunuz? Bu, hem mü'minleri hem de kâfirleri içerir. Çünkü Rasûlullah (s.a.) bütün insanlığın peygam-

beridir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor : «Ehl-i Kitâb senin gökten kendilerine bir kitap indirmeni isterler. Mûsâ'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve bize Allah'ı apaçık göster demişlerdi. Zulümlerinden dolayı onları yıldırım çarpmıştı.» (Nisâ, 153)

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed İkrime'den veya Saîd'den o da Abdullah İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Râfî İbn Hüreymle —veya Vehb İbn Zeyd— dedi ki, Ya Muhammed, bize gökten bir kitap getir ki onu okuyalım, bize yerden bir ırmak fışkırt ki sana tâbi olup doğrulayalım. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i celîle'yi inzâl buyurdu : «Yoksa daha önce Mûsâ' ya sorulduğu gibi siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?»

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den, o da Ebu'l-Âliye'den bu âyet-i kerîme konusunda naklеder ki; adamın biri, ey Allah'ın Rasûlü, İsrâiloğullarının keffâreti gibi bizim de keffâretlerimiz olsa? dedi. Rasûlullah (s.a.) üç kere Allah'ım böyle bir şey istemeyiz, dedi. Allah'ın size verdiği şey İsrâiloğullarına verdiğinden daha iyidir. Çünkü İsrâiloğullarından bir kimse suç işlediği zaman, onu kapısında yazılı bulurdu. Karşılığında keffâreti de belirtilmiş olurdu. Eğer o, suçunun keffâretini yerine getirirse kendisi için dünyada rüsvâylık olurdu. Eğer keffâretini yerine getiremezse, bu takdîrde de âhirette rüsvâylık olurdu. Dolayısıyla Allah'ın size verdiği, İsrâiloğullarına verdiğinden daha hayırlıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Kim de bir kötülük yapar, nefsine zulmeder, sonra Allah'tan bağışlanmasını dilerse Allah'ı Ğafûr ve Rahîm olarak bulur.» Hadîste buyurulur ki : «Cum'adan Cum'a'ya beş vakit namaz, iki Cum'a arasındaki günahların keffâretidir.» Ve yine buyurulur ki : «Kim bir günah işlemeyi kasdedip de işlemezse onun aleyhinde bir şey yazılmaz. Eğer işlerse bir tek günah yazılır. Kim de bir iyilik işlemeyi kasdeder, işlemezse, ona bir tek iyilik yazılır. İşlerse on misli iyilik yazılır. Allah ancak helâk olacak kimseleri helâk eder.» Bunun üzerine işbu âyet-i kerîme nâzil oldu. «Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi, siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?»

Mücâhid «Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz» âyeti konusunda dedi ki : Mûsâ'dan kendilerine Allah'ı apaçık göstermesini istemişlerdi. Kureyşliler de Hz. Muhammed'den, kendilerine Safâ tepesini altın yapmasını istemişlerdi. O, evet deyince, eğer küfrederseniz bu sizin için İsrâil oğullarının sofrası gibidir, buyurmuştu. Onlar imtinâ ve rücû ettiler. Süddî ve Katâde'den de buna benzer rivâyet nakledilir. En iyisini Allah bilir.

Âyetten maksad şudur : Allah, Rasûlünden israr ve inâtla bir şey isteyenleri kınamıştır. Tıpkı İsrâiloğullarının Mûsâ (a.s.) dan yalan, inâd ve israrla bir şeyler istedikleri gibi. Sonra da buyurmuştur ki : «Kim îmanı küfürle değişirse» yani îmana karşılık küfrü satın alırsa «Dosdoğru yoldan sapıtmış olur.» Dosdoğru yoldan çıkıp cehâlet ve sapıklığa düşmüş olur. Peygamberleri tasdîk etmekten ve onlara bağlanıp tâbi olmaktan kaçınan, onlara karşı çıkan, yalanlayan ve gereksiz yere sorular sorarak israr ve küfürle bir şeyler isteyenlerin hali böyledir. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Allah'ın verdiği nimeti küfürle karşılayanları ve milletleri helâk olacakları yere götürenleri görmüyor musunuz?» (İbrâhîm, 28) Ebu'l-Âliye; bu âyetin, bolluğu şiddetle değiştirenler, anlamına geldiğini bildirir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ
أَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم
مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

109 — Kitâb ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi îmandan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın açıklayıcı emri gelene kadar onları affedin, geçin. Şüphesiz ki Allah her şeye kâdir'dir.

110 — Namazı kılın, zekâtı verin, kendiniz için önceden ne yollarsanız, onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz ki, Allah yaptığınızı hakkıyla görendir.

Müslümanları Kâfir Yapmak İsteyenler :

Allah Teâlâ mü'min kullarını ehl-i kitâbtan kâfirlerin yoluna gitmekten men'ediyor ve onların gizli açık düşmanlıklarını mü'minlere öğretiyor. Mü'minlere karşı içlerinde taşıdıkları hasedi açıklıyor. Mü'minlerin üstünlüğünü ve mü'minlerin fazîletini bildikleri halde onları nasıl kıskandıklarını ortaya koyuyor. Mü'min kullarının da onlardan vazgeçip affetmelerini ve Allah'ın fethi ve zafer emri gelinceye kadar

tahammül etmelerini emrediyor. Aynı zamanda namaz kılmalarını ve zekât vermelerini buyurarak bu konuda onları teşvîk ve tahrîk ediyor. Nitekim Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Huyeyy İbn Ahtab ve Ebu Yâsir İbn Ahtab yahûdîlerden arapları en çok kıskananlardı. Zîra Allah bâhusus Rasûlüne onları belirtmiştir. Onlar güçleri yettiğince insanları İslâm'dan geri çevirmeye çalışıyorlardı. Ve onlar hakkında Allah Teâlâ : «Kitâb ehlinin çoğu hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi îmandan sonra küfre döndürmek isterler.» buyurmuştur. Abdürrezzâk, Ma'mer'den o da Zührîden nakleder ki; buradaki ehl-i kitâb'tan maksad, Kâ'b İbn el-Eşref'tir. İbn Ebu Hâtim der ki bana babam... Mâlik'ten nakletti ki yahûdî Ka'b Ibn Eşref şâir imiş ve Rasûlullah'ı hicvedermiş. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Kitâb ehlinin çoğu...» âyetini inzâl buyurmuş.

Dahhâk, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Ümmî bir peygamber onlara kendi yanlarındaki kitabları, peygamberleri ve âyetleri haber veriyor ve tıpkı kendilerinin tasdîk ettiği gibi, onları doğruluyor, ama onlar zulümden ve küfürden dolayı kıskanarak onu inkâr ediyorlar. Bunun için Allah Teâlâ, onlar hakkında : «Hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra içlerindeki çekememezlikten ötürü...» buyurmuştur. Yani hak; bilmedikleri hiç bir nokta kalmayacak kadar kendilerine apaçık olduktan sonra, yine de hased onları inkâra götürmektedir. Böylece Allah onları kınamakta, tehdîd etmekte ve en ağır şekilde levmetmektedir. Nebîsine ve mü'minlere de; üzerinde bulundukları îman, ikrâr ve hem kendilerine hem de kendinden öncekilere inenleri tasdîk konusunda ısrâr etmelerini bildirmekte, bunun fazîlete ve erişilmez sevâba vesîle olacağını haber vermektedir.

Rebî' İbn Enes (من عند أنفسهم) cümlesini (من قبل أنفسهم) kendi taraflarından, şeklinde tefsîr etmiştir. Ebu'l-Âliye ise «Hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra» âyetini şöyle tefsîr etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.) in peygamber olduğu, yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı olduğunu bildikten ve kendilerine apaçık ayân olduktan sonra, onlar peygamberin başkalarından olmasını kıskandıkları için ve aşırı gitmeleri nedeniyle onu inkâr etmişlerdir. Katâde, Rebî ve Süddî de böyle derler.

Allah Teâlâ'nın : «Allah'ın açıklayıcı emri gelene kadar onları affedin, geçin» kavli tıpkı şu kavl-i celîli gibidir : «Andolsun ki mallarınız ve canlarınızla deneneceksiniz. Hiç şüphesiz sizden önce kitab verilenlerden ve Allah'a şirk koşanlardan çok üzücü sözler işiteceksiniz. Sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki bu, büyük işlerdendir.» (Âl-i İmrân, 186)

Ali İbn Ebu Talha, «Allah'ın açıklayıcı emri gelene kadar onları affedin, geçin» âyetini «Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.» (Bakara, 191) ve «Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlarla savaşın.» (Tevbe, 29) âyetlerinin neshettiğini söylediğini nakleder. Bu âyet müşrikleri affedip geçmeyi neshetmiştir. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Katâde, Süddî bu âyetin kılıç âyetiyle neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Nitekim âyetteki : «Allah'ın açıklayıcı emri gelene kadar» bölümü de bunu göstermektedir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Urve İbn Zübeyr'den nakletti ki ona Zeyd oğlu Usâme bildirmiş ve şöyle demiş : Allah'ın kendilerine emir buyurduğu gibi, Rasûlullah ve ashâbı, müşrikleri ve ehl-i kitâbı affediyorlar ve onların eziyetlerine sabrediyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ «Allah'ın açıklayıcı emri gelene kadar onları affedin, geçin. Şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir.» buyurmuştu. Rasûlullah (s.a.) afdan Allah'ın emri mânâsını çıkarıyordu. Nihâyet Allah, onlara savaş izni verdi ve Kureyş'in önde gelen liderlerini onlar sayesinde öldürdü. Bu rivâyetin isnâdı sahîh olmakla beraber, Kütüb-ü Sitte'de onu göremedim.

«Namazı kılın, zekâtı verin, kendiniz için önceden ne yollarsanız, onu Allah katında bulursunuz.» Bu âyette Allah Teâlâ mü'minleri kendilerine fayda sağlayacak ve kıyâmet günü âkibetlerine tesîr edecek davranışlara sevkediyor. Namaz kılmaya ve zekât vermeye teşvîk ediyor. Tâ ki Allah, kendilerine dünya hayatında zaferi nasîb kılsın. Şâhitliğin kalktığı; «Zâlimlere ma'zeretlerinin fayda vermediği ve onlar için la'netin ve kötü diyarın bulunduğu güne» hazırlanmalarını emrediyor. Bunun için âyetin sonunda Hak Teâlâ «Şüphesiz ki Allah yaptığınızı hakkıyla görendir» buyuruyor. Allah, hiç bir amel edenin amelini, görmezlikten gelmez. Ve katında zâyî etmez. Ameli; ister iyi olsun, ister kötü olsun, herkesi ameline göre cezâlandırır.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr «Allah yaptığınızı hakkıyla görendir» âyeti konusunda diyor ki; bu Allah'ın hitabettiği mü'minlere, verdiği bir haberidir. Onlar ister iyilik, ister kötülük yapmış olsunlar, ister gizlice ister açıkça yapsınlar, Allah onu görür. Çünkü Allah'a hiç bir şey, saklı ve gizli değildir. İyiliği, iyilikle, kötülüğü de kötülükle cezâlandırır. Bu ifâde her ne kadar haber sadedinde vârid olmuşsa da, bunda hem va'd, hem cezâ, hem emir, hem de yasak vardır. Bunun için o, mü'minler topluluğuna, bütün amellerini görmekte olduğunu bildirmişti. Öyleyse onlar Allah'a itâat etsinler. Çünkü kendileri için Allah katında saklanacak olan budur. Allah katında buna göre sevâba ulaşacaklardır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Kendiniz için hayırdan ne gönderirseniz onu Allah katında bulursunuz.» Aynı zamanda Allah'a isyândan da kaçınmalarını bildirmektedir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize, Ebu Zür'a... Ukbe İbn Âmir'den nakletti ki, o şöyle demiş : Ben, Hz. Peygamberin bu âyeti «Gören ve işitendir.» şeklinde tefsîr ettiğini gördüm. «Her şeyi gören ve işitendir», dedi.

İZÂHI

Yahûdîlerin birçoğu, peygamberi inkâr ettikleri ve ona tuzaklar kurdukları gibi, onu kıskandıklarından ve müslümanlara karşı nefret duyduklarından, mü'minlerin dinlerinden dönmelerini ve kâfir olmalarını isterler. Bu isteklerinin âmili; içlerinde sakladıkları kıskançlık duygusu ve ruhî komplekstir. Hakka ve doğruya bağlılıkları değildir. Çünkü onlar İslâmın en doğru din olduğunu bilmekte ve bunu kıskanmaktadırlar. Binâenaleyh, siz onlarla ilgilenmeyin ve vazgeçin onlardan. Yaptıklarını kınamayın. Allah'ın savaş emri gelene değin sabredin. Nitekim bilâhere Kurayza ve Nadîr oğulları adındaki iki yahûdî kabîlesiyle savaşma emri gelmiş ve yahûdîler müslümanlardan uzaklaştırılmışlardı. Ey Müslümanlar, siz namazınızı kılın, zekâtınızı verin. Namaz ve zekâtta dünyanın mutluluğu ve dünyanın iyiliği mevcûd olduğu gibi, âhiretin iyilikleri de mevcûddur. Bu dünyada kendiniz için ne yaparsanız Allah yaptıklarınızı görür.

Kâdî Beydâvî ise diyor ki :

«Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin» Yani müslümanların namazını ve zekâtını. Diğerleri namaz kılmamış ve zekât vermemiş gibi olur. Böylece Allah onlara önce İslâmın usûlünü emrettikten sonra, fürûunu da emretmektedir... «Ve rükûa gidenlerle birlikte rükûa gidin.» Yani müslümanların cemâatıyla birlikte. Çünkü cemâatla namaz tek başına namazdan 27 derece fazladır. Çünkü onda rûhların ortaya çıkıp görülmesi sözkonusudur. Burada namaz rükû ile ifâde edilmiştir. Denildi ki; rükû, şerîatı vazeden yaratıcının gerekli kıldığı şeyleri kabul edip ona boyun eğmektir. (Kâdî Beydâvî, I, 116)

—oOo—

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا
بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ
أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ

النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَٰلِكَ
قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

111 — Ve dediler ki : Yahûdî veya Hıristiyan olanlardan başkası cennete girmeyecek. Bu onların kuruntusudur. De ki : Eğer sâdıklardan iseniz delilinizi getirin.

112 — Hayır, kim ihsân edici olarak özünü tastamam Allah'a teslîm ederse ona Rabbı katında mükâfât vardır. Onlara korku yoktur, üzülmeyeceklerdir de.

113 — Yahûdîler : Hıristiyanlar hiç bir şeye sahip değildir, dedi. Hıristiyanlar da yahûdîler hiç bir şeye sahip değildir, dedi. Halbuki hepsi de kitâbı okuyorlar. Bilmeyen kimseler de onların dedikleri gibi dedi. İhtilâfa düşer oldukları şeyde kıyâmet günü Allah aralarında hükmünü verecektir.

Yahûdî ve Hıristiyanlardan Başkası Cennete Giremez (!) :

Allah Teâlâ; yahûdîlerin kendi durumlarıyla gurûrlandıklarını açıklıyor. Nitekim Yahûdî ve Hıristiyanlardan her bir grup sadece kendi dininden olanların cennete gireceğini belirtmekte idiler. Mâide sûresinde de onların : «Biz Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz» dedikleri belirtiliyordu. Allah Teâlâ onları yalanlıyarak işledikleri günahlardan dolayı kendilerini azâblandıracağını ifâde ediyor. Eğer iddiâ ettikleri gibi olsaydı, durum hiç te böyle olmazdı. Daha önce söyledikleri gibi kendilerinin belirli birkaç gün ateşte kalacakları, sonra cennete taşınacaklarına dâir iddiâları böyle olsaydı, elbette onlar azâb görecek değildiler. Allah Teâlâ, onları reddediyor ve bu iddiâlarının mesnedsiz, delilsiz, belirsiz ve belgesiz olduğunu bildirerek, «Bu onların kuruntusudur» buyuruyor. Ebu'l-Âliye der ki; bunlar Allah'a haksız yere isnâd ettikleri kuruntulardır. Katâde ve Rebî' İbn Enes de böyle demiştir. Sonra Allah Teâlâ «De ki : Eğer sâdıklardan iseniz delilinizi getirin» buyuruyor. Evet ey Muhammed, onlara de ki : delilinizi getirin. Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Süddî, Rebî' İbn Enes, delilinizi, diyor. Katâde ise bunu belgenizi diye tefsîr etmiştir. «Eğer sâdıklardan iseniz» iddiâ ettiğiniz gibi, demektir.

«Hayır, kim ihsân edici olarak özünü dosdoğru, Allah'a teslîm ederse, ona Rabbı katında mükâfât vardır.» Kim yalnız ve yalnız Allah

için amel etmekte ısrâr eder ve ona şirk koşmazsa... Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur :

«Eğer seninle tartışmaya girişirlerse; ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslîm ettim» de. (Al-i İmrân, 20) Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes'e göre «Özünü tastamam Allah'a teslîm ederse» ihlâsla Allah'a yönelirse, demektir. Saîd İbn Cübeyr (بلى من أسلم) ifâdesini samîmiyetle, (وجهه) kelimesini de din olarak tefsîr etmiştir. «İhsân edici olarak» yani Rasûlullah (s.a.) a tâbi olarak. Çünkü kabul edilecek amelin iki şartı vardır : Birisi yalnız Allah'a tahsîs edilmesi, diğeri de şerîata uygun şekilde doğru olmasıdır. Allah'a ihlâsla yapılsa da, davranış kötü olursa kabul edilmez. Onun için Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur :

قَالَ « مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ » .

«Bizim emretmediğimiz bir ameli yapan kimsenin, bu âmeli merdûdtur.»

Müslim bu hadîsi Hz. Aişe (r.a.) den rivâyet eder.

Hahamların ve râhiplerle onlara benzeyen kişilerin —her ne kadar onlar kendilerini Allah'a adadıkları kanâatinde iseler de— davranışları Allah indinde makbûl değildir. Ancak onlara ve tüm insanlığa gönderilen Rasûlullah (s.a.) a tâbi oldukları takdîrde amelleri makbûl olur. Nitekim Allah Teâlâ bunlar ve benzerleri hakkında şöyle buyurur : «Onların yaptıkları her işi ele alır, toz duman ederiz.» (Furkân, 23) Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Küfredenlerin işleri engin çöllerdeki serâb gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiç bir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur. Ve O hesâbını görür. Allah hesâbı çabuk görendir.» (Nûr, 39) Mü'minlerin emîri Hz. Ömer (r.a.) in, bu âyeti râhiplerle te'vîl ettiği rivâyet edilir. Bu husus ilerde gelecektir. Eğer davranışlar, dış görünüşü itibâriyle şerîata uygun olur, fakat onu yapan kişi bu davranışıyla Allah'ın rızâsını gözetmezse bu da merdûttur. Mürâîlerin ve münâfıkların hali böyledir. Nitekim Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurur : «Doğrusu münâfıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Halbuki O, onlara aldatmanın ne olduğunu gösterecektir. Onlar namaza tenbel tenbel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, ne onlarla ne de bunlarla olurlar. İkisi arasında bocalayarak Allah'ı pek az anarlar. Allah'ın saptırdığı kimseye yol gösteren bulamayacaksın.» (Nisâ, 142 - 143) Mâûn sûresinde ise şöyle buyurulur : «Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki; onlar namazlarını unuturlar ve onlar mürâîlik yaparlar, zekâtı da vermezler.» (Mâûn, 4-7). Ve yine bu mânâda Kehf sûresinde

şöyle buyurulmaktadır : «Rabbına kavuşmayı uman kimse, sâlih amel işlesin ve Rabbına kullukta hiç bir şeyi O'na şirk koşmasın.» (Kehf, 110) Burada ise «Hayır, kim ihsân edici olarak özünü tastamam Allah'a teslîm ederse ona Rabbı katında mükâfât vardır.» buyuruluyor.

«Ona Rabbı katında mükâfât vardır. Onlara korku yoktur, üzülmeyeceklerdir de.» Allah Teâlâ onlara; ihsân edici olmalarının karşılığı olarak mükâfâtlar kazanacaklarını garanti ediyor. Kendilerini her türlü yasaklardan ve kötülüklerden koruyacağını, korktuklarından emîn kılacağını belirtiyor. Onlar; gelecekleri konusunda endîşeye düşmedikleri gibi, geçmişleri konusunda da üzülecek değillerdir. Nitekim bu âyetin tefsîrinde Saîd İbn Cübeyr : «Onlara korku yoktur» âhirette. Ölümden dolayı «Üzülmeyeceklerdir» diyor.

«Yahûdîler; hıristiyanlar hiçbir şeye sahip değildir, dedi. Hıristiyanlar da, yahûdîler hiç bir şeye sahip değildir, dedi. Halbuki hepsi de kitabı okuyorlar.» Allah Teâlâ böylece onların birbirleriyle olan çekişmelerini, kinlerini, düşmanlık ve inâdlaşmalarını açıklıyor.

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'dan şöyle dediğini nakletti : Necrân'lı Hıristiyanlar Hz. Peygambere geldiklerinde, onlarla beraber yahûdî hahamları da geldiler ve Rasûlullah (s.a.) ın huzûrunda Hıristiyanlarla tartıştılar. Râfî' İbn Hüreymle; siz bir şey üzerinde değilsiniz, diyerek Hz. Îsâ'yı ve İncil'i inkâr etti. Necrân'lı Hıristiyanlardan bir adam da, yahûdîlere dedi ki; siz bir şey üzerinde değilsiniz. Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini ve Tevrât'ı inkâr etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Yahûdîler, Hıristiyanlar hiç bir şeye sahip değildir ,dedi. Hıristiyanlar da, Yahûdîler hiç bir şeye sahip değildir, dedi. Halbuki hepsi de kitabı okuyorlardı.» buyuruyor. Her iki grup da kitabı okuyor ve inkâr ettiği zatın doğruluğunu kitapta görüyor. Yani yahûdîler, Tevrât önlerinde bulunduğu halde Hz. Îsâ'yı inkâr ediyorlar. Halbuki Tevrât'ta Mûsâ (a.s.) nın dilinden Hz. Îsâ'yı tasdîk edeceğine dâir hüküm vardır. İncil'de de Îsâ (a.s.) nın Mûsâ'yı tasdik ettiğine dâir hüküm vardır. Tevrât'ın Allah katından geldiğini bildirmektedir. Fakat her iki grup da diğerinin sahip olduğu hakkı inkâr ediyor.

Mücâhid, bu âyetin tefsîrinde der ki : Yahûdîlerin ve Hıristiyanların eskileri doğru bir şey üzerinde idiler. Katâde «Yahûdîler, Hıristiyanlar hiç bir şeye sahip değildir» âyeti konusunda şöyle der : Evet ilk Hıristiyanlar bir şeye sahiptiler, fakat bid'atlar icâd edip tefrikaya düştüler. «Hıristiyanlar da, Yahûdîler hiç bir şeye sahip değildir dedi.» Evet ilk Yahûdîler bir şeye sahiptiler, onlar da bid'ata düşüp tefrikaya

daldılar. Katâde'den, Ebu'l-Âliye ve Rebî' İbn Enes'in bu âyetin tefsîrinde söylediği gibi bir söz rivâyet edilmiştir. O der ki : Bunlar Rasûlullah (s.a.) devrinde yaşayan ehl-i kitâbtı. Bu söz her iki tâifenin, diğer grubun kendisine isnâd ettiği şeyde doğru olduğunu ifâde eder. Ancak âyetin akışından anlaşıldığına göre, zâhir bakımından, onların söyledikleri sözden dolayı kınanmaları gerektir. Çünkü onlar, bu söylediklerinin tersinin doğru olduğunu biliyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ: «Halbuki hepsi de kitabı okuyorlar» buyuruyor. Yani hepsi de İncil ve Tevrât'a dayalı şerîatın o vakitte meşrû olduğunu biliyorlardı. Ancak aralarındaki küfür ve inâd nedeniyle birbirlerini inkâr ettiler ve bozuğa bozukla mukâbele etmeye çalıştılar. İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde'den ilk rivâyette nakledildiği şekilde olduğu gibi. En iyisini Allah bilir.

«Bilmeyen kimseler de, onların dedikleri gibi dedi. İhtilâfa düşer oldukları şeyde kıyâmet günü Allah aralarında hükmünü verecektir.» Böylece Yahûdîlerle Hıristiyanların birbirlerine karşı söyledikleri sözü bilmedikleri açıklanıyor. Bu, i'mâ ve işâret kabîlindendir. «Bilmeyen kimseler de» ifâdesiyle, kimlerin kasdedildiği ihtilâflıdır. Rebî' İbn Enes ve Katâde derler ki; Hıristiyanlar Yahûdîlerin söyledikleri gibi söylediler. İbn Cüreyc der ki : Ben Atâ'ya bu «bilmeyenler» kimlerdir? diye sorduğumda o, Yahûdî ve Hıristiyanlardan önce olan milletlerdir, dedi. Onlar, Tevrât'ı ve İncil'i kabul etmişlerdi. Süddî de bunların Araplar olduğunu söyler. Yani onlar, Hz. Muhammed bir şeye sahip değildir diyorlardı. Ebu Ca'fer İbn Cerîr bu âyetin umûmî olduğunu ve herkese uygun düştüğü görüşünü tercîh eder. Kaldı ki ortada bu sözlerden herhangi birisini kesin olarak belirleyecek bir delil de yoktur, en iyisi hepsine birlikte hamletmektir. En iyi Allah bilir.

«İhtilâfa düşer oldukları şeylerde kıyâmet günü Allah aralarında hükmünü verecektir.» Allah Teâlâ kıyâmet günü onları birleştirecek ve zulüm olmayan, zerre miktarı kimsenin aleyhine işlemeyen âdil hükmüyle aralarını ayıracaktır. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın Hacc sûresindeki şu âyetine benzemektedir : «Doğrusu îman etmiş olanlar ve Yahûdîler ve Sâbiîler ve Hıristiyanlar ve Mecûsîler ve puta tapanlar arasında kıyâmet günü kesin hüküm verecektir. Doğrusu Allah her şeye şâhiddir.» (Hacc, 17) ve nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurulur : «De ki : Rabbınız aramızı birleştirir, sonra hak ile açar. O, Fettâh'tır, Alîm'dir.»

İZÂHI

Yahûdîler kendilerinin doğru yolda olduklarını söyleyerek, cennete Yahûdîlerden başkasının girmeyeceğini, Allah'ın seçilmiş toplumu ol-

duklarını iddiâ ediyorlardı. Bunlara göre, başka topluluklar sapık topluluklardı. Ancak bunu kabul etmeyen Hıristiyanlar da, sadece Hıristiyanların cennete gireceğini söylüyorlardı. Doğrusu her ikisi de boş hayâl ve kuruntu içindedir, aklî ve naklî hiçbir dayanakları yoktur. Aksi takdîrde hem Yahûdîlerin ve hem de Hıristiyanların iddiâlarının doğruluğunu isbâtlayan belgeler getirmeleri gerekir. Yüce Allah, onların bu iddiâlarını reddederek, sadece kendini Allah'a teslîm eden ve O'nun emirlerine uyarak ibâdetlerini yerine getiren ve yalancıların furyasına kapılmayan müslümanların cennete gireceğini belirtiyor. Bunların Rabbları katında mükâfâtları bulunduğunu, korku ve üzüntüye düşmeyeceklerini ifâde ediyor. Yahûdî ve Hıristiyanlar birbirlerine karşı olan tutumlarını daha da ileri götürerek, defalarca Yahûdîler, Hıristiyanların hiçbir şeye mâlik olmadığını, Hıristiyanlar da; Yahûdîlerin hiç bir şeye mâlik olmadığını söylüyorlardı. Halbuki her ikisi de ehl-i kitâb idi. Eğer ehl-i kitâb olarak Yahûdîler Tevrât'a, Hıristiyanlar da İncil'e inanmış olsalardı bu tür iddiâlarda bulunmazlardı. Çünkü her gelen kitap, kendinden önce gelen kitabı doğrulamış ve kendinden sonra gelecek kitabı da müjdelemiştir. Şu halde her ikisi de doğru bir inanca sahip bulunmuyorlardı. Aynı davranışı hiçbir şey bilmeyen müşrikler de yapıyordu. Ancak onların Allah katından gelmiş kitapları yoktu. Allah bu ihtilâfları dolayısıyla kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecek ve en ağır cezâya çarptıracaktır. Ama kesinlikle bilinmelidir ki; cennet, kendini Allah'a teslîm eden mü'minlerin otağıdır.

———oOo———

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا ۚ أُولَٰئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114 — Allah'ın mescidlerinde; O'nun isminin anılmasını men'eden, onların harâb olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır? Onların oralara korka korka girmekten başka hakkı yoktur. Dünyada rüsvâylık onlarındır. Âhirette ise onlara büyük bir azâb vardır.

Mâbedleri Tahrîb Edenler :

Müfessirler Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve onların harâb olmasına çalışanların kimler olduğu konusunda iki ayrı görüş serdetmişlerdir.

Birinci görüş : Avfî'nin tefsîrinde İbn Abbâs'dan naklettiğine göre, bunlar Hıristiyanlardır. Mücâhid de der ki bunlar Hıristiyanlardır. Çünkü onlar mukaddes evde eziyet ediyorlar ve insanların orada namaz kılmasını engelliyorlardı. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Katâde'den nakletti ki : «Onların harâb olmasına çalışan» âyetinde kasdolunan Buhtun-nasr (Nabu-Kurur-Usur) ve arkadaşlarıdır. O Kudüs'deki mukaddes evi harâb etmişti ve Hıristiyanlar da ona yardımcı olmuşlardı. Saîd Katâde'den naklen der ki, onlar Allah düşmanı Hıristiyanlardır. Hıristiyanların, Yahûdîlere karşı kinleri, onları Bâbil'li Buhtun-nasr'a yardımcı olmaya sevketti ki o, Mecûsî idi ve mukaddes evi harâb etmişti. Süddî der ki, bunlar Kudüs'teki mukaddes evin tahrîbi konusunda Buhtun-nasr'a destek olmuşlardı. Buhtun-nasr, oraya pislik atılmasını emretmişti. Bizanslılar oranın harâb olmasına yardımcı olmuşlardı. Sebebi de İsrâiloğullarının Zekeriyyâ oğlu Yahyâ (a.s.) yı öldürmeleridir. Buna benzer bir rivâyet Hasan el-Basrî'den de nakledilmiştir.

İkinci görüş : İbn Cerîr'in rivâyet ettiği görüştür. İbn Cerîr der ki; bana Yûnus İbn Abdü'l-a'lâ, İbn Vehb'den o da İbn Zeyd'den nakletti ki, o bu âyette sözkonusu olanlar, müşriklerdir, demiştir. Onlar Hudeybiye günü Rasûlullah (a.s.) a engel olarak Mekke'ye girmesini önlemişler ve Zu Tuvâ denilen yerde kurbanını kesmek zorunda bırakmışlardı. Rasûlullah onlarla anlaşma yapmış ve hiç kimse kimseyi bu mübârek evden alıkoymaz, demişti. Çünkü kişinin babasının ve kardeşinin kâtili oraya gelirdi de, kimse ona engel olmazdı. Onlar; babalarımızı Bedir günü öldürmüş olan; biz burada kaldığımız sürece buraya gelemez, demişlerdi. «Onların harâb olmasına çalışan» kavli konusunda da İbn Cerîr şöyle der : Onlar Allah'ın zikrini, hacc ve umre için oraya insanların gelmelerini engellemişlerdi.

İbn Ebu Hâtim, Seleme'den İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiş : Kureyşliler, Hz. Peygamberi; Mescid-i Harâm'da ve Kâ'be'nin yanında namaz kılmaktan men'ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Allah'ın mescidlerinde O'nun isminin anılmasını men'eden, onların harâb olmasına çalışan kimselerden daha zâlim kim vardır?» buyurdu.

İbn Cerîr, ilk görüşü tercîh eder ve buna delil olarak da Kureyşlilerin Kâ'be'yi hârâb etmek için çalışmadıklarını belirtir. Halbuki, Bizanslılar Beyt el-Mukaddes'in tahrîbine çalışmışlardır, der.

Ben derim ki, —Allah en iyisini bilir ya— doğru olan ikinci söz-

dür ki bunu İbn Zeyd ve İbn Abbâs nakletmiştir. Zîra Hıristiyanlar Yahûdîlerin Beyt el-Mukaddes'te ibâdet etmelerini engellemişlerse, onların dini Yahûdîlerin dininden daha doğru olmasındandı ve kendileri Allah'a daha yakındılar ve o sırada Yahûdîlerin Allah'ı zikretmeleri makbûl değildi. Çünkü daha önce Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ'nın dilinden la'netlenmişlerdi. Bu, isyân etmelerinden ve haddi aşmalarından dolayı idi. Kaldı ki Allah Teâlâ Yahûdî ve Hıristiyanları kötüledikten sonra, Rasûlullah ve ashâbını Mekke'den çıkaran, mescid-i harâm'da ibâdet etmelerini engelleyen müşriklerin zemmine başlıyor. İbn Cerîr'in Kureyşliler Kâ'beyi harâb etmeye çalışmamışlardı görüşüne gelince; onların yaptıklarından daha büyük bir tahrîk olur mu? Mekke'den Rasûlullah'ı ve ashâbını çıkarmışlardı. Oraya putları ve şirk koştukları heykelleri doldurmuşlardı. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor :

«Yoksa Mescid-i-Hârâm'a girmekten menederlerken Allah onlara niçin azâb etmesin? Hem O'nun dostu değiller. O'nun dostları ancak müttakîlerdir, fakat onların pek çoğu bunu bilmiyorlar.» (Enfâl, 34) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Müşrikler, kendilerinin kâfir olduklarını itirâf edip dururken, Allah'ın mescidlerini imâr etmeleri gerekmez. Onların işledikleri boşa gitmiştir. Cehennemde temelli kalacaklardır. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve sadece Allah'tan korkan kimseler ta'mîr eder. İşte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler.» (Tevbe, 18-19). Bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor : «Onlar küfretmiş olanlardır. Sizi Mescid-i Hârâm'ı ziyâretten ve bağlı kurbanları yerine gitmekten alıkoyanlardır. Eğer oradaki henüz tanımadığımız mü'min erkekler ve inanmış kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimâli olmasaydı, Allah savaşı önlemezdi. Allah dilediklerine rahmet etmek için böyle emretmiştir. Eğer inananlarla kâfirler birbirinden ayrılmış olsalardı, küfredenleri can yakıcı bir azâba uğratırdık.» (Feth, 25) Kâ'be'den mü'minleri kovup onların Ka'be'ye girmesine engel olmaktan daha büyük bir yıkış, bir tahrîb var mıdır? Kâ'be'nin imârından maksad süslenmesi ve şeklinin güzel durması değildir, aksine asıl imâr, Allah'ın adının orada anılması ve şerîatının uygulanmasıdır. Kâ'be'nin temizlenmesi demek, şirk ve pislikten arıtılması demektir.

«Onların, oralara korka korka girmekten başka hakkı yoktur.» Bu, taleb sadedinde bir haberdir. Yani onlara güç yetirirseniz, onların mescide sulh ve cizye altında girmelerinden başka kendilerine hiçbir imkân vermeyin. Bunun için Rasûlullah (s.a.), Mekke'yi fethedince; hicretin dokuzuncu senesinde ,bu yıldan sonra hiç bir müşrikin Kâ'be'ye haccedemeyeceğini ve Beytullâh'ın çıplak olarak ziyâret edilemiyece-

ğini ilân etmekle emrolunmuştur. Kimin sözleşmeli bir süresi varsa onun süresi doluncaya kadar kendilerine mühlet verilmiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavlinin uygulanması ve doğru çıkarılmasından ibârettir : «Ey Mü'minler doğrusu müşrikler pistirler. Bu nedenle bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer fakîrlikten korkarsanız, bilin ki Allah dilerse sizi bol nimetiyle zenginleştirir. Şüphesiz Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.» (Tevbe, 28) Bazıları da dediler ki; onların korku ve mü'minlerin kuvvetinden titrer halde Allah'ın mescidlerine girmeleri gerekiyordu. Mü'minleri Allah'ın mescidinden alıkoymaları veya oraya kendilerinin hâkim olmaları şöyle dursun, mü'minlerin kendilerini ezmesinden çekinmeleri gerektiği mânâsınadır.

Denildi ki; bu, Allah tarafından müslümanlara verilmiş bir müjdedir. Onları, Mescid-i Harâm'a ve diğer mescidlere hâkim kılacağı muştusudur. Müşrikleri Mescid-i Harâm'a korkarak girmekten başka bir şekilde giremiyecekleri ve böylece zelîl olacaklarının ifâdesidir. Orada tutulup cezâlanmaları veya müslüman olmazlarsa öldürülmeleri endîşesiyle karşılaşacaklarının müjdesidir. Allah Teâlâ bu va'dini yerine getirmiştir. Müşriklerin mescid-i Harâm'a girmelerini yasaklamıştır.

Rasûlullah (s.a.) da Arap Yarımadasında iki dinin kalmamasını tavsiye etmiş, Yahûdî ve Hıristiyanların yarımadadan kovulmasını bildirmiştir. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur. Bunun nedeni; sadece Mescid-i Harâm'ın çevresini şerefli tutmak ve tüm insanlığa uyarıcı ve müjdeci olarak gönderilmiş olan Rasûlünün gönderildiği bölgeyi temiz tutmaktır. İşte dünyada rüsvâylık onlaradır. Çünkü cezâ her zaman amel cinsindendir. Onlar nasıl mü'minleri Mescid-i Harâm'dan alıkoymuşlarsa, kendileri de oradan alıkonulmuşlardır. Onlar nasıl mü'minleri Mekke'den kovmuşlarsa, onlar da Mekke'den kovulmuşlardır. «Âhirette ise onlara büyük bir azâb vardır.» Allah'ın evinin mahremiyetini çiğnedikleri ve çevresine putlar dikerek, onu küçük düşürdükleri, için Allah'ın evinde Allah'tan başkasına ibâdet ettikleri, orayı çıplak olarak gezdikleri ve daha buna benzer Allah ve Rasûlünün hoşlaşmadığı fiilleri işledikleri için.

Allah'ın eviyle Kudüs'deki Beyt el-Mukaddes'in kasdedildiğini söyleyenlerden, Ka'b el-Ahbâr der ki : Hıristiyanlar Kudüs'ü ellerine geçirince, orayı tahrîb ettiler. Allah Teâlâ Rasûlü Muhammed (s.a.) i peygamber olarak gönderince ona bu âyeti inzâl buyurdu. Yeryüzünde bulunan bütün Hıristiyanlar Kudüs'e ancak korkarak girebilirler. Süddî de der ki; yeryüzündeki bütün Bizanslı'lar bugün ancak oraya boynunun vurulması veya cizye ödemek korkusuyla girebilirler. Katâde der ki; onlar, mescidlere ancak gizlice girebilirler.

Ben derim ki; bu, maksadın âyetin umûmu içerisine dâhil olmasını ortadan kaldırmaz. Zîra Hıristiyanlar, Kudüs'te mukaddes evde zulmet-

meleri, Yahûdîlerin önünde duâ ettikleri taşı küçümsemeleri sebebiyle şer'an ve İlâhî takdîr eseri olarak zilletle cezâlandırıldılar. Ancak bir süre Allah onları Beyt el-Mukaddes ile imtihân etti. Yahûdîler orada Allah'a isyân edince ve isyânları da Hıristiyanların isyânından daha fazla olunca, cezâları da daha büyük oldu. Allah en iyisini bilir. «Dünyada rüsvâylık onlaradır» âyeti Süddî, İkrîme ve Vâil İbn Dâvûd'a göre, Mehdî'nin çıkışıyla, onların horlanacağı mânâsınadır. Katâde ise «onlar cizye verecek» diye tefsîr etmiştir.

Sahîh olanı, dünyadaki horlanmanın ve rüsvâylığın bütün bunlardan daha geniş bir anlam taşımasıdır. Nitekim hadîsde dünyada horluktan ve âhiret azâbından Allah'a sığınılması vârid olmuştur. Şöyle ki İmâm Ahmed İbn Hanbel... Büsr İbn Ertaa'dan nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle duâ edermiş :

اَللّٰهُمَّ اَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِى الْاُمُوْرِ كُلِّهَا، وَاَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَمِنْ عَذَابِ الْاٰخِرَةِ

«Allah'ım her işte sonumuzu iyi kıl. Bizi dünyada horlanmaktan ve âhirette azâbından uzak kıl.»

Bu hadîs hasendir, ancak Kütüb-i Sitte'de yoktur. Ve onu rivâyet eden sahâbenin (Büsr İbn Ertaa veya İbn Ebu Ertaa da denir) savaşta eller kesilmez hadîsinden başka bir hadîs rivâyeti yoktur.

İZÂHI

Allah'ın mabedlerini tahrîbten ve insanları ibâdetten alıkoymaktan daha büyük bir zulüm olamaz. Ne şekilde olursa olsun, mescidlerde Allah'ın adının anılmasını önleyen ve mescidlerin vazifesini yapmasına engel olandan zâlim kimse yoktur. Bunu yapanlar, Allah'tan uzaktırlar. Onların mescidlere korku ve ürperti içerisinde girmekten başka yapacakları birşey yoktur. Müslümanlar güç ve kudret kazanınca ve Kur'an'ın hükümlerini yerine getirince, Allah yolundan alıkoyanlar mabedlere ancak korku içerisinde girebilirler. Aksi takdîrde müşrikler mabedlere girmekle kalmayacaklar, onları tahrîb edeceklerdir. Mescidlerde Allah'ın adının anılmasına engel olanlar, dünyada zillet ve âhirette de azâba çarptırılırlar. Doğusuyla Batısıyla tüm yeryüzü Allah'ındır. Nerede namaz kılarsanız ve Allah'a yönelirseniz Allah oradadır. Allah hiçbir mekâna sığmaz, O, bütün mekânı ihata eder.

Bu âyet-i celîle bazı rivâyetlere göre Kudüs'ün tahrîbi üzerine nâzil olmuştur. Bir başka rivâyete göre; peygamberi ve ashâbını Mekke'ye girmekten alıkoyan müşrik Araplar hakkında nâzil olmuştur. Bir diğer rivâyete göre; ilerde müslümanların mukaddes makâmlarına saldıra-

cak ve onları mukaddes ma'bedden uzaklaştıracak kavimler hakkında nâzil olmuştur. Ancak kelâm umûmîdir ve tüm ehl-i kitâb ile onların yolunda olanlara hitâb etmektedir.

Bu konuda Reşîd Rızâ ise şöyle diyor :

Bu âyette birkaç vecih vardır.

a — Bu âyet; Hz. Mesîh'ten 70 sene sonra meydana gelmiş bir hâdiseye işâret etmektedir. Bu hâdise, Romalı Titus'un Kudüs'e girip orayı tahrîb etmesi ve şehri bir toprak yığını haline getirmesidir. Hz. Süleymân'ın ma'bedini yıkıp birkaç harâb duvardan başka birşey bırakmıyacak hale getirmesi ve Yahûdîlerin elindeki Tevrât nüshalarını yakmasıdır. Hz. Mesîh, bu husûsu belirterek Yahûdîleri uyarmıştı. Bazı müfessirler de derler ki; Hıristiyanlar, Romalıları teşvîk ederek onları bu harekete sürüklemişlerdir.

Üstâd Muhammed Abduh der ki; bu haberin doğru veya yanlış olduğunu bilmiyorum. Çünkü bunu söyleyenler; ne delil getirebilmişlerdir, ne de tarihî bir nakil. Ancak bildiğim odur ki; Hıristiyanlar dağınık oldukları ve Yahûdîlerin baskısından dolayı gizlenip saklandıkları için memleketlerini terkederek Roma'ya gitmişlerdi. Kendilerini yurtlarından çıkmak zorunda bırakan Yahûdîlerden intikâm almak istiyor ve Hz. Îsâ'nın tehdîdinin gerçekleşmesini istiyorlardı. Veya Romalılar her ne kadar putperest idiyseler de, Yahûdîlerin hiçbir şeye sahip olmadıklarını görüyorlardı. Onların savaşı, din savaşı değildi. Sadece milletleri için ve ülkelerine tamah ederek Yahûdîlerle savaşıyorlardı. Bunun ma'bedin yıkılmasına ve din kitaplarının yakılmasına kadar varacak kötü bir durum olacağını sanmıyorlardı. İşte bu husûslar, Hıristiyanların Titus'u Kudüs'e saldırmaya teşvîk ettiklerinin delilleridir. Ancak tarihî bir belge olmadıkça bunun böyle olduğunu söylemek imkânsızdır.

Ne gariptir ki Muhammed İbn Cerîr el-Taberî tefsîrinde der ki; bu âyet, Hıristiyanların, Kudüs'ü yıkmak için Bâbil'li Buhtun-nasr (Nebu-Kudur-Usur) ile birleştiklerinin delilidir. Halbuki Buhtun-nasr'ın Kudüs'ü yıkması Hz. Îsâ'dan ve Hıristiyanlıktan 133 sene kadar önceydi. Eğer Taberî büyük bir tarihçi olmasaydı Hz. Îsâ'dan 130 sene sonra gelen Romalı Adrinal hâdisesine sözünü hamletmek mazur sayılabilirdi. Nitekim adı geçen kişi Orşelim tepelerinde bir şehir kurmuş ve şehri süsleyerek hamamlar yapmış, Süleymân ma'bedi'nin kalıntıları üzerine de bir Mars mabedi inşâ etmişti. Yahûdîlerin buraya girmelerini yasaklamış ve gelecek olurlarsa öldürüleceklerini bildirmişti. Bu sebeple Yahûdîler ona ikinci Buhtun-nasr adını takmışlardı. Çünkü onun zulmünden ve baskısından çok çekmişlerdi. Ancak bu bile bir tarihçi için mazeret sayılmaz.

İkincisi, bazı müfessirlere göre bu âyet Hudeybiye vak'ası üzerine

nâzil olmuştur. Bu görüşü benimseyenler derler ki; Romalılar hâdisesi üzerinden uzun zaman geçmişti. Artık âyetin hâdiseye hamledilmesine gerek yoktur. Bu görüşe şöyle itirâz edilmiştir : Arap müşrikler Ka'be'yi yıkmak için çalışmamışlardı. Câhiliyyet devrinde Ka'be'ye saygı gösterir, şerefli mahal olarak kabul ederler ve orayı imâr ederlerdi. Üstâd İmâm (Muhammed Abduh) der ki; bu âyetin her iki meseleye de hamli mümkündür. Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasını önleyenler Mekke'li müşrikler, Allah'ın mescidlerini yıkmaya çalışanlar da Roma'lı müşrikler olabilir. Ve böylece Mekke'li müşriklerin Allah'ın Rasûlünün mübârek eve girmesini engellemeleri ve orada Allah'ın adının anılmasına mâni olmalarıyla daha önceki Roma'lı müşriklerin Allah'ın evini tahrîb etmesi birleştirilerek her iki fiilin çirkinlikte eşit olduğuna işâret edilmiş olabilir.

Üçüncü görüşe göre; ehl-i kitâb hakkındaki bu âyet; meydana gelmiş bir olayı değil, meydana gelecek bir olayı haber vermektedir. Bu, daha sonra Haçlıların Kudüs'e ve diğer İslâm memleketlerine saldırıp Müslümanları Mescid-i Aksâ'dan alıkoyarak birçok mescidi tahrîb etmelerine işârettir.

Dördüncü görüş taraftârları ise derler ki; bu âyet aynı şekilde ilerde gelecek bir olayı haber vermektedir. Bundan maksad Kâ'be'yi yıkan ve Müslümanların Ka'be'ye girmesine engel olan, birçok mescidi yerle bir eden Karâmita hâdisesidir. (...)

Şeyhimiz der ki; bu âyet gerek olmuş, gerekse olacak bir hâdise hakkında veya hiçbir şekilde ma'bedlere saygı duymayanları tehdîd için inmiş olsun, her hâlükârda içinde namaz kılınarak ve tesbîh çekilerek Allah'ın adı anılan ma'bedlere saygı duymanın gereğini ilân etmektedir, ma'bedlerin tahrîbine çalışmanın yasak olduğunu belirtmektedir. (...) İşte İslâm şerîatında; ehl-i kitâbın mabedlerine, kiliselerine ve havralarına, oralarda ibâdet eden râhiplere saygı duymayı, ayrıca ehl-i kitâb olmaları şüpheli bulunan Mecûsî ve Sâbiîlerin ma'bedlerine hürmet etmeyi isteyen hükümdeki sır buradadır. Üstâd İmâm (Muhammed Abduh) Sâbiîleri ehl-i kitâb'tan saymaktadır. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, I, 430 - 433)

———oOo———

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

115 — Doğu da Batı da Allah'ındır. Her nereye dönerseniz vech-i İlâhî oradadır. Şüphesiz ki Allah Vasî'dir, Alîm'dir.

Doğu da, Batı da Allah'ındır :

Allah en iyisini bilir ya; bu âyet, Mekke'den çıkarılan, mescidlerinden ve namazgâhlarından ayrılan, Rasûlullah ve ashâbını tesellî içindir. Bilindiği gibi, Rasûlullah (s.a.) Mekke'de iken Kâ'be'ye ve Beyt el-Mukaddes'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah Kâ'be'ye doğru döndürdü. Bunun için de «Doğu da Batı da Allah'ındır. Her nereye dönerseniz yech-i ilâhî oradadır» buyuruldu.

Ebu Übeyd Kâsım İbn Sellâm, «el-Nâsih ve'l-Mensûh» adlı eserinde der ki; bize Haccâc İbn Muhammed... İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah en iyisini bilir ya —bize anlatıldığına göre— Kur'an'dan ilk neshedilen bölüm kıble mevzûudur. Allah Teâlâ : «Doğu da Batı da Allah'ındır. Her nereye dönerseniz vech-i ilâhî oradadır» buyurdu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) önce Kudüs'e doğru namaz kılıp Allah'ın evini terketmişken sonra Allah bu âyeti neshederek Beyt el-Atîk'a doğru döndürmüştür ve şöyle buyurmuştur : «Nereden çıkarsan yüzünü mescid-i harâm tarafına döndür. Siz de nerede bulunursanız yüzünüzü o tarafa döndürün.»

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'dan naklen der ki : Kur'an'da ilk neshedilen âyet, kıble âyetidir. Şöyle ki Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret ettiğinde —orada Yahûdî halk da bulunuyordu— Allah Teâlâ ona mukaddes eve (Kudüs'e) dönmesini emretti. Yahûdîler buna çok sevindiler. Rasûlullah (s.a.) on şu kadar ay Kudüs'e doğru döndü. Ancak o Hz. İbrâhîm'in kıblesini seviyordu, duâ ediyor, göğe bakıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Doğrusu biz, yüzünü semâya doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Şimdi seni hoşnûd olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede bulunursanız bulunun yüzlerinizi o tarafa doğru çevirin.» (Bakara, 144) âyetini inzâl buyurdu. Yahûdîler, bunun üzerine kuşkulandılar ve dediler ki; onları üzerinde bulundukları kıbleden döndüren nedir? Bu sebeple Allah Teâlâ: «Doğu da Batı da Allah'ındır de.» âyetini inzâl buyurdu. «Her nereye dönerseniz vech-i ilâhî orasıdır.»

İkrime, İbn Abbâs'dan nakleder ki; «Her nereye dönerseniz vech-i ilâhî oradadır» âyeti konusunda o, şöyle demiş : Doğuya da Batıya da dönsen Allah'ın kıblesidir. Mücâhid ise; nerede bulunursanız bulunun, sizin yöneleceğiniz bir kıble vardır o da Kâ'be'dir, şeklinde tefsîr etmiştir.

İbn Ebu Hâtim, kıblenin tebdîli konusunda yukarıda geçen hadîsi İbn Abbâs'dan rivâyet eder. Ebu'l-Âliye, Hasan, Atâ el-Horasânî, İkrime, Katâde, Süddî ve Zeyd İbn Eslem'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir.

İbn Cerîr ve başkaları derler ki; Allah Teâlâ bu âyeti, kıbleye yö-

nelme emri gelmezden önce inzâl buyurmuştur ve bu âyetle nebîsine ve ashâbına Doğu ve Batı tarafından istedikleri tarafa namaz kılarken yönelebileceklerini bildirmek için nâzil olmuştur. Çünkü onlar yüzlerini hangi tarafa çevirirlerse çevirsinler, şânı yüce olan Allah'ın vechi orada ve o taraftadır. Çünkü doğular da batılar da Allah'ındır. Allah'tan halî hiç bir mekân yoktur. Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır : «Bunlardan az veya çok ne olursa olsunlar, nerede bulunursa bulunsunlar mutlaka onlarla beraberdir.» (Mücâdele, 7). Dediler ki; daha sonra Mescid-i Harâm'a yönelmeyi emreden âyet-i kerîme ile kıbleye teveccüh emri gelmiştir. İbn Cerîr böyle der. Ancak «Allah'tan halî hiç bir mekân yoktur» sözüyle, eğer Allah'ın ilmini kasdetmişse, bu, doğrudur. Çünkü ilm-i İlâhî bütün ilimleri ihtivâ ve ihâta etmiştir. Eğer zâtını kasdetmişse onun zâtı yaratıklarından herhangi biri tarafından kuşatılamaz. Allah bundan yüce ve büyüktür.

İbn Cerîr der ki; başkaları da bu âyet; Rasûlullah (s.a.) a; nâfile namaz kılarken, seferde, korku ve sıcaklık halinde Doğu veya Batıdan dilediği tarafa yönelebileceğine dâir bir izin olduğunu söylerler. Ebu Küreyb... Abdullah İbn Ömer'den naklen der ki; o, bineği nereye yönelirse o tarafa namaz kılardı ve Rasûlullah'ın böyle yaptığını anlatırdı. Bu görüşünü de «Her nereye dönerseniz vech-i ilâhî oradadır» âyetine dayandırırdı. Bu hadîsi Müslim, Tirmizî, Neseî, İbn Ebu Hâtim ve İbn Merdûyeh muhtelif yollarla Abdülmelik İbn Ebu Süleymân'dan ve Saîd İbn Cübeyr'den ve Abdullah İbn Ömer'den naklederler. Bu hadîsin aslı Buhârî ve Müslim'in sahîhinde âyet zikredilmeksizin Abdullah İbn Ömer ve Âmir İbn Rebîa'dan menkûldür. Buhârî'nin Sahîh'inde, Nâfî' nin Abdullah İbn Ömer'den naklettiğine göre, ona korku namazından sorulduğunda bu namazı anlatır, sonra der ki; eğer korku bundan daha fazla olursa ayakları üzeri kıyâm ile kıbleye yönelerek veya kıblenin dışında bir noktaya yönelerek binekli halde namazlarını kılarlar. Nâfî der ki; Abdullah İbn Ömer bunu Hz. Peygamberden nakletmiştir.

İbn Cerîr der ki; başkaları da, bu âyet; kıbleyi bilemiyen, hangi yönde olduğunu anlayamayan ve muhtelif yönlere doğru namaz kılan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Allah Teâlâ bunlara; Doğu da, Batı da Benimdir, yüzünüzü nereye döndürürseniz benim vechim orasıdır. Sizin kıbleniz de orasıdır, buyurarak onların namazlarının geçerli olduğunu kendilerine bildirmiştir, derler.

Bize Ahmed İbn İshâk el-Ahvâzî... Âmir İbn Rebîa'dan, o da babasından nakletti ki, şöyle demiş : Biz karanlık bir gecede Rasûlullah (s.a.) ile beraberdik. Bir konak mahalline indik ki, kişi taşları alıyor ve bir mescid yaparak orada namaz kılıyordu. Sabahlayınca bir de baktık ki biz, namazımızı kıbleden başka bir yöne doğru kılmışız. Dedik ki; Ey Allah'ın Rasûlü biz bu gece namazımızı kıbleden başka bir yöne

doğru kıldık durum ne olacak? Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Doğu da Batı da Allah'ındır...» âyetini inzâl buyurdu. Sonra Süfyân İbn Vekî' den, babasından ve Ebu Rebî'den buna benzer bir rivâyeti nakletti. Tirmizî de bu hadîsi Mahmud İbn Ğaylân tarîkiyle Vekî'den, İbn Mâce ise Yahyâ İbn Hâkim yoluyla Ebu Davûd ve Ebu Rebî'den nakletti. İbn Ebu Hâtim bunu Hasan İbn Muhammed tarîkiyle Saîd İbn Süleymân'dan o da Ebu Rebî el-Semmân'dan nakletti ki bunun adı Eş'as İbn Saîd el-Basrî'dir. Bu kişi zayıf hadîsler nakleder. Tirmizî bu hadîsin hasen olduğunu söylerse de isnâdı böyle değildir. Çünkü bu isnâdın Eş'as İbn Saîd'in hadîsinden olduğunu biliyoruz. Eş'as ise hadîste zayıf olarak kabul edilir. Ben derim ki; onun şeyhi olan Âsım da aynı şekilde zayıftır. Buhârî onun hadîsinin münker olduğunu bildirir. İbn Muîn ise, onun hadîsinin zayıf olduğunu ve delil alınamayacağını söyler. İbn Hibban da, metrûktur, der. En iyisini Allah bilir. Bu hadîs muhtelif yollarla Câbir'den de nakledilmiştir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh bu âyetin tefsîrinde der ki; bize İsmâîl İbn Ali... Ahmed İbn Abdullah'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Babamın kitabında gördüm ki Abdülmelik'in Atâ'dan onun da Câbirden naklettiğine göre o şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) bir seriyye göndermişti, ben de o seriyyede bulunuyordum, karanlık bastırdı, kıblenin ne tarafta olduğunu bilemedik. İçimizden bir grup kıble, şu tarafta Semmâk tarafındadır, dediler ve namaz kılıp çizgiler çizdiler. Sabah olup güneş doğunca bu çizgilerin kıbleden başka bir yönde olduğu görüldü. Seferimizden döndüğümüzde Rasûlullah (s.a.) a bu durumu sorduk, fakat o, sustu. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki : Doğu da, Batı da Allah'ındır...» âyetini inzâl buyurdu. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûveh bunu bilâhere Muhammed İbn Ubeydullah el-Arzemî kanalıyla Atâ'dan, o da Câbir'den nakleder.

Darekutnî der ki; bana Abdullah İbn Abdülazîz, Dâvûd İbn Ömer' in... Câbir'den naklettiği şu hadîsi okudu ve ben de dinledim : Câbir diyor ki; biz, bir seferde Rasûlullah (s.a.) ile beraberdik. Üzerimize bulut çöktü, şaşırdık ve kıbleyi çıkaramadık. Her birimiz bir yöne doğru namaz kıldık. Her birimiz önümüze çizgi çiziyorduk ki yerlerimizi bilelim. Bu durumu Rasûlullah'a bildirdiğimizde o, bu namazların iâdesini emretmedi ve «Namazınız yerini bulmuştur» dedi. Sonra Darekutnî der ki; Muhammed İbn Sâlim'den de böyle nakledilmiştir. Diğerleri de bunu Muhammed İbn Ubeydullah el-Arzemî yoluyla Atâ'dan nakleder ki ikisi de zâyıftır. İbn Merdûyeh ayrıca Kelbî kanalıyla İbn Abbâs'dan nakleder ki; Rasulullah (s.a.) bir seriyye göndermiş. Onlar buluta yakalanmışlar ve kıbleyi çıkaramamışlar. Kıbleden başka bir yöne doğru namaz kılmışlar. Güneşin doğuşundan sonra kıbleden başka bir yöne doğru namaz kıldıklarını anlamışlar. Rasûlullah (s.a.) ın huzûruna gelip

ona anlatmışlar, bunun üzerine Allah Azze ve Celle bu âyeti indirmiş. Bu isnâdlarda zayıflık vardır. Ancak bir kısmı bir kısmına bağlanmaktadır, yönün yanlış olduğunun anlaşılması üzerine, namazın iâde edilip edilmeyeceği husûsunda bilginlerce iki ayrı görüş vardır. Ancak bu rivâyetler kazâ edilmiyeceğini göstermektedir. En iyisini Allah bilir.

İbn Cerîr der ki; başkaları da bu âyetin Necâşi vesîlesiyle nâzil olduğunu söylerler. Muhammed İbn Beşşâr, Katâde'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) bir kardeşiniz öldü, onun üzerine namaz kılın, buyurdu. Biz müslüman olmayan bir adama mı namaz kılacağız? dedik. Bunun üzerine : «Ehl-i kitâb'tan öyleleri de vardır ki Allah'a ve size indirilenlerle kendilerine indirilmiş olanlara îman ederler, Allah'ın huzûrunda huşû ile eğilirler.» âyeti nâzil oldu. Katâde der ki; o, kıbleye doğru namaz kılmazdı dediklerinde, «De ki Doğu da Batı da Allah'ındır...» âyeti nâzil oldu. Bu rivâyet garîbtir. Allah en iyisini bilendir.

Hafız Ebu Bekr İbn Merdûyeh bu âyetin tefsîrinde Ebu Ma'şer'in... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiği şu hadîsi nakleder : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : «Doğu ile Batı arasında, Irak, Şam ve Medîne halkı için birer kıble vardır.» bu rivâyetlerin bu âyetle ilgisi bulunmaktadır. Nitekim Tirmizî ve İbn Mâce ,Ebu Ma'şer'in hadîsinden bunu tahrîc ederler. Ebu Ma'şer'in adı Necîh İbn Abdurrahmân'dır. O, Rasûlullah'ın Doğu ile Batı arasında bir kıble vardır, buyurduğunu nakleder. Tirmizî de bir başka şekilde bunun Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğini söyler. Tirmizî ve bazı ilim erbâbı, Ebu Ma'şer'in hıfzı yönünden hakkında söz söylemişlerdir, der ve ilâve eder; bana, Hasan İbn Ebu Bekr el-Mervezî... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) Doğu ile Batı arasında bir kıble vardır, buyurmuştur. Tirmizî sonra bu hadîs; hasen, sahîhtir, der.

Buhârî'nin de ,bu hadîsin, Ebu Ma'şer'in hadîsinden daha sahîh ve daha kuvvetli olduğunu söylediği nakledilir. Tirmizî sahâbelerden birkaç kişiden rivâyet eder ki, Doğu ile Batı arasında bir kıble vardır, buyurulmuştur. Bu sahâbeler arasında Hattâb oğlu Ömer, Ebu Tâlib oğlu Ali ve Abbâs oğlu Abdullah bulunmaktadır. İbn Ömer der ki; Batıyı sağına, Doğuyu soluna aldığında ikisinin arasında kıbleye yönelecek olursan bir kıble vardır. İbn Merdûyeh der ki; bana Ali İbn Ahmed... Abdullah İbn Ömer'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) Doğu ile Batı arasında bir kıble vardır, buyurmuştur. Darekutnî ve Beyhakî de bunu rivâyet ediyor ve diyor ki, meşhûr olan rivâyet Abdullah İbn Ömer'in Hz. Ömer'den nakletmiş olduğu bu sözdür.

İbn Cerîr der ki; bu âyetin, yüzünüzü duâ ederken nereye çevirirseniz çevirin, benim vechim orasıdır ve sizin duanızı kabul ederim, mânâsına olması muhtemeldir. Nitekim Kâsım... Mücâhid'in şöyle dediğini rivâyet eder : «Bana duâ edin size icâbet edeyim» âyeti nâzil ol-

duğunda, onlar nereye doğru? dediler. Bunun üzerine «De ki Doğu da Batı da Allah'ındır...» âyeti nâzil oldu. İbn Cerîr der ki : «Şüphesiz ki Allah Vasî'dir, Alîm'dir.» âyetinin mânâsı yeterlikte, lutufta ve cömertlikte bütün yaratıklarını ihâta eder, demektir. «Alîm'dir» den maksad kullarının bütün amellerini bilir, demektir. O'nun bilgisinden hiç bir şey gizli ve saklı kalmaz. O, her şeyi hakkıyla bilendir.

İZÂHI

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde şöyle denir :

Nûr ve zuhûr âlemi olan ve Hıristiyanların cenneti sayılan Doğu da, karanlıklar, gizlilikler âlemi olan ve Yahûdîlerin cenneti ve kıblesi sayılan Batı da Allah'ındır. Doğu O'nun gerçekte bâtını, Batı ise O'nun gerçekte zâhiridir. Zâhir ve bâtından nereye yönelirseniz yönelin orası Allah'ın veçhidir. Yani bütün sıfatlarıyla tecellî eden Allah'ın zâtıdır. Veya şöyle de mânâ verilebilir : Kalblerinize zuhûr ve tecellî edecek doğuş Allah'ındır. O, şuhûd ve fenâ halinde cemâliyle size tecellî eder. O, perdeye bürünerek sûret ve zâtlarıyla saklanıp ğurûb eder. Batış sizin fenadan sonra bakâ halinizi celâl sfatının gizlemesinden ibârettir. Öyleyse hangi yöne yönelirseniz yönelin orası Alah'ın veçhidir. Yalnız başına onun bulunmadığı hiçbir şey yoktur. Allah, bütün varlığı içine alan, cihet ve varlıkların hepsine şamîl olan, bilgi ve bilinenlerin hepsini bilendir. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an'il-Kerîm, I, 80)

Bu husûsta Âlûsî de diyor ki :

İşâret bâbında denilir ki; Doğu nûr ve zuhûr âleminden ibârettir ve o Hıristiyanların cenneti, hakîkatta onların kıblesidir. Batı ise sırlar ve gizlilikler âlemidir ve o, Yahûdîlerin cenneti, hakîkatte gizli kıbleleridir. Veya Doğu, Allah Sübhanehû'nun kalplerde nûrunun zuhûru ile iştirâkinden şühûd halinde Allah'ın cemâl sıfatının kalbde tecellisinden ibârettir. Batı ise Allah'ın nûrunun gizlenmesi, saklanması ve fenâdan sonra bekâ hâleti üzere ilâhî celâl sıfatının gizlenmesinden ibârettir. Hepsi de Allah'ındır, kişi hangi yöne yönelirse ister zâhir, ister bâtın olsun orası Allah'ın vechidir. (...) (Âlûsî, Rûh el-Meânî, I, 366).

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۖ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾
بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

116 — Dediler ki : Allah çocuk edindi. Tenzîh ederiz O'nu. Doğrusu göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi de O'na itâat ederler.

117 — Göklerin ve yerin yaratanıdır. Bir şeyin olmasını isteyince ona sadece «ol» der, o da oluverir.

Allah'a Çocuk İsnâd Edenler :

Bu ve bundan sonraki âyet-i kerîme Hıristiyanlara —Allah'ın la'neti üzerlerine olsun— onlara benzeyen Yahûdîlere ve Arap müşriklere red ihtiva etmektedir. Onlardan melekleri Allah'ın çocukları saymalarını reddederek bu sözlerini yalanlamaktadır. Allah Teâlâ ve Tekaddes hazretleri bunu kesinlikle reddettikten sonra «Doğrusu göklerde ve yerde ne varsa onundur» buyuruyor. Mes'ele onların uydurdukları gibi değildir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Göklerde ve yerde onlara tasarruf eden O'dur. Yaratan ve rızıklandıran O'dur. Hepsi O'nun kulu ve kölesidir. Artık O'nun için nasıl çocuk olabilir? Çocuk, birbirine oranlı iki şeyden doğar. Şânı yüce ve münezzeh olan Allah'ın ise nazîri yoktur, âyetinde, kibriyâsında ortağı olmadığı gibi, eşi de yoktur. Öyleyse O'nun çocuğu nasıl olabilir? Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir? Oysa her şeyi O yaratmıştır. O, her şeyi bilir.» (En'âm, 101) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur : «Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü, nerdeyse gökler paralanacak, yer yarılacak, dağlar göçecek. Halbuki Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz. Çünkü göklerde ve yerde olan her şey Rahmân'ın kulundan başka bir şey değildir. Andolsun ki ilmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır. Kıyâmet günü, hepsi O'na tek olarak gelecektir.» (Meryem, 90 - 95). İhlâs sûresinde ise şöyle buyurur : «De ki : O Allah bir tektir. Allah Samed'dir. Doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiç bir şey ona denk değildir.» (İhlâs, 1 - 4)

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmelerde kendisinin en yüce efendi olduğunu eşinin ve benzerinin bulunmadığını belirtiyor. Ondan başka bütün şeylerin yaratılmış olduğunu, dolayısıyla onun çocuğu olamıyacağını ifâde ediyor. Nitekim Buhârî bu âyetin tefsîrinde şöyle der : Bize Ebu Yemmân... İbn Abbâs'dan nakletti ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Âdemoğlu beni yalanladı, ama O'nun için böyle bir şey mümkün olamaz. Beni inkâr etti, ancak onun için böyle bir şey mümkün olamaz. O'nun beni yalanlaması; kendisini olduğu gibi tekrâr diriltmeye gücümün yetmeyeceğini sanmasıdır. Beni inkâr etmesi de çocuğum olduğunu söylemesidir. Ben bir eş veya çocuk edinmekten münezzehim. Bu hadîsi bu şekliyle yalnız Buhârî nakletmiştir.

İbn Merdûyeh der ki; bize Ahmed İbn Kâmil... Ebu Hüreyre'den nakletti ki : Âdem oğlu beni yalanladı? Ancak onun beni yalanlaması gerekmez. Ademoğlu beni inkâr etti, ancak onun beni inkâr etmesi gerekmez. Beni yalanlaması, «ilkin beni yarattığı gibi tekrâr getiremez» demesidir. Halbuki ilk yaratış bana onu yeniden getirmekten daha zor değildir. Beni inkâr etmesine gelince, «Allah çocuk edindi» demesidir. Ben Allah'ım, bir tek Samed'im. Doğurmamış ve doğurulmamışım ve Benim dengim hiç bir şey bulunmaz. Buhârî ve Müslim'in sahîh'inde nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : İşittiği bir eziyete Allah'dan daha çok sabreden hiç kimse yoktur. Kulların rızkını verdiği ve onlara sıhhat ihsân ettiği halde onlar kendisi için çocuk varsayarlar.

«Hepsi de O'na itâat ederler.» İbn Ebu Hâtim der ki, bana Saîd, İbn Abbâs'dan nakletti ki : «İtâat ederler» den maksad namaz kılarlar, demektir. İkrime ve Ebu Mâlik de ,kulluklarını ikrâr ederler, demek olduğunu söylemişlerdir. Saîd İbn Cübeyr ise ihlâs ile ona bağlanırlar, demek olduğunu söylemiştir. Rebî' İbn Enes der ki; kıyâmet günü hepsi O'nun huzûrunda kalkacak, demektir. Süddî ise, kıyâmet gününde hepsi O'na itâat edecek, demek olduğunu belirtir. Hasîf, Mücâhid'den nakleder ki, «Hepsi de O'na itâat ederler» âyetinin mânâsı, insan ol der insan olurlar, merkeb ol der merkeb olurlar. Ebu Necîh Mücâhid'den nakleder ki, «İtâat ederlerin» anlamı şöyledir : İstemeye istemeye secdeye gitmek itâattir. Mücâhid'in bu sözü —ki İbn Cerîr onu seçmiştir— bütün sözleri birleştirir. Şöyle ki; kunût, itâat ve Allah'a dayanmaktır. Bu ise şer'î ve takdîrîdir. Nitekim Allah Teâlâ : «Göklerde ve yerde bulunanlar isteyerek ve istemiyerek Allah'a secde ederler.» buyurur. Bir hadîste, kunût kelimesiyle neyin kasdedildiği anlatılmıştır. Buna göre İbn Ebu Hâtim der ki, bana Yûnus, Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet etti ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Kur'an'da geçen kunût kelimesi her yerde itâat mânâsınadır.

İmâm Ahmed, Hasan İbn Mûsâ kanalıyla İbn Lehîa'dan, o da Derrâc'tan kendi isnâdıyla aynı hadîsi nakleder. Ancak bu hadîsin isnâdı zayıftır. Ona itimâd edilemez. Hadîsin bu şekilde yükseltilmesi ise münkerdir. Bu, sahâbinin veya ondan sonra olan birinin sözü olabilir. Allah en iyisini bilendir. Bu isnâdla vârid olan tefsîrlerin çoğu münkerdir, onlara aldanılmaması gerekir. Senedi de zayıftır. Allah en iyisini bilendir.

«Göklerin ve yerin yaratanıdır.» Önceden hiç bir örneği bulunmaksızın halk edenidir. Mücâhid ve Süddî böyle der. Lügatın gereği de budur. Bunun için sonradan meydana getirilen şeye bid'at denir. Nitekim Müslim'in Sahîh'inde vârid olduğuna göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Her sonradan meydana gelmiş olan şey bid'attır.»

Bid'at iki kısımdır. Bir kısmı sonradan meydana gelir. «Her sonradan meydana gelen şey bid'attır, her bid'at ta dalâlettir» hadîsinde olduğu gibi. Bir kısmı da lügat bakımından bid'at olur. Mü'minlerin emîri Ömer İbn el-Hattâb'ın halkı toplayıp terâvîh namazına devam etmelerini sağlaması üzerine, «ne güzel bid'attır bu» demesi gibi. İbn Cerîr der ki; «Göklerin ve yerin yaratanıdır» yoktan var edenidir. İbn Cerîr der ki; bu sözün mânâsı şöyle olur : Allah'ı tenzîh ederiz; O'nun için nasıl çocuk olabilir? O, göklerde ve yerde bulunanların sahibidir. Allah'ın birliğine delâlet etmeleri itibâriyle bütün eşyâ O'na şehâdet eder ve itâatla O'na boyun eğer. O, eşyânın yoktan var edicisi, yaratıcısı hiç bir şey iken varlık haline getiricisidir. O'nun önünde, örnek aldığı hiç bir model yoktur. Allah, bu âyet-i kerîme'de kendisine çocuk olarak izâfe ettikleri Mesîh konusunda da haber vermektedir ki; gökleri ve yeri asılsız ve örneksiz biçimde yoktan var eden, Mesîh'i de babasız olarak kendi kudretiyle var eden, Allah'tır. İbn Cerîr merhûm'un sözü güzel, sağlam ve doğru bir sözdür.

«Bir şeyin olmasını isteyince ona sadece ol der, o da oluverir.»

Böylece Allah Teâlâ kudretinin kemâlini, saltanatının azametini beyân ediyor. Bir şeyi takdîr edince ve olmasını isteyince, sadece ve bir kere «ol» der, o da istenen şekle uygun biçimde var olur. Nitekim Allah Teâlâ Yâsîn sûresinde : «Onun emri bir şeyi murâd ettiğinde ona, «ol» demektir. O da oluverir.» (Yâsîn, 82) buyuruyor. «Bizim, bir şeyi murâd ettiğimiz zaman sözümüz, sadece ona «ol» demektir, o da oluverir.» (Nahl, 40) Kamer sûresinde ise şöyle buyurur : «Bizim buyruğumuz, bir göz kırpması gibi ânîdir.» (Kamer, 5).

Allah bu âyet-i kerîme'yle Hz. Îsâ'yı sadece «ol» sözüyle yarattığına dikkatleri çekmektedir. Ve Allah'ın emrettiği gibi o da oluvermiştir. Nitekim bu bâbta Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Allah'ın katında Îsâ'nın durumu kendisini topraktan yaratıp sonra «ol» demesiyle, olmuş olan Âdem'in durumu gibidir.» (Âl-i İmrân, 60).

İZÂHI

Yahûdî ve Hıristiyanlardan şirke düşmüş olanlar, dediler ki, «Îsâ Mesîh ve Üzeyr Allah'ın oğullarıdır. Melekler de kızlarıdır.» Allah'ı bu iddiâdan tenzîh ederiz. Göklerde ve yerde bulunan her şey, Allah'ındır. Bu adı geçen kullar da Allah'ın seçkin kullarıdır. İsteyerek ve istemiyerek her şey, Allah'ın emrini yerine getirir. Çünkü gökleri ve yeri ve onların içinde bulunan her şeyi yaratan Allah'tır. Allah bir şeyi murâd ettiğinde, Onu çevirecek hiç bir güç yoktur. Niteliği böyle olan bir zât'ın çocuğa veya kıza ihtiyâcı olur mu hiç? Bu denli güçlü bir zât'ın cinsiyeti söz konusu edilebilir mi hiç?

Bilmezler ise; Allah, Hz. Mûsâ ve melekleri konuştuğu gibi, bizimle de konuşsa derler. Yahut peygambere, Allah'tan bize bir âyet getirse diye söylenirler. Daha önce söyleyenler de kendileri gibi söylemişlerdir ve her iki grubunda rûhları ve kalbleri birbirine benzemektedir. Allah, âyetlerini en çok açık şekilde beyân etmiştir. Ancak insâf ve yakîn sahipleri bu âyetleri anlayabilirler.

Bu konuda S. Kutub da diyor ki :

Yaratanla Yaratılanın İlişkisi :

İşte burada, İslâm'ın tam ve mükemmel olan Allah akîdesine ve yaratanla yaratılanlar arasındaki alâkalar mevzûuna ulaşıyoruz. İslâm'ın koyduğu tasavvurlar bu husûslarda en yüce ve en vâzıh hükümlerdir... Bütün kâinat : «Ol der de oluverir.» (كن، فيكون) emrinde kendisini bulan mutlak ve Kâdir bir irâdenin teveccühü ile Hâlık-ı Zülcelâl'den sudûr etmiştir. İlâhî irâdenin herhangi bir varlığın yaratılması için teveccühü, o varlığın hiçbir vâsıta, madde ve kuvvet bulunmadan takdîr edilen sûrette mevcûd olması için kâfîdir... Ancak bizim mahiyetini bilmediğimiz bu ilâhî irâde, sudûru istenilen o varlığa nasıl ulaşabilmektedir. İşte insan idrâkinin keşfedemeyeceği ilâhî sır buradadır. Zîra beşerin tâkatı o sırrı idrâk etmeye muktedir değildir. Beşer idrâki onu anlayamaz. Çünkü onun esas vazîfesi bu değildir. Beşerin yaratılmasına sebep olan en mühim vazîfe, yeryüzündeki hilâfetidir. İnsan kendi vazîfesini ifâ edebilmesi için kâinât kanunlarını keşfetmek mevzûunda Allah'ın verdiği kudret mikdârında onlardan istifâde edebilir. İnsana en büyük hilâfet vazifesinin dışında diğer sırları çözebileceği miktarda büyük hilâfet vazifesinden faydalanma kudreti verilmiştir... Ne yazık ki bir yığın felsefî cereyânlar; insanları karanlık bir uçuruma doğru itmiştir. Bu uçuruma dalmış olan insan, o ilâhî esrârı keşfetmek için çırpınarak, beşerin sâhâsı dışında bir yığın faraziyeler uydurmakta, buna rağmen de marifet yollarını bir türlü elde edememektedir. Bu faraziyelerin en üstün seviyeli olanları bile son derece gülünçtür. Evet, insanı hayrete düşürecek derecede gülünç. Bu tip hareketler bir filozoftan nasıl sudur edebiliyor? Bunların esâs sebebi, bu felsefî cereyânlara kapılmış olanların insan idrâkini, yaratılışının tabîatından dışarı çıkarıp insan için takdîr edilen sâhâyı aşmaya çalışmalarıdır. Buna rağmen güvenilecek hiçbir şey bulamamışlardır. Hattâ İslâm tasavvurunu gören ve İslâm'ın gölgesinde yaşayan kimseler tarafından hürmete şâyeste hiçbir şey getirmemişlerdir. İslâm; mü'minleri bu gibi delilsiz uçurumlara sürüklemekten ,bu nevi boş çırpınışlara itmekten korumuştur. Bu düşüncenin başlangıçtan beri sistemi bozuktur. Müslü-

manlardan bilhassa Grek filozoflarının tesîrinde kalarak felsefe cereyânına kapılanlar olmuşsa da konuya ellerini uzattıkları zaman bir yığın karışıklıklar içerisinde kalıp üstâdları, Grek filozofları gibi işin içinden çıkamamışlardır. Bu sûretle İslâm düşüncesine, İslâm'ın tabîatında bulunmayan ve İslâm düşüncesinin hakîkatı ile alâkalı olmayan bir yığın fikirler sokmuşlardır. Kendi sâhâsı dışına çıkan, hilkatının ve tabîatının üstüne fırlamak isteyen her türlü beşerî çırpınışın varacağı kesin âkibet budur... Başka değil...

İslâm düşüncesine göre, yaratan ayrı yaratılanlar apayrıdır. Ve Yaratanın hiçbir benzeri yoktur. İşte burada «Vahdet-i Vücûd» felsefesi tamâmen İslâmî düşüncenin dışında kalır. Ve İslâm, gayr-i müslimlerin vahdet-i vücûd anlayışını tamâmen reddeder. Yabancılar vahdet-i vücûdu; mevcûdât ile yaratıcının bir olduğunu ve bu kâinâtın haddi zâtında Allah'tan koptuğunu veya bu mevcûdâtın Allah'ın görünen sûreti olduğunu kabul etmektedirler. Müslümanın nazarında, bütün mevcûdât birdir. İlâhî kanunu kâinâtta cereyân eden şekli ile birdir. Kâinâttaki bütün mevcûdâtın uygun ve münâsip şekilde ibâdet ve huşû içerisinde Allah'a yönelişleri bakımından birdir :

«Doğrusu gökte ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi de emrine itâat ederler...»

Gökle yer arasında bulunan her şeyin Allah'ın malı olması, çocukları olmasını icâbettirmez... Bütün kâinât tek bir derecede ve bir tek vâsıta ile O'nun yaratıklarıdır.

«Allah göklerin ve yerin yaratanıdır. Bir şey murâd edince sadece "Ol" der o da oluverir.»

İlâhî irâdenin teveccühü beşer idrâkinin anlayamıyacağı ve kavrayamıyacağı bir keyfiyetle yerini bulur. Çünkü bu mevzûlar insan idrâkinin tâkatı dışındadır. O halde bu sırrın künhüne vâkıf olmak için, hiçbir kılavuz olmadan bataklığa dalmanın, enerjiyi boş yere sarfetmenin yeri yoktur. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 223 - 225)

———oOo———

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن
قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118 — Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı veya bize bir âyet gelmeli değil miydi? Onlardan ön-

cekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Kalbleri birbirine benzemiş. Biz yakînen bilmek isteyen bir kavme âyetlerimizi apaçık bildirdik.

Câhillerin sözleri :

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, İkrime'den veya Saîd İbn Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Râfî İbn Hureymle Rasûlullah (s.a.) a dedi ki; ya Muhammed, eğer söylediğin gibi sen bir peygambersen, Allah'a söyle de bizimle konuşsun, tâ ki onun sözünü işitelim. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Bilmeyenler dediler ki, bize bir âyet gelmeli değil miydi?» âyetini inzâl buyurdu. Mücâhid, bunu söyleyenlerin, Hıristiyan olduğunu belirtir ki, İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Çünkü âyetin akışı onlar hakkındadır. Ancak bu görüş üzerinde durulması gerekir.

Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, Katâde, Süddî bu âyetin tefsîri konusunda şöyle derler : Bu, Arap kâfirlerin sözüdür. «Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi.» Bunlar da Yahûdîler ve Hıristiyanlardır. Öncekilerin Arap müşrikleri olduğunu, bunların da Yahûdî ve Hıristiyanlar olduğunu söyleyen görüşü destekler mâhiyette Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır : «Allah peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir. Suç işleyenlere Allah, katından bir horluk ve hîlelerinden ötürü şiddetli bir azâb erişecektir.»

Onlara bir âyet geldiği zaman Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe inanmayız derler. «Allah peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katından bir aşağılık ve hîlelerinden ötürü de şiddetli bir azâb erişecektir.» (En'âm, 124) Yine bu görüşü destekler mâhiyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Ve şöyle dediler : Bize yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız. Veya hurmalıklar, bağların olup, aralarında ırmaklar akıtmalısın. Yahut da iddiâ ettiğin gibi göğü tepemize parça parça düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Veya altın bir evin olmalı, yahut göğe yükselmelisin. Ama oradan, okuyacağımız bir kitab indirmezsen yine inanmıyacağız. De ki : Tesbîh ederim Rabbimi. Ben peygamber olan insandan başka bir şey miyim?» (İsrâ, 90 - 94), Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, bize, ya melekler indirilmeli, ya da Rabbımızı görmeliyiz, derler. Andolsun ki kendi kendilerine büyüklenmişler, azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.» (Furkân, 21). Bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruyor : «Hayır herbiri önüne açılıvermiş sahîfeler verilmesini ister.» (Müddessir, 52) Arap müşriklerin küfr,

isyân, inâd ettiğine ve gereksiz yere sorular sorduklarına delâlet eden birçok âyet vardır. Onları, bu inâdlaşmaya, küfre sevkeden husûs onlardan önce geçen ehl-i kitâb'ın ve diğerlerinin söyledikleri gibi söylemeleridir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Ehl-i kitâb senden, üzerlerine gökten bir kitâb indirmeni isterler. Mûsâ'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve demişlerdi ki; bize Allah'ı apaçık göster.» Bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Hani demiştiniz ki; Ey Mûsâ, biz Allah'ı apâşikar görmedikçe sana inanmayız.»

«Kalbleri birbirine benzemiş» Arap müşriklerin kalpleri küfürde inâtta ve isyânda kendilerinden önce geçenlerin kalbine benzemiş. Nitekim bu mânâda Hak Teâlâ şöyle buyurur: «Onlardan öncekilere herhangi bir peygamber gelince, sihirbâzdır veya delidir, dediler. Öncekiler sonrakilere böyle mi vasiyyet etmişler? Hayır bunlar azgın bir kavimdir.» (Zâriyât, 52 - 53).

«Biz, yakînen bilmek isteyen bir kavme âyetlerimizi apaçık indirdik.» Biz, peygamberin doğruluğunu gösteren delilleri açıkladık. Artık o delillerin yanısıra yakînen inanan, doğrulayan ve peygamberlere tâbi olanlar için daha başka delile gerek yoktur. Onlar Allah Teâlâ ve Tebâreke'nin katından gelenleri anlayıp kabul ederler. Allah'ın kalbini mühürlediği ve gözüne perde koyduğu kişilere gelince, işte onlar hakkında, Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Doğrusu Rabbınızın vaadettiği azâbı hak edenler; can yakıcı azâbı görene kadar kendilerine her türlü belge de gelse yine inanmazlar.» (Yûnus, 96 - 97).

إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۖ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَٰبِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119 — Şüphesiz ki biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik. Cehennem ashâbından sen mes'ul olacak değilsin.

Müjdeci ve Korkutucu Peygamber :

İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... İbn Abbâs'dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Şüphesiz ki biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik» âyeti, cenneti müjdeleyen ve cehennemden korkutan kimse olarak bana indirildi.

«Cehennem ashâbından mes'ûl olacak değilsin.» Ekseriyetle kurrâ bu âyetin başındaki mes'ûl olacak değilsin anlamına gelen (ولا تسئل)

kelimesini meçhul şekilde okurlar. Übeyy İbn Ka'b'ın kırâetinde (وما تسئل) şeklinde, İbn Mes'ûd'un kırâetinde ise (ولن تسئل) şeklindedir. İbn Cerîr böyle nakleder. Yani, biz sana küfredenlerin küfründen dolayı seni sorumlu tutmayacağız. Sana düşen sadece tebliğdir, hesâb ise bize âittir. «Sen hatırlat, çünkü sen ancak hatırlatıcısın. Onların üzerinde bir zorba değilsin.» (Ğâşiye, 21). «Biz, ne dediklerini biliriz sen onların üzerinde bir zorba değilsin. Kur'an ile ancak, korkanları uyar.» Daha buna benzer birçok âyet-i kerîme vardır. Başkaları da bu kelimeyi (ولا تسئل) şeklinde okumuşlar ve «Sen onların halini soracak değilsin» şeklinde mânâ vermişlerdir. Bunu Abdürrezzâk nakleder. Sevrî, Mûsâ İbn Ubeyde'den, o da Muhammed İbn el-Kurazî'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Ne olurdu anam ve babam böyle yapmasaydı, ne olurdu anam ve babam böyle yapmasaydı, ne olurdu anam ve babam böyle yapmasaydı, ne olurdu anam ve babam böyle yapmasaydı? Bunun üzerine «Cehennem ashâbından mes'ûl olacak değilsin» âyeti nâzil oldu. Ondan sonra Rasûlullah bir daha ölünceye kadar anne ve babasını anmadı. İbn Cerîr... Mûsâ İbn Ubeyde'den buna benzer bir rivâyet nakleder. Sonra der ki : Bana, Kâsım... Davûd İbn Ebu Âsım'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) bir gün şöyle demiş : Anam ve babam neredeydi? Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuş. Bu rivâyet de bir önceki gibi mürsel'dir. Nitekim İbn Cerîr Muhammed, İbn Kâ'b'dan ve diğerlerinden bu konuda nakledilen rivâyeti reddeder ve Rasûlullah (s.a.) ın ana ve babasının durumundan şüphe etmesinin imkânsız olduğunu belirterek birinci kırâeti tercîh eder. Ancak burada tuttuğumuz yol üzerinde durulmalıdır. Çünkü Hz. Peygamberin anne ve babasının durumunu bilmeden önce onlar için mağfiret dilemiş ve kendisine onların cehennem ehlinden olduğu bildirilmiştir. Bu konuda pek çok şüphe ve benzer haller vardır. Ancak İbn Cerîr'in zikrettiği durum uygun değildir. En iyisini Allah bilir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki; bana, Mûsâ İbn Dâvûd... Atâ İbn Yesâr'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Ben Amr İbn el-Âs'ın oğlu Abdullah'a rastladım ve ona Rasûlullah (s.a.) ın Tevrât'taki niteliklerinden bana haber ver, dedim. O da, peki dedi. Allah'a andolsun ki Hz. Peygamber Tevrât'ta Kur'an'daki sıfatlarıyla tavsîf edilmiştir : «Ey Peygamber doğrusu biz seni, şâhid, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen benim kulum ve Rasûlümsün. Seni mütevekkil olarak adlandırdım, ne ağır davranırsın, ne katı davranırsın, ne de sokaklarda insanları sıraya dizersin. Kötüyü kötülükle karşılamaz, af ve mağfiretle karşılarsın. Eğri büğrü bir millet onun peşine düşer ve Lâ İlâhe İllallah derler. Onunla kör gözler açılır, sağır kulaklar duyar, kapalı kalpler uyanır. Buhârî bu hadîsin tahrîcinde münferid kalmıştır. Bu-

hârî bu hadîsi alış - veriş bahsinde Muhammed İbn Sinân kanalıyla Füleyh'den rivâyet eder ve der ki; Füleyh'ten sonra Abdülazîz İbn Seleme Hilâl'den rivâyet etmiştir. Saîd ise der ki; Hilâl, Atâ'dan o da Abdullah İbn Selâm'dan rivâyet etmiştir. Tefsîr bahsinde ise Abdullah, Abdülazîz İbn Seleme'den o da Hilâl'den o da Atâ, o da Abdullah İbn Amr İbn Âs'dan nakleder. Buradaki Abdullah, Abdullah İbn Saîd'dir. Nitekim edeb kitabında bu konu açıklanmıştır. Ebu Mes'ûd ise onun Abdullah İbn Recâ olduğunu iddiâ etmiştir. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh Bakara sûresindeki bu âyetin tefsîrinde bu hadîsi Ahmed İbn el-Hasan, Muhammed İbn Ahmed, Muâfî İbn Süleymân ve Füleyh'ten rivâyet ettikten sonra, fazla olarak der ki; Atâ şöyle dedi : Sonra ka'b el-Ahbâr'a rastladım ve ona sorduğumda, hiç bir bakımdan farklı bir şey söylemedi. Sadece kendi diliyle kör gözler, sağır kulaklar, kapalı kalpler gibi kelimenin telâffuzunu değiştirdi.

İZÂHI

Yüce Allah, peygamberini yahûdî ve müşriklerin iddiâlarına karşılık tesellî ederek «Biz seni hak ile müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik» buyurmakta ve «senin vazîfen, risâleti tebliğ etmektir, bunun ötesinde sen cehennem ashâbından sorumlu değilsin» demektedir. Ayrıca peygamberine seslenerek, Yahûdî ve Hıristiyanların ne yaparsa yapsın onların dinine girmedikçe kendisinden hoşnûd olmayacaklarını belirtmektedir. Nitekim rivâyete göre, Yahûdîler ve Hıristiyanlar, Hz. Peygambere şöyle demişlerdi. «Ya Muhammed (s.a.) bizi memnun etmek için ne yaparsan yap, bizim dinimize girmedikçe senden memnûn olmayız.» demişlerdi. Böylece Hz. Peygamberi me'yûs etmek istiyorlardı. Cenâb-ı Allah onları reddederek, Allah'ın gösterdiği hidâyetin, biricik hidâyet olduğunu, bunun da İslâm'dan ibâret bulunduğunu belirtmektedir. İslâm'dan başka yollara bağlananlar arzu ve heveslerine tâbi olmaktadırlar ki, Allah sevgili peygamberini böyle bir davranıştan men'etmiştir. Onun ümmeti de başkalarının davranışlarını izlemekten men'olunmuştur. Eğer onların dînine tâbi olacak olurlarsa Allah'ın yardım ve nusretinden ümitlerini kesmeleri gerekir. Ancak ehl-i kitâb'ın arasında Kur'an-ı okuyan ve gerçek mânâda anlayarak kör taassuba kapılmayanlar da bulunmaktadır. Onlar âhiretlerine mukâbil dünyayı satın almayan ve gerçek mânâda inananlardır. Kim gerçek mânâda Kur'an'a ve peygamber'e inanırsa, onlar mü'minlerdir. Kim de Kur'an'ı inkâr ederse onlar hüsrâna uğrayanlardır.

Yüce Allah bütün bu gerçekleri ve Yahûdîlerin eriştikleri nimetleri ve işledikleri kabâhatleri saydıktan sonra, onların doğru yola gel-

mesini sağlamak için verdiği nimetleri bir kez daha hatırlatmakta ve kendilerini âlemlerden üstün kıldığını bildirmektedir. Bu arada hiç bir nefsin diğerine bir şey yapamıyacağı, hiç bir kimsenin şefâatının kabul edilmeyeceği ve yardımının fayda vermeyeceği günden kaçınmaları gerektiğini bildirmektedir.

———oOo———

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۚ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

120 — Sen, dinlerine uymadıkça Yahûdîler de, Hıristiyanlar da, senden aslâ hoşnûd olmazlar. Allah'ın hidâyeti asıl hidâyetin ta kendisidir, de. Şayet sana gelen ilimden sonra, onların heveslerine uyacak olursan; andolsun ki senin için Allah tarafından ne bir yâr bulunur, ne de bir yardımcı.

121 — Kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler onu hakkıyla tilâvet ederler. İşte buna onlar inanırlar. Kim ona küfrederse, hüsrâna uğrayanlar da işte onlardır.

Yahûdî ve Hıristiyanlara Uymak :

İbn Cerîr der ki; Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : Ey Muhammed, ne Yahûdîler, ne de Hıristiyanlar senden ebediyyen hoşnûd olmazlar. Öyleyse sen onları hoşnûd edecek, isteklerden vazgeç. Onları sana uygun kılacak davranışları bırak. Onlar hakkında duâ ederken seni hak olarak gönderen Allah'ın rızâsını taleb etmeye yönel.

«Allah'ın hidâyeti asıl hidâyetin kendisidir.» Ey Muhammed, de ki, Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet, asıl hidâyetin kendisidir. Bu dosdoğru din, sağlam, mükemmel ve şümûllü sistemdir. Katâde der ki; bu âyet Allah (c.c.) ın Muhammed (s.a.) e öğretmiş olduğu bir tartışma tarzıdır. Dalâlet ehli ile böyle tartışır. Katâde der ki; bana ulaştığına göre Rasûlullah (s.a.) şöyle dermiş :

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَذَلَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللهِ .

«Benim ümmetimden bir tâife hak üzre çalışmaya, muzaffer olmaya devam edecektir. Kendilerine muhâlefet edenlerin muhâlefeti Allah'ın emri gelinceye kadar onlara zarar vermeyecektir.» (*) Ben derim ki; bu hadîs Buhârî'nin Sahîh'inde Abdullah İbn Amr'dan tahrîc edilmiştir.

«Şayet sana gelen ilimden sonra onların hevesine uyacak olursan andolsun ki senin için Allah tarafından ne bir yâr bulunur, ne de bir yardımcı.» Bu âyette tehdîd ve şiddetli bir azâb korkusu vardır. İslâm ümmetini Kur'an ve sünneti öğrendikten sonra, Yahûdî ve Hıristiyanların yoluna tâbi olmaktan nehyetmektedir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız. Hitap her ne kadar Hz. Peygambere ise de emir, onunla beraber ümmetine mahsûstur.

«Kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler onu hakkıyla tilâvet ederler.» Abdürrezzâk, Ma'mer'den o da Katâde'den nakleder ki; bunlar Yahûdî ve Hıristiyanlardır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in görüşü de budur. İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Saîd ise Katâde'den naklen der ki; bunlar Rasûlullah (s.a.) ın ashâbıdır.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Ömer İbn el-Hattâb'dan nakletti ki o «kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler onu hakkıyla tilâvet ederler» âyeti konusunda şöyle demiş : Cennetin bahsi geçince Allah'tan cenneti isterler. Cehennemin bahsi geçince cehennem'den Allah'a sığınırlar. Ebu'l-Âliye der ki; İbn Mes'ûd şöyle dedi : Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a and içerim ki; gerçek olarak okunması demek helâlini helâl, harâmını harâm kılmak demektir. Allah'ın buyurduğu şekilde okuyup kelimelerin yerini değiştirmemek ve ondan bir kelimeyi te'vîl edilmeyecek şekilde te'vîle yeltenmemektir. Abdürrezzâk, Ma' mer'den... İbn Mes'ûd'un da aynı şeyi söylediğini rivâyet der. Süddî, Ebu Mâlik'den, o da İbn Abbâs'dan nakleder ki; İbn Abbâs bu âyet hakkında şöyle demiş : Helâlini helâl, harâmını harâm kılarlar ve kitabın âyetlerini tahrîf etmezler. İbn Ebu Hâtim, İbn Mes'ûd'dan aynı şekilde bir rivâyet nakleder. Hasan el-Basrî der ki : Muhkemi ile amel ederler, müteşâbihine inanırlar, bilinmesi kendileri için zor olanı da, bilene bırakırlar.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ebu Zür'a... İbn Abbâs'dan nakletti ki o «Onu hakkıyla tilâvet ederler» âyeti konusunda şöyle demiş : Ona nasıl uyulması gerekiyorsa öylece uyarlar. Sonra şu âyet-i kerîme'yi

(*) Tirmizî, Sünen, K. el-Fiten, bab: 51.

örnek göstermiş : «Güneşe ve onun ışığına, ardından gelmekte olan aya» (Şems, 1-2). Yani güneşe uyan aya demektir. İbn Ebu Hâtim der ki; İkrime, Atâ, Mücâhid, Ebu Rebî', İbrâhîm el-Nehaî'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Süfyân el-Sevrî der ki; bize Zübeyd... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakleder ki o, «Onu hakkıyla tilâvet ederler» âyetini, ona nasıl uyulması gerekiyorsa öylece uyarlar diye tefsîr etmiştir.

«İşte onlar buna inanırlar.» Yani kendilerine kitâb verdiğimiz kimseler ona hakkıyla uyarlar ve ona inanırlar. Ehl-i kitâb'tan geçmiş peygamberlere indirilmiş olan kitablara uyanlar, gerçek mânâsıyla bağlananlar, Ey Muhammed sana indirmiş olduğumuza da inanırlar ve bağlanırlar. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i ve Rabblarından kendilerine indirilen Kur'an'ı gereğince uygulasalardı, her yönden nimete ermiş olurlardı. İçlerinden orta yolu tutan bir ümmet vardı. Çoğunun işledikleri ise kötü idi.» (Mâide, 66). Yine buyurur ki : «Ey Ehl-i Kitâb, Tevrât'ı, İncil'i ve Rabbınızdan size indirileni gereğince uygulamadıkça bir temeliniz olamaz, de. Andolsun ki Rabbından sana indirilen, çoğunun azgınlık ve inkârını artıracaktır. Öyle ise kâfirler için tasalanma.» (Mâide, 68). Eğer siz Tevrât ve İncil'i hakkıyla uyguluyor ve ona tam olarak inanıyor, onda Hz. Peygamberin peygamber olarak gönderileceğine, niteliklerine ve özelliklerine dâir verilen haberleri doğruluyor, ona uyulması, yardım edilmesi ve desteklenmesi konusundaki emre ittibâ ediyorsanız, bu, sizi hem hakka götürür, hem de dünya ve âhirette hayra bağlanmanıza vesîle olur. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurulmaktadır : «Âyetlerimize inanıp, yanlarındaki Tevrât'ta ve İncil'de yazılı buldukları haberi getiren, okuyup yazması olmayan peygambere uyanları yazacağız.» (Mâide, 157) Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurulur : «De ki Kur'an'a ister inanın, ister inanmayın, ondan önceki bilginlere o okunduğu zaman yüzleri üzerine secdeye varırlar ve «Rabbımız münezzehtir, Rabbımızın sözü şüphesiz yerine gelecektir» derler, ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. Bu, onların gönüllerindeki inceliği artırır.» (İsrâ, 107-109). Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurulur : «Onlar Rabblarının rızâsını dileyerek sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizlice veya açıkça infâk ederler, iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar. İşte onlara bu dünyanın karşılığı olarak girecekleri Adn cennetleri vardır.» (Ra'd, 22). Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurulur : «Kendilerine daha önceden kitab verdiklerimiz, buna da inanırlar. Kur'an onlara okunduğu zaman «ona inandık, doğrusu o Rabbımızdan gelen gerçektir. Biz şüphesiz daha önceden müslüman olmuş kimseleriz» derler. İşte onlara sabırlarından dolayı ecirleri iki kat verilir. Onlar kötülüğü iyilikle sa-

varlar. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da infâk ederler.» (Kasas, 52-53). Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurulur : «Eğer seninle tartışmaya girerlerse, «ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim» de. Kendilerine kitab verilenlere ve kitabsızlara siz de İslâm oldunuz mu? de. Şayet İslâm olurlarsa, doğru yola girmişlerdir. Yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah, kullarını görendir.» (Al-i İmrân, 20). Bunun için Hakk Teâlâ : «Kim de onu inkâr ederse işte onlar hüsrâna uğrayanların kendileridir.» buyuruyor. Nitekim bir başka âyette de şöyle buyurur : «Hangi topluluk onu inkâr ederse, yeri ateştir.» (Hûd, 17) Sahîh hadîste; «Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki; bu ümmetten Yahûdî veya Hıristiyan kim beni duyarsa, sonra da bana îman etmezse mutlakâ cehenneme girer.» buyuruluyor.

İZÂHI

Yabancıların hoşnûdluğunu kazanmak müslümanlara ne sağlar. Başkasını memnûn edebilmek için ta'vîz vermekten başka yol yoktur. Ta'vîz ise her zaman şahsiyyeti zedeler. Bunun için Müslüman, Yahûdî ve Hıristiyanların dostluğuna bel bağlamak yerine kendi inanç sistemine sarılmalıdır.

Bu husûsta Şehîd S. Kutub diyor ki :

«Sen, onların dînine tâbi olmadıkça, Yahûdî ve Hıristiyanlar; aslâ razı olmazlar.»

İşte asıl sebep... Onlara burhan gönderilmemiş değil. Senin hak üzere olduğunu, sana gelenlerin hak olarak Rabbından indiğini bilmiyor değiller... Yine sana tâbi olacak değiller. Sen onların dînine tâbi olup, hakkı ve hakîkatı terk etmedikçe senden aslâ razı olmazlar...

İşte her yerde ve her zaman rastlanan bir kör düğüm... Bu i'tikâd, bu îman... İşte Yahûdî ve Hıristiyanların her zaman ve her yerde müslümanlara karşı giriştikleri savaşın yegâne sebebi. Birbirlerine düşman olmalarına rağmen onları müşterek bir savaşa sevk eden hakîkî âmil... Bu bir i'tikâd savaşıdır. Yahûdî ve Hıristiyanlar arasındaki çatışmalar bazan şiddetlenebilir. Fakat İslâm'a ve müslümanlara karşı yaptıkları savaşta her zaman birlik halindedirler. Bu; hakîkî ve gerçek mânâsı ile bir i'tikâd savaşıdır. Bir din muharebesidir. Yalnız, İslâm'ın ve müslümanların düşmanları bu savaşı çeşitli renklere boyamaktadırlar. Üstün çeşitli armalar koyarak başka başka adlar altında toplanmaktadırlar. Müslümanların din sancağı altında toplandıkları vakit îmanları uğrunda ne kahramanlıklar gösterdiklerini bilmektedirler. O yüzden bu dînin müşterek düşmanları savaşın adını ve armasını değiştirirler ve

din savaşı yaptıklarını söylemezler. Asıl korkuları Müslümanların îman ve i'tikâd duygularının galeyâna gelip hamâset derecesine varmasıdır. Din nâmına harbettiklerini söylemezler de arâzî muhâlefeti, ekonomik ve siyasî anlaşmazlıklar yüzünden veya askerî sebeplerden harb açtıklarını iddiâ ederler... Bizim gâfil budalaları da modern harplerde dînin hiç bir fonksiyonu olmadığını söyleyerek, yahut kabul ettirerek aldatırlar... Bu gâfil budalalara göre, îman sancağı ile harekete geçmek; din adı altında savaşa katılmak mantıksız bir Ortaçağ âdetidir. Böyle bir hareketi ancak gericiler (!) ve mutaassıblar (!) yaparlar. Bütün bunların esâs gâyesi mü'minlerin dînî hamâsetini, i'tikâdî heyecânını öldürmektir. Halbuki onlar, kendi aralarında «Beynelmilel Siyonizm ve Beynelmilel Haçlılar Birliği halinde —bunlara ilâveten bir de beynelmilel komünizm şeklinde— ilk önce ve her şeyden evvel uzun müddet çatıştıkları ve her zaman kayıplarla geriye çekilmek mecbûriyetinde kaldıkları, her çatışmada mağlûbiyete uğradıkları bu granit kayayı devirip yıkabilmek için hep birlikte bu dîne harb ilân ederler.

Hayır... Bu bir i'tikâd savaşıdır. Bu bir îman kavgasıdır. Bu bir din mücâdelesidir. Ne arâzî çatışması, ne sömürgecilik savaşı, ne askerî çarpışma, ne de bu yalancı bayraklar ve maskeler. Hiç birisi değil... Onlar aslında bizi aldatıyorlar... İçlerinde esâs gâyeleri gizli; sırf bizi savaşın hakîkî cephesinden ve gerçek savaş meydanından uzaklaştırmak için oyalıyorlar. Ve onların bu oyunlarına aldandığımız takdîrde artık hiçbir kimseyi kınamaya, hiçbir kimseyi suçlamaya hakkımız yoktur... Suç bizimdir. Suç kendimizindir. Çünkü Allah'ın ve Peygamberinin emirlerine sırt çevirerek bu ümmete göstermiş olduğu yönden saptığımız için bunlar başımıza gelmiştir. Allah şüphesiz ki sözlerin en doğrusunu söyler. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, I, 227 - 229)

———oOo———

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا
لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

122 — Ey İsrâiloğulları, size ihsân etmiş olduğum nîmetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 — Ve öyle bir günden sakının ki, o gün kimse kimseden yana bir şey ödeyemez, kimseden bedel kabul olunmaz, şefâat fayda vermez ve yardım olunmaz.

Bu âyetin benzeri sûrenin başında geçmiştir. Burada tekrâr pekiştirilmesinin sebebi; Yahûdî ve Hıristiyanları, sıfatını kendi kitaplarında buldukları, ismini ve durumunu öğrendikleri, ümmî peygambere tâbi olmaya teşvîk içindir. Allah, onları bildikleri bu gerçeği saklamaktan ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetini gizlemekten menediyor. Üzerlerindeki dünyevî ve dinî nimetlerini hatırlamalarını emrediyor. Allah'ın son peygamberini kendilerinin amcasıoğlu olan Araplara göndererek lutfettiği nimetini kıskanmamalarını buyuruyor. Bu kıskançlık onları peygamberi yalanlamaya, ona karşı gelmeye ve ona uymaktan yüz çevirmeye sevketmemelidir. Allah'ın salât ve selâmı kıyâmet gününe kadar, ebediyyen O'nun üzerine olsun.

وَإِذِ ابْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِى ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124 — Hani, İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de o da bunları tamâmlayınca, Seni insanlara imâm kılacağım, buyurmuştu. O da: Soyumdan da, demişti. Allah da; Zâlimler ahdime eremez, buyurmuştu.

Hz. İbrâhîm'in İmtihanı :

Allah Teâlâ, Halîli İbrâhîm (a.s.) in önemine dikkat çekerek, onu tevhîd konusunda herkesin tâbi olduğu bir imâm yaptığını beyân ediyor. Hz. İbrâhîm Allah'ın kendisine yüklediği emir ve yasakları yerine getirmiştir. Bunun için Hak Teâlâ «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti.» buyuruyor. Yani, ey Muhammed, şu İbrâhîm'in milletinden olmadıkları halde onun milletine bağlandıklarını söyleyen müşrîklere ve ehl-i kitâb'a söyle. Doğrusu İbrâhîm'in milletinden olanlar ve dosdoğru ona bağlananlar; sensin ve seninle birlikte olan mü'minlerdir. Allah'ın onlara emir ve yasaklar koyarak İbrâhîm'i imtihân ettiğini hatırlat. İbrâhîm bütün bu emirleri yerine getirmişti. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor : «Vazîfesini yerine getiren İbrâhîm...» (Necm, 37) Yani İbrâhîm kendisine emredilenlerin hepsini yapmış ve onlarla amel etmişti. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun. Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Muhakkak ki İbrâhîm, başlı başına bir ümmettir. Allah'a itâat ederdi ve o, bir muvahhiddi. Hiçbir zaman için müşriklerden olmamıştı. Rabbının nimetlerine şükrederdi. Allah onu beğenip

seçmiş ve kendisini doğru bir yola iletmişti. Dünyada ona iyilik verdik, doğrusu o, âhirette de iyilerdendir. Sonra sana : «Muvahhid olarak İbrâhîm'in dinine uy. O hiç bir zaman müşriklerden olmadı.» diye vahyettik. (Nahl, 120 - 123)

Bir diğer âyet-i kerîmede ise şöyle buyurur : «De ki : «Şüphesiz Rabbım beni dosdoğru yola iletti. Hâlis muvahhid olan İbrâhîm'in dînine. İbrâhîm müşriklerden olmadı.» (En'âm, 161) Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruluyor : «İbrâhîm ne Yahûdî, ne de Hıristiyan idi. Fakat o Allah'ı bir tanıyan gerçek bir Müslüman idi. Ve müşriklerden de değildi. Doğrusu İbrâhîm'e en yakın olanlar, ona uyanlar, peygamber ve îman edenlerdir. Allah mü'minlerin dostudur.» (Âl-i İmrân, 67-68)

«Kelimeler»den maksad; ilâhî emir ve yasaklardır. Çünkü «kelimeler» ile bazan ölçülü sözler kastedilir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Meryem'den bahsederken şöyle buyuruyor : «Mahrem yerini korumuş olan İmrân kızı Meryem'i de an. Hani rûhumuzdan üflemiştik de, Rabbının sözlerini ve kitâblarını tasdîk etmişti. Ve o gönülden itâat edenlerdendi.» (Tahrîm, 12) Bazan da bununla şer'î ifâdeler kastedilir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesi böyledir : «Rabbının kelimesi doğruluk ve adâlet olarak tamamlandı.» (En'âm, 15) Buradaki kelimeler şer'î emirler demektir. Eğer Allah'ın sözü emir ve yasak ise, ya bir doğru haber veya âdil bir taleb olacaktır. İşte Allah'ın şu âyeti kerîmesi de bu türdendir. «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de o bunları tamamlayınca, Allah ben seni insanlara imâm yapacağım demişti. İbrâhîm de soyumdan da demişti.» Yani İbrâhîm'in Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından vazgeçmesinin mükâfâtı olarak. Bunun üzerine Allah da İbrâhîm'i kendisine uyulan ve arkasından gidilen bir önder, bir imâm kılmıştı.

Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'i imtihân ettiği kelimelerin tefsîri konusunda ihtilâf vardır. Bu husûsta Abdullah İbn Abbâs'tan değişik rivâyetler nakledilmiştir :

Abdürrezzâk... İbn Abbâs'tan nakleder ki o şöyle demiş : Allah Hz. İbrâhîm'i ibâdetlerle imtihân etmişti. Aynı rivâyeti Ebu İshâk... İbn Abbâs'tan nakleder. Abdürrezzâk da der ki, bize Ma'mer... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah Teâlâ İbrâhîm'i temizlikle imtihân etmişti. Temizliğin beşi başta, beşi vücûddadır. Başta olanlar; bıyık kesmek, mazmaza, istinşâk misvâk ve saçı ortadan ayırmaktır. Bedende olanlar ise; tırnak kesmek, etek altını temizlemek, sünnet olmak, koltuk altını temizlemek, pisliği ve idrârın etkisini su ile yıkayıp gidermektir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Saîd İbn el-Müseyyeb, Mücâhid, Şa'bî, Nehâî, Ebu Sâlih ve Ebu'l-Celd'den de benzer şekilde bir rivâyet nakledilmiştir.

Ben derim ki; buna yakın bir rivâyet, Müslîm'in Sahîh'inde Hz. Âişe (r.a.) den menkûldür. Hz. Âişe der ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : On şey fıtrattandır. Bıyık kesmek, sakal bırakmak, misvâk, burna su vermek, tırnak kesmek, parmak boğumlarını yıkamak, koltuk altını temizlemek, etek altını temizlemek veya istincâdır. Onuncusunu unuttum. Ancak mazmaz olabilir. Vekî der ki bu hadîsde geçen (الانتقاص) kelimesi istincâ demektir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Hüreyre (r.a.) den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Beş şey fıtrattandır : Sünnet olmak, etek altını temizlemek, bıyıkları kesmek, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek. Bu rivâyetin lafzı Müslim'e âittir.

İbn Ebu Hâtim der ki : bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de, O bunları tamamlayınca...» âyeti konusunda şöyle demiştir : Bu kelimeler on tanedir. Altısı insandadır. Dördü ise haccdadır. İnsanda olanlar; etek altını temizlemek, koltuk altını temizlemek ve sünnettir. İbn Hübeyre der ki bu üçü birdir. Tırnakları temizlemek, bıyıkları kesmek, misvâk ve cuma günü gusüldür. Haccda olan dört şey ise tavâf, Safâ ile Merve arasında sa'y, şeytân taşlamak ve Arafât'tan inmektir.

Dâvûd İbn Ebu Hind, İkrime yoluyla İbn Abbâs (r.a.) dan nakleder ki; o şöyle demiştir : Bu dinde imtihân edilip de hepsini tâm olarak yerine getiren kişi sadece İbrâhîm'dir. Çünkü Allah Teâlâ onun için, «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de o, bunları tamamlayınca...» buyurmaktadır. İkrime der ki; ben İbn Abbâs'a İbrâhîm'in imtihân edilip de tamâmladığı kelimeler nelerdir? diye sordum. O da şöyle dedi : İslâm otuz bölümdür. Bu bölümden on âyeti Tevbe sûresindedir. Bu âyetler, «Tevbe edenler, ibâdet edenler» diye başlayan âyetten sonuna kadardır. On âyeti Mü'minûn sûresinin başındadır. On âyeti de Ahzâb sûresindedir ki, bunlar «Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar» diye başlayan âyetlerdir. İbrâhîm bütün bunları yerine getirince, ona bir berât verilmiştir ki, Allah Teâlâ «Sözünü yerine getiren İbrâhîm...» buyurmuştur. Hâkim, Ebu Ca'fer İbn Cerîr, Ebu Muhammed İbn Ebu Hâtim isnâdlarıyla Dâvûd İbn Ebu hind'den bu rivâyeti naklederler. Bu rivâyetin lafzı İbn Ebu Hâtim'e aittir.

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'tan nakleder ki o şöyle demiş : Allah'ın Hz. İbrâhim'i deneyip de onun hepsini yerine getirdiği imtihânın sözleri şunlardır : Allah Teâlâ İbrâhim'in kavminden ayrılmasını emrettiğinde Hz. İbrâhîm Allah adına kavminden ayrılmıştır. Nemrûd onu ateşe atıp Allah uğrunda yakmak istemiş, İbrâhîm buna dayan-

mıştır. Sonra Allah Teâlâ kendisine yurdundan çıkmasını emredince vatanından ve ülkesinden Allah adına hicret etmiştir. Kezâ Allah onu canıyla ve malıyla imtihân etmiş, konuklar hâdisesinde onun durumunu ve tahammülünü ölçmüştü. Allah oğlunu kesmesini emretmiş o da bu imtihânda başarı göstererek oğlunu kesmeye koyulmuştur. Bütün bunlardan sonra her şeyiyle Allah adına yola koyulup imtihânda başarı gösterince, Allah Teâlâ ona «Teslîm ol» demiş, o da «ben âlemlerin Rabbına teslîm oldum» demişti. Halkın aksine ve onlardan ayrı olarak Nemrûd'a değil, âlemlerin Rabbına teslîm olmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Ebu Saîd... Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletti : Allah Hz. İbrâhîm'i yıldızlarla denedi. Ve ondan hoşnûd oldu. Ayla denedi ve ondan hoşnûd oldu. Güneşle denedi ve ondan hoşnûd oldu. Hicretle denedi ve ondan hoşnûd oldu. Sünnetle denedi ve ondan hoşnûd oldu. Oğluyla denedi ve ondan hoşnûd oldu.

İbn Cerîr der ki; bize Bişr İbn Muâz... Katâde'den nakletti ki, o şöyle demiş : Hasan el-Basrî der ki, evet Allaha andolsun ki Allah İbrâhîm'i denedi ve İbrâhîm imtihânlara dayandı. Onu yıldız, güneş ve ayla tecrübe etti, o bütün bunlarda güzel davrandı. Rabbının fenâ bulmadığını ve dâim olduğunu bildi. Yüzünü hanîf olarak göklerin ve yerin yaratanına döndürdü. Ve müşriklerden de olmadı. Sonra Rabbı İbrâhîm'i hicretle denedi. İbrâhîm memleketinden, kavminden ayrılarak Allah yolunda hicret edip Şam'a geldi. Sonra hicretten önce ateşle denedi. O buna da katlandı. Allah onu oğlunu kurban etmekle ve sünnetle denedi. O bunlara da sabretti. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Hasan el-Basrî'den duyanlardan nakletti ki, o şöyle dermiş : Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'i; oğlunu kurban etmek, ateş, yıldızlar, güneş ve ayla imtihân etti.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki; bize İbn Beşşâr... Hasan'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah İbrâhîm'i yıldız, güneş ve ayla denedi ve onun sabrettiğini gördü. Avfî tefsîrinde İbn Abbâs'tan nakleder ki, «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de o, bunları tamamlayınca...» âyeti konusunda şöyle demiş : İmtihân edilen sözler arasında şunlar da vardı : «Muhakkak ki ben seni insanlara imâm kılacağım.» Ayrıca bunlar arasında «Hani İbrâhîm Ka'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu...» âyeti de vardı. İbrâhîm'e verilen makâm ve burada yapılan hacca ait davranışları anlatan âyetler de bu kelimeler arasındadır. Allah'ın evinin sâkinlerinin rızıklandırıldıkları rızıklar da bunlar arasındadır. Hz. Muhammed (s.a.) İbrâhîm ve İsmâîl'in dini üzerine gönderilmiştir. İbn Ebu Hâtim... Mücâhid'den nakleder ki o bu âyeti celîle hakkında şöyle demiş : Allah Hz. İbrâhîm'e; seni bazı şeylerle deneyeceğim. Bunları biliyor musun? demişti. O da, sen beni insanlara imâm kılacaksın, demişti. Allah pekiyi deyince o da so-

yumdan gelenleri de demişti. Allah ise «Zâlimler ahdime nâil olamazlar.» buyurmuştu. İbrâhîm, «sen evini insanlar için sevâb yurdu kılacaksın» deyince, Allah pekiyi demişti. İbrâhîm emniyet yurdu deyince Allah Teâlâ tamam, demişti. İbrâhîm «Sen bizi sana teslîm olanlardan kılacaksın, soyumdan da sana teslîm olmuş bir ümmet kılacaksın» deyince Allah Teâlâ tamam, buyurmuştu. İbrâhîm «o yerin halkından Allah'a îman edenlere meyvelerle rızıklar vereceksin.» demişti. Allah Teâlâ tamam, buyurmuştu. İbn Ebu Necîh der ki; ben bu rivâyeti İkrime'den işittim ve Mücâhid'e arzettim. O reddetmedi. İbn Cerîr bu rivâyeti bir başka şekilde İbn Ebu Necîh ve Mücâhid'den nakleder. Süfyân el-Sevrî, İbn Ebu Necîh kanalıyla Mücâhid'den nakleder ki o «Hani İbrâhîm'i Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti...» âyeti konusunda şöyle demiş : Allah İbrâhîm'i bu âyetin sonundaki şu âyetle imtihân etmişti : «Ben seni insanlara imâm kılacağım. O da soyumdan gelenleri demişti. Allah Teâlâ, «zâlimler ahdime eremez» buyurmuştu. Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî İbn Enes'den nakleder ki; İbrâhîm'in tecrübe edildiği kelimeler şunlardır : «Ben seni insanlara imâm kılacağım.» buyruğu, «Hani biz evi insanlar için emniyet ve sevâb yurdu kılmıştık.» kavli «İbrâhîm'in makâmını namazgâh edinin.» emri ve «İbrâhîm ile İsmâîl'den söz almıştık» âyeti ve «Hani İbrâhîm İsmâîl ile birlikte evin temellerini yükseltiyordu.» âyetidir. Rebî' İbn Enes der ki; işte bütün bunlar İbrâhîm (a.s.) in denendiği kelimelerdir.

Süddî der ki; Rabbının İbrâhîm'i denediği kelimeler şunlardır : «Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz Sensin Sen Semî' ve Alîm. Rabbımız ikimizi de sana teslîm olanlar kıl, soyumuzdan da sana teslîm olanlar yetiştir, bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster, tevbelerimizi kabul et, Rabbımız onların arasından senin âyetlerini onlara okuyacak, kitabı, hikmeti öğretecek ve onları tezkiye edecek bir peygamber gönder.»

Ebu Ca'fer İbn Cerîr özet olarak der ki; buradaki kelimelerden maksad, zikredilenler olabileceği gibi, bunların bir kısmı da olabilir. Hiç birisi üzerinde kesinkes, «murâd budur» diyerek belirtici bir ifâde kullanılamaz. Çünkü Allah'ın murâdını tayin sünnet veya icmâ ile olur. Bu konuda bir tek nakilden ibâret olan haber sahîh olmayacağı gibi topluluğun naklettiğine teslîm olmak da gerekli değildir. İbn Cerîr der ki; ancak Hz. Peygamberden benzer anlamda iki haber rivâyet edilmiştir.

Birincisi; Ebu Küreyb'in... İbn Enes'ten nakletmiş olduğu şu hadîs-i şerîftir : Sehl der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Size Allah'ın Hz. İbrâhîm Halîl'e «sözünü yerine getirdi» demesinin sebebini bildireyim mi? Çünkü o her sabah ve akşam «Sabahları ve akşamları tesbîh ve tenzîh Allah'adır diyordu. Rasûlullah bu âyeti sonuna kadar okumuştu.»

İkincisi ise Ebu Küreyb'in... Ebu Ümâme'den naklettiği hadîstir ki o, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu söyler : «Sözünü yerine getirdi.» âyetinde İbrâhîm'in neyi yerine getirdiğini biliyor musunuz? dedi. Ashâb Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dediler. Rasûlullah (s.a.); günlük amelini gündüz dört rek'at namaz kılarak yerine getirirdi, buyurdu. Bu rivâyeti Âdem tefsîrinde, Hammâd İbn Seleme yoluyla... Ca'fer İbn Zübeyr ve Ebu Ümâme'den nakleder. Ancak İbn Cerîr Taberî sonra bu hadîslerin zayıf olduğunu belirterek yaklaşık şöyle der : Bu hadîslerin zayıf olduklarını belirtmeden rivâyet edilmesi câiz değildir. Bu hadîslerin zayıflığı bir çok yöndendir. Çünkü her iki hadîsin de senedinde birden çok zayıf kişiler vardır. Ayrıca hadîsin metninde de zayıflığına delâlet eden ifâdeler bulunmaktadır. Sonra İbn Cerîr der ki; bir kişi; «Mücâhid, Ebu Sâlih ve Rebî' İbn Enes'in söyledikleri başkalarının söylediklerinden doğruya daha yakındır, dolayısıyla onların sözü tutulması gereken yoldur.» derse, ayrıca «Ben, seni insanlara imâm kılacağım.» ve «İbrâhîm ile İsmâîl'den evimi tavâf edenler için temizleyin diye söz aldık.» ve buna benzer diğer âyetlerin Allah'ın Hz. İbrâhîm'i imtihân ettiği kelimelerin açıklaması olduğunu» söyleyecek olursa, ben derim ki; İbn Cerîr'in önceden «bütün bu zikredilenlerin âyette geçen kelimelerin içinde yer aldığına» dâir sözü, Mücâhid ve benzerlerinden naklettiği rivâyetlerden daha kuvvetlidir. Çünkü âyetin seyri onların söylediklerinin dışında bir ifâde getirmektedir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Hz. İbrâhîm'in Soyu :

İbrâhîm de «Soyumdan da» demişti. Allah ise «Zalimler ahdime eremezler» buyurmuştu. Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'i imâm kıldığı için Hz. İbrâhîm Allah'tan bütün imâmların kendi soyundan olmasını istemiş. Cevâben bildirilmiş ki; soyundan zâlimler de gelecektir. Ve zâlimler Allah'ın ahdine eremeyecekler, insanlara imâm olamıyacaklar ve kendilerine uyulmayacaktır. Hz. İbrâhîm'in isteklerine cevap mâhiyetinde olduğunun delili Ankebût sûresindeki Allah Teâlâ'nın şu âyetidir : «Biz peygamberlik ve kitâbı da onun soyunda kıldık.» Allah'ın gönderdiği her peygamber ve İbrâhîm'den sonra indirdiği her kitap, onun soyundan gelen kişilere inmiştir. Allah'ın salât ve selâmı İbrâhîm peygamberin üzerine olsun.

Allah Teâlâ'nın «Zâlimler asla ahdime eremezler» âyetine gelince bu konuda ihtilâf edilmiştir. Hasîf, Mücâhid'in bu konuda şöyle dediğini rivâyet eder. «İleride senin soyundan gelenler arasında zâlimler bulunacaktır.»

İbn Ebu Necîh, Mücâhid'den nakleder ki; o bu âyeti şöyle tefsîr

etmiştir : Hiçbir zâlim benim imâmım olamaz. Bir başka rivâyet de şöyledir : Ben hiçbir zâlimi kendisine uyulan imâm yapmam. Süfyân, Mansûr yoluyla Mücâhid'in bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Hiçbir zâlim kendisine uyulan imâm olamaz. İbn Ebu Hâtim de der ki, bana babam... Mücâhid'den «Soyumdan da» âyeti konusunda şöyle dediğini nakletti : «Senin soyundan gelenlerden sâlih olanları, kendilerine uyulan imâmlar yapacağım. Zâlim olanlara gelince hayır. Onlar için sevinilecek hiçbir şey yoktur.» Saîd İbn Cübeyr «Zâlimler ahdime eremez.» âyeti konusunda der ki; bundan maksad şirktir. Zâlim, imam olmaz. Yani müşrik imam olamaz demektir. İbn Cüreyc, Atâ' dan nakleder ki; O «ben seni insanlar için imâm kılacağım, buyurdu. O da soyumdan da dedi.» Âyeti konusunda şöyle demiştir. Soyundan zâlimleri imâm yapmaktan kaçınmıştır. Ben, Atâ'ya, Allah'ın ahdinden maksad nedir? diye sordum. O da Allah'ın emridir, dedi. İbn Ebu Hâtim der ki : Amr İbn Sevr el-Kaysarî bana yazdığına göre... İbn Abbâs'tan nakleder ki o şöyle demiş : Allah Hz. İbrâhîm'e Ben seni insanlara imâm kılacağım buyurunca, İbrâhîm soyumdan da demiş. Allah onun soyundan gelenleri imâm kılmaktan kaçınmış. Sonra da, zâlimler ahdime eremez, buyurmuş.

Muhammed İbn İshâk... İbn Abbâs'tan nakleder ki o «Soyumdan da» dedi. Allah, «zâlimler ahdime eremez» buyurdu, âyeti konusunda şöyle demiş : Allah, Hz. İbrâhîm'e soyundan Allah'ın ahdime eremiyecek zâlimin geleceğini haber veriyor. Ve İbrâhîm Halîl'in soyundan da olsa zâlimlerin hiçbir işin üzerine gönderilmeyeceğini bildiriyor. İbrâhîm'in soyundan zâlimler olacağı gibi Allah'ın emrini yerine getiren, Allah'ın istediklerini tebliğ eden muhsin kişilerin de bulunacağını beyân ediyor. Avfî, İbn Abbâs'dan nakleder ki; o «Zâlimler ahdime eremez.» âyeti konusunda şöyle demiş : Hiçbir zâlimin zulmü konusunda senin üzerine Allah'ın bir ahdi yoktur. Ona itâat etmen gerekmez. İbn Cerîr der ki bize Müsenna... İbn Abbâs'tan nakletti ki o «Zâlimler ahdime eremez» âyeti konusunda şöyle demiş : Zâlimlerin hiçbir ahdi yoktur. Eğer onlarla bir sözleşme yaparsan sözleşmeni boz. Mücâhid, Atâ, Mukâtil İbn Hayyân'dan da benzer bir rivâyet nakledilir. Sevrî, Hârûn İbn Antere yoluyla babasından nakleder ki; o şöyle demiş : Zâlimin hiçbir ahdi yoktur. Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Katâde'den Allah'ın «Zâlimler ahdime eremez.» âyeti konusunda şöyle dediğini nakletti : Âhirette zâlimler Allah'ın ahdine eremez. Dünyada ise zâlimler Allah'ın ahdine erebilir. Yiyip, içip, emîn olarak yaşayabilirler. İbrâhîm el-Nehâî, Atâ, Hasan ve İkrime de böyle demişlerdir.

Rebî' İbn Enes der ki; Allah'ın kullarından aldığı ahid; Allah'ın dinidir. Ve dolayısıyla bu âyette Allah Teâlâ zâlimlerin Allah'ın dinine eremeyeceğini bildirmektedir. Görmez misin Hakk Teâlâ ne diyor :

«Ona ve İshâk'a mübârek kıldık. Her ikisinin soyundan gelenlerden de nefsine apaçık zâlim ve ihsân edici kimseler vardır.» Yani Allah diyor ki; Ey İbrâhîm senin soyundan gelenlerin hepsi hak üzere değildir. Ebu'l-Âliye, Atâ ve Mukâtil İbn Hayyan'dan da böyle rivâyet edilir. Cüveybir, Dahhâk'dan nakleder ki; o şöyle demiş : Bana isyân eden bir düşmanım itâatıma nâil olamaz. Ben, bana itâat eden dostum olmadıkça onu itâata eriştirmem. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh... Ali İbn Ebu Tâlib'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) «Zâlimler ahdime eremez» âyeti konusunda şöyle demiş : Marûf'dan başka hiçbir şeyde itâat yoktur. Süddî ise ahdin peygamberlik olduğunu söylemiştir.

İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim'in naklettiklerine göre; selef-i sâlihînin bu âyetin tefsîrine dâir sözleri bundan ibârettir. İbn Cerîr der ki; bu âyetin her ne kadar zâhiri, haber niteliğinde ise de gerçekte Allah'ın imâmet ahdine hiçbir zâlim eremez. Bu âyette Allah, dostu İbrâhîm (a.s.) e soyundan gelenlerin arasında kendi nefsine zulmedenlerin bulunabileceğini belirtmektedir. Nitekim Mücâhid ve diğerlerinden böyle nakledilmiştir. En iyisini Allah bilir.

İZÂHI

İmâmet Mes'elesi :

Râfizîler bu âyete dayanarak Hz. Ebubekir ve Ömer (r.a.) in imâmlığını reddetmektedirler. Bu konuda üç bakımdan delil getirmektedirler :

1 — Hz. Ebubekir ve Ömer (r.a.) kâfir idiler. Kâfir olmaları hasebiyle zâlim idiler. Binâenaleyh bu durumda küfür içerisinde bulunduklarından hiç bir şekilde imâmlık ahdine eremeyeceklerinin aleyhlerinde doğrulanması icâbeder. Küfür halinde hiçbir şekilde imâm olamıyacakları doğrulandığına göre; onlar imâmlığa elverişli değildirler, demektir.

2 — Bâtınî bakımdan günahkâr olan kimse zâlimlerden olur. Zâhirî ve Batınî bakımdan Ebubekir ve Ömer'in günahkâr ve zâlim olmadıklarını kimse bilmediğine göre, onların imâmlığına da hükmetmemek icâbeder. Çünkü günahkâr olmamak ma'sûm olduğu sâbit olan kişiler hakkında vâriddir. Ebubekir ve Ömer'in mâsûm olmadıkları ittifâkla sâbit olduğuna göre imâmlıklarının hiçbir şekilde gerçekleşmemesi gerekir.

3 — Rafizîler derler ki : Ebubekir ve Ömer (r.a.) müşrik idiler. Her müşrik zâlimdir. Zâlim ise imâmlık ahdine erişemez. Dolayısıyla onların da erişmemesi gerekir. Onların müşrik oldukları ittifâkla sabittir.

Müşrikin zâlim olduğu sâbittir. Zâlimin imâmlık ahdine eremiyeceği de bu âyet-i kerîme ile sâbittir. (...)

Beşinci mesele, Fukahâ ve Kelâmcıların cumhûru dediler ki : fâsık olduğu sürece, fâsıkın imâmeti câiz olmaz. Ancak onlar geçici fâsıklığın imâmeti ibtâl edip etmeyeceği konusunda ihtilâflıdırlar. Cumhûr-u ulemâ fâsıkın imâmetinin uygun olmayacağını bu âyet-i celîle ile isbât etmektedirler. Bu âyetten delil getirme şekilleri iki bakımdandır : Birincisi «Doğrusu zâlimler ahdime eremez» kavli daha önce geçen «Soyumdan da» kavlinin devâmıdır. «Soyumdan da» kavli de Allah Teâlâ'nın zikrettiği imâmeti istemedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan ahid ile imâmet kastolunmaktadır ki cevap suale uygun olsun. Bu takdîrde âyetin meâli şöyle olur : Hak Teâlâ, «Zâlimler imâmlık makâmına ulaşamazlar» demek istemiştir. Her âsî kendi nefsine zulmeden bir zâlimdir. (...) Binâenaleyh âyet bizim dediğimize delâlet etmektedir. Denilirse ki âyetin zâhiri imâmların zâlim olmaları halinde imâmlığı yapmamalarını gerektirmektedir. Halbuki imâm ve hâkimlerin zâhir ve bâtın itibâriyle zâlim olmaları mümkün değildir. Şîa'ya göre, bu âyet, imâmın zâhir ve bâtın bakımından ma'sûm olması gerektiğini bildirmektedir. Bize gelince, biz deriz ki; âyetin gereği zâhir ve bâtındır. Ancak biz bâtına itibâr etmediğimiz için zâhirî adâleti esas alırız. (...) İkinci şekil şöyledir : Ahid kelimesi Allah'ın kitabında bazan emir mânâsına kullanılıyor. Nitekim Allah Teâlâ : «Ey Âdem oğulları size şeytâna ibâdet etmeyin diye ahdetmedim mi?» âyetinde «emretmedim mi?» demek istemiştir. Yine Allah Teâlâ'nın «Allah bize ahdetti, dediler» kavli bize emretti demektir. Halîfelerin emîr ve hâkimlerine ahdetmeleri de emr mânâsınadır. Allah'ın ahdinin doğruluğu sâbit olduğuna göre biz deriz ki «Doğrusu zâlimler ahdime eremezler» kavliyle; ya zâlimler emredilmiş olamazlar denmek istemiştir. Dolayısıyla zâlimler Allah'ın emirleri kendilerinden kabul edilmeyen kişiler olduklarından onlara bu husûslar câiz olmaz demektir. Birinci şık müslümanların Allah Teâlâ'nın emirlerinin diğerleri gibi zâlimlere de lâzım olduğu konusunda ittifak etmeleri dolayısıyla bâtıl olduğundan, ikinci şık kendiliğinden sâbit olur. Şöyle ki; onlar Allah'ın emirlerinin kendilerine emânet edildiği kişiler olamazlar. Kendilerine uyulamazlar. Dolayısıyla din imâmı olamazlar. Böylece fâsık'ın imâmetinin bâtıl olduğu bu âyetin delâleti ile sâbit olmuştur. Aleyhisselâtü vesselâm efendimiz buyurur ki «Yaratana isyân konusunda hiçbir mahlûka itâat yoktur.» Ve yine bu âyet-i kerîme gösteriyor ki; fâsık hâkim olamaz. Hüküm mevkiine geçtiği zaman onun verdiği hükümler uygulanmaz. Şehâdeti kabul edilmez ve Rasûlullah (s.a.) dan naklettiği hadîs benimsenmez, fetvâ verirse fetvâsına itibâr edilmez. Namaz için öne geçirilmez. (...) Ebu Bekr el-

Râzî der ki : Bazı kişiler, Ebu Hanîfe'nin fâsıkın imâmetinin ve halîfeliğinin câiz olduğunu söylediğini iddiâ ederler. Ancak onlar fâsıkın kadı olmasına cevâz vermezler. Râzî der ki; bu hatâdır. Zîra Ebu Hanîfe Halîfe ile hâkim arasında, adâlet şartının gözetilmesi bakımından bir ayırım yapmamıştır. Öyleyse rivâyeti makbûl olmayan, hükmü geçersiz olan bir halîfe nasıl olabilir? Bu husûs Ebu Hanife için nasıl iddiâ edilebilir? Kaldı ki Umeyye oğulları zamanında İbn Hübeyre onu hâkim yapmak için zorlamış, dövdürmüş, ancak o, bundan kaçındığı için hapsettirmiştir. İbn Hübeyre ısrâr etmiş. Her gün onu sopalattırmıştı. Ancak onun ölmesinden korkunca fâsıklar ona seni dövdürmekten vazgeçinceye kadar içlerinden herhangi bir işi üslenmeyi kabul et demişler, o da gelen saman yüklerini sayma işini üslenmiş ve bunun üzerine İbn Hübeyre onu dövdürmekten vazgeçmiştir. Sonra Mansûr da onu aynı şekilde kadı yapmak istemiş, o kabul etmemiş fakat Mansûr'un şehrinin sûrları için dökülen tuğlaları saymış ve benzeri işleri üstlenmiştir. Zeyd İbn Ali konusundaki kıssası meşhûrdur. Ona mal götürdüğü ve kendisini desteklemenin vâcib olduğu ve onunla birlikte savaşmak icâb ettiği konusunda gizlice halka fetvâlar verdiği ma'lûmdur. Kezâ Abdullah İbn Hasan'ın oğlu Muhammed ve İbrâhîm konusunda da aynı şekilde hareket ettiği bilinmektedir. Sonra Ebu Bekir Râzî der ki; bu rivayeti yanlış olarak zikredenler Ebu Hanîfe'nin sözünü yanlış anlamışlardır. Ebu Hanîfe der ki; kadı kendiliğinden adâlet sahibi olur da zâlim bir imâmın hâkimliği görevini üslenmişse onun hükümleri geçerlidir ve arkasında namaz kılınması câizdir. Zirâ kadı kendiliğinden adâlet sahibi olursa ve verdiği hükümleri uygulama imkânı varsa onun hükümleri geçerli olur. Binâenaleyh onu o makama kimin getirdiğine itibâr yoktur. Çünkü onu o makâma getiren diğer destekçileri mertebesindedir. Kadı'nın destekçilerinin adâlet sahibi olmaları şart değildir. Görmez misiniz hükümdârları bulunmayan bir beldenin halkı aralarında adâlet sahibi bir kişiyi hâkim ve kadı yapmak üzere birleşseler ve onun hükümlerini kabul etmeyen kişilerin aleyhinde ona yardımcı olmaya çalışsalar hâkimin hükmü geçerli sayılır. İsterse imâm ve hükümdâr tarafından ona yetki verilmemiş olsun. (Fahreddîn el-Râzî, Tefsîr el-Kebîr, IV, 41 - 43)

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

125 — Hani, Beyti insanlar için bir toplantı yeri ve emîn bir mahal yapmıştık. Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin.

Allah'ın Evi :

Avfî, İbn Abbâs'ın «Hani Beyti insanlar için bir toplantı yeri kılmış ve emîn bir mahal yapmıştık.» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Oraya gelme isteklerini dindiremezler. Oradan âilelerine döner, sonra tekrâr oraya gelirler. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan nakleder ki (مثابة) kelimesi dönüş yeri demektir. Her iki rivâyeti de İbn Cerîr nakletmektedir.

İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o «Hani Beyti insanlar için bir toplantı yeri kılmış ve emîn bir mahal yapmıştık.» âyeti konusunda şöyle demiş : Oraya gelip sığınır, sonra giderler demektir. İbn Ebu Hâtim, Ebu'l-Âliye, Saîd İbn Cübeyr, Atâ, Mücâhid, Hasan, Atiyye, Rebî' İbn Enes ve Dahhâk'dan da aynı şekilde rivâyet edildiğini belirtir.

İbn Cerîr der ki; bana Abdülkerîm... Ebu Lubâbe'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : Her kim oradan ayrılırsa; arzusunun yerine gelmiş olduğunu görerek ayrılır, demektir. Yûnus, İbn Vehb de İbn Zeyd'in bu âyet konusunda şöyle dediğini nakleder : Her ülkeden oraya gelir ve sığınırlar, demektir. Saîd İbn Cübeyr, bir başka rivâyette İkrime, Katâde ve Atâ el-Horasânî (مثابة) kelimesinin toplantı mahalli olduğunu söylerler. Dahhâk, İbn Abbâs'tan (وامنا) kelimesinin insanlar için emniyet yeri demek olduğunu bildirir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes kanalıyla Ebu'l-Âliye'nin bu âyet konusunda şöyle dediğini rivâyet eder : Orası düşmandan emîn bir yerdir. Orada silâh taşınmaya gerek kalmaz. Araplar câhiliyet devrinde birbirlerini yerken, onlar bu evde emniyet içerisinde bulunuyor ve aslâ esîr edilmiyorlardı. Mücâhid, Atâ, Süddî, Katâde, Rebî' İbn Enes de; o eve giren emîn olur, demişlerdir.

İmâmların bu âyeti tefsîrlerinin özetine gelince; Allah Teâlâ bu âyette mübârek evin şerefini hatırlatarak, onun değerini ve şerîattaki niteliklerini belirtiyor. Orasının insanlar için bir sığınak kılındığını, rûhların şevkle oraya koşmak ve kanatlanmak istediği bir mahal olduğunu, orda arzuların bitemeyeceğini, her yıl oraya gidilse de bir daha dönmek arzusunun tükenmeyeceğini bildiriyor. Bu da Allah Teâlâ'nın Halîli İbrâhîm (a.s.) in duâsının kabul olmasının netîcesidir. Çünkü İbrâhîm (a.s.) Rabbımız insanların kalblerini oraya arzulu kıl ve Rabbımız duâmızı kabul buyur, demişti. Allah Teâlâ; orayı emîn bir mahal kıldığını belirtiyor. Oraya kim girerse emîn olur. İstediği şeyi yaptıktan sonra Ka'be'ye girsin, yine emîn olur.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki; Beytullâh'da kişi babasının ve kardeşinin kâtiliyle karşılaşır ve ona saldırmazdı. Nitekim Allah Teâlâ Mâide sûresinde burayı şu mübârek kavliyle nitelemiştir. «Al-

lah Ka'be'yi insanların koşacağı harâm ev kılmıştır.» Yani Ka'be'ye hürmetleri sebebiyle kötülükler oradan kaldırılacaktır, demiştir. Nitekim İbn Abbâs der ki; insanlar bu evi haccetmemiş olsalardı Allah gökyüzünü yeryüzünün üzerine indirirdi. Buranın şerefi onun ilk bânîsi olan Halîl'ür-Rahmân adını alan İbrâhîm'in şerefinden dolayıdır. Allah Teâlâ «Hani İbrâhîm'e Beytin yerini hazırlamış ve bana hiç bir şeyi şirk koşmayasın demiştik.», «Yeryüzünde ilk kurulan ev Mekke'de Mübârek ve âlemler için rahmet olan evdir. Orada apaçık âyetler vardır. İbrâhîm'in konağıdır. Kim oraya girerse emîn olur.» buyuruyor.

Hz. İbrâhîm'in Makâmı :

Bu âyet-i kerîme'de ise Hz. İbrâhîm'in makâmına dikkat çekilerek orada namaz kılınması emredilmektedir. «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin.» Müfessirler buradaki makâm ile neyin kastedildiği konusunda ihtilâflıdırlar. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Ömer İbn Şebbe... İbn Abbâs'tan nakletti ki; buradaki «makâm» bütünüyle harem-i şerîf'tir. Mücâhid ve Atâ'dan da bunun benzeri bir rivâyet nakledilir. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan İbn Muhammed İbn el-Sebbâh İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti : Ben Atâ'ya İbrâhîm'in makâmından sordum, o dedi ki ben İbn Abbâs'ın şöyle dediğini duydum : Burada zikredilen İbrâhîm'in makâmı Ka'be'de İbrâhîm makâmı olarak bilinen yerdir. Sonra dedi ki; İbrâhîm'in makâmı bütünüyle haccdaki makâmlardır. Sonra Atâ bana bu sözü açıklayarak dedi ki; bunun ta'rîfi şöyledir : Arafe'deki buluşma, Meş'ar-i Harâm, Mina, taş atma, sonra Safâ ile Merve arasında tavâftır. Ben bunu İbn Abbâs mı böyle tefsîr etti dediğimde, hayır dedi. Ancak o, İbrâhîm'in makâmı bütünüyle haccdır dedi. Ben, onun böyle dediğini sen işittin mi? dediğimde, o ben bunun için taş topluyordum dedi. Sonra evet İbn Abbâs'ın böyle dediğini işittim, dedi.

Süfyân el-Sevrî... Saîd İbn Cübeyr'den nakleder ki, bu âyetteki «makâm» hakkında o şöyle demiştir : Hacer-i Esved; Allah Nebîsi İbrâhîm'in makâmıydı. Allah onu rahmet olarak göndermiştir. İbrâhîm onun üzerinde duruyor, İsmâîl ona taş ulaştırıyordu. Eğer söyledikleri gibi başını yıkamış olsaydı ayakları kayardı. İbn Ebu Hâtim der ki; bize Hasan İbn Muhammed İbn Sebbâh... Ca'fer İbn Muhammed'den nakleder, o da babasından, Câbir'den Hz. Peygamber'in haccını anlatırken şöyle duyduğunu söyler. Câbir demiş ki; Rasûlullah (s.a.), tavâfı yapınca Ömer burası babamız İbrâhîm'in makâmı değil mi? dedi. Rasûlullah evet, dedi. Hz. Ömer orayı namazgâh kılmayalım mı? deyince Allah Azze ve Celle «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin» âyetini inzâl buyurdu.

Osmân İbn Ebu Şeybe... Ebu Meysere'nin şöyle dediğini nakleder : Hz. Ömer dedi ki; ben ey Allah'ın Rasûlü burası Rabbımızın dostu İbrâhîm'in makâmı değil mi? diye sorduğumda o, evet dedi. Ben orayı namazgâh edinmeyelim mi? dediğimde, Allah Teâlâ'nın «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin.» âyeti nâzil oldu. İbn Merdûyeh der ki; bize Da'lec İbn Ahmed... Ömer İbn el-Hattâb'dan nakletti ki, o İbrâhîm'in makâmına gelmiş ve demiş ki; Ey Allah'ın Rasûlü, biz Rabbımızın dostu İbrâhîm'in makâmında durmayalım mı? Rasûlullah evet demiş, o orayı namazgâh edinmiyelim mi? diye sormuş. Kısa bir müddet sonra «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin» âyeti nâzil olmuş. İbn Merdûyeh der ki; bize Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed el-Kazvînî... Câbir'den rivâyet etti ki o şöyle demiş : Mekke'nin fethi günü Rasûlullah (s.a.) İbrâhîm'in makâmının yanında durduğunda Hz. Ömer ona dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü burası Allah Teâlâ'nın «Siz de İbrâhîm'in makânından bir namazgâh edinin» buyurduğu makâm-ı İbrâhîm midir? Hz. Peygamber evet, dedi. Velîd der ki; ben Mâlik İbn Enes'e sana böylece rivâyet nakledildi mi? diye sorduğumda o, evet dedi. Bu rivâyet böyle vâkî olmuştur, ancak bu garîptir. Neseî de Velîd İbn Müslim'den aynı hadîsi rivâyet eder. Buhârî ise, «Bu bab, «siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin» âyeti konusundadır» der.

Bize Müsedded... Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; Ömer İbn el-Hattâb şöyle demiş : Rabbım ile üç konuda muvâfık bulundum. Veya Rabbım üç konuda bana muvâfakat etti : Birincisi; dedim ki, ey Allah'ın Rasûlü, İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinsek mi? Bunun üzerine «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin» âyeti nâzil oldu. İkincisi; dedim ki, ey Allah'ın Rasûlü senin yanına iyiler de kötüler de giriyor. Emretsen de mü'minlerin anaları örtüye bürünseler. Bunun üzerine tesettür âyeti nâzil oldu. Hz. Ömer der ki; üçüncüsü, Rasûlullah'ın kadınlarından bir kısmının onu rahatsız ettiği haberini aldım. Bunun üzerine onların yanına vararak dedim ki; ya bu davranışlarınıza son verirsiniz, veya Allah peygamberine sizden daha iyilerini gönderir. Nihâyet kadınlarından biri bana gelerek dedi ki : Ey Ömer, Rasûlullah (s.a.) kendi kadınlarına öğüt verdi, kâfi değil mi ki sen de gelip onlara öğüt veriyorsun? Bunun üzerine : «O, sizi boşayınca belki Rabbı sizden daha hayırlı eşler verir...» âyeti nâzil oldu. İbn Ebu Meryem der ki; bana Yahyâ İbn Eyyûb... Enes'in Hz. Ömer (r.a.) den yukardaki rivâyeti naklettiğini duymuş. Buhârî bu konuda saydığımız rivâyetleri naklettikten sonra İbn Ebu Meryem el-Mısrî diye bilinen Şeyh Saîd İbn el-Hakem'den, notunu ilâve eder. Bu zâttan rivâyet nakli konusunda Kütüb-i Sitte sahipleri arasında Buhârî yalnızdır. Diğer hadîs imâmları bu zâttan dolaylı olarak rivâyet

ederler. Buhârî'nin bu ikinci notu düşmesindeki maksadı, hadîsin muttasıl olduğunu açıklamaktır. Onu kendisi isnâd etmiştir. Çünkü râvîler arasında yer alan Yahyâ İbn Eyyûb üzerinde bazı şeyler söylenir. İmâm Ahmed de onun kötü bir hâfız olduğunu belirtir. En iyisini Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki; bana Hüşeym Humeyd'den o da Enes'ten nakletti ki Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiş : Ben üç konuda Rabbıma muvâfakat ettim : Birisi; «ey Allah'ın Rasûlü; İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinsek mi?» diye sorduğumda Allah Teâlâ, «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin» âyetini inzâl buyurdu. İkinci olarak; «ey Allah'ın Rasûlü eşlerinin yanına iyiler de kötüler de giriyor. Sen onların örtünmesini emretsen» dedim. Bunun üzerine hicâb âyeti nâzil oldu. Üçüncü olarak, Rasûlullah (s.a.)ın eşleri onu fazlaca tahrîk ettiler. Ben de onlara belki Rasûlullah sizi boşarsa Habîbi ona sizden daha iyi eşler getirir, dedim. Bu ifâdeye benzer âyet nâzil oldu. Ayrıca İmâm Ahmed bu hadîsi Yahyâ ve İbn Ebu Adî kanalıyla Humeyd'den ve o da Enes İbn Mâlik'den o da Hz. Ömer'den rivâyet eder.

Bu hadîsi Buhârî Amr İbn Avn'den, Tirmizî Ahmed'den, Neseî Ya'kûb'dan, İbn Mâce Muhammed'den nakleder. Hepsinin de rivâyeti Hüşeym İbn Beşîr'dir. Tirmizî ayrıca Abd İbn Humeyd'den ve Hammâd İbn Seleme'den rivâyet eder. Neseî de Hennâd Yahyâ İbn Zâide kanalıyla İbn Humeyd'den nakleder. Tirmizî bu hadîsin hasen ve sahîh olduğunu söyler...

Ebu Hâtim el-Râzi der ki; bana Muhammed İbn Abdullah el-Ansârî Humeyd el-Tavîl'den o da Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; Hattâb oğlu Ömer şöyle demiş : Rabbım bana üç konuda muvâfakat etti. Veya ben Rabbıma muvâfakat ettim. Birincisi; dedim ki «ey Allah'ın Rasûlü İbrâhîm'in makâmındanf bir namazgâh edinsek mi?» Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu. İkincisi; dedim ki, «Ey Allah'ın Rasûlü eşlerinin örtünmesini sağlasan.» Bunun üzerine hicâb âyeti nâzil oldu. Üçüncüsü de; Abdullah İbn Ubeyd öldüğünde Rasûlullah (s.a.) onun namazını kılmak için geldi. Dedim ki; «Ey Allah'ın Rasûlü şu münâfık kâfirinin mi namazını kılacaksın?» Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ey Hattâb'ın oğlu sus. Bunun üzerine : «Onlardan hiç bir ölünün namazını ebediyyen kılma. Ve kabrinin üzerinde de durma.» âyeti nâzil oldu. Bu hadîsin isnâdı da sahîhtir. İki rivâyet arasında çelişki yoktur. Hepsi de sahîhtir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İbn Cüceyc der ki; bana Ca'fer İbn Muhammed... Câbir'den nakletti ki Rasûlullah (s.a.) üç şavt yaptıktan sonra dördüncüyü yürüdü. Bitirince İbrâhîm'in makâmına geldi ve onun arkasında iki rek'ât namaz kıldı. Sonra «Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh

edinin.» âyetini okudu. İbn Cerîr der ki bize Yusuf İbn Selmân... Câbir'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) Rükn el-Yemânî'ye karşı durdu. Üç kerre tavâf etti. Dördüncüsüne yürüdü. Sonra İbrâhîm'in makâmına yönelerek bu âyeti okudu. Makâmı kendisiyle Ka'be'nin arasına aldı ve iki rek'at namaz kıldı. Bu rivâyet, Müslim'in sahîh'inde Hâtim İbn İsmâîl'den naklettiği uzun hadîsten bir parçadır. Buhârî kendi senedinde Amr İbn Dinâr'dan nakleder ki o Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiş : Rasûlullah (s.a.) Ka'be'ye geldi ve yedi tavâf yaptı. Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında iki rek'at namaz kıldı.

Bütün bunlar gösteriyor ki; makâm kelimesinden maksad İbrâhîm (a.s.)in Ka'be'yi yapmak üzere temelini atarken koyduğu taştır. Duvar yükselince İsmâîl (a.s.) o taşı getirmiş üzerinde durup taşları Hz. İbrâhîm'e uzatmaya çalışmış ve üzerine taş koyarak duvarın yükselmesini sağlamıştır. Duvarın bir cephesi tamamlanınca öbür cepheye taşımıştır ve Ka'be'nin çevresini dolaşmıştır. Her cephedeki duvardan sonra ardından gelen cepheye götürülmüş, nihâyet Ka'be'nin duvarları tamamlanmıştır. Nitekim İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.)in Ka'be'nin yapısı esnâsındaki kıssaları gelecektir. Buhârî İbn Abbâs'tan bu konuda rivâyetler nakleder. Hz. İbrâhîm'in ayak izleri bu taşın üzerinde bulunuyordu. Ve Araplar câhiliyyet devrinde bu taşın kudsiyetine inanıyorlardı. Nitekim Ebu Tâlib «Lâmiyye» diye bilinen kasîdesinde bunu belirtmişti. Müslümanlar da aynı durumu görmüşlerdi. Abdullah İbn Vehb der ki; bana Yûnus İbn Yezîd... Enes İbn Mâlik'in şöyle dediğini nakletti : Ben makâm-ı İbrâhîm'i gördüm. Onda Hz. İbrâhîm'in ayasının ve parmaklarının izleri vardı. Ancak insanlar elleriyle dokuna dokuna onu yok ettiler.

İbn Cerîr der ki; bize Bişr İbn Muâz... Katâde'den nakletti ki; bu âyet-i kerîme ile yalnızca makâm-ı İbrâhîm'in yanında namaz kılınması emredilmiştir. Yoksa ona dokunmak değil. Ne yazık ki bu ümmet başka ümmetlerin daldığı tekellüflere dalmıştır. Nitekim Hz. İbrâhîm'in topuk ve parmak izlerinin görüldüğü anlatılmış ancak daha sonra insanlar ona dokuna dokuna bu ayak izleri kaybolup gitmiştir.

Ben derim ki; eskiden makâm-ı İbrâhîm Ka'be'nin duvarına bitişikti. Bugün ise yeri Hacer-i Esved'in ardındaki müstakil bölmede kapının yanındaki sağ girişte bulunmaktadır. İbrâhîm Halîl (a.s.) Ka'be'nin inşâsını bitirdikten sonra bu taşı Ka'be'nin duvarına koymuştu. Ya da Ka'be'nin yapımı, bu taşın bulunduğu yere gelince tamamlanmış ve Hz. İbrâhîm de taşı orada bırakmıştı. Bu taşı Ka'be'nin duvarından kaldıran; mü'minlerin emîri Hattâb oğlu Ömer (r.a.) dir. O, hulefâ-i Râşidîn'den ve hidâyet önderlerinden birisidir. Bizim kendisine uymakla emrolunduğumuz rehberlerdendir. O, Rasûlullah (s.a.)ın hakkında şöyle dediği kişiden birisidir. «Benden sonra Ebu Bekr

ve Ömer'e uyun.» O, İbrâhîm'in makâmının yanında namaz kılma temennîsine Kur'an'ın muvâfakat ettiği kişidir. Bu sebeple sahâbeden hiç kimse orada namaz kılmaya karşı çıkmamıştır.

Abdürrezzâk, İbn Cüreyc'den o da Atâ ve diğerlerinden nakleder ki, onlar şöyle demişlerdir; o taşı yerinden ilk kaldıran Hattâb oğlu Ömer'dir. Abdürrezzâk ayrıca Ma'mer yoluyla Humeyd'den ve Mücâhid'den nakleder ki, Mücâhid şöyle demiştir : Makâm-ı İbrâhîm'i bugünkü yerine getiren son kişi Hattâb oğlu Ömer'dir. Hâfız Ebu Bekr el-Beyhakî... Hz. Âişe (r.a.)den nakleder ki; Makâm-ı İbrâhîm Rasûlullah'ın ve Ebu Bekr'in devirlerinde Ka'be'ye bitişik idi. Sonra Hz. Ömer oradan uzaklaştırdı. Bu rivâyetler de öncekiler gibi sahîhtir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Süfyân'dan nakletti ki, o kendi devrinde Mekke'lilerin imâmıydı. Makâm-ı İbrâhîm Rasûlullah (s.a.)ın devrinde Ka'be'nin bir tarafında idi. Hz. Ömer peygamberden ve bu âyetten sonra makâm-ı İbrâhîm'in yerini değiştirmiştir. Süfyân der ki; Hz. Ömer'in taşın yerini değiştirmesinden sonra o taşı sel götürmüş, ancak Hz. Ömer tekrâr aynı yere koydurmuştur. Süfyan der ki; Hz. Ömer'in bu taşın yerini değiştirmesinden önce onunla Ka'be arasında ne kadar mesâfe vardı bilinmez. Bitişik miydi değil miydi onu da bilmiyorum. Bu rivâyetlerin hepsi bizim zikrettiklerimizi destekler. En iyisini bilen ise Allah'tır.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh... Mücâhid'den nakleder ki, Hz. Ömer; «Ey Allah'ın Rasûlü, makâm-ı İbrâhîm'in arkasında namaz kılsak?» deyince, Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurmuştur. O sırada makâm-ı İbrâhîm, Ka'be'nin yanında idi. Rasûlullah (s.a.) onu bugünkü yerine getirdi. Mücâhid der ki; Hz. Ömer bir konuda görüş beyân ediyor ve ardından onu destekler mâhiyyette âyetler nâzil oluyordu. Bu rivâyetin Mücâhid'den nakli mürseldir. Nitekim Mücâhid'den daha önce nakledilen rivâyetlere de muhâliftir. Doğruyu en iyi Allah bilir.

وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ

وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ ۖ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ

إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

(...) İbrâhîm ile İsmâîl'e de evimi tavâf edenler, orada kalanlar rükû ve secde edenler için temizleyin, diye ahid vermiştik.

126 — Hani, İbrâhîm demişti ki · Rabbım burasını emniyetli bir şehir yap. Ve halkından Allah'a, âhiret gününe îmân etmiş olanları mahsûllerle rızıklandır Allah da: kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm. Sonra onu cehennem azâbına zorlarım. Bu ne kötü bir sonuçtur, buyurmuştu.

127 — Hani, İbrâhîm, Ka'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu ve diyordu ki: Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sensin Sen Semî', Alîm.

128 — Rabbımız ikimizi de sana teslîm olanlar kıl. soyumuzdan da sana teslîm olanlar yetiştir, bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster, tevbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin Sen Tevvâb, Rahîm.

Hz. İbrâhîm ve İsmâîl Ka'be'yi Binâ Ediyorlar:

Hasan el-Basrî, «İbrâhîm ile İsmâîl'e de evimi tavâf edenler...» âyeti konusunda der ki; Allah onlara evini rahatsız edici şeylerden ve necasetten arındırmayı emretmiş ve pislikleri oraya dokundurmamayı buyurmuştur. İbn Cüreyc der ki; «Ben, Atâ'ya Allah'ın aldığı ahid nedir diye sorduğumda, o Allah'ın emridir, dedi. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de, ahdin emir olduğunu söylemiştir. Saîd İbn Cübeyr, nakleder ki; İbn Abbâs «Evimi tavâf edenler, orada kalanlar, rükû ve secde edenler için temizleyin» diye söylemiştir. Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr ise bunun putlardan, pisliklerden, yalan sözden ve çirkin şeylerden temizlemek olduğunu belirtmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; Humeyd İbn Umeyr, Ebu'l-Âliye, Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid, Atâ, Katâde; buradaki temizliği, «Lâ İlâhe İllallah» ile şirkten arındırmak olduğunu söylemişlerdir.

«Tavâf edenler» kavliyle kastedilenler; ma'lûm olan şekil üzere Ka'be'yi tavâf edenlerdir. Saîd İbn Cübeyr «tavâf edenler»in gurbetten gelenler, «orada kalanlar»ın Mekke'de oturanlar olduğunu söyler. Katâde ve Rebî' İbn Enes'ten de böyle rivâyet edilmiştir. Bu ikisi de «orada kalanlardan» maksadın —Saîd İbn Cübeyr'in dediği gibi— Mek-

ke'de oturanlar olduğunu belirtmişlerdir. Yahyâ el-Kattân... Atâ'dan nakleder ki o, «orada kalanlardan» maksad, diğer şehirlerden gelip de Mekke'de ikâmet edenlerdir, demiştir. Atâ, biz Ka'be'nin komşuları olduğumuz halde bize «siz, orada ikâmet edenlerdensiniz» denilmiştir, der. Vekî İbn Abbâs'tan nakleder ki; Mekke'de oturanlar, «orada kalanlar»dır. İbn Ebu Hâtim... Sâbit'ten nakleder ki, o şöyle demiş : Abdullah İbn Ubeyd'e dedim ki; ben emîrin sözcüsüyüm. İsterdim ki Mescid-i harâm'da uyuyanlara engel olayım. Çünkü onlar burada abdest bozuyorlar ve yatıyorlar. Abdullah İbn Ubeyd dedi ki; yapma, çünkü Abdullah İbn Ömer'e bunlar sorulduğunda, o bunlar âyet-i kerîme'de zikredilen «orada kalanlar»dır dedi. Ben derim ki sahîh rivâyette sâbit olduğuna göre Abdullah İbn Ömer bekâr iken Rasûlullah'ın mescidinde uyurmuş.

«Rükû ve secde edenler» kavlindeki rükû ve secdenin namazdaki rükû ve secde olduğunu Vekî... İbn Abbâs'tan nakleder. Atâ ve Katâde de böyle demişlerdir. İbn Cerîr merhûm der ki; âyetin mânâsı şöyle olur : Biz İbrâhîm ve İsmâîl'e evimizi tavâf edenler için arındırmalarını emrettik. İbrâhîm ve İsmâîl'e emredilen arındırma; Ka'be'nin putlardan, şirkten ve bunlara tapınmaktan arındırılmasıdır. Sonra bir suâl îrâd ederek der ki : Denilecek olursa; Hz. İbrâhîm'in Ka'be'yi yapmasından önce burada böyle şeyler var mıydı ki İbrâhîm oranın arındırılmasıyla emrolunmuştur? Kendisi bu soruya iki türlü cevap verir. Birincisi; Nûh (a.s.)un kavmi zamanında tapılan putlardan arındırmakla emrolunmuştu. Bu, kendisinden sonra gelenler için İbrâhîm'in bir sünneti idi. Çünkü Allah Teâlâ İbrâhîm'i kendisine uyulan bir önder kılmıştır. Nitekim Abdurrahmân İbn Zeyd, bu âyetten maksad; evimi müşriklerin ta'zîm ettikleri putlara tapınmaktan arındırın demektir, der. Ben derim ki; bu cevap, Hz. İbrâhîm'den önce Ka'be'de putlara tapıldığı esâsı üzerine dayanmaktadır. Bunun ma'sûm olan Hz. Peygamberden nakledilen bir delille desteklenmesi gerekir. İkinci cevap; İbrâhîm ve İsmâîl; Allah'ın evini yaparken, şirkten şüpheden uzak ve Allah'tan başkasını ona eş koşmadan ihlâs ve samîmiyet içerisinde inşâ etmekle emrolunmuşlardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Allah'ın hoşnûdluğu ve takvâsı üzerine kurulmuş bir yapı mı daha hayırlıdır, yoksa bir yar kenarına kurulmuş bir yapı mı?» Kezâ Allah Teâlâ buyurur ki : «İbrâhîm ile İsmâîl'e de evimi tavâf edenler, orada kalanlar, rükû ve secde edenler için temizleyin, diye ahid vermiştik.» Yani evimi şirk ve şüpheden arındırılmış bir yapı olarak yapın. Süddî böyle demiştir. Bu cevâbın özeti şudur : Allah Teâlâ İbrâhîm ve İsmâl (a.s.) e Ka'be'yi, Allah'a hiçbir ortak koşmadan, yalnız kendisi adına tavâf edenlere, orada kalanlara, secde ve rükû ile namaz kılanlara âmâde olmak üzere yapmalarını emretmiştir. Nitekim

Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur : «İbrâhîm'e de evin yerini hazırlamıştık. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayasın ve evimi tavâf edenler, kıyâm edenler, rükû ve secde edenler için temizleyesin diye...» Bu cevaptan maksad; Allah'ın evinde Allah'a şirk koşan müşriklere karşı koymaktır. Bu ev yalnız ve yalnız Allah'a ibâdet edilmek üzere kurulmuştur. Onlar Ka'be'de Allah'a şirk koşmakla kalmıyorlar, oranın mü'min halkının da ibâdet etmesine engel oluyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Onlar ki küfredip Allah'ın yolundan ve insanlar için konulmuş bulunan harâm evden alıkorlar...»

Sonra Allah Teâlâ; Ka'be'nin, yalnız ve yalnız Allah'a ibâdet eden ve hiçbir şeyi ona şirk koşmayan kişilerin tavâfı ve namazı için yapılmış olduğunu belirtiyor. Hacc sûresinde ise bu namazın kıyâm, rükû ve sücûd ile birlikte üç bölümü zikredilirken orada kalanlardan bahsedilmiyor. Çünkü daha önce «gerek orada kalanlar, gerekse müsâfirler için» buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîme'de ise tavâf edenler ve orada kalanlar zikrediliyor. Orada kalanların bölümleri olarak rükû ve secdeden bahsediliyor. Çünkü (kalmak anlamına gelen kıyâm aynı zamanda namazda ayakta durmak anlamına da gelir.) rükû ve secde ancak kıyâmdan sonra sözkonusu olur. Bu âyette aynı zamanda ehl-i kitâb olan yûhûdî ve hıristiyanların Ka'be'yi haccetmemelerine karşı çıkılıyor. Her iki grup da Hz. İbrâhîm'in yüceliği ve fazîletini kabul ediyorlar, bu mübârek evi onun hacc ve umre halinde tavâf edilmek için yaptığını biliyorlar, ancak kendileri bunlardan hiç birini yapmıyorlardı. Öyleyse nasıl İbrâhîm Halîl'in bağlıları olabilirler? Kaldı ki onlar Allah'ın kendileri için meşrû kıldığı emri de yerine getirmiyorlar. Aslında bu mübârek evi İmrân oğlu Mûsâ ve diğer peygamberler de haccetmişlerdir. Bu husûsu kendiliğinden konuşması söz konusu olmayan ma'sûm peygamber haber vermektedir ki bu konuşma «Ancak kendisine vahyedilen bir vahiydir.»

Bu takdîrde âyetin anlamı şöyle olur : İbrâhîm ve İsmâîl'den; evimi şirk ve şüpheden arıtın ve sırf Allah için yapın. Orayı tavâf edenlere, orada kalanlara, rükû ve secdeye varanlar için hazırlayın diye ahd aldık. Câmilerin temiz tutulması bu âyete ve şu âyet-i celîle'ye dayanmaktadır : «Yüceltilmesine Allah'ın izin verdiği ve orada sabah ve akşam kendisine tesbîh edilip, adının anılmasını buyurduğu evlerde...» (Nûr, 36) câmilerin temiz tutulması, güzelleştirilmesi, her türlü pisliklerden ve benzeri rahatsız edici şeylerden korunması konusunda bir çok hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Bunun için Hz. Peygamber : «Mescidler kendisi için yapılan zât adına binâ edilmiştir.» buyuruyor. Ben bu konuya özel bir bölüm ayırdım. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

Emîn Belde :

«Hani İbrâhîm demişti ki; Rabbım, burasını emniyetli bir şehir yap. Ve halkından Allah'a, âhiret gününe îman etmiş olanları mahsûllerle rızıklandır. Allah da «kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm. Sonra onu cehennem azâbına zorlarım. Bu ne kötü bir sonuç.» buyurmuştur.

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr el-Taberî der ki; bize Beşşâr... Câbir İbn Abdullah'tan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Hz. İbrâhîm Allah'ın evini emîn bir haremgâh kılmıştı. Ben de Medîne'yi harem yapıyorum. Onun iki taşlığı arasında av avlanmaz, yüksek ağaçlar kesilmez.» Neseî, Muhammed İbn Beşşâr yoluyla Bündâr'dan da bu hadîsi rivâyet eder. Aynı hadîsi Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe ve Amr en-Nâkid, Ebu Ahmed ez-Zübeyrî kanalıyle Süfyân el-Sevrî'den naklederler.

İbn Cerîr der ki; bize Ebu Küreyb... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Hz. İbrâhîm Allah'ın kulu ve Halîli idi. Ben de Allah'ın kulu ve Rasûlüyüm. Hz. İbrâhîm Mekke'yi harem kılmıştı. Ben de Medîne'yi harem kıldım. Onun iki siyah taşlığı arasında ağaçları kesmeyi, av avlamayı yasakladım. Savaş için orada silâh taşınmaz. Hayvan beslemenin dışında ağacı kesilmez. Bu tarîk (hadîsin rivâyeti) Kütüb-ü Sitte'de yoktur ve garîbtir. Hadîsin aslı Müslîm'in sahîh'inde bir başka şekilde Ebu Hüreyre (r.a.) den şöyle nakledilir : Halk, ilk meyve (olgunlaştığında) Rasûlullah (s.a.) a getirdiler. Rasûlullah (s.a.) onu alarak şöyle buyurdu : «Allah'ım meyvemizi bize mübârek kıl, şehrimizi mübârek kıl, ölçeğimizi mübârek kıl. Allah'ım İbrâhîm senin kulun Halîl'in ve Peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O, Mekke için duâ etmişti. Ben de onun Mekke için duâ ettiği gibi ve ona ilâveten Medîne için duâ ediyorum.» Sonra küçük bir çocuğu çağırarak meyveyi ona verdi. Bir başka rivâyette ise hadîsin devâmında şu ifâdeler yer almaktadır : Bereket üstüne bereket. Sonra orda bulunan çocuklardan en küçüğünü çağırarak meyveyi ona verdi. Bu ifâde Müslim'in lâfzıdır. Sonra İbn Cerîr der ki; bize Ebu Küreyb... Râfî İbn Hadîç'ten nakletti ki, Rasûllullah (s.a.) şöyle buyurmuş : İbrâhîm Mekke'yi haremgâh kıldı. Ben de onun iki taşlığı arasını haremgâh kılıyorum. Bu hadîsin tahrîcinde Müslim münferiddir. Onu Kuteybe yoluyla Bekir İbn Mudar'dan nakleder ki lâfızları aynıdır.

Buhârî ve Müslim'de vârid olduğuna göre, Enes İbn Mâlik der ki; Rasûlullah (s.a.) Ebu Talha'ya şöyle demiş : Bana çocuklarınızdan bir çocuk bulun da hizmet etsin. Ebu Talha beni terkisine alarak Hz. Peygamber'e götürdü. Ben de Rasûlullah (s.a.) ne zaman bir yerde konaklarsa ona hizmet ederdim. Enes İbn Mâlik hadîsde der ki; sonra Pey-

gamberle beraber gittik. Ve Uhud dağı göründü. Hz. Peygamber; «İşte şu dağ, o bizi sever, biz de onu severiz.» dedi. Medîne görülünce buyurdu ki : «Allah'ım İbrâhîm'in Mekke'yi haremgâh kıldığı gibi, ben de bu şehrin iki dağının arasını haremgâh kılıyorum. Allah'ım onların ölçülerini mübârek kıl. Allah'ım onların ölçülerini mübârek kıl.» Buhârî ve Müslim'in bir başka ifâdesinde ise bu son kısım şöyledir : Allah'ım onların ölçülerini mübârek kıl, Allah'ım onların sa'larını (bir tür ölçek) mübârek kıl ve müddlerini (bir tür ölçek) mübârek kıl.» Buhârî Medîne halkını kastediyor diye ilâve eder.

Buhârî ve Müslim'in rivâyetine göre Enes İbn Mâlik der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Allah'ım Medîne'yi, Mekke'yi kıldığının iki katı mübârek kıl. Abdullah İbn Zeyd İbn Âsım, Rasûlullah (s.a.) dan nakleder ki; o şöyle buyurmuştur : Hz. İbrâhîm Mekke'yi haremgâh kıldı ve orası için duâ etti. Ben de Medîne'yi haremgâh kılıyorum. Tıpkı İbrâhîm'in Mekke'yi haremgâh kılması gibi. İbrâhîm nasıl Mekke için duâ ettiyse ben de Medîne'nin ölçeği için duâ ettim.

Ebu Saîd (r.a.) rivâyet eder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah'ım, İbrâhîm Mekke'yi harâm kıldı ve orayı haremgâh yaptı, ben de Medîne'yi haremgâh kıldım. Ve oranın iki dağ yolunun arasında kan akıtılmasını, savaş için silâh taşınmasını ve hayvan otlatmanın dışında ağacının kesilmesini harâm kıldım. Allah'ım Medîne'mizi bize mübârek kıl, Allah'ım ölçeğimizi bize mübârek kıl, Allah'ım müddümüzü (bir tür ölçek) bize mübârek kıl, Allah'ım her berekete iki bereket daha kat. Bu hadîsi, Müslim böyle rivâyet eder. Medîne'nin haremgâh oluşu konusunda pek çok hadîs vardır. Biz sadece bu hadîslerden Hz. İbrâhîm'in Mekke'yi haremgâh kılışıyla alâkalı olanları irâd ettik. Çünkü bunda âyeti kerîmeye mutâbakat vardır.

Allah Teâlâ'nın Mekke'yi göklerin ve yerin yaratılmasından önce haremgâh kıldığını gösteren bir çok hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Nitekim Buhârî ve Müslim'de vârid olduğuna göre; Abdullah İbn Abbâs, Rasûlullah (s.a.) ın Mekke'nin fethi günü şöyle dediğini bildirir : Doğrusu bu şehri Allah gökleri ve yeri yarattığı gün harâm kılmıştı. Ve o Allah'ın harâm kılışı ile kıyamet gününe kadar harâmdır. Bana da ancak günün birkaç saatinde helâl kılındı. Kıyâmet gününe kadar orası Allah'ın harâm kılışı ile harâmdır. Dikeni koparılmaz, avı ürkütülmez, kaçağı yakalanmaz. Ancak tanınanlar müstesnâdır. Yaş meyvesi koparılmaz. İbn Abbâs der ki; ya Rasûlullah ancak boyacılar ve evler için koparılan izhcr (Mekke ayrığı, hoş kokulu bir ağaç) müstesnâ değil mi? deyince Hz. Peygamber, o müstesnâ buyurdu. Bu lâfız Müslim'indir. Buhârî ve Müslim'de aynı rivâyet, Ebu Hüreyre'den de vârid olmuştur. Buhârî bundan sonra Eban İbn Sâlih'in... Safiyye Bint Şeybe'den, Rasûlullah (s.a.) ın aynı şeyleri söylediğini duyduğunu rivâ-

yet eder. Buhârî'nin naklettiği bu hadîsi İmâm Ebu Abdullah İbn Mâce, Safiyye Bint Şeybe'den naklederler : Ben Rasûlullah (s.a.) ın Mekke' nin fethi günü okuduğu hutbede şöyle dediğini işittim : Ey insanlar Allah Mekke'nin haremini gökleri ve yeri yarattığı gün harâm kılmıştır. Ve kıyâmete kadar da orası harâmdır. Ağacı koparılmaz, avı ürkütülmez, buluntusu alınmaz. Ancak tanınması hali müstesnâdır. İbn Abbâs der ki; bir de Mekke ayrığı (Mekke samanı) müstesnâdır. Çünkü o evler ve boyacılar içindir. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki ancak Mekke ayrığı müstesnâdır.

Ebu Şüreyh el-Adevî der ki; ben Mekke'ye elçiler gönderen Amr İbn Saîd'e dedim ki; ey emîr, bana izin ver de sana Rasûlullah (s.a.) ın Mekke'nin fethinin ertesi günü söylemiş olduğu bir sözü aktarayım. O sözü iki kulağım dinledi, kalbim sakladı ve Rasûlullah'ın konuştuğu anda iki gözümle onu görüyordum. O Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra buyurdu ki; Mekke'yi Allah harâm kılmıştır, insanlar değil. Dolayısıyla Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kişinin orda kan akıtması helâl olmaz. Oranın ağacı koparılmaz. Birisi, Rasûlullah (s.a.) ın orada savaşma ruhsatını aldığını söylerse, ona deyiniz ki; doğrusu Allah Rasûlüne bu izni verdi, size değil. Bana da günün bir saatinde müsâade etti. Ve bu gün oranın harâm oluşu tıpkı dün olduğu gibi yeniden dönmüştür. Hazır bulunan, bulunmayana teblîğ etsin. Ebu Şüreyh'a dendi ki; Amr sana ne dedi? Ebu Şüreyh dedi ki; ey Ebu Şüreyh ben onu senden daha iyi bilirim. Doğrusu harem-i şerîf bir âsîyi sığındırmaz. Bir kanlıyı kaçırmaz. Bir suçluyu firâr ettirmez, dedi. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim bu lafızla rivâyet etmişlerdir. Bu durum bilindikten sonra, Allah Teâlâ'nın Mekke'yi gökleri ve yeri yarattığı gün harâm kıldığını belirten hadîsler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü İbrâhîm (a.s.) Allah'ın bu hükmünü teblîğ etmiş ve orayı haremgâh kıldığını belirtmiştir. Mekke, Hz. İbrâhîm'in orada ev yapmazdan önce de harâm bir belde idi. Hz. Âdem henüz toprak şeklinde iken Hz. Peygamberin hâtem-i Enbiyâ olduğu yazılmış idi. Bununla beraber İbrâhîm (a.s.) : «Rabbımız onlara kendi aralarında bir peygamber gönder.» buyurmuştu. Ve Allah Teâlâ da daha önceki ilim ve takdîrine binâen İbrâhîm'in duâsını kabul etmişti. Bunun için hadîste vârid olur ki; Rasûlullah (s.a.) a sahâbe-i güzîn; ilk durumun hakkında bize haber ver dediklerinde, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Atam İbrâhîm'in duası, Meryemoğlu Îsâ'nın müjdesi ve annemin kendisinden bir nûr sudûr edip Şâm konaklarını aydınlattığını görmüş olmasıdır. İnşâallah bu konu ilerde gelecektir.

Mekke'nin Medîne'den üstün olduğu görüşü Cumhûr'un kanâatıdır. Medîne'nin Mekke'den üstün olduğu görüşü ise, İmâm Mâlik ve taraftârlarının kanâatıdır. İnşaâllah delilleriyle başka bir yerde zikredilecektir. Güven ve i'timâdımız Allah'adır.

Allah Teâlâ, Halîli İbrâhîm'in dilinden naklen şöyle buyurmaktadır : «Rabbım, burasını emniyetli bir şehir yap, her türlü korkudan koru. Halkı endîşe duymasın.» Nitekim Allah Teâlâ şer'an ve takdîren bunu gerçekleştirmiştir. Âyet-i kerîme'de «Kim de oraya girerse emîn olur» buyurmuştur. Bir başka âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurmuştur : «Onlar görmezler mi ki biz orayı emîn bir harem kıldık. Kendilerinin etrafındaki insanlar oraya üşüşürler.» (Ankebût, 67) Mekke'de savaşmanın harâm kılındığı konusundaki hadîsler yukarıda geçmişti. Müslim'in sahîh'inde Câbir'den nakledilir ki, o Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duymuş : Mekke'de hiçbir kimsenin silâh taşıması helâl olmaz. Allah Teâlâ bu sûrede de Mekke'nin emîn bir belde olmasını İbrâhîm'in dilinden belirtmiştir. İbrâhîm böyle istemektedir. Çünkü o henüz Ka' be'yi binâ etmemiştir. İbrâhîm sûresinde ise Cenâb-ı Allah şöyle buyurur : «Hani İbrâhîm demişti ki; Rabbım, bu beldeyi emîn kıl.» Orada bu ifâde uygun düşüyordu. Çünkü —Allah en iyiyi bilir ya— bu duâ Kâ'be'yi yaptıktan sonra vukû bulmuştur. Mekke'nin yerleşme mahalli olmasından ve İsmâîl (a.s.) den onüç yaş küçük olan İshâk'ın doğuşundan sonra Hz. İbrâhîm bu duâyı yapmıştı. Bunun için duânın sonunda : «Hamd olsun O Allah'a ki bana yaşlı olduğum halde İsmâîl ve İshâk'ı lutfetti. Muhakkak ki Rabbım duâyı işitendir.» buyurulmuştur. Ayrıca;

«Ve halkından Allah'a, âhiret gününe îman etmiş olanları mahsüllerle rızıklandır. Allah da «Kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm. Sonra onu cehennem azâbına zorlarım, bu ne kötü bir sonuç» buyurmuştur.» denilmiştir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'den, Ebu'l-Âliye'den, Übeyy İbn Kâ'b'dan nakleder ki; «Kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm. Sonra onu cehennem azâbına zorlarım... Ne kötü bir sonuç» âyeti Allah Teâlâ'nın kavlidir. Mücâhid ve İkrime'nin görüşü de budur. İbn Cerîr'in doğru kabul ettiği görüş de budur. Başkaları da bunu Hz. İbrâhîm'in duâsının devâmı saymışlardır. Nitekim Ebu Ca'fer, Rebî'den, Ebu'l-Âliye'den nakleder ki o, İbn Abbâs'ın, bu kısmın İbrâhîm'in duâsının devâmı olduğunu söylemiştir. Hz. İbrâhîm, Rabbından küfredenleri kısa bir süre geçindirmesini istemektedir. Ebu Ca'fer, Leys İbn Ebu Süleym kanalıyla Mücâhid'den nakleder ki «Kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm.» âyetiyle küfredeni de rızıklandırırım, ancak «sonra onu cehennem azâbına zorlarım.» buyurmuştu.

Zâlimler Allah'ın Ahdine Eremezler :

Muhâmmed İbn İshâk der ki; Allah'ın bildirdiğine göre; kendisinin soyundan da gelse zâlimlerin aslâ Allah'ın ahdine eremeyeceklerini

öğrenince, Allah'a ve onun sevgisine bağlanarak Hz. İbrâhîm Allah'ın velâyet sahibi olmalarını istemediği kişiler için duâ etmekten vazgeçince, Allah Teâlâ'da; «küfredenlere gelince, ben hem iyileri, hem de kötüleri rızıklandırırım ve onları kısa bir zaman için geçindiririm.» buyurmuştur. Hâkim İbn İsmâîl... İbn Abbâs'ın «Rabbım burasını emniyetli bir şehir yap ve halkından Allah'a, âhiret gününe îman etmiş olanları mahsûllerle rızıklandır» âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Hz. İbrâhîm rızkın sadece mü'minlere verilmesini istiyordu. Allah Teâlâ bunun üzerine ben mü'minleri rızıklandırdığım gibi, kâfirleri de rızıklandırırım. Hiçbir yaratık yaratıp da onu rızıklandırmamam olur mu? buyurmuştur. Ancak «onları bir süre rızıklandırır, sonra cehennem azâbına sürüklerim. Bu ne kötü bir sonuçtur» buyurmuştur. Sonra İbn Abbâs şu âyeti okumuştu : «Her ikisine de yardım ederiz. Bunlar da onlar da, Rabbının lutfundandır. Rabbının lutfu saklanmış değildir.» Bunu İbn Merdûyeh rivâyet eder. İkrime ve Mücâhid'den de benzer şekilde bir rivâyet nakledilir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavl-i-celîl'i gibidir : «Dünyada az bir müddet geçinme vardır. Sonra dönüşleri Bizedir. Sonra küfürlerine karşılık onlara çetin azâbı tattıracağız.» (Yûnus, 70)

«Kim de küfrederse onun küfrü seni üzmesin. Onların dönüşü Bizedir. O zaman, yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalblerde olanı şüphesiz bilir. Onları az bir süre geçindirir, sonra da ağır bir azâba sürükleriz.» (Lukmân, 23 - 24)

«Eğer bütün insanların bir tek ümmet olmakta birleşmelerini önlemek istemeseydik, Rahmân olan Allah'ı inkâr edenleri, evlerinin tavanlarını, üzerinde yükseldikleri merdivenleri, evlerinin kapılarını, üzerine yaslanacakları kerevetleri gümüşten yapar ve altın bezeklerle işlerdik. Bunların hepsi ancak dünya hayatının geçimliğidir. Âhiret, Rabbının katında müttakîler içindir.» (Zuhruf, 33 - 35)

«Kâfir olanı kısa bir zaman için geçindiririm, sonra onu cehennem azâbına zorlarım. Bu ne kötü bir sonuçtur.» Dünya hayatında geçindirdikten ve dünyanın gölgelerini üzerine yaydıktan sonra cehennem azâbına zorlarım. Onun varacağı sonuç ne kötüdür. Yani Allah onlara mühlet verir. Sonra da kudretli ve azîm bir hükümdârın yakalayışı ile yakalar. Nitekim bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Nice kasabalara zâlim oldukları halde mühlet verdim. Sonra onu yakaladım. Dönüş, Bana'dır.»

Buhârî ve Müslim'in sahîh'inde vârid olur ki; eziyetlere Allah'dan daha çok sabreden bulunamaz. Kullar, Allah'a çocuklar isnâd ediyorlar. Buna karşılık Allah, onlara rızık ve sıhhat lutfediyor. Buhârî'nin sahîh'inde vârid olur ki; Allah Teâlâ zâlime mühlet verir. Sonra onu bir kere yakalayınca bir daha bırakmaz. Ve ardından Rasûlullah şu âyeti okumuştur : «Rabbım'ın zâlim olan kasabaları yakaladığı zaman

ki yakalayışı böyledir işte. Muhakkak ki O'nun yakalayışı acı ve şiddetlidir.»

Ka'be'nin Temelleri :

«Hani İbrâhîm, Ka'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu ve diyordu ki; Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz ki Sensin Sen, Semî', Alîm.» Allah Teâlâ buyuruyor ki; Ya Muhammed kavmine İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) in Kâ'be'nin temelini yükselttikleri demi hatırlat. Onlar, «Rabbımız bizden kabul buyur, şüphesiz ki Sensin, Sen, Semî', Alîm» diyorlardı. Onlar sâlih bir amel işliyor ve Allah'tan bu amellerinin kabul edilmesini umuyorlardı. Nitekim İbn Ebu Hâtim... Vüheyb İbn el-Verd'den nakleder ki; o bu âyeti okumuş, sonra ağlayarak şöyle demiş : «Ey Rahmân'ın Halîl'i, Sen Rahmân'ın evinin direklerini yükseltiyordun ve kabul olmamasından endîşe ediyordun. Bu durum Allah Teâlâ'nın samîmî mü'minlerin durumunu naklettiği gibidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Onlar ki verecekleri şeyleri verirler ve kalbleri korku ve endîşe içerisindedir. Hem sadakaları, nafakaları ve kurbanları takdîm ederler, hem de kabul olmamasından korkarlar.» Nitekim Hz. Âişe'den nakledilen sahîh hadîs ilerde gelecektir.

Bazı müfessirler de dediler ki; Kâ'be'nin direklerini yükselten İbrâhîm, duâ eden de İsmâîl'di. Doğrusu her ikisi birlikte yapıyor ve söylüyorlardı. Nitekim az sonra açıklaması gelecektir. Buhârî bu konuda bir hadîs rivâyet ediyor ki önce bunu irâd edeceğiz, sonra bu konuyla ilgili haberleri nakledeceğiz.

Hicâz Çöllerinde Hâcer ve İsmâîl :

Buhârî merhûm der ki; Bize Abdullah İbn Muhammed... İbn Abbâs (r.a.) dan nakleder ki, o şöyle demiş :

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ اَوَّلُ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمِنْطَقَ مِنْ قِبَلِ اُمِّ اِسْمٰعِيلَ اتَّخَذَتْ مِنْطَقاً لِتُعَفِّيَ اَثَرَهَا عَلَى سَارَةَ ثُمَّ جَاءَ بِهَا اِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا اِسْمٰعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ حَتّٰى وَضَعَهُمَا عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ فَوْقَ زَمْزَمَ فِي اَعْلَى الْمَسْجِدِ وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ اَحَدٌ وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَاباً فِيهِ تَمْرٌ وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ ثُمَّ قَفَّى اِبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقاً فَتَبِعَتْهُ اُمُّ اِسْمٰعِيلَ فَقَالَتْ يَا اِبْرَاهِيمُ اَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهٰذَا الْوَادِي الَّذِي لَيْسَ فِيهِ اِنْسٌ وَلَا شَيْءٌ

فَقَالَتْ لَهُ ذٰلِكَ مِرَارًا وَجَعَلَ لَا يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا فَقَالَتْ لَهُ آللّٰهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهٰذَا قَالَ نَعَمْ قَالَتْ إِذَنْ لَا يُضَيِّعُنَا ثُمَّ رَجَعَتْ فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتّٰى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ ثُمَّ دَعَا بِهٰؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ حَتّٰى بَلَغَ يَشْكُرُونَ وَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمٰعِيلَ تُرْضِعُ إِسْمٰعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذٰلِكَ الْمَاءِ حَتّٰى إِذَا نَفِدَ مَا فِي السِّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوّٰى أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ فَوَجَدَتِ الصَّفَا أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الْأَرْضِ يَلِيهَا فَقَامَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَتِ الْوَادِيَ تَنْظُرُ هَلْ تَرٰى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا فَهَبَطَتْ مِنَ الصَّفَا حَتّٰى إِذَا بَلَغَتِ الْوَادِيَ رَفَعَتْ طَرَفَ دِرْعِهَا ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الْإِنْسَانِ الْمَجْهُودِ حَتّٰى جَاوَزَتِ الْوَادِيَ ثُمَّ أَتَتِ الْمَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرٰى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا فَفَعَلَتْ ذٰلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذٰلِكَ سَعْيُ النَّاسِ بَيْنَهُمَا

«Kadınlardan ilk kemer kuşanan İsmâîl (a.s.) in annesidir. O kemer kuşanarak Sâra'nın kendisi üzerindeki etkisini silmek istemiştir. Sonra İbrâhîm onu ve oğlu İsmâîl (a.s.) i emzikli iken getirip mescidin üst tarafındaki zemzemin kenarında bulunan Beytullah'ın yanına koydu. O gün Mekke'de kimse yoktu. Ve orada su da bulunmuyordu. İbrâhîm her ikisini oraya koydu ve içinde hurma ve su bulunan bir kabı yanlarına bıraktı. Sonra Hz. İbrâhîm oradan ayrıldı. İsmâîl'in anası O'nun peşine düştü ve dedi ki; ey İbrâhîm hiçbir insanın ve eşyanın bulunmadığı bu vâdîde bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Bu sözünü bir kaç kez tekrârladı. Hz. İbrâhîm ona hiç bakmıyordu. Bunun sana Allah mı böyle emretti? deyince Hz. İbrâhîm, evet dedi. Bunun üzerine kadın öyleyse bizi helâk etmez, dedi ve tekrâr döndü. İbrâhîm (a.s.) onların göremiyecekleri bir yere varınca yüzünü Kâ'be'ye doğru döndürerek elini kaldırıp şu duâyı okudu : «Rabbımız ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için senin mukaddes evinin yanında çorak bir vâdîye yerleştirdim. Rabbımız insanların gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları mahsûllerle rızıklandır.» (İbrâhîm, 37) İsmâîl'in annesi çocuğunu emziriyor ve kırbadaki sudan da içiyordu. Kadın susadı, çocuk susadı. Kadın ümîtle ona bakıyordu. Sonra kızarak kalktı. Arkasında en yakın arâzinin Safâ tepesi olduğunu gördü ve oraya doğru koştu. Sonra vâdîye yöneldi. Bir kimseyi görebilir miyim diye bakıyordu. Ama kimseyi göremedi. Safâ'dan indi. Vâdîye ulaştığında elbisesinin bir kenarını kaldırdı. Sonra yorulmuş insanların koşuşu gibi koştu ve vâdîyi geçerek Merve'ye geldi. Ve orada durdu.

Sonra birini görebilir miyim diye çevreye baktı. Fakat kimseyi göremedi. Yedi kere böyle yaptı. İbn Abbâs der ki; Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : İşte insanlar Safâ ile Merve arasında bunun için koşarlar. (*)

Merve'nin yanına gelince yüksek bir ses işitti. Kendi kendine sus, dedi. Sonra dinledi. Yine bir ses duydu. «İşittim, senin yanında yardım edecek bir şey var mı?» dedi. Baktı ki bir melek zemzemin olduğu yerde. Ayağıyla yeri kazıyordu veya kanadıyla. Birden su çıkıverdi. İsmâîl'in annesi suyun birikmesi için çevresini yükseltmeye başladı. Ve eliyle suyu avuç avuç alıp kabına doldurdu. O doldurdukça su kaynıyordu. İbn Abbâs dedi ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Allah İsmâîl'in annesine merhamet etsin, bıraksaydı zemzemi —veya suyu avuçlamasaydı dedi— Zemzem akar çeşme olurdu. İbn Abbâs der ki : Kadın hem içti hem çocuğunu emzirdi. Melek ona suyun kaybolmasından korkma, dedi. Çünkü burada şu çocuk ve babası Allah Azze ve Celle için bir ev yapacaklar. Allah Azze ve Celle kendine mensûb olanları helâk etmez. Kâ'be tepe gibi yerden biraz yüksekçeydi. Sel gelir, bazan sağından, bazan solundan alırdı. Kadın bir süre burada durdu. Nihâyet Cürhüm kabîlesinden komşular geldi. Veya Cürhüm kabîlesinden bir aile Kedâ (Mekke'de bir dağ adı) yoluyla gelmişlerdi. Mekke'nin alt yanına konakladılar. Suya kanat çırpan bir kuş gördüler ve dediler ki : Bu kuş suyun üstünde kanat çırpıp dönmelidir. Muhakkak bu vadîde su olduğuna and içeriz. Bir veya iki gözcü gönderdiler. Ve onlar suyu gördüler, dönüp kâbilelerine suyun bulunduğunu haber verdiler. Kabîle de suyun başına geldi. İsmâîl'in annesi suyun yanındaydı. Yanında konaklamamıza izin verir misin? dediler. O evet; ancak suda sizin hakkınız yoktur, dedi. Onlar da pekiyi dediler.

İbn Abbâs der ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Bu durum İsmâîl'in annesini sevindirdi. Çünkü o kalabalıktan hoşlanıyordu. Kabîle burada konakladı. Kabîlenin diğer mensûblarına da haber yolladılar. Onlar da gelip burada konakladılar. Burada aynı kabîleden birçok hane halkı oldu. Çocuk büyüyüp onlardan Arapça öğrendi. Çocuk büyüyünce Cürhüm kabîlesinin hayranlığını çekti. Ve onu kendilerinden bir kadınla evlendirdiler. Nihâyet İsmâîl'in annesi öldü. Ve İsmâîl evlendikten sonra İbrâhîm geriye bıraktıklarını gözlemek üzere tekrâr Mekke'ye geldi. Fakat İsmâîl'i bulamadı. Karısına onu sorduğunda, bize bir şeyler bulmaya gitti, dedi. Sonra İbrâhîm İsmâîl'in eşine hayatlarından ve durumlarından sordu. Kadın çok kötüyüz. Şiddet ve sıkıntı içindeyiz, diyerek dertlendi. İbrâhîm ona dedi ki; eşin geldiğinde benden ona selâm söyle ve de ki; evinin eşiğini değiştirsin. İsmâîl (a.s.) dönünce bir şeyler sezer gibi oldu ve kimsecikler geldi mi? dedi. Kadın evet şöyle

(*) Buhârî, Sahîh, K. el-Enbiyâ, bab: 9.

şöyle bir yaşlı geldi, Senden suâl etti, ben de ona durumu bildirdim. Geçimimizi sordu, ben de ona şiddet ve sıkıntı içinde olduğumuzu bildirdim, dedi. İsmâîl sana bir şey tavsiye etti mi? dedi. Kadın evet, sana selâm söylememi buyurdu ve evinin eşiğini değiştirmeni, söyledi. İsmâîl işte o babamdır. Bana, senden ayrılmamı buyurmuş. Şimdi âilene dön diyerek eşini boşadı ve aynı kabîleden bir başka kadınla evlendi. Allah'ın istediği bir süre İbrâhîm onlardan uzak kaldı. Sonra tekrâr geldi yine İsmâîl'i bulamadı. Eşinin yanına varıp ondan suâl etti. Kadın, bize bir şey bulmak üzere dışarı çıktı, dedi. İbrâhîm, nasılsınız? diyerek geçimlerini ve hallerini sordu. Kadın çok iyi ve bolluk içindeyiz, diyerek Allah Azze ve Celle'ye hamd ü senâda bulundu. İbrâhîm ne yersiniz? dediğinde, kadın et dedi. İbrâhîm ne içersiniz? dediğinde, kadın su dedi; İbrâhîm, Allah'ım onlara eti ve suyu mübârek kıl, dedi. Hz. Peygamber buyurdu ki; o gün henüz buğdayları yoktu. Eğer buğdayları olsaydı İbrâhîm buğdayı için de duâ ederdi. Hz. Peygamber buyurdu ki : Onlar Mekke'nin dışında sadece et ve su ile geçiniyorlardı. İbrâhîm kadına eşin geldiğinde benden ona selâm söyle ve de ki; evinin eşiğini iyice pekiştirsin, dedi. İsmâîl (a.s.) eve geldiğinde kimsecikler geldi mi? diye sordu. Kadın evet güzel yüzlü bir ihtiyâr geldi, diyerek adamı övdü. Seni sordu ve ben senden haber verdim. Geçimimizin nasıl olduğunu sordu, ben de iyi, dedim. İsmâîl, sana bir şey tavsiye etti mi? dediğinde, kadın evet sana selâm söyledi. Ve kapının eşiğini sağlamca kılmanı buyurdu, dedi. İsmâîl işte o, babamdır, eşik de sensin. Sana sıkıca sarılmamı emretti, dedi. Sonra İbrâhîm Allah'ın dilediği bir süre durdu ve tekrâr yanlarına geldi. İsmâîl zemzem yakınlarında gölgelikli bir ağacın altında okunu yontuyordu. İbrâhîm'i görünce ayağa kalktı ve oğulun babayla, babanın oğulla yaptığı şeyleri yaptılar. Sonra dedi ki; ey İsmâîl Allah bana bir şey emretti. İsmâîl Rabbım Azze ve Celle sana ne emrederse yap, dedi. İbrâhîm bu konuda bana yardım eder misin? dedi. İsmâîl, evet yardım ederim dedi, İbrâhîm, Allah bana şuraya bir ev yapmamı emretti, dedi. Ve çevrelerinde bulunan yüksekçe bir yeri gösterdi. İşte orada Beytullâh'ın direklerini yükselttiler. İsmâîl taş getiriyordu. İbrâhîm de yapıyordu. Bina yükselince bu taşı getirdi ve oraya koydu. İbrâhîm onun üzerine çıkarak binâyı yapıyordu, İsmâîl de ona taş uzatıyordu. Ve ikisi birlikte : «Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz ki Sensin Sen, Semî' Alîm» diyorlardı. İbn Abbâs der ki; Kâ'be'nin etrâfını dönünceye kadar evi yaptılar ve hem «Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz ki Sensin Sen Semî', Alîm» diyorlardı. Bu hadîsi İbn Ebu Hâtim, Ebu Abdullah Muhammed İbn Hammâd ez-Zahrânî'den, İbn Cerîr de Ahmed İbn Sâbit el-Râzî'den rivâyet ederler. Ve her iki rivâyet te Abdürrezzâk'dan özet olarak nakledilir.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki; bize İsmâîl İbn Alî... Kesîr İbn Kesîr'den şöyle dediğini nakletti. Bir gece mescidin üstünde ben, Osmân İbn Ebu Süleymân, Abdullah İbn Abdurrahmân ve daha başka bir toplulukla birlikte Saîd İbn Cübeyr'in yanında bulunuyorduk. Saîd İbn Cübeyr dedi ki; beni görmeden istediğinizi sorun. Onlar makâm nedir? diye sorduklarında, Saîd onlara, İbn Abbâs'ın bu hadîsini anlatmaya başladı ve hadîsi uzun uzadıya nakletti.

Zemzem'in Kaynayışı :

Sonra Buhârî der ki; bize Abdullah İbn Muhammed... Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder ki, o şöyle demiş : İbrâhîm ile âilesi arasında olanlar olduktan sonra, İbrâhîm, İsmâîl'i ve annesini alarak bir su kırbasıyla beraber yola çıktı. İsmâîl'in annesi kırbadan su içiyor ve meydana gelen sütü çocuğuna içiriyordu. Nihâyet Mekke'ye geldiler. İbrâhîm, İsmâîl ile annesini büyük gölgelikli bir ağacın altına koydu. Sonra kendi âilesine doğru yola koyuldu. İsmâîl'in annesi İbrâhîm'in peşinden koşarak Kedâ' (Mekke'de bir dağ) ya kadar geldiklerinde arkasından «ey İbrâhîm, bizi kime bırakıyorsun?» diye seslendi. İbrâhîm, Allah Azze ve Celle'ye, deyince kadın; Allah'ın emrine rızâ gösterdim, dedi ve geri döndü. Kadın, kırbadan su içiyor, meydana gelen sütü çocuğuna içiriyordu. Nihâyet kırbadaki su bitti. Kadın gidip bakınsam, belki birine rastlarım dedi, ve kalktı gitti. Safâ'ya çıktı. Bir kişiye rastlar mıyım? diye baktı, kimselere rastlamadı. Vâdîye gelince koşarak Merve'ye doğru gitti. Ve bunu birkaç kere yaptı. Sonra çocuğun yanına varıp bakayım ne yaptı acaba? dedi. Onun yanına vardı. Ve baktı ki çocuk olduğu gibi duruyor. Sanki ölüm soluğu veriyordu. İçi rahatlamadı ve gidip yücelere baksam, belki birine rastlarım, dedi. Koşup Safâ'ya çıktı, baktı, baktı kimseyi göremedi. Yedi kez böylece gitti geldi. Sonra gidip baksam çocuk ne haldedir, dedi. Ve birden bir ses işitti. Ve yapabileceğin iyilik varsa yardıma koş dedi. Bir de baktı ki Cebrâîl (a.s.). İbn Abbâs diyor ki; çocuk topuğuyla yere vurdu ve yerden su fışkırdı. İsmâîl'in annesi dehşete kapıldı ve suyun olduğu yeri kazıyor, kazıyordu. İbn Abbâs dedi ki; Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ (s.a.); eğer kadın bıraksaydı su açığa çıkacaktı buyurdu. İbn Abbâs dedi ki; kadın suyu içiyor ve meydana gelen sütü çocuğa emzirtiyordu. İbn Abbâs dedi ki; vâdînin ortasında Cürhüm kabîlesinden bir topluluk geçiyordu. Dediler ki; kuş ancak suyun olduğu yerde bulunur. Ve bir gözcü göndererek suyun olup olmadığına baktırdılar. Gözcü suyu görünce gelip onlara haber verdi. Onlar da suyun olduğu yere gelip dediler ki; ey İsmâîl'in annesi, seninle birlikte olmamıza —veya seninle beraber oturmamıza— izin verir misin? Sonra

çocuk bülûğa erdi ve onlardan bir kadınla evlendi. İbn Abbâs der ki, sonra İbrâhîm (a.s.) âilesine dedi ki; ben bıraktıklarını görüp de geleyim. Geldi, selâm verdi ve İsmâîl nerededir? dedi. Eşi avlanmak için gitti, deyince İbrâhîm, geldiğinde ona de, evinin eşiğini değiştirsin. İsmâîl geldiğinde kadın ona durumu haber verince, İsmâîl; işte sen osun, âilene git dedi. İbn Abbâs der ki; sonra tekrâr İbrâhîm âilesine, bıraktıklarımı gidip göreyim, dedi. Geldi ve İsmâîl nerede? dedi. Eşi avlanmak için gitti. Oturup bir şeyler yemez, içmez misin? dedi. İbrâhîm, ne yer ne içersiniz? dediğinde, kadın yiyeceğimiz et, içeceğimiz sudur, dedi. İbrâhîm Allah'ım onların yiyecek ve içeceklerini kendilerine mübârek kıl, dedi. İbn Abbâs der ki; Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ (a.s.) buyurdu ki : Bereket İbrâhîm'in duâsıdır. İbn Abbâs der ki : Sonra İbrâhîm gidip bıraktıklarımı görüp geleyim, dedi. Geldi, zemzemin arkasında İsmâîl'e rastladı, o ok yontuyordu. İbrâhîm dedi ki; ey İsmâîl, Rabbım Azze ve Celle bana kendisi için bir ev yapmamı emretti. İsmâîl Rabbın Azze ve Celle'ye itâat et, dedi. İbrâhîm senin de bana yardım etmeni emretti, deyince, İsmâîl o zaman yapayım, dedi veya benzeri bir şey söyledi. Kalktılar ve İbrâhîm binâyı yapmaya koyuldu. İsmâîl de ona taş uzatıyordu. Ve ikisi birlikte : «Rabbımız bizden kabul buyur. Şüphesiz ki Sensin Sen, Semî', Alîm.» diyorlardı. Nihâyet binâ yükseldi ve ihtiyâr taş taşımaktan bitkin düştü. İbrâhîm makâmının yanındaki taşın üzerine çıktı. İsmâîl de ona taş uzatıyordu. Ve ikisi birlikte «Rabbımız bizden kabul buyur...» diyorlardı. Bu iki rivâyeti her iki şekliyle de Buhârî peygamberler kitabında zikreder. Ne garîptir ki, Hâfız Ebu Abdullah Hâkim, bu hadîsi el-Müstedrek isimli eserinde Ebu Abbâs el-Asamm kanalıyla... İbrâhîm İbn Nâfî'den rivâyet eder ve Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre bu hadîs sahîhtir, ama her ikisi de bu rivâyeti tahrîc etmemişlerdir, der. Halbuki Buhârî görüldüğü gibi İbrâhîm İbn Nâfî'nin hadîsini kısaltarak nakletmiştir. Çünkü o kurban bölümünü zikretmemiştir. Buhârî'nin sahîh'inde vârid olur ki, koyunun iki boynuzu Kâ'be'de asılı imiş. Ve yine İbrâhîm (a.s.) in Mekke'de âilesini burak ile acele olarak ziyâret edip sonra mukaddes beldedeki âilesine döndüğü zikredilir. Allah en iyisini bilendir. Allah bilir ya bu hadîs merfûdur. Ancak İbn Abbâs, Rasûlullah (s.a.) dan hadîsi sahîh olarak rivâyet etmiştir.

Mü'minlerin emîri Ali İbn Ebu Tâlib'ten bu konuda yukardaki rivâyete kısmen muhâlif olan bir rivâyet vârid olmuştur. Buna göre, İbn Cerîr der ki; Bize Muhammed İbn Beşşâr... Ali İbn Ebu Tâlib'den nakletti ki; o şöyle demiş : İbrâhîm (a.s.) Kâ'be'yi yapmakla emrolununca, İsmâîl ve Hâcer ile birlikte yurdundan çıktı. Hz. Ali der ki, Mekke'ye geldiğinde Beytullâh'ın olduğu yerde başında buluta benzer bir şey göründü. Onunla konuştuğunda ,bulut dedi ki; ey İbrâhîm, göl-

genin olduğu yerde binâ et. Veya gölgenin olduğu kadar yap, dedi. Ne fazla ne eksik. Binâyı yapınca gitti, İsmâîl ile Hâcer'i orada bıraktı. Hâcer dedi ki; ey İbrâhîm bizi kime bırakıyorsun? O da Allah'a, dedi. Bunun üzerine Hâcer git, Allah bizi helâk etmez, dedi. Hz. Ali der ki; İsmâîl şiddetle susadı. Bunun üzerine Hâcer, Safâ tepesine çıktı ve baktı hiçbir şey görmedi. Sonra Merve'ye geldi yine bir şey görmedi. Sonra Safâ'ya döndü, baktı hiçbir şey görmedi. Tekrâr Merve'ye geldi, yine bir şey görmedi. Tekrâr Safâ'ya gitti, baktı, bir şey görmedi. Ve yedi kere böyle yaptı. Sonra dedi ki; ey İsmâîl seni göremeyeceğim şekilde öl. Yanına geldiğinde İsmâîl susuzluktan ayağıyla bir şeyler araştırıyordu. Bu esnâda Cebrâîl ona seslendi, sen kimsin? dedi. Kadın, ben Hâcer'im, İbrâhîm'in oğlunun anası, dedi. Cebrâîl İbrâhîm, sizi kime bıraktı? deyince, Hâcer, o bizi Allah'a bıraktı, dedi. Cebrâîl, İbrâhîm sizi Kâfi (olan Allah'a) bırakmış, dedi. Hz. Ali der ki; çocuk ayağının parmağıyla yeri karıştırdı ve oradan zemzem çıktı. Hâcer suyu topluyordu. Cebrâîl ona bırak, çünkü o fazla sudur, dedi.

Bu ifâdeye göre İbrâhîm, Hâcer ve İsmâîl'i bırakıp gitmezden önce Kâ'be'yi yapmıştır. Ancak önce Ka'be'nin taşlarını getirip duvarını örmüş olması muhtemeldir. Yoksa bütününü yapmış olamaz. Çünkü İsmâîl büyüyünce ikisi birlikte bütününü yapmışlardır. Nitekim Allah Teâlâ bu âyette onu haber veriyor.

Sonra İbn Cerîr der ki : Bize Hennâd... Hâlid İbn Ar'ara'dan nakleder ki; adamın biri kalktı ve Hz. Ali'ye dedi ki; bize Kâ'be'den haber vermeyecek misin? Orası yeryüzünde yapılan ilk ev midir? Hz. Ali, hayır ilk ev değildir, fakat orası yeryüzünde bereketin konulduğu ilk evdir, İbrâhîm'in makâmıdır. Oraya giren emîn olur, dedi. İstersen sana oranın nasıl yapıldığını bildireyim, dedi. Allah Teâlâ, Hz. İbrâhîm'e bana yeryüzünde bir ev yap diye vahyetti. İbrâhîm, bunun üzerine çok sıkıldı. Allah ona sekînet gönderdi. —Bu iki taraflı durmadan esen bir rüzgârdı.— İbrâhîm ile İsmâîl birlikte yola koyuldular. Nihâyet Mekke'ye geldiler ve Beytullâh'ın olduğu yerde konakladılar. İbrâhîm sekînetin durduğu yerde binâ yapmakla emrolundu. İbrâhîm binâyı yaptı. Fakat bir taş eksik kaldı. Çocuk gitti bir şeyler araştırdı. İbrâhîm sana emrettiğim gibi bana bir taş bul, dedi. Çocuk gitti, bir taş aldı ve onu İbrâhîm'e getirdi. İsmâîl Hacer-i Esved'in yerine konmuş olduğunu görünce dedi ki; babacığım, sana bu taşı kim getirdi? İbrâhîm de bana o taşı senin binâna güvenmeyen getirdi. Cebrâîl (a.s.) gökten indirdi, dedi. Böylece ikisi birlikte binâyı tamâmladılar.

İbn Ebu Hâtim der ki; bize Muhammed İbn Abdullah... Kâ'b el-Ahbâr'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah yeryüzünü yaratmazdan kırk yıl önce Kâ'be suyun üzerinde köpük gibiydi. Yeryüzü ondan meydana getirildi.

Saîd der ki; bize Ali İbn Ebu Tâlip anlattı ki; İbrâhîm (a.s.) Ermîniye'den gelmişti. Ve onun beraberinde örümceğin ağını kurması için yer araştırdığı gibi evin yerini araştıran sekînet vardı. Kâ'be'nin üzerini, bir taşı ancak otuz kişinin kaldırabileceği taşlardan temizleyip çıkardı. Saîd der ki; ben, ey Muhammed, Allah Teâlâ «Hani İbrâhîm Kâ'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu.» buyuruyor deyince Hz. Ali evet o daha sonraydı, dedi.

Süddî der ki; Allah Azze ve Celle İbrâhîm (a.s.) e oğlu İsmâîl ile birlikte bir ev yapmalarını emretti. Benim için tavâf edenlere, orada kalanlara, rükû ve secdeye varanlara bir ev yapın, dedi. İbrâhîm (a.s.) yola koyuldu ve Mekke'ye geldi. O ve İsmâîl birbirleriyle konuşmaya başladılar. Evin yerinin neresi olacağını bilmiyorlardı. Allah kendilerine el-Hacûc (الخجوج) yeli denilen iki kanadı ve yılan şeklinde başı olan bir rüzgâr gönderdi. Rüzgâr onlara Kâ'be'nin çevresini ve ilk evden kalma temellerin bulunduğu yeri açtı. Tartışa tartışa rüzgârı izleyerek yeri kazmaya başladılar. Ve temeli attılar. İşte Allah Teâlâ'nın «Hani İbrâhîm Kâ'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu.» âyetinde söylediği budur. Ve yine «Hani biz İbrâhîm'e evin yerini hazırlamıştık.» buyruğunda söylenen de budur. Direkleri dikip Rükn'ün bulunduğu yere gelince, İbrâhîm, İsmâîl'e dedi ki; yavrucuğum git, bana güzel bir taş bul ki buraya koyayım. İsmâîl, babacığım ben yorulmuş, bitmişim, ama gidip araştırayım, dedi. Gitti bir taş buldu, getirdi. Fakat İbrâhîm uygun bulmayarak bundan daha güzel bir taş getir, dedi. Gitti, taş aradı. Bu sırada Cebrâîl ona Hindistan'dan Hâcer-i Esved'i getirdi. Hâcer-i Esved bembeyâz, yâkût gibi parlak bir taştı. Âdem onu cennetten birlikte indirmişti. Fakat taş insanların günâhları yüzünden kararmıştı. İsmâîl ona bir taş bulup getirdi. Fakat geldi ki Hâcer-i Esved rüknün yanında duruyor. Babacığım, o taşı sana kim getirdi? dedi. Hz. İbrâhîm de senden daha güçlü olan birisi getirdi, dedi. İbrâhîm Rabbı tarafından imtihân edildiği kelimeleri okuyarak bînâyı yapıyor ve «Rabbımız, bizden kabul buyur...» diyorlardı.

Bu ifâde Ka'be'nin temellerinin İbrâhîm peygamberden önce yapıldığını gösterir. Buna göre İbrâhîm'e bu temeller gösterilmiş ve hazırlanmıştır. Bazıları bu görüşü kabul ederler. Nitekim İmâm Abdürrezzâk... Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan nakleder ki, o, «Hani İbrâhîm Kâ'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu.» âyetindeki «temellerin» daha önceki evin temelleri olduğunu belirtmiştir. Abdürrezzâk yine der ki : Bize Hişâm İbn Hassân... Atâ İbn Ebu Rebâh'dan nakletti ki o şöyle demiş : Allah Hz. Âdem'i cennetten indirince iki ayağı yeryüzünde başı gökyüzünde idi. Gökyüzü halkının sözlerini ve duâlarını işitiyordu. Onlarla ünsiyet kesbederdi. Melekler onu korkuttular ve o da Allah'a duâ ve ibâdetinde onları şikâyet etti. Bunun

üzerine Allah Teâlâ onu yeryüzüne indirdi. Meleklerin seslerini duymayınca, Âdem yalnızlık çekti ve duâ ve ibâdetinde Allah'a dertlendi. Bunun üzerine o Mekke'ye yöneltildi. Ayağını bastığı her yer bir kasaba, adımını attığı yer de ova idi. Nihâyet Mekke'ye geldi. Ve Allah cennet yâkutlarından bir yâkut indirdi ve bu yâkut şu andaki Kâ'be'nin yerinde idi. Âdem bunu tavâf edip duruyordu ki, Allah ona bir tûfan gönderdi ve o yâkutu kaldırdı. Sonra Hz. İbrâhîm peygamber olarak gönderildi ve orada binâ yaptı. İşte Allah Teâlâ'nın «Hani İbrâhîm'e Kâ'be'nin yerini hazırlamıştık.» âyetindeki kavil budur. Abdürrezzâk der ki; bana İbn Cüreyc, Atâ'dan nakletti ki; Hz. Âdem şöyle demiş : «Ben meleklerin sesini işitemiyorum. Sebebi nedir? Allah Teâlâ günâhların yüzünden, demiş. Öyleyse sen yeryüzüne in ve benim için bir ev yap da meleklerin gökyüzündeki evimi tavâf ettiklerini gördüğün gibi orayı tavâf et, buyurmuş. Halk onun bu evi beş dağdan yaptığını zanneder. Bu dağlar, Hirâ, Zeytin dağı, Sinâ dağı, Lübnân dağı ve Cûdi dağıdır. Bu evin çevresi ceylan barınağı idi. Bu ilk yapı Hz. Âdem' in yapısıdır. Sonra İbrâhîm (a.s.) burayı yeniden yapmıştır. Bu rivâyetin Atâ'dan nakli sahîh ise de, rivâyette bazı yanlışlar vardır. Allah en iyisini bilendir.

Kâ'be'nin Şerefi :

Yine Abdürrezzâk der ki; bize Ma'mer, Katâde'den nakletti ki o şöyle demiş : Allah Teâlâ Kâ'be'yi Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiği sırada onunla birlikte indirmiştir. Hz. Âdem'in indiği yer Hind toprağıydı. Onun başı gökte, iki ayağı yerde idi. Melekler ondan korkunca Âdem'in boyu altmış zirâa düşürüldü. Hz. Âdem meleklerin sesini ve tesbîhlerini duyamayınca Allah Azze ve Celle'ye şikâyet etti. Bunun üzerine Allah, ey Âdem, Arş'ımın etrâfında meleklerin tavâf ettiği gibi, senin de tavâf edeceğin bir evi senin için yeryüzüne indirdim, buyurdu. Melekler, Arş'ımın yanında namaz kıldıkları gibi, sen de o evin yanında namaz kılarsın. Âdem (a.s.) o eve doğru yöneldi. Fakat adımları uzatıldı. İki adımının arasında bir geçit yapıldı. Bu geçitler böylece devâm etti. Nihâyet Âdem Kâ'be'ye geldi ve onu tavâf etti. Ondan sonra gelen peygamberler de onu tavâf ettiler.

İbn Cerîr der ki; İbn Humeyd... İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : Allah Teâlâ Kâ'be'yi dünya yaratılmazdan iki bin yıl önce suyun rükünlerinden dört rüknün üzerine kondurdu. Sonra yeryüzü Kâ'be'nin altında yuvarlandı. Muhammed İbn İshâk der ki; bana İbn Ebu Necîh, Mücâhid ve diğer ilim erbâbından nakletti ki; Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'e Kâ'be'nin yerini hazırlayınca İbrâhîm (a.s.) Şâm'dan yola koyuldu. Onunla beraber İsmâîl ve İsmâîl'in annesi Hâcer de birlikte yola

koyuldular. İsmâîl meme emen küçük bir çocuktu. Bana nakledildiğine göre; onlar burak'ın üzerinde taşındılar. Beraberinde Hz. Cebrâîl var idi ve ona Kâ'be'nin yerini, Harem-i şerîf'in işâretlerini gösteriyordu. Cebrâîl de Hz. İbrâhîm ile beraber çıktı. Hangi kasabaya uğrarlarsa İbrâhîm burada bir mâ'bed yapmakla mı emrolundum ey Cebrâîl? diyordu. Cebrâîl de geç, diyordu. Nihâyet onu Mekke'ye getirdi. Mekke o sırada meyvelikli rahat bir yerdi. Orada kendilerine Amâlika denilen Mekke' ve çevresinin dışından olan bir halk bulunuyordu. Kâ'be'nin yeri ise kıpkızıl bir kül tepesiydi. Hz. İbrâhîm, Cebrâîl'e dedi ki; binâyı buraya mı yapmakla emrolundum? Cebrâîl evet, dedi ve onları Kâ'be' nin bulunduğu yere indirdi. İbrâhîm, İsmâîl'in annesi Hâcer'e kendisi için bir çardak yapmasını emretti. Ve dedi ki : «Rabbımız ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için senin mukaddes evinin yanında kurak bir vâdîye yerleştirdim. Rabbımız, insanların gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları mahsûllerle rızıklandır.» (İbrâhîm, 37)

Abdürrezzâk der ki; bana Hişâm, İbn Humeyd yoluyla Mücâhid' den nakletti ki o şöyle demiş : Allah Teâlâ bu evin yerini eşyâyı yaratmazdan iki bin sene önce yarattı. Temelleri yedinci kat yerdedir. Leys İbn Ebu Süleym de Mücâhid'den aynı şekilde nakleder, Kâ'be' nin temellerinin yedinci kat yerde olduğunu bildirir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Ulyâ İbn Ahmer'den nakletti ki, o şöyle demiş; Zülkarneyn, Mekke'ye gelmiş ve İsmâîl ile İbrâhîm'in beş dağdan getirdikleri taşlarla Kâ'be'yi yapmakta olduklarını görmüş. Onlara, benim yerimde ne yaparsınız? demiş. İbrâhîm biz emredilmiş iki kuluz. Rabbımız bize bu Kâ'be'yi yapmamızı emretti, demiş. Zülkarneyn öyleyse iddiâ ettiğinizin belgesini gösterin demiş. Beş adet koyun getirilmiş, koyunlar biz İbrâhîm ile İsmâîl'in emredilen iki kul olduğuna şehâdet ederiz, Kâ'be'yi yapmakla emrolundular, demişler. Bunun üzerine Zülkarneyn; peki râzı oldum ve kabul ettim, deyip gitmiş. Ezrakî de, «Mekke Tarihi»nde der ki; Zülkarneyn İbrâhîm (a.s.) ile birlikte Kâ'be'yi tavâf etmiştir. Bu da onun zamanının çok eski olduğunu gösteriyor. En iyisini Allah bilir.

Buhârî merhûm «Hani İbrâhîm Kâ'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu...» âyeti konusunda der ki; temeller binânın esâsıdır.

İsmâîl... Hz. Âişe'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Görmez misin ki, senin kavmin Kâ'be'yi yaparken İbrâhîm'in temellerini kıstılar. Ben dedim ki; ey Allah'ın Rasûlü, onu tekrâr İbrâhîm'in temellerine döndürmeyecek misin? Rasûlullah buyurdu ki : Eğer senin kavmin henüz yeni küfür (den dönmüş) olmasaydi yapardım. Abdullah İbn Ömer der ki; eğer Hz. Âişe bu hadîsi Rasûlullah (s.a.)

dan işitmişse, Rasûlullah (s.a.) ın Hicr-i İsmâîl'in ardında kalan iki rükne selâm vermeyi terketmesinin nedeni Kâ'be'nin bütünüyle İbrâhîm (a.s.) in temelleri üzerine kurulmamasından dolayı olacağını sanıyorum. Buhârî, Hacc bahsinde bu hadîsi Ka'nebî'den rivâyet eder. Peygamberlerin sözleri bahsinde de Abdullah İbn Yûsuf'dan nakleder. Müslim ise Yahyâ ve İbn Vehb'in hadîsinden nakleder. Neseî de Abdurrahmân İbn Kâsım'ın hadîsinden nakleder ki, hepsi İmâm Mâlik'ten bu hadîsi naklederler. Ayrıca Müslim sahîh'inde Nâfî'den nakleder ki, Abdullah İbn Muhammed; Abdullah İbn Ömer'e şöyle demiş : Ben, Hz. Peygamberin Hz. Âişe'ye şöyle dediğini duydum. Şayet senin kavmin câhiliyyet devrini —veya küfür dönemini dedi— yeni atlatmış olmasaydı Kâ'be'nin hazînelerini Allah yolunda harcardım ve kapısını yere indirir, oraya Hicr'i de sokardım. Buhârî der ki; bize Ubeydullah İbn Mûsâ... Esved'den, İbn Cübeyr bana şöyle dedi diye nakleder : Hz. Âişe sana gizlice çok hadîs söylüyordu. Kâ'be konusunda ne söyledi? dedi. Ben de dedim ki; Hz. Âişe Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu söyledi : Ey Âişe, eğer senin kavmin küfür dönemini henüz yeni geçirmiş olmasaydı Kâ'be'yi yıkardım ve ona iki kapı yapardım. İnsanlar bir kapıdan girer, bir kapıdan çıkarlardı. İbn Zübeyr böyle yapmıştır. Bu hadîsi Buhârî tek başına bu şekilde ilim kitabında rivâyet eder.

Müslim ise Sahîh'inde der ki; bana Yahyâ İbn Yahyâ... Hz. Âişe' den nakletti ki o, şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) bana dedi ki; eğer kavmin küfürden yeni çıkmış olmasaydı Kâ'be'yi yıkar ve onu İbrâhîm'in temeli üzerine kurardım. Müslim der ki; bana Muhammed İbn Hâtim... Saîd İbn Meynâ'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Zübeyr'in şöyle dediğini işittim : Teyzem Hz. Âişe (r.a.) bana nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle demiş : Ey Âişe eğer kavmin şirkten henüz yeni çıkmış olmasaydı Kâ'be'yi yıkardım ve onu yere bitiştirirdim. Onun için biri doğuda, biri de batıda iki kapı yapardım. Ve Kâ'be'ye Hicr'den altı kulaç daha eklerdim. Çünkü Kureyş'liler Kâ'be'yi yaparken buradan kısmışlardır. Bu rivâyette de Müslim tek başınadır.

Kâ'be'nin Yeniden Yapılması :

İbrâhîm (a.s.) den uzun bir süre sonra ve peygamberin gönderilişinden beş yıl önce Kureyş'liler Kâ'be'yi yeniden binâ etmişlerdi. Rasûlullah (s.a.) da onlarla birlikte taş taşımıştı. Bu sırada Hz. Peygamber otuzbeş yaşında bulunuyordu. Kıyâmet gününe kadar Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.

Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr, Sîret'inde der ki : Hz. Peygamber otuzbeş yaşına bastığında Kureyş'liler Kâ'be'yi yapmak üzere toplandılar. Bu konuya çok önem veriyorlardı. Damını çatmak istiyor ve yıkıl-

masından korkuyorlardı. Kâ'be adam boyu kayalardan yapılmıştı. Onu yükseltip tavan çatmak istediler. Bunun sebebi bir topluluğun Kâ'be'nin hazînesini çalmasıydı. Kâ'be'nin hazînesi, Kâ'be'nin içindeki bir kuyuda bulunuyordu. Hazîne Huzâa kabîlesinden Müleyh İbn Amr'ın oğlunun kölesi Düveyk'in yanında bulunurdu. Kureyş'liler onun elini kestiler. Halk, hazîneyi çalanın onu Düveyk'in yanına koyduğunu iddiâ etti. Bizanslı tüccarlardan birinin gemisi Cidde yakınlarında karaya oturmuştu. Parçalanan gemi kıyıya vurunca onun ağacını alıp Kâ'be'ye tavan çatmak üzere hazırladılar. Mekke'de kıbtî bir marangoz vardı. Marangoz için gerekli olan bazı şeyleri (âlet-edevât) getirdiler. Her gün Kâ'be'ye hediye edilen şeylerin atıldığı kuyunun içinden bir yılan çıkardı ve Kâ'be'nin duvarında güneşlenirdi. Kureyş'liler bundan korkarlardı. Çünkü kim o yılana yaklaşırsa yılan ona saldırır, derisinden sesler çıkarır ve ağzını açarak üzerlerine yürürdü. Kureyşliler, bundan da korkarlardı. Bir gün yılan Kâ'be'nin duvarının üzerinde her zamanki gibi güneşlenirken Allah ona bir kuş gönderdi. Ve kuş yılanı kaptı kaçtı.

Kureyşliler; umarız ki Allah bizim yapmak istediğimiz şeyden hoşnûd olacaktır, yanımızda çalışkan bir arkadaş var, ağaç var ve Allah bizi yılandan kurtardı, dediler.

Kâ'be'yi yıkıp yeniden inşâ etmek üzere birleştiklerinde, Mahzûmoğlu, İmrân oğlu, Abd oğlu, Âiz oğlu, Amd oğlu Ebu Vehb ayağa kalktı ve Kâ'be'den bir taş aldı. Taş elinden düştü ve eski yerine kondu. Ebu Vehb dedi ki, «Ey Kureyş'liler topluluğu, Kâ'be'yi yapmak için sadece helâl olan kazancınızı verin. Ona faizle alış-veriş, harâm kazanç ve başkalarına zulüm edilerek elde edilen şeyler dâhil olmasın.» İbn İshâk der ki; halk bu sözü Mahzûm oğlu Ömer oğlu Abdullah oğlu Muğîre oğlu Velîd'e atfeder.

İbn İshâk der ki : Sonra Kureyş'liler Kâ'be'yi bölümlere ayırdılar. Kapı bölümü Abd Menâf ve Zühre oğullarına, Hacer-i Esved direği ile Yemen direği Mahzûm oğullarına ve onlara eklenen Kureyş kabilelerine düştü. Kâ'be'nin ortası ise Cümah ve Sehm oğullarına düştü. Hicr bölümü Abdüddâr İbn Kuseyy oğullarıyla Esed İbn Abdüluzzâ İbn Kuseyy ve Adî İbn Kâ'b İbn Lüey oğullarına düştü. Bu kısım Hâtim adını alıyordu. Sonra insanlar Kâ'be'yi yıkmaktan korktular ve bundan uzaklaştılar. Velîd İbn Muğîre dedi ki; ilkin yıkmaya ben başlıyacağım. Kazmayı aldı, yıkmaya başladı ve Allah'ım, hayırdan başka bir şey murâd etmiyoruz, dedi. Sonra iki rükün arasını yıktı. O gece insanlar beklediler ve dediler ki; bakalım eğer Velîd İbn Muğîre'ye bir şey olursa geriye kalan kısmı yıkmaz ve tekrâr eski haline getiririz. Eğer ona bir şey olmazsa, Allah yaptığımızdan memnûn olur. O gece Velîd sabahladığında tekrâr işine döndü. Bunun üzerine onunla beraber halk Kâ'be'

yi yıktı. Yıkım temele gelince —ki temel, İbrâhîm (a.s.) tarafından atılmıştı.— mızrağın dişleri gibi taşlar yemyeşil olmuş ve birbirine girmişti. İbn İshâk der ki; olayı anlatanlardan bir kısmı bana nakletti ki; Kâ'be'yi yıkan Kureyş'liler'den biri taşlardan birini diğerinden ayırmak için manivelayı iki taşın arasına soktu. Taş hareket edince bütün Mekke sarsıldı. Bunun üzerine o temeli yıkmaktan kaçındılar. İbn İshâk der ki; Sonra Kureyşli kabîleler Kâ'be'yi yapmak üzere taş topladılar Her kabîle kendine göre taş topluyordu. Sonra Hâcer-i Esved'in olduğu kısma kadar yapıyı yaptılar. Hâcer-i Esved'in yerine konması sırası gelince; her kâbîle onu kendilerinin yerleştirmesini isteyerek tartışmaya girdiler. Münâkaşa giderek büyüdü. Netîcede savaş için hazırlık yaptılar. Abdüddâr oğulları kanla dolu bir çanak getirdiler. Sonra onlar ve Adî İbn Kâ'b İbn Lüey oğullarıyla ölüm üzerine sözleştiler. Ve ellerini o çanaktaki kana batırdılar. Ve buna «kan yalama» adını verdiler. Kureyş'liler dört veya beş gece böylece kaldılar. Sonra mescidde toplanarak müşâvere edip anlaşmaya çalıştılar.

Rivâyet erbâbından bazıları iddiâ ederler ki, Muğîre İbn Abdullah İbn Ömer İbn Mahzûm oğlu Ebu Ubeyy —ki o yıl Kureyş'lilerin en yaşlısı o idi «bir esâs benimseyin, kim mescidin kapısından ilk önce içeri girerse aranızda hükmü o versin» dedi. Ve böyle yaptılar. Mescidin kapısından ilk giren Hz. Peygamber oldu. Onun girdiğini görünce bu emîn kişidir, râzı olduk, dediler. Bu Muhammed, dediler. Hz. Peygamber onların yanına gelince kendisine durumu bildirdiler. Rasûlullah (s.a.) bana bir elbise verın, dedi. Bir elbise getirdiler. Hâcer-i Esved'i alarak eliyle elbisenin üzerine koydu. Sonra şöyle dedi : Her kabîle elbisenin bir yanından tutsun. Sonra topluca onu kaldırın. Böyle yaptılar. Hâcer-i Esved'i yerine bırakınca Hz. Peygamber kendi eliyle onu koydu ve sonra üzerini yaptı. Kureyş'liler vahy gelmezden önce Hz. Peygambere el-Emîn adını vermişlerdi. Yapı bitince ve onu istedikleri gibi yapınca Abdülmuttalib oğlu Zübeyr Kureyş'in ondan korkarak Kâ'be'yi yapmaktan çekindikleri yılan konusunda bir şiir yazdı. (.....)

İbn İshâk der ki : Kâ'be Hz. Peygamber'in zamanında onsekiz zirâ idi. Ve üzerine, Mısır'da yapılan adına el-Kabâtî (القباطى) denilen bir kılıf geçirildi. Daha sonra Yemen'de yapılan ve el-Bürûd (البرود) adı verilen bir kılıf geçirildi. Onu ipek kılıfla örten ilk kişi Haccâc İbn Yûsuf idi.

Abdullah İbn Zübeyr'in Kâ'be'yi Yeniden İnşâ Etmesi :

Ben derim ki; Kureyş'lilerin binâ ettiği Kâ'be, Hicretin 60. yılı sonunda Abdullah İbn Zübeyr'in emîrliğinin başlangıcında yeniden yapı-

lıncaya kadar devâm etti. Bu, Muâviye oğlu Yezîd'in vâliliğinin sonlarına rastlıyordu. Yezîd taraftarları İbn Zübeyr'i, Kâ'be'de muhâsara edince İbn Zübeyr o zaman Kâ'be'yi toprağa kadar yıktı. Ve İbrâhîm (a.s.) in temelleri üzerine tekrâr binâ etti. Hâcer-i Esved'i Kâ'be'ye girdirdi. Yere bitişik olarak doğuda ve batıda iki kapı yaptı. Tıpkı teyzesi ve mü' minlerin anası Hz. Âişe'nin Rasûlullah (s.a.) dan naklettiği hadîste olduğu gibi. Onun emîrliği süresince Kâ'be böyle kaldı. Nihâyet Haccâc, İbn Zübeyr'i öldürdü ve Kâ'be'yi Abdülmelik İbn Mervân'ın emrettiği şekilde eski haline çevirdi.

Müslim Sahîh'inde der ki : Bize Hennâd... Atâ'dan nakletti ki o şöyle demiş : Yezîd İbn Muâviye'nin zamanında Şâm taraftarları Kâ'be'ye saldırınca Kâ'be yandı. İbn Zübeyr onu olduğu şekilde bıraktı. Hacc mevsimi gelince, hacca gelen halkı Şam'lılara karşı tahrîk etmek veya kışkırtmak istiyordu. Hacılar gelince dedi ki : Ey insanlar bana Kâ'be konusunda fikir verin. Onu yıkıp yerine tekrar yapayım mı? Yoksa onu olduğu şekilde tamîr edeyim mi? İbn Abbâs dedi ki; benim bu konudaki görüşüm; onu olduğu gibi ıslâh etmendir. Halkın Müslüman olduğu evi Müslüman olduğu o dönemdeki gibi bırakman, halkın Müslüman olduğu taşları olduğu gibi yerine koyman, Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderildiği dönemdeki halini devâm ettirmendir. İbn Zübeyr dedi ki; sizden birinizin evi yanacak olsa onu yenilemeden rahat edemezsiniz. Ya, Rabbımız Azze ve Celle'nin evi konusunda ne düşünürsünüz? Ben üç gün istihâre yaparım. Sonra yapacağım şeye karâr veririm, dedi. Üç gün bitince karârının Kâ'be'yi yıkmak olduğunu bildirdi. İnsanlar, yeryüzüne gökten haberin ilk indiği yerin korunması konusunda birbirlerine girdiler. Nihâyet adamın biri çıktı ve Kâ'be'den bir taş attı. Halk ona bir şey olmadığını görünce izinden giderek Kâ'be'yi yere kadar yıktı. İbn Zübeyr perdelerle örtülen direkler yaptı ve nihâyet Kâ'be'nin binâsını yükseltti. İbn Zübeyr dedi ki; ben Hz. Âişe (r.a.)nin şöyle dediğini duydum : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Eğer insanlar küfürden yeni dönmüş olmasalardı ve benim yanımda Kâ'be'nin yapısını takviye edecek kadar maddî imkân bulunsaydı Hicri beş zirâ daha Kâ'be'ye girdirir ve halkın Kâ'be'ye girip çıkabileceği bir kapı yapardım. İbn Zübeyr dedi ki; ben harcayacak para buldum, insanlardan da korkmam. Sonra Hicr'e beş zirâ ekledi. Kâ'be'nin temeli belirince, halk ona bakarak üzerine binâyı yaptı. Kâ'be'nin uzunluğu 18 zirâ idi. Bundan fazla olunca uzunluğuna 10 zirâ ekledi. Ve iki kapı yaptı. Birisinden giriliyor, diğerinden çıkılıyordu. Abdullah İbn Zübeyr öldürülünce, Haccâc; Abdülmelik'e mektup yazarak durumu bildirdi. Ve İbn Zübeyr'in Kâ'be'nin binâsını Mekke halkından adâletli kişilerin gördüğü temeller üzerine kurduğunu haber verdi. Abdülmelik ona, biz İbn Zübeyr'in kirlettiği

hiç bir şeyi kabul etmeyiz. Onun fazlalaştırdığı uzunluğu bırak. Hicr'den arttırdığı kısmı binâya geri kat ve açtığı kapıyı da kapat, diye yazdı. Haccâc onu yıkarak eski haline döndürdü.

Neseî Sünen'inde, Hennâd kanalıyla... Atâ ve Abdullah İbn Zübeyr'den bu hadîsi merfû olarak rivâyet eder. Ancak kıssayı zikretmez. Sünnet-i Seniyye, Abdullah İbn Zübeyr (r.a.)in yaptığı şekilde idi. Çünkü Hz. Peygamber böyle yapılmasını istemişti. Ancak halkın yeni müslüman olduğu ve henüz küfür döneminden yeni çıktıkları için kalplerinin bunu hoş karşılamamasından korkmuştu. Ne var ki Abdülmelik bu sünneti bilmiyordu. Bunun için o, Hz. Âişe (r.a.)nin Hz. Peygamber'den naklettiği hadîsi araştırmamıştı. Onu olduğu gibi bırakmak isteriz dediyse de yapmadı. Nitekim Müslim der ki; bana Muhammed İbn Hâtim... Hâris İbn Abdullah İbn Ebu Rebîa'dan nakleder ki, Abdullah İbn Ubeyd şöyle demiş : Hâris, Abdülmelik İbn Mervân'ın hilâfeti esnâsında ona elçi olarak gitti. Abdülmelik dedi ki; ben Ebu Hubeyb'in (Abdullah İbn Zübeyr'i kastediyordu) Hz. Âişe'den işittiğini iddiâ ettiği hadîsi işittiğini sanmıyorum. Hâris dedi ki, Evet ben de onu Hz. Âişe'den işittim. Abdülmelik, ne dediğini işittin? deyince o, Hz. Âişe dedi ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Senin kavmin Kâ'be'nin yapısını kıstılar. Eğer henüz şirk döneminden yeni çıkmamış olmasalardı onların bıraktıkları şeyi ben yeniden yapardım. Eğer senin kavmin benden sonra onu yapmak isterse gel sana onların bıraktığını göstereyim. Ve Hz. Âişe'ye yedi zirâa yakın kısmını gösterdi. Abdullah İbn Ubeyd'in hadîsi budur. Velîd İbn Atâ buna ilâve olarak der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : «Kâ'be'ye biri doğuda, biri batıda yere bitişik iki kapı yapardım. Bilir misin senin kavmin onu niçin yükselttiler?» Hz. Âişe hayır deyince, Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki; Kendilerinin istediklerinin dışında kimsenin oraya girmemesi için. Çünkü bir kişi Kâ'be'ye girmek isterse, onu tırmanıncaya kadar bırakır, tam gireceği zaman tutarlar ve atarlardı. Abdülmelik dedi ki; ben Hâris'e, sen Hz. Âişe'nin böyle dediğini duydun mu? dedim. O, evet dedi. Bunun üzerine Abdülmelik bir süre asâsıyla yere bir şeyler çizdi, sonra; olduğu gibi bırakmak isterdim, dedi fakat bunu yapmadı. Müslim der ki; bu hadîsi bize Muhammed İbn Amr... Abdürrezzâk'dan ve onlar da İbn Cüreyc'den bu isnâdla naklettiler.

Müslim der ki; bana Muhammed İbn Hâtim... Ebu Kazae'den nakletti ki; Abdülmelik İbn Mervân Kâ'be'yi tavâf ettiği sırada şöyle demiş : «Allah İbn Zübeyr'i kahretsin. O, mü'minlerin anasına yalan isnâd ederek Rasûlullah (s.a.)dan : «Ey Âişe kavmin henüz küfürden yeni çıkmış olmasaydı Kâ'be'yi yıkar ve Hicr'den tarafa büyütürdüm. Çünkü kavmin binâyı eksik yaptılar» dediğini duydum, dedi. Hâris İbn Abdullah İbn Ebu Rebîa, Abdülmelik İbn Mervân'a dedi ki; ey mü'-

minlerin emîri böyle deme, ben de mü'minlerin anasının öyle dediğini duydum. Abdülmelik ona dedi ki; eğer Kâ'be'yi yıkmazdan önce bunu duymuş olsaydım, onu Abdullah İbn Zübeyr'in yaptığı şekilde bırakırdım. Bu hadîs'in mü'minlerin anası Âişe'ye isnâdı kesin gibidir. Çünkü Hz. Âişe'den sahîh yollarla müteaddid şekilde Esved İbn Yezîd, Hâris İbn Abdullah, Abdullah İbn Zübeyr, Abdullah İbn Muhammed, Urve İbn Zübeyr tarîkıyla rivâyet edilmiştir. Bütün bunlar Abdullah İbn Zübeyr'in yaptığının doğruluğunu gösterir. Eğer Abdülmelik onu olduğu gibi bıraksaydı daha iyi olurdu.

Fakat durum böyle olunca, bazı bilginler Kâ'be'nin yapısının değiştirilmesini hoş görmemişlerdir. Nitekim mü'minlerin emîri Hârûn el-Reşîd Kâ'be'yi yıkmaktan vazgeçmiş. İyâz ve Neveî bunu böyle be'nin yıkılıp, tekrar Abdullah İbn Zübeyr'in yaptığı gibi eski haline döndürülmesi için fetvâ sorduğunda, İmâm Mâlik şöyle demiştir : Ey mü'minlerin emîri, Allah'ın Kâ'be'sini kralların oyuncağı yapma. Onu, isteyenin istediği gibi yıkacağı hale getirme. Bunun üzerine Hârûn el-Reşîd Kâ'be'yi yıkmaktan vazgeçmiş. İyâz ve Nevevî bunu böyle naklederler. Allah en iyi bilir ya bu durum âhir zamana kadar devam edecektir. Ancak Habeşistan'dan çıkacak olan Zu's-Sevîkateyn orayı yıkıncaya kadar böylece kalacaktır. Buhârî ve Müslim'in sahîh'inde sâbit olduğu gibi, Ebu Hüreyre der ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Kâ'be'yi Habeşistân'dan çıkacak Zu's-Sevîkateyn tahrîb edecektir. Buhârî ve Müslim bu hadîsi tahrîc etmişlerdir. Abdullah İbn Abbâs (r.a.)da Hz. Peygamber (s.a.)den nakleder ki o şöyle buyurmuş : Ben onu sanki simsiyah ve iki baldır arasında kaybolur gibi görüyorum. Taş taş onu koparıyor. Buhârî de bu hadîsi rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel müsned'inde der ki; bize Ahmed İbn Abdülmelik... Abdullah İbn Amr İbn Âs (r.a.)dan nakleder ki, o şöyle demiş : Ben Rasûlullah (s.a.)ın şöyle dediğini duydum : Kâ'be'yi Habeşistân'dan çıkacak olan Zû's-Sevîkateyn tahrîb eder. Ve onun süslerini koparır, kılıfını soyar. Ben onun kazması ve silgisiyle Kâ'be'ye vurduğunu görür gibiyim. Doğruyu en iyi Allah bilir ya bu, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasından sonra olacaktır. Nitekim Buhârî'nin sahîh'inde Ebu Saîd el-Hudrî'den nakledilir ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ye'cûc ve Me'cûc çıkmasından sonra da haccedilecek ve umre yapılacaktır. Çünkü Allah Teâlâ İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) lerin duâsından hikâye ederek şöyle buyurur : «Rabbımız ikimizi de sana teslîm olanlar kıl, soyumdan da sana teslîm olan yetiştir, bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster, tevbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin Sen Tevvâb, Rahîm.»

İbn Cerîr der ki; İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) bu duâ ile; bizi senin emrine teslîm olanlardan, buyruğuna boyun eğenlerden, itâatla senden

başka kimseyi sana şirk koşmayanlardan ve senden başkasına ibâdet etmeyenlerden kıl, demek istemişlerdir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana babam... Abdülkerîm'den nakletti ki bu âyette yer alan «ikimizi de sana teslîm olanlar kıl» ifâdesinden maksad, sana ihlâsla bağlı olanlardan kıl, demektir. «Soyumuzdan da sana teslîm olanlar yetiştir.» âyetinden maksad, samîmiyetle ve ihlâsla sana bağlananlar demektir. İbn Ebu Hâtim ayrıca der ki; bize Ali İbn Hüseyn... Selâm İbn Ebu Muti'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : «İkimizi de sana teslîm olanlar kıl» onlar teslîm olmuşlardı. Müslümandılar. Ancak İslâm'da sebât etmek istemişlerdi. İkrime ise der ki; onlar «Rabbımız ikimizi de sana teslîm olanlar kıl.» deyince, Allah Teâlâ yaptım, buyurdu. Onlar «Soyumuzdan da sana teslîm olanlar yetiştir,» deyince, Allah onu da yaptım, buyurdu. Süddî ise bu âyette söz konusu edilen «Soyumuzdan da» ifâdesinden maksad, Araplardır, der. İbn Cerîr de der ki doğrusu «soyumuzdan» ifâdesi Arapları ve diğerlerini içine alır. Çünkü İsrâiloğulları da İbrâhîm peygamberin soyundandır. Ve Allah Teâlâ onlar için «Mûsâ'nın kavminden de hak ile doğruyu bulan ve ona göre adâletle davranan bir ümmet vardır.» buyurmaktadır.

Ben derim ki İbn Cerîr'in bu sözü Süddî'nin ifâdesini reddetmez. Çünkü buradaki «Soyumdan da» ifâdesinin Araplara tahsîsi diğerlerinin onun içine girmemesini gerektirmez. Ancak âyetin seyri Araplar konusundadır. Bunun için hemen ardından : «Rabbımız onların arasından senin âyetlerini onlara okuyacak, kitabı, hikmeti öğretecek ve onları tezkiye edecek bir peygamber gönder.» buyurmuştur. Bu kısımda kastedilen de Hz. Muhammed (s.a.)dir. Hz. Peygamber Araplara gönderilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ «O'dur ümmîler arasından kendilerine bir elçi gönderilmiş olan» buyurur. Ancak bu Hz. Peygamberin kırmızı tenlilerle siyahîlere peygamber olarak gönderilmesini ortadan kaldırmaz. Çünkü Allah Teâlâ : «De ki; ey insanlar, ben sizin tümünüze Allah'ın Rasûlüyüm...» Bu konuda pek çok kat'î deliller vardır.

İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.)in bu duâsı, Allah Teâlâ'nın mü'min ve müttakî kullarından haber vererek «Onlar ki Rabbımız bize eşlerimizden ve soyumuzdan göz bebekleri kıl. Ve bizi müttakîlere önder yap» kavlinde buyurduğu gibi, bu şekilde duâ etmek şer'an merğûbdur. Çünkü kulun Allah'a sevgisinin ve ibâdetinin bütünlüğünün delili, kendisinin soyundan gelenlerin de eşi ve benzeri bulunmayan Allah'a kul olmalarını istemesidir. Bunun için Allah Teâlâ İbrâhîm (a.s.)e «Ben seni insanlara önder kılacağım» buyurunca o da «soyumdan da» demişti. Allah Teâlâ da; «Zâlimler asla ahdime eremez» buyurmuştu. Bu ifâde aynı zamanda beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan koru. ifâdesinin aynıdır. Müslim'in Sahîh'inde nakledilir ki, Ebu Hüreyre (r.a.) Rasûlullah (s.a.)ın şöyle dediğini bildirmiştir : Âdemoğlu öldü-

günde ameli kesilir. Ancak üç şey müstesnâdır. Bunlar sadaka-i câriye, faydalı ilim ve kendisi için duâ eden sâlih bir evlâdı.»

«Bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster.» İbn Cüreyc, Atâ'dan nakleder ki; buraları bize bildir ve ortaya çıkar, demektir. Mücâhid ise bunun ma'bed yerine mezbah olduğunu söyler. Atâ ve Kâtâde'den de böyle dedikleri nakledilir.

Saîd İbn Mansûr... Mücâhid'den nakleder ki o şöyle demiş : Hz. İbrâhîm «Bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster» deyince, Cebrâîl gelip onu Kâ'be'ye götürmüş ve Kâ'be'nin temellerini yükselt, demiş. Hz. İbrâhîm Kâ'be'nin temellerini yükseltip binâyı tamâmlayınca tekrâr elinden tutarak onu Safâ'ya götürmüş, işte Allah'ın şeâiri budur, demiş. Sonra Merve'ye götürmüş ve işte Allah'ın şeâiri budur demiş. Sonra Mina'ya götürmüş. Akabe'ye gelince İblîs (Aleyhi'l-la'ne) ağacın altında dikilip duruyormuş. Cebrâîl, tekbîr getir ve onu taşla demiş. Hz. İbrâhîm tekbîr getirip şeytânı taşlamış. Sonra İblîs kaçıp Cemre-i Vustâ'da durmuş, Cebrâîl ve İbrâhîm (a.s.) oradan geçince Cebrâîl, Hz. İbrâhîm'e tekbîr getir ve onu taşla demiş. O da tekbîr getirerek şeytânı taşlamış. İblîs kaçmış ve mel'ûn hacca kendiliğinden bir şey sokmak istemişse de buna gücü yetmemiş. Cebrâîl Hz. İbrâhîm'in elinden tutarak onu Meş'ar-i Harâm'a getirerek işte bu Meş'ar-i Harâm'dır, demiş. Ve İbrâhîm'in elinden tutarak Arafât'a götürmüş ve sana gösterdiğimi bildin mi demiş. Üç kerre bunu tekrârlamış. İbrâhîm (a.s.) da evet demiş. Ebu Miclez ve Katâde'den de buna benzer bir rivâyet nakledilir. Ebu Dâvûd el-Tayâlisî der ki; bize Hammâd İbn Seleme... Abdullah İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : İbrâhîm (a.s.) haccın şekli gösterilince, sa'y yerinde şeytân ona görünmüş. İbrâhîm (a.s.) şeytânla yarışa girmiş. Sonra Cibrîl onu alarak Mina'ya getirmiş ve demiş ki, insanların konaklayacağı yer burasıdır. Cemre-i Akabe'ye varınca şeytân ona taarruz etmiş. Hz. İbrâhîm yedi taşla onu taşlamış ve şeytân kaçmış. Sonra Cemre-i Vustâ'ya gelmiş. Sonra Cemre-i Akabe'ye gelmiş şeytân ona görünmüş. Hz. İbrâhîm yedi taşla onu taşlayarak kaçırmış. Hz. Cibrîl demiş ki; işte Meş'ar burasıdır. Sonra Arafe'ye geçerek işte Arefe burasıdır demiş. Sonra Hz. Cebraîl bunu bildin mi diye İbrâhîm'e sormuş.

İZÂHI

Kâşânî'ye ait olduğu kabul edilip de, Muhyiddîn İbn el-Arabî'ye atfedilen tefsîrde ise şöyle denir :

«Hani İbrâhîm, Rabbım şu» kalbin haremgâhı olan göğsü nefsin sıfatlarının istîlâsından ve mel'ûn düşmanın hîlesinden, bedenî güçle-

rin cinlerinin parçalamasından «korunmuş bir belde kıl» demişti. «Oranın halkına» rûh bilgilerinin meyvelerinden veya hikmet ve rûhlarından «rızık ver» demişti. Onlardan Allah'a ve âhiret gününe inanmış olanlar için.» İçlerinden Allah'ı birleyip dönüşü bilenler için. «İnkâr edeni de az bir müddet geçindir, demişti.» Yani onlardan göğsü sükûnet bulup kabı göğüs olan bilgiden alıkonulmuş olmaları nedeniyle görme makâmını aşıp göz makâmına ulaşamayanları da aklî bilgilerle bir süre eğlendiririm ve yaşadıkları sürece rûh âleminden inen küllî ma'lûmât ile geçindiririm demişti. (Muhyiddîn İbn el-Arabî, Tefsîr el-Kur'an, il-Kerîm, I, 84)

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

129 — Rabbımız, onların arasından, senin âyetlerini onlara okuyacak, kitâbı, hikmeti öğretecek ve onları tezkiye edecek bir peygamber gönder. Şüphesiz ki Azîz, Hakîm Sensin, Sen.

Hz. İbrâhîm'in Duâsı :

Allah Teâlâ, İbrâhîm (a.s.) in harem ehline duâsını «Allah'ın, kendilerine aralarından bir peygamber göndermesini isteyerek tamâmladığını bildiriyor. Ve bu peygamberin İbrâhîm'in soyundan gelmesini istediğini ifâde ediyor. Hz. İbrâhîm'in kabul edilen bu duâsı; Allah'ın Hz. Peygamber ümmîlere, bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak ta' yîn etmesindeki ilâhî takdîrine uygun düşüyor. Nitekim İmâm Ahmed der ki, bize Abdurrahmân İbn Mehdî... İrbâd İbn Sâriye'den nakleder ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Hz. Âdem henüz toprağa karışık iken ben Allah katında peygamberlerin sonuncusuydum. Size bunun başlangıcını haber vereyim. Atam İbrâhîm'in duâsı benim, Îsâ'nın müjdesi benim, annemin gördüğü rüyâ da benim... Bütün peygamber anaları böyle rüyâ görürler. İbn Vehb ve Leys de aynı rivâyeti Abdullah İbn Sâlih yoluyla Muâviye İbn Sâlih'den naklederler. Ebu Bekr İbn Ebu Meryem de ona tâbi olarak Saîd İbn Süveyd'den rivâyet eder.

İmâm Ahmed İbn Hanbel ayrıca der ki; bana Ebu Nadr... Lokman İbn Âmir'den rivâyet etti ki; o Ebu Ümâme'nin şöyle dediğini naklet-miş : Ben, Ey Allah'ın Rasûlü senin durumunun başlangıcı nasıldır? dedim. Rasûlullah; Atam İbrâhîm'in duâsı benim, Îsâ'nın müjdesi be-

nim, annemin kendisinden bir nûrun çıktığını ve Şâm'ın konaklarını aydınlattığını görmüş, buyurdu.

Bundan maksad şudur : İnsanlar arasında Hz. Peygamberi ilk takdîr edip ününü yayan İbrâhîm (a.s.) dir. Onun zikri yaygın ve meşhûr olarak devâm etti. Nihâyet İsrâiloğulları soyundan gelen en son peygamber Hz. Îsâ İbn Meryem (a.s.) O'nun adını açıkladı. İsrâiloğullarına seslenerek dedi ki : «Ben size Allah'ın Rasûlüyüm. Benden önce geçen Tevrât'ı doğrular ve benden sonra gelecek, adı Ahmed olan bir Râsûlü müjdelerim.» (Saff, 6). Bunun için bu hadîste Atam İbrâhîm'in duâsı benim ve Meryem oğlu Îsâ'nın müjdesi benim denmiştir. «Annem kendisinden bir nûrun çıkıp, Şâm konaklarını aydınlattığını gördü.» kavline gelince, denilir ki bu; Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'e hâmile olduğu sırada görmüş olduğu bir rü'yâdır. Bu rü'yânın hikâyesi kavmi arasında yayılmış ve şöhret bulmuştur. Bu, peygamberlığin müjdesinin bir başlangıcıydı. Peygamberin nûrunun Şâm'ı aydınlatacağının zikredilmesi Hz. Peygamberin dininin Şâm diyârında istikrâr bulup yerleşeceğine işârettir. Bunun için Şâm zamanın sonuna değin İslâm'ın yuvası ve Müslümanların merkezi olacaktır. Meryem oğlu Îsâ da indiği zaman Şâm'ın doğu kesiminde bulunan ak minareye inecektir. Ve yine bu sebeple Buhârî ve Müslim'de : «Ümmetimden bir tâife hak üzere kâim olacaklardır. Onları horlayanlar onlara zarar veremeyecek ve onlara karşı çıkanlar bir şey yapamayacaklardır. Nihâyet onlar bu durumda iken Allah emrini getirecektir.» Buhârî'nin Sahîh'inde onlar Şâm'da iken ifâdesi ilâve edilmiştir.

Ebu Ca'fer el-Râzî, Rebî' İbn Enes'ten o da Ebu'l-Âliye'den «Rabbımız onların arasından senin âyetlerini onlara okuyacak bir peygamber gönder.» âyeti konusunda bunun Muhammed ümmeti olduğunu söylediğini nakleder. Hz. İbrâhîm'e, «duân kabul olundu, âhır zamâna kadar isteğin yerine gelecektir» denilmiştir. Süddî ve Katâde de böyle derler. «Senin âyetlerini onlara okuyacak, kitabı (yani Kur'an'ı) hikmeti (yani sünneti) öğretecek» demektir. Buradaki kitabın Kur'an, hikmetin de sünnet olduğunu Hasan, Katâde, Mukâtil İbn Hayyân, Ebu Mâlik ve diğerleri söylemişlerdir. Denildi ki; hikmet dinde anlayıştır. Bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. «Ve onları tezkiye edecek» Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan naklettiğine göre Allah'a itâat ve ihlâsa sevkedecek, demektir.

Muhammed İbn İshâk der ki; «Onlara kitabı ve hikmeti öğretecek» âyetinden maksad, dini öğretip emirlerini yerine getirmelerini sağlayacak, kötülüğü öğretip korunmalarını temîn edecek ve Allah'a itâatları arttıkça, Allah'ın kızdığı suçlardan kaçındıkça Allah kendilerinden hoşnûd olduğunu haber verecek demektir. «Şüphesiz ki Azîz, Hakîm olan Sensin, Sen.» Yani hiç bir şeyin âciz bırakmadığı Azîz Sensin. Şüphesiz

ki O, her şeye kâdirdir. Fiillerinde ve sözlerinde hikmet sahibidir. Eşyâyı yerli yerine yerleştirir. Çünkü bilgisi, hikmeti ve adli bunu gerektirir.

İZÂHI

Hikmet; Peygamberlik Hâssası :

(...) Rasûlullah'ın niteliklerinden ikincisi de bu âyeti kerîme'de söz konusu edilen hikmet niteliğidir. Yani Peygamber onlara hikmeti öğretir. İyi bil ki hikmet; söz ve davranışta isâbet etmektir. Böyle olmayan kimseye hikmet sahibi (Hakîm) denmez. Denildi ki hikmet kelimesinin aslı bir şeyi muhkem kıldım anlamında (احكمته) kelimesinden gelmedir. Yani yerine geri döndürdüm, demektir. Sanki buna göre hikmet cehâlet ve hatâdan döndüren anlamına gelmektedir. Bu durum ise bizim söylediğimiz gibi söz ve davranışta isâbet etmekle mümkün olur. Ve her şeyi yerli yerine koymakla. Bazı filozoflar hikmeti, beşerî tâkat ölçüsünde Tanrıya benzemektir, diye ifâde etmişlerdir. Müfessirler buradaki hikmet konusunda birkaç yönden ihtilâf etmişlerdir. Birincisi İbn Vehb der ki : Ben İmâm Mâlik'e hikmet nedir? diye sordum. O da dîni bilmek ve bunda derinleşerek ona uymaktır, dedi. İkincisi Şâfiî der ki; hikmet Rasûlullah'ın sünnetidir. Katâde de böyle demiştir. Şâfiî'ler buna delil olarak derler ki; Allah Teâlâ önce kitabın okunmasını zikretmiş, ikinci olarak öğrenilmesini bildirmiş, sonra da buna hikmeti atfetmiştir. Öyleyse hikmetten maksad, kitabın dışında bir şey olmalıdır. Bu da ancak Rasûl (a.s.) ün sünneti olabilir. Hikmetin tevhîd, adalet ve nübüvvet konusundaki aklî delilleri öğrenme anlamına hamli niçin câiz olmasın? Deriz ki; zîra akıllar bunu kabul edecek niteliktedir. Dolayısıyla bu lafzın şerîattan faydalanılması mümkün olmayan konulara hamli daha evlâ olacaktır. Üçüncüsü hikmet, hak ile bâtılın arasını ayırmadır ve hüküm anlamında bir masdardır. (...) (Râzî, Tefsîr el-Kebîr, IV, 66-67)

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ
فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾
وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ

إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

130 — Kendini bilmezden başka kim İbrâhîm'in dininden yüz çevirir. Andolsun ki dünyada onu seçmiştik. Muhakkak ki o, âhirette de sâlihlerdendir.

131 — Hani, Rabbı ona «teslîm ol» buyurduğu zaman, o da : âlemlerin Rabbına teslîm oldum, demişti.

132 — İbrâhîm bunu oğullarına da tavsiye etti. Yâ'kûb da : Ey oğullarım Allah sizin için dinini seçti. Onun için siz de yalnız müslüman olarak can verin, dedi.

İbrâhîm'in Dininden Yüz Çevirenler :

Allah (Tebâreke ve Teâlâ) kâfirlerin uydurdukları Allah'a şirk koşma konusunu reddederek, bunun Hanîflerin önderi olan İbrâhîm Halîlullah'ın dinine aykırı olduğunu belirtiyor. Çünkü İbrâhîm peygamber yüce Rabbının birliğini her şeyden tecrîd etmiş ve Allah'tan başkasına duâ etmemiş, hiçbir an O'na şirk koşmamıştır. Aksine O'nun dışındaki bütün varlıklardan uzaklaşarak kavmine muhâlefet etmiş ve bu sebeple babasından bile ayrılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i kerîmelerde bu konuda şöyle buyuruyor :

Ayı doğarken görünce; «işte bu, benim Rabbım» dedi. Batınca, «Rabbım beni doğruya eriştirmeseydi, andolsun ki sapıklardan olurdum» dedi. Güneşi doğarken görünce, «İşte bu benim Rabbım, bu daha büyük» dedi. Batınca, «Ey milletim doğrusu ben artık şirk koşanlardan uzağım» dedi. Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana doğru çevirdim. Ben müşriklerden de değilim. (En'âm, 77-79)

«Hani İbrâhîm babasına ve kavmine demişti ki; beni yaratan hâriç sizin taptığınız şeylerden uzağım. Beni doğru yola eriştirecek olan şüphesiz O'dur. (Zuhruf, 26-27)

«İbrâhîm'in babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı. Doğrusu İbrâhîm çok içli ve yumuşak huylu idi.» (Tevbe, 114)

«İbrâhîm şüphesiz Allah'a yönelen ve ona boyun eğen bir önderdi, puta tapanlardan değildi. Rabbının nimetlerine şükrederdi. Rabbı da onu seçti ve doğru yola eriştirdi. Dünyada ona iyilik verdik, doğrusu o, âhirette de iyilerdendir.» (Nahl, 120-122)

İşte bu gibi gerekçeler nedeniyle Allah Teâlâ «Kendini bilmezden başka kim İbrâhîm'in dininden yüz çevirir?» buyuruyor. Yani kim, onun yolundan ve sisteminden yüz çevirerek ona karşı çıkar ve uzaklaşır.

Nefsine zulmeden, kendini bilmez kişi kötü idâresi sebebiyle, hakkı sapıklıkla değişir. Dünyada doğruluk ve hidâyet için seçilmiş olanların yoluna muhâlefet eder. Hz. İbrâhîm gençliğinden Allah'ın kendisini Halîl edindiği zamana kadar doğruluk önderidir. Ve o âhirette de mutlu ve sâlih kişilerdendir. Kim de onun yolunu bırakırsa, gittiği izi terkederse, dininden vazgeçerse, sapıklık ve eğrilik yoluna uyarsa, bundan daha büyük bir beyinsizlik olamaz. Bundan daha büyük bir zulüm olabilir mi? Nitekim Allah Teâlâ :«Doğrusu şirk büyük bir zulümdür» buyuruyor.

Ebu'l-Âliye ve Katâde derler ki; bu âyet, Yahûdîler hakkında nâzil olmuştur. Onlar Allah katından gelmeyen bir yol uydurmuşlar ve tuttukları yolda İbrâhîm'in dinine aykırı hareket etmişlerdir. Bu sözün doğruluğunu Allah Teâlâ'nın şu âyeti de tasdîk etmektedir : «İbrâhîm ne Yahûdî idi, ne de Hıristiyandı. O, yalnızca doğruya yönelen bir müslümandı, puta tapanlardan da değildi. Doğrusu İbrâhîm'e en yakın olanlar ona uyanlar, bu peygamber ile mü'minlerdir. Doğrusu Allah mü'minlerin dostudur» (Âl-i İmrân, 66-67).

«Hani, Rabbı ona teslîm ol buyurduğu zaman ,o da âlemlerin Rabbına teslîm oldum demişti.» Yani Allah ona ihlâs ve teslîmiyetle emrime boyun eğ diye buyurunca, o da hüküm ve ölçü olarak emre icâbet etmişti. «Ve İbrâhîm bunu, oğullarına ve Yakûb'a tavsiye etmişti.» Yani Allah'a teslîm olmayı, İslâm milletine girmeyi onlara da öğütlemişti. Çünkü ona titizlikle bağlı idi. Vefât edeceği zaman, ona çocuklarının bağlı olmasını istiyordu. Çocukları da bunu, kendilerinden sonra torunlarına tavsiye ettiler. «Ey oğullarım, Allah sizin için dinini seçti. Onun için siz de, yalnız müslüman olarak can verin dedi.» Hayatta iken iyi davranın ve Allah'ın sizi öldüreceği zamana kadar bu gerçeğe bağlanın ve İslâm üzere ölmeye çalışın. Çünkü kişi çoğunlukla olduğu şekilde ölür ve öldüğü şekilde diriltilir. Allah Celle Celâluhu' nun kanunu odur ki; kim bir hayr murâd ederse o bunda muvaffak kılınır ve hayrı işlemesi kendisine kolaylaştırılır. Kim de iyi bir şey yapmak niyeti beslerse niyetinde sebât ettirilir. Bu âyet ile «Kişi cennet ehlinin amelini işler. Tâ ki onunla cennet arasında bir kulaç veya bir zirâ mesâfe kalır. Bu esnâda yazı onun önüne geçer. Ve o cehennem ehlinin amelini işleyerek cehenneme girer. Yine kişi cehennem ehlinin amelini işler. Ta ki onunla cehennem arasında bir kulaç veya bir zirâ mesâfe kalır. Bu esnâda yazı onun önüne geçer. Ve o, cennet ehlinin amelini işleyerek cennet'e girer.» hadîsi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu hadîsin bazı rivâyetlerinde «Kişi halka cennet ehlinin ameliymiş gibi görünen amelleri işler. Veya kişi halka cehennem ehlinin ameliymiş gibi görünen amelleri işler» metni vardır. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Elinde bulunandan verenin,

Allah'a karşı gelmekten sakınanın, en güzel söz olan Allah'ın birliğini tasdîk edenin işlerini kolaylaştırırız. Cimrilik eden, kendini Allah'tan müstağnî sayan, en güzel sözü yalanlayan kimsenin de güçlüğe uğramasını kolaylaştırırız.» (Leyl, 5-10)

أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا
نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾
تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

133 — Yoksa Ya'kûb'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? Hani o, oğullarına: Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz?, demişti. Onlar da: Senin İlâh'ına ve ataların İbrâhîm'in, İshâk'ın tek İlâhı olan Allah'a ibâdet edeceğiz. Ve biz O'na teslîm olmuşuz, demişlerdi.

134 — Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandığınız da sizin. Ve siz, onların yapmış olduklarından sorulmazsınız.

Ölürken Hz. Yâkûb'un Tavsiyesi :

Allah Teâlâ; İsmâîl (A.S.) in torunlarından olan müşrik Araplara ve İsrâîl'in -ki o İbrâhîm (A.S.) in oğlu, İshâk'ın oğlu Yâ'kûb'tur- oğullarından kâfirlere karşı koyarak Hz. Yâ'kûb'un öleceği sırada çocuklarına yalnız ve yalnız Allah'a ibâdet edip O'na şirk koşmamalarını tavsiye ettiğini belirtiyor. Yâ'kûb çocuklarına: «Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz? demişti de onlar, senin ilâhına ve ataların İbrâhîm' in, İshâk'ın tek ilâhı olan Allah'a ibâdet edeceğiz. Ve biz O'na teslîm olmuşuz, demişlerdi.» Ataları İbrâhîm ve İsmâîl sözü tağlîb kabîlindendir. Çünkü İsmâîl Hz. Yâ'kûb'un babası değil amcasıdır. «Tek bir ilâh'a bağlanacağız.» Yani ulûhiyyette O'nu birleyeceğiz. Ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayacağız. «Biz O'na teslîm olmuşlardanız.» Emrine boyun eğenlerden ve kendisini dinleyenlerden olacağız, demektir. Kaldı ki göklerde ve yerde bulunanlar isteyerek veya zorla ona teslîm olmuşlardır ve O'na döndürülürler.» (Âl-i İmrân, 83) İslâm, bütün peygamberlerin dînidir. Peygamberlerin şerîatleri değişik, yolları farklı da olsa getirdikleri dinler bütünüyle İslâm'dır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona «Benden

başka ilâh yoktur, öyleyse bana ibâdet edin diye vahy etmiş olmayalım.» (Enbiyâ, 25) Bu konuda âyetler pek çoktur. Hadîslere gelince bunlardan birisi Rasûlullah (s.a.) ın şu mübârek kavlidir : «Biz peygamberler topluluğu tek bir babanın muhtelif annelerden çocuklarıyız.»

«Onlar bir ümmetti. Gelip, geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizin.» Atalarınız olan peygamberlerden ve sâlihlerden geçenler geçmiş bir ümmettiler. Sizin onlara mensûb olmanız, eğer size yarayacak hayır ameller yapmıyorsanız hiçbir fayda sağlamaz. Çünkü onların yaptıkları şeyler kendi amelleridir, sizin yaptıklarınızsa sizin amellerinizdir ve «Siz onların yapmış olduklarından sorulmazsınız.» Ebu'l-Âliye, Rebî' ve Katâde «Onlar bir ümmetti, gelip geçti» âyetiyle İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Ya'kûb ve Esbât'ın kastedildiğini söyler.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾

135 — Yahûdî veya Hıristiyan olun ki hidâyete eresiniz, dediler. De ki hayır, biz Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.

En doğru yol; Hanîf Dini :

Muhammed İbn İshâk der ki; bana Muhammed İbn Ebu Muhammed, Saîd İbn Cübeyr veya İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan nakletti ki, o şöyle demiş : Abdullah İbn Surya el-A'ver Rasûlullah (s.a.) a dedi ki : Hidâyet bizim üzerinde bulunduğumuz yoldan başkası değildir. Ey Muhammed, sen bize uy ki hidâyete eresin. Hıristiyanlar da aynı şekilde söyleyince Allah Azze ve Celle bu âyeti inzâl buyurdu.

«Hayır, biz Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyarız.» Sizin davet ettiğiniz Yahûdîliğe veya Hıristiyanlığa değil, Hanîf olan İbrâhîm'in dosdoğru dinine uyarız. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ve Îsâ İbn Câriye böyle tefsîr etmişlerdir. Hasîf ise Mücâhid'den naklen, «hanîf»in; dosdoğru mânâsına değil, samîmi ve ihlaslı mânâsına olduğunu söylemiş tir. Ali İbn Ebu Talha ise İbn Abbâs'tan; hânif'in haccederek mânâsına olduğunu rivâyet etmiştir. Hasan, Dahhâk, Atiyye ve Süddî'den de böyle rivâyet edilir. Ebu'l-Âliye ise hanîfin, namazında Kâ'be'ye yönelen ve yol bulursa orayı hacc etmek isteyen olduğunu söyler. Mücâhid ve Rebî' İbn Enes ise, hanîfin bağlanan mânâsına olduğunu söylemiştir. Ebu Kalâbe'ye göre de hânif, baştan sona kadar bütün peygamber-

lere inanan demektir. Katâde'ye göre hanîflik Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şehâdettir. Buna Allah'ın harâm kıldığı; anneler, kızlar, teyzeler ve halalarla evlenmek ile birlikte diğer harâmları saymak da girer. Sünnet de hanîflik içerisindedir, der.

قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِىَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ ۖ لَا نُفَرِّقُ
بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ ۖ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136 — Biz; Allah'a, bize indirilmiş olana, İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlarına indirilmiş olanlara, Mûsâ'ya, Îsâ'ya verilenlere, peygamberlere rabları tarafından verilmiş olanlara İman ettik. Onların hiçbirinin arasını diğerinden ayırmayız. Biz ona teslîm olmuşlardanız, deyin.

Allah Teâlâ, Rasûlü Muhammed Mustafâ (s.a.) vâsıtasıyla indirilene ayrıntılı olarak, geçmiş peygamberlere indirilenlere de özet olarak inanmalarını mü'min kullarına bildirmektedir. Âyet-i Kerîme peygamberlerin seçkinlerini kısmen zikretmiş, diğer peygamberleri de özet olarak kaydetmiş ve bunlardan hiç birini ayırdetmeksizin hepsine inanmalarını buyurmuştur. Mü'minler Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimseler gibi olmamalıdırlar : «Onlar Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler. Ve biz bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz, derler. Bu ikisi arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçekten kâfirlerdir.»

Buhârî der ki; bize Muhammed İbn Beşşâr... Ebu Hüreyre'den nakletti ki, o şöyle demiş : Kitâb ehli Tevrât'ı İbrânice okuyor ve müslümanlara Arapça tefsîr ediyorlardı. Rasûlullah (s.a.) : kitâb ehlini ne doğrulayın, ne de yalanlayın, sadece «Allah'a ve bize indirilene îmân ettik» deyiniz, buyuruyordu. Müslim, Ebu Dâvûd, Neseî de Osman İbn Hâkim'in Saîd İbn Yessâr kanalıyla İbn Abbâs'tan naklettiği şu hadîsi rivâyet ederler. Rasûlullah (s.a.) sabah namazından önce çoğunlukla iki rek'at namaz kılardı. İlk rek'atta «Biz Allah'a ve bize indirilene îman ettik...» âyetini okur, son rek'atta ise «Biz Allah'a îman ettik ve Müslüman olduğumuza şahit olduk...» âyetini okurdu.

Ebu'l-Âliye, Rebî' ve Katâde, «Esbât»ın Hz. Ya'kûb (A.S.)un 12 çocuğu olduğunu söylemişlerdir. Bu oniki çocuktan her birinden bir ümmet doğmuştur. Bu sebeple onlara «Sıbt» ın cemi olarak «Esbât» denmiştir. Katâde der ki; Allah mü'minlere kendisine inanmalarını, bütün kitaplarını ve peygamberlerini tasdîk etmelerini emretmiştir. Süleyman İbn Habîb der ki; Allah, bize Tevrât'a ve İncil'e inanmamızı, ancak onlarla amel etmememizi emretmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki; bana Muhammed İbn Muhammed... Mâ'kil İbn Yessâr'dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : «Tevrât, Zebûr ve İncil'e inanın. Ancak sizi kuşatan Kur'an olsun».

فَإِنْ ءَامَنُوا۟ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ۖ وَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ
ٱللَّهُ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ۖ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُۥ
عَٰبِدُونَ ﴿١٣٨﴾

137 — Onlar da, sizin îman ettiğiniz gibi îman ederlerse muhakkak doğru yolu bulmuşlardır. Şâyet yüz çevirirlerse; şüphesiz ki onlar çekişme içerisindedirler. Onlara karşı Allah sana yetecektir. O, Semî'dir, Alîm'dir.

138 — Allah'ın boyası (ile boyandık) Boyası Allah'dan daha güzel olan kimdir? Biz O'na kulluk edenleriz.

Allah Teâlâ buyuruyor ki; Ey Mü'minler ehl-i kitâb'tan ve diğerlerinden kâfirler sizin îmân ettiğiniz gibi îmân ederler, Allah'ın bütün kitaplarına ve Rasûllerine inanır ve hiçbirinin arasında ayırım yapmazlarsa, onlar da hakka ulaşmış ve doğru yolu bulmuş olurlar. Ancak aleyhlerinde bunca delil bulunduktan sonra haktan vazgeçer de bâtıla yönelirlerse Allah seni onların üzerine muzaffer kılar ve onları mağlûb eder. «Muhakkak ki O, Semî' ve Alîm olandır.»

İbn Ebu Hâtim der ki; Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Nâfî İbn Ebu Nuaym'dan nakletti ki, o şöyle demiş : Halîfelerden birisi bana Osmân İbn Affân'ın mushafını düzeltmek üzere gönderdi. (Ravî olan Ziyâd) der ki; ben Nâfî'ye; halk Hz. Osman'ın öldürüldüğü zaman Kur'an'ının odasında bulunduğunu ve «onlara karşı Allah sana yeter, O, Semî'dir, Alîmdir.» âyetinin üzerine kan bulaşmış olduğunu söylüyorlar, dedim. Nâfî dedi ki, ben bu âyetin üzerindeki kanı gözümle gördüm, çok önce olmuştu.

Allah'ın Boyası :

«Allah'ın boyası...» Dahhâk, İbn Abbâs'tan nakleder ki; «Boya», Allah'ın dinidir. Mücâhid, Ebu'l-Âliye, İkrime, İbrâhîm, Hasan, Katâde, Dahhâk, Abdullah İbn Kesîr, Atiyye el-Avfî, Rebî' İbn Enes, Süddî de böyle demişlerdir.

İbn Ebu Hâtim'in ve İbn Merdûyeh'in rivâyet ettiği hadîste İbn Abbâs şöyle der : Allah elçilerinden birisi dedi ki; İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'ya «Ey Mûsâ, senin Rabbın boya yapar mı?» dediler. O da, «Allah'tan korkun» dedi. Bunun üzerine Rabbı Hz. Mûsâ'ya şöyle seslendi : «Ey Mûsâ, onlar Rabbın boya yapar mı? diye sordular. De ki, evet ben boyaların en güzelini boyarım. Kırmızıyı, akı, karayı. Renklerin tümü benim boyamamdır.» Allah Teâlâ Nebîsi Muhammed (s.a.) e «Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyası Allah'tan daha güzel olan kimdir?» buyurmuştur. İbn Merdûyeh'den merfû olarak nakledilen rivâyette de böyledir. Bu rivâyet İbn Ebu Hâtim'in naklinde mevkûftur. Eğer isnâdı sahîh ise, doğruya daha yakındır. En iyisini Allah bilir.

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ
لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا
هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ
وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

139 — Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? Halbuki O, bizim de Rabbımız, sizin de Rabbınızdır. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size âittir. Biz O'na muhlis kullarız, de.

140 — Yoksa siz : İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Ya'kûb ve oğulları Yahûdî veya Hıristiyan idiler mi, diyorsunuz? Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah tarafından vanında bulunan şehâdeti gizleyenden daha zâlim kim vardır? Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir, de.

141 — Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazan-

dıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size âittir. Ve siz onların yapmış olduklarından sorulmazsınız.

Onlar da bir ümmetti :

Allah Teâlâ, Rasûlünü (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) müşriklerle mücâdele etmeye teşvîk ediyor ve buyuruyor ki : «Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?» Allah'ın birliği, ona teslîmiyet ve boyun eğmek, emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmak konusunda bizimle münâkaşa mı ediyorsunuz? de. «Halbuki O bizim de Rabbımız, sizin de Rabbınızdır» Bize de hükmeder, size de. Şirk koşmaksızın yalnız ve yalnız samîmî ubûdiyete müstahak O'dur. «Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size âittir.» Biz sizden uzağız, siz de bizden uzaksınız. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Eğer seni yalanlarlarsa, de ki; benim amelim bana, sizin ameliniz size âittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yapar olduğunuzdan uzağım.»

Bir başka âyet-i Kerîme'de ise şöyle buyurur : «Eğer seninle tartışmaya girişirlerse; ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslîm ettim, de. Kendilerine kitâb verilenlere ve ümmîlere de siz İslâm oldunuz mu? de. Şâyet İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görendir.» (Âl-i İmrân, 20) Bir başka âyet-i kerîme'de ise Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Kavmi onunla tartışmaya girişti. Beni dosdoğru yola eriştirmişken Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan korkmuyorum. Meğer ki Rabbım bir şeyi isteye. Rabbım İlimce her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ tefekkür etmez misiniz? dedi.» (En'âm, 80) Bir diğer âyet-i kerîme'de ise şöyle buyuruyor : «Allah kendisine hükümrânlık verdi diye İbrâhîm ile Rabbı hakkında tartışanı görmedim mi? İbrâhîm; Rabbım, dirilten ve öldürendir, demişti. Ben de diriltirim ve öldürürüm, dedi. İbrâhîm; şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir sen de onu batıdan getirsene, dedi. O küfreden herif şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez.» (Bakara, 258) Bu âyet-i kerîme'de ise Biz ona muhlîs kullarız.» buyuruyor. Yani biz sizden uzağız. Tıpkı sizin bizden uzak oldunuz gibi. Ve biz Allah'a samîmîyetle bağlı kullarız. İbâdet ve yönelişte ona yöneliriz. Ardından da Allah Teâlâ : Onların, İbrâhîm (a.s.) ve ondan sonra gelen peygamberlerin ve esbâtın yolunda olanların Yahûdîler veya Hıristiyanlar olduğu konusundaki iddiâlarını reddederek buyuruyor ki : «Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah elbette ki sizden daha iyi bilir» O bunların Yahûdî veya Hıristiyan olmadıklarını bildirmiştir.» Çünkü, «İbrâhîm ne Yahûdî idi, ne de Hıristiyan idi. Sadece dosdoğru bir müslü-

mandı ve müşriklerden de değildi» buyuruyor. (Âl-i İmrân, 67)

«Allah tarafından yanında bulunan şehâdeti gizleyenden daha zâlim kim vardır?» Hasan el-Basrî der ki; onlar kendi yanlarındaki ilâhî kitabı okuyor ve onda hak dinin İslâm, Hz. Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğunu görüyorlardı. İbrâhîm'in, İsmâîl'in, İshâk'ın, Ya'kûb'un ve Esbât'ın Yahûdî ve Hıristiyanlardan uzak olduğunu okuyorlardı. Allah bu konuda şâhitlik etmiş ve Allah adına kendi nefislerinde bunu ikrâr etmişlerdi. Sonra da yanlarındaki bu ilâhî şehâdeti gizlemişlerdi. «Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir.» Bu şiddetli tehdîddir. Allah'ın bilgisi sizin yaptıklarınızı çepeçevre kuşatmıştır ve buna göre sizi cezâlandıracaktır.

Sonra Allah Teâlâ «Onlar bir ümmetti gelip, geçti. Onların kazandığı kendilerine, sizin kazandığınız da size âittir. Ve siz onların yapmış olduklarından sorulmazsınız.» buyuruyor. Sizin onların peşinden gitmeden sadece onlara mensûb olmanız hiçbir fayda sağlamaz. Kendileri gibi Allah'ın emrine uymadıkça, Rasûllerine tâbi olmadıkça, korkutucu ve müjdeci olarak gönderilen elçilere bağlanmadıkça, mücerred onlara mensûbiyetle öğünmeyin ve gururlanmayın. Çünkü bir peygamberi inkâr eden bütün peygamberleri inkâr etmiş olur. Özellikle küfredilen bu peygamber, peygamberlerin hâtemi, âlemlerin Rabbının tüm insan ve cinlere gönderdiği Rasûlü, peygamberlerin efendisi ise... Allah'ın sâlât ve selâmı hem onun, hem de diğer Allah elçilerinin üzerine olsun.

İZÂHI

Allah, İbrâhîm Peygambere önemli vazîfeler vermiş ve o da bu vazîfeleri en güzel şekilde yerine getirmişti. Bu vesîleyle Hakk Teâlâ ona en güzel mükâfatı ihsân ederek : «Ben seni insanlar için imâm ve önder kılacağım» buyurmuştu. Hz. İbrâhîm de, «aynı nimeti soyumdan gelenlere de lutfet.» demişti. Allah Teâlâ ise, «benim ahdime zalimler eremez, imâmlık ve önderlik vazîfesini kendi nefislerine zulmedenlere vermem» buyurmuştu. Çünkü önderlik din ve dünya işlerinin kontrolü değil, yönetilmesi vazîfesidir. Kendine zulmetmekten uzaklaşamayan kişi, başkalarına zulmetmekten nasıl geri kalabilir? İşte, Kur'an'ın önderlerde aradığı nitelik budur. Bir de Beyt'ül-Harâm'ı (Kâ'be'yi) onlar için sığınak kıldığımızı hatırlat. Hacc zamanı insanlar orada toplanırlar. Orasını emniyet ve huzûr diyârı kılmışızdır. Oraya giren kişi emîn olarak kalır. Müslümanlarda İbrâhîm Peygamberin makâmını bir namazgâh olarak kabul etmelidirler. İbrâhîm ve İsmâîl peygamberlere Allah evini putlardan ve her türlü pisliklerden temizleme görevi veril-

mişti. Orada tavâf eden, kıyâma duran, rükû' ve sücûda gidenler için arıtması emredilmişti.

Ya Muhammed (s.a.) sen onlara ataları İbrâhîm peygamber'in bu diyâr için yaptığı duâları hatırlat : Hz. İbrâhîm, «Rabbim bu beldeyi huzûr ve emniyet yurdu kıl. Halkına meyvelerini ve mahsûllerini bol ver, insanlara dünyanın güzelliklerinden ihsân et» diye duâ etmişti. Rabbı Müteâl ise kâfirlere kısa bir süre rızık ve imkân vereceğini, sonra elîm azâba sevkedeceğini beyân buyurmuştu. Ya Muhammed (s.a.) bir de onlara İbrâhîm peygamberin oğlu İsmâîl ile beraber Kâ'be'nin temellerini yükselttikleri vakitte söylediklerini hatırlat. Hani demişlerdi ki : «Rabbımız bizden kabul buyur. Sen her duâyı işitirsin elbette. Her maksadı ve niyeti bilirsin, bizi senin yoluna bağlı olanlardan eyle» demişlerdi. Sonra kendi çocuklarının ve soylarının da Allah yolunda samîmî topluluklar olmasını istemişlerdi. «Kendi soyumuzdan, doğruluğu ve iyiliği öğreten peygamberler gönder. Onlara senin dinini ve Kur'an'ını okusunlar, bilgilerini artırsınlar, pisliklerini arıtsınlar. Şüpsiz ki sen Azîz ve Hakîm olansın.» diye temennîde bulunmuşlardı.

Mevdûdî bu konuyu biraz daha farklı olarak şöyle açıklıyor :

«Buradan itibâren yeni bir hitâb başlamaktadır. Bunu anlayabilmek için aşağıdaki husûslar gözönünde bulundurulmalıdır :

1 — Nûh (a.s.) dan sonra İbrâhîm (a.s.) İslâm dâvetini bütün kâinâta yaymak üzere, Allah Teâlâ tarafından ta'yîn buyrulan ilk peygamber oldu. Vazîfesine kendi memleketi olan Irak'ta başladı. Ve halkı İslâm'a (Allah'a teslîm olmaya) çağırdı. Sonra da aynı vazîfeyle Sûriye, Filistin, Mısır ve Arabistan'ı ziyâret etti. Daha sonra muhtelif ülkelerde kendine vekîller tâ'yîn etti. Yeğeni Lût (a.s.) u Maverâ-ı Ürdün'e; oğlu İshâk (a.s.) ı Sûriye ve Filistin'e; büyük oğlu İsmâîl (a.s.) i Arabistan'a vekîl yaptı. Derken, Mekke'de Kâbe'yi inşâ ile orayı vazîfesine merkez ittihâz etmesi, ona Allah Teâlâ tarafından emir buyruldu.

2 — İbrâhîm (a.s.) in iki oğlundan iki kavim zuhur etti. İsmâîl kavmi ve İsrâîl kavmi. Bunlardan ilki Arabistan'da yerleşen İsmâîl (a.s.) in nesli idi. Kureyş ve diğer bazı arap kabileleri, onun doğrudan doğruya neslinden gelmekte idi. Fakat onun neslinden olmayan arap kabileleri bile İsmâîl (a.s.)in Peygamberliğinin aşağı yukarı tesîri altında kalmışlardı. Diğeri, yani İsrâîl kavmi ise, İshâk (a.s.)ın oğlu olan Yâkûb (a.s.)un zürriyetinden idiler. Yûsuf, Mûsâ, Dâvûd, Süleymân, Yahyâ ve Îsâ (a.s.) ile diğer birçok peygamberler onlardan geldi. Onlar, Hz. Yâkûb'un ikinci adı olan «İsrâîl»e atfen İsrâîlî diye adlandırılmışlardı. Onların dinini kabul eden başka kavimler de onlarla karıştılar. Hz. Îsâ dâhil olmak üzere, bütün İsrâîl Peygamberleri, Allah'a teslîmiyeti, yani İslâmiyeti öğrettiler. Fakat bilâhare İsrâil kavmi te-

reddiye uğrayınca dinlerini kaybettiler ve Yahûdîliği, daha sonra da Hıristiyanlığı uydurdular.

3 — İbrâhîm (a.s.) in peygamberliğe tayîni keyfiyeti, bütün dünyayı Allah'a teslîm ile; Allah Teâlâ'nın gösterdiği hidâyet yoluna uygun olarak halkı ıslâha davet içindi. Kendisi de bizzât Allah'a teslîm oldu ve Allah'tan aldığı emirlere uygun harekette bulundu. İlâhî emirleri yaymak üzere o, bütün insanların kâinâtın mutlak hâkimine teslîm olmaları için var kuvvetiyle çalştı. Bu sebeble o, dünya liderliği pâyesine yükseltildi. Bilâhere bu liderlik, bütün mes'ûliyetleriyle birlikte, İshâk ve Yâkûb (a.s.) ların zürriyetinden olan İsrâîllilere intikâl ettirildi. Bu, İsrâîllilerin tekrâr ve tekrâr hatırlamaları istenilen, müstesnâ bir ihsân idi. Buna binâen, Kudüs'te Hz. Süleymân zamanındaki mukaddes mâbed, İsrâîllilerin bu vazîfenin liderliğinde kaldıkları müddetçe, Allah'a ibâdet edenlerin merkezi ve kıblesi oldu.

4 — Bakara sûresinin (40 - 121. âyetlerde) İsrâîlliler, liderlikleri zamanındaki vazîfelerini sûistimâl ve ihmâl suçlarıyla, Allah Teâlâ tarafından ithâm edilmektedirler. Bu sebepten Kur'an-ı Kerîm, onların moral durumlarını göstermekte ve açıkçası şöyle demektedir : «Size gösterilen lutfa pek lâyık bulunmadığınızı isbât etmiş oldunuz. Yalnızca liderlik icâbı olan mükellefiyetleri ifâ husûsunda ihmâl göstermekle kalmayıp, aynı zamanda Allah'ın hidâyet yoluna zıt hayat tarzını benimsediniz. Şimdi, işler öyle bir mecrâya dökülmüştür ki; artık sizler, liderliğe hiçbir sûrette lâyık olmayan bir cemâat haline geldiniz.»

5 — Onlara açıkça söylenmişti ki : Liderlik, İbrâhîm (a.s.)in neslinden gelmenin bahşettiği bir mazhariyet değildir. Çünkü hiç kimsenin, sırf tesâdüfen bir nesepten gelmiş olması dolayısıyla, liderlik için iddiâsı olamaz. O, mazhariyet ancak Allahü Talâa'ya itâat edenlere ve hidâyet yolunu İbrâhîm (a.s.) gibi takîb edenlere bahşedilir. Onlar, o yoldan inhirâf etmiş olmaları ve liderliğe lâyık bulunmadıklarını isbât etmiş olmaları sebebiyle, liderlik ellerinden alındı.

6 — Kezâ, İbrâhîm (a.s.) le aralarındaki alâkadan iftihâr eden, İsrâîl ırkından olmayan Yahûdîler ile Hıristiyanların, İbrâhîm (a.s.)in yolundan saptıkları i'mâ edilmiştir. Aynı zamanda İbrâhîm (a.s.) e İsmâîl (a.s.) vâsıtasıyla olan yakınlıklarından gurûr duyan müşrik araplara da, kendilerinin İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.)in yolundan sapmış olmaları hasebiyle, liderliğe hiçbir suretle lâyık bulunmadıkları bildirilmektedir.

7 — İsrâîllilerin liderlikten iskâtı keyfiyeti, İbrâhîm ve İsmâîl (a.s.) zürriyetinden olan Hz. Muhammed (s.a.)in Peygamber oluşunun sebebini ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed (s.a.)in peygamber oluşunun sebebi; onun kendinden önceki peygamberlerce tâ'kîb edilen aynı

yolu tâ'kîb etmesidir. O ve onun yolunda gidenler, Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş bütün peygamberlere îman ettiler ve önceki rasûller tarafından gönderilmiş bütün peygamberlere îman ettiler ve insanları önceki rasûller tarafından gösterilen aynı yola dâvet ettiler. Bu sebepten, ancak bu peygamberin yolundan gidenler o liderliğe lâyık oldular.

8 — Liderliğin yer değiştirmesi sebebiyle, o liderliğin merkezinin değişmesi lüzûmu hâsıl oldu. İsrâîlliler liderlikte devâm ettikleri müddetçe Mescid-i Aksâ bir merkez ve bütün îman sahiplerinin kıblesi idi. Bu sebepten mübârek Peygamberimiz ve onun yolunda gidenler namaz için ilk önce yüzlerini o tarafa dönerlerdi. Fakat İsrâîlliler liderlikten iskât edilince Mecid-i Aksâ kıble olmak vasfını kendilğinden kaybetmiş oldu. Hz. Muhammed (a.s.)in ilk vazîfesine başladığı yer olan Mekke'de Kâbe'nin bu sebepten istikbâlin kıblesi olacağı açıklandı. Oranın aynı zamanda Hz. İbrâhîm'in de vazîfe merkezi bulunması sebebiyle, ne İsrâîlliler ve ne de Arapların bu husûsa i'tirâz etmemeleri icâb ederdi. Çünkü her iki taraf da İbrâhîm (a.s.)i kendi peygamberleri ve cedleri olarak tanımakta idiler. Böylece Kâ'be'nin dînî hizmet merkezi yapılmasına karşı i'tirâzda bulunmalarına hiçbir sebep kalmamakta idi. Fakat katı kalpli inâtçı insanların hakîkat olduğunu bilmelerine rağmen, gene de hakîkata karşı gelmeleri bir vâkıa idi.

9 — Müslümanların, Kâ'be kendilerine Merkez olmak üzere, lider olacakları tebliğ edildikten sonra; dünya liderliği muvâcehesindeki vazîfe ve mükellefiyetlerin ifâsını başarabilmelerini mümkün kılmak için Allah Teâlâ tarafından onlara hidâyet yolu bundan sonraki âyetlerde açıklanmaya başlamaktadır. (Mevdûdî, Tefhîm el-Kur'an, I, 148 - 151)

İKİNCİ CİLDİN

SONU